Dr. Teufik MUFTIĆ

GRAMATIKA ARAPSKOGA JEZIKA

Dr. Teufik Muftić

GRAMATIKA
ARAPSKOGA JEZIKA
قواعد اللغة العربية

BOSNA I HERCEGOVINA
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
MINISTARSTVO OBRAZOVANJA, NAUKE, KULTURE I SPORTA
IZDAVAČKA KUĆA "LJILJAN", SARAJEVO

Sarajevo, 1998. godine

SADRŽAJ

IV. FONETIKA ARAPSKOG JEZIKA

VI. SINTAKSA

VII. UVODA U SEMANTIKU

LEKSIČKA SEMANTIKA

KRATICE I ZNAKOVI

adj. (adiectivum) = pridjev
adv. (adverbum) - prilog
ak. (accusativus) - akuzativ
akt. (activum) = aktiv
apok. (apocopatus) - apokopatus
ar. - = arapski
art. (articulus) = član
bilj. = bilješka
c. (communis) = zajedničkog roda
cj. (coniunctio) = veznik
dem. (deminutivum) = deminutiv
du. (dualis) = dvojina
el. (elativus) = elativ
f. (femininum) = ženski rod
gen. (genitivus) = genitiv
gl. = glagol
god. = godina
i dr. = i drugo
ifs (infixus) = infiks
imp. (imperativus) = imperativ
ind. (indicativus) = indikativ
inf. (infinitivus) = infinitiv
ipf. (imperfectum) = imperfekt
i sl. = i slično
itd. = i tako dalje
itj. (interiectio) = uzvik
K. (Kitāb) = knjiga
conj. (conjunctivus) = konjunktiv
1. = lice (persona)
m. (masculinum) = muški rod
mj. = mjesto
n. c.(numerus cardinalis) = glavni broj
n. d. (numerus distributivus) = dijelni broj
n. e. = nova era
neg. (negativus) = odrečan
n. idf. (numerus indefinitus) = neodređen broj
n. o. (numerus ordinalis) = redni broj
nom. (nominativus) = nominativ
n. p. (nomen proprium) = vlastito ime
npr. = naprimjer
obl. - oblik
odn. - odnosno
p. (praefixum) = prefiks
pas. (passivum) = pasiv
perf. (perfectum) = perfekt
pfs. (praefixum) = prefiks
phr. (phrasis) = izraz
p. i. (particula interrogativa) = upitna čestica
pl. (pluralis) = množina
pl. com. (pluralis communis) = zajednička množina
pr. d. (pronomen demontrativum) = pokazna zamjenica
pr. i. (pronomen interrogativum) = upitna zamjenica
pr. idf. (pronomen indefinitum) = neodređena zamjenica
pr. p. (pronomen personale) = lična zamjenica
pr. r. (pronomen relativum) = odnosna zamjenica
pps. (praepositio) = prijedlog
p. s. = pronominalni sufiks
Q. (Qur'ān) = Kur'an
rad. (radicalis) = radikal
raz. = razred
s (suffixum) = sufiks
sf (substantivum femininum) =

imenica ženskog roda
sfs. (suffixum) = sufiks
sg. (singularis) = jednina
sm (substantivum masculinum) = imenica muškog roda
st. = stoljeće
tj. = to jest
tzv. = takozvani
u. = umro
vi (verbum intransitivum) = neprelazan glagol
vt (verbum transitivum) = prelazan glagol
vt/i (verbum transitivum/ intransitivum = prelazno - neprelazan glagol

Znakovi

> : prelazi u
< : nastalo od
* : hipotetski oblik
= : znači

I

ARAPSKI JEZIK I NJEGOVI DIJALEKTI

UVOD

Semitsko-hamitski jezici [1]

Naziv ovih jezika nema neku naučno utvrđenu stvarnu genetičku osnovu. Prvi je August Ludwig Schlözer [2] upotrijebio ime "semitski", na osnovu biblijskog poglavlja Geneza (X, 12), gdje se za neke semitsko-hamitske narode navodi da vuku svoje porijeklo od Sema, odn. Hama, sinova vjerovjesnika Noja (Nuha).

Komparativna lingvistika (koja je za indoevropske jezike počela početkom 19. stoljeća, naročito radom Franza Boppa)[3], utvrdila je srodstvo ovih pojedinih jezika, pa i većih jezičkih porodica. Bilo je i pokušaja da se semitsko-hamitska grupa jezika dovede u vezu s indoevropskom, ali je to sve još u početnoj fazi ispitivanja,[4] tim više što dovoljno nije istražen ni odnos hamitskih i semitskih jezika međusobno, iako je među njima utvrđeno srodstvo s mnogim zajedničkim karakterističnim osobinama.

Premda su semitski jezici međusobno bliži nego, npr., indoevropski jedan drugom, ipak i među pojedinim grupama semitskih jezika postoje

---

1. Vidjeti, npr., rad: "Langues chamito-sémitiques par Marcel Cohen (str. 81-151) u djelu: "Les langues du monde" par un groupe de linguistes sous la direction de A. Meillet et Marcel Cohen, Paris 1924.
2. U djelu: "Von den Chaldäern", izašlo u: Repertoire pour littérature orientale et biblique. god. 1781, tom VIII, str. 161.
3. Naročito njegovom komparativnom gramatikom indoevropskih jezika pod naslovom: Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Altslavischen, Gotischen und Deutschen, od god. 1833-1852, u tri toma.
4. Između ostalih, vidjeti rad: Luigi Heilmann, Camitosemitico e indoeuropeo. Teorie e orientamenti. Bologna 1949, str. 86.

ukrštanja raznih osobina, tako da je njihova podjela morala da se izvrši uglavnom na osnovu njihovog geografskog razmještaja.

Podjela hamitsko-semitskih jezika

Zbog još nedovršenih istraživanja u ovoj oblasti lingvistike i u samoj podjeli ovih jezika, a naročito u nekim njihovim manjim grupama i podgrupama, ima neslaganja i kolebanja među pojedinim istraživačima u pogledu njihova klasificiranja. Od dviju osnovnih grane: hamitske i semitske, počet ćemo s hamitskom, kao udaljenijom od arapskog jezika, da bismo na kraju mogli doći do njega i najviše se na njemu i zadržati, jer nam je to glavni cilj.

Prema Ottu Rössleru,[5] hamitski jezici se dijele na 3 veće skupine:

1. *zapadno-hamitski* (libijsko-berberski s kanarskim);

2. *istočno-hamitski:*

   a) eritrejski (nisko-kušitski),

   b) agau (visoko-kušitski);

3. *(staro -) egipatsko-koptski.*

Međutim, prema leksikonu "Brockhaus", živi hamitski jezici dijele se na pet grupa, a te su:

a) *berberska,* i to s jezicima: 1. -tuareški, 2. -kabilski, 3. -šilhiški, 4. -zenaga i 5. -zenetski;

b) *kušitska,* s jezicima: 1. bedauje, 2. -saho, 3. -afar, 4. -galla, 5. -somali, 6. -bilin, 7. -agau, hamir, kvara i 8. -kafa;

c) *hamitska sa sudanskom,* a s jezikom: 1. -hausa;

d) *nilotska,* s jezicima: 1. -masai, 2. -ndorobbo, 3. -bari, 4. -mandari, 5. -šir, 6. -kuku, 7. -kakvak, 8. -fadulu, 9. -nijambara i 10. -liggi;

e) *hamitsko-bušmanska,* s jezikom: 1. -hotentotskim.

SEMITSKI JEZICI

Ovdje će se dati podjela tih jezika prema Hanriju Fleischu koji ih dijeli [6] na tri velika ogranka, i to:

I. - *Istočni semitski* (akadski, tj. asirski i babilonski).

5. Vidjeti u časopisu: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Band 100, Heft 1, Tübingen 1950.
6. U djelu: "Introduction à l'étude des langues sémitiques": Eléments de bibliographie, Paris 1947, str. 144, jedna karta.

II. - *Sjeverozapadni (ili sjeverni) semitski:*

a) *kananejski* (stari kananejski, a potom):

1. - hebrejski,
2. - fenički (s nastavkom u punskom i neopunskom),
3. - ugaritski (tj. jezik grada Ugarita odn. Ras Šamre)
4. - moabitski (natpis Mese, kralja Moaba, oko 830. prije n .e.).

b) *aramejski* (stari aramejski), gdje spadaju:

1. jaudi (poznat s natpisom u Zendžirliju u sjevernoj Siriji, iz sredine 8. vijeka prije n.e.),
2. - carski aramejski (tj. iz doba perzijske vlasti),
3. - aramejski iz Elefantine,
4. - biblijski aramejski;

Zapadno-aramejski:

5. - judejsko-aramejski,
6. - palestinsko-kršćanski,
7. - nabatejski,
8. - palmirenski;

Istočno-aramejski:

9. - sirski (iz Edese),
10. - aramejski Babilonskog Talmuda,
11. - mandejski.

Savremeni aramejski jezik sačuvao se samo u tri oblasti: između jezera Urmije i Vana; u oblasti Tur Abdina i sjeverno od Mosula.

III. - *Jugozapadni (južni) semitski*:

a) etiopski jezici, i to: mrtvi:

1. - gez; i živi jezici
2. - amharski,
3. - tigrinja (tigraj),
4. - tigre,
5. - harari,
6. - gurage,
7. - gafat,
8. - argobba,

b) *Južno-arapski jezici:*

1. - epigrafski:
minejski (po prijestonici Ma'īn), qatabanski, ausanski, hadrameutski i sabejski;
2. - Savremeni južnoarapski dijalekti: šhauri, soqotri, mahri, bota-hari, harsusi.

c) *Sjeverni arapski jezici:*

1. - epigrafski:

lihyanski (iz Al-'Ulā s početka n. e.); ṯamudski (iz tog istog mjesta, zatim u Tejmi na putu za Madā'inu-Ṣāliḥ, u Tebučkoj Ṣarri, u Ḫaybaru i Ğawfu; jedan od ṯamūdskih natpisa potječe iz god. 106. prije n. e., ali Tamūde spominje već asirski vladar Sargon (vladao od 721-705. prije n. e.); safevijski (iz područja planine Ṣafā, jugoistočno od Damaska u Siriji);

2. Klasični arapski jezik

Nakon pogleda na klasifikaciju hamitsko-semitskih jezika, sada će se isključivo govoriti o tom klasičnom arapskom jeziku, njegovoj sudbini do naših dana, te nešto i o njegovim starijim i novijim dijalektima, ali ne ulazeći u neke detalje u vezi s njihovom bližom jezičkom strukturom.

ARAPSKI JEZIK

Taj sjeverni arapski klasični jezik kojim se i danas govori اَلْعَرَبِيَّةُ الْبَاقِيَةُ, prema nekima (M. W. Marçais) je zajednički (koine) pjesnički jezik (koji se nije upotrebljavao kao govorni), bazira se na govorima Nedžda i Hidžaza, a naročito na dijalektu plemena Qurayš لَهْجَةُ قُرَيْش . Zatim je na njega izvršio snažan utjecaj jezik Kur'ana, a potom je značajnu ulogu odigralo miješanje arapskih plemena pri kasnijim osvajanjima u prvim stoljećima po dolasku islama (početkom 7. stoljeća n. e.).

Prema Al-Suyūṭīju [7] u osnovi arapskog književnog jezika su elementi iz govora arapskih plemena: Qays, Tamīm i Asad u prvom redu, zatim iz plemena Huḏayl, i, najzad, iz dijelova plemena Kināne i Tayya. Naravno, taj puritanizam prvih arapskih gramatičara i leksikografa nije se mogao u cijelosti održati, pa su postepeno u književni arapski jezik prodirali i utjecaji drugih arapskih dijalekata. Ipak, između svih tadanjih dijalekata pobjedu je izvojevao dijalekt Kurejšija, s jedne strane iz vjerskih, političkih i ekonomskih razloga, a s druge zbog posebnih osobina toga govora (bogatstvo rječnika, dotjeranost stila) te postojeće književnosti u usmenom predanju, a naročito je moćan utjecaj kur'anskog jezika, kako u pogledu učvršćenja položaja toga dijalekta, tako i u vezi s njegovim daljim formiranjem, razvojem, širenjem i održanjem sve do današnjih dana.

7. U djelu: Al-Muzhiru fī 'ulūmi-l-luġati wa anwā'hā, dio I, str. 211 (bez datuma izdanja).

- Na razvoj arapskog književnog jezika djelovali su razni faktori: njegovi dodiri s okolnim dijalektima, njihovi utjecaji na njega usljed sve većeg međusobnog miješanja arapskih plemena, što se događalo i u predislamskom periodu na raznim njihovim skupinama, a naročito sajmovima (الأَسْوَاقُ) u razno doba godine i u raznim mjestima (npr. Dūmatu-l-ğandal, Hağr u Baḥraynu, 'Ummān, Al-Mašqar, Al-Šaḥr, Ṣan'ā', a najveći je onaj u 'Ukāẓu, zatim od najvažnijih su oni u Ḏū-l-miğannatu i u Ḏu-l-mağāzu). Na zbližavanje govora raznih arapskih plemena djelovali su i njihovi mnogobrojni međusobni sukobi (tzv. أَيَّامُ الْعَرَبِ).

Osim istaknutog utjecaja kur'anskog jezika na formiranje arapskog književnog jezika, od posebnog je značaja uopće pojava islama i razvoj arapskog društva pod njegovim utjecajem (širenje novih vidika, razvoj nauke), što je sve imalo učinka u oblikovanju samog jezika; njegove semantike, stilistike, vokabulara i drugih jezičkih karakteristika.

Od dolaska na vlast dinastije Abasija (8. st. n. e.) značajan utjecaj na jezik izvršili su sve mnogobrojniji i tješnji dodiri s pripadnicima drugih naroda i njihovim kulturama (Perzijancima, Grcima, Hindusima i dr.).

U vezi s novonastalim prilikama, od pojave islama pa dalje, stvaraju se nove riječi putem derivacije (الإِشْتِقَاقُ), kontaminacije (النَّحْتُ) ili figurativnom upotrebom (الْمَجَازُ) ili primanjem stranih riječi (الإِقْتِبَاسُ). Dolazi i do promjene značenja (ili gubitka nekih značenja) ili, pak, do izbacivanja iz upotrebe, odnosno zastarijevanja mnogih starih riječi.

Arapski jezik ne samo da je došao u dodir s mnogim drugim semitskim i nesemitskim jezicima, nego je mnoge od njih potisnuo ili potpuno zamijenio u nekim oblastima. Tako je znatno suzio područje južno-arapskog na jugu Arabije i u Jemenu. Na sjeveru je došao u dodir s aramejskim u Siriji, Libanu i Iraku, ali ga je sveo danas samo na nekoliko jezičkih otočića. Nešto duže se održao (bar kao crkveni i naučni) sirski jezik, kao što je bilo i sa koptskim jezikom u Egiptu. Velikim dijelom potisnuti su i drugi jezici hamitske grupe u sjevernoj Africi. Arapski je (pored španskog) više od sedam stoljeća vladao i u Španiji (711-1492), ali je iz nje potpuno potisnut, ostavivši tragove u vokabularu španskog jezika, a preko njega, kao i drugim putevima, i u mnogim drugim evropskim jezicima. Arapski je prodro daleko prema centralnoj Africi, utječući na mnoge jezike (Hausa), a naročito preko Sudana i u Istočnu Afriku sve do Zanzibara (Suaheli). Naročito je njegov utjecaj bio jak, na sjeveru, na turski jezik, a na istoku, na perzijski, pa na urdu i čak na malajski u Indoneziji. U Perziji je bilo arapskih manjina, ali su one potpuno iranizirane. Međutim, na sjeveroistoku, u nekim oblastima bivšeg Sovjetskog saveza (na jugu

prema Perziji i Afganistanu) - u Uzbekistanu i dr., nalazimo očuvane ostatke arapskih dijalekata. Arapskim jezikom govori danas preko 120 miliona ljudi na površini većoj od 14 miliona km^2.

Iako je arapski došao u dodir, odnosno potisnuo mnoge druge jezike, ipak je vanredno sačuvao svoju čistoću, pa i u primanju tuđih riječi. U ranije doba primio je nešto riječi iz hebrejskog, aramejskog (a preko njega i iz akadskog), sirskog, koptskog (i drugih hamitskih jezika), a zatim nešto iz grčkog i latinskog. Više riječi preuzeo je iz perzijskog.[8] Sasvim malo iz sanskrita. Kasnije je ušlo nešto turskih riječi, a u novije doba engleskih, francuskih, talijanskih i dr. Također, primjetni su i utjecaji na području sintakse, stila, književnim formama i sl., u najnovije doba razvoja arapskog jezika i književnosti.

Arapski jezik nastao je, po svoj prilici, na arapskom poluotoku (Arabiji) za koji se pretpostavlja da je bio i pradomovina svih Semita. Za arapski je karakteristično slijedeće: njegov samostalan razvoj i privremena odvojenost od ostalih jezika, usljed čega je on: 1) najbolje sačuvao prasemitske glasove, dok je posebno razvio i neke glasove koji ne postoje u ostalim semitskim jezicima (غ ، ظ ، ض ، ذ ، ث); 2) od svih tih jezika ima najrazvijeniju morfologiju (nepravilni plurali, masdari, i dr.) i sintaksu; 3) ima najbogatiji vokabular među svim semitskim jezicima (sinonimija, i sl.).

Arapski književni jezik, među svim semitskim jezicima, ima najviše korijena (više od 10.000, od kojih preko 6.500 trilitera), kao i najveći broj pojedinih riječi. On posjeduje većinu korijena koje imaju i drugi semitski jezici, ali i mnoge koje oni nemaju. Osim toga, arapski se odlikuje izvanrednim bogatstvom sinonima (za lava - 500 naziva; lisicu - 200; med, više od 80; sablju, najmanje 1.000; nesreću, više od 400; tako isto nalazimo po 20-30 sinonima za pojmove: kiša, vjetar, svjetlo, tmina, kamen, voda, bunar, deva (tako je, npr., Hammer skupio pojmove u vezi s njom, te je broj riječi prešao 5.644). I neki pridjevi imaju velik broj sinonima, npr.: dug, kratak, darežljiv, škrt, hrabar, plašljiv i dr.

Osim toga u arapski jezik ušlo je nešto izmišljenih, iskrivljenih, sumnjivih riječi, što je poteklo otuda što su: 1) neke pjesme iz kojih su uzimane riječi bile falsifikati; 2) leksikografi, uzimajući riječi iz pisanih spomenika, mijenjali su prvobitni oblik, odnosno izgovor nekih riječi (koje su bile pisane bez dijakritičkih znakova i bez vokalizacije, tj. oznake iza kratke vokale).

8. Između ostalih djela, vidjeti, npr.: Adī Šir, Kitābu-l-alfāẓi l-fārisīyati l-mu'arrabati, Tahrān 1965, str. 194.

Osim kur'anskog jezika - kome je osnova govor Kurejšija, Johann Fück,[9] kao temelje arapskog književnog jezika, navodi i predislamsku poeziju, te tzv. "općearapski beduinski jezik", nastao već u prvom stoljeću islamske ere, usljed arapskih osvajanja i stvaranja novih naselja u kojima se međusobno miješaju pripadnici raznih arapskih plemena. Arapski klasični jezik, prema Fücku, potpuno se formirao u prva četiri stoljeća po Hidžri (622 n. e.), ali već od trećeg vijeka po Hidžri taj jezik postepeno izlazi iz žive upotrebe. Razni arapski dijalekti doživljavaju svoj dalji prirodni razvoj, a usljed toga dolazi do njihove međusobne diferencijacije te sve većeg udaljavanja od književnog jezika. On je već bio potpuno normiran u gramatičkom pogledu, i, takoreći, zaustavljen u svom normalnom razvoju (od jezičkih purista) na području fonetike, morfologije i sintakse, pa velikim dijelom i leksike i semantike uopće. Ipak, u kasnijem periodu vokabular književnog jezika morao se doživjeti znatnije promjene u skladu s potrebama života. U najnovije vrijeme on doživljava sve snažniji razvoj, čiji su faktori: 1) preuzimanje tuđica i njihova arabizacija (الإِقْتِبَاسُ بَعْدَ ٱلتَّعْرِيب); 2) prevođenje (اَلتَّرْجَمَة) stranih riječi i davanje novih značenja već postojećim arapskim riječima; 3) preuzimanje stranih sintaksičkih i stilskih osobina; 4) primanje stranog figurativnog izražavanja (upotrebom poređenja, izreka, poslovica i sl. stranog porijekla); 5) oživljanje arhaizama književnog jezika od strane književnika ili učenjaka (termini).

DIGLOSIJA [10]

U novije doba u arapskom svijetu sve se više raspravlja o problemu dvojezičnosti tj. istodobnoj upotrebi književnog (لُغَةُ ٱلْكِتَابَة) jezika, koji se upotrebljava za pisanje knjiga, časopisa, novina, u sudstvu, zakonodavstvu i administraciji; u poeziji, govorništvu i umjetničkoj prozi; u nastavi, predavanjima, saobraćanju obrazovanih međusobno ili i s običnim narodom ukoliko se radi o temi iz književnosti ili nauke, na jednoj strani, te upotrebi govornog jezika (لُغَةُ ٱلْحَدِيث), tj. jezika svakodnevnog života, na drugoj strani.

'Alî 'Abdu-l-Wāḥid Wāfī [11] navodi dva prijedloga za rješenje toga

9. U djelu o historiji arapskog jezika i stila, pod naslovom: "Arabiya, Untersuchungen zur arabischen Sprach - und Stilgeschichte, Berlin 1950, str. 148.

10. O njoj, između ostalih, vidjeti rad: Srđan Janković, "Oko diglosije u arapskom", izašao u časopisu: "Radovi", I, Filozofski fakultet u Sarajevu, 1963, str. 239-263.

11. U djelu: Fiqhu-l-luġati, Al-Qāhira, 5. izdanje, 1381/1962 (Bayna l-'āmmîyati wa l-fuṣḥā, str. 154-155.

problema: a) uzdizanje govornog jezika na stepen književnog, odnosno da klasični jezik (ٱلْفُصْحَى) postane općenarodni svakodnevni govor; b) da se književni jezik spusti na nivo govornog, tj. da se narodni govor (ٱلْعَامِّيَّة) počne upotrebljavati i u svim onim prilikama u kojima se sada upotrebljava samo klasični jezik.

Wāfī je protiv ovog drugog prijedloga, obrazlažući to siromaštvom narodnog jezika, prekidanjem veze s literaturom na klasičnom jeziku, zbog prebrzog mijenjanja govornog jezika (što bi opet uskoro dovelo do problema pisane i govorne riječi) i što bi usljed toga došlo do stvaranja ogromnog broja književnih jezika u arapskim zemljama (pa prema tome i do uništenja jezičkog jedinstva).

Međutim, prema Wāfīju, diglosija se ne može razriješiti ni na prvi način tj. uzdizanjem govornog na nivo književnog jezika i njihovo približno izjednačavanje, jer se ne može zaustaviti prirodan razvoj dijalekata, a s druge strane, kad bi klasični jezik i postao općenarodnim govorom, uskoro bi se u njemu, po prirodnim zakonima jezičkog razvoja, stvorili ponovo razni dijalekti. On je mišljenja da stoga treba stvari prepustiti svome prirodnom toku, tj. ostaviti u dosadašnjem stanju.

ARAPSKI DIJALEKTI [12]

Podatke o nekim osobinama pojedinih arapskih dijalekata u doba oko pojave islama nalazimo rasute u djelima iz književnosti, historije, gramatike i dr. Te osobitosti očituju se u fonetici, derivaciji, morfologiji itd. Mnoge od takvih promijenjenih dijalektalnih riječi ušle su s vremenom i u književni jezik, te se u njemu udomaćile. Neki podaci, pak, o tim starim arapskim dijalektima mogu se naći na osnovu raznih (sedam, odnosno deset) čitanja Kur'ana (ٱلْقِرَاءَات), koji sadrži, pored osnove govora plemena Qurayš, i izvjesne osobitosti iz spomenutih, za klasični jezik mjerodavnih, plemena: Kināna, Asad, Huḏayl, Ḫabba, Banū-Sa'd i Taqīf.

Arapski historičari i drugi učenjaci dijele sva arapska plemena u njihovoj pradomovini Arabiji, u predislamsko doba, na dvije osnovne skupine: (južnu i po kulturnom razvoju raniju):

12. Na novijoj arapskoj dijalektologiji naročito je radio Jean Cantineau. Između mnogobrojnih njegovih studija navest ćemo samo njegovo obuhvatnije djelo: La dialectologie arabe, izašlo (drugi put) u: Jean Cantineau. Etudes de linguistique arabe, Paris 1960, str. 257-278. - O nekim starim arapskim dijalektima vidjeti, npr.: Chaim Rabin, Ancient West-Arabian, London 1951.

I - *Kahtanovići* (اَلْقَحْطَانِيَّةُ) u Jemenu i okolnim južnim oblastima Arabije, a porijeklo im izvode od Qaḥṭāna (po Bibliji Yaqṭāna)

قحطان (يقطان) بن عابر بن شالح بن ارفخشذ بن سام بن نوح

On se smatra praocem: 1) Himjerita, koji su vladali u Jemenu (među njih se ubrajaju: Sekasik (اَلسَّكَاسِكُ), a po nekima su ovi ogranak Kinde), Ša'bijjun (اَلشَّعْبِيُّونَ), Benu-r-Rejjan (بَنُو الرَّيَّان) Kuda'a (قُضَاعَةُ) i Abdu-Šems (عَبْدُ شَمْسٍ); 2) Kehlanovići /potomci: كَهْلاَنُ بْنُ سَبَإِبْنِ يَعْرُبَ بْنِ قَحْطَانَ /, koji su vladali u dijelovima Jemena i okolne pustinje. Njihovi ogranci su plemena: Hemedan (هَمَدَانُ), Ezd (اَلأَزْدُ), Tajj (طَيِّءٌ) i Mezhidž (مَذْحِجٌ); 3) Tebabi'a / (اَلتَّبَابِعَةُ), vladari Jemena/; 4) Lahmidi/ (اَللَّخْمِيُّونَ), vladari Hire/; 5) Gasanovići /(اَلْغَسَاسِنَةُ), vladari Sirije/.

II - *Adnanovići* / (اَلْعَدْنَانِيَّةُ) ili, također, Isma'ilovići (اَلإِسْمَاعِيلِيَّةُ) ili Mudarovići (اَلْمُضَرِيَّةُ) ili Me'addovići (اَلْمَعَدِّيَّةُ), a nazvani su tako po svom praocu Adnanu (عَدْنَانُ), koji potječe od Ismā'īla sina Ibrāhīmova.

'Adnānov sin je Ma'add (po kome se nekad naziva ova skupina). Podgrupa sjeveroarapskih plemena Nizar (نِزَار) nazvana je po istoimenom Ma'addovom sinu. Od Nizāra granaju se plemena: Rebi'a (رَبِيعَةُ) i Mudari (مُضَرُ). Dalji ogranci (اَلْبُطُونُ) plemena Rebi'a: Benu-Esed (بَنُو أَسَد) Abdu-l-Kajs (عَبْدُ الْقَيْسِ), Aneze (عَنَزَةُ), Bekr (بَكْرٌ), Taglib (تَغْلِبُ), Va'il (وَائِلٌ), Erakim (اَلأَرَاقِمُ), Du'el (اَلدُّؤَلُ), i mnogi drugi.

Plemena Mudar granaju se na dvije velike grane:

a) Kajsu-Ajlan (قَيْسُ عَيْلاَنَ), koje se račva u ogranke: 1) Gatafan (غَطَفَانُ), od koga potječu: Begid (بَغِيضٌ), Abs (عَبْسٌ) i Zubjan (ذُبْيَانُ); 2) Sulejm (سُلَيْمٌ), od koga su potekli: Buhsa (بُهْثَةُ) i Hevazin (هَوَازِنُ),

b) druga grana plemena Mudar je Iljas (إِلْيَاسُ), čiji su potomci: Temim (تَمِيمٌ) Huzejl (هُذَيْلٌ), Esed (أَسَدٌ) i Kinana (كِنَانَةٌ). Od ogranaka Kinane je Kurejš (قُرَيْشٌ). Od Kurejša potječu: Džumeh (جُمَحٌ), Sehm (سَهْمٌ), Adijj (عَدِيٌّ), Mahzum (مَخْزُومٌ), Tejm (تَيْمٌ), Zehra (زَهْرَةُ), Abdu-d-dar (عَبْدُ الدَّارِ), Esedu b. - Abdi-l-'Uzza (أَسَدُ بْنُ عَبْدِالْعُزَّى) i Abdu-Menaf (عَبْدُ مَنَافٍ). Od Abdu-Menafa su: Abdu-Šems (عَبْدُ شَمْسٍ), Neufel (نَوْفَلٌ), Muttalib (اَلْمُطَّلِبُ) i Hašim (هَاشِمٌ). Od Hašima su: Muḥammad i Abasovići, a od Abdu-Šemsa su Umejevići. (Muḥammad nije priznavao vjerodostojnost genealogije svojih predaka uzlazno dalje od Adnana).

NOVIJI ARAPSKI DIJALEKTI

Dok se arapski književni jezik formirao na spomenutoj osnovi i normirao se u prva četiri stoljeća po Hidžri, razvijajući se usporeno u izvjesnom smislu (u semantici), dotle su se neknjiževni arapski dijalekti neprekidno razvijali dalje svojim prirodnim tokom. Na njihovo dalje razvijanje i održanje sve do današnjih dana djelovali su razni faktori, od kojih su (po Wāfīju) najvažniji sljedeći: 1) širenje arapskog jezika (uopće) na područja drugih jezika, 2) činioci društveno-politički, 3) društveno -psihološki, 4) geografski, 5) nacionalno-rasni, 6) različitost govornih organa u raznih naroda, 7) neprekidan prirodan razvoj govornih organa (s tim u vezi mnogi arapski glasovi doživjeli su fonetske promjene, a takvi su npr.: ث ، ذ ، ج ، ق i dr.); 8) akustičko slabljenje glasova i njihovo ispadanje usljed toga; 9) posljedice položaja glasa u riječi (otpadanje ili skraćivanje krajnjih vokala, te druge promjene glasova u sredini ili na početku riječi); 10) međusobno zamjenjivanje srodnih glasova; 11) promjene značenja riječi usljed česte upotrebe; 12) promjene značenja pod utjecajem sintaksičke upotrebe (npr.: ograničenje upotrebe riječi وَلَدٌ samo za oznaku muškog djeteta, jer se ona redovno slagala s atributom muškog roda; 14) promjena značenja zbog promjene same stvari (tj. npr., njene funkcije, novih društvenih prilika i dr.); 15) primanje tuđica iz jezika s kojim dijalekti dolaze u dodir; 16) preuzimanje pojedinih glasova iz drugih jezika; 17) primanje morfoloških i drugih jezičkih osobina tuđih jezika; 18) nestajanje riječi usljed gubitka ili rijetke upotrebe njihovih značenja; 19) nestanak riječi usljed teškog izgovora ili sličnih fonetskih osobina; 20) nestajanje značenja usljed njihovih specifičnosti ili nepotrebnosti (u dijalektu), rijetke upotrebe ili postojanje običnijih njihovih sinonima.

Svi savremeni arapski dijalekti odlikuju se sljedećim zajedničkim osobinama: 1) gubljenjem krajnjih kratkih vokala; 2) jednostavnom strukturom rečenice (upotreba koordinacije (paratakse) mjesto subordinacije (hipotakse); 3) očuvanjem samo malog dijela vokabulara arapskog književnog jezika.

Ozbiljnije naučno istraživanje arapskih dijalekata (i to pretežno evropskih istraživača) počinje u 19. stoljeću. Na geografskoj osnovi svi se ovi dijalekti dijele na dvije obuhvatne skupine: I - *azijsku* i II - *afričku* (prema Jušmanovu). Dalje se oni dijele na pet većih skupina od kojih se svaka dijeli na brojne dijalekte (لَهَجَاتٌ), oni na subdijalekte (فُرُوعٌ), ti, pak, na narječja (شُعَبٌ) itd. Prema Wāfīju spomenute grupe nazivaju se (u zagradi prema Jušmanovu) [13]:

13. U njegovoj: Grammatika arabskog jazyka, pod redakciej i s predisloviem I. J. Kračkovskogo, Leningrad 1928, str. XXII+144.

NOVIJI ARAPSKI DIJALEKTI

Dok se arapski književni jezik formirao na spomenutoj osnovi i normirao se u prva četiri stoljeća po Hidžri, razvijajući se usporeno u izvjesnom smislu (u semantici), dotle su se neknjiževni arapski dijalekti neprekidno razvijali dalje svojim prirodnim tokom. Na njihovo dalje razvijanje i održanje sve do današnjih dana djelovali su razni faktori, od kojih su (po Wāfīju) najvažniji sljedeći: 1) širenje arapskog jezika (uopće) na područja drugih jezika, 2) činioci društveno-politički, 3) društveno -psihološki, 4) geografski, 5) nacionalno-rasni, 6) različitost govornih organa u raznih naroda, 7) neprekidan prirodan razvoj govornih organa (s tim u vezi mnogi arapski glasovi doživjeli su fonetske promjene, a takvi su npr.: ق ، ج ، ذ ، ث i dr.); 8) akustičko slabljenje glasova i njihovo ispadanje usljed toga; 9) posljedice položaja glasa u riječi (otpadanje ili skraćivanje krajnjih vokala, te druge promjene glasova u sredini ili na početku riječi); 10) međusobno zamjenjivanje srodnih glasova; 11) promjene značenja riječi usljed česte upotrebe; 12) promjene značenja pod utjecajem sintaksičke upotrebe (npr.: ograničenje upotrebe riječi وَلَدٌ samo za oznaku muškog djeteta, jer se ona redovno slagala s atributom muškog roda; 14) promjena značenja zbog promjene same stvari (tj. npr., njene funkcije, novih društvenih prilika i dr.); 15) primanje tuđica iz jezika s kojim dijalekti dolaze u dodir; 16) preuzimanje pojedinih glasova iz drugih jezika; 17) primanje morfoloških i drugih jezičkih osobina tuđih jezika; 18) nestajanje riječi usljed gubitka ili rijetke upotrebe njihovih značenja; 19) nestanak riječi usljed teškog izgovora ili sličnih fonetskih osobina; 20) nestajanje značenja usljed njihovih specifičnosti ili nepotrebnosti (u dijalektu), rijetke upotrebe ili postojanje običnijih njihovih sinonima.

Svi savremeni arapski dijalekti odlikuju se sljedećim zajedničkim osobinama: 1) gubljenjem krajnjih kratkih vokala; 2) jednostavnom strukturom rečenice (upotreba koordinacije (paratakse) mjesto subordinacije (hipotakse); 3) očuvanjem samo malog dijela vokabulara arapskog književnog jezika.

Ozbiljnije naučno istraživanje arapskih dijalekata (i to pretežno evropskih istraživača) počinje u 19. stoljeću. Na geografskoj osnovi svi se ovi dijalekti dijele na dvije obuhvatne skupine: I - *azijsku* i II - *afričku* (prema Jušmanovu). Dalje se oni dijele na pet većih skupina od kojih se svaka dijeli na brojne dijalekte (لَهَجَاتٌ), oni na subdijalekte (فُرُوعٌ), ti, pak, na narječja (شُعَبٌ) itd. Prema Wāfiju spomenute grupe nazivaju se (u zagradi prema Jušmanovu) [13]:

13. U njegovoj: Grammatika arabskog jazyka, pod redakciej i s predisloviem I. J. Kračkovskogo, Leningrad 1928, str. XXII+144.

1) *hidžasko-neddždska* (arabijska, sa dijalektima Hidžaza, Nedžda i Jemena);

2) *sirijska* (siro-palestinska, dijalekti Sirije, Libana, Palestine i Jordana);

3) *iračka* (mezopotamska, dijalekt Iraka.

(Ove tri skupine spadaju u azijske dijalekte arapskog jezika);

4) *egipatska* (egipatska, sa dijalektima Egipta i Sudana) i

5) *magribska* (magribska, sa dijalektima Libije, Tunisa, Alžira, Maroka, Mauritanije; ovoj skupini pripadali su i bivši dijalekti arapskog jezika u Španiji: andaluzijski; na Siciliji: sicilijanski, dok se sve do danas očuvao (ali pod velikim utjecajem talijanskog jezika) malteški dijalekt (na otoku Malti).[14]

Osim toga, ostatke arapskih dijalekata nalazimo i u Uzbekistanu (koji se i danas govore). Najbliži arapskom književnom jeziku su dijalekti grupa hidžasko-neddždske i egipatske, dok su se od njega najviše udaljili dijalekti iračke i magribske grupe. Beduinski govori svih dijalekata bolje su očuvali stare osobine negoli govori naseljenih mjesta, kao što su, opet, govori u selima čistiji nego oni u gradovima. Iako su savremeni dijalekti znatno više ispitani (naročito oni u većim gradovima: Kairu, Bagdadu, Bejrutu, Damasku, Tripoliju, Tunisu, Alžiru itd.) nego stari dijalekti, ipak ostaje još mnogo da se uradi na tom polju arabistike, zapravo, mnogo više nego dosada a naročito od strane samih arapskih istraživača, koji su prije posebno zanemarivali ovu jezičku oblast važnu i za sam književni jezik. Međutim, bez obzira na to, arapskoj dijalektologiji neophodno je posvetiti ubuduće mnogo više naučne pažnje i iz drugih mnogobrojnih razloga, i jezičke i vanjezičke naravi.

Koliko god je značajan rad na arapskoj dijalektologiji, i zbog nje same i zbog doprinosa boljem proučavanju arapskog književnog jezika uopće, pa i onom klasičnom, toliko je neophodno nastojanje oko očuvanja, te oživljavanja i uvođenja u svakodnevnu upotrebu toga jezika zbog njegovih vlastitih prednosti prema dijalektima, zbog njegove ne samo vjerske važnosti za arapski svijet nego i zbog njegove ogromne kulturne baštine važne i Arapima i svim drugim islamskim narodima, pa i inače, a posebno zbog njegove uloge povezivanja svih onih koji njime govore ili se njime služe, radeći za dobrobit i sreću cjelokupnog čovječanstva.

14. Uvod u taj dijalekt dat je, npr., u udžbeniku: Joseph Aquilina, Maltese, A complete course for beginners, Floriana, Malta, Fifth impression 1980, str. 240.

II

OSVRT NA ARAPSKE FILOLOGE
(DO 20. STOLJEĆA) [1]

Počeci ispitivanja vlastitog jezika kod Arapa padaju u 7. stoljeće n. e., tj. nakon pojave islama. U vezi s njegovim širenjem, a naročito s tumačenjem Kur'ana i hadisa, razvila se islamska teologija, a kao jedan od njenih ogranaka, i arapska filologija. Ona je bila podstaknuta naročito potrebom utvrđivanja pravilnog izgovora Kur'ana i njegovog ispravnog jezičkog tumačenja. Ta potreba se, pak, javila usljed širenja islamske države, te miješanja arapskih plemena međusobno, te sa drugim narodima. Zbog toga je došlo do iskrivljivanja arapskog klasičnog jezika, pa i onog kur'anskog, a koji je bio jedan od temelja književnog jezika. Kur'anski jezik postao je temelj i uzor književnog jezika, ne samo zahvaljujući autoritetu Kur'ana, kao osnovnog zakonika islama, nego i usljed njegove leksičke čistote i dotjeranosti njegovog stila. U vezi s tumačenjem Kur'ana u pomoć je uzeta, u jezičkom smislu, i predislamska poezija, čije je proučavanje, bez obzira na njegovu prvobitnu namjenu, potaklo i unaprijedilo jezičke studije, tim prije, što je i ta poezija s vremenom postala drugi temelj i izvor arapskog književnog jezika. Treći temelj tog jezika, prema Fücku,[2] jeste "općearapski beduinski jezik" nastao u 1. stoljeću islamske ere, miješanjem raznih arapskih plemena, u vezi sa širenjem arapske države. Radi očuvanja čistote arapskog književnog jezika, koja je sve više bila ugrožena usljed toga miješanja arapskih dijalekata, pa i onih koji su činili osnovu toga jezika, arapski gramatičari i leksikografi - puristi morali su se pozabaviti tim problemom, što je bio poseban poticaj za razvoj jezičke nauke, a posebno leksikografije.

1. Takav kratak osvrt dao je V. A. Zvegincev u radu: Istorija arabskogo jazykoznanija, Kratkij očerk, Moskva 1958, str. 80.
2. U njegovoj knjizi: Arabiya, Untersuchungen zur arabischen Sprach - und Stilgeschichte, Berlin 195, str. 148.

Stvarni počeci i prvi predstavnici jezičkih istraživanja kod Arapa nisu nam još sa sigurnošću poznati. Prema arapskoj tradiciji, prvi domaći gramatičar bio je Abū-l-Aswad Al-Du'alî iz Basre (gdje je umro 69/688). Navodno, je prve principe jezičke znanosti dobio je od halife Alije, dok drugi zastupaju mišljenje o samostalnosti njegovog naučnog rada. Prema Šauqîju Ḫayfu, al-Du'alî ima zasluga za arapsko pismo, a za gramatiku, naprotiv, nema, nego Ibnu-Abī-Isḥāq i njegovi učenici, te dalji radnici na tom polju. Prema tom predanju, arapska filologija bila bi autohtonog porijekla. Po A. Zvegincevu, pored većine arapskih istraživača, to mišljenje zastupali su i neki evropski orijentalisti, kao što su: A. Kremer, E. Renan, I. Weiss i dr. Drugi, pak, od njih, kao: C. Brockelmann, A. Mez, C. Huart, I. Pizzi itd., najvažniju ulogu u razvoju arapske filologije pripisuju grčkim utjecajima (npr. Aristotelovoj Logici i dr.). Treća, pak, grupa tih učenjaka, kao: K. Vollers, ističu izvjesnu ovisnost razvoja jezikoslovlja u Arapa od indijske lingvistike. Objedinjujući ta različita shvatanja, A. Zvegincev priznaje važnost i indijskih utjecaja na procvat arapske filologije, ali ujedno naglašava zaslugu samih Arapa na zadivljujućoj razradi gramatike arapskog književnog jezika, ali, naravno, uzevši pri tom u obzir i vrlo značajan doprinos pripadnika drugih naroda u to doba, naročito Perzijanaca.

Od doprinosa Abū-l-Aswada Al-Du'alîja, Ḫannā Al-Faḫūrî,[3] ističe da je on uveo dijakritičke tačke za oznaku triju kratkih vokala. Njegova pravila primjenjivana su u doba Umejevića i u početku vlade Abasovića, (a bila su u upotrebi u Španiji još sredinom 10. stoljeća n. e.), a onda je taj način pravopisa zamijenjen drugim (uvedenim od strane al-Ḫalīla b. - Aḥmada).

Zasluge za dalji razvoj jezičke znanosti, arapska tradicija pripisuje 'Abdullāhu b. - Abī - Isḥāqu (u. 117/735), 'Isāu b. -'Umaru Al-Taqafîyu (u. 149/766), Abū-'Amru b.-Al-'alā'u (u. 154/770) i Yūnusu b. -Ṣabību (u. 182/798), ali, njihova jezikoslovna djela nisu sačuvana. Kao pravi začetnik arapske filologije smatra se Al-Ḫalīl b. -Aḥmad (iz plemena Ezd u Omanu) kao jedan od osnivača basranske jezičke škole (pored učenika mu Sībawayha).

Al-Ḫalīl b. -Aḥmad Al-Farāhīdî

(100/718-19 - 170-75/786-91)

Al-Ḫalīl je prvenstveno poznat kao sastavljač prvog arapskog potpunog rječnika tzv. Kitābu-l-'ayn. Tako je nazvan jer počinje s korijenima s tim suglasnikom. Njegov alfabet je sastavljen na fiziološkoj osnovi od grlenih

3. U historiji arapske književnosti: "Ta'rīḫu-l-adabi l-'arabī", Al-Qāhira, 1953, str. 1116.

do usnenih konsonanata ' ḥ h ḫ ġ q k ğ š ḍ ṣ s z ṭ d t ẓ ḏ ṯ r l n f b m w (l)'. Korijeni su raspoređeni po broju radikala, dalje na zdrave i slabe, a onda anagramatski, tj. s premetanjem njihovih radikala. Njegov fonetski sistem dijeli glasove na osam grupa po mjestu njihove artikulacije. Napisao je neka djela iz gramatike: Kitābu-l-'awāmil, Kitābu-l-ğumal, iz pisma: K. -l-nuqat, iz metrike: K. -l-'arūd, iz muzike i dr.

Međutim, njegov učenik Sībawayh (Siboye), porijeklom Perzijanac, usavršava i sistematizira njegov rad u okviru basranske jezičke škole, koja se, kako u svojoj teoriji tako i u praksi, strogo pridržava utvrđenih normi i služi se analogističkim metodom ispitivanja i tumačenja jezičkih pojava. Takav metod rada prevladavao je u arapskoj filologiji ne samo u doba postojanja basranske škole (tj. kojih 200 godina od njena nastanka), nego i kasnije, kada je tu školu, kao i suparničku joj školu u Kufi, postepeno smijenila tzv. bagdadska jezička škola. Njen je zadatak, po tradiciji, bio u tome da ostvari neku sintezu pogleda tih njenih dviju prethodnica. Najvažniji predstavnici basranske škole, osim Sībawayha, bili su još: Quṭrub (u. 206/821), Abū-Zayd Al-Anṣārî (u. 215/830), Al-Aṣma'î (u. 216/831), Al-Aḫfaš Al-Awsaṭ (u. 221/835), Abū-'Umar Al-Ğarmî (u. 225/839), Abū-'Uṯmān Al-Māzinî (u. 249/863), Abū-Ḥātim Al-Siğistānî (u. 250/864) i posljednji, u svoje doba najistaknutiji njen predstavnik, Al-Mubarrad (u. 285/898). On je (prema Weilu) [4] ujedno i tvorac tradicije o postojanju ovih jezičkih škola, čiji raniji pripadnici, prema njegovom mišljenju, i nisu uopće bili svjesni njihovog postojanja. Weil, naime, misli da, zapravo, i nije bilo bitnih razmimoilaženja u osnovama učenja tih škola, pa stoga negira postojanje kufske jezičke škole kao sasvim samostalnog pravca u arapskoj filologiji, te drži da ju je, stvorila kasnija domaća tradicija. Međutim, Šauqî Ḍayf [5] pobija ovo mišljenje, te kufsku školu drži samostalnim pravcem u arapskoj klasičnoj filologiji.

Za jezičare iz Kufe karakterističan je interes za govorni jezik, dijalektalne osobitosti, te uzimanje u obzir i postklasičnih tekstova pri interpretaciji jezičkih pojava i potkrepi vlastitih stavova. Njihov metod rada Weil naziva anomalističkim, zbog proučavanja i svih onih odstupanja od norme klasičnog jezika.

Prvi začetnici kufske jezičke škole držalo se da su bili Al-Ru'āsî

4. Prilikom izdanja djela: Abū-l-Barakāt Al-Anbārî, "Al-Inṣāfu fī masā' ili-l-ḫilāfi bayna l-naḥwîyyīna l-baṣrîyīna wa l-kūfîyīna", pod naslovom: Die grammatischen Schulen von Kufa und Basra. Zugleich Einleitung zu der Ausgabe des Kitāb al-inṣāf von Ibn Al-Anbārī. Leiden 1913.

5. U njegovoj historiji arapskih starih jezičkih škola, pod naslovom: Al-Madārisu l-naḥwîyatu, Al-Qāhira 1967, str. 375.

(Al-Ḫalilov savremenik) i Mu'āḏ Al-Harrā' (u. 190/805), međutim, prema Ḍayfu, oni su beznačajni, a pravi njeni osnivači su, zapravo, učenici Al-Ru'āsîya, čuveni filolozi Al-Kisā'î (u. oko 183/799) i Al-Farrā' (u. 207/822). Drugi poznatiji predstavnici te škole bili su: Al-Mufaḍḍal al-Ḍabbî (u. 170/786), Al-A'rābî (u. 231/845), Ibnu-l-Sikkīt (u. 243/857) i najzad Al-Ta'lab (u. 291/903), prvak kufske jezičke škole u svoje doba i lični suparnik Al-Mubarradov. Po tradiciji, s ovom dvojicom prvaka njihovih škola, one su dostigle svoj najviši uspon, a donekle i svoj kraj, jer više nisu imale nekih značajnijih predstavnika.

***

Od 9. stoljeća n.e. javljaju se pripadnici mješovite bagdadske jezičke škole, a kasnije i drugih kulturnih centara arapskih država, naročito, pak, u Egiptu i Španiji, koje Ḍayf izdvaja u posebne jezičke škole. Ne spominjući značajne leksikografe (o kojima će se posebno govoriti) od poznatijih filologa tog mješovitog smjera iz raznih centara (po Zvegincevu) spomenut ćemo samo ove: 'Abdullāh b. -Qutayba Al-Dīnawarî (u. 276/889), Muḥammad Al-Harawî (370/980), 'Uṯmān b. -Ǧinnî (u. 539/1144), 'Abdu-l-Raḥmān b. -Al-Anbārî (u. 577/1181), Muḥammad b. -Mālik (u. 603/1206), Yūsuf Al-Sakkākî (u. 626/1228), 'Uṯmān b. -Al-Ḥāǧib (647/1249) i Abū-Ḥayyān (746/1345). To su sve bili najvažniji predstavnici klasične arapske filologije. Prema Zvegincevu, oni imaju zasluga (uz leksikografe) najviše u sabiranju jezičkog blaga, ali su značajna i njihova dostignuća u fonetici, te se mnoga njihova shvatanja približavaju rezultatima savremene lingvistike u tom domenu. Najslabije njegovana gramatička disciplina u Arapa bila je sintaksa. Osim toga najvažniji dalji nedostaci te filologije su (po njemu): odsustvo komparativnog metoda, te historijskog promatranja jezičkih pojava, pa je zbog toga, kao i zbog drugih razloga, arapska jezička znanost ostala usko nacionalnog karaktera. U te nedostatke možemo dodati i neizučavanje dijalekata, te njihovog odnosa prema književnom jeziku na široj naučnoj osnovi. Vrativši se na početke arapske filologije, ovdje će se spomenuti samo najznačajniji predstavnici i njihova najvažnija djela iz ove oblasti.

Sībawayh

Sībawayhi (Siboye) odn. Abū-Bišr 'Amr b. -'Uṯmān b. Kanbar (po sasvim neutvrđenom datiranju živio je između 121-161/740-779). Rođen je u mjestu Al-Bayḍā' u Širazu. Svoje jezičko obrazovanje stekao je u Basri kod al-Ṯaqafîya i Al-Ḫalīla. Postoji mišljenje da osnovu njegovog glavnog

gramatičkog djela "Al-Kitāb" treba tražiti u djelima te dvojice njegovih učitelja, a na koje je on dodao izvjesne svoje dopune i primjedbe. Sībawayhi je tim djelom, takoreći, kodificirao cjelokupnu gramatiku arapskog jezika, skupivši u njemu sve prethodno znanje iz te oblasti.[6] Njegova knjiga postala je ishodište studija svih kasnijih učenjaka na tom području. Al-Kitāb je sistematska sinteza učenja basranske jezičke škole. On je zasnovan na primjerima iz Kur'ana i stare arapske poezije (s navedenih više od 1000 stihova iz nje). Poslije Al-Ḫalīlove smrti Sībawayh dolazi u Bagdad. U naučnojezičkoj diskusiji s Al-Kisā'iyem, a na osnovu pristrane, namještene presude, Sībawayh je pretrpio poraz, te je, ogorčen zbog toga, otišao u Perziju i tu uskoro u mladim godinama umro.

Al-Aṣma'î

(Abū-Sa'īd 'Abdu-l-Malik al-Bāhilî, 122-216/739-830)

Rođen je u Basri, ali je mnogo boravio među beduinima u pustinji skupljajući pjesme i razno drugo jezičko blago. Na osnovu toga on je napisao velik broj monografija manjeg obima iz područja arapske leksike, kao što su: Kitābu-ḫalqi-l-insān, Kitābu-l-ağnās, Kitābu-l-anwā', Kitābu -l-ḫayl, Kitābu-l-nabāt, zatim zbirke: poslovica (Kitābu-l-amṯāl) i anegdota (Kitābu-l-nawādir). Međutim, na dvoru Hārūnu l-Rašīda bio je cijenjen prvenstveno zbog svog vanrednog poznavanja predislamskog pjesništva.

A b ū - 'Ubayda

(Ma'mar b. -Al-Muṯannā Al-Taymî, 110-209/728-824)

Rođen je u Heratu, a školovao se u Basri i Kufi. Učitelji su mu bli Al-Aṣma'î, Al-Anṣārî i Al-Kisā'i. Abū-'Ubayda posljednjih godina svog života predavao je u Bagdadu. Umro je u Mekki (ili u Medini). Pored filologije bavio se teologijom i pravom. Njemu zahvaljujemo za prvu zbirku arapskih poslovica, koja je uopće do danas sačuvana. Ugledavši se u svog učitelja Al-Aṣma'îya, i on je napisao više leksičkih monografija (o golubovima, zmijama, škorpionima, konjima, devama i dr.). Glavno mu je djelo posvećeno rijetkim jezičkim izrazima, koje sadrži 1.000 poglavlja. U njemu on potkrepljuje svoja izlaganja sa 1.200 stihova iz stare arapske poezije. Napisao je i jedno djelo iz stilistike: Mağāzu-l-Qur'ān, kao prvo te vrste, zatim o greškama naroda: Ma talhanu fī-hi l-'āmmatu i dr.

6. Vidjeti, npr., njegovo učenje o fonetici arapskog jezika u knjizi: A. Schaade, Sībawaihi's Lautlehre, Leiden 1911, str. X+92.

***

U vezi sa spomenutim leksikografskim monografijama Al-Aṣma'îya i Abū-'Ubayde, ovdje ćemo navesti još izvjestan broj radova te vrste koji su, kao i oni raniji, poslužili poslije (ili i uporedo) za stvaranje većih cjelovitih rječnika arapskog jezika. Takva su, između ostalih, djela: Kitābu-l-ṣilāḥ (Al-Naḍr b. Šumayl, u. 203/819); Kitābu-l-ibil (Al-Šaybānî, u. 213/828); Kitābu-l-aṣwāt (Al-Aḫfaš Al-Awsaṭ, u. 221/835); Kitābu-l-riyāḥ (Ibnu -l-Sirāğ, u. 316/928); Kitābu-l-mašyi wa l-sayri (Ibnu-l-Qaṭṭā'î, umro 515/1121) i druga.

Al - Mubarrad

(Abū-l-'Abbās Muḥammad b. Yazīd Al-Ṯumālî, 210-285/826-989)

On je jedan od značajnijih predstavnika basranske škole koji se ne podvrgava slijepo (kao mnogi drugi) autoritetu Sībawayha, nego čak i kritikuje neke dijelove njegovog "Al-Kitāba". Al-Mubarrad je rođen u Basri, gdje je počeo svoje školovanje, koje je nastavio u Kufi. Umro je kao uvažen nastavnik u Bagdadu. Najznačajnije mu je djelo "Al-Kāmilu fi-l-adabi" u kome je dao masu filološkog materijala, ali nesistematski, polazeći od pojedinih jezičkih pitanja, potkrepljujući ih mnogobrojnim primjerima i udaljujući se od njih, donoseći i mnoštvo druge građe iz poezije i historije, s raznim anegdotama i sl. Nažalost, takav način izlaganja poslužio je mnogima kao uzor. Ovo njegovo djelo može se smatrati prijelazom ka onom književnom rodu poznatom pod nazivom "adab".

Ibnu - Durayd

(Abū-Bakr Muḥammad al-Azdî, 223/321/839-937)

On je posljednji značajniji predstavnik basranske škole.

Rođen je u Basri, odrastao je u Omanu, a umro je u Bagdadu. Učitelj mu je bio Abū-Ḥātim al-Siğistānî. Izašao je na glas i kao vrstan pjesnik (pa za njega kažu da je: أَعْلَمُ الشُّعَرَاءِ وَأَشْعَرُ الْعُلَمَاءِ. Međutim, najznačajniji je njegov leksikografski rad. I on je pisao leksičke monografije (kao što su, npr.: Kitābu-l-ḫayli (l-kabīru, l-ṣağīru), Kitābu-l-anwā'i, Kitābu-l-malāḥin i dr.). On je, međutim, sastavio i jedan veliki rječnik "Al-Ğamharatu fī l-luğa" (Zbirka o jeziku). Ipak on se više pročuo djelom "Kitābu-l-ištiqāq", koje ne sadrži samo izučavanja iz područja jezičke etimologije (traženje korijena iz izvedenih oblika riječi), nego se bavi i genealogijom starih arapskih plemena u vezi s historijskim predanjima koja razjašnjavaju njihova

imena. Nešto kasnije nego u Basri počela su jezikoslovna istraživanja i u Kufi. Učenjaci odatle školovali su se većinom prvo u Basri, ali su se kasnije osamostaljivali u svome radu koji, kako smo istakli, i nije bio u bitnoj suprotnosti sa gledištima predstavnika basranske škole. Ne držeći se čvrsto jezičkih normi, kao oni u Basri, jezičari iz Kufe posvećivali su više pažnje živome jeziku, pa čak i njegovim nepravilnostima. Kako je navedeno, osnivačem kufske jezičke škole smatrao se *Al-Ru'āsî,* ali se o njegovom naučnom radu zna malo šta pouzdano. Prvi rad koji je dopro do nas od radova ove škole pripada (učeniku Al-Ru'āsîja) učenjaku perzijskog porijekla *Al-Kisā'îju* (Abū-l-Ḥasan 'Alî b.-Ḥamza, 112-189/ 733-806), a to je rasprava: "Risāla fī laḥni-l-'āmma", koja je značajna po tome što prvi put kod Arapa govori o dijalektalnim odstupanjima od književnog jezika. Al-Kisā'î se rodio u Kufi. Osim Ru'āsîja, učitelj mu je bio i Mu'āz Al-Harrā'. Školovanje je nastavio u Basri kod Al-Ḫalīla. Poslije mnogih lutanja među beduinima, došao je u Bagdad, gdje je stekao velik ugled na dvoru Hārūnu-l-Rašīda (kome odgaja sinove Ma'mūna i Amīna). Al-Kisā'î je jedan od sedam qurrā'a. Bio je lični takmac Sībawayhov. Na jednom putovanju s halifom u Horasan Al-Kisā'î je umro, kod grada Rejja. On je uživao velik ugled, iako njegovo poznavanje gramatike nije bilo naročito sjajno. Značajno je da je on pokrenuo druge, dotada nedotaknute jezičke teme, ali nam od njegovih radova, osim spomenutog, ništa nije sačuvano.

Ibnu - l - Sikkīt

(Abū-Yūsuf Ya'qūb, 186-244/803-859)

Kisā'îjevu tradiciju nastavlja Bagdađanin Ibnu-l-Sikkīt. I on je dosta proboravio među beduinima, učeći jezik i skupljajući staru poeziju. Njegova je zasluga u tome što je izdao mnoge od tih starih pjesama zajedno s filološkim objašnjenjima i kritičkim primjedbama (Kitābun fī ma'ānī-l-ši'ri). No, glavno mu je djelo: Kitābu-iṣlāḥi-l-manṭiqi (Knjiga o ispravljanju govora) u kojem daje podatke, na osnovu bogatog starog materijala, o ispravnom jeziku. Vrijedno je i njegovo leksičko djelo "Kitābu-l-alfāẓ" u kome je, koristeći se i monografijama prethodnika, dao opširniji prikaz o srodnim skupovima riječi sistematski poredanim uz mnogobrojni dokazani materijal iz klasične poezije.

Ṯa'lab

(Abū-l-'Abbās Aḥmad b. Yaḥyā b. Zayd b. Sayyār Al-Šaybānî, 200-291/816-904)

On je uživao veliki ugled među Kufijcima i smatran je njihovim prvakom u njegovo doba. Umro je u Bagdadu (u doba halife Al-Muktafīja). Najznačajnije mu je djelo (iako malcg obima): Kitābu-l-faṣīḥi, u kome objašnjava pravilnu upotrebu nekih sumnjivih riječi i izraza, koji su bili ušli u širu upotrebu. Bavio se mnogo i starom arapskom poezijom.

Ibnu-l-Anbārî

(Abū-Bakr Muḥammad b. -Al-Qāsim, umro 328/939)

On je najčuveniji od Ṯa'labovih učenika. I otac mu Muḥammad Al-Anbārî bio je dobar poznavalac jezika i poezije. Ibnu-l-Anbārī uređuje divane pjesnika Zuhayra, Nābiġe i A'šāa, te daje komentar uz Mu'allaqāt. Međutim, filološki interes najviše izaziva njegovo djelo "Kitābu-l-aḍdād" (Knjiga o enantiosemima), tj. o riječima koje istodobno imaju po dva međusobno suprotna značenja (npr. masğur - pun, odn. prazan, basl - zabranjeno. odn. dopušteno i sl.). On svoje izlaganje potkrepljuje dokazima iz Kur'ana i poezije, a navodi i dijalekte u kojima se takve riječi upotrebljavaju.

O pojavi "taḍādd" (enantiosemija) pisali su mnogi arapski filolozi kao; Al-Aṣma'ī, Al-Siğistānî, Ibnu-l-Sikkīt, Quṭrub, Al-Ğāḥiẓ i dr. Mnogi su pretjerivali u navođenju broja takvih riječi (više od 400), dok noviji istraživači (pa i arapski) znatno svode broj aḍdād-riječi u arapskom jeziku.

***

Negdje od 4. (11.) stoljeća postepeno se gube razlike u radu predstavnika suparničkih jezičkih škola u Basri i Kufi. Na naučnom polju stvaraju se i drugi centri, a naročito to važi za Bagdad, prijestonicu hilafeta. Javljaju se gramatičari - eklektičari koji podjednako koriste dostignuća svih prethodnika bez razlike. Ipak davali su prednost filolozima iz Basre, kao dosljednijim i sistematičnijim u sprovođenju svog metoda. Osim objedinjavanja gledišta, zasluga predstavnika bagdadske jezičke škole je i u njihovom nastojanju da se naučni rezultati upotrijebe i u praktične svrhe. Prvim krupnijim predstavnikom novoga pravca u arapskoj filologiji može se svakako smatrati široko obrazovani Ibnu-Qutayba, koji uz tu nauku, povezuje i mnoge druge grane nauke

uopće (književnost, stilistiku, historiju i dr.) kao što je to, inače, slučaj i kod drugih učenjaka njegovog vremena (npr. Al-Ğāḥiẓa).

Ibnu - Qutayba

(Abū-Muḥammad 'Abdullāh b. Muslim... Al-Dīnawarî, 213-276/828-889)

Bio je porijeklom Perzijanac. Rođen je u Bagdadu, ali je dugo živio u Kufi, pa u Dineveru, kao kadija, a zatim kao nastavnik u Bagdadu, gdje je i umro. Učenik je kufskog filologa Ibnu-l-Sikkīta. Ali, on se bavio, kako je istaknuto, i drugim naukama (npr. i matematikom, hadisom i dr.), a naročito historijom. On je prvi koji uz proučavanje pjesama govori i o životu pjesnika (u djelu: Al-Ši'ru wa l-šu'arā'). Glavno mu je djelo enciklopedijskog sastava: "'Uyūnu-l-aḫbār" s raznim temama kao: vladanje, rat, plemstvo, nauka, retorika, prijateljstvo i dr. Najnužnije znanje o jeziku i stilu, za potrebe pisara, dao je i u djelu: Adabu-l-kātib. Njegovo djelo "Kitābu-l-nabāt "nije neka botanika u današnjem smislu. Istina, ono je vrlo korisno za arapsku leksikografiju, ali svakako i za staru poeziju i dr. Iz oblasti jezičkih znanosti napisao je više djela koja se nisu osobito isticala (Kao npr. Knjiga rječitosti, O jezičkim greškama prostoga naroda, Ispravljanje govora i dr.)

***

Od filologa ovog mješovitog smjera značajan je *Ibn-Ḫālawayh* (Abū-'Abbdillāh Al-Ḥusayn b. - Aḥmad, 315-370/928-981) rodom iz Hemezana, ali je živio u Bagdadu, gdje je učio pred Ibnu-Duraydom i Ibnu-l-Anbārîjem. Kao muhaddis djelovao je neko vrijeme u Medini. Kraj života proveo je u Halebu, gdje je s naklonošću bio priman na dvoru tadašnjeg vladara Sayfu-l-Dawlata (337-346/948-957), ljubitelja poezije i nauke. Poznato je Ibnu-Ḫālawayhovo djelo: "Kitābu-laysa", u kome govori o oblicima jezika koji se upotrebljavaju samo u određenim slučajevima. Iz oblasti jezika su i radovi: Al-ištiqāq, Al-ğumal, Al-maqṣūru wa l-mamdūd, zatim leksikografske monografije: *Al-šağar*, Al-'āl i dr.

I vladari perzijske dinastije Bujevića (u Bagdadu vladaju od 320-448/932-1056) pomažu pjesnike, književnike, i naučnike. Široku naobrazbu imao je i vezir te dinastije *Ismā'īl b.'Abbād,* poznat pod nadimkom Al-Ṣāḥib. Osim djela iz teologije i poetike, ima više djela iz filologije, a među njima se naročito spominje veliki rječnik "Al-Muḥīṭ."

***

Svoga učenika i zaštitnika Ibnu -'Abbāda nadživio je učitelj mu *Ibnu-Fāris* (Abū-l-Ḥusayn Aḥmad b. -Fāris b. - Zakariyyā Al-Rāzî, 329-390/941-1000). Bio je najprije učitelj u Hemezanu. Kasnije ga je na dvor u Rejju pozvao Bujevički vladar Faḫru-l-Dawlat, radi odgoja sina mu. Osobitosti upotrebe arapskog jezika dao je u djelu pod naslovom: Fiqhu-l-luġati (koje naziva i "Al-Ṣāḥibî", jer ga je posvetio svome učeniku, veziru Al-Ṣāḥibu b. -'Abbādu). Napisao je, između ostalog, i veliki rječnik "Al-Muğmalu fi l-luġa".

Ibnu - Ğinnî

Osim mnogih erudita koji, međutim, nisu dali ništa originalno u jezikoslovlju, treba istaknuti rad Ibnu-Ginnîja koji predstavlja progres u toj oblasti nauke. Abū-l-Fatḥ 'Uṯmān...(330-392/942-1002) rođen je u Mosulu. Otac mu je bio rob, porijeklom Grk. Predavao je u mladosti već u rodnom gradu, ali veći dio života provodi u Bagdadu, gdje je i umro. U njegovom objektivnom, kritikom ranijih radova popraćenom, ispitivanju osjeća se utjecaj filozofije, koja se u to doba bila znatno razvila. Značajnija su mu djela: "Sirru-l-ṣinā'ati", gdje opširno govori o biti i funkciji suglasnika samih za se i u vezi s drugim u istoj riječi, zatim izlaže promjene suglasnika, njihovo razlikovanje od vokala i drugo. On navodi i mišljenja drugih gramatičara, a izlaganje potkrepljuje primjerima iz stare poezije. Drugo sačuvano njegovo djelo je "Al-Ḫaṣā'iṣ", o posebnim principima u gramatici s općeteoretskim razmatranjima (što neki arapski filolozi, npr.: Al-Suyūṭî, smatraju nedostatkom). On je uveo u gramatiku pojam "Al-ištiqāqu-l-kabīr, tj. hipotezu o prvobitnim dvokonsonantskim korijenima iz kojih se izvode trilitere (teorija o biliteralizmu - ṯuna'îyat). Nažalost, veći dio njegovih djela nije sačuvan do naših dana.

Al - Ğawharî

Ranije leksikografe zasjenio je svojim radom Al-Ğawharî (Abū-Naṣr Ismā'īl b. Ḥammād..., 332-393/944-1003). On je Turčin iz Faraba u Turkestanu. Solidnu prvu naobrazbu stiče od svog dajdže Abū-Ibrāhīma Al-Fārābîja (umro 350, pisca filološkog djela "Dīwānu-l-adab"). Učenje nastavlja u Bagdadu, a arapski jezik upoznaje na putovanjima po Iraku, Siriji i Hidžazu, gdje proučava dijalekte plemena Rabi'a i Mudar). Zatim opet ide na Istok, živeći najprije u Damganu, pa Nišapuru i Horasanu, predajući arapski jezik i kaligrafiju, u kojoj se naročito istakao. Najvažnije mu je djelo rječnik: "Tāğu-l-luġati wa ṣiḥāḥu-l-'arabîyati (ili kratko:

Al-Ṣiḥāḥ odn. Al-Ṣaḥāḥ). To je veliki rječnik (sa blizu 40.000 riječi) poredanih alfabetskim redom, ali po zadnjim njihovim suglasnicima. Al-Ğawharî se poslužio radovima svojih prethodnika, dopunivši svoje djelo obilnim vlastitim zbirkama riječi. On je u tom rječniku došao samo do slova "d", a završio ga je, na osnovu njegovog materijala, učenik mu Ibrāhīm Al-Warrāq. Svi kasniji klasični arapski rječnici, ustvari su gotovo samo prerade i proširenja Al-Ṣiḥāḥa. Od malobrojnih radova Al-Ğawharîya treba istaći udžbenik metrike, napisan sasvim originalno, bez ovisnosti od ranijeg rada Al-Ḫalīlova u toj oblasti.

***

Po principu Al-Ṣiḥāḥa sastavio je *Muḥammad Al-Azharî* (umro 980 n. e.) u 10 tomova rječnik "Tahḏību-l-luġa". Međutim, u to doba, i ranije, sastavljali su se manji rječnici (monografije) po predmetnom principu, o čemu smo ranije već govorili.

U iduća dva stoljeća, tj. 11. i 12. n.e., arapska nauka nalazila se na visokom nivou razvoja, ali u filologiji ima malo originalnog, s malim izuzecima pojedinih djela. Tako je, npr., u radu Mawhiba Al-Ğawālikîja vrijedan spomena njegov rječnik stranih riječi u arapskom (iz perzijskog i aramejskog, prvi rječnik te vrste kod Arapa). Al-Ğawālikî je rođen i umro u Bagdadu (1073-1144 n. e.), a radio je na univerzitetu Nizamiji koji je osnovao vezir Seldžukida Niẓāmu-l-Mulk. Inače, on je napisao još neka manja originalna filološka djela: udžbenik sintakse, gramatiku u stihovima, knjigu o jezičkim greškama u narodu, te komentar na Ḥarīrîjeve Mekame. Pred kraj života posvetio se astronomiji).

***

Na istom univerzitetu Nizamiji predavao je, živeći stalno u Bagdadu, *'Abdu-l-Raḥmān Abū-l-Barakāt b.- Al-Anbārî* (513-577/1119-1181). Najznačajnije mu je djelo o historiji filologije, u kome prati njen nastanak kod Arapa, te razvoj sve do njegovih dana (naslov mu je: Nuzhatu-l-alibbā'i fī ṭabaqāti-l-udabā'i). Iako ima svoje nedostatke (nekritičko iznošenje činjenica, navođenje nebitnih biografskih podataka, bez navođenja naučnih zasluga pojedinih filologa), ipak je ovo djelo poslužilo kao uzor i osnova za kasnija djela s tom tematikom. Kao jedino svoje vrste značajno je njegovo djelo o nesuglasicama između predstavnika jezičkih škola u Basri i Kufi (Kitābu-l-inṣāfi fī masā' ili-l-ḫilāfi bayna l-naḥwîyîna l-baṣrîyîna wa l-kūfîyîn). Napisao je i jednu popularno iznesenu gramatiku arapskog jezika (Asrāru-l-'arabîya), i nekoliko drugih manjih djela iz te oblasti nauke.

Al - Zamaḫšarî

Nešto ranije na Istoku se u toj nauci istakao veliki učenjak Abū-l-Qāsim Al-Zamaḫšarî iz Horezma (1075-1144). Glavno mu je zanimanje bila teologija. Dao je komentar Qur'ānu, tzv. "Al-Kaššāfu 'an ḥaqā'iqi-l-tanzīl", u kome osobitu pažnju posvećuje leksikološkoj i stilističkoj strani tumačenja. Poznata su i njegova leksikografska djela. Tako je napisao jedan arapsko-perzijski rječnik pod naslovom: "Muqaddimatu-l-adab". Jedan izbor riječi iz biranog govora predstavlja djelo: "Asāsu-l-balāġa" Jezičko blago iz hadisa tumači u radu: "Al-Fā'iq". Jezgrovito i sistematski izložio je arapsku gramatiku u djelu "Al-Mufaṣṣal" iz koga je sam napravio izvadak "Al-Numūḏaǧ". Tumač ovog djela ("Šarḥu-l-Mufaṣṣal") dao je gramatičar *Abū-Bekr Ibnu-Ya'īš* (iz Haleba, umro 643. n. e.). U kasnijim vremenima al-Mufaṣṣal je s ovim komentarom uveliko zauzeo mjesto Sībawayhovog "Kitāba". Između mnogobrojnih radova Al-Zamaḫšarîya iz raznih grana nauke vrijedno je spomenuti ovdje njegov geografski rječnik i jedan rad iz metrike.

***

Iz Horezma je i drugi filolog toga vremena Yūsuf Abū-Ya'qūb *Al-Sakkākî* (1160-1228. n. e.) poznat, prvenstveno, po djelu "Miftāḥu -l-'ulūm", o gramatici i retorici. Ovaj rad bio je nesistematičan, preopširan i teškog jezika, pa nije postao popularan, kao što je to slučaj s preradom dijela o retorici *Al-Qazwīnîja* (Ǧalālu-l-dīn Al-Ḫaṭīb (1267-1338 n. e.), rođenog u Mosulu. Bio je neko vrijeme u Damasku, a zatim u Kairu. Gornjoj preradi dao je ime: "Talḫīṣu-l-Miftāḥ", a napisao je i samostalno djelo iz tog područja pod naslovom: "Al-īḍāḥu fī 'ulūmi-l-balāġa."

***

Slavu najvećeg filologa svoga vremena uživao je Ǧamālu-l-dīn *Muḥammad b. Mālik* (1203-1274 n. e.). Porijeklom je iz Španije, ali je najviše proživio u Damasku, gdje je naučno djelovao i umro. Osim raznih manje poznatih radova (o sintaksi, sinonimiji, prozodiji i dr.), napisao je gramatiku u 1.000 stihova, tzv. "Alfîyu". Svojim uprošćenim i svrsishodno raspoređenim materijalom ta knjiga je postigla veliku popularnost i postala vrlo raširen udžbenik. Međutim, zbog svoje konciznosti izazvala je potrebu mnogih komentara. Alifîya je, ustvari, skraćena od jedne "urdžuze", koja je sadržavala 2.757 stihova, a nosila je naslov: "Al-Kāfiyatu l-šāfiyatu".

***

Raširen gramatički udžbenik u arapskim zemljama Sjeverne Afrike dao je *Ibnu-Āğurrūm* (1273-1323. n. e.), porijeklom Berber, u djelu: "Āğurrūmîya".

Slično je i s djelima iz gramatike Egipćanina 'Uṯmāna *Ibnu-l-Ḥāğiba* (1175-1249. n. e.) rođenog u Asni u Egiptu, a umrlog u Aleksandriji. Predavao je neko vrijeme i u Damasku. Poznata su mu gramatička djela: "Al-Kāfiya" (sintaksa), "Al-Šāfiya" (morfologija), "Al-Maqṣidu l-ğalīl fī 'ilmi-l-Ḫalīl". Zbog svog jasnog izlaganja ova djela mnogo su korišćena sve do naših dana u nastavi arapskog jezika.

U Egiptu je živio i leksikograf *Ibnu-Manẓūr* (Muḥammad b. Mukarram, 630-711/1232-1311), čuven po enciklopedijskom rječniku (20 tomova): "Lisānu-l-'Arab". To je kompilacijsko djelo, kome su za osnovu služila ranija leksikografska djela, a naročito: "Al-Ṣiḥāḥ" (od Al-Ğawharîja), "Tahḏību-l-luġa" (od Al-Azharîja, 282-370/895-980), "Al-Muḥkam" (od Ibnu-Sīda),"Ğamharatu-l-kalām" (Ibnu-Durayd) i Al-Nihāya" (Ibnu-l-Aṯir, 544-606/1149-1209). [7]

***

Izvjestan ugled u idućem stoljeću uživao je i drugi Egipćanin *Ibnu-Hišām* (Ğamalu-l-dīn Abū-'Abdillāh, 1309-1360 n. e.), iako njegova djela ne predstavljaju ništa originalno. Najpoznatija su mu iz oblasti jezika: "Qaṭru-l-nadā wa ballu-l-ṣadā" (sintaksa), kao i: "Muġni-l-labīb".

***

Od filologa koji su djelovali u Španiji treba istaknuti *Abū-'Alî Al-Qālîja* (288-356/901-967), koji se rodio u Menzagurdu u Armeniji. Školovao se u Bagdadu. Godine 942. prelazi u Kordobu, gdje je provodio ostatak života. Smatra se osnivačem španske jezičke škole. Čuven je po svom filološkom djelu koje je predavao u Kordobskoj džamiji u obliku diktata, pa je zato i nazvano "Al-Amālī". Ta knjiga sadrži razna razmatranja gramatičke i leksikografske naravi o raznim temama iz: Kur'ana, starih arapskih priča predanja i događaja, odlomaka stare poezije i dr. Napisao je i djelo o rijetkim riječima u hadisu ("Al-Bāri'u fī ġarībi-l-ḥadīṯ") i inače o rijetkim riječima (Al-Nawādir).

Od učenika Al-Qālîjevih u Španiji istakao se *Al-Zubaydî* (Abū-Bakr Muḥammad... Al-Išbīlī, 926-989. n. e.) koji je djelovao u rodnom gradu

7. U vezi s leksikografijom, između ostalog, pogledati: J. A. Haywood, arabic lexicography. Its history and its place in the general history of lexicography, Leiden 1960, str. VIII+142. - Abū-Ṭālib Zayyān, Al-Ma'āğimu l-luġawiyatu bayna māḍī-hā wa ḥāḍiri-hā, izašlo u: Mağallatu-l-Mağma'i l-'ilmîyi l-'arabî, 40, 1, Dimašq 1384/1965, str. 310-322.

Sevilji. Od gramatičkih djela poznata su mu: "Al-Wāḍiḥ", "Al-Istidrakātu 'alā Sībawayhi", te djelo o odstupanjima narodnog govora: "Laḥnu-l-'āmmati". Napisao je i jedno djelo iz povijesti arapske filologije: "Tabaqātu-l-naḥwîyîn", te izvod iz Kitābu-l-'ayna, pod naslovom: "Istidrāku-l-ġalaṭi l-wāqi'i fī Kitābi-l-'ayn".

***

Međutim, najveće i najznačajnije djelo špansko-arapske filologije dao je *Ibnu-Sīda*, rodom iz Mursije, (Abū-l-Ḥasan 'Alî b. Sīda Al-Mursî, s nadimkom Ḍarīru b. l-Ḍarīr, umro u Deniji 458/1065). To je enciklopedijski rječnik na semantičkoj osnovi sistematiziranih grupa riječi "Al-Muḫaṣṣaṣu fī l-luġa". On je napisao i drugi ogromni arapski rječnik: "Al-Muḥkamu wa l-Muḥīṭu l-a'ẓamu (ili pod naslovom: Al-Muḥkamu fī luġati-l-'Arabi wa ğumalun min ġarībi-l-Kitābi wa l-ḥadīṯi wa funūnin mina l-naḥwi wa l-adab"). Nažalost, ovaj drugi rječnik nije sačuvan, izuzev u odlomcima preuzetim u Ibnu-Manẓūrov "Lisānu-l-'Arab" i drugim djelima.

***

Od kasnijih španskih filologa zanimljiv je rad *Abū-Ḥayyāna* (1256-1345. n.e.). Rođen je u Granadi, ali glavnu aktivnost razvio je kasnije u Kairu, gdje je i umro. Predavao je teologiju i arapsku filologiju, ali ono što ga izdvaja, to je rad na udžbenicima stranih jezika. Smatra se da je on prvi u arapskoj jezičkoj književnosti napisao udžbenike turske i perzijske gramatike, a bio je počeo pisati i gramatiku etiopskog jezika, nažalost, ne stigavši da je dovrši.

U periodu dekadence, poslije propasti države Abasovića, rijetko se javlja po koje značajnije ime na području arapske filologije. Poslije Ibnu-Manẓūra u oblasti leksikografije najznačajniji je *Al-Fīrūzābādî* (Maġdu-l-dīn Muḥammad..., 729-816/1329-1414), porijeklom Perzijanac (rođen je blizu Širaza). Počeo se školovati u Širazu, a svoju dalju naobrazbu sticao je putujući i dugo se zadržavajući u raznim mjestima: Bagdadu, Damasku, Jerusalimu. Dugo je putovao po Siriji, Iraku, Egiptu i Indiji. Išao je u Mekku, a zadnje godine života proveo je u Jemenu, idući odatle više puta u Mekku i Medinu. Umro je u Zebidu, gradu u južnoj Arabiji. Napisao je ogromni (od desetak tomova) rječnik: Al-Lāmi'ul -mu'lamu l-'uġāb bayna l-Muḥkami wa l-'Ubāb. Nažalost, ovaj rječnik nije dopro do nas, ali je autor sam napisao izvod iz njega, davši mu naziv: "Al-Qāmūsu l-muḥīṭu..., koji je postao vrlo popularan.

***

Čuveni komentar (odnosno sasvim nov rječnik iz toga) na Al-Qāmūs dao je kasnije *Al-Zabīdī* (Muḥammad Murtaḍā, 1145 -1205/1732-1790). On je rođen u Indiji, odgojen je u Zebidu u južnoj Arabiji, a rano se preselio u Kairo, gdje je umro. Bavio se hadisom i dr., ali mu je osnovno djelo rječnik (dopuna i ispravka Al-Qāmūsa): "Tāġu-l-'arūsi min šarḥi ġawāhiri-l-Qāmūsi". Pri tome se poslužio i drugim ranijim radovima iz arapske leksikografije.

***

Enciklopedijskog sadržaja je i djelo, po naslovu iz zoologije, "Kitābu-l-ḥayawān" od Kamālu-l-dīna *Al-Damīrîya* (u. 808 n. e.) poznatog egipatskog učenjaka iz tog doba. Govoreći u tom djelu o pojedinoj životinji, on uzgred ispituje i to da li se ona spominje u Kur'anu, hadisu, pjesništvu, bajkama i poslovicama. On govori i o propisima u vezi s njom u vjerozakonu (šeri'atu), vrijednosti u medicini, javljanju u narodnom praznovjerju, tumačenju snova i sl. Inače, pravi mnoga skretanja od teme u pitanja iz književnosti i povijesti, u bezbrojnim citatima preuzetim iz 590 proznih djela i iz 199 pjesničkih zbirki.

***

S obzirom na svoju mnogostranost i enciklopedijski karakter, neka djela imaju izvjesnog značaja i za jezičku znanost. Takva su, između ostalih, i ova: "Ḫizānatu-l-adabi wa lubbu-lubābi-lisāni-l-'Arab" od 'Abdu-l-Qādira b. 'Umara *Al-Baġdādîya* (u. 1093. n. e.). U njemu on, na osnovu tumačenja gramatičke naravi, donosi (ponekad i dotada nepoznatu) građu iz stare arapske poezije, opisuje život pjesnika itd.

I mnogi drugi pisci iz tih vremena, kao i kasnije, odlikuju se vanrednom mnogostranošću svojih interesa, ali je sve druge kod Arapa u tom pogledu nadmašio Ġalālu-l-dīn 'Abdu-l-Raḥmān *Al-Suyūṭî* (849-911/1445-1505). Živio je i djelovao u Kairu. U autobiografiji spominje blizu 300 svojih djela, ali njihov je broj svakako još veći, s obzirom na to da je on i poslije pisanja toga djela nastavio s radom na drugim. Do nas je doprlo dosta njegovih djela iz raznih oblasti, a najviše iz teologije, te historije i filologije. Među njima ima i manjih radova, te kompilacija, ali, ipak, korisnih za nauku, jer su nam sačuvali mnogo štošta, što bi, inače, bilo sasvim izgubljeno. Od njegovih jezičkih djela posebno su vrijedna spomena: "Al-Ašbāhu wa l-naẓā'ir (s gramatičkom tematikom); Al-Muzhiru fī 'ulūmi-l-luġati wa anwā'i-hā (o raznovrsnim jezičkim pitanjima) i "Tabaqātu-l-naḥwîyîna wa l-luġawîyīn (biografije arapskih gramatičara i leksikografa).

DOBA PREPORODA
(Od 19. do prvih početaka 20. stoljeća)

Pod utjecajem raznih faktora, od kojih je jedan od najznačajnijih: sve češći i širi dodiri arapskih zemalja sa Zapadom i u vezi s tim sve veći njegovi utjecaji na raznim poljima djelatnosti, pa tako i u području nauke uopće, razvija se i nova arapska filologija ne prekidajući, naravno, ni veze s vlastitom prošlošću i njenim tradicijama i u tom domenu rada. Razvoj na tom polju naročito se odvija u Libanu i Siriji, zatim u Egiptu, da bi postepeno prešao i na područje ostalih arapskih zemalja u novije doba. Mnogi od onih koji su se bavili filologijom bili su široko obrazovani ljudi, pa i pjesnici, književnici ili ljudi aktivni i na raznim područjima nauke, samo ne u onom smislu i obimu kako je to bilo moguće enciklopedistima arapskog srednjeg vijeka. Ovdje će se dati pogled na najvažnije filološke radove ranijeg razdoblja arapskog preporoda, jer novije doba čeka svoju detaljniju i obuhvatniju obradu u povijesti domaće arapske filološke znanosti.

Nāṣīf Al-Yāziğî
(1214-1287/1800-1871)

Rođen je u Kafr-Šimi u Libanu. Prvo obrazovanje u arapskom jeziku stiče od monaha Matveja u samostanu Bayt-Šabābu. Sam se (je) obrazovao čitanjem. Kao sekretar služio je u samostanu Dayru-l-Qarqafa, a kasnije kod emira Bašīra Al-Šihābîja. Poslije (1840) se preselio u Bejrut, gdje predaje na raznim školama (od 1863). Tu razvija i svoju djelatnost na polju arapske filologije. Njegova pjesnička priroda ispoljila se i u radu na arapskom jeziku, jer su mu neka filološka djela u stihu. Tako mu je prvi rad (iz 1853) iz područja gramatike jedna "urdžuza": "Lamḥatu-l-ṭarfi fī uṣūli-l-ṣarfi" (morfologija s komentarom autora). Tako je dao opširan komentar gramatičkoj urdžuzi "Al-Ḫizāna" pod naslovom: "Al-Ğumānatu fī šarḥi-l-Ḫizāna" (iz 1866). Kratku sintaksu objavio je pod naslovom: "Tawqu-l-ḥamāma". Još jedan komentar gramatičkoj urdžuzi dao je pod

naslovom: "Al-Bābu fī uṣūli-l-i'rāb", kao i drugoj većoj (iz 1861): "Nāru-l-qirā fī šarḥi ğawfi-l-firā". Jedan kratak gramatički traktat ima naslov: "Al-Ğawharu l-fardu". Jedna gramatička kasida naziva se: "Faṣlu-l-ḫiṭābi fī uṣūli luġati-l-i'rābi", koja se smatra jednim od najboljih djela svoje vrste. U rukopisu i nezavršen je gramatički traktat: "'Amūdu-l-ṣubḥ".

Svoje poznavanje jezika ispoljio je Nāṣīf i u djelima iz retorike i poetike, zatim u poslanici Sylvestre de Sacyju s kritičkim primjedbama na njegovo izdanje Ḥarīrîyevih Maqāma.

Po uzoru na njih Nāṣīf je sastavio 60 makama pod naslovom: "Mağma'u-l-baḥrayn", u kojima, u rimovanoj prozi, uz šarolikost sadržaja, pokazuje svoju jezičku vještinu, nastojeći iskoristiti u njima sve što je začudno i rijetko u arapskom jeziku.

Djela iz ovoga područja odlikuju mu se jasnim, jezgrovitim i logičkim izvođenjem, potkrijepljenim načinom izlaganja, čak i težih naučnih zadataka, čemu je pomogla Nāṣīfova enciklopedijska obrazovanost, osobito na polju filologije.

Aḥmad Fāris Al-Šidyāq

(1220-1305/1805-1887)

Rođen je u Ašqutu u Libanu. Prvo se školovao u školi 'Ayn-Warqa. Rano je otišao u Egipat gdje je predavao, ali i sam upotpunjavao svoju ličnu naobrazbu. Neko vrijeme djelovao je i na Malti (od 1834). Kraće vrijeme boravi zatim u Londonu (radeći na prijevodu Biblije na arapski), putuje u Paris i inače po Evropi, zatim ide u Tunis i konačno u Carigrad, gdje je i umro.

Opširnu kritiku Fīrūzābādîyeva rječnika Al-Qāmūsa dao je u djelu: "Al-Ğāsūsu 'alā l-Qāmūs", u kome osporava valjanost njegovog određivanja značenja riječi i njihove tvorbe, a osim toga u predgovoru dotiče razna druga pitanja jezika, te daje biografije niza arapskih leksikografa. U djelu: "Sirru-l-layālī fī l-qalbi wa l-ibdāli", sabrao je sinonime i fraze, daje ispravke rječniku i dopune o tvorbi i značenju riječi. Pitanjima morfologije i sintakse posvećena je knjiga: "Ġunyatu-l-ṭālibi wa munyatu-l-rāġibi". Neizdano (propalo u požaru) ostalo mu je djelo o osobenostima arapskih glasova, koje se u principu razlikuje od ranijih radova arapskih filologa, a nosi naslov: "Muntahā-l-'ağabi fī ḫaṣā'iṣi-luġati- l-'Arabi". Neizdano je ostalo i djelo iz stilistike: "Al-Taqnī'u fī 'ilmi-l-badī'i". Dao je i početne udžbenike za učenje francuskog i engleskog jezika.

Buṭrus Al-Bustânî
(1235-1301/1819-1883)

Rođen je u Al-Dubiyatu u Libanu. Osnovno obrazovanje stiče u školi 'Aynu-Warqa. Godine 1840. dolazi u Bejrut, gdje služi engleskim vojnim predstavnicima i američkim misionarima kao prevodilac. Dvije godine predaje na novoosnovanoj školi u 'Abayhi, gdje piše udžbenik: "Postignuće željenog cilja u gramatici arapskog jezika". Dalje, on razvija raznovrsnu djelatnost (prevođenje Biblije (Tevrata) na arapski, rad na rječniku i enciklopediji, osnivanje novina i časopisa, škola i dr. Na području filologije (osim spomenutog udžbenika) napisao je još: "Svjetilja istraživača istine", što je komentar na djelo Garmana Ferhata "Traženje istine", zatim djelo: "Ključ svjetiljke", rječnik: "Muḥītu-l-muḥīti fī l-luġati wa ṣṭilāhāti-l-'ulūm" (1869), kome je kao osnova poslužio Fīrūzābādîjev "Al-Qāmūsu l-muḥīt"; skraćeni oblik svoga rječnika dao je Al-Bustânî pod naslovom: "Quṭru-l-muḥīṭ". Osim toga, on je stigao da izda šest svezaka enciklopedijskog rječnika: "Dā'iratu-l-ma'ārif", u čemu mu je pomogao sin mu Salīm, koji završava rad na sedmom i izdaje osmi svezak enciklopedije. Salīmovi sinovi, uz saradnju rođaka im Sulaymāna, izdali su još deseti i jedanaesti svezak, čime je prekinut rad na enciklopediji, ostavši tako nedovršen. U filološki rad Buṭrusa Al-Bustânîja spada i članak: "Literatura Arapa" (1859), kao i "Komentar Mutanabbīyevog divana".

Ibrāhīm al-Yāziğî
(1264-1324/1847-1906)

Rođen je u Bejrutu. Učio je jezik od svoga oca Nāṣifa. Neko vrijeme je predavao u rodnom mjestu retoriku i filologiju, ali se bavio i drugim naukama (npr. astronomijom), književnom kritikom, pjesništvom i žurnalistikom.

Na osnovu svoje široke obrazovanosti, a naročito lingvističke, napisao je više radova iz oblasti filologije, kao npr.: "Jezička maštanja", gdje govori o problemu postanka riječi i izraza u arapskom, o razvoju nijansi značenja, o zavisnosti značenja riječi od glasova koji je sačinjavaju, te o zamjeni glasova u korijenu riječi. U članku: "Jezik i savremenost", prati razvoj arapskog jezika do njegovih dana, nastojeći ga podignuti na nivo živih jezika. Djelo: "Put prvog otkrivača", nedovršen je frazeološki rječnik za praktične potrebe pisaca, novinara i prevodilaca. Nedovršen je ostao i njegov rječnik "Al-farā'idu l-ḥisānu min qalā'idi-l-lisān". On se bavio i problemom jezika žurnalistike, nastojeći ga usavršiti, odstranjujući iz

njega greške. Tome cilju služila su dva njegova zbornika: "Jezik novina" i "Greške literata". Za arapsku filologiju ima vrijednosti, naročito u metodološkom pogledu, Yāziğîyev komentar Mutanabbīyevog divana (započet od njegovog oca). Svoje vanredno poznavanje arapskog jezika Ibrāhīm je pokazao i u prevođenju Biblije na arapski jezik, na kome poslu je proveo devet godina.

Hifnî Nāṣif

(1272-1337/1856-1919)

Rođen je u Birkatu-l-ḥağğ u Egiptu. Glavno obrazovanje stekao je na Ezheru (gdje je proveo 13 godina). Dugo je u Kairu djelovao kao nastavnik na raznim školama, a pri kraju života imenovan je prvim inspektorom za arapski jezik u Egiptu. Od njegovih radova zaslužuju spomena: "Osobenosti arapskog jezika" (predočen Kongresu orijentalista u Beču 1886) i knjiga: "Život arapskog jezika", koja predstavlja zbornik predavanja održanih na Kairskom univerzitetu, te drugih istraživanja autora o stilistici, te književnom i govornom arapskom jeziku.

Louis Cheikho (Al-Yasū'î)

(1275-1346/1859-1927)

Rođen je u Mardinu, u Turskoj. Prešao je rano u Bejrut, gdje je kasnije predavao i umro. Putovao je po mnogim zemljama Evrope i Istoka. Osnivač je časopisa Al-Mašriq kome je bio urednik 25 godina (od 1898). Naročito se bavio arapskom književnošću iz koje je dao značajne radove: "Šu'arā'u-l-naṣrānîya", "'Ilmu-l-adab"; iz oblasti stilistike djelo: "'Ilmu-inšā'i wa l-'arūḍ", a naročito je korisna i za učenje jezika njegova hrestomatija arapske književnosti: "Mağānī-l-adabi fī ḥadā'iqi-l-'arabi" (u šest svezaka, sa četiri sveska komentara i indeksima (prvo izdanje: Bejrut 1882). Preradu i proširenje predstavlja nova serija: "Al-Mağāni-l-ḥadīṯa", u redakciji Fu'āda Aframa Al-Bustānîya (od 1946).

Ğirğī Zaydān

(1278-1332/1861-1914)

Zaydān je rođen u Bejrutu. Prekinuvši početno školovanje, tu u školi zvanoj Al-Ṯalāṯu-l-aqmāri, obrazuje se kao samouk, a kasnije uči medicinu i farmaciju. Uz to se bavi i žurnalistikom. Godine 1882., nakon prelaska u Egipat, u Kairu osniva časopis Al-Hilāl, kome je dvadeset godina bio

glavni urednik. Pisao je razna djela iz oblasti historije, književnosti, filologije i dr., od kojih naročito treba istaći slijedeća: "Ta'rīḫu l-tamadduni l-islāmî; Ta'rīhu ādābi-l-luġati l-'arabîya; Al-Falsafatu l-luġawîyatu wa l-alfāẓu l-'arabîya; Adabu-l-luġa i dr. On je, osim toga, jedan od onih koji su ličnim primjerom doprinijeli da se u Egiptu, i uopće u arapskom svijetu, razvije umjetnički historijski roman, napisavši sam više od dvadeset takvih romana iz arapske prošlosti.

III

ORTOGRAFIJA ARAPSKOG JEZIKA (الإملاء)

Arapsko pismo: uvodna riječ[1]

Iz malog broja nezavisno nastalih grafičkih sistema (kineskog, peruanskog, meksičkog, babilonskog, staroegipatskog, protosinajskog) razvile su se sve poznate vrste pisma u svijetu. Prema onome što se pojedinim znakovima (nekad prvobitnim slikama) označava, sva pisma se dijele na: *ideografska, silabička* i *alfabetska*. Kod ideografskog pisma za svaku ideju (pojam) postojao je prvobitno zaseban crtež (slika) odnosno znak. Takvo je, npr., danas kinesko pismo. Znakovi, pak, silabičkog pisma označavaju konkretne slogove dotičnog jezika, te imaju, dakle, određenu glasovnu vrijednost. Takvo je, npr., sumersko ili iz njega izvedeno babilonsko klinasto pismo, kao i etiopsko, ali je ono drugog porijekla. Najsavršeniji stupanj u razvoju pisma predstavlja alfabetsko pismo, u kome bi, u principu, svakom glasu nekog jezika trebalo da odgovara određen znak, odnosno slovo, ali u svakodnevnoj upotrebi ne postoji tako idealan fonetski alfabet, u strogo naučnom smislu.

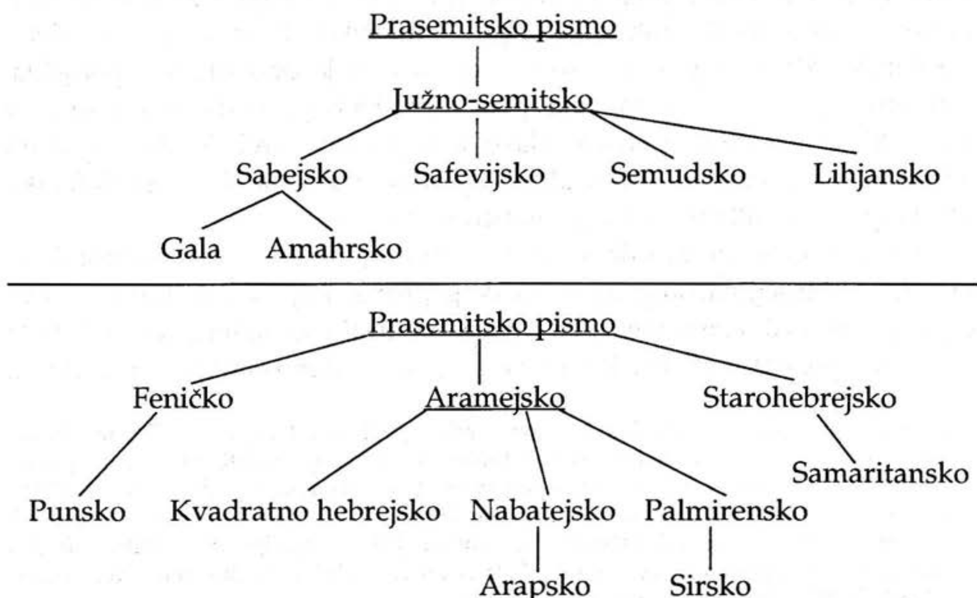
Donedavno se mislilo da su se svi današnji alfabeti, u konačnoj liniji, razvili iz staroegipatskog hijeroglifskog pisma, koje je kombinacija svih triju spomenutih osnovnih vrsta pisma. Smatralo se, naime, da se dotada najstarije poznato alfabetsko pismo [2] : tzv. starosemitsko, razvilo iz

1) O arapskom pismu i pitanjima u vezi s njim, pogledati knjigu: Dr. Teufik Muftić, Arapsko pismo (razvoj, karakteristike, problematika), Sarajevo, 1982, str. 295. Tu je data i odgovarajuća obimnija literatura, u poglavlju: "Selektivna bibliografija" (str. 259-277).

2) O postanku alfabeta uopće (pa i arapskog u krajnjoj liniji), između ostalog, vidjeti rad: "Zum Ursprung des Alphabets" von Anton Jirku, objavljen u: "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Band 100 - Heft 2 (Schlussheft), Neue Folge, Band 25, 1950, Wiesbaden 1951, str. 515 - 520.

staroegipatskih hijeroglifa. Međutim, u najnovije vrijeme, pronađeno je još starije alfabetsko pismo nazvano *(proto)sinajskim* (pronađeno najprije na Sinaju, a potom i u Palestini). Prema arheološkim indikacijama upotrebljavalo se u vremenu između 1800-1200. prije n. e. Po starosti se razlikuju njegove dvije varijante. Od 28 do 29 znakova samo kod sedam mogu se utvrditi isti oblici kao u staroegipatskom pismu, samo što oni imaju drukčiju glasovnu vrijednost, te bi se, dakle, moglo raditi možda o pozajmicama iz Egipta, i to samo u pogledu vanjskog oblika malog broja znakova. Na protosinajsko pismo utjecalo je i silabičko gublisko pismo (po Gubli, starom imenu grada Biblosa). Ono je nastalo oko 2000. prije n. e., vjerojatno pod uplivom klinastog babilonskog pisma. Samo dva znaka gubliskog pisma imaju isti oblik i glasovnu vrijednost, dok još znakova ima samo iste oblike koje nalazimo u protosinajskom pismu.

Negdje u 12. stoljeću prije n. e. nastaje *prasemitsko* pismo, što je alfabet od 22 slova, koja prvobitno označavaju samo konsonante. Prasemitsko pismo je nastavak varijante protosinajskog pisma, nastale na području Palestine. To jasno pokazuju mnogi istovjetni zajednički oblici u oba pisma, kao i neki posebni znakovi koji u prasemitskom imaju prostije oblike, a koji se daju izvesti iz odgovarajućih starijih oblika protosinajskog pisma. Iz prasemitskog pisma su se s vremenom razvili svi alfabeti na Zapadu i na Istoku, od kojih su i alfabeti jugozapadne i sjeverozapadne grane semitskih jezika. Evo dvije tabele o grananju tih pisama iz prasemitskog.

(Ima i mišljenja prema kojima se prasemitsko (feničko) pismo razvilo iz jednog oblika kretskog pisma.)

Prema Wāfīyu [3], arapsko pismo prešlo je u svom razvoju pet razdoblja. 1) Najstariji oblik pisma kojim je bilježen arapski jezik izveden je iz musneda (sabejsko pismo). Prema Wāfīyevom mišljenju iz njega su se razvili i oblici pisma upotrebljavani za ostale arapske epigrafske dijalekte: lihjanski, semudski i safevijski. Lihjansko pismo malo se razlikuje od musneda. Semudsko pismo, iako je po njemu nastalo iz musneda, nije tako lijepo sređeno, a najčešće se pisalo odozgo prema dolje. Safevijsko pismo vrlo je slično lihjanskom, a pisalo se zdesna nalijevo, ali nekad i u obrnutom smjeru.

U svim ovim oblicima arapskog pisma slova su se pisala odvojeno jedno od drugog. Obilježavani su samo suglasnici (vokali, pak, ni dugi ni kratki, nisu uopće označavani), i to bez dijakritičkih tačaka (pa je, npr., slovo ح označavalo suglasnik: ح ج خ i sl.), te bez drugih znakova interpunkcije.

U doba pojave islama, početkom 7. stoljeća n. e., sjeveroarapska plemena (Adnanovići) nisu imala vlastito pismo. Tek se oko toga doba javljaju začeci arapskog pisma, tj. onog čiji su kasniji oblici doprli do naših dana i ostali u svakodnevnoj upotrebi, ne samo kod Arapa nego kod mnogih drugih naroda koji su primili to pismo. Prije pojave islama pojedini sjeverni Arapi u Hidžazu i Nedždu poznavali su hebrejsko, sirsko ili nabatejsko pismo, pa su tim pismima ponekad pisali i svoj jezik.

O prvim oblicima samostalnog arapskog pisma ima raznih mišljenja. Donedavno se smatralo da su se svi oblici njegovi razvili iz tzv. *kufskog* tipa kojim su pisani najstariji arapski spomenici, kao što su prvi Mushafi, natpisi na kamenu i kovanom novcu. Međutim, pronađeni su papirusi, koji potječu iz prvog doba islama, pisani (nasuprot uglatim kufskim) oblijim slovima. Ta zaobljena slova slična su kasnije uobičajenom tipu arapskog pisma "*nasẖī*".

Prema Wāfīyju, kao *drugi stupanj* arapskog pisma treba smatrati upotrebu *nabatejskog pisma* koje se razvilo iz *aramejskog*. Nabatejci su (po nekima arapsko pleme) semitski narod koji je živio u tzv. Kamenoj (Petrijskoj) Arabiji (po glavnom gradu Petri), koja se prostirala južno i jugozapadno od Palestine. Nabatejce spominje još Asurbanipal u 7. stoljeću prije n. e.).

Slova nabatejskog pisma (upotrebljavana za arapski) međusobno su spojena, označeni su samo suglasnici, i to slovima bez dijakritičkih tačaka.

3) 'Alī 'Abdu-l-Wāḥid Wāfī, Fiqhu-l-luġati. Al-Qāhira, 1381/1962, 5. izdanje (posebno vidjeti poglavlje o historiji arapskog pisma, na str. 246 - 252).

Najstariji spomenik pisan ovim pismom je onaj iz *Al-Namāre* (328. n. e.). Ovo je pismo nestalo postepeno, ali brzo iz upotrebe za bilježenje arapskog jezika.

Treći stupanj razvoja arapskog pisma (Wāfī) jeste njegov razvoj iz oblika nabatejskog pisma u zasebne oblike čiji je nastavak *današnje arapsko pismo.* Za najstarije spomenike ove vrste arapskog pisma smatraju se dva natpisa koji imaju oblike donekle slične kufskom tipu pisma, a to su: 1) natpis iz Zebeda iz 512. n. e. (na grčkom, sirskom i arapskom) i 2) natpis iz Ḥarrāna u Ledži iz 568. n. e. (na grčkom i arapskom). Pismo ovih dvaju natpisa vrlo je slično pismu s mnogih sinajskih natpisa, koji su po jeziku nabatejski, a samo njihovo pismo pokazuje mlađe oblike nego što ih imaju ostali nabatejski natpisi, rasuti na području od Damaska pa sve do Medine, a od kojih najstariji potječu iz prvih godina naše ere. Prema Eutingu (Nabatäische Inschriften, str. 4) već se u tim natpisima zapažaju začeci arapskog pisma, što se može zaključiti, npr., po načinu vezivanja nekih slova, te po stvaranju određenih krajnjih oblika. Ti nabatejski sinajski natpisi (II i početak III vijeka n. e.) predstavljaju, prema Moritzu, [4] tip kurentnog nabatejskog pisma, dok su kako on smatra, Nabatejci sigurno imali i podesnije, kurzivno pismo, za svakidašnju upotrebu, sa zaobljenim oblicima i češćim vezivanjem slova međusobno, nego što su to bili oblici u natpisima na kamenu. Međutim, Moritz ističe da se o tome ne može još ništa pouzdati reći, jer dosada posjedujemo samo to pismo sa natpisa na kamenu i kovanom novcu. On, pak, smatra *nabatejsko pismo* direktnim *prethodnikom kufskog,* a *vjerojatno i nesḫi-tipa* arapskog pisma, iz kojih su se s vremenom razvile i *sve ostale vrste* (današnjeg) arapskog pisma.

Kod najstarijih arapskih pisaca ne nalazimo sigurne podatke o postanku arapskog pisma. Prema jednom predanju, pismo je poteklo od imena šest miđanskih kraljeva: أَبْجَدْ هَوَّزْ حُطِّى كَلَمَنْ سَعْفَص قَرَشَتْ, poginulih u zemljotresu (يَوْمُ ٱلظُّلَّة) spomenutom u Kur'anu (sura 26, ajet 189). Uzevši, navodno, suglasnike koji su sadržani u njihovim imenima i dodavši im na kraju još šest suglasnika: ثَخَذْ i ضَظَغْ (tj. tzv. اَلرَّوَادِفُ), sastavili su arapski ebdžed-alfabet (u upotrebi na Istoku, s izvjesnim razlikama prema onom na Magribu [5], a u oba

4) Bernhard Moritz, Arabische Schrift. Izašlo u: "Enzyklopaedie des Islam", Band 1, Leiden - Leipzig, 1913, str. 399 - 410.

5) Poredak slova u abğadu na Magribu je prikazan na slijedećoj tabeli.

أ	ب	ج	د	ه	و	ز	ح	ط	ي	ك	ل	م	ن
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	30	40	50
ص	ع	ف	ض	ق	ر	س	ت	ث	خ	ذ	ظ	غ	ش
60	70	80	90	100	200	300	400	500	600	700	800	900	1000

slučaja slova imaju određene brojne vrijednosti). Međutim, slova i poredak onih šest "imena kraljeva", ustvari, predstavljaju hebrejski i aramejski alfabet. Iz ovog posljednjeg razvio se nabatejski, koji su onda preuzeli Arapi. Pitanje je sada da li u ovoj tradiciji možemo ustanoviti ostatke sjećanja kod Arapa o postanku njihovog pisma u Midžanu, zemlji Nabatejaca?

Prije pojave islama neki sjeverni Arapi poznavali su, i donekle upotrebljavali, nabatejsko i sirsko pismo, kao i poslije islamskih osvajanja. Prema Ğirğī Zaydānu [6], suprotno ranije rečenom, kufski tip arapskog pisma potekao je iz sirskog pisma, a nasẖī iz nabatejskog. Iz vrste estranhelo (اَلسَّطْرَنْجِيلِيُّ) sirskog pisma, u upotrebi za pisanje kršćanskih svetih knjiga, po njemu se razvio kufski tip, na što ukazuje izvjesna njihova međusobna sličnost, te neoznačavanje u sredini riječi dugog "ā" pomoću "alifa" u oba pisma (npr. الكتب mj. الكتاب ili الظلمين mj. الظالمين).

Međutim, Wāfī, kao *četvrtu etapu* razvoja arapskog pisma ističe samo utjecaj sirskog pisma (a ne navodi ga kao izvor kufskog.) Taj utjecaj počeo je od sedmog stoljeća n. e. i djelovao je, pored ostalog, i na pretvaranje arapskog pisma u brzo pismo za svakodnevnu upotrebu. Počinju se upotrebljavati i dijakritičke tačke (odn. punktacija اَلإِعْجَامُ , stvaraju se slova za specifične arapske glasove (غ ظ ض ذ ث). Međutim, i ovo pismo, u ovoj fazi, označava samo konsonante i nema znaka za udvajanje suglasnika (geminacija, اَلتَّشْدِيدُ).

Prema Kulundžiću, [7] nabatejsko pismo se smatra prototipom svih vrsta arapskog pisma. Prije pojave islama, po njemu, iz nabatejskog pisma razvila su se bila tri nova: 1) *sinajsko* (ne smije se zamijeniti sa protosinajskim!), koje Arapi upotrebljavaju nakon odlaska Rimljana iz Petriske (Kamenite) Arabije. Pokazuje prijelazne oblike prema kasnijem arapskom pismu (ovo je druga etapa po Wāfīju); 2) *kufsko pismo* (iz koga se razvilo i "magribsko" pismo u Tunisu, Alžiru, Maroku itd.); 3) konačno, iz nabatejskog se razvija i: *karmatsko pismo* (po Karmatima, vjersko-političkoj sekti u Siriji i Iraku). Iz karmatskog su se pisma razvila tri nova: a) *pegon* (sa samoniklim elementima, u upotrebi u Indokini i Indoneziji); b) اَلتَّعْلِيقُ (ima svojih specifičnih elemenata, nastao je u IX stoljeću n. e., zamijenivši ranije u Iranu upotrebljavano pismo *pehlevi;* iz ta'līqa se u XVII st. n. e. razvila neka vrsta stenografskog pisma *šikeste;* c) اَلنَّسْخِيُّ (vjerojatno nastaje u Egiptu, nakon njegovog osvajanja od strane

6) Ğirğī Zaidān, Ta'rīẖu-l-tamadduni l-islamī, dio III, Miṣr 1904, (vidi poglavlje: Al-ẖaṭṭu l-'arabî, str. 52-57).

7) Zvonimir Kulundžić, Knjiga o knjizi. I tom. Historija pisama. Drugo izdanje. Zagreb 1957.

Arapa, tj. poslije 640 n. e.). On je u početku upotrebljavan za pisanje poslanica i običnih dopisa, a kufsko pismo za pisanje Kur'ana i drugih tekstova vjerskog sadržaja.

U petom (i posljednjem) razdoblju svoga razvoja (po Wāfiyu) arapsko pismo dobija oznake za duge vokale pomoću konsonantskih slova ا (ā), و (ū), ى (ī), pa tako ta slova imaju otada dvostruku funkciju. Potom se uvodi i znak za udvajanje suglasnika (اَلشَّدَّةُ) ـّ , to je početni dio slova س, odn. ش pisan iznad konsonanta koji u izgovoru treba udvojiti. Uvode se i znakovi za kratke vokale, za što su u početku postojala dva načina (i to prvi sličan sirsko-nestorijanskom): pomoću tačaka, što se nije dugo održalo; drugi način javio se oko osmog stoljeća n. e. i ostao u upotebi sve do danas. On liči na sirsko-jakobitski sistem, koji za kratke vokale uzima slova ili dijelove slova stavljene iznad ili ispod suglasničkih znakova (tako je "اَلْفَتْحَةُ" ـَ (= a) mali alif (اَلْأَلِفُ الصَّغِيرَةُ) položen vodoravno iznad suglasnika; - " اَلْكَسْرَةُ ـِ (= i) je slovo ى (y) ispod suglasnika; a " اَلضَّمَّةُ" ـُ (= u) je slovo و (= w) iznad suglasnika; a اَلسُّكُونُ za suglasnik iza koga nema samoglasnika (a to je zapravo slovo "h" (ه) iznad dotičnog suglasnika).

Po tradiciji pronalazak ovog drugog sistema obilježavanja kratkih vokala pripisuje se *Abū-l-Aswadu Al-Du'aliju* (umro 69/688). Bez obzira na to da li je ta tradicija vjerodostojna, sigurno je da je većina ovih usavršavanja arapskog pisma izvršena tokom prvog stoljeća po Hidžri. Međutim, izgleda da su prvi (osmanski) Mushafi pisani prije ove reforme pisma, odnosno prije nego što su se novine bile raširile, pa u njima nisu upotrijebljene ni dijakritičke tačke za suglasnike niti znaci za kratke vokale: dugo "ā" se nekad ne obilježava alifom (الرحمن ، السموات i sl.), a postoje i druge nepravilnosti, npr. međusobna zamjena slova (kao u يبصط mj. يبسط i dr.). Dijakritičke tačke za konsonante (اَلإِعْجَامُ) i obilježavanje kratkih vokala (اَلشَّكْلُ) kasno su se počeli upotrebljavati pri pisanju Kur'ana. Dijakritičke tačke za konsonante pisane su istom bojom kao i osnovni konsonanti, dok su znakovi za kratke vokale pisani drugom bojom, jer su smatrani inovacijom prema prvobitnom načinu pisanja osmanskih Mushafa. Najstariji spomenik na kome se zapažaju te reforme arapskog pisma je jedan natpis na kamenu nađenom u Egiptu iz 31. godine po Hidžri (651-2. n. e.).

Jedna od karakteristika arapskog pisma uopće, u poređenju s ostalim pismima koja su se razvila iz prasemitskog pisma, jeste postojanje po četiri oblika (kod većine slova) za pojedino slovo, s obzirom na njegov položaj u

riječi: početni, središnji i krajnji (npr.: ـب ـبـ بـ) ili na njegovu upotrebu izvan nje: samostalni oblik (npr. ب), ali u određenim slučajevima i u riječi (u bilo kom položaju).

Dalje je za arapsko pismo karakterističan tzv. četveroredni sistem. Naime, svi spomenuti oblici slova, pišu se, po određenim pravilima, u četiri paralelna reda (praznine) omeđena sa pet linija (slično smještaju nota u notnom sistemu obilježavanja tonova).

Za semitska pisma (pa tako i za arapsko) poznato je da, nasuprot evropskim (latinici, ćirilici, grčkom i dr.), imaju pravac pisanja sa desne na lijevu stranu, kao i to da nemaju posebnih oblika za velika slova (majuskule). Bilo je kod Arapa pokušaja da se takva slova uvedu. Jedan takav pokušaj predstavljaju tzv. *krunska slova* = حُرُوفُ ٱلتَّاج, koja je 1930. godine predložio u Egiptu Muḥammad Maḥfūẓ Al-Miṣrī, ali nije naišao na odaziv za njihovo prihvatanje u praksi.

***

Tokom nekoliko prvih stoljeća poslije pojave islama, iz prvobitna *dva osnovna tipa arapskog pisma*, tj. iz *kufskog* i *nasḫī-tipa*, razvilo se na desetke novih vrsta i podvrsta arapskog pisma, te njihovih raznih varijanti. Međutim, s obzirom na njihove oblike, sve se te vrste mogu svesti na desetak temeljnih vrsta, iz kojih su se obrazovale, na razne načine, sve ostale vrste toga pisma poznate do danas. Prema Moritzu, to je ovih šest osnovnih vrsta: 1) دِيوَانِي (dīwānī), 2) ثُلُث (ṯuluṯ), 3) تَعْلِيق (ta'līq), 4) نَسْخِي (nasḫī), 5) رِقْعَة (riq'a) i 6) إِجَازَة (iğāzat). Međutim, Fekete ima nešto drukčiji izbor tih osnovnih vrsta arapskog pisma, naime: 1) ثُلُث (ṯuluṯ), 2) نَسْخِي (nasḫī), 3) مُحَقَّق (muḥaqqaq), 4) رِيحَانِي (rīḥānī), 5) تَوْقِيع (tawqī') i 6) رِقْعَة (riq'a).

Ove gornje, kao i neke iz njih izvedene vrste arapskog pisma imale su, ili još uvijek imaju, različitu upotrebu u svakidašnjem životu, a neke od njih posebno služe u razne kaligrafske svrhe, dok su, pak, mnoge od njih potpuno izašle iz dalje upotrebe, ali su se u novije vrijeme pojavile i neke sasvim nove, manje-više kaligrafske vrste, pokazujući sve nove mogućnosti oblikovanja toga pisma.

***

Arapsko pismo (u nekim svojim vrstama) prihvatili su u raznim vremenima i mnogi nearapski narodi, kao što su neki narodi u Africi: Berberi, Sudanci, Suaheli, Hause, pa u Aziji: Turci, Pezijanci, Afganci, Urdu, Malajci, te još neki drugi.

Za neke jezike arapsko pismo bilo je samo privremeno u upotrebi (u alhamijado literaturi), kao što je bila njegova upotreba za pisanje bosanskog jezika u formi tzv. arebice.

***

Pored spomenutog prvobitnog poretka arapskog alfabeta (اَلأَبْجَدُ), rano je došao u upotrebu (a do danas je još očuvan) poredak slova na osnovu sličnosti pojedinih njihovih grupa (s izuzetkom krajnja tri slova), a to je taj (magribski) alfabet (اَلْأَبْجَدِيَّةُ ، حُرُوفُ ٱلْهِجَاء ، اَلأَلِفْبَاءُ):

ا ب ت ث ح ج خ د ذ ر ز ط ظ ك ل م ن ص ض ع غ ف ق س ش ه و ي

Kako je poznato, u istočnim arapskim zemljama, a i inače kod ostalih koji se služe arapskim pismom, u upotrebi je ovom magribskom sličan poredak slova, gdje izgleda da je u njemu u obzir uzeta i fiziološka srodnost pojedinih suglasnika međusobno, a to je slijedeći uobičajeni (i kod nas) savremeni arapski alfabet, koji izgleda ovako:

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن ه و ي

Taj fiziološki princip pri poretku suglasnika došao je do izražaja u prvom arapskom rječniku tzv. Kitābu-l-'ayn od Al-Ḫalīla ibn-Aḥmada Al-Farāhīdīya. U njemu su suglasnici poredani na osnovu svojih mjesta artikulacije (مَخَارِجُ ٱلْحُرُوف), i to počevši sa ždrijelnim suglasnikom ع ('), a završava se sa usnenim: ب (b). Tome se još na kraju dodaju suglasnici: و (w), ء (ـُ), ي - (y).

Arapsko pismo po svojoj rasprostranjenosti dolazi poslije latinice, ali ga je ona u posljednje vrijeme zamijenila pri upotrebi za pisanje nekih jezika (npr.: turski, suaheli, hausa, malajski), ili je mjesto njega došlo neko drugo pismo, kao što je slučaj sa ćirilicom u bivšem Sovjetskom savezu.

U raznim slučajevima i za raznu upotrebu arapski jezik (odn. samo pojedine njegove riječi i sl.) piše se i drugim vrstama pisma, tj. u *transkripciji* (latinicom, ćirilicom itd.). Na arapskom jezičkom području (i pored nekih lokalnih pokušaja i prijedloga) arapsko se pismo održalo u punoj svakodnevnoj upotrebi. Kao neki izuzetak od toga mogla bi se smatrati upotreba latinice za pisanje arapskog dijalekta na otoku Malti, od davnih vremena.

Za obilježavanje glasova (riječi, sintagmi itd., pa i cjelovitih tekstova) arapskog jezika nekim drugim pismom postoje dva načina: 1) onaj primjenjivan za svakodnevnu upotrebu za širu javnost (u novinama, časopisima, pa i knjigama itd.), te 2) onaj namijenjen užem krugu korisnika, stručnjaka, za naučne i slične svrhe.

U prvom slučaju arapski se glasovi djelimično obilježavaju istim ili sličnim glasovima nekog stranog jezika, ili, pak, kod specifičnih arapskih glasova, bilježe se bliskim stranim glasovima, u skladu s njihovim fonetskim osobinama, adaptirajući arapske glasove svome izgovoru, a označivši ih prema pravilima svoga pravopisa.

Takav je slučaj i s našim arabizmima, ali i inače s pisanjem arapskih riječi (vlastitih imena i dr.) u transkripciji za širu upotrebu (pa čak i u specifičnoj upotrebi, npr., pri citiranju iz Qur'āna i sl.). Pri tome se onda ne razlikuju međusobno neki arapski (za naše uho bliski) glasovi, te se pišu jednim slovom, npr.: "s" za: ث س ص ili "h" za: ح خ ه i dr. Razne druge osobitosti pri tome ostaju zanemarene, kao što su, npr., dužine vokala (Hamid mj. Ḥāmid), udvojeni suglasnici (Muhamed mj. Muḥammad). Pojedini se arapski glasovi ispuštaju ili mijenjaju (Asim mj. 'Āṣim, Omer mj. 'Umar) i dr.

Osim toga, kod nas se često preuzima strana (pa i ona netačna) transkripcija. Tako se, npr., piše: Nagib mj. Nağīb ili bar: Nedžib i sl. Općenito uzevši, može se svakako reći da je ovakvo obilježavanje arapskih glasova često daleko od njihovog pravog izgovora. Ono je kolebljivo i nedosljedno u mnogim slučajevima, te za budućnost ostaje da se ta transkripcija što više objedini i uskladi, te propagira u najširem krugu njene upotrebe.

Sada ćemo se ukratko osvrnuti i na onaj drugi način bilježenja arapskih glasova, koji bi trebalo da predstavlja njihovu dosljednu, ispravnu, naučnu tanskripciju.

S pravom se može reći da u sadašnjoj naučnoj praksi postoje samo dosljedne nacionalne naučne transkripcije, ali ne i jedinstvena internacionalna, koja bi (bar u posebnim uvjetima) bila prihvaćena kao obavezna za upotrebu u svim naučnim arabističkim izdanjima u svijetu. Istina, postoji jedna takva transkripcija koja sve više dobija međunarodni značaj i sve širu primjenu. To je tzv. ZDMG sistem transkripcije arapskog pisma, tako nazvan jer je prvi put upotrijebljen u njemačkom časopisu: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Taj se sistem sada upotrebljava i van Njemačke, u raznim zemljama, a djelimično i u nas.

Neke, pak, zemlje i u ovakvoj transkripciji, a pod utjecajem domaće grafije, na svoj poseban način obilježavaju neke arapske glasove. Tako, npr., u *engleskoj* transkripciji upotrebljavaju za: ث = th, ج = j, خ = kh, ذ = dh, ش = sh, غ = gh, ق = k. U *francuskoj* transkripciji imamo: ث = t̲h̲, ج = d̲j̲, خ= k̲h̲, ذ = d̲h̲, ش = s̲h̲, غ = g̲h̲, ق = ḳ. Ona je, dakle, usklađena prema

engleskoj transkripciji, uz upotrebu crtice ispod digrama, da se ukaže na to da on označava samo jedan jedinstven arapski suglasnik.

Ruska transkripcija, pored upotrebe ćirilice, služi se nekim dijakritičkim znakovima, po uzoru na ZDMG sistem. Oni arapski alfabet transkribiraju ovako:

ء = ـَ , ب = б, ت = т , ث = с̱ , ج =гж, ح =х̣, خ =х̱, د = д, ذ = з̱, ر = р, ز =з,

س = с, ش = щ, ص = с̣, ض = д̣, ط = т̣, ظ = з̣, ع = ʻ غ= г, ف = ф, ق = к̣, ك = к,

ل = л, م = м, ن = н, ه = х, و = в, ي = и

***

U spomenutoj njemačkoj transkripciji (ZDMG), koja se u izvjesnoj mjeri upotrebljava i u našoj arabistici, a kojom ćemo se i mi služiti u našoj gramatici, arapski (konsonantski) alfabet izgleda ovako:

ء = ʼ, ب = b, ت = t, ث = ṯ, ج = ǧ, ح = ḥ خ = ḫ, د = d, ذ = ḏ, ر = r, ز = z, س = s, ش = š, ص = ṣ, ض = ḍ, ط = ṭ, ظ = ẓ, ع = ʻ, غ = ġ, ف = f, ق = q, ك = k, ل = l, م = m, ن = n, ه = h, و = w, ي = y.

Što se tiče transkripcije vokala, u tom sistemu označena su samo tri osnovna timbra, i to za kratke vokale: فَتْحَة ـَ sa "a"; ضَمَّة ـُ sa "u"; ـِ كَسْرَة sa "i". Dugi vokali označeni su (ـَى) ا sa "ā"; ـُو sa "ū"; ـِى sa "ī". Diftonzi se tu bilježe ovako: ـَوْ sa "aw" i ـَيْ sa "ay".

Nunacija (اَلتَّنْوِينُ) se označava sa: ـً -an, ـٌ -un, ـٍ -in.

Kratki vokali, nunacija, te sufiks za ženski rod: ـَةٌ = -atu(n), obično se (osim pri naročitoj potrebi) ne pišu, a osobito u pauzi (اَلْوَقْفُ), ali i inače na kraju riječi, npr.: اَلْقَلْبُ - al-qalb, رَجُلٍ - rağul(in), سَلِيمَةَ - salīma, اَلْحَسَنَةَ - al-ḥasana i sl.

Konsonant ء = ـُ (اَلْهَمْزَةُ) ne bilježi se u pismu na početku riječi, npr.: أمير - amīr (mj. 'amīrun), إِبْرَةٌ - ibra (mj. 'ibratun), أُذُنٌ - uḏun (mj. 'uḏunun) i sl.

Udvojeni suglasnik (مُشَدَّد) označava se dvostrukim slovom odgovarajućeg suglasnika (izuzev kod onih nastalih asimilacijom, kod određenog člana, i drugdje), npr.: سَيَّرَ - sayyara, ali: اَلرِّجْلُ - al-riğlu (mj. ar-riğlu) ili: مِنْ رَبِّهِ - min rabbi-hī (mj. mir rabbi-hī) i sl.

Određeni član, pa riječi u genitivnoj vezi (اَلْإِضَافَةُ), te pronominalni sufiksi, crticom se odvajaju od druge riječi sintagme, npr.: اَلْفُؤَادُ - al-fu'ādu; طَلَبُ الْعِلْمِ - ṭalabu-l-'ilmi; سَأَلَهُ - sa'ala-hū, ضَرَبُوهُمْ - ḍarabū-hum i sl.

Sufiks يّ - iyy(un) u tzv. odnosnom imenu اَلإِسْمُ ٱلْمَنْسُوبُ bit će označen u ovoj knjizi cirkumfleksom na i, kao, npr.. مِصْرِيّ - misrī (mj. mişriyyun), اَلْعَرَبِيَّةُ - al-'arabīya i sl.

Inače, razne osobitosti arapskog izgovora ili pravopisa se ne obilježavaju, odn. ne prenose iz arapskog pisma u transkripciju, koja često nije fonetska nego fonološka, a ona, sa druge strane, ne slijedi vjerno, ni arapsko pismo, te nije ni prava transliteracija nego neke kombinacija jednog i drugog načina bilježenja arapskog izgovora. To, uostalom, ne obavlja ni arapsko pismo, a naročito kada je ono bez vokalizacije i drugih dijakritičkih znakova.

Za pravilan izgovor arapskih glasova, i samih za se i u raznim njihovim kombinacijama, u riječima, te među njima u rečenici, treba se obratiti na njihov detaljan i tačan opis u fonetici arapskog jezika, a za neke podatke o tome i na njegovu fonologiju.

A) Obilježavanje suglasnika

Kako se iz priložene tabele vidi, arapski alfabet je (kao, uostalom, i drugi sjeverozapadno - semitski: hebrejski, fenički, aramejski, nabatejski itd.) konsonantski alfabet, tj. on ima posebna slova samo za suglasnike. On se sastoji iz 28 suglasničkih slova, od kojih su 22 (kao i njihov poredak u tzv. abğad alfabetu) preuzeta iz nabatejskog pisma, a preostalih 6 slova, naime: ث خ ذ ض ظ غ, dodati su kasnije u arapskom pismu, a to su tzv. "slijedeća" slova = اَلْحُرُوفُ الزَّوَائِدُ

Punktacija - اَلْإِعْجَامُ

Sva ta slova mogu se svesti na nekih 16 osnovnih oblika (a to bi bili: ا ب ح د ر س ص ط ع ق ک ل م ه و ی pa i na manji broj, u krajnjoj liniji, naime, na: *pravu, lūk* i *petlju.*

U početku razvoja arapskog pisma po dva ili tri razna suglasnika obilježavana su po jednim slovom. Kasnije su za njihovo međusobno razlikovanje došle u upotrebu dijakritičke tačke. Takva upotreba jedne do tri tačke naziva se *punktacija* = اَلْإِعْجَامُ ili اَلتَّنْقِيطُ. Slova s tačkama, tj. punktirana, zovu se: اَلْحُرُوفُ ٱلْمُعْجَمَةُ odn. اَلْحُرُوفُ ٱلْمَنْقُوطَةُ, a ta su:

ب ت ث ج خ ذ ز ش ض ظ غ ف ق ن ي

Slova, pak, bez tačaka, tj. *nepunktirana*, zovu se: اَلْحُرُوفُ ٱلْمُهْمَلَةُ, odn.

TABELA ARAPSKOG ALFABETA

Redni broj	IME SLOVA	Trans-kripcija	OBLICI SLOVA				Brojna vrijednost
			samostalni	početni	središnji	krajnji	
1	ألف alif	a,a,i,u	ا	ا	ا	ا	1
2	باء bā'	b	ب	بـ	ـبـ	ـب	2
3	تاء tā'	t	ت	تـ	ـتـ	ـت	400
4	ثاء ṯā'	ṯ	ث	ثـ	ـثـ	ـث	500
5	جيم ğīm	ğ	ج	جـ	ـجـ	ـج	3
6	حاء ḥā'	ḥ	ح	حـ	ـحـ	ـح	8
7	خاء ḫā'	ḫ	خ	خـ	ـخـ	ـخ	600
8	دال dāl	d	د	د	ـد	ـد	4
9	ذال ḏāl	ḏ	ذ	ذ	ـذ	ـذ	700
10	راء rā'	r	ر	ر	ـر	ـر	200
11	زاء zā'	z	ز	ز	ـز	ـز	7
12	سين sīn	s	س	سـ	ـسـ	ـس	60
13	شين šīn	š	ش	شـ	ـشـ	ـس	300
14	صاد ṣād	ṣ	ص	صـ	ـصـ	ـص	90
15	ضاد ḍād	ḍ	ض	ضـ	ـضـ	ـض	800
16	طاء ṭā	ṭ	ط	طـ	ـطـ	ـط	9
17	ظاء ẓā	ẓ	ظ	ظـ	ـظـ	ـظ	900
18	عين 'ayn	'	ع	عـ	ـعـ	ـع	70
19	غين ġayn	ġ	غ	غـ	ـغـ	ـغ	1000
20	فاء fā'	f	ف	فـ	ـفـ	ـف	80
21	قاف qāf	q	ق	قـ	ـقـ	ـق	100
22	كاف kāf	k	ك	كـ	ـكـ	ـك	20
23	لام lām	l	ل	لـ	ـلـ	ـل	30
24	ميم mīm	m	م	مـ	ـمـ	ـم	40
25	نون nūn	n	ن	نـ	ـنـ	ـن	50
26	هاء hā	h	ه	هـ	ـهـ	ـه	5
27	واو wāw	w	و	و	ـو	ـو	6
28	ياء yā'	y	ى	يـ	ـيـ	ـى	10

اَلْحُرُوفُ ٱلْعَاطِلَةُ, a to su sva ostala, naime: ا ح د ر س ص ط ع ك ل م ه و.

Slova samo s jednom tačkom zovu se: مُوَحَّدَة, a to su: خ ذ ز ض ظ ف (ڤ);
ona sa po dvije tačke zovu se: مُثَنَّاة , a to su: ت (ـة ة) ق ي; slova sa po tri tačke nazivaju se: مُثَلَّثة , a to su samo: ث i ش .

Na Magribu (tj. u Tunisu, Alžiru, Maroku) za slovo ف upotrebljava se slovo oblika: ڢ , dok je mjesto ق u upotrebi slovo: ف .

Slova s tačkama odozgo nazivaju se: فَوْقَانِيَّة , a to su ova:

ت (ـة ة) ث خ ذ ز ش ض ظ غ ف ق ن ; slova, pak, s tačkama odozdo zovu se: تَحْتَانِيَّة, a to su: ب ج ڢ ي.

Za strane riječi nekada se upotrebljavaju punktirana slova (preuzeta iz perzijskog alfabeta), na ime: پ = p, ژ = ž, ڤ = v, ڭ = g i dr.

Mjesto uobičajenog pisanja dviju tačaka, tj. jedne pored druge (..), nekada se mogu pisati i jedna iznad druge (:), naročito onda kada je slijedeće slovo punktirano. Mjesto običnog pisanja triju tačaka (∴) u najstarije vrijeme one su pisane i uporedo (...), i to kod slova = ش. Međutim, pisane ispod toga slova (ڛ) služile su samo kao ukras za slovo س.

U nekim vrstama arapskog pisma (riq'a i dr.) dvije tačke se spajaju u kratak vodoravan potez (´), a tri tačke u trokut bez osnovice (ˆ), radi ubrzanja samoga pisanja, kao što je slučaj i s nekim drugim načinima koji služe u tu svrhu (npr. pisanje slova س bez zubaca: ـــى i sl.).

Znak nevokaliziranog konsonanta عَلاَمَةُ ٱلسُّكُونِ ili اَلْجَزْمَةُ

U slučaju da arapski tekst dobije dijakritičke znakove (tj. kad je on مُشَكَّل), krajnje suglasničko slovo dobije iznad sebe u zatvorenom slogu (tj. kad iza nekog suglasnika nema više nikakvog glasa ili ga slijedi neki drugi suglasnik) poseban znak, tzv. عَلاَمَةُ ٱلسُّكُونِ (ili skraćeno: اَلسُّكُون = mirovanje) odn. اَلْجَزْمَةُ (= odsijecanje). Samo pisanje toga znaka naziva se: اَلْجَزْمُ a suglasnik koji ga nosi zove se: اَلسَّاكِنُ (= mirujući). Taj znak ima danas oblik kružića (ـْ), potpuno zatvorenog, a u rukopisu on može biti malo otvoren s gornje desne strane (ـٜ). On je ranije mogao biti otvoren i s donje lijeve strane (ـ), što je moglo nastati od još starijeg znaka: > , koji se nekad pisao i ovako: ∧ . U nekim starim rukopisnim Mushafima, u funkciji ovoga znaka, pisala se iznad odgovarajućeg slova crvena vodoravna crtica, tzv. جَرَّةٌ بِالْحُمْرَةِ.

Znak "sukūn" (ـْ) piše se i iznad slova و i ى kada ona označavaju

semi vokale, i to kao drugi član diftonga: au odn. ai, pa će biti: قَوْمٌ (qawmun mj. qaumun) i خَيْرٌ (ḫayrun mj. ḫairun), i sl. Kada slova: ا و ى služe za obilježavanje dugih vokala: ā, ū, ī (nazivajući se u toj funkciji: حُرُوفُ ٱلْمَدِّ ili حُرُوفُ ٱللِّين, onda ta slova danas nemaju "sukūna", npr.: شَدِيدٌ ، دُودٌ ، سَالَ. Međutim, u starim rukopisima i u tim slučajevima pisao se taj znak (bez obzira što su se ta slova čitala kao dugi vokali), npr.: مَاْلَ (māla), شَكُوْرٌ (šakūrun), قِيْلَ (qīla) i sl.

"Sukūn" se ponekad stavljao na krajnje ى koje se izgovara kao dugo ā (to je tzv. أَلِفٌ مَقْصُورَةٌ), npr: عَلَىْ mj. عَلَى ('alā), ili je nosilac nunacije (tanwīna), npr.: قِلًىْ mj. قِلًى (qilan) i sl.

Na slovima za suglasnike koji se jednače sa slijedećim suglasnicima, nema "sukūna", ona ostaju u pismu, a na idući suglasnik stavi se znak udvajanja (اَلشَّدَّةُ), npr.: مَدَدْتَّ mj. مَدَدْتَ ; اَلرَّسُولُ mj. اَلْرَسُولُ؛ مِن رَّبِّنَا mj. مِنْ رَبِّنَا i sl.

Znak "sukūn" piše se iznad hamze kod slova koja ga nose, npr.: كَأْسٌ ، سُؤْلٌ ، شِئْتُ i sl.

Nunacija - اَلتَّنْوِينُ

Kao oznaku kategorije neodređenosti (indeterminacije) u arapskom jeziku imena (imenice, pridjevi, brojevi, i dr.) u određenim slučajevima (padežima) dobijaju sufikse koji se svi završavaju na suglasnik - n. Po arapskom nazivu toga slova, tj. nūn, taj nastavak se u arabistici naziva nunacija, a arapski naziv اَلتَّنْوِينُ služi i za njega i za njegov znak u pismu. Ti su nastavci kako slijedi: za nominativ: -un, za genitiv: -in, te za akuzativ: -an. Međutim, u pismu se (osim u metrici) to "n" ne bilježi odgovarajućim slovom, tj. ن , nego za te nastavke postoje posebni znakovi, naime udvojeni znakovi za kratke vokale (حَرَكَات - ḥarakāt), koji su modificirani na određen način, kako će sada biti pokazano.

Radi pojednostavljenja izlaganja navest ćemo ovdje imena znakova za arapske kratke vokale, a to su: ـُ ضَمَّةٌ (ḍamma) za "u"; ـِ كَسْرَةٌ (kasra) za "i"; ـَ فَتْحَةٌ (fatḥa) za "a" (a o njima će se posebno govoriti u njima posvećenom odsjeku).

1) Nastavak -un piše se udvajanjem ḍamme na tri načina:

a) Prva se ḍamma napiše normalno, a druga obrnuto iza nje: ـٌ ili tako da druga izgubi svoju petlju: ـٌ ; ili se obje ḍamme spoje u jednoj zajedničkoj petlji: ـٌ .

b) Druga, nešto izmijenjena ḍamma spoji se uz donji kraj prve: ـٌ .

c) Napišu se dvije normalne ḍamme, i to jedna pored druge: ـٌ .

Svi gornji oblici tanwīna ḍamme pišu se iznad posljednjeg slova riječi, gdje se, inače, piše i sama ḍamma, npr: قَلْبٌ (qalbun), فَرِيدٌ (farīdun), صَدِيقٌ (ṣadīqun) i sl.

2) Nastavak **-in** piše se, kao i kasra, samo što je udvojena, ispod posljednjeg slova riječi, npr.: كَلْبٍ (kalbin), شَاةٍ (šātin), مَاءٍ (mā'in) i sl.

3) Nastavak **-an** piše se udvojenom fatḥom stavljenom desno iznad alifa: اً, npr.: دَارًا (dāran), فَرَسًا (farasan) i sl.

Od ovoga se odstupa u dva slučaja:

a) Tanwīn fatḥe piše se bez alifa iznad samog slova: ةً ili ـةً , سَلْوَةً (salwatan), قَلِيلَةً (qalīlatan) i sl.

Ovaj tanwīn piše se iznad slova ى , kada je ono ili treći radikal neke riječi, ili uopće krajnje slovo nekog imena (imenice, pridjeva itd.), npr.. هُدًى (hudan) ili: هِنْدَبًى (hindaban) مُصْطَفًى (muṣṭafan) i dr.

Kada je treći radikal neke riječi و , pa pređe u ا , onda se u neodređenom obliku tanwīn fatḥe obično piše iznad alifa, npr.: عَصًا ('aṣan), a neki u takvim slučajevima dozvoljavaju i pisanje sa ى mjesto sa ا , pa pišu ovdje: عَصًى ('aṣan) i tome slično.

U nekim starim rukopisnim Mushafima tanwīn se obilježava sa dvije tačke, ovako: -un : - (tj. dvije okomite tačke iza slova); -in: (tj. dvije vodoravne tačke ispod slova); ـ.. - an: .. (tj. dvije vodoravne tačke iznad slova).

Nunacija se, kao i drugi dijakritički znakovi, u nevokaliziranom tekstu u pravilu ne bilježi. Izuzetno se tanwīn fatḥe, bilježen iznad alifa, ipak, nekad označi i u takvom tekstu, pa se, npr., piše: ابداً ('abadan), حالاً (ḥālan) i dr.

Tanwīn fatḥe se upotrebljava za kratice brojnih rednih priloga, npr.: ١ً za أَوَّلاً (= prvo), ٢ً za ثَانِيًا (= drugo), ٣ً za ثَالِثًا (= treće) itd.

Za obilježavanje stopa (تَفَاعِيلُ) u metrici (عِلْمُ ٱلْعَرُوضِ), mjesto tanwīna upotrebljava se normalan način bilježenja tih nastavaka (tj. -un, -in, -an), npr.: شَاهِدُنْ mj. شَاهِدٌ (šāhidun), سَلِيمِنْ mj. سَلِيمٍ (salīmin), سَارِقَنْ mj. سَارِقًا (sāriqan) i sl.

Znak udvajanja suglasnika (geminacije) - عَلاَمَةُ ٱلتَّشْدِيدِ

Geminata odn. udvojen ili dug suglasnik (اَلْمُشَدَّدُ) označava se u pismu posebnim znakom pisanim iznad njega, naime tzv. اَلشَّدَّةُ ili عَلاَمَةُ التَّشْدِيدِ

koji ima oblik ـّ (nastao iz slova ش). U starijim rukopisima taj znak je nekada imao i spojnu crticu: ـس .

U slučaju sumnje, kada je trebalo označiti da određeni suglasnik nije udvojen, iznad njega se stavljala kratica خف (nastala od riječi: مُخَفَّف), npr.: عَلانِيَة ('alāniyat, a ne: 'alāniyyat).

Znakovi kratkih vokala "a", "u" pišu se iznad "šadde" tj. ـَّ odn. ـُّ . Znak za vokal "i" piše se obično ispod udvojenog suglasnika, a njegova "šadda" iznad njega, npr.: تِنِّين (tinnīn). Međutim, u ovakvim slučajevima, kasra se može pisati ispod "šadde" i zajedno s njom iznad odgovarajuće geminate, npr.: حِرِّيف (ḥirrīf), i sl. Ponekad se (u ranije doba) znak ـّ upotrebljavao mj. ـَّ (tj. mjesto fatḥe sa "šaddom").

Geminacija odn. udvajanje suglasnika može biti neophodno ili samo eufonijsko.

1) *Neophodno udvajanje* je ono od koga zavisi značenje neke riječi, odn. njegova nijansa, npr.: قَتَلَ = ubio je, a قَتَّلَ = poubijao je. Takvo udvajanje ponajčešće dolazi iza kratkog vokala, a rjeđe iza dugog ā, npr.: مَارّ (mārrun), dok se sasvim rijetko javlja iza dugih: ū, ī, ili iza diftonaga: aw i ay, npr.: دُوَيْبَّة ، مُودّ i dr.

2) *Eufonijsko udvajanje* suglasnika je slučaj jednačenja (regresivne asimilacije) prethodnog suglasnika sa slijedećim. Tada se na prvi suglasnik ne stavlja nikakav znak, a na drugi doda "šadda. Takvo jednačenje vrši se u tri slučaja.

a) Suglasnik "l" određenog člana, ispred jednog od dentala, sibilanata i likvida odn. ispred tzv. اَلْحُرُوفُ ٱلشَّمْسِيَّةُ, a ti su: ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن izjednači se u izgovoru s njima, ali u pismu ostaje, a "šadda" se stavi na suglasnik s kojim se on jednači, dok ono "l" ostaje bez ikakvog znaka, npr.: اَلتِّبْنُ (at-tibnu), اَلرَّامِى (ar-rāmī), اَلنُّورُ (an-nūru), ali se piše, kako se vidi: al-tibnu, al-rāmī, al-nūru, i tome slično.

Neki gramatičari dopuštaju ovakvu awimilaciju i poslije suglasnika "l" čestica: بَلْ i هَلْ , npr.: بَل نَّفْسِى (ban-nafsī), هَل رَّأَيْتُمْ (har- ra'aytum), i sl.

b) Suglasnik " ن " s kraja neke riječi, jednači se sa suglasnicima: ر ل م و ى s početka iduće riječi, pa ti suglasnici dobiju "šaddu", a " ن " ostaje bez ikakvog znaka, npr.: مِن لَّدُنْ (mil ladun). Međutim, mnogi se ne drže toga pravila, pa " ن " zadrži svoj prvobitni izgovor, tj. ne jednači se sa navedenim suglasnicima. Tako se oni pišu i izgovaraju, npr.: مِنْ رَسُولِنَا (min rasūli-nā), i slično tome.

Prema nekim gramatičarima, dentali: ث د ذ ض ط ظ asimiliraju se sa slijedećim " ت ". Oni ostaju u pismu, a na " ت " se stavi "šadda", npr.: لَبِثّ (labitta), زِدّت (zitti), اتخذّتُ (ittahattu). سَقَطّمْ (saqattum) i sl.

Drugi, pak, gramatičari ne dozvoljavaju ovakvo jednačenje, jer se pri tome u izgovoru gubi jedan radikal riječi, pa oni stoga zastupaju mišljenje da u ovakvim slučajevima treba te riječi izgovarati i pisati bez jednačenja i "šadde", npr.: أَرَدْتُ (aradtu) i sl.

Sličan slučaj događa se i s riječima kao što je, npr.: (idṭaraba ili iṭṭaraba, paradigma VIII vrste glagola, tj. اِفْتَعَلَ). Suglasnik " ت " prešao je u " ط ", asimiliravši se sa " ض ", koje se ili zadržalo u izgovoru ili se izjednačilo sa " ط ".

U najstarijim rukopisnim Mushafima kao znak udvajanja suglasnika upotrebljavala se polukružnica: ◡, pisana iznad slova. U nekim rukopisima iz Afrika taj znak s kasrom pisan je i ispod slova.

Za oznaku geminacije na Magribu se upotrebljavao znak < , odn. >, koji se pisao iznad slova s fatḥom: ≤ i ḍammom: ≥, a ispod slova s kasrom: ≥.

U Medini se u početku za udvajanje suglasnika upotrebljavao znak ∨, odn. △ , i to: s fatḥom iznad slova: ∨ , s kasrom ispod slova: △ , a s dammom ispred slova: ∨ . Pritom nisu obilježavani kratki vokali, ali su ih neki pisari ipak bilježili, i to pomoću tačaka, uz ove znakove za udvajanje.

Pravopis hamze اَلْهَمْزَةُ (ili اَلنَّبْرَةُ)

Hamza je bezvučni globalni okluziv. Prije nego što pokažemo kako se upotrebljava njen današnji znak (ء), prvo ćemo spomenuti način njenog obilježavanja u starim rukopisima (Qur'āna, i dr.). Ona se najprije označavala dvjema tačkama sa strana slova slijedećeg glasa, npr. : القر.ا.ن za اَلْقُرْآنُ ; الم .و.منون za اَلْمُؤْمِنُونَ i sl.

Drugi je način bio onaj pomoću velike žute (ili zelene) tačke stavljane iznad odgovarajućeg slova, te zavisno od pratećeg vokala, po pravilima koja će biti iznesena.

Hamza se piše između slova: ا و ى (koja joj služe, po određenim pravilima, kao nosioci) i znakova za: harakāt, ğazmu i šaddu, npr.: أَمِير ('amīr), شُؤْم (šu'm), سَأَّل pored: سَآل ili سَئَّال (sa''āl). Međutim, ipak ima odstupanja od toga pravila, pa se može naći pisano i: أَنَّ ili أنَّ mj. إِنَّ ('inna), خَطَأ ili خَطَأ mj. خَطَإٍ (haṭa'in); سَئِمَ ili سَيِمَ mj. سَئِمَ i dr.

Evo sada pravila o pisanju hamze, s obzirom na njen položaj u riječi, tj. da li je ona na njenom početku, u sredini ili na kraju.

a) *Na početku riječi* hamza se piše.

Iznad alifa kada za njim slijedi fatḥa ili ḍamma, npr.: أَسَد ('asad), أُمُور ('umūr); ispod alifa, kada iza hamze dolazi kasra, npr.: إِنْسَان ('insān).

Tako će se pisati hamza i kad ispred ovakvih riječi stoji neki prosti prijedlog ili takva neka čestica, npr.: بِأَمْرِهِ (bi 'amri-hi), فَإِذَا (fa 'iḏā). Međutim, odstupajući od toga uzusa, piše se, npr.: لَئِنْ (la'in) i لِئَلاَّ (li'allā).

b) *U sredini riječi hamza* će se pisati:

kada je ispred suglasnika, a pisanje joj se ravna prema prethodnom samoglasniku. Hamza će tada stajati iza "a" na ا (فَأْس - fa's); iza "u" na و (بُؤْس - bi'sa), a iza "i" na ى (bez tačaka, بِئْس bi'sa).

Po ovom pravilu piše se hamza i onda kada stoji iza prvobitnog početnog vokala neke riječi. On se izgubi u izgovoru, a mjesto njega se izgovara posljednji vokal prethodne riječi. Prema tome vokalu bi se trebalo ravnati pisanje hamze, ali se to ne događa, nego se pisanje ravna prema onom u izgovoru izgubljenom vokalu, pa se, npr., piše: يَاصَدِيقُ ٱئْذَنْ لِى (prema prvobitnom: ... ائْذَنْ ...); هَذِهِ ٱلَّتِى ٱؤْتُمِنَتْ عَلَيْهَا (prema prvobitnom: ... أُؤْتُمِنَتْ ...) i sl.

U sredini riječi, a ispred vokala, pisanje hamze uglavnom se ravna prema tom vokalu, bez obzira na to koji mu glas prethodi, pa će se pisati, npr.: دَأَبَ (da'aba), لَؤُمَ (la'uma), يَئِسَ (ya'isa) i sl.

Međutim, iza prethodnog "u" ili "i" pisanje hamze će se upravljati prema tim vokalima, pa će se pisati iznad و kad ona dođe iza "u", npr.: فُؤَاد (fu'ād), a iznad ى iza "i": فِئَة (fi'at) i sl.

Između dugog ا (ā) i dugog ى (ī) hamza se može pisati ili sama: بَقَاءِى ili iznad ى : بَقَائِى (baqā'ī).

Između dugog ا (ā), a ispred lične zamjenice (odn. pronominalnog sufiksa, osim ى, fatḥa se stavlja iznad same hamze: رِدَاءَهُ (ridā'a - hu); ḍamma iznad و : بَلاَؤُهَا (balā'u - hā), a kasra ispod ى s hamzom iznad njega: عُلَمَائِهِمْ ('ulamā'i - him) i sl.

c) *Na kraju riječi* hamza se piše:

sama, kada je iza nekog suglasnika, npr.. بَدْءٌ (bad'un) i sl.

Iza vokala pisanje hamze se ravna prema njima, pa će, dakle, biti: قَرَأَ

(qara'a), هَيُؤَ (hayu'a), مُلِئَى (muli'a), tj. ona se tada piše kao u sredini riječi ispred suglasnika.

Ispred nastavka za ženski rod: ة (ـة), tzv. تَاءُ اَلتَّأْنِيثِ hamza se piše iznad alifa (ا), i to iza svih suglasničkih slova kada iza njih nema drugi suglasnika. Izuzetak čine: ا و ى kada služe za oznaku dugih vokala (ā, ū, ī), pa će se prema tome pisati, npr.: مَرْأَةٌ (mar'atun) i sl.

Kada je spomenut nastavak iza kratkog vokala, pisanje hamze se ravna prema prethodnom vokalu, pa će se prema tome pisati, npr.: حِدَأَةٌ (ḥida'atun), لُؤْلُؤَةٌ (lu'lu'atun), رِئَةٌ (ri'atun) i sl.

Iza dugog ā ili ū hamza se ispred nastavka ة piše sama, npr.: قِرَاءَةٌ (qirā'atun), مُرُوءَةٌ (murū'ataun). Nekada se ona piše i iznad و , npr.: مَقْرُؤَةٌ (ispustivši و za oznaku dugog "u") mj. مَقْرُوؤَةٌ (maqrū'atun).

Iza dugog "ī" hamza se piše iznad ى (bez tačaka), npr.: خَطِيئَةٌ (ḫaṭī'atun). Neki, pak, tada pišu hamzu: ili iznad spojne crte, tj.: خَطِيـَٔةٌ, ili iznad dugog "ī" (ى): خَطِيئَةٌ

Iza konsonanta sa sukunom fatḥa se piše ili sama iznad hamze: تَوْءَمٌ mj. تَوْأَمٌ (taw'amun), ili na spojnoj crti: يَسْـَٔلُ mj. يَسْأَلُ yas'alu), i slično tome.

U riječi دَاءُودُ (Dā'ūdu), neki, uz isti izgovor, pišu i ovako: دَاؤُودُ ili čak: دَاوُدُ.

Znak spajanja - اَلْوَصْلَةُ

Početna hamza s vokalom iza nje u određenim se slučajevima u izgovoru zamijeni sa krajnjim vokalom prethodne joj riječi. Alif, kao nosilac hamze (a zove se: أَلِفُ ٱلْوَصْلِ ili هَمْزَةُ ٱلْوَصْلِ zadrži se u pismu, a iznad njega se napiše znak za spajanje u izgovoru tih dviju riječi. Taj se znak naziva: اَلْوَصْلَةُ (ili اَلْوَصْلُ odn. اَلصِّلَةُ). On se danas piše kao početni umanjeni oblik slova ص, tj. ـ (ukazujući na sam njegov naziv).

U najstarijim rukopisnim Mushafima mjesto gornjeg znaka, a u njegovoj funkciji spajanja, upotrebljavala se crtica (obično crvene boje). Položaj joj se ponekad ravnao prema prethodnom vokalu. Tako je ona pisana iznad alifa, npr.: تَتَّقُونَ الَّذِى ; iza kasre ispod alifa: رَبِّ الْعَالَمِينَ , a iza ḍamme preko sredine alifa: ... نَسْتَعِينُ اهْدِنَا ...

Iza tanwīna ta crtica se pisala ispod alifa, kada je tanwīn bio s fatḥom ili kasrom, a kod tanwīna d ḍammom ona je pisana po sredini alifa.

Na Magribu je u ovu svrhu također služila crtica, ali zajedno s jednom

tačkom, koja je ukazivala na prvobitni vokal iza nestale hamze, npr.: عَرَضَ ٱلْحَيٰوٰة (mj. عَرَضَ ٱلْحَيَاة) ili: فِى سَبِيلِ ٱللَّه (mj. فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ) i sl. I u savremenim rukopisima iz Afrike mj. ٱ nalazimo upotrebu raznih crtica (s tačkom ili bez nje), kao što su, npr.: ⊥ ⊤ ┏ ┌ └ i dr.

U slijedećim slučajevima waṣla se piše na početnom alifu:

a) određenog člana: عَالِمِ ٱلْغَيْبِ ؛ تَحْتَ ٱلسَّمَاءِ ؛ قَلْبُ ٱلْأُمِّ , i sl.

b) imperativa I vrste glagola: قُلْتُ لَهَا ٱجْلِسِى ؛ قَالَ لَهُمُ ٱكْتُبُوا i sl.

c) perfekta, imperativa i infinitiva VII-XV vrste: قَالَ ٱقْتَرِبْ ؛ لَوِ ٱحْمَرَّ ؛ وَٱسْتِغْفَارُهُ i sl.

d) kod slijedećih riječi:

. اِثْنَتَان ، اِثْنَان ، اِبْنَة ، (اِبْنُمْ) اِبْنَم ، اِبْن , اِمْرَأَة ، (اِمْرَؤ) اِمْرُؤ ، اِسْم ، اِسْت

U riječi أَيْمُن iza čestice لَ (a nekad i iza prijedloga مَعَ i مِنْ) waṣla se stavi na početni alif: لَٱيْمُنُ ٱللَّه (a mjesto toga se često piše: لَيْمُنُ ٱللَّه ili skraćeno: لَيْمُ ٱللَّه).

Pogrešno je odbacivanje waṣle (a naročito iza određenog člana), npr.: اَلْإِبْتِدَاءُ mj. اَلاِبْتِدَاءُ ؛ بَعْدَ إِنْفِصَالِهِمْ mj. بَعْدَ ٱنْفِصَالِهِمْ i sl.

U dosadašnjim primjerima ispred waṣle bili su kratki vokali, ali se njoj prethodna riječ može završavati i na neki dugi vokal (ā, ū, ī), na diftong (aw, ay) ili, pak, na tzv. sākin suglasnik. Tada se javljaju slijedeći slučajevi:

a) Dugi vokali, čija je dužina u pismu naznačena (sa: ا و ى) u izgovoru se skraćuju, pa će se, npr., čitati: اِبْنَا ٱلْجَار (ibna-l-ǧāri, ili zapravo: ibna-ǧ-ǧāri), ذُو ٱلْمَال (ḏu-l-māli), فِى ٱلْحَدِيقَة (fi l-ḥadīqati).

Međutim, pronominalni sufiksi prvog lica jednine: ى (-ī), نى (-nī) mogu ispred određenog člana dobiti oblike: ـيَ (-iya) odn. ـنِيَ (-niya), npr.: نِعْمَتِيَ ٱلَّتِى odn. اِهْدِنِيَ ٱلصِّرَاطَ i sl.

Diftonzi postaju dvosložni, pa tako imamo od: qw awu, a od ay > ayi, npr.: مُصْطَفَوُ ٱلنَّاسِ odn. فِى عَيْنَيِ ٱلصَّدِيقِ i sl.

Kada se neka riječ završava samo na jedan suglasnik, ona iza sebe obično dobije spojni vokal "i", npr.: قَدِ ٱفْتَرَقُوا i dr.

Takvo "i" se dodaje i tanwīnu pri izgovoru, ali se ono posebno ne obilježava u pismu, npr.: رَجُلٌ ٱسْمُهُ رَشِيدٌ (rağuluni smu-hu Rašīdun).

Prijedlog مِنْ ispred određenog člana dobije spojni vokal "a", npr.: مِنَ ٱلْبَيْتِ , ali iza riječi: اِبْن ، اِثْنَان ، اِسْم ، اِمْرُؤ , itd., dobije vokal "i", npr.: مِنِ ٱبْنَتِهَا i sl.

Lične zamjenice: أَنْتُمْ ، كُمْ i هُمْ zatim prijedlog مُذْ , te nastavak za drugo lice množine u perfektu ـتُمْ , dobiju spojni vokal "u", npr.:

هَلْ رَأَيْتُمُ ٱلْوَزِيرَ ؛ مُذُ ٱلْعَامِ ٱلْمَاضِي ؛ عَذَّبَهُمُ ٱللهُ ؛ لَكُمُ ٱلأَجْرُ ؛ أَنْتُمُ ٱلأَصْدِقَاءُ i sl.

Kada se pronominalni sufiks trećeg lica množine muškog roda u perfektu čita هِمْ (him), spojni mu vokal može biti "u" ili "i", kao u primjeru: عَلَيْهِمُ ٱلسَّلَامُ ili عَلَيْهِمِ ٱلسَّلَامُ .

Waṣla se ne piše u ovim slučajevima:

a) u izrazu: بِسْمِ ٱللهِ (mj. بِٱسْمِ ٱللهِ);

b) u riječi ابْن (= sin) u tzv. كُنْيَة kada je ona apozicija nekom ličnom imenu, npr.: أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ (mj. أَحْمَدُ ٱبْنُ صَالِحٍ = Aḥmad, sin Ṣāliḥov).

Međutim, kada je ابْن na početku retka, pisat će se s waṣlom (ٱبْن). Tako će se pisati i kada je ابْن dio predikata, npr.: عُمَرُ ٱبْنُ ٱلْحَسَنِ ('Umar je Ḥasanov sin). Isto će se postupiti kada ispred ابْن , a iza imena, dođe neka riječ, npr.: خَالِدٌ ٱلْمَرْحُومُ ٱبْنُ عَمْرٍو . Isto će biti kad iza ابْن stoji ime majke, djeda ili nadimak (a ne pravo očevo ime), npr.:

عَمَّارُ ٱبْنُ هَاشِمٍ ؛ شَدَّادُ ٱبْنُ عَلِيٍّ ؛ مَالِكُ ٱبْنُ عَائِشَةَ i sl.

c) Waṣla se ne piše iza prijedloga لِ i potvrdne čestice لَ kada su oni ispred određenog člana, koji tada izgubi svoju hamzu i fatḥu, pa će se, dakle, pisati: لِلْمَرْءِ (mj. لِٱلْمَرْءِ) odn.: لَلْحَقُّ (mj. لَٱلْحَقُّ), i sl.

U ovakvim slučajevima, kada riječ počinje suglasnikom ل , ne piše se ni ل od određenog člana, npr.: لِلّٰهِ (mj. لِٱللّٰهِ); لِلَّيْلَةِ (mj. لِٱللَّيْلَةِ) i sl.

d) Wasla se ne piše ni iza upitne čestice أ (ءَ), kada za njom slijedi određeni član, npr.: أَلْعَيْنُ ili ءَالْعَيْنُ (mj. أَٱلْعَيْنُ); أَنْتَقَلُوا (mj. أَٱنْتَقَلُوا); أَبْنَتُهُمْ (mj. أَٱبْنَتُهُمْ) i dr.

Prostetički alif u imperativu glagola سَأَلَ (u rukopisnim Mushafima često se ispuštao iza veznika فَ , npr.: فَسْأَلْ mj. فَٱسْأَلْ i sl.

B) - Obilježavanje samoglasnika

Po fonetici arapskog književnog jezika razlikuju se tri osnovna vokalna timbra, naime: a, i, u (kao kratki) i ta tri ista timbra kao dugi vokali: ā, ī, ū.

Od početka stvaranja arapskog pisma [8] za oznaku vokala nisu postojala

8) Ludwig Fekete, Einführung in die osmanische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn. Budapest 1926, str. IV (inače ovo djelo ima: LXVIII+35 str. i 16 tabli, uz opširan prikaz arapskog pisma).

posebna samostalna slova. Za duge vokale upotrebljavana su slova: ا و ى koja su, međutim, imala i svoju posebnu funkciju (kao nosioci hamze), te svoju suglasničku vrijednost, i to: و = w, ى = y. Označujući, pak, duge vokale, služili su: ا za ā, و za ū, te ى za ī. U toj funkciji, kao i u nekim drugim slučajevima, ta slova (pored još nekih drugih) su se dodavala, ispuštala ili međusobno zamjenjivala, kako će se vidjeti u tome posvećenim odjeljcima ovoga rada.

U nevokaliziranom tekstu, i u početku upotrebe arapskog pisma, i danas, ta tri slova upotrebljavana su za oznaku dugih vokala, pisana (kako se i sada u tom slučaju pišu) sama, bez ikakvog drugog znaka, npr.: شاهد (šāhid-), نور (nūr-), فريد (farīd-),i sl. Kasnije (kako neki misle, u prvom stoljeću po hidžri) za oznaku njihovog timbra počeli su se upotrebljavati prateći im znakovi za njima odgovarajuće kratke vokale. Bez tih, pak, znakova samo iz konteksta se moglo zaključiti kako treba ispravno pročitati riječi u kojima su se javljali ti kratki vokali.

Poluvokali "u", odn. "i", koji se javljaju u diftonzima: au, odn. ai obilježavaju se suglasničkim slovima w, odn. y, pa se tako "au" označava sa ـَو (aw), npr.: قول (qawl-mj. qaul-), dok se "ai" bilježi sa: ـَى (ay), npr.: سيل (sayl-mj. sail-) i sl.

U početku upotrebe arapskog pisma kratki vokali se nisu ničim obilježavali, na njihov izgovor ukazivao je sam kontekst. Iz potrebe za razlikovanjem izgovora riječi pisanih istim grafemima, odn. slovima (npr.: قيل -qayl- ili qīla), uvedeni su (izgleda po uzoru na sirsko pismo) posebni znakovi za bilježenje kratkih vokala. Po nekima je to učinio gramatičar Abū-l-Aswad Al-Du'alî (umro 688/9 n. e.).[9] To su bile najprije tačke (a ponekad kružići), u početku crvene boje, a kasnije su se uporedo upotrebljavale i tačke žute i zelene, rjeđe plave boje. Spomenute tačke, koje su služile za razlikovanje istih suglasničkih slova (npr.: خ ج, i dr.), redovno su, pak, pisane crnom bojom. Tako se vokal "a" označavao tačkom iznad slova; vokal "u" tačkom u samom slovu, a vokal "i" ispod slova za prethodni konsonant.[10]

Nešto kasnije, mjesto tih obojenih tačaka za oznaku kratkih vokala, došli su u upotrebu tzv. حَرَكَات (ḥarakāt), koji i danas služe u tu istu svrhu. Prema nekim istraživačima njih je uveo gramatičar Al-Ḫalīl Ibnu-Aḥmad

9) Širenju arapskog pisma govori se u djelu: 'Abdu-l-Fattāḥ 'Abāda, Intišāru-l-ḫaṭṭil-'arabî fī l-'ālami l-šarqî wa l-'ālami l-garbî, Miṣr 1915, str. 168.

10) Takva transkripcija ne bilježi sasvim tačno sve osobitosti fonema pri njihovom izgovoru u govornom nizu, nego samo približno označava one fonetske crte koje su važne za razlikovanje značenja riječi međusobno

Al-Farāhīdî (u. 786. n. e.). Ḥarakāt su, ustvari, umanjena slova, koja inače služe za oznaku dugih vokala, a zovu se: أَشْكَال sg. شَكْل (što zapravo može označavati i druge dijakritičke znakove u arapskom pismu kao što su: sukūn, tašdīd, waṣla itd.). Stvaljanje tih znakova za vokale (vokalizacija), te drugih dijakritičkih znakova, naziva se: تَشْكِيل. Ti znakovi za kratke vokale su: فَتْحَة (ili نَصْبَة) ـَ , što je, ustvari, smanjeni i koso (ili vodoravno na Magribu) položeni alif, za vokal "a"; ضَمَّة (ili رَفْعَة)ـُ je umanjeni و za vokal "u"; a كَسْرَة (ili خَفْضَة) ـِ je jako skraćeni dio slova ى , za oznaku vokala "i". Fatḥa i ḍamma pišu se iznad, a kasra ispod ogovarajućeg suglasničkog slova, npr.: ضَرَبَ ، كُتُبٌ ، إِبِلٌ i sl.

I u vezi s upotrebom ovih vokalnih znakova, kada se ispusti vokalizacija pomoću njih, a što je i danas uobičajeno, osim u slučajevima potrebe za njom (u Qur'ānu, i dr.), samo se iz konteksta može utvrditi pravilno čitanje nevokaliziranog teksta. Prema tome, njega treba prvo razumjeti, da bi se tek tada mogao ispravno i pročitati!

Znak duljenja samoglasnika - اَلْمَدَّةُ (اَلْمَطَّةُ)

Taj znak ima oblik ـٓ koji je nastao iz oblika مد , kako se on pisao u najstarijim rukopisima, dok se u nekim od njih pisalo: ـٓ.

Danas se madda prvenstveno upotrebljava za slučaj kad iza hamze s fatḥom doda sama hamza (sa sukūnom) ili dugo "ā" (pisano alifom), npr.: آمُرُ mj. أأْمُرُ ؛ رَآكَ mj. رَأَاكَ i sl.

Prije se madda pisala i na alifu kao oznaci dugog "ā" iza fathe, i to kada je taj alif bio ispred hamze s kratkim vokalom ili tanwīnom iza sebe, npr.: سَمَآءٌ ، تَسَآءَلَ i sl. U starim rukopisima nalazimo i pisanje: جَآءَ ، رِدَآأً i sl. Danas se, međutim, u takvim slučajevima ne upotrebljava madda, pa se, dakle, piše: سَمَاءٌ ، جَاءَ itd.

Ponegdje se ranije madda pisala i iznad و i ى , kada su oni označavali duge vokale, npr.: يَسُوٓءُ mj. današnjeg: يَسُوءُ ili: يَجِيٓءُ mj. يَجِيءُ i sl.

Madda je nekad pisana iznad znaka za krajnji vokal, kada ga je trebalo izgovoriti kao dugi. To se dešavalo kod zamjeničkih oblika:

أَنْتُمْ ، كُمْ ، (ه) هُ ، هُمْ ، هِمْ ، هِم , te kod nastavka za drugo lice množine muškog roda: تُمْ pa se, dakle, pisalo: أَنْتُمٓ ('antumū), هُمٓ (humū), كَتَبْتُمٓ (katabtumū) itd.

***

Mada se, inače, bez veze s njenom navedenom funkcijom, upotrebljava uz neke kratice, kao što su: حَدَّثَنَا = ثنآ ؛ تَعَالَى = تعٓ ؛ إِلَى آخِرِهِ = آلخ

عَلَيْهِ ٱلسَّلَامُ = عمٓ؛ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنْهُ = رضٓه ؛ رَحِمَهُ ٱللَّهُ = رحٓ ؛ قَمَرٌ = رٓ ؛ حِينَئِذٍ = حٓ ؛ أَخْبَرَنَا = نآ ili انآ

صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ = صلعٓم i dr.

U Qur'ānu, na početku 14 sura nalaze se slova ili grupe slova koja se čitaju prema nazivima tih slova u alfabetu, a dugi vokali u njima označeni su maddom ili skraćenim alifom, kako slijedi: الٓر (alif-lām-rā); الٓمٓ (alif-lām-mīm); الٓمٓر (alif-lām-mīm-rā); الٓمٓصٓ (alif-lām-mīm-sād) ; حٰمٓ (ḥā-mīm); حٰمٓ عٓسٓقٓ (ḥā-mīm 'ayn-sīn-qāf); صٓ (ṣād); طٰسٓ (ṭā-sīn); طٰسٓمٓ (ṭā-sīn-mīm); طٰهٰ (ṭā-hā); قٓ (qāf); كٓهٰيٰعٓصٓ (kāf-hā-yā-'ayn-ṣād); نٓ (nūn); يٰسٓ (yā-sī).

Poseban pravopis nekih slova

Nekoliko slova, pored svoje redovne funkcije za oznaku određenih jezičkih glasova, imaju u pravopisu i svoju posebnu primjenu. Neka od njih ustvari su, sa gledišta uobičajenog pravopisa, suvišna, a u pismu se ipak dodaju, i to iz posebnih razloga, po tradiciji, ili nekad i sasvim neopravdano. Drugi slučaj je ispuštanje nekih od tih slova, a treći je njihovo međusobno zamjenjivanje, o kojima se može slično reći kao što je slučaj s onim prvim. Sva ta tri slučaja sada ćemo redom i odvojeno razmotriti u posebnim odjeljcima. [11]

I
Dodavanje slova

ا

Alif (ا) se dodaje u riječi مائَةٌ (koja se piše i pravilno مئَةٌ), da bi se u nevokaliziranom tekstu razlikovala od منه (min-hu, minnat). Međutim, za to nema potrebe u dualu, ali se ipak obično piše: مائَتَان pa tu alif smatraju suvišnim. U množini se redovno piše bez tog alifa: مِئَاتٌ ili مِئُونَ Pisanje u jednini: مَاةٌ sasvim je rijetko.

11) Za razne detalje o arapskom pismu i njegovom pravopisu, između ostalih djela, treba se obratiti na: 1) Al-Qalqašandî, Kitābu-ṣubḥi-l-a'šā, I dio, 1. poglavlje, Al-Qāhira 1331/1913, str. 430-474, i III, 1357/1938, str. 1-222; 2) A grammar of the Arabic language, translated from the German of Caspari and edited with numerous additions and corrections by W. Wright. Third edition revised by W. Robertson Smith and M .J. de Goeje, Volume I, Cambridge 1955 (Part first, Ortography and Ortoepy, str. 128, § 1.-32.).

Tzv. zaštitni alif = أَلِفُ ٱلْوِقَايَةِ je onaj koji se piše na kraju određenih oblika perfekta i imperativa u množini (zato da se krajnje و ne bi shvatilo kao veznik و (wa=i), npr.: سَافَرُوا odn. عَدَّدُوا i sl. Kada takvi oblici ne stoje na kraju riječi, onda se ne piše s alifom, npr.: قَتَلُوهُ i dr.

I u množini određenih oblika imperfekta na kraju se piše takav alif, npr.: لَنْ يَكْتُبُوا, ali su neki gramatičari iz Basre smatrali da ga u takvim slučajevima ne treba pisati. Tako ni u množini imena (npr. participa) u genitivnoj vezi kada su njen prvi član (اَلْمُضَافُ), npr.: ضَارِبُوهُ Međutim, kufski gramatičari mislili su da tada alif treba tu da stoji, pa se pisalo: ضَارِبُواهُ i sl.

Neki su ovakav alif pisali i u jednini, npr.: يَدْعُوا mj. يَدْعُو, dok su drugi pisali bez njega, kao što je to i danas uobičajeno.

Alif je suvišan u riječi الربوا mj. اَلرِّبَا ili اَلرِّبٰو Prvi način pisanja upotrebljava se u Qur'ānu. U njemu također nalazimo napisano: إِنِ ٱمْرُؤٌا هَلَكَ , gdje se suvišni alif piše pod utjecajem osnovnog oblika te riječi, tj. امْرَأٌ. U njemu ćemo naći i pisanje:لاَأَوْضَعُوا (sa suvišnim alifom iza početnog لَ , te bi trebalo da bude: لأَوْضَعُوا.

U vezi sa dodavanjem alifa u pismu, ovdje bismo mogli spomenuti njegovu upotrebu kao nosioca tanwīna fatḥe (npr.: دَارًا) ili hamze (npr.: أَبَدًا), te slično takvoj upotrebi slova و i ى (kako se detaljnije o tome moglo vidjeti u odjeljcima o tanwīnu i hamzi).

و

Slovo و u pismu se dodaje u riječi أُولَى ('ulā), s kratkim "u" u izgovoru, te u svim derivatima iz nje: أُولَئِكَ ، أُولاَءِ (za razliku od إِلَيْكَ). Potom se و piše u riječi: أُولِى (za razliku od إِلَى), te po analogiji na nju i u množini: أُولاَتُ ('ulātu).

Grafičko و nalazimo u ličnom imenu, i to u nominativu عَمْرٌو i u genitivu: عَمْرٍو za razliku od imena: عُمَرُ i عُمَرَ. Slovo و ne dodaje se toj riječi kada ona dobije određeni član: اَلْعَمْرُ ili kada je ona prvi član genitivne veze: عَمْرُنَا i sl.

Suvišno je و u riječi أُوخَيٌّ, deminutivu od أَخِيٌّ, ali takvo pisanje većina ne prihvaća, pa se piše: أُخَيٌّ (iako je أُوخَيٌّ trebalo služiti za međusobno razlikovanje neumanjenog oblika od umanjenog u nevokaliziranom tekstu).

ى

Slovo ى u pismu se dodaje samo u nekim slučajevima u Qur'ānu, a ti su: بَنَيْنَاهَا بِأَيْيدٍ (mj. بِأَيْدٍ.....) مِنْ نَبَإِي ٱلْمُرْسَلِينَ (mj..... نَبَإِ ....) مِنْ مَلَإِيهِ (mj. مَلَإِهِ....) مِنْ مَلَإِيهِمْ (mj. مَلَإِهِمْ...).

Kako se vidjelo, u određenim slučajevima slovo ى je suvišno za izgovor, pa tada služi samo kao grafički znak, bilo kao nosilac tanwīna fatḥe kod riječi s trećim radikalom ى (npr.: فَتًى), bilo kao nosilac hamze (npr.: سُئِلَ) i sl.

II
Ispuštanje slova

Redovno ispuštanje (اَلنَّقْصُ) suglasničkih slova vrši se kod udvojenih (مُدْغَمَة) koji su nastali spajanjem dvaju istih kratkih suglasnika u jedan dugi, npr.: رَبَّ > رَبَبَ ; عَلَّمَ > عَلْلَمَ ؛ مَمَرٌّ > مَمَرْرٌ ; ili pak, asimilacijom dvaju različitih suglasnika, npr. ادَّخَرَ > اذْتَخَرَ ؛ اطَّجَعَ > اضْطَجَعَ ؛ مِمَّ > مِنْ مَ (مِنْ مَا >) i dr.

Inače se u pismu, u određenim slučajevima, ispuštaju slova: ا ل ن و ى pa ćemo ih sada razmotriti redom prema tim slovima.

ا

Alif s hamzom određenog člana gube se, u izgovoru i u pismu, iza prijedloga لِ, pa će se, npr., pisati: لِلْغُلَامِ (mj. لِأَلْغُلَامِ), لِلرَّسُولِ (mj. لِأَلرَّسُولِ) i sl.

Međutim, iza prijedloga ب , iako se hamza gubi u izgovoru, njen nosilac alif (ا) ostaje u pismu, npr.: بِٱلْوَلَدِ (mj. بِأَلْوَلَدِ) i dr.

Kada su upotrijebljene sa članom riječi: اَللاَّهُ i اَلرَّحْمَانُ redovno se pišu ovako: اَللهُ, odn. اَلرَّحْمٰنُ, tj. bez ا (za ā), jer usljed toga ne dolazi do zabune, kao i zbog česte upotrebe tih riječi. Međutim, kada su one bez člana, onda se taj ا piše: رَحْمَانُ ٱلدُّنْيَا وَٱلآخِرَةِ

U riječi سَلَامٌ alif se može u pismu ispustiti u sintagmama: عَبْدُ ٱلسَّلٰمِ i اَلسَّلٰمُ عَلَيْكُمْ .

Alif se može ispustiti i u množini riječi: مَلَكٌ , pa će se onda pisati: مَلٰئِكَةٌ mj. مَلَائِكَةٌ

U množini سَمَاوَاتٌ (od سَمَاءٌ) u pismu se ispušta prvi alif: سَمٰوَاتٌ , a drugi se obično ne ispušta, izuzev u neki starim primjericima Qur'āna.

Od složenih pokazanih zamjenica alif se u pismu ispušta kod: أُولٰئِكَ (mj.أُلَائِكَ - 'ulā'ika), te kod: ذٰلِكَ (mj. ذَالِكَ - ḏālika). Nasuprot tome piše se: ذَا i أُولَاءِ

Alif pokazne čestice هَـا (hā) ispušta se u složenim pokaznim zamjenicama: هَذَا (hāḏā), هَذِهِ (hādihī), هَؤُلاءِ (hā'ulā'i). Međutim, piše se: هَتَانِ ، هَاتِي ، هَاتَا ، هَاذَاكَ .

Alif te iste čestice ne piše se ispred ličnih zamjenica u nominativu, npr: هَأَنَا (hā'ana), هَأَنْتَ (hā 'anta), هَأَنْتُمْ (hā 'antum) itd.

U izgovoru skraćena čestica هَا u هَ piše se bez alifa na tri mjesta u Qur'ānu, i to u složenoj čestici أَيُّهَ , naime u: أَيُّهَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ؛ يَأَيُّهَ ٱلسَّاحِرُ i أَيُّهَ ٱلثَّقَلاَنِ
Inače ona se redovno piše: أَيُّهَا (bez obzira na to što se u izgovoru dugo "ā" skraćuje u kratko "a"), npr.: أَيُّهَا ٱلرَّجُلُ, ali se u Qur'ānima ponegdje opet nađe pisanje i bez alifa, tj. أَيُّهَ .

Kod brojeva: ثَمَانِ i ثَمَانِي عَشْرَةَ alif im se može ispustiti kada sačuvaju ى , npr.: ثَمنِي نِسَاءٍ odn. ثَمنِي عَشْرَةَ ٱمْرَأَةً i sl. Kada se, pak, to ى ispusti, pa se kaže: ثَمَانِ, odn. ثَمَانِ عَشْرَةَ alif se tada redovno ne ispušta, a to po pravilu da se u istoj riječi istodobro ne ispuštaju dva slova.

Alif se može ispustiti u brojevima: ثَلاَثٌ ، ثَلاَثَةٌ i ثَلاَثُونَ, pa pisati: ثَلٰثٌ , ثَلٰثَةٌ, ثَلٰثُونَ. Međutim, u distributivnom broju: ثُلاَثَ alif se ne izostavlja (za razliku od: ثلث, kada se to piše bez njega).

Bez alifa se može pisati čestica za dozivanje: يَا (yā), npr.: يٰأَحْمَدُ i slično tome. Međutim, ispred imena koje ima maddu na početku, alif te čestice se ne ispušta (jer su u njemu već stopljena dva alifa), pa se, npr., piše: يَاآدَمُ i sl. Ispred riječi sa drugim nekim suglasnikom (osim hamze), alif te čestice se zadržava, npr.: يَابَكْرُ itd. Prema nekim gramatičarima ta se čestica i u takvim slučajevima, ipak, može pisati i bez svoga alifa.

Osobno ime حَارِثٌ bez člana redovno se piše s alifom, a s članom se može pisati i bez alifa, dakle: اَلْحٰرِثُ mj. اَلْحَارِثُ .

Kod takvih čestih imena (pa i onih stranog porijekla), kada sadrže više od tri slova i kad nije već ispušteno neko drugo slovo, tada se njihov alif može ispustiti, npr.: خٰلِدٌ ‹ خَالِدٌ ، مٰلِكٌ ‹ مَالِكٌ i sl., kao i strana: إِسْمٰعِيلُ ‹ إِسْمَاعِيلُ ؛ هٰرُونُ ‹ هَارُونُ ؛ سُلَيْمٰنُ ‹ سُلَيْمَانُ i dr. Po nekim, pak, u primjerima kao: صٰلِحٌ ، خَالِدٌ bolje je da se njihov alif zadrži u pismu. On, inače, ostaje kod rjeđih antroponima, kao što su (domaći): سَالِمٌ ، حَاتِمٌ ، جَابِرٌ i dr., te u onim stranim (također rijetkim), npr.: هَامَانُ ، هَارُوتُ ، مَارُوتُ ، قَارُونُ i sl. Ipak, u nekim Qur'ānima, ova imena su pisana bez alifa: هٰمٰن ، هٰرُوت ، مٰرُوتُ ، قٰرُونُ .

Kod imena, kad bi usljed ispuštanja alifa, ostalo samo tri ili manje slova, on se tada ne ispušta, npr.: هَالَةُ ، لاَمٌ i dr. Isto tako, alif se zadržava ako je u ličnom imenu već ispušteno neko drugo slovo (npr.: دَاوُدُ ‹ دَاوُودُ) ili kada bi

se takvo ime moglo zamijeniti s nekom drugom riječi, usljed ispuštanja njegovog alifa, npr.: عٰمِرٌ (mj. عَامِرٌ), zamjenjivalo bi se s: عُمَرُ (i drugim riječima pisanim: عمر tj. bez dijakritičkih znakova), pa tako i: عَبّٰسٌ (mj. عَبَّاسٌ), zamjenjivalo bi se sa: عَبْسٌ i sl.

U ličnim imenima sa sufiksom ـَانُ (-ānu) njegov alif se može ispustiti: عُثْمٰنُ > عُثْمَانُ ، شَعْبٰنُ > شَعْبَانُ, ali on često u ovakvim slučajevima ostaje, npr. u: عِمْرَانُ i dr., kao što je to i u drugim riječima uopće: دِهْقَانٌ ، شَيْطَانٌ i sl. (sa suf.: ـَانٌ -ānun).

U nepravilnim množinama oblika: مَفَاعِلُ ، مَفَاعِيلُ te u sličnim oblicima, alif se može ispustiti (ali ga je bolje ostaviti), ako usljed tog ispuštanja u pismu ne bi došlo do izjednačenja oblika jednine i množine, kao što je u primjerima: مَحٰرِيبُ > مَحَارِيبُ (sg. مِحْرَابٌ); pa tako i u: خَوٰتِمُ > خَوَاتِمُ (sg. خَاتَمٌ); تَمَاثِيلُ (sg. تِمْثَالٌ), شَيَاطِينُ (sg. شَيْطَانٌ) i dr.

Ako bi se, pak, usljed ispuštanja alifa u množini, njena jednina s njom izjednačila po obliku, npr.: مَسٰكِينُ > مَسَاكِينُ prema sg. مِسْكِينٌ onda se alif ne ispušta u množini.

Kada bi, međutim, ispuštanjem alifa u množini i došlo do njenog izjednačenja s jedninom u pismu, ali se po gramatici zna gdje se radi o jednoj, a gdje o drugoj, neki tada ipak dozvoljavaju izostavljanje alifa u pismu, npr.: ثَلَاثَةُ دَرَاهِمَ (درهمَ) ili: دَرَاهِمُ مَعْدُودَةٌ (دَرٰهِمُ) i sl. I u Qur'ānu se ponekad nađe napisano: مَسٰكِينُ mj. مَسَاكِينُ

Prema mišljenju nekih ortografa, alif ne valja ispuštati kada bi se zbog toga sastala dva ista slova jedno do drugoga, što bi se dogodilo, npr., u riječima kao: سَكَاكِينُ (> سَكٰكِينُ), pa su: دَكَاكِينُ ، دَنَانِيرُ i sl.

U pravilnoj jednini ženskog roda (na: ـَاتٌ at-), riječi koje imaju još po jedan alif ispred onog u nastavku, taj se prvi alif može u pismu izostaviti, npr.: صٰلِحَات > صَالِحَات ، عٰبِدَات > عَابِدَات ، قٰنِتَات > قَانِتَات i sl.

Alif se može ispuštati i u pravilnoj množini muškog roda (iako tu ne postoje dva alifa), što se vrši po uzoru na odgovarajuće množine ženskog roda, npr.: صٰلِحُونَ mj. صَالِحُونَ ، قٰنِتُونَ mj. قَانِتُونَ i sl.

Prema drugim ortografima, kod riječi sa dva alifa u množini, može se ispustiti drugi alif, zadržavši prvi), npr.: اَلسَّمَاوٰتُ > اَلسَّمَاوَاتُ ; اَلصَّالِحَاتُ > الصَّالِحٰتُ Kada, pak, postoji samo jedan alif, on ostaje, npr.: اَلْمُسْلِمَاتُ, ali se u Mushafima i takav alif ponekad izostavi u pismu: مُسْلِمٰتٌ Tu se, čak, ispuste nekad i po dva alifa, pa se piše, npr.: سَمٰوٰتٌ > سَمَاوَاتٌ ili صَالِحَات > صٰلِحٰتٌ i sl.

Kod često upotrebljavanih participa, u pravilnoj množini muškog roda,

alif se također može izostaviti, npr.: اَلشَّٰكِرُونَ > اَلشَّاكِرُونَ, pa tako i kod: اَلْخَاسِرُونَ ، اَلصَّادِقُونَ ، اَلظَّالِمُونَ ، اَلْكَافِرُونَ, i dr.

Međutim, kod njih se alif ne ispušta ako bi usljed toga došlo do miješanja (اَللَّبْسُ) oblika, i to u pravilnoj množini ženskog roda, npr.: طَالِحَات prema: طَلْحَات te u pravilnoj množini muškog roda, npr.: فَارِحُونَ prema: فَرِحُونَ pa tako i kod: حَاذِرُونَ prema: حَذِرُونَ prema: فَارِهُونَ prema: فَرِهُونَ i dr.

Kod takvih plurala u riječima s udvojenim suglasnikom alif se ne ispušta, jer je već jedan od njih ispušten u pismu, npr., u: شَابَّات (شَابِبَات) ؛ اَلضَّالُّونَ (اَلضَّالِلُونَ) i sl.

Alif se ne izostavlja ni ispred hamze, npr., u: اَلْخَائِنِينَ ali u Qur'ānu ćemo ipak naći to napisano bez njega, tj. اَلْخَٰئِنِينَ .

Alif se zadržava i u riječima s trećim slabim radikalom (مُعْتَلُّ ٱللَّامِ) koji se u nekim oblicima tih riječi gubi, npr., u: دَانِينَ (3. radikal mu je و). Analogno muškom rodu i u ženskom se alif zadržava, iako se taj radikal tu ne gubi (ali se nekad promijeni u ى kao, npr., u množini: دَانِيَات) i premda takav oblik sadrži istodobno dva alifa. Slično tome alif ostaje i u riječima: اَلرَّامُونَ ، اَلسَّاعُونَ ، اَلْقَاضُونَ i sl.

Kada bi trebalo da se pišu dva alifa jedan do drugog (gdje se pravo nađe hamza i dugo "ā"), onda se jedan alif ispušta, npr.: آمَنَ > أَامَنَ , pa tako i u: آت ، آدَمُ ، آزَرُ ، آنِفًا ، بَرَاءَةٌ ، شَنَآنٌ ، قِرَاءَةٌ ، وَرَاءَكَ i sl.

U dualu se pišu dva alifa: قَرَأَا za razliku od singulara: قَرَأَ premda su neki dopuštali da se i u dualu piše jedan alif (قَرَآ), ali to nije općenito prihvaćeno.

Nekad ispadne i suglasnik hamza (ء), sama ili zajedno sa slijedećim joj samoglasnikom, pa se u pismu, naravno, gubi i alif kao njen nosilac. To se dešava u riječi: اسْم u potpunoj "bismili", pa se piše: بِسْمِ mj. بِٱسْمِ . U drugim slučajevima alif se piše: بِٱسْمِ رَبِّكَ a isto tako kada se kaže samo: بِٱسْمِ ٱللهِ , gdje se alif ipak može ispustiti, smatrajući ovu sintagmu potpunom "bismilom".

Hamza sa svojim vokalom ispušta se iza veznika: فَ i وَ, a pred početnom hazom iduće riječi, npr.: فَأْتِ > (فَإِئْتِ) odn.: وَأْمُرْ > (وَأُؤْمُرْ) i sl. Kada, pak, hamza stoji na početku riječi ili iza neke druge riječi (izuzev فَ ili وَ), i to ispred druge hamze, onda se njen alif (tj. od prve hamze) u pismu ne ispušta: اِئْذَنْ ، ثُمَّ ٱفْهَمُوا i sl.

Početna hamza s vokalom gubi se kod riječi: اِبْن i اِبْنَة, kada one stoje između dijelova arapskih ličnih imena (اِسْم ، كُنْيَة ، لَقَب), i to kada su te riječi same, ničim od njih odvojene, kao što je u primjerima:

أَبُو ٱلْحَرِثِ بْنِ عَامِرٍ ؛ عَائِشَةُ بِنْتُ زَيْدٍ ؛ غَالِبُ بْنُ زَجَّاجٍ ؛ زَيْنَبُ بِنْتُ أَبِي خَالِد ؛ أَحْمَدُ بْنُ عُمَرَ ؛ أُمُّ ٱلْحُسَيْنِ بِنْتُ شَاكِرٍ ؛ أَنْفُ ٱلنَّاقَةِ بْنُ حَسَنٍ ؛ i sl.

Inače se alif tih riječi (npr., u predikatu) zadržava: هَذَا عَمْرٌو ٱبْنُهُ (= Ovo je njegov sin 'Amr), سُعَادُ ٱبْنَةُ عُمَرَ (= Su'ād je 'Umarova kći), i sl.

Riječ ابْن u dualu zadržava svoj početni alif, npr.: اَلْحَسَنُ وَٱلْحُسَيْنُ ٱبْنَا عَلِيٍّ (= Al-Ḥasan i Al-Ḥusayn, sinovi 'Aliyini). Taj alif ostaje u pismu i kada se navede samo nečija "kunya", npr.: زَارَنَا أَمْسِ ٱبْنُ جَابِرٍ (= Jučer nas je posjetio Ibnu-Ğābir).

Za pisanje riječi: ابْنَة u analognim slučajevima važe ista pravila kao i za riječ: ابْن

Hamza s fatḥom određenog člana gubi se iza potvrdne čestice : لَ (to je tzv. لَامُ ٱلْإِبْتِدَاء), npr.: وَلَلْآخِرَةُ, zatim i iza prijedloga: لِ, npr.: لِلْقَلْبِ. Po nekima se alif iza لِ ne ispušta, što danas nije uobičajeno. Međutim, iza prijedloga بِ taj se alif zadržava, npr.: بِٱلْأَمْسِ i sl.

ل

Slovo ل ispušta se u odnosnoj zamjenici: اَلَّذِى (mj. اَللَّذِى) u jednini i množini: اَلَّذِينَ, dok se to ل u njenom dualu zadržava: اَللَّذَانِ.

To se ل ispušta i u ženskom rodu te zamjenice, tj. اَلَّتِى (mj. اَللَّتِى) اَللَّتَانِ ، اَللَّاتِى. Ovaj plural neki pišu i: اَللَّاتِى ili اَلَّتِى . Drugi njen plural piše se: اَللَّائِى ili اَلَّئِى.

Slovo ل ispušta se i u riječi: اَلَّيْلُ (i اَلَّيْلَةُ) mj. اَللَّيْلُ (i اَللَّيْلَةُ). Neki, pak, dopuštaju pisanje toga slova u ovoj riječi, a u Qur'ānu ono se u njoj ispušta.

Kod riječi s početnim ل (osim spomenutih, a po nekim i u: اَلَّطِيفُ dođu iza određenog člana i prijedloga لِ , onda jedno لِ u pismu ispada, npr.: لِلِّسَانِ (mj. لِٱللِّسَانِ) i sl.

Stoji li ispred takvih riječi sam član, onda se njegov لِ zadrži, npr.: اَللِّجَامُ i tome slično.

ن

Suglasnik ن ispred م , asimiliravši se s njim u izgovoru, stapa se s njim u udvojeno مّ (-mm-) u sintagmi s prijedlogom عَنْ, pa se to piše sa: م (sa tašdīdom u vokaliziranom tekstu), npr. (عَنْ مَا ‹) عَمَّا ؛ (عَنْ مَنْ ‹) عَمَّنْ (عَنْ مَا ‹ عَنْ مَ ‹) عَمَّ.

Isti je slučaj i u vezi s prijedlogom مِنْ, npr.: (مِنْ مَنْ ‹) مِمَّنْ ، (مِنْ مَا ‹)مِمَّا ، (مِنْ مَا ‹ مِنْ مَ ‹) مِمَّ.

Slično se događa i kod veznika إِنْ ispred odrečne čestice لَمْ u: إِلَّمْ (< إِنْ لَمْ),
kao i kod veznika أَنْ ispred takve čestice لا, pa se piše: أَلاَّ (< أَنْ لاَ), ali se nekada ن zadrži u pismu, a na ل (od لا) može se staviti znak udvajanja (ـّ), ukazujući na to da se u izgovoru mora izvršiti jednačenje prethodnog ن sa slijedećim ل pa bude, dakle: أن لاّ = ألاّ ('allā).

و

Slovo و ispušta se u Qur'ānu u dva slučaja: u trećem licu jednine imperfekta, i to u: يَدْعُ ٱلدَّاعِ mj. يَدْعُو ٱلدَّاعِى, te u slučaju: وَيَمْحُ ٱللهُ ٱلْبَاطِلَ mj. وَيَمْحُو.

Kod riječi u kojima bi se sastala po dva slova و (od kojih drugi služi za oznaku dugog ū), jedan se و obično ispušta u pismu (a dužina u izgovoru ostaje), npr.: رُؤُس (mj. رُؤُوس ru'ūs-); جَاءُوا (mj. جَاؤُوا ğā'ū); يَسْتَوُنَ (mj. يَسْتَوُونَ yastawūna) i dr. Nekada se drugi و piše, da bi se izbjeglo zamjenjivanje dviju riječi međusobno (u nevokaliziranom tekstu), npr.: قول za قَوْل (qawl) ili za قَؤُل (qa'ūl), pa se ovo drugo piše sa još jednim و naime: قَوُول, odn. قَؤُول i sl.

Kada bi po pravilu trebalo napisati tri و uzastopno, jedan se od njih redovno izostavlja, npr.: يَسُوءُوا mj. يَسُوؤُوا (qasū'ū) i sl.

Ako se po fonetskom pravilu dugo "ū" skratilo (npr., u tzv. skraćenom načinu imperfekta ٱلْمُضَارِعُ ٱلْمَجْزُومُ), slovo و se, naravno neće pisati, kao što je, npr. u: لَمْ يَبْدُ koje je nastalo od: يَبْدُو... i sl.

ى

Kao znak dugog "ī" slovo ى redovno se ne piše u trećem licu muškog roda spojene lične zamjenice, i to u genitivu, npr.: بِهِ mj. بِهِى (bi-hī), ali se ono iza dugog vokala ili iza diftonga -ay- izgovara kao kratko "i", npr.: فِيهِ (fī-hi), عَلَيْهِ ('alay-hi) i sl.

U primjeru iz Qur'āna vidjeli smo da je ى ispušteno u riječi: الدَّاعِى (naime u sintagmi: يَدْعُ ٱلدَّاعِ). Tu se ى (koje označava dugo "ī") ispušta (zbog rimovanja s riječju: ٱلْفَجْرِ) u glagolu: يَسْرِ mj. يَسْرِى.

Zbog redovnog skraćivanja po gramatičkim zahtjevima (npr., u skraćenom načinu imperfekta), slovo ى se, naravno, neće javiti ni u pismu, npr.: لَمْ يَجْرِ (nastalo od: يَجْرِى) i sl.

Kada bi trebalo da se pišu tri uzastopna slova ى , jedno će se ispustiti u pismu, npr.: خاطئين mj. خاطئيين ؛ اَلنَّبِيِّينَ mj. اَلنَّبِيِّيِينَ i dr. Ovo posljednje (u Qur'ānu) čak se piše samo s jednim ى : اَلنَّبِيِّنَ (= al-nabiyyīna).

III

Međusobno zamjenjivanje slova - اَلْبَدَلُ

Slova: ا و ى , u određenim slučajevima, pišu se nekada jedno mjesto drugog. Ponajviše se javlja međusobno zamjenjivanje ا sa ى , te rijetka upotreba و mjesto ا . Razmotrit ćemo najprije te zamjene ا i ى , i to odvojeno: a) kod imena, b) kod glagola i c) kod čestica.

a) ا mjesto ى kod imena

Takva zamjena događa se u tri slučaja:

1) Kada je ا (zapravo dugo "ā" ili tanwīn fatḥe) na četvrtom ili daljem mjestu od početka nekog imena (imenice, pridjeva, broja), ne računajući pri tome određeni član, npr.: أَدْنَى ، اَلْحُبْلَى ، اَلْمِقْلَى ، اَلصَّحَارَى ، اَلْمُسْتَشْفَى ، اَلْمُنَادَى ، اَلْمُصْطَفَى i dr. (svjedno je da li je dugo "ā" postalo od korijenskog و ili ى).

U ovakvom položaju mj. ى piše se: ا (da se ne sastanu dva ى), kada ispred dugog "ā" stoji ى , npr.: رُؤْيَا (mj. رُؤْيَى) اَلدُّنْيَا ، اَلْمُحَيَّا i sl. Ipak se kod ličnih imena piše i drugo ى , npr., u: يَحْيَى (za razliku od glagola: يَحْيَا ; رَيَّى (prema pridjevu: رَيًّا) i sl. Inače se iza ى piše ا , kao u: اَلْحَيَا ، بَلاَيَا i dr.

2) Ako je ا (dugo "ā" ili tanwīn fatḥe) na trećem mjestu u nekom imenu, piše se sa ى , kada je postalo od ى (tj. kada mu je treći radikal ى), npr.: اَلْهُدَى ، اَلْكَرَى ، فَتًى ، رَحًى i sl.

Ako je, pak, ā nastalo od و (kao trećeg radikala nekog imena), onda se piše sa ا npr.: اَلْقَفَا ، عَصًا i dr. Kada se korijen javlja u varijantama sa trećim radikalom و i ى (npr., korijeni: ر-ح-و) i ر-ح-ي ؛ ر-ض-و i ر-ض-ي , i sl.), onda se riječ piše u obliku koji se češće upotrebljava, npr.: اَلرَّحَى ali: اَلرِّضَا .

Kad etimologija neke riječi nije sigurno utvrđena, onda će se ona pisati sa ا npr.: خَسًا ili اَلْخَسَا i sl. Neki u ovakvim slučajevima pišu sve riječi sa ا (radi pojednostavljenja njihovog pravopisa).

Riječ تَتْرَى piše se sa ى (mj, sa ا) na kraju.

Prijedlog لَدَى (imenskog porijekla) piše se sa ى jer se, npr., kaže: لَدَيْكَ i sl.

Broj كِلاَ (= oba) po gramatičarima iz Basre piše se sa ا . Po Ibnu-Qutaybi treba pisati: u nominativu: كِلاَ i كِلْتَا, a u genitivu i akuzativu: كِلَيْ i كِلْتَيْ pa prema tome i: كِلاَهُمَا i كِلْتَاهُمَا (te: كِلَيْهِمَا i كِلْتَيْهِمَا.

Broj إِحْدَى zadržava ى u genitivu, npr.: مِنْ إِحْدَيهُمَا (min 'iḥdā-humā).

Kada zbirno ime, pisano sa ى (npr.: حَصًى = kamenčići) dobije sufiks ة -at (za oznaku jedinke, tzv. اِسْمُ الْوَحْدَة prema Basrancima se piše ا (npr.: حَصَاة), a Kufijci tu zadržavaju ى (pa pišu: حَصَيَة) i sl.

Inače, kad iza riječi pisanih sa ى dođe spojena lična zamjenica, one se tada obično pišu sa ا npr.: رَحَاهُ i dr. Prema nekim gramatičarima, i u takvim se slučajevima ى može zadržati, pa pisati, dakle: رَحَيْكَ mj. رَحَاكَ (raḥā-ka).

Kod nekih riječi (prvobitnih imena), kada je ا na drugom mjestu u njima (kao dugo "ā"), piše se sa ا , npr. : ذَا ، مَا

U sredini nekih imena mj. ا piše se ى (zapravo mj. prvobitnog تَوْرَيَة (Tawrāt), i neka druga (زَكَوٰة ، صَلَوٰة itd.)

b) ى mjesto ا kod glagola

1) Kada je ا (zapravo dugo ā) na četvrtom ili nekom daljem mjestu izvjesnog glagolskog oblika (izvedenog iz prve vrste trilitera ili kvadrilitera, tj. اَلثُّلاَثِيُّ ili اَلرُّبَاعِيُّ, onda se ono (ā) piše sa ى, npr.:، أَعْطَى ، تَوَلَّى نَادَى

، اِسْتَلْقَى ، اِحْلَوْلَى ، اِسْتَسْقَى ، اِنْقَضَى ، تَعَالَى ، i dr.

Kod glagola s hamzom kao trećim radikalom مَهْمُوزُ ٱللاَّمِ nosilac će joj biti ا , npr.: كَافَأَ ، أَنْبَأَ ، تَمَالأَ ، اِسْتَقْرَأَ i sl.

Ako ispred krajnjeg dugog ā dođe y, onda će se dugo ā označiti alifom, npr.: أَعْيَا ، اِسْتَحْيَا i sl.

2) Kada je ā na trećem mjestu glagola, ono će se pisati sa ا, ako mu je treći radikal و (نَاقِصُ ٱلْوَاوِ) npr.: مَحَا ، غَزَا ، عَدَا ، دَعَا i dr.; a kada mu je treći radikal ى (نَاقِصُ ٱلْيَاءِ), dugo ā označit će se pomoću ى, npr.: جَرَى ، رَمَى ، سَعَى ، مَشَى.

Po nekima je u ovom posljednjem slučaju dopušteno i pisanje sa alifom mj. sa ى , ali se javlja i suprotno pisanje sa ى mj. ا kao, npr., u: زَكَى mj. زَكَا pravilnijeg i sl.

Kod glagola sa trećim radikalom و u imperfektu pasiva piše se ى mj. ا npr.: يُغْزَى (po uzoru na dual: يُغْزَيَان) i sl.

Ispred pronominalnih sufiksa نِي ، كَ ، هُ ، هَا itd. redovno se piše ا mj. ى, npr.: رَجَاكَ ، تَلاَهُ, ali i: رَمَانَا ، سَقَاكُمْ, dakle, i kod glagola sa trećim radikalom ى , gdje bi, prema mišljenju nekih, u ovom slučaju trebalo zadržati pisanje sa ى (pa bi se pisalo, npr.: رَمِينِي mj. رَمَانِي i sl., ali to nije uobičajeno).

c) ى mjesto ا kod čestica

Kod čestica (partikula) pisanje se pretežno ravna prema izgovoru, pa se za dugo ā obično upotrebljava ا npr.: لا ، مَا ، هَا i dr.

U četiri slučaja, međutim, ono se piše sa ى : 1) بَلَى 2) إِلَى (s pronominalnim sufiksom ono se izgovara kao y: إِلَيْكَ - ilay-ka, itd.); 3) عَلَى ali: عَلَيْنَا - 'alay-nā, i sl. 4) حَتَّى (ovako se piše po anologiji sa إِلَى sličnoga značenja).

Kada iza prijedlogā: إِلَى ، حَتَّى ، عَلَى dođe مَ , što je skraćeno od مَا , onda se oni pišu sa alifom, naime: إِلَامَ ، حَتَّامَ ، عَلَامَ . Ako to مَ dobije pauzalno هْ (tzv. اَلْهَاءُ ٱلْحَائِرَةُ) onda se ti prijedlozi ispred مَهْ mogu pisati i sa ى, tj.: حَتَّى مَهْ ، إِلَى مَهْ ، عَلَى مَهْ.

Nekada se ono što bi trebalo pisati sa ا napiše sa ى zbog blizine riječi pisane sa kao, npr., u Qur'ānu gdje je napisano: وَٱلضُّحَى mj. وَٱلضُّحَا zbog bliskosti (= اَلْمُجَاوَرَةُ) u daljem tekstu s riječju: سَجَى (mj. سَجَا), a to opet zbog malo daljeg: قَلَى (u kome je ى pisano po pravilu).

d) و mjesto ا

U nekoliko riječi u Qur'ānu mj. ا (za ā) piše se و (možda zbog izgovora toga ā s prizvukom na ili zato što je ono postalo od trećeg radikala و). To su slijedeće riječi: اَلنَّجَوٰةُ ، اَلْمِشْكَوٰةُ ، مَنَوٰةُ ، اَلْغَدَوٰةُ، اَلصَّلَوٰةُ ، اَلزَّكَوٰةُ ، اَلْحَيَوٰةُ mj. normalnog i drugdje upotrebljavanog pisanja s alifom, tj.: اَلزَّكَاةُ ، اَلْحَيَاةُ itd.

Ranije je spomenuto da se u nekim primjercima Qur'āna nalazi pisano: اَلرِّبٰوا mj. اَلرِّبَا .

Kada, pak, iza gornjih riječi dođe spojena lična zamjenica, onda se piše ا a ne و, tj.: حَيَاتُكَ ، زَكَاتُنَا ، نَجَاتُهُنَّ i sl.

Rastavljanje i spajanja riječi u pismu - اَلْفَصْلُ وَٱلْوَصْلُ

Opće je pravilo da se dvije riječi, ma koje kategorije; pišu odvojeno. Od toga se odstupa u četiri slučaja, pa se one pišu odvojeno.

1) Kada se dvije riječi stope u *složenicu* tzv. تَرْكِيبُ ٱلْمَزْجِ predstavljajući jedinstvenu pojmovnu cjelinu, npr.: بَعْلَبَكُّ (= Balbek).

U drugim, pak, sintaksičkim konstrukcijama one će se pisati odvojeno. Tako u *predikativnoj* konstrukciji تَرْكِيبُ ٱلْإِسْنَادِ , npr.: اَلْغُلَامُ جَالِسٌ (= Dječak sjedi); u *aneksiji* (genitivnoj vezi - تَرْكِيبُ ٱلْإِضَافَةِ npr.: بَابُ ٱلدَّارِ (= kućna vrata, odn. doslovno: vrata kuće); u onim sintagmama u kojima riječi nisu

semantički usko međusobno povezane, ono se također pišu odvojeno, npr.: سِتَّةَ عَشَرَ (-šesnaest); صَبَاحَ مَسَاءَ (jutrom i večerom): عَرَبِيٌّ فَرَنْسِيٌّ = arapsko-francuski) i sl.

Kada jedna od dvije riječi spada u one kojima se započinje govor /kao što su: spojene lične zamjenice, sufiksi za pojačanje (-n, -nna), nastavci za dvojinu i množinu, sufiksi za tvorbu ženskog roda i dr./, onda će se to pisati zajedno.

3) Isto tako će se spojeno pisati one riječi na kojima se ne može zaustaviti govor (tzv. proklitike, naime nenaglašene početne riječi neke sintagme, kao što su, npr.: prijedlog ب , sastavni veznik فَ, čestica فَ u pogodbenim rečenicama, čestica za pojačanje لَ i dr.

4) U slučajevima kada dvije riječi u sintagmama predstavljaju i određenu semantičku cjelinu, one će se pisati zajedno.

Tako se prijedlog مِنْ (min), pretvorivši svoje -n u -m ispred zamjenice مَنْ (man), piše s njom sastavljeno, tj. مِمَّنْ (min-man). Po nekim, međutim, kada je مَنْ upitno, trebalo bi pisati odvojeno, tj. مِنْ مَنْ (ili: مِن مَّنْ).

Prijedlog مِنْ stapa se sa مَا kada je to مَا odnosna zamjenica, npr.: عَجِبْتُ مِمَّا عَجِبْتَ (= čudio sam se onome čemu si se i ti čudio); kada je مَا (skraćeno u: مَ upitna zamjenica, npr.: مِمَّ هَذَا ٱلْخَاتَمُ (= Od čega je ovaj prsten?); kada je مَا suvišno (tzv. مَا ٱلزَّائِدَةُ), npr.: أُغْرِقُوا مِمَّا خَطَايَاهُمْ (= Potopljeni su zbog svojih grijeha).

U pogodbenim rečenicama tzv. pogodbeno مَا (مَا ٱلشَّرْطِيَّةُ) se razdvaja od مِنْ , npr.: مِنْ مَاتَأْكُلُ آكُلُ (= Od čega ti budeš jeo, ješću i ja).

Po nekim gramatičarima i odnosno مَا treba pisati odvojeno od مِنْ, npr.: أَخَذْنَا مِنْ مَاأَخَذُوا مِنْهُ (= Uzeli smo od onoga od čega su i oni uzeli).

Prijedlog عَنْ stopivši se s odnosnim مَنْ piše se s njim spojeno u obliku: عَمَّنْ, npr.: رَوَيْتُ عَمَّنْ رَوَيْتُمْ عَنْهُ (= Citirao sam prema onome prema kome ste vi citirali). U ovom slučaju, međutim, može se pisati i odvojeno, kako se inače piše kada je مَنْ upitno, npr.: عَنْ مَنْ تَسْأَلُ (= Za koga pitaš?) ili u odnosnoj rečenici, npr.: عَنْ مَنْ تَرْضَ أَرْضَ عَنْهُ (= S kim ti budeš zadovoljan, bit ću i ja zadovoljan s njim). Po nekima se uvijek može pisati sastavljeno, tj. عَمَّنْ .

Prijedlog عَنْ stapa se s upitnim مَا (ili مَ) u عَمَّا (عَمَّ). Po nekim, pak, عَنْ se stapa s مَا u عَمَّا kada je to مَا suvišno, a kada je ono odnosno, pisat će se odvojeno, tj. عَنْ مَّا (ili: عَن مَا).

Prijedlog فى uvijek se spaja s upitnim مَنْ npr.: فيمَنْ تَحدَّثْتَ مَعَهُ (= O kome si razgovarao s njim?) Taj prijedlog većinom se spaja i s odnosnim مَا (ali se može pisati i odvojeno), npr.: فَكَرْنَا فيمَا فَكَرْتُمْ فيه (= Razmišljali smo o onome o čemu ste i vi razmišljali.) Sa skraćenim upitnim مَا, tj. مَ prijedlog فِى se piše zajedno, tj.: فِيمَ npr.: فِيمَ تَكْتُبُ لَهُ (= O čemu ćeš mu pisati?).

Prijedlog مَعَ piše se odvojeno od zamjenica: مَنْ i مَا. Iza čestica zvanih: اَلنَّوَاصِبُ, tj. onih koje regiraju akuzativ (kao što su: إِنَّ مَا ، أَنَّ ، لَيْتَ i dr.), kada one dobiju suvišno مَا iza sebe, ono se piše zajedno s njima, npr.: إِنَّمَا قُلْتُ حَقًّا (= Samo sam rekao istinu); كَأَنَّمَا أَخُوهُ مَرِيضٌ (= Kao da je njegov brat bolestan); لَيْتَمَا لَمْ نَجِئْ هُنَا ! (= Kamo sreće da nismo ni došli ovamo!).

Iza navedenih čestica odnosno مَا piše se odvojeno od njih, npr.: إِنَّ مَا رَأَيْنَا عَجِيبٌ (= Zaista je čudno ono što smo vidjeli.); كَأَنَّ مَا قُلْتُمْ صَحِيحٌ (= Kao da je tačno ono što ste rekli.); لَيْتَ مَا فُزْتُمْ فُزْنَا! (= Kamo sreće da postignemo ono što ste vi postigli!). Međutim, u Qur'ānu i ovakvo (odnosno) مَا piše se spojeno s ovim česticama, npr.: إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ (= Zaista će se dogoditi ono što vam se obećava).

Sa مَا se u pismu spaja i glagol قَلَّ, npr.: قَلَّمَا رَأَيْتُهُ مَرَّتَيْنِ (= Jedva da sam ga vidio dva puta).

S pogodbenim veznikom إِنْ odrečna čestica لا stapa se u npr.: إِلاَّ, npr.: إِلاَّ يَفْعَلُوهُ سَيُعَاقَبُونَ شَدِيدً (= Ako to ne urade, bit će žestoko kažnjeni).

U pogodbenim rečenicama أَيْنَ i مَا se pišu zajedno, tj. أَيْنَمَا (= gdje god), npr.: أَيْنَمَا تَذْهَبُوا نَذْهَبْ (= Gdje god vi odete, otići ćemo i mi).

Kada je مَا iza أَيْنَ odnosno, onda se oni pišu odvojeno jedno od drugog, npr.: أَيْنَ مَا جِئْتَ بِهِ هُنَا ؟ (= Gdje je ono što si donio ovamo?).

Iza priloga مَتَى (= kad) čestica مَا se piše rastavljeno od njega, te se time dobije složeni pogodbeni veznik: مَتَى مَا (= kad god), npr.: مَتَى مَا دَخَلْتُ عِنْدَهُ وَجَدْتُهُ كَاتِبًا (= Kad god bih ušao kod njega, zatekao bih ga kako piše).

Međutim, čestica مَا spaja se u pismu iza حَيْثُ (= gdje), npr.: حَيْثُمَا كُنْتَ لاَتَنْسَ مَا نَصَحْتُ لَكَ (= Gdje god budeš, ne zaboravi ono što sam ti preporučio.).

Riječ كُلٌّ i tzv. infinitivno مَا (= مَا ٱلْمَصْدَرِيَّةُ) pišu se zajedno, npr: كُلَّمَا زَارَنِى سُرِرْتُ بِزِيَارَتِهِ كَثِيرًا (= Kad god bi me on posjetio, mnogo bih se obradovao njegovoj posjeti).

Međutim, ispred odnosnog مَا riječ, كُلٌّ se piše odvojeno, npr.: كُلَّ مَا تَعِدُ يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَفِيَهُ (= Sve što obećaš, treba da to izvršiš).

Ispred مَنْ riječ كُلٌّ uvijek se piše odvojeno od nega, npr.: كُلُّ مَنْ يَتَعَلَّمُ هَذَا يَكُونُ مَجْزِيًّا (= Svaki onaj koji ovo nauči, bit će nagrađen).

Čestice هَلْ i لا stopile su se u هَلاَّ u značenju: zar ne, hajde i sl., za poticanje, npr.: ! هَلاَّ فَعَلْتُمْ كَمَا قُلْتُ لَكُمْ (= Hajde učinite kako sam vam rekao!).

Iza čestice بَلْ odrečna čestica لا piše se odvojeno, npr.: ! بَلْ لاتَفْعَلُوا ذَلِكَ (= A ne, ne činite to!).

Riječi بَيْنَ i مَا tvore složeni veznik: بَيْنَمَا (= dok), npr: بَيْنَمَا كُنْتُ جَالِسًا أَقْبَلَ عَلَيَّ رَجُلٌ مَجْهُولٌ (= Dok sam sjedio, priđe mi nepoznat čovjek).

Ovakvo (suvišno) مَا piše se zajedno i sa zamjenicom أَىٌّ, npr.: أَيُّمَا ٱلزُّمَلاَءِ قَالُوا لَكُمْ ذَلِكَ فَلاَ تُصَدِّقُوهُمْ ! (= Koji god vam to drugovi rekli, nemojte im vjerovati!). S odnosnim مَا, međutim, أَىٌّ se piše odvojeno, npr.: أَىٌّ مَا تَفْعَلُ أَحْسَنُ مِمَّا يَفْعَلُهُ هُوَ (= Sve što ti radiš, bolje je od onoga što on radi).

U skraćenim sintagmama, kao što je: حِينَئِذٍ (حِينَ إِذْ كَانَ كَذَا >) = u to vrijeme, tada; يَوْمَئِذٍ (= toga dana) i sl., prva riječ piše se skupa sa إِذْ, iako bi po pravilu to trebalo pisati rastavljeno.

Kao pojmovne cjeline složeni veznici pišu se zajedno: لِئَلاَّ > لأَنْ لا, npr. احْذَرْ لِئَلاَّ يَسْقُطَ ٱلْوَلَدُ ! (= Pazi da dijete ne padne!) i لَئِنْ > لإِنْ , لَئِنْ قُلْتَ حَقًّا لَكَانَ خَيْرًا لَكَ (= Da si rekao istinu, bolje bi bilo za te).

Kod veznika أَنْ ispred odrečne čestice لا pisanje se koleba: po jednima oni treba da se redovno stapaju u: أَلاَّ, po drugima, pak, treba ih pisati odvojeno: أَنْ لا (ali s asimilacijom "n" i "l" > ll u izgovoru, pa čitati, dakle: allā); treći misle da se razdvajaju u pismu kada je أَنْ čestica za pojačanje nastala od أَنَّ, pa se ona zato zove: أَنِ الْمُخَفَّفَةُ عَنِ ٱلثَّقِيلَةِ, npr.: عَلِمْنَا أَنْ لاَفَائِدَةَ مِنْ ذَلِكَ ٱلْعَمَلِ (= Znali smo da zaista nema koristi od toga posla). Kada je أَنْ izrični veznik, stapa se sa slijedećim لا u: أَلاَّ, npr.: أَعْجَبُ أَلاَّ تَعْلَمَ مَعْنَى هَذِهِ ٱلْكَلِمَةِ (= Čudim se da ne znaš značenje ove riječi). U Qur'ānu nalazimo pisanje na oba načina, tj. أَنْ لا i أَلاَّ, pa neki misle da treba slijediti njegov primjer u tome.

S riječju بِئْسَ čestica مَا na dva mjesta u Qur'anu piše se skupa, i to: بِئْسَمَا ٱشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُ (= Ružno li je ono čime se oni iskupljuju!) i u: بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِى مِنْ بَعْدِى / = Loše li ste me zamijenili poslije mene tj. poslije moga odlaska/.

Glagol نِعْمَ sa مَا neki spajaju u: نِعِمَّا, dok to drugi pišu odvojeno, tj. نِعْمَ مَا npr.: ! نِعْمَ مَا فَعَلْتَ (= Divno li je to što si uradio!).

Pogodbeni veznik إِنْ s negativnom partikulom لَمْ u Qur'ānu se stapa u: إِلَّمْ u primjeru: فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ (= pa ako vaš ne uslišaju), dok se to na drugom mjestu piše razdvojeno: إِنْ لَمْ (ali se u izgovoru vrši jednačenje kao da je napisano: إِلَّمْ ('illam).

Veznik أَنْ se stapa s negacijom لَنْ u: أَلَّنْ samo na jednom mjestu u Qur'ānu, naime u: أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا... / (nego ste tvrdili) da prema vama nećemo ostvariti svoju prijetnju/.

U Qur'ānu se veznik أَمْ (= ili) stapa sa مَنْ u: أَمَّنْ u primjeru: أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ dok se na četiri druga mjesta u njemu oni pišu odvojeno, a to su:

أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا ؛ أَمْ مَنْ خَلَقْنَا ؛ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ ؛ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلاً

U Qur'ānu se i namjerni veznik لِكَيْ piše zajedno s odrečnom česticom لا također na četiri mjesta, naime:

لِكَيْلاَ تَأْسَوْا ؛ لِكَيْلاَ يَكُونَ عَلَيْهِ حَرَجٌ ؛ لِكَيْلاَ يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا ؛ لِكَيْلاَ تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ

Inače bi, po nekima, veznike: كَيْ i لِكَيْ trebalo odvojeno pisati od negacije لا, kao što se ona odvojeno piše u: حَتَّى لاَ gdje ima isto (namjerno) značenje (= da ne), npr.: رَجَوْتُكَ حَتَّى لاَتَقُولَ لَهُ شَيْئًا (= Molio sam te da mu ništa ne kažeš).

Interpunkcija - عَلاَمَاتُ ٱلتَّرْقِيمِ

Interpunkcija (ili rjeđe: punktacija) je upotreba određenih znakova (kao što su: tačka, zarez, upitnik, zagrade i dr.), te nekih drugih načina da se posebno označe, izdvoje ili istaknu neke vrste rečenica, njihovi periodi ili samo neki njihovi dijelovi ili glasovi, dakle za oznaku logičkih, sintaksičkih, pa i intonacijskih odnosa između rečenica ili njihovih određenih dijelova ili, pak, onih izdvojenih iz osnovnog njihovog sadržaja (kao što su, npr.: uzvici, vokativ, umetnute riječi i rečenice i sl.).

Moglo bi se reći da u najstarije vrijeme nije ni bilo, u svjetovnoj pismenosti, neke interpunkcije u navedenom smislu. Tekst je bio vizuelno neraščlanjen, kontinuiran, i samo bi se na završetku dužih rečenica (perioda) stavljao po jedan kružić.

Međutim, u najstarijim rukopisnim Mushafima upotrebljavana je izvjesna ograničena interpunkcija. Tako je kraj ajeta ٱلآيَةُ označava sa 4-10 kosih crtica (/), a iza svakih 5, odn. 10 ajeta pisane su kružnice u kojima su bile po 3, 4 ili 5 takvih crtica. Nešto kasnije, na završetku ajeta pisana je samo kružnica. Iza svakih 5 ajeta stavljano je samostalno slovo (h), pisano obično u obliku odozgo zašiljene kružnice: Poslije svakih 10 ajeta (tzv. ٱلْعَشَرَةُ) pisala se donekle ukrašena kružnica, a rjeđe kvadrat, s rednim brojem za to 'ašare u njima. Mjesto te cifre kasnije se pisalo slovo koje je imalo njenu brojnu vrijednost. Ponekad su tu kružnicu ili kvadrat pisali na rubu strane izvan teksta.

Negdje od šestog vijeka po Hidžri (13. n. e.) razvio se drugi način interpunkcije (za Qur'ān). Na završecima ajeta pišu se kružnice i rozete, a iza 'ašarata stavljaju se slova odgovarajuće brojne vrijednosti.

Pored ostalog, u svrhu pravilnog čitanja Qur'āna اَلتَّجْوِيدُ pojavili su se posebni znakovi za zastajanje اَلْوَقْفُ pored određenih pravila za to, kao i za nezastajanje. Oni su stavljani na određena mjesta, ali se moglo zastati i na mjestima gdje njih nema, samo pazeći da se zbog toga ne krnji smisao (cjelovitost) rečenice, kao i sintaksička povezanost njenih dijelova. Tako kod izvjesnog broja čestica (prijedloga, veznika i sl.) ne smije se zastajati.[12]

Osim kružnice (o) i rozete (*) kao znakova normalnog zastajanja, postoji još desetak slovnih kratica, od kojih neke imaju istu funkciju, pa se zato mogu međusobno zamijeniti, ili se, pak, specifično javljaju u raznim primjercima Qur'āna. Spomenute kratice obilježavaju razne vrste zastajanja, odn. njegovu zabranu. Evo tih kratica i znakova.

م (obavezno zastajanje = اَلْوَقْفُ اللاَّزِمُ);
قف (naređeno zastajanje = اَلْأَمْرُ بِالْوَقْفِ);
ط (općenito zastajanje = اَلْوَقْفُ الْمُطْلَقُ);
قلے (preporučeno zastajanje = اَلْوَقْفُ أَوْلَى);
ج (dopušteno zastajanje = اَلْوَقْفُ الْجَائِزُ); bolje je zastati;
ز (dozvoljeno zastajanje = اَلْوَقْفُ الْمُجَوَّزُ); ali je bolje produžiti;
ص (odabrano zastajanje = اَلْوَقْفُ الْمُرَخَّصُ); ali je bolje ne zastati;
ق صلے kod ovih dviju kratica može se zastati, ali je bolje produžiti;
لا ne treba zastati kada je riječ usred ajeta; ako se tu ipak zastane, pri nastavljanju čitanja dotičnu riječ treba ponoviti; kada je riječ na kraju ajeta, iza ove kratice se može zastati;

ق قلے ص ر riječ iza koje je jedna od ovih kratica, iza zastajanja ne treba ponovo čitati;

∴ ∴ ovo dolazi obično s kraticom ج ili ط ovakve tri tačke iznad u tekstu razdvojenih riječi, ukazuju na to da, ako zastanemo kod prve, to ne treba učiniti kod druge riječi s tim tačkama (i kraticama), ili obratno;

ع na kraju ajeta ovo slovo upozorava na to da se tu završava jedna misaona cjelina, a započinje neka druga.

Osim dosada spomenutih kratica postojao je u rukopisima (kao i u štampanim djelima, te njihovim izdanjima i inače) znatan broj raznih

12) O ovome vidjeti u knjizi: Silajdžić, Hafiz Ćamil i H. Ibrahim Trebinjac: Aḥkāmu-l-taǧwīd. Tedžvid. Pravilno učenje Kur'ana. Sarajevo 1973. str. 172

kratica, na kojima se ovdje nećemo zadržavati, nego ćemo samo (u bilješci) uputiti na neka djela koja su ih razmatrala ili samo uzgred spominjala. [13]

***

Od vremena bližeg kontakta sa Zapadom počela se kod Arapa sve više upotrebljavati interpunkcija (odn. punktacija) uobičajena u zemljama toga područja (najviše preduzimana iz engleskog i francuskog pravopisa). Ona je unošena prilagodivši se po formi donekle arapskom pismu, a po upotrebi uglavnom prema njenom uzusu u tim jezicima, ali s izvjesnom proizvoljnošću i nedosljednošću pri upotrebi nekih njenih znakova. Kako je upotreba te interpunkcije i kod nas sasvim slična,[14] nećemo detaljnije govoriti o njoj, nego ćemo navesti najvažnije od njih, te njima odgovarajuće arapske nazive. To bi bili slijedeći znaci interpunkcije: . = اَلنُّقْطَةُ = tačka; ، = اَلْفَصْلَةُ = zarez (zapeta); ؛ = اَلْفَصْلَةُ ٱلْمَنْقُوطَةُ = tačka i zarez; : = اَلنُّقْطَتَانِ = dvotačka; ؟ = عَلَامَةُ ٱلإِسفهَام = upitnik; ! = عَلَامَةُ ٱلتَّعَجُّبِ uskličnik; = >> .... << = عَلَامَاتُ ٱلتَّنْصِيصِ navodnici; (...) = اَلْقَوْسَانِ = zagrade; - = اَلشَّرْطَةُ = crtica.

R. Simeon ističe da "u punktaciju valja ubrojiti prostorni razmještaj elemenata teksta, kao alineju, izdvajanje naslova u poseban redak, upotrebljavanje velikog slova iza tačke i sl., a također i različita isticanja pismom (upotreba kurziva, masnog pisma i sl.)".[15]

U samim počecima, kako smo ranije istakli, tekst اَلنَّصُّ je bio neraščlanjen, te nije bilo odvojenih ni naslova اَلْعُنْوَانُ, ni odlomaka, ni velikih slova, itd. Redovi su tekli, poslije rubnog prostora, tj. margine اَلْحَاشِيَةُ s desne strane, i to od zamišljene okomite linije, te idući do rubnog prostora s lijeve strane teksta. Redovi su bili međusobno jednako razmaknuti, manje-više zbijeni, dok su u dokumentima mogli biti znatno više razdvojeni, izuzev nekad pri njihovom donjem kraju. To bi bilo onda kada bi se primijetilo da određeni tekst ne bi mogao stati na taj dokument s onim početnim velikim razmakom između redova. Oni su bili jednake dužine, ali ponekad i nešto

---

13) Od tih djela spomenut ćemo: 1) Caspari, itd., op. cit., str. 25-26, bilj.; 2) Adolph Grohmann, Einführung und Chrestomathie zur arabischen Papyruskunde. Praha 1955. I Band: Einführung, od str. 116 nadalje; 3) Ḥifnī Nāṣif, Ta'rīḫu-l-adabi aw ḥayātu-l-luġati l-'arabîya. Al-Qāhira 1958 (vidjeti str. 117); 4) Hadžialić, Salih: Problem kratica u arapskim rukopisima, POF XXVI/76, Sarajevo 1978, str. 199-212.

14) To vidjeti (na str. 68) u poglavlju: "Arapsko pismo" (str. 50-68), u knjizi: dr. Srđan Janković, Arapski izgovor s osnovama arapskog pisma. Prvo izdanje, Sarajevo, 1987, str. 147.

15) Rikard Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I, A-O, Zagreb 1969, str. 552 (pod natuknicom: interpunkcija).

međusobno nejednaki. Da bi se to izbjeglo, određena slova malo bi se izdužila u vodoravnom smjeru ili bi se posljednja riječ povila prema gore, a nekada su se (naročito u dokumentima) svi redovi pri svome kraju savijali u tom smjeru (uvis). Za izjednačenje dužine redova nije se koristilo rastavljanje riječi (na slogove i sl.) pri kraju retka (osim u sasvim rijetkim slučajevima), jer to po pravilu ne postoji u arapskom pismu. Neke čestice, kao što je veznik وَ koje se pišu uz slijedeću riječ (enklitika, koja s njom predstavlja izgovornu cjelinu), moraju se prenijeti u idući redak i napisati, dakle, uz slijedeću riječ kao njoj grafički pripadajući dio.

Naslovi poglavlja i sl. nisu u početku izdvajani iz osnovnog teksta, nego su, da bi se ipak nekako istakli, pisani krupnijim pismom, koje je nekada bilo druge vrste od ostalog teksta, ili služeći se za to izduženim slovima, pa i tintom druge boje (npr., crvenom, prema crnoj u tekstu). Ponekad je to bilo istaknuto vodoravnom crtom iznad tog dijela.

Takvim crtama odgovarajuće dužine mogle su se istaknuti i pojedine riječi, ili i više njih. Isticanje se postizalo i njihovim stavljanjem u zagrade, radi njihovog posebnog objašnjenja, prevođenja na drugi jezik, te u razne druge svrhe.

Uporedo s osnovnim tekstom, tj. interlinearno može teći njegov prijevod, pisan eventualno sitnijim slovima, drugom vrstom pisma ili tintom druge boje. Interlinearno su se pisale nekad razne bilješke, često u kratkim kosim redovima.

Razne, pak, napomene uz tekst, komentari i superkomentari, pa i cijela djela (u rukopisima) pisana su ranije marginalno, i to pored teksta, a nekada i sa svih njegovih strana. Prema tome, oni su mogli teći vodoravno, pa okomito, i to odozgo prema dolje i obratno, a još češće možda koso prema osnovnom tekstu.

Za bolje odvajanje teksta od tih marginlija, ali i kada ih nije bilo, s vremenom su se počele upotrebljavati crte, jedna ili više, ponekad i raznobojne, paralelno okružujući cijeli osnovni tekst. I sve što bi se napisalo na rubovima moglo je biti oivičeno jednom ili većim brojem linija sa svih strana spolja, ostavivši tako vrlo uzak rubni prostor unaokolo.

Tako su obično uokvireni bili crtama, te raznoliko uz to dekorirani naslovi pojedinih poglavlja اَلسُّورَةُ Qur'āna. Nekada su u njima i redovi teksta bili međusobno razdvojeni vodoravnim crtama, te tako, ustvari, potpuno zaokruženi sa svih strana.

Ako se pojedini stihovi (ili samo njihovi dijelovi) navode u proznom tekstu (radi njihovog tumačenja, prevođenja i sl.), oni se tada istaknu na

spomenute načine kao i ostale riječi, inače se redovno pišu zasebno, i to razdvojeni u polustihove. To se vrši njihovim razmaknutim pisanjem, stavljanjem nekog znaka (npr., kružića, zvjezdice), ili, pak, povlačenjem okomite crte između svih polustihova neke pjesme.

***

U najstarije vrijeme u knjigama, i sl., nije bilo paginacije (obilježavanja strana), a kasnije su se strane označavale ciframa. Rano su se počeli obilježavati samo listovi (to je tzv. folijacija) cifrom ili je za to služio tzv. custos paginae, tj. riječ (ili više njih) kojom počinje tekst iduće (lijeve) strane rastvorenog rukopisa. Ona se pisala ispod teksta na rubu slijeva, i to na desnoj strani rukopisa.

***

Inače su cifre, pored ove funkcije, te one u raznim granama nauke (matematike, fizike, astronomije, i dr.), pa u tehnici i raznim domenima svakodnevnog života, služile i za artikulaciju dužih pa i kraćih tekstova, pored slova alfabeta, a naročito abğada, za paginaciju predgovora knjiga, i drugdje. Osim toga, slova *abğada*, s obzirom i na njihovu brojnu vrijednost, bila su podesno uklapana u stih(ove), služeći tako za hronograme, tj. datume (smrti, gradnje raznih spomenika i sl.) u vezi s tim i posebnim drugim značajnim prilikama.

Pisanje tuđica u arapskom jeziku

Prije nego što nešto ukratko reknemo o tome, radi razjašnjenja dat ćemo najprije neke napomene. Prvo, ovdje, naravno, neće biti govora o tome kako pojedini narodi, primivši arapsko pismo, pišu svoje riječi (strane za same Arape). Isto tako, neće se razmatrati ni pisanje tzv. posuđenica u arapskom jeziku, tj. takvih stranih riječi u njemu, a koje je on preuzeo (neke u dano vrijeme), npr.: iz aramejskog, sirskog, grčkog, perzijskog i drugih jezika. Takve riječi on je fonetski adaptirao svome izgovoru, pa ih je onda i pisao shodno pravilima svoga pravopisa.

S obzirom na sve to, ovdje ćemo se osvrnuti, na sažet način, samo na strane riječi koje se u arapskom jeziku još osjećaju kao tuđice الدَّخيلُ pa su manje-više sačuvale nešto od svog originalnog izgovora. U njihovom, pak, pisanju one su bile pod određenim utjecajem njihove domaće grafije, iako se prvenstveno radi samo o prenošenju njihovog izgovora arapskim pismom. Pri tome je prilagođavanje arapskom izgovoru bilo veće kod

običnih riječi, a manje kod vlastitih imena (ličnih, etnografskih, geografskih i dr.), što zavisi od poznavanja stranog jezika onoga koji navodi takva imena, te od njegove želje ili potrebe da upotrijebi manje ili više tačan izgovor neke takve riječi, tj. tuđice. [16]

O njihovom pisanju arapskim pismom sada ćemo dati neke opće napomene. Pri tome ćemo polaziti od konkretnog izgovora pojedinih stranih glasova, koje ćemo obilježiti slovima naše latiničke abecede (osim za nekoliko od njih koji ne postoje u našem jeziku).

***

Obilježavanje stranih vokala prilično je neujednačeno u arapskom pravopisu, ali se ipak može zapaziti izvjesno prilagođavanje njegovim pravilima.

Na *početku riječi* vokali (a, e, i, o, u) obilježavaju se obično pomoću alifa zajedno s hemzom (أ ili إ), a nekada se za njih upotrebljavaju i: آ، أو، إي (koji u arapskom služe za oznaku dugog: ā, ū, ī), ali čak i za kratke vokale u stranom jeziku, i to: آ za: a, أو za: o, u, pa i za: ō, ü (u njemačkom, turskom, te za slične vokale u francuskom jeziku i dr.). Na početku riječi rijetko se javlja slovo: ع za oznaku vokala: a.

U *sredini riječi* najčešće se upotrebljavaju ḥarakāt, i to: fatḥa ـَ za: a ili e; damma ـُ za: o, u; i kasra ـِ za: i. Nekada se tu nerijetko uz ḥarakāt upotrebljavaju i slova: ا، و، ي, naime: ـَا za: a, e; ـُو za: o, u, ö, ü; ـِيـ za: i, e (rijetko za: ö), i to čak za strane kratke vokale.

Na *kraju riječi* prvenstveno se upotrebljavaju, uz ḥarakāt, slova: ا، و، ي i to: ـَا za: a; ـُو za: o, u, ö, ü; ـِي za: i, e, i za duge i za kratke vokale. Za vokale: a, e nekada se na kraju riječi upotrijebi i konsonantsko slovo: ه (ـَه) a ponekada se javi i: ة (ـَة), uz prethodnu fatḥu u oba ova slučaja.

Za obilježavanje svakog pojedinog vokala u upotrebi je, dakle, više pojedinačnih slova, digrama ili određenih znakova. Tako, npr., za vokal "a" služe: آ، أ، ـَا، ع، ـَ، ـَه، ـَة، ـَى.

Nasuprot tome, isto slovo ili digram često označavaju različite vokale. Tako je, npr.: أ = a ili e; إ = i ili e ; أو = u, o, ö, ū i dr. Osim toga, ta slova i znakovi ujedno mogu obilježavati i duge strane vokale, dok slova: ا، و، ي (koja u arapskom služe i za oznaku vokala, ali samo dugih: ā, ū, ī), u ovoj arapskoj transkripciji često služe i za obilježavanje stranih kratkih vokala (a, e, i, o, ö, u, ü).

16) O tome vidjeti kod Jankovića, op. cit., u poglavlju. "Adaptacija stranih riječi", str. 127-132.

Za vokale kojih nema u književnom arapskom jeziku, i duge i kratke, tj. za: o, ö, ü, u arapskoj transkripciji stranih riječi upotrebljavaju se znakovi i slova, kojima se u arapskom pismu inače označavaju: u odn. ü. Na osnovu izloženog nameće se zaključak da u toj transkripciji stranih vokala postoji očita nedosljednost pri obilježavanju ne samo kvantiteta, nego i kvaliteta tih vokala normalnim sredstvima arapskog pisma.

Nažalost, ni kod obilježavanja stranih suglasnika nije primijenjen isključivo fonetski princip (fonetska transkripcija), tj. da svaki suglasnik bude dosljedno označavan samo po jednim odgovarajućim slovom (uz potrebne dijakritičke znakove za specifične strane suglasnike).

Istina, veći dio stranih konsonantskih fonema označava se u ovoj transkripciji slovima arapskog alfabeta, koja označavaju iste odn. akustičko-fiziološki slične konsonante onima u stranim jezicima. Uzevši kao poznat izgovor arapskih slova (kao i onih u našoj transkripciji po ZDMG sistemu), navest ćemo, arapskim alfabetskim redom, ona slova kojima se obilježavaju ti njima fonetski srodni strani suglasnici, a to su:

ب - b, ت - t, ث - ṯ, ج - ğ, د - d, ذ - ḏ, ر - r, ز - z, س - s, ش - š, ف - f, ك - k, ل - l, م - m, ن - n, ه - h, و - w, ي - y.

Međutim, pri obilježavanju u arapskom jeziku nepostojećih suglasnika, ova transkripcija se koleba, pa te suglasnike obilježava na razne načine. Te ćemo suglasnike ovdje navesti onako kako se obilježavaju našom latinicom, a u arapskom pismu se bilježe: 1) slovima bliskih arapskih suglasnika: c - ز , č, ć - ش ; dž - ج ; g - ج غ ; p - ب ; v - و ; ž - ج ; 2) digramima: c - تس (rijetko: تز), č, ć - تش ; lj - ليـ ; nj - نيـ ; dijakritičkim tačkama i sl. stavljanim na arapska slova sličnog izgovora: g - ڠ ; v - ڤ . Ovakav način obilježavanja specifičnih konsonanata (dijakritičkim tačkama i znakovima) primjenjuje se naročito kod naroda koji se služe (ili su se ranije služili) arapskim pismom, ali to ne spada u temu ovoga odjeljka.

Nekada se uz transkribiranu tuđicu navede i njena originalna grafija, a nekada je ta grafija upotrijebljena sama, pa to u oba slučaja olakšava odn. omogućuje (poznavaocu dotičnog stranog jezika) ispravno čitanje te tuđice.

Međutim, kada ta strana grafija tuđice nije navedena ili čitaocu arapskog teksta nije poznata, ili je nju bilo nemoguće navesti (kao, npr., kinesku, i dr., ili on inače ne pozna taj jezik (ili više njih, a čije se riječi navode u transkripciji), kako će on tada pročitati te transkribirane tuđice, pogotovu ako one uza sve to nisu (ili su samo djelimično) vokalizirane.

Na osnovu toga lahko se može uvidjeti velika i hitna potreba primjene potpune vokalizacije, te dosljedne i u svim arapskim zemljama prihvaćene i objedinjene transkripcije i posuđenica i tuđica arapskim pismom, i u isključivo naučne svrhe i za svakodnevnu upotrebu. Tim bi se, kao i uopće reformom arapskog pravopisa, te oživljavanjem književnog jezika mogao, pored ostalih sredstava, mnogo brže i lakše uzdignuti kulturni nivo širokih narodnih slojeva u cijelom arapskom svijetu.

Osvrt na arebicu

Pored upotrebe nekog određenog pisma (ili pisama) kod nekih naroda, u dodiru s Arapima, njihovim jezikom i kulturom (religijom i dr.) javila se u određenim vremenima i upotreba arapskog pisma za taj jezik u tzv. alhamijado literaturi. Naziv alahamijado nastao je preko španskog naziva za nju: aljamiado, odn. aljamia, što je, pak, izvedeno iz arapske riječi: al-'ağamîya (اَلْعَجَمِيَّة = nearapska, strana).

Upotreba arapskog pisma za naš jezik u takvoj literaturi kod Bošnjaka u BiH javila se negdje krajem 16. ili početkom 17. stoljeća. Taj oblik arapskog pisma kasnije se dobio naziv arebica [17] (po nekim: arabica). Inače je arapsko pismo bilo poznato u nekim našim krajevima posredstvom Turaka i njihovog jezika, te preko arapskog jezika i islama, a donekle i preko perzijskog jezika.

Pod utjecajem tih triju bliskoistočnih jezika počela se razvijati arebica, prilagođavajući postepeno arapsko pismo za obilježavanje izgovora naših glasova. Za taj razvoj arebice prvenstveno su zaslužni pojedini učeni ljudi, ali je s vremenom to pismo dobilo i širu upotrebu u narodu. Ono je u početku bilo nesistematizirano, nedosljedno, noseći, manje-više, individualni pečat u nekim pojedinostima sa specifičnim rješenjima njegovih korisnika. Zato najprije nisu postojala neka ustaljena, općeprihvaćena pravila za arebicu. Pravila se počinju više javljati tek potkraj prošlog, 19. stoljeća (kod Omera Hume i dr.). Osim pojedinačnih negativnih utjecaja na pravopis i uopće, na oblikovanje toga pisma djelovao je u tom smislu i turski, a svakako i arapski pravopis, sa svojim određenim nedostacima (npr., označavanje istog glasa pomoću više slova, upotreba jednog slova za oznaku više raznih glasova i dr.)

17) Uporediti rad: Teufik Muftić, O arebici i njenom pravopisu, POF 14-15, Sarajevo 1969, str. 101-121.

Za riječi preuzete iz spomenuta tri orijentalna jezika uglavnom je zadržan način pisanja u tim jezicima. On je po mogućnosti primjenjivan i pri pisanju domaćih riječi. Međutim, za obilježavanje posebnih glasova našeg jezika, tj. onih nepostojećih u tim jezicima, naši pisci su se snalazili na razne načine. Zato nije često bilo jedinstvenih rješenja, ali su oni nekad oponašali jedni druge, te je dosta toga bilo i zajedničko.

Najdosljednija i ujedno posljednja reforma arebice izvršena je početkom 20. stoljeća u obliku tzv. matufovice (matufovače i rjeđe: mektebice), i to zaslugom tadanjeg re'isa h. Džemaludina Čauševića. U razdoblju od 1907. do 1941. godine matufovicom je štampano oko četrdeset djela (u ukupnom tiražu od 520.000 primjeraka).

S posljednjom knjigom štampanom tim oblikom arebice 1941. godine, praktično je prestala i njena javna upotreba kod nas, a možda s nekim kraćim trajanjem i dalje u privatnom životu pojedinaca.

Sada ćemo dati sažet pregled obilježavanja naših glasova arebicom, počevši od suglasnika.

Suglasnici našeg jezika označavani su kako slijedi:

1) Po jednim arapskim slovom istoga izgovora, a to su: ب - b, د - d, ف - f, ي - j, ل - l, م - m, ن - n, ر - r, ش - š, ز - z;

2) Po jednim arapskim slovom za fonetski blizak suglasnik. غ - g, ق (rijetko ك) - k, و - v;

3) Perzijskom varijantom arapskih slova: پ - p, ژ - ž;

4) Po dva do tri arapska slova za pojedini naš suglasnik: ج، ك - đ; ح ، خ ، ه - h; س ، ص - s; ت ، ط (rijetko د) - t;

5) Po tri grafičke varijante za jedan naš suglasnik: ڃ , ڄ ، ڇ - c;

6) Neka slova ili njihove varijante za naše suglasnike: ڃ ، چ ، ك - č; ڃ چ ك - ć; ڃ چ - dž; ل لْ لى - lj; ن ث ن ڭ nj.

Prvenstveno u arapskim riječima arebica se služila još nekim slovima, ali su ona u izgovoru bila prilagođena fonetici našeg jezika, a ta su ova: ث - s, ذ - z, ض - z (rjeđe = d) i ظ - z.

Slova: ء i ع u izgovoru naših arabizama potpuno su se izgubila. U našim riječima, međutim, ova dva slova služila su ponekad i za oznaku nekih vokala, bilo sama, bilo s nekim drugim slovima zajedno.

Obilježavanje samoglasnika

1) Ono može sasvim izostati (slično nepisanju kratkih vokala u arapskom pravopisu bez vokalizacije);

2) Neki vokali mogu se označiti pomoću ḥarakāt ـَ ، ـِ ، ـُ

3) Vokali se nekad obilježavaju određenim suglasničkim slovima;

4) Vokali se pišu kombinacijama: ḥarakāta, slova, te njihovih varijanti, uz razne dijakritičke znakove.

Sada ćemo za svaki naš pojedini vokal navesti sve u arebici upotrebljavane načine za njihovo obilježavanje.

a = ا ، اَ ، آ ، ع ، ہ

e = ـَ ، ا ، أ ، ہ ، ـَـہ ، ئه

i = ـِ ، ای ، ایـ ، ى (ـيـ)

o = ٔ ا ، أ ، اوٓ، او ، و ، ؤ ، وٓ ، ـُو

u = ـُ او ، اوٚ ، و ، ؤ ، وٚ ، ـُو ، ـُؤ

***

Matufovica se uglavnom zasniva na fonetskom principu obilježavanja glasova, tj. po jedno slovo za pojedini fonem. Međutim, od toga se malo odstupilo, i to najviše kod vokala. Naime, na početku se oni drukčije označavaju nego na drugim mjestima u riječi. Kako se oni bilježe na početku, vidjet ćemo kada budemo naveli alfabet ovoga pisma, a oni se inače obilježavaju ovako: a = ا , e = ـہ , i = ى , o = وٓ , u = وٚ (uz njihove pozicione oblike kako se pišu u arapskom pismu).

Suglasnici: dž i đ obilježavaju se istim slovom, tj. sa: ج . Slovo ى , pored toga što služi za vokal "i", obilježava i konsonant "j".

Evo sada kako izgleda abeceda matufovice (s njenim početnim, odn. samostalnim oblicima slova): آ - a, ب - b, ج - c, چ - č, ڃ - ć, د - d, ج - dž, ج - đ, ئه - e, ف - f, غ - g, ح - h, ای - i, ي - j, ق - k, ل - l, لٚ - lj , م - m, ن - n, نٛ - nj, اوٓ - o, پ - p, ر - r, س - s, ش - š, ت - t, اوٚ - u, و - v, ز - z, ژ - ž.

Ovim nije dat potpun uvid u arebicu, a to se nije moglo ni učiniti, jer u svrhu njenog detaljnog upoznavanja nisu još ni prikupljena, pa tako ni ispitana, sva postojeća djela naše alhamijado literature.

IV

FONETIKA

Uvodni opći dio

Fonetika [1] عِلْمُ الأَصْوَاتِ ٱللُّغَوِيَّةِ ili اَلصَّوْتِيَّاتُ [2] - nauka o jezičkim glasovima) proučava glasove ljudskog govora, s obzirom na njihovu akustičko-fiziološku prirodu, tj. njihovu čujnost (audiciju), te način njihovog obrazovanja (artikulaciju) pomoću govornih organa. Jezičkim, pak, glasovima bavi se i fonologija [3] (عِلْمُ الأَصْوَاتِ ٱللُّغَوِيَّةِ ٱلْوَظِيفِيُّ), samo ona te glasove ispituje u odnosu na njihovu značenjsku (semantičku) ulogu u jeziku tj. ona ima distinktivnu funkciju za razlikovanje značenja riječi međusobno, a na osnovu njihovih pojedinih glasova.

Od prvih početaka izučavanja vlastitog jezika stari arapski gramatičari (od Al-Aḥmada Sībawaiha, Ibn-Ya'īša i dr.) obratili su pažnju i na fonetsku strukturu arapskog jezika. [4] U toj oblasti, naravno uz određene

1) Za detaljniji uvid u fonetiku arapskog jezika posebno ukazujemo na dva rada, koje smo, pored ostalih, konsultirali pri izlaganju te jezičke discipline. Jedan je nešto stariji, naime: Jedan Cantineau, Cours de phonétique arabe, izašao u zborniku njegovih radova, pod naslovom: II Etudes de linguistique arabe, Paris 1960, str. 1-149. Drugi je noviji rad: Dr. Srđan Janković, Arapski izgovor s osnovama arapskog pisma, Sarajevo, 1987. godine, 147 strana. Ovo je prva naša potpuna i na savremenoj naučnoj osnovi obrađena fonetika arapskog književnog jezika.

2) Arapske lingvističke termine, između ostalog, treba pogledati u rječniku: Pierre Cachia, The Monitor - A Dictionary of Arabic gramatical terms, Arabic-English, English-Arabic, Beirut 1974. 198 strana. Vidjeti također u knjizi: Dr. Maḥmūd Al-Sa'rān, عِلْمُ اللُّغَة, Miṣr 1962. (posebno pogledati njen glosar, str. 381-414).

3) Skicu fonologije klasičnog arapskog jezika dao je Jean Cantineau pod naslovima: Esquisse a'une phonologie de l'arabe classique, u istom ovom izdanju s fonetikom (vidi našu bilješku 1), i to na str. 165-204.

4) O radu prvog sistematizatora gramatike arapskog jezika na polju fonetike pogledati knjigu: Sībawaihi's Lautlehre von Dr. Phil. A. Schaade, Leiden 1911. str. X + 92.

nedostatke (npr., nepoznavanje samostalnog pojma vokala), dostigli su zavidan stepen znanja, pa kako ističe V. A. Zvegincev,[5] njihova se shvatanja o fonetici približavaju rezultatima savremene nauke o jezičkim glasovima, a naročito o konsonantima, što je i prirodno, jer je arapski jezik, u neku ruku, "konsonantski jezik", budući da su konsonanti, oni u korijenu riječi, nosioci njihovih osnovnih značenja, kako se to pobliže objašnjava u odjeljku o morfologiji, odn. tvorbi riječi.

Klasični arapski jezik najbolje je od svih semitskih jezika sačuvao prasemitsku fonetsku strukturu, a naročito konsonantizam. Za prasemitski jezik, pored ostalog, bilo je karakteristično postojanje tzv. *trijada* (ثالوث), tj. grupa od po tri konsonanta, s istim mjestom artikulacije, od kojih je jedan konsonant bezvučan, drugi (njegov parnjak) zvučan, treći njima odgovarajući emfatičan (npr.: t-ḍ-a). Od prvobitnih šest trijada u prasemitskom (po Cantineauu) u arapskom su se sačuvale samo tri. Od prve (labijalne trijade: p-b-b) u arapskom je p prešlo u f, a emtatično se b (ukoliko je uopće postojalo) izgubilo. Druga (dentalna) trijada (t-d-a) ostala je sačuvana. Treća trijada (dentalnih ploziva posebne artikulacije: t2-d2-ḍ2) postala je u arapskom trijadom interdentalnih frikativa: ṯ-ḏ-ẓ (kod Contineaua ẓ je označeno sa ḍ).

Četvrta prasemitska trijada (plozivnih dentalnih afrikata sa drugim piskavim elementom): ts-dz-dẓ postala je u arapskom trijadom piskavih suglasnika: s-z-ṣ. Od pete trijade dentalnih ploziva, s lateralnim dodatkom (lagahnim "l"): t1/2-d1/2-ḍ1/2, bezvučno t1/2 prešlo je u š; inače slabo potvrđeno zvučno d1/2 izgubilo se u arapskom, a emfatično ḍ1/2 izgubilo se u arapskom, a emfatično ḍ1/2 sačuvalo se kao arapsko emfatično ḍ, s lateralnim dodatkom (l). Šesta velarna trijada: k-g-q je razorena u arapskom, jer je velarni ploziv g prešao u afrikatu ğ.

Od drugih konsonanata prasemitsko "s" u arapskom je prešlo u "š", pomiješavši se s onim "š", nastalim iz t1/2 iz pete trijade.

Grupe velara, faringala i glotala, kao i semivokala ostale su u arapskom jeziku, takoreći, nedirnute.

Za arapski konsonantizam dalje je karakteristično postojanje popularno zvanih "grlenih" suglasnika (njih osam, ako počnemo s velarima, a završimo dalje redom s glotalima), kao i postojanje emfatičnih konsonanata (njih četiri, odn. pet, uračunavši među njih, po nekim, i uvular q). Ipak, frekvencija glasova ovih dviju grupa konsonanata

5) U njegovom pregledu klasične arapske filozofije, pod naslovom: Istorija arabskog jazykoznanija, Moskva 1958. godine, 80 strana.

općenito u arapskom jeziku znatno je manja od frekvencije labijala i dentala.

Autor ovog prikaza fonetike arapskog jezika ispitivao je učestalost javljanja pojedinih suglasnika u najčešćim korijenima u njemu tzv. triliterama tj. sa po tri korijenska suglasnika / radikala (حَرْف جِذْرِيّ) u njima, na osnovu brojanja u rječniku: لِسَانُ ٱلْعَرَب od Ibn-Manẓūra, pa je došao do slijedećeg rezultata [6] : frekvencije pojedinih konsonanata, poredane u opadajućem nizu, za radikale trilitera, izgledaju ovako: 1. r-1231; 2. w-1217; 3. n-1159; 4. m-1099; 5. 1-1046; 6. b-1019; 7. c-883; 8. f-860; 9. d-834; 10. q-805; 11. y-796; 12. s-752; 13. ḥ-734; 14. ğ-712; 15. '-648; 16. š-645; 17. h-644; 18. k-640; 19. ḫ-578; 20. ṭ-577; 21. z-559; 22. t-553; 23. ṣ-482; 24. ġ-426; 25. ṯ-425; 26. ḍ-370; 27. ḏ-324; 28. ẓ-150.

To bi bile neke od karakteristika arapskog fonetskog sistema, s osvrtom na njegov odnos prema njegovom stanju u prasemitskom jeziku, a ostale njegove osobitosti bit će razmotrene u daljem izlaganju.[7]

Govorni organi (أَعْضَاءُ ٱلْكَلَامِ) [8]

Ti organi dobili su taj naziv s obzirom na funkciju koju imaju pri proizvođenju glasova ljudskog govora (tzv. fonaciju - إِخْرَاجُ ٱلْأَصْوَاتِ ٱلْكَلَامِيَّة). Međutim, oni uz to, ili zapravo primarno, obavljaju određene druge vrlo

6) U radu: Trilitere u arapskom jeziku, Statističko-fonetska studija, Prilozi za orijentalnu filologiju, svezak III-IV, Sarajevo 1953. str. 536 i dr.

7) Za upoređenje s ostalim semitskim jezicima treba pogledati ili općenita djela o njima, kao, npr., između mnogobrojnih: Carl Brockelmann, Grundriss der vergleichender Grammatik der semitischen Sprachen, 2 toma, Berlin 1988. - 13; Isrā'īl Wolfenson, تَارِيخ اللُّغَات السَّامِيَّة, I. izdanje, Miṣr, 1348/1929. str. VIII + 295. Posebno o semitskom konsonantizmu vidjeti, npr.: Jean Cantineau, Le consonantisme du sémitique, štampano također u spomenutom zborniku njegovih radova (bilj. 1), str. 279-294; ili rad: Sabatino Moscati, Il sistema consonantico delle lingue semitiche, Roma 1954. godine, 75 strana.

8) Stari arapski gramatičari [uporedi: Cantineau, op. cit. (u našoj bilj. 1), str 10] upotrebljavali su još neke nazive govornih organa (pored onih navedenih u našem daljem tekstu), a to su:
Kod podjele zuba: اَلثَّنَايَا = srednji sjekutići; اَلرَّبَاعِيَّاتُ = vanjski sjekutići اَلْأَنْيَابُ ili اَلضَّوَاحِكُ = očnjaci; اَلْأَضْرَاسُ = kutnjaci; أَضْرَاسُ الْعَقْلِ = umnjaci.
Dalje imamo: اَلْأَنْفُ = nos; اَلْمَنْخِرَانِ (dvije) nozdrve ili nosnice; دَاخِلُ الْأَنْف = nosna šupljina.
U vezi s jezikom oni su razlikovali: اَلْعَسَلَةُ (ukrućeni) vrh jezika; اَلذَّلَقُ ili اَلذَّوْلَقُ = (pokretljivi) vršak jezika; وَسَط اللِّسَان = srednji dio jezika; حَافَةُ اللِّسَان = rub jezika; أَقْصَى اللِّسَان = stražnji dio jezika; عَكَدَةُ (عَكَرَةُ) اللِّسَان = korijen jezika.
Riječ: اَلْحَلْقُ (ili: اَلْحُلْقُوم = grlo, može značiti i: ždrijelo ili dušnik, ali se ipak razlikuje: أَدْنَى الْحَلْق = najbliži dio grla, tj. ždrijelo, أَوْسَطُ الْحَلْق = srednji dio ždrijela i أَقْصَى الْحَلْق = najdalji dio ždrijela, tj. grkljan, dok غَارُ الْحَلْق možda označava cijeli fonacioni kanal?

važne fiziološke funkcije, kojima se ovdje, naravno, ne možemo baviti. Uzgred rečeno, poznavanje imena tih organa i izvjesnih njihovih dijelova potrebno je i zato što se iz njih izvode određeni fonetski i drugi jezički nazivi upotrebljavani pri opisu govornih glasova i inače. Govoreći ovdje o tim organima, spomenut ćemo samo ono najbitnije u vezi s njihovom funkcijom koju razmatramo. Koliko to bude moguće, uporedo ćemo navoditi i naše, te međunarodne (većinom latinske ili grčke) termine [9], uz one arapske, radi olakšanja korišćenja stručne arabističke literature, na raznim važnijim jezicima, kako u fonetici tako i u drugim dijelovima gramatike arapskog jezika.

Govorne organe i najvažnije njihove dijelove navest ćemo počev od usta (os - فَم) s njihovim dijelovima: usne (labra - شَفَتَان) i to gornja (اَلشَّفَةُ ٱلْعُلْيَا) i donja (اَلشَّفَةُ ٱلسُّفْلَى); zubi (gornji i donji, dentes - أَسْنَان); desni (alveole - لِثَة); jezik (lingua - لِسَان), na kojem treba razolikovati vrh (apex - طَرَف), leđa (dorum - ظَهْر), kod kojih razlikujemo njihov prednji, srednji i stražnji dio, te korijen jezika (radix linguae - أَصْلُ ٱللِّسَان); iznad jezika, su, sprijeda ustā: tvrdo nepce (palatum - اَلْحَنَكُ ٱلصُّلْبُ), a pozadi njega: mehko nepce (velum- اَلْحَنَكُ ٱللَّيِّنُ), čiji je donji kraj izdužen u resicu (uvula - لَهَاة). Između zuba, jezika i nepca je usna šupljina (cavum oris - فَرَاغُ (تَجْوِيفُ) ٱلْفَم). Od spomenutih dijelova: usne, jezik i mehko nepce su pokretni, a uz to vrh jezika i resica mogu treperiti, tvoreći tako neke specifične konsonante.

Spusti li se mehko nepce, zračna (uzdušna) struja iz pluća proći će kroz nosnu šupljinu (cavitas nasalis - فَرَاغٌ (تَجْوِيفٌ) أَنْفِيٌّ) tvoreći nosne glasove. Na usnu i nosnu šupljinu nadovezuje se treća: ždrijelo (pharynx - فَرَاغٌ (تَجْوِيفٌ) حَلْقِيٌّ) koje se nalazi iza korijena jezika i zidova jednjaka (oesophagus - مَرِيء). Sve tri ove šupljine djeluju kao rezonatori, dajući svakom glasu, pored ostalih faktora, njegov poseban kvalitet (timbar - جَرْس).

Ždrijelo se produžuje u dušnik (trachea - قَصَبَةُ ٱلرِّئَة , čiji je gornji kraj: grkljan (larynx- حَنْجَرَة); u njemu su dva mišićna nabora: glasne žice ili glasnice (chordes vocales- اَلْحِبَالُ ٱلصَّوْتِيَّةُ ili اَلْوَتَرَان ٱلصَّوْتِيَّان; prostor između njih i stražnjeg zida grkljana naziva se glasnik ili pisnik (glottis - اَلْفَتْحَةُ بَيْنَ ٱلْوَتَرَيْنِ ٱلصَّوْتِيَّيْن). Poklopac (epiglottis - غَلْصَمَة) pokriva grkljan prilikom uzimanja hrane.

Tvrdo nepce oni su nazivali i: اَلنِّطْعُ ili: اَلْغَارُ ٱلْأَعْلَى, dok je: اَلْحَنَكُ ٱلْأَعْلَى označavalo: vrh nepčanog svoda; grkljanski poklopac zvao se također: طَبَقُ رَأْسِ ٱلْقَصَبَة .
U spomenutom radu Janković pored opisa donosi i nekoliko crteža govornih organa (op. cit., str.23-25) kao i skice nekih od njih pri izgovoru određenih suglasnika, od kojih su neke preuzete iz djela: A. A. Kovalev i G. Š. Šarabatov, Učebnik arapskog jazyka, Moskva 1960. godine, 687. str.

9) Njihov najobimniji izbor naći ćemo kod nas u djelu: Rikard Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb 1969. I, str. LXIII + 1012; II str. XIII + 928.

Dušnik svojim donjim dijelom prelazi u dva tzv. krila pluća (pulmo- رئة) ispod kojih je mišićna opna, zvana ošit (diaphragma - حاجز), koja odvaja grudni koš od trbušne šupljine, a pri tvorbi glasova ima ulogu potiskivanja zračne struje iz pluća van kroz cijeli fonacioni kanal.

Nastajanje i podjela glasova

U govornom nizu jezički glasovi vrše ove funkcije:

1. delimitativnu, za obilježavanje granice među jezičkim jedinicama (riječi, sintagme, rečenice);

2. kulminativnu, za isticanje broja i važnosti tih pojedinih jedinica, koje se nalaze u tom nizu (nekim fonološkim obilježjem, npr.: akcentom, tonom i dr.);

3. aistinktivnu, za razlikovanje značenja riječi i morfema uopće, koji se jave u određenom govornom nizu.

Na osnovu ove posljednje funkcije utvrđuju se minimalni osnovni jezički elementi: fonemi (فُونيم). U jeziku se fonemi rijetko javljaju izdvojeni, pa samo u tim slučajevima, pri njihovom izgovoru mogu se razlikovati tri faze:

1. pristup (rekurzija), kada se neki govorni organ pripremi za prijelaz u odgovarajući položaj za artikulaciju (نُطْق) određenog glasa;

2 držanje (ekspozicija), kada je govorni organ u stanju artikulacije toga glasa;

3. odstup (rekurzija), kada govorni organ prestaje s tom artikulacijom (ili se sprema za izgovor slijedećeg fonema).

Međutim, fonemi u govoru dolaze obično u nizu drugih fonema koji onda, u manjoj ili većoj mjeri, utječu na njihov izgovor, pa se tako javljaju njihove brojne varijante ili alofoni, kao što je, npr: "k" u: كُنْ = budi, velarno, a u: كِتَاب = knjiga, palatalno, zbog uticaja na njega vokala "u" odn. "i", u navedenim riječima.

Postoje, pak, i individualne razlike pri obrazovanju kako pojedinih fonema tako i ostalih jezičkih jedinica kod pripadnika istog jezika. Međutim, još su znatnije razlike pri postavljanju i kretanju govornih organa u dva različita jezika, jer njihovi pripadnici, tokom njihove stalne upotrebe, steknu određene trajne navike, koje, uzete u cijelosti, sačinjavaju njihovu specifičnu artikulacionu bazu (ili bazu artikulacije) karakterističnu za svaki pojedini jezik.

Jezički glasovi nastaju savršenom koordinacijom određenih govornih organa. Proces njihovog obrazovanja počinje istjerivanjem (pomoću dijafragme) zraka iz pluća (kao mijeha), koji, u obliku zračne struje, može izazvati treperenje glasnih žica, kada su one pri tom zapete grkljanskim mišićima. Ždrijelo i usna (ili nosna) šupljina, kao rezonatori, modificiraju tako oblikovan zvuk, pa tada nastaju samoglasnici i zvučni suglasnici.

Ako su, pak, glasne žice opuštene i ne trepere, nastaje šum od izdahnutog zraka, u određenoj mjeri modificiran usnom šupljinom, pa se tako stvaraju bezvučni suglasnici.

Dakle, za obrazovanje zvuka ili šuma dovoljno može biti dvoje: istjerivanje zraka iz pluća i njegovo preoblikovanje u ustima.

Druge dvije okolnosti pri tome mogu izostati ili se pridruživati onim prvim, a te su: treperenje glasnih žica i nazalna rezonacija tj. prolaz zračne struje iz pluća kroz nosnu šupljinu, mj. kroz usnu, što se desi kada je spušteno mehko nepce.

SUGLASNICI I SAMOGLASNICI [10]

Načini tvorbe suglasnika

Podjela glasova na suglasnike (konsonante - أَصْوَات صَامِتَة i samoglasnike (vokale - أَصْوَات صَائِتَة) jeste jedna od najvažnijih među ostalim njihovim razvrstavanjima. Prvo ćemo vidjeti podjelu suglasnika po načinima njihove tvorbe.

Konsonanti su šumovi koji nastaju kada zračna struja iz pluća, polazeći iz njih dalje govornim kanalom prema ustima i van, nailazi na određenim mjestima u njemu na pregradu: bilo potpunu (zatvor), bilo na polupregradu (tjesnac). Oni s potpunom pregradom su, ustvari, pravi suglasnici, a nazivaju se *šumni* (ضَاحَّة), koji se, pak, prema stepenu otvora pregrade, dijele na slijedeće grupe:

- konsonanti nultog otvora, tj. oni čija je prepreka maksimalna, pa se zračna struja mora probiti, uz izvjestan prasak, te se stoga nazivaju: *praskavi* suglasnici (plozivi, ili eksplozivni - أَصْوَات صَامِتَة إِنْفِجَارِيَّة , a nazivaju

10) Podjela konsonanata po mjestu i načinu tvorbe data je na tabeli, izrađenoj prema onoj kod Jankovića op.-cit-. str-69) s nekim manjim izmjenama. Dijagram kardinalnih vokala vidjeti kod njega na str. 37.

se i *trenutni* (momentalni - أَصْوَات صَامِتَة آنِيَّة) ili zatvoreni suglasnici (okluzivi), a to su u arapskom jeziku: ب - b, ت - t, د - d, ض - a, ط - ṭ, ك - k, ق - q, ع - ʻ ء - ʼ.

- Konsonanti s malim otvorom, te je prepreka još uvijek znatna, pa se zračna struja trlja o zidove pregrade, te se oni zato nazivaju: *trljani* suglasnici (frikativi - أَصْوَات صَامِتَة إِحْتِكَاكِيَّة) ili strujni (spiranti - أَصْوَات صَامِتَة ضَيِّقَة), a to su: ف - f, ذ - ḏ, ث - ṯ, ظ - ẓ, ز - z, س - s, ص - ṣ, ش - š, غ - ġ, خ- ẖ, ح - ḥ, ه - h. Suglasnik "h" ima maksimalan otvor, pa zvučna struja nesmetano prolazi iz pluća van.

Između gornje dvije grupe je tzv. *sliveni* suglasnik (afrikata - صَوْت صَامِت إِنْفِجَارِيّ إِحْتِكَاكِيّ), a to je u arapskom samo ج - ğ, nastalo slivanjem ploziva "d" i frikativa "ž" u jedinstven glas, i to na mjestu artikulacije njegovog prvog dijela (d).

Oni šumni suglasnici, pri čijem obrazovanju trepere glasne žice, nazivaju se zvučni (sonorni konsonanti - أَصْوَات (صَامِتَة) مَجْهُورَة, a to su: ب -b, د - d, ض - ḍ, ذ - ḏ, ظ - ẓ, ز - z, غ - ġ, ج - ğ.

Suglasnici, pak, pri čijoj tvorbi glasne žice ne trepere, zovu se bezvučni (consonates surdae - أَصْوَات (صَامِتَة) مَهْمُوسَة).

Neki od šumnih zvučnih suglasnika imaju odgovarajuće im bezvučne parnjake, obrazovane na istim mjestima artikulacije, a ti su parovi u arapskom jeziku ovi: د - d i ت - t; ض - ḍ i ط - ṭ; ذ - ḏ i ث - ṯ; ز - z i س - s, te غ - ġ i خ - ẖ. Osim ovih bezvučnih suglasnika (t, ṭ, ṯ, s,ẖ), bezvučni su, ali bez zvučnih parnjaka, i ovi: ف - f, ص - ṣ, ش - š, ك - k, ق - q, ع - ʻ, ء -ʼ, ح - ḥ i ه - h.

Suglasnici pri čijem obrazovanju zračna struja nailazi na polupregradu (tjesnac) nazivaju se zvonki (جَهْوَرِيَّة) suglasnici (sonanti), koji su po prirodi svi zvučni. S obzirom na vrstu i veličinu otvora tog tjesnaca, oni se dijele na četiri grupe.

1. - Suglasnik pri čijem izgovoru zračna struja prolazi bočno, pored obje strane jezika, pa se zato naziva: bočni (lateral - صَوْت مُنْحَرِف, a to je: ل - l.

2. - Oni suglasnici pri čijoj su tvorbi usta zatvorena, a mehko nepce spušteno tako da zračna struja mora izaći kroz nos, nazivaju se nosni suglasnici (nazali - أَصْوَات (صَامِتَة) أَنْفِيَّة), a to su: م - m, ن - n.

3. - Suglasnik za čiju je artikulaciju karakteristično treperenje vrha jezika, pa se on zato naziva: treperavi suglasnik (vibrant - صَوْت (صَامِت) مُذَبْذِب), a to je: ر - r.

Za suglasnike: l, m, n, r postoji zajednički naziv: tekući suglasnici (likvide - ذُلْق (صَامِتَة) أَصْوَات), a kojima su stari arapski gramatičari pribrajali još: ب - b i ف - f.

Suglasnici koji po svojoj prirodi stoje između konsonanata i vokala, pa se nazivaju: polusamoglasnici (semivokali - أَصْوَات نِصْفُ صَائِتَة), a to su: و - w i ى - y. Fonetski su bliski vokalima: "u", odn. "i", pa ih neki arabisti transkribiraju tako, kada su oni drugi element diftonga وَ au, odn. ىَ ai mj. aw, odn. ay. Od tih vokala oni su kraći, manje su zvučni i proizvode izvjestan šum, ali su vokalima bliži nego drugi sonati, jer im je stepen otvora za prolaz zračne struje veći nego kod tih sonanata.

***

Govoreći na početku o tzv. trijadama, spominjali su se (kao njihov treći član) emfatični konsonanti (أَصْوَات (صَامِتَة) مُطْبَقَة) kakav je, npr., ص - ṣ, u trijadi: ز - z, س - s, ص - ṣ. Prva dva (z i s) oblikuju se po tzv. osnovnoj artikulaciji, dok emfatik "ṣ" nastaje na isti način i na istom mjestu artikulacije kao i oni, ali uz tzv. dodatnu artikulaciju, te uz izvjesno pomicanje jezika unazad, kao i uz jaku napetost (tenziju) odgovarajućih govornih organa. Kada se stražnji dio jezika, pri izgovoru emfatika, digne prema mehkom nepcu (velum), onda dolazi do velarizacije, praćene ujedno sužavanjem ždrijela (farinksa), a to se naziva faringalizacija. Razlika između ta dva procesa je neznatna, a osim toga, oni su kod arapskih emfatika istodobni, pa se za tu pojavu mogu ravnopravno upotrebljavati oba naziva. U arapskom jeziku postoje četiri emfatika, od kojih su tri: ص - ṣ, ط - ṭ, ظ - ẓ nelateralizirani (gdje bi po nekim spadalo i ق - q), te jedan lateraliziran: ض - ḍ, tako nazvan zbog popratnog mu lahkog laterala "l", koji se (u klasično doba) javljao pri njegovoj artikulaciji, ali je danas nastala izvjesna izmjena njegovog izgovora.

***

Svi arapski suglasnici mogu biti udvojeni (geminirani), pa se tada nazivaju: udvojeni suglasnici (geminate - أَصْوَات صَامِتَة مُشَدَّدَة). Oni se tada nazivaju i produženi suglasnici, jer se srednja faza (ekspozicija), pri izgovoru određenog suglasnika, produži u trajanju od skoro dvaju prostih (مُخَفَّف) suglasnika. U pismu se (kada je vokalizirano) geminata obilježava posebnim znakom (شَدَّة), pisanim iznad dotičnog prostog suglasnika, a u transkripciji, njegovim udvajanjem, npr., رَبٌّ - rabbun (= gospodar) i sl.

Suglasnici po mjestu tvorbe

Ta mjesta na kojima se tvore suglasnici (مَخَارِجُ ٱلْحُرُوف) zapravo su pregrade i tjesnaci na putu zračne struje iz pluća van, nalaze se duž cijelog fonacionog kanala, od usta do grkljana. Tim redom ćemo ih izložiti, a prema našoj tabeli: Podjela arapskih suglasnika (u okomitom smjeru odozgo). To bi bilo slijedećih deset grupa:

1. - *Dvousneni* suglasnici (bilabijali, أَصْوَات صَامِتَة شَفَتَانِيَّة), nastaju prijanjanjem obiju usana jedne uz drugu, a to su: ب - b, م - m, و - w.

2. - *Zubnousneni* suglasnik (labiodental, صَوْت صَامِت شَفَوِيّ سِنِّيّ), donja usna pritisne se uz gornje sjekutiće (ثَنِيَّة pl. ثَنَايَا), a to je: ف - f.

3. - *Zubni* suglasnici (dentali, أَصْوَات صَامِتَة سِنِّيَّة), vrh jezika osloni se na osnovicu gornjih sjekutića (a djelimično na njihove desni = alveole. Tu spadaju (plozivi): د - a, ت - t; (emfatični plozivi): ض - ḍ, ط - ṭ; (sonanti, i to): (lateral) ل - l i (nazal) ن - n.

4. - *Međuzubni* suglasnici (interdentali, أَصْوَات صَامِتَة مِمَّا بَيْنَ ٱلْأَسْنَان), vrh jezika djelimično se isturi između malo razmaknutih (gornjih i donjih) sjekutića. To su (neemfatični frikativi): ذ - ḏ, ث - ṯ, te (emfatični frikativ) ظ - ẓ.

5. - *Desnični* (ili nadzubni) suglasnici (alveolari, أَصْوَات صَامِتَة لِثَوِيَّة) vrh jezika prisloni se iznad gornjih sjekutića na desni (alveole), s tim što se zubi (gornji i donji) dobro međusobno primaknu, pa nastane piskav šum pri njihovom izgovoru, zbog čega se ovi suglasnici nazivaju također *piskavim* (sibilanti, حُرُوفُ ٱلصَّفِير). To su (frikativi), i to: neemfatični: ز - z, س - s, te emfatično: ص - ṣ; a uz njih je i (sonant, i to vibrant): ر - r.

6. - *Prednjonepčani* suglasnici (palatali, أَصْوَات صَامِتَة حَنَكِيَّة (وَسِيطَة) zovu se tako zbog primicanja sredine jezika tvrdom nepcu (palatum), s tim što kod ش - š i ج - ğ vrh jezika pravi određene pregrade s alveolama gornjih sjekutića, pa su oni, zapravo, palato-alveolari. Međutim frikativ je (po načinu tvorbe), naime treći palatal ي - y, sonant, i to semivokal, kod kojeg nema one pregrade kao pri izgovoru palatala š i ğ.

7.- *Zadnjonepčani* suglasnici (velari, أَصْوَات صَامِتَة حَنَكِيَّة قَصِيَّة): korijen jezika svojim dizanjem prema mehkom nepcu (velum) stvara potpunu pregradu za prolaz zračne struje iz pluća kao kod (ploziva) ك -k, ili, pak, tjesnac, kod (frikativa) غ - ġ i خ - ḫ.

8.- *Resični* suglasnik (uvular, صَوْت صَامِت لَهَوِيّ) nastaje u predjelu resice (uvula) tako da stražnji dijelovi mehkog nepca (s uvulom) međusobno stvore potpunu pregradu svojim podizanjem, pa njenim trenutnim otvaranjem nastaje praskavi suglasnik, koji je prema tome uvulo-velarni

ploziv, a to je: ق - q. Neki autori u resične suglasnike ubrajaju također ġ i ẖ (o čemu će još biti riječi).

9. - *Ždrijelni* suglasnici (faringali, أَصْوَات صَامِتَة حَلْقِيَّة) su oni pri čijem izgovoru se steže ždrijelo (farinks), a korijen jezika povlači unazad prema njemu, te tako nastaje ili tjesnac u njemu, kod (frikativa) ح - ḥ, ili potpuna pregrada kod (ploziva) ع - '.

10.- *Glasnični* suglasnici (glotali - أَصْوَات صَامِتَة مِزْمَارِيَّة), a po nekima se nazivaju i: grkljanski suglasnici (laringali, أَصْوَات صَامِتَة حَنْجَرِيَّة), zrak iz pluća nailazi ili na zatvorene glasne žice, pa se uz prasak probija između njih (tj. kroz glotis), kao što je to kod (ploziva) ـُـء tzv. hamze) ili, pak, taj se zrak probija kroz tjesnac između glasnica, tarući se o njih, pa nastaje šum (aspiracija), bez ikakve dalje prepreke u govornom kanalu, a to je kod (frikativa) ه - h.

***

Osim navedenih tipova konsonanata arapskog književnog jezika, u njegovim se dijalektima javljaju i drugi suglasnici, a pogotovu u drugim jezicima, semitskim i ostalim širom svijeta.[11] Međutim, rad je ograničen na književni jezik (ali bez njegovog vremenskog ograničenja), pa se o tim drugim suglasnicima ovdje neće govoriti. Isti je slučaj i s vokalima, pa će se u idućem odlomku razmatrati samo vokali u književnom arapskom jeziku.

TVORBA SAMOGLASNIKA

Drevni arapski jezik jako je dobro sačuvao i vokalizam prasemitskog jezika u njegovoj jednostavnosti od tri osnovna (timbra) vokala: a, i, u kao kratka i odgovarajuća im tri duga: ā, ī, ū, istoga kvaliteta.

Vokali su, u akustičkom pogledu, tonovi (s neznatnim propratnim šumom) koje stvara zračna struja potisnuta iz pluća, učinivši da trepere razmaknute glasnice i ne nailazeći ni na kakvu pregradu u fonacionom kanalu. Pri tome se samo mijenja oblik rezonatornih šupljina u ždrijelu i ustima, usljed čega nastaju različiti vokali, koji se tako međusobno razlikuju po svome kvalitetu, odn. timbru. U tom procesu najviše su na djelu: jezik, usne i mehko nepce. Prema njihovom učešću pri izgovoru,

11) Ističemo da je Cantineau u spomenutom radu o fonetici arapskih glasova dosta pažnje posvetio i arapskim dijelektima u tom pogledu i to tokom cijelog svoga rada, ali smo se mi ovdje osvrnuli samo na neke pojave u njima.

vokale dijelimo na dva načina. U prvom (po vodoravnom smjeru) to su vokali prednjeg, srednjeg i stražnjeg reda, ili drukčije rečeno: prednji, središnji i stražnji vokali. Kod prednjih vokala jezik se pomiče naprijed, pa se stoga sužava usna, a širi ždrijelna šupljina (kod vokala "i"). Kod stražnjih vokala je upravo obrnuto: povlačenjem jezika unazad sužava se ždrijelna, a širi usna šupljina (kod vokala "u"). Kod središnjih vokala jezik je u mirujućem položaju, tj. ne miče se ni naprijed ni nazad (kod vokala "a").

Drugi način podjele vokala (po okomitom smjeru) razlikuje: visoke, pri čijem je izgovoru jezik najviše dignut prema nepcima (kod vokala: i, u), te niske, kod kojih se jezik najniže spusti (kod vokala "a"), i srednji, kod kojih se jezik postavi u položaj između prava dva (kod vokala: e, o).

Od osam tzv. kardinalnih vokala, koji označavaju osnovne vokalske vrijednosti, četiri obrazuju njihovu osnovicu, kao krajnje granične vrijednosti: 1) granična prednja visoka tvorba: "i"; 2) granična središnja niska tvorba: "a"; 3) granična stražnja niska tvorba: "a"; granična stražnja visoka tvorba: "u". [12]

S obzirom na oblik pri izgovoru vokala, usne mogu biti: razvučene (kod "i"), u neutralnom položaju (kod "a") i zaobljene (kod "u").

Prema stepenu otvorenosti govornog aparata, arapski vokali se dijele na otvorene: a, ā, te zatvorene (misli se, zapravo, samo na manju otvorenost), a to su:i, ī; u, ū.

Dužina trajanja vokala ima u arapskom jeziku distinktivnu vrijednost, pa su kratki vokali prema dugim zasebni fonemi. U određenim okolnostima (npr. pri recitaciji) kratki vokali mogu postati sasvim kratki (ultrakratki), a drugi se jako izdužiti (ultradugi).

Kako se može vidjeti, u arapskoj ortografiji, u pismu su se bilježila (u slučaju vokalizacije) tri timbra kratkih vokala (zvanih: حَرَكَة pl. حَرَكَات), a ti su: فَتْح -"a", كَسْر "i" ضَمّ - "u". Uz ove znakove, i to za oznaku dugih vokala, upotrebljavaju se slova: ا ('alif, a nekad i ى -yā') za: ā; و (wāw) za "ū"; ى (yā') za "i". Ta tri slova zato su nazvana: slova duljenja - حُرُوفُ ٱلْمَدِّ .

Stari arapski gramatičari zapazili su određene nijanse izgovora vokala, uvjetovane njihovom fonetskom okolicom, kao što je pomicanje od onih njihovih graničnih vrijednosti prema vrijednostima nekih drugih vokala tj. približavanje njihovom izgovoru ili potpuni prijelaz u njih (npr. pomak izgovora "a" prema "e", te "i" prema "u", ili "u" prema "o" i dr.), odn. javljanje vokalnih alofona. S tim u vezi, između ostalog, u posebnom dijelu

12) U ovome, zajedno sa dijagramima kardinalnih vokala, uporediti ono što navodi Janković, op. cit., str. 37.

o arapskom vokalizmu, bit će pobliže razmatrane i pojave o kojima su govorili ti gramatičari, naime: إِمَالَة ، تَفْخِيم i إِشْمَام.

Uz vokale dolaze i spojevi dvaju vokala u jedinstvenu izgovornu cjelinu, a to su *dvoglasi* (diftonzi, أَصْوَات صَائِتَة مُرَكَّبَة) od kojih u arapskom jeziku nalazimo samo dva: ـَـو - au (ili aw) i ـَـي - ai (ili ay), o kojima će također još biti riječi u posebnom dijelu o arapskom vokalizmu.

Glasovne promjene

Pored spomenutog utjecaja susjednih glasova na pojedine foneme kod razmatranja alofona, u vezi s tim se mogu desiti i veće promjene, koje spadaju u tzv. kombinatornu fonetiku. Od tih pojava najvažnije su tri: 1) *jednačenje* (asimilacija, مُمَاثَلَة صَوْتِيَّة); 2) *razjednačivanje* (disimilacija, مُخَالَفَة صَوْتِيَّة) i 3) *premetanje* (metateza, قَلْب).[13]

Asimilacija je pojava međusobnog, izjednačivanja dvaju fonema u dodiru (ili blizini), npr.: وَجَدْتُ > وَجَتُّ (wağadtu wağattu = našao sam); فيه mj. فيهُ (fi-hi mj. fi-hu). To bi bilo jednačenje po zvučnosti. U primjeru, pak, kao što je: سُنْبُل , koja se izgovara: سُمْبُل (tj. sunbul sumbul) imao jednačenje po mjestu obrazovanja, tj. parcijalnu asimilaciju ili tzv. prilagođavanje (akomodaciju).

Oba navedena primjera spadaju u regresivnu asimilaciju, gdje se prvi fonem mijenja prema slijedećem (dt je prešlo u tt). Suprotna ovoj je progresivna asimilacija, gdje se drugi fonem mijenja prema prvom, npr.: ازْتَادَ > ازْدَادَ (zt je prešlo u zd).

Disimilacija je pojava (suprotna asimilaciji) da se dva identična ili, pak, po nekim osobinama slična fonema, u neposrednom dodiru ili u međusobnoj blizini, razjednače, tj. postanu međusobno različiti. Tako, npr.: "i" se pretvorilo u "n" zbog blizine drugog "i" u riječi. لَعَلَّ > لَعَنَّ (la'ala la'anna) i sl.

Metateza je pojava zamjenjivanja mjesta dvaju fonema unutar neke riječi (a da ona pri tome zadrži isto značenje), kako je u primjeru: سَبْسَب > بَسْبَس (sabsab basbas = pustinja) i sl.

Izgleda da su stari arapski gramatičari manje pažnje posvetili disimilaciji i metatezi, a više asimilaciji, i djelimičnoj i potpunoj. Prvu su svrstali među razne pojave pod nazivom: zamjenjivanje (permutacija,إِبْدَال ili بَدَل)[14] Slično

13) O toj pojavi, uz mnogobrojne primjere, pogledati u djelu: 'Abdu-l-Raḥmān Ğalālu-l-dīn Al-Suyūtī, الْمُزْهِرُ فِى عُلُوم اللُّغَة وَأَنْوَاعِهَا, Dio I, u poglavlju pod naslovom: مَعْرِفَةُ الْقَلْب, str. 476-481 (djelo nema oznake mjesta ni godine izdanja).

14) O ovoj pojavi vidjeti kod Al-Suyūṭīya, op. cit., I, poglavlje: مَعْرِفَةُ الإِبْدَال, str. 460-475.

je i s potpunom asimi- lacijom (u Basri zvanoj: إِدِّغَام a u Kufi: إِدْغَام), koju su detaljnije obrađivali.

Oni su razlikovali "malu asimilaciju", kada su konsonanti bili u neposrednom dodiru, od "velike asimilacije", u kojoj su dva konsonanta, koji se jednače, bili razdvojeni vokalom, pa je najprije taj vokal ispao (sinkopa), izgubio se jedan slog, a ta dva su se konsonanta onda međusobno izjednačila.

Prema manjoj ili većoj međusobnoj sličnosti tih konsonanata razlikovali su tri vrste asimilacije.

1) إِدِّغَامُ ٱلْمُتَمَاثِلَيْنِ tj. asimilacija dvaju konsonanata s istim mjestom obrazovanja i istim osobinama.

2) إِدِّغَامُ ٱلْمُتَجَانِسَيْنِ tj. asimilacija dvaju konsonanata s istim mjestom tvorbe, a različitim osobinama.

3) إِدِّغَامُ ٱلْمُتَقَارِبَيْنِ tj. asimilacija dvaju konsonanata međusobno bliskih po mjestu svoje artikulacije, te svojim fonetskim osobinama.

Fonetske promjene uopće mogu biti uvjetovane (kondicionirane) ili neuvjetne (inkondicionirane). Uvjetovane su one koje nastaju pod utjecajem određenih susjednih fonema na neki fonem, a neuvjetovane su one koje nastaju u bilo kojem položaju datog fonema i bez obzira na druge glasove.

Pored navedenih pojava, u posebnom dijelu će se razmotriti još neke druge, svojstvene arapskom jeziku, a u vezi s fonetikom kako konsonanata tako i vokala, te određenih njihovih kombinacija.

POSEBNI DIO

Arapski konsonantizam

Arapski književni jezik raspolaže sa 28 konsonantskih fonema, koji su u njegovom alfabetu poredani na slijedeći način: ء -', ب - b, ت - t, ث - ṯ, ج - ğ, ح - ḥ, خ - ẖ, د - d, ذ - ḏ, ر - r, ز - z, س - s, ش - š, ص - ṣ. ض - ḍ, ط - ṭ, ظ - ẓ, ع -ʿ, غ - ġ. ف - f, ق - q, ك - k, ل - l, م - m, ن - n, ه -h, و - w, ى - y.

Međutim, u ovom dijelu ćemo prikazati izgovor arapskih konsonanata, poredavši ih po mjestima njihove artikulacije, i to prema grupi šumnih suglasnika, a onda one iz grupe sonanata.

Pri opisu pojedinih suglasnika neće se ponovo iznositi detalji o njihovim već prikazanim osobinama, nego samo osnovne karakteristike.

		ŠUMNI SUGLASNICI						ZVONKI SUGLASNICI			
		PRASKAVI		TRLJANI		SLIVENI		Bočni	Nosni	Treper	Polusa-mogl.
		ZV.	BEZ.	ZV.	BEZ.	ZV.	BEZ.	ZV.	ZV.	ZV.	
DVOUSMENI		b - ب							m - م		w - و
ZUBNOUSMENI					f- ف						
ZUB-		d - د	t-ت					l - ل	n -ن		
NI	EMFATIČNI	ḍ-ض	ṭ - ط								
MEĐU				ḏ - ذ	ṯ-ث						
ZUBNI	EMFATIČNI			ẓ - ظ							
DESN-				z - ز	s - س					r - ر	
IČNI	EMFATIČNI				ṣ - ص						
PREDNJONEPČANI					š - ش	ğ - ج					y - ي
ZADNJONEPČANI			k - ك	ġ - غ	ḫ - خ						
RESIČNI			q - ق								
ŽDRIJELNI			ʻ - ع		ḥ - ح						
GLASNIČNI			ʼ - ء		h - ه						

Uzgred ćemo vršiti kratko poređenje s našim odgovarajućim suglasnicima, ukazujući na manje ili veće razlike kod nekih, te na nepostojanje određenih suglasnika u jednom od ta dva jezika, u odnosu na onaj drugi.

A. *Šumni suglasnici*

Prema priloženoj tabeli arapskih suglasnika, a po mjestu artikulacije, u šumne suglasnike spadaju slijedeće grupe: 1. dvousmeni, 2. zubnousneni, 3. zubni, 4. međuzubni, 5. desnični, 6. prednjonepčani, 7. zadnjonepčani, 8. resični, 9. ždrijelni i 10. glasnični suglasnici.

I - *Dvousmeni suglasnik* ب - b

Od šumnih suglasnika u arapskom jeziku postoji samo jedan, naime "b", koji je dvousmeni praskavi zvučni suglasnik, kome odgovara suglasnik "b" u bosanskom jeziku.

Potpunu pregradu čine obje usne, čijim naglim otvaranjem dolazi do praska pri izlasku nagomilanog zraka u ustima, uz treperenje glasnih žica.

Na kraju riječi (kao u turskom, ruskom, njemačkom jeziku i dr.), te ispred bezvučnih suglasnika, dolazi do manjeg ili većeg obezvučenja (devokalizacije - تَقْلِيلُ ٱلْجَهْرِ) konsonanta "b" u njegov alofon, odn. u njegov bezvučni parnjak "p" (npr.: ثَوَاب - ṯawāb > ṯawāp; uporedi naš arabizam: sevap; ili: سَبْت - sabt > sapt = subota) i sl.

Kako se dosada vidjelo, književni arapski jezik nema suglasnika "p", pa taj njemu strani fonem Arapi zamjenjuju najbližim mu fonenom "b" (te ga u pismu obilježavaju njegovim slovom: ب, a nekad i preciznije, iz perzijskog pisma posuđenim slovom: پ = p.

Krajnje "b" neke riječi može se asimilirati s početnim "f" ili "m" (pri recitaciji Qur'āna, i inače), kao u primjerima: إِذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ (iḏhaf fa man tabi'a-ka); يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ (yu'aḏḏim may yašā'u) i sl.

Navode se i neke neuvjetne promjene (إِبْدَال) suglasnika "b", npr., b > m: بَنَاتُ بَخْرٍ > بَنَات مَخْرٍ (= bijeli oblačci prije ljeta).b > f, npr.: إِبَّان > إِفَّان (= vrijeme) i dr.

II *Zubnousneni suglasnik* ف - f

Od šumnih suglasnika u ovoj grupi javlja se samo "f", a on je zubnousneni trljani bezvučni suglasnik, identičan suglasniku "f" u našem jeziku.

Gornji sjekutići, pritisnuvši se na donju usnu, tvore tjesnac zračnoj struji iz pluća, koja, pri izlasku kroz njega, stvara poseban trljajući šum, bez treperenja glasnih žica.

Arapski književni jezik ne posjeduje zvučni parnjak ovog suglasnika tj. "v", pa Arapi mjesto njega u tuđicama upotrebljavaju najbliži mu suglasnik "f". Pri tačnijem obilježavanju stranog im "v" služe se iz perzijskog pravopisa preuzetim slovom: ڤ = v.

Od uvjetovanih promjena krajnje "f" jedne riječi može se jednačiti s početnim "b" druge, pa će od - fb - nastati -bb -, kao u primjeru: نَخْسِفْ بِهِمْ (naḫsib bi-him = učinit ćemo da budu progutani) i sl.

Rijetka je neuvjetovana promjena (إِبْدَال), odn. zamjena f > t, kao u riječi: مُغْفُور > مُغْثُور (= neki biljni sok sličan medu); ili promjena: f > b, npr.: فِسْكِل > بِسْكِل (= posljednji, bezvrijedan) i dr.

III - *Zubni suglasnici*

a) Neemfatični: د - d, ت - t

1) Zubni suglasnik د - d

Od šumnih suglasnika "d" je neemfatični zubni praskavi zvučni suglasnik, koji odgovara istovjetnom suglasniku "d" u bosanskom jeziku.

Pri njegovom obrazovanju vrh jezika prione uz osnovnicu gornjih sjekutića, tako da se stvori potpuna pregrada zračnoj struji natiskanoj u usnoj šupljini. Naglim odvajanjem jezika od zuba nastaje prasak pri izbijanju zraka iz usta, a da uz to zatrepere glasne žica.

Pri artikulaciji konsonanta "d" (kao i bezvučnog mu parnjaka "t") u arapskom izgovoru dešava se da vrh jezika djelimično dodirne i alveole gornjih sjekutića, pa bi "d" i "t" tada bili: zubno-desnični suglasnici (dentoalveolari). Neki ih autori označavaju čak kao alveolare, što neće biti sasvim tačno, jer to nije jedna od bitnih crta njihovog izgovora.

Neuvjetne promjene suglasnika "d" nisu brojne. Za njih se navodi, npr., prijelaz: d > t u riječi: دَرَبُوت > تَرَبُوت (= krotka deva); d > ṭ u primjerima: مَدَّ > مَطَّ (= oduljeno izgovarati - neki suglasnik); إِبْعَاد > إِبْعَاط (= udaljavanje) i sl.

Brojni su, pak, primjeri uvjetovanih promjena, i to asimilacije krajnjeg "d" (kao i t, ṭ) u riječi, ili ako iza "d" stoji kratki vokal, a iduća riječ počinje jednim od ovih konsonanata: t, ṭ, ḏ, ṯ, ẓ, z, s, ṣ, š, ğ, ḍ. Evo nekoliko primjera za krajnje "d": قَدْ تَفَرَّقُوا (qat tafarragū = već su se razišli); أَبْعَدْ ذَلِكَ ('ab'ia ḏālika = udalji toga); لَم يُرِدْ شَيْئًا (lam yuriš šay'an = nije htio ništa) itd.

Primjeri, međutim, s ispadanjem spomenutog kratkog vokala i jednačenjem "d" s idućim konsonantom nakon toga, teško da će se naći u pravilnom izgovoru, kao što je u primjeru (koji s ostalim daje Cantineau): حَرَدَ ظَالِمٌ (ḥaraẓ ẓālimun = jedan nasilnik se povukao) i sl.

2) *Zubni suglasnik* ت - t

Od šumnih suglasnika "t" je neemfatični zubni praskavi bezvučni suglasnik, koji odgovara istom takvom suglasniku "t" u našem jeziku.

Po svojoj artikulaciji isti je kao "d", samo bez učešća titranja glasnih žica. Kao što je već ukazano kod "d", i ovaj suglasnik (t) može po svom izgovoru biti i dentoalveolaran, pri bližem preciziranju mjesta njegovog obrazovanja.

Većina fonetičara ne osvrće se na mogućnost aspiracije (نَفَسِيَّة) konsonanta "t" (kao i d,ṭ), pa ako se ona ponekada i javi kod njih, to nije nikako karakteristično za njih u književnom izgovoru.

Uvjetovane promjene ovog suglasnika (t) malo su zabilježene. Tako se navodi prijelaz t > ṭ glagola: أَفْلَتَ > أَفْلَطَ (osloboditi, spasiti).

Od uvjetovanih promjena (kako navodi Cantineau) je prijelaz t > h u sufisku za ženski rod: -at(un), u pauzi (وَقْف), pa se, npr., mjesto: نَاقَةٌ (nāqatun) pauzi kaže: nāqah. On to objašnjava tako da je, vjerojatno u pauzalnom izgovoru, "t" najprije potpuno otpalo (tj. govorilo se: nāqa), pa se onda iza krajnjeg "a" sekundarno razvilo ono - "h", te se dobio izgovor nāqah, sa -ah, kao u svim sličnim slučajevima. Treba, pak, naglasiti da se to događalo s nastavkom-at(un) samo kod imenica i pridjeva ženskoga roda u jednini. U ostalim slučajevima krajnje pauzalno -t ostalo je sačuvano u izgovoru: بِنْتْ (bint = kći), فَلَوَاتْ (falawāt = pustinje), كَتَبَتْ (katabat = napisala je), i sl.

Brojne su asimilacije suglasnika "t". On se iza emfatika ṣ, a, ẓ jednači s njima po načinu izgovora, pa prelazi u emfatično "ṭ". Taj prijelaz t < ṭ ima u primjerima: إِصْطَحَبَ (iṣṭaḥaba < iṣtaḥaba = uzeti za druga); إِضْطَجَعَ (iḍṭağa'a < iḍtağa'a = leći); إِظْطَلَمَ (iẓṭalama < iẓṭalama < iẓtalama = pretrpjeti nepravdu) i sl. Kako se vidi, to se događa u VIII vrsti glagola s paradigmom: إِفْتَعَلَ - ifta'ala.

U toj vrsti se "t" jednači s prethodnim suglasnicima: d, ṭ, ḏ, ẓ, s, z, ṣ, ḍ, stvarajući od njih geminate (udvojene suglasnike), npr.: إِدَّنَى (iddanā < idtanā = približiti se); إِذَّكَرَ (iḏḏakara < iḏtakara = sjetiti se); إِضَّجَعَ (iḍḍağa'a < iḍtağ'a = leći i sl.

***

Konsonant "t" pronominalnih sufiksa: تَ (-ta, -ti, -tu, تُمْ (-tum) i تُنَّ (-tunna) asimilira se s prethodnim "t" (treći radikal glagola, pa od -ṭt nastane:-ṭṭ, itd., npr.: أَحَطُّ (aḥaṭṭu mj. أَحَطْتُ -aḥaṭtu = obuhvatio sam) i sl. Iza z, ḍ ovako "t" se jednači s njima: فُزْدُنَّ (mj. فُزْتُنَّ = uspjele ste). Kada je treći radikal "a", može doći do jednačenja onog "t" s njime, pa od -dt nastaje -aa, u gornjim sufiksima, npr.: عُدُّ ('uddu mj. عُدْتُ -'udtu = vratio sam se) i dr.

Postoji i suprotno jednačenje, naime: ṭt > tt, ili: dt > tt, kao što je u primjerima: حُتِّ (ḥutti mj. حُطْتِ ḥuṭti = čuvala si); أَرَتُّمْ ('arattum mj. أَرَدْتُمْ -'aradtum = htjeli ste) i sl.

***

Konsonant "t" prefiksa ta- u V i VI vrsti glagola (oblika: tafa''ala, odn. tafā'ala) može se, nakon ispadanja vokala "a" iz toga prefiksa, izjednačiti s

prvim radikalom glagola, ako je to jedan od slijedećih suglasnika: t, ṯ, ğ, d, ḏ, z, s, š, ṣ, ḍ, ṭ, ẓ, stvorivši od njih geminate, ispred kojih se onda stavi prostetski alif s vokalom "i" (tj. إ i-), npr.: إِزَّمَّلَ (iz-zammala تَزَمَّلَ (tazammala = ogrnuti se); إِدَّارَكَ (iddāraka< تَدَارَكَ = sustizati se) i sl.

U imperfektu (اَلْمُضَارِعُ) glagola V i VI vrste prefiksa ta- se može ispustiti, zbog izbjegavanja ponavljanja istoga sloga, pa se, npr., kaže: تَنَزَّلُ (tanazzalu mj. تَتَنَزَّلُ - tatanazzalu = silazi); تَمَارَضُ (tamāraḍu mj . تَتَمَارَضُ -tatamāraḍu = praviš se bolestan) i sl.

***

Kao kod "d", tako i konsonant "t", kada je na kraju riječi, ili je iza njega kratak vokal, a slijedeća riječ počinje sa: d, ṭ, ṯ, ḏ, ẓ, s, ṣ, š, ğ, ḍ, on se može jednačiti s tim suglasnicima, stvarajući od njih geminate, kao što imamo u primjerima: أَسْكِتْ طَاهِرًا ('askiṭ Ṭahira!); قَالَتْ زَيْنَبُ (qālaz Zaynabu = Zejneba reče); أَدْخَلَتْ ضَيْفَهَا ('adḫalaḍ ḍayfa-hā = ona uvede svoga gosta) i sl.

Rijetko će se javiti ispuštanje spomenutog kratkog vokala, npr.: بَيَّتَ طَائِفَةٌ (bayyaṭ ṭā'ifatun = jedna grupa radila je noću) i sl.

Nekada se asimilacija može dogoditi između radikala nekih riječi, kao što se, npr., desilo u riječi: وَدّ (wadd-) ili وَتّ (watt-) od وَتْدٌ (watt = kočić).

Riječ: سِتّ (sitt-) razvila se iz književnog oblika سَيِّدَة (sayyidat = gospođa).

Do jednačenja (posrednim putem) vjerojatno je također došlo i kod broja: سِتٌّ (sittun) i: سِتَّةٌ (sittatun = šest), i to preko drevnog oblika سِدْثٌ (sidṯun) i سِدْثَةٌ (sidṯatun), nakon što je dṯ prešlo u tt.

B) *Emfatični zubni suglasnici*

1.- Zubni suglasnik ض - ḍ

Prema savremenom izgovoru, od šumnih suglasnika "ḍ" je emfatični zubni praskavi zvučni suglasnik, kakav ne postoji u našem jeziku.

Pri njegovoj tvorbi vrh jezika prione uz osnovicu gornjih sjekutića, prednji mu se dio osloni na desni iznad njih, te se tako stvori potpuna pregrada. Srednji dio jezika se ulegne, a stražnji uzdigne prema mehkom nepcu, dok su usne malo zaobljene. Pri naglom otvaranju te pregrade, u ustima nakupljeni zrak, potisnut iz pluća, uz prasak izlazi van, a da pri tom glasne žice zatrepere.

Neki fonetičari, s obzirom na pregradu, obilježavaju "ḍ" i kao zubno-desnični, zazubni ili, pak, kao desnični suglasnik, dok postoji i

tvrdnja da se on izgovara isto kao ظ - ẓ, pa bi "ḍ" tada bio: emfatični međuzubni trljani zvučni suglasnik, tj. ne bi spadao među praskave suglasnike (plozive).

Ni stari arapski gramatičari nisu "ḍ" ubrajali među praskave (شَدِيد) glasove, nego među trljane (رَخْو) suglasnike. Prema njihovom opisu, izgovor suglasnika "a" mora se razlikovati od današnjega. Otvaranje pregrade bilo je sporije, a zrak iz pluća izlazio je i bočno, tj. s jedne ili s obje strane jezika (slično kao pri izgovoru suglasnika "l"). Po njima, on nije bio parnjak neemfatičnom suglasniku "d". To je bio osebujan glas, specifičan za Arape, pa su sebe nazivali: اَلنَّاطِقُونَ بِالضَّاد = oni koji govore sa ḍādom. U vezi s njegovom tvorbom je i tzv. اَلإِسْتِطَالَة, tj. izduženost njegovog mjesta obrazovanja. Međutim, tokom vremena, način njegove tvorbe se mijenjao, u ovom ili onom smislu, dok najzad nije dobio onakav izgovor kakav smo opisali u početku, a koji je pretežan u savremenom književnom jeziku.

Još u drevno vrijeme zapažene su neke promjene suglasnika "ḍ", pa tako stari arapski filolozi jedan njegov pogrešan izgovor, nazivaju: ضَاد ضَعِيفَة (= slabi ḍād), koji se (prema Sīrafīyu) izgovarao kao ظ - ẓ, odn. kao neki suglasnik koji je stajao između ض i ظ (ḍ i ẓ).

Od njegovih drugih promjena rijetko se javlja prijelaz: ḍ > l, kao kog glagola: اِضْطَجَعَ > إِلْتَجَعَ = leći (prema paradigmi: ifta'ala).

Suglasnik "ḍ" se vrlo rijetko jednači sa drugim suglasnicima. Takvo je jednačenje po zvučnosti sa slijedećim ط -ṭ u primjeru: مُضْطَجِع < مُطَّجِع, a ovo posljednje je izvedeno prema: مُضْتَجِع (tj.paradigmi:mufta'ilun)=onaj koji leži.

2. *Zubni suglasnik* ط - ṭ

Od šumnih suglasnika "ṭ" je emfatični zubni praskavi bezvučni suglasnik, a takav glas u našem jeziku ne postoji.

Pri tvorbi ovoga suglasnika vrh jezika pritisne se na osnovicu gornjih sjekutića, pa se tako potpuno zatvori prolaz zračnoj struji iz pluća. Srednji dio jezika se udubi, a korijen mu se uzdigne prema mehkom nepcu, suzivši tako ždrijelnu šupljinu. Jezik i popratni govorni organi su u napetom stanju, a usne malo zaokružene. U ustima natisnuti zrak, pri naglom otvaranju pregrade, uz prasak izbije van, a da pri tom glasne žice ne zatrepere.

Prema nekim istraživačima, vrh jezika se pri izgovoru suglasnika "ṭ" dotiče i desni (alveola), i to djelimično ili pretrežno, pa bi se on tada mogao svrstati među: zubno-desnične (dento-alveolare), ili po nekima,

među zazubne (postdentale), ili čak desnične suglasnike (alveolare). Takva precizacija, međutim, nije od neke bitne važnosti, jer je ovaj suglasnik, po položaju vrha jezika, manje ili više, ipak jedan od zubnih suglasnika.

Stari arapski gramatičari ubrajaju se u "ṭ" među zvučne (مَجْهُورَة) suglasnike, pa je, možda, ono najprije i bilo takvo, ali je u savremenom književnom izgovoru obezvučeno, tj. postalo bezvučno (= مَهْمُوسَة).

Oni su zapazili i prijelaz ṭ > t, npr., u riječi: طَالِب, izgovoreno: tālib mj. ṭālib (= učenik), i to kod stanovnika istočnog Iraka, vjerojatno pod utjecajem perzijskog jezika. Takva promjena (ṭ > t) redovna je i u našim arabizmima, jer je kod nas nepostojećem "ṭ" najbliži naš suglasnik "t", ali zato treba paziti pri izgovoru arapskog "ṭ" na njegovu karakterističnu razliku prema našem suglasniku "t".

Slučajevi disimilacije kod suglasnika "ṭ" su rijetki, kao što je, npr.: فُسْتَاط mj. književnog: فُسْطَاط. Primjeri, pak, asimilacije kod njega se javljaju nešto češće.

Naime, kao kod suglasnika "d" i "t", tako i "ṭ", kada bude na kraju riječi, ili kada iza njega dođe kratak vokal, a slijedeća riječ počinje jednim od suglasnika: d, t, ḏ, ṯ, ẓ, z, s, ṣ, š, ğ, ḍ, onda se "ṭ" s njima jednači, stvarajući od njih geminate: aa, tt, itd. Evo za to nekoliko primjera: فَرَطَ دَاوُدُ (farid Dāwudu = Davud je bio prvi); لاَ تُخَالِطْ ذَلِكَ ٱلرَّجُلَ (Lā tuḫaliḥ ḫālika r-rağula = Ne druži se s tim čovjekom!); أَسْخَطَ زَمِيلَهُ ('asḫaz zamīla -nū = razljutio je svoga (njegovog druga); نَشِّطْ جَارَكَ (naššiğ ğāra-ka = razvedri svoga susjeda) i sl.

IV - MEĐUZUBNI SUGLASNICI

a) *Neemfatični:* ذ - ḏ, ث - ṯ

1. *Međuzubni suglasnik* ذ - ḏ

Od šumnih suglasnika "ḏ" je neemfatični međuzubni trljani zvučni suglasnik, pa prema tome ne postoji u bosanskom jeziku.

Pri izgovoru suglasnika "ḏ" vrh jezika postavi se između gornjih i donjih sjekutića, uz malo otvorene usne. Tako se stvori tjesnac za zrak iz pluća, koji se trlja izlazeći iz usta, a pri tom glasnice zatrepere.

U arabizmima našeg jezika "ḏ" se redovno zamjenjuje našim "z" (npr.: ذُو ٱلْفِقَار - Ḏu-l-fiqār Zulfikar), pa treba obratiti pažnju na njegov pravilan opisani izgovor u arapskom književnom jeziku (u čijim se dijalektima "ḏ" zamjenjuje suglasnicima: "d" ili "z").

Suglasnik "ḏ" se jednači s određenim drugim suglasnicima, kada stoje iza njega, stvarajući tako od njih geminate, a to su ovi suglasnici: t, d, ṭ, ṯ, ẓ, z, s, ṣ, š, ğ, ḍ. Evo nekoliko primjera takve asimilacije: أَخَذَ دَارِمٌ ('aḫad Dārimun = Darim je uzeo); مَا رَأَيْتُهُ مُذْ زَمَنٍ طَوِيلٍ (mā ra'aytuhū muz zamanin ṭawīlin = nisam ga odavno vidio); إِنْبِذْ شَيْئًا مِنْ يَدِكَ ('inbaš šay'an min yadi-ka = baci nešto iz ruke) i sl.

2. *Međuzubni suglasnik* ث - ṯ

Od šumnih suglasnika "ṯ" je neemfatični međuzubni trljani bezvučni suglasnik, kakvog ne posjeduje naš jezik. On je bezvučni parnjak zvučnoga "ḏ", pa mu po drugim svojstvima potpuno odgovara.

Suglasnik "ṯ" se tvori tako da se vrh jezika (položenog vodoravno) stavi među gornje i donje sjekutiće, usta su malo otvorena, a jezik tada stvori sa zubima tjesnac, o koji se trlja zračna struja potisnuta iz pluća, i to pri svom izlasku iz usta, a bez treperenja glasnih žica.

U našim arabizmima "ṯ" se javlja redovno kao "s" (npr. ثَابِت - Sabit), a u arapskom razgovornom jesiku "ṯ" se disimilira u "t" ili "s". Kao i kod "ḏ", moramo paziti na pravilan (interdentalni) izgovor glasa "ṯ".

U starom arapskom jeziku bilježi se neuvjetna promjena (إِبْدَال) ṯ > f, kao što je u primjerima: أَثْوُر < أُفُور (= nesreća); ثَرْوَة < فَرْوَة (= velik broj); جَدَث < جَدَف (= grob), i dr.

Spominje se i prijelaz ṯ > s u riječima: لَيْثَ < لَيْسَ (=nije, nema); شَادِث < سَادِس (= šesti); شُدْث < سُدْس (= šestina). Postoji i dublet: مَرَثَ pored: مَرَسَ (= sisati svoj prst).

Kao kod "ḏ", i suglasnik "ṯ" se asimilira sa suglasnicima iza sebe, tvoreći od njih geminate, a ti su suglasnici: d, t, ṭ, ḏ, ẓ, z, s, ṣ, š, ğ, ḍ. Evo nekoliko primjera za to: إِبْعَثْ تَاجِرًا ('ib'at tāğiran = pošalji nekog trgovca) عَبِثَ سَلِيمٌ ('abis Salīmun = Selim se zabavljao); لَمْ يَرِثْ شَاكِرٌ كَثِيرًا (lam yariš Šākirun kaṯran = Šakir nije mnogo naslijedio) itd.

b) *Emfatični međuzubni suglasnici*

Međuzubni suglasnik ظ - ẓ

Od šumnih suglasnika "ẓ" je emfatični međuzubni trljani zvučni suglasnik, te kao takav on je parnjak suglasniku "ḏ", tj. on ima istu artikulaciju kao i ẓ, ali samo bez emfaze. Zbog takvog izgovora Cantineau

ga transkribira sa "ḍ". Držeći se ZDMG - sistema transkripcije, mi ga (ظ) obilježavamo sa "ẓ", kako se inače transkribira u našoj arabistici.

Pri tvorbi ovog, u našem jeziku nepostojećeg suglasnika (ẓ), vrh jezika isturi se nešto između gornjih i donjih sjekutića, stvarajući tjesnac, kroz koji se trlja zračna struja iz pluća, uz treperenje glasnica, dok je srednji dio jezika udubljen, a stražnji podignut prema mehkom nepcu. Usne su pri tome malo otvorene i zaobljene.

Obilježavanje suglasnika ظ sa "ẓ" poteklo je od pogrešnog tumačenja i opisa njegove tvorbe, smatrajući ga emfatičnim parnjakom od "z" (ili zvučnim parnjakom od "ṣ"), tj. opisujući ga kao: emfatični desnični trljani zvučni suglasnik. Kod nas je greškom ušao u praksu takav izgovor, tj. sa vrhom jezika na desnima (alveolama) iznad gornjih sjekutića, a ne, kako je pravilno, između zuba. Takav "desnični" izgovor suglasnika " ظ - ẓ" javlja se i u savremenom egipatskom dijalektu arapskog jezika.

Kao i "ḍ", "ṭ" suglasnik "ẓ" se asimilira slijedećim suglasnicima, kada su oni odmah iza njega, ili razdvojeni kratkim vokalom, tvoreći od njih geminate, a to su ovi suglasnici: d, t, ṭ, ḏ, ṯ, z, s, ṣ, š, ğ, ḍ. Evo primjera za takvo jednačenje suglasnika "ẓ": إِحْفَظْ دَارَكَ ('iḥfaḍ dāra-ka = čuvaj svoju kuću!); أَيْقَظَ ذَلِكَ ٱلْغُلَامَ ('ayqaḏ ḏālika l-ġulāma = probudio je onoga dječaka); لَا تُغَالِظْ صَدِيقَنَا (lā tuġāliṣ ṣadīqa-nā = ne budi grub prema našem prijatelju!); إِلْفَظْ ضِرْسَكَ مِنْ فِيكَ ('ilfaḍ ḍirsa-ka min fī-ka! = izbaci svoj kutnjak iz usta!) i sl.

V - DESNIČNI SUGLASNICI

a) *Neemfatični:* ز - z, س - s

1. *Desnični suglasnik* ز - z

Od šumnih suglasnika "z" (neemfatični) desnični trljani zvučni suglasnik, koji odgovara suglasniku "z" u bosanskom jeziku.

Pri tvorbi ovog suglasnika vrh jezika se osloni na desni iznad gornjih sjekutića, stvarajući tako tjesnac, dok su zubi međusobno primaknuti. Zračna struja iz pluća, trljajući se kroz taj tjesnac i između zuba, uz treperenje glasnica, stvara piskav šum, pa se suglasnik "z" (kao i: s, ṣ) naziva i "pikavim" suglasnikom (sibilantom, حَرْفُ ٱلصَّفِيرِ).

Pri obrazovanju suglasnika "z" (s) moguće je da se vrh jezika osloni na donje sjekutiće ili njihove desni, što nije sasvim standardan izgovor, pa prema njemu neki ove suglasnike označavaju kao: zubne, odn. zubno-desnične (dentale, odn. dento-alveolare).

Suglasnik "z" obezvučuje se ispred "s" u "s", a ispred "ṣ" u "ṣ", pa tako stvara geminate, npr.: أجزْ سَمِيرًا ('ağis Samīran = Nagradi Semira!); لاتَغْمِزْ صَدِيقَكَ (Lā tağmiṣ ṣadīqa-ka = Ne namiguj svome prijatelju!).

2. *Desnični suglasnik* س - s

Od šumnih suglasnika "s" je (neemfatični) desnični trljani bezvučni suglasnik, istovjetan našem "s". On je bezvučni parnjak zvučnoga "z".

Prema tome, pri tvorbi suglasnika "s" vrh jezika prione uz desni gornjih sjekutića (a nekada se osloni na donje zube ili njihove desni, i to djelimično ili pretežno), zubi su međusobno primaknuti, pa kroz tako stvoreni tjesnac zračna struja, trljajući se o njega, izaziva pri izlasku iz usta piskav šum, bez treperenja glasnih žica.

Ponekad se kod "s" javlja neuvjetovana promjena, kao što je zabilježeno (Ibn-Ya'īš): النَّات mj. النَّاس i أكْيَات mj. أكْيَاس (zbog određene rime). Suglasnik se "s" može emfatizirati ispred: ṭ, ġ, ḫ, q u "ṣ", kao što vidimo u primjerima: صَاطِع > سَاطِع (= rasprostrt); أصْبَغَ > أسْبَغَ (=obasuti); صَلَخَ > سَلَخَ (= presvući-košuljicu - zmija); صَقَرُ > سَقَرُ (= paklena vatra).

Ispred "z" suglasnik "s" mu se po zvučnosti prilagodi (akomodira), pa pređe u "z", npr.: يَزْدُلُ mj. يَسْدُلُ (= spušta) i sl.

Jednom "z", koje mu neposredno slijedi, "s" se asimilira, stvarajući geminatu zz,npr.: ألْبِسْ زَمِيلَكَ هَذَا ('albiz zamīla-ka hāḏā = Obuci ovo svome drugu!) i sl.

b) *Emfatični desnični suglasnici*

Desnični suglasnik ص - ṣ

Od šumnih suglasnika "ṣ" je emfatični desnični trljani bezvučni suglasnik, kakav ne postoji u našem jeziku.

Naniže povijen vrh jezika dodiruje donje sjekutiće, prednji dio jezika osloni se na njihove desni, tvoreći tako tjesnac. Srednji dio jezika se ulegne, a stražnji se digne prema mehkom nepcu i pomakne malo unazad. Usne su prilično zaobljene, a zračna struja iz pluća izlazi van, trljajući se o navedeni tjesnac i

kroz primaknute sjekutiće, pa tako stvara piskav šum, bez treperenja glasnih žica.

Suglasnik "ṣ" može se akomodirati slijedećem "d", pa preći u "z", kao u primjeru: يَزْدُقُ mj. يَصْدُقُ = govori istinu i sl.

Emfatično "ṣ" jednači se sa "z" iza sebe, pa stvara geminatu: zz, kao npr.: لاتَنْقُصْ زَيْداً حَقَّهُ (Lā tanquz Zaydan ḥaqqa-hū! = Ne okrnji Zejdovo pravo!), i sl.

VI - PREDNJONEPČANI SUGLASICI

a) *Trljani suglasnik* ش - š

Od šumnih suglasnika "š" je prednjonepčani trljani bezvučni suglasnik, pa je kao takav ekvivalent našega "š".

Pri izgovoru suglasnika "š" vrh jezika se prisloni uz desni iznad gornjih sjekutića, srednji mu dio prione uz tvrdo nepce sprijeda (pa bi ga preciznije trebalo nazvati prednjonepčano-desničnim, odn. palatoalveolarnim suglasnikom), te se tako stvori udubljen tjesnac, kroz njega, trljajući se, zračna struja iz pluća stvara šuštav šum. Sredina jezika je podignuta prema tvrdom nepcu, a zubi su malo razmaknuti (više nego pri izgovoru suglasnika "s"), dok glasne žice ne trepere.

Ipak, arapski književni jezik nema fonema "ž" (kao zvučnog parnjaka od "š"), on se (tj. "ž") ipak (kao alofon od "š") javi u izgovoru ispred zvučnih suglasnika, npr.: أَشْدَفَ ('aždafa = smračiti se), أَشْغَال ('ažġāl = poslovi) i sl. Mjesto toga nekada se desi njegova disimilacija, npr.: قَلْدَة mj. قَشْدَة (= biljka s mliječnim sokom). Prastaro je razjednačenje u primjeru: شَمْس (= sunce), koje se razvilo iz prasemitskog jezika gdje je glasilo: šamš.

Rijetko se "š" neuvjetovano mijenja u neki drugi suglasnik, kao što je u riječima: سِدَّة mj. شِدَّة (= žestina); مَسْدُود mj. مَشْدُود (= svezan).

b) *Sliveni suglasnik* ج - ğ

Od šumnih suglasnika "ğ" je prednjonepčani sliveni zvučni suglasnik, djelimično sličan našim suglasnicima i "đ", s tim što se kod njega vrh jezika ne povija unazad (retrofleksno) kao kod "dž", niti je "ğ" palatalizirano kao naše "đ".

Suglasnik "ğ" obrazuje se tako da vrh jezika prione uz desni gornjih sjekutića, pa stvori potpunu pregradu. Prednji dio jezika prisloni se uz

tvrdo nepce sprijeda, tvoreći polupregradu (pa je "ğ", tačnije rečeno, prednjonepčano-desnični suglasnik, odn. palato-alveolar). Ona se, pak, lagahno otvara, dok se zračna struja iz pluća trljanjem probija kroz tu polupregradu, pa tako nastane sliven suglasnik, čiji je početak kao kod praskavih, a svršetak kao kod trljanih suglasnika, a uz to trepere glasnice.

Kako se vidjelo, "ğ", koji se danas javlja dijalektalno (u Egiptu i dr.), ili kao "ž" (u Tunisu itd.), a već su stari arapski gramatičari ukazivali na "pogrešan" izgovor suglasnika ج - ğ kao ك - k (zapravo "g") ili kao "š" (zapravo "ž"), npr.: كَمَلَ mj. جَمَلَ (= dromedar); إِشْتَمَعَ mj. إِجْتَمَعَ (= skupiti se), i sl.

Inače, "ğ" se može i danas akomodirati u "š" ispred "t", npr.: إِشْتَهَدَ mj. إِجْتَهَدَ (= truditi se) i sl.

U savremenom izgovoru može se javiti i alofon "č" (bez povijanja vrha jezika) fonema "ğ", i to ispred bezvučnih suglasnika, npr.: أَسْرَجْتُمْ ('asrağtum mj. 'asrağtum = osedlali ste) i dr.

Stari arapski gramatičari zabilježili su asimilaciju suglasnika "ğ" sa slijedećim "z" ili "š", tvoreći tako geminate: zz, odn. šš, npr.: حُزَّة mj. حُجْزَة (= porub - za svitnjak). Po nekim je ovo حُزَّة vulgaran izgovor. Primjer za prijelaz: ğ > š je: عَالِجْ شَبِيبًا ('āliš Šabīban = liječi Šabiba!) i sl.

VII - ZADNJONEPČANI SUGLASNICI

a) *Praskavi suglasnik* ك - k

Od šumnih suglasnika "k" je zadnjonepčani (ispred vokala: a, u) praskavi bezvučni suglasnik, a ispred: e, i, on je njegov prednjonepčani alofon, te u oba slučaja odgovara našem suglasniku "k".

"K" se izgovara tako da se stražnji dio jezika (ispred: a, u) digne prema mehkom nepcu, a srednji dio (ispred: e, i) prema tvrdom nepcu, praveći u oba slučaja potpunu pregradu. Nakupljeni zrak iz pluća iza pregrade naglo je, uz prasak, otvori, bez treperenja glasnih žica. Zbog navedenog opisa "k" bi se moglo nazivati i palato-velarom, s obzirom na mjesto njegove tvorbe.

Neki autori ističu da je arapsko "k" aspirirano, što može da se desi pri njegovom izgovoru, ali to nije neka njegova distinktivna, bitna osobina.

Stari arapski filolozi spominju neuvjetovanu (dijalektalnu) promjenu: k > ğ (ili možda tačnije u "č"), npr.: كَافِر > جَافِر (kāfir ğāfir odn. čafir =nevjernik), i sl.

Oni također navode uvjetovanu (dijalektalnu) promjenu: k > š (ili č?) zvanu: اَلْكَشْكَشَةُ, te promjenu: k > s (ili c, ć), zvanu: اَلْكَسْكَسَةُ).

Promjena: k > š javlja se kod zamjeničkog nastavka 2. lica jednine ženskog roda: كِ - ki, i to najprije u pauzi, npr.: مَنْ جَاءَ بِشْ (Ko te je doveo?) - a potom u kontekstu: مَافَعَلَ رَبُّشِ بِهِ (Ma fa'ala rabbu-ši bi-hī? = Šta je tvoj gospodar uradio s njim?).

Izgleda da je الكشكشة bila osobitost izgovora plemena Temim (تَمِيم), pa možda i plemena Esed (أَسَد) ili čitave skupine plemena zvana Rebi'a (رَبِيعَةُ).

Promjena: k > s, si javljala se u istom slučaju kod spomenute zamjenice كِ - ki, npr.: أَخُوسِ mj. أَخُوكِ (= tvoj brat) i sl.

Ovo (الكسكسة) je bila osobina izgovora u plemenu Bekr (بَكْر).

Po tvrđenju nekih "k" se može asimilirati slijedećim "q", tvoreći tako geminatu qq, npr.: إِذَا جَاءَكَ قُلْ لَهُ ذَلِكَ ('Iḏā ğā'a-q qul la-hū ḏālika! - Kada ti on dođe, reci mu to!). Međutim, izgovor bez te asimilacije (k > q) smatra se boljim.

Zadnjonepčani suglasnici: غ - ġ, خ - ẖ

b) - 1. Trljani suglasnik غ - ġ

Od šumnih suglasnika "ġ" je zadnjonepčani trljani zvučni suglasnik, a takav ne postoji u našem jeziku (pa ga ne smijemo zamjenjivati s našim suglasnikom "g").

"Ġ" se tvori tako da se zadnji dio jezika digne prema mehkom nepcu (ispred "i", odn. više unazad prema resici - ispred: "a", "u"), obrazujući tjesnac. Zračna struja iz pluća, trljajući se o njega, proizvodi hrapav šum (sličan gargaranju), uz treperenje glasnih žica.

Zbog dva moguća mjesta tjesnaca, neki autori svrstavaju "ġ" među zadnjonepčane suglasnike (velare), a drugi u resične (uvulare), što bi bio alofon fonema "ġ".

Rijetke su neuvjetovane promjene fonema "ġ", kao što su: أَخَنُّ > أَغَنُّ (= hunjkav); رَأَنَّ > رَغَنَ (= rado slušati) i sl.

Rijetki su i slučajevi asimilacije "ġ" sa "ẖ", tako da nastane geminata: ẖẖ, npr.: إِصْبَغْ خُفَّهُ ('Iṣbaẖ ẖuffa-hū! = Oboji njegovu papuču!) i dr.

2. *Trljani suglasnik* خ - ẖ

Od šumnih suglasnika "ẖ" je zadnjonepčani trljani bezvučni suglasnik, kakvog nema u našem jeziku (te treba paziti na razliku između njega i našeg "h").

Kao bezvučni parnjak zvučnoga "ġ", suglasnik "ẖ" obrazuje se (kao i on) tako da se zadnji dio jezika digne prema mehkom nepcu (ispred "i"; ili prema resici - ispred: a, u), stvorivši tako tjesnac. Trljajući se o njega, zračna struja stvara hrapav šum (kao kod hrkanja), bez učešća treperenja glasnih žica.

Zbog dva moguća mjesta obrazovanja tjesnaca, po nekima je i "ẖ" (kao "ġ") ili velar ili uvular, već prema slijedećem vokalu, kako je gore naznačeno, odn. to su samo alofoni jednog arapskog fonema خ - ẖ.

Slično kao kod "ġ" i suglasnik "ẖ" može imati dublete (إِبْدَال), npr.: خَطَرَ > غَطَرَ (= mahati) ili: صَرَخَ > صَرَأَ (= zvati u pomoć), i dr.

Suglasnik "ẖ" može se jednačiti sa slijedećim "ġ", pa dati geminatu: ġġ, npr.: لاَتُوَبِّخْ غُلاَمَنَا (Lā tuwabbiġ ġulāma-nā! = Ne grdi našega dječaka!), i sl.

VII - RESIČNI SUGLASNIK ق - q

Od šumnih suglasnika "q" je resični praskavi bezvučni suglasnik, te kao takav ne javlja se u našem jeziku, pa ga treba razlikovati od suglasnika "k".

"Q" se izgovara tako da se korijen jezika podigne unazad prema zadnjem dijelu mehkog nepca u predjelu resice i tu stvara pregradu. Podignuto nepce zatvara prolaz zračnoj struji u nos, pa natisnuti zrak iza te pregrade, naglo se probivši kroz nju, proizvede prasak svojstven ovom suglasniku, bez treperenja glasnih žica.

Prema opisanom izgovoru "q" bi zapravo bio uvulo-velar i to uvular prvenstveno ispred: a, u, dok bi ispred "i" bio postvelar.

Iako se korijen jezika diže prema mehkom nepcu pri tvorbi "q", kao što je to kod emfatika, on nije emfatik, premda ga neki arabisti smatraju takvim.

Stari arapski gramatičari nisu ga ubrajali među emfatike (مُطْبَقَة) nego među tzv. مُسْتَعْلِيَة ili مُفَخَّمَة suglasnike, koji sprečavaju إِمَالَة, o čemu će kasnije biti govora.

Sībawaih i drugi svrstavali su "q" među zvučne suglasnike (مَجْهُورَة), pa je on vjerojatno i bio takav u njegovo doba, ali prema današnjem izgovoru "q" je bezvučni suglasnik.

Suglasnik "q" može se asimilirati jednom "k", koje neposredno slijedi ili

je od njega razdvojen kratkim vokalom, npr.: لاتُفَارِقْ كَرِيماً (lā tufārik karīman = ne napuštaj plemenitog!); سَبَقَ كُلَّهُمْ إِلَى ذَلِكَ (sabak kulla-hum'ilā ḏālika = sve ih je pretekao u tome), i sl.

IX - ŽDRIJELNI SUGLASNICI

1. *Ždrijelni suglasnik* ع - '

Od šumnih suglasnika ' je ždrijelni praskavi bezvučni suglasnik, te kao takav ne postoji u bosanskom jeziku.

Pri tvorbi ovog suglasnika zadnji dio jezika se digne i pri tom pomakne unazad prema gornjem dijelu ždrijela, koje se stegne, uz malo uzdizanje grkljana. Tako se stvori pregrada u ždrijelu. Naglim micanjem napetog jezika naprijed, pregrada se otvori, pa zračna struja iz pluća, uz poseban prasak šum, izbije van, a da pri tom glasnice ne zatrepere.

Ovakav opis tvorbe suglasnika 'ayn, tj. kao bezvučnog faringalnog ploziva, rezultat je najnovijeg fonetskog ispitivanja, dok se 'ayn dosada opisivao kao zvučni faringalni frikativ, o čemu će konačnu riječ reći dalja ispitivanja u vezi s tim.

Zabilježene su neke neuvjetovane promjene suglasnika 'ayn, kao što su u primjerima (' > ḥ): رُبَع > رُبَح = devče rođeno u proljeće ili jesen; ضَبَعَ > ضَبَحَ = dahtati (konj u trku); (' > '): عُبَاب > أُبَاب = uzburkani valovi; (' > ġ): لَعَلَّ = لَغَنَّ > = možda.

Nekada se 'ayn asimilira slijedećem ili prethodnom "ḥ" tvoreći geminantu: ḥḥ, npr.: إِرْفَعْ حَسَناً ('irfaḥ Ḥasanan = digni Hasana) إِذْبَحْ عَتُوداً ('iḏbaḥ ḥatūdan = zakolji jare); ili pak slijedećem "h" obrazujući geminatu: hh, npr.: رَجَعَ مَعْهُمْ (rağa'a mah-hum = vratio se s njima) i sl.

2. *Ždrijelni suglasnik* ح - ḥ

Od šumnih suglasnika "ḥ" je ždrijelni trljani bezvučni suglasnik, kakav ne posjeduje naš konsonantizam, pa se on ne smije zamjenjivati s donekle sličnim mu našim glotalnim konsonantom "h" (kako se redovno javlja u našim arabizmima, npr.: haram od: حَرَام (ḥarām = zabranjen) i sl.

Po svojoj artikulaciji "ḥ" je slično suglasniku 'ayn. Naime, pri izgovoru suglasnika "ḥ" zadnji dio jezika podigne se, pomaknuvši se istodobno unazad prema ždrijelu. Jezik se pri tome napne, a mišići ždrijela stegnu, uz lahko podizanje grkljana. Tako se stvori tjesnac u ždrijelu, kroz koji se

trlja zračna struja iz pluća, stvarajući poseban šum, a bez treperenja glasnih žica.

Neuvjetovano, javlja se prijelaz: ḥ > h u raznim primjerima, kao što su: قَحَلَ > قَهَلَ (= osušiti se); مَدَحَ > مَدَهَ (= pohvaliti) i dr.

X - GLASNIČNI SUGLASNICI

1. *Glasnični suglasnik* - ء - ʼ

Od šumnih suglasnika ʼ (koji se zove: هَمْزَة - hamza) je glasnični praskavi bezvučni suglasnik. Kao poseban fonem ovaj glas ne postoji u našem jeziku, ali se može javiti pri emocionalno obojenom govoru ispred vokala, kao, npr.: ʼuh, ʼeno ga, ʼondje i sl.

Pri tvorbi hamze glasne žice prionu jedna uz drugu, te stvore potpunu prepreku zračnoj struji iz pluća. Ona se tu nakratko natisne i probije u ždrijelo, te dalje van iz usta, proizvevši praskav šum pri tom, tzv. glasnični (glotalni) udar ili tvrdi nastup.

Kako same glasnice svojim međusobnim spajanjem tvore ovaj glas, onda i ne dolazi u obzir pitanje njihovog treperenja ili netreperenja kao kod drugih suglasnika, pa hamza, ustvari, nije ni zvučna ni bezvučna u njihovom smislu. Međutim, s obzirom na to da pri njenom izgovoru glasnice ne trepere, ovaj se suglasnik svrstava među bezvučne.

S obzirom na svoju fiziološku i akustičku prirodu, hamza je, u ovisnosti od fonetske joj okoline i mjesta u riječi (ili i sintagmi), podložna različitim promjenama. Od onih neuvjetovanih najvažnije su ove tri: 1) njen prijelaz u suglasnik ʻayn, što je rjeđi slučaj; 2) slabljenje njeno u tzv. srednju hamzu (هَمْزَةٌ بَيْنَ بَيْنَ) i 3) gubljenje hamze. Ove dvije posljednje promjene hamze češće se dešavaju. Recitatori Qurʼana iz istočne Arabije i Iraka dobro čuvaju izgovor hamze, dok oni porijeklom iz Hidžaza dopuštaju njene razne promjene, vjerojatno pod utjecajem njihovih narječja.

1) *Prijelaz hamze u ʻayn* (ʼ > ʻ) naziva se: اَلْعَنْعَنَةُ, a on se naročito javljao u plemenima Temim (تَميم) Kajs (قَيْس), u kojima se, npr., govorilo: عَنَّ mj. أَنَّ (= da), عُذْنٌ mj. أُذُنٌ (= uho), عَسْلَمَ mj. أَسْلَمَ (= predati) i sl.

2) *Slabljenje hamze*, zvano: اَلتَّخْفيفُ ، اَلتَّسْهيلُ ili اَلتَّلْيينُ je izgovaranje hamze između njenog pravog izgovora (اَلتَّحْقيقُ) i izgovora nekog samoglasnika koji joj slijedi.

3) Potpuno *gubljenje hamze* naziva se: اَلنَّقْلُ

***

Osim navedenih pojava postoji i prijelaz hamze u neki dugi vokal ili pak, u jedan od semivokala (w ili y), a sve se te promjene nazivaju: اَلْإِبْدَالُ ili اَلْبَدَلُ

U idućem razmatranju vidjet ćemo šta se sve događa s hamzom, zavisno od njenog položaja u riječi, tj. da li se ona nalazi: a) na početku, b) u sredini i c) na kraju riječi (a posebno u pauzi).

A - Hamza na početku riječi uglavnom se zadržava u izgovoru. Međutim, prema nekim recitatorima, početna hamza se gubi kada dođe iza krajnjeg suglasnika prethodne riječi, pri čemu treba uzeti u obzir i konsonantsko "w", odn. "y", te - n od nunacije (اَلتَّنْوِينُ), kao i - l od određenog člana (لاَمُ ٱلتَّعْرِيفِ), npr.: سَأَلَتْ أَبَاهَا (sa'alat ahā-hā mj. sa'alat 'abā-hā = upitala je svoga oca); لَوْأَخَذْنَا (law aḫaḏnā mj. law 'aḫaḏā = kad bismo uzeli); أَيْ أَمِيرُهُمْ ('ay amīru-hum mj.'ay 'amīru-hum = to jest njihov emir); سَلْ طَالِبًا آخَرَ (sal tāliban āḫara mj. sal ṭāliban 'āḫara = upitaj drugog učenika!); اَلْأَنْفُ ('al-anfu mj. 'al-'anfu = nos) i sl.

B - Kod hamze u sredini riječi treba razlikovati tri slučaja: 1) kada je ona između dva vokala; 2) kad je između vokala i konsonanta i 3) kada je hamza između konsonanta i vokala.

1. Kod hamze između dva vokala može se javiti devet slučajeva, a'a, a'u, a'i; i'a, i'u, i'i; u'a, u'u, u'i.

U grupama: a'i, i'u, i'i, u'u, u'i, po tradiciji, pravilno je slabljenje hamze.

Grupa; a'a redovno zadržava hamzu, npr.: تَأَلَّقَ (ta'allaqa = zablistati): ali su neki dopuštali i slabljenje hamze u takvim slučajevima, npr.: كَأَنَّ (kaanna mj. ka'anna = kao da, رَأَيْتَ raayta mj. ra'ayta = vidio si) i sl.

Grupa: a'u uglavnom čuva hamzu, pa će se, npr., izgovoriti: يَؤُمُّهُ (ya'ummu-hū = ide prema njemu). Međutim, i u ovom položaju neki dozvoljavaju slabljenje hamze, kao, npr.: بَؤُسَ (bausa mj. ba'usa = bio je jak) i sl.

U grupi: i'a, i recitatori i gramatičari dopuštaju prijelaz hamze u "y", pa se može čitati: بِأَنَّ (biyanna mj. bi'anna = da); سُئِلَ suyila mj. su'ila = bio je upitan) i sl.

Slično u grupi: u'a, pa njima hamza može preći u "w", pa se može reći: سُؤَال (suwāl mj. su'āl = pitanje) i sl. To se može desiti i kada je hamza na početku druge riječi sintagme, npr.: صَدِيقُ أَخِينَا, pa bi se prema tome čitalo: ṣadiqu waḫī-nā, mj. pravilnijeg: ṣadīqu 'aḫi-nā = prijatelj našega brata, i sl.

2) Hamza između vokala i konsonata po tradiciji može oslabiti ili se, pak, gubi uz duljenje prethodnog joj vokala, npr.: يَأْمُرُ (yāmuru mj. ya'muru

= zapovijeda); يُؤْمِن (yūminu mj. yu'minu = vjeruje) i sl. Posebno hamza slabi u nekim riječima (iza vokala "i"), kao što su: بِئْس (= kako je loš), بِئْر(= bunar), ذِئْب (= vuk), pa se izgovaraju: bīsa, bīr, ḏib.

Općenito, hamza može oslabiti ili ispasti ispred konsonanta (u zatvorenom slogu), ali bi trebalo da se zadrži u riječima: بَأْس (=nesreća), رَأْس (= glava), كَأْس (= pehar), لُؤْلُؤ (= biser); zatim u: جِئْتُ (= došao sam), i sličnim oblicima iz toga korijena. Tako bi hamza ostala i u izvedenicama iz korijena: قرأ ، نبأ ، هيأ. Isto je i s korijenom: أوي, ali se hamza tu može izjednačiti sa slijedećim "w", npr.: يُوِّى mj. يُؤْوِى (yuwwī mj. yu'wī = smjesti) i sl.

3) Hamza između konsonanta i vokala, i po recitatorima i po gramatičarima, može oslabiti ili ispasti, i to sa ili bez duljenja slijedećeg vokala, kao kod riječi: اَلْمَرْأَةُ ('al-mar'atu = žena), pa se može reći i: اَلْمَرَاةُ ('al-marātu) ili اَلْمَرَةُ 'al-maratu) i sl.

Po nekim, hamza se u ovakvom njenom položaju može izgubiti, pa reći, npr.: شَيٌ (šayun) mj. شَيْءٌ) šay'un = stvar); اَلْمَرُ ('al-maru) mj . اَلْمَرْءُ ('al-mar'u = čovjek), يَسَلُ (yasalu) mj. يَسْأَلُ (yas'alu = pita) i sl.

Prema ovome su nastali određeni oblici glagola رَأَى (= vidjeti), kao što su: أَرَى ('arā) mj. أَرْأَى ('ar'ā = vidim), رَ (ra) mj. إِرْأَ ('ir'a = vidi) i dr.

C - Hamza na kraju riječi (u pauzi) može doći: 1) iza vokala ili 2) iza konsonanta.

Kada je ispred hamze vokal, javljaju se ovi slučajevi: ona može ostati u izgovoru, npr.: صَدَأْ (= rđa), إِمْرُؤْ (= čovjek), لَمْ أُخْطِئْ (= nisam pogriješio) i sl.

Posebno, pak, ako hamzi prethodi "a", ona se tada može promijeniti u semivokal, i to u "w", ako bi joj slijedilo "u", npr.: ذَلِكَ ٱلْمَلَوْ mj. ذَلِكَ ٱلْمَلَؤُ (=ta skupina); a promijenila bi se u "y", ako bi iza nje trebalo doći "i", npr.: ذَهَبْتُ بِٱلْمَلَيْ mj. ذَهَبْتُ بِٱلْمَلَإِ (= otišao sam s tom skupinom).

Ako je pred hamzom "a", a iza nje treba da opet dođe "a", onda se hamza gubi, a prethodno "a" se dulji u "ā", npr.: لَقِينَا ٱلْمَلَا mj. لَقِينَا ٱلْمَلَأَ (= sreli smo tu skupinu) i sl.

Inače, tj. i poslije "u" ili "i", hamza može ispasti, s tim da se prethodni vokal produlji, npr.: إِمْرُو (mj. إِمْرُؤٌ =čovjek) ili أُخْطِى (mj. أُخْطِئُ = griješim) i dr.

Kada je ispred krajnje hamze (u pauzi) neki konsonant, moguća su četiri postupka.

a) Hamza ostane, a između nje i prethodnog konsonanta umetne se vokal, koji može biti onaj s kraja te riječi, a koji se odbacio zbog pauze. Evo primjera imenice u sva tri padeža: اَلْبَدُءْ mj. اَلْبَدْءُ ، اَلْبَدِءْ mj. اَلْبَدْءِ اَلْبَدَأْ mj. اَلْبَدْأَ(= početak).

b) Hamza dobije timbar prethodnog vokala i u svim padežima zadrži jedan te isti oblik, npr.: بُرُؤٌ . (buru' = ozdravljenje, itd.), رِدِءْ (ridi' = pomoć, itd.), كَمَأْ (kama' = gljive itd.).

c) Hamza se pretvara u "w", ako je u nastavku bilo "u"; u "y", ako je u nastavku bilo "i"; a postaje dugo "ā", ako je u nastavku bilo "a", pa će u gornjim primjerima glasiti, u nominativu: اَلْبُرُوْ ، اَلرِّدْوْ ، اَلْكَمْوْ ; u genitivu: اَلْبُرْيْ ، اَلرِّدْيْ ، اَلْكَمْيْ , a u akuzativu: اَلْبُرَا ، اَلرِّدَا ، اَلْكَمَا i sl.

d) Hamze se mijenja u dugi vokal koji može odgovarati vokalu otpalog nastavka, pa će u nominativu biti: اَلْبُرُو ، اَلرِّدُو ، اَلْكَمُو ; u genitivu: اَلْبُرِي ، اَلرِّدِي ، اَلْكَمِي; u akuzativu: اَلْبُرَا ، اَلرِّدَا ، اَلْكَمَا.

***

Hamza, dalje, može primiti timbar vokala iz prethodnog sloga i imati jedan oblik u svim padežima, pa bi u istom primjeru bilo ovako: اَلْبُرُو ، اَلرِّدِى ، اَلْكَمَا i sl.

***

Najzad, hamza se može izgubiti, pa bude: بُرْ ، رِدْ ، كَمْ (bez člana ili s njim), ali će u neodređenom akuzativu ipak dobiti nastavak - ā (kao i kada je sa članom), pa će glasiti: بُرًا ، رِدًا ، كَمًا i sl.

***

Ovakva promjenljivost hamze dovela je do javljanja nekih dvojnih oblika, naročito kod glagola, kao što je u primjerima: جَاشَ ‹ جَأَشَ (= uzrujati se); سَالَ ‹ سَأَلَ (= upitati; u imperativu je: سَلْ prema normalnom: إِسْأَلْ = upitaj!); لَامَ ‹ لَأَمَ (= izgraditi), نَاشَ ‹ نَأَشَ (= zgrabiti) i dr.

Ovakve promjene događaju se i kod imenskih oblika, kao, npr.: رَاس mj. رَأْس (= glava), شَان mj. شَأْن (= stanje), سُوَال mj. سُؤَال (= pitanje).

Ispadanjem hamze od مَلْأَك postalo je: مَلَك (=anđeo); od مَرْأَة nastanje: مَرَاة ili مَرَة (= žena); od كَمْأَة bude: كَمَآة ili كَمَة (= gljiva); od اَلْقُرْآنُ javlja se i: اَلْقُرَانُ i sl.

***

Kada je hamza treći radikal, u nekim oblicima ona otpada ili prelazi u "y", pa, npr., mj.: خَاطِئُونَ nastane: خَاطُونَ ili خَاطِيُونَ (=griješnici) i sl.

Hamza kod glagola vjerojatno otpadne najprije u skraćenom obliku imperfekta (tj. u اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَجْزُومُ), gdje se nađe na samom kraju riječi, pa npr., od: لَمْ يُبْرِئْ nastane: لَمْ يُبْرِى (= nije izliječio), i sl.

Gubljenjem ovakve hamze stvorio se velik broj dubleta, kao što su: أَجْزَأَ i أَجْزَى (= zadovoljiti), عَبَأَ i عَبَا (= pripremiti); كَافَأَ i كَافَا (= nagraditi), بَرَأَ i بَرَا (= stvoriti); رَفَأَ i رَفَا (= zašiti) i dr.

Kao asimilaciju hamze treba shvatiti neke slučajeve, i to prema prethodnom joj suglasniku, kao, npr., u: جُزٌّ < جُزْءٌ (= dio), ili: مَرٌّ ، مَرْءٌ (= čovjek) i dr.

Slično tome, hamze se jednači, s idućim "t" infiksa u VIII vrsti izvedenih glagola (paradigme: ifta'ala), pa tvori geminatu: -tt-., npr., od: إِئْتَحَدَ bude: إِتَّحَدَ (= osamiti se); إِئْتَهَلَ < إِتَّهَلَ (= oženiti se); إِئْتَخَذَ < إِتَّخَذَ (= uzeti sebi); إِئْتَزَرَ < إِيتَزَرَ ili إِتَّزَرَ (= ogrnuti se) i sl.

Nasuprot tome, dolazi do disimilacije, kao kada se sastanu dvije hamze jedna pored druge u istoj riječi, jedna hamza tada slabi ili otpada. Tako u IV vrsti glagola, početna grupa: 'a' (ispred konsonanta) postaje 'ā (pismo s مَدَّة tj. آ), npr., mjesto: أَأْمَنَ < آمَنَ (= vjerovati) i sl.

Kod grupe 'a+'a može doći do slijedećeg: a) zadržavanje obiju hamzi, npr.: أَأَمَرْتَهُ بِذَلِكَ (= Zar si mu to naredio?), imamo, dakle: 'a+'a.

b) Slabljenje druge hamze, ali oba vokala ostanu, tj. bude: 'a+a.

c) Slabljenje druge hamze, uz duljenje jednog od ta dva vokala, pa će biti: 'a+ā ili: 'ā+a.

d) Ispadanje druge hamze, uz kontrakciju ta dva vokala u dugo "ā", pa bi tada ostalo samo 'ā, npr.: آمَرْتَهُ mj. أَأَمَرْتَهُ = zar si mu naredio?

Kod grupe 'a+ i, druga hamza može oslabiti, sa ili bez duljenja vokala "a", npr., mjesto: أَإِذَا مِتْنَا ('A 'iḏā mitnā = Zar kad umremo?...) 'Ā 'iḏā... ili: 'A iḏā...

Kod grupe 'a+' u je isti postupak, pa se svakako slično može desiti i s ostalim takvim slučajevima (na početku riječi, odn. sintagmi).

Međutim, do disimilacije dolazi i u slučaju sintagmi kada se sastanu dvije hamze, od kojih je jedna na kraju prvog, a druga na početku drugog člana neke sintagme. Tu recitatori Qur'āana razlikuju više slučajeva, a postoje i razlike među njihovim postupcima pri tome.

Evo tih mogućih (osam) glavnih slučajeva.

1) Grupa - 'a + 'a po jednim se ispušta druga hamza, pa se dvoje "a" steže u jedno dugo "ā", te, npr., čitaju: جَاءَ أَجَلُهُمْ - ğā' ağalu-hum mj. ğā'a 'ağalu-hum = došao je njihov rok, a drugi ispuštaju prvu hamzu, pa to čitaju: ğā 'ağalu-hum.

2) Grupa -'i + 'i, po jednima se ispušta druga hamza, a dvoje "i" se steže

u jedno dugo "ī", pa, npr., u: ... هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ mj. hā'ulā'i 'in kuntum... (=ovi, ako ste vi...) izgovaraju: hā'ulā' īn kuntum... ili s prijelazom druge hamze u "y", pa kažu: hā'ulā'i yin kuntum...; drugi, pak, pretvaraju prvu hamzu u "y", pa čitaju: hā'ulāyi 'in kuntum; treći, opet, ispuštaju prvu hamzu i slijedeće "i", pa izgovaraju, dakle: hā'ulā 'in kuntum....

3) Grupa -'u+' u po jednim recitatorima prva hamza prelazi u "w", pa u sintagmi: أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ ('awliyā'u 'ulā'ika = zaštitnika, ti su...), te čitaju, dakle: 'awliyāwu 'ulā'ika...); kod drugih, pak, druga hamza prelazi u "w", pa kažu; 'awliyā'u wulā'ika; a treći izbacuju prvi od dva ista susjedna sloga, tj.: 'u, pa izgovaraju: 'awliyā 'ulā'ika.

4) U grupi: -'a + 'u druga hamza može slabiti.

5) U grupi: -'a + 'i druga hamza također slabi.

6) U grupi: -'u + 'a druga hamza može preći u "w".

7) U grupi: -'i + 'a druga hamza može preći u "y".

8) U grupi: -'u + 'i, prema većini recitatora, druga hamza može preći u "w", a neki (Al-Ḫalīl, Sībawayh) dopuštaju slabljenje samo druge hamze.

Disimilacija može nekad djelovati i kada dvije hamze nisu u dva susjedna sloga, nego su međusobno više udaljene, pa druga hamza može oslabiti, kao, npr., u odlomku: أَفَأَنْتَ 'a fa 'anta...= zar ti...), pa bude: 'a fa anta...; أَفَأَمِنُوا ('a fa 'aminū = zar su bili sigurni), pa kažu: 'a fa aminū i sl.

U drugim, pak, sličnim slučajevima, hamza se zadržava u izgovoru, pa će, npr., biti: أَفَأَصْفَاكُمْ ('a fa 'aṣfā-kum = zar vas je on izabrao), ili u: لَأَمْلَأَنَّ (la 'amla'anna = zaista ću napuniti) i dr.

2. - *Glasnični suglasnik* ه - h

Ovo je posljednji od šumnih suglasnika u arapskom jeziku. "H" je glasnični trljani bezvučni suglasnik, koji dobrim dijelom odgovara suglasniku "h" u našem jeziku.

Pri izgovoru suglasnika "h", glasne žice, malo razmaknute, prave tjesnac o koji se trlja zračna struja iz pluća, te idući dalje fonacionim kanalom van, ne nailazi više ni na kakvu pregradu. Trljanjem o glasnice ta struja stvara šum aspiracije, a bez njihovog treperenja.

U svim položajima u riječi u arapskom jeziku "h" je bezvučno, izuzev između vokala, kada se javlja njegov zvučni alofon.

U poređenju s arapskim "h", koje je uvijek glotalno, u našem jeziku se,

pored glotalne varijante, javljaju: uz prednje vokale palatalna, a uz stražnje velarna varijanta.

S obzirom na mjesto tvorbe suglasnika "h" (kao i hamze), neki autori daju mu (im) naziv: grkljanski (faringalni). Međutim, naziv: glasnični (glotali) precizniji je za njih, a osim toga neki pojmu "faringal" daju šire značenje, obuhvatajući njime i glotale i same faringale, a mjesto njihove tvorbe vjerojatno nije isto! Pored toga, uzgred spomenuto, i pitanje tačnijeg opisa izgovora suglasnika ع i ح, te njihovog svrstavanja među faringale, ostalo je u fonetici arapskog jezika još uvijek neriješeno na konačan način.

Ranije je spomenuto tzv. pauzalno "h" (هَاءُ ٱلسَّكْتِ), koje se javlja mj. sufiksa - at (un), npr.: رِحْلَهْ (rihlah = putovanje), a u izgovoru je jedva čujno.

***

Suglasnik "h" može se jednačiti s prethodnim "ḥ", u geminatu: ḥḥ, npr.: إِفْتَحْ هَذَا ('iftaḥ ḥāḏā mj.: 'irftah hāḏā = otvori ovo!) On se nasuprot tome, može asimilirati i sa sljedećim "h" tvoreći opet geminatu: ḥḥ, npr.: لاَتُكْرِهْ حَسَنًا lā tukriḥ Ḥasanan mj.: lā tukriḥ Ḥasanan = Ne prisiljavaj Hasana!) i sl.

U dodiru s 'aynom, ispred ili iza "h", opet nastaje geminata: ḥḥ, npr.: إِرْفَعْ هَذَا ('irfaḥ ḥāḏā mj.: 'irfa' hāḏā = Digni ovo!) ili, npr.: لاَتُنَبِّهْ عُمَرَ (Lā tunabbiḥ Ḥumara mj.: Lā tunabbih Umara = Ne budi Omera!) i sl. - Ovakva jednačina (ه + ع > حح) bila su uobičajena u plemenu Temim (تَمِيم).

B - ZVONKI SUGLASNICI (SONANTI)

Na priloženoj tabeli arapskih suglasnika, u drugu veliku skupinu, po načinu i mjestu tvorbe, poredane su slijedeće četiri grupe zvonkih suglasnika: 1. - bočni, 2. - nosni, 3. - treperavi i 4. - polusamoglasnici. Svi su oni po prirodi zvučni.

I - *Bočni suglasnik* ل - l

Od zvonkih suglasnika "l" je zubni bočni suglasnik, i kao takav odgovara suglasniku "l" u bosanskom jeziku.

Pri tvorbi suglasnika "l" vrh jezika se osloni na osnovicu gornjih sjekutića, a rubovi prednjeg mu dijela prionu uz desni prednjih zuba i tvrdog nepca sprijeda, zatvorivši tako zračnoj struji iz pluća prolaz sredinom usta, pa ona ide kroz poluotvore bočno s obje strane jezika, tj.

između njega i oba nepca, naravno, uz treperenje glasnica (što je karakteristika svih sonanata, pa to dalje nećemo posebno isticati).

S obzirom na mjesto tvorbe, neki istraživači suglasnik "l" nazivaju i desničnim, odn. zubno-desničnim.

Neki od njih ističu da zračna struja pri njegovom izgovoru može prolaziti i samo s desne, odn. lijeve strane jezika.

Stari arapski gramatičari su savijanje (naniže) prednjeg dijela jezika nazivali: اَلْإِنْحِرَافُ; njegov dentalni, neemfatični izgovor zvali su: اَلتَّرْقِيقُ, a velarizirani, emfatični: اَلتَّغْلِيظُ.

Pojavu emfaze suglasnika "l", tj. podizanje zadnjeg dijela jezika prema mehkom nepcu (velumu) izaziva neki od emfatičnih konsonanata (مُطْبَقَة): ḍ, ṭ, ṣ, ẓ (pa se i ono tada obilježava: l), kada stoji neposredno ispred "l", a slijedi ga vokal "a" ili "u", npr.: فَضْلٌ (faḍlun = prednost), مَطْلَبٌ (maṭlabun = traženje) أَظْلَمُ (’aẓlamu = nepravedniji), أَصْلٌ (’aṣlun = korijen) i dr.

Velarizacija suglasnika "l" dešava se i kada se između: ṣ, ṭ (a ne ḍ ili ẓ) i "l" nađe kratko "a" (a ne "u"), a iza tog "l" dolazi "a" (a ne "u"), npr.: صَلَاحٌ (ṣalāḥun = ispravnost), طَلَقَ (ṭalaqa = osloboditi se) i dr.

Velarizaciju suglasnika "l" sprečava pojava "i" ispred ili iza njega, npr.: صِلَةٌ (ṣilatun = spajanje, dar), مُظْلِمٌ (muẓlimun = mračan) i dr.

Po nekima postoji i srednji izgovor, tj. između الترقيق i التغليظ uz navedene uvjete, s tim da je "l" udvojeno ili da iza njega stoji vokal "u", npr.: ضَلَّ (ḍalla = zalutati), صَلُبَ (ṣaluba = biti tvrd) i sl.

Velarizacija fonema "l" nema distinktivnu fonološku ulogu, pa je اَللَّامُ الْمُغَلَّظَةُ tj. emfatično "l" samo alofon toga fonema u arapskom jeziku.

***

Suglasnik "l" ponekad se može disimilirati u "n", kada je blizu drugoga "l", pa neki mj. لَعَلَّ kažu: لَعَنَّ (= možda), ili mj. بَلْ govore: بَنْ, npr.: لاَ بَنْ طَلَبَ هَذَا (ne, nego je tražio ovo) i sl.

***

Suglasnik "l" određenog člana ’al jednači se sa slijedećih 14 suglasnika (tzv. اَلْحُرُوفُ الشَّمْسِيَّةُ), a ti su: ḏ, ṯ, ẓ, (međuzubni); d, t, ḍ, ṭ, l, n (zubni); z, s, ṣ, r (desnični) i "š" (prednjonepčano).

S ostalih 14 suglasnika (tzv. اَلْحُرُوفُ الْقَمَرِيَّةُ), a to su: b, m, w (dvousneni), "f" (zubnousneno); ğ, y (prednjonepčani), k, ġ, ẖ (zadnjonepčani; "q" (resično); ‘, ḥ (ždrijelni); ’,h (glasnični), suglasnik "l" od člana se ne jednači.

U vezi s ovom asimilacijom treba istaći da se "l" od člana zadržava u arapskom pismu i pored njegovog jednačenja s određenim slijedećim suglasnikom, npr.: الذَّنْبُ ('aḏ-ḏanbu = grijeh). Na početku izričaja određeni član zadržava svoje أ ('a).

U sredini govora razlikuju se tri položaja člana, što izaziva njegove različite promjene.

1) Ako je ispred člana neki kratak samoglasnik, 'a od člana se gubi, a "l", već prema idućem suglasniku, ostaje ili se s njim jednači, npr.: عِنْدَ ٱلْبَابِ (= kod vrata), لِلرَّجُلِ (= za čovjeka mj. لِٱلرَّجُلِ, gdje se أ ('a) od člana i ne piše). Ako je iza ل riječ s početnim ل, onda se jedno ل i u pismu ispušta, npr.: لِلَّحْمِ mj. لِٱللَّحْمِ (= za meso) i slično .

Kada je ispred člana dugi samoglasnik, taj će se pisati na uobičajen način, ali će se u izgovoru skratiti, a ا od člana će ispasti, npr.: إِلَى ٱلنِّهَايَةِ ('ila n-nihāyati = do kraja), ذُو ٱلْوَجْهَيْنِ (ḏu-l-wağhayni = dvoličnjak), فِي ٱلدَّارِ (fi d-dāri = u kući) i sl.

3) Kad ispred člana dođe neki suglasnik, član gubi ا, a na mjesto toga doda se pomoćni vokal "i", npr.: عَنِ ٱلْمَدِينَةِ ('ani l-Madīnati = iz Medine). Iza nunacije (u svim padežima) stoji to "i", npr.: خَالِدٌ ٱلشَّهِيرُ (Ḫāliduni š-šahīru = čuveni Halid). To se događa i inače, npr.: أُطْلُبِ ٱلْعِلْمَ ('uṭlubi l-'ilma = traži nauku!) i sl.

Međutim, iza prijedloga مِنْ pomoćni vokal je "a", npr.: مِنَ ٱلصَّدِيقِ (mina ṣ-ṣadīqi = od prijatelja), ali ispred: ٱبْنٌ ، ٱسْمٌ ، ٱمْرُؤٌ ، ٱثْنَانِ, taj je vokal "i", npr.: مِنِ ٱبْنِهِ (mini bni-hī = od njegovog sina) i sl.

Iza ličnih zamjenica: أَنْتُمْ (= vi) i هُمْ (= oni), te njima odgovarajućih pronominalnih sufiksa: كُمْ, odn. هُمْ, kao i iza diftona ـَوْ, kada je on nastavak određenih glagolskih oblika (2. i 3. lice množine muškoga roda), pomoćni je vokal "u", npr.: أَنْتُمُ ٱلْفُقَرَاءُ (= vi ste siromasi); هُمُ ٱلسُّفَهَاءُ (=oni su ludi); أَرَيْنَاكُمُ ٱلْبَيْتَ (= pokazali smo vam kuću); أُمُّهُمُ ٱلرَّحِيمَةُ (= njihova milostiva majka); ثُمَّ رَمَوُا ٱلسِّهَامَ (= zatim su bacili strijele) i sl.

***

Suglasnik "l", kada je na kraju neke riječi, a slijedeća riječ počinje jednim od الحروف الشمسية, može se s njima asimilirati, naročito kod čestica بَلْ i هَلْ, npr.: مَا رَأَيْتُهُ هُوَ بَلْ رَّجُلاً آخَرَ (= Nisam vidio njega, nego nekog drugog čovjeka); هَلْ رَّجَعْتَ أَمْسِ (= Jesi li se jučer vratio?). Međutim, Sībawayh je isticao da se kod هَلْ ovako jednačenje ne vrši u govoru Hidžaza, pa "l" ostaje nepromijenjeno.

II - Nosni suglasnici

1. *Nosni suglasnik* م - m

Od zvonkih suglasnika "m" je dvousneni nosni suglasnik, te po izgovoru odgovara suglasniku "m" u našem jeziku.

Kako pri tvorbi suglasnika "m" usne naprave punu pregradu za prolaz zračnoj struji iz pluća, ona zato prođe kroz nosnu šupljinu, jer je mehko nepce pri tome spušteno.

Izgleda da je krajnje prasemitsko - m u arapskom jeziku težilo da pređe u - n, kao, npr., u padežnim nastavcima; -un, -in, -an, prema onima u babilonskom jeziku: -um, -im, -am. "M" se, međutim, sačuvalo na kraju u nekim zamjeničkim oblicima: أَنْتُمْ ، هُمْ ، كُمْ -, te u nekim paradigmama, došavši na kraj, kao, npr., u imperativu: قُمْ (qum = ustani!) i sl.

Inače, do prijelaza m > n dolazi, kada se "m" nađe ispred nekog dentalnog ploziva, te uvulara i palatala, npr.: إِمْتَطَى < إِنْتَطَى (= uzjahati); مِمْطَار < مِنْطَار (= kišna kabanica); إِمْدَاد < إِنْدَاد (= pomoć); إِمْضَاء < إِنْضَاء (= izvršenje); أَمْقَرَ < أَنْقَرَ (= postati gorak); يَمْجُرُ < يَنْجُرُ (= on je žedan); تَمْشُجُ < تَنْشُجُ (= pomiješaš) i dr.

2. *Nosni suglasnik* ن - n

Od zvonkih suglasnika "n" je zubni nosni suglasnik, te je istovjetan sa suglasnikom "n" u bosanskom jeziku.

"N" se tvori tako da se vrh jezika osloni na osnovicu gornjih sjekutića, a djelimično i na njihove desni, te tako potpuno zatvori prolaz zračnoj struji iz pluća kroz usta, pa ona, uz spušteno mehko nepce, izlazi van kroz nosnu šupljinu.

Zbog dodira jezika i sa desnima, neki svrstavaju "n" među desnične suglasnike (alveolare).

Suglasnik "n" izložen je raznim uvjetovanim promjenama, a izgovor mu ostaje sačuvan (to je pojava: اَلإِظْهَارُ) ispred suglasnika: (velara) ġ, ḫ, (faringala) ', ḥ i (glotala) ', h.

Međutim, ispred slijedećih suglasnika: (labiodentala) "f"; (interdentala) ḏ, ṯ, ẓ; (dentala) d, t, ḍ, ṭ; (alveolara) z, s, ṣ; (palatala) š, ğ; (velara) k, te (uvulara) "q", suglasnik "n" im se akomodira, tako što uzima njihovo mjesto tvorbe. Pri tome se javlja nazalna rezonancija اَلْغُنَّةُ (= hunjkanje), koja nastaje u nosnoj šupljini (اَلْخَيْشُومُ), bez ikakve artikulacije u ustima, jer

su ona zatvorena, a zračna struja iz pluća izlazi kroz nosnice. Ta se pojava naziva: اَلْإِخْفَاءُ, a suglasnik "n": مُخْفَاة ، خَفِيَّة ili: خَفِيفَة (= skriven, odn. lagahan).

Ispred suglasnika "b", kada je "n" u istoj riječi, ili je ono na kraju jedne, a "b" na početku druge, opet dolazi do nosnog izgovora, a "n" se pretvara u "m", što se naziva: اَلْإِقْلاَبُ, npr.: سُنْبُلَةٌ (sumbulatun = klas); إِنْبَثَقَ ('imbaṯaqa = izbiti - voda); مِنْ بِلاَدِنَا (mim bilādi-nā = iz naše zemlje) i sl.

Suglasnik "n" se potpuno jednači (اَلْإِدِّغَامُ) sa svim sonantima iza sebe, tj. tvori geminate sa: l, m ,n, r, w, y.

Međutim, po nekim, jednačenje je ispred: l, r potpuno, te nema hunjkanja (اَلْغُنَّةُ), dok je ono nepotpuno ispred: m, n, w, y, s tim da se ova dva posljednja suglasnika nazaliziraju, pa postanu nazalnim: w i y. Evo primjera za spomenutu asimilaciju "n" u: l, r, m, n, w, y:

مِنْ لَدُنْكَ (mil ladun-ka = od tvoje strane);

مَنْ رَآهُ (mar ra'ā-hu = ko ga je vidio?);

مِنْ مَاءٍ (mim mā'in = od vode);

إِنْ نَسِيتُمْ ('in nasītum = ako ste zaboravili);

مَنْ وَقَاكَ (maw waqā-ka = ko te je zaštitio?);

لَنْ يَرْجِعَ (lay yarği a = neće se vratiti) i sl.

Na kraju nunacije (-un, -in -an) suglasnik "n" vjerojatno ima oslabljenu artikulaciju, a kako je poznato, ono se u pauzi gubi, dok se u pismu bez vokalizacije, ni nunacija ne obilježava, ali se u akuzativu, u određenim slučajevima piše alif, što sve treba vidjeti u pravopisu.

III - TREPERAVI SUGLASNICI

Treperavi suglasnik ر - r

Od zvonkih suglasnika "r" je desnični treperavi suglasnik, ekvivalentan našem suglasniku "r.

"R" se tvori tako da vrh jezika, obično više od jednom, udari trepereći o desni (alveole) gornjih sjekutića, naizmjenično puštajući prolaz zračnoj struji iz pluća.

Suglasnik "r" u arapskom jeziku redovno ima, ne jedan treptaj (tada ga nazivaju: اَلرَّاءُ ٱلْمُفْرَدَةُ), nego najmanje dva, pa i više اَلرَّاءُ ٱلْمُكَرَّرَةُ, pa su ga stari arapski gramatičari zvali: حَرْفُ ٱلتَّكْرِيرِ, tj. suglasnik ponavljanja.

Kod suglasnika "r" stari arapski gramatičari razlikovali su dva izgovora: jedan "obični" (tzv. اَلتَّرْقِيق) i jedan faringaliziran (اَلتَّفْخِيم), pa su "r" u prvom slučaju nazivali: رَاء مُرَقَّقَة , a u drugom: رَاء مُفَخَّمَة

S tim u vezi oni su razlikovali: حُرُوف مُسْتَفِلَة, a to su ovi suglasnici: ', b, t, ṯ, ğ, ḥ, d, ḏ, r, z, s, š, ', f, k, l, m, n, h, w, y. Preostali suglasnici, nazivaju se: حُرُوف مُسْتَعْلِيَة, a ti su: ḍ, ṭ, ẓ, ṣ, ġ, ḫ, q. Faringalizirani alofon suglasnika "r" (obilježen sa: "r") javlja se ispred vokala: a, u, ili ispred nekog od مُسْتَعْلِيَة konsonanata, a iza kojih slijede vokali: a, u, npr.: رَحْمَةٌ (raḥmatun = milost); رُبْعٌ (rub'un = četvrtina); أَرْضٌ ('arḍun = zemlja); قِرْطَاسٌ (qirṭāsun = papir); قَرْظٌ (qarẓn = hvaljenje); فُرْصَةٌ (furṣatun = prilika); أَرْغَمَ ('arġama = prisiliti); أَرْخَى ('arḫā = spustiti); فَرْقٌ (farqun = razlika) i sl.

Naprotiv, ispred konsonanata مُسْتَفِلَة, a iza vokala "i", suglasnik će "r" imati svoj "običan" izgovor, npr.: مِرْجَلٌ (mirğalun = lonac). Međutim, ako je u ovom slučaju ispred "r" vokal "a" ili "u", tada će "r" biti, مُفَخَّمَة npr.: مَرْدُودٌ (mardūdun = vraćen), فُرْسَانٌ (fursāanun = konjanici) i sl.

Kada, pak, iza "r" slijedi neki od onih مُسْتَعْلِيَة konsonanata, pa zatim vokal "i", moguća su oba navedena načina izgovora, ali je u ovom slučaju češći اَلتَّرْقِيق , pa će, npr., biti: مُرْضِعَةٌ (murḍi'atun ili murḍi'atun = dojilja), i sl.

Ispred vokala "i", te semivokala "y", suglasnik "r" će se čitati "obično", npr.: مَرِيضٌ (marīḍun = bolestan), مَرْيَمُ (Maryamu = Merjema) i dr.

***

Neki recitatori Qur'āna dopuštali su asimilaciju: r > l ispred "l" (tj. stvaranje geminate: -ll-, dok su je drugi smatrali neispravnom, npr.: فَاغْفِرْلَنَا (fa ġfil la-nā mj.: fa ġfir la-nā = pa nam oprosti!), ili: سَخَّرَ لَكُمْ (saḫḫara la-kum = potčinio vam je) i sl.

IV - POLUSAMOGLASNICI

To su sonanti (naslijeđeni iz prasemitskog jezika) koji imaju dvojnu prirodu između vokala i konsonanata (pa bi se mogli nazivati i polusuglasnicima). Pri njihovoj tvorbi, na određenim mjestima, stvara se polupregrada, nešto uža nego kod vokala, ali pri prolasku zračne struje kroz nju, govorni organi se podese za izgovor slijedećeg vokala, pa se oni zato zovu i: kliznim glasovima (kliznicama). Od vokala su kraćeg trajanja, manje zvučni, uz pratnju izvjesnog šuma, ali i pored svega toga, bliži su vokalima nego ostali sonanti. U sastavu arapskog fonetskog sistema javljaju se kao konsonanti i kao drugi elementi diftonga. U određenim

slučajevima semivokali prelaze u najbliže im vokale, i to: w > u, a y > i, doživljavajući nekad i izvjesne druge promjene, koje će se u daljem izlaganju također razmotriti.

1. *Polusamoglasnik* و - w

Od zvonkih suglasnika "w" je dvousneni polusamoglasnik, te kao takav ne postoji u bosanskom jeziku (pa se ne smije zamjenjivati s našim zubno-usnenim suglasnikom "v").

Svrstavanje semivokala "w" među trljane (frikative) ili strujne (spirante) suglasnike nije odgovarajuće za ovaj polusuglasnik, iako on u nekim svojim varijantama, može imati takvu osobinu u izvjesnoj mjeri.

Pri izgovoru glasa "w" zadnji dio jezika se digne kao za visoku tvorbu vokala "u". Usne su zaobljene, ostavljajući zračnoj struji manji otvor nego kod "u", te ona pri prolasku kroz njega pravi određen slabiji šum. Sudjelujući govorni organi su napeti, a pri izlasku zraka iz usta, oni naglo prelaze u položaj za izgovor idućega glasa.

Izgleda da je "w" u određenim slučajevima ispalo, kako se obično smatra, naročito između dva kratka vokala (izuzev u grupi: uwa, gdje se sačuvalo), npr.: قَوَلَ > قَالَ (= reć); طَوُلَ > طَالَ (= biti dug); خَوِفَ > خَافَ (= bojati se); يَبْدُوُ > يَبْدُو ali: يَبْدُوَ (= pojavi se) i dr.

Izgleda da "w" ispada i između kratkog i dugog vokala (izuzev u grupama: awa, gdje "w" ostaje u izgovoru), npr.: خَلَوُو > خَلَوْا (= ostali su); يَرْضَوِينَ > يَرْضَيْنَ (= one su zadovoljne); يَتْلُوُونَ > يَتْلُونَ (= čitaju); يَغْزُوِينَ > يَغْزِينَ (= one osvajaju), i sl. Međutim, "w" ostaje, npr., u: سَلَوَا (= njih dvojica su zaboravili); يَسْخُوَانِ (= njih dvojica su darežljivi) i dr.

Ipak, navedena pravila nisu svagdje strogo primjenjivana, a naročito kod imenskih oblika. Tako, npr., kod pridjeva paradigme: fa"īl, sa drugim radikalom "w". nema ispadanja toga "w" i kada je između kratkog i dugog vokala, pa će, npr., biti: طَوِيل (= ṭawīl = dug), te kod svih pridjeva toga oblika.

***

Semivokal "w" iza vokala "u", a ispred nekoga konsonanta stapa se s njim u dugo "ū", npr.: نُوْرٌ > نُورٌ (= svjetlost); يُوْجَدُ > يُوجَدُ (= nalazi se), i sl.

Iza vokala "i" najprije "w" pređe u "y", a onda grupa - iy, ispred vokala ostaje, a ispred konsonanta može preći u dugo "ī", npr.: مِوْعَادٌ > مِيعَادٌ (= obećanje); ali: دِوَارٌ > دِيَارٌ (= kuće) i dr.

Između dugog "ā", te kratkog "u" ili "i", suglasnik se "w" pretvara u hamzu, npr.: سَمَاءٌ < سَمَاوٌ (= nebo); سَائِلٌ < سَاوِلٌ (= prosjak).

"W", naprotiv, ostaje kada se nađe između dugog "ā" i kratkog "a", npr.: نَاوَلَ (nāwala = dodati). Međutim, u akuzativu imenica, "w" se gubi prelaskom u hamzu, i to po analogiji s nominativom i genitivom, gdje ono također pređe u hamzu), npr.: سَمَاءً (mj. سَمَاوًا , a čiji je nominativ: سَمَاءٌ (= nebo), a genitiv: سَمَاءٍ i sl.

Suglasnik "w" asimilira se sa "y", koje dođe ispred ili iza njega, tvoreći tako geminatu -yy-, npr.: أَيَّامٌ < أَيْوَامٌ (= dani, s prijelazom: yw > yy); كَيٌّ < كَوْيٌ (= prženje, s prijelazom: wy > yy) i sl.

2. *Polusamoglasnik* ي - y

Od zvonkih suglasnika "y" je prednjonepčani polusamoglasnik, pa je kao takav istovjetan našem fonemu "j".

Pri tvorbi glasa "y" jezik se malo pomakne naprijed, a svojom sredinom digne prema tvrdom nepcu, slično kao kod vokala "i", samo stvorivši nešto manji prostor za zračnu struju iz pluća. Usne su pri tom nešto manje razvučene nego kod "i". Pri samoj tvorbi "y" govorni organi naglo prelaze iz prvobitnog položaja u postavku za izgovor slijedećeg glasa.

Kako "w", tako i "y" neki autori svrstavaju među frikative, odn. spirante. Iako se u nekim varijantama izgovora glasa "y" (tj. njegovim alfonima) može donekle javiti i frikcija, ipak ga je bolje uključiti među sonante, a u grupu semivokala. Naime, "y" je blisko vokalu "i", dolazi kao drugi član diftonga: ay (ai), a uz to je, kao i "w", u arapskom konsonantizmu, najviše izloženo raznim promjenama, pa ih (tj. w, y) stoga nazivaju: حُرُوفُ ٱلْعِلَّةِ (= slabi suglasnici).

Kao što je "w", tako je i "y", izgleda u sličnim slučajevima, bilo sklono ispadanju, a naročito ako bi se našlo između dva kratka vokala, osim u grupi: iya, u kojoj se sačuvalo. Tako je "y" ispalo, npr., u: سَالَ < سَيَلَ (=teći); تَدْرِى < تَدْرِيُ (= znaš); فِى ٱلْمَاضِى < فِى ٱلْمَاضِيِ (= u prošlosti). Međutim, u akuzativu i konjuktivu "y" ostaje: اَلرَّامِيَ ('ar-rāmiya = strijelca); لَن يَجْزِيَ (lan yağziya = neće nagraditi) i sl.

Izgleda da "y" ispada i između kratkog i drugog vokala, izuzev u grupama: aya i iya, gdje ono ostaje, npr.: ذَوَوْا < ذَوِيُوا (= uveli su); تَرْمُونَ < تَرْمِيُونَ (= bacate); تَسْرِينَ < تَسْرِيِينَ (= putuješ noću), i sl., ali ostaje, npr., u: لَيَالٍ (layālin = noći); عِيَانٌ ('iyān = viđenje) i dr.

Navedena se pravila često ne primjenjuju (usljed analogije), pa nalazimo izuzetke od njih, osobito kod imenskih oblika, gdje je morfološki sistem labavije ustrojen nego kod glagola. Tako sve množine tipa: fu'ūl - zadržavaju "y" između kratkog i dugog "u" (dakle, suprotno navedenom pravilu), npr.: سُيُولٌ (suyūl = bujice), ضُيُوف (ḍuyūf = gosti) itd.

Iza vokala "i" glas "y" se stapa s njim u dugo "ī", npr.: جِيلٌ < جِيْلٌ (ǧīl < ǧiyl = pokoljenje); مِيقَانٌ < مِيْقَانٌ (mīqān < miyqān = lahkovjeran) i dr.

***

Između dugog "ā" i kratkog "i" ili "u" suglasnik "y" pretvara se u hamzu, napr.: مَايِلٌ < مَائِلٌ (māyil > mā'il = naget); خَفَايٌ < خَفَاءٌ (ḫafāyun > ḫafā' = potaja, tajna) i sl.

Naprotiv, između dugog i kratkog "a" suglasnik "y" se održava, napr.: بَايَنَ (bāyana = napustiti), ali , nasuprot tome, po analogiji sa drugim oblicima, "y" i u ovakvom položaju prelazi u hamzu, pa će od: خَفَاءٌ (ḫafā'an, genitiv: خَفَاءٍ (ḫafā'in), u akuzativu biti خَفَاءً (ḫafā'an, a ne po ovom pravilu: خَفَايًا - ḫafāyan) i sl.

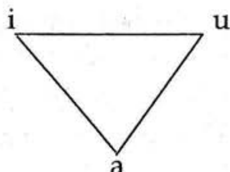
Između ostalog, Cantineau, u vezi s glasom "y" ističe i pojavu zvanu: اَلْعَجْعَجَةُ, tj. tendenciju udvojenog "y" da pređe u "ğ", ali je to bila dijalektalna pojava. [15]

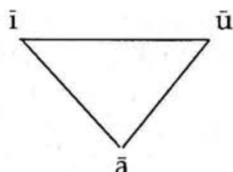
ARAPSKI VOKALIZAM

Uz ono što je u općem dijelu rečeno o vokalima, ovdje bi se dale još neke prethodne napomene u vezi s njima.

Jednostavni arapski vokalni sistem (naslijeđen iz prasemitskog jezika i dobro očuvan), sastoji se od tri kratka i odgovarajuća im tri duga vokalna fonema, i to, kratki: a, i, u, te dugi: ā, ī, ū, što se može predstaviti dijagramima:

15) Vidi: Cantineau, op.cit. (naša bilj. 1), str. 86-87, gdje on navodi primjere: عَجَلٌ < عَيَّلٌ (= jelen), ali na kraju riječi, u pauzi: فُقَيْمِي < فُقَيْمِجْ (= Fukajmija, tj. čovjek iz plemena Fukajm فُقَيْم). Ova osobenost javljala se u plemenu Hanzala (حَنْظَلَة), a susretala se i u plemenima Kuda'a (قُضَاعَة). Sa'a (سَعْد) i Temim (تَمِيم).

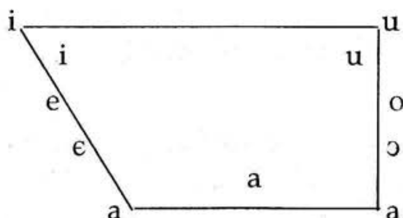

Ranije je rečeno da su dugi vokali zasebni fonemi, te da imaju distinktivnu funkciju (razlikovanja značenja riječi), npr.: دَرَى = on je znao, a دَارَى = on je laskao; صَبِرٌ = aloj, a صَبِيرٌ = strpljiv; = أُدْنُ približi se!, a: أُدْنُوا = približite se! i dr.

Iako osnovni arapski vokali uglavnom imaju glasovnu sličnost s našim odgovarajućim vokalima: a, i, u, ipak, s obzirom na postojanje još naših dvaju vokala: e, o, te vokalnog "r", pa na razlike između vokalnih alofona u našem i arapskom jeziku, ne smijemo se mnogo oslanjati na izvjesne međusobne sličnosti pri razlikovanju osobitosti tih dvaju vokalnih sistema.

U odnosu, pak, na spomenute kardinalne vokale, položaj arapskih vokala mogao bi se prikazati i opisati na slijedeći način, i to prvo na dijagramu, na kojem su pored navedenih graničnih vrijednosti (i, u,) i one između njih, naime: e - poluzatvorena srednjovisoka vrijednost; ϵ - poluotvorene srednjoniska (smještene između: i - a), te: o - poluzatvorena stražnja, i najzad: - poluotvorena stražnja (smještena između: u -). Tako bi se položaj arapskih vokala, prema tim kardinalnim, mogao pokazati na slijedećem dijagramu:

Na osnovu ovog pojednostavljenog prikaza, za arapske vokale, a u odnosu na kardinalne, kojima su bliski po svome položaju, može se kratko reći da se arapsko "i" izgovara: s manje uzdignutim prednjim dijelom jezika, i malo povučenijim unazad njegovim stražnjim dijelom;

arapsko "u" ima: manje uzdignut stražnji dio jezika, a više prema naprijed pomaknut njegov prednji dio:

arapsko "a" stoji između kardinalnih vokala: (središnjeg) "a" i stražnjeg " a ", uz vrlo malo podignut jezik.

Međutim, to su neke opće osobitosti tvorbe arapskih vokala, a njihov stvarni izgovor podložan je manjim ili većim varijacijama u zavisnosti od okolnih glasova, a naročito konsonanata, s obzirom na njihovu ulogu nosilaca osnovnih značenja u arapskom jeziku. Zato ga neki, pored ostalog, i nazivaju "konsonantskim" jezikom. Zbog te njihove semantičke važnosti veći je utjecaj konsonanata na izgovor vokala, nego obratno, pa otuda, kako će se dalje pokazati, dolazi do pojave velikog broja vokalnih alofona (أَلُوفُون) u arapskom jeziku. [16]

ARAPSKI KRATKI SAMOGLASNICI

Drevni arapski jezik dobro je sačuvao jednostavni prasemitski sistem vokala uopće, pa tako posebno i kratkih vokala od tri osnovna timbra: i, u, a. Kratki vokal u arapskoj fonetici zvao se: اَلْحَرَكَةُ (=pokret). Vokal "i" naziva se: اَلْكَسْرُ, "u" je: اَلضَّمُّ, "a" je: اَلْفَتْحُ

Osim ovih kratkih vokala, stari su arapski gramatičari poznavali su i tzv. ultrakratke vokale, nazivajući njihovo javljanje riječima: اَلْإِخْتِلَاسُ ، اَلرَّوْمُ ili اَلْإِشْمَامُ.

Razlike u kvalitetu vokala zavise od okomitog i vodoravnog položaja jezika, od oblikovanja usana i veličine otvora usta.

Pod utjecajem okolnih konsonanata na vokale u prvom redu, uz ostale popratne faktore njihove tvorbe, nastaju manje ili veće varijacije u njihovom izgovoru, odn. razni vokalni alofoni. Kako će se vidjeti, njihov broj će biti manji kod vokala "i" ili "u" nego kod "a", zbog većih mogućnosti njegovog obrazovanja.

Kratki samoglasnik "i"

Vokal "i" je, prema ranijem izlaganju, a s obzirom na položaj jezika, te ulogu usana i otvor usta: prednji visoki razvučeni samoglasnik.

Naime, "i" se tvori tako da se prednji dio jezika podigne naprijed prema tvrdom nepcu, a njegov vrh dodirne donje sjekutiće. Usne su pri tom razvučene, s malim otvorom usta.

Zračna struja iz pluća, uz treperenje glasnih žica, ne nailazi ni na kakvu

16) O vokalnim alofonima može se vidjeti nešto opširnije u knjizi S. Jankovića (op.cit., str. 209-121).

pregradu na svome putu kroz cijeli fonacioni kanal naizvan, što se događa kod svih vokala, pa se to u daljem prikazivanju njihovog izgovora neće više posebno isticati.

Svaki konsonant na svojstven način djeluje na izgovor idućeg vokala, međutim, određene grupe međusobno fonetski srodnih konsonanata djeluju u tom pogledu na sličan način, pa će i vokalna varijanta iza njih biti, takoreći ista. Zato se i alofoni pojedinih vokala određuju bilo po pojedinom konsonantu bilo po grupi određenih srodnih suglasnika, a koja utiče na njihov timbar.

Na osnovu svega toga vokal "i" bi se javljao uglavnom u slijedećim alofonima:

1) Prvi bi bio onaj alofon vokala "i" koji dolazi uz veći broj konsonanata, i to uz one pri čijoj se tvorbi prednji dio jezika podiže unaprijed prema tvrdom nepcu. To su konsonantske grupe po mjestu artikulacije, od bilabijala do palatala, naime: b, m, f, d, t, l, m, n, ḏ, ṯ, z, s, r, š, ğ, y, te velar "k" (a isključivši: "w" i emfatike: ḍ, ṭ, ẓ, ṣ). Ova varijanta vokala "i" najbliža je kardinalnom vokalu "i", ali je jezik pri izgovoru ove varijante vokala "i" malo niže spušten i malo više povučen unazad nego kod kardinalnog "i".

Evo nekoliko primjera ovog alofona vokala "i", u kojima je on obilježen u transkripciji kao "i": بِنْت (bint - kći), مِنْجَل (minğal - srp), فِرَاق (firāq - rastanak), دِمَشْق (Dimašq - Danask), تِبْن (tibn - slama), لِجَام (liğm - uzda), مِبْرَد (mibrad - turpija), نِدَاء (nidā'- zov), ذِرَاع (ḏirā' - lakat), ثِقْل (ṯiql-teret),زِيَارَة (ziyārat - posjeta), سِدْرَة (sidrat - lotos), رِضًا (riḍan - zadovoljstvo), شِهَاب (šihāb - meteor), جِرَاب (ğirab - torba), لَيِّن (layyin - mekahan), كِفَاح (kifāḥ - borba) i dr.

2) Drugi alofon vokala "i" (obilježen sa: "ị" = javlja se iza emfatika: ḍ, ṭ, ẓ, ṣ. Pri njegovoj tvorbi jezik je manje uzdignut nego kod prethodnog alofona, ali zato više povučen unazad, pa bi se ovo moglo nazvati središnjim visokim ostvarenjem vokala "i", kao što je u primjerima: ضِيَاء (ḍịyā'- svjetlost), طِفْل (ṭịfl - dijete), لَظِيَ (laẓịya - plamtjeti), صِبْيَان (ṣịbyan - djeca) i sl.

3) Treći alofon vokala "i" (transkribiran sa: " ï ") nalazimo iza konsonanata: ġ, ḫ, q, w. Kod njih je stražnji dio jezika uzdignut prema mehkom nepcu i nešto povučeniji unazad nego kod prvog alofona ("i"), a manje nego kod drugog alofona ("ị"), dakle, negdje između te dvije varijante, kao što je u primjerima: رَغِبَ (raġïba=željeti), خِدَاع (ḫïdā'-prijevara), رَقِيَ (raqïya=uspeti se), وِسَاد (wïsād-jastuk) i dr.

***

Sličan je timbar vokala "i" kada dođe iza faringala: ʻ i ḥ (pa je obilježen tako sa: "ī"), samo ipak specifičan, s obzirom na to da jezik ovdje zauzima znatno niži položaj nego kod onog visokog, jer se ovdje jezik povlači nazad i svojim korijenom spušta pri izgovoru tih dvaju konsonanata, kao u primjerima: لَعِبَ (laʻība = igrati), حِبْر (ḥībr - tinta) i dr.

***

Kod glotala "h" istaknuto je da je arapsko "h" uvijek samo glotalno, za razliku od našega "h", koje u određenim slučajevima može biti i palatalno, odn. velarno. Stoga su usta pri tvorbi arapskog "h" više otvorena, te je tako i kod ove varijante vokala "i" iza "h" (pa je i ona zato obilježena sa: " ï "), npr.: اَلْهِنْدُ (ʼAl-Hïndu = Indija), سَهِرَ (sahïra - bdjeti), فِيهِ (fī-hï = u njemu) itd.

Kratki samoglasnik "u"

Ovaj samoglasnik je, u vezi s naprijed rečenim: stražnji visoki labijalizirani samoglasnik.

Pri njegovom izgovoru jezik se pomakne unazad, a korijen mu se digne prema mehkom nepcu. Usne se pri tome zaokruže i malo isture, uz srednji otvor usta.

Kod vokala "u", a u vezi s djelovanjem na njega prethodnih konsonanata, mogu se razlikovati njegovi slijedeći alofoni:

1) Kao kod vokala "i", (u prvoj njegovoj varijanti) uz iste one konsonante, koji se obrazuju u prednjem dijelu usne šupljine (od bilabijala do palatala, isključivši emfatike), iza velara "k", te glotala ʼ i h, vokal "u" ima stražnju visoku tvorbu (blisku položaju kardinalnog vokala "u"), npr.: بُلْبُل (bulbul - slavuj), وُدّ (wudd - ljubav), سُفُن (sufun - lađe), تُبْتُ (tubtu = pokajao sam se), ثُلُث (ṯuluṯ - trećina), سُرُور (surūr - radost), جُزْء (ğuzʼ - dio), كُتُب (kutub-knjige), (uḫrā = druga), سَهُلَ (sahula = biti lahak, ravan) i dr.

***

Iza velara ġ i ḫ (kod kojih se korijen jezika podiže prema stražnjem dijelu mehkog nepca), usljed većeg otvora usta (nego kod "k", i dr.), ova varijanta vokala "u" bit će otvorenija, zbog nižeg položaja jezika, npr.: غُبَار (ġubār - prašina), سَخُوَ (saḫuwa = biti darežljiv) i sl.

2) Ovaj drugi alofon vokala "u" (označen sa "ụ") javlja se iza emfatika

(ḍ, ṭ, ẓ, ṣ), kod kojih se jezik pomiče unazad, a udubljuje u svojoj sredini, pa je jezik pri izgovoru ovog alofona ("ụ") položen niže i više unazad nego kod prethodnog alofona, kao, npr., u riječima: ضُرِبَ (ḍụriba = bio je udaren), بَطُؤَ (baṭụ'a = bio je spor), ظُلْم (ẓụlmun = nasilje),بَصُرَ (baṣụra = gledati) i dr.

3) Iza faringala ' i ḥ, kod kojih se jezik pomiče unazad i spušta niže nego kod "ụ" (a još niže nego kod "u"), pa je ovaj treći alofon (obilježen sa "ụ") najotvoreniji i zbog veće otvorenosti usta nego kod prethodna dva alofona, te se on po svome izgovoru bliži kardinalnom vokalu "o", npr.: عُيُونٌ ('ůyūnun = oči), رَحُبَ (raḥůba = biti prostran) i sl.

Iza uvulo-velara "q", kod kojega se korijen jezika, digavši se, nasloni na stražnji dio mehkog nepca, pri čemu se usta otvore više nego kod emfatika, a manje nego kod laringala, te je "u" ovdje nešto zatvorenije (nego što je bilo uz faringale ili emfatike, ali je ono ipak bliže ovim drugim, pa se opet označava sa: "ů"), npr.: قُلْتُ (qůltu = rekoh), حَقُرَ haqůra = biti bijedan), بَرْقٌ (bargůn = munja) i dr.

***

Kod spojene lične zamjenice trećeg lica muškog roda: هُ (hu), pl. هُمْ (hum), vokal "u" se asimilira s prethodnim: i, ī, ay, pa prelazi u "i" odn. "ī", npr.: بَنِيهِ (banī-hi = njegovih sinova); عَلَى بَابِهِ ('alā bābihī = na njegovim vratima); رَبِّهِمْ (rabbi-him = njegovog gospodara); أَخِيهِمْ ('aḫī-him = njihovog brata); لَدَيْهِمْ (laday-him = kod njih) i sl.

***

Za razliku od drugih semitskih jezika, koji su sačuvali prasemitske vokale: "a", "i" ispred labijala (i labiodentala), u arapskom jeziku, a pod utjecajem tih konsonanata, oni su prešli u vokal "u", npr., u riječima: لُبٌّ (lubbun = razum), أُمٌّ ('ummun = mati), ظُفْرٌ (zufrun = nokat) i dr.

Kratki samoglasnik "a"

Prema spomenutim uslovima za određivanje kvaliteta vokala, "a" je središnji niski vokal, s neutralnim oblikom usana.

Pri tvorbi samoglasnika "a" jezik se najniže spusti, ne pomaknuvši se ni naprijed ni nazad. Usne su pri tom u nekom srednjem položaju, a usta su najviše otvorena (u poređenju s ostalim vokalima).

Međutim, pod utjecajem susjednih glasova, a naročito prethodnih mu konsonanata, vokal "a" manje ili više mijenja svoj timbar, tj. javlja se u određenim raznim alofonima.

1) Iza konsonanata: w, ġ, ḫ,', ḥ, ', kada je jezik u najnižem položaju, vokal "a" se javlja kao središnji niski alofon, ali s izvjesnim razlikama, s obzirom na to koji mu konsonant prethodi.

Iza "w" i "q", iako se jezik malo pomiče unazad, "a" ipak ima svoju središnju nisku tvorbu, npr.: وَرْدٌ (wardun = ruža), قَلْبٌ (qalbun = srce) i sl.

Iza "ġ" i "ḫ", iako se korijen jezika diže prema mehkom nepcu, jezik pri prijelazu na izgovor vokala "a" zauzme središnji niski položaj, npr.: غَزْوٌ (ġazwun = osvajanje), خَمْرٌ (ḫamrun = vino) i dr.

Iza ' i ḥ, korijen jezika se digne i povuče prema ždrijelu, ali se pri prijelazu na tvorbu vokala "a" spusti, pa taj vokal tada ima svoj središnji niski položaj, npr.: عَدْلٌ ('adlun = pravda), حَبْلٌ (ḥablun = uže) i dr.

Iza ' i h, jezik se pomakne nešto naprijed, ali vokal "a" zadrži uglavnom svoju središnju nisku tvorbu. Međutim, neki ga tada izgovaraju kao otvoreno "e" (bilježeno kao:"ä"), tj. kao vokal koji stoji između kardinalnih vokala: "a" i " ɛ ", npr.: أَمْرٌ ('ämrun = zapovijed), هَلْ (häl = da li) i dr.

***

2) Iza konsonanata: b, m, f, te onih kod kojih se jezik digne i pomakne naprijed, a to su: d, t, l, n, ḏ, ṯ, z, s, r, š, ğ, y, k, i to u otvorenom slogu ispred svih konsonanata, a u zatvorenom slogu samo kada je neki od ovih konsonanata prvi član toga sloga, onda se vokal "a" javlja kao "ä" (otvoreno "e"). mšr-: بَرْدٌ (bärdun = hladnoća), مَنْ (män = ko), فَمٌ (fämun = usta), دَرْبٌ (därbun = put) تَلٌّ (tällun = brežuljak), لَبَنٌ (läbänun = mlijeko), نَوْمٌ (näwmun = san), ذَيْلٌ (ḏaylun = rep), ثَمَنٌ (ṯämänun = cijena) زَمَنٌ (zämänun = vrijeme), سَبْتٌ (säbtun = subota), رَمْلٌ (rämlun = pijesak), شَمْسٌ (šämsun = sunce), جَسَدٌ (ğäsädun = tijelo), يَوْمٌ (yäwmun = dan), كَلْبٌ (kälbun = pȁs) i dr.

Iza gornjih konsonanata, a ispred dugog "ī", vokal "a" kao prednja zatvorena varijanta (koja stoji između kardinalnih vokala: ɛ - i) tj. "e", npr.: بَلِيدٌ (belīdun = glup), زَمِيلٌ (zemīlun = drug), جَدِيدٌ (ğedīdun = nov), كَرِيمٌ (kerīmun = plemenit) i dr.

***

3) Iza emfatika (ḍ, ṭ, ẓ, ṣ), kod kojih se jezik pomiče unazad i diže prema mekom nepcu, vrši se i velarizacija vokala "a" (pa se on bilježi sa: "ạ"), tj. on tada ima stražnju nisku tvorbu, a također i iza velariziranih alofona konsonanata "ṛ" i "ḷ", npr.: ضَرْبٌ (ḍạrbun = udarac), طَبْلٌ (ṭạblun = bubanj),

ظَمَأٌ (ẓamä'un = žeđ), صَبْرٌ (ṣabrun = strpljenje), رَبٌّ (ṛbbun = gospodar), طَلَبَ (ṭaḷabä = tražiti), i dr.

***

Pojava alofona: "ä", "e" iza navedenih konsonanata (tj. b, m, f, d, t, l, n, ḏ, ṯ, z, s, r, š, ğ, y, k) naziva se اَلْإِمَالَةُ, i to ona gdje se bilježi sa "ä": (بَيْنَ بَيْنَ ili) اَلْإِمَالَةُ الْمُتَوَسِّطَةُ = srednja imāla, a ona obilježena sa "e" zvala se: اَلْإِمَالَةُ الْمَحْضَةُ (ili الشَّدِيدَةُ) = čista (ili jaka) imāla.

Međutim, iza gornjih suglasnika, a ispred: w, ġ, ḫ, q, ', ḥ, ', h javlja se alofon "a", dok ispred: ḍ, ṭ, ẓ, ṣ, te: r, l, dolazi alofon "ạ", kada su ti suglasnici prvi član zatvorenoga sloga, dakle, i kada su oni udvojeni. Tako će biti, npr.: سَوْطٌ (sawṭun = bič), نَخْلٌ (naḫlun = palme), بَعْدَ (ba'dä = poslije), كَأْسٌ (ka'sun = pehar), بَغَّالٌ (baġġālun = mazgar), سَقَّاءٌ (saqqā'un = vodonoša), فَحَّام (= faḥḥāmun) i sl.

Alofon "ạ" bit će prema rečenom, i u primjerima: فَضْلٌ (faḍḷun = prednost), بَطْنٌ (bạṭnun = trbuh), نَظْمٌ (nạẓmun = nizanje), فَصْلٌ (fạṣlun = razdvajanje). On ("a") će biti i pred geminatama, kao: فَضَّلَ faḍḍalä = davati prednost), بَطَّالٌ (bạṭṭạlun = nezaposlen), نَظَّارٌ (nạẓẓārun = gledalac) i dr. Tako je i ispred: r, l, npr.: فَرْقٌ (fạrqun = razlika), سَلْخٌ (sạḷḫun = guljenje); شَرَّفَ (šạṛṛafä = častiti), بَلَّلَ (bạḷḷạlä = kvasiti) i sl.

***

Neobični oblici glagola pohvale (فِعْلُ الْمَدْحِ) i pokude (فِعْلُ الذَّمِّ), naime: نِعْمَ (ni'mä = divan li je) i بِئْسَ (bi'sä = loš li je) mogli su postati asimilacijom vokala "a" sa "i", pa je nastalo: ii, a onda je ispalo drugo "i", te bi taj prijelaz izgledao ovako: nä'imä > ni'imä > ni'mä, odn.: bä'isä > bi'isä > bi'sä.

Kod glagola čiji je drugi i treći radikal (korijenski suglasnik) neki laringal (', ḥ) ili glotal (', h), u imperfektu (اَلْمُضَارِعُ) oni općenito, kao srednji, imaju vokal "a", pod utjecajem tih suglasnika, npr.: يَفْعَلُ (yäf'alu = radi), يَرْفَعُ(yärfa'u = diže), يَحْمَدُ (yahmädu = zahvaljuje), يَسْأَلُ (yäs'älu = pita) يَقْرَأُ (yaqrä'u = čita), يَبْهَتُ (yäbhätu = čudi), يَمْدَحُ (yämdaḥu = hvali) i dr.

***

U deklinaciji imenica: إِمْرُؤٌ (= čovjek) إِبْنُمٌ (= sin) javlja se asimilacija vokala osnove s vokalima nastavaka, pa će biti u nominativu: إِمْرُؤٌ ('imru'un), إِبْنُمٌ ('ibnumun); u genitivu: إِمْرِءٍ ('imri'in), إِبْنِمٍ ('ibnimin); u akuzativu: إِمْرَءًا('imra'an), إِبْنَمًا ('ibnaman).

Obično se smatra da pojedini arapski dugi vokal traje koliko dva odgovarajuća mu kratka vokala.

Inače, po svome izgovoru dugi vokali zadržavaju osobine odgovarajućih kratkih vokala (naravno uz duljenje), pa bi, dakle, "ī" bio prednji visoki, "u" stražnji visoki, dok bi "a" bio središnji niski vokal.

Ranije je istaknuto da dugi vokali, u odnosu prema kratkim (ili obrnuto), imaju semantički distinktivnu funkciju (za međusobno razlikovanje značenja riječi), pa zato predstavljaju zasebne foneme.

Pod istim uvjetima kao kod kratkih vokala, i kod dugih se vokala javljaju uglavnom isti alofoni, ali duljenje, ipak, donekle utiče na kvalitet dugih vokala, u smislu njihovog osnovnog izgovora.

***

Još stari arapski gramatičari zapazili su pojavu اَلْإِشْمَامُ, tj. tendenciju dugoga "ī" da se približi timbru vokala "u" (što bi se moglo označiti sa: "ü", kao sličan vokal tome timbru u njemačkom jeziku). To se, izgleda, događa pod utjecajem nekog bliskog mu emfatičnog (ḍ, ṭ, ẓ, ṣ) ili njima sličnog konsonanta s podizanjem stražnjeg dijela jezika i pomicanjem unazad (oni od velara do faringala: ġ, ḫ, q, ʻ, ḥ), kada stoje bilo ispred bilo iza dugog "ī", npr.: فَضِيحَةٌ (fadūḥtun = sramota) طِينٌ (tūnun = ilovača), فَظِيعٌ (fazū'un = grozan), صِيدَ (ṣūdä = ulovljen je), رَغِيدٌ (raġūdun = udoban), بَخِيلٌ (baḫūlun = škrt), قِيلَ (qūlä = rečeno je), رَبِيعٌ (räbū'un = proljeće), حِينٌ (ḥūnun = vrijeme) i sl.

***

Kako se vidjelo, u određenom položaju vokal "a" ima 'imālu (tj. izgovor: ä ili e), dok dugo "ā" u tom slučaju (osim dijalektalno) ima svoju središnju nisku tvorbu, tj. izgovara se kao : ā, a ne kao ǟ, naime kao alofon kratkog vokala "a" pod 1), obilježen sa: "a", pa će, dakle, izgovor dugog "ā" biti, npr.: تَابَ (tābä = pokajati se), سِتَارٌ (sitārun = zastor), رَمَى (rämā = baciti) i sl.

Stari arapski gramatičari navode dijalektalni izgovor (u Hidžazu) dugog "ā" kao dugo "ō", u nekim riječima, kao što su: حَيَاةٌ (ḥayātun = život), زَكَاةٌ (zäkātun = zekat), صَلَاةٌ (ṣalātun = molitva) i dr. One se pišu (u Qur'ānu) i ovako: صلوة ، زكوة ، حيوة . One su se, dakle, tada izgovarale: hayōtun, zäkōtun, ṣalōtun. Tu pojavu oni su nazvali: اَلتَّفْخِيمُ, a ona se javljala i inače, iza emfatičnih i velariziranih konsonanata.

***

Kvantitet prasemitskih dugih vokala općenito se dobro sačuvao u arapskom književnom jeziku. Pri recitaciji (Qur'āna) i u drugim nekim prilikama, javljaju se i jako izduženi tzv. ultradugi vokali.

U zatvorenom slogu ispred neke geminate, održava se dugi vokal, npr.: مَارٌّ (mārrun = prolaznik), مُودَّ (mūddä = bio je pružen) i sl.

Dugi se vokali održavaju i u krajnjem slogu riječi u pauzi, npr.: اَلْفَسَادْ ('äl-fäsād = smutnja), اَلْمُؤْمِنِينْ ('äl-mu'minīn = pravovjernih), يُوقِنُونْ (yūqīnūn = oni čvrsto vjeruju) i sl.

***

Međutim, dugi se vokali u zatvorenom slogu redovno skraćuju u drugim određenim slučajevima. Tako se dugi vokali skrate u: imperativu (اَلْأَمْرُ) prohibitivu (اَلنَّهْيُ) i apokopatusu (اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَجْزُومُ) kod glagola sa drugim radikalom: "w" ili "y" (أَجْوَفُ), npr.: قُلْ - qul (< قُوْلْ - quwl = reci); لَاتَقُلْ - lā täqul = < لَاتَقُوْلْ - lā täquwl =ne reci); لَمْ يَقُلْ -läm yäqul لَمْ يَقُوْلْ läm yäquwl=nije rekao); خِطْ -ẖīṭ (< خِيْطْ - ẖīyṭ = sašij) لَاتُخِطْ - lā tuhīṭ (< لَاتُخِيْطْ -lā tuẖīyṭ = ne saŝivaj), لَمْ يَخِطْ -läm yäẖiṭ (< لَمْ يَخِيْطْ -lam yäẖīyṭ - nije sašio) i sl.

***

U genitivnoj vezi (اَلْإِضَافَةُ), kada se prva riječ (اَلْمُضَافُ) svršava na dugi vokal, a druga (اَلْمُضَافُ إِلَيْهِ), izgubivši hamzu i vokal "a" od određenog člana, tako da počinje sa dva suglasnika, onaj se dugi vokal krati, pa će, npr., u nominativu biti: ذُو ٱلْمَالِ -ḏu-l-māli mj. ḏū-l-māli = bogataš), u genitivu: ذِى ٱلْمَالِ ḏī-l-māli (mj. ḏī-l-māli), u akuzativu: ذَا ٱلْمَالِ - ḏa-l-māli (mj. dā-l-māli) i dr.

Da bi se, pak, izbjegla nejasnost, dugi će se vokal izgovoriti dugo, za razliku od kratkog, da bi se razlikovalo značenje u ta dva slučaja, npr.: - كَلِمَتَا الْمَدْحِ kalimatā-l-madḥi = dvije riječi pohvale, prema: كَلِمَةَ ٱلْمَدْحِ kalimata -l-madḥi = riječ pohvale (u akuzativu) i sl.

***

Analogan je slučaj kraćenja dugih vokala u prepozicionalnoj konstrukciji, kod prijedloga s dugim vokalima na kraju, npr.: لَدَى ٱلْبَابِ lada l-bābi (mj. ladā l-bābi = pokraj vrata); فِى ٱلْحُجْرَةِ - fi l-ḥuğrati (mj. fī l-ḥuğrati = u sobi) i dr.

***

Izgleda da se, u određenim slučajevima, neki krajnji dugi vokali skraćuju. Tako je općenito u izgovoru skraćeno dugo "ā" zamjenice: أَنَا -'änä, mj. 'änā, kako ga je čitao recitator Qur'āna Nāfi'). Ono se može čitati dugo u nekim određenim stihovima, a tako je i s dugim "ā" prominalnog

sufiksa: نا - (-nā), koje nekad u poeziji treba čitati kratko, tj.: -nä.

Upitno-odnosna zamjenica ما (mā = šta) može imati kratko "a", iza nekih prijedloga (pa se tada piše zajedno s njima), npr.: إِلَامَ -'ilā-mä (mj. إِلَى مَا -'ilā mā), بِمَ - bi-mä (mj. بِمَا -bi mä), حَتَّامَ - ḥattā-mä (mj. ḥattāmā) i sl.

U Qur'ānu ili u poeziji, krajnje dugo "ī", u nekim slučajevima, se skraćuje, npr.: اَلْأَيْدِ - 'äl-'äydi (mj. اَلْأَيْدِى - äl-'äydī = ruke); نَبْغِ - näbġī (mj. نَبْغِى -näbġī = želimo), اَلْمُهْتَدِ ' al-muhtädi (mj. اَلْمُهْتَدِى - 'äl-muhtädī = pravo upućeni); اَلرَّامِ -'äl-rāmī (mj. اَلرَّامِى 'äl-rāmi = strijelac); اَلْقَاضِ -'äl-qāḍi (mj. اَلْقَاضِى -'äl-qāḍī = kadija) i dr.

***

Razne duge vokale govorna lica, u fonološkom (značenjskom) smislu shvataju kao da predstavljaju određene slogove mjesto kojih oni stoje, pa tako dugo "ā" osjećaju kao: - awa ili -aya (po analogiji na pravilne oblike), te im izgleda da, npr.: قَامَ - qāmä predstavlja قَوَمَ - qawāmā=ustati, po uzoru, npr., na: كَتَبَ - kätäbä; pa tako: بَابٌ - bābun, da je od: بَوَبٌ - bäwäbun = vrata; طَارَ - ṭārä, da je od طَيَرَ - ṭāyärä = letjeti i sl.

Takvo bi moglo biti i osjećanje da je dugo "ā" zamijenilo slogove - wa ili -ya, upoređujući takve slučajeve s odgovarajućim pravilnim oblicima, kao što je to, npr., u imperfektu: يَنَامُ - yänāmu (mj. يَنْوَمُ - yänwämu = spava) يَنَالُ yänālu (mj. يَنْيَلُ yänyälu = postiže) i sl.

I dugo "ī" fonološki se nekad osjeća da zamjenjuje slogove: -iy, odn. -yi-, kao, npr., u riječima: دِيكٌ - dīkun (mj. دِيْكٌ - diykun = pijetao); a يَسِيلُ yäsīlu (mj. يَسْيِلُ - yäsyilu = teče), kod kojih je drugi radikal konsonant "y".

Analogno je tome osjećanje u vezi sa dugim vokalom "ū", kao da on predstavlja slogove: -uw- odn. - wu -, što vidimo u primjerima: رُوحٌ - rūḥun (mj. رُوْحٌ - ruwḥun = duh), a: يَتُوبُ -yätūbu osjeća kao da je mj. يَتْوُبُ yätwubu = koje se, gdje je drugi radikal konsonant "w" (upoređujući taj oblik, npr., s pravilnim: يَسْكُنُ -yäskunu = stanuje) i sl.

Arapski dvoglasi

Stari arapski jezik naslijedio je iz prasemitskog dva dvoglasa (diftonga, أَصْوَاتٌ مُرَكَّبَةٌ) : aw i ay (obilježavani također: au, odn. ai).

Diftong je spoj dvaju vokalnih elemenata, koji obrazuju isti slog. U arapskom jeziku prvi član diftonga javlja se kao naglašeni vokal "a", a drugi kao semivokal: "w" ili "y". Ovakav spoj naziva se silaznim dvoglasom.

Vokal "a" ovih diftonga, u pogledu svoga timbra, podložan je promjenama pod utjecajem prethodnih konsonanata, pa za njih vrijedi ono što je rečeno o alofonima kratkog vokala "a". Tako će kod aw ti alofoni biti, npr.: قَوْلٌ (qawlun = govor), حَوْلٌ (ḥawlun = moć, godina), ali: ضَوْءٌ (ḍaw'un = svjetlost), طَوْقٌ (ṭawqun = ogrlica), te: لَوْنٌ (läwnun = boja), جَوْفٌ (gäwfun = utroba, šupljina) itd.

Kod diftonga ay, slično tome, imat ćemo slijedeće varijante vokala "a": غَيْثٌ (ġayṯun = kiša), عَيْنٌ ('aynun = oko); zatim: صَيْدٌ (ṣaydun = lov), طَيْرٌ (ṭayrun = ptica); najzad: لَيْلٌ (läylun = noć), كَيْلٌ (käylun = mjera) i dr.

***

Rijetke su bile promjene diftonga. Tako izgleda da je ay prešlo u "a" kod prijedloga: إِلَى - 'ilā i عَلَى 'alā, ali se diftong javlja ispred spojenih ličnih zamjenica, npr.: إِلَيْكَ -'iläy-kä, إِلَيْهِ - 'iläy-hi; عَلَيْنَا -'aläy-nā, عَلَيْهِمْ 'aläy-him i dr.

SLOG I SRODNE POJAVE

Za ostvarenje govora od jedne ili više jezičkih jedinica nužan je određen broj fonema u nizu zvukova, za čiji izgovor je potrebno od jednog do neodređenog broja otvaranja i zatvaranja govornog aparata. Glasovni sadržaj od jednog do drugog zatvaranja sačinjava jedan slog (اَلْمَقْطَعُ). On mora sadržavati neki vokal (ili diftong), i to sam ili uz određen broj konsonanata ispred ili iza sebe. Postoje određena pravila po kojima se fonemi udružuju u slogove, a to se naziva fonotaktika. Ta pravila su specifična za svaki jezik, te se jezici međusobno, manje-više, razlikuju i u tome.

S obzirom na svoju strukturu, tj. na međusobni raspored konsonanata (C) i vokala (V) u slogu, slog u arapskom jeziku može imati samo tri tipa: 1) CV - kratki otvoreni slog, npr.: لِ li (= za), كُتِبَ - ku-ti-ba (= na-pisan je); 2) CV - dugi otvoreni slog, npr.: لَا - lā (= ne), كُونُوا - kūnū (= budite), فِي -fī (= u), - كِيلُوا - kī-lū (= mjerite); 3) CVC - dugi zatvoreni slog, npr.: سَلْ - sal (= upitaj), زُرْ - zur (= posjeti), قِفْ - qif (= stani), قَلْبٌ - qal-bun (= srce), شُغْلٌ -šuġ-lun (= posao), مِلْحٌ - (milḥun (= so), تَرْجَمْتُمْ - tar-ğam-tum (preveli ste) i sl.

Na osnovu izloženog, osobitosti fonotaktike arapskog jezika mogu se karakterizirati slijedećim činjenicama:

1) Slog mora početi konsonantom, a nikada sa dva konsonanta niti nekim vokalom.

2) Slog se može završiti kratkim ili dugim vokalom, a nikako sa dva konsonanta (izuzev geminatom).

3) U sredini riječi mogu se sresti dva konsonanta, tako da prvi pripadne prvom slogu, a drugi slijedećem, npr.: كَشَفْتُمْ - ka-šaf-tum (= otkrili ste); tako je i s geminatama: رُدُّوا - rud-dū (= vratite). Ni u sredini riječi ne mogu stajati po tri ili više konsonanata jedni pored drugih.

4) Nasuprot rečenom, i to samo ispred geminata, može se naći dugi zatvoreni slog, koji se tada naziva ultradugi, kao što je, npr.: ضَارٌّ (ḍār-run = škodljiv), دَابَّةٌ (dāb-ba-tun = tovarna životinja) i sl.

S obzirom na kvantitet, dakle, slogovi se u arapskom jeziku dijele na: 1) kratke, tj. one s jednim konsonantom i jednim vokalom; 2) duge, u kojima je: konsonant i dugi vokal, ili: konsonant, kratki vokal i konsonant; 3) ultraduge, koji sadrže: konsonant, dugi vokal i prvi član geminate.

U vezi, pak, s pauzom, u kojoj se gube krajnji vokali i nunacija, javljaju se još dva tipa slogova u arapskom jeziku, naime: 5) CVC - ultradugi (zatvoren bilo kojim konsonantom, osim geminatom), npr.: بَابْ (bāb = vrata), جَنُوبْ (ǧanūb = jug), شَرِيكْ (šarīk = drug), i sl. - 6) CVCC - ultradugi (zatvoren dvama konsonantima), npr.: صَدْرْ (ṣadr = prsa), رُمْحْ (rumḥ = koplje), سِلْمْ (silm = mir) i dr.

U vezi s opisanom strukturom sloga, kad bi na početku riječi (po pravilima morfologije) trebalo da stoje dva konsonanta, onda se ispred njih stavi hamza s protetskim vokalom. U prvoj vrsti glagola, u imperativu se stavi: 'u (kod onih čiji je srednji vokal imperfekta "u"), npr.: أُسْكُتْ ('uskut = šuti), a inače je taj vokal "i", npr.: إِفْرَحْ ('ifraḥ = raduj se), إِجْلِسْ ('iǧlis = sjedi). To إِ - ' i se zatim stavlja: u perfektu, imperativu i infinitivu glagola: VII vrste: إِنْكَسَرَ 'inkasara, إِنْكَسِرْ - 'inkasir إِنْكِسَارٌ - 'inkisārun (= slomiti se); VIII vrste: إِرْتَعَدَ - 'irta'ada (= zadrhtati); IX vrste: إِحْمَرَّ - 'iḥmarra (= pocrvenjeti), X vrste: 'ista'mala (= upotrijebiti), te dalje kod rijetkih vrsta glagola (XI do XV).

Isti je slučaj (tj. dodavanje 'i) ispred imenica koje su izgubile svoj početni osnovni vokal, radi izbjegavanja dvokonsonatske grupe na početku riječi, pa sada glase: إِبْنٌ ('ibnun) i إِبْنُمٌ ('ibnumun = sin) إِبْنَةٌ ('ibnatun = kći), إِسْتٌ ('istun = zadnjica), إِسْمٌ ('ismun = ime), إِمْرُؤٌ ('imru'un = čovjek), إِمْرَأَةٌ ('imra'atun = žena). Isto je i s brojevima: إِثْنَانِ ('iṯnāni = dva) i إِثْنَتَانِ ('iṯnatāni = dvije).

Kada takve riječi dođu iza neke druge riječi (koja ima vokal na kraju), onda se 'i gubi u izgovoru (a u pismu ostaje ا na koji se stavi tzv. وَصْلَة), pa ga zamijeni vokal prethodne mu riječi, npr.: هَذَا ٱبْنِي عُمَرُ (= Ovo je moj sin Omer). قُلْتُ لَهُ ٱكْتُبْ (Rekoh mu: "Piši!"). كَانَ فِي بَيْتِ ٱبْنَتِه (bio je u kući svoje kćeri), i sl.

Kada se, pak, prva od dvije riječi završava na konsonant, iza koga je otpao prvobitni vokal, on se vraća ispred ٱ (اَلِفُ ٱلْوَصْلِ), kao što je slučaj kod zamjenica: أَنْتُمْ ، كُمْ i هُمْ , koje na kraju dobiju vokal "u", npr.: أَنْتُمُ ٱلسُّفَهَاءُ (= vi ste ludi); عَلَيْكُمُ ٱلْفَرِيضَةُ (= vi ste dužni); جَزَاهُمُ ٱللهُ (= Bog ih nagradio!) i sl.

Tako i مُذْ (< مُنْذُ) vraća na kraj svoje prvobitno "u", pa se u ovakvom slučaju kaže; npr.: مُذُ ٱلْيَوْمَيْنِ (= otprije dva dana) i sl.

Kada prva riječ nije nikad imala vokal na kraju, onda se ispred druge riječi sa ٱ , obično umeće "i" (pisano na prethodnoj riječi), npr.: سَأَلَتِ ٱلْمَرْأَةُ (= upitala je ta žena). Ispred imperativa koji počinje sa 'u, on se može čitati i sa "u" i sa "i", npr;, قَالَتُ ٱخْرُجْ, ili: قَالَتِ ٱخْرُجْ (= Rekla je: "Izađi!").

Iza prijedloga مِنْ spojni je vokal "a" ispred određenog člana, npr.: مِنَ ٱلْحَدِيقَة (= iz parka). Međutim, ispred: إِبْن ، إِسْم ، إِمْرُؤ i إِثْنَان taj će vokal biti "i": مِنِ ٱبْنِه (od njegovog sina) itd.

Kada se u pauzi nađu na kraju riječi dva konsonanta, onda se još u starom jeziku između njih mogao umetnuti vokal, da bi se izbjegla ta dvokonsonantska grupa. Ako je taj vokal isti kao u otpalom nastavku, onda se to nazivalo اَلنَّقْلُ, npr.: od قَبْرٌ (= grob), bit će: قَبُرْ, od قَبْرٍ biće قَبِرْ; od مِنْهُ postaje: مِنُهْ ; od سَأَلَتْهُ (= upitala ga je) bude: سَأَلَتُهْ i sl.

Međutim, kada je umetnuti vokal jednak vokalu iz osnove riječi, onda se ta pojava naziva: اَلْإِتْبَاعُ, kao što je u primjeru: رِجْلٌ , a u pauzi: رِجِلْ (= noga) i dr.

Ovakvi pauzalni oblici počeli su se javljati i u sredini riječi, što je dovelo do stvaranja dubleta, kao, npr.: شَعْرٌ i شَعَرٌ (= kosa), هَرْبٌ i هَرَبٌ (= bijeg), غُصْنٌ i غُصُنٌ (= grana), ثُلْثٌ i ثُلُثٌ (= trećina) i dr.

Prozodijske pojave

Jezički glasovi u govoru rijetko se javljaju izdvojeno, nego obično u manjim ili većim izgovornim cjelinama (od riječi do rečenica i dalje). Tokom govora one dobijaju nove osobine, koje karakteriziraju te same cjeline, a ne pojedine glasove u njima i one su u vezi s njihovim trajanjem, visinom i jačinom, a nazivaju se prozodijskim pojavama, od kojih bismo

istakli: naglasak (akcent - اَلنَّبْر), intonaciju (اَلتَّنْغِيم), ritam (اَلإِيقَاع), te dužinu i kakvoću glasova.

NAGLASAK (اَلنَّبْر)

Sa stanovišta riječi, naglasak je isticanje jednog sloga (prema drugim) u njoj, što se može vršiti na razne načine, npr., visinom tona, kako je pretežno u našem jeziku (to je tzv. muzički akcent), ili, pak, intenziviranjem ekspiracije, kako je uglavnom u arapskom jeziku, pored duljenja vokala (a to je tzv. dinamički ili ekspiratorni akcent).

Slogovi u riječima, sa dvaju i više slogana, različito su naglašeni, pa se obično mogu razlikovati tri vrste naglasaka: glavni (primarni), sporedni (sekundarni) i slabi.

Mjesto naglaska u arapskim riječima zavisi od strukture slogova i njihovog razmještaja u riječima, pa se to mjesto može utvrditi na osnovu određenih, pravila, koja ćemo ovdje navesti prema gramatici Caspari - Wrighta.[17]

U vezi s primarnim akcentom, to bi bila slijedeća pravila:

1) Posljednji slog neke riječi, od dvaju i više slogana, nema akcenta, ali se izuzimaju: a) pauzalne forme, u kojima akcent ostaje ondje gdje je bio prije pauze, te padne na posljednji slog, npr.: مُعَلِّمَاتْ (mu'llimất = učiteljice), يَقُولْ yaqűl (= kaže), مُتَّقِينْ - muttaqín (= bogobojaznih); b) jednosložne riječi, iza: أ ، ب ، فَ ، كَ ، لِ ، وَ , zadržavaju svoj naglasak, iako dođu na kraj takve izgovorne grupe, npr.: أَلاَ - 'a lá (= zar ne), بِمَا - bi-má (= s čime); فَقَطْ - fa-qát (= samo), كَذَا - ka-ḏá (= tako), لِمَنْ - li-mán (= kome), وَلَمْ - wa lám (= a ne), i sl.

2) Pretposljednji slog je naglašen po prirodi (dugi vokal), npr.: طَالَ - ṭála (= biti dug), خَيَّاطَاتٌ - ḫayyāṭátun (= krojačice) i dr.

3) Naglasak pada na pretposljednji zatvoreni slog, koji je, dakle, dug po svome položaju: غَرْبٌ - ġárbun) = zapad), أُطْلُبْ 'útlub (= traži!), بُنَيٌّ - bunáyyun (= sinčić), قُبَيْلَ - qubáyla (= malo prije) i sl.

4) Ako je pretposljednji slog kratak, naglasak pada na slog ispred njega, kada riječ nema više od tri sloga, ili kad ona ima četiri i više slogova, a slog

17) Vidjeti o tome: W.Wright, A Grammar of the Arabic language Translated from the German of Caspari and edited with numerous additions and corrections by W.Wright, J.De Geoje, Cambridge 1955, Vol. I, str. 27-28, § 28-31.

ispred pretposljednjeg je dug, npr.: شرب - šáriba (= piti), شَاكِرٌ - Šâkirun (= zahvalan); ili: تَمَارَضَ - tamârada (= praviti se bolestan), سَأَلْتُنَّ - sa'altúnna (= upitale ste), إنتظرناه - 'intazárnā-hu (= očekivali smo ga) i sl.

U drugim slučajevima naglasak se pomiče više prema početku riječi, npr.: كَتَبَتَا - kátabatā (= njih dvije su napisale), مَسْأَلَتُهُمْ - más'a-latu-hum (= njihovo pitanje), شَهَادَتُهُمَا - šáhādatu-humā (= svjedočenje njih dvojice) i sl.

Kako se moglo zapaziti, prefiksi ili sufiksi, ili tako upotrijebljeni drugi morfemi, kao što je određeni član, neki prijedlozi, veznici, i zamjenički oblici, te razne čestice, sačinjavaju jednu akcenatsku cjelinu - s riječima uz koje stoje, pa se ona tretira kao jedna riječ.

Spomenuti sekundarni akcent stajat će na dugom slogu, najbližem onom naglašenom, i to prema početku riječi. Kako se vidjelo, primarni akcent obilježavan je sa ´, a sekundarni će se ovdje obilježiti sa ` . Tako ćemo, npr., imati: تُكَاتِبُونَ - tukâtibūna (= dopisujete se), مَدِينَتُنَا - madînátu-nā (naš grad), مُسْتَشْفَيَاتُكُمْ - mustàšfayâtu-kum (= vaše bolnice), i sl.

Uzgred rečeno, u arapskom jeziku riječi, odn. izgovorne cjeline, mogu imati najviše po devet slogova.

INTONACIJA (اَلتَّنْغِيمِ)

To je variranje tona u nekom kraćem ili dužem izričaju (tzv. rečenična melodija), uz sudjelovanje drugih prozodijskih elemenata (akcenta, ritma, tempa i dr.), što sve, u smislu rečenice označava razne sintaksičke odnose, bilo kao izraz isključivo intelektualnog suđenja, bilo kao ispoljavanje osjećanja i voljnih akata. S obzirom na to, intonacija može služiti za: uzvike (eksklamativna), dozivanje (vokativna), zapovijed (imperativna), zabranu (prohibitivna), pitanje (interogativna) i dr.

S obzirom na variranje visine tona, intonacija može biti uzlazna, ravna i silazna, već prema namjeni kojoj služi.

Kako je ovo područje u vezi s intonacijom još nedovoljno u nauci istraženo, a pogotovu u odnosu na arapski jezik, ovdje se ne možemo upuštati u neke pouzdane i konačne rezulate.

RITAM (اَلْإِيقَاعُ)

Općenito uzevši, ritam se javlja u stvarnosti na raznim područjima, kao ravnomjerno smjenjivanje u nizu određenih elemenata, u njihovim međusobnim odnosima i to u nekom posebnom smislu. Elementi, pak, jezičkog ritma su slogovi, izgovorne cjeline, naglasci i sl. Ritam se može ostvariti različitim postupcima, npr., smjenom naglašenih i nenaglašenih slogova, a u arapskom jeziku on se ostvaruje opozicijom dugih i kratkih slogova, kakav se postupak naziva: kvantitativni ritam (kao što je, npr., bilo u starom grčkom i latinskom jeziku). Ritam se u arapskom jeziku bazirao i na rimi, koja se javljala kao monorima na kraju svih stihova neke pjesme (اَلْقَصِيدَةُ), a ona se mogla javljati i na kraju polustihova, a ponekad i na drugim mjestima unutar stihova.

KVANTITET JEZIČKIH GLASOVA

U vezi s kvantitetom (trajanjem) jezičkih glasova (fonema i njihovih alofona), kod vokala su se spominjali kratki i dugi, te ultrakratki i ultradugi vokali, čije je javljanje zavisno od morfološke strukture, a njihova upotreba, u određenom smislu, zavisila je i od intonacijskih uzusa u arapskom jeziku.

Kod konsonanata, pak, s obzirom na trajanje njihove tvorbe, mogu se razlikovati: jednostavni (مُفْرَدَةٌ) i dugi ili udvojeni (مُشَدَّدَةٌ) konsonanti, čiji izgovor traje koliko dva jednostavna konsonanta.

KVALITET JEZIČKIH GLASOVA

S obzirom na kvalitet jezičkih glasova, kod vokala su ranije navedene njihove razlike u timbrima i vokalnim alofonima i to za svaki vokal posebno.

Kod konsonanata su, pak, istaknute njihove pojedinačne karakteristike, te neke zajedničke osobine raznih konsonantskih grupa, a ovdje bismo se, rezimirajući to, osvrnuli i na neke podjele konsonanata od strane starih arapskih gramatičara.

S obzirom na اَلْجَهْرُ (zvučnost) i suprotnu joj اَلْهَمْسُ (bezvučnost), oni su sve arapske konsonante dijelili na: مَجْهُورَةٌ i مَهْمُوسَةٌ . Odavno su mnogi evropski arabisti (Schaade, i dr.) uzeli da su to: zvučni, odn. bezvučni suglasnici. Međutim, ipak su se neki od njih (Gairdner, Bravmann) tome usprotivili.

Među arapskim gramatičarima bilo je razilaženja u pogledu suglasnika: ءـُ (هَمْزَة - hamza), ط - ṭ i ق - q, koji su po nekima مَهْمُوسَة (bezvučni), dok su ih drugi stavljali među مَجْهُورَة (zvučne). Što se tiče suglasnika ط - ṭ i ق - q, vjerojatno je da su oni mogli biti, u jednom dijelu arapskog drevnog jezika, zvučni, pa zato, valjda, i nastalo je to njihovo neslaganje u klasifikaciji tih suglasnika.

Cantineau je mišljenja da se, bez obzira na dokazivanje nekih arabista, koje uostalom i nije tako uvjerljivo, može svakako uzeti da je podjela suglasnika na مَجْهُورَة i مَهْمُوسَة u skladu s našom savremenom klasifikacijom na zvučne i bezvučne suglasnike.

Opozicija između اَلشِّدَّة i اَلرَّخَاوَة tačno odgovara našem današnjem razlikovanju između plozija i frikcije. Tako su: حُرُوف شَدِيدَة tačno naši plozivi. Oni su također nazivani: trenutnim suglasnicima (حُرُوف آنِيَّة). Kao takve (Sībawayh, Ibn-Ya'īš) navode ove: ء - ', ق - q, ك - k, ج - ǧ, ط - ṭ, د - d, ت - t, ب - b. Sa druge strane su: حُرُوف رِخْوَة (mehki suglasnici) ili حُرُوف زَمَانِيَّة (trajni, durativni ili kontinuirani suglasnici), a to su oni koje mi sada nazivamo frikativima, naime: ه - h, ح - ḥ, غ - ġ, خ - ḫ, ش - š, س - s, ز - z, ص - ṣ, ظ - ẓ, ث - ṯ, ذ - ḏ, ف - f. Ostali suglasnici smatra se da stoje na sredini između te dvije međusobno suprotne skupine, jer imaju neke osobitosti u svojoj artikulaciji, kako se moglo vidjeti iz dosadašnjeg izlaganja (izuzev ع - ' koje se opire ovoj klasifikaciji). Od njih spomenimo samo: ا، و - w, ى - y, koji se nazivaju: حُرُوفُ آلْمَدّ (slova duljenja ili prolongacije), jer služe za oznaku dugih vokala: ā, ū, ī.

Što se tiče termina: اَلْإِطْبَاق i njemu suprotnog: اَلْإِنْفِتَاح djelimično odgovaraju pojmovima emfaze i neemfatičnosti. Definicije arapskih gramatičara o njima su sasvim jasne. Za Sībawayha مُطْبَقَة su: ص - ṣ, ض - ḍ, ط - ṭ, ظ - ẓ; a مُنْفَتِحَة su svi ostali konsonanti. Gornja četiri konsonanta (uporedi već navedeno o njima) izgovaraju se tako da se jezik stavi na odgovarajuće mjesto za njihovu artikulaciju, pri čemu on prione od tog mjesta sve do tačke gdje mehko nepce stoji nasuprot jeziku, a jezik se tada digne prema tom nepcu. Tada je glas stisnut (مَحْصُور) u prostoru između jezika i mehkog nepca, već prema mjestu tvorbe tih pojedinih konsonanata. Za Sībawayha su ova četiri konsonanta (ص ض ط ظ), dakle: stisnuti (presovani - مَحْصُورَة). U njihovoj listi مُطْبَقَة suglasnika ne javlja se ق - q, niti posebni izgovori suglasnika: ر - r i ل - l, koje mi nazivamo emfatičnim, a za arapske stare gramatičare to su (tj. r i l) bili: مُفَخَّمَة konsonanti.

Termin: اَلْإِسْتِعْلَاءُ ima izvjesnu vezu s pojmom termina اَلْإِطْبَاقُ. (Prema Zamaḫšarîyu i Ibn-Ya'īšu) za suglasnike koji spadaju pod pojam termina اَلْإِسْتِعْلَاءُ karakteristično je: dizanje jezika prema nepcu, tako da jezik bude prekriven (kao i kod onih مُطْبَقَة suglasnika). Prema tome مُسْتَعْلِيَة konsonanti su ovi: ص - ṣ, ض - ḍ, ط - ṭ, ظ - ẓ (to su ujedno i مُطْبَقَة), a zatim još: خ - ḫ, غ - ġ, ق - q (uvulari - لَثَوِيَّة).

Suprotna pojmu اَلْإِسْتِعْلَاءُ je اَلْإِنْخِفَاضُ ili اَلْإِسْتِفَالُ, a takvi konsonanti nazivaju se: مُنْخَفِضَة ili مُسْتَفِلَة . To su svi suglasnici osim onih sedam navedenih kao: مُسْتَعْلِيَة, kojima neki kasniji arapski gramatičari dodaju još i: ح - ḥ i ع - ' (faringale).

Ovdje treba spomenuti pojavu označenu kao: اَلتَّفْخِيمُ (nazivanu također: اَلتَّغْلِيظُ ili: اَلتَّسْمِينُ), iako ona obično nije svrstavana među: صِفَاتُ ٱلْحُرُوف (osobine suglasnika). Ovi izrazi označavaju poseban akustički utisak pri izgovoru nekih suglasnika. Među njih spadaju oni koji se nazivaju: مُفَخَّمَة, a to su ovi: ص- ṣ, ض - ḍ, ط - ṭ, ظ - ẓ, خ - ḫ, غ - ġ , ق - q, te faringalizirani: ر - r, ل - l. Jedna od bitnih osobina ovih suglasnika je ta da svojim susjedstvom sprečavaju tzv. اَلْإِمَالَة, tj. promjenu izgovora vokala "a" prema "e". Pojava suprotna اَلتَّفْخِيمُ je اَلتَّرْقِيقُ, a odgovarajući joj suglasnici zovu se: مُرَقَّقَة , a to svi oni osim suglasnika svrstanih pod pojam: مُفَخَّمَة .

Pojava: اَلتَّفْخِيمُ može se naći i kod vokala, pa tako postoji jedan أَلِفُ ٱلتَّفْخِيمِ što je jedno stražnje "a", koje se svojim timbrom približava vokalu "o". Izgleda da se javlja i: تَفْخِيمُ ٱلْيَاءِ, što je poseban izgovor dugoga "ī" (pisano sa: ى), a naziva se: اَلْإِشْمَامُ .

Arapski stari gramatičari dijelili su suglasnike i na: مُذْلَقَة klizave, likvidne, a to su: ر - r, ل - l, ن - n, ب - b, ف - f, م - m, dok se svi ostali nazivaju: مُصْمَتَة (mukli).

Postoje neke osobine suglasnika koje nemaju sebi suprotnih pojava, koje ćemo sada ukratko spomenuti.

1) حُرُوفُ ٱلْقَلْقَلَة (bučni suglasnici) ujedinjuju اَلشِّدَّة i اَلْجَهْرُ, a to su ustvari četiri ploziva: ب - b, د - d, ط - ṭ, ق - q i jedna afrikata: ج - ğ. Taj njihov bučni zvuk (اَلْقَلْقَلَة) naročito je jak kada su oni na kraju riječi u pauzi, pa se to tada naziva قَلْقَلَة كُبْرَى ; on je u sredini riječi slabiji, te se zato zove: قَلْقَلَة صُغْرَى .

2) حُرُوفُ ٱلصَّفِيرِ u arapskom jeziku su piskavi suglasnici (siflanti): س - s, ز - z, ص - ṣ.

3) حُرُوفُ ٱللِّينِ (blagi suglasnici), zvani također: حُرُوفُ ٱلْمَدِّ (slova duljenja) zapravo su dugi vokali označeni suglasničkim slovima: ا - ā, و - ū. ى - ī.

4) ٱلْهَاوِى je epitet za tzv. اَلأَلِفُ ٱلْجَرْسِيُّ, kad alif služi kao oznaka za dugo "ā", za razliku od jednostavnog alifa, koji je nosilac hamze, tj. samo jedan grafički znak.

5) اَلإِنْحِرَافُ (skretanje) je karakteristika suglasnika ل - l, jer zračna struja, dolazeći iz pluća, skreće pored obje (ili samo s jedne) strane jezika. Mi to izražavamo, rekavši da je "l" bočni suglasnik (lateral).

6) اَلتَّكْرِيرُ (ponavljanje) odnosi se na suglasnik ر - r, pri čijem se izgovoru ponavlja udaranje vrha jezika o nepce, tj. on titra (vibrira), pa se "r" zato naziva titravim suglasnikom (vibrantom).

7) اَلتَّفَشِّى (širenje) je osobina suglasnika ش - š, jer se pri njegovom izgovoru jezik raširi preko tvrdog nepca (ostavivši po sredini kao neki kanalić, kroz koji prolazi zrak iz pluća van.

8) اَلإِسْتِطَالَةُ (duljenje), svojstvo je suglasnika ض - ḍ, vjerojatno zbog izduljenosti mjesta njegove tvorbe, bar u drevno doba.

9) مَهْتُوتٌ (proljeven) po starim gramatičarima pripisuje se kao atribut suglasnicima ه - h (hamzi) ء - ', a po nekim (vjerojatno greškom prepisivača) i suglasniku ت - t, što po svoj prilici nije ispravno, jer "t" nema sličnosti s ona prva dva suglasnika, koji su aktustičko fiziološki slični, jer su oni glasnični suglasnici (glotali), pa su s obzirom na svoj poseban način tvorbe dobili gornji naziv, tj. مَهْتُوتٌ.

PAUZALNE FORME

S obzirom na svoje završetke, riječi (određenog sastava) u arapskom jeziku mogu imati dva nešto različita oblika: 1) kontekstni, u kojemu su upotrijebljeni vokalni nastavci i nunacija, i 2) pauzalni, koji ih odbacuje pri stanki u govoru.

Pauzalne forme javljaju se na kraju rečenice, neke sintagme, ritmičke grupe ili izdvojenih pojedinih riječi.

Kratki fleksioni vokali u pauzi otpadaju, a s njima i "n" od nunacije (u nominativu i genitivu imena); u akuzativu od nunacijskog - an postane dugo "ā", dok "n" od energetika (tzv. نُونُ ٱلتَّوْكِيدِ) otpada, a prethodno se "a" dulji u "ā"; sufiks za ženski rod - at(un) pretvara se u - ah. Pauzalne se forme, dakle, završavaju na konsonant ili na dugi vokal, pa ćemo tako imati, npr.:, od : اَلْمَالُ ' al-mālu > 'al- māl; اَلْمَالِ 'al-māli > 'al-māl; اَلْمَالَ -

'al-māla > 'al-māl; مَالٌ - mālun > māl; مَالٍ - mālin > māl; مَالاً - mālan > mālā; تَنْصُرًا - tranṣuran > tanṣurā (= zaista ćeš pomoći); اَلْحَاجَةُ -'al-ḥāğatu > 'al-ḥāğah, حَاجَةٌ - ḥāğatun > ḥāğah (= potreba) i sl. Ovo "h" zove se: هَاءُ = اَلسَّكْتِ (pauzalno "h"), koje se dodaje i u slučaju kada neki dugi krajnji vokali ili nefleksioni kratki vokali ne bi smjeli otpasti u pauzi, jer bi tada riječ postala nejasna, npr.: وَاعَجَبَاهْ (kakvog ili čuda!), رَهْ (vidi!), قِهْ (čuvaj!), لَمْ يَغْزُهْ (nije osvojio) i sl.

Spomenuli smo (govoreći o slogu) da se, u slučaju kad u pauzi dođe na kraju riječi dvokonsonantska grupa, ona može razdvojiti reduciranim ultrakratkim vokalom (što se naziva: اَلْإِشْمَامُ ili اَلرَّوْمُ), koji je isti kao u osnovi (a to je onda: اَلْإِتْبَاعُ), npr.: شِبْلٌ - šiblun > šibil (= lavče), ili je taj vokal kao u nastavku (a to se zove: اَلنَّقْلُ), npr.: صَبْرٌ ṣabrun > ṣabur; صَبْرٍ - ṣabir (=strpljenje) i sl. Dakle, u starom arapskom jeziku ne dolazi uvijek do potpunog odbacivanja (tzv.: اَلتَّسْكِينُ) krajnjih vokala, nego se oni mogu reducirati u određeni ultrakratki vokal, kao što se pokazalo u navedenim primjerima.

Najzad, usljed pauze može doći do udvajanja (اَلتَّضْعِيفُ) posljednjeg suglasnika neke riječi, pa tako u pauzi može npr., glasiti: خَالِدّ - ḫālidd mj. ḫālidun (= vječan); سَبْسَبًّا - sabsabbā, mj. sabsaban (= pustinju), i slično tome.

V

MORFOLOGIJA
(S TVORBOM RIJEČI)

Uvodna riječ

Ulazeći u ovu jezičku oblast, ovdje ćemo se samo kratko osvrnuti na određene osnovne pojmove u vezi s relativno novijim načinom analize morfološke strukture jezika uopće. Prvo o samom terminu: morfologija. To je nauka o oblicima (oblikoslovlje, عِلْمُ ٱلصَّرْف ili اَلْمُورْفُولُوجِيَا . Ona ispituje vrste (kategorije) riječi (أَنْوَاعُ ٱلْكَلِم), tvorbu (تَكْوِين) njihovih oblika, te promjene koje kod njih nastaju, bilo kad su same, bilo kad dolaze uz druge riječi u govornom nizu. [1]

Osnovna samostalna jedinica govora je riječ. Ona ima svoje posebno značenje, može se prilično slobodno kretati u rečenici (ovdje mislimo na arapski književni jezik), a nerijetko i sama pojedina riječ smisaono predstavlja jednu potpunu rečenicu.

Riječi, pak, u morfološkoj analizi mogu se razlagati dalje na morfeme (مُورْفِيم) koji su najmanje jedinice ljudskoga govora, s nekim određenim značenjem. Međutim, za razliku od riječi, oni rijetko mogu imati prava samostalna značenja, iako pojedini od njih istodobno mogu imati više značenja; dalje, morfemi ne mogu proizvoljno mijenjati svoje mjesto u riječima i govornom nizu, a osim toga, neki od njih su, takoreći, sasvim bez (određenog) značenja.[2] Pri svojoj upotrebi u govoru, po određenim pravilima, morfem, manje-više, može mijenjati svoj oblik, a varijante njegovog oblika nazivaju se *alomorfi* (بَدِيلَة كَلَامِيَّة) ili (أَلُومُورْف) .

S obzirom na način svoje upotrebe, morfemi se dijele na slobodne i

1) O morfologiji vidjeti, npr.: Rikard Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb 1969, I: A-O, II-P-Ž, str. LVIV+1011 i XIII+927, i to pod natuknicom "morfologija", I, str. 852-3.

2) Uporedi o morfologiji, a posebno o morfemima, poglavlje: "Riječi i njihovi (rezervni) dijelovi - morfologija", str. 161-183, u knjizi: Midhat Riđanović, Jezik i njegova struktura, I izdanje, Sarajevo, 1985, str. 378.

vezane. Slobodni morfemi su oni koji se i inače u govoru mogu upotrijebiti kao samosalne riječi, kao, npr.: لا = ne, u riječima: لاإرَادِيّ (= nehotičan); لامُبَالاَةٌ (= nebriga), i sl. - Vezani morfemi su oni koji se ne upotrebljavaju kao samostalne riječi. npr., prefiksi: prefiksi: ma-, mi-mu-u: منزل ma-nzil (= stan), مبرد mi-brad - (= turpija); مباح mu-bāḥ - (= dozvoljen); sufiks: -iyy(un) u: عربي 'arab-iyy- (= Arap. arapski), حربي ḥarbiyy - (= ratni); infiks: - ta-u; ابتعد ib-ta'ada = udaljio se i dr.

Ako morfem označava osnovno leksičko značenje riječi, onda se on zove leksički ili korijenski morfem, te je on ujedno njen temeljni morfem. U arapskom jeziku smatra se da su to korijenski suglasnici (radikali), npr. y-d u riječi: يد - yadun (= ruka) ili k-s-r u riječi: كسر - kasara (= razbio je); b-r-z-ẖ u: برزخ - barzaẖ - (= pregrada), s-f-r-ğ-l u: سفرجل - safarğal (= dunja) i dr.

Kada, pak, morfem označava neku gramatičku funkciju riječi, naziva se gramatičkim, kao što je, npr., sufiks - un za oznaku nominativa (imenica, pridjeva, i dr.), u riječima: كتاب - kitāb-un (knjiga), جديد - ğadīd-un (= nov) i dr.

Ako su gramatički morfemi ujedno i slobodni, te vrše razne sintaksičke funkcije, vežući riječi u veće semantičke cjeline, onda se oni zovu gramatikalnim riječima ili česticama (partikulama, أَدَوَات), kao što su u arapskom, npr., veznici: أَنْ (= da), إِنْ (= ako), pa prijedlozi: فِي (= u), مِنْ (= od), i mnogi drugi.

Kada se gramatički morfemi javljaju kao vezani morfemi, onda se oni nazivaju *afiksi* (إِضَافَة pl. إِضَافَات). Oni mogu stajati: na početku riječi, pa se tada zovu prefiksi (سَابِقَة pl. سَوَابِق), npr.: 'a-u: أَكْبَر - 'a-kbaru = najveći: u sredini riječi, a to su infiksi (حَشْو pl. مَحَاشٍ ili دَاخِلَة pl. دَوَاخِل npr.: - ta-u: اِقْتَرَبَ -iq-ta-raba = približio se; na kraju riječi, a to su sufiksi (لاَحِقَة pl. لَوَاحِق) npr.: - ānu u: غَضْبَان - ġaḍb-ānu (=srdit).

Promjenom vokalizma, te dodavanjem jednog ili više afiksa korijenu, nastaju tzv. *osnove (baze)* riječi. Tako od korijena: r-ğ-l možemo, npr., dobiti osnovu: riğl- (u riječi: رِجْلٌ) - riğlun = noga, a ona u množini ima osnovu: أَرْجُل - 'arğul - (npr. u nominativu: أَرْجُلٌ 'arğulun = noge).

Afiksi koji mijenjaju samo gramatičke funkcije leksema وَحْدَةٌ مُعْجَمِيَّةٌ (npr., padežni nastavi: -un, -in, an) nazivaju se: *fleksioni afiksi*. Međutim, kada afiksi, manje-više, mijenjaju ili nijansiraju osnovno značenje riječi (sadržano u njenom korijenu), onda oni imaju semantičku prirodu, pa se tada zovu: derivacioni afiksi, kao što su, npr.: 'a - glagola أعلم - 'a-'lama

(obavijestiti), 'ista u: استغفر - ista-ġfara (= molio je za oprost); -ta- u:ارتعد -'ir-ta-'ada (= zadrhtao je); -at- u: رسالة - risāl-at(un), -iyyat(un) u: مصرية miṣriyyat(un) (= egipatska, Egipćanka) i dr.

Kao što se moglo zapaziti, postoje razne međusobne kombinacije afiksa, pa, npr., u riječi: شرقية - šarq-iyyat-un imamo derivacione sufikse: - iyyi-at. kao i fleksioni sufiks - un. Ovo nije ograničeno samo na kombinacije sufiksa, nego se one javljaju i kod prefiksa i infiksa, te među svima njima u raznima varijacijama. O konkretnim takvim slučajevima kasnije će se govoriti u vezi s raznim načinima tvorbe novih oblika riječi u arapskoj morfologiji uopće.

Tvorba novih oblika pomoću afiksa, tj. afiksacija, koja je karakteristična za morfološku strukturu našeg, kao i drugih indoevropskih jezika, zastupljena je prilično i u arapskom oblikoslovlju, ali u njemu postoje i neki drugi posebni načini tvorbe novih oblika, kao što je tzv. unutrašnja fleksija, promjenom vokalizma (kao neka vrsta vokalnih infiksa), nekad uz njihovo duljenje, pa udvajanje određenih konsonanata ili opetovanje izvjesnih morfema, što ćemo sve pojedinačno i opširnije razmotriti na odgovarajućim mjestima za to.

Pri tom razmatranju morfološke strukure arapskog jezika, mi ćemo se ovdje (kao i inače) uglavnom služiti rezultatima tradicionalne arapske gramatike, naravno, uzimajući u obzir i određene novije poglede na pitanje razriješavanja raznih njenih problema, i u njenom klasičnom periodu, i u novije doba njenoga razvitka, ne povlačeći neku oštru granicu među njima.

Razni su razlozi za takav postupak, a između ostalog i zato što, prema našem mišljenju, ni kod nas, niti šire u arabistici, još nisu učinjene obuhvatnije nužne pripreme za jedan savremeniji naučni pristup rješavanju raznih starih i novih problema na tome polju jezičke znanosti uopće, a posebno pri izučavanju, ne samo morfološke strukture nego i u svim drugim domenima arapskog jezika, njegovih dijalekata, komparativnih studija i svega drugog relevantnog u tom pogledu.

Na osnovu raznih mogućnosti tvorbe novih riječi i njihovih raznih oblika, u arapskom se jeziku stvorio još u davno doba vrlo bogat fond formi, i kod imenica (i drugih imena) i kod glagola, u njihovoj deklinaciji, odn. konjugaciji, te pored toga pri obrazovanju posebnih oblika za raznovrsno nijansiranje njihovih značenja i funkcija u govoru.

Bogatstvo formi i nijanse značenja ukazuju na visok nivo jezičkog razvoja u oba pravca, te na mogućnosti arapskog jezika da i ubuduće

zadovoljava nove zahtjeve nauke, umjetnosti, filozofije i drugih vidova materijalne i duhovne kulture i života u cjelini. Međutim, nekada to bogatstvo može premašiti određene praktične potrebe života, te postati izvjesna smetnja i poteškoća u savladavanju takve morfološke i semantičke strukture. Takav je slučaj u arapskom književnom jeziku, u kome postoji obilje nepravilnih oblika (npr. izlomljeni plurali, (جُمُوع مُكَسَّرَة) ili infinitivi I vrste glagola (مَصَادِرُ ثُلاَثِيَّة), s obrizom na njihovu morfološku raznolikost. Slično je s druge strane, s mnoštvom sinonima ili mnogobrojnim značenjima pojedinih homonima i polesemnih riječi u njegovoj semantici.

Međutim, razni jezički i (vanjezički) faktori i procesi stalno djeluju tako da na određenu nužnu mjeru svedu sve ono što je preobilno, pa nekad i nepotrebno za svrhe u koje jezik služi. Tako je i sa spomenutim obiljem, i oblika i značenja u arapskom jeziku. Naime, u njemu se postepeno gube pojedini suvišni oblici, i to ne samo oni spomenuti, nego i razni drugi, a tako isto iz upotrebe nestaju određena značenja, ali se mjesto toga javljaju drugi oblici, bilo sasvim novi, ili, pak, oni stari poprimaju nova značenja i obavljaju neke nove funkcije, a to u skladu sa sve novim potrebama života ljudskoga društva u odnosu na jezička sredstva, koja treba da ih zadovolje na podesan i njima adekvatan način. [3]

Započinjući s pregledom arapske morfološke strukture u njenim pojedinostima, najprije ćemo razmotriti situaciju u vezi s onim što se smatra korijenom u njoj, a iz koga se onda izvode osnove raznih vrsta riječi, te njihovi raznovrsni konkretni oblici (أَوْزَان).

Korijen riječi

Korijen (radix, أَصْل ، أَرُومَة ili جِذْر) je onaj bitni dio riječi (korijenski morfem) u kome je sadržano njeno opće, osnovno značenje.

U arapskom se jeziku korijenom smatra samo njen konsonantski skelet, sastavljen od korijenskih konsononata (radikala). On nema samostalne upotrebe u jeziku, ali s vokalima, uz dodatne konsonante, stvara osnove, iz kojih se tvore konkretno upotrebljivi oblici. Ti fleksioni i derivacioni morfemi nijansiraju, pa manje-više (a ponekad i znatnije) mijenjaju osnovno značenje riječi, vezano za njen korijen.

3) To obilje oblika i značenje treba pobliže pogledati u morfologiji odn. u semantici, a o njihovom smanjivanju i gubljenju bit će potrebna detaljnija statistička i druga ispitivanja.

U sastav korijena može ući bilo koji od 28 arapskih konsonantskih fonema, i to od jedan od pet radikala u pojedini korijen.

Riječi s jednim radikalom, ali uvijek s vokalom iza sebe, sa samostalnom upotrebom u arapskom jeziku ima vrlo malo. To su one s radikalima: أ ، ب ، ت ، ذ ، س ، ف ، ك ، ل ، ن ، ه ، و ، ي (tj. samo 12).

Ne uzimajući u obzir mogućnost etimološkog svođenja korijena od više radikala (tzv. plurilitera), na korijene od po dva radikala (tj. bilitere), u arapskom jeziku ćemo naći također malo riječi od dva radikala. Uglavnom to bi bili slijedeći korijeni:

أب ، أخ ، أذ ، أل ، أم ، أن ، أه ، اي ، بل ، عل ، عن ، قد ، كل ، كم ، كي ، لم ، لن ، لو ، مت ، مذ ، مع ، هل ، هم ، هو ، هي ، وه ، وي ، يد (tj. 29).

Najmnogobrojniji, i (za semitske jezike uopće) najkarakterističniji korijeni u arapskom jeziku su oni sa tri radikala (tzv. trilitere).

Po brojnosti iza njih dolaze korijeni sa četiri radikala (tzv. kvadrilitere), te vrlo mali broj korijena sa pet radikala (tzv. kvinkvilitere).[4]

S obzirom na važnost trilitera, te ostalih korijena s više radikala, posvetit ćemo im posebne odjeljke u našem daljem izlaganju, pa ćemo najprije razmotriti neke pojave u vezi s triliterama, i to prije razmatranja o načinima njihove tvorbe u arapskom jeziku.

I. TRILITERE

بَنَاتُ الثَّلاَثَةِ ili اَلثُّلاثِيُّ (الْمُجَرَّدُ) -

U vezi s razvojem ovih korijena od tri radikala, a na osnovu komparativnih studija semitsko-hamitskih jezika,[5] prema Marcelu Cohenu, izgleda da je u tim jezicima biliteralizam (اَلثُّنَائِيَّةُ), tj. javljanja korijena od po dva radikala, u početku njihovog razvoja, bio mnogo rašireniji tip korijena nego danas. Naime, u relativno novije vrijeme, iz bilitera su se razvile mnoge trilitere (pa i neke kvadrilitere). Ta pojava

4) Po vlastitom istraživanju, autor ovoga rada, a u vezi s brojem korijena u arapskom jeziku, ustanovio je da se u rječniku Lisānu-l'Arab od Ibn-Manẓūra, nalazi: 6.723 trilitere, zatim 2.516 kvadrilitera i samo 185 kvinkvilitera. Prema tome broj trilitera premašuje više za dva puta broj ostalih korijena uzetih skupa, a zbir svih ar. korijena iznosi, dakle, 9465 (uzevši i onih 12 sa jednim i 29 sa dva radikala).

5) O njima, te o dalje ovdje navedenom, vidjeti, prema Marcelu Cohenu, u djelu: Les langues du monde, par un groupe de linguistes, Nouvelle édition, Paris 1952, Tome I, str. 89-90, i dalje.

korijena sa tri radikala je tzv. triliteralizam (اَلثُّلاَثِيَّةُ), karakterističan posebno za semitske jezike uopće.[6]

Prema Moscatiju, bilitere su historijska činjenica, što nalazimo u grupi prvobitno dvokonsonantskih imenica (kao što su: أَب ، أَخ ، يَد i dr.), te kod nekih tipova "slabih" (مُعْتَل) glagola (npr.: مُضَاعَف ، أَجْوَفُ ، نَاقِص). O ovakvom i drugim načinima nastajanja trilitera (i drugih pluriliterа) bit će govora u odjeljcima tome posvećenim.

Sada ćemo, prije toga, istaći još nešto o morfološkoj strukturi trilitera, i to u vezi s tzv. pojavom netrpeljivosti (اَلتَّنَافُرُ, inkompatibiliteta) radikala. Ta pojava svakako nije ograničena samo na trilitere, ali smo je promatrali detaljnije, ograničivši se na njih, kao na temeljnu, najbrojniju vrstu korijena u arapskom jeziku.[7]

Naime, i pored toga što u sastav korijena ulazi svih 28 arapskih suglasnika, ipak njihov međusobni raspored unutar korijena podliježe određenim pravilima, zavisnim od njihove akustičko-fiziološke prirode, te samih korijenskih morfema, postojećih u arapskom jeziku.

Ta međusobna netrpeljivost radikala zapaža se prvenstveno kod konsonantskih grupa (koje se mogu vidjeti u fonetici) raspoređenih po mjestima njihove tvorbe (artikulacije) u govornom aparatu. Na osnovu ispitivanja te pojave kod trilitera, mogla se ustanoviti slijedeća određena zakonitost, koju ovdje iznosimo u sažetom obliku, u njenim osnovnim crtama, a više detalja (uz nekoliko važnijih tabela) mogu se naći u našem spomenutom radu, posvećenom prvenstveno ovom fenomenu. Evo sada tih nekoliko zaključnih rezultata u vezi s tom fonetski određenom strukturom arapskih korijenskih morfema kod trilitera.

a) Najveći broj suglasnika iz bilo koje grupe po mjestu artikulacije (اَلْمَخْرَجُ) ne dolaze nikako (ili izuzetno rijetko) ispred suglasnika iste takve grupe. Izuzetak od toga čine suglasnici u korijenima sa drugim udvojenim radikalom (مُضَاعَف); Zbog toga su izuzetne trilitere s ista tri radikala, kao što su oni sa: ب ، د ، ز ، ق ، ن ، ه ، ي; vrlo je rijedak i tip: 1-1-2.

b) Rijetko stoje jedni ispred drugih i suglasnici iz uzajamno bliskih (po

---

6) Pogledati o tome, između ostalih, djelo: G. Johannes Botterweck, Der Triliteralismus im Semitischen, Bon 1952. - O strukturi, pak, korijenskih morfema u prasemitskom, pogledati, npr., knjigu: An introduction to the comparative grammar of the Semitic languages (Phonology and morphology), bu Sabatino Moscati, Anton Spitaler, Wolfram von Soden, Wiesbaden 1964, str. 71-75.

7) To je učinjeno u radu: Teufik Muftić, Trilitere u arapskom jeziku, Statističko-fonetska studija, izašla u časopisu Orijentalnog instituta u Sarajevu, Prilozi za orijentalnu filologiju (u daljem tekstu POF) br. III-IV, Sarajevo, 1953, str. 509-551.

mjestu tvorbe) grupa, kao, npr. glotali (ه ، ء) ispred faringala (ح ، ع) velara (خ ، غ ، ك) ili uvulara (ق); pak, u obrnutom poretku u korijenu, kao što je slično i s ostalim takvim bliskim grupama radikala.

c) Suprotno gornjem izrazitom inkompatibilitetu među navedenim konsonantskim grupama u korijenu, bilabijali (و ، م ، ب) dolaze rijetko uglavnom samo ispred bilabijala i labiodentalnog ف. Isti je slučaj i s likvidama (ر ، ن ، ل), koje se rijetko javljaju uglavnom ispred samih sebe. Inače su ove (tri) grupe, manje-više, česte ispred svih ostalih suglasnika. Njih, naime, sačinjavaju konsonanti s najvećom frekvencijom u triliterama, a oni se, inače, javljaju jedni pored drugih u tim korijenima i zbog njihove posebne akustičko-fiziološke prirode (prijelaz prema vokalima).

U svim grupama suglasnika po mjestu tvorbe emfatični suglasnici (ظ ، ط ، ض ، ص) rijetko se nađu (kao radikali) ispred mnogih drugih radikala trilitera. Razlog za to treba tražiti u njihovoj fonetskoj prirodi, specifično u odnosu na druge suglasnike, a tako i u činjenici da su oni suglasnici s najmanjom frekvencijom javljanja u korijenskim morfemima trilitera.

Sada će se govoriti o nastanku više konsonantskih korijena (plurilitera), tj. onih za tri, četiri i pet radikala. Počet ćemo, naravno, s triliterama.

I - NASTANAK TRILITERA

Broj trilitera, prema prvobitnom stanju, povećao se do sadašnje mjere, prvenstveno njihovim postepenim razvojem iz bilitera, na razna načine. Jedan od najvažnijih među njima vjerojatno je onaj pomoću tzv. korijenskih *determinativa,* tj. dodavanjem još jednog radikala prvobitnoj biliteri, na bilo kojem mjestu korijenskog morfema. Tu pojavu zapazili su već stari arapski gramatičari, davši joj ime اَلإِبْدَالُ. [8]

Međutim, oni su smatrali trilitere prvobitnim korijenima, koji su tokom vremena doživljavali razne promjene svojih radikala, njihovom zamjenom njima srodnim (ili uopće drugim) suglasnicima. Takve međusobno fonetski slične trilitere, često su semantički sinonimne, ali su se one s vremenom po značenju međusobno iznijansirale, a neke i sasvim izdiferencirale.

Ti korijenski determinativi (odn. radikali) kod dvije međusobno slične

8) O njemu, te brojne primjere za njega, vidjeti npr., u djelu, 'Abu-l-Raḥmān Ǧalālu-l-dīn Al-Suyūṭī, Al-Muzhiru fī 'ulumi-l-luġati wa anwā'i-hā, dio I, u poglavlju: مَعْرِفَةُ الإِبْدَالِ str. 460-475.

trilitere razlikuju se jedan od drugoga (prema savremenom egipatskom arabistu dr. Ibrāhīmu Anīsu); [9]

1) po jačini (*ploziji i frikciji,* شِدَّة – رَخَاوَة), npr.:

ذشّ – دشّ ؛ عظّ – عضّ ؛ أفّان – أبّان ؛ كمح – كبح ؛ بدأ – بدع ؛ هزم – أزم i dr.

2) po *zvučnosti* (*zvučnosti* - جَهْر i *bezvučnosti* هَمْس), npr.:

غرس – غرز ؛ زاخ – زاغ ؛ فلح – فلع ؛ شظّ – جظّ ؛ جثا – جذا ؛ فتر – فدر, i sl.

3) po *emfatičnosti* (*emfatičnost* - إِطْبَاق, *neemfatičnost* - اِسْتِفَال), npr.:

دلع – طلع ؛ غتّ – غطّ ؛ ذأت – ظأت ؛ نبس – نبص, i dr.

4) po *akustičkoj jasnosti* (اَلْوُضُوحُ فِى ٱلسَّمْعِ), npr. :

هرّش – حرّش ؛ رجف – رجس ؛ جدف – جدث ؛ لمق – رمق i sl.

5) po *mjestu prolaza zračne struje* (اِخْتِلاَفُ ٱلْمَجْرَى), npr.:

شثل – شثن ؛ غمن – غمل , i dr.

6) po *mjestu artikulacije* (اِخْتِلاَفُ ٱلْمَخْرَجِ), npr.:

رعش – رعس ؛ حزق – حزك ؛ غشم – قشم ؛ عرك – عرت i sl.

7) po *poretku radikala* (metateza - اَلْقَلْبُ), npr.:

لبك – بلك ؛ جذب – جبذ ؛ رصب – ربص i dr.

Korijenski determinativi uopće u semitskim jezicima, prema S. Moscatiju,[10] su slijedeći, i to za:

a) prvi radikal: ء ، ه ، و ، ي ، م ، ن ، ع ، (ś)، س ، ت ;

b) drugi radikal: ء ، ه ، و ، ي ، ن ، ع ، ر ، ت ;

c) treći radikal: ء ، ب ، (g) د ، ه ، و ، ز ، ح ، ط ، ي ، ك ، ل ، م ، ن ، س ، ع (p), ت ، ش (ś) ، ر ، ق ، ص

Kako je poznato, suglasnici: s, g, p ne spadaju u foneme arapskog književnog jezika.

Tzv. slabi suglasnici (حُرُوفُ ٱلْعِلَّة) ili zapravo semivokali و i ي, u određenim slučajevima smatrani su jednim od radikala trilitera, pa su obrazovali nepravilne glagole posebnih tipova, zavisno od toga koji su oni radikal u triliteri, a to su glagoli: مِثَال ، أَجْوَفُ ، نَاقِص i لَفِيف, koji u određenim oblicima, (usljed gubljenja و ili ي) ostaju sa po dva radikala, a ponekad i samo s jednim (npr.: وقي - waqā = čuvao je, ق - qi = čuvaj; إِ -'i = obećaj (< وَأَى); ر - ra = vidi (< رَأَى) i dr.

9) U djelu : Fī l-lahağātil-'arabîyati, Al-Qāhira 1952, str. 172/180.

10) On te determinative navodi u svome djelu: Il sistema consonantico dele lingue semitice, Roma 1954, str. 127. f., a kod Botterwecka, op. cit., navedeni su na str. 30.

Kod glagola s udvajanjem drugog radikala (tzv. مُضَاعَف), ubrajanih među trilitera, zapravo imamo korijene sa dva radikala, tj. bilitere (npr.: دل - dalla = uputio je i sl.)

Neki stari arapski gramatičari išli su tako daleko u pogledu nastanka trilitera, uzimajući da sve moguće kombinacije radikala jednog takvog korijena, tj. bez obzira na njihovo mjesto u njemu, vode zajedničko porijeklo, nastavši jedne iz drugih, te da uz to imaju i neko njima svima zajedničko osnovno značenje. Tako, prema Ibn-Ğinnīyu (u كِتَابُ ٱلْخَصَائِص), sve kombinacije radikala korijena: جبر (tj. i korijeni: بجر ، برج ، ربج ، جرب i رجب) izražavaju pojam snage i sile (اَلْقُوَّةُ وَٱلشِّدَّةُ); korijeni, pak: ركب ، برك ، ربك ، كبر ، بكر i كرب da u osnovi označavaju poteškoću i napor (اَلْإِجْهَادُ وَٱلْمَشَقَّةُ) itd. Za njim su se poveli neki kasniji gramatičari, ali ni oni nisu donijeli neke uvjerljive dokaze za potkrepu svojih tvrdnji. Naime, takvi korijeni međusobno su većinom semantički nepovezani, pa ta teorija nema svoje prave naučne osnove i opravdanja. Tako o njoj misli i savremeni arapski filolog Muḥammad Al-Mubārak, koji se opširnije pozabavio tom pojavom u jednoj svojoj knjizi.[11] Ovo je Ibn Ğinnī nazvao: اَلْإِشْتِقَاقُ ٱلْأَكْبَرُ, a neki su je kasnije nazivali i: اَلْإِشْتِقَاقُ ٱلْكَبِيرُ, tj. najveća, odn. velika derivacija.

U starim arapskim rukopisima prvobitno se nisu međusobno razlikovala pojedina slova nekih suglasničkih grupa (npr.: ب ، ت ، ث ili ج ، ح ، خ i dr.) jer su bila pisana bez svojih sadašnjih dijakritičkih tačaka (tj. pisalo se: ٮ odn. ح), a osim toga nije bilo u upotrebi ni obilježavanje kratkih vokala. Usljed toga, kao i drugih uzroka, dolazilo je do zamjenjivanja slova u pojedinim riječima (tzv. اَلتَّحْرِيفُ), te inače do njihovog pogrešnog izgovora (اَلتَّصْحِيفُ), pa su tako u književni jezik ušle neke takve riječi, čak i po neka nova trilitera (sa svojim mogućim daljim izvedenicama - derivatima), iako prvobitno i nisu postojale u stvarnoj živoj upotrebi u arapskom jeziku uopće.

II - GLAGOLSKE KVADRILITERE - اَلرُّبَاعِيُّ (بَنَاتُ ٱلْأَرْبَعَةِ)

Ovi, drugi po brojnosti (iza trilitera) korijeni arapskog jezika mogu po svojoj etimologiji biti prvobitni (neizvedeni), ili, pak, izvedeni na određene načine iz bilitera ili trilitera, te još po nekim drugim postupcima. U sastav njihovog korijenskog morfema ulaze svi arapski suglasnici, ali je zapaženo

11) O tome pogledati kod njega u knjizi: Fiqhu-l-luġati. Dirāsatun tahlīlîyatun muqārinatun li l-kalimati l-'arabîyati, Dimašq 1379 (1960), str. 86-91.

da među njima mora biti bar po jedan od usnenih suglasnika (b, f, m) ili od likvida (l, n, r). Za njihovo pamćenje navodi se izričaj (vox memoriae): مُرْ بِنَفَلٍ (= zapovijedaj dobročinstvo).[12]

Normalna kvadrilitera bila bi ona koja sadrži četiri različita radikala, kao, npr.: دَحْرَجَ (kotrljao je), جَعْفَرٌ (=Ǧa'far) i sl.

Izvedene kvadrilitere nastaju na jedan od slijedećih sedam načina:[13]

1) ponavljanjem (reduplikacijom) neke bilitere; 2) afiksacijom jednog radikala triliteri; 3) opetovanjem trećeg radikala neke trilitere; 4) denominativnom tvorbom; 5) obrazovanjem kvadrilitere iz elemenata raznih sintagmi, tj. njihovom kontaminacijom; 6) premetanjem (metatezom) radikala prvobitne kvadrilitere; 7) međusobnom zamjenom pojedinih radikala kvadrilitera.

Sada ćemo pobliže razmotriti sve te načine nastajanja kvadrilitera gornjim redom.

A. Nastanak glagolskih kvadrilitera

Reduplikacija bilitera

Zbog specifičnosti pojedinih korijenskih morfema, s obzirom na njihovu pripadnost glagolskim ili imenskim oblicima, navedene načine tvorbe kvadrilitera razmotrit ćemo odvojeno kod te dvije osnovne kategorije riječi, pa ćemo najprije govoriti o glagolskim morfemima tih korijena.

Mnoge bilitere (koje često označavaju glasove [14] i kretanje) kada se jednostavno ponove (sa svojim dodatnim vokalima i dr.), mogu obrazovati kvadriliteru, kao što je u primjerima: دَهْدَهَ (= skupljati =, زَلْزَلَ (tresti), غَرْغَرَ (gargarati), هَأْهَأَ (= dozivati - deve), وَسْوَسَ (= došaptavati) i dr.

Afiksacija jednog radikala

Na bilo kojem mjestu neke određene trilitere, dodavanjem još jednog

12) Vidi o tom, te o kvadriliterama uopće, kod N. W. Jušmanova, Grammatika literaturnogo arabskogo jazyka, Leningrad 1928, str. 55-56.

13) O tim načinima, te uopće o korijenima sa 4 i 5 radikala i oblicima izvedenim iz njih, uporedi rad: Teufik Muftić, Arapske plurilitere i njihovi derivati, POF 35, Sarajevo 1986, str. 17-27.

14) Mnoge primjere i glagolskih i imenskih oblika, nastalih iz uzvika s biliteralnim korijenom, daje Friedrich Schulthess, u radu: Zurufe an Tiere im Arabischen, Berlin 1912.

radikala, može nastati novi korijen, tj. kvadrilitera. Prema mjestu tog novog radikala, razlikovat ćemo slijedeća tri postupka.

a) *Prefigiranje prvog radikala*

Ovaj slučaj je dosta rijedak kod isključivo glagolskih oblika. Takvi su prefiksi, npr.:

ت (ta-): تَرْفَلَ (< رفل) = kočoperiti se; تَرْمَسَ (< رمس) = izmaći (iz rata);

س (sa-) = سَنْبَسَ (< نبس) = žuriti

ه (ha-) = هَلْقَمَ (< لقم) = progutati;

ي (ya) = يَرْنَأَ (< رنأ) = okniti i dr.

Međutim, Rēgis Blachere,[15] smatra da su, u određenim slučajevima, prefiksi: sa -, odn. ša-, nastali od prefiksa 'a- (u perfektu IV vrste glagola), pa su tako stvorene kvadrilitere:

س (sa-); سَلْقَى (< أَلْقَى < لقي) = baciti (na zemlju);

ش (ša-); شَقْلَبَ (< أَقْلَبَ < قلب) = prevrnuti (na zemlju).

b) *Infigiranje jednog radikala*

Takvih infiksa ima nekoliko, a mogu se javiti kao drugi ili treći radikal novonastale kvadrilitere, što će se vidjeti iz slijedećih primjera:

أ (2. radikal): طَأْمَنَ (< طمن) = umiriti;

أ (3. radikal): اِصْمَأَلَّ (< صمل) = biti jako tvrd; طَمْأَنَ (< طمن) = umiriti,

ر (2. radikal): خَرْمَشَ (< خمش) = ogrebati; فَرْقَعَ (< فقع) = prstima pucketati; [16] قَرْضَبَ (< قضب) = prorezati; قَرْمَشَ (< قمش), te metatezom od toga nastalo: قَرْشَمَ = skupiti;

ع (2. radikal): بَعْثَرَ (< بثر) = razbacati; بَعْثَقَ (< بثق) = izbijati; صَعْفَرَ (< صفر) raspršiti;

ع (3. radikal): اِبْذَعَرَّ (< بذر) = rasuti se, جَمْعَرَ (< جمر) = skupiti se; اِقْشَعَرَّ (< قشر) = naježiti se;

ل (2. radikal): اِزْلَعَبَّ (< زعب) = biti uzburkan; زَلْقَمَ (< زقم) = progutati;

ل (3. radikal): زَحْلَفَ (< زحف) = valjati; دَحْلَمَ (< دحم) = baciti (u ponor, bunar);

---

15) O tome, te uopće o kvadriliterima, vidjeti kod njega u: Grammaire de l'arabe classique, III izdanje, Paris 1952, str. 75-76.

16) Prema mišljenju Blachērea (op.cit, ibid.), za ova dva primjera ističe da su, izgleda, nastali disimilacijom drugog udvojenog radikala trilitera, naime od: خَمَّشَ (> خَرْمَشَ) i od: فَقَّعَ (> فَرْقَعَ). Slično tome je kod nas od سَجَّادَة nastalo: serdžada.

م (2. radikal): قَمْعَلَ (> قعل) = propupati;

م (3. radikal): جَلْمَطَ (> جلط) = obrijati (glavu); طَرْمَحَ (> طرح) = visoko sazidati;

ن (2. radikal): سَنْبَلَ (> سبل) = ispustiti;

ن (3. radikal): قَلْنَسَ (> قلس) = staviti kapu;

ه (2. radikal): دَهْبَلَ (> دبل) = uzeti velik (zalogaj); قَهْصَلَ (> قصل) = slomiti;

ه (3. radikal): اِدْلَهَمَّ (> دلم) = biti mračan; اِسْجَهَرَّ (> سجر) = grijati; اِكْفَهَرَّ (> كفر) = namrštiti se;

و (2. radikal): حَوْقَلَ (> حقل) = sitno koračati: صَوْمَعَ (> صمع) = sabrati, podići;

و (3. radikal): جَهْوَرَ (> جهر) = početi otvoreno govoriti; زَحْوَلَ (> زحل) = natjerati na povlačenje; هَرْوَلَ (> هرل) brzati;

ي (2. radikal): سَيْطَرَ (> سطر) = zavladati; هَيْنَمَ (> هنم) = mrmljati, prikrivati;

ي (3. radikal): طَرْيَمَ (> طرم) = biti pokvarena (voda); [17] عَشْيَرَ (> عشر) = okliznuti se.

c) *Sufigiranje jednog radikala*

Razni suglasnici dodaju se triliteri kao 4. radikal ili, pak, nekoj ovako nastaloj kvadriliteri u pojedinoj proširenoj vrsti izvedenoj iz nje. Evo tih novih radikala:

أ (-'a): اِحْرَنْبَأَ (> حرب) = nakostriješiti se;

ر (-ra): بَحْثَرَ (> بحث) = iznaći; اِسْبَطَرَّ (> سبط) = pružiti se, na stranu leći; شَمْخَرَ (> شمخ) = biti ohol;

س (-sa): خَلْبَسَ (> خلب) = obmanuti; عَرْطَسَ (> عرط) = odvojiti se od svoga plemena;

ل (-la): شَمْعَلَ (> شمع) = razići se; نَهْشَلَ (> نهش) = ostarjeti; هَدْمَلَ (> هدم) = poderati;

م (-ma): حَلْقَمَ (> حلق) = zaklati; تَدَهْكَمَ (> دهك) = nasrnuti na; كَرْدَمَ (> كرد) = trčati;

ن (-na): قَحْزَنَ (> قحز) = udarivši oboriti;

ى (-ā): جَعْبَى (> جعب) = oboriti; قَلْسَى (> قلس) = obući (nekome) kapu, i dr.

17) Mnoge primjere za afiksaciju kod trilitera, za tvorbu od njih kvadrilitera, vidjeti, kod Al-Suyūṭīya, op. cit., II, u odlomku: اَلْمَزِيدُ الثُّلَاثِيُّ, str. 6-28.

Reduplikacija trećeg radikala trilitera

Ponovivši treći radikal neke trilitere, može nastati kvadrilitera, pa se, npr. dobije glagol: شَمْلَلَ (< شمل) = brzati. Međutim, nekada se može pretpostaviti da je ovakav glagol izveden iz određene imenice (tj. denominalno), a ne iz odgovarajuće trilitere, npr.: جَلْبَبَ < جِلْبَاب = ogrtač, a ne iz korijena جلب i sl.

Denominalna tvorba glagolskih kvadrilitera

Od imenica raznih oblika izvode se uobičajeni glagolski (korijenski i dr.) morfemi kvadrilitera (obično njihove I i II vrste), a ponekad i od imenica stranoga porijekla.

a) Obrazovanje od pojedinih imenica, npr.: بَيْطَرَ (< بَيْطَار = veterinar) = liječiti životinje; تَلْمَذَ (< تلْميذ = učenik) = postati učenik; سَلْطَنَ (< سُلْطَان = vladar) = učiniti vladarom; قَطْرَنَ (< قَطِرَان = katran) = katranisati; تَفَلْسَفَ (< فَيْلَسُوف = filozof) = filozofirati; جَوْرَبَ (< جَوْرَبٌ = čarapa) = obući (kome) čarape; شَيْطَنَ (< شَيْطَان = sotona) = satanski postupati i dr.

b) Tvorba od nekih imenica s prefiksom m - dodatim triliteri, tako da nastanu glagoli od četiri radikala u I vrsti, ili glagoli II vrste kvadrilitera, dodavši na korijen takve I vrste prefiks ta-. Tako imamo, npr.:

مَسْمَرَ (< مِسْمَار < سمر = čuvao) = zakovati čavao; تَمَسْلَمَ (< مُسْلِم < سلم = musliman) = preći na islam; تَمَنْطَقَ (< مِنْطَقَة = pojas) = opasati se i sl.

Kod glagola عَصْفَرَ = žuto obojiti, prefiks - ع - nastao je od pridjeva أَصْفَرُ = žut (iz trilitere: صفر).[18]

U novije doba ovakvi se glagoli tvore od raznih imenica (tuđica), npr.: تَلْفَنَ (< تلفون = telefon) = telefonirati; تَفَرْنَسَ (< فَرَنْسَا = Francuska) = pofrancuziti se i dr.

Posebne vrste glagolskih kvadrilitera

To su dvije grupe kvadrilitera po svome obliku, pa se zato priključuju ostalim kvadriliterama, i to vrsti: 1) دَحْرَجَ i 2) vrsti تَدَحْرَجَ, te se po tome i nazivaju: بَابُ دَحْرَجَ i بَابُ تَدَحْرَجَ. Njihovi se oblici izvode iz trilitera:

18) O tome, kao i druge neke primjere za obrazovanje kvadrilitera (afiksima), pogledati u radu: Siegmund Fraenkel, Beiträge zur Erklärung der mehrlautigen Bildungen im Arabischen, Leiden 1878, str. 3, i dr.

afiksacijom slabih suglasnika w ili y, i to: prefiksom ta- (u drugoj grupi), infiksima iza 2. i 3. radikala trilitere, te sufiksom - y (u dva oblika, po jednom iz obje grupe). U jednom obliku 1. grupe javlja se udvajanje. 3. radikala, iz kojeg se u 2. grupi izvodi oblik s prefiksom ta- (tj. oblici: فَعْلَلَ i تَفَعْلَلَ). Neki, pak, oblici iz obje grupe izvode se i denominalno.

Ti su oblici u 1. grupi: فَعْلَلَ ؛ فَعْيَلَ ؛ فَعْوَلَ ؛ فَيْعَلَ ، فَوْعَلَ i فَعْلَى , a u 2. grupi: تَفَعْلَلَ ، تَفَوْعَلَ ، تَفَيْعَلَ ؛ تَفَعْوَلَ i تَفَعْلَى .

O tvorbi oblika 1. grupe ovih glagola govorilo se već kod afiksacije i reduplikacije, u vezi s nastankom kvadrilitera, kao i kod denominalne tvorbe od imenice, koje sadrže slabe suglasnike, a neke su od njih stranoga porijekla.

Nekad postoji neslaganje o kojem se afiksu zapravo radi. Tako, npr., spomenut je glagol سَلْقَى kao izveden prefiksom sa - od لَقِيَ, a ovdje ga navode (u obje grupe) kao da je nastao dodavanjem sufiksa - y, uz prefiks ta - u 2. grupi (تَسَلْقَى).

Glagolske kvadrilitere nastale postupkom اَلنَّحْتُ[19] (kontaminacijom)

Taj postupak poznat je kod arapskih gramatičara od davnih vremena, ali ga neki od njih nisu odobravali, jer nije u duhu arapskog jezika i relativno je rijedak, pa i u novije vrijeme.

To je neka vrsta kontaminacije, tako da se iz nekog izraza (sintagme) od dvije, pa i više riječi, izdvoje njihovi određeni suglasnici, te se od njih obrazuje kvadrilitera, iz koje se može izvesti glagol (I i II vrste), ili i neka imenica ili pridjev. Evo nekoliko primjera za glagole.

حَمْدَلَ = reći: (اَلْحَمْدُ لله) Hvala Bogu!

حَيْعَلَ = reći: (حَيَّ عَلَى ٱلْفَلَاحِ) Idi na spas!

طَلْبَقَ = reći: (أَطَالَ اللهُ بَقَاءَكَ) Bog te dugo poživio!

تَحَضْرَمَ = izvoditi svoje porijeklo iz (حَضْرَمَوْتُ) Hadremevta.

Rijetki su ovakvi primjeri i u savremenom jeziku, npr.: قَسْحَرَ (قَاسَ الْحَرَّ) = mjeriti temperaturu i sl.

19) O tome načinu tvorbe kvadrilitera pogledati njemu posvećeno poglavlje kod Al-Suyūṭīya, op. cit., I, str. 482-485; također u knjizi: Ibrāhīm Anīs, Min asrāril-luġati, II izdanje, Al-Qāhira 1958, str. 70-78 i dr.

Metateza radikala glagolskih kvadrilitera

To je premetanje, odn. promjena mjesta nekog radikala u kvadriliteri, pa se tako dobije novi, prvobitnom sinoniman korijen. Tako možemo kod Al-Suyūṭîya, u poglavlju o toj pojavi (اَلْقَلْب), naći brojne primjere, [20] od kojih navodimo: بَعْكَرَ = كَعْبَرَ = udariti (sabljom);
بَكْبَكَ = كَبْكَبَ = nabacati jedno na drugo;
جَهْجَهَ = هَجْهَجَ = vičući poplašiti;
طَرْشَمَ = طَرْمَشَ = smračiti se (noć);
تَبَرْقَطَ = تَقَرْطَبَ = padati, pasti;
اِضْمَحَلَّ = اِضْحَمَلَّ = proći, nestati i dr.

Supstitucija (zamjena) radikala (اَلْإِبْدَالُ) glagolskih kvadrilitera

U nekim kvadriliterama (ili samo u pojedinim riječima iz njih izvedenim), može se poneki radikal zamijeniti drugim, što je posebno slučaj kod akustičko-fiziološki međusobno srodnih suglasnika, ali i kod onih gdje te sličnosti nema.

Evo nekoliko takvih glagola: بَحْثَرَ = بَعْثَرَ = razbaciti: عَرْطَزَ = عَرْطَسَ = odvojiti se od svojih; طَحْرَبَ = طَحْرَمَ = naliti, napuniti; اِطْمَأَنَّ = اِطْبَأَنَّ = smiriti se; حَقْحَقَ = هَقْهَقَ = silovito koračati; تَلَعْثَمَ = تَلَعْذَمَ = zastajati (čitajući); تَفَيْحَقَ تَفَيْهَقَ= biti opširan (u govoru) i dr. [21]

IMENSKE KVADRILITERE

Zapravo, nema neke bitne razlike između imenskih i glagolskih kvadrilitera. Naime, i iz onih "glagolskih" izvode se redovno neke nominalne forme (infinitivi, participi), pa i razne druge imenice i pridjevi. Istina, ima slučajeva da kod nekih kvadrilitera nalazimo izvedene samo imenske oblike, pa bi se na njih eventualno mogao primijeniti, u užem smislu, gornji naziv. Međutim, nema zapravo naročitog opravdanja za to,

20) Svezak I, str. 476-481, gdje su primjeri i za imenske oblike.

21) Al-Suyūṭî je pojavi اَلْإِبْدَالُ uopće (i kod trilitera) posvetio posebno (32.) poglavlje, I, str. 460-475, iz koga su uzeti gornji primjeri za glagole (a on tu daje primjere i za imenske oblike).

pa ćemo ga ovdje upotrijebiti samo u vezi s nekim posebnim (ali, uglavnom sličnim onim kod "glagolskih" kvadrilitera) slučajevima njihovog nastanka. Zato ćemo ići istim redom kako je to učinjeno kod prethodne vrste tih korijena, pa ćemo ukratko razmotriti sve one načine nastanka kvadrilitera kod raznih imenskih oblika, koji nas ovdje neće zanimati po samoj svojoj cjelovitoj strukturi, jer to spada u posebno razmatranje izvedenih formi iz svih vrsta korjenova (od 3-5 radikala).

Ovdje neće biti potrebno pojedinačno objašnjavanje spomenutih načina nastanka ovih kvadrilitera, jer su oni uglavnom isti kao i kod prethodne vrste, pa će se prvenstveno navesti potrebni primjeri za sve te slučajeve obrazovanja njihovih korijena kod određenih imenica i pridjeva.

Prije toga, napominjemo da ti oblici mogu biti izvedeni od prvobitnih korijena tj. kvadrilitera, npr.: بَرْزَخٌ (= pregrada), جُرْهُمٌ (= hrabar) دمْلَجٌ (= narukvica), جُرَبِضٌ (= krupan) itd.

B. Nastanak imenskih kvadrilitera

Reduplikacija bilitera

Na taj način postale su brojne imenice raznih oblika, npr.: فَدْفَدٌ (= pustinja), جُدْجُدٌ (= cvrčak), سِمْسِمٌ (= sezam), خَلْخَالٌ (= grivna-na nozi), تُرْتُورٌ (= ogrlica), جِرْجِيرٌ (= potočarka) i dr.

Slično je i s pridjevima, npr.: صَرْصَرٌ (= žestok, studen-vjetar), بَصْبَاصٌ (= vruć, brz), شَعْشَعَانٌ (= dug, visok) itd.

Afiksacija jednog radikala triliteri

Određenim afiksima, na raznim mjestima trilitera, nastao je velik broj imenica i pridjeva sa četiri radikala u raznim oblicima. Evo primjera za tri moguća slučaja afiksacije. [22]

a) *Prefiksi:*

ع : عُصْفُورٌ (< صفر) = vrabac; عظْلَمٌ (< ظلم) = mračan;
ه : هَبَلَّعٌ (< بلع) = proždrljiv; ili هَزَلَّجٌ هِزْلَاجٌ (< زلج) = brz;

b) *Infiksi:*

ر : (2. radikal): ضِرْغَامَةٌ (< ضغم) = lav; قُرْصُوفٌ (< قصف) = oštar;

22) Razne primjere afiksacije (na trilitere) u funkciji tvorbe kvadrilitera pogledati kod S. Fraenkela, op. cit., str. 1-49.

ع : (2. radikal): صَعْقَبٌ (< صقب) = dugačak;
ع : (3. radikal): جَلْعَدٌ (< جلد) = tvrd;
ل : (2. radikal): جُلْمُودٌ (< جمد) = stijena: زُلْقُومٌ (< زقم) = grlo;
م : (2. radikal): دُمَّلِصٌ (< دلص) = sjajan; زُمَّلِقٌ (< زلق) = koji prerano ejakulira;
ن : (2. radikal) عَنْسَلٌ (< عسل) = brza deva;
ه : (2. radikal): بُهْصُلٌ (< بصل) = debeo; زَهْلُوقٌ (< زلق) = debeo;
ه : (3. radikal): مُدْلَهِمٌّ (< دلم) = mračan; مُكْفَهِرٌّ (< كفر) = namršten; مُسْجَهِرٌّ (< سجر) = bijel;
و : (2. radikal): حَوْقَلٌ (< حقل) = oronuli starac;
و : (3. radikal): جَدْوَلٌ (< جدل) = potok; spisak;
ي : (2. radikal): ضَيْغَمٌ (< ضغم) = lav;
ي : (3. radikal): عِثْيَرٌ (< عثر) = zemlja, prašina, trag i dr.

c) *Sufiksi*

ل : عَبْدَلٌ (< عبد)= rob; فَحْجَلٌ (< فحج) = razmaknutih nogu; نَهْشَلٌ (< نهش) = vuk; jastreb; soko; هَدْمَلٌ (< هدم) = poderan, star;
م : اِبْنُمٌ (< اِبْنٌ) = sin; خِضْرِمٌ (< خضر) = more; darežljiv; جُلْهُمٌ (< جله) = usamljen brijeg; شَجْعَمٌ (< شجع) = lav; زُرْقُمٌ (< زرق) = tamnoplav; zmija;
ن : بِلَغْنٌ (< بلغ) = rječit; ضَيْفَنٌ (< ضيف) = nazvan gost; فِرْسِنٌ (< فرس) = papak; نَظَرَانٌ (< نظر) = koji hoće sve da vidi itd. [23]

Za mnoge navedene (i druge) primjere (npr. اِبْنُمٌ ، عَبْدَلٌ ، ضَيْفَنٌ), moglo bi se uzeti da su, ustvari, izvedeni denominalno, tj. iz drugih imena.

Postupak اَلنَّحْتُ *kod imenskih kvadrilitera*

Pored imena koja se izvode iz glagola (kvadrilitera) nastalih ovim načinom (tj. participa i infinitiva, npr. مُتَحَضْرِمٌ = koji tvrdi da je iz Hadremevta; حَمْدَلَةٌ = govorenje: Hvala Bogu, i sl.) ima i drugih nominalnih formi nastalih tim postupkom.

Naročito su tako nastali oblici za tzv. odnosno ime (اَلْإِسْمُ ٱلْمَنْسُوبُ) kontamincaijom od imena ljudi, plemena i dr. - Tako je nastalo, npr.: عَبْدَلِيٌّ (< عَبْدُ اللهِ) = abdelijski; تَيْمَلِيٌّ (< تَيْمُ ٱللاَّتِ) = tejmelijski, (< حَضْرَمَوْتُ) حَضْرَمِيٌّ = hadremijski i sl.

23) Za sufiksaciju (-m, -l, -n) brojne primjere naći ćemo kod Al-Suyūṭîya, op. cit., II, str. 257-260.

Ovaj način tvorbe (kontaminacija - اَلنَّحْتُ) riječi uopće, kako ističeVincent Monteil, igra samo epizodnu ulogu u tvorbi riječi u savremenom arapskom jeziku, [24] pa ih je malo ušlo u širu upotrebu. Takve su riječi (od kvadrilitera), npr.: بَرْمَائِيٌّ (< مَاءٌ i بَرٌّ) = vodozemac; رَسْمَالٌ (< مَالٌ i رَأْسٌ) = kapital, مَاوَرَائِيٌّ (< وَرَاءَ i مَا) = metafizički i dr.

Ima ovakvih primjera obrazovanih od stranih elemenata, npr.:
كَهْرَطِيسٌ (< مَغْنَطِيسٌ i كَهْرَبَاءُ) = elektromagnet; a nekad je to hibridna riječ, u kojoj je spojen strani i arapski element, npr. u: كَهْرَحَرَارِيٌّ (< حَرَارَةٌ i كَهْرَبَاءُ) = elektrotermički i sl.

Za izražavanje složenijih pojmova arapski se malo služi kontaminacijom ili kompozicijom, tj. obrazovanjem složenica (composita), odn. složenih riječi, nego mjesto toga upotrebljava druge neke načine izražavanja, a jedan od vrlo uobičajenih za to je konstrukcija aneksije (اَلْإِضَافَةُ), o kojoj će se opširnije govoriti u sintaksi.

Metateza radikala kvadrilitera kod imenskih oblika

To je ista pojava koju smo vidjeli kod glagola (od kvadrilitera). Tako i kod nekih imenica i pridjeva (raznih oblika), mogu nastati varijante nominalnih kvadrilitera premetanjem njihovih određenih radikala, kao što je u primjerima: ضِمْرِزٌ i ضِمْزِرٌ = stara (deva); عَبْوَطٌ i عَوْطَبٌ = nesreća; طُحَامِرٌ i طُمَاحِرٌ = trbušast; صُعْبُورٌ i صُعْرُوبٌ = koji ima malu glavu: كُرْسُفٌ i كُرْفُسٌ = pamuk; شُرْغُوفٌ i شُرْفُوغٌ = žabica: عَسْلَطَةٌ i عَلْسَطَةٌ = zbrkan govor, i dr.

Kao kod glagola (npr.: جَهْجَهَ i هَجْهَجَ), može doći, dakle, do dvojnog postupka, tj. da se izvrši metateza radikala bilitere, pa se one onda redupliciraju tvoreći tako par novih kvadrilitera, npr.: بَسْبَسٌ i سَبْسَبٌ = pustinja; ili infinitivi gornjih glagola: جَهْجَهَةٌ i هَجْهَجَةٌ = plašenje vikanjem, pa njihovi participi aktivni: مُجَهْجِهٌ i مُهَجْهِجٌ = koji plaši vikanjem i sl.

(Za primjere vidjeti našu bilješku 20).

Zamjena radikala kvadrilitera kod imenskih oblika

Međusobnu zamjenu pojedinih (i srodnih i različitih) radikala kvadrilitera (kao kod glagola) nalazimo i kod raznih imenica i pridjeva, pa tako nastaju sinonimi dubleti, u raznim derivatima iz tih korijena. Evo nekih primjera za njih (vidjeti našu bilješku 21):

24) U djelu: L'arabe moderne (nazivajući ovaj način: composition), Paris 1960, str. 131-135.

سَبَنْدَى – سَبَنْتَى – دِرْيَاقٌ – تِرْيَاقٌ = protuotrov; طِرْيَاقٌ – خَفَضَاجٌ – عَفَضَاجٌ = debeo; ضَمْلَقٌ – سَمْلَقٌ = žestok (vjetar); سَيْهُوكٌ – سَيْهُوجٌ = debeo, فَوْهَدٌ – ثَوْهَدٌ leopard: = neplodna (zemlja); عِلَّوْزٌ – عِلَّوْصٌ = trbobolja; غَيْهَبٌ – غَيْهَمٌ = tmina i dr.

III. Nastanak kvinkvilitera (اَلْخُمَاسِيُّ ili بَنَاتُ ٱلْخَمْسَةِ)

Prvi sistematizator arapske gramatike Abū-Bišr 'Amr (umro 796. g. n. e.), poznat pod nadimkom Sībawayh (on je porijeklom Perzijanac), govoreći o kvinkviliterama [25] (on ih zove بَنَاتُ ٱلْخَمْسَةِ, slično kao i one sa 3 ili 4 radikala), navodi kao četiri prvobitna (neizvedena - مُجَرَّدٌ) oblika ovih korijena (uz dodatne vokale, na osnovu kojih on njih i razlikuje međusobno), neke primjere, od kojih su: 1) سَفَرْجَلٌ (= dunja), هَمَرْجَلٌ (= brz); 2) جَحْمَرِشٌ (= starica), قَهْبَلِسٌ (= krupna-žena); 3) خُبَعْثِنٌ (= lav; krupan), قُذَعْمِلٌ (= velik); 4) جَحَنْبَتَرٌ (= žestina, tvrdina), جِرْدَحْلٌ (= debeo, krupan; dolina, riječno korito) i dr.

Vidimo tu samo imenske morfeme (imenice i pridjeve), jer se od ovih korijena ne izvode nikakvi glagoli u arapskom jeziku. Kao što je naprijed navedeno, ovo su naprijed korijeni, pa je i broj njihovih (nominalnih) derivata znatno manji, uporedimo li ih s onim koji se izvode iz kvadrilitera, a pogotovu iz trilitera, kako će se to pokazati u našem daljem izlaganju.

Ističemo da su neke kvinkvilitere, koje Sībawayh navodi kao prvobitne, ustvari ili izvedene iz trilitera, npr. (reduplikacijom dvaju zadnjih radikala) حَبَرْبَرٌ (حبر >) = mladunče droplje), صَمَحْمَحٌ (صمح >) = omalehan, snažan i jedar, i sl.; ili su to proširene kvadrilitere, npr.: إِرْزَبٌ = zdepast, krupan; قِرْشَبٌ = lav; proždrljiv; krupan, star; هَمَّرِشٌ = starica; ili su, pak, kvinkvilitere izvedene iz kvadrilitera (reduplikacijom 4. radikala): قَفَعْدَدٌ = kratak, nizak; سَبَهْلَلٌ = besposlen, ravnodušan; ili izvedeni iz kvadrilitere infiksom -n-, npr.: جَنَعْدَلٌ (جعدل >) = tvrd, jak; جَحَنْفَلٌ (جحفل >) = debelih usana i sl.

I neke od izvedenih kvinkvilitera kod Sībawayha, po našem mišljenju, treba smatrati ili proširenim triliterama (npr.: دُوَاسِرٌ > دسر = velik, jak; صَفَقًى > صفق = pljeskanje, rukovanje); ili su to zapravo jednostavno kvadrilitere u čiju strukturu ulaze neki dugi vokali (ā, ī, ū), obilježavani, kako je poznato, suglasničkim slovima (ا ، ى ، و) koje je on smatrao radikalima (odn.

25) U djelu: Al-Kitābu (Kitābu-Sībawayhi), Bulāqu Miṣr 1317 (1899), I izdanje, dio II, str. 339-342. O kvinkviliterima uopće vidjeti i kod Al-Suyūṭīya, op. cit. II, str. 29-36.

suglasnicima). Takvi su slijedeći primjeri koje Sībawayh ubraja među derivate kvinkvilitera, a ustvari su kvadrilitere: عُنْقُودٌ (< عنقد) = grozd; قَرَبُوسٌ (< قربس) = unjkaš; كِنْدِيرٌ (< كندر) = debeo magarac; بُرَائِلٌ (< برأل) = (pijetlovo) vratno perje; حَمْلَاقٌ (< حملق) = unutarnja strana vjeđa; قُرْنَاسٌ (< قرنس) = izbočina; preslica; طِرِمَّاحٌ (< طرمح) = dug, visok, čuven i dr.

Slično važi i za kvadrilitere sa sufigiranim -ā (ـَى), koje su po Sībawayhu kvinkvilitere (smatrajući ovo ى radikalom), a to su: جُخَادِبَى (< جخدب) = krupan, debeo; skakavac; kotrljan; جَلَعْبَى (< جلعب) = zao, grub, plahovit: فَرْتَنَى (< فرتن) = preljubnica, bludnica; robinja; pjevačica; mlada hijena; هِنْدَبَى (< هندب) = žućanica, endivija; هِرْبِذَى (< هربذ) = ponosan hod, dostojanstvenost; سِبَطْرَى (< سبطر) = kočoperenje, gordo koračanje i dr.

I kada و ili ى budu drugi dio diftonga (-aw-, -ay-), Sībawayh ih smatra radikalima (tj. konsonantima), pa su za njega oblici, kao npr.: حَبَوْكَرٌ (< حبكر) = besputna pješčara; velika nesreća, ili: خَيْسَفُوجٌ (< خسفج) = sjemenje pamuka, truhlo drvlje, - izvedene kvinkvilitere. Međutim, s obzirom na (polu)vokalnu prirodu tih diftonga (obilježavanih i: -au-, -ai-), trebalo bi prije smatrati gornje i slične primjere, da su zapravo kvadrilitere.

Od ostalih Sībawayhovih primjera (ukupno ih je 47) za izvođenje kvinkvilitera iz kvadrilitera, ovdje ćemo još navesti neke od njih, da bi se vidjeli načini tog njihovog nastanka. To su neki od onih koje smo vidjeli i kod drugih korijena (sa 3 ili četiri radikala). Tako kvinkvilitere nastaju od kvadrilitera:

1) Nekim *afiksima* (nekad i po dva, ne računajući pritom fleksione morfeme):

a) *Infiksima:*

ن (2. radikal): قُنْفَخْرٌ (< قفخر) = debeo i nježan, lijep, izvrstan كَنَهْبَلٌ (< كهبل) = ječam krupnoga klasa; عَنْتَرِيسٌ (< عترس) = krupna deva; nesreća; hrabar;

ن (3. radikal): حَزَنْبَلٌ (< حزبل) = oronula starica; glupača; kunica; onizak; debelih usana; جِحِنْبَارٌ (< جحبر)= krupan, debeo, trbušast.

و (3. radikal) = عَشَوْزَنٌ (< عشزن) = težak, debeo, jak; حَبَوْكَرَى (< حبكر) = nesreća, borba poslije rata;

(و + انٌ :) عَبَوْثُرَانٌ (< عبثر) = zlo, teškoća, nesreća,

و (4. radikal): بَلَهْوَرٌ (< بلهر) = prostran, širok; قَنْدَوِيلٌ (< قندل) =

glavonja; عِلْطَوْسٌ (> علطس) = tovarni konj; بِرْذَوْنٌ (> برذن) = visok; gorostas; živahna (brza) deva;

ي (3. radikal): سَمَيْدَعٌ (> سمدع) = plemenit čovjek; plemić, junak; vuk; sablja;

(ي + انٌ :) عَبَيْثَرَانٌ (> عبثر) = zlo, teškoća, nesreća.

ي (4. radikal): غُرْنَيْقٌ (> غرنق) = ždral; ljepotan; nježna biljka; čeoni uvojak.

b) *Sufiksi (osim navedenih):*

ـَاءُ (-ā'u): جُخَادِبَاءُ (> جخدب) = krupan; skakav; kotrljan; بَرْنَاسَاءُ (> برنس) = ljudi, svijet, narod; čovjek: عَقْرَبَاءُ (> عقرب) = ženka škorpiona; قُرْفُصَاءُ (> قرفص) = sjedenje sa stegnima priljubljenim uz prsa, a rukama obavijenim oko nogu; طِرْمِسَاءُ (> طرمس) = pomrčina; prašina; tanak oblak; vrlo mračna (noć); هَنْدَبَاءُ (> هندب) = žućanica, endivija;

ـَانٌ : عُرْقُصَانٌ (> عرقص) = kokotac; حِنْذِمَانٌ (> حنذم) = skupina, pleme; زَعْفَرَانٌ (> زعفر) = šafran;

ـِيَةٌ : سُلَحْفِيَةٌ (> سلحف) = kornjača

ـُوتٌ – عَنْكَبُوتٌ (> عنكب) = pauk(ova ženka).

ـُوَةٌ : قَمَحْدُوَةٌ (> قمحد) = ispupčenje iza uha; zatiljak.

Reduplikacijom (اَلتَّضْعِيفُ) četvrtog radikala kvadrilitere, nastale su izvedene kvinkvilitere, kao što su: حَنْدَقُوقٌ (> حندق) = djetelina, lotos; glupak; مَنْجَنُونٌ (> منجن) = kolo za natapanje; vrijeme; sudbina, i dr.

NAČIN TVORBE RIJEČI (morfemika)

Tim se pitanjem posebno bavi morfemika. Za nju kaže R. Simeon [26]: "morfemika je dio morfologije koji se bavi opisivanjem morfoloških modela jezika, tj. opisivanjem gradnje morfema i zakonitosti njihova razmještenja u dužim sljedstvima".

Iako su korijenski morfemi (radikali) u arapskom jeziku nosioci osnovnog, leksičkog značenja riječi, ipak oni sami ne mogu predstavljati konkretne riječi, koje mogu vršiti određene sintaksičke funkcije i imati neki određen smisao. Naime, uz korijenske suglasnike moraju se upotrijebiti i samoglasnici, a nekad i izvjesni nekorijenski suglasnici (tzv.

26) U op. cit., I, str. 850, pod natuknicom "morfemika".

dopunski suglasnici -اَلْحُرُوفُ ٱلزَّوَائِدُ, sadržani u vox memoriae: اَلْيَوْمَ تَنْسَاهُ = danas ćeš ga zaboraviti). Na taj se način odrede pojedina funkcionalna značenja tih oblika, ili se, pak, u manjoj ili većoj mjeri nijansiraju osnovna značenja vezana za radikale dotičnih korijena (odn. korijene u cjelini).

Radikali, zajedno s vokalima, bilo samim, bilo s određenim formantima za izvođenje raznih oblika, obrazuju osnovu (bazu) riječi, koja, pored toga, često dobije i određene fleksione morfeme, kojima se pobliže opredjeljuje njena sintaksička funkcija /kao što su, npr., nastavci (اَلْخَوَاتِمُ) za oznaku roda i broja, neodređenosti (اَلتَّنْوِين) i dr. Od izvjesnog ograničenog broja prvobitnih osnova u prajeziku, na načine o kojima će se sada govoriti, tvori se mnoštvo, kako novih osnova, tako, pogotovo, vrlo različitih oblika iz njih obrazovanih.

Pri obrazovanju i imenskih i glagolskih oblika na djelu je bilo pet načina tvorbe, a to su slijedeći:

1) Alternacija (međusobno smjenjivanje kratkih vokala),
2) Prolongacija vokala (tj. upotreba dugih vokala).
3) Geminacija (udvajanje radikala ili i drugih konsonanata).
4) Afiksacija (upotreba nekorijenskih afiksa).
5) Reduplikacija (ponavljanje radikala ili čitave osnove).

Sada ćemo pobliže razmotriti sve te načine tvorbe navedenim redom.

1) *Alternacija* (تَنَاوُبُ ٱلْأَصْوَاتِ الصَّائِتَةِ) je upotreba kratkih vokala za tvorbu raznih oblika, iz istog korijena, koji mogu imati razne funkcije i nijanse osnovnog značenja, npr.: كَتَبَ = napisao je (aktiv), كُتِبَ = napisan je (pasiv), كُتُبٌ = knjige (plural). Ovo je najčešći način za tvorbu raznih riječi, a koristi se kako sam za se, tako i uza sve ostale načine njihovog obrazovanja naporedo u istoj riječi, što će se vidjeti iz daljih primjera.

2) *Prolongacija* اَلْمَدُّ je upotreba dugih vokala, samih, ili uz druge načine tvorbe riječi, npr.: مَا = šta, فِي = u, قُوا = čuvajte, قَالَا = rekla su njih dvojica, تُوبُوا = pokajte se, جِيدْ = vrat (pauzalni oblik), شَاهِدٌ = svjedok, رَسُولٌ = poslanik, جَمِيلٌ = lijep i dr.

3. *Geminacija* (اَلتَّشْدِيدُ) je udvajanje ili nekog radikala (osim prvog) ili inače nekog dodatnog suglasnika u riječi. Služi, uz druga sredstva tvorbe riječi, za izražavanje intenziteta (osnovnog značenja), ali (u neke druge svrhe (zanimanja, faktitivnost, neki odnos prema osnovi i dr.), npr.: عَلَّامٌ = koji sve zna, كَسَّرَ = izlomiti, غَلَّقَ = pozatvarati: عَلَّمَ = podučiti: غَطَمَّشٌ = (okrutni) lav, عِرْبَدٌ = mužjak otrovnice; قُسْقُبٌ = krupan; حَرْبِيٌّ = ratni, عِرَاقِيٌّ = Iračanin, irački, أَنَانِيَّةٌ = sebičnost itd.

4) *Afiksacija* (إِضَافَةُ الزَّوَائِد) je tvorba novih oblika riječi pomoću prefiksa, infiksa i sufiksa, uz upotrebu i drugih načina tvorbe. Pojedini oblici mogu imati i po dva i više afiksa u raznim kombinacijama (ne računajući korijenske afikse). Kako se naprijed vidjelo, treba razlikovati derivacione afikse (za nijansiranje osnovnog značenja korijena) i fleksione afikse (za tvorbu oblika u raznim gramatičkim funkcijama). Navest ćemo nekoliko primjera za prvu vrstu afiksa: a) *prefiksi*: أ : أَعْلَمَ = obavijestiti; تَ : تَفَرَّقَ = razići se; تَكَاتَبَ = uzajamno se dopisivati; - استـ : اِسْتَرْحَمَ = moliti za milost; - مَـ : مَسْكَنٌ = boravište; مِـ : مِفْتَاحٌ = ključ i dr.

a) *Infiksi*: - ـتَـ : اِقْتَرَبَ = približiti se; ـنْـ : اِسْلَنْقَى = ležati na leđima; ـوْ : حَوْقَلَ = iznemoći: ـيْـ : عَثْيَرَ = skliznuti se i dr.

c) *Sufiksi*: ـَاءُ : بَيْضَاءُ = bijela: بَيْدَاءُ = pustinja; فُقَرَاءُ = siromasi; ـَانٌ : فَرْحَانٌ = radostan; سُلْطَانٌ = sultan; غُفْرَانٌ = oprost; ـَةٌ : سَرِقَةٌ = krađa; حَسَنَةٌ = lijepa; رَابِعَةٌ = četvrta; إِخْوَةٌ = braća; ـيَّةٌ أَفْضَلِيَّةٌ = prednost; سَبَبِيَّةٌ = uzročnost i dr.

5) *Reduplikacija* (اَلتَّضْعِيفُ) je ponavljanje posljednjeg radikala ili čitave osnove (bilitere). Upotrebljava se redovno s alternacijom, a nekad i s drugim nekim načinom tvorbe raznih oblika. Ponavljanje radikala je prilično rijedak slučaj tvorbe riječi, dok je ponavljanje osnove prilično često (pri tvorbi ovog tipa kvadrilitera).

Evo primjera prvo za ponavljanje (3 odn. 4) radikala: جَلْبَبَ = obući ogrtač; اِقْعَنْسَسَ (< قعس) = imati izbočena prsa, a ulegnuta leđa سَرْمَطِيطٌ = dugačak; زَمْهَرِيرٌ = velika studen i dr.

Ponavljanje bilitere imamo, npr. u riječima: هُدْهُدٌ = pupavac; جُمْجُمَةٌ = lubanja; سَلْسَلَ = povezati; مَرْمَرَ = proljevati; srditi se i dr.

Ponovljena osnova može dobiti drukčiji (dugi) vokal, npr.: بَلْبَالٌ = zbunjivanje, bacanje u brigu, uzbunjivanje, خَرْخَارٌ = bujica; ثُرْثُورَةٌ = obilan (izvor); جَرْجِيرٌ = rikula, potočarka i dr.

Pomoću navedenih načina tvorbe pokazale su se velike mogućnosti obrazovanja različitih obrazaca ne samo korijenskih morfema, nego i iz njih izvedenih oblika, o kojima ćemo opširnije govoriti u idućim poglavljima, i glagolskim i imenskim. U vezi s ovim posljednjim (obrazovanim iz svih korijena i na sve moguće načine) navodi Al-Suyūṭī [27] da Sībawayh spominje 308 imenskih oblika, ali su kasniji filolozi taj broj povećavali, tako da je sam Al-Suyūṭī ustanovio (na temelju raznih djela i svojim vlastitim istraživanjem) 1.210 nominalnih formi u arapskom jeziku.

27) U poglavlju u oblicima imena (أَبْنِيَةُ الأَسْمَاءِ), op., cit., II, str. 4.

Svakako, to nije neka konačna cifra, a osim toga, razvojem jezika, taj broj se mijenjao, neki su novi oblici nastajali, a drugi stari nestajali, pojačavali se i slabili po svojoj frekvenciji u živoj upotrebi, što je stalan proces u morfologiji, kao i u svim ostalim oblastima jezika uopće.

Obilježavanje morfoloških modela

Da bi se naveo neki konkretni oblik (riječi), to se može učiniti tako da se on navede onakav kakav je on u stvarnosti, npr. (perfekt): كتب (kataba). Ako, pak, hoćemo da označimo opći uzorak (model) tog tipa perfekta, to možemo učiniti na slijedeće načine. U evropskoj arabistici (pa i semitistici) u upotrebi je (za pravilne trilitere, pa i druge složenije oblike) korijen قتل (q-t-l), te bi se model gornjeg tipa perfekta obilježio kao: قَتَلَ (qatala) i sl.

Drugi jedan, precizniji, ali donekle nepraktičan način toga obilježavanja (takođe na Zapadu), [28] sastoji se u tome, da se radikali označe rednim brojevima, a ostalo (vokali, afiksi i dr.) ispiše onako kako je u dotičnom modelu. Tako bi se gornji perfekt: كتب (kataba) naznačio ovako: la 2a 3a; oblik: كاتب (kātib-): lā 2 i 3 -; - كتاب (kuttāb-): lu 22a 3-; oblik: مكتب (maktab): ma 12 a 3 - itd.

Neki, pak, arabisti (na Zapadu, a i kod nas), a posebno tradicionalna arapska gramatika, za takvo obilježavanje pojedinih morfema i čitavih paradigmi, služi sa korijenom فعل (f-'-l), kako za trilitere, tako i za ostale korijene. U ovom radu služit ćemo se i mi tim načinom obilježavanja oblika, a po potrebi ponekad i prethodnim (pomoću cifara za radikale).

Prethodni oblici, govoreći o njima općenito, kao o modelima oblika s određenim sintaksičkim funkcijama ili nekim tipskim značenjima (npr. kod tzv. iz I. vrste izvedenih glagolskih oblika), obilježili bi se ovako: كَتَبَ kao: فَعَلَ ; كَاتِبٌ kao فَاعِلٌ ; كُتَّابٌ kao فُعَّالٌ ; مَكْتَبٌ kao مَفْعَلٌ i sl.

S obzirom na upotrebu ovog korijena (فعل), prvi se radikal onda (bilo kojeg korijena) naziva: فَاءٌ (fā'un), drugi: عَيْنٌ ('aynun), a treći: لَامٌ (lāmun).

Četvrti i peti radikal obilježavaju se jednim ل (l), pa bi se npr. oblik: دحرج (daḥraǧa) označio kao فَعْلَلَ (ali također i: جَلْبَبَ, što je neprecizno, jer se ne pravi razlika u strukturi tih morfema).

Slična npreciznost javlja se i pri obilježavanju derivata iz kvinkvilitera, npr., oblici: فَرَزْدَقٌ (s pet različitih radikala) i سَبَهْلَلٌ (s četvrtim ponovljenim

28) Upotrebljava se, izgleda, dosta rijetko, a primjena njegovog korištenja neka se, npr., pogleda u djelu: L'infinitif sēmitique... par J. M. Sola-Solē, Paris 1961, XXVII+207. str.

radikalom) obilježavaju se istim modelom: فَعَلَّ i dr. Zato se u ovakvim slučajevima ispravnije poslužiti konkretnim fonetskim obilježavanjem (ili onim pomoću cifara za radikale).

Podjela oblika

Pregled najvažnijih oblika u arapskoj morfologiji bilo bi logično da se izvrši polazeći od određenog morfološkog kriterija, npr., početi s najprostijim oblicima (s jednim radikalom), pa idući dalje sa sve složenijom strukturom, te doći na kraju do onih morfološki najsloženijih. To bi bio jedan prilično formalistički metod opisa morfema i njihovih derivata, bez neke dublje unutrašnje jezičke povezanosti među njima. Zato je u vezi s tom podjelom potrebno uzeti u obzir i sintaksičke funkcije, kao i određene semantičke osobitosti raznih oblika, a, u određenoj mjeri, svakako, i njihovu morfološku strukturu.

U skladu s rečenim, sve oblike podijelit ćemo prema podjeli vrsta (kategorija) riječi, prema arapskoj gramatičkoj tradiciji, najprije na tri temeljne vrste, naime na: I - imena (nomina, اَلْأَسْمَاءُ), II - glagole (verba, اَلْأَفْعَالُ) i III - čestice (particulae, اَلْأَدَوَاتُ).

Idući navedenim redom, počet ćemo, dakle, s imenima (u gramatičkom smislu) i njihovim daljim podjelama. Prema sintaksičkim funkcijama, imena se dijele na šest vrsta.

VRSTE IMENA [29]

1. Imenica (nomen substantivum, اِسْمٌ ، مَوْصُوفٌ ، مَنْعُوتٌ);
2. - pridjev (nomen adjectivum, صِفَةٌ ، وَصْفٌ ، نَعْتٌ):
3. - broj (nomen numerale, اِسْمُ ٱلْعَدَدِ);
4. - pokazna zamjenica (nomen demonstrativum, اِسْمُ ٱلْإِشَارَةِ);
5. - odnosna zamjenica (nomen conjunctivum, مَوْصُولٌ اِسْمِيٌّ ، اِسْمٌ مَوْصُولٌ);
6. - lična zamjenica (pronomen, ضَمِيرٌ ili مُضْمَرٌ).

Imenice i pridjevi u arapskom jeziku formalno su, takoreći, identični.

29) O tim vrstama, te njihovim podjelama, uporediti u djelu: A Grammar of the Arabic language, translated from the German of Caspari and edited with numerous additions and corrections by W. Wright. Third edition revised by. W. Robertson Smith and M. J. de Goeje, Volume I, Cambridge 1955, u poglavlju II. The noun, & 190, str. 104-108.

Po porijeklu su oni 1) prvobitni (primitivni), tj. neizvedeni iz drugih prostijih oblika, ili 2) izvedeni (dervirani), tj. nastali od drugih formi.

Primitivna imena mogu biti samo imenice. Dervirana imena izvode se iz drugih imena, glagola i čestica, a mogu biti: imenice, glagolski pridjevi (participi) ili obični pridjevi, te zamjenice i brojevi.

Stari arapski gramatičari dijelili su imenice uopće na:

a) *stacionarne* (اِسْم جَامِد), tj. one koje same nisu izvedene, niti se iz njih mogu izvoditi glagoli niti njihovi derivati, kao što su: رَجُل (= čovjek), فَرَس (= konj), مَاء (= voda), سِنَّوْر (= mačak), سَفَرْجَل (= dunja) i dr.

b) *Izvedene imenice* (اِسْم مُشْتَقّ) su one koje se izvode iz raznih formi, odn. od određenih prvobitnih prajezičkih osnova.

Za stacionarne imenice (kao i sve druge riječi) oni su smatrali da su u krajnjoj liniji proizašle, po jednim, iz infinitiva I vrste (pa je on i kod drugih vrsta nazvan: مَصْدَر = izvor), a po drugim, iz perfekta (3. lica jednine muškog roda), dakle, da su nastale deverbalno.

Stvar je, međutim, obrnuta, te neke glagole treba izvoditi denominalno, npr.: مَاهَ (= biti pun vode) iz مَاء (= voda); فَرُسَ (= biti vješt jahač) iz فَرَس (= konj) i sl., a ne obrnuto.

Osim toga, i od nekih ovakvih imenica mogu se izvoditi tzv. odnosna imena أَسْمَاء مَنْسُوبَة, npr., od مَائِيّ > مَاء voden, a od toga se izvodi dalje imenica: مَائِيَّة (= sok; biona, mrena) i sl.

Ti gramatičari dalje su imenice dijelili na:

II **Proste imenice** (اِسْم مُجَرَّد (عَنِ ٱلزِّيَادَة , tj. one koje se sastoje samo od radikala, npr.: عِلْم (= nauka =; عَنْبَر (= ambra); زَبَرْجَد (= krizolit, i sl.

Nasuprot njima su "proširene" imenice (اِسْمٌ مَزِيدٌ فِيه), koje imaju dodatne suglasnike, npr.: مُكَاتَبَةٌ (= dopisivanje); تَدَحْرُجٌ = valjanje); اِحْرِنْجَامٌ (= masovno okupljanje) i dr.

III **Vlastita imena** (nomina propria, اِسْمُ عَلَم ili اِسْمٌ عَلَمٌ) su ona koja označavaju pojedinu osobu, predmet, pojavu itd., a dijele se na više grupa.

a) عَلَمٌ جِنْسِيٌّ je vlastito ime koje obilježava neku jedinku cijele vrste, npr.: أُسَامَةُ (= lav); جَعَارِ (= hijena); بَرَّةُ (= dobročinstvo); فَجَارِ (= porok); كَيْسَانُ (= prijevara) i dr.

b) عَلَمُ شَخْص je vlastito ime koje označava samo jednu određenu jedinku neke vrste, npr.: سَعْدٌ (Sa'd), ثَعْلَبَةُ (Ṯa'labatu) - imena muškaraca; أُمَيْمَةُ

('Umaymatu), اَلْخَنْسَاءُ (Al-Ḫansā'u). زَيْنَبُ (Zaynabu) - imena žena; دَاحِسٌ (Dāḥisun) - ime konja; قَرُوبُ (Qarubu) - ime deve i dr.

c) Vlastito ime može biti: اَلْإِسْمُ, tj. osobno (ili lično) ime u najužem smislu, npr.: اَلْحَسَنُ (Al-Hasanu), عَبْلَةُ ('Ablatu) i sl.

d) Vlastito ime može biti tzv. اَلْكُنْيَةُ, tj. ime po ocu أَبُو ٱلْعَبَّاسِ = ('Abū -l-'Abbāsi), po sinu: (اِبْنُ حَيَّانَ = 'Ibnu-Ḥayyāna), po majci: (أُمُّ فَاطِمَةَ = 'Ummu -Fāṭimata), po kćeri: (بِنْتُ هِنْدٍ = bintu-Hindin, اِبْنَةُ سَلْمَى = 'Ibnatu-Salmā), a nekad i po bratu, sestri, stricu, ujaku ili tetki.

Ovakvu vrstu imena mogu dobiti i životinje, konkretni predmeti, apstraktne pojave i dr. Takva su, npr.: أَبُو ٱلْحُصَيْنِ (= lisac); أُمُّ عَامِرٍ (= hijena); اِبْنُ عِرْسٍ (= lasica); بِنْتُ طَبَقٍ (= kornjača); أُمُّ النُّجُومِ (= Mliječni put); أَبُو ذَنَبٍ (= repatica); اِبْنُ ٱلْبَرِيحِ (= nesreća); بِنْتُ ٱلشَّفَةِ (= riječi); أُمُّ ٱلْبَاطِلِ (= laž); أَبُو ٱلْوَرَى (= vrijeme) itd.

e) Vlastito ime može biti tzv. اَللَّقَبُ (nadimak ili priimenak), koji može imati neku afektivnu konotaciju, pa biti, npr., šaljiv, pogrdan, uvredljiv, pohvalan, počastan i sl., kao što je npr., u nadimcima: شَمْسُ الْمَعَالِي ، زَيْنُ ٱلْعَابِدِينَ ، بَلْهَاءُ ، اَلسَّفَّاحُ ، أَنْفُ ٱلنَّاقَةِ ، بَطَّةُ; nadimak se (u širem smislu) može odnositi i na porijeklo (اَلدِّمَشْقِي); zanimanje (اَلْعَطَّارُ) i dr.

S obzirom na svoju sintaksičku prirodu, vlastito ime može biti:

f) Jednostavno (مُفْرَد), tj. ono koje se sastoji od samo jedne riječi, npr.: عُمَرُ ، خَزْرَجٌ i sl.

g) Složeno (مُرَكَّب) vlastito ime, koje se sastoji od dvije ili više riječi u slijedećim sintagmama:

1) ***Predikativna složenica*** (مُرَكَّبٌ إِسْنَادِيٌّ) je ona koja, ustvari, predstavlja cijelu rečenicu, i to: glagolsku, npr.: تَأَبَّطَ شَرًّا ili imensku: اَلْخَيْرُ نَازِلٌ i dr.

2) ***Mješovita složenica*** (مُرَكَّبٌ مَزْجِيٌّ) je ona čiji sastavni dijelovi na čine rečenicu, npr.: سِيبَوَيْهِ ، مَعْدِيكَرِبُ ، بَعْلَبَكُّ i sl.

3) ***Aneksija*** *(ili genitivna veza* - اَلْإِضَافَةُ - (o kojoj će se inače posebno opširno govoriti kasnije u ovom radu), npr.: عَبْدُ اللهِ ، سَيْفُ ٱلدِّينِ ،امْرُؤُ ٱلْقَيْسِ i sl.

4) ***Atributivna sintagma*** (اَلْوَصْفُ) npr.: اَلْإِتِّحَادُ ٱلسُّفْيِيتِيُّ (= Sovjetski savez); اَلشَّرْقُ ٱلْأَدْنَى (= Bliski Istok) i dr.

S obzirom na svoju upotrebu, vlastito ime može biti:

h) ***Improvizirano*** (مُرْتَجَل), tj. ono koje se upotrebljava samo kao vlastito ime, npr.: يُوسُفُ ، فَقْعَسٌ ، عِمْرَانُ ، زَيْنَبُ ، إِبْرَاهِيمُ i dr.

i) ***Preneseno*** (مَنْقُول), tj. ono ime koje se inače upotrebljava i u svom prvobitnom leksičkom značenju. Takvo ime može biti po svom značenju: 1) stvarna (konkretna) imenica (npr. أَسَدٌ); 2) misaona (apstraktna) imenica (فَضْلٌ); 3) pridjev (obični ili glagolski - حَسَنٌ ، نَائِلَةُ) ; 4) neki glagolski oblik (يَشْكُرُ ، يَزِيدُ ، يَحْيَى ، تَغْلِبُ ، أَحْمَدُ); 5; izvedeno od nekog glasa (بَبَّةُ); 6) nastalo od nekog složenog izričaja (بِهَنَاءٍ); 7) neka čestica رُبَّ ، إِنَّمَا i dr.

IV - *Opće (zajedničke) imenice* (nomen apellativum, اِسْمُ الْجِنْسِ) nasuprot vlastitim imenima, označavaju cijelu vrstu, a dijele se na:

a) *stvarne* (konkretne) imenice (nomen concretum, اِسْمُ عَيْنٍ, koje označavaju stvarno (konkretno) živo biće ili predmet, npr.: رَجُلٌ (= čovjek), أَرْنَبٌ (= zec), تُفَّاحَةٌ(= jabuka), قَلْبٌ (= srce), دَارٌ (= kuća), i sl.

b) *Pojmovne* (misaone, apstraktne) imenice (nomen abstractum, اِسْمُ مَعْنًى) jesu one koje označavaju pojmove (radnje, promjene, stanja, osjećanja, volju i sl.), kao što su, npr.: حَفْرٌ (= kopanje), نُمُوٌّ (= rast), نَوْمٌ (= san, spavanje), بُخْلٌ (= škrtost), جَمَالٌ (= ljepota), حُزْنٌ(= žalost), سُرُورٌ (= radost), إِرَادَةٌ (= volja), عَزْمٌ (= odluka), أَمْرٌ (= zapovijed), itd.

PREGLED IZVEDENIH IMENA

I - Deverbalna imena [30] - أَسْمَاءٍ فِعْلِيَّةُ ٱلْإِشْتِقَاقِ

Stari arapski gramatičari sve riječi su izvodili deverbalno (iz infinitiva, odn. iz perfekta osnovne glagolske vrste). Međutim, prema novijim istraživanjima u oblasti semitsko-hamitskih jezika, pretpostavlja se da su svi današnji (i imenski i glagolski) oblici nastali postepenim razvojem iz određenog broja prvobitnih formi, koje se u svojim počecima nisu razlikovale po svojoj jezičkoj kategoriji, pa, dakle, i po svojoj sintaksičkoj funkciji, nego su semantički predstavljale jednu pojmovnu cjelinu, izražavajući tako zapravo cijele rečenice, odn. misli, osjećanja i voljne iskaze.

30) Vidjeti pregled svih tih oblika u: Caspari, itd., op. cit., I, u poglavlju: The deverbal nouns, & 195-244, str. 110-147.

U arapskom jeziku dalje navedeni deverbalni imenski oblici mogu se smatrati takvim zbog njihove uske semantičke povezanosti s pojmom glagola, a neki od njih (npr., infinitivi i participi) i zbog nekih njihovih sintaksičkih funkcija, koje oni ponekad obavljaju, a one su inače svojstvene sintaksi samih glagola.

U arapskoj gramatici navodi se osam grupa deverbalnih imena, koje ćemo ovdje ukratko spomenuti, a o detaljima njihove morfološke strukture bit će govoreno u posebnim odjeljcima za to. Evo tih grupa deverbalnih imena.

1) ***Glagolska imenica*** (nomen verbi, اِسْمُ ٱلْفِعْلِ , ili *infinitiv*, اَلْمَصْدَرُ) u osnovnoj (I) vrsti glagola ima oblik po ustaljenoj upotrebi (pa se zove: سَمَاعِيٌّ), dok je on u izvedenim glagolskim vrstama uglavnom određenog, pravilnog oblika (قِيَاسِيٌّ). U I vrsti infinitiv ima vrlo mnogo oblika (on je polimorfon), pa se uz pojedini glagol javlja po jedan, a često i po više upotrebljavanih oblika. O svemu tome bit će još više govora u daljem toku ovoga rada.

2. ***Ime jednokratnosti*** (nomen vicis, اِسْمُ ٱلْمَرَّةِ) služi za oznaku jednog vršenja glagolske radnje (glagola iz koga je ono izvedeno), npr.: ضَرْبَةٌ < ضَرَبَ) = jedan udarac i sl. Za pojedine glagolske vrste ima određene oblike, pored nekih koji se izuzetno koriste u toj funkciji.

3. ***Ime načina*** (nomen speciei, اِسْمُ ٱلنَّوْعِ) je poseban oblik u i vrsti koji označava način na koji se vrši radnja glagola od koga se on obrazuje. Inače, ovaj pojam opisuje se na određen način, koji će biti objašnjen na odgovarajućem mjestu.

4. ***Ime mjesta** i vremena* (nomen locis et temporis, اِسْمُ ٱلْمَكَانِ وَٱلزَّمَانِ ili أَسْمَاءُ ٱلظَّرْفِ) su oblici koji označavaju mjesto i vrijeme (oboje ili samo jedno od to dvoje) kada, odn. gdje se vrši ono što je sadržano u pojmu glagola iz koga se izvodi ovaj oblik.

Kod trilitera ova imena imaju nekoliko manje ili više upotrebljavanih formi, a kod proširenih vrsta i kvadrilitera imaju iste oblike kao i odgovarajući pasivni participi.

5. ***Ime oruđa*** (nomen instrumenti, اِسْمُ ٱلْآلَةِ) obilježava razna sredstva (oruđe, naprave, uređaje, strojeve i sl.) pomoću kojih se obavlja radnja glagola iz koga se deriviraju ovi oblici. Oni su malobrojni (od osam samo tri su u široj upotrebi), a posebni njihovi oblici izvode se samo iz trilitera.

6. ***Glagolski pridjevi*** (participi, i to: glagolski pridjev radni (particip aktivni, اِسْمُ ٱلْفَاعِلِ) i glagolski pridjev trpni (particip pasivni, اِسْمُ ٱلْمَفْعُولِ) su oblici koji

obilježavaju onoga koji (ili ono što) vrši, odn. onoga na kome (čemu) se vrši radnja glagola iz koga se izvode njihovi oblici. Oni su određene strukture kod svih vrsta glagola, tj. i onih deriviranih iz trilitera, kao i kvadrilitera.

7. ***Pridjev /adjektiv*** (اَلْمُشَبَّهَةُ بِاسْمِ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ) اَلصِّفَةُ - u raznim, brojnim oblicima i značenjima, a često s nijansom intenziteta, označava razna svojstva živih bića, predmeta i pojava, pri čemu se po svom pojmu približava značenju participa aktivnog ili pasivnog, pa mu od toga i dolazi njegov naziv u arapskoj gramatici.

B) ***Elativ*** (اِسْمُ التَّفْضِيلِ) je posebna forma koja po značenju odgovara našem komparativu, odn. superlativu. On ima zasebne određene forme kod trilitera ili se, pak, opisuje na poseban način u izvjesnim slučajevima, o čemu će biti opširnije govoreno pri razmatranju njegovih konkretnih oblika, kod pravilnih i nepravilnih glagola, iz kojih se oni mogu izvoditi.

II - Denominalna imena [31] - أَسْمَاءٌ إِسْمِيَّةُ الْإِشْتِقَاقِ

Ovi oblici obrazuju se na razne načine tvorbe od određenih imenskih oblika (a neki i od pojedinih čestica). Neki od njih formalno su isti kao određeni deverbalni imenski oblici. Po svojoj kategoriji su imenice ili pridjevi, a odnosna imena se upotrebljavaju, već prema kontekstu, u funkcijama tih obiju vrsta riječi, u istim, njima zajedničkim oblicima.

Semantički obilježavaju razne pojmove, ali pojedini oblici, ili čitave njihove grupe, imaju određena tipska značenja, na koja ćemo, kao i na same specifične oblike, ovdje nešto pobliže ukazati. Radi se o slijedećih sedam grupa denominalnih formi.

1) ***Ime jedinke*** *(ili dijela,* nomen unitatis, اِسْمُ الْوَحْدَةِ) označava jedinku neke vrste ili dio neke cjeline, koja se sastoji od više sličnih dijelova.

Ove imenice tvore se dodavanjem sufiksa ـَةٌ /at(un)/ na ime dotične vrste ili cjeline, npr.: دَجَاجَةٌ (= kokoš); سَمَكَةٌ (= riba); (سَفَرْجَلَةٌ = dunja); بَصَلَةٌ (= glavica luka); ذَهَبَةٌ (= komad zlata); تِبْنَةٌ (= slamka); جُبْنَةٌ (= sirac); خُبْزَةٌ (= hljebac): لَبِنَةٌ (= opeka) i dr.

Neka od ovakvih imena mogu označavati porciju jela koje je napravljeno od materije označene dotičnom imenicom, npr.: أَرُزَّةٌ (= porcija riže); لَحْمَةٌ (= mesni odrezak), i sl. - Sufiks -at(un) u ovom slučaju naziva se: اَلتَّاءُ لِلتَّخْصِيصِ (= tā' za specifikaciju).

---

31) Pojedinačno su i detaljno obrađena u Caspari, itd., op. cit., I, poglavlje: The denominative nouns, & 246-288, str. 147-177.

2) ***Ime mnoštva*** *(ili obilja* - nomen multitudinis vel abundantiae, اِسْمُ ٱلْكَثْرَةِ) označava mjesto (boravište i sl.) gdje se nalazi velik broj ili velika količina onih koje (onoga što) obilježava imenica iz koje se izvode ova imena mnoštva (obilja i sl.).

Od trilitera ova imena javljaju se obično u obliku: مَفْعَلَةٌ npr.: (مَأْسَدَةٌ < أَسَدٌ = lav); مَحْيَاةٌ (< حَيَّةٌ = zmija); مَقْثَأَةٌ (< قِثَّاءٌ = krastavac); مَرْمَنَةٌ (< رُمَّانٌ = šipci) i dr.

Nekada i ženski rod participa aktivnog 4. glagolske vrste, dakle, u obliku: مُفْعِلَةٌ može, poimeničen, imati značenje imena mnoštva, npr.: مُجْعِلَةٌ (< جُعَلٌ = kotrljan); مُضِبَّةٌ (< ضَبٌّ = gušter); مُقْثِئَةٌ (< قِثَّاءٌ = krastavac) i sl.

Od kvadrilitera rijetko se tvore imena mnošta na oblik مَفْعَلَةٌ.

Imenice, iz kojih se ona obrazuju, gube tada posljednji radikal, npr. مَثْعَلَةٌ (< ثَعْلَبٌ = lisica); مَعْقَرَةٌ (< عَقْرَبٌ = škorpion) i sl.

Od kvadrilitera, (slično kao kod trilitera), particip aktivni ženskog roda u obliku: مُفَعْلِلَةٌ može se, poimeničen, upotrijebiti u ovom značenju, npr.: مُثَعْلِبَةٌ (< ثَعْلَبٌ = lisica); مُعَقْرِبَةٌ (< عَقْرَبٌ = škorpion); مُحَرْبِئَةٌ (< حِرْبَاءٌ = kameleon); مُؤَرْنِبَةٌ (< أَرْنَبٌ = zec); مُغَلْوِبَةٌ (< مُغَلْوِبٌ = šumovit) i sl.

Inače se u tom značenju ovi participi (i od trilitera i od kvadrilitera) upotrebljavaju atributivno uz riječ: أَرْضٌ (= zemlja), pa će se, npr., mjesto: مَذْأَبَةٌ (< ذِئْبٌ = vuk) reći: أَرْضٌ مُذْئِبَةٌ ili mj.: مَثْعَلَةٌ reći: أَرْضٌ مُثَعْلِبَةٌ i o tome slično.

Od pojma mnoštva, u obliku: مَفْعَلَةٌ, razvilo se značenje uzroka, tj. onog mnoštva koje donosi neko stanje, osjećanje vezano za pojam riječi iz koje se izvodi ovaj oblik. Tako je, npr., u izreci: اَلْوَلَدُ مَجْبَنَةٌ مَبْخَلَةٌ = Dijete je uzrok plašljivosti i škrtosti. /misli se: njegovih roditelja, a dotične riječi izvedene su: مَجْبَنَةٌ od: جُبْنٌ (= plašljivost); a مَبْخَلَةٌ od: بُخْلٌ (= škrtost).

Slično je u primjerima:. عَدَمُ ٱلنَّظَافَةِ مَجْلَبَةٌ لِلسَّقَامِ = Nečistoća prouzrokuje bolest. - اَلْفُكَاهَةُ مَقْوَدَةٌ إِلَى ٱلْأَذَى = Šala dovodi u nepriliku.

3) ***Ime posude*** (nomen vasis, اِسْمُ ٱلْوِعَاءِ) označava razne vrste posude i svega onoga u što se stavljaju ili u čemu se obično drže drugi predmeti, označeni riječima iz kojih se izvode ova imena posude i sl.

Ona obično imaju oblike: مِفْعَلٌ i مِفْعَلَةٌ, sasvim su rijetki: مُفْعُلٌ i مُفْعُلَةٌ . Evo nekoliko primjera: مِئْبَرَةٌ = iglenjak (< إِبْرَةٌ = igla); مِحْلَبٌ = muzlica (< حَلِيبٌ = jomuža); مِبْزَقَةٌ = pljuvačnica (< بُزَاقٌ = pljuvačka); مِبْخَرَةٌ = kadionica (< بَخُورٌ = tamjan); مُدْهُنٌ ili مُدْهُنَةٌ = bočica za ulje (< دُهْنٌ = ulje); مُكْحُلَةٌ ili مِكْحَلَةٌ = surmedan (< كُحْلٌ = surma, antimon), treba razlikovati

od: مِكْحَلٌ = štapić za navlačenje surme (na oči), što je اِسْمُ آلْآلَةِ, tj. deverbalno ime oruđa.

4) ***Odnosno ime*** (nomen relativum, اَلْإِسْمُ آلْمَنْسُوبُ ili اَلنِّسْبَةُ obrazuje se od osnova nekih vrsta imena, (a rjeđe i od nekih čestica), dodavanjem nastavka: ـِيّ (-iyy-) ispred nunacije, odn. padežnih nastavaka. Tako izvedena imena imaju pridjevsko ili imeničko značenje: pripadnosti, porijekla i uopće određene semantičke povezanosti s riječima iz kojih se izvode. Evo nekoliko primjera takvih imena izvedenih iz imenica:

بَرِّيٌّ (< بَرٌّ) = kopneni; قَمَرِيٌّ (< قَمَرٌ) = mjesečev; عَبَّاسِيٌّ (< عَبَّاسٌ) = abasidski, Abasid; مِصْرِيٌّ (< مِصْرُ) = egipatski, Egipćanin; شِعْرِيٌّ (< شِعْرٌ) = pjesnički; قَلْبِيٌّ (< قَلْبٌ) = srčani; تَحْلِيلِيٌّ (< تَحْلِيلٌ) = analitički; تَضَمُّنِيٌّ (< تَضَمُّنٌ) = sadržajni; اِسْتِقْلَالِيٌّ (< اِسْتِقْلَالٌ) = nezavisan i dr.

Iz nekih drugih vrsta riječi (pridjeva, participa, čestica) izvedena su, npr., slijedeća odnosna imena: أَحْمَرِيٌّ (< أَحْمَرُ) = crvenkast; أَزْرَقِيٌّ (< أَزْرَقُ) = plav, ezrekija; دَاخِلِيٌّ (< دَاخِلٌ) = unutrašnji; مُعَلِّمِيٌّ (< مُعَلِّمٌ) = učiteljski; كَمِّيٌّ i كَمِيٌّ (< كَمْ) = količinski; إِنِّيٌّ (< إِنَّ) = uvjerljiv i dr.

Pri tvorbi odnosnih imena osnovna riječ obično gubi svoje nastavke: ـَةٌ (-at), ـيَةٌ (-yat-); ـِيَةٌ (-iyat-), npr.: مَكِّيٌّ (< مَكَّةُ) = mekanski; كُوفِيٌّ (< اَلْكُوفَةُ) = kufski; مَلَطِيٌّ (< مَلَطْيَةُ) = malatijski; صِقِلِّيٌّ (< صِقِلِّيَةُ) = sicilijanski, Sicilijanac i sl.

Odbacuje se i nastavak: ـَى (ـَا - ā), npr.: حُبَارِيٌّ (< حُبَارَى) = dropljin i sl. Kada je pritom drugi radikal takve riječi u zatvorenom slogu (tj. iza njega slijedi suglasnik), gornji nastavak se ili odbaci ili promijeni u: ـَوْ (-aw-) ispred ـِيّ (-iyy-), pa će, npr., postojati varijante: دُنْيِيٌّ ili دُنْيَوِيٌّ (< دُنْيَا) = ovozemaljski; قُرْبِيٌّ ili قُرْبَوِيٌّ (< قُرْبَى) = rodbinski, a uz njih postoje i oblici: دُنْيَاوِيٌّ, odn. قُرْبَاوِيٌّ i sl.

Otpada (ili zapravo zadržava se) prvobitni nastavak ـِيّ (-iyy-), npr.: بَرْدِيٌّ (< بَرْدِيٌّ) = rogozov; إِسْكَنْدَرِيٌّ (< اَلْإِسْكَنْدَرِيَّةُ) = aleksandrijski i sl.

Gube se i nastavci dvojine (ـَانِ - āni) i množine (ـُونَ - ūna; ـَاتٌ - ātun), npr.: اِثْنِيٌّ (< اِثْنَانِ = dvojni, dualistički; مُسْلِمِيٌّ (< مُسْلِمُونَ) muslimanski; عَرَفِيٌّ (< عَرَفَاتٌ) arefatski i sl.

Međutim, javljaju se i nepravilni oblici odnosnih imena, pored onih pravilnih, npr.: مِئِينِيٌّ mj. مِئَوِيٌّ (< مِئُونَ) = stoti, stostruk; اِثْنَيْنِيٌّ ili ثَنَوِيٌّ mj. اِثْنِيٌّ (< اِثْنَانِ) = dvojni i sl.

Neka vlastita imena (naročito strana) nepravilno tvore ove oblike, npr.: بَحْرَانِيٌّ < (اَلْبَحْرَيْنُ) = bahrejnski; حَارِيٌّ < (اَلْحِيرَةُ) = hirski; رَازِيٌّ < (اَلرَّيُّ) = rejski, razijski; مَرْوَزِيٌّ < (مَرْوٌ) = mervski; قَرَوِيٌّ < (اَلْقَيْرَوَانُ) = kajrevanski; طَبَرِيٌّ < (طَبَرِسْتَانُ) = taberistanski; أَذَرِيٌّ i أَذْرَبِيٌّ < (أَذَرْبَيْجَانُ) = azerbejdžanski, ali za neke od ovih odnosnih imena postoje i pravilni oblici, kao što su: حِيرِيٌّ (hirski); مَرْوِيٌّ (= mervski); قَيْرَوَانِيٌّ (= kajrevanski) itd.

Tako i od imena zemalja; اَلْيَمَنُ ، اَلشَّأْمُ ، تِهَامَةُ postoje razni oblici odnosnih imena za njih: يَمَانٍ ، شَآمٍ ، تَهَامٍ; pored; يَمَانِيٌّ ، شَآمِيٌّ ، تَهَامِيٌّ uz one pravilne; تِهَامِيٌّ (=tihamski), شَأْمِيٌّ (= sirski) i يَمَنِيٌّ (= jemenski).

Kod oblika فَعِيلَةٌ, pored odbacivanja nastavka -at(-un), dugo "ī" se mijenja u "a", pa se dobije za odnosno ime oblik: فَعَلِيٌّ, npr., od: جَزِيرَةٌ oblik: جَزَرِيٌّ (= otočni, otočanin); od; اَلْمَدِينَةُ < مَدَنِيٌّ (= medinski) i sl. Međutim, kad je ovaj oblik (فَعِيلَةٌ) izveden od مُضَاعَف korijena (1-2-2), dugo "ī" ostaje, pa će odnosno ime biti, npr.: حَقِيقِيٌّ < (حَقِيقَةٌ) = istinski i sl. Međutim, "ī" ostaje iznimno i u nekim drugim slučajevima, npr.: طَبِيعِيٌّ < (طَبِيعَةٌ) = prirodan; جَزِيرِيٌّ < (اَلْجَزِيرَةُ الْخَضْرَاءُ) = iz Algezirasa (u Španiji); سَلِيمِيٌّ < (سَلِيمَةُ) = selimijski i dr.

Kod oblika فُعَيْلَةٌ poluglas "y" ispada, pa za odnosno ime nastane oblik: فُعَلِيٌّ, npr.: جُهَنِيٌّ < (جُهَيْنَةُ) = džuhejnijski. Ako je, pak, oblik فُعَيْلَةٌ izveden iz مُضَاعَف korijena, dvoglas -ay- ostaje u odnosnom imenu, pa će ono glasiti: فُعَيْلِيٌّ, npr.: هُرَيْرِيٌّ < (هُرَيْرَةٌ) = macin i sl.

Taj dvoglas iznimno se čuva i u nekim drugim slučajevima, npr.: خُرَيْبِيٌّ < (خُرَيْبَةُ) = hurejbijski (po mjestu Hurejbi) i sl.

Kod oblika فَعِيلٌ uglavnom se javljaju pravilni oblici, kao što su: تَمِيمِيٌّ < تَمِيمٌ = temimski; زَبِيدِيٌّ < (زَبِيدُ) = zebidski i dr.

Ovaj oblik izveden od نَاقِص korijena (1-2-wy), doživjevši određenu glasovnu promjenu, (kako će se vidjeti iz primjera), u odnosnom imenu dobije oblik: فَعَلِيٌّ, s tim da je novonastalo -iyy- prešlo u -aw- (ispred nastavka -iyy- ovog imena), npr.: عَدَوِيٌّ < (عَدِيٌّ < عَدِيوٌ) = adijski; غَنَوِيٌّ < (غَنِيٌّ < غَنِيٌّ) = ganijski i sl.

Kod oblika فُعَيْلٌ, pored pravilnih oblika npr.: عُقَيْلِيٌّ < (عُقَيْلٌ) = ukajlijski; نُمَيْرِيٌّ < (نُمَيْرٌ) = numejrijski, javljaju se iznimke, u obliku: فُعَلِيٌّ, npr.: سُلَمِيٌّ

(سُلَيْمٌ <) سُلَمِيٌّ= sulejmski; قُرَشِيٌّ (قُرَيْشٌ <) = kurejšijski; هُذَلِيٌّ (هُذَيْلٌ <) = huzejlski i dr.

Od oblika: فَيِّلٌ (nastalog iz: فَعِيلٌ) kod korijena أَجْوَفُ وَاوِيٌّ (1-w-3), nakon ispadanja -yi-, dobije se oblik: فَيْلٌ, pa se iz njega izvodi odnosno ime, npr.: سَيْدِيٌّ (سَيِّدٌ < سَوِيدٌ < سَيْدٌ <) = gospodski.

Nepravilno je: طَائِيٌّ (طَيِّءٌ < طَوِيءٌ < طَوِيٌّ <) = ta'ijski (ili tajji'ski).

Analogne promjene javljaju se u nekim sličnim oblicima, npr.: أُسَيْدِيٌّ (أُسَيِّدٌ < أُسَيْوِدٌ <) = crnkast; حُمَيْرِيٌّ (حُمَيِّرٌ <) = oslićev. - Međutim, odnosno ime: od أُسَيِّدُ (naziv plemena) glasi: أُسَيِّدِيٌّ = usejjidski.

Kod participa pasivnog od korijena: نَاقِصٌ يَائِيٌّ (1-2-y) odnosno ime ili zadrži njegov (nepravilni) oblik ili dobije oblik: مَفْعَلِيٌّ, s promjenom trećeg radikala y > w, npr.: مَرْمِيٌّ ili مَرْمَوِيٌّ (مَرْمِيٌّ < مَرْمُوِيٌّ <) = koji se odnosi na odbačeno i sl.

Kod oblika: فَعُولَةٌ od korijena نَاقِصٌ وَاوِيٌّ (l-2-w) odnosno ime glasi: فَعَلِيٌّ npr.: عَدَوِيٌّ (عَدُوَّةٌ < عَدُووَةٌ <) = neprijateljičin; međutim, neki ga izvode iz odgovarajućeg muškog roda (tj. od oblika: فَعُولٌ < فَعُلٌ), pa će biti, dakle: عَدُوِيٌّ (عَدُوٌّ < عَدُوو <) = neprijateljski (neprijateljev, neprijateljičin).

Krajnje ـًا i ـًى (-an) kod نَاقِص korijena mijenja se u: -aw- ispred nastavka -iyy- odnosnog imena, npr.: رِبَوِيٌّ (رِبًا <) = lihvarski; فَتَوِيٌّ (فَتًى <) = mladenački i sl.

Kod riječi od četiri slova, krajnje - an se može odbaciti ili pretvoriti u -aw- ispred - iyy- pa, dakle, odnosno ime može glasiti, npr.: مَعْنِيٌّ ili مَعْنَوِيٌّ (مَعْنًى <) = značenjski i sl.

Riječi, pak, s pet ili više slova redovno odbacuju krajnje -an (ispred -iyy- odnosnog imena), npr.: مُصْطَفِيٌّ (مُصْطَفًى <) = odabranikov, Mustafin.

Slično se dešava kod riječi s nastavkom -atu(n), koji se također pretvara u -aw- ispred -iyy- odnosnog imena, pa imamo, npr.: حَمَوِيٌّ (حَمَاةٌ <) = hamatski; (مِرْقَوِيٌّ (مِرْقَاةٌ <) = stubišni i sl.

Kod imena na -in također se taj nastavak u odnosnim imenima mijenja u -aw- ili otpada: عَمَوِيٌّ (عَمٍ <) = sljepački; مُشْتَرِيٌّ (مُشْتَرٍ <) = kupčev; قَاضَوِيٌّ (pored običnijeg: قَاضِيٌّ < قَاضٍ) = kadijski i sl.

Noviji oblici: مُصْطَفَوِيٌّ ، مَعْنَاوِيٌّ, i drugi neki, nisu pravilni.

Kod nastavka: ā, u, u odnosnom imenu hamza se mijenja u -w- ispred

-iyy-, npr.: عَذْرَاوِيٌّ (> عَذْرَاءُ) = djevičanski; بَيْضَاوِيٌّ (> اَلْبَيْضَاءُ) = bejdavijski (po mjestu u Iranu) i sl.

Međutim, kod nastavka -ā'un (gdje je hamza ili nastala od trećeg radikala w ili y, ili je dodata, pa se tada zove: هَمْزَةُ ٱلْإِلْحَاق), u odnosnim imenima bolje je da se ona sačuva, a može se ipak pretvoriti u "w", npr.: سَمَائِيٌّ سَمَاوِيٌّ (> سَمَاءٌ) = nebeski; رَمَائِيٌّ i رَمَاوِيٌّ (> رَمَاءٌ) = lihvarski; حِرْبَائِيٌّ i حِرْبَاوِيٌّ (> حِرْبَاءٌ = kameleonski i sl.

Hamza kao 3. radikal redovno ostaje, npr.: بَدَائِيٌّ (> بَدَاءَةٌ) = početni.

Biliteralna imena bez trećeg radikala dobiju mj. njega slog -aw- ispred -iyy- u odnosnim imenima, a kod nekih nema te promjene, nego se -iyy- dodaje na samu osnovu (odbacivši nunaciju), npr.: أَبَوِيٌّ (> أَبٌ) = očinski; أَخَوِيٌّ (> أَخٌ) = bratski; حَمَوِيٌّ (> حَمٌ) = punčev, svekrov; بَنَوِيٌّ i اِبْنِيٌّ (> اِبْنٌ) = sinovski; أَمَوِيٌّ (> أَمَةٌ) = robinjin; دَمِيٌّ i دَمَوِيٌّ (> دَمٌ) = krvni; سَنَوِيٌّ (> سَنَةٌ) = godišnji; غَدِيٌّ i غَدَوِيٌّ (> غَدٌ) = sutrašnji; لِثَوِيٌّ (> لِثَةٌ = resični; لُغَوِيٌّ (> لُغَةٌ) = jezički; مِئَوِيٌّ (> مِئَةٌ) = stoti, stostruk; يَدِيٌّ i يَدَوِيٌّ (> يَدٌ) = ručni.

Od أُخْتٌ odnosno ime je: أُخْتِيٌّ (ili أَخَوِيٌّ) = sestrinski; od بِنْتٌ je: بِنْتِيٌّ (ili بَنَوِيٌّ) = kćerinski od شَاةٌ je: شَائِيٌّ ، شَاهِيٌّ ili شَاوِيٌّ = ovčiji.

Kod نَاقِص korijena (1-2-w, y) u oblicima; فُعْلٌ ، فِعْلٌ ، فَعْلٌ, treći radikal se ne mijenja ispred -iyy- odnosnog imena, npr.: نَحْوِيٌّ (> نَحْوٌ) = sintaksički; ظَبْيِيٌّ (> ظَبْيٌ) = gazelin; جِرْوِيٌّ (> جِرْوٌ) = šteneći; قِلْيِيٌّ (> قِلْيٌ) = bazni, alkalijski; جُبْنِيٌّ (> جُبْنٌ) = sirni i dr.

Isto je i s oblicima: فُعْلَةٌ ، فِعْلَةٌ ، فَعْلَةٌ, gdje treći radikal (w, y) ostaje, sufiks - at(un) otpada ispred -iyy- odnosnog imena. Pritom može iza drugog radikala doći vokal - a-, pa imamo: غَزْوِيٌّ i غَزَوِيٌّ (> غَزْوَةٌ)= osvajački; رِشْوِيٌّ i رِشَوِيٌّ (> رِشْوَةٌ) = potkupljivački: عُرْوِيٌّ عُرَوِيٌّ (> عُرْوَةٌ) = ručkin i dr.

Kad je kod ovih oblika treći radikal -y-, on se u odnosnom imenu pretvara u -aw, ispred nastavka - iyy(un), npr.: قَرَوِيٌّ (> قَرْيَةٌ) = seoski; قِنَوِيٌّ (> قِنْيَةٌ) = posjedovni; دُمَوِيٌّ (> دُمْيَةٌ) = lutkin, pored (rjeđih): قِنْيِيٌّ ، قَرْيِيٌّ دُمْيِيٌّ i sl.

Kod oblika izvedenih iz لَفِيف korijena (l-w-y; l-y-y), iza drugog radikala dođe -a-, dok krajnji radikal -y prelazi u -w ispred -iyy(un) odnosnog imena, npr.: لَوَوِيٌّ (> لَيَّةٌ > لَوْيَةٌ) = zavojni; حَيَوِيٌّ (> حَيٌّ > حَيْيٌ) = životni, a حَيَوِيٌّ (> حَيَّةٌ > حَيْيَةٌ) = zmijski i dr.

Kod oblika: فَعَالَةٌ ، فِعَالَةٌ ، فُعَالَةٌ od korijena نَاقِص (1-2-w,y) krajnje

(korijensko) w se čuva, a "y" se mijenja u hamzu, ispred -iyy(un) odnosnog imena, npr.: عَدَاوِيٌّ (< عَدَاوَةٌ) = neprijateljski: شَقَاوِيٌّ (< شَقَاوَةٌ) = bijedan; ali: عَظَائِيٌّ (< عَظَايَةٌ) = gušterski; رِمَائِيٌّ (< رِمَايَةٌ) = streljački i sl.

Riječi: آيَةٌ (< أ – و – ي) = znak; ثَايَةٌ (< ث – و – ي) = staja; رَايَةٌ (< ر – ي – ي) = zastava, imaju razne oblike odnosnih imena: آيِيٌّ ، آئِيٌّ ، آوِيٌّ ، ثَايِيٌّ ، ثَائِيٌّ، ثَاوِيٌّ ، رَايِيٌّ ، رَائِيٌّ ، رَاوِيٌّ .

Kod oblika: فَعِلٌ ، فُعِلٌ ، فَعِلَةٌ vokal "i" (iza drugog radikala) mijenja se u odnosnim imenima u "a", npr.: مَلَكِيٌّ (< مَلِكٌ) = kraljevski; دُؤَلِيٌّ (< اَلدُّئِلُ) = du'ilski; شَقَرِيٌّ (< شَقِرَةُ) = šekirski (po imenima plemena).

Međutim, kod oblika: فِعِلٌ, vokal "i" se može zadržati ili promijeniti u "a" ispred nastavka -iyy(un) odnosnog imena, npr.: إِبِلِيٌّ ili إِبَلِيٌّ (< إِبِلٌ) = devin, kamilin.

***

Kod vlastitih imena sastavljenih od dvije riječi, ako ta sintagma predstavlja cijelu rečenicu (tzv. مُرَكَّبٌ إِسْنَادِيٌّ) ili pravu složenicu (tzv. مُرَكَّبٌ مَزْجِيٌّ), onda se u odnosnom imenu druga riječ ne uzima u obzir, a to ime tvori se samo od prve, npr.: تَأَبَّطِيٌّ (< تَأَبَّطَ شَرًّا) = te'ebbetijski; بَرَقِيٌّ (< بَرَقَ نَحْرُهُ) = berekijski; a od složenica: مَعْدِيٌّ (< مَعْدِيكَرِبُ) = madikeribski; بَعْلِيٌّ (< بَعْلَبَكُّ) = balbečki i sl.

Kod složenica (مُرَكَّبَاتٌ مَزْجِيَّةٌ), pak, osim spomenutog, neki gramatičari dopuštaju da se odnosna imena od njih tvore od oba dijela tih složenica, ili da se nastavak -iyy(un) doda na kraju, pa će biti, npr.: رَامِيٌّ هُرْمُزِيٌّ (< رَامَهُرْمُزُ) = Ramehurmuzov; ili, pak: بَعْلَبَكِّيٌّ (< بَعْلَبَكُّ) = balbečki i sl.

Vlastita imena u obliku genitivne veze (aneksije, اَلْإِضَافَةُ), ako su tzv. اَلْكُنْيَةُ onda se tvore od njenog drugog dijela, tj. od odrednice (اَلْمُضَافُ إِلَيْهِ), npr.: بَكْرِيٌّ (< أَبُو بَكْرٍ) = bekrijski: أَزْرَقِيٌّ (< اِبْنُ ٱلْأَزْرَق) = ezrekijski.

U drugim ovakvim slučajevima (tj. osim u اَلْكُنْيَةُ) odnosna imena se tvore; ili navedeni način (odrednice), npr.: مُطَّلِبِيٌّ (< عَبْدُ ٱلْمُطَّلِبِ) = muttalibski; حِجَارِيٌّ (< وَادِي ٱلْحِجَارَةِ) = gvadalaharski i sl.; ili od prvog člana genitivne veze (tj. odrednice, اَلْمُضَافُ), npr.: اِمْرَئِيٌّ ili مَرَئِيٌّ (< اِمْرُؤُ ٱلْقَيْسِ) = imre'ijski; عُبَيْدِيٌّ (< عُبَيْدُ ٱللّٰهِ) = ubejdijski; فَخْرِيٌّ (< فَخْرُ ٱلدِّينِ) = fahrijski; نِظَامِيٌّ (< نِظَامُ ٱلْمُلْكِ) = nizamijski i dr.

U klasičnom arapskom jeziku odnosna imena su se redovno obrazovala iz oblika jednine dotičnih riječi. Međutim, mogla su se tvoriti i iz oblika množine, ukoliko su oni predstavljali vlastita imena (plemena, grupa, i

dr.) kao što su, npr.: أَنْمَارِيٌّ (< أَنْمَارٌ) = enmarski; كِلَابِيٌّ (< كِلَابٌ) = kilabski; هَوَازِنِيٌّ (< هَوَازِنُ) = hevazinski; مَدَائِنِيٌّ (< اَلْمَدَائِنُ) = meda'inski (ktesifonski); أَنْصَارِيٌّ (< اَلْأَنْصَارُ) = ensarijski i sl.

U novije doba, međutim, odnosna imena se tvore i od drugih plurala (koji označavaju predmete kojima se neko bavi i dr.), npr.: كُتُبِيٌّ (< كُتُبٌ) = knjižar; جَرَائِحِيٌّ (< جَرَائِحُ) = ranar; مَنَاخِلِيٌّ (< مَنَاخِلُ) = sitar; أَخْلَاقِيٌّ (< أَخْلَاقٌ) = etičar i sl.

Ispred nastavka - iyy(un) kod nekih odnosnih imena umeće se infiks: -ān. Neki od takvih pridjeva imaju intenzivno značenje, npr.: رَقَبَانِيٌّ (< رَقَبَةٌ) = debelovrat; شَعَرَانِيٌّ (< شَعَرٌ) = kosmat; لِحْيَانِيٌّ (< لِحْيَةٌ) = bradat i dr. Inače, imaju i druga razna značenja, npr.: جِسْمَانِيٌّ (< جِسْمٌ) = tjelesni; (< تَحْتَ) تَحْتَانِيٌّ = donji; فَوْقَانِيٌّ (< فَوْقَ) = gornji; رُوحَانِيٌّ (< رُوحٌ) = duhovni; نَفْسَانِيٌّ (< نَفْسٌ) = duševni; صَيْدَلَانِيٌّ (< صَيْدَلٌ) = apotekar; فَاكِهَانِيٌّ (< فَاكِهَةٌ) = trgovac voćem i dr.

5. *(Apstraktne) imenice kakvoće* أَسْمَاءُ ٱلْكَيْفِيَّةِ

Takva imenica morfološki je, zapravo, oblik ženskog roda od odnosnih imena, obrazovan dodavanjem nastavka -at(un) iza -iyy, u muškom rodu toga imena. [32]

Ove imenice označavaju apstraktnu ideju o stvarnom licu, predmetu i dr., iz koga se obrazuju. Osim toga, nekad obilježavaju i cjelinu, sveukupnost (totalitet) onoga što je sadržano u pojmu osnovne riječi.

Evo nekoliko primjera: إِنْسَانِيَّةٌ (< إِنْسَانٌ) = čovječnost; čovječanstvo; وَصْفِيَّةٌ (< وَصْفٌ) = pridjevska priroda, adjektivnost; جَمْعِيَّةٌ (< جَمْعٌ) = cjelo - kupnost, društvo; كَيْفِيَّةٌ (< كَيْفَ) = kakvoća; حَنَفِيَّةٌ (< حَنِيفٌ) = hanefijsko učenje, hanefije; نَصْرَانِيَّةٌ (< نَصْرَانٌ) = kršćanstvo; يَهُودِيَّةٌ (< يَهُودُ) = jevrejstvo itd.

Neka od ovih imenica u množini dobije određeno specifično značenje, naravno, semantički povezano s osnovnom riječi, npr.: أَدَبِيَّاتٌ = književnost; إِلٰهِيَّاتٌ = teologija; شَرْقِيَّاتٌ = orijentalistika, orientalia (djela na orijentalnim jezicima) i dr.

32) Ove oblike treba razlikovati od onih, po formi istih, ali nastalih na drugi način, i to od korijena نَاقِص (s trećim radikalom -w-, koji pređe u -y-, ili radikalom -y-), kao što su, npr.: بَلِيَّةٌ (< بَلِيوَةٌ) = nesreća; شَوِيَّةٌ (< شَوِيبَةٌ) = ostatak i sl.

6. - ***Umanjeno ime (demunitiv,*** اَلتَّصْغِيرُ *i* اَلْإِسْمُ ٱلْمُصَغَّرُ

(*a također i:* اَلتَّحْقِيرُ *i* اَلْإِسْمُ ٱلْمُحَقَّرُ)

Prema pojmu imena (imenice, pridjeva) iz koga se izvodi (ono se zove: اَلْمُكَبَّرُ) deminutiv označava nekoga ili nešto malehno, a nekad i prezrivo (pejorativ), milo (hipokoristika), pa čak i povećano ili pojačano (augmentativ). Za sva ta značenja upotrebljavaju se u arapskom isti određeni oblici, a značenje im zavisi od odgovarajućeg konteksta.

Imena od tri suglasnika (pa makar nastala i od bilitera) u deminutivu se obrazuju na oblik: فُعَيْلٌ npr.: رُجَيْلٌ (< رَجُلٌ) = čovječuljak; خُيَيْرٌ (< خَيْرٌ) = ponajbolji; فُمَيْمٌ (< فَمٌ) = ustašca i sl.

Imena od četiri suglasnika (i kada oni nisu radikali) dobiju oblik: فُعَيْعِلٌ u deminutivu, npr.: عُقَيْرِبٌ (< عَقْرَبٌ) = štipavčić; مُسَيْجِدٌ (< مَسْجِدٌ) = džamijica; أُزَيْرِقُ (< أَزْرَقُ) = plavkast i sl.

Imena, pak, od četiri konsonanta, sa dugim vokalom između 3. i 4. konsonanta, u deminutivu sva imaju oblik: فُعَيْعِيلٌ , npr.: مُفَيْتِيحٌ (< مِفْتَاحٌ) = ključić; عُصَيْفِيرٌ (< عُصْفُورٌ) = vrapčić; قُنَيْدِيلٌ (< قِنْدِيلٌ) = svjetiljčica i sl.

Od riječi s pet radikala, za deminutiv se obično uzmu prva četiri, pa se od njih obrazuje oblik: فُعَيْعِلٌ, npr.: سُفَيْرِجٌ (< سَفَرْجَلٌ) = dunjica; عُنَيْدِلٌ (< عَنْدَلِيبٌ) = slavujak; عُنَيْكِبٌ (< عَنْكَبُوتٌ) = paučić i sl.

Nekad ispadne neki drugi radikal, pa se jave varijante deminutiva od kvinkvilitera, npr.: جُحَيْمِرٌ i جُحَيْرِشٌ (< جَحْمَرِشٌ) = staričica; فُرَيْزِدٌ i فُرَيْزِقٌ (< فَرَزْدَقٌ) = hljepčić, mrvica; قُذَيْعِمٌ i قُذَيْعِلٌ (< قُذَعْمِلٌ) = devica, ružna ženica i dr.

Dodatni (nekorijenski) suglasnici ostaju u deminutivu, ali kad ih je više, neki mogu otpasti, npr.: قُلَيْنِسَةٌ i قُلَيْسِيَةٌ (< قَلَنْسُوَةٌ) = kapica; حُبَيْنِطٌ i حُبَيْطٌ (< حَبَنْطًى) = omalehni debeljko, i sl. _Kod riječi od četiri suglasnika i više, njihov sufiks -ān ostaje, dodavši se deminutivnom obliku, npr.: (< زَعْفَرَانٌ) زُعَيْفِرَانٌ = šafrančić; خُيَيْزِرَانٌ (< خَيْزُرَانٌ) = bambuščić i sl.

Tako se i razni drugi nastavci dodaju na osnovni oblik deminutiva, npr.: طُلَيْحَةُ (< طَلْحَةُ) = Tulejha; قُلَيْعَةٌ (< قَلْعَةٌ) = tvrđavica; سُلَيْمَى (< سَلْمَى) Sulejma; سُكَيْرَانُ (< سَكْرَانُ) = pripit; حُمَيْرَاءُ (< حَمْرَاءُ) = crvenkasta; مُسَيْلِمَانِ (< مُسْلِمَانِ) = dva mala muslimana; مُسَيْلِمُونَ (< مُسْلِمُونَ) = mali muslimani; مُسَيْلِمَاتٌ (< مُسْلِمَاتٌ) = male muslimanke i dr.

Imenice, koje su u množini oblika: أَفْعَالٌ (tzv. جَمْعُ ٱلْقِلَّةِ) prave

deminutivni plural od tog oblika, a ne od jednine, npr.: أُجَيْمَالٌ (< أَجْمَالٌ) = device, kamilice (< جَمَلٌ deminutiv = جُمَيْلٌ).

Od drugih takvih nepravilnih množina obika: فِعْلَةٌ ، أَفْعِلَةٌ ، أَفْعُلٌ, deminutiv se izvodi pravilno, npr.: أُكَيْلِبٌ (< أَكْلُبٌ) = psići; أُعَيْمِدَةٌ (< أَعْمِدَةٌ) = stubići; غُلَيْمَةٌ (< غِلْمَةٌ) = dječačići i sl.

Kod druge vrste plurala (tzv. جَمْعُ ٱلْكَثْرَةِ) postoje dva načina tvorbe za njihove deminutive. Plurali se obrazuju od deminutiva singulara, dodavši mu odgovarajući pluralni nastavak, npr. od: جَبَلٌ (pl. جِبَالٌ) deminutiv je: جُبَيْلٌ pl. جُبَيْلُونَ (= brežuljci) i sl.

Drugi način je da se plural deminutiva neke riječi izvede iz onih prvih oblika množine (tj. جَمْعُ ٱلْقِلَّةِ), ako postoje od te riječi, npr.: od فَتًى pl. فِتْيَةٌ, a pl. deminutiva: فُتَيَّةٌ (= dječaci); ili se pl. deminutiva tvori od singulara deminutiva odgovarajućim nastavkom, npr.: فُتَيٌّ pl. فُتَيُّونَ (= dječaci) i sl.

Ime izvedeno iz trilitere nastavkom -ān(un), koji se smatra radikalom, obrazuju deminutiv oblika: فُعَيْعِيلٌ, npr. od: سِرْحَانٌ deminutiv je: سُرَيْحِينٌ (=vučić); od شَيْطَانٌ deminutiv je: شُيَيْطِينٌ (= đavolak) i sl.

Vlastita imena od dvije riječi tvore deminutive od prve riječi, dok druga riječ ostaje nepromijenjena, npr.: od عَبْدُ ٱللهِ deminutiv glasi عُبَيْدُ ٱللهِ (= Ubejdullah); od مَعْدِيكَرِبُ deminutiv je: مُعَيْدِيكَرِبُ (= Mu'ajdikerib) i slično tome.

Imenice (po prirodi ili upotrebi) ženskog roda, bez posebnog nastavka za oznaku toga roda, kao i zbirne imenice koje nemaju "nomen unitatis", dobiju u deminutivu nastavak za ženski rod, naime -at-, npr.: هُنَيْدَةُ (< هِنْدُ) = Hunejda; شُمَيْسَةٌ (< شَمْسٌ) = sunašce; عُيَيْنَةٌ (< عَيْنٌ) = okce; pa od spomenute vrste zbirnih imenica, npr.: غُنَيْمَةٌ (< غَنَمٌ) = malo stado brava; أُبَيْلَةٌ (< إِبِلٌ) = male deve i sl.

Kad ovakve riječi označavaju muške osobe, ne dobiju u deminutivu nastavak ženskog roda, npr.: أُذَيْنٌ (< أُذْنٌ) ، هُنَيْدٌ (< هِنْدٌ) i sl.

Kada, pak, osnovna riječ ima "nomen unitatis", jedan se deminutiv izvodi iz tog imena, npr.: شُجَيْرَةٌ (< شَجَرَةٌ) = stabalce; بُقَيْرَةٌ (< بَقَرَةٌ) = kravica, i sl.: dok se drugi deminutiv izvodi iz odgovarajuće im zbirne imenice (zbog razlike u značenjima), pa će biti: شُجَيْرٌ (< شَجَرٌ) = malo drveće; بُقَيْرٌ (< بَقَرٌ) = sitna goveda i sl.

Ipak neke od imenica bez "nomen unitatis", iako su ženskog roda, u deminutivu ne dobiju nastavak -at, kao što su, npr.: حُرَيْبٌ (< حَرْبٌ) = mali rat; دُرَيْعٌ (< دِرْعٌ) = pancir-košuljica; قُوَيْسٌ (< قَوْسٌ) mali lūk; نُعَيْلٌ (< نَعْلٌ) =

sandalica (pored: نُعَيْلَةٌ), kao i قُوَيْمٌ i قُوَيْمَةٌ (< قَوْمٌ) = malo pleme; ذُوَيْدٌ (< ذَوْدٌ) = malo krdo deva; رُهَيْطٌ (< رَهْطٌ) = grupica (ljudi i dr.); نُفَيْرٌ (< نَفَرٌ) = mala skupina (ljudi) i dr.

Imenica muškog roda بَحْرٌ (= more), u deminutivu ima oblik بُحَيْرَةٌ (= jezero).

Imenice s udvojenim drugim radikalom u deminutivu će se on razdvojiti u dva suglasnika, npr.: تُلَيْلٌ (< تَلٌّ) = brdašce; مُدَيْدَةٌ (< مُدَّةٌ) = kratko vrijeme; طُوَيٌّ (< طَيٌّ < طَوْيٌ) = naborčić; حُيَيَّةٌ (< حَيَّةٌ < حَيْيَةٌ) = zmijica i sl.

Kod imenica čiji je neki radikal "slabi" suglasnik, pa je prešao u dugi vokal, taj se suglasnik javlja u deminutivu, npr.: بُوَيْبٌ (< بَابٌ < بَوَبٌ) = vratašca; نُيَيْبٌ (< نَابٌ < نَيَبٌ) = mali očnjak; رُوَيْحَةٌ (< رِيحٌ < رِوْحٌ) = vjetrić; قُوَيْمَةٌ (< قِيمَةٌ < قِوْمَةٌ) = mala vrijednost; مُوَيْزِينٌ (< مِيزَانٌ < مِوْزَانٌ) = mala vaga i sl

Kada se prvi slog višesložne riječi završava na dugo "a", ono se u deminutivu pretvara u "w", pa se dobiju deminutivni oblici: فُوَيْعِلٌ i فُوَيْعِلَةٌ npr.: شُوَيْعِرٌ (< شَاعِرٌ) = stihoklepac; دُوَيْهِيَةٌ (< دَاهِيَةٌ) = velika nesreća i sl. Ako je, pak, prvi suglasnik oblika: فَاعِلٌ jedno "w", ono se u deminutivu mijenja, u: 'u, pa nastane oblik: أُفَيْعِلٌ, npr.: أُوَيْصِلٌ (< وَاصِلٌ) = Uvejsil (lično ime) i sl.

Riječi izvedene iz مثال korijena (w y - 2 - 3), ako su izgubile prvi radikal, vraćaju ga u deminutivu, npr.: وُعَيْدَةٌ (< عِدَةٌ) = slabo obećanje: وُشَيَّةٌ (< شِيَةٌ) = pjegica, i dr.

Neke riječi sa drugim radikalom "y", - pored pravilnog deminutiva, zadržavši to "y", - imaju i manje pravilan deminutiv, u kojem se to "y" mijenja u "w", pa tako nastaju dvojni oblici, naime; بُوَيْتٌ i بُيَيْتٌ (< بَيْتٌ) = kućica; شُوَيْخٌ i شُيَيْخٌ (< شَيْخٌ) = starčić; بُوَيْضَةٌ i بُيَيْضَةٌ (< بَيْضَةٌ) = jajašce; ضُيَيْعَةٌ i ضُوَيْعَةٌ (< ضَيْعَةٌ) = malo imanje; عُوَيْنَةٌ i عُيَيْنَةٌ (< عَيْنٌ) = okce, izvorčić.

Od شَيْءٌ deminutiv je شُوَيٌّ (pored pučkog oblika: شُوَيَّةٌ) = stvarčica. Od عِيدٌ (< عِوْدٌ) deminutiv je: عُيَيْدٌ = mali praznik.

Kada riječ ima u drugom slogu w ili y, te neki dugi vokal (a, u, i), ili nastavak -an, (nastao od -aw- ili -ay-), onda se sve to s prethodnim "-ay" od demunitiva, pretvara u -ayy-, npr.: غُلَيِّمٌ (< غُلاَمٌ) = dječačić; أُكَيِّلٌ (< أَكُول) = mali proždrljivac; ظُلَيِّمٌ (< ظَلِيمٌ) = nojčić; عُرَيَّةٌ (< عُرْوَةٌ) = ručkica; أُسَيِّدُ (< أَسْوَدُ) = crnkast; جُدَيِّلٌ (< جَدْوَلٌ) = potočić; عُصَيَّةٌ (< عَصًا) = štapić; رُحَيَّةٌ (< رَحًى) = mlinac; فُتَيٌّ (< فَتًى) = dječko i sl.

Riječi izvedene iz نَاقِص korijena (1-2-w,y) raznim nastavcima, dobiju u deminutivu, već prema rodu, nastavak: -ayy(un), odn. -ayyat(un), npr.: عُطَيٌّ (> عَطَاءٌ) = darak; سُمَيَّةٌ (> سَمَاءٌ) = nebešce; صُبَيٌّ (> صَبِيٌّ) = dječkić; (> عَدُوٌّ) عُدَيٌّ = mali neprijatelj; أُدَيَّةٌ (> إِدَاوَةٌ) = mješinica za vodu; يُحَيٌّ (> يَحْيَي) = Juhajj.

Od أَحْوَى (= crn) deminutiv je: أُحَيٌّ (= crnkast), ali postoje i oblici: أُحَيْوٍ ، أُحَيٌّ, te nepravilni: أُحَيٌّ .

Od مُعَاوِيَةُ (= Mu'avija), postoje deminutivni oblici: مُعَيَّةُ , مُعَيْوَةُ i مُعَيِّيَةُ .

Riječi bez trećeg radikala, (prvobitne bilitere, ili one koje su ga izgubile), vraćaju ga u deminutivu. Imenice ženskog roda dobiju i nastavak -at. Tako imamo deminutive: أُبَيٌّ (> أَبٌ) = babo, tata; أُخَيٌّ (> أَخٌ) = braco; أُمَيَّةٌ (> أَمَةٌ) = služavkica, robinjica; دُمَيٌّ (> دَمٌ) = krvca; سُنَيْهَةٌ i سُنَيَّةٌ (> سَنَةٌ) = godinica; شُفَيْهَةٌ (> شَفَةٌ) = usnica. شُوَيْهَةٌ (> شَاةٌ) = ovčica, kozica; لُغَيَّةٌ (> لُغَةٌ) = varijanta riječi; مُوَيْهٌ i مُوَيٌّ (> مَاءٌ) = vodica; (يُدَيَّةٌ (> يَدٌ) = ručica; هُنَيْئَةٌ ، هُنَيْهَةٌ i هُنَيَّةٌ (> هَنَةٌ) = stvarčica.

Od فَمٌ (= usta, čiji je korijen: فوه) deminutiv je: فُوَيْهٌ , ali i فُمَيْمٌ = ustašca (> فَمٌ) .

Riječi koje su (u varijantnom obliku) izgubile prvi ili drugi radikal, ne vraćaju ga u deminutivu, pa ga one izvode od nove osnove, npr.: (> نَاسٌ نُوَيْسٌ mj. أُنَاسٌ) = mali narod; هُوَيْرٌ (> هَارٌ mj. هَائِرٌ) = slabašan; شُوَيْكٌ (> شَاكٌ mj. شَائِكٌ) = slabo naoružan; خُيَيْرٌ (> خَيْرٌ mj. خَيِّرٌ) = podobar; مُيَيْتٌ (> مَيْتٌ mj. مَيِّتٌ) = obamro, polumrtav.

Imenice oblika فَاعِلٌ, izgubivši treći radikal (u određenim slučajevima), a zamijenivši ga nastavkom-in, gube taj nastavak i u deminutivu, npr.: رُوَيْعٌ (> رَاعٍ) = pastirić; قُوَيْضٌ (> قَاضٍ) = kadijica i sl.

Imenice koje su izgubile treći radikal, a dobile na početku tzv. prostetski alif u deminutivu vraćaju taj radikal, a odbacuju taj alif, kao u primjerima: سُمَيٌّ (> اِسْمٌ) = imenice: بُنَيٌّ (> اِبْنٌ) = sinak; بُنَيَّةٌ (> اِبْنَةٌ) = kćerkica; سُتَيْهَةٌ (> إِسْتٌ) = zadnjica.

Imenice: أُخْتٌ i بِنْتٌ, čiji je "treći radikal" zapravo oznaka ženskog roda, imaju deminutive: أُخَيَّةٌ (= sestrica) i بُنَيَّةٌ (=kćerkica).

Postoji i jedan *drugi način obrazovanja deminuitva* (tzv. تَصْغِيرُ ٱلتَّرْخِيمِ), morfološki sličan prethodnom, a sastoji se u tome da se deminutiv ne izvodi iz konkretnog oblika neke riječi, nego tako da se uzme njen korijen, pa se od njega derivira, deminutiv za nju. Od riječi izvedenih iz trilitera

deminutiv dobije oblik: فُعَيْلٌ, a od drugih plurilitera oblik: فُعَيْعِلٌ . Tako će za prvi slučaj biti primjeri: سُوَيْدٌ (> أَسْوَدُ) = crnkast; قُضَيٌّ (> قَاضٍ) = kadijica; حُرَيْثٌ (> حَارِثَةُ) = Hurejs; فُلَيْحٌ (> فَلاَّحٌ) = seljačić; عُطَيْفٌ (> معْطَفٌ) = mali ogrtač i sl.

Za drugi oblik neka posluže primjeri: عُصَيْفِرٌ (> عُصْفُورٌ) = vrapčić; قُرَيْطِسٌ (> قِرْطَاسٌ) = papirić i sl.

Muška imena na -atu u ovom deminutivu odbacuju taj nastavak: حُمَيْزٌ (> حَمْزَةُ) = Humejz. Ženska imena na: -ā' u ili -., odbacivši te nastavke, u deminutivu ove vrste dobiju nastavak -at(un). npr.: حُمَيْرَةٌ (> حَمْرَاءُ) = crvenkasta; دُفَيْلَةٌ (> دفْلَى = mali oleandar i sl.

Zbog ovog načina deminucije, s jedne strane, dolazi kod nekih riječi do dubleta deminutiva, npr.: عُنَيْقِيدٌ i عُنَيْقِدٌ (> عُنْقُودٌ) a s druge strane od dvije i više riječi, po ovom načinu deminucije, postoji samo jedan deminutiv, a po prvom načinu oni se mogu međusobno razlikovati. Tako po prvom načinu imamo: فُوَيْرِسٌ (> فَارِسٌ) = mali konjanik, a فُرَيْسٌ (> فَرَسٌ) = konjić. Po drugom, pak, načinu deminutiv može glasiti, za obje te riječi, samo: فُرَيْسٌ . Ne mogu se, dakle, razlikovati međusobno u deminutivu, što je velik nedostatak ove vrste deminucije, pa se ona i nije mogla mnogo koristiti u svakodnevnoj jezičkoj praksi.

U osloncu na pravilne oblike deminutiva, postoji manji broj prilično nepravilnih oblika, kao što su, npr.: أُنَيْسِيَانٌ (> إِنْسَانٌ) = čovječuljak; دُوَيْخِنٌ (> دُخَانٌ) = dimčić; دُنَيْنِيرٌ (> دِينَارٌ) = (zlatni) dinarčić; دُوَيْوِينٌ (> دِيوَانٌ) = mala antologija; دُبَيْبِيجٌ (pored: دُيَيْبِيجٌ (> دِيبَاجٌ) = komad brokata; رُوَيْجِلٌ (> رَجُلٌ) muškarčić; لُيَيْلِيَةٌ (> لَيْلَةٌ) = noćca i dr.

Izuzetno se deminutiv, osim od imenica i pridjeva obrazuje i od nekih drugih vrsta riječi. Tako se on obrazuje od nekih *brojeva*: (خُمَيْسٌ > خَمْسٌ i خُمَيْسَةٌ > خَمْسَةٌ = pet); od *pokaznih zamjenica*: هُذَيَّا (> هٰذَا = ovaj); هَاتَيَّا (> هَاتِى = ova); هُؤُلَيَّاءُ (> هٰؤُلاَءِ = ovi); هُذَيَّاكَ (> هٰذَاكَ = taj); هُؤُلَيَّائِكَ (> هٰؤُلاَئِكَ = ti);

od *odnosnih zamjenica:* اَللَّذَيَّا (> اَلَّذِى = koji); dual: اَللَّذَيَّانِ (اَللَّذَانِ = koja dvojica); plural: اَللَّذَيُّونَ (> اَلَّذِينَ = koji); اَللَّتَيَّا (> اَلَّتِى = koja; dual: اَللَّتَيَّانِ (> اَللَّتَانِ = koje dvije), plural: اَللَّتَيَّاتُ (> اَللاَّتِى = koje);

od nekih *prijedloga* imenskog porijekla

بُعَيْدَ (> بَعْدَ) = malo poslije; تُحَيْتَ (> تَحْتَ) = malo ispod; دُوَيْنَ (> دُونَ) = nešto niže; فُوَيْقَ (> فَوْقَ) = malo iznad; قُبَيْلَ (> قَبْلَ) = malo prije.

Deminutivno značenje izgubio je prijedlog: حُذَيَّا, pa znači što i osnovna riječ iz koje se izvodi, naime: حَذَاءَ = nasuprot, pred.

Neki deminutivi dobili su priloško značenje, npr.: سُجَيْسَ عُجَيْسَ = nikada: اَلْعُمَيْهَى وَاَلْسُمَّيْهَى = na sve strane; اَلْكُمَيْهَى = posvuda; اَلْعُجَيْلَى = brzo; اَلْهُوَيْنَى = polahko.

Neke *čestice* od dva radikala, upotrijebljene *kao vlastita lična imena*, mogu biti nekad u obliku deminutiva (tj. فُعَيْلٌ). One tada na kraju dobiju sufiks -y, koji se sa "y" od deminutiva (يَاءُ اَلتَّصْغِيرِ) udvoji, u slučaju da se odgovarajuća čestica završava na vokal ili diftong, kao npr.: مُوَيٌّ (< مَا) = Muvejj; لُوَيٌّ (< لَوْ) = Levejj; كُيَيٌّ (< كَيْ) = Kujejj i sl.

Kada se takve čestice završavaju na konsonant, može se postupiti kao u prethodnom slučaju, ili se, pak, njihov drugi radikal udvoji, pa se tako mogu dobiti oblici kako je u slijedećim primjerima: بُلَيٌّ = Bulejj ili بُلَيْلٌ = Bulejl (< بَلْ); لُمَيٌّ = Lumejj ili لُمَيْمٌ = Lumejm (< لَمْ); هُلَيٌّ = Hulejj ili هُلَيْلٌ = Hulejl (< هَلْ) i sl.

Nekoliko deminutiva izvedeno je od tzv. *glagola čuđenja i divljenja* (أَفْعَالُ اَلتَّعَجُّبِ), a to su: (مَاأَحَيْسَنَهُ < مَا أَحْسَنَهُ) = kako je ljepuškasti (i sl.): مَا أُحَيْلَاهُ (< مَا أَحْلَاهُ) = kako je slađan; مَا أُمَيْلِحَهُ (< مَا أَمْلَحَهُ) = kako je dražestan!

Riječi koje prvobitno imaju deminutivan oblik, ne mogu obrazovati deminutiv, npr.: جُمَيْلٌ = slavuj: كُمَيْتٌ = dorat i sl.

Osim navedenih oblika deminutiva, još neki rijetki oblici mogu imati njegovo (ili slično) značenje (pored drugih značenja tih oblika).

Takvi su: فُعَالٌ i فُعَالَةٌ, te razni oblici s udvojenim trećim radikalom, kao što je u primjerima: حُوَارٌ = devče, قُرَابَةٌ = mješinica; قَمْنَانَةٌ = krpeljić; شُعْرُورٌ pjesničić; جِرْبِيبٌ = crnkast; زَعْطُوطٌ = dječica i dr. [33]

Mnogi deminutivi po svome značenju izgubili su vezu sa osnovnim pojmom, pa se upotrebljavaju kao neumanjene riječi, označavajući razne pojmove. Najčešća im je upotreba u onomastici, kao vlastitih imena: lica, plemena, predjela, pustinja, planina, mjesta, voda i sl., kao i za oznaku raznih životinja, (ptica i dr.), bilja, pa i raznih apstraktnih pojmova.[34]

---

33) Ove i druge takve primjere pogledati u djelu: Carl Brockelmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen, Hildesheim 1966, Band I, str. 351-2, & 135.

34) O arapskom deminutivu, njegovim oblicima, značenju i upotrebi, može se naći nešto opširnije u radu: Teufik Muftić, Osobitosti arapskog deminutiva, POF 22-23, Sarajevo 1976, str. 269-280.

III. RAZNI IMENSKI OBLICI

Ovdje ćemo navesti deset imeničkih, odn. poimeničenih oblika koji, pored eventualnih drugih značenja, imaju često i određena tipska značenja, kojima ćemo se ovdje isključivo pozabaviti, navodeći izvjestan broj primjera za svako od njih. To su slijedeći oblici:

1) فَاعِلَةٌ - je prvobitno particip aktivni prve vrste glagola u ženskom rodu. Ovdje, supstantiviran, označava također vršioca radnje (označene korijenom), bio to čovjek, životinja, sprava i sl. Međutim, mogu postojati i razna druga značenja ovoga oblika, manje-više vezana za osnovno značenje njihovog korijena. Evo nekoliko takvih značenja pojedinih riječi: دَاعِيَةٌ (sm.) = propagator; (sf.) razlog, zahtjev i dr. رَافِعَةٌ = dizalica; رَاوِيَةٌ (sm.) = prenosilac, tradent, donosilac vode; (sf.) deva (i sl.) za nošenje vode, mješina za vodu; سَاقِيَةٌ = deva (ili kolo) za navodnjavanje; عَادِيَةٌ zapreka, uvreda; قَافِلَةٌ = karavana, konvoj, kolona; هَاوِيَةٌ = ponor; pakao; وَاهِمَةٌ = mašta, fantazija i dr.

2) فَعَّالٌ - prvobitno intenzivni pridjev, a iz tog značenja se razvilo značenje stalnog vršioca radnje označene korijenom, ili drukčije rečeno, značenje: *zanimanja, profesije* i sl., npr.: سَرَّاجٌ = sedlar (sarač); جَلَّادٌ = krvnik (dželat); حَدَّادٌ = kovač; دَلَّالٌ = izvikivač (telal); قَصَّابٌ = mesar (kasap); لَكَّامٌ = bokser i dr.

3) فُعَالٌ - označava: *bolesti* (nekad se odnosi na oboljeli organ izveden iz istog korijena), npr.: زُكَامٌ = prehlada; سُعَالٌ = kašalj; صُدَاعٌ = glavobolja; طُحَالٌ = upala slezene; كُبَادٌ = oboljenje jetre, ciroza; حُمَامٌ = groznica i dr. - Ovaj oblik označava i *izlučevine* iz tijela, npr.: بُصَاقٌ = pljuvačka; رُعَافٌ = krv iz nosa; صُوَاحٌ = znoj (konja); لُعَابٌ = bale, sluz; مُخَاطٌ = slina i dr.

- Ovaj oblik označava i razne prirodne *glasove*, kao, npr.: صُرَاخٌ vikanje, vrištanje, kričanje: نُبَاحٌ = lavež; نُعَابٌ = graktanje; حُدَاءٌ = pjesma kamilara; صُهَالٌ = rzanje; نُهَاقٌ = revanje i dr.

- Konačno, oblik فُعَالٌ može davati *zbirni* pojam (od onog označenog oblikom: فُعَالَةٌ), kao što je u primjerima: - بُرَاءٌ iverje, strugotine; دُقَاقٌ = mrve, komadići; فُتَاتٌ = mrvice, komadići, pramenje; كُسَارٌ = odlomci, djelići, triješće; رُكَامٌ = gomila, masa i dr.

4) فِعَالٌ - obilježava razne *posude, pribor, odjeću* i sl., npr.: إِنَاءٌ = zdjela; جِرَابٌ = torba, ranac; حِلَابٌ = muzlica; خِلَالٌ = čačakalica; رِدَاءٌ = ogrtač; سِقَاءٌ = mješina (za vodu); لِبَاسٌ = odijelo; لِجَامٌ = uzda; لِحَافٌ = pokrivač i dr.

5) فَعَّالَةٌ - označava raznolike *sprave, oruđe, instrumente* i sl., npr.: جَرَّافَةٌ = drljača; دَبَّابَةٌ = tenk; دَرَّاجَةٌ = biciklo; سَيَّارَةٌ = automobil; طَرَّادَةٌ = koplje, krstarica; طَيَّارَةٌ = avion; غَوَّاصَةٌ = podmornica; قَطَّارَةٌ = pipeta; alembik i sl.

- Nekad u ovom obliku dolaze imena za *mjesto proizvodnje* onoga što je označeno određenom riječi izvedenom iz istog korijena, npr.: جَبَّاسَةٌ = gipsana; حَرَّاضَةٌ = mjesto za proizvodnju potaše (paljenjem biljke: حُرْضٌ = sonjača); زَرَّاعَةٌ = njiva; قَيَّارَةٌ = izvor bitumena; كَلاَّسَةٌ = krečana; مَلاَّحَةٌ = solana i dr.

6) فُعَالَةٌ - obilježava otpatke - *odreske, strugotinu, komadiće, djeliće* i sl., kao u primjerima: بُرَادَةٌ = strugotina (od turpijanja); رُضَاضَةٌ = krhotina, komadić; قُطَاعَةٌ = odrezak, odsječak; قُلاَمَةٌ = odrezak; قُصَاصَةٌ = odrezotina, strizotina, komadić; كُسَارَةٌ = odlomak, trijeska; كُنَاسَةٌ = smetlje; سُلاَلَةٌ = kap sperme; صُبَابَةٌ = ostatak (pića) itd.

7) فِعَالَةٌ - označava *službu, položaj, zanimanje, profesiju* i slične pojmove, npr.: خِيَاطَةٌ = šivenje, krojački zanat: خِلاَفَةٌ = hilafet (zvanje halife); رِئَاسَةٌ = predsjedništvo; قِيَادَةٌ = zapovjedništvo; كِتَابَةٌ = položaj sekretara, tajništvo; نِيَابَةٌ = zastupništvo, predstavništvo; وِلاَيَةٌ = namjesništvo i dr.

8) فُعْلَةٌ - označava malu određenu *količinu ili dio* nečega, što je u vezi s osnovnim pojmom korijena iz koga se izvodi ovaj oblik, npr.: شُرْبَةٌ = gutljaj; قُبْضَةٌ = šaka (nečega); لُقْمَةٌ = zalogaj: مُضْغَةٌ = zalogaj, zametak; نُبْذَةٌ = odlomak, fragment i dr.

- Ovaj oblik označava i boje: حُمْرَةٌ = crvenilo; خُضْرَةٌ = zelena boja; زُرْقَةٌ = plavetnilo; دُكْنَةٌ = crnkasta boja; صُفْرَةٌ = žutilo itd.

9) فِعْلَةٌ - označava *djeliće, komadiće* onoga što sadrži osnovni pojam dotičnog korijena, npr.: جِذْوَةٌ = ugarak, glavnja; حِصَّةٌ = (u)dio; خِرْقَةٌ = krpa; فِرْقَةٌ = sekta; فِلْذَةٌ = komad (jetre, i dr.); قِطْعَةٌ = odlomak; كِسْرَةٌ = komadić, fragment; مِرْيَةٌ = mlaz (jomuže) itd.

10) فَعِيلٌ - označava (kao i فُعَالٌ) *glasove*, npr.: زَئِيرٌ = rika (lava); صَهِيلٌ njištanje, zujanje; حَفِيفٌ = štuštanje, siktanje, škripa; خَرِيرٌ = žubor, hrkanje; نَعِيقٌ = graktanje; هَزِيزٌ = hujanje, fijuk i dr.

- Ovaj oblik nekad označava neke *vrste kretanja*, npr.: دَبِيبٌ = puzanje, gmizanje; ذَمِيلٌ = spor hod; سَرِيحٌ = žurba; رَسِيمٌ = živahan hod (deve); رَحِيلٌ = putovanje; دَلِيفٌ = sitno koračanje (starca); لَهِيبٌ = buktanje, plamsanje, itd.

U ovom značenju često se upotrebljava i oblik: فَعَلاَنٌ (kao i razni drugi), npr.: جَرَيَانٌ = proticanje; خَفَقَانٌ = kucanje (srca); رَسَفَانٌ = hod sputanog; دَرَجَانٌ = koračanje (djeteta) i dr.

Treba još istaknuti da se u navedenim (tipskim) značenjima upotrebljavaju, manje-više, i razni drugi oblici, ali im ta značenja nisu tako uobičajena, pa ih nećemo ovdje posebno spominjati.

Ovim završavamo pregled najvažnijih imenskih oblika (imenica i pridjeva), a o preostalim će se govoriti u posebnim poglavljima.

ROD IMENA [35]

(جِنْسُ اْلأَسْمَاءِ)

Ovdje će se govoriti o rodu kod imenica, a zatim kod pridjeva. U vezi s imenicama prvo treba istaknuti da se one prema roda dijele na a) one koje su samo muškoga roda (اَلْمُذَكَّر); b) one koje su samo ženskoga roda (اَلْمُؤَنَّث) i c) one koje su u istodobnoj upotrebi u oba ta roda (اَلْمُسْتَوَى. Kao i u ostalim semitskim jezicima, u arapskom ne postoji zaseban srednji rod. Muški, pak, i ženski rod imenica razlikuju se međusobno po svome značenju ili po svome obliku.

Imenice muškog roda nemaju neke samo njima svojstvene oblike, jer neki od njih upotrebljavaju se i za ženski rod. Međutim, velik broj imenica ženskog roda izvode se određenim nastavcima iz odgovarajućih imenica muškoga roda. Zato se u sljedećem izlaganju neće posebno razmatrati imenice muškog roda, nego one ženskog, pa one zajedničkog roda, a zatim pridjevi u ženskom rodu.

I - Imenice ženskog roda

Te imenice (kao i one muškog roda) mogu imati prirodni, stvarni rod (مُؤَنَّثٌ حَقِيقِيٌّ), npr.: اِمْرَأَةٌ (= žena), نَاقَةٌ (= deva), دَجَاجَةٌ (kokoš); ili figurativni (مَجَازِيٌّ), odn. nestvarni (غَيْرُ حَقِيقِيٍّ npr.: دَارٌ (kuća), عَيْنٌ (= oko), بُشْرَى (= radosna vijest), شَمْسٌ (= sunce; ضَرْبَةٌ (= udarac), ظُلْمَةٌ (= tmina), لَيْلَةٌ (= noć) itd.

Da je neka imenica ženskoga roda, može se ustanoviti prema: a) njenom značenju, i b) njenom obliku.

a) *Imenice ženskog roda po značenju*

To su tzv. مُؤَنَّثٌ مَعْنَوِيٌّ, a u njih spadaju slijedeće grupe imenica:

1) Sva opća i vlastita imena koja označavaju ženska bića, npr.: أُمٌّ (= majka), أُخْتٌ (= sestra), عَجُوزٌ (= starica), عَرُوسٌ (= mlâda), هِرَّةٌ (= mačka), أَتَانٌ (=magarica); pa: زَيْنَبُ (=Zejneba), سُعَادُ (= Suada), مَرْيَمُ (= Merjema) i dr.

35) Uporedi o tome poglavlje: "The gender of nonns", kod: Caspari, itd., op. cit. I, str. 177-187, & 289-297.

I neke druge riječi (personificirane) zamišljaju se kao ženska bića, npr.: ذُكَاءُ(= sunce), شَعُوبُ (= smrt), صَرَامِ (= rat) i dr.

2) Vlastita imena zemalja, gradova i sl. (jer su im odgovarajuće opće imenice ženskoga roda: أَرْضٌ ، بَلْدَةٌ ، مَدِينَةٌ ، قَرْيَةٌ) npr.: بَلْخٌ = Belh, مُخَا = Moka, مِصْرُ = Egipat i dr.

Međutim, po nekim se ovakvi nazivi mogu upotrijebiti i u muškom rodu. Imena, pak, koja imaju punu promjenu (triptota), prvobitno su muškog roda, npr.: دَابِقٌ = dabik, اَلشَّامُ = Sirija, فَلْجٌ = Feldž, هَجْرٌ = Hedžr, وَاسِطٌ = Vasit, اَلْعِرَاقُ = Irak i dr. Ona se, pak mogu mijenjati po nepotpunoj promjeni (diptota), pa su tada ženskog roda, kao, npr.: وَاسِطُ ، فَلْجُ ، دَابِقُ i sl.

3) Ženskog su roda, dalje, imena vjetrova (opća imenica: رِيحٌ = vjetar, ž. je roda), te imena raznih vrsta vatre (نَارٌ = vatra, ž. je roda), npr.: صَبًا = istočni vjetar, جَنُوبٌ = južni vjetar, دَبُورٌ = zapadni vjetar, شَمَالٌ = sjeverac, قَبُولٌ = istočni vjetar (ali: إِعْصَارٌ = vijavica, muškog je roda); zatim: جَحِيمٌ = žestoka (paklena) vatra: سَقَرُ = paklena vatra; سَعِيرٌ = usplamtjela (paklena) vatra; لَظًى = bukteći (pakleni) oganj itd., koja su ženskog roda.

4. Ženskog su roda i mnoga imena dijelova tijela (a naročito onih dvojnih) kao, npr.: أُذُنٌ = uho, اسْتٌ = zadnjica; رِجْلٌ = noga; رَحِيمٌ = materica; سَاقٌ = potkoljenica; سِنٌ = zub; عَيْنٌ = oko; قَدَمٌ = stopalo; كَتِفٌ = plećka; يَدٌ = ruka i dr.

Međutim, neki dijelovi tijela upotrebljavaju se u muškom rodu, kao što su, npr.: أَنْفٌ = nos; دَمٌ = krv; رَأْسٌ = glava; صَدْرٌ = prsa; ظَهْرٌ = leđa; فَمٌ = usta; قَلْبٌ = srce; وَجْهٌ = lice i dr., a tako i nazivi za krvne žile, kosti i mišiće.

5. Zbirne imenice koje označavaju živa nerazumna bića (شِبْهُ الْجَمْعِ) , a nemaju nomen unitatis, također su ženskog roda, npr.: إِبِلٌ = deve; ذَوْدٌ = stado deva; غَنَمٌ = bravi (ovce i koze); صُوَارٌ = stado goveda; ثَوْلٌ = roj (pčela).

b) *Imenice ženskog roda po obliku*

To su one (tzv. مُؤَنَّثٌ لَفْظِيٌّ) koje imaju poseban nastavak za ženski rod, naime: -at-, -ā -ā'u, ukoliko riječi s nekim od tih nastavaka (imenice i pridjevi) ne obilježavaju muške osobe i sl., npr.: خَلِيفَةٌ = halifa, طَلْحَةُ = Talha, عَلاَّمَةٌ = vrlo učen; زَكَرِيَّاءُ = Zekerijja, مُزَيْقَاءُ = Muzejka i dr.

Neke imenice s nastavkom ـًى an (tzv. أَلِفُ الْإِلْحَاقِ) muškoga su roda, naime: بُهْمًى = osatka, دِفْلًى = olendar, ذِفْرًى = zaušna kost (deve); مِعْزًى = krdo gazela. Međutim, te su iste riječi ženskog roda kada imaju nastavak -ā: بُهْمَى ، دِفْلَى itd.

S obzirom na istaknuto, ženskog će roda biti imenice s nastavcima:

1) ـَـةٌ (-at-), npr.: حَدِيقَةٌ = vrt, دَوْلَةٌ = država, مَمَاةٌ = smrt, مُصِيبَةٌ = nesreća, مَحَبَّةٌ = ljubav i dr.

2) ـَـا ili ـَـى (-ā), kad je taj nastavak tzv. أَلِفٌ مَقْصُورَةٌ i kad ne pripada korijenu riječi, npr.: دُنْيَا = ovaj svijet; رُؤْيَا = san; بُشْرَى = radosna vijest; حُمَّى = groznica; ذِكْرَى = uspomena i dr.

3) ـَـاءُ (-ā'u), kad je to tzv. أَلِفٌ مَمْدُودَةٌ, te ne pripada korijenu riječi, npr.: بَغْضَاءُ = mržnja; خُيَلَاءُ = uobraženost; سَرَّاءُ = sreća; صَحْرَاءُ = pustinja i dr.

c) *Imenice ženskog roda po upotrebi*

To je izvjestan broj imenica koje se upotrebljavaju u ženskom rodu, ali se neke ponekad, ili pod određenim uvjetom, upotrijebe i u muškom rodu. To su slijedeće riječi (tzv. مُؤَنَّثٌ سَمَاعِيٌّ): أَرْضٌ = zemlja, tle, pod; بِئْرٌ = bunar; حَرْبٌ = rat; خَمْرٌ = vino; دِرْعٌ = pancir (košulja); دَلْوٌ = kofa, vedro; دَارٌ = kuća; رَحًى = (ručni) mlinac, رِيحٌ = vjetar; سُرًى = noćno putovanje; شَمْسٌ = sunce; ضَبُعٌ = hijena; طَاغُوتٌ = idol (Tagut); عَرُوضٌ = (pjesnički) metar: عَصًا = štap; عُقَابٌ = orlica; عَقْرَبٌ = štipavac; عِيرٌ = karavana; فَأْسٌ = sjekira اَلْفِرْدَوْسُ = raj; أَفْعَى = (zmija) otrovnica; قَتَبٌ = crijevo; قَدُومٌ = tesla; كَأْسٌ = pehar; كَرِشٌ ili كِرْشٌ = sirište; مَنْجَنُونٌ = kolo za natapanje; مَنْجَنِيقٌ = katapult; مُوسًى = britva; نَارٌ = vatra; نَعْلٌ = sandala; نَفْسٌ = duša; نَوًى = odredište (putovanja).

Neke od gornjih riječi, u drugim značenjima, u novije doba, ili inače, ponekad se upotrijebe i u muškom rodu, a to bi bile slijedeće:

نَارٌ ، مَنْجَنِيقٌ ، كَرِشٌ ، قَدُومٌ ، طَاغُوتٌ ، ضَبُعٌ ، سُرًى ، رِيحٌ ، دَلْوٌ ، دَارٌ ، خَمْرٌ ، حَرْبٌ ، بِئْرٌ

Muškog su roda u značenjima: دِرْعٌ = (ženska) košulja; شَمْسٌ = ogrlica, privjesak; فِرْدَوْسٌ = vrt, park; a tako i; مُوسًى = britva, ali u ovom obliku.

d) *Prirodni ženski rod prema muškom*

Ovdje ćemo pokazati najvažnije načine kojim se jezički izražava rod dviju jedinki iste vrste kod ljudi i kod životinja.

1) Događa se da se određene riječi upotrebljavaju samo za jedan rod. Tako je, npr. kod nekih ličnih imena za žene, kao što su زَيْنَبُ ، سُعَادُ ، سَلْمَى عَائِشَةُ i dr., prema onim samo za muškarce: حَمْزَةُ ، زَكَرِيَّاءُ ، زَيْدٌ ، عُمَرُ ، مُحَمَّدٌ i dr.

Slično je s pridjevima (koji često vrše i ulogu imenica), i to onim specifičnim za ženska bića, npr.: حُبْلَى = trudna, trudnica; عَاقِرٌ = nerodnica

(ali i: čovjek koji nema djece); مِذْكَارٌ = (žena) koja rađa mušku djecu (ali i: čovjek koji ima samo mušku djecu) i dr.

2) Ima riječi koje u istom obliku služe za oba roda (ali nekad ipak mogu dobiti i nastavak za ženski rod). Takve su, npr.: ثَعْلَبٌ = lisica i lisac; عَجُوزٌ = starica i starac; عَرُوسٌ = mlada i mladoženja; فَرَسٌ = kobila i konj (u ženskom rodu mogu glasiti i: ثَعْلَبَةٌ ، عَجُوزَةٌ ، عَرُوسَةٌ ، فَرَسَةٌ) i sl.

3) Ženski rod može biti izveden iz istoga korijena kao i muški (određenim sufiksom iz riječi za muški rod) što je jedan od najčešćih slučajeva. Tako imamo: ابْنَةٌ (i بِنْتٌ) = kći, a ابْنٌ = sin (< بنو) أُخْتٌ = sestra, a أَخٌ = brat (< أخو); مَرْأَةٌ = žena, a مَرْءٌ = čovjek; ذِئْبَةٌ = vučica, a ذِئْبٌ = vuk; حَيْقَطَانَةٌ = šljuka; a حَيْقُطَانٌ ili حَيْقُطٌ = mužjak šljuke itd.

Neke riječi izvedene iz istog korijena, u muškom rodu imaju nastavak -ān(un), npr.: أَفْعَى = otrovnica, a أُفْعُوَانٌ = mužjak otrovnice (< فعو); ثَعْلَبَةٌ = lisica, a ثُعْلُبَانٌ =lisac (< ثعلب); ضَبُعٌ = hijena, a ضِبْعَانٌ = mužjak hijene (< ضبع).

4) Neke od ovih riječi izvedenih iz raznih korijena, nemaju posebno obilježje ženskog roda, ali ga mogu nekad upotrijebiti uporedo s onim bez njega, npr.: أُمٌّ = majka, a أَبٌ = otac; أَتَانٌ (i حِمَارَةٌ) = magarica, a حِمَارٌ = magarac; زَوْجٌ ، حَرَمٌ (i زَوْجَةٌ) = supruga, a زَوْجٌ (i بَعْلٌ) = suprug i dr.

5) Neke od ovih riječi obrazovanih iz raznih korijena, u ženskom su rodu s određenim nastavkom za njega, npr.: أُرْوِيَّةٌ = divokoza, a وَعْلٌ = divojarac; بَقَرَةٌ = krava, a ثَوْرٌ = vo; بُومٌ = sova, a صَدًى = mužjak sove; حُبَارَى = droplja, a خَرَبٌ = mužjak droplje; حَجَلَةٌ = jarebica, a يَعْقُوبٌ = mužjak jarebice; دَجَاجَةٌ = kokoš, a دِيكٌ = pijetao; سُلَحْفَاةٌ = kornjača, a غَيْلَمٌ = mužjak kornjače; ضِفْدَعَةٌ = žaba, a عُلْجُومٌ = žabac; عَظَاءَةٌ = gušterica, a عَضْرَفُوطٌ = gušter; قُنْفُذَةٌ = ženka ježa, a شَيْهَمٌ = jež; لَبُؤَةٌ = lavica, a أَسَدٌ = lav; لَقْوَةٌ = orlica, a عُقَابٌ = orao; نَحْلَةٌ = pčela, a يَعْسُوبٌ = trut; نَعَامَةٌ = ženka noja, a ظَلِيمٌ = noj i dr.

6) Prema jednom nazivu za ženku, postoje po dva za njenog mužjaka, npr.: أَرْنَبَةٌ = zečica, a أَرْنَبٌ i خُزَزٌ = zec; خُنْفَسَةٌ = ženka kotrljana, a خُنْفَسٌ i حُنْظُبٌ = kotrljan; جَرَادَةٌ = ženka skakavca, a حُنْظُبٌ i عُنْظُبٌ = skakavac; سِنَّوْرَةٌ = mačka, a سِنَّوْرٌ i ضَيْوَنٌ = mačak i dr.

7) Suprotno prethodnom, prema dva naziva za ženku odgovara im jedan za mužjaka, npr.: تُرْمُلَةٌ i ثَعْلَبَةٌ = lisica, a ثَعْلَبٌ = lisac; سِلْقَةٌ i ذِئْبَةٌ = vučica, a ذِئْبٌ = vuk; عِكْرِشَةٌ i أَرْنَبَةٌ = zečica, a أَرْنَبٌ = zec; قِشَّةٌ i قِرْدَةٌ = majmunica, a قِرْدٌ = majmun i dr.

8) Prema jednom nazivu u ženskom rodu stoji složen izraz u muškom, i obratno; složen za ženski, a jedan za muški rod, pa će biti, npr.: خَالَةٌ = tetka (po majci), a زَوْجُ ٱلْخَالَةِ = tetak (muž majčine sestre); عَمَّةٌ = tetka (po ocu), a زَوْجُ ٱلْعَمَّةِ = tetak (muž očeve sestre); a obratno, npr.: زَوْجَةُ ٱلْخَالِ = ujna, daidžinica, a خَالٌ = ujak, daidža; زَوْجَةُ ٱلْعَمِّ = strina, amidžinica, a عَمٌّ = stric, amidža.

9) Prema složenom nazivu za ženski rod stoji isti takav naziv za muški rod, npr.: اِبْنَةُ ٱلْإِبْنِ = unuka (od sina), a اِبْنُ ٱلْإِبْنِ = unuk (od sina); اِبْنَةُ ٱلْبِنْتِ = unuka (od kćeri), a اِبْنُ ٱلْبِنْتِ = unuk (od kćeri); اِبْنَةُ ٱلْأَخِ = bratična, اِبْنُ ٱلْأَخِ = bratić; اِبْنَةُ ٱلْأُخْتِ = sestrična, اِبْنُ ٱلْأُخْتِ = sestrić; اِبْنَةُ ٱلْخَالِ = kći majčinog brata, daidžićna; a اِبْنُ ٱلْخَالِ = sin majčinog brata, daidžić; اِبْنَةُ ٱلْخَالَةِ = tetična (kći majčine sestre), a اِبْنُ ٱلْخَالَةِ = tetić (sin majčine sestre); اِبْنَةُ ٱلزَّوْجِ = pastorka (muževa kći od druge žene), اِبْنُ ٱلزَّوْجِ = pastorak (mužev sin od druge žene), a اِبْنُ ٱلزَّوْجَةِ = pastorak (ženin sin od drugog muža); أُخْتُ ٱلزَّوْجِ = zaova (muževa sesra), أَخُو ٱلزَّوْجِ = djever (mužev brat); أُخْتُ ٱلزَّوْجَةِ = svastika (ženina sestra), أَخُو ٱلزَّوْجَةِ = šura (ženin brat); بِنْتُ ٱلْعَمِّ = kći očevog brata, amidžićna, a اِبْنُ ٱلْعَمِّ = sin očevog brata, amidžić; زَوْجَةُ ٱلْأَبِ = maćeha, a زَوْجُ ٱلْأُمِّ = očuh.

II. Imenice zajedničkog roda - اَلْمُسْتَوَى

To su imenice koje se mogu, bez razlike u značenju, upotrebljavati i u muškom i u ženskom rodu, ali za neke, ipak, prevladava upotreba u jednom od njih, što će ovdje biti istaknuto na odgovarajućem mjestu, odn. oznakom; "m" za muški, a "f" za ženski rod, kod pojedinih riječi.

Ovakvih imenica ima nekoliko grupa, koje ćemo sada pojedinačno razmotriti.

a) *Imena vrste* (أَسْمَاءُ ٱلْجِنْسِ) su zbirne imenice koje većinom označavaju skupna imena životinja i biljaka, ali i nekih neživih tvari.

Takva su imena (koja u jednim imaju "nomina unitatis" na-at-), npr.: بَقَرٌ = goveda, جَرَادٌ = skakavci, حَمَامٌ = golubovi, فَرَاشٌ = leptirovi, نَحْلٌ = pčele, تَمْرٌ = hurme, نَخْلٌ = palme, ذَهَبٌ = zlato, سَحَابٌ = oblaci, لَبِنٌ = opeke i dr.

b) *Zbirne imenice* (أَسْمَاءُ ٱلْجَمْعِ) koje obilježavaju razumna bića, (a nemaju "nomina unitatis"), kao što su: تَجْرٌ = grupa trgovaca; رَكْبٌ = konjički odred, putno društvo; سَفْرٌ = grupa putnika; رَهْطٌ = obitelj; grupa ljudi; نَاسٌ = ljudi; نَفَرٌ = skupina ljudi; قَوْمٌ = pleme, narod i dr.

Samo muškog roda su: آلٌ = porodica; أَهْلٌ = familija, čeljad, pripadnici, ljudi, stanovnici, vlasnici i dr.

c) *Imena slova* (أَسْمَاءُ ٱلْحُرُوف) većinom se upotrebljavaju u ženskom rodu, ali mogu i u muškom, a to su naime: أَلِفٌ ، بَاءٌ ، تَاءٌ ، ثَاءٌ ، جِيمٌ itd.

d) *Glagolske imenice* (أَسْمَاءُ ٱلْفِعْلِ), koje nemaju nastavka za ženski rod, mogu se upotrijebiti u oba roda, pa ćemo reći, npr.: سَرَّتْنِي رُجُوعُهُ ili سَرَّنِي رُجُوعُهُ = Obradovao me njegov povratak.

e) Riječi uzete u svom općem smislu, bez obzira na oblik, vrstu i značenje. Mi tada upotrebljavamo srednji rod ili kažemo "riječ",l npr.: بَيْتٌ هَذَا (هَذِه) = Ovo (Ova riječ) "baytun". Kod glagola كَانَ (= biti) u upotrebi je obično ženski rod, pa se, npr., kaže: كَانَ وَأَخَوَاتُهَا= Kāna i njemu slični glagoli. - I uz čestice se upotrebljava pretežno ženski rod, npr.: لَوْٱلشَّرْطِيَّةُ = podgodbeno "law" i sl.

f) Muški ili ženski rod može se upotrijebiti uz izvjestan broj imenica, ali se neke od njih pretežno upotrebljavaju u jednom od ta dva roda. Najvažnije su od njih (s oznakom pretežno upotrebljavanog roda, i to muškog sa: m, ženskog sa: f) slijedeće: إِبْطٌ (m) = pazuho; إِزَارٌ = plašt, veo; آلٌ = fatamorgana; بَشَرٌ = čovjek, ljudi; بَطْنٌ (m) = trbuh بَعِيرٌ (m) = dromedar; إِبْهَامٌ (f) = palac; ثَدْيٌ = grudi, sisa; ثَعْلَبٌ = lisica; جَنَاحٌ (m) = krilo; حَالٌ (f) = stanje; حَانُوتٌ = han: خَيَالٌ= priviđenje, أَرْنَبٌ (f) = zec: دُكَّانٌ = dućan; ذِرَاعٌ (f) = lakat; ذَنُوبٌ = velika kofa; رُوحٌ = duh (kao nebesko biće uvijek je m); زُقَاقٌ = sokak, uličica; زَنْدٌ = (gornje drveno) ognjilo; سَبِيلٌ = put; سِكِّينٌ (m) = nož; سُلْطَانٌ = moć; سِلاَحٌ = oružje; سِلْمٌ = mir; سُلَّمٌ = stube, stepenice; سَمَاءٌ = nebo, kiša; سُورٌ (m) = bedem; سُوقٌ = trg, pijaca; إِصْبَعٌ (f) = prst; صِرَاطٌ = put; صُلْحٌ = mir; صَاعٌ = mjerica (za žito); ضُحًى = poodmaklo jutro; ضَرَبٌ = bijeli med; ضِرْسٌ = kutnjak; طِبَاعُ (f) = narav; طَرِيقٌ = put; عَجُزٌ (f) = zadnjica; عُرْسٌ = svadba; عَسَلٌ = med; عَنْبَرٌ = ambra; عُنُقٌ = vrat; عَنْكَبُوتٌ (f) = pauk; فَرَسٌ (f) = konj; فُلْكٌ = lađa; فِهْرٌ = kamen za tucanje; قِدْرٌ (f) = lonac; قَفًا = zatiljak; قَلِيبٌ = bunar; قَوْسٌ (f) = lūk; كَبِدٌ = jetra; كُرَاعٌ = cjevanica; لِسَان = jezik; لَيْلٌ (m) = noć; مِسْكٌ (m) = mošus; مِعًى (m) = crijevo; مِلْحٌ (f) = so; مِلْكٌ = vlast; هُدًى = uputa.

Broj ovdje (kao i kod مُؤَنَّثٌ سَمَاعِيٌّ) navedenih riječi nije potpun, a osim toga se upotreba roda uz pojedine riječi kolebala i donekle mijenjala u korist jednog od njih. Tako se (u novije vrijeme) više u ženskom rodu upotrebljavaju: فَمٌ = usta, مَرْكَبٌ = brod; dok muški rod sve više prevladava

kod: بِئْرٌ = bunar, عَضُدٌ = nadlaktica; كَبِدٌ = jetra, كَتِفٌ = plećka; كَرِشٌ = sirište (dio želuca preživara), نَارٌ = vatra, i drugih.

III - Rod pridjeva (i participa) [36]

a) *Ženski rod pridjeva*

Taj se rod (kao i kod مُؤَنَّثٌ لَفْظِيٌّ imenica) obrazuje sufiksima: -at-, -ā, -ā'u, od istog korijena kao u muškom rodu. Međutim, sufiks -at- se dodaje na samu osnovu muškoga roda, a sufiksi -ā, -ā'u na drukčije osnove nego što su one u muškom rodu.

I od nekih imenica muškog roda tvori se odgovarajući ženski rod sufiksom -at, na samu osnovicu muškoga roda, npr.: جَدٌّ = djed, جَدَّةٌ = nana, baka; كَلْبٌ = pas, كَلْبَةٌ = kuja i sl.

Na osnovu istaknutog, od raznih osnova pridjeva (i participa) u muškom rodu tvorit će se odgovarajući ženski rod nastavcima:

1) ـَـةٌ (-at-), npr.: جَدِيدَةٌ = nova; فَهِمَةٌ = razborita; سَيْفَانَةٌ = vitka, عُرْيَانَةٌ = gola; شَاكِرَةٌ = zahvalna; مَذْكُورَةٌ = spomenuta; مُشْكِلَةٌ = zamršena; مُسْتَعْمَلَةٌ = upotrijebljena;

2) ـَـا ، ـَـى (ā) imaju oni pridjevi koji u odgovarajućem muškom rodu imaju oblik: فَعْلَانُ, a u ženskom rodu im je oblik: فَعْلَى (ili: فَعْلَا) npr.: خَشْيَا = plašljiva, سَكْرَى = pijana, شَبْعَى = sita, غَضْبَى = srdita, غَرْثَى = gladna, عَطْشَى =žedna, مَلْأَى = puna i dr.

Isti nastavak (-ā) je i u ženskom rodu elativa pridjeva, koji u muškom rodu imaju oblik: أَفْعَلُ , a u ženskom je: فُعْلَى, npr.: (اَلْ) صُغْرَى = najmanja; (اَلْ) كُبْرَى = najveća i sl.

Od أَوَّلُ je: أُولَى = prva; od آخَرُ je أُخْرَى = druga, od أَحَدٌ je إِحْدَى = jedna.

Neki pridjevi (s obzirom na svoje specifično značenje) dolaze samo u ženskom rodu oblika: فُعْلَى npr.: أُنْثَى = ženska; حُبْلَى = trudna:

3) ـَـاءُ (-ā'u) imaju pridjevi ženskog roda oblika: فَعْلَاءُ čiji je muški rod u obliku: أَفْعَلُ (u pozitivu), npr.: حَدْبَاءُ = grbava; زَرْقَاءُ = plava; عَمْيَاءُ = slijepa i dr.

Nekad je u muškom rodu ovakvih pridjeva oblik: فَعْلَانُ, npr., od جَذْلَانُ ženski je rod: جَذْلَاءُ = vesela, od حَيْرَانُ je حَيْرَاءُ ili حَيْرَى = zbujena i dr.

36) O raznim oblicima pridjeva, njegovom rodu i upotrebi, mnogobrojne primjere daje Al-Suyūṭī, op. cit., II, str. 204-220.

Izvjestan broj ovih pridjeva upotrebljava se samo u ženskom rodu, kao što su, npr.: حَسْنَاءُ = lijepa; شَوْكَاءُ = hrapava (haljina); عَرْبَاءُ = čistokrvni (Arapi); هَطْلاَءُ = krupnih kapi (kiša) i dr.

b) *Pridjevi zajedničkog roda*

To su pridjevi oblika: فَعُولٌ ، فَعِيلٌ ، مِفْعَلٌ ، مِفْعَالٌ, koji u određenim slučajevima služe za oba roda, ne dobivši, dakle, za ženski rod nikakav poseban nastavak. Te oblike razmotrit ćemo odvojeno, kao i još jednu grupu riječi koje, pridjevski upotrijebljene, ne dobiju poseban nastavak za ženski rod.

1) Oblik: فَعُولٌ upotrebljava se za oba roda: kad ima značenje participa aktivnog (i to i od prelaznih i od neprelaznih glagola), a služi kao atribut ili predikat imenici (ili zamjenici) u jednini. Takvi su pridjevi, npr.: شَكُورٌ = zahvalan, صَبُورٌ = strpljiv, كَذُوبٌ = lažljiv, كَسُولٌ = lijen; لَدُودٌ = svadljiv, هَبُوبٌ = žestok (vjetar) i dr.

Međutim, kad ovakav pridjev stoji sam (poimeničan) u ženskom rodu dobije nastavak -at-, te glasi: فَعُولَةٌ , npr.: = غَضِبَ عَلَى كَسُولَةٍ = Rasrdio se na jednu lijenu (ženu). - Isto je i kada ovakav pridjev ima značenje participa pasivnog, tj. on dobije za ženski rod nastavak -at-, npr.: حَلُوبَةٌ = (deva) koja se muze; رَكُوبَةٌ = koja se jaše i sl. - Međutim, i pored pasivnog značenja, neki od ovih pridjeva nemaju nastavka -at- u ženskom rodu, npr.: جَزُوزٌ = ostrižena (ovca) i dr.

2) Oblik: فَعِيلٌ uz iste uslove kao kod فَعُولٌ , i to u značenju participa pasivnog, upotrebljava se za oba roda, npr.: جَرِيحٌ = ranjen; غَسِيلٌ = opran; خَضِيبٌ = okniven; قَتِيلٌ = ubijen i sl.

Kad ovakav pridjev ima značenje participa aktivnog (od prelaznih i neprelaznih glagola), u ženskom rodu dobije nastavak -at-, oblika: فَعِيلَةٌ npr.: شَفِيعَةٌ = koja zagovara; صَغِيرَةٌ = mala, mlada; عَفِيفَةٌ = čedna; كَبِيرَةٌ = velika, stara; مَرِيضَةٌ = bolesna i dr.

3) Oblici: مِفْعَلٌ ، مِفْعَالٌ i مِفْعِيلٌ (koji su prvobitno služili kao "nomina instrumenti", odn. intenzivni adjektivi), služe za oba roda, odn. u određenim slučajevima dobiju nastavak -at- za ženski rod, pod istim uvjetima navedenim kod oblika: فَعُولٌ. Takvi su npr.: مِغْشَمٌ = tvrdoglav(a); مِرْجَمٌ = govorljiv(a); مِذْعَانٌ = pitom(a); مِكْسَالٌ = jako lijen(a); مِسْكِينٌ = siromašan(na); مِكْثِيرٌ = brbljav(a) i sl.

4) Neki prvobitni infinitivi (اَلْمَصَادِرُ), adjektivirani, ne dobijaju posebnog nastavka za ženski rod, (niti za množinu), npr.: جَدْبٌ = neplodan; دَنَسٌ =

prljav; عَدْلٌ = pravedan; غَـمٌّ = tužan; مَحْضٌ = čist, pravi; وَعْرٌ = neravan, težak i dr.

Međutim, i neki pridjevi, raznih oblika, upotrebljavaju se nekad (bez posebnog nastavka) i za ženski rod, kao, npr.: جَبَانٌ = plašljiv, عُضَالٌ = neizliječiva (bolest), važan, težak i dr.

c) Pridjevi, koji se po svome značenju odnose samo na ženska bića, te kada oni označavaju stalno svojstvo (صِفَةٌ ثَابِتَةٌ) ili dugotrajno stanje, onda oni nemaju poseban nastavak za ženski rod, npr.: حَامِلٌ = trudna; عَاقِرٌ = nerodnica; مُتْئِمٌ = koja rađa blizance; مُطْفِلٌ = koja ima dijete (ili mladunče) uza se i dr.

Kada, pak, pridjev označava neko prolazno svojstvo, (صِفَةٌ حَادِثَةٌ) započeti proces, kratkotrajno stanje i sl., onda on dobije nastavak za ženski rod, npr.: هِيَ عَاطِلَةٌ اَلْيَوْمَ = Ona je danas bez nakita. بِنْتُهُ طَالِقَةٌ غَدًا = Njegova kći bit će sutra puštenica (razvedena).

BROJ IMENA [37]

U arapskom jeziku razlikuju se tri broja kod imena, naime: jednina (singular, اَلْإِفْرَادُ), dvojina (dual, اَلتَّثْنِيَةُ) i množina (plural, اَلْجَمْعُ).

Razmatrajući imenske oblike, dosada smo obradili samo oblike u jednini, i to kod imenica i pridjeva (te participa). Ovdje ćemo, pak, vidjeti oblike dvojine i množine kod tih istih vrsta riječi, u dva veća posebna poglavlja.

I - Tvorba oblika dvojine imena

Dvojina se tvori (za oba roda) od osnove imena u jednini (tj. odbacivši nunaciju), dodavši joj nastavak ـَانِ (āni) u nominativu, a nastavak ـَيْنِ (ayni) u genitivu i akuzativu, pa će, npr., biti (nom.): رَجُلاَنِ = dva čovjeka; اِبْنَتَانِ = dvije kćeri; حَسَنَانِ = dva lijepa; كَرِيمَتَانِ = dvije plemenite, a u gen. i ak. će oni glasiti: رَجُلَيْنِ ، اِبْنَتَيْنِ ، حَسَنَيْنِ i كَرِيمَتَيْنِ i sl.

Suprotno navedenom pravilu, kod: أَلْيَةٌ (= guz) i خُصْيَةٌ (= jajce), dual se obrazuje bez nastavka -at-, pa glasi: أَلْيَانِ, odn. خُصْيَانِ .

Kod je takvo prvobitno و (w) prešlo u ى (y), (a u izgovoru: -ā ili -an),

37) O tome uporediti kod: Caspari, itd., op. cit., I, poglavlje: The numbers of nouns, str. 187-234, & 298-307.

onda u dualu ـيْـ (kao -y- ostaje, npr.: أَعْشَى ‹ أَعْشَيَانِ (dva kratkovida); ‹ مُسَمًّى مُسَمَّيَانِ = dva nazvana) i sl.

Prvobitno ى (y) kao treći radikal, javlja se na kraju kao ـَى (-ā) ili ـًى (-an) u jednini, a u dvojini će se povratiti kao ـ ـيْـ - (-y-), npr.: حُبْلَى ‹ حُبْلَيَانِ (= dvije trudne); رَحًى ‹ رَحَيَانِ (= dva mlinca); فَتْوَى ‹ فَتْوَيَانِ = dvije fetve); مُحَلًّى ‹ مُحَلَّيَانِ (= dva nakićena) i dr.

Isto je i sa ي (y) koje je u jedini odbačeno, npr.: رَامٍ ‹ رَامِيَانِ (= dva strijelca): مُشْتَرٍ ‹ مُشْتَرِيَانِ (= dva kupca) i sl. - Od حِمًى (= zabran), pored, حِمَيَانِ po nekim je u upotrebi i oblik حِمَوَانِ.

I odbačeno و (3. radikal), ponovo se javlja u dualu kod nekih riječi, kao što su: أَبٌ ‹ أَبَوَانِ (= dva oca); أَخٌ ‹ أَخَوَانِ (rijetko i: أَخَانِ = dva brata); حَمٌ ‹ حَمَوَانِ (= dva punca).

Kod drugih, pak, 3. radikal se, osim u rijetkim slučajevima, ne vraća u dualu, kao u riječima: ابْنٌ ‹ ابْنَانِ (= dva sina); ابْنَةٌ ‹ ابْنَتَانِ (= dvije kćeri); اسْمٌ ‹ اسْمَانِ (= dva imena); بِنْتٌ ‹ بِنْتَانِ (= dvije kćeri); دَمٌ ‹ دَمَانِ (i rjeđe: دَمَوَانِ i دَمَيَانِ = dvije krvi); فَمٌ ‹ فَمَانِ (pored: فَمَوَانِ i فَمَيَانِ = dvoja usta); هَنٌ ‹ هَنَانِ (pored: هَنَوَانِ = dvije stvari); يَدٌ ‹ يَدَانِ (pored: يَدَيَانِ = dvije ruke).

Odbačeni 3. radikal, ispred nastavka za ženski rod ـَة (-at-), ne vraća se u dualu, npr.: أَمَةٌ ‹ أَمَتَانِ (= dvije robinje); سَنَةٌ ‹ سَنَتَانِ (= dvije godine); شَفَةٌ ‹ شَفَتَانِ (= dvije usne); لِثَةٌ ‹ لِثَتَانِ (= dvije resice); لُغَةٌ ‹ لُغَتَانِ (= dva jezika); هَنَةٌ ‹ هَنَتَانِ (=dvije stvari) i sl.

Hamza, nastavka ـَاءٌ ženskih imena, u dualu se pretvara u و, a neki čak dopuštaju i oblike sa sačuvanom hamzom ili promijenjenom u ي, u dualu, npr. صَحْرَاءُ ‹ صَحْرَاوَانِ i صَحْرَاءَانِ ، صَحْرَيَانِ = dvije pustinje); زَرْقَاءُ ‹ زَرْقَاوَانِ (rjeđe: زَرْقَاءَانِ = dva plava) i sl.

Hamza imena na ـَاءٌ, postala od 3. radikala و ili ي, u dualu se zadrži ili promijeni u و, npr. كِسَاءٌ (‹ كِسَاوٌ) ‹ كِسَاءَانِ i كِسَاوَانِ, (= dvije haljine); رِدَاءٌ (‹ رِدَايٌ) ‹ رِدَاءَانِ i رِدَاوَانِ, (= dva ogrtača). Neki, pak, dopuštaju i oblike: رِدَايَانِ i كِسَايَانِ.

Kada je ـَاءٌ - sufiks (tzv. هَمْزَةُ ٱلإِلْحَاقِ), u dualu je bolji oblik s promjenom hamze u و, (ali se po nekim ona tu može zadržati), npr.: حِرْبَاءٌ ‹ حِرْبَاوَانِ (rjeđe: حِرْبَاءَانِ = dva kameleona) i sl.

Krajnja korijenska hamza u dualu ostaje nepromijenjena, npr.: قُرَّاءٌ ‹ قُرَّاءَانِ (= dva isposnika); وُضَّاءٌ ‹ وُضَّاءَانِ (= dva svijetla, čista) i sl.

Kod riječi od četiri i više suglasnika, u dualu je dopušteno odbacivanje nastavaka: ـَاءٌ ، ـَاءٌ ، ـَى ، ـًى kao, npr.: قَاصِعَاءُ ‹ قَاصِعَانِ (mj. قَاصِعَاوَانِ = dvije skočimiševe rupe); خُنْفَسَاءٌ ‹ خُنْفَسَانِ (mj. خُنْفَسَاوَانِ = dva kotrljana); زِبَعْرَى ‹ زِبَعْرَانِ (mj. زِبَعْرَيَانِ = dva opaka...); قَبَعْثَرًى ‹ قَبَعْثَرَانِ (mj. قَبَعْثَرَيَانِ = dvije krupne deve) i sl.

Vlastita lična imena, u obliku pravih složenica (مُرَكَّبٌ مَزْجِيٌّ) čija je druga riječ promjenljiva, dualni im se nastavak doda na kraju, npr. مَعْدِيكَرِبُ ‹ مَعْدِيكَرِبَانِ (dva Ma'dikeriba). - Ako su oba dijela složenice nepromjenljiva, dual se opisuje pomoću riječi: ذَوَا (dual od ذُو npr.: سِيبَوَيْهِ ‹ ذَوَاسِيبَوَيْهِ (= dva Sibevejha) i sl.

Vlastito ime u obliku genitivne veze (اَلْإِضَافَةُ) ima u dualu samo odrednicu (اَلْمُضَافُ), npr.: عَبْدُ ٱلْقَادِرِ ‹ عَبْدَا ٱلْقَادِرِ (dva Abdu-l-Kadira). Kad je, pak, odrednica takvog imena riječ: أَبٌ ili ابْنٌ i sl., osim ovdje rečenog, mogu se oba dijela te sintagme staviti u dual, pa će se, npr., reći: أَبُو بَاكِرٍ ‹ أَبَوَا بَاكِرٍ ili أَبَوَا بَاكِرَيْنِ (= dva Ebu Bakira); ابْنُ فَاضِلٍ ‹ ابْنَا فَاضِلٍ ili ابْنَا فَاضِلَيْنِ (= dva Ibnu Fadila) i sl.

Dual se ponekad obrazuje od zbirnih imenica ili od nepravilnih plurala, pa se njime označe dvije skupine bića, predmeta i dr., npr.: غَنَمَانِ (‹ غَنَمٌ) = dva stada brava; دِيَارَانِ (‹ دِيَارٌ)= dvije grupe kuća i sl.

Dual obično označava po dvije jedinke iste vrste, dva ista (slična) predmeta, pojave itd. Međutim, u slučaju tzv. اَلتَّغْلِيبُ,[38] dual označava međusobno različite osobe, predmete, pojave i dr. Oni su, ipak, semantički u manjoj ili većoj mjeri vezani međusobno po nečemu, pa čak i po svojoj pojmovnoj suprotnosti. Evo nekoliko raznih primjera takvih duala, gdje on, izveden iz jednog imena, označava ujedno njegov smisao i onaj za njega vezane osobe, predmeta, pojava i dr. Tako od: أَبٌ ‹ أَبَوَانِ (= roditelji); أَخٌ ‹ أَخَوَانِ (= brat i sestra); اَلْفُرَاتُ ‹ اَلْفُرَاتَانِ (= Eufrat i Tigris); اَلْقَمَرُ ‹ اَلْقَمَرَانِ (= Sunce i Mjesec); اَلْمَشْرِقُ ‹ اَلْمَشْرِقَانِ (= istok i zapad) i dr.

Slično je i s nekim pridjevima koji u dualu, supstantivirani, označavaju neko zajedničko svojstvo određenih predmeta i dr., a na koje ukazuje prvobitno značenje toga pridjeva, npr.: اَلْأَبْرَدَانِ (= jutro i veče); اَلْأَبْيَضَانِ (= mlijeko i voda); اَلْأَحْمَرَانِ (= meso i vino); اَلْأَسْوَدَانِ (= datulje i voda) i dr.

38) Primjere za to i sličnu upotrebu određenih duala daje Al-Suyūṭî, op. cit., II, u dva odjeljka na str. 174-185 i 185-197.

II - Tvorba oblika množine imena

I ovdje će se razmatrati samo oblici množine imenica i pridjeva. U tom pogledu u arapskom jeziku razlikuju se dvije vrste množine:

a) *pravilna ("zdrava",* pluralis sanus, جَمْعُ ili اَلْجَمْعُ ٱلصَّحِيحُ ili اَلْجَمْعُ ٱلسَّالِمُ ili اَلْجَمْعُ ٱلْمُصَحَّحُ ili ٱلسَّلاَمَةِ) i

b) *nepravilna (izlomljena,* pluralis fractus, جَمْعُ ٱلتَّكْسِيرِ ili اَلْجَمْعُ ٱلْمُكَسَّرُ).

A - *Pravilna množina muškog roda*

Ovdje, i dalje, najprije će se razmotriti koja imena prvenstveno imaju ovu vrstu množine u muškom, pa u ženskom rodu, a zatim će se govoriti o načinu tvorbe pravilne množine i, najzad, o oblicima nepravilne množine.

Oblike pravilne množine muškog roda imaju:

1. Vlastita imena osoba (osim onih s nastavkom: - at -), npr.: أَحْمَدُ 〈 أَحْمَدُونَ (= Ahmed); عُثْمَانُ 〈 عُثْمَانُونَ (= Osmani) i sl.

2. Participi (koji obilježavaju osobine razumnih bića), a ženski rod tvore nastavkom -at- (izuzev pridjeve intenzivnog značenja s nastavkom -at, a istog oblika za oba roda, kao što je, npr.: عَلاَّمَةٌ, sl.), npr.: شَاكِرٌ 〈 شَاكِرُونَ (=zahvalni); مُفْسِدٌ 〈 مُفْسِدُونَ (= smutljivci); مُجْتَهِدٌ 〈 مُجْتَهِدُونَ (= marljivi); مُسْتَغْفِرٌ 〈 مُسْتَغْفِرُونَ (= koji mole za oprost) i dr.

3) Deminutivi ličnih imena, kao i deminutivi općih imenica, koje označavaju razumna bića, npr.: عُبَيْدٌ 〈 عُبَيْدُونَ (= Ubejdi): رُجَيْلٌ 〈 رُجَيْلُونَ (= čovječuljci); شُوَيْعِرٌ 〈 شُوَيْعِرُونَ (= stihoklepci) i sl.

4. Elativi u obliku: أَفْعَلُ (ali često imaju i nepravilne množine), npr.: أَكْبَرُ 〈 أَكْبَرُونَ (pored: أَكَابِرُ = najveći); أَصْغَرُ 〈 أَصْغَرُونَ (pored: أَصَاغِرُ i أَصَاغِرَةٌ = najmanji) i sl.

Pravilni plural imaju i pridjevi, koji ovaj oblik (tj. أَفْعَلُ) imaju u pozitivu, a to su ovi (istoga značenja): أَبْتَعُ ، أَبْصَعُ ، أَجْمَعُ ، أَكْتَعُ (= sav), pa će u pluralu biti: أَبْتَعُونَ itd.

5. Odnosna imena na -iyy(un), npr.: عِرَاقِيٌّ 〈 عِرَاقِيُّونَ (= Iračani, irački); مِصْرِيٌّ 〈 مِصْرِيُّونَ = Egipćani, egipatski) i sl.

6. Izuzetno, pravilnu množinu muškog roda ima nekoliko riječi raznih oblika i značenja, naime: (pored nekih drugih oblika množine: اِبْنٌ 〈 بَنُونَ (= sinovi); أَرْضٌ 〈 أَرْضُونَ (= zemlje); أَهْلٌ 〈 أَهْلُونَ (= pripadnici...); إِوَزَّةٌ 〈 إِوَزُّونَ (=

guske); ذُو > ذَوُونَ (= vlasnici...); عَالَمٌ > عَالَمُونَ (= svjetovi); هَنٌ > هَنُونَ (= stvari). Rijetko je: أَبٌ > أَبُونَ (= očevi), i أَخٌ > أَخُونَ (= braća). Ovdje spada i: أُولُو < أُولُونَ) , jer dolazi samo kao prvi član genitivne veze, pa nastavak - na otpadne), npr.: أُولُو ٱلأَمْرِ = vlastodršci i sl.

I neke imenice ženskog roda na -at- (posebno one koje su prethodno odbacile 3. radikal: h,w,y), kao što su: حَرَّةٌ > حَرُّونَ (= vulkanska zemljišta); سَنَةٌ > سِنُونَ (i: سُنُونَ = godine); رِئَةٌ > رِئُونَ (= pluća); كُرَةٌ > كُرُونَ (= lopte, kugle); ثُبَةٌ > ثُبُونَ i: ثِبُونَ (= grupe); عِزَةٌ > عِزُونَ (= iskupine); عِضَةٌ > عِضُونَ (= laži) i dr.

Slično dualu, prave složenice kod vlastitih imena muškog roda, dobiju u pluralu na kraju (na osnovu) nastavak -ūna, npr.: مَعْدِيكَرِبُ > مَعْدِيكَرِبُونَ (Ma'dikeribi) i sl.

Složena vlastita imena, čiji su sastavni dijelovi nepromjenljivi, opisuju plural pomoću: ذَوُو, npr.: سِيبَوَيْهِ > ذَوُو سِيبَوَيْهِ (= Sibevejhovi) i sl.

Vlastita imena u genitivnoj vezi stave u plural: ili samo odrednicu (tj. اَلْمُضَافُ), npr.: عَبْدُ يَغُوثَ > عَبْدُو يَغُوثَ (Abdu-Jegusi); ili se u plural mogu staviti oba dijela aneksije, ako je odrednica: أَبٌ ili اِبْنٌ, pa će biti, npr.: آبَاءُ (خَالِدٍ) خَالِدِينَ (= Ebu Halidi) i sl.

Imena životinja, predmeta, i sl., s odrednicom: اِبْنٌ, u pluralu mj. - nje dobiju riječ: بَنَاتٌ, npr. اِبْنُ عِرْسٍ > بَنَاتُ عِرْسٍ (=l asice); اِبْنُ نَعْشٍ > بَنَاتُ نَعْشٍ (= zvijezde u repu Velikog medvjeda); اِبْنُ أَوْبَرَ > بَنَاتُ أَوْبَرَ (= jelengljive); اِبْنُ بَحْنَةَ > بَنَاتُ بَحْنَةَ (= bičevi, od palminog lika) i dr.

B - *Pravilna množina ženskog roda*

Takvu množinu imaju slijedeće grupe imenica ili pridjeva.

1) Lična imena žena, te ona muškaraca s nastavkom -atu u jednini, npr. *(za žene)*: عَبْلَةُ > عَبْلَاتٌ (= Able); سُعَادُ > سُعَادَاتٌ (= Suade); زَيْنَبُ > زَيْنَبَاتٌ (= Zejnebe); هِنْدُ > هِنْدَاتٌ (= Hinde); (*za muškarce*): حَمْزَةُ > حَمْزَاتٌ (= Hamze); طَلْحَةُ > طَلْحَاتٌ (= Talhe); عُبَيْدَةُ > عُبَيْدَاتٌ (= Ubejde) i dr.

2) Participi (za razumna bića) ženskog roda, čiji muški rod ima pravilnu množinu toga roda, npr.: شَاكِرَةٌ > شَاكِرَاتٌ (=zahvalne); مُجِدَّةٌ > مُجِدَّاتٌ (= marljive): مُرْتَاحَةٌ > مُرْتَاحَاتٌ (= odmorne) i dr.

3) Imenice ženskog roda na: -ā' ili -ā, npr.: بَيْدَاءُ > بَيْدَاوَاتٌ (= pustinje); ضَرَّاءُ > ضَرَّاوَاتٌ (= nesreće); حُبَارَى > حُبَارَيَاتٌ ili حُبَارَاتٌ (= droplje); ذِكْرَى > ذِكْرَيَاتٌ (= uspomene) i dr.

4) Imena slova alfabeta, npr.: أَلِفٌ > أَلِفَاتٌ (= elifi); دَالٌ > دَالَاتٌ (= dalovi); نُونٌ > نُونَاتٌ (= nunovi) i dr.

5) Neka imena lunarnih mjeseci, npr.: مُحَرَّمَاتٌ < مُحَرَّمٌ (= muharremi); رَمَضَانَاتٌ < رَمَضَانُ (= ramazani); شَوَّالاَتٌ < شَوَّالٌ (= ševvali) i dr.

6) Infinitivi (اَلْمَصَادِرُ) ženskog roda na -at, kao i svi infinitivi (i oni muškog roda) izvedenih glagolskih vrsta, npr.: رِحْلاَتٌ < رِحْلَةٌ (= putovanja); تَرْدِيدَاتٌ < تَرْدِيدٌ (= ponavljanja); سِبَاقَاتٌ < سِبَاقٌ (= natjecanja); إِقْطَاعَاتٌ < إِقْطَاعٌ (= feudi); تَبَدُّلاَتٌ < تَبَدُّلٌ (= promjene); تَرَاكُبَاتٌ < تَرَاكُبٌ (= nagomilavanja); انْقِلاَبَاتٌ < انْقِلاَبٌ (= preokreti, prevrati); اصْطِلاَحَاتٌ < اصْطِلاَحٌ (= tehnički termini); اسْتِعْلاَمَاتٌ < اسْتِعْلاَمٌ (= informacije) i dr.

Infinitivi 2. i 4. vrste glagola, konkretnog značenja, mogu imati i nepravilnu množinu (oblika: تَفَاعِيلُ odn. أَفَاعِيلُ) npr.: تَصَانِيفُ < تَصْنِيفٌ (= djela, knjige); أَرَاجِيفُ < إِرْجَافٌ (= lažne glasine) i sl.

7. Strane riječi muškog roda, (pa čak i kad označavaju muške osobe), npr.: سُرَادِقَاتٌ < سُرَادِقٌ (= šatori); شَادُرْوَانَاتٌ < شَادُرْوَانٌ (= vodoskoci); أَغَوَاتٌ < أَغَا (= age); بَابَوَاتٌ < بَابَا (= pape); بَاشَوَاتٌ < بَاشَا (= paše) i dr.

8) Mnoge imenice muškog roda bez nepravilnog plurala, kao i neke imenice ženskog roda bez nastavaka za taj rod, kao, npr., one (muškog roda); حَمَّامَاتٌ < حَمَّامٌ (= kupatila); حَيَوَانَاتٌ < حَيَوَانٌ (= životinje); عِيرَاتٌ < عِيرٌ (= karavane); ili (ženskog roda): أَرَضَاتٌ < أَرْضٌ (= zemljišta); سَمَاوَاتٌ < سَمَاءٌ (= nebesa); عُرُسَاتٌ < عُرُسٌ (= svadbe) i dr.

9) Poimeničeni participi muškog roda, upotrebljavani tako naročito u množini, npr.: كَائِنَاتٌ < كَائِنٌ (= bića); مَخْلُوقَاتٌ < مَخْلُوقٌ (= stvorenja); مُجَلَّدَاتٌ < مُجَلَّدٌ (= svesci); مُسْكِرَاتٌ < مُسْكِرٌ (= opojna pića) i dr.

10) Deminutivi muškog roda koji označavaju nerazumna bića, predmete, pojave i sl. (dakle, sve osim razumnih bića), npr.: كُلَيْبَاتٌ < كُلَيْبٌ (= psići); كُتَيِّبَاتٌ < كُتَيِّبٌ (= knjižice); وُعَيْدَاتٌ < وُعَيْدٌ (= sitna obećanja) i sl.

Neki gramatičari dopuštaju obrazovanje pravilnog plurala ženskog roda od svih imenica i pridjeva s nastavkom -at- u jednini, npr.: ظَبَيَاتٌ < ظَبْيَةٌ (pored: ظِبَاءٌ = gazele); قَرَيَاتٌ < قَرْيَةٌ (pored: قُرًى = sela); عَلاَّمَاتٌ < عَلاَّمَةٌ (= vrlo učeni) i sl.

C - *Način tvorbe pravilne množine imena*

Opće je pravilo da se na odgovarajuću osnovu (tj. bez nunacije i padežnih nastavaka) jednine, u množini za muški rod, i to u nominativu, doda nastavak: ـُـونَ (-ūna): مُعَلِّمُونَ < مُعَلِّمٌ (= učitelji), a u genitivu i akuzativu nastavak ـِـينَ (- īna): مُعَلِّمِينَ. Za ženski rod, na osnovu jednine, u množini se doda, u nominativu, nastavak: ـَـاتٌ (ātun), a u genitivu i

akuzativu nastavak: ـَاتٍ (-ātin): شَاكِرَةٌ > شَاكِرَاتٌ (= zahvalne) i زَيْنَبُ > زَيْنَبَاتٌ
شَاكِرَاتٍ ، i زَيْنَبَاتٍ i sl.

Određeni oblici jednine dožive u pravilnoj množini izvjesne fonetske i morfološke promjene, koje ćemo sada pobliže razmotriti u zasebnim napomenama.

a) Imena u jednini na: ـَى ، ـٰى ، ـى ، ـ dožive izvjesne glasovne promjene, kako će se vidjeti iz primjera, pa će u množini glasiti; i to za *muški rod:* مُوسَى > مُوسَوْنَ mj. مُوسَيُونَ (= Muse, Mozesi); مُصْطَفَى > مُصْطَفَوْنَ mj. مُصْطَفَيُونَ (= odabrani, u genitivu i akuzativu plurala je: مُصْطَفَيْنَ mj. مُصْطَفَيِينَ); قَاضٍ > قَاضُونَ mj. قَاضِيُونَ (= kadije); اَلْحَافِى > اَلْحَافُونَ (= bosonogi); za ženski rod مُوسَى > مُوسَيَاتٌ (= britve): حُبْلَى > حُبْلَيَاتٌ (= trudne); سُمَانَى > سُمَانَيَاتٌ (= prepelice) i sl.

b) Kod oblika: فَعْل (ة) ، فُعْل (ة) ، فِعْل (ة), čiji drugi radikal nije udvojen niti je slab (w,y), u pluralu im se iza drugog radikala umeće isti vokal kao onaj u prvom slogu (a, u, i), ili se u svim slučajevima umetne vokal "a" أَرْضٌ > أَرَضَاتٌ (=zemljišta); دَعْدٌ > دَعَدَاتٌ (= Da'de); قَصْعَةٌ > قَصَعَاتٌ (= čankovi); عُرْسٌ > عُرُسَاتٌ (= svadbe); جُمْلٌ > جُمُلاَتٌ i جُمَلاَتٌ (= Džumle); غُرْفَةٌ > غُرُفَاتٌ i غُرَفَاتٌ (= sobe); هِنْدٌ > هِنِدَاتٌ i هِنَدَاتٌ (= Hinde); كِسْرَةٌ > كِسِرَاتٌ i كِسَرَاتٌ (= odlomci) i dr.

Međutim, kod oblika فُعْل (ة) i فِعْل (ة) , iza drugog radikala u množini se ne mora umetati nikakav vokal, a kod oblika: فَعْل (ة) ne umeće se samo kada to zahtijeva pjesnički metar. Tako od ظُلْمَةٌ > ظُلُمَاتٌ , ظُلْمَاتٌ i ظُلَمَاتٌ (= tmine); كِسْرَةٌ > كِسْرَاتٌ (= odlomci), ali od: زَفْرَةٌ > زَفَرَاتٌ , a izuzetno i: زَفْرَاتٌ (uzdasi) i sl.

Kod oblika: فِعْلَةٌ, s trećim radikalom "w", pluralni oblik فِعِلاَتٌ nije dopustiv (osim od: جِرْوَةٌ > جِرِوَاتٌ (= ženska mladunčad), pa se kaže od: ذِرْوَةٌ > ذِرَوَاتٌ i ذِرْوَاتٌ (= vrhunci), ali ne: ذِرِوَاتٌ

Oblik: فِعِلاَتٌ ne odobrava se ni kod korijena s trećim radikalom "y" npr.: لِحْيَةٌ > لِحْيَاتٌ, (= brade, a ne i: لِحِيَاتٌ).

Kod oblika: فُعْلَةٌ , s trećim radikalom " ي ", ne dopušta se u množini oblik: فُعُلاَتٌ , npr., od كُلْيَةٌ > كُلْيَاتٌ i كُلَيَاتٌ (= bubrezi, a ne može: كُلُيَاتٌ) i sl.

Kada su oblici: فَعْلَةٌ ، فُعْلَةٌ i فِعْلَةٌ iz korijena s drugim radikalom w ili y, u množini se iza tog radikala neće umetati nikakav vokal, npr.: جَوْزَةٌ > جَوْزَاتٌ (= orasi); بَيْضَةٌ > بَيْضَاتٌ (= jaja); دُولَةٌ > دُولاَتٌ (= mijene sudbine); دِيمَةٌ > دِيمَاتٌ (= dugotrajne kišice); بِيعَةٌ > بِيعَاتٌ (= crkve) i sl.

Dijalektalno se, ipak, dopušta umetanje vokala "a" iza drugog radikala, naročito kod oblika: فَعْلَةٌ, npr.: جَوْزَةٌ ‹ جَوَزَاتٌ (= orasi) i sl.

Kod oblika: فَعْلَةٌ ، فُعْلَةٌ i فِعْلَةٌ, sa drugim udvojenim radikalom, iza drugog radikala ne umeće se nikakav vokal, nego se taj radikal, s istovjetnim trećim, stapa u geminatu, npr.: ذَرَّةٌ ‹ ذَرَّاتٌ (= atomi); سُرَّةٌ ‹ سُرَّاتٌ (= pupci); عِدَّةٌ ‹ عِدَّاتٌ (= brojevi) i sl.

c) Imena sa trećim radikalom w ili y, koja ga odbace u jednini i pretvore u: ا, ispred nastavka ženskog roda -at, vraćaju te radikale u množini, npr.: صَلَاةٌ ‹ صَلَوَاتٌ (= namazi (molitve), blagoslovi: فَتَاةٌ ‹ فَتَيَاتٌ (= djevojke); مُسَمَّاةٌ ‹ مُسَمَّيَاتٌ mj. مُسَمَّوَاتٌ (=nazvane); مُرْمَاةٌ ‹ مُرْمَيَاتٌ (= zbačene) i dr.

d) Kada je treći radikal odbačen ispred nastavka -at-, on može u množini biti vraćen, ali ne uvijek, već prema upotrebi, npr.; اِبْنَةٌ i بِنْتٌ ‹ بَنَاتٌ (= kćeri); أُخْتٌ ‹ أَخَوَاتٌ (= sestre); أَمَةٌ ‹ أَمَاتٌ i أَمَوَاتٌ (= robinje); بُرَةٌ ‹ بُرَاتٌ (= narukvice); ثُبَةٌ ‹ ثُبَاتٌ (= trupe); رِئَةٌ ‹ رِئَاتٌ (= pluća); سَنَةٌ ‹ سَنَوَاتٌ i سَنَهَاتٌ (= godine); شَفَةٌ ‹ شَفَوَاتٌ (=usne); عِضَةٌ ‹ عِضَهَاتٌ (= trnje); ظُبَةٌ ‹ ظُبَاتٌ (= šiljci); لِثَةٌ ‹ لِثَاتٌ (= resice); مِئَةٌ ‹ مِئَاتٌ (= stotine); هَنَةٌ ‹ هَنَوَاتٌ (= stvari).

e) Hamza, u nastavku: ـَاءٌ i ـَاءُ, ravna se po istim pravilima koji važe za tvorbu duala kod takvih imena, pa su, prema tome, množina od: صَحْرَاوَاتٌ ‹ صَحْرَاءُ (=pustinje); صَفْرَاوَاتٌ ‹ صَفْرَاءُ (=žute); سَمَاءٌ ‹ سَمَاوَاتٌ (= nebesa) i sl.

f) Imenice od pet i više slova, s nastavcima: ـَى, ـَاءُ nekad mogu, ispred pluralnog sufiksa -at-, odbaciti te svoje nastavke, npr.: حُبَارَى ‹ حُبَارَاتٌ (pored: حُبَارَيَاتٌ = droplje); قَاصِعَاءُ ‹ قَاصِعَاتٌ (= skočimiševe rupe) i sl.

D - *Način tvorbe nepravilne množine imena*

Nepravilna (izlomljena) množina (اَلْجَمْعُ ٱلْمُكَسَّرُ) ne izvodi se iz osnove jednine, nego raznim oblicima jednine odgovaraju, manje-više, određeni oblici množine. Međutim, ne postoji neka sasvim čvrsta sprega između tih oblika, ali ipak pojedini oblici množine dolaze prema nekim određenim oblicima u jednini, što će u idućem pregledu biti pokazano.

Sami oblici množina tvore se na one navedene načine obrazovanja riječi iz korijena uopće. Ovdje će se najprije razmotriti oblici nepravilnih množina obrazovanih iz trilitera, a uz taj svaki oblik množine navest će se odgovarajući oblici jednine prema kojem se on izvodi. To su slijedeći oblici množine.

I - فَعْلٌ (rijedak)

1. فَاعِلٌ (particip aktivni): تَجْرٌ (= trgovci); زَوْرٌ (= posjetioci); سَفْرٌ (= putnici); صَحْبٌ (= drugovi); نَصْرٌ (= pomagači) i dr.

II - فُعْلٌ

1. أَفْعَلُ (pozitiv pridjeva): بيضٌ (mj. بُيْضٌ = bijeli): حُمْرٌ (= crveni): سُودٌ (= crni; صُمٌّ (= gluhi); عُمْيٌ (= slijepi) i dr.
2. فَعْلاَءُ (imenice i pridjevi ženskog roda): بِيدٌ (= pustinje) صُفْرٌ (= žute); بِيضٌ (= bijele) i sl.

Dakle, pridjevi oba roda imaju istu množinu. Međutim, pridjevi: أَبْتَعُ f بَتْعَاءُ ؛ أَبْصَعُ f بَصْعَاءُ ; أَجْمَعُ f جَمْعَاءُ i أَكْتَعَ f كَتْعَاءُ imaju u množini zajednički oblik: فُعَلٌ , pa glase: بُتَعٌ ، بُصَعٌ ، جُمَعٌ ، كُتَعٌ, (s istim značenjem: svi, sve).

III - فَعَلٌ (rijedak)

1. فَاعِلٌ (particip aktivni, često poimeničen): تَبَعٌ (= sljedbenici); حَرَسٌ (= čuvari); خَدَمٌ (= sluge) i dr.
2. فَعْلَةٌ : حَلَقٌ (= kolutovi); رَتَقٌ (= razmaci između prsta)
3. فَعَلَةٌ : بَكَرٌ (= koloture); سَلَمٌ (=mimoze); حَلَمٌ (= bradavice; krpelji).

IV - فُعَلٌ

1. فَعْلَةٌ (naročito od imenica s 2. radikalom "w"): دُوَلٌ (= države): قُرًى ‹ قُرَوٌ = sela); جُنَبٌ (= strane);
2. فُعْلَةٌ : أُمَمٌ (= narodi); رُكَبٌ (= koljena); صُوَرٌ (= slike); كُلًى ‹ كُلَيٌ = bubrezi) i dr.
3. فِعْلَةٌ (rijetko); حُلًى ‹ حُلَيٌ = ukrasi): لُحًى ‹ لُحَيٌ = brade):
4. فُعْلَى (elativ ženskog roda): أُوَلُ (= prve); عُلًى ‹ عُلَوٌ = najviše); كُبَرُ (= najveće) i dr.

Tako je i od: أُخْرَى množina أُخَرُ (= druge).

V - فُعُلٌ

1. فَعْلٌ : سُقُفٌ (= krovovi); شُئُونٌ (= šavovi - na lubanji);
2. فَعَلٌ : أُسُدٌ (= lavovi); فُلُكٌ (= nebesa): وُثُنٌ (= idoli);
3. فَعُلٌ : ضُبُعٌ (= hijene);
4. فَعِلٌ : خُشُنٌ (grubi); نُمُرٌ (= leopardi);
5. فَاعِلٌ (rijetko): تُجُرٌ (= trgovci);
6. فَعَالٌ : (izuzev one iz: نَاقِص i مُضَاعَف): قُذُلٌ (= vratovi); سُيُلٌ (= mimoze)
7. فُعَالٌ (izuzev one iz نَاقِص i مُضَاعَف): كُرُعٌ (= cjevanice); قُرُدٌ (= krpelji);
8. فِعَالٌ (izuzev one iz: نَاقِص i مُضَاعَف): كُتُبٌ (= knjige); خُمُرٌ (= velovi); شُهُبٌ (meteori);
9. فَعُولٌ (neizvedeni iz نَاقِص korjenova, te pridjevi aktivnog značenja): عُمُدٌ (= stupovi); صُبُرٌ (= strpljivi); رُسُلٌ (= poslanici).
10. فَعِيلٌ (neizvedeni iz نَاقِص korijena i pridjevi aktivnog značenja): سُرُرٌ (= postelje); نُذُرٌ (= koji opominju); جُدُدٌ (= novi);
11. فَعِيلَةٌ (neizvedeni iz نَاقِص korijena): سُفُنٌ (= lađe), صُحُفٌ (= listovi, stra -ne); مُدُنٌ (= gradovi);
12. فَعَلَةٌ : خُشُبٌ (= drva).

Mjesto oblika množine: فُعُلٌ dozvoljena je upotreba oblika: فُعْلٌ, npr.: أُسْدٌ (= lavovi; رُسْلٌ (=poslanici); كُتْبٌ (=knjige i sl.).

Kod riječi izvedenih iz مُضَاعَف korijena, ponekad se upotrijebi i oblik: فُعَلٌ (mj. فُعُلٌ), npr.; جُدَدٌ (=novi); سُرَرٌ (=postelje) i dr.

VI - فِعَلٌ

1. فَعْلَةٌ (rijetko): خِيَمٌ (= šatori); ثِلَلٌ (= stada);
2. فَعَلَةٌ (rijetko): تِيَرٌ (= putevi, sg. تَارَةٌ); قِيَمٌ (= stasovi, sg. قَامَةٌ);
3. فِعْلَةٌ : بِنًى (< بِنَيٌ = zgrade); سِيَرٌ (= životopisi), قِطَعٌ (= komadi); لِمَمٌ (= uvojci, sg. لِمَّةٌ) i dr.

VII - فِعَالٌ

1. فَعْلٌ (ne od riječi izvedenih iz korijena مِثَال niti أَجْوَفُ يَائِيٌّ : بِحَارٌ): (= mōra); ثِيَابٌ (< ثِوَابٌ = odjeća); ظِبَاءٌ (< ظِبَايٌ = gazele); صِعَابٌ (= teški);

2. فُعْلٌ (isto kao kod فَعْلٌ): رِمَاحٌ (= koplja); خِفَافٌ (= papuče, sg. خُفٌّ); صِلاَبٌ (= tvrdi);

3. فِعْلٌ (isto kao kod فَعْلٌ): ذِئَابٌ (= vukovi); رِيَاحٌ < رِوَاحٌ = vjetrovi, sg. رِيحٌ); ظِلاَلٌ (=sjene, sg. ظِلٌّ); دِقَاقٌ (= tanki); رِقَاقٌ (=nježni);

4. فَعَلٌ (ne od riječi izvedenih iz korijena: مُضَاعَف i نَاقِص): جِبَالٌ (= planine); حِسَانٌ (= lijepi);

5. فَعُلٌ : رِجَالٌ (=muškarci): سِبَاعٌ (= zvjeri): ضِبَاعٌ (= hijene);

6. فَعِلٌ (rijetko): وِجَاعٌ (= bolesni): ظِرَابٌ (= brežuljci):

7. فُعَلٌ : رِبَاعٌ (= devčad nedonošćad); رِطَابٌ (= zrele datulje); هِبَاعٌ (= kasno -rođena devčad);

8. فَاعِلٌ (particip aktivni): رِعَاعٌ < رِعَايٌ = pastiri);

9. فَعِيلٌ (pridjevi aktivnog značenja); خِيَارٌ (= dobri, sg. خَيِّرٌ); طِوَالٌ (= dugi): كِرَامٌ (= plemeniti); Od korijena نَاقِص ovakvi su plurali rijetki: نِقَاءٌ < نِقَايٌ = čisti, sg. نَقِيٌّ):

10. فَعْلاَنُ (pridjevi): رِوَاءٌ (= napojeni, sg. رَيَّانُ); عِطَاشٌ (= žedni); غِضَابٌ (= srditi);

11. فَعْلاَنٌ (pridjevi) نِدَامٌ (= koji se kaju);

12. فُعْلاَنٌ (pridjevi): خِمَاصٌ (= mršavi):

13. فَعْلَةٌ : رِيَاضٌ < رِوَاضٌ = bašče); مِرَارٌ (= puti, sg. مَرَّةٌ); قِصَاعٌ (= čankovi);

14. فُعْلَةٌ : رِقَاعٌ (= krpe); قِبَابٌ (svodovi, sg. قُبَّةٌ)

15. فِعْلَةٌ (rijetko): لِقَاحٌ (= mliječne deve); شِدَادٌ (=nevolje); كِفَافٌ (= tasovi-vage);

16. فَعَلَةٌ (riječi neizvedene iz مُضَاعَف i نَاقِص korijena): رِقَابٌ (=vratovi); حِسَانٌ (=lijepe).

Dakle, pridjevi oblika: فَعَلٌ (za muški) i فَعَلَةٌ (za ženski rod) mogu imati zajedničku množinu oblika: فِعَالٌ .

17. فَعْلَى (pridjevi ženskog roda): عِطَاشٌ (= žedne): غِضَابٌ (= srdite); شِبَاعٌ (= site) i sl.

Prema navedenom, pridjevi u muškom rodu u obliku: فَعْلاَنُ : a u ženskom: فَعْلَى, mogu imati zajednički oblik množine: فِعَالٌ .

18. فُعْلَى (ne od ženskog roda elativa): إِنَاثٌ (=ženke); خِنَاثٌ (= dvospolci).

Rijetki pluralni oblik: فُعَالٌ neki smatraju samo varijantom uz oblik: فِعَالٌ , dok drugi drže da je to, zapravo, zbirna imenica, tzv. إِسْمُ ٱلْجَمْعِ, npr.: بُسَاطٌ (= deve s devčadi, sg. بُسْطٌ). رُخَالٌ (= ovčice, sg. رِخْلٌ i رَخِلٌ), رُذَالٌ (= prostaci, bijednici, sg. رَذْلٌ); رُعَاعٌ < رُعَايٌ = pastiri, sg. رَاعٍ); صُبَاءٌ (sabejci, sg. صَابِئٌ).

VIII - فَعَالٍ

1. فَعْلاَءُ : صَحَارٍ (= pustinje); عَذَارٍ (= djevice); فَيَافٍ (= pustare);
2. فَعْلاَةٌ : سَعَالٍ (= demonke),
3. فَعْلُوَةٌ : تَرَاقٍ (= ključne kosti); عَرَاقٍ (= prečke - na kofi)
4. فَعْلَى : دَعَاوٍ (= žalbe): فَتَاوٍ (= fetve);
5. فِعْلَى : ذَفَارٍ (= kosti iza uha);
6. فِعْلِيَةٌ : حَذَارٍ (= neravna zemljišta); عَفَارٍ (= pijetlovo leđno perje).

Množinu oblika: فَعَالٍ mogu imati i riječi: أَرَاضٍ (= zemlje); أَهَالٍ (= žitelji); لَيَالٍ (= noći).

IX - فَعَالَى (فَعَالاً)

1. فَعِلٌ : حَذَارَى (= oprezni); حَزَانَى (= žalosni);
2. فَعِلٌ : حَبَاطَى (= nadutih trbuha); وَجَاعَى (= bolesni);
3. فَعْلاَءُ : صَحَارَى (= pustinje); عَذَارَى (= djevice);
4. فَعْلاَنُ : سَكَارَى (= pijani); غَضَابَى (=srditi); غَرَاثَى (gladni); خَزَايَا (= osramoćeni);
5. فَاعِلَةٌ (od korijena: أَجْوَفُ وَاوِيٌّ i نَاقِص): حَوَايَا (= crijeva); رَوَايَا (= deve; mješine); زَوَايَا (= kutovi);
6. فَعَالَةٌ (od نَاقِص korijena): جَدَايَا (= gazelice):
7. فُعَالَةٌ (od نَاقِص korijena) نَقَايَا (= odabrani dijelovi);
8. فِعَالَةٌ (od نَاقِص korijena): أَدَاوَى (= mješinice za vodu);
9. فَعِيلٌ: أَيَامَى (= neoženjeni, sg. أَيِّمٌ)؛ أَسَارَى (= zarobljenici);
10. فَعِيلَةٌ (od نَاقِص korijena): بَلاَيَا (= nesreće, sg. بَلِيَّةٌ), خَطَايَا (= grijesi, sg. خَطِيئَةٌ): رَعَايَا (= stada, podanici, sg رَعِيَّةٌ); عَشَايَا (= večeri, sg. عَشِيَّةٌ); يَتَامَى (= sirotice).
11. فُعْلَةٌ : غَدَايَا (= jutra, sg. غُدْوَةٌ)
12. فَعْلَى (imenice i pridjevi ženskog roda): حَلاَوَى (= halve, slatkiši); شَكَاوَى (= žalbe) فَتَاوَى (= fetve); حَيَارَى (= zbunjene); سَكَارَى (= pijane); كَسَالَى(= lijene);
13. فُعْلَى (pozitiv pridjeva): أَنَاثَى (= ženske); خَنَاثَى (= dvospolke); حَبَالَى (= trudne);

14. فعْلَى : ذَفَارَى (= kosti iza uha);

15. فِعْلَيَةٌ : حَذَارَى (= neravna zemljišta); عَفَارَى (= pijetlovo leđno perje).

Mjesto oblika množina: فَعَالَى rjeđe se upotrebljavaju (uporedo) varijante: فُعَالَى i فِعَالَى, npr.: أُسَارَى (= zarobljenici); حُيَارَى(= zbunjeni); سُكَارَى (= pijani); كُسَالَى i كِسَالَى (= lijeni).

X - فِعَالَةٌ (rijetko)

1. فَعْلٌ : ثِيَارَةٌ (= bikovi, sg. ثَوْرٌ); فِحَالَةٌ (= mužjaci);
2. فَعَلٌ : جِمَالَةٌ (= dromedari): حِجَارَةٌ (= kamenje);
3. فَاعِلٌ (rijetko): صِحَابَةٌ (= drugovi, mj. običnijeg: صَحَابَةٌ .

XI - فُعُولٌ

1. فَعْلٌ : قُلُوبٌ (= srca); سُدُودٌ (= brane, sg. سَدٌّ), سُيُوفٌ (= sablje).

Ova množina rijetko se tvori od korijena أَجْوَفُ وَاوِيٌّ, npr.: حُؤُولٌ i حُوُولٌ (= godina); قُسِيٌّ i قِسِيٌّ (= lukovi, sg. قَوْسٌ).

Kod riječi od korijena أَجْوَفُ يَائِيٌّ nekada se varijantno javi i oblik: فِعُولٌ, npr.: بُيُوتٌ i بِيُوتٌ (= kuće); شُيُوخٌ i شِيُوخٌ (= starci); عُيُونٌ i عِيُونٌ (= oči).

Kod نَاقِص korijena javljaju se mj. فُعُولٌ oblici: فُعِلٌّ i فِعِلٌّ, s tim da se treći radikal " و " pretvori u "ي", npr.: دُلِيٌّ i دِلِيٌّ (= kofe, sg. دَلْوٌ); ظُبِيٌّ i ظِبِيٌّ (= gazele);

2. فُعْلٌ : جُنُودٌ (= vojske); قُفُولٌ (= brave): سُمُومٌ (= otrovi, sg. سُمٌّ)
3. فِعْلٌ : جُلُودٌ (= kože) ضُلُوعٌ (= rebra): دُرُوعٌ (= oklopi)
4. فَعَلٌ : أُسُودٌ (= lavovi); نُيُوبٌ (= očnjaci, sg. نَابٌ), دُمِيٌّ i دِمِيٌّ (= krvi, sg. دَمٌ); عُصِيٌّ i عِصِيٌّ (= štapovi, sg. عَصًا).

Množina u obliku: فُعُولٌ rijetko dolazi prema jednini oblika: فَعَلٌ kod riječi izvedenih od korijena أَجْوَفُ وَاوِيٌّ, npr.: سُوُوقٌ i سُؤُوقٌ (= noge, sg. سَاقٌ < سَوَقٌ).

5. فَعِلٌ : كُبُودٌ (= jetre); مُلُوكٌ (= kraljevi); نُمُورٌ (= leopardi);
6. فَاعِلٌ (particip aktivni, ali ne od مُضَاعَف niti od أَجْوَف (korjenova): شُهُودٌ (= svjedoci); بُكِيٌّ i بِكِيٌّ (= koji plaču, sg بَاكٍ); عُتِيٌّ i عِتِيٌّ (= oholi, drski...sg. عَاتٍ).
7. فَعْلَةٌ : شُذُورٌ (= komadići, zrna);

8. فُعْلَةٌ : خُرُوبٌ (= rupe); حُقُوقٌ (= kutije, sg. حُقَّةٌ);
9. فِعْلَةٌ : حُقُوبٌ (= razdoblja):
10. فَعَلَةٌ : شُعُوفٌ (= vrhovi);

Rijetka je množina فُعُولٌ od: إِرَمٌ i أَرِمٌ (= putokaz); ضِلَعٌ (= rebro); ظَرِيفٌ (= lijep, duhovit), tj. أُرُومٌ ، ضُلُوعٌ i ظُرُوفٌ

XII - فُعُولَةٌ (rijetko)

1. فَعْلٌ : بُعُولَةٌ (= muževi); عُمُومَةٌ (= amidže, sg. عَمٌّ);
2. فَعَلٌ : عُلُوفَةٌ (= stočne hrane); خُؤُولَةٌ (= daidže, sg. خَالٌ < خَوَلٌ);
3. : فَعِلٌ : نُمُورَةٌ (= panteri).

XIII . - فَعِيلٌ (rijetko)

1. فَعْلٌ : عَبِيدٌ (= robovi); كَلِيبٌ (= psi);
2. فَعَلٌ : بَقِيرٌ (= goveda); رَحِيٌّ (=mlinci, sg. رَحًى);
3. فَاعِلٌ : حَجِيجٌ (= hadžije, sg. حَاجٌّ); ضَئِينٌ (= ovce, sg ضَائِنٌ), مَعِيزٌ (= koze);
4. فِعَالٌ : حَمِيرٌ (= magarci).

XIV - فُعَّلٌ

1. فَاعِلٌ (neizveden iz نَاقِص korijena): طُلَّقٌ(= puštenice); حُيَّضٌ(koje imaju menstruaciju, sg. حَائِضٌ); شُوَّلٌ i شُيَّلٌ (=trudne-deve, sg. شَائِلٌ); صُوَّمٌ i صُيَّمٌ (= postači, sg. صَائِمٌ); غُزًّى (= osvajači, sg. غَازٍ); غُيَّبٌ (= odsutni, sg. غَائِبٌ); نُوَّمٌ i نُيَّمٌ (= spavači, sg. نَائِمٌ);
2. فَاعِلَةٌ (particip ženskog roda od فَاعِلٌ); نُوَّحٌ (= narikače); نُوَّمٌ (= koje spavaju).

Mjesto فُعَّلٌ od korijena أَجْوَفُ dopušta se uporedo i oblik: **فِعَّلٌ**, pri čemu se u množini drugi radikal "و" mijenja u "ي", pa se kaže, npr.: خِيَّفٌ (pored: خُوَّفٌ i خُيَّفٌ = plašljivi, sg. خَائِفٌ); صِيَّمٌ (pored: صُوَّمٌ i صُيَّمٌ = postači, sg. صَائِمٌ).

Izuzetno: عُزَّلٌ (= nenaoružani, sg. أَعْزَلُ).

XV - فُعَّالٌ

1. فَاعِلٌ (neizvedeno iz مُضَاعَف i نَاقِص korijena, s rijetkim izuzecima): جُهَّالٌ (= neznalice); نُوَّابٌ (= zastupnici, sg. نَائِبٌ); غُزَّاءٌ (= osvajači, sg. غَازٍ); جُنَّاءٌ (= griješnici, sg. جَانٍ); صُدَّادٌ (= koji odbijaju, sg. صَادٌّ).

XVI - أَفْعُلٌ

1. فَعْلٌ (s nekoliko izuzetaka, ne dolazi od أَجْوَف korijena): أَبْحُرٌ (= mōra); أَضُبٌّ (= gušterovi, sg. ضَبٌّ); أَدْلٍ (= kofe, sg. دَلْوٌ); أَظْبٍ (= gazele, sg ظَبْيٌ) ; أَيْدٍ (= ruke, sg. يَدٌ).

   Izuzetno i od أَجْوَفٌ korijena, s tim što 2. radikal " و" ostaje ili prelazi u hamzu, a " ي " se ne mijenja, u ovom pluralu, to su: أَثْوُبٌ i أَثْؤُبٌ (= haljine); أَقْوُسٌ i أَقْؤُسٌ (= lukovi); te أَسْيُفٌ (= sablje) i أَعْيُنٌ (= oči).
2. فُعْلٌ (ne od أَجْوَفُ korijena): أَقْفُلٌ (= brave); أَصْلُبٌ (= kičme);
3. فِعْلٌ (ne od أَجْوَفُ korijena): أَذْؤُبٌ (= vukovi); أَبْؤُرٌ i آبُرٌ (= bunarevi, sg. بِئْرٌ)
4. فَعَلٌ (ne od أَجْوَف korijena); أَزْمُنٌ (= vremena).

   Izuzetno se od أَجْوَف korijena riječi ovoga oblika javljaju u ovoj množini nekad i s prijelazom " و " u hamzu: أَدْوُرٌ i أَدْؤُرٌ te آدُرٌ (kuće, sg. دَارٌ > دَوَرٌ); أَسْؤُقٌ i أَسْوُقٌ (noge, sg سَاقٌ); أَنْوُرٌ (=vatre, sg. نَارٌ); أَنْيُبٌ (=očnjaci, sg. نَابٌ > نَيَبٌ).
5. فَعُلٌ (rijetko): أَسْبُعٌ (= zvijeri); أَضْبُعٌ (= hijene);
6. فَعِلٌ (rijetko): أَنْمُرٌ (= leopardi);
7. فِعَلٌ (rijetko):أَضْلُعٌ (= rebra);
8. فَعَالٌ (ženski rod): أَعْنُقٌ (= ženska jarad);
9. فُعَالٌ (ženski rod): أَعْقُبٌ (= orlovi);
10. فِعَالٌ (ženski rod): أَذْرُعٌ (= laktovi); أَلْسُنٌ (= jezici); أَشْمُلٌ (= lijeve ruke);
11. فَعِيلٌ (ženski rod): أَيْمُنٌ (= desne ruke, zakletve);
12. فَعَلَةٌ (rijetko): آكُمٌ (= brežuljci); آمٍ (= robinje, sg. أَمَةٌ)؛ أَنْوُقٌ ، أَنْؤُقٌ); pa أَيْنُقٌ أَنْيُقٌ i dijalektalno: أَوْنُقٌ (= deve, sg. نَاقَةٌ).

XVII - أَفْعَالٌ

1. فَعْلٌ (naročito od مثَال i أَجْوَفُ وَاوِيٌّ) : آلآفٌ (hiljade); أَبْرَارٌ (= pobožni, sg. بَرٌّ); أَرْآءٌ i آرَاءٌ (mišljenja, sg. رَأْيٌ); أَفْنَانٌ (= grane, sg. فَنٌّ).; أَيَّامٌ (= dani, sg. يَوْمٌ); أَوْقَاتٌ (= vremena), أَثْوَابٌ (= haljine); أَسْيَاف (= sablje), ali: أَشْيَاءُ (= stvari).
2. فُعْلٌ : آذَانٌ (= uši): أَحْكَامٌ (= presude); أَحْرَارٌ (= slobodni, sg. حُرٌّ): أَقْفَالٌ (= brave);
3. فِعْلٌ : آبَاطٌ (= pazuha); آبَارٌ i أَبْآرٌ (= bunarevi, sg. بِئْرٌ); أَعْيَادٌ (= praznici, sg. عِيدٌ); أَسْمَاءٌ (= imena, sg. اِسْمٌ > سِمْوٌ);
4. فَعَلٌ : آمَالٌ (= nade, sg. أَمَلٌ); آبَاءٌ (= očevi, sg. أَبٌ > أَبَوٌ)؛ أَبْنَاءٌ (= sinovi, sg. اِبْنٌ > بَنَوٌ)، أَنْيَابٌ (= očnjaci, sg. نَابٌ > نَيَبٌ);
5. فَعُلٌ : أَعْضَادٌ (= nadlaktice);
6. فَعِلٌ : أَفْخَاذٌ (= stegna): أَنْمَارٌ (= leopardi); أَكْتَافٌ (= plećke);
7. فُعَلٌ : أَرْطَابٌ (= zrele datulje);
8. فُعُلٌ : آذَانٌ (= uši);
9. فِعَلٌ : أَعْنَابٌ (= grozdovi);
10. فِعِلٌ : آبَالٌ (= krda deva);
11. فَاعِلٌ (rijetko): أَشْهَادٌ (= svjedoci): أَصْحَابٌ (= drugovi); أَطْهَارٌ (= čisti); أَفْتَارٌ (= mlaki); أَنْصَارٌ (= pomagači);
12. فَعَالٌ (rijetko): أَجْنَانٌ (= srca);
13. فَعُولٌ (rijetko): أَعْدَاءٌ ("neprijatelj, sg. عَدُوٌّ > عَدُووٌ); أَفْلاَءٌ (= odbijena ždrebad, magarad, sg. فَلُوٌّ > فَلُووٌ).
14. فَعِيلٌ (rijetko): أَيْمَانٌ (= desnice; zakletve).

XVIII - أَفْعِلاَءُ

1. فَعِيلٌ (pridjevi za razumna bića, često poimeničeni, aktivnog značenja, većinom izvedeni iz korijena: مُضَاعَف ، أَجْوَف ، نَاقِص) : أَبْرِيَاءُ (=nevini, sg. بَرِيٌّ mj. بَرِيءٌ); أَحِبَّاءُ (= dragi, sg. حَبِيبٌ); أَهْوِنَاءُ (=lahki, sg. هَيِّنٌ > هَوِينٌ ; أَبْيِنَاءُ (= jasni, sg. بَيِّنٌ > بَيِينٌ ؛ أَسْخِيَاءُ (= darežljivi, sg. سَخِيٌّ > سَخِيوٌ) ؛ أَغْنِيَاءُ (= bogati, sg. غَنِيٌّ > غَنِييٌ).

XIX - أَفْعِلَةٌ

1. فَعْلٌ (rijetko): أَفْرِخَةٌ (= ptičad);
2. فُعْلٌ (rijetko); أَبْرِجَةٌ (= tornjevi);
3. فِعْلٌ (rijetko); أَزِرَّةٌ (= dugmad, sg. زِرٌّ);
4. فَعَلٌ (rijetko): أَطْبِقَةٌ (=p oklopci); أَخْوِلَةٌ (= ujaci, sg. خَالٌ > خَوَلٌ) ؛ أَزْوِدَةٌ (= poputbine, sg. زَادٌ > زَوَدَ); أَقْفِيَةٌ (= potiljci, sg. قَفًا > قَفَوٌ); أَنْدِيَةٌ (= rose, sg. نَدًى > نَدَوٌ),
5. فُعَلٌ (rijetko); أَخِزَّةٌ (= zečevi, sg. خُزَزٌ);
6. فَاعِلٌ (rijetko): أَنْدِيَةٌ (= izborišta, sg. نَادٍ > نَادِوٌ); أَوْدِيَةٌ (= doline, sg. وَادٍ > وَادِيٌ);
7. فَعَالٌ : أَجْنِحَةٌ (= krila); أَدْوِيَةٌ (= lijekovi, sg. دَوَاءٌ);
8. فُعَالٌ: أَفْئِدَةٌ (= srca, sg. فُؤَادٌ); أَزِقَّةٌ (= uličice, sg. زُقَاقٌ); أَسْئِلَةٌ (= pitanja, سُؤَالٌ);
9. فِعَالٌ : أَلْسِنَةٌ (= jezici): أَئِمَّةٌ i أَيِمَّة (= vladari, imami..sg. إِمَامٌ); أَفْنِيَةٌ (= dvorišta, sg. فِنَاءٌ > فِنَايٌ).
10. فَعُولٌ : أَعْمِدَةٌ (= stupovi);
11. فَعِيلٌ (naročito pridjevi od korijena مُضَاعَف i نَاقِص): أَقْضِبَةٌ (= grane); أَحِبَّةٌ (= dragi, sg. حَبِيبٌ); أَشِحَّةٌ (= škrti, sg. شَحِيحٌ) أَصْبِيَةٌ (= dječaci, sg. صَبِيٌّ > صَبِيوٌ); أَعْيِيَةٌ (mucavi, sg. عَيِيٌّ > عَيِيِيٌ) أَنْسِجَةٌ (= tkanine).

XX - فَعَائِلُ

1. فَعَالٌ : شَمَائِلُ (= sjeverni vjetrovi):
2. فِعَالٌ : شَمَائِلُ (= lijeve ruke);
3. فَعَالَةٌ : سَحَائِبُ (= oblaci); دَلَائِلُ (= upute);
4. فُعَالَةٌ : ذَوَائِبُ (= uvojci); ضَبَائِرُ (= svežnjevi, skupine);
5. فِعَالَةٌ : رَسَائِلُ (= poslanice); وَسَائِدُ (= jastuci);
6. فَعُولٌ : ذَنَائِبُ (= velike kofe); عَجَائِزُ (= starice);
7. فَعُولَةٌ : حَلَائِبُ (= deve muzare); رَكَائِبُ (= jahaće životinje);
8. فَعِيلٌ (rijetko): دَلَائِلُ (=dokazi); ضَمَائِرُ (= lične zamjenice); وَصَائِدُ (= kamene staje);
9. فَعِيلَةٌ (rijetko): جَزَائِرُ (= otoci); صَحَائِفُ (= stranice);
10. فَعْلَةٌ (rijetko); ضَرَائِرُ (= inoče, sg ضَرَّةٌ); لَيَائِلُ (= noći, sg. također: لَيْلٌ); كَنَائِنُ (= snahe, sg. كَنَّةٌ).

11. فُعْلَةٌ (rijetko): حَرَائِرُ (= slobodne, sg. حُرَّةٌ).

12. فَعَلَةٌ (rijetko): حَوَائِجُ (= potrebe, sg. حَاجَةٌ < حَوَجَةٌ).

XXI - فَوَاعِلُ

1. فَاعَلٌ : خَوَاتِمُ (= prstenovi); طَوَابِعُ (= pečati); قَوَالِبُ (= kalupi);
2. فَاعِلٌ (a) imenice: بَوَاعِثُ (= uzroci); حَوَافِرُ (= kopita); جَوَانِبُ (= strane) سَوَاحِلُ (= obala); قَوَارِبُ (= čamci);

   (b) pridjevi, odnoseći se na muškarce, rijetko: تَوَابِعُ (= sljedbenici); فَوَارِسُ (= konjanici); نَوَاكِسُ (= oborenih glava); هَوَالِكُ (= propali);

   c) pridjevi, po značenju samo za ženska bića: حَوَامِلُ (=trudne); طَوَالِقُ (= puštenice); نَوَاهِدُ (=nabujalih grudi);
3. فَاعِلَةٌ (imenice i participi ženskog roda): أَوَانِسُ (=gospođice; dobroćudne); خَوَاصُّ (= ugledni, obrazovani ljudi, sg. خَاصَّةٌ); جَوَارٍ (= robinja, sg. جَارِيَةٌ, نَوَاحٍ (= strane, oblasti, sg. نَاحِيَةٌ)؛ صَوَاعِقُ (= gromovi); فَوَائِدُ (=koristi, dobici); عَوَارٍ (= gole);
4. فَاعِلاَءُ (rijetko): دَوَامُّ (rupe skočimiša, sg. دَامَّاءُ); سَوَابٍ (= posteljice, košuljice - novorođenčeta, sg. سَابِيَاءُ); نَوَافِقُ (= rupe skočimiša) = قَوَاصِعُ i حَوَاثٍ.

XXII - فُعَلاَءُ

1. فَعْلٌ (rijetko): سُمَحَاءُ (= darežljivi):
2. فَاعِلٌ (pridjevi za razumna bića, aktivnog značenja, neizvedeni iz korijena مُضَاعَف niti نَاقِص); جُهَلاَءُ (= neznalica); شُعَرَاءُ (= pjesnici); عُلَمَاءُ (= učenjaci); فُضَلاَءُ (= kreposni, izvrsni);
3. فَعَالٌ (rijetko): جُبَنَاءُ (= plašljivi); جُوَدَاءُ (= darežljivi);
4. فُعَالٌ (rijetko): شُجَعَاءُ (= hrabri);
5. فَعُولٌ (rijetko): وُدَدَاءُ (= koji vole):
6. فَعِيلٌ (uvjeti kao kod فَاعِلٌ): أُمَرَاءُ (=emiri, vladari); بُخَلاَءُ (= škrti); بُيَنَاءُ (=jasni, sg. بَيِّنٌ); فُقَرَاءُ (= siromasi); نُجَبَاءُ (= plemeniti); ipak ih ima i pasivnog značenja, npr.: أُسَرَاءُ (= zarobljenici): قُتَلاَءُ (= ubijeni), i dr.
7. فَعِيلَةٌ (rijetko): خُلَفَاءُ (= halife).

XXIII - فُعْلَانٌ

1. فَعْلٌ : حُبَّانٌ (= zrnje, sg. حَبٌّ); سُقْفَانٌ (= krovovi); عُبْدَانٌ (= robovi);
2. فُعْلٌ (rijetko): حُشَّانٌ (= vrtovi, sg. حُشٌّ);
3. فِعْلٌ (rijetko): ذُؤْبَانٌ (= vukovi): زُقَّانٌ (= mješine za vodu, sg. زِقٌّ); قُنْوَانٌ (= grozdovi-datulja);
4. فَعَلٌ : بُلْدَانٌ (= gradovi, zemlja); حُمْلَانٌ (= janjad);
5. فَاعِلٌ: (poimeničeni participi, neizvedeni iz korijena أَجْوَف) ؛ رُكْبَانٌ (= jahači); رُعْيَانٌ (= pastiri, sg. رَاعٍ); شُبَّانٌ (=mladići, sg. شَابٌّ); رُهْبَانٌ (= isposnici);
6. فُعَالٌ (rijetko): زُقَّانٌ (uličice); شُجْعَانٌ (= hrabri): حُورَانٌ (= neodbijena devčad)
7. فِعَالٌ (rijetko): شُهْبَانٌ (= meteori).
8. فَعِيلٌ : خُلَّانٌ (=prijatelji, sg. خَلِيلٌ); صُبْيَانٌ (=djeca, sg. صَبِيٌّ); ظُلْمَانٌ (= nojevi); قُرْيَانٌ (= kanali za navodnjavanje, sg. قَرِيٌّ);
9. أَفْعَلُ (f فَعْلَاءُ): حُمْرَانٌ (= crveni); بيضَانٌ (mj. بُيْضَانٌ bijeli); صُمَّانٌ (gluhi, sg. أَصَمٌّ f صَمَّاءُ); عُمْيَانٌ = slijepi, sg. أَعْمَى f عَمْيَاءُ); عُورَانٌ (= ćoravi).

XXIV - فِعْلَانٌ

1. فَعْلٌ (rijetko) ثِيرَانٌ (= bikovi); ضِيفَانٌ (= gosti), عِبْدَانٌ (= robovi);
2. فُعْلٌ (od korijena أَجْوَفُ وَاوِيٌّ): حِيتَانٌ (= velike ribe, sg. حُوتٌ); دِيدَانٌ (= crvi); سِيرَانٌ (= bedem), عِيدَانٌ (= grane...);
3. فِعْلٌ (rijetko): قِنْوَانٌ (= grozdovi-datulja); نِيرَانٌ (= jarmovi, sg. نِيرٌ).
4. فَعَلٌ : بِيبَانٌ (= vrata, sg بَابٌ); تِيجَانٌ (= krune, sg تَاجٌ) نِيرَانٌ (= vatre, sg. نَارٌ); جِيرَانٌ (= susjedi, sg. جَارٌ); إِخْوَانٌ (= prijatelji, sg أَخٌ); فِتْيَانٌ (= mladići, sg. فَتًى); , وِرْلَانٌ (= gušterovi); وِلْدَانٌ (= djeca);
5. فُعَلٌ : جِرْذَانٌ (= poljski miševi); جِعْلَانٌ (= kotrljani); خِزَّانٌ (= zečevi, sg. خُزَزٌ);
6. فَعَلَةٌ (rijetko): إِمْوَانٌ (= robinje, sg. أَمَةٌ > أَمَوَةٌ);
7. فَاعِلٌ (rijetko): جِنَّانٌ (= džini, sg. جَانٌّ); حِيطَانٌ (= zidovi, sg. حَائِطٌ);
8. فَعَالٌ (rijetko): غِزْلَانٌ (= gazele);
9. فُعَالٌ : غِلْمَانٌ (= dječaci); غِرْبَانٌ (= gavranovi);
10. فِعَالٌ (rijetko): شِهْبَانٌ (= meteori); صِيرَانٌ (= krda, sg. صِوَارٌ);

2. فَعَالٌ : مَأْتُونَاءُ (= magarice):
3. فعَالٌ : مَحْمُورَاءُ (= magarci);
4. فَعِيلٌ : مَكْبُورَاءُ (= veliki, stari).

XXXII - مَفْعُلَةٌ

1. فَعْلٌ : مَشْيُخَةٌ (= starci); مَعْبَدَةٌ (= robovi); مَسْيَفَةٌ (= sablje);
2. فَعُلٌ : مَضْبَعَةٌ (= hijene);
3. فَعِلٌ : مَوْعَلَةٌ (= divojarci).

E - *Nepravilne množine višekonsonantskih imena*

Ovdje se razmatraju imenice (i pridjevi) sastavljene od četiriju i više konsonanata, i to ne samo one izvedene iz kvadri- i kvinkvilitera (رُبَاعِيٌّ i خُمَاسِيٌّ), nego i izvjestan broj imena izvedenih iz trilitera, na određene načine, kako će se vidjeti iz datih primjera.

Postoje tri osnovna oblika ovih plurala, naime: فَعَالِلُ ، فَعَالِيلُ i فَعَالِلَةٌ Prema njima izveden je manji broj varijantnih formi, ponajviše pomoću prefiksa ('a - , ta-, ma-, wa-, ya-,). Sufiks -at ovakvih imena, otpada u množini. Evo sada tih oblika ove množine, poredanih prema ona tri osnovna oblika.

I - فَعَالِلُ

Ovaj oblik množine dobiju imenice i pridjevi izvedeni iz kvadrilitera (bez dugog vokala ispred posljednjeg suglasnika, a uzimajući u obzir i one sa sufiksom -at). Evo primjera za: a) imenice: بَرَاثِنُ (= kandže, sg بُرْثُنٌ); ثَعَالِبُ (= lisice, sg. ثَعْلَبٌ); جَنَادِبُ (= skakavci, sg. جُنْدَبٌ ، جُنْدُبٌ ، جِنْدَبٌ); ضَفَادِعُ (žabe, sg. ضِفْدَعٌ); قَنَاطِرُ (= mostovi, sg. قَنْطَرَةٌ); جَنَادِعُ (= vodeni mjehuri, sg. جُنْدُعَةٌ); زَعَانِفُ (= peraja, sg. زِعْنِفَةٌ) i dr.

b) Pridjevi: جَرَاشِعُ (= krupni, sg. جُرْشُعٌ); خَرَامِلُ (= stari, sg. خِرْمِلٌ); سَلاَهِبُ (= dugački, sg. سَلْهَبٌ); هَجَارِعُ (= glupi, sg. هِجْرَعٌ) i dr.

II - أَفَاعِلُ

Ovakav plural (kao i one تَفَاعِلُ i مَفَاعِلُ) dobiju imena od četiriju suglasnika, izvedena iz trilitera prefiksima: 'a (ta-, ma-, ne računajući u taj broj nastavak -at). Evo nekoliko primjera: أَرَامِلُ (= udovice, sg. أَرْمَلَةٌ); أَصَابِعُ (= prsti, sg. إِصْبَعٌ); أَفَاعٍ << أَفَاعِيُ = zmija, sg. أَفْعًى); أَنَامِلُ (=jagodice-prsta, sg. أُنْمُلَةٌ) i sl.

Ovaj plural dobiju neki pridjevi oblika: أَفْعَلُ (nekada ga pretvorivši u: أَفْعَلٌ), a naročito poimeničeni elativi, npr.: أَدَاهِمُ (= okovi); أَكَابِرُ (= velikani); أَجَادِلُ (= jastrebovi, sg أَجْدَلٌ)

III - تَفَاعِلُ

Primjeri za imena s prefiksom ta-: تَجَارِبُ (= iskustva, sg. تَجْرِبَةٌ) تَنَاهٍ << تَنَاهِيُ sg. تَنْهَاةٌ kraj-doline); تَوَادٍ << تَوَادِيُ sg. تَوْدِيَةٌ (= čovječuljak).

IV - مَفَاعِلُ

Primjeri za imena s prefiksom ma-: مَحَالُّ << مَحَالِلُ = mahale, sg مَحَلَّةٌ); مَعَانٍ << مَعَانِيُ; مَرَاثٍ << مَرَاثِيُ = elegije, sg. مَرْثَاةٌ i مَرْثِيَةٌ); مَرَاضِعُ (= dojilje, sg. مُرْضِعٌ); = značenja, sg مَعْنًى); مَنَازِلُ (= stepeni, sg. مَنْزِلَةٌ) i dr.

Kod imena izvedenih iz korijena أَجْوَفُ يَائِيٌّ radikal " ي " se zadrži u ovom obliku množine (مَفَاعِلُ) , dok se nekorijensko " ي " mijenja u hamzu, kao što je u primjerima: مَعَايِشُ (= životne opskrbe, sg. مَعِيشَةٌ); ali: مَسَائِحُ = uvojci..., sg. مَسِيحَةٌ) i sl.

Tako se i radikal " و " kod riječi izvedenih iz korijena أَجْوَفُ وَاوِيٌّ obično zadrži u ovom pluralu, npr.: مَفَاوِزُ (= pustinje, sg. مَفَازَةٌ), ali se ono nekad pretvori tu u hamzu, npr.: مَصَائِبُ (= nesreće, sg. مُصِيبَةٌ; مَنَائِرُ (= svjetionici, sg. مَنَارَةٌ) i dr.

V - يَفَاعِلُ

Imena s prefiksom ya-: يَرَانِبُ (= štakori, sg. يَرْنَب), يَلاَمِعُ (= manje, sg. يَلْمَع) i dr.

VI - فَعَالِيلُ

Ovakve množine (kao i one s prefiksima: 'a-, ta-, ma-' ya-, te oblike: فَوَاعِيلُ i فَعَاعِيلُ) imaju peteroslovne imenice i pridjevi (ne računajući tu sufiks -at), koji imaju dugi vokal ispred posljednjeg konsonanta. Evo nekoliko primjera za oblik فَعَالِيلُ : شَيَاطِينُ (= sotone, sg شَيْطَانٌ); شَآبِيبُ (= pljuskovi, sg. شُؤْبُوبٌ); كَرَاسِيُّ < كَرَاسِيِيُ stolice, sg. كُرْسِيٌّ).

Oblik: فَعَالِيلُ imaju neke riječi neobičnog oblika u jednini, te neke druge, npr.: دَرَاهِيمُ (= drahme, sg. دِرْهَامٌ); قَنَاطِيرُ (= kantari, sg. قِنْطَارٌ).

VII - أَفَاعِيلُ

Ovaj oblik množine s prefiksom 'a- imaju, npr.: أَرَاجِيحُ (= ljuljačke, sg أُرْجُوحَةٌ); أَعَاصِيرُ (= vijavice, sg. إِعْصَارٌ); أَكَالِيلُ (= vijenci, sg. إِكْلِيلٌ); أَمَانِيُّ < أَمَانِيِيُ = želje, sg. أُمْنِيَّةٌ < أُمْنِيَيَةٌ).

Izuzetno (u poeziji) mj. ovog oblika upotrijebi se oblik: أَفَاعِلُ npr.: أَعَاصِرُ, i sl.

VIII - تَفَاعِيلُ

Ovakav oblik nepravilne množine imaju višeslovna imena s prefiksom ta-, (uz navedene uvjete) تَصَاوِيرُ (= slike, sg. تَصْوِيرٌ); تَمَاثِيلُ (= kipovi, sg تِمْثَالٌ); تَوَارِيخُ < تَآرِيخُ = hronike, sg. تَأْرِيخٌ).

IX - مَفَاعِيلُ

Ovakvu množinu obrazuju imena s prefiksom ma- (uz ostale navedene uslove), npr.: مَفَاتِيحُ (= ključevi, sg. مِفْتَاحٌ); مَلَاعِينُ (= prokleti, sg. مَلْعُونٌ); مَسَاكِينُ (= siromasi, sg. مِسْكِينٌ).

Izuzetno (u poeziji) nekad se mj. ovog oblika množine upotrijebi oblik: مَفَاعِلُ , npr.: مَقَاصِرُ (mj. مَقَاصِيرُ = sobe..., sg. مَقْصُورَةٌ) i sl.

X - يَفَاعِيلُ

Ovu množinu tvore imena s prefiksom ya- (uz druge navedene uvjete), npr.: يَعَاسِيبُ (= matice-pčela, sg يَعْسُوبٌ); يَنَابِيعُ (= izvori, sg. يَنْبُوعٌ).

XI - فَوَاعِيلُ

Ovakvu množinu, uz ostale spomenute uslove, imaju imena s drugim

"ā" iza prvog radikala, npr.: بَوَاسِيرُ (= hemoroidi, sg. بَاسُورٌ); جَوَامِيسُ (= bivoli, جَامُوسٌ); تَوَابِيتُ (=tabuti, sg. تَابُوتٌ); خَوَاتِيمُ (=pečatni prstenovi, sg. خَاتَمٌ); خَوَانِيقُ (= difterije, sg خَانُوقٌ).

XII - فَعَاعِيلُ

Ovu množinu, uz ostale uvjete, imaju imena s udvojenim drugim radikalom, npr.. بَرَارِيُّ (> بَرَارِييُ ، pustinje, sg. بَرِّيَّةٌ); سَكَاكِينُ(= noževi, sg. سِكِّينٌ); فَقَاقِيعُ (= mjehurići, sg فُقَّاعَةٌ); أَتَاتِينُ (=peći, sg. أَتُّونٌ); خَنَانِيقُ (= difterije, sg. خُنَّاقٌ).

XIII - فَعَالِلَةٌ

1) Ovu množinu imaju neke imenice i pridjevi od četiri i više slova (naročito stranog porijekla), s dugim vokalom ispred posljednjeg konsonanta, npr.: أَسَاتِذَةٌ (i أَسَاتِيذُ , = profesori, sg. أُسْتَاذٌ) تَرَاجِمَةٌ (i تَرَاجِمُ = tumači, sg. تَرْجُمَانٌ); تَلاَمِذَةٌ (i تَلاَمِيذُ = učenici, sg. تِلْمِيذٌ); فَلاَسِفَةٌ (= filozofi, sg. فَيْلَسُوفٌ).

2) Višeslovne imenice i pridjevi (osobito tuđice) bez dugog vokala ispred zadnjeg suglasnika, te mnoga višeslovna odnosna imena, npr.: بَطَارِكَةٌ (i بَطَارِيكُ = patrijarsi, sg. بَطْرَكٌ); جَوَارِبَةٌ (i جَوَارِبُ =čarape, sg. جَوْرَبٌ); فَرَاعِنَةٌ (= faraoni, sg. فِرْعَوْنٌ); مَلاَئِكَةٌ (= meleci, sg. مَلْأَكٌ i مَلَكٌ).

Od odnosnih imena imamo, npr.: بَغَادِدَةٌ (= Bagdađani, sg بَغْدَادِيٌّ); صَيَارِفَةٌ (= mjenjači, sg. صَيْرَفِيٌّ).

Postoje neki rijetki varijantni oblici ove množine, naime: **فَعَاعِلَةٌ ، مَفَاعِلَةٌ ، أَفَاعِلَةٌ**, kao što su u primjerima: أَكَاسِرَةٌ (pored: أَكَاسِرُ i كَسَاسِرَةٌ = perzijski kraljevi, sg. كِسْرَى); مَصَامِدَةٌ (= Masmudijci, sg. مَصْمُودِيٌّ); مَغَارِبَةٌ (Mauri, sg. مَغْرِبِيٌّ); مَهَالِبَةٌ (= Muhellebovići, sg. مُهَلَّبِيٌّ); تَبَابِعَةٌ =Tubbe'i, sg. تُبَّعٌ); قَمَامِسَةٌ (= plemići, sg. قُمَّسٌ); جَبَابِرَةٌ (= silnici, sg. جَبَّارٌ); شَمَامِسَةٌ (= đakoni, sg شَمَّاسٌ); مَلاَحِدَةٌ (= heretici, sg. مُلْحِدٌ).

Plurali od kvinkvilitera (اَلْخُمَاسِيُّ)

(i drugih višeslovnih imena)

To su plurali od imena s pet radikala, kao i nekih višeslovnih riječi (često tuđica), ne računajući u ta slova nastavak -at, niti duge samoglasnike. U pluralu takve riječi gube po jedan radikal (ili, pak neki

drugi suglasnik) i to najčešće posljednji, kao što se vidi u primjerima: أَسَاطِينُ (= valjci, sg. أُسْطُوَانَةٌ); جَحَامِرُ (= starice, sg. جَحْمَرِشٌ); سَفَارِجُ (= dunje, sg سَفَرْجَلٌ); عَنَادِلُ (= slavuji, sg. عَنْدَلِيبٌ); عَنَاكِبُ (=pauci, sg. عَنْكَبُوتٌ); قَلاَنِسُ (= kape, šepiri, sg. قَلَنْسُوَةٌ) itd.

Množine odn. zbirne imenice na sufiks -at

Takve imenice često se tvore od muškog roda u jednini i to:

1) od odnosnih imena (i označavaju pripadnike raznih pravaca, sekti, porodica, i sl.) i 2) od drugih pridjevskih oblika (naročito od: فَاعِلٌ i فَعَّالٌ). Evo nekoliko primjera za obje grupe:

1) حَنَفِيَّةٌ (= hanefije); صُوفِيَّةٌ (= sufije); زَيْدِيَّةٌ (= zejdije); ظَاهِرِيَّةٌ (= zahirije); قَدَرِيَّةٌ (= kaderije); مَالِكِيَّةٌ (= malikije); وَهَّابِيَّةٌ (= vehabije) i dr.

2) رَاعِيَةٌ (= stado); سَابِلَةٌ (= putnici); قَافِلَةٌ (= karavana); جَمَّالَةٌ (= kamilari); رَجَّالَةٌ (= pješaci); نَظَّارَةٌ (= gledaoci); طَلَبَةٌ (= učenici); مَرَدَةٌ (= buntovnici) i dr.

Posebni nepravilni plurali

Neki plurali 1) izvode se nepravilno s obzirom na oblik jednine, i 2) izvode se iz drugog korijena nego što je onaj u jednini. Evo nekoliko primjera za oba slučaja:

1) أُمَّهَاتٌ (i rjeđe: أُمَّاتٌ = majke, sg. أُمٌّ); أَفْوَاهٌ (= usta, sg. فَمٌ); أَسْتَاهٌ (=zadnjice, sg. إِسْتٌ); أَوَاوِينُ (= presvođeni trijemovi, sg. إِيوَانٌ); دَبَابِيجُ i دَيَابِيجُ (= brokati, sg. دِيبَاجٌ); دَوَاوِينُ (= antalogije... sg. دِيوَانٌ); شِفَاهٌ (= usne, sg. شَفَةٌ); شَاءٌ ، شَوِيٌّ ، شِيَاهٌ (=ovce, sg. شَاةٌ); قَرَارِيطُ (= karati, sg. قِيرَاطٌ); دَنَانِيرُ (= dinari, sg . دِينَارٌ); مِيَاهٌ i أَمْوَاهٌ (=vode, sg. مَاءٌ); مَصَارُوَةٌ (= Egipćani, sg. مِصْرِيٌّ, obično: مِصْرِيُّونَ).

2) أُنَاسٌ ، نَاسٌ (= ljudi, sg. إِنْسَانٌ); مَنَاجِذُ (= krtice, sg. خُلْدٌ); نِسْوَةٌ ، نِسْوَانٌ ، نِسَاءٌ (= žene, sg. مَرْأَةٌ); فُورٌ (= gazele, sg. ظَبْيَةٌ); خَيْلٌ (= konji, sg. حِصَانٌ); صَوْرٌ (= palme, sg. نَخْلَةٌ); أَرْجَابٌ (= crijeva, sg. مِعًى).

Plural od plurala - جَمْعُ ٱلْجَمْعِ

1) Od nekih nepravilnih plurala mogu se nekad obrazovati novi nepravilni plurali, a posebno od: أَفْعُلٌ i أَفْعِلَةٌ pl. أَفَاعِلُ; od أَفْعَالٌ pl. أَفَاعِيلُ ; od فِعَالٌ pl. فَعَائِلُ ; od فُعْلاَنٌ i فِعْلاَنٌ pl. فَعَالِينُ . Tako imamo, npr., pl.: أَرَاهِطُ < أَرْهُطٌ

plemena, sg. رَهْطٌ); أَضَالِعُ < أَضْلُعٌ = rebra, sg. ضِلْعٌ); أَكَالِبُ << أَكْلُبٌ = psi, sg. كَلْبٌ); أَيَادٍ << أَيْدٍ = ruke...sg. يَدٌ); أَسَاوِرُ << أَسْوِرَةٌ = narukvice, sg. سِوَارٌ); أَمَاكِنُ << أَمْكِنَةٌ = mjesta, sg. مَكَانٌ); أَوَانٍ << آنِيَةٌ = zdjele, sg. إِنَاءٌ); أَزَاهِيرُ << أَزْهَارٌ = cvijeće, sg. زَهْرٌ); أَنَاعِيمُ << أَنْعَامٌ = deve, goveda, bravi, sg. نَعَمٌ); أَقَاوِيلُ << أَقْوَالٌ = riječi, glasine, sg. قَوْلٌ); جَمَائِلُ << جِمَالٌ = dromedari, sg. جَمَلٌ); عَقَابِينُ << عُقْبَانٌ = orlovi, sg. عُقَابٌ); مَصَارِينُ << مُصْرَانٌ = crijeva, sg. مَصِيرٌ); حَشَاشِينُ << حُشَّانٌ = vrtovi, sg. حُشٌّ).

2) Nastavkom pravilnog plurala za imena ženskog roda tj. -āt(un), od nekih nepravilnih plurala tvore se novi plurali plurala, a ti nepravilni plurali su ovi:

أَفْعُلٌ ، فُعْلٌ ، فُعَلٌ ، فُعُلٌ ، فِعَالٌ ، فُعُولٌ ، فَعَاعِلُ ، فَعَائِلُ ، فَوَاعِلُ ، أَفْعِلَةٌ.

Evo nekoliko primjera za plurale plurala izvedene iz gornjih nepravilnih plurala nastavkom -at(un), navedenih redom:

1. أَفْعُلٌ : أَيْنُقَاتٌ << أَيْنُقٌ = deve, sg. نَاقَةٌ);
2. فُعْلٌ : دُورَاتٌ << دُورٌ = kuće, sg. دَارٌ);
3. فُعَلٌ : شُرُفَاتٌ << شُرَفٌ = balkoni, sg شُرْفَةٌ);
4. فُعُلٌ : جُزُرَاتٌ << جُزُرٌ = deve za klanje, sg. جَزُورٌ); حُمُرَاتٌ << حُمُرٌ = magarci, sg. حِمَارٌ); طُرُقَاتٌ << طُرُقٌ = putevi, sg. طَرِيقٌ);
5. فِعَالٌ : جِمَالاَتٌ << جِمَالٌ = dromedari, sg. جَمَلٌ); كِلاَبَاتٌ << كِلاَبٌ = psi, sg. كَلْبٌ); رِجَالاَتٌ << رِجَالٌ = ljudi, sg. رَجُلٌ); نِيَاقَاتٌ << نِيَاقٌ = deve, sg. نَاقَةٌ);
6. فُعُولٌ : بُيُوتَاتٌ << بُيُوتٌ = kuće, sg. بَيْتٌ);
7. فَعَاعِلُ : حَدَائِدَاتٌ << حَدَائِدُ = komadi gvožđa, sg. حَدِيدَةٌ);
8. فَعَائِلُ : نَسَائِجَاتٌ << نَسَائِجُ = tkanine, sg. نَسِيجَةٌ);
9. فَوَاعِلُ : صَوَاحِبَاتٌ << صَوَاحِبُ = drugarice, sg. صَاحِبَةٌ);
10) أَفْعِلَةٌ : أَدْخِنَاتٌ << أَدْخِنَةٌ = dimovi, sg. دُخَانٌ); أَبْنِيَاتٌ << أَبْنِيَةٌ = zgrade, sg. بِنَاءٌ); أَشْرِبَاتٌ << أَشْرِبَةٌ = pića, sg. شَرَابٌ), أَعْطِيَاتٌ << أَعْطِيَةٌ = darovi, sg. عَطَاءٌ).

Neke napomene o pluralu uopće

Pojedina imena (imenice i pridjevi) u arapskom jezičkoj praksi mogu imati po jedan pravilan, odn. nepravilan oblik množine, ali često imaju i po dva ili više oblika množina, od kojih je jedan pravilan ili su, pak, svi nepravilni. Tako od عَبْدٌ (= rob), manje-više su u upotrebi slijedeći oblici

množine: (pravilni) عَبْدُونَ, te nepravilni: أَعْبُدٌ ، عَبِيدٌ ، عُبُودٌ ، عِبَادٌ ، عُبُدٌ ، عُبُدٌ ، عَبَدٌ ، مَعْبَدَةٌ ، مَعْبُودَاءُ ، عِبِدَّى ، عِبِدَّةٌ ، عِبِدَّانٌ ، عِبْدَانٌ ، عُبْدَانٌ ، عِبِدَّاءُ ، أَعْبِدَةٌ ، أَعْبَادٌ .

- Od شَاهِدٌ (= svjedok) plurali su: شَاهِدُونَ ، أَشْهَادٌ ، شَهْدٌ ، شُهَّدٌ ، شُهُودٌ , dok je od: شَاهِدٌ (= primjer) pl. شَوَاهِدُ .

Dakle, nekad prema različitim značenjima neke riječi mogu postojati odgovarajući im različiti plurali, pa je tako od: بَيْتٌ (= stih), pl. أَبْيَاتٌ a od: بُيُوتٌ (= šator, kuća), pl. i dr.

Neki gramatičari oblike: فَعْلٌ ، فَعَلٌ i فَعِيلٌ ne smatraju nepravilnim pluralima, nego ih ubrajaju među oblike tzv. kvazi-plurala (أَشْبَاهُ ٱلْجَمْعِ), za koje ne postoji "nomen unitatis" (= اِسْمُ ٱلْوَحْدَةِ), kao što su, npr.: إِبِلٌ (= deve); أَثَاثٌ (= pokućstvo); ثَوْلٌ (= roj); خَيْلٌ (= konji); غَنَمٌ (= bravi) i dr.

Od ovih treba razlikovati prave zbirne imenice (za razumna bića) tzv. أَسْمَاءُ ٱلْجَمْعِ , koje također nemaju "nomen unitatis", kao i tzv. generičke kolektive (أَسْمَاءُ ٱلْجِنْسِ), koji imaju "nomen unitatis". O obje ove vrste zbirnih imenica bilo je govora pri razmatranju roda imena.

Nastavak -at(un) u pluralnim oblicima: فَعَالَةٌ i فُعُولَةٌ smatra se da je dodat njihovim osnovama, da bi pojačao zbirno značenje tih riječi (pa se taj nastavak naziva u arapskoj gramatici: تَاءٌ لِتَأْكِيدِ مَعْنَى ٱلْجَمْعِ = -at za pojačanje zbirnoga značenja).

Zbirno značenje, zapravo, imaju općenito nepravilni plurali, pa u njima ideja individuuma ne dolazi do izražaja. Pravilni, pak, plurali označavaju više odvojenih jedinki, pojedine dijelove i sl. Nepravilni plurali se po svome značenju često približavaju pojmu apstraktnih imenica. Po upotrebi su ženskoga roda, a u muškom se rodu mogu upotrijebiti samo po smislu (constructio ad sensum), tj. kad obilježavaju prirodni muški rod.

***

Neke riječi javljaju se samo u pluralnom obliku (tzv. pluralia tantum), te nemaju odgovarajućeg singulara od istoga im korijena, kao što su, npr.: تَعَاجِيبُ (= čudesa); شَمَاطِيطُ (= konji); مَحَاسِنُ (= tjelesne ljepote); هَزَائِزُ (= nedaće) i dr.[39]

Pravilni plurali, te nepravilni plurali na oblike: أَفْعُلٌ ، أَفْعَالٌ ، أَفْعِلَةٌ i فِعْلَةٌ upotrebljavaju se da bi označili broj od 3 do 9 osoba, predmeta, pojava i dr., pa se nazivaju: množine malobrojnosti (= جُمُوعُ ٱلْقِلَّةِ), a svi ostali oblici množine zovu se: množine mnoštva (جُمُوعُ ٱلْكَثْرَةِ), dakle, označavaju od 10, pa nadalje, jedinki, dijelova i dr. Međutim, ipak se svi ti oblici međusobno zamjenjuju u upotrebi za bilo koji broj označen nekim pluralom, a naročito kad određena riječ u praksi ima samo jedan oblik plurala.

39) Dalje primjere za to vidjeti kod Al-Syūṭīya, op. cit., II, str. 197-198 (u poglavlju: ذكر الجموع التى لايعرف لها واحد). Tu pogledati razne primjere u vezi s pluralom u nekoliko daljih poglavlja na str. 199-204.

BROJEVI - اَلْأَعْدَادُ[40]

(numeralia)

Kako se vidjelo, brojevi se svrstavaju među imena, pa se zato nazivaju u gramatici: أَسْمَاءُ ٱلْعَدَدِ = nomina numeralia. Po svojoj sintaksičkoj funkciji mogu biti imenice, pridjevi ili prilozi. Morfološki, za razne njihove grupe, imaju određene oblike, ali ti nisu specifični samo za njih. Izvode se iz trilitera, pa ih uglavnom nalazimo kod oblika imenica i pridjeva, obrazovanih iz tih korijena.

Prema rečenom, općenito ih možemo podijeliti na brojne imenice, brojne pridjeve i brojne priloge. Ovdje ćemo ih razmotriti, naravno, prvenstveno s morfološkog aspekta, i to, kako je uobičajeno, govoriti najprije o njihove dvije najvažnije grupe, naime, o glavnim i rednim brojevima, a zatim obraditi ostale njihove vrste (razlomke te razne brojne pridjeve i priloge).

1) Glavni brojevi - اَلْأَعْدَادُ ٱلْأَصْلِيَّةُ

(numeralia cardinalia)

Ovi brojevi imaju imeničku prirodu, a izvode se iz trilitera s posebnim, prostim oblicima za jedinice (1-19); od 11-19 sastavljeni su od jedinica i desetica; (20-90) su uglavnom pravilni plurali jedinica (bez nastavka -atun). Postoje još posebni oblici za brojeve 100 i 1000, a ostali brojevi tvore se u složene brojeve od gornjih oblika.

Kod jedinica od 3-10, oblici s nastavkom -at(un) služe uz imenice muškog roda, dok oblici bez njega stoje uz imenice ženskog roda.

Oblici brojeva 1-10 su slijedeći, navodeći muški, pa ženski rod (u zagradi);

---

40) Morfologiju brojeva obrađuje Caspari, itd., op. cit., I, poglavlje B. The numerals, str. 253-264, & 318-337. Uporedi o tome i djelo: Gramatika arapskog jezika... I dio..., napisali: Dr. Šaćir Sikirić, Muhamed Pašić i Mehmed Handžić, Sarajevo 1936, poglavlje: Brojevi..., str. 59-69.

اَلْأَوَالِى ,اَلْأُوَلُ a اَلْأُولَى ima pl. اَلْأُوَلُ (i rijetko: اَلْأُوَّلُ ; a za ženski se rod rijetko javlja i oblik: اَلْأَوَّلَةُ pl. اَلْأَوَّلَاتُ).

Redni brojevi od 11. do 19., kada su u neodređenom obliku, ostaju nepromijenjeni, naime s nastavkom -a. Upotrijebljeni sa članom, jedinice se mogu mijenjati (po padežima), ili, pak, ostati nepromijenjene, kao i desetice (tj. s nastavkom -a). Oblici rednih brojeva od 11. do 19. glase, dakle, ovako:

11. حَادِيَ عَشَرَ (f حَادِيَةَ عَشْرَةَ), odn. اَلْحَادِي عَشَرَ ili اَلْحَادِيَ عَشَرَ (f اَلْحَادِيَةُ عَشْرَةَ ili اَلْحَادِيَةَ عَشْرَةَ);

12. ثَانِيَ عَشَرَ (ثَانِيَةَ عَشْرَةَ);
13. ثَالِثَ عَشَرَ (ثَالِثَةَ عَشْرَةَ);
14. رَابِعَ عَشَرَ (رَابِعَةَ عَشْرَةَ);
15. خَامِسَ عَشَرَ (خَامِسَةَ عَشْرَةَ);
16. سَادِسَ عَشَرَ (سَادِسَةَ عَشْرَةَ);
17. سَابِعَ عَشَرَ (سَابِعَةَ عَشْرَةَ);
18. ثَامِنَ عَشَرَ (ثَامِنَةَ عَشْرَةَ);
19. تَاسِعَ عَشَرَ (تَاسِعَةَ عَشْرَةَ).

Redni brojevi za desetice (od 20. do 90.) isti su po obliku kao glavni (sa i bez člana), pa je, npr., dvadeseti (dvadeseta): (اَلْ) عِشْرُونَ itd. S jedinicama uza se, redni broj jedinica dođe ispred desetica, pa će, dakle, biti, npr.: 21. حَادٍ وَعِشْرُونَ ili اَلْحَادِى وَٱلْعِشْرُونَ (f. حَادِيَةٌ وَعِشْرُونَ ili اَلْحَادِيَةُ وَٱلْعِشْرُونَ). Oba dijela tih brojeva dobiju, po potrebi, određeni član, a uvijek su međusobno vezani veznikom " وَ ".

Redni brojevi za 100 i 1.000 isti su kao glavni, ali sa članom: اَلْمِائَةُ = stoti, a اَلْأَلْفُ = hiljaditi. U složenim brojevima s njima jedinice dođu naprijed, pa će se, npr., reći: اَلْحَادِى وَٱلْمِائَةُ = sto i prvi; اَلْحَادِيَةُ وَٱلْأَلْفُ = hiljadu i prva, i sl.

Postoje rijetke varijante za brojeve: ثَالٍ za ثَالِثٌ; خَامٍ za خَامِسٌ; سَاتٌّ i سَادٍ za سَادِسٌ.

3) Brojni pridjevi
(osim rednih)

a) *Dijelni (distributivni)* brojevi su oni koji odgovaraju na pitanje: po koliko (se javlja osoba, predmeta i dr.). Oni se u arapskom jeziku izražavaju na dva načina:

1. - Da se glavni broj u akuzativnom obliku ponovi, npr. (= jedan) po jedan; اِثْنَيْنِ ٱثْنَيْنِ = (dvije) po dvije; ثَلَاثَةً ثَلَاثَةً (f ثَلَاثًا ثَلَاثًا) = (tri) po tri itd.

2. - Akuzativom broja u obliku: فُعَالُ ili مَفْعَلُ, obično ponovljenim, kada je sam, a navodi se samo jednom, kada je s nekim od ovakvih oblika. Ovi

oblici važe za oba roda. Tako ćemo, npr., reći: ثُلاثَ ثُلاثَ, odn. مَثْلَثَ مَثْلَثَ = (tri) po tri; ali: مَثْنَى وَثُلاثَ وَرُبَاعَ = po dvije, tri ili četiri (žene) i sl.

Ti oblici za oba roda, od 1 do 10, su ovi: أُحَادَ i مَوْحَدَ = po jedan (jedna); ثُنَاءَ i مَثْنَى = po dva (dvije); ثُلاثَ i مَثْلَثَ = po tri; رُبَاعَ i مَرْبَعَ = po četiri; خُمَاسَ i مَخْمَسَ = po pet; سُدَاسَ i مَسْدَسَ = po šest; سُبَاعَ i مَسْبَعَ = po sedam; ثُمَانَ i مَثْمَنَ = po osam; تُسَاعَ i مَتْسَعَ = po devet; عُشَارَ i (rijetko) مَعْشَرَ = po deset.

Dalji ovakvi brojevi izražavaju se ponavljanjem glavnih u njihovom (nepromjenljivom) obliku u akuzativu, npr., od 11 do 19; أَحَدَ عَشَرَ أَحَدَ عَشَرَ (إِحْدَى عَشْرَةَ إِحْدَى عَشْرَةَ)= po jedanaest itd. - Tako se slično postupa s ostalim većim brojevima (s ponavljanjem glavnoga broja u odgovarajućim im oblicima u akuzativu muškog ili ženskog roda, već prema imenici na koju se odnose.

b) *Umnožni (multiplikativni) brojevi*

To su brojni pridjevi u obliku مُفَعَّل (ة) (tj. pasivnog participa II vrste glagola), izvedeni iz korijena glavnih brojeva. Odgovaraju našim brojevima složenim s nastavkom -struk, ali se često prevode i na druge načine (u vezi s odgovarajućim imenicama). Tako مُوَحَّدٌ = objedinjen, (slovo) s jednom tačkom i dr., dok se naše jednostruk prevodi sa: مُفْرَدٌ Dalji postojeći ovakvi brojni pridjevi imaju slijedeće oblike: مُثَنًّى (f مُثَنَّاةٌ) = dvostruk; مُثَلَّثٌ = trostruk; مُرَبَّعٌ= četverostruk; مُخَمَّسٌ = peterostruk; مُسَدَّسٌ = šesterostruk; مُسَبَّعٌ = sedmerostruk; مُثَمَّنٌ = osmerostruk; مُتَسَّعٌ = deveter - ostruk; مُعَشَّرٌ = deseterostruk.

c) *Brojni pridjevi na oblik* فُعَالِيٌّ (ة), izvedeni iz korijena glavnih brojeva (1-10), a označavaju od koliko se dijelova sastoji neka cjelina /koliko nešto ima: lakata (dužine, visine); neka riječ suglasnika, odn. radikala; neka pjesma stihova i dr./. Oblici su im, prema tome:

عُشَارِيٌّ ، تُسَاعِيٌّ ، ثُمَانِيٌّ ، سُبَاعِيٌّ ، سُدَاسِيٌّ ، خُمَاسِيٌّ ، رُبَاعِيٌّ ، ثُلاثِيٌّ ، ثُنَائِيٌّ ، أُحَادِيٌّ

4) Brojni prilozi

a) *Brojni prilozi u značenju:* jedanput, dvaput itd., mogu se izraziti na dva načina: 1) akuzativom od "nomen vicis" (oblika; فَعْلَةٌ) izvedenog iz

korijena glagola uz koji stoji ovaj prilog, ili, ako nema "nomen vicis", onda akuzativom infinitiva odgovarajućeg glagola. Tako bi se reklo, npr.:

ضَرَبَهُ ضَرْبَةً (ضَرْبَتَيْنِ ، ضَرَبَاتٍ) = Udario ga je jedanput (dvaput, više puta); ili, infinitivom: أَرْسَلَهُمْ إِرْسَالاً (إِرْسَالَيْنِ ، إِرْسَالاَتٍ) = Poslao ih je jedanput (dvaput, više puta) i sl.

2) Drugi je način da se izraze ovakvi brojni prilozi pomoću riječi: مَرَّةٌ (ili كَرَّةٌ ، دَفْعَةٌ ، تَارَةٌ i sl.) u akuzativu (uz akuzativ nekog broja, od tri pa dalje), npr.: مَرَّةً = jedanput, مَرَّتَيْنِ = dvaput, ثَلاَثَ مَرَّاتٍ (ili: ثَلاَثَ مِرَارًا) = triput itd., a مَرَّاتٍ ili مِرَارًا = više puta; ثَلاَثِينَ تَارَةً = trideset puta; مِائَةَ دَفْعَةٍ = sto puta; أَلْفَ كَرَّةٍ = hiljadu puta i sl.

b) *Redni brojni prilozi* u značenju; prvi put, drugi put itd., imaju oblik akuzativa odgovarajućeg rednog broja, u muškom rodu, npr.: أَوَّلاً = prvi put; ثَانِيًا = drugi put; ثَالِثًا = treći put itd. - Drugi je način da redni broj (u odgovarajućem rodu) dođe u akuzativu, kao atribut uz riječ: مَرَّةٌ (تَارَةٌ , دَفْعَةٌ، كَرَّةٌ i sl.), naravno u akuzativu, npr.: مَرَّةً رَابِعَةً = četvrti put; تَارَةً خَامِسَةً = peti put; دَفْعَةً سَادِسَةً = šesti put; كَرَّةً سَابِعَةً = sedmi put i sl.

5) Razlomci - اَلْكُسُورُ

Razlomak (اَلْكَسْرُ) je brojna imenica koja označava dio određenog broja iz čijeg se korijena obrazuje. Osim (نِصْفٌ (نَصْفٌ ، نُصْفٌ ، نَصِيفٌ, pl. أَنْصَافٌ) = pola, polovina, postoje posebni oblici za razlomke od 3 do 10. Oni dolaze na oblike: فُعْلٌ ili فُعُلٌ (rjeđe: فَعِيلٌ), a plural za sve je: أَفْعَالٌ , pa bi ti oblici glasili: ثُلْثٌ ، ثُلُثٌ (ثَلِيثٌ) = trećina; رُبُعٌ ، رُبْعٌ = četvrtina; خُمُسٌ ، خُمْسٌ (خَمِيسٌ) = petina; سُدْسٌ ، سُدُسٌ ، سَدِيسٌ = šestina; سُبْعٌ ، سُبُعٌ ، سَبِيعٌ = sedmina; ، ثُمُنٌ ، ثُمْنٌ ثَمِينٌ = osmina; تُسْعٌ ، تُسُعٌ ، تَسِيعٌ = devetina; عُشْرٌ ، عُشُرٌ ، عَشِيرٌ = desetina.

Prema nekim arapskim jezičarima, oblici: ثَلِيثٌ i خَمِيسٌ, a pogotovu: رَبِيعٌ, nisu upotrebljivi u ovom značenju razlomka (nego u nekim drugim značenjima). Oblik: مِفْعَالٌ upotrebljava se samo za razlomke: مِرْبَاعٌ = četvrtina i مِعْشَارٌ = desetina (pored navedenih njihovih drugih oblika u tom značenju).

Razlomci manji od desetine opisuju se na razne načine: pomoću glavnih brojeva ili spomenutih razlomaka, a nekad koristeći te obje vrste brojeva u raznim kombinacijama, kao što je u primjerima: ثَلاَثَةُ أَجْزَاءٍ مِنْ عِشْرِينَ جُزْءًا =

tri dvadesetine; نِصْفُ ٱلْعُشْرِ = jedna dvadesetina; عُشْرُ ٱلْعُشْرِ = jedna stotnina; نِصْفٌ وَرُبْعٌ = tri četvrtine, itd.

6. Brojna imenica oblika: فِعْلٌ,

izvedena iz korijena glavnih brojeva (od 3 do 10), upotrijebljena (priloški) u akuzativu, sa ili bez člana, označava određeni period, nakon koga se nešto redovno obavlja (kao, npr., napajanje deve). Tako bi, npr.: ثِلْثًا ili اَلثِّلْثَ značilo: svaki treći dan, što isto važi i za osale ove brojeve, čiji su oblici, dakle, redom od 4 do 10: رِبْعٌ ، خِمْسٌ ، سِدْسٌ ، سِبْعٌ ، ثِمْنٌ ، تِسْعٌ i عِشْرٌ .

ZAMJENICE

(osim ličnih) [41]

U nekoliko slijedećih poglavlja iznijet će se najvažnije o oblicima zamjenica: pokaznih (zajedno s određenim članom), odnosnih, upitnih, te onih koje mi nazivamo neodređene, a u tradicionalnoj arapskoj gamatici nisu izdvojene u zasebnu vrstu.

Lične zamjenice, iz određenih razloga, što će biti kasnije objašnjeno, obradit će se nakon razmatranja morfologije tzv. deverbalnih imena (ranije samo kratko spomenutih), neposredno pred početak obrade glagola i njegovih formi u užem smislu.

1. Pokazne zamjenice - أَسْمَاءُ ٱلْإِشَارَةِ

(pronomina demonstrativa)

Te zamjenice po obliku su proste ili složene. Razlikuju se po rodu, promjenljive (po padežima) su samo u dualu, a plural im je zajednički (pluralis communis).

a) *Proste pokazne zamjenice su:*

Muški rod sg.: ذَا (= ovaj); du: ذَانِ (gen. i ak. ذَيْنِ ili rjeđe: ذَيْنَ); ženski

41) Zamjenice, izuzev lične, razmatraju se kod Caspari, itd., op. cit., I, str. 264-278, & 338-353.

rod, sg.: ذى / ذهْ ، ذه ، ذِهِى ، ili تَا ، تِى (تِهْ ، تِهِ ، تِهى) du: تَانِ i تَانِّ (gen. i ak. تَيْنِ i rjeđe: تَيْنِّ); pl. com.: أُولاءِ ، أُلاء ، أُولَى ، أُلَى ، أُلا .

Slova أو izgovaraju se kao kratko "u" u oblicima: أُولَى i أُولاءِ (kao i onim složenim, koji će dalje biti navedeni). To se piše tako da bi se u pismu razlikovalo (kad se ne označe vokali) od riječi: إِلَى = prema, i آلاءٌ = dobročinstva.

Deminutivni oblici ovih zamjenica glase: m. sg. ذَيَّا , du: ذَيَّانِ; f: تَيَّا, du: تَيَّانِ; pl. com.: أُولَيَّا ، أُولَيَّاءِ .

b) *Složene pokazne zamjenice*

Ove zamjenice tvore se od prostih oblika na četiri načina.

1) Prefigiranjem prostoj zamjenici partikule هَا (tzv. حَرْفُ التَّنْبِيهِ= predmetak za upozorenje), pa se dobiju složeni oblici sg. m. هَذَا f, هَذِهِ (هَذى ، هَاتِى ، هَاتِه ، هَاتَا ،); du. m. هذَانِ f. هَاتَانِ; pl. com. هَؤُلاءِ (هَؤُلا ، هَاؤُلا).

Neki u du. m. kažu: هَذَانِّ . Deminutiv od هَذَا je: هَذَيَّا f هَاتَيَّا , pl. com.هَؤُلَيَّاءِ

2) Sufigiranjem spojene lične zamjenice za drugo lice (tzv. كَافُ ٱلْخِطَابِ= kāf za oslovljavanje), pa se dobiju slijedeći oblici: sg m ذَاكَ (i rijetko, a po nekim pogrešno obrazovano: ذَائكَ < ذَلكَ) f تَاكَ ، تِيكَ ، ذِيكَ; du. m. ذَانِكَ, f تَانِكَ; pl. com. أُلاكَ i أُولاكَ , te أُلائكَ i أُولائكَ . Kad je oslovljeno lice žensko, mj. كَ upotrijebit će se: كِ (za sve ove).

3) Infigiranje pokaznog sloga: لِ (tzv. لاَمُ ٱلْبُعْدِ = lām za udaljenost) između prostog oblika pokazne zamjenice i zamjeničkog sufiksa za drugo lice (كَ ، كِ ، كُمَا ، كُمْ ، كُنَّ), već prema rodu i broju imenice uz koju dolaze ove složene pokazne zamjenice. Evo tih oblika (za drugo lice muškog roda): sg. ذَلكَ (ذَالكَ); f تِلْكَ (i تَالكَ); du. m. ذَانِّكَ (po nekim je to dual od: ذَاكَ), f تَانِّكَ (po nekim dual od: تَاكَ, sa drugim "n" za pojačanje); pl. com. أُلالكَ ili. أُولالكَ .

4) Postoje i ovakve kombinacije za pokazne zamjenice: sg m هٰذَاكَ ili هَاذَاكَ; f هَاتَاكَ i هَاتِيكَ ; pl. com. هٰؤُلائكَ i sl.

Deminutiv od هٰذَاكَ je هٰذَيَّاكَ pl. هٰؤُلَيَّائكَ .

c) *Određeni član* - أَدَاةُ ٱلتَّعْرِيفِ (articulus determinatus)

On se, također, naziva: حَرْفُ ٱلتَّعْرِيفِ ، لاَمُ ٱلتَّعْرِيفِ ، أَلْأَلِفُ وَٱللاَّمُ ili samo أَللاَّمُ. Sastavljen je od pokaznog suglasnika i protetskog ا ispred (radi olakšanja izgovora). Neki gramatičari smatrali su ovo ا sastavnim, prvobitnim

dijelom člana, ali da to, po svoj prilici, nije tako, pokazuje njegovo odbacivanje u nekim dijalektima, pa neki, npr., govore لَحْمَر mj. اَلْأَحْمَر i sl.

U dodiru s riječima (ispred i iza sebe, odn. s određenim suglasnicima) član doživljava izvjesne glasovne promjene, pa pobliže o tome treba pogledati u fonetici.

Piše se uvijek sastavljen s riječju kojoj pripada.

Prvobitno pokazno značenje člana sačuvano je do danas u nekim slučajevima, kao, npr., u: اَلْيَوْمَ = danas (tj. ovoga dana), اَلْآنَ = sada (tj. ovoga trenutka) i dr.

Inače, određeni član odavno je dobio posebnu funkciju i značenje, o čemu će biti govora u sintaksi, kao i o tome da se on, iako vrlo rijetko, upotrebljavao kao odnosna zamjenica (= اَلَّذِى).

2. Odnosne zamjenice - اَلْأَسْمَاءُ الْمَوْصُولَةُ
(pronomina relativa)

Ove zamjenice (nazivane i: اَلْمَوْصُولَاتُ) imaju osnovne oblike (u jednini): اَلَّذِى (f اَلَّتِى), مَنْ ، مَا ، أَيٌّ (f أَيَّةٌ), a uz to izvjestan broj varijantnih oblika, kako će se vidjeti iz daljeg izlaganja.

Te zamjenice imaju slijedeće oblike:

sg. m.: اَلَّذِى (=koji), f اَلَّتِى ; du. m. اَللَّذَانِ, f اَللَّتَانِ ; pl. m. اَلَّذِينَ f اَللَّاتِى .

Oblici اَلَّذِى ، اَلَّتِى, i اَلَّذِينَ pišu se tako (nepravilno) zbog njihove česte upotrebe.

Varijante, od kojih su neke sasvim rijetko u upotrebi, jesu za: اَلَّذِى ove (sg): اَلَّذْ ، اَلَّذِ ، اَلَّذِيُّ ، اَلَّذِيْ ، لَذِى du: اَللَّذَانِّ ، اَللَّذَا, pl.: اَلَّذِى ، اَلْلَاءِ ، اَللَّائِى ، اَللَّاؤُونَ ، اَلْأُلَى (rijetko pisano: اَلْأُولَى); za اَلَّتِى su: sg. اَلَّتِ ، اَلَّتْ ، اَللَّاتِى ; du: اَللَّتَانِّ ، اَللَّتَا i pl.: اَللَّاتِ ، اَللَّآتِ ، اَللَّوَاتِى ، اَللَّوَاتِ ، اَللَّوَا ، اَللَّائِى ، اَللَّاءِ ، اَلْأُلَى ، اَلْأُولَى .

Oblik اَلَّذِى (za nominativ) bio je prvobitno kosi padež (genitiv, akuzativ), koji je vjerojatno potisnuo stariji oblik: اَللَّذُو, kao što je slično za: اَللَّذِينَ mj. ranijeg: اَللَّذُونَ (za nominativ, a اَللَّذِينَ za ostale padeže), kako neki arapski gramatičari navode da je اَلَّذُونَ bilo upotrebljavano nekad u plemenu Huzejl (هُذَيْلٌ).

Mjesto اَلَّذِى i اَلَّتِى neki su Arapi (naročito pleme Tajji' = طَيِّءٌ) upotrebljavali oblike od ذُو (i ذَاتُ f), ali ذُو može biti nepromjenljivo, pa služiti i za ženski rod. Oblici su ovih riječi (u značenju: koji, itd.) ovi, sg. m: ذُو (gen.

ذى, ak. ذَا) du: ذَوَا (gen., ak.: ذَوَيْ); pl. ذَوُو (gen., ak. ذَوِى); sgf: ذَاتُ (gen., ak. ذَاتُ ili ذَاتِ) du ذَوَاتَا (gen .ak: ذَوَاتَيْ); pl: ذَوَاتُ (gen., ak. ذَوَاتُ ili ذَوَاتِ).

Zamjenice اَلَّذِى i اَلَّتِى mogu imati i deminutivne oblike, a to su (za اَلَّذِى): sg. اَللَّذَيَّا; du; اَللَّذَيَّانِ pl.; اَللَّذَيُّونَ (za اَلَّتِى); sg. اَللَّتَيَّا; du: اَللَّتَيَّانِ ; pl.: اَللَّتَيَّاتُ .

Riječ مَنْ, kao odnosna zamjenica, kad je određena (مَوْصُولٌ), odgovara našem: onaj koji, a može imati i kolektivno značenje: oni (ljudi) koji. Kad je, pak, neodređena (مَوْصُوفٌ), odgovara našem: neko ko. Odnosi se uglavnom na razumna bića. O njenoj upotrebi (kao i upotrebi ostalih odnosnih zamjenica) govori se u sintaksi odnosnih rečenica. Po obliku je zamjenica مَنْ nepromjenljiva.

Riječ مَا, kao odnosna zamjenica, kad je određena, odgovara našem: ono što, a neodređena odgovara našem: nešto što. I ona može imati zbirno značenje: oni (predmeti i sl.) koji. Odnosi se na sve osim razumnih bića. Po obliku ostaje nepromijenjena.

Zamjenica أَيٌّ (onaj) koji, u jednini je potpuno promjenljiva (kao i u ženskom rodu أَيَّةٌ), ali njen dual i plural ne dolaze u upotrebi. Oblik أَيٌّ nekada se upotrijebi i mjesto oblika za ženski rod.

Postoje i složeni oblici sa أَيٌّ, naime; nom. أَيُّمَنْ = ma (bilo) ko, ko god; أَيُّمَا = ma (bilo) šta, šta god. Prvi dio ovih složenica može se mijenjati po padežima: gen. أَيِّمَنْ ، أَيِّمَا ; ak. أَيَّمَنْ ، أَيَّمَا .

3. Upitne zamjenice - أَسْمَاءُ آلإِسْتِفْهَامِ
(Pronomina interrogativa)

Pri podjeli imena u starijim arapskim gramatikama ove zamjenice (kao i neke druge poznate kod nas: prisvojne, neodređene, povratne) nisu spomenute kao zasebna vrsta, zbog raznih razloga, koji će se moći razabrati iz daljeg izlaganja u ovom radu.

Upitne zamjenice u arapskom jeziku imaju (osim اَلَّذِى ، اَلَّتِى) iste osnovne oblike kao odnosne zamjenice, ali im je prvobitno značenje upitno. To su, dakle: مَنْ ، مَا i أَيٌّ .

Zamjenica مَنْ = ko, koji potpuno je danas nepromjenljiva, ali je u ranije doba (u poeziji) mogla imati različite oblike za broj, rod i padeže. To su ovi oblici: sg. m; nom. مَنُو (gen. مَنِى , ak. مَنَا); du: مَنَانْ (gen. i ak: مَنَيْنْ); pl.: مَنُونْ

(gen. i ak: مَنِينْ); sg. f: مَنَهْ ili مَنْتْ, du: مَنْتَانْ ili مَنَتَانْ (gen. i ak.: مَنْتَيْنْ ili مَنَتَيْنْ); pl. مَنَاتْ.

Oblik مَنْ može biti pojačan pokaznim ذَا, pa bude: مَنْ ذَا = ko (koji) to.

Upitna zamjenica مَنْ iza prijedoga لِ, tj. لِمَنْ odgovara našem: čiji (tj. našoj prisvojno-upitnoj zamjenici, a u arapskom je لِمَنْ za sve brojeve i rodove), npr.: لِمَنْ هَذَا ٱلْكِتَابُ = Čija je ovo knjiga? To se isto može izraziti tako da مَنْ bude drugi član (ٱلْمُضَافُ إِلَيْهِ) genitivne veze (اَلْإِضَافَةُ), tj. iza odgovarajuće imenice, pa bi gornja rečenica glasila: كِتَابُ مَنْ هَذَا (s potpuno istim značenjem).

Upitna zamjenica مَا = šta, što, uvijek ne nepromjenljiva, ali se poslije nekih prijedloga može skratiti, pa glasi: مَ, a piše se zajedno s njima: فِيمَ ، (عَنْ مَا >) عَمَّ ؛ (عَلَى مَا >) عَلاَمَ ؛ (حَتَّى مَا >) حَتَّامَ ؛ بِمَا >) بِمَ ، (إِلَى مَا >) إِلاَمَ (> فِيمَا) ، لِمَ (> لِمَا) i مِمَّ (> مِنْ مَا).

I مَا može biti pojačano pokaznim ذَا pa glasi: مَاذَا = šta to.

Upitna zamjenica أَيٌّ (f أَيَّةٌ) = koji, dolazi najviše kao prvi član genitivne veze s pripadajućom imenicom ili ličnim zamjenicama u dualu i množini, pa imamo, npr. أَيُّ صَدِيقٍ ؟ = Koji prijatelj? ili: أَيَّةُ فَتَاةٍ ؟ = Koja djevojka? - Sa ličnim zamjenicama će glasiti: أَيُّنَا = ko (koji) od nas; أَيُّكُمْ = ko (koji) od vas; أَيُّكُمَا ، أَيُّكُنَّ = koja od vas: أَيُّهُمَا ، أَيُّهُمْ = ko (koji) od njih, f أَيُّهُنَّ . U svim ovim slučajevima أَيٌّ se mijenja po padežima (pune promjene).

Zamjenica أَيٌّ rijetko stoji sama, pa je tada u pauzalnoj formi, a ima sve brojeve i padeže, naime: sg. m. أَيٌّ ili أَيْ ; du: أَيَّانْ ; pl. أَيُّونْ ; sg. f: أَيَّهْ du: أَيَّتَانْ; pl: أَيَّاتْ .

Oblik أَيٌّ nekada se ispred pronominalnih sufiksa skraćuje u أَيْ, npr.: أَيْهُمَا (mj. أَيُّهُمَا) = koji od njih dvojice (koja od njih dvije, koje od njih dvoje) i sl.

Oblik أَيُّمَا = ko, koji (općenitog je i neodređenog značenja), kao u primjeru: أَيُّمَا أَحَبُّ إِلَيْكَ هُوَ أَمْ أَنَا ؟ = Ko ti je (ili: Koji ti je) od nas dvojice draži, on ili ja?

Rijedak je oblik: أَيْمَ = šta (npr.: أَيْمَ هُوَ ؟ = Šta je on? أَيْمَ تَقُولُ ؟ = Šta kažeš?.

Napomena: أَيُّ شَيْءٍ (i vulgarno: أَيْشْ) znači isto što i upitno مَا = šta, što?

Upitne riječi: أَنَّى ، أَيَّانَ ، أَيْنَ ، كَأَيِّنْ ، كَمْ ، كَيْفَ , i مَتَى obrađene su među prilozima, na mjestima koja im pripadaju, s obzirom na njihovo posebno značenje, prema tome o čemu se pita (mjestu, vremenu, količini, načinu).

4. Neodređene zamjenice
(pronomina indefinita)

Za ovu vrstu zamjenica ne postoje posebni oblici, pa ni one nisu izdvajane u samostalnu vrstu imena. Naše neodređene zamjenice, bile one imeničke (npr. neko, niko, svako, nešto) ili pridjevske (npr. neki, nikakav, svaki) izražavaju se zajedno određenim riječima i izrazima, od kojih ćemo ovdje navesti one najvažnije.

Tako će biti: *neko* (neki, kogod, nekakav, jedan) = أَحَدٌ، وَاحِدٌ، بَعْضٌ، إِنْسَانٌ، فُلاَنٌ، رَجُلٌ، (ovo posljednje, s. f: فُلاَنَةٌ prevodi se i: taj i taj (f ta i ta)/.

Niko (nijedan) = أَحَدٌ، وَاحِدٌ, (iza negacije: لا ili neke druge).

Iko (ijedan, ikakav) = أَيُّ رَجُلٍ، مَنْ كَانَ، كَائِنًا مَنْ كَانَ، كَيْفَمَا كَانَ ili مَا (stavljeno iza imenice)

Svako (svaki) = كُلٌّ.

Ko (koji) god, ma ko (koji), bilo ko (koji) = كُلُّ مَنْ، كَائِنًا مَنْ كَانَ، أَيًّا كَانَ.

Kakav god, ma (bilo) kakav = مَهْمَا كَانَ، كَيْفَمَا كَانَ

Nešto (štogod): شَيْءٌ, rjeđe: هَنٌ، هَنَةٌ

Ništa = لا شَيْءٌ, *Išta* = أَيُّ شَيْءٍ . *Svašta* = كُلُّ شَيْءٍ

Šta god, ma (bilo) šta = مَهْمَا .

O izražavanju *povratne zamjenice* u arapskom jeziku vidjeti odlomak o povratnim glagolima u sintaksi, a naše prisvojne zamjenice izražavaju se oblicima ličnih zamjenica, koje će se razmotriti u morfologiji, nakon pregleda oblika deverbalnih imena, a prije obrade čisto glagolskih oblika, koji su morfološki povezani s oblicima ličnih zamjenica.

DEVERBALNA IMENA (POJEDINAČNO)

Za razliku od ranije datog kratkog pregleda ove vrste imena, ovdje će se opširnije razmotriti spomenutih osam vrsta deverbalnih imena, i to sve pojedinačno. Kako je navedeno, tu spadaju slijedeće grupe tih imena: 1. glagolske imenice; 2. imena jednokratnosti; 3. imena za način; 4. imena mjesta i vremena; 5. imena oruđa, 6. glagolski pridjevi (aktivni i pasivni participi), 7. obični i intenzivni pridjevi, 8 elativi.

Neka od ovih imena imaju određene, pravilne oblike, dok oblik i upotrebu drugih određuje sama jezička praksa.

GLAGOLSKE IMENICE - أَسْمَاءُ ٱلْفِعْلِ

(Nomina verbi) [42]

Nazivaju ih i infinitivi (ٱلْمَصَادِرُ), ili neodređeni načini (صِيَغُ ٱلْمَصَادِرِ) ali su one, ustvari, apstraktne imenice koje u određenim slučajevima imaju verbalnu rekciju. U prvoj, osnovnoj vrsti glagola (izvedenoj iz trilitera) imaju raznolike oblike, koji se djelimično češće vežu za glagole određenih formi. Kod glagola izvedenih vrsta uglavnom imaju određene, ustaljene oblike, koji se pretežno upotrebljavaju uz pojedinu izvedenu vrstu glagola.

Značenja izvedenih glagolskih vrsta semantički su, manje-više, povezana s osnovnim značenjima prve vrste. Ona su često mnogobrojna, a neki tipovi tih značenja pretežnije se vežu za određene oblike infinitiva prve vrste glagola.

Infinitivi (masdari) I vrste glagola [43]

Ovi infinitivi imaju različite oblike, obrazovane svim onim spomenutim načinima tvorbe. Na prvom mjestu je izmjena kratkih vokala (alternacija), koja se javlja, manje-više, u svim oblicima ovih masdara. Po učestalosti slijedi afiksacija, gdje je najviše zastupljena sufiksacija (pomoću 13 sufiksa: ā' u, -iyā, -ān, -at, -ānat, -niyat, -uwwat, -iyat, -iyyat, -ūt, -ūtā, -ā, -iyya); zatim dolaze tri prefiksa (hamza, t-, m-) i tri infiksa (-an, -aw-, -ay-). Na trećem mjestu je prolongacija vokala, a naročito između drugog i trećeg radikala. Potom slijedi geminacija drugog ili trećeg radikala. Najrjeđa je reduplikacija trećeg radikala.

Prema priloženom pregledu oblika infinitiva trilitera, postoje 144 pravilna oblika. Međutim, usljed donekle poremećene strukture određenih vrsta korijena, u izvedenim oblicima infinitiva iz njih, javljaju se izvjesna odstupanja od norme. Iz nepravilnosti nastaju usljed geminacije drugog radikala (tip مُضَاعَف, tj.1-2-2), te usljed javljanja hamze na nekom mjestu u korijenu (tip مَهْمُوز), kao i javljanja slabih suglasnika "w" ili "y" u korijenu (tipovi: أَجْوَف، نَاقِص i لَفِيف). Ipak, ti nepravilni oblici lahko se daju svesti na one pravilne.

Veće odstupanje od pravilnih oblika nalazimo kod grupe od 16 "krnjih" oblika infinitiva trilitera, jer tu dolazi do gubitka nekog radikala (najviše prvog), pa se ti oblici ne mogu normalno izvoditi iz pravilnih oblika.

---

42) U vezi s infinitivima u semitskim jezicima (a za arapski I poglavlje: Les noms d'action arabes, str. 1-27) u djelu: L'infinitis semitique... par J. M. Solā-Sole, Paris 1961, pp. XXVII+207.

43) Arapskom infinitivu I vrste glagola posvećena je studija: Teufik Muftić, Infinitivi trilitera u arapskom jeziku, Sarajevo 1966, str. VIII+197.

I VRSTA: OBLICI INFINITIVA TRILITERA

1	فَعْل	28	اِفْعِيلَاءُ	55	مَفْعُولَة
2	فُعْل	29	اِفْعِيلَى	56	فَنْعَلَى
3	فِعْل	30	تُفْعَل	57	فَنْعَلُولَة
4	فَعَل	31	تُفْعُل	58	فَوْعَلَى
5	فَعِل	32	تَفْعَال	59	فَيْعَال
6	فُعَل	33	تِفْعَال	60	فَيْعَلَى
7	فُعُل	34	تُفْعُول	61	فَيْعُول
8	فِعَل	35	تِفِعَّال	62	فَيْعُولَة
9	فِعِل	36	تَفْعَلَة	63	فَيْعَلُولَة
10	فَاعِل	37	تَفْعُلَة	64	فِعَّوْل
11	فَعَال	38	تَفْعِلَة	65	فُعَيْلَاءُ
12	فُعَال	39	تَفْعَالَة	66	فُعَيْلَى
13	فِعَال	40	تِفْعَالَة	67	فَعْلَاءُ
14	فَعُول	41	مَفْعَل	68	فُعْلَاءُ
15	فُعُول	42	مَفْعُل	69	فَعَلَاءُ
16	فِعُول	43	مَفْعِل	70	فَعِلَاءُ
17	فَعِيل	44	مِفْعَل	71	فُعُلَاءُ
18	فُعِيل	45	مِفْعَال	72	فَاعُولَاءُ
19	فِعِيل	46	مَفْعُول	73	فَعَالَاءُ
20	فَعَّال	47	مَفْعَلَة	74	فِعَّلَاءُ
21	فِعَّال	48	مَفْعُلَة	75	فِعِّيلَاءُ
22	فِعِلّ	49	مَفْعِلَة	76	فِعْلِيَاءُ
23	اَفْعَل	50	مِفْعَلَة	77	فَعْلَان
24	اَفْعَلِيَّة	51	مَفْعَلِيَة	78	فُعْلَان
25	أُفْعُول	52	مَفْعَلِيَّة	79	فِعْلَان
26	أُفْعُولَة	53	مَفَاعِلَة	80	فَعَلَان
27	اِفْعِيل	54	مَفْعُولَاءُ	81	فُعُلَّان

82	فِعِلاَّن	109	فُعَلْنِيَة	136	فِعِلَّى
83	فَعْلَة	110	فَعْلُوَّة	137	فُعْلِيّ
84	فُعْلَة	111	فَعَلُوَّة	138	فِعْلِيّ
85	فِعْلَة	112	فِعْلِيَة	139	فُعْلَل
86	فَعَلَة	113	فِعِلِيَة	140	فُعْلُل
87	فَعُلَة	114	فَعَالِيَة	141	فَعَلاَل
88	فَعِلَة	115	فَعُولِيَة	142	فَعْلُولَة
89	فُعُلَة	116	فُعُولِيَة	143	فُعْلُولَة
90	فُعِلَة	117	فَعْلِيَّة	144	فَعْلُولِيَّة
91	فِعَلَة	118	فُعْلِيَّة	"KRNJI" OBLICI	
92	فَاعِلَة	119	فِعْلِيَّة		
93	فَاعُولَة	120	فَعَلِيَّة	145	اِعْل
94	فَعَالَة	121	فَعُولِيَّة	146	اِعَال
95	فُعَالَة	122	فُعُولِيَّة	147	أُعُول
96	فِعَالَة	123	فِعُولِيَّة	148	اِعْلاَن
97	فَعُولَة	124	فِعِيلِيَّة	149	اِعْلَة
98	فُعُولَة	125	فَعْلُوت	150	اِعَالَة
99	فعُولَة	126	فَعَلُوت	151	عَلَة
100	فَعِيلَة	127	فَعَلُوتَى	152	عُلَة
101	فَعُّولَة	128	فَعْلَى	153	عِلَة
102	فُعُّولَة	129	فُعْلَى	154	تُعَل
103	فَعَلَّة	130	فِعْلَى	155	تُعَال
104	فَعُلَّة	131	فَعَلَى	156	اِفَال
105	فَعِلَّة	132	فَعِيلَى	157	فِلَة
106	فُعُلَّة	133	فُعِّيلَى	158	فَع
107	فِعِلَّة	134	فِعِّيلَى	159	فَعَة
108	فِعْلاَنَة	135	فُعُلَّى	160	فِعَة

Infinitivi s prefiksom ma-, odn. mi -
(اَلْمَصْدَرُ الْمِيمِيُّ)

Zbog nekih osobitosti izdvaja se 15 infinitiva (br. 41-55: maf'al-maf'ulat na našoj tabeli infinitiva trilitera) s prefiksima ma-, odn. mi-, a koji se uglavnom slažu s oblicima imena mjesta i vremena, uz neke određene razlike, o kojima će sada biti riječi.

Kod glagola tipa مثَال, nekada ovaj infinitiv dobije oblik: مَفْعَلٌ, npr.: مَوْحَلٌ، مَوْضَعٌ, ali inače ima oblik مَفْعِلٌ (tj. kao kod imenica mjesta i vremena).

Glagoli tipa أَجْوَف u ovom inf. oblika مَفْعَلٌ pretvaraju 2. radikal "w" s vok, "a" u dugo "ā", te nastanu oblici, kao: مَعَادٌ، مَآلٌ، مَآبٌ, pa i neki sa 2. radikalom "y", npr.: مَشَاعٌ . Međutim, ovi posljednji (razreda a/i) obično imaju oblik: مَفْعِلٌ, s tim što se 2. radikal "y" stapa sa "j" u dugo "ī", pa nastanu oblici, npr.: مَعِيشٌ، مَصِيرٌ، مَسِيرٌ، مَزِيدٌ، مَجِيءٌ، مَبِيتٌ i sl.

Za razliku od imena mjesta i vremena u obliku: مَفْعِلٌ, od مَصْدَرٌ مِيمِيٌّ obično se javlja oblik: مَفْعَلٌ, pa će biti, npr.: مَفَرٌّ، مَضْرَبٌ، مَحْمَلٌ، مَحْبَسٌ، مَجْلَسٌ (prema: مَحْبِسٌ، مَجْلِسٌ itd.)

Kod glagola tipa نَاقِص u obliku: مَفْعَلٌ ovaj infinitiv doživljava iste promjene oblika kao što su one kod imenica mjesta i vremena, pa, npr., imamo oblike: مَسْرًى، مَجْرًى i sl.

Ovaj infinitiv daje prednost obliku: مَفْعَلَةٌ, prema مَفْعُلَةٌ ili مَفْعِلَةٌ kod imenica mjesta i vremena. Podložan je, naravno, određenim promjenama oblika, kao i one, kad je izveden iz nepravilnog korijena.

Tako će, npr., مَصْدَرٌ مِيمِيٌّ glasiti; مَحْمَدَةٌ، مَرْثَاةٌ (< مَرْثَيَةٌ) prema مَحْمِدَةٌ، مَرْثِيَةٌ i sl.

Kod proširenih vrsta trilitera, te kod kvadrilitera, imenice mjesta i vremena imaju iste oblike kao njihovi odgovarajući pasivni participi.

Isti se takvi oblici upotrebljavaju i kao مَصْدَرٌ مِيمِيٌّ, npr.: مُمَزَّقٌ (< مَزَّقَ); مُنْقَلَبٌ; مُتَحَامَلٌ (< تَحَامَلَ); مُتَقَلَّبٌ (< تَقَلَّبَ); مُغَارٌ (< أَغَارَ); مُقَاتَلٌ i مُقَاتَلَةٌ (< قَاتَلَ); مُشْتَكًى (< اشْتَكَى); مُسْتَهْدَجٌ (< اسْتَهْدَجَ); مُصَلْصَلٌ (< صَلْصَلَ) (< انْقَلَبَ) i sl.

a) *Nepravilni oblici infinitiva*

Kod korijenskog tipa 1-2-2 dolazi i u infinitivu do stapanja drugog i

trećeg radikala u jedan udvojen suglasnik, pa se mjesto normalnih oblika javljaju oni s geminatama, npr.: mj. فَعْلَةٌ : فَرَّةٌ; فُعْلَةٌ : غُرَّةٌ; فِعْلَةٌ : شِدَّةٌ; تَفْعِلَةٌ : تَغِرَّةٌ; مَفْعَلٌ : مَرَدٌّ i sl.

Kod tipa l-wy-3 u obliku فَعْلٌ, te inače u oblicima sa zatvorenim prvim slogom, slabi suglasnici "w" i "y" tvore s prethodnim vokalom "a" diftonge: aw odn. ay, npr.: صَوْمٌ، مَيْلٌ، قَوْمَةٌ، شَيْخُوخَةٌ i sl.

Infinitivi tipa: l-w-3 mogu u obliku فُعُولٌ pretvoriti to "w" u hamzu, pa se može reći, npr.: ثُؤُوبٌ mj. ثُوُوبٌ; دُؤُورٌ mj. دُوُورٌ; غُؤُورٌ mj. غُوُورٌ i dr.

Kod istog tipa (l-w-3) u oblicima: فِعَالٌ i فِعَالَةٌ, pod utjecajem prethodnog "i", radikal "w" mijenja se u "y" npr.: قِيَامٌ mj. قِوَامٌ; صِيَانَةٌ mj. صِوَانَةٌ i sl.

Promjena drugog radikala "w" u "y" događa se i u obliku فَعْلُولَةٌ npr.: دَيْمُومَةٌ mj. دَوْمُومَةٌ; قَيْدُودَةٌ mj. قَوْدُودَةٌ; كَيْنُونَةٌ mj. كَوْنُونَةٌ i sl.

Kod tipa l-y-3, drugi radikal "y" kontrahira se s idućim vokalom "i" oblika مَفْعِلٌ u dugo "ī", pa će se reći, npr.: مَبِيتٌ mj. مَبْيِتٌ; مَبِيعٌ mj. مَبْيِعٌ i sl.

U tipu: l-2-wy kod oblika: فَعَلٌ، فُعَلٌ i فِعَلٌ, krajnji radikali prelaze u -an (sa članom u: -ā), pa imamo, npr.: جَلاً mj. جَلَوٌ (s članom: اَلْجَلاَ); سُرًى mj. سُرَيٌ; رِضًا mj. رِضَوٌ i sl.

U tipu: l-2-w krajnji radikal "w" pretvara se u "ā" kod oblika فَعَلَةٌ, pa se kaže: حَيَاةٌ mj. حَيَوَةٌ; زَكَاةٌ mj. زَكَوَةٌ i sl. Isto se događa i kod oblika: مَفْعَلَةٌ, pa će biti, npr.: مَرْثَاةٌ mj. مَرْثَوَةٌ; مَرْضَاةٌ mj. مَرْضَوَةٌ i sl.

Kod istog tipa (l-2-w) u oblicima: فُعُولٌ i فُعُولَةٌ drugi vokal "u" tvori s trećim radikalom "w" udvojeni suglasnik "ww", pa imamo, dakle, ovakve primjere: دُنُوٌّ mj. دُنُووٌ; عُلُوٌّ mj. عُلُووٌ; فُتُوَّةٌ mj. فُتُووَةٌ i sl.

Ovo posljednje neki navode kao poseban oblik infinitiva trilitera, naime: فُعُلَّةٌ.

Kod tipa l-2-y u obliku فُعُولٌ drugo "u" tvori s trećim radikalom "y" sufiks -iyy(un), pa se kaže, npr.: رُقِيٌّ mj. رُقُويٌ; مُضِيٌّ mj. مُضُويٌ i dr.

Kod istog ovog oblika (فُعُولٌ) javlja se nekad asimilacija vokala iz prvog sloga prema vokalu "i" iz drugog sloga, pa se stvore oblik فِعِلٌّ, koji je po nekim poseban oblik infinitiva trilitera. Tako imamo, npr.: إِتِيٌّ mj. أُتِيٌّ < أُتُويٌ إِوِيٌّ mj. أُوِيٌّ < أُوُويٌ i sl.

Kod tipa l-2-w-y u oblicima; فَعَالٌ، فُعَالٌ i فِعَالٌ treći se radikal pretvara u

hamzu, pa se javljaju oblici: بَلاَءٌ mj. بَلاَوٌ; رِمَاءٌ mj. رِمَايٌ; بُكَاءٌ mj. بُكَايٌ; بِنَاءٌ mj. بِنَايٌ i dr.

U tipu l-2-, kod oblika فَعِيلٌ, dugo "ī" tvori s trećim radikalom sufiks -iyy (un), pa, ustvari, nastaje nov oblik infinitiva: فَعِلٌ kao, npr.: هَوِيٌّ mj. هَوِييٌ i dr.

Kod tipa l-2-w, nakon prelaska w > y, u obliku فَعِيلٌ, nastaje isti gornji oblik فَعِلٌ, kao, npr. u: نَجِيٌّ mj. نَجِييٌ > نَجِيوٌ i sl.

Kod tipa l-w-y (tzv. لَفِيفٌ مَقْرُونٌ), u obliku فَعْلٌ dolazi do prelaska w > y, pa nastaju oblici s geminatom "yy" , npr.: حَيٌّ mj. حَوْيٌ; طَيٌّ mj. طَوْيٌ; رَيٌّ mj. رَوْيٌ; لَيٌّ mj. لَوْيٌ i sl.

b) *Krnji oblici infinitiva*

To su nepravilni oblici kod kojih je došlo do gubitka nekog radikala, a najviše prvog (oblici 145-155), tj. kod tipa w-2-3 (tzv. مِثَال), pa imamo, npr., oblike: اجْدَان : اعْلاَن ;(وجد >) أُجُود : أُعُول ;(وبأ >) اباء : اعَال ;(ورث >) ارْث : اعْل
صِلَة : عِلَة (وصل >) ;(وسع >) سَعَة : عَلَة ;(وبأ >) اِبَاءَة : اعَالَة ;(ورث >) ارْثَة : اعْلَة ; (وجد >)
(ورث >) تُرَاث : تُعَال ;(وضع >) تُضْع : تُعْل; (وأب >) ابَة : علَة

Kod preostalih krnjih oblika, u odnosu na otpale radikale, stanje je ovako: kod oblika: ايَاس : افَال (يـأس >) ispao je drugi radikal (hamza), a slično je s oblikom; نِيَة : فِلَة (نَوَى >), gdje je ispao drugi radikal (w). - U preostala tri krnja oblika masdara otpao je treći radikal, naime: قَع : فَع (قعق >) ; أهَة : فَعَة (أهه >) i فِعَة : حِظَة (حظو >).

c) *O frekvencijama infinitiva trilitera*

Po svojoj učestalosti javljanja na prvom mjestu stoji oblik فَعْلٌ, koji po tome premašuje sve ostale oblike uzete skupa. Tako od 32.666 javljanja infinitiva trilitera u rječniku Aqrabu-l-mawārid [44] (iz koga smo brojanjem dobili ove statističke podatke), i to od 98 raznih oblika (s onim krnjim 113), koliko ih se javlja u tom rječniku, na فَعْلٌ otpada 16.624 javljanja. Po frekvenciji iza njega slijede oblici infinitiva trilitera ovim redom:

2. فَعَلٌ (3.507);	8. - فَعِيلٌ (635);	14.- فُعَالٌ (311);	20.- فَعْلَةٌ (138);
3. فُعُولٌ (3.202);	9. - فَعَلَةٌ (411);	15.- فُعُولَةٌ (288);	21.- مَفْعِلٌ (129);
4. -فَعَالَةٌ (1.068);	10. - فِعَالَةٌ (359);	16.- فِعْلَةٌ (235);	22.- فُعْلاَنٌ (127);
5. فَعَلاَنٌ (784);	11.- مَفْعَلٌ (335);	17 - تَفْعَالٌ (223);	23.- فُعِيلٌ (116);

44) Sa'īd Al-Ḫūrî Al-Šartūnî, Aqrabu-lmawārdi fī fuṣaḥi-l-'arabiyati wa l-šawārid, I-II, Bayrūt 1889, III (Al-Dayl) 1893.

6. - فِعَالٌ (706); 12- فُعْلٌ (325); 18.- مَفْعَلَةٌ (170); 24.- فَعْلُولَةٌ (103);
7. - فَعَالٌ (652); 13.- فِعْلٌ (329; 19.- فُعْلَةٌ (141);

Ostali oblici imaju frekvenciju ispod 100, a 22 od njih, u spomenutom rječniku, javlja se samo po jednom.

Od krnjih oblika infinitiva trilitera najčešći je عِلَةٌ (132), dok svi ostali daleko zaostaju za njim, pa tako, npr.: عَلَةٌ (17), a svi preostali imaju frekvenciju ispod 10 javljanja u korištenom rječniku Aqrabu-l-mawārid.

d) *O tipskim značenjima nekih infinitiva trilitera*

Općenita, raznolika tipska značenja dolaze uz pojedine frekventnije oblike infinitiva trilitera. Sada ćemo uz neke oblike od njih navesti češća tipska značenja vezana za njih, pa tako, npr., kod فَعْلٌ više od pola značenja otpada na razne vidove aktivnosti; فَعَلٌ pak, označava: osobine, promjene, aktivnosti, osjećanja i kretanja; فُعُولٌ obilježava: promjene, djelatnosti, osobine, stanja, osjećanja i dr.; فَعَالَةٌ osobine, djelatnost, promjene, stanja, i dr.; فَعَلاَنٌ kretanje, rad, promjene i dr. (طَيَرَانٌ، خَفَقَانٌ، جَرَيَانٌ); فِعَالٌ: djelatnost, promjene, kretanje, bježanje, odbijanje i sl. (فِرَارٌ، شِرَادٌ، جِمَاحٌ، إِبَاءٌ i dr.).

- Oblici: فُعْلَةٌ، فَعَالَةٌ، فَعِيلٌ، فُعَالٌ، فِعَالٌ ranije su u ovom radu navedeni među "Raznim imenskim oblicima" s nekim njima specifičnim tipskim značenjima, pa se to ovdje neće ponavljati, premda su to oblici infinitiva trilitera, koje razmatramo ovdje sa njihovog semantičkog aspekta općenito.

Nekada za pojedina značenja postoje određeni glagolski oblici (perfekt, imperfekt) i odgovarajući im infinitivi, pa tako, npr.: جَهَرَ – يَجْهَرُ – جَهْرٌ i جِهَارٌ = biti ravan, otvoren, javan جَهِرَ – يَجْهَرُ – جَهَرٌ = ne vidjeti na suncu; a جَهُرَ – يَجْهُرُ – جَهَارَةٌ = biti glasan i dr.

Homoniman glagol, pored istih glagolskih oblika, može imati razne infinitive za razna značenja, pa tako imamo: خَرَّ – يَخِرُّ – خَرٌّ i خُرُورٌ = pasti, a خَرَّ – يَخِرُّ – خَرِيرٌ = žuboriti; وَجَدَ – يَجِدُ – وِجْدَانٌ = naći; وَجَدَ – يَجِدُ – جِدَةٌ = biti imućan; وَجَدَ – يَجِدُ – وَجْدٌ = biti uzbuđen, uzrujan, srdit itd.

Infinitivi vrsta nastalih iz trilitera

Iz nekoliko određenih prasemitskih osnova nastalo je četrnaest vrsta glagola. Od pojedinog korijena ne izvode se sve te nove vrste, već je to određeno upotrebom. Za svaku tu vrstu u upotrebi je obično samo po jedan određen oblik infinitiva, pored rjeđih varijantnih oblika (naročito u II vrsti, ali i tu u upotrebi prevladava oblik: تَفْعِيلٌ). Značenja izvedenih

vrsta glagola i njihovih infinitiva semantički su često vezana za I vrstu i njene oblike, a o njima će biti govora uz glagolske oblike te vrste, u kasnijem izlaganju.

II - vrsta

1. - تَفْعِيلٌ (تَقْوِيمٌ، تَعْلِيمٌ، تَشْدِيدٌ، تَسْيِيرٌ. تَأْلِيفٌ)
2.- تَفْعِلَةٌ (تَرْئِيَةٌ، تَرْبِيَةٌ، تَهْنِئَةٌ، تَسِرَّةٌ، تَذْكِرَةٌ)
3.- تَفْعُلَةٌ (تَهْلُكَةٌ، تَضُرَّةٌ)
4.- تَفْعَالٌ (تَسْيَارٌ، تَجْوَالٌ، تَكْرَارٌ، تَصْهَالٌ، تَجْفَافٌ)
5.- تِفْعَالٌ (تِبْكَاءٌ، تِبْيَانٌ، تِشْرَابٌ)
6.- فَعَّالٌ (كَلَّامٌ، كِذَّابٌ، فَسَّارٌ، عَلَّامٌ، حَمَّالٌ)
7.- فِعِّيلَى (مِكِّيثَى، قِلِّيلَى، فِخِّيرَى، خِلِّيفَى، حِثِّيثَى)
8. - فِعِّيلَاءُ (مِكِّيثَاءُ، خِصِّيصَاءُ)
9.- تُفْعُولٌ (تُهْلُوكٌ)

Šesti oblik فَعَّالٌ smatra se prvobitnim oblikom infinitiva ove vrste, ali ga je potisnuo prvi oblik تَفْعِيلٌ i postao najčešći. Oblik تَفْعِلَةٌ najviše se tvori od korijena s trećim radikalom hamzom, tj. 1-2-' (tz. مَهْمُوزٌ يَائِيٌّ). - Oblici: تَفْعَالٌ i تِفْعَالٌ, kao i: فِعِّيلَى i i فِعِّيلَاءُ maju intenzivno značenje; neki ove oblike pripisuju I vrsti. - Oblici, pak, s prefiksom t- mogli su vjerojatno pripadati jednom arhaičnom obliku perfekta, koji je glasio: تَفْعَلَ (a ne ovom današnjem فَعَّلَ u II vrsti).

III vrsta

1. - مُفَاعَلَةٌ (مُرَامَاةٌ، مُدَانَاةٌ، مُحَاوَرَةٌ، مُؤَاخَذَةٌ، مُكَاتَبَةٌ)
2. - فِعَالٌ (رِمَاءٌ، نِدَاءٌ، قِوَامٌ، سِرَارٌ، إِيذَاءٌ، قِتَالٌ)
3. - فِيعَالٌ (قِيتَالٌ، ضِيرَابٌ).
4. - فِعَّالٌ (مِرَّاءٌ، قِتَّالٌ)

Prvobitni oblik infinitiva bio je: فِيعَالٌ , ali je on većinom ili skraćen u فِعَالٌ ili pretvoren u فِعَّالٌ . Najviše je u upotrebi مُفَاعَلَةٌ, a nešto manje فِعَالٌ .

Oblik مُفَاعَلَةٌ kod korijena 1-2-2 (مُضَاعَف) može stegnuti 2. i 3. radikal u geminatu, pa nastane oblik: مُفَاعَّةٌ, te imamo: مُمَادَّةٌ mj. مُمَادَدَةٌ i sl.

IV vrsta

1. - إِفْعَالٌ (إِخْبَارٌ، إِيلاَمٌ، إِمْدَادٌ، إِيقَادٌ، إِيبَاسٌ)

Kod korijena s 1. radikalom hamzom مَهْمُوزُ الْفَاءِ ('i- od prefiksa daje s hamzom dugo "ī", pa bude, npr.: إِيمَانٌ < إِئْمَانٌ i sl.

Korijeni s prvim radikalom w, y (أَجْوَف) sa "i" od prefiksa, pretvaraju to "w" ili "y" u dugo "ī", pa će biti: إِيصَالٌ < إِوْصَالٌ, ili: إِيقَانٌ < إِيْقَانٌ i sl.

Kod korijena sa drugim radikalom w, y (أَجْوَف), taj 2. radikal ispada, a u naknadu mu se doda sufiks -at(un), tzv. تَاءُ الْعِوَضِ npr. إِقَامَةٌ (<قوم); إِفَادَة (< فيد) i sl.

Kod korijena s 3. radikalom w, y (نَاقِص) taj se 3. radikal mijenja u hamzu, pa će infinitivi glasiti: إِلْقَاءٌ (< لقي); إِبْدَاءٌ (< بدو) i sl.

V vrsta

1.- تَفَعُّلٌ (تَعَلُّمٌ، تَأَمُّلٌ، تَشَدُّدٌ، تَطَوُّلٌ، تَفَيُّضٌ)
2.- تِفِعَّالٌ (تِحِمَّالٌ، تِكِلاَّمٌ، تِمِلاَّقٌ، تِنِقَّامٌ)

Iako je تِفِعَّالٌ bio prvobitni oblik infinitiva ove vrste, on je vrlo rano potpuno potisnut iz upotrebe, a na njegovo je mjesto došao oblik تَفَعُّلٌ.

VI vrsta

1.- تَفَاعُلٌ [تَكَاتُبٌ، تَآمُرٌ، تَضَادٌّ، تَعَاوُنٌ، تَعَايُشٌ، تَدَانٍ (< تَدَانُوٌ)، تَرَامٍ (< تَرَامُيٌ)]
2.- تَفَاعَلٌ (تَفَاوَتٌ)
3.- تَفَاعِلٌ (تَفَاوِتٌ)

Kod korijena 1-2-2 može se izvršiti kontrakcija 2. i 3. radikala, pa se, npr., kaže: تَسَابٌّ mj. تَسَابُبٌ i sl.

Kod korijena 1-2-wy, kao što se iz primjera vidi, vrši se stezanje - uwun, -uyun u -in, npr.: تَرَاضٍ < تَرَاضُوٌ ili تَوَالٍ < تَوَالُيٌ i sl.

VII vrsta

1.- اِنْفِعَالٌ (اِنْكِسَارٌ، اِنْسِدَادٌ، اِنْسِيَاحٌ، اِنْجِلاَءٌ، اِنْقِضَاءٌ)

Radikal "w" korijena l-w-3 pretvara se u "y", npr.: اِنْقِيَادٌ < اِنْقِوَادٌ (pod utjecajem prethodnog "i").

Kod korijena l-2-wy, kako se vidi, 3. radikal mijenja se u hamzu, npr.: اِنْدِعَاءٌ < اِنْدِعَاوٌ ili اِنْزِوَاءٌ < اِنْزِوَايٌ i sl.

VIII vrsta

1.- اِفْتِعَالٌ (اِزْدِرَاءٌ، اِعْتِلاَءٌ، اِخْتِيَارٌ، اِمْتِدَادٌ، اِقْتِرَابٌ)
2.- فِعَّالٌ (قِتَّالٌ، سِتَّارٌ)

Oblik فِعَّالٌ dijalektalno je u upotrebi kod onih koji u perfektu mj. اِفْتَعَلَ kažu: فَعَّلَ ili فِعَّلَ.

Infiks -t- s prethodnim ا ili وْ daje -tt-, npr.: اِتِّخَاذٌ < اِئْتِخَاذٌ، اِتِّحَادٌ < اِوْتِحَادٌ i sl.

Taj infiks iza emfatičnih konsonanata: ص، ض، ط، ظ prelazi u emfatik "ط", npr.: اِصْطِبَارٌ mj. اِصْتِبَارٌ ; اِضْطِرَابٌ mj. اِضْتِرَابٌ ; اِطِّرَاحٌ mj. اِطْتِرَاحٌ; اِظْطِنَانٌ mj. اِظْتِنَانٌ i sl.

Nekada taj infiks sa ظ daje - ẓẓ - npr. اِظِّلاَمٌ mj. اِظْتِلاَمٌ

Kod korijena l-w-3, radikal w se pretvara u "y", npr.: اِقْتِيَادٌ < اِقْتِوَادٌ i sl.

Iza zvučnog suglasnika (ز....) infiks -t- se pretvara u zvučni mu parnjak "d", pa se kaže: اِزْدِيَادٌ mj. اِزْتِيَادٌ i sl.

IX - vrsta

1.- اِفْعِلاَلٌ (اِحْمِرَارٌ، اِسْوِدَادٌ، اِبْيِضَاضٌ، اِحْوِوَاءٌ)

X vrsta

1. - اِسْتِفْعَالٌ (اِسْتِعْمَالٌ، اِسْتِثْمَارٌ، اِسْتِمْدَادٌ، اِسْتِقْرَاءٌ، اِسْتِنْفَاءٌ)

Kod korijena l-wy-3 drugi radikal se gubi, a u naknadu se ovom obliku dodaje sufiks -at(un), npr.: اِسْتِقَامَةٌ mj. اِسْتِقْوَامٌ ; اِسْتِفَادَةٌ mj. اِسْتِفْيَادٌ i sl.

Kod korijena wy-2-3 (tj. مِثَال) prvi radikal w, y iza krajnjeg "i" prefiksa 'isti - stapa se s njim u dugo "ī", pa nastanu oblici infinitiva, npr.: اِسْتِيهَابٌ mj. اِسْتِوْهَابٌ, ili: اِسْتِيقَانٌ mj. اِسْتِيْقَانٌ i sl.

XI - vrsta

1.- (اِسْوِيدَادٌ، اِخْضِيرَارٌ، اِحْوِيوَاءٌ، اِبْيِيضَاضٌ) اِفْعِيعَالٌ

XII - vrsta

1. (اِعْشِيشَابٌ، اِخْضِيضَارٌ، اِحْلِيلاَءٌ، اِحْدِيدَابٌ) اِفْعِيلاَلٌ

XIII - vrsta

1. (اِعْلِوَّاطٌ، اِعْلِوَّادٌ، اِخْرِوَّاطٌ، اِجْلِوَّاذٌ) اِفْعِوَّالٌ

XIV - vrsta

1. (اِقْعِنْسَاسٌ، اِسْحِنْكَاكٌ، اِجْحِنْشَاشٌ) اِفْعِنْلاَلٌ

XV - vrsta

1.- (اِعْلِنْدَاءٌ، اِسْلِنْقَاءٌ، اِحْبِنْطَاءٌ) اِفْعِنْلاَءٌ

Infinitivi iz kvadrilitera

Kako je poznato, u arapskom jeziku glagoli (pa tako i njihovi odgovarajući infinitivi) mogu se izvoditi samo iz trilitera i kvadrilitera (tj. اَلرُّبَاعِيُّ i اَلثُّلاَثِيُّ).

Od korijena sa četiri radikala postoji jedna (I) osnovna vrsta glagola i njenih infinitiva (sa svega tri oblika), a iz nje se izvode još tri proširene vrste, s odgovarajućim (po jednim) oblikom infinitiva. Evo pregleda svih tih oblika infinitiva od kvadrilitera.

I - vrsta

1.- (سَلْقَاةٌ، زَلْزَلَةٌ، بَيْطَرَةٌ، دَحْرَجَةٌ) فَعْلَلَةٌ

2.- (سِلْقَاءٌ، زِلْزَالٌ، بِلْبَالٌ، دِحْرَاجٌ) فِعْلاَلٌ

3.- (قَلْقَالٌ، قَرْقَارٌ، زَلْزَالٌ، دَرْدَارٌ) فَعْلاَلٌ

U upotrebi je najviše oblik فَعْلَلَةٌ, a oblik فَعْلاَلٌ tvori se najviše kod korijena nastalih reduplikacijom bilitera.

II - vrsta

1.- تَفَعْلُلٌ (تَمَسْكُنٌ، تَشَيْطُنٌ، تَسَلْطُنٌ، تَجَلْبُبٌ، تَدَحْرُجٌ)

III - vrsta

1.- اِفْعِنْلاَلٌ (اِسْلِنْقَاءٌ، اِحْوِنْصَالٌ، اِحْرِنْجَامٌ، اِبْرِنْشَاقٌ)

IV - vrsta

1.- اِفْعِلاَّلٌ (اِقْشِعْرَارٌ، اِطْمِئْنَانٌ، اِضْمِحْلاَلٌ، اِدْلِهْمَامٌ)

2. IMENA JEDNOKRATNOSTI- أَسْمَاءُ ٱلْمَرَّةِ

(nomina vicis)

Od deverbalnih formi ovo je druga grupa imena, nakon glagolskih imenica (infinitiva), a označava po jedno vršenje glagolske radnje tj. onih glagola na koji se ona odnose. Po pravilu ova imena se izvode iz odgovarajućih oblika infinitiva, dodavši im nastavak: -at(un).

U I vrsti glagola (trilitera) ova imena dobiju oblik: فَعْلَةٌ npr.: نَصْرَةٌ، وَعْدَةٌ، رَمْيَةٌ، رَجْوَةٌ، مَيْلَةٌ، قَوْمَةٌ، فَرَّةٌ

U izvedenim vrstama trilitera, prema rečenom, dobit će se oblici, prema njihovim infinitivima, pa će glasiti za: II - تَقْلِيبَةٌ; IV - إِكْرَامَةٌ : V - تَقَلُّبَةٌ, VI - تَغَافُلَةٌ - VII - اِنْكِشَافَةٌ : VIII - اِلْتِفَاتَةٌ; X- اِسْتِخْرَاجَةٌ

Od kvadrilitera će biti: I - دَحْرَاجَةٌ ; II - تَدَحْرُجَةٌ; III - اِبْرِنْشَاقَةٌ ; IV - اِقْشِعْرَارَةٌ .

Ako već sam infinitiv ima sufiks: -at(un), onda mu se za ovo značenje jednokratnosti, kao atribut doda broj وَاحِدَةٌ (u akuzativu), npr.: رَحْمَةً وَاحِدَةً, i sl. Tako će se postupiti i s nekim ovakvim imenima, izvedenim iz infinitiva proširenih vrsta, koji također imaju nastavak: -atun, kao što su, npr.: تَسْلِيَةٌ، مُقَاتَلَةٌ، إِقَامَةٌ، اِسْتِعَانَةٌ, te: دَحْرَجَةٌ, i sl., pa će se, dakle, reći: تَسْلِيَةً وَاحِدَةً itd.

Infinitivi I vrste drugih oblika (tj. ne u obliku فَعْلَةٌ) rijetko se upotrebljavaju u ovom smislu (za jednokratnost), kao što su npr.: لِقَاءَةٌ، رُؤْيَةٌ، حِجَّةٌ، اِتْيَانَةٌ i dr.

Dual ovakvih imena označava da se glagolska radnja izvršila dva puta, a plural da je izvršena više puta, pa tako imamo: نَصَرَهُ نَصْرَةً = pomogao mu

je jedanput, a: نَصَرَهُ نَصْرَتَيْنِ = Pomogao mu je dva puta, dok: نَصَرَهُ نَصَرَاتٍ = Pomogao mu je više puta i sl.

3. IMENA ZA NAČIN - أَسْمَاءُ ٱلنَّوْعِ
(nomina speciei)

Ova imena obilježavaju neki način vršenja glagolske radnje. Od trilitera se tvore na oblik فِعْلَةٌ, npr.: مَشَى مِشْيَةَ الْمُتَكَبِّرِ = Išao je oholim hodom. Takvi su dalji primjeri: نِيمَةٌ (< نَوْمَةٌ)، مِيتَةٌ (< مَوْتَةٌ)، قِتْلَةٌ، طِعْمَةٌ، رِكْبَةٌ، جِلْسَةٌ i dr.

Nekada ovo ime odgovara značenju glagola neke izvedene vrste, npr.: عِذْرَةٌ (prema اِعْتَذَرَ = izvinuti se); عِمَّةٌ (prema: تَعَمَّمَ ili اِعْتَمَّ = omotati turban), i dr.

Kada sam infinitiv ima oblik فِعْلَةٌ (sa svojim posebnim značenjem), da bi on mogao poslužiti za oznaku načina, mora imati neku dopunu (atribut, genitivnu vezu) ili mora biti opisan pomoću riječi نَوْعٌ (= način), npr.:

حَمَاهُ حِمْيَةً حَسَنَةً = Pazio ga je na lijep način حَمَيْتُهُ حِمْيَةَ الْمَرِيضِ = Pazio sam ga onako kako se pazi bolesnik. حَمَيْنَاهُ نَوْعًا مِنَ الْحِمْيَةِ = Pazili smo ga na neki način.

Isto se događa s infinitivima izvedenih vrsta, kada se upotrijebe za oznaku načina, pa će se, npr., reći أَكْرَمْتُهُ نَوْعًا مِنَ الْإِكْرَامِ = Počastio sam ga na neki način. - ili: أَضَفْتُهُ إِضَافَةَ الصَّدِيقِ = Ugostio sam ga kao prijatelja.

4. IMENA MJESTA I VREMENA - أَسْمَاءُ ٱلْمَكَانِ وَٱلزَّمَانِ
(Nomina locis et temporis)

Arapski se zajedno zovu i: أَسْمَاءُ ٱلظَّرْفِ. Isti oblik može označavati i mjesto i vrijeme, npr.: مَغْرِبٌ = mjesto ili vrijeme zalaska (sunca) i sl.

Od prve vrste glagola (trilitera) ova imena dobiju oblik: مَفْعَلٌ npr.: مَخْرَجٌ، مَدْخَلٌ، مَسْكَنٌ، مَكْتَبٌ i sl.

- Kada je, pak, u imperfektu odgovarajućeg glagola srednji vokal "i", onda je ovo ime u obliku: مَفْعِلٌ, npr.: مَنْزِلٌ، مَقْصِدٌ، مَجْلِسٌ i dr. - Međutim, oblik مَفْعِلٌ imaju i neke riječi koje u imperfektu imaju srednji vokal "u", a to su, npr.: مَجْزِرٌ، مَرْفِقٌ، مَسْجِدٌ، مَسْقِطٌ، مَسْكِنٌ، مَشْرِقٌ، مَطْلِعٌ، مَغْرِبٌ، مَفْرِقٌ، مَنْبِتٌ، مَنْخِرٌ

مَنْسَكٌ، nekim gramatičarima ove riječi (ili bar neke od njih) mogu imati i oblik مَفْعَلٌ .

Ova imena od korijena wy-2-3 zadržavaju prvi radikal i redovno imaju oblik: مَفْعِلٌ, npr.: مَوْرِدٌ، مَوْعِدٌ، مَوْضِعٌ، مَوْلِدٌ، مَيْسِرٌ i dr.

Kod korijena l-wy-3, drugi radikal ispada, a drugi vokal oblika: مَفْعَلٌ, odn. مَفْعِلٌ dulji se u "ā", odn. "ī", npr.: مَقَامٌ (< مَقْوَمٌ); مَهَابٌ (< مَهْيَبٌ); مَبِيتٌ (< مَبْيِتٌ); مَقِيلٌ (< مَقْيِلٌ) i sl.

Kod korijena l-2-wy ova imena dolaze redovno na oblik مَفْعَلٌ, s tim da se nastavci (zamišljeni) -awun i -ayun pretvore u -an, pa bude: مَنْجًى mj. مَنْجَوٌ, ili: مَرْعًى mj. مَرْعَيٌ i sl.

Imena mjesta i vremena javljaju se nerijetko i u ženskom rodu, i to u obliku: مَفْعَلَةٌ, kao što su, npr.: مَشْعَلَةٌ، مَقْبَرَةٌ، مَرْعَاةٌ (< مَرْعَيَةٌ)، مَغَارَةٌ (< مَغْوَرَةٌ) i dr.

- Ima ih i na oblik مَفْعُلَةٌ, npr.: مَشْرُبَةٌ (pored: مَشْرَبَةٌ)، مَقْبُرَةٌ، مَشْرُقَةٌ (pored: مَشْرَقَةٌ); a ponekad se javi i oblik: مَفْعِلَةٌ, npr.: مَهْلِكَةٌ (pored: مَهْلُكَةٌ i مَهْلَكَةٌ) i dr.

Neka imena mjesta i vremena od korijena w-2-3 imaju oblik: مِفْعَالٌ s tim što se to w s prethodnim "i" , pa nastanu oblici: مِيعَادٌ (< مِوْعَادٌ)، مِيطَانٌ، مِيقَاتٌ، مِيلاَدٌ، i sl.

Imena mjesta i vremena od proširenih vrsta trilitera, te od kvadrilitera, imaju oblike njihovih pasivnih participa, kao što su, npr.:

مُنْصَرَفٌ (< اِنْصَرَفَ); مُدْخَلٌ (< أَدْخَلَ); مُسَمًّى (< أَسْمَى); مُرَاغَمٌ (< رَاغَمَ); مُصَلًّى (< صَلَّى); مُسْتَنْقَعٌ (< اِسْتَنْقَعَ); مُسْتَهَلٌّ (< اِسْتَهَلَّ); مُلْتَقًى (< اِلْتَقَى); مُجْتَمَعٌ (< اِجْتَمَعَ).

Od kvadrilitera su, npr.: مُدَحْرَجٌ (< دَحْرَجَ); مُحْرَنْجَمٌ (< اِحْرَنْجَمَ); مُضْمَحَلٌّ (< اِضْمَحَلَّ) i dr.

5. IMENA ORUĐA - أَسْمَاءُ ٱلآلَةِ

(Nomina instrumenti)

Od trilitera imaju oblika: مِفْعَلٌ، مِفْعَلَةٌ i مِفْعَالٌ kao, npr.: مِبْرَدٌ، مِقَصٌّ، مِقْوَدٌ، مِفْتَاحٌ، مِيزَانٌ (< مِوْزَانٌ)، مِكْوَاةٌ (< مِكْوَيَةٌ) ili مِصْفَاةٌ (< مِصْفَوَةٌ)، مِيثَرَةٌ (< مِوْثَرَةٌ)، مِكْسَحَةٌ ili

Malo ovih imena (osim navedenih) imaju i oblike: مُفْعَلٌ npr.: مُغْزَلٌ، مُنْخَلٌ ili oblik: مُفْعُلٌ npr.: مُنْخُلٌ، مُنْصُلٌ، مُدُقٌّ (< مُدْقُقٌ), pored: مِدَقٌّ (< مِدْقَقٌ)، مُنْصَلٌ، itd.

6. GLAGOLSKI PRIDJEVI (participi)

Oni mogu biti u aktivu ili pasivu. Ovdje će se obraditi odvojeno.

a) *Glagolski pridjevi radni,* أَسْمَاءُ ٱلْفَاعِلِ nomina agentis.

U prvoj vrsti trilitera imaju oblik: فَاعِلٌ (f فَاعِلَةٌ), npr.: كَاتِبٌ، آمِرٌ (< أَامِرٌ) رَادٌّ (< رَادِدٌ)، دَائِرٌ (< دَاوِرٌ)، سَائِرٌ (< سَايِرٌ)، غَازٍ (< غَازِوٌ)، رَامٍ (< رَامِيٌ) i sl.

Od izvedenih vrsta trilitera participi aktivni, imaju također ustaljene oblike (koji, naravno, kod nepravilnih korijena doživljavaju određene glasovne promjene, kao što je to bio slučaj i u I vrsti glagola. Ti su oblici slijedeći:

II - مُفَعِّلٌ : مُعَلِّمٌ، مُؤَرِّخٌ، مُعَدِّدٌ، مُدَوِّنٌ، مُبَيِّنٌ، مُسَلٍّ (< مُسَلِّوٌ)، مُرَبٍّ (< مُرَبِّيٌ), i sl.

III - مُفَاعِلٌ : مُرَاسِلٌ، مُآمِرٌ، مُرَادٌّ (< مُرَادِدٌ)، مُقَاوِمٌ، مُسَايِرٌ، مُدَانٍ (< مُدَانِوٌ)، مُحَامٍ (< مُحَامِيٌ) i dr.

IV - مُفْعِلٌ : مُرْشِدٌ، مُؤْمِنٌ، مُمِدٌّ (< مُمْدِدٌ)، مُقِيمٌ (< مُقْوِمٌ)، مُفِيدٌ (< مُفْيِدٌ)، مُجْلٍ (< مُجْلِوٌ)، مُبْقٍ (< مُبْقِيٌ)، مُوقِفٌ (< مُوْقِفٌ)، مُوسِرٌ (< مُيْسِرٌ) i sl.

V - مُتَفَعِّلٌ : مُتَكَبِّرٌ، مُتَأَصِّلٌ، مُتَوَحِّشٌ، مُتَيَقِّنٌ، مُتَرَدِّدٌ، مُتَجَوِّلٌ، مُتَدَيِّنٌ، مُتَسَلٍّ (< مُتَسَلِّوٌ)، مُتَمَنٍّ (< مُتَمَنِّيٌ) i dr.

VI - مُتَفَاعِلٌ : مُتَقَاعِدٌ، مُتَآمِرٌ، مُتَمَادٌّ (< مُتَمَادِدٌ)؛ مُتَوَاصِلٌ، مُتَيَامِنٌ، مُتَدَاوِلٌ، مُتَبَايِنٌ، مُتَعَالٍ (< مُتَعَالِوٌ)، مُتَرَامٍ (< مُتَرَامِيٌ) i sl.

VII - مُنْفَعِلٌ : مُنْكَسِرٌ، مُنْسَدٌّ (< مُنْسَدِدٌ)، مُنْتَابٌ (< مُنْتَوِبٌ)، مُنْسَابٌ (< مُنْسَيِبٌ)، مُنْسَلٍ (< مُنْسَلِوٌ)، مُنْزَوٍ (< مُنْزَوِيٌ) i dr.

VIII - مُفْتَعِلٌ : مُفْتَقِرٌ، مُؤْتَمِرٌ، مُزْدَوِجٌ، مُزْتَوِجٌ (< مُزْدَانٌ)، مُزْتَيِنٌ (<)، مُتَّصِلٌ (< مُوْتَصِلٌ)، مُتَّسِرٌ (< مُيْتَسِرٌ)، مُحْتَذٍ (< مُحْتَذِوٌ)، مُرْتَمٍ (< مُرْتَمِيٌ) i sl.

IX - مُفْعَلٌّ : مُبْيَضٌّ، مُسْوَدٌّ، مُحْمَرٌّ، مُخْضَرٌّ، مُصْفَرٌّ i dr.

X - مُسْتَفْعِلٌ : مُسْتَشْرِقٌ، مُسْتَأْصِلٌ، مُسْتَمِدٌّ (< مُسْتَمْدِدٌ)، مُسْتَقِيمٌ (< مُسْتَقْوِمٌ)

(مُسْتَدْعِوٌ >) مُسْتَدْعٍ، مُسْتَيْقِنٌ، مُسْتَوْثِقٌ، (مُسْتَحْيِرٌ >) مُسْتَحِيرٌ
مُسْتَحٍ، (مُسْتَحْيِيٌ >), i dr.

XI - مُصْفَارٌّ، مُسْوَادٌّ، مُزْرَاقٌّ، مُخْضَارٌّ، مُحْمَارٌّ، مُبْيَاضٌّ : مُفْعَالٌّ i dr.

XII - مُخْضَوْضِرٌ، مُخْشَوْشِنٌ، (مُحْلَوْلِوٌ >) مُحْلَوْلٍ، مُحْدَوْدِبٌ : مُفْعَوْعِلٌ i sl.

XIII - مُعْلَوِّطٌ، مُعْلَوِّدٌ، مُخْرَوِّطٌ، مُجْلَوِّذٌ : مُفْعَوِّلٌ i dr.

XIV - مُقْعَنْسِسٌ، مُعْفَنْجِجٌ، مُسْحَنْكِكٌ، مُجْحَنْشِشٌ : مُفْعَنْلِلٌ i dr.

XV - مُعْلَنْدٍ، مُسْلَنْقٍ، مُسْرَنْدٍ، مُحْبَنْطٍ : مُفْعَنْلٍ itd.

b) *Participi aktivni od kvadrilitera*

I - مُهَيْمِنٌ، مُسَيْطِرٌ، مُزَلْزِلٌ، مُزَحْلِفٌ، مُدَحْرِجٌ، مُجَوْرِبٌ، مُجَمْهِرٌ : مُفَعْلِلٌ i dr.

II - مُتَغَلْسِفٌ، مُتَسَلْطِنٌ، مُتَدَحْرِجٌ، مُتَجَلْبِبٌ : مُتَفَعْلِلٌ

III - مُسْلَنْطِحٌ، مُحْرَنْجِمٌ، مُثْعَنْجِرٌ، مُبْرَنْشِقٌ : مُفْعَنْلِلٌ

IV - (مُكْفَهِرٌّ، مُقْشَعِرٌّ، مُطْمَئِنٌّ، مُدْلَهِمٌّ : مُفْعَلِلٌّ).

c) *Glagolski pridjevi trpni* - أَسْمَاءُ الْمَفْعُولِ , nomina patientis (ili participi pasivni), u prvoj vrsti trilitera imaju oblik: مَفْعُولٌ (f, مَفْعُولَةٌ npr.: (مَبْيُوعٌ >) مَبِيعٌ، (مَخْوُوفٌ >) مَخُوفٌ، مَيْسُورٌ، مَوْجُودٌ ، مَقْرُوٌّ ili مَقْرُوءٌ، مَرْدُودٌ، مَأْمُورٌ، مَكْتُوبٌ (مَدْعُووٌ >) مَدْعُوٌّ ، (مَرْمُوِيٌ >) مَرْمِيٌّ، i sl.

Participi pasivni izvedenih vrsta imaju slijedeće oblike:

II - (مُرَبَّيٌ >) مُرَبًّى، مُسَلًّى، مُقَيَّدٌ، مُدَوَّرٌ، مُيَسَّرٌ ، مُوَحَّدٌ، مُسَدَّدٌ، مُؤَبَّدٌ، مُسَلَّمٌ : مُفَعَّلٌ

III - (مُحَاذَوٌ >) مُحَاذًى، مُيَاسَرٌ، مُوَاصَلٌ مُضَايَقٌ، مُنَاوَلٌ، مُؤَاخَذٌ، مُضَاعَفٌ : مُفَاعَلٌ
(مُقَاضَيٌ >) مُقَاضًى،

IV - (مُرْوَدٌ >) مُرَادٌ،(مُيْقَظٌ >) مُوقَظٌ، (مُوْجَزٌ >) مُوجَزٌ، (مُؤْذَيٌ >) مُؤْذًى، مُسْنَدٌ : مُفْعَلٌ
(مُلْقَيٌ >) مُلْقًى، (مُجْلَوٌ >) مُجْلًى، (مُدْيَنٌ >) مُدَانٌ،

V - مُتَفَعَّلٌ : مُتَجَمَّعٌ، مُتَأَوَّلٌ، مُتَوَقَّعٌ، مُتَيَقَّنٌ، مُتَقَوَّلٌ ، مُتَخَيَّرٌ، مُتَخَلًّى، (مُتَخَلَّوٌ >)
مُتَلَقًّى، (مُتَلَقَّيٌ >)

VI - مُتَفَاعَلٌ : مُتَدَارَكٌ، مُتَآمَرٌ، مُتَقَاوَمٌ، مُتَقَايَسٌ، مُتَوَارَثٌ، مُتَيَاسَرٌ، مُتَخَالًى، (مُتَخَالَوٌ >)
مُتَرَامًى، (مُتَرَامَيٌ >)

VII - مُنْفَعَلٌ : مُنْحَدَرٌ، مُنْضَمٌّ، (مُنْضَمَمٌ >) مُنْقَادٌ، (مُنْقَوَدٌ >) مُنْسَاحٌ (مُنْسَيَحٌ >) .
مُنْجَلًى، (مُنْجَلَوٌ >) مُنْذَرًى، (مُنْذَرَيٌ >).

VIII - مُفْتَعَلٌ : مُفْتَخَرٌ، مُؤْتَمَرٌ، مُتَّبَعٌ، مُصْطَلَحٌ، (مُصْتَلَحٌ >) مُضْطَهَدٌ، (مُضْتَهَدٌ >)
مُضْطَرٌّ (مُضْتَرَرٌ >) مُزْدَانٌ، (مُزْتَيَنٌ >) مُدَّعًى، (مُدْتَعَوٌ >) ،
مُلْتَقًى (مُلْتَقَيٌ >).

IX - مُفْعَلٌّ (ne izvodi se !)

X - مُسْتَفْعَلٌ : مُسْتَعْمَلٌ، مُسْتَرَدٌّ، (مُسْتَرْدَدٌ >) مُسْتَقَامٌ (مُسْتَقْوَمٌ >) مُسْتَمَالٌ، (مُسْتَمْيَلٌ >)
مُسْتَشَارٌ (مُسْتَشْوَرٌ >) مُسْتَفَادٌ (مُسْتَفْيَدٌ >)، مُسْتَدْعًى (مُسْتَدْعَوٌ >)
مُسْتَهْدًى، (مُسْتَهْدَيٌ >).

XI - (مُفْعَالٌّ - ne izvodi se !)

XII - مُفْعَوْعَلٌ : مُحْلَوْلًى (مُحْلَوْلَوٌ >)، مُعْرَوْرًى (مُعْرَوْرَيٌ >)).

XIII - مُفْعَوَّلٌ : مُجْلَوَّذٌ، مُخْرَوَّطٌ، مُعْلَوَّدٌ، مُعْلَوَّطٌ

XIV - مُفْعَنْلَلٌ : مُجْحَنْشَشٌ، مُسْحَنْكَكٌ، مُعْفَنْجَجٌ، مُقْعَنْسَسٌ .

XIV - مُفْعَنْلًى : مُحْبَنْطًى، مُسْرَنْدًى، مُسْلَنْقًى، مُعْلَنْدًى

Kod ove četiri posljednje vrste particip pasivni izvodi se samo od (rijetkih) prelaznih glagola, a od neprelaznih sasvim izuzetno.

d) *Participi pasivni od kvadrilitera*

I - مُفَعْلَلٌ : مُتَرْجَمٌ، مُتَوْبَلٌ، مُدَحْرَجٌ، مُزَلْزَلٌ، مُشَمْرَخٌ

II - مُتَفَعْلَلٌ : مُتَجَلْبَبٌ، مُتَجَوْرَبٌ، مُتَسَرْوَلٌ، مُتَمَنْطَقٌ

III - مُفْعَنْلَلٌ : مُبْرَنْشَقٌ، مُثْعَنْجَرٌ، مُحْرَنْجَمٌ، مُسْلَنْطَحٌ

IV - مُفْعَلَّلٌ (nije u upotrebi, kao uglavnom ni oni iz prethodne dvije vrste, tj. II i III).

7. PRIDJEVI SLIČNIH PARTICIPA

صِفَاتٌ مُشَبَّهَةٌ بِأَسْمَاءِ ٱلْفَاعِلِ وَٱلْمَفْعُولِ

Izvjestan broj pridjeva, raznih oblika, izvedenih iz trilitera, semantički je blizak participima I vrste glagola. Evo njihovih najvažnijh oblika.

1. - أَفْعَلُ : أَبْيَضُ، أَحْنَى، آدَمُ، أَسْوَدُ، أَصَمُّ، أَعْمَى

2. - فَعْلٌ : سَهْلٌ، صَعْبٌ، ضَخْمٌ، طَفْلٌ، عَذْبٌ، قَذْرٌ

3. - فُعْلٌ : حُلْوٌ، صُلْبٌ، غُمْرٌ، مُرٌّ

4. - فِعْلٌ : جِلٌّ، خِرْقٌ، دِقٌّ، طِفْلٌ

5. - فَعَلٌ : بَطَلٌ، حَسَنٌ، غَمَرٌ، قَذَرٌ

6. - فَعُلٌ : حَذُرٌ، حَزُنٌ، فَطُنٌ، يَقُظٌ

7. - فَعِلٌ : حَذِرٌ، حَزِنٌ، خَشِنٌ، دَنِسٌ، شَجٍ (< شَجِوٌ)، طَهِرٌ، فَرِحٌ، فَطِنٌ، يَقِظٌ

8. - فُعَلٌ : حُطَمٌ، زُكَنٌ، غُدَرٌ، لُبَدٌ، نُوَمٌ

9.- فُعُلٌ : جُنُبٌ، غُمُرٌ، غُلُقٌ، فُرُجٌ

10.- فَعَالٌ : جَبَانٌ، جَوَادٌ، حَصَانٌ، شَجَاعٌ، كَهَامٌ

11.- فُعَالٌ : حُرَاقٌ، حُسَانٌ، شُجَاعٌ، ضُخَامٌ، طُوَالٌ، فُرَاتٌ، كُرَامٌ

12.- فَعُولٌ : أَكُولٌ، جَسُورٌ، جَهُولٌ، غَيُورٌ، قَوُولٌ (قَؤُولٌ)، كَذُوبٌ، يَؤُوسٌ

13.- فَعِيلٌ : بَخِيلٌ، بَيِّنٌ (< بَيِينٌ)، خَفِيفٌ، سَخِيٌّ (< سَخِيوٌ)، عَلِيٌّ (< عَلِيوٌ)،
قَوِيٌّ (< قَوِييٌ)، مَيِّتٌ (< مَوِيتٌ) .

14.- فَعْلاَنُ : جَوْعَانُ، خَزْيَانُ، رَيَّانُ، غَضْبَانُ، ظَمْآنُ، كَسْلاَنُ، وَلْهَانُ، يَقْظَانُ

15.- فَعْلاَنٌ : رَهْبَانٌ، شَبْعَانٌ، فَرْحَانٌ، نَدْمَانٌ، هَيْبَانٌ

16.- فُعْلاَنٌ : عُرْيَانٌ، غُفْلاَنٌ

Neki od navedenih oblika pridjeva mogu nekad imati pojačano, intenzivno značenje (npr.: فَعُولٌ). Međutim, ima jedna veća grupa intenzivnih pridjeva - أَسْمَاءُ ٱلْمُبَالَغَة . Morfološki se prvi od njih odlikuju geminacijom 2. radikala

(trilitere) ili prolongacijom vokala (najviše iza njega). Drugu grupu sačinjavaju neke prvobitne imenice oruđa ili apstraktne imenice s prefiksom t-. Treća je grupa sastavljena od pridjeva pojačanih sufiksom -at(un), čiji oblici služe za oba roda. To su slijedeće grupe intenzivnih pridjeva.

f) *Oblici s geminacijom i prolongacijom:*

1.- هَيَّابٌ، مَكَّارٌ، لَمَّاعٌ، كَذَّابٌ، غَفَّارٌ، عَلاَّمٌ ، صَبَّارٌ، جَبَّارٌ، (بَكَّايٌ >) بَكَّاءٌ، أَكَّالٌ : فَعَّالٌ

2.- قَيُّومٌ، قَدُّوسٌ، فَرُّوقٌ، سَتُّوقٌ، سَبُّوحٌ : فَعُّولٌ.

3.- كُرَّامٌ، كُبَّارٌ، قُرَّاءٌ، دُفَّاعٌ، حُسَّانٌ : فُعَّالٌ

4.- قُدُّوسٌ، سُتُّوقٌ، سُبُّوحٌ : فُعُّولٌ

5.- فِخِّيرٌ، ضِلِّيلٌ، صِدِّيقٌ، سِكِّيرٌ، دِرِّيءٌ : فِعِّيلٌ

6.- قُلَّبٌ، صُلَّبٌ، دُخَّلٌ، خُلَّبٌ، حُوَّلٌ : فُعَّلٌ

7.- قَاذُورٌ، فَارُوقٌ، حَارُونٌ، جَاسُوسٌ، بَاكُورٌ : فَاعُولٌ

8.- هَيَّبَانٌ : فَعَّلاَنٌ

9.- هَيَّبَانٌ : فَعَّلاَنٌ

Prvobitni oblici imena oruđa nekad imaju značenje *intenzivnih pridjeva,* a to su:

8.- مِهْذَرٌ، مِنْزَغٌ، مِنْجَشٌ، مِلْهَمٌ، مِلْذَمٌ ، مِقْوَلٌ، مِطْعَنٌ، مِطْعَمٌ، مِزْحَمٌ، مِدْفَعٌ : مِفْعَلٌ

9.- (مِوْجَازٌ >) مِيجَازٌ، مِهْذَارٌ، مِكْسَالٌ ، مِكْثَارٌ، مِقْدَامٌ، مِفْرَاحٌ، مِعْطَاءٌ، مِذْعَانٌ : مِفْعَالٌ

10.- مِنْطِيقٌ، مِكْثِيرٌ، مِعْطِيرٌ، مِسْكِينٌ، مِسْكِيرٌ : مِفْعِيلٌ

Neke prvobitne apstraktne imenice nekada dobiju značenje intenzivnih pridjeva, a karakterističan im je prefiks: t-. Evo tih oblika.

11.- تَلْعَابٌ : تَفْعَالٌ

12.- تِلْقَامٌ، تِلْعَابٌ، تِبْذَارٌ : تِفْعَالٌ

13.- تِلِمَّاظٌ، تِلِقَّامٌ، تِلِعَّابٌ، تِكِذَّابٌ : تِفِعَّالٌ

14.- تِقْوَلَةٌ، تِحْلَبَةٌ : تِفْعَلَةٌ

15.- تِعِلِمَّةٌ، تِحِلِبَّةٌ : تِفِعِلَّةٌ

Posljednja dva oblika (تَفْعَلَةٌ i تَفْعِلَةٌ) važe za oba rada, a sufiks -at(un) im je dodat radi pojačanja, intenzifikacije. Isti takav sufiks ima jedna grupa *intenzivnih pridjeva*, a javljaju se u slijedećim oblicima:

16.- فَاعِلَةٌ : رَاوِيَةٌ، دَاهِيَةٌ، دَاعِيَةٌ، خَائِنَةٌ، بَاقِعَةٌ، بَاقِرَةٌ

17.- فَاعُولَةٌ : فَارُوقَةٌ، حَاذُورَةٌ

18.- فُعَلَةٌ : هُجَعَةٌ، نُوَمَةٌ، لُوَمَةٌ، لُمَزَةٌ، قُوَلَةٌ، ضُحَكَةٌ، سُؤَلَةٌ، حُطَمَةٌ

19.- فَعَّالَةٌ : وَقَّافَةٌ، هَوَّاسَةٌ، نَسَّالَةٌ، قَوَّالَةٌ، فَهَّامَةٌ، عَلاَّمَةٌ، رَحَّالَةٌ، جَمَّاعَةٌ

20.- فُعَّالَةٌ : لُقَّاعَةٌ، كُرَّامَةٌ، صُرَّاعَةٌ

21.- فَعُولَةٌ : هَيُوبَةٌ، مَلُولَةٌ، كَذُوبَةٌ

22.- فَعُّولَةٌ : فَرُّوقَةٌ

23. - فَعِيلَةٌ : كَرِيمَةٌ، عَقِيلَةٌ

24.- فِعِّيلَةٌ : خِلِّيفَةٌ

25.- تَفْعَالَةٌ : تَلْعَابَةٌ

26.- تِفْعَالَةٌ : تِلْقَامَةٌ، تِلْعَابَةٌ، تِقْوَالَةٌ، تِعْلاَمَةٌ، تِعْجَابَةٌ

27.- تِفِعَّالَةٌ : تِلِقَّامَةٌ، تِلِقَّاعَةٌ، تِلِعَّابَةٌ

28.- تِفْعِيلَةٌ : تِلْعِيبَةٌ

29.- مِفْعَالَةٌ : مِهْذَارَةٌ، مِلْقَامَةٌ، مِلْحَادَةٌ، مِقْدَامَةٌ

8. ELATIV - اِسْمُ ٱلتَّفْضِيلِ ili أَفْعَلُ ٱلتَّفْضِيلِ

To je pridjevski oblik koji po svome značenju odgovara našem komparativu odn. superlativu.

Od trilitera (I vrste), pak, elativ se tvori na oblik: أَفْعَلُ pl. أَفْعَلُونَ، أَفَاعِلُ), f فُعْلَى (pl. فُعْلَيَاتٌ، فُعَلٌ), kao što je u primjerima; أَكْبَرُ، آلَفُ < أَأْلَفُ) (أَجَلُّ < أَجْلَلُ)، أَقْوَمُ، أَمْيَلُ، أَحْلَى < أَحْلَوُ)، أَبْقَى < أَبْقَيُ), i sl

Po pravilu, ovaj oblik ne bi trebalo tvoriti: 1) od pridjeva pasivnog značenja; 2) od participa iz trilitera izvedenih vrsta; 3) od pridjeva koji već u pozitivu imaju oblik أَفْعَلُ .

U ovom posljednjem (3.) slučaju elativ takvog pridjeva (tj. s pozitivom na أَفْعَلُ) opisuje se pomoću elativa odgovarajućeg pridjeva šireg značenja, kao što su, npr.: أَكْثَرُ، أَكْبَرُ، أَقَلُّ، أَقْبَحُ، أَحْسَنُ، أَجْوَدُ، أَشَدُّ i dr, a iza njega se stavi akuzativ (اَلتَّمْيِيزُ) glagolske imenice izvedene iz istog korijena kao odgovarajući joj pridjev u pozitivu, npr.: أَشَدُّ حُمْرَةً = crveniji; أَقْبَحُ عَرَجًا = koji gore hramlje i sl.

Tako se opisuju i elativi koji odgovaraju participima glagola proširenih vrsta, npr.: أَحْسَنُ تَأْدِيبًا = koji bolje odgaja; أَكْثَرُ إِخْبَارًا = koji više obavještava; أَسْرَعُ ابْتِعَادًا = koji se brže udaljava i sl.

Nekada se elativ opisno izražava, iako postoji njegov pravilan oblik, pa tako, npr., mj. أَقْسَى = grublji, kaže se: أَشَدُّ قَسْوَةً i sl.

Pravilo o tome od kojih se pridjeva ne može izvesti jednostavan oblik elativa (tj. أَفْعَلُ), inače se ne poštuje, pa se on izvodi i onda kada bi ga trebalo opisati na spomenuti način (pomoću "tamyīza" neke izvedene vrste, s akuzativom njenog infinitiva), npr.: أَطْهَرُ (mj. أَكْثَرُ تَطْهِيرًا = koji bolje čisti); أَعْوَنُ (عَلَى) = koji više pomaže (prema أَعَانَ ؛ (أَقْوَدُ (مِنْ); = pokorniji (prema: انْقَادَ ؛ أَحْوَلُ (مِنْ) = lukaviji (prema اِحْتَالَ) i dr.

Opet protiv pravila je izvođenje elativa (أَفْعَلُ) od glagola u pasivu, npr.: أَخْوَفُ = strašniji, koga se više boje; أَحْمَدُ = pohvalniji; أَعْرَفُ = poznatiji; أَلْوَمُ = pokudniji; أَشْغَلُ = zauzetiji: أَمْقَتُ = omraženiji; أَخْصَرُ = kraći (od أُخْتُصِرَ) i dr.

Neki se pridjevi oblika أَفْعَلُ u pozitivu upotrebljavaju pogrešno kao elativ, npr.: أَبْيَضُ (مِنْ) = bjelji; (أَسْوَدُ (مِنْ) = crnji; أَحْمَقُ (مِنْ) = gluplji i dr. (mj. أَشَدُّ بَيَاضًا itd.).

DEKLINACIJA (SKLONIDBA) IMENA - تَصْرِيفُ ٱلْأَسْمَاءِ [45]

Deklinacija se u arapskom jeziku ostvaruje upotrebom određenih nastavaka (što se naziva: اَلْإِعْرَابُ) na kraju imena. Promjenljivo ime se zove اَلْمُعْرَبُ (ili اَلْمُتَمَكِّنُ) i može biti: مُنْصَرِفٌ, tj. deklinirano pomoću nunacije (اَلتَّنْوِينُ) ili je ono: غَيْرُ مُنْصَرِفٍ, tj. deklinirano bez nunacije. S druge strane, ime može biti nepromjenljivo: اَلْمَبْنِيُّ (ili غَيْرُ الْمُتَمَكِّنِ), te ostaje u svim padežima u istom obliku.

45) Uporedi o tome: Caspari, itd., op. cit., I, poglavlje: The declension of nouns, str. 234-252, & 308-316.

Arapska deklinacija ima tri padeža (اَلْحَالاَتُ) i to: 1) nominativ - اَلرَّفْعُ; 2) genitiv - اَلْجَرُّ i 3) akuzativ اَلنَّصْبُ.

Ovi padeži, po svojoj upotrebi, samo donekle odgovaraju istoimenim našim padežima, pa se različito prevode na naš jezik, kao što se naši preostali padeži izražavaju na razne načine u arapskom jeziku (pomoću odgovarajućih prijedloga i na druge načine).

Nastavci za padeže u arapskom jeziku tradicionalno se dijele na vokalne i konsonantske. Kod vokalnih, pri upotrebi nunacije, u obzir se ne uzima njen krajnji suglasnik -n, a pri upotrebi člana uz ime on se gubi.

Konsonantskim nastavcima smatraju se: ا ، و ، ي, premda se oni većinom izgovaraju kao odgovarajući im dugi vokali: ā, ū, ī. Kod ove vrste padežnih nastavaka u obzir se ne uzimaju, nastavak: ـَنَ u pluralu, kao ni nastavak: ـِنِ u dualu; oba se ta nastavka odbacuju, kada je ime prvi član genitivne veze, tj. kad je ono odrednica (اَلْمُضَافُ), npr.: مُعَلِّمُو مَدْرَسَتِنَا = učitelji naše škole; صَدِيقَا أَبِيهِمْ = dva prijatelja njihovog oca i sl.

I - Vokalni padežni nastavci

1) To su oblici nunacije i to za: nominativ ـٌ (-un), genitiv ـٍ (-in) i akuzativ ـً (-an), upotrebljavani u potpunoj deklinaciji u jednini i nepravilnoj (izlomljenoj potpunoj) množini. Takvo se ime zove: اَلْمُنْصَرِفُ (potpuno promjenljivo - triptoton), npr.: كِتَابٌ (= knjiga), كِتَابٍ (= knjige) i كِتَابًا (= knjigu); كُتُبٌ (= knjige), كُتُبٍ (= knjîgā) i كُتُبًا (= knjige). Kad ime ima određeni član, onda dobije nastavke, za nom ـُ (-u), gen. ـِ (i), ak. ـَ (a), npr.: اَلْكِتَابُ، اَلْكِتَابِ، اَلْكِتَابَ odn.: اَلْكُتُبُ، اَلْكُتُبِ، اَلْكُتُبَ.

2) Nastavke, za nom. ـُ (-u), a gen. i ak. ـَ (-a) dobija ime deklinirano po nepotpunoj deklinaciji, pa je ono tada غَيْرُ اَلْمُنْصَرِفِ nepotpuno promjenljivo (diptaton), kada je bez člana, pa će se deklinirati, npr.: nom.: عُمَرُ gen. ak.: عُمَرَ، فَاطِمَةُ - فَاطِمَةَ، أَسْوَدُ - أَسْوَدَ، زَرْقَاءُ - زَرْقَاءَ, i sl.

Ako ovakvo ime može dobiti određeni član, onda se mijenja po potpunoj deklinaciji (pod 1).

3) Nastavke, za nom. ـٌ (-un), a gen. i ak. ـٍ (-in) dobije ime u pravilnoj množini ženskoga roda bez člana, npr.: مُعَلِّمَاتٌ (= učiteljice) i (مُعَلِّمَاتٍ = učiteljicā, učiteljice) i sl.

S određenim članom ime dobije nastavke, za nom. ـُ (-u), a za gen. i ak. ـِ (-i), npr.: اَلصَّابِرَاتُ (= strpljive) i اَلصَّابِرَاتِ (= strpljivih, strpljive) i sl.

II - Konsonantski padežni nastavci

1) To su nastavci, za nom. ـو (-ū), gen. ـى (-ī), ak. ـا (-ā) uz imenice: أَبٌ (= otac), أَخٌ (= brat), ذُو (= vlasnik...), حَمٌ (= punac). فَمٌ (= usta), هَنٌ (= stvar), (to su tzv. اَلأَسْمَاءُ ٱلسِّتَّةُ ٱلْمُعْتَلَّةُ), i to kada su prvi član genitivne veze (اَلْمُضَافُ), pa će se, npr., reći, nom.: أَخُوكَ (=tvoj brat), gen.: أَخِيكَ (= tvoga brata) i ak.: أَخَاكَ (= tvoga brata). Međutim, uz ličnu zamjenicu prvog lica jednine, navedena imena se ne mijenjaju, nego imaju isti oblik (osnovu) za sva tri padeža, pa se kaže, npr.: أَبِي (= moj otac, moga oca, moga oca) i sl.

2) Nastavke, nom.: ـُو (-ū, gen. i ak.: ـي (-ī), ne računajući pluralni sufiks ـنَ (-na), dobiju imena u pravilnoj množini muškog roda, i to sa članom i bez njega, npr.: (اَلْ)مُعَلِّمُونَ = učitelji, (اَلْ)مُعَلِّمِينَ = učiteljā, učitelje. Te nastavke imamo dalje u riječi أُولُو i أُولِي (koja služi kao plural za: ذُو); kao i kod desetica brojeva (اَلْعُقُودُ) od 20 do 90, pa se, npr., kaže: nom.: (اَلْ) عِشْرُونَ dvadeset (dvadeseti), a gen. i ak.: (اَلْ) عِشْرِينَ= dvadeset (dvadesetih) odn. dvadeset (dvadesete) i sl.

3) Nastavci su, (ne računajući dualno ـن (-ni), u nom.: ـَا (-a), a u gen. i ak. : ـَى (-ay) za imena u dvojini, npr.: (اَلْ) رَجُلاَنِ = dva čovjeka, (اَلْ) رَجُلَيْنِ = dvojice ljudi, dvojicu ljudi i sl.

Ovi nastavci javljaju se kod brojeva: اِثْنَانِ (f اِثْنَتَانِ = dva, dvije dvoje) i كِلاَنِ (f كِلْتَانِ = oba, obje, oboje), kada su oni prvi član genitivne veze (اَلْمُضَافُ) sa ličnom zamjenicom. Inače, kada su (كِلاَ i كِلْتَا) اَلْمُضَافُ nekom drugom imenu, onda se oni ne mijenjaju, nego imaju za sve padeže jedan oblik. Tako će se, npr., reći: كِلاَنَا = nas dvojica, كِلَيْنَا= nas dvojice, odn. nas dvojicu ili كِلْتَانَا = nas dvije, كِلْتَيْنَا= nas dviju, nas dvije. Međutim, كِلاَ الرَّجُلَيْنِ važi za sva tri padeža (= oba čovjeka, obojice ljudi, obojicu ljudi) i sl.

Predikat iza sintagme s كِلاَ ili كِلْتَا može stajati u dualu ili singularu, npr.: (مُفِيدٌ) مُفِيدَانِ كِلاَ ٱلْمُعْجَمَيْنِ = Oba su (ta) riječnika korisna.
(جَمِيلَةٌ) جَمِيلَتَانِ كِلْتَا ٱلْفَتَاتَيْنِ = Obje su (te) djevojke lijepe.

Kod dvije riječi padežni vokal nastavka djeluje da se i prethodni mu vokal osnove promijeni prema njemu, pa se te riječi dekliniraju: nom.: اِمْرُؤٌ (= čovjek), اِبْنُمٌ (= sin); ak.: اِمْرِئٍ (= čovjeka), اِبْنِمٍ (= sina); ak.: اِمْرَءًا (= čovjeka) i اِبْنَمًا (= sina).

Prema nekim gramatičarima i riječ فَمٌ, pored normalne promjene فَمًا،

فَمٌ، فَمٍ, može se deklinirati (slično gornjim riječima) ovako: nom.: فُمٌ gen.: فِمٍ i ak. فَماً.

Imena nepotpune deklinacije

(غَيْرُ ٱلْمُنْصَرِفِ - diptota)

Takvu deklinaciju neko ime može imati: 1) kao vlastito ime, ili 2) zbog svog neobičnog oblika (اَلْعَدْلُ).

Arapsko vlastito ime (اَلْعَلَمُ) može biti:

a) lično, geografsko, etnografsko, vlastito ime životinje i dr. اَلْمَعْرِفَةُ (koje se završava na sufiks: - atu, npr.: أُسَامَةُ، مَكَّةُ، فَاطِمَةُ، حَمْزَةُ (= lav) i dr. - Vlastita imena ženskog roda u množini zadržavaju nunaciju, npr.: عَرَفَاتٌ (u nom.) i عَرَفَاتٍ (u gen. i ak.) i sl.

b) Vlastito ime po svome značenju ili upotrebi u ženskom rodu (اَلْمُؤَنَّثُ اَلْمَعْنَوِيُّ وَٱلسَّمَاعِيُّ), koje ima više od tri suglasnika, ili i samo tri, ali da iza drugog slijedi vokal, npr.: سَقَرُ، جَهَنَّمُ، سُعَادُ، زَيْنَبُ (Paklena vatra) i dr.

Međutim, arapska vlastita imena ženskog roda na oblike: فِعْلٌ، فُعْلٌ، فَعْلٌ, mogu se deklinirati i po potpunoj i po nepotpunoj deklinaciji, npr.: دَعْدٌ - دَعْدٍ – دَعْداً ili, pak: دَعْدُ – دَعْدَ – دَعْدَ tako i: هِنْدٌ، جُمْلٌ i sl., ali nepotpuna promjena ima prednost.

Nasuprot tome, strana vlastita imena ženskog roda mijenjaju se samo po nepotpunoj deklinaciji, kao što su, npr.: بَلْخُ (= Belh), حِمْصُ (= Hims), صُورُ (= Tir), pa će biti: nom.: بَلْخُ, a gen. i ak. بَلْخَ itd.

2) Po nepotpunoj promjeni mijenjaju se dalje: strana vlastita imena (pored onih oblika: فَعْلٌ، فُعْلٌ i فِعْلٌ), kao, npr.: يُوسُفُ، دَاوُودُ، آدَمُ، إِبْرَاهِيمُ (ali potpunu promjenu imaju: نُوحٌ، لُوطٌ i sl.).

3) Složena vlastita imena, kao: بَعْلَبَكُّ (= Balbek), حَضْرَمَوْتُ (=Hadremevt), مَعْدِيكَرِبُ (= Ma'dikerib) i sl.

4) Vlastita imena s nastavkom ـَانُ (= ānu), npr.: غَطَفَانُ، عُثْمَانُ، سُلَيْمَانُ, i sl. - Međutim, prvobitno opće imenice na: ـَانٌ (ānun) imaju i kao vlastita imena punu deklinaciju, kao što su, npr.: سِنَانٌ، رِضْوَانٌ i sl.

5) Vlastita imena koja imaju neki glagolski oblik, npr.: ضُرِبُ , شَمَّرُ، أَحْمَدُ، يَشْكُرُ، يَزِيدُ i sl.

6) Vlastita imena neobičnog oblika za arapska vlastita imena, npr.: ženska vlastita imena oblika: فَعَالِ, kao: قَطَامِ، غَلَابِ، سَجَاحِ، حَذَامِ . Takva

imena (f) u obliku: فَعَالِ ostaju u svim padežima nepromjenljiva, npr.: غَلاَبِ، قَطَامِ, i sl.

Ovdje spadaju muška vlastita imena u obliku: فُعَلُ npr.: قُزَحُ، عُمَرُ، زُفَرُ، زُحَلُ i dr.

Ovima se pribrajaju plurali pridjeva koji znače: sav (naime: أَبْتَعُ f بَتْعَاءُ), أَكْتَعُ، أَجْمَعُ، أَبْصَعُ, a ti su plurali: كُتَعُ، جُمَعُ، بُصَعُ، بُتَعُ.

Ovdje dolaze i plurali (od أَوَّلُ f أُولَى) : أُوَلُ (= prvi) i (od آخَرُ f أُخْرَى): أُخَرُ (= drugi).

7) Nepotpunu promjenu imaju i određeni oblici pridjeva i brojeva, kako slijedi.

a) Pozitivi pridjeva na oblik أَفْعَلُ (f فَعْلاَءُ), npr.: أَحْمَرُ (f حَمْرَاءُ = crven); أَعْوَرُ (f. عَوْرَاءُ = ćorav) i sl.

b) Elativi pridjeva oblika أَفْعَلُ (f فُعْلَى), npr.: أَكْبَرُ (= najveći), أَصْغَرُ (= najmanji), أَحْسَنُ (= najljepši) i dr. - Međutim, oblici: أَرْمَلٌ (f. أَرْمَلَةٌ) = udovac, odn. udovica, imaju potpunu deklinaciju.

c) Pridjevi oblika فَعْلاَنُ (f فَعْلَى), kao, npr.: سَكْرَانُ(= pijan), غَضْبَانُ (= srdit), مَلآنُ (= pun) i dr.

Međutim, pridjevi oblika: فُعْلاَنٌ (f. فُعْلاَنَةٌ), kao, npr.: عُرْيَانٌ (f عُرْيَانَةٌ) = go, nag, mijenjaju se po potpunoj deklinaciji.

d) Distributivni brojevi oblika: فُعَالُ i مَفْعَلُ dekliniraju se kao diptote, npr.: ثُلاَثُ ili مَثْلَثُ (= po tri); رُبَاعُ ili مَرْبَعُ (= po četiri) itd.

***

Nepotpunu deklinaciju, samo zbog svoga posebnog oblika, imaju slijedeće grupe imena, odn. njihovih oblika:

1) Imena ženskog roda s nastavcima: ـَاءُ (-ā'u) i ـَى (-ā), npr.: بَيْضَاءُ (= bijela); عَذْرَاءُ (= djevica); صَحْرَاءُ (= pustinja); حُبْلَى (= trudna); ذِكْرَى (= uspomena); صُغْرَى (= najmanja, najmlađa) i dr.

2) Nepravilne množine raznih oblika, koje se završavaju na sufikse ـَاءُ (-ā'u) i ـَى ili ـَا (-ā), npr.: أَنْبِيَاءُ (= vjerovjesnici); أَشِدَّاءُ (= žestoki); عُلَمَاءُ (= učenjaci); بَلاَيَا (= nesreće); صَحَارَى (= pustinje); عَذَارَى (= djevice); سَكْرَى (= pijani); قَتْلَى (= ubijeni); مَوْتَى (= mrtvi) i dr.

3) Nepravilne množine na oblike: فَعَالِلُ، فَعَائِلُ، فَوَاعِلُ، فَعَالِيلُ npr.: قَنَاطِرُ (= mostovi); عَجَائِبُ (= čuda); سَوَاحِلُ (= obale); سَكَاكِينُ (= noževi), i sl.

4) Glavni brojevi na sufiks ـَةُ (-atu), kada su upotrijebljeni kao čisti brojevi, npr.: أَرْبَعَةُ نِصْفُ ثَمَانِيَةَ = Četiri su polovina od osam.

5) Imena koja se završavaju na: ـًا ili ـًى (-an), kao, npr.: عَصًا (= štap) ili فَتًى (= mladić), zapravo su nepromjenljiva, tj. u istom su obliku u svim padežima (pa imaju tzv. *virtualnu deklinaciju*, o kojoj će biti govora u daljem izlaganju ovoga poglavlja).

6) Imena koja se u nominativu bez člana završavaju na: ـٍ (-in), npr.: رَامٍ (= strijelac); تَمَنٍّ (= želja); مُرَبٍّ (= odgajatelj) i sl. - Sa članom se završavaju na ـِي (-ī): اَلْمُرَبِّي، اَلتَّمَنِّي، اَلرَّامِي i sl.

U genitivu imaju iste oblike kao i u nominativu, tj.: رَامٍ i اَلرَّامِي itd.; u akuzativu im je nastavak: ـِيًا (-iyan): رَامِيًا, a sa članom dobiju nastavak ـِيَ (-iya): اَلرَّامِيَ i sl.

7) Imena koja u nominativu i genitivu plurala imaju nastavak: ـٍ (-in), npr.: جَوَارٍ (sa članom: اَلْجَوَارِي = robinje), a u akuzativu dobiju nastavak ـِيَ : جَوَارِيَ i اَلْجَوَارِيَ i sl.

Promjena na kraju imena - اَلْإِعْرَابُ

Kod nje se razlikuju tri slučaja: 1) kada se određeni nastavci izgovaraju, pa se to naziva: اَلْإِعْرَابُ ٱللَّفْظِيُّ; 2) kada se nastavci samo zamišljaju (npr.: كُبْرَى، قَاضٍ، صَحَارَى), pa se onda naziva: virtuelna promjena - اَلْإِعْرَابُ ٱلتَّقْدِيرِيُّ; 3) kada riječi uvijek imaju isti oblik (npr.: مَنْ = ko ili مَا = što), odn. kada bi ime, s obzirom na njegov položaj u rečenici, trebalo, zapravo, stajati u nekom drugom, određenom padežu. Tako, npr., u rečenici: مُرَّ بِعَمْرٍو (= Prošlo se pokraj Amra), mj. genitiva trebalo bi da stoji nominativ, kako je to slučaj sa subjektom glagola u pasivu (npr.: قُتِلَ ذَلِكَ ٱلرَّجُلُ = Ubijen je taj čovjek). Ovakva promjena naziva se "položajna" promjena اَلْإِعْرَابُ ٱلْمَحَلِّيُّ.

Kako je o prvoj "izgovornoj" promjeni, tj. o اَلْإِعْرَابُ ٱللَّفْظِيُّ, već govoreno, ostaje da se još razmotre preostale dvije vrste navedenih promjena.

Virtuelna promjena - اَلْإِعْرَابُ ٱلتَّقْدِيرِيُّ

Ovu promjenu (ustvari, isti oblik za sve padeže) imaju imena u slučaju:

1) Kada se u jednini završavaju na: ـًا ili ـًى (-an), npr.- قَفًا (= zatiljak); رَحًى (= mlinac) i sl.

2) Kada su, u jednini ili množini, prvi član genitivne veze (اَلْمُضَافُ) sa ličnom zamjenicom prvog lica jednine, npr.: كِتَابِي (=moja knjiga, moje

knjigē, moju knjigu), ابْنَتِي (=moja kći itd.), أَبْنَائِي (= moji sinovi itd.), أَخَوَاتِي (= moje sestre itd.).

Virtuelnu promjenu imaju imena i uz pravilnu množinu muškog roda u nominativu, samo što se tada ta zamjenica promijeni fonetski, pa se dobije ovakav oblik genitivne veze, npr.: مُعَلِّمِيَّ (mj. مُعَلِّمُوي) = moji učitelji. Međutim, iako je u gen. i ak. isti taj oblik, tu ipak nije virtuelna promjena, jer se nastavak ـِي (-ī) u tim padežima izgovara, nakon što se stopio s ličnom zamjenicom 1. lica jednine, koja u ovom slučaju glasi: ـيَ (-ya), pa je dao nastavak: ـيَّ (-iyya), tj. aneksiju: مُعَلِّمِيَّ = mojih učitelja odn. moje učitelje.

I u dualu s ovom zamjenicom u genitivnoj vezi, nastavci se izgovaraju (te nije virtuelna deklinacija), pa će biti, npr.: nom: مُعَلِّمَايَ = moja dva učitelja, a gen. i ak.: مُعَلِّمَيَّ = mojih dvojice učitelja, odn. moju dvojicu učitelja i sl.

3) Kada se riječ ponovi u istom obliku u kome je prvi put izrečena, a trebalo bi dodati neki drugi određeni oblik. Tako, npr., kada neko slabo čuvši ili dobro ne razumijevši nečiji izričaj: لَقِيتُ عُمَرَ = Sreo sam Omera, priupita: مَنْ عُمَرَ = Koga Omera?, mjesto da kaže: مَنْ عُمَرُ = Ko je (taj) Omer?

4) Složena vlastita imena koja imaju samo jedan oblik za sva tri padeža, kao što su, npr.: تَأَبَّطَ شَرًّا ili سُرَّ مَنْ رَأَى i sl.

5) Imena koja u promjeni imaju isti oblik u nom. i gen. sa završetkom: ـٍ (-in), npr.: خَالٍ (s članom: اَلْخَالِي = prazan, praznog), قَاضٍ (اَلْقَاضِي = kadija, kadije).

U ak. im je "izgovorna" promjena, pa je, dakle: خَالِيًا (اَلْخَالِيَ)، قَاضِيًا (اَلْقَاضِيَ), i sl.

6) Imena: أَبٌ، أَخٌ، حَمٌ، ذُو، فَمٌ، هَنٌ kad u genitivnoj vezi iza njih dođe riječ sa spojnom hamzom (هَمْزَةُ ٱلْوَصْلِ), jer ona tada u izgovoru gube dužinu padežnih nastavaka: و، ى، ا npr., nom.: ذُو ٱلْوَجْهَيْنِ (= ḏu-l-wağhayni = dvoličnjak), gen.: ذِي ٱلْوَجْهَيْنِ (= ḏi-l-wağhayni = dvoličnjaka); ak. : ذَا ٱلْوَجْهَيْنِ (-ḏa-l-wağhayni = dvoličnaka) i sl.

Isto se skraćivanje dugih vokala u nastavcima vrši i kod pravilne množine muškog roda u genitivnoj vezi, kao što je, npr.: nom.: طَالِبُو ٱلْمَدَارِسِ ٱلثَّانَوِيَّةِ = učenici srednjih škola; gen. i ak.: طَالِبِي ٱلْمَدَارِسِ ٱلثَّانَوِيَّةِ = učenika (odn. učenike) srednjih škola i sl.

Međutim, plural od مُصْطَفًى = odabran, koji glasi: nom.: مُصْطَفَوْنَ, a gen. i ak.: مُصْطَفَيْنَ, kada je prvi član genitivne veze, ima nastavke: ـَوْ (-aw), odn. ـَيْ (-ay), koji se izgovaraju, pa tu opet nije virtuelna promjena, npr., nom.:

مُصْطَفَوُ ٱلنَّاسِ = odabrani ljudi, gen. i ak.: مُصْطَفَيِ ٱلنَّاسِ = odabranih ljudi, odn. odabrane ljude i sl.

Kada je ime prvi član genitivne veze u dualu, virtuelna mu je deklinacija samo u nominativu, i to ispred spojne hamze, npr.: nom.: وَلَدَا ٱبْنَتِكَ (-walada -bnati-ka = dva djeteta tvoje kćeri). Međutim, tu promjenu nemamo u gen. i ak., gdje se nastavak ـَيْ (-ay) izgovara: وَلَدَيِ ٱبْنَتِكَ = (od) dvoje djece tvoje kćeri i sl.

7. Virtuelnu promjenu imaju (odn. nepromjenljiva su) imena u pauzi (اَلْوَقْفُ), tj. kada stoje sama ili na kraju sintagme, rečenice, i sl., npr.: عُمَرْ، زَيْنَبْ، مُحَمَّدْ itd.

Ako ime nema nunacije (npr.: أَحْمَدُ) ili je to pravilna množina ženskoga roda (npr. بَنَاتٌ = kćeri), onda ona imaju virtuelnu deklinaciju kada su u pauzi: بَنَاتْ، أَحْمَدْ, i sl.

Kada, pak, neko ime ima nunaciju (npr.: صَالِحٌ), virtuelna mu je deklinacija u pauzi, pa će nom. i gen. biti: صَالِحْ, dok u ak. jednine, pauzalni mu oblik dobije nastavak: ـًا (-ā), pa će biti: صَالِحَا i sl., te u tom slučaju opet nema virtuelne deklinacije.

Položajna promjena - اَلْإِعْرَابُ ٱلْمَحَلِّيُّ

Ovakvu promjenu imaju: 1) imena potpune deklinacije, ali kad po svome položaju u rečenici stoje u nekom drugom padežu, a ne u onom u kome bi trebalo da stoje, s obzirom na njihovu sintaksičku funkciju. Tako, npr., imenica خَالِدٌ u rečenici: مَرَرْتُ بِخَالِدٍ = Prošao sam pokraj Halida, stoji u genitivu mj. u akuzativu, u kojem bi trebalo da stoji kao glagolski objekt.

2) U ovoj su promjeni nepromjenljiva imena (اَلْمَبْنِيُّ), koja za sve padeže imaju isti oblik, a samo se iz konteksta može utvrditi kome padežu odgovara taj oblik. Tako će, npr., biti zamjenica مَنْ = ko u: nom.
مَنْ زَارَكَ ٱلْيَوْمَ = Ko te danas posjetio? - u gen.: لِمَنْ هَـٰذِهِ ٱلدَّارُ؟ = Kome pripada (ili: Čija je) ova kuća? / u ak.: مَنْ لَقِيتَ فِي ٱلشَّارِعِ؟ = Koga si sreo na ulici?

Nepromjenljiva imena - اَلْمَبْنِيُّ

U tom pogledu razlikuju se dvije vrste imena: a) ona koja se nikada ne mijenjaju (اَلْمَبْنِيُّ ٱللَّازِمُ) i b) ona koja se samo ponekad ne mijenjaju (اَلْمَبْنِيُّ ٱلْعَارِضُ).

a) U prvu grupu imena koja se nikada ne mijenjaju spadaju:

1) Zamjenice: lične (اَلْمُضْمَرَاتُ), pokazne (أَسْمَاءُ ٱلْإِشَارَةِ), odnosne (اَلْمَوْصُولاَتُ) i upitne (أَسْمَاءُ ٱلاسْتِفْهَامِ), izuzev promjenljivu zamjenicu: أَيٌّ (f أَيَّةٌ).

2) Riječi glagolskog značenja (أَسْمَاءُ ٱلْأَفْعَالِ), kao što su, npr.: حَيَّ (= dođi), صَهْ (= šuti), هَيْهَاتَ (= daleko je) i sl.

3) Riječi na oblik فَعَالِ, koje imaju značenje imperativa (npr.: حَذَارِ = pazi!), masdara (npr. نَجَارِ = griješenje), ili su to opće imenice (npr.: فَسَاقِ = grješnica) ili, pak, razna vlastita imena ženskoga roda, npr.: حَذَامِ، رَقَاشِ (=imena žena); ظَفَارِ، صَلاَحِ (imena gradova): بَرَاحِ (ime sunca), حَلاَقِ (= smrt), صَرَامِ (= rat), جَعَارِ (= hijena), حَضَارِ (ime zvijezde u Centauru) i dr.

4) Složena vlastita imena koja se završavaju na: وَيْهِ – (-wayhi), kao što su: مِسْكَوَيْهِ، نِفْطَوَيْهِ، سِيبَوَيْهِ، دُرُسْتَوَيْهِ، حَالَوَيْهِ i sl.

5) Glavni i redni brojevi od 11 do 19, (osim اِثْنَا u broju 12: nom.: اِثْنَا عَشَرَ (f اِثْنَتَا عَشْرَةَ), gen. i ak.: اِثْنَيْ عَشَرَ (f اِثْنَتَيْ عَشْرَةَ), kao što je, npr.: 11: أَحَدَ عَشَرَ (f اِحْدَى عَشْرَةَ) itd.

6) Imenice ponovljene u atributivnoj upotrebi, npr.: (طَعَامٌ) بَيْنَ بَيْنَ = srednje (jelo), ili: (جَارٌ) بَيْتَ بَيْتَ = (susjed) čija je kuća uz (našu) kuću i sl.

b) U drugu grupu imena, koja se *ponekad ne mijenjaju*, spadaju:

1) Onaj koji (ono što) se doziva (اَلْمُنَادَى), kada je to jedna riječ, npr.: يَا صَدِيقُ = O prijatelju! يَا دَارُ = O kućo.

2) Od imenica nastali prilozi mjesta i vremena (اَلظُّرُوفُ) s nastavkom: ـُ (-u), npr.: أَمَامُ (= ispred), بَعْدُ (= poslije), تَحْتُ (= ispod), فَوْقُ (= iznad), قَبْلُ (= prije), وَرَاءُ (= pozadi) i dr.

Ovdje spada i: لاَ غَيْرُ ili لَيْسَ غَيْرُ = samo, kao i: حَسْبُ = dosta. - Kad je ovakav prilog, odn. priloška oznaka ispred vremenske rečenice, koja počinje veznikom: إِذْ = kad, ili je اَلْمُضَافُ glagoskoj rečenici iza toga, on (ona) se može mijenjati, ili biti nepromjenljiv(a), zadržavajući tada uvijek nastavak ـَ (-a). Tako, npr., izrazi: حِينَئِذٍ (= tada), وَقْتَئِذٍ (= u to doba), يَوْمَئِذٍ (=toga dana, tada), koji su nastali iz: حِينَ إِذْ كَانَ كَذَا (= u vrijeme kada je to bilo), itd., prva im se riječ (حين, itd.) može čitati s nastavkom ـَ (-a) ili ـُ (-u), ali je prvo običnije. Tako se, slično ovome, može čitati slijedeća rečenica: هَذَا يَوْمُ (يَوْمَ) يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ = Ovo je dan kada će iskrenim koristiti njihova iskrenost. (Q., 5,119).

Isto se tako mogu mijenjati (s nastavcima: ـُ (-u- ili ـَ (-a) i مِثْلُ = kao; te: غَيْرُ = osim, kada dođu ispred: أَنَّ، أَنْ i مَا .

3) Subjekt čestice لاَ za općenito nijekanje (اِسْمُ لاَ لِنَفْيِ ٱلْجِنْسِ), kada je on

jedna (neponovljena) riječ, koja dolazi odmah iza te čestice, npr.: لاَ رَجُلَ فِي ٱلْحَدِيقَةِ = Nema nikoga u parku.

Atribut ovakve neodređene riječi iza čestice لا može ostati nepromijenjen (tj. imati nastavak: ـَ (-a), a može biti i u akuzativu ili nominativu neodređenog oblika (tj. s nunacijom). Tako se, npr., može reći: لاَ رَجُلَ عَاقِلَ (عَاقِلاً ili عَاقِلٌ) يُصَدِّقُ ذَلِكَ = Nema pametnog čovjeka koji bi u to povjerovao.

Ako se negacija ponovi, pa iza toga dođu dvije neodređene imenice, onda one obje mogu ostati nepromijenjene (tj. s nast. -a) ili obje promijenjene (s nastavkom, -un ili -an), ili, pak, jedna promijenjena, a druga nepromijenjena, npr.: لاَ عَوْنَ وَلاَ سَلاَمَةَ إِلاَّ مِنَ اللّٰهِ (= Pomoć i spas su samo od Boga) što se, dakle, može također reći i na ove načine: لاَ عَوْنَ (عَوْنٌ) وَلاَ سَلاَمَةَ (سَلاَمَةٌ)... ili ovako:... لاَ عَوْنٌ (عَوْنًا) وَلاَ سَلاَمَةٌ (سَلاَمَةً)... ; ili; pak, konačno ovako: لاَ عَوْنٌ (عَوْنًا) وَلاَ سَلاَمَةَ (سَلاَمَةً)... .

LIČNE ZAMJENICE اَلضَّمَائِرُ ili اَلْمُضْمَرَاتُ
(Pronomina personalia)

Ove zamjenice u arapskom jeziku spadaju u određena, nepromjenljiva imena (tj. اَلأَسْمَاءُ الْمَبْنِيَّةُ). Ovakva zamjenica može biti izgovorena (بَارِزٌ) ili se podrazumijevati iz određenog glagolskog oblika, pa se tada zove: skrivena (مُسْتَتِرٌ). Sintaksički ona može biti samostalna, odn. rastavljena (مُنْفَصِلٌ) ili spojena (مُتَّصِلٌ).

Spojene lične zamjenice su, ustvari, perfiksi, koji ulaze u sastav određenih oblika imperfekta (اَلْمُضَارِعُ). One se tada zovu: حُرُوفُ ٱلْمُضَارَعَةِ, pa su dio verbalnih oblika.

One mogu biti i sufiksi, i to: a) nominalni, označavajući genitiv dotične zamjenice (u kom slučaju služe mj. naših prisvojnih zamjenica).

Spojene lične zamjenice, kao sufiksi, mogu biti b) verbalni, koji su ili uklopljeni u sastav određenih oblika perfekta, imperfekta, energetika i imperativa, ili one obilježavaju direktni objekt, kada stoje uz prelazne glagole.

Lične zamjenice imaju različite oblike u različitim padežima, kao i s obzirom na to da li su rastavljene ili spojene, a osim toga, one se, u određenim slučajevima, međusobno razlikuju po rodu i broju, što ćemo

pokazati u slijedećem pregledu svih tih oblika, rasporedivši ih najprije na tri padeža, unutar kojih ćemo pokazati dalje njihove podjele, odn. oblike.

I - Lične zamjenice u nominativu

a) *Rastavljene lične zamjenice za nominativ* - اَلضَّمَائِرُ ٱلْمُنْفَصِلَةُ لِلرَّفْعِ

Broj	Singular				Dual		Plural				
Lice	1	2	2	3	3	2	3	1	2	2	3	3
Rod	c	m	f	m	f	c	c	c	m	f	m	f
Oblik	أَنَا	أَنْتَ	أَنْتِ	هُوَ	هِيَ	أَنْتُمَا	هُمَا	نَحْنُ	أَنْتُمْ	أَنْتُنَّ	هُمْ	هُنَّ

Drugi slog zamjenice أَنَا ('ana = ja) kratak je u izgovoru, a piše se s ا za razliku od أَنْ i slično pisanih oblika, naročito bez vokalizacije. U izrazu: هَأَنَذَا (=evo me), zamjenica أَنَا piše se: أَنَ. - Zamjenica أَنَا služi za oba roda.

U arapskom jeziku u 2. l. i pl. razlikuje se muški i ženski rod: أَنْتَ (f. أَنْتِ) = ti; أَنْتُمْ (f. أَنْتُنَّ) = vi. Pored أَنْتُمْ postojao je u ranije doba i oblik: أَنْتُمُ .

Oblici 3. l. razlikuju se po rodu: هُوَ = on, هِيَ = ona; هُمْ = oni, هُنَّ = one.

Kada je ispred هُوَ ili هِيَ neka od čestica: أَ (= da li, zar), فَ (= pa), لَ (= zaista), وَ (= i, a), onda se vokal prvog sloga zamjenice može ispustiti, npr.: أَهْوَ (= zar on), وَهْيَ (= a ona) i sl.

Nekada se (u poeziji i dr.) upotrebljavao pored هُمْ i oblik: هُمُ .

Oblik: نَحْنُ = mi, važi za oba roda, a služi i za prvo lice duala, pa ćemo ga tada prevoditi sa: nas dvojica (dvije, dvoje) ili samo: mi. Dual 2. lica: أَنْتُمَا = vas dvojica (dvije, dvoje, ili: vi) kao i onaj za 3. lice: هُمَا = njih dvojica (dvije, dvoje ili: oni, one, ona) važi, dakle, za oba roda.

b) *Spojene lične zamjenice za nominativ* - اَلضَّمَائِرُ ٱلْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ

One mogu biti pronominalni prefiksi koji dolaze samo u imperfektu (pored određenog vokalizma i sufiksa) i zovu se: حُرُوفُ ٱلْمُضَارَعَةِ, a sadržani su u riječi (vox memoriae:): نَأْتِ naime to su prefiksi: أَ ('a-) تَ (ta-) نَ (na-) i يَ (ya-). Po brojevima, licima i rodu oni su raspoređeni ovako:

Broj	Singular				Dual			Plural		
Lice	1	2	3	3	2	3	3	1	2	3
Rod	c	c	m	f	c	m	f	c	c	c
Oblik	أ	تَ	يَ	تَ	تَ	يَ	تَ	نَ	تَ	يَ

Tako će, npr., *imperfekt* od كَتَبَ (= napisao je), izgledati, s obzirom na gornje prefikse, ovako: (sg.) 1. أَكْتُبُ 2. تَكْتُبُ، تَكْتُبِينَ 3. يَكْتُبُ ، تَكْتُبُ; (du.) 2. تَكْتُبَانِ 3. يَكْتُبَانِ، تَكْتُبَانِ; (pl.) 1. نَكْتُبُ 2. تَكْتُبُونَ، تَكْتُبْنَ 3. يَكْتُبُونَ، يَكْتُبْنَ .

Prema arapskim gramatičarima smatra se da je, u oblicima imperfekta: 1. 1. sg. i pl. (أَكْتُبُ i نَكْتُبُ); 2. 1. sg. m (تَكْتُبُ) 3. 1. sg. m. i f. (يَكْتُبُ i تَكْتُبُ), lična zamjenica skrivena (مُسْتَتِرٌ).

Prema tome, pronominalni sufiksi za nominativ (اَلضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ), i to prvo za imperfekt, postojat će samo u slijedećim licima: sg 2. f: ـِينَ (ـِى); du 2. c: ـَانِ (ـَا), 3. c.: ـَانِ (ـَا); pl. 2. m: ـُونَ (ـُوا), 2. f.: ـنَ ; 3. m. (ـُوا) ـُونَ, 3. f: ـنَ .

Pronominalni sufiksi za nominativ javljaju se i u *perfektu* kao lični nastavci, kako se može vidjeti iz slijedeće tabele:

Broj	Singular				Dual			Plural				
Lice	1	2	2	3	2	3	3	1	2	2	3	3
Rod	c	m	f	f	c	m	f	c	m	f	m	f
Oblik	تُ	تَ	ت	ـَتْ	تُمَا	ـَا	ـَتَا	نَا	تُمْ	تُنَّ	ـُوا	نَ

U 3. 1. sg. oba roda perfekta smatra se da je lična zamjenica skrivena (npr.: كَتَبَ i كَتَبَتْ). Nastavak -at u ženskom rodu nije zamjenica, nego samo oznaka toga roda.

Slogovi ـنَ od nastavka ـُونَ i ـِينَ, te ـن od ـَانِ otpadaju u apokopatusu (اَلْمُضَارِعُ الْمَجْزُومُ), imperativu (اَلأَمْرُ) i prohibitivu (اَلنَّهْيُ).

Obrativši pažnju na pronominalne sufikse, aktivni perfekt od كَتَبَ izgledao bi, dakle, ovako: sg.: 1. كَتَبْتُ 2. كَتَبْتَ، كَتَبْتِ, 3. كَتَبَ، كَتَبَتْ, du.: 2. كَتَبْتُمَا 3. كَتَبَا، كَتَبَتَا, pl.: 1. كَتَبْنَا, 2. كَتَبْتُمْ، كَتَبْتُنَّ; 3. كَتَبُوا، كَتَبْنَ .

Kada je 3. radikal nekoga glagola ت, on se udvoji sa ت u sufiksu, pa bude, npr.: بَرَتُّ (= odrezao sam), بَرَتَّ، بَرَتِّ، بَرَتُّمَا، بَرَتُّمْ، بَرَتُّنَّ i sl.

Kada je 3. radikal glagola: ث، د، ذ، ض، ط، ظ onda se on može sa sufiksom ت udvojiti u تّ, ali ti radikali ostaju u pismu, a znak udvajanja (شَدَّة), piše se iznad toga ت, npr.: عَبَدتُّ (= obožavao sam); رَبَطتَّ (= svezao si); أَخَذتُّمْ (= u zeli ste); مَرِضتِّ (= oboljela si); وَرِثْتُمَا (= vas dvojica ste naslijedili); تَلَفَّظتُّنَّ (= izgovorile ste) i sl.

Kada je 3. radikal glagola ن, on se sa ن iz sufiksa pretvara u geminatu نّ, npr.: آمَنَّا (= vjerovali smo); سَكَنَّ (= stanovale su) i dr.

II - Lične zamjenice u genitivu - اَلضَّمَائِرُ لِلْجَرِّ

To su spojene lične zamjenice za genitiv اَلضَّمَائِرُ ٱلْمُتَّصِلَةُ لِلْجَرِّ dolaze iza imenica kao drugi član genitivne veze, te se smatra da su u genitivu. Po svome značenju one u ovom slučaju odgovaraju našim prisvojnim zamjenicama - pronomina possessiva (ضَمَائِرُ ٱلْمِلْكِيَّةِ).

Ove zamjenice sufigiraju se i iza prijedloga i nekih čestica (npr.: إِنَّ، لَكِنَّ، كَأَنَّ i dr.), pa tada imaju značenje ličnih zamjenica (a mi ih prevodimo odgovarajućim našim padežima).

Oblici spojenih ličnih zamjenica za genitiv pokazani su u slijedećoj tabeli:

Broj	Singular				Dual		Plural					
Lice	1	2	2	3	3	2	3	1	2	2	3	3
Rod	c	m	f	m	f	c	c	c	m	f	m	f
Oblik	ـِى	كَ	كِ	هُ	هَا	كُمَا	هُمَا	نَا	كُمْ	كُنَّ	هُمْ	هُنَّ

Kada se imenica završava na tzv. أَلِفٌ مَقْصُورَةٌ, tj. ـَى (-ā), ـًى (-an) ili na dugo ـَا (-ā) odn. na ـًا (-an), onda će sufigirana zamjenica 1. 1. sg .mj. ـِى (-ī) glasiti ـيَ (-ya), npr.: (od ذِكْرَى = uspomena) bit će: ذِكْرَايَ = moja uspomena; (od فَتًى = mladić); فَتَايَ = moj mladić; (od خَطَايَا = grijesi): خَطَايَايَ = moji grijesi, (od عَصًا = štap): عَصَايَ = moj štap i sl.

Kada se imenica završava na: ـِى (-ī) ili ـَيْ (-ay), onda ti nastavci sa sufigiranom zamjenicom daju geminatu ـيَّ (-yya), npr.: (od قَاضٍ) preko: قَاضِيِـيَ bude: قَاضِيَّ (= moj kadija); (od غُلاَمَانِ) preko: غُلاَمَيْيَ bude: غُلاَمَيَّ (= dvojica mojih dječaka) i sl. Tako je i iza prijedloga na dugo -ā ili -ī, pa bude, npr., sa: عَلَى - عَلَيَّ (= na mene); لَدَى - لَدَيَّ (= kod mene); فِي - فِيَّ (= u meni).

I s nastavcima ـُو (-ū) i ـَوْ -aw, nakon promjene و u ي, te bude: ـَيْ (-ay) sufigirana zamjenica 1.1.sg. ـيَ daje opet geminatu ـيَّ (-yya), pa tako (od مُعَلِّمُونَ) preko مُعَلِّمُويَ ili مُعَلِّمِيَ nastane: مُعَلِّمِيَّ = moji učitelji (odn. mojih učitelja i moje učitelje); (od مُصْطَفَوْنَ) preko: مُصْطَفَوْيَ ili مُصْطَفَيْيَ nastane: مُصْطَفَيَّ = moji odabrani (mojih odabranih, moje odabrane) i sl.

Prvobitni, a sada zastarjeli oblik spojene lične zamjenice 1. lica bio je ـيَ (upotrebljavan nekad u poeziji, i drugdje).

Nekada se sufigirana zamjenica 1. lica sg. skraćuje (naročito u vokativu), pa od ـى bude samo ـِ, npr.: رَبِّ = moj gospodaru; يَا قَوْمِ = o moj narode! - i dr.

Vokal ـُ) -u) spojenih ličnih zamjenica: هُ، هُمَا، هُمْ i هُنَّ mijenja se u ـِ (-i) kada one dođu iza: ـِ (-i), ـى (-i), ـَيْ (-ay), npr.: فِي كِتَابِهِ = u njegovoj knjizi; مِنْ قَاضِيهِمَا = od njihovog kadije; أَثْنَى عَلَيْهِمْ = pohvalio ih je; رَأَيْتُ بِنْتَيْهِنَّ = vidio sam njihove dvije kćeri i sl.

Vokal zamjenice هُ iza drugih vokala i diftonga je kratak: رَمَوْهُ، سَلُوهُ، أَرَاهُ te: فِيهِ، عَلَيْهِ, dok je iza kratkih vokala dug u izvoru: لَهُ (la-hū), دَارُهُ (dāru-hū), بِهِ (bi-hī), premda duljenje vokala u pismu nije naznačeno.

III - Lične zamjenice u akuzativu - اَلضَّمَائِرُ لِلنَّصْبِ

a) اَلضَّمَائِرُ ٱلْمُنْفَصِلَةُ لِلنَّصْبِ

Rastavljene lične zamjenice za akuzativ اَلضَّمَائِرُ ٱلْمُنْفَصِلَةُ لِلنَّصْبِ obrazuju se: od riječi: إِيَّا ـ ('iyya-) - koja nema samostalne upotrebe - i sufigiranih ličnih zamjenica za genitiv. U 1. 1. sg. dodaje se: ـيَ (-ya, a ne: ـى ī). Ove zamjenice služe kao naglašeni zamjenički objekt uz prelazne glagole (s jednim ili dva takva objekta), npr.: إِيَّاكَ نَرْجُو = tebe molimo; أَعْطَاهُ إِيَّايَ = dao ga je meni i sl. Po svome značenju ovi oblici odgovaraju našim naglašenim ličnim zamjenicama u akuzativu, ili, pak, u nekom drugom padežu, već prema tome kakva je rekcija našeg odgovarajućeg glagola.

Oblici ovih rastavljenih ličnih zamjenica za akuzativ, prema rečenom jesu slijedeći: sg.: إِيَّايَ = mene; إِيَّاكَ (f. إِيَّاكِ) = tebe; إِيَّاهُ (f. إِيَّاهَا) = njega, odn. nju; du.: إِيَّاكُمَا = vas dvojicu, vas dvije, vas dvoje; إِيَّاهُمَا = njih dvojicu, njih dvije, njih dvoje; pl.: إِيَّانَا = nās (ili nas dvojicu, nas dvije, nas dvoje); إِيَّاكُمْ (f. إِيَّاكُنَّ) = vās; إِيَّاهُمْ (f. إِيَّاهُنَّ) = njih.

b) اَلضَّمَائِرُ ٱلْمُتَّصِلَةُ لِلنَّصْبِ

Spojene lične zamjenice za akuzativ - اَلضَّمَائِرُ ٱلْمُتَّصِلَةُ لِلنَّصْبِ po obliku su iste kao sufigirane lične zamjenice za genitiv, osim zamjenice za 1. l. sg., koja ovdje (uz prelazne glagole kao direktni objekt) ima oblik ـني (mj. ـي iza imenica). Prvobitni oblik ove zamjenice, naime: ـنِيَ (-niya) upotrebljavao se u klasičnoj poeziji i dr.).

Oblici ovih pronominalnih sufiksa za akuzativ bit će slijedeći: sg. 1. ني (=me); 2. كَ (f كِ = te); 3. هُ (= ga), هَا (= je, ju); du: 2. كُمَا (= vas dvojjicu, vas dvije, vas dvoje); 3. هُمَا (= njih dvojicu, njih dvije, njih dvoje); pl. 1. نَا (= nas ili nas dvojicu, nas dvije, nas dvoje); 2. كُمْ (f كُنَّ = vas); 3. هُمْ (f هُنَّ = ih).

Suglasnik ن u pronominalnom sufiksu 1. l. sg. naziva se "zaštitno" (نُونُ ٱلْوِقَايَةِ), jer sprečava da se krajnji vokal glagola nađe ispred sufigirane zamjenice ـِي koja bi tu trebalo da stoji, pa se zato kaže ـنِي (-nī).

Dugo ī ovog sufiksa ـنِي može se nekada skratiti, pa će biti ـنِ (-ni), npr.: اِتَّقُونِ = bojte me se (mj. اِتَّقُونِي) i sl.

Sufigirane lične zamjenice za akuzativ izazivaju neke promjene kod prethodnog glagola. One se mogu odnositi samo na pisanje, a nekad i na sam izgovor zamjenice, odn. glagola.

U vezi s pisanjem su, npr., slučajevi kako što su: (prema: رَمَى) رَمَاهُ = bacio ga je; (نَصَرُوا, ali:) نَصَرُوهَا = pomogli su joj i sl.

Nekad ispred ني i نَا ispadne glagoski sufiks ـنَ, npr.: تَأْمُرُونِّي ili تَأْمُرُونِي mj. تَأْمُرُونَنِي = zapovijedate mi; يَجِدُونِي mj. يَجِدُونَنِي = nalaze me; تَلْقُونَا mj. تَلْقُونَنَا = srećete nas; تُسَمِّينَا mj. تُسَمِّينَنَا = nazivaš nas i sl.

Zamjenički sufiksi: هُمْ، كُمْ، تُمْ, dobiju ispred ovih drugih sufiksa dugo "ū", npr.: 1. رَأَيْتُمُونِي = vidjeli ste me; 2. يُرِيكُمُوهَا = pokazuje vam je; أَعْطَاهُمُوكَ = dao ti ih je i sl.

Nekad se krajnje "i" glagola dulji ispred ovakvog sufiksa, npr.: كَسَرْتِيهِ mj. كَسَرْتِهِ = razbila si ga i sl.

Krajnje ك od glagola nekad se stopi s ك od zamjeničkog sufiksa, tvoreći udvojeno كّ, npr.: لَمْ يُدْرِكُّمْ mj. لَمْ يُدْرِكْكُمْ = nije vas stigao i sl.

GLAGOLI - اَلْأَفْعَالُ
(verba)

To je jedna od tri temeljne vrste riječi koja izražava pojam procesa, tj. radnje ili stanja (nekoga ili nečega), i to pomoću gramatičkih kategorija: vremena, načina, lica, broja i vida (aspekta). [46]

Kod arapskih glagola mogu se razlikovati dva stanja: 1) radno (aktiv, صِيغَةُ ٱلْفَاعِلِ ili فَاعِلُهُ اَلْفِعْلُ ٱلْمَعْلُومُ ili samo: اَلْمَعْلُومُ) i 2) trpno stanje (pasiv, صِيغَةُ ٱلْمَفْعُولِ ili فَاعِلُهُ اَلْفِعْلُ ٱلْمَجْهُولُ ili samo: اَلْمَجْهُولُ).

Postoje dva osnovna glagolska vremena (ili zapravo aspekta): 1) za svršenu radnju (odn. svršeni vid): perfekt (اَلْمَاضِي) i 2) za nesvršenu radnju (odn. nesvršeni vid): imperfekt (اَلْمُضَارِعُ).

Kod imperfekta razlikuju se tri načina: 1) određeni (indikativ, اَلْمَرْفُوعُ); 2) zavisni (konjunktiv, اَلْمَنْصُوبُ) i 3) skraćeni (apokopatus, اَلْمَجْزُومُ).

Od apokopatusa (jusiva) tvori se zapovjedni način (imperativ = اَلأَمْرُ) kao i pojačani način [energetik, (اَلصِّيغَةُ) ٱلْمُؤَكَّدَةُ].

Pojačane oblike (istim sufiksima, tzv. اَلنُّونُ الْمُؤَكِّدَةُ) ima po potrebi i imperativ, te prohibitiv (zabrana اَلنَّهْيُ), koji se tvori od apokopatusa s negacijom لا .

Prema svojoj morfološkoj strukturi arapski se glagoli dijele na: 1) osnovne (اَلأَصْلِيَّةُ , a to su oni obrazovani od trilitera i kvadrilitera u I vrsti jednih i drugih) i 2) proširene (ذَوُو زِيَادَةٍ, tj. oni izvedeni od tih korijena, na razne načine tvorbe, u tzv. proširenim vrstama od trilitera 14, a od kvadrilitera 3).[47]

Svi oni oblici, koji se sastoje od jedne riječi, mogu se nazvati "prosti", nasuprot "složenim" glagolskim oblicima, koji se tvore od prostih oblika s

46) Kod Casparija, itd., čisto glagolski oblici obrađeni su u: op. cit., I, poglavlje I. The verb, str. 29-100, & 33-184. Kod Sikirića itd., uz glagolske obrađeni su i deverbalni nominalni oblici, op. cit., I, poglavlje: "Glagoli ili verbi"..., str. 69-174.

47) Prema jednoj od raznih definicija koje navodi R. Simeon op. cit. I, pod natuknicom: glagol, str. 401.

određenim oblicima pomoćnih glagola, što se detaljnije razmatra u sintaksi glagolskih oblika.

Tvorba glagolskih oblika

Pod "glagolskim" oblicima ovdje (i dalje) prvenstveno ćemo podrazumijevati čisto glagolske, proste oblike, u navedenim stanjima, vremenima (vidovima), te njihovim "načinima", kod svih glagola: pravilnih i nepravilnih, osnovnih i proširenih vrsta, od trilitera i kvadrilitera.

U vezi s tvorbom ovih oblika, ovdje će se dati osnovni podaci o njihovom sastavu i izvođenju, a konkretni primjeri za njih bit će prikazani u priloženim tabelama.[48]

Kako je ranije napomenuto, stari arapski gramatičari izvodili su glagolske, pa i ostale - imenske, oblike deverbalno. Oni iz Basre smatrali su infinitiv (اَلْمَصْدَرُ = izvor, ishodište) osnovom za njihovo izvođenje, a gramatičari iz Kufe da je ta osnova perfekt) zapravo njegov najprostiji oblik, naime 3. lice jednine muškog roda (npr.: كَتَبَ), u kome se (pored vokala) nalaze samo radikali.

Međutim, kako smo ranije istakli, glagolski (i drugi) oblici s vremenom su se razvili, prema novijim istraživanjima u arabistici (odn. u semitsko-hamitskoj komparativnoj lingvistici), iz prajezičkih osnova. Oni su prvobitno, izgleda, bili semantički neizdiferencirani, predstavljali su cjelovit pojmovni izraz (rečenicu). Kasnije su, pak, razvivši se dalje morfološki, bilo u zajedničkom životu ranog perioda, bilo u doba samostalnog razvoja tih jezika, dobili posebne sintaksičke funkcije, pa su se usljed toga i semantički sve više počeli međusobno razlikovati.

Kod glagolskih oblika u arapskom jeziku, o kojima je riječ, ukratko ćemo govoriti o njihovim osnovama, te označavanju broja, roda i lica na njima, tj. o njihovoj konjugaciji (sprezanju).

U arapskom književnom jeziku razlikujemo tri broja (kao i kod imena):

---

48) Od čisto glagolskih oblika na njima će biti perfekt i imperfekt (s njegovim načinima), i to oba u aktivu i pasivu (gdje postoji), a uz to: drugo lice imperativa u aktivu. Osim toga, navode se i deverbalna imena: participi (aktivni i pasivni) i infinitivi. - Tabele glagolskih oblika daju i: Caspari, itd., p. cit., I, pod naslovom: Paradigms of the verbs, str. 298-317 (u svemu XVIII tabela). - Sikirić, itd., I, daje pregled oblika pojedinih tipova glagola, s tabelama za njihove proširene vrste, na odgovarajućim mjestima za njih, tokom razmatranja glagola, str. 69-169.

1) jedninu (singular, اَلْمُفْرَدُ; 2) dvojinu (dual, اَلتَّثْنِيَةُ), i 3) množinu (plural, اَلْجَمْعُ).

Postoje dva roda (genus, اَلْجِنْسُ), i to muški (اَلْمُذَكَّرُ) i ženski (اَلْمُؤَنَّثُ) Međutim, oni se ne razlikuju u nekim oblicima glagola, tj. isti oblik služi za oba roda, i to u: 1. l.sg., 2. l. du i 1. l.pl.

Razlikuju se tri lica: 1. lice (govornik, اَلْمُتَكَلِّمُ); 2. lice (oslovljeni, اَلْمُخَاطَبُ) i 3. lice (odsutni, اَلْغَائِبُ). - U dualu nema posebnog oblika za 1. lice, nego se mj. njega upotrebljava oblik za 1. lice plurala.

Da bi se dobile potpune paradigme pojedinih glagolskih vremena i načina, potrebno je utvrditi njihove osnove, te način označavanja broja, roda i lica tih glagolskih oblika.

Što se tiče osnova, postoje dvije: jedna za perfekt i jedna za imperfekt, te za iz njega izvedene forme (načini). Obje se tvore od radikala dotičnog glagola (oni se zovu kod glagola - prema glagolu فعل - ovako: 1. فَاءُ ٱلْفِعْلِ, 2. عَيْنُ ٱلْفِعْلِ i 3. لَامُ ٱلْفِعْلِ), te određenog rasporeda vokala u njima. Na takvu osnovu, koja se u I vrsti glagola razlikuje po tzv. šest razreda, a kod proširenih vrsta ima svoje posebne oblike, u perfektu se dodaju određeni pronominalni sufiksi, a na osnovu imperfekta određeni pronominalni prefiksi i sufiksi. Na taj način dobiju se svi oblici za ta dva osnovna glagolska vremena, na kojima se ujedno razlikuju broj, rod i lice.

Iz skraćenog načina imperfekta obrazuje se zapovjedni i pojačani način.

Pasivni oblici imaju svoje određene osnove, koje se od onih u aktivu razlikuju samo po svome vokalizmu. U imperfektu i njegovim "načinima" vokal prefiksa u pasivu razlikuje se od onog u aktivu.

Pronominalni sufiksi za perfekt ranije su navedeni, kao i oni za imperfekt s njegovim prefiksima. U slijedećoj tabeli dat će se raspored tih prefiksa (p) i sufiksa (s) za imperfekt, u aktivu i pasivu, te u njegovim načinima: određenom (ind.), zavisnom (konj.) i skraćenom (apok.).

Pronominalni afiksi imperfekta

Broj	Lice	Rod	AKTIV						PASIV					
			IND.		KONJ.		APOK.		IND.		KONJ.		APOK.	
			S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P
Singular	1.	c	ـُ	أَ	ـَ	أَ	ـْ	أَ	ـُ	أُ	ـَ	أُ	ـْ	أُ
	2.	m	ـُ	تَـ	ـَ	تَـ	ـْ	تَـ	ـُ	تُـ	ـَ	تُـ	ـْ	تُـ
	2.	f	ـِينَ	تَـ	ـِي	تَـ	ـِي	تَـ	ـِينَ	تُـ	ـِي	تُـ	ـِي	تُـ
	3.	m	ـُ	يَـ	ـَ	يَـ	ـْ	يَـ	ـُ	يُـ	ـَ	يُـ	ـْ	يُـ
	3.	f	ـُ	تَـ	ـَ	تَـ	ـْ	تَـ	ـُ	تُـ	ـَ	تُـ	ـْ	تُـ
Dual	2.	c	ـَانِ	تَـ	ـَا	تَـ	ـَا	تَـ	ـَانِ	تُـ	ـَا	تُـ	ـَا	تُـ
	3.	m	ـَانِ	يَـ	ـَا	يَـ	ـَا	يَـ	ـَانِ	يُـ	ـَا	يُـ	ـَا	يُـ
	3.	f	ـَانِ	تَـ	ـَا	تَـ	ـَا	تَـ	ـَانِ	تُـ	ـَا	تُـ	ـَا	تُـ
Plural	1.	c	ـُ	نَـ	ـَ	نَـ	ـْ	نَـ	ـُ	نُـ	ـَ	نُـ	ـْ	نُـ
	2.	m	ـُونَ	تَـ	ـُوا	تَـ	ـُوا	تَـ	ـُونَ	تُـ	ـُوا	تُـ	ـُوا	تُـ
	2.	f	نَ	تَـ	نَ	تَـ	نَ	تَـ	نَ	تُـ	نَ	تُـ	نَ	تُـ
	3.	m	ـُونَ	يَـ	ـُوا	يَـ	ـُوا	يَـ	ـُونَ	يُـ	ـُوا	يُـ	ـُوا	يُـ
	3.	f	نَ	يَـ	نَ	يَـ	نَ	يَـ	نَ	يُـ	نَ	يُـ	نَ	يُـ

Tabela 1.

Gornja tabela važi, naravno, za pravilne glagole I vrste (u pogledu afiksa). Ona, ipak, može poslužiti kao norma i za druge, u određenom smislu. Naime, u izvedenim glagolskim vrstama, naročito kod nepravilnih glagola uopće, dolazi do određenih odstupanja od norme, i to ne samo u imperfektu, nego i u ostalim glagolskim oblicima (perfekt, imperativ). Ta odstupanja bit će istaknuta, svako na svome mjestu.

Konkretan primjer konjugacije jednoga pravilnog glagola prve vrste u spomenutim oblicima (bilješka 48) dat je na našoj tabeli I, pa neće biti potrebno dalje opširnije objašnjavanje tvorbe i strukture tih oblika, dok će razlike prema drugim glagolima svih vrsta biti istaknute u slijedećem izlaganju. Najprije će se razmotriti oblici izvedeni od trilitera, pravilni i

nepravilni, a zatim svi oblici izvedeni od kvadrilitera, i u njihovoj I vrsti, i u proširenim vrstama iz tih korijena.

I - vrsta glagola iz trilitera

Ovdje će najprije biti razmotreni svi oni glagoli izvedeni iz korijena od tri radikala. Prema tome da li njihovi korijeni sadrže kao svoje radikale tzv. "zdrave" suglasnike ili se u njima javlja hamza ili "slabi" suglasnici و (w) odn. ي (y), sve glagole ove vrste dijelimo na dvije veće skupine:

I - jake glagole (verba firma), tj. one u kojima se ne javlja hamza niti slabi suglasnici;

II - slabe glagole (verba infirma), tj. one u čiji sastav ulazi hamza ili slabi suglasnici.

Ove dvije skupine dalje se dijele na dvije podgrupe, s obzirom na glagolske korijene u njima.

A - *Jaki korijeni:*

a) s različitim radikalima (bez hamze i slabih suglasnika, te u kojima drugi i treći radikal nisu isti (verbum sanum, فِعْلٌ سَالِمٌ);

b) s udvojenim drugim radikalom (verbum secundae radicalis geminatae, اَلْمُضَاعَفُ).

B - *Slabi korijeni,* kod kojih razlikujemo:

a) one čiji je bar jedan radikal hamza (verbum hamzatum, اَلْمَهْمُوزُ);

(Neki gramatičari glagole: اَلْمُضَاعَفُ i اَلْمَهْمُوزُ nazivaju: اَلصَّحِيحُ, za razliku od اَلسَّالِمُ, ali je to po drugima istoga značenja);

b) one čiji je jedan ili više radikala semivokal w ili y (اَلْمُعْتَلُ); oni se dijele na tri podgrupe:

1) s prvim radikalom w ili y (اَلْمِثَالُ);

(verbum primae radicalis w et y)

2) s drugim radikalom w ili y (اَلأَجْوَفُ);

(verbum mediae radicalis w et y)

3) s trećim radikalom w ili y (اَلنَّاقِصُ).

(verbum tertiae radicalis w et y).

Četvrta podgrupa, ustvari, sadržana je u ove prethodnim trima. Naime, u njoj su glagoli čiji korijen ima istodobno kao radikale po dva slaba

suglasnika w ili y u raznim kombinacijama, a takav glagol naziva se: اَللَّفِيفُ.[49]

Postoji kod grupa s hamzom i semivokalima i dalja podjela, s obzirom na mjesto hamze u korijenu, odn. na to koji je od semivokala konkretno u pitanju. Međutim, o tome će se pobliže vidjeti pri razmatranju tih vrsta glagola pojedinačno, kao i na našim tabelama.

Razredi I vrste glagola (iz trilitera)

Iako je osnovno značenje riječi uopće vezano u arapskom jeziku za radikale (korijenske suglasnike), dakle, kod trilitera za tri (a nekad i samo za dva radikala), ipak se to značenje, u manjoj ili većoj mjeri, dotičnim vokalizmom modificira, a nekad čak i pobliže određuje.

Vokalizam (osnova) perfekta i imperfekta ima posebnu ulogu pri tvorbi njihovih oblika, s jedne strane, te pri modifikaciji njihovih leksičkih značenja, s druge strane. Za tvorbu oblika tih vremena, osim spomenutih pronominalnih afiksa, potrebno je utvrditi vokale u osnovi, odn. samo vokale iza drugog radikala. Oni, naime variraju u perfektu i imperfektu (dok vokali u afiksima ostaju uvijek isti). U vezi s podjelom glagola I vrste trilitera na razrede, bitan je odnos upravo tih varijabilnih vokala perfekta i imperfekta kod paradigmi pojedinih glagola. S obzirom na te razlike vokala u oba vremena, kod istog glagola, u I vrsti razlikuje se šest razreda, kako će se vidjeti u slijedećem pregledu.[50]

Razredi I vrste glagola (trilitera)

Razred	Perfekt	Imperfekt	Vokalizam	Oznaka
1.-	نَصَرَ	يَنْصُرُ	a/u	ن
2.-	ضَرَبَ	يَضْرِبُ	a/i	ض
3.-	قَطَعَ	يَقْطَعُ	a/a	ع
4.-	عَلِمَ	يَعْلَمُ	i/a	ل
5.-	كَرُمَ	يَكْرُمُ	u/u	ر
6.-	حَسِبَ	يَحْسِبُ	i/i	س

Tabela 2.

49) O ovim tipovima glagola, te o infinitivima I vrste glagola, pored ostalog, dati su i neki statistički podaci u radu T. Muftić, Infinitivi trilitera. (bilj. 43), str. 20-22 i 47-48 (s jednom tabelom, br. IV). Prema brojanju u rječniku Ibn Manẓūra, Lisanu-l- 'Arab, autor rada našao je da od ukupno 6.723 trilitere u njemu, otpada na tip.: سَالِم 3.548 korijena, مُضَاعَف - 514, مَهْمُوز - 648, مِثَال - 416, أَجْوَف - 860 i نَاقِص - 737.

50) Označavanje razreda slovima, i to: 1.- ن, 2.- ض, 3. - ع, 4. - ل, 5.- ر i 6. - س uzeto je prema

(Za lakše pamćenje vokalizma navodi se ovako po imenima arapskih vokala u stihu: (فَتْحٌ ضَمٌّ – فَتْحٌ كَسْرٌ – فَتْحَتَانْ – كَسْرٌ فَتْحٌ – ضَمٌّ ضَمٌّ – كَسْرَتَانْ).

Navedeni pregled razreda važi za sve glagole, i to samo u aktivu. O vokalizmu pasivnih oblika, i uopće o njihovoj strukturi, bit će posebno riječi u vezi s njihovom tvorbom.

Što se tiče glagolskih razreda, koje sada razmatramo, treba istaći da ne postoje neka općenita, precizna pravila o tome u kojem će se razredu upotrijebiti neki glagol. Pri tome se moramo osloniti na stvarnu upotrebu (i rječnik), te na neke određene uvjete, koji nam mogu, donekle, pomoći da to utvrdimo.

Te određene uvjete za utvrđivanje glagolskih razreda formulira Jušmanov [51] na slijedeći način: 1) kada je u perf. srednji vokal "u", onda je on i u impf. (npr.: حَسُنَ – يَحْسُنُ = biti lijep); 2) ako je u perf. "i" u impf. je pretežno "a" (عَلِمَ – يَعْلَمُ = znati), a vrlo rijetko je "i" (حَسِبَ – يَحْسِبُ = računati); 3) kada je u perf. "a", onda je u impf. najčešće "u" (نَصَرَ – يَنْصُرُ = pomoći); nešto rjeđe je u impf. "i" (ضَرَبَ – يَضْرِبُ = udariti); znatno je manje tada u impf. "a". Naročito se "a" javlja kod glagola čiji je drugi ili treći radikal neki: velar (خ ،غ), faringal (ح ،ع) ili glotal (ء ، ه) npr.: لَخَصَ (= objasniti), بَغَتَ (= iznenaditi), طَرَحَ (= baciti), لَحَظَ (= pogledati), فَعَلَ (= učiniti), قَطَعَ (= odrezati), بَرَأَ (= stvoriti), سَأَلَ (= upitati), ذَهَبَ (= otići), رَفَهَ (= uživati); ali ima izuzetaka kada u impf. dolazi "u" (a naročito ako je 2. radikal خ ili غ), npr.: شَخَبَ (= teći), فَغَرَ (= otvoriti), قَعَدَ (= sjesti), طَلَعَ (= izaći), بَلَغَ (= stići), نَفَخَ (= puhnuti); neki od ovakvih u impf. imaju "i", npr.: شَخَرَ (= hrkati), رَجَعَ (= vratiti se), زَأَرَ (= rikati) idr.

Rijetki su slučajevi miješanja glagolskih razreda međusobno, npr.: حَضِرَ يَحْضُرُ (= biti prisutan); رَكِنَ – يَرْكُنُ (= nasloniti se); فَضِلَ – يَفْضُلُ (= obilovati) i dr.

Međutim, čest je slučaj da se pojedini glagol javi u dva, nerijetko i u tri, a ponekad i u četiri različita razreda. Pri tome njegovo značenje može ostati isto, a može se ono, promjenom razreda, i samo promijeniti. Za dva razreda jednog glagola imamo primjere: رَكَزَ ـُ ـِ (= zabosti); عَطَسَ ـُ ـِ (= kihnuti);

---

rječniku Al-Šartūnîya (bilj. 44). Inače, razni autori ih različito označavaju: potpunim oblicima perfekta i imperfekta (u 3.1.sg.m), punim oblikom 3 1. sg.m perfekta (kako se u rječnicima redovno navode glagoli) s naznakom samo srednjeg vokala (tj. onog iza 2. radikala) u imperfektu ـُ، ـِ، ـَ (ili: u, i, a).

51) Vidi kod njega, op.cit., str. 31, & 11 b.

مَنَحَ ـَ (= dati); نَعَقَ ـَ (= graktati); صَلَحَ ـُـَ (= biti dobar); فَرَغَ ـُـَ (= biti prazan; za tri razreda jednog glagola: رَجَحَ ـُـَـِ (=prevagnuti); نَبَعَ ـُـَـِ (= izvirati) i dr.

Među drugim kombinacijama nešto su češće: ن ل، ن ر، ض ل، ض ع ل، ع ل، ل س، ل م، ل ر، ع ر، . Donekle su rijeđe od njih one sa tri ili četiri razreda, naime: ض ل س، ض ل ر، ن ل ر، ن ل ع، ن ع ر، ن ض ر، ن ض ل; zatim: ن ض ل ر، ن ص ل ع، i dr.

Stari arapski gramatičari, u vezi s razredima i njihovim značenjima, isticali su značenje: اَلْمُغَالَبَةُ (= nadmašiti), koje je vezano za prvi razred (a-u), npr.: شَعَرَ (= biti bolji pjesnik od). Prema gramatičaru Al-Kisā'îyu, za to značenje služio je treći razred (a/a), kada je drugi radikal glagola jedan od suglasnika: خ غ ح ع ء ه, pa bi po njemu bilo: فَخَرَ ـَ, a ne: فَخَرَ ـُ (=biti slavniji nego). Po njegovom pravilu, pak, u ovom bi značenju došao drugi razred (a-i) kod glagola: مثَالٌ وَاوِيٌّ (npr.: وَعَدَ – يَعِدُ = više obećavati nego); أَجْوَفُ يَائِيٌّ (خَارَ – يَخِيرُ = nadmašiti u dobroti); نَاقِصٌ يَائِيٌّ (رَمَى – يَرْمِي = biti bolji strijelac od) i sl.

Prema našim brojčanim podacima, dobijenim brojanjem u rječniku Aqrabu-l-mawārid (bilj. 44), podaci o glagolskim razredima izgledaju ovako: 1) ن - 12.313 slučajeva (33,92%) 2) ض - 10.810 (29.89%); 3) ع - 5.902 (16,26%); 4) ل - 5.843 (16,10%); 5) ر - 1.306 (3,59%) i 6) س - 116 (0,03%) od ukupnog broja 13.411 glagola I vrste u tome rječniku. Kako se vidi, 1. i 2. razred međusobno su brojčano približni i iznose gotovo 2/3 svih glagola, te znatno premašuju sve ostale razrede. Šesti razred je izuzetno rijedak.

U našem radu: "Infinitivi trilitera"... (bilj. 43), u kojem smo se bavili odnosom oblika i značenja tih formi, obratili smo pažnju i na odnos glagolskih razreda I vrste i njihovih tipskih (općih) značenja. Po jezičkoj tradiciji ona su se kod glagola uopće svodila na: radnju, bivanje i stanje. Međutim, pri detaljnijoj analizi, ona se mogu dijeliti dalje na nešto uže pojmovne cjeline (u vezi s glagolima svih vrsta). Pobliže o tome treba pogledati odgovarajuća poglavlja u sintaksi, semantici i stilistici.

Ovdje ćemo se, pak, osvrnuti samo na osnovne zaključke u vezi s glagolskim razredima I vrste i njihovim odnosom prema glavnim tipskim značenjima, vezanim u određenoj mjeri s njima.

Kako se u prva tri razreda (ن ، ض ، ع) javlja najveći dio glagola, oni su vezani za sva ta moguća značenja. Ipak, kao tri brojnija mogla bi se istaći: aktivnost (fizička, apstraktna, volitivna), promjene i kretanje.

U četvrtom razredu (ل) na prvo mjesto dolaze značenja (fizičkih) osobina, a nisu rijetka ni značenja koja ukazuju na: rad, promjene, kretanje, osjećanja, stanja, a onda i drugo.

Za peti razred (ر) karakteristično je obilježavanje (trajnih) fizičkih svojstava, a potom i onih apstraktne naravi. Ostala značenja javljaju se u njemu u znatno manjem broju.

Kako je šesti razred (س) izuzetno rijedak, neka se značenja u njemu uopće ne javljaju, a od onih najčešćih mogu se istaći; razne vrste aktivnosti (etičke, fizičke, intelektualne), fizičke osobine, osjećanja i promjene.

Prelazni i neprelazni glagoli [52]

Pitanje prelaznosti i neprelaznosti uglavnom spada u domen sintakse i semantike, a ovdje ćemo se na to osvrnuti sa gledišta morfologije, u prvom redu, naročito u odnosu na prvu vrstu glagola, te njihove razrede u njoj.

Prema našim podacima, na osnovu brojanja u rječniku Aqrabu-l-mawārid, u I vrsti našli smo najviše neprelaznih (18.565), zatim prelaznih (13.001), pasivnih (649, tj. onih upotrebljavanih samo u pasivu) i prelazno - neprelaznih (451, tj. onih koji mogu, uz isto značenje, istodobno biti i prelazni i neprelazni).

Odnos, pak, prema razredima I vrste glagola, jeste ukratko ovakav: u 1., 2., 4. i 6. razredu većinom su neprelazni, sa znatnim brojem prelaznih. U trećem razredu prevladavaju prelazni nad neprelaznim, dok se u petom razredu nalaze samo neprelazni.

Prema kategoriji prelaznosti (i njenom odsustvu) kod izvedenih glagola I vrste ovdje ćemo istaći da su u: V, VI, VII, IX, XI, XII, XIII, XIV, XV vrsti neprelazni (uz neka druga značenja), a neprelazni su (s malim izuzecima prelaznih) i proširene vrste kvadrilitera (tj. II, III i IV). U ostalim vrstama su i prelazni i neprelazni glagoli. Detaljnije o značenjima svih tih izvedenih vrsta govorit će se posebno kod svake pojedine od njih.

Pored svih ostalih faktora, i (ne)prelaznost utječe na značenje pojedinog glagola. Općenito, pak, mogli smo ustanoviti da prelazni glagoli znatno više nego neprelazni dolaze u značenjima koja obilježavaju razne vrste aktivnosti, dok za većinu ostalih tipskih značenja služe neprelazni glagoli, naime, za ona koja obilježavaju: kretanje, promjene, stanja, osjećanja, osobine (boje, bolesti i dr.). Kao neprelazni, za slična značenja, služe i glagoli upotrebljavani samo u pasivu.

---

52) O njima u vezi s glagolskim razredima vidi: Sikirić, itd., op. cit. I, str. 75. Međutim, prema našim podacima, brojčani odnos prelaznih prema neprelaznim glagolima I vrste, s obzirom na njene razrede, izgleda ovako: 1. - 5.935/6.199; 2.- 4.672/5.980; 3.- 3.019/2.727; 4.- 827/4.911; 5.- (3)/1.294; 6.- 45/67.

Glagolska vremena u pasivu

Ovdje podrazumijevamo: perfekt i imperfekt u indikativu kod pravilnih glagola.

Kako u pasivu nema glagolskih razreda, u perfektu i imperfektu postoji samo po jedna osnova, na koju se u perfektu dodaju isti sufiksi kao što su oni navedeni u aktivu, dok se na osnovu u imperfektu dodaju isti sufiksi kao u aktivu, a prefiksi, uz isti konsonant kao kod onih u aktivu, dobiju drukčiji vokal, a to je "u".

Osnova perfekta ima oblik: - فُعِلْ (fu'il-), a imperfekta: فْعَلْ- (-f'al-). Odgovarajuće perfikse i sufikse treba pogledati u ranije datim tabelama (kod ličnih zamjenica). Konkretan primjer promjene ovih vremena u pasivu dat je u tabeli I. Navedimo samo primjer za to u 3. 1. sg. m. (koja se inače navodi kad god je riječ o glagolima): perf.; كُتِبَ (= napisan je) impf.: يُكْتَبُ (= piše se, bit će napisan) i sl.

Pasiv zavisnog i skraćenog načina imperfekta razmotrit će se u slijedećem izlaganju, a dalje, i ostalih proširenih vrsta trilitera i kvadrilitera.

NAČINI IMPERFEKTA صِيَغُ ٱلْمُضَارِعِ

a) *Zavisni i skraćeni način*

Arapski naziv za imperfekt: اَلْمُضَارِع (= sličan) uzet je za njega zbog određene sličnosti njegovih nastavaka u načinima s nastavcima kod promjene imena (tzv. اَلْإِعْرَاب). Naime kod imperfekta u indikativu (اَلْمَرْفُوع) u nominativu (اَلرَّفْع): u konjuktivu (اَلْمَنْصُوب) tu je nastavak -a, koji nalazimo kod imena u akuzativu (اَلنَّصْب). U apokopatusu (اَلْمَجْزُوم) pak, ti oblici ostaju bez nastavka, slično kod imena u pauzi (اَلْوَقْف).

U pogledu tvorbe načina imperfekta o "određenom" načinu dosada je navedeno sve najosnovnije. Na osnovu toga, a uz pomoć ranije donesene tabele:

"Pronominalni afiksi imperfekta", te primjera za sve oblike imperfekta na tabeli I (glagol طَلَبَ), sada ćemo kratko iznijeti najvažnije o tvorbi zavisnog i skraćenog načina, najprije u aktivu, pa zatim u pasivu, upoređujući ih s oblicima "određenog" načina imperfekta.

Promatrajući pobliže spomenute tabele u vezi s načinima imperfekta i njihovom tvorbom, odn. morfološkim razlikama među njima, zapazit ćemo slijedeće:

U konj. i apok. aktiva prefiksi ostaju isti kao u indikativu (svi s vokalom -a- na svome kraju).

Od sufiksa prema onim u indikativu, dolaze: u konj.: ـَ (-a) mj. ـُ (-u); ـِي (-ī) mj. ـِينَ (-īna); ـَا (-ā) mj. ـَانِ (-āni); ـُوا (-ū) mj. ـُونَ (-ūna). Sufiksi za 2. i 3. l. pl. f. ـنَ (-na) ostaju isti.

U apok. nastavak ـُ (-u) iz ind. otpada, pa se u tim licima oblici završavaju na suglasnik (3. radikal). Svi ostali oblici apok. isti su kao oni u konjunktivu.

I vokal iza 2. rad. impf. ind. ostaje isti u svim njegovim načinima (kao i imperativu i energetiku), već prema razredu dotičnog glagola u indikativu.

Konj. i apok. u pasivu razlikuju se od onih u aktivu samo po vokalu ـُ (-u), koji dolazi u svim perfiksima pasiva mj. vokala ـَ (-a), kod prefiksa u aktivu.

b) *Pojačani način (energetik,* اَلصِّيغَةُ ٱلْمُؤَكَّدَةُ)

Ovaj način imperfekta (koji tada ima značenje intenzifikacije futura) tvori se dodavanjem skraćenom načinu imperfekta sufiksa (tzv. اَلنُّونُ ٱلْمُؤَكِّدَةُ, koji se javlja u dva oblika: نَّ (اَلنُّونُ ٱلْمُشَدَّدَةُ) i نْ (اَلنُّونُ ٱلْمُخَفَّفَةُ), uz određene promjene (kod glagola, te suf. نَّ koji nekad dobije oblik: نِّ).

Naime, u singularu m., te u 3. 1. f. singulara, pa u 1.l. plurala, sufiksi energetika dobiju oblik: -anna, odn. -an.

U 2. i 3. l. m. pl. ti sufiksi glase: -unna, odn. -un, a u 2. l. f. sg. glase: -inna, odn. -in.

U 2. i 3. l. f. pl. vokal -a nastavka -na u apok. mijenja se u dugo -ā, a sufiks energetika na kraju dobije "i", pa glasi, dakle: -ānni.

Sufiks -n ne upotrebljava se uopće u dualu energetika, niti u njegovom pluralu ženskoga roda.

Sufiks -an energetika može se mjesto ـَنْ - pisati i znakom nunacije, tj. ـًا, a taj se u pauzi izgovara kao dugo -ā (ـَا).

Prema rečenom, ovaj način imperfekta prevodit ćemo našim futorom I, uz neki prilog za pojačanje, kao što je, npr.: svakako, sigurno, zaista i sl. Tako, npr., od glagola حَمِدَ = [(po)hvaliti] 1. l. sg. energetika glasit će أَحْمَدَنَّ, odn. أَحْمَدَنْ = sigurno ću (po)hvaliti itd.

A sada ćemo dati na tabeli potpunu promjenu toga glagola u energetiku s oba njegova sufiksa (u aktivu)

Pojačani način imperfekta

Broj	Lice	Rod	اَلنُّونُ الْمُشَدَّدَةُ	اَلنُّونُ الْمُخَفَّفَةُ
Singular	1.	c	أَحْمَدَنَّ	أَحْمَدَنْ
	2.	m	تَحْمَدَنَّ	تَحْمَدَنْ
	2.	f	تَحْمَدِنَّ	تَحْمَدِنْ
	3.	m	يَحْمَدَنَّ	يَحْمَدَنْ
	3.	f	تَحْمَدَنَّ	تَحْمَدَنْ
Dual	2.	c	تَحْمَدَانِّ	–
	3.	m	يَحْمَدَانِّ	–
	3.	f	تَحْمَدَانِّ	–
Plural	1.	c	نَحْمَدَنَّ	نَحْمَدَنْ
	2.	m	تَحْمَدُنَّ	تَحْمَدُنْ
	2.	f	تَحْمَدْنَانِّ	–
	3.	m	يَحْمَدُنَّ	يَحْمَدُنْ
	3.	f	يَحْمَدْنَانِّ	–

Tabela 3.

c) Zapovjedni način (imperativ, اَلْأَمْرُ) [53]

S morfološkog stanovišta oblici imperativa u arapskom jeziku nisu ujednačeni. Naime, jednostavni oblici za njega postoje samo u drugom licu (sg., du., pl.), oba roda, u aktivu. Svi ostali oblici obrazuju se, međutim,

53) O zapovjednom načinu (kao i prohibitivu), te o pojačanju imperativa i imperfekta treba pogledati: Sikirić, itd., op. cit., I, str. 85-93.

(kao i za drugo lice), iz skraćenog načina, ali stavljajući pred njih česticu لِ (li-). Rijetka je upotreba 1. lica (sg. i pl.), kao i oblika pasiva uopće.

Svi oblici pasivnog imperativa tvore se pomoću čestice لِ i oblika skraćenog načina u pasivu.

Oblici za 2. l. imperativa u aktivu izvode se od 2. l. aktivnog apokopatusa, s tim da mu se odbaci, prefiks تَـ (-ta), a mjesto njega upotrijebi prefiks sa هَمْزَةُ الْوَصْلِ i prostetskim vokalom, i to: - أُ - ('u-) kod glagola 1. i 5. razreda (čiji je srednji vokal imperfekta ـُ(-u); kod glagola ostala četiri razreda sa tim srednjim vokalom ـَ ـِ (a-, i-) u imperativu dođe prefiks إِ (i-), pa će 2. l. m. sg. biti, npr.: أُكْتُبْ (= napuši); أُكْرُمْ (= budi plemenit), ali: إِجْلِسْ (= sjedi); إِفْعَلْ (= učini); إِعْلَمْ (= znaj); إِحْسِبْ (= računaj) i sl.

Prosti oblici imperativa u aktivu dati su na svim priloženim tabelama glagolskih paradigmi. Za I vrstu vidjeti tab. I, a za sve oblike imperativa (u aktivu i pasivu, te one sa sufiksima za pojačanje), data je u tekstu tabela pod naslovom "Imperativ".

Na toj tabeli pored "običnog" imperativa, navedeni su i njegovi pojačani oblici. Kako se tu vidi, oni su obrazovani od oblika skraćenog načina aktiva i pasiva, dodavši im za pojačanje iste one sufikse (نَّ ، نْ), koji se u istu svrhu dodaju u energetiku (tj. pojačanom načinu imperfekta). Njihov raspored u pojačanom imperativu isti je kao u energetiku.

Značenje imperativa, tj. zapovijedi, izražavaju i neke imenice (infinitivi, u akuzativu), nepromjenljive riječi oblika: فَعَالِ, pa, čak i neke čestice (prijedlozi, uzvici). O svemu tome treba se obratiti na sintaksu ili stilistiku ili, pak, na poglavlje u morfologiji posvećeno česticama.

A sada evo spomenute tabele "Imperativ" s pregledom svih njegovih oblika na primjeru glagola: حَمِدَ = [(po)hvaliti].

IMPERATIV

Broj	Lice	Rod	običan		pojačan sa ـنَّ		pojačan sa ـنْ	
			akt.	pas.	akt.	pas.	akt.	pas.
Singular	1.	c	لِأَحْمَدْ	لِأُحْمَدْ	لِأَحْمَدَنَّ	لِأُحْمَدَنَّ	لِأَحْمَدَنْ	لِأُحْمَدَنْ
	2.	m	إِحْمَدْ	لِتُحْمَدْ	إِحْمَدَنَّ	لِتُحْمَدَنَّ	إِحْمَدَنْ	لِتُحْمَدَنْ
	2.	f	إِحْمَدِي	لِتُحْمَدِي	إِحْمَدِنَّ	لِتُحْمَدِنَّ	إِحْمَدِنْ	لِتُحْمَدِنْ
	3.	m	لِيَحْمَدْ	لِيُحْمَدْ	لِيَحْمَدَنَّ	لِيُحْمَدَنَّ	لِيَحْمَدَنْ	لِيُحْمَدَنْ
	3.	f	لِتَحْمَدْ	لِتُحْمَدْ	لِتَحْمَدَنَّ	لِتُحْمَدَنَّ	لِتَحْمَدَنْ	لِتُحْمَدَنْ
Dual	2.	c	إِحْمَدَا	لِتُحْمَدَا	إِحْمَدَانِّ	لِتُحْمَدَانِّ	–	–
	3.	m	لِيَحْمَدَا	لِيُحْمَدَا	لِيَحْمَدَانِّ	لِيُحْمَدَانِّ	–	–
	3.	f	لِتَحْمَدَا	لِتُحْمَدَا	لِتَحْمَدَانِّ	لِتُحْمَدَانِّ	–	–
Plural	1.	c	لِنَحْمَدْ	لِنُحْمَدْ	لِنَحْمَدَنَّ	لِنُحْمَدَنَّ	لِنَحْمَدَنْ	لِنُحْمَدَنْ
	2.	m	إِحْمَدُوا	لِتُحْمَدُوا	إِحْمَدُنَّ	لِتُحْمَدُنَّ	إِحْمَدُنْ	لِتُحْمَدُنْ
	2.	f	إِحْمَدْنَ	لِتُحْمَدْنَ	إِحْمَدْنَانِّ	لِتُحْمَدْنَانِّ	–	–
	3.	m	لِيَحْمَدُوا	لِيُحْمَدُوا	لِيَحْمَدُنَّ	لِيُحْمَدُنَّ	لِيَحْمَدُنْ	لِيُحْمَدُنْ
	3.	f	لِيَحْمَدْنَ	لِيُحْمَدْنَ	لِيَحْمَدْنَانِّ	لِيُحْمَدْنَانِّ	–	–

d) *Zabrana (prohibitiv,* اَلنَّهْيُ)

Ovaj glagolski način obično se određuje u gramatici zajedno s imperativom. U arapskom jeziku morfološki se oni slažu međusobno, osim u svim oblicima 2. lica u aktivu, dok se u pasivu s njim potpuno podudaraju, s tim, naravno, da u prohibitivu ispred svih oblika dolazi odrečna čestica لا (= ne). Sami njegovi oblici, pak, isti su kao u skraćenom načinu imperfekta, i u aktivu i u pasivu. Pojačanje se vrši isto kao u imperativu sa spomenuta dva sufiksa (نَّ i نْ) za tu svrhu.

Ove oblike uglavnom prevodimo našim negativnim imperativom, s tim što kod pojačanih oblika treba upotrebljavati neki odgovarajući prilog za pojačanje, kao što su, npr.: nikako, nipošto, uopće i sl., pa ćemo tako reći:

لا يَحْمَدْ = neka(on) ne hvali; لا يَحْمَدَنَّ ili لا يَحْمَدَنْ = neka (on) nikako ne hvali; لا يُحْمَدْ = neka ga ne hvale (neka ne bude hvaljen); لا يُحْمَدَنَّ ili لا يُحْمَدَنْ = neka ga uopće ne hvale i sl.

A evo sada tabela za sve oblike prohibitiva.

P R O H I B I T I V

Broj	Lice	Rod	običan		pojačan sa ـنَّ		pojačan sa ـنْ	
			akt.	pas.	akt.	pas.	akt.	pas.
Singular	1.	c	لا أَحْمَدْ	لا أُحْمَدْ	لا أَحْمَدَنَّ	لا أُحْمَدَنَّ	لا أَحْمَدَنْ	لا أُحْمَدَنْ
	2.	m	لا تَحْمَدْ	لا تُحْمَدْ	لا تَحْمَدَنَّ	لا تُحْمَدَنَّ	لا تَحْمَدَنْ	لا تُحْمَدَنْ
	2.	f	لا تَحْمَدِي	لا تُحْمَدِي	لا تَحْمَدِنَّ	لا تُحْمَدِنَّ	لا تَحْمَدِنْ	لا تُحْمَدِنْ
	3.	m	لا يَحْمَدْ	لا يُحْمَدْ	لا يَحْمَدَنَّ	لا يُحْمَدَنَّ	لا يَحْمَدَنْ	لا يُحْمَدَنْ
	3.	f	لا تَحْمَدْ	لا تُحْمَدْ	لا تَحْمَدَنَّ	لا تُحْمَدَنَّ	لا تَحْمَدَنْ	لا تُحْمَدَنْ
Dual	2.	c	لا تَحْمَدَا	لا تُحْمَدَا	لا تَحْمَدَانِّ	لا تُحْمَدَانِّ	–	–
	3.	m	لا يَحْمَدَا	لا يُحْمَدَا	لا يَحْمَدَانِّ	لا يُحْمَدَانِّ	–	–
	3.	f	لا تَحْمَدَا	لا تُحْمَدَا	لا تَحْمَدَانِّ	لا تُحْمَدَانِّ	–	–
Plural	1.	c	لا نَحْمَدْ	لا نُحْمَدْ	لا نَحْمَدَنَّ	لا نُحْمَدَنَّ	لا نَحْمَدَنْ	لا نُحْمَدَنْ
	2.	m	لا تَحْمَدُوا	لا تُحْمَدُوا	لا تَحْمَدُنَّ	لا تُحْمَدُنَّ	لا تَحْمَدُنْ	لا تُحْمَدُنْ
	2.	f	لا تَحْمَدْنَ	لا تُحْمَدْنَ	لا تَحْمَدْنَانِّ	لاتُحْمَدْنَانِّ	–	–
	3.	m	لا يَحْمَدُوا	لا يُحْمَدُوا	لا يَحْمَدُنَّ	لا يُحْمَدُنَّ	لا يَحْمَدُنْ	لا يُحْمَدُنْ
	3.	f	لا يَحْمَدْنَ	لا يُحْمَدْنَ	لا يَحْمَدْنَانِّ	لايُحْمَدْنَانِّ	–	–

NEPRAVILNI GLAGOLI - اَلأَفْعَالُ غَيْرُ ٱلسَّالِمَةِ [54]

Govoreći o I vrsti glagola, naveli smo njene osnovne morfološke tipove. Nasuprot onim glagolima nazvanim سَالِمٌ (= zdrav, pravilan) stoje svi ostali tipovi: manje nepravilni (a to su: اَلْمُضَاعَفُ i اَلْمَهْمُوزُ), te oni pravi nepravilni, sa "slabim" suglasnicima w ili y (اَلْمُعْتَلُّ).

S obzirom na razliku u konjugaciji, postoji i dalja podjela ovih glagola. Naime, prema mjestu hamze u korijenu اَلْمَهْمُوزُ - glagoli se dijele na one čiji je hamza 1. rad. pa se zovu: مَهْمُوزُ ٱلْفَاءِ 2. rad.: مَهْمُوزُ ٱلْعَيْنِ i 3. rad.: مَهْمُوزُ ٱللاَّمِ .

Kod tipa اَلْمُعْتَلُّ prema položaju "slabih" suglasnika w ili y u korijenu, vidjeli smo da imaju tri podgrupe:

1) oni čiji je 1. rad. w ili y zovu se: اَلْمِثَالُ, i to kad je on "w", to je: اَلْمِثَالُ ٱلْوَاوِيُّ, a kad je "y", to je: اَلْمِثَالُ ٱلْيَائِيُّ;

2) glagoli sa 2. rad. w ili y, a to su: اَلأَجْوَفُ s podgrupama: اَلأَجْوَفُ ٱلْوَاوِيُّ i اَلأَجْوَفُ ٱلْيَائِيُّ;

3) glagoli čiji je treći rad. w ili y: اَلنَّاقِصُ, s podgrupama: اَلنَّاقِصُ ٱلْوَاوِيُّ i اَلنَّاقِصُ ٱلْيَائِيُّ .

Postoje i dvostruko (a vrlo rijetko) i trostruko nepravilni glagoli, te tzv. defektivni glagoli. [55]

Od dvostruko nepravilnih već je spomenut tip اَللَّفِيفُ, sa dva "slaba" suglasnika kao svojim radikalima. Kada je 1. i 3. rad. jedan "slabi" suglasnik, tada se to zove: اَللَّفِيفُ ٱلْمَفْرُوقُ, a kada je 2. i 3. rad. "slabi" suglasnik, to je onda: اَللَّفِيفُ ٱلْمَقْرُونُ .

Drugi tip *dvostruko nepravilnih glagola* ima u svom korijenu hamzu i jedan od suglasnika w ili y. Postoje tri kombinacije takvih korijena, s obzirom na to koji je po redu u njemu w ili y. Svaki, pak, od ta tri slučaja

---

54) Nepravilne glagole uopće obrađuju: Sikirić, itd., op. cit. I, str. 120/167, a Caspari, itd., op.cit. I, na str. 68-96, & 119-182.

55) Tako ih Sikirić, itd., op.cit., I, str. 121 (i dr.) naziva: predvostručeni, a Rade Božović, *Udžbenik arapskog jezika* (sa vježbankom i rječnikom), Sarajevo, 1984, na str. 135, za nepravilne glagole daje nazive za: مُضَاعَف - podvostručeni; مَهْمُوز - hamzirani; مِثَال - polupravilni; أَجْوَف - šuplji; نَاقِص - krnji; لَفِيف - dvostruko nepravilni. Ovi termini su novi u našoj arabistici, gdje gramatička i sl. terminologija za arapski jezik još nije ustaljena niti objedinjena.

dijeli se dalje na po dvije grupe, prema tome na kojem je mjestu korijenska hamza. Detaljnije o tome govorit će se pri razmatranju osobitosti ovog tipa glagola.

Trostruko nepravilni glagoli mogu se podijeliti na dva tipa: 1) oni čiji je jedan radikal hamza, a ostala dva w ili y; i 2) oni čija su sva tri radikala kombinacije slabih suglasnika w i y.

Uz nepravilne glagole navode se neki glagoli, koji bi se s morfološkog stanovišta mogli nazvati "*defektivnim*", jer se upotrebljavaju u ograničenom broju oblika, koji su sasvim nepravilni, pored nekih od njih koji mogu biti i pravilni. Semantički se ističu svojim posebnim značenjima. Tu ubrajamo:

1) glagol za odricanje (negaciju) لَيْسَ (= nije i sl.);

2) glagole pohvale i kuđenja (أَفْعَالُ ٱلْمَدْحِ وَٱلذَّمِّ), kao što su: نِعْمَ i بِئْسَ i dr.;

3) glagole divljenja ili čuđenja (أَفْعَالُ ٱلتَّعَجُّبِ), u oblicima: مَا أَفْعَلَهُ ili أَفْعِلْ بِهِ

U vezi s nepravilnim glagolima evo nekih brojčanih podataka, ali samo za *korijene trilitera.*[56] Tu otpada na: اَلسَّالِمُ - 358, اَلْمُضَاعَفُ - 514; اَلْمَهْمُوزُ - 648; اَلْمِثَالُ - 416; اَلأَجْوَفُ - 860; اَلنَّاقِصُ - 737 i sve preostale (tj. اَللَّفِيفُ i druge dvostruko i trostruko nepravilne) - 117, ali je ova cifra sadržana u ova četiri prethodna tipa korijena. Broj ukupnih korijena je, dakle, 6.723 u spomenutom rječniku: Lisānu-l'Arab.

Za glavne tipove nepravilnih glagola dati su primjeri na priloženim tabelama (II-XX) osnovnih glagolskih paradigmi (مَوَازِين). Ovdje, pak, u slijedećem izlaganju, ukazat će se prvenstveno na odstupanja oblika nepravilnih glagola od onih kod pravilnih glagola. Pri tome ćemo ići iznesenim redom tipova nepravilnih glagola u arapskom jeziku.

I - Tip glagola - اَلْمُضَاعَفُ

Termin: اَلْمُضَاعَفُ znači udvojen (geminiran), pa bi se ovaj tip mogao zvati "udvojen" (ili sl.). Međutim, takav naziv, ustvari, ne bi potpuno odgovarao, jer se ovdje radi samo o udvajanju (geminaciji - اَلْمُضَاعَفَةُ), odn. stapanju ili slivanju (kontrakciji - اَلإِدْغَامُ) 2. i 3. radikala, međusobno identičnih, u jedan udvojen suglasnik (geminatu), u određenim oblicima glagola ovoga tipa, dok se oni u ostalim slučajevima mijenjaju kao pravilni glagoli (vidi tab. II i III).

56) To vidjeti u našem radu: Trilitere u arapskom jeziku (bilj. 7), str. 540, ili nešto detaljnije u radu: Infinitivi trilitera... (bilj. 43) na osnovu podataka dobijenih brojanjem iz rječnika: Ibn Manẓūr, Lisānu-l-'Arab.

Za konjugaciju glagola اَلْمُضَاعَفُ treba se držati slijedećih pravila.

1) Kada bi 2. i 3. radikal glagola trebalo da budu s vokalom (tj. مُتَحَرِّكٌ) ili da 2. bude bez slijedećeg vokala (tj. سَاكِنٌ), onda se oni moraju stopiti u jedan udvojen suglasnik. Taj se slučaj stapanja naziva: اَلإِدْغَامُ ٱلْوَاجِبُ *obavezno stapanje* (slivanje). Taj udvojeni suglasnik zadrži vokal, koji je trebalo da bude na 3. radikalu, a vokal 2. radikala pređe na prethodni suglasnik, kad je taj bez vokala, ili on ispada, kad je prethodni suglasnik s vokalom. Tako mj. مَرَرَ bude: مَرَّ (= prošao je); od : مَرْرٌ > مَرٌّ (= prolaženje, od : أَمْرُرُ > أَمُرُّ (= prolazim) i sl.

2) Međutim, kada 2. radikal ima iza sebe vokal, a 3. ga nema, onda njihovo stapanje nije moguće, pa su ti oblici kao kod pravilnih glagola, a ovakav slučaj naziva se: اَلإِدْغَامُ ٱلْمُمْتَنِعُ = *nemoguće (ili nedopušteno) stapanje*. Tako će biti, npr.: مَرَرْتُ (= prošao sam), مَرَرْتُمَا (= prošli ste vas dva), مَرَرْنَا (= prošli smo), مَرَرْنَ (= prošle su) i sl.

3) Kada je 2. radikal vokaliziran, a 3. nije, onda se kod oblika skraćenog načina (u imperfektu, imperativu i prohibitivu), ta dva identična radikala mogu stopiti u jedan udvojeni suglasnik, ali mogu biti i razdvojeni. Pri tome se razlikuju dva slučaja, zavisno od razreda dotičnog glagola.

a) Kada se 2. i 3. radikal stope, iza sebe mogu imati sva tri vokala (a, i, u), ako je iza 2. radikala vokal "-u" (tj. kada je taj glagol u 1. ili 5. razredu), npr.: لَمْ يَشْقُقْ ili لَمْ يَشُقَّ، لَمْ يَشُقِّ، لَمْ يَشُقُّ (=nije rascijepio); لُبَّ، لُبِّ، لُبُّ ili أُلْبُبْ (= opameti se, budi razborit) i sl.

b) Kad je iza 2. radikala "a" ili "i", onda je iza udvojenog suglasnika moguć vokal: "a" ili "i" (tj. u razredima 2, 3, 4, 6), npr.: لَمْ أَفْرِرْ ili لَمْ أَفِرَّ، لَمْ أَفِرِّ (=nisam pobjegao); إِمْسَسْ ili: مَسَّ، مَسِّ (=dodirni) i sl.

II - Tip glagola - اَلْمَهْمُوزُ

Korijenska hamza ovih glagola ponajviše je ostala sačuvana (u starijoj fazi klasičnog jezika), pa oni u svojoj konjugaciji malo odstupaju od pravilnih, tj. samo u nekim određenim, rijetkim slučajevima. Inače, u nekim starijim dijalektima, a u novije vrijeme i u književnom jeziku, hamza se nekad gubi ili mijenja, zadržavajući u određenim slučajevima i prvobitne oblike s hamzom.

Ovdje ćemo spomenuti najvažnije u vezi s promjenom ovog tipa, a njegove potpune paradigme treba pogledati na tab. IV, V i VI.

Tako u tipu s hamzom kao prvim radikalom (مَهْمُوزُ ٱلْفَاءِ), u 1.l. impf.

aktiva prefiks ـأ (à-) stopi se sa slijedećom hamzom 1. radikala u jednu, a vokal "a" se produlji, npr.: آذَنُ (< أَأْذَنُ) = dozvoljavam; آدِبُ (< أَأْدِبُ) = priređujem gozbu; آمُرُ (< أَأْمُرُ) = zapovijedam.

Kod glagola: أَخَذَ (= uzeti), أَكَلَ (=jesti) i أَمَرَ (=zapovijediti), pored pravilnog imperativa (naročito upotrebljavan iza riječi koja se svršava na vokal, kao وَ = a, فَ = pa, i dr.) u 2. licu aktiva, imamo i nepravilne oblike s gubitkom njihovog 1. radikala, pa ti oblici, npr., kod glagola: أَمَرَ glase: sg.m. مُرْ (= zapovijedi), f: مُرِي; du.c.: مُرَا ; pl.m.: مُرُوا, f.: مُرْنَ, pored pravilnog: أُؤْمُرْ itd. Potpuno je analogno s ona dva druga glagola, pa će biti: خُذْ (= uzmi) itd., kao i: كُلْ (= pojedi) itd.

I kod glagola (مَهْمُوزُ الْعَيْنِ) imamo isti slučaj s tim oblicima imperativa glagola: سَأَلَ (= upitati), pa on glasi: سَلْ (=pored: إِسْأَلْ =upitaj), pa dalje: سَلِي، سَلاَ، سَلُوا، سَلْنَ (uz pravilne: إِسْأَلِي، إِسْأَلاَ، إِسْأَلُوا، إِسْأَلْنَ).

U novijem jeziku naročito (ali i ranije), kada je hamza bez vokala iza sebe, ona se gubi ili se pretvara u dugi vokal (ā, ī, ū), ravnajući se pri tome prema prethodnom vokalu, pa imamo, npr.: تَأْمُلُ i تَامُلُ (=nadaš se); إِئْذَنُوا i إِيذَنُوا (= dozvolite); يُؤْكَلُ i يُوكَلُ (= jede se) i sl.

Kada iza hamze slijedi vokal, a prethodni joj je konsonant bez vokala, tada se hamza može zadržati ili, pak, ispasti, a vokal iza nje prenijeti na prethodni konsonant (kao kod gornjeg: إِسْأَلْ i سَلْ), ili: نَسْأَلُ i نَسَالُ (= pitamo) i sl.

Poseban tip ovih glagola, naime: '-2-' tj. sa 1. i 3. rad. kao hamzom, nalazimo samo kod šest glagola: أَبَأَ، أَثَأَ، أَجَأَ، أَزَأَ، أَكَأَ i (أَوَأَ >> آءَ). Ne postoje drugi slučajevi sa dvije korijenske hamze.

III - Tip glagola - اَلْمِثَالُ

Kako je ranije navedeno, to su oni s 1. radikalom "w" ili "y", a naziv مِثَالٌ (= sličan) dobili su zato što im je promjena u perfektu slična (ustvari ista) onoj kod pravilnih glagola, bez gubljenja toga radikala. Tako u perfektu ostaju "w" i "y" sasvim očuvani, u cijeloj njegovoj promjeni (aktiva i pasiva), npr.: وَجَدَ (= našao je), وُجِدَ (=nađen je), يَنَعَ (= sazreo je), يُفِخَ (= udaren je po tjemenu) i dr.

U imperfektu, pak, dolazi do određenih glasovnih promjena, a naročito do ispadanja 1. radikala "w". To je slučaj i s određenim oblicima izvedenim iz njega (npr.: imperativa, prohibitiva i dr.).

Glagoli: اَلْمِثَالُ ٱلْوَاوِيُّ gube 1. rad. "w" u imperfektu, te u imperativu, kada je iza 2. radikala vokal "i" (tj. kod glagola 2. i 6. razreda), npr.: تَجِدُ (< تَوْجِدُ) = nalaziš; رِثْ (mj. إِوْرِثْ) = naslijedi i sl.

Kad je kod istih glagola (sa 1. rad. w) iza 2. rad. vokal "a" ili "u" (glagoli 1, 3, 4 i 5. razreda) onda 1. rad. "w" ostaje sačuvan u imperfektu i imperativu, npr., u imperfektu prema perfektu: وَجِرَ – يَوْجَرُ (= bojati se); وَبُلَ - يَوْبُلُ (=biti nezdrav) i dr.

Od ovog pravila odstupa nekoliko glagola, iako iza 2. rad. imaju vokal "a" u imperfektu i imperativu, ipak to "w" ispada. To su slijedeći glagoli: وَدَعَ (= pustiti); وَذَرَ (= pustiti); وَزَعَ (= zadržati); وَسِعَ (= obuhvatiti); وَضَعَ (= staviti); وَطِئَ (= zgaziti); وَقَعَ (= pàsti) i وَهَبَ (= darovati).

Tako ćemo, npr., od وَهَبَ imati: يَهَبُ (= on daruje) هَبْ (= daruj), itd., pa tako kod svih gornjih glagola analogno. Treba napomenuti da se glagoli: وَدَعَ i وَذَرَ ne upotrebljavaju (i to u značenju: pustiti), u perfektu, aktivnom participu i infinitivu, gdje ih zamjenjuje glagol: تَرَكَ (= pustiti, ostaviti).

Kad je red: "w" bez vokala, a ispred njega dođe "i", onda se "w" pretvara u dugo "ī" (npr.: إِيجَرْ < إِوْجَرْ = boj se), a kad je ispred "w" vokal "u", onda se ono pretvara u dugo "ū" (npr.: لِيُوجَدْ < لِيُوْجَدْ = neka se nađe) i sl.

Kad je kod glagola اَلْمِثَالُ ٱلْيَائِيُّ ispred 1. rad. "y" vokal "u", a iza "y" nema vokala, onda se tada (pretvorivši se najprije u "w") pretvara u dugo "ū", npr.: يُوقَظُ (preko يُوْقَظُ od يُيْقَظُ) = biva (pro)buđen i sl.

Kad je 1. rad. "y" bez vokala, a ispred njega dođe vokal "i", onda on (y) prelazi u dugo "ī", npr.: إِيقَظْ < إِيْقَظْ = probudi se i sl.

U svim ostalim slučajevima 1. rad. "y" ovih glagola ostaje sačuvan, npr.: يَيْفَعُ od يَفَعَ (= odrasti, ispeti se na) i sl.

Primjere za promjenu مِثَال glagola vidjeti na tabelama VII i VIII.

Dvostruko nepravilan tip je: مِثَال + مُضَاعَف; sreće se samo kod slijedećih glagola: وَجَّ (=brzati); وَدَّ (= voljeti); وَصَّ (= dobro izvršiti), i وَطَّ (= vrisnuti); a zatim: يَقَّ (= biti bijel) i يَلَّ (= imati kratke, zbijene i unutar povijene zube). Za primjer evo promjene najčešćeg od njih (وَدَّ) u perfektu, imperfektu i imerativu, svih u aktivu. Inače, pri konjugaciji i ovakvih glagola treba se držati pravila koja važe za gornja dva tipa glagola.

	SINGULAR				DUAL			PLURAL					
	1	2	2	3	3	2	3	3	1	2	2	3	3
	c	m	f	m	f	c	m	f	c	m	f	m	f
Perfekt	وَدِدْتُ	وَدِدْتَ	وَدِدْتِ	وَدَّ	وَدَّتْ	وَدِدْتُمَا	وَدَّا	وَدَّتَا	وَدِدْنَا	وَدِدْتُمْ	وَدِدْتُنَّ	وَدُّوا	وَدِدْنَ
Imperfekt	أَوَدُّ	تَوَدُّ	تَوَدِّينَ	يَوَدُّ	تَوَدُّ	تَوَدَّانِ	يَوَدَّانِ	تَوَدَّانِ	نَوَدُّ	تَوَدُّونَ	تَوْدَدْنَ	يَوَدُّونَ	يَوْدَدْنَ
Imperativ	لِأَوْدَدْ / لِأَوَدَّ	اِيدَدْ / وَدَّ	وَدِّي	لِيَوْدَدْ / لِيَوَدَّ	لِتَوْدَدْ / لِتَوَدَّ	وَدَّا	لِيَوَدَّا	لِتَوَدَّا	لِنَوْدَدْ / لِنَوَدَّ	وَدُّوا	إِيدَدْنَ	لِيَوَدُّوا	لِيَوْدَدْنَ

IV. Tip glagola - اَلأَجْوَفُ

Konjugacija ovih glagola sa 2. rad. "w" ili "y" razlikuje se od one kod pravilnih u I, IV, VII, VIII i X vrsti, a kod svih ostalih je pravilna. Mi ćemo ovdje, kao i dosada, razmatrati odstupanja od norme samo u I vrsti.

Zbog ispadanja 2. rad., te njegovog pretvaranja u vokal, nastaju značajne promjene, naročito u osnovama ovih glagola, pa tako dobijemo sasvim novi tip njihovih morfema. Paradigme za ove glagole date su u tab. IX-XII. Ovdje ćemo ukazati na osobitosti promjene ovih glagola u perfektu i imperfektu, te određenim drugim, iz njega izvedenim, formama.

Upoređujući upotrebljavane konkretne oblike ovih glagola s onim za koje pretpostavljamo da su se mogli razviti iz njih, istaknut ćemo primjere njihovog odstupanja od oblika odgovarajućih pravilnih glagola prve vrste.

1) Kada su "w" ili "y" s vokalom, a ispred njih bude vokal "a", onda se w, y pretvore u dugo "ā", pa nastane, npr., (u perf.): قَوَلَ ‹ قَالَ (= rekao je); خَوِلَ ‹ خَالَ (= mislio je); طَوُلَ ‹ طَالَ (= bio je dug, visok); سَيَلَ ‹ سَالَ (= tekao je); هَيِبَ ‹ هَابَ (= bojao se) i dr.

2) Kada su "w" ili "y" bez vokala, a ispred njih 1. rad. bez vokala, njegov se vokal prenese na taj prethodni suglasnik (1. rad.), dok se w, y pretvaraju u duge vokale, npr. (u impf.): يَخْوَفُ ‹ يَخَافُ (preko يَخَوْفُ) = boji se; يُسْوَقُ ‹ يُسَاقُ (preko يُسَوْقُ) = goni se; يَصْوُمُ ‹ يَصُومُ = posti; يَبْيِعُ ‹ يَبِيعُ = prodaje i sl.

3) Kad bi trebalo da "w" ili "y", ako su bez vokala iza sebe, dođu ispred suglasnika, također bez vokala, onda oni ispadaju. Tako, npr., u skraćenom načinu imperfekta (s negacijom لَمْ) nastanu oblici: لَمْ يَخَفْ > لَمْ يَخَوْفْ (preko لَمْ يَخْوَفْ) = nije se bojao; لَمْ يَقُلْ > لَمْ يَقُولْ (= preko لَمْ يَقْوُلْ) = nije rekao; لَمْ يَبِعْ > لَمْ يَبِيْعْ (preko لَمْ يَبْيِعْ) = nije prodao i sl.

Uz ovakvu promjenu u imperativu (2. lice) odbacuje se i prostetski alif ispred 1. radikala, jer on dobije određeni vokal, npr.: od قَامَ – يَقُومُ (= ustati), imp. će biti: قُمْ > أُقُوْمْ (preko أُقْوُمْ) = ustani, pa dalje: قُومِي، قُومَا، قُومُوا، قُمْنَ; od سَارَ – يَسِيرُ bit će: سِرْ > إِسِيْرْ (preko إِسْيِرْ) = idi, pa dalje: سِيرِي، سِيرَا، سِيرُوا، سِرْنَ i dr.

4) Iza 1. rad. perfekta u 1. i 2. l. oba roda i sva tri broja, te u 3. l. f. pl., dođe vokal "u" kod أَجْوَفُ وَاوِيٌّ, a vokal "i" kod glagola أَجْوَفُ يَائِيٌّ, pa će ti oblici (od قَامَ) biti: sg. 1. c.: قُمْتُ, 2. m: قُمْتَ, f: قُمْتِ ; du.c.: قُمْتُمَا; pl. m.: قُمْتُمْ, f.: قُمْتُنَّ; i 3. f. pl. قُمْنَ; analogno tome od gl. مَالَ – يَمِيلُ (=nageti se) bit će: مِلْتُ، مِلْتَ، مِلْتِ، مِلْتُمَا، مِلْتُمْ، مِلْتُنَّ; i مِلْنَ.

Suprotno ovom pravilu, kod glagola sa 2. rad. "w", koji su nastali iz 4. razreda / kao: خَافَ > (خَوِفَ – يَخْوَفُ) > يَخَافُ / iza 1. radikala doći će u gornjim oblicima vokal "i" (a ne "u"), pa će glasiti (kao kod مَالَ i sličnih): خِفْتُ، خِفْتَ، خِفْتِ itd.

Tako je i kod gl. نَامَ – يَنَامُ > (نَوِمَ – يَنْوَمُ = spavati), pa će, dakle, biti: نِمْتُ، نِمْتِ، نِمْتَ itd.

Isto je sa gl. مَاتَ – يَمَاتُ (= umrijeti), ali kada on pripada 1. razredu, onda u gornjim oblicima iza 1. rad. ima vokal "u": مُتَّ، مُتِّ، مُتُّمَا، مُتُّمْ، مُتُّنَّ, i مُتُّ (s tim što je u obl. 2. lica došlo do udvajanja 3. rad. "t", sa početnim "t" od sufiksa).

Do ovakvog udvajanja 3. rad. dolazi i inače kod أَجْوَفُ tipa, tj. i kod onih sa 2. rad. "y", npr., kod: بَاتَ – يَبِيتُ (= prenoćiti), pa se, ispred sufiksa sa početnim "t" (2. lice), doći do spomenutog udvajanja, te imamo: بِتَّ، بِتِّ، بِتُّ itd.

Analogno je udvajanje suglasnika "n" kao 3. rad. glagola ovoga tipa, pa ćemo ispred sufiksa s početnim "n", imati taj suglasnik udvojen. Npr., od gl. صَانَ – يَصُونُ (= čuvati) bude u 1. l. pl. perf.: صُنَّا; 3. l. f. pl.: صُنَّ, a u imperfektu: 2. l. f. pl. تَصُنَّ; 3. l. f. pl.: يَصُنَّ.

Isti ti oblici od gl. بَانَ – يَبِينُ (=odvojiti se) glasit će redom: بَنَّا، بِنَّ, te يَبِنَّ، تَبِنَّ

5. Kad bi 2. rad. "w" ili "y" trebalo da dobije vokal "i" (u perf. pasiva), a pred njim da bude vokal "u", onda to "u" ispada, a mj. njega dođe dugo "ī" (nastalo od sloga -wi - odn. -yi-, pa se tako dobije glagolska osnova različita od one u aktivu.

To se dešava u 3. licu, i to: sg. i du. oba roda, te pl. m. roda. Evo primjera za gl. قَالَ – u tim oblicima perf. pasiva: sg. m. قِيلَ (= rečeno je), f قِيلَتْ; du. m. قِيلاَ, f. قِيلَتَا; pl. m. قِيلُوا. Od نَالَ – (< نَيَلَ) isti ti oblici glasit će: نِيلَ (= postignuto je), نِيلَتْ، نِيلاَ، نِيلَتَا، نِيلُوا i sl.

Izvjestan broj glagola sa 2. rad. "w", te manji broj onih s 2. rad. "y", i to onih koji pripadaju 4. razredu, mijenjaju se potpuno kao pravilni glagoli, zadržavajući pri tom svoj 2. radikal nepromijenjen. Takvi su, npr.: أَوِدَ – يَأْوَدُ (= biti savijen); حَوِلَ (= biti razroko-oko); سَوِدَ (= biti crn); صَوِفَ (= imati gusto runo); عَوِرَ (= biti ćorav); عَوِزَ (= osiromašiti); جَيِدَ (= imati dug vrat); غَيِدَ (= biti savitljiv, nježan); هَيِفَ (= biti tankog struka) i dr.

Kod glagola كَانَ (= biti) u skraćenom načinu imperfekta dopušteno je da se odbaci 3. radikal نْ, pa da se mj.: أَكُنْ، تَكُنْ، يَكُنْ، نَكُنْ kaže: نَكُ،يَكُ، تَكُ، أَكُ. Ne može se, međutim, odbaciti ispred spojene lične zamjenice, npr.: فَإِنْ تَكُنْهَا فَسَوْفَ أُسَرُّ بِرُؤْيَتِهَا = Ako to bude ona, radovat će me da je vidim (ali bi se moglo reći: ... فَإِنْ تَكُ إِيَّاهَا.

V - Tip glagola - اَلنَّاقِصُ

Kod ovih glagola sa 3. rad. "w" ili "y" događa se da se taj radikal zadrži kao konsonant, pretvori u vokal ili otpadne.

U vezi s njihovom konjugacijom i glagolskim razredima, ovi glagoli dijele se na pet varijanti, od kojih su kod اَلنَّاقِصُ ٱلْوَاوِيُّ ove tri: 1. razred, npr.: تَلاَ – يَتْلُو (= čitati); 4. raz.: شَقِيَ – يَشْقَى (= biti bijedan); 5. raz.: سَخُوَ – يَسْخُو (= biti darežljiv). Kod اَلنَّاقِصُ ٱلْيَائِيُّ su ove dvije varijante: 2. raz.: دَرَى – يَدْرِي i 4. raz.: حَمِيَ – يَحْمَى.

U vezi s pravopisom u I vrsti ovih glagola dugo "ā" se piše sa ا (npr. غَزَا = osvojio je) kad je ono postalo od " و ", a sa ى (npr. رَمَى = bacio je) kada je "a" postalo od " ي ".

Paradigme za konjugaciju ovog tipa glagola date su na tabelama XIII-XVIII.

Sada će se izložiti osnovna pravila u vezi s odstupanjima u promjeni ovih glagola, prema oblicima pravilnih glagola I vrste.

1) Kada su 3. rad. "w" i "y" a) s vokalom iza sebe, a prethodni suglasnik je s vok. "a", onda se "w" i "y" pretvaraju u dugo "ā", npr. (u perf.): تَلاَ ‹‹ تَلَوَ) ، دَرَى ‹‹ دَرَيَ) , i sl. b) Kada to "ā" dođe ispred konsonanta bez vokala (tj. u zatvorenom slogu), ono se skraćuje u "a", npr.: تَـلَـتْ ‹‹ تَلَوَتْ preko تَلاَتْ) = čitala je, ili: تَـلَوْا ‹‹ تَلَوُوا preko تَلاَوْ) = oni su čitali i sl. Analogno tome je od دَرَى : دَرَتْ ‹‹ دَرَيَتْ ‹ دَرَاتْ) = znala je; دَرَوْا ‹‹ دَرَيُوا ‹ دَرَاوْا)

= znali su, uz prijelaz y > w.

Slično je tome, npr., sa شَقِيَ ‹‹ شَقِوَ), u imperfektu: يَشْقَى ‹‹ يَشْقَيُ = bijedan je); يَشْقَوْنَ ‹‹ يَشْقَوُونَ ‹ يَشْقَاوْنَ = bijedni su); ali kod حَمِيَ bit će tu: يَحْمُونَ ‹‹ يَحْمَيُونَ ‹ يَحْمَاوْنَ) = vrući su, s prijelazom y > w.

U dvojini, pak, 3. rad. ostaje nepromijenjen, izuzev u 3.1. perf. f. U tom slučaju "w" i "y", prešavši u dugo ā, skraćuju ga potom u "a", pa bude, npr.: تَلَتَا ‹‹ تَلاَتَا) = njih dvije su čitale; دَرَتَا ‹‹ دَرَاتَا) = njih dvije su znale. Inače, u dualu ostaju "w" i "y", npr.: تَلَوَا (= njih dvojica su čitali); يَحْكِيَانِ(= njih dvojica pričaju) i sl.

2) Treći radikal ostaje kad ispred "w" dođe "u", a ispred "y" vokal "i", npr.: سَرُوَ (= on je bio velikodušan); خَزِيَ (=stidio se; bio je prezren).

Isto tako, ostaju kada su iza vokala, a ispred konsonanta s vokalom iza njega, npr. (u perf., m): تَلَوْتُ، تَلَوْتَ، تَلَوْتُمَا، تَلَوْنَا، تَلَوْتُمْ; ili (f): دَرَيْتُ، دَرَيْتِ، دَرَيْتُمَا، دَرَيْنَا، دَرَيْتُنَّ، دَرَيْنَ i sl.

3) Ako ispred 3. rad. "w" dođe "i", on se pretvara u "y", npr.:

تُلِيَ ‹‹ تُلِوَ) ، رَضِيَ ‹‹ رَضِوَ) i sl.

To "w" prelazi u "y" iza "a" u imperfektu (osim u oblicima gdje se održalo (2. i 3. l. m. pl.), pretvorilo u "a", ili otpalo), npr.: تَشْقَيْنَ (= ti si bijedna i vi ste bijedne); تَشْقَيَانِ (= njih dvojica su bijedni) i dr., ali kada se "w" nađe ispred nastavkā -u, onda se ono pretvara u dugo "ā", npr.:

يَرْضَى ‹‹ يَرْضَوُ = on je zadovoljan); يُتْلَى ‹‹ يُتْلَوُ = čita se) i sl.

4) Slično tome 3. rad. "w" i "y" ispred krajnjeg "u" (koje otpadne), pretvaraju se u duge vokale, i to: w > u, a y > i, npr.: يَتْلُو ‹‹ يَتْلُوُ) = on čita; يَدْرِي ‹‹ يَدْرِيُ) = on zna i sl.

5) U grupi /iyu gubi se 3. rad. "y", a mj. toga dođe dugo "ū", napr. شَقُوا ‹‹ شَقِيُوا = bili su bijedni); يَدْرُونَ ‹‹ يَدْرِيُونَ = oni znaju) i sl.

6) Slično u grupi-uwī-, npr.: تَتْلِينَ (تَتْلُوِينَ = čitaš, u 2. l. f. sg.) i sl.

7. Radikali ovog tipa, tj. "w" i "y" ispred nastavka -īna ispadaju zajedno sa svojim vokalom, pa nastanu oblici kao što su: npr.: تَشْقَيْنَ (> تَشْقَوِينَ) = ti si bijedna; تَحْكِينَ (> تَحْكِيِينَ) = ti (f) pričaš i sl.

U imperfektu, i to u skraćenom načinu, te izvedenim iz njega: zapovjednom načinu i zabrani, u oblicima koji su kod pravilnih glagola bez vokala na kraju, 3. rad. "w" ili "y" otpadaju. Tako nastanu oblici: u skraćenom načinu, kao što su, npr.: لَمْ يَحْكِ (لَمْ يَحْكِيْ) = nije pričao; (> لَمْ يَتْلُوْ) لَمْ يَتْلُ = nije čitao; لَمْ يَرْضَ (> لَمْ يَرْضَيْ) = nije bio zadovoljan. - U imperativu (2.l. m. sg.) će biti, npr.: إِحْكِ (> إِحْكِيْ) = pričaj; إِرْضَ (> إِرْضَوْ) = budi zadovoljan أُتْلُ (> أُتْلُوْ)= čitaj i dr.

U zavisnom načinu imperfekta rad. "w" i "y" ne ispadaju, npr.: لَنْ يَتْلُوَ (= neće pročitati); لَنْ يَحْكِيَ (= neće ispričati) i sl.

VI - Višestruko nepravilni glagoli

U vezi s ranije rečenim, ove ćemo glagole kratko razmotriti, razvrstavši ih u tri skupine: a) dvostruko nepravilne; b) trostruko nepravilne i c) defektivne, podijelivši ih dalje u određene podgrupe. Počet ćemo odmah s prikazom osobitosti svake skupine redom.

a) *Dvostruko nepravilni glagoli*

Oni se dijele na dvije podgrupe:

1) one čija su dva radikala slabi suglasnici "w" i "y";

2) one koji imaju po jedan radikal hamzu, a neki drugi jedan od slabih suglasnika "w" ili "y".

Napomena: vrlo rijetko tip ovakvih glagola mogao bi se smatrati i onaj čiji je 1. rad. "w" ili "y", dok im je 2. rad. udvojen, kao što je glagol: وَدَّ – يَوَدُّ- (=voljeti). Ovom tipu treba vidjeti navedeno kod مثال glagola.

Prva podgrupa ovih dvostruko nepravilnih glagola, kako je ranije spomenuto, obuhvata tzv. اَللَّفِيفُ tip, koji ćemo sada najprije razmotriti.

1. Podgrupa: اَللَّفِيفُ

Kako se ranije vidjelo, kod ovih glagola postoje dvije kombinacije slabih radikala.

Naime, kada je 2. i 3. rad. "w" i "y", tada se glagol zove: اَللَّفِيفُ ٱلْمَقْرُونُ, kao npr.: حَوَى – يَحْوِي (= obuhvatiti), حَيِيَ – يَحْيَا (= živjeti) i sl. Kod ovog tipa 2. radikal se zadržava, dok za treći vrijedi pravila glagola اَلنَّاقِصُ. Za njihovu promjenu data je tabela XIX (glagol: رَوَى = citirati).

Kod glagola حَيِيَ dopušta se stapanje 2. i 3. rad. (y) u udvojeni suglasnik, i to u perfektu, ondje gdje iza drugog "y" slijedi vokal: حَيَّ، حَيُّوا (< حَيِيُوا) (< حَيِيَ)، حَيَّا (< حَيِيَا); tako isto u imperfektu: يَحَيُّ (< يَحْيِيُ)، يَحَيِّنَ (< يَحْيِيِنَ) i sl. Tako i kod عَيِيَ (= zamuckivati) može doći do kontrakcije dvaju "y", pa se kaže i : عَيَّ، يَعَيُّ (< يَعْيِيُ) i sl.

Napomena: piše se (s ا mj. ى): يَعْيَا، يَحْيَا da se izbjegnu dva ي jedno uz drugo, a kod يَحْيَا (= on živi) i za razliku od vlastitog ličnog imena pisanog يَحْيَى (Yaḥyā).

Kada je 1. i 3. rad. jedan od slabih suglasnika "w" ili "y", tip se tada zove: اَللَّفِيفُ ٱلْمَفْرُوقُ, kao što su, npr.: وَقَى – يَقِي (= čuvati, štititi); وَلِيَ – يَلِي (= slijediti...), وَجِيَ – يَوْجَى (= imati izubijane noge odn. kopita) i dr.

Za 1. radikal vrijede pravila glagola مِثَال tipa, a za 3. rad. ona za glagole نَاقِص tipa. Primjer promjene ovog tipa dat je na tabeli XX.

2. Podgrupa (dvostruko nepravilnih glagola)

Glagoli s hamzom i slabim konsonantima

Prema kombinaciji radikala ovi se glagoli dijele na tri klase:

1) s hamzom i 1. rad. "w" ili "y", 2) s hamzom i 2. rad. "w" ili "y"; 3) s hamzom i 3. rad. "w" ili "y".

Ovi glagoli u svojoj konjugaciji slijede pravila nepravilnih glagola مَهْمُوز i مُعْتَلّ tipova, već prema njihovoj kombinaciji.

Prva klasa ovih glagola ima dvije varijante: 1) sa 2. rad. hamzom, npr.: وَأَبَ – يَئِبُ (= postidjeti se); وَأَمَ – يَوْأَمُ (= slagati se); يَئِسَ – يَيْأَسُ (rijetko: يَيْئِسُ ili يِيأَسُ = očajavati) i dr.

Druga varijanta ima hamzu kao 3. radikal, npr.: وَذَأَ – يَذَأُ (=otjerati); وَطِئَ – يَطَأُ (= gaziti) i dr. - Promjena prema مِثَال i مَهْمُوز tipu.

Druga klasa dijeli se na varijante: 1) čiji je 1. rad. hamza (2. "w" ili "y", npr.: آبَ (< أَوَبَ) – يَؤُوبُ (= vratiti se); i 2) čiji je 3. rad. hamza, npr.: جَاءَ (< جَيَأَ) يَجِيءُ (= doći); شَاءَ (< شَيِءَ) – يَشَاءُ (= htjeti) i dr. - Promjena prema tipovima: أَجْوَف i مَهْمُوز .

Evo nekoliko karakterističnih oblika ove klase nepravilnih glagola: 1.l. perf. sg. akt. أَبَيْتُ; 2.l. imperativa sg. m.: إِبْ; 3. l. imperfekta pasiva m. يُؤْبَى. Evo sad isti oblici za جَاءَ i شَاءَ koji glase: جِئْتُ، جِئْ، جِيءَ، شِئْتُ، شَأْ، شِيءَ itd.

Treća klasa dijeli se na varijante: 1) glagoli čiji je 1. rad. hamza (3. "w" ili "y") npr.: أَتَى (< أَتَيَ) - يَأْتِي (< يَأْتِيُ) = doći; أَخَا (< أَخَوَ) - يَأْخُو (< يَأْخُوُ) = pobratiti se s; أَسِيَ - يَأْسَى (< يَأْسَيُ) = biti žalostan. Promjenu gl. أَتَى vidjeti na tab. XVII.

Drugu varijantu čine glagoli čiji je 2. rad. hamza, npr.: نَأَى (< نَأَيَ) يَنْأَى (< يَنْأَيُ) = biti dalek; صَأَى - يَصْئِي (ili يَصْأَى) = pisnuti i sl.

Ovi se glagoli konjugiraju prema pravilima za نَاقِص i مَهْمُوز tip. Ovdje spada glagol رَأَى (< رَأَيَ) - يَرَى, koji u imperfektu gubi 2. rad. (hamzu). Za njegovu konjugaciju neka se pogleda tab. XVI.

b) *Trostruko nepravilni glagoli*

Oni se mogu podijeliti na dvije klase:

1) one čiji je jedan radikal hamza, a ostala dva "w" ili "y"; 2) one čiji su svi radikali kombinacije slabih suglasnika "w" i "y".

Prva klasa ima dvije varijante: 1) glagoli čiji je 1. rad. hamza, a 2. i 3. slabi konsonanti, npr.: أَوَى (< أَوَيَ) - يَأْوِي (< يَأْوِيُ) = skloniti se. Konjugiraju se kao glagoli: اَللَّفِيفُ ٱلْمَقْرُونُ i مَهْمُوزُ ٱلْفَاءِ.

Druga je varijanta 1. klase: glagoli čiji je drugi radikal hamza, a 1. i 3. radikal slabi suglasnici, npr.: وَأَى (< وَأَيَ) - يَإِي (< يَإِيُ < يَوْإِيُ) = obećati. Ovi se glagoli konjugiraju kao: اَللَّفِيفُ ٱلْمَفْرُوقُ i مَهْمُوزُ ٱلْعَيْنِ.

Glagol أَوَى mijenja se, npr., kao أَدَبَ (s obzirom na 1. rad.) tab. IV, a kao رَوَى (s obzirom na 2. i 3. rad.), tab. XIX.

Promjenu glagola وَأَى pokazat ćemo u navedenim oblicima na slijedećoj tabeli.

Glagol وَأَى - يَإِي

Broj	Lice	Rod	Indikativ - aktiva			
			Perfekt	Imperfekt određeni	Imperfekt skraćeni	Imperativ
Singular	1.	c	وَأَيْتُ	أَءِي	أَءِ	–
	2.	m	وَأَيْتَ	تَإِي	تَإِ	إِ
	2.	f	وَأَيْتِ	تَإِينَ	تَإِي	إِي
	3.	m	وَأَى	يَإِي	يَإِ	–
	3.	f	وَأَتْ	تَإِي	تَإِ	–
Dual	2.	c	وَأَيْتُمَا	تَإِيَانِ	تَإِيَا	إِيَا
	3.	m	وَأَيَا	يَإِيَانِ	يَإِيَا	–
	3.	f	وَأَتَا	تَإِيَانِ	تَإِيَا	–
Plural	1.	c	وَأَيْنَا	نَإِي	نَإِ	–
	2.	m	وَأَيْتُمْ	تَأُونَ	تَأُوا	أُو
	2.	f	وَأَيْتُنَّ	تَإِينَ	تَإِينَ	إِينَ
	3.	m	وَأَوْا	يَأُونَ	يَأُوا	–
	3.	f	وَأَيْنَ	يَإِينَ	يَإِينَ	–

Druga klasa trostruko nepravilnih glagola trebalo bi da obuhvati glagole čiji su svi radikali slabi suglasnici. Međutim, u I vrsti trilitera nema takvih glagola, ali postoje dva takva korijena iz kojih se izvode dva glagola II vrste, naime: وَوَّى = napisati slovo "w" i يَيَّا (< ييي) = napisati slovo "y". Ukoliko bi se upotrijebili, mijenjali bi se, npr., kao glagol II vrste: رَبَّى – يُرَبِّي (= odgajati).

c) *Defektivni glagoli*

Kako je već spomenuto, pod ovaj naziv podveli smo tri raznorodne klase glagola, jer su svi defektivni, s obzirom na ograničenu upotrebu

njihovih oblika. Osim toga, neki od njih morfološki su posebno nepravilni, a neki drugi od njih imaju pravilne oblike. Uz to je 2. i 3. klasa ovih glagola ipak međusobno semantički donekle povezana.

Sada ćemo ih pojedinačno pobliže razmotriti, ranije navedenim redom, prvenstveno, pak, s morfološkog stanovišta.

1. Glagol: لَيْسَ (= nije)

Ovaj defektivni glagol ima samo *perfekt indikativa aktiva.* Kao kopulativni glagol (u imenskoj rečenici) služi u negativnom značenju glagola كَانَ (u našem zanijekanom prezentu pomoćnog glagola biti).

Oblike njegove u naznačenom vremenu dajemo na slijedećoj tabeli.

Broj	SINGULAR					DUAL			PLURAL				
Lice	1	2	2	3	3	2	3	3	1	2	2	3	3
Rod	c	m	f	m	f	c	m	f	c	m	f	m	f
	لَسْتُ	لَسْتَ	لَسْتِ	لَيْسَ	لَيْسَتْ	لَسْتُمَا	لَيْسَا	لَيْسَتَا	لَسْنَا	لَسْتُمْ	لَسْتُنَّ	لَيْسُوا	لَسْنَ

2. Glagoli pohvale i kuđenja[57] - أَفْعَالُ الْمَدْحِ وَالذَّمِّ

To su prvenstveno glagoli: نِعْمَ i بِئْسَ, uz još neke glagole slične upotrebe, koje ćemo spomenuti nešto kasnije.

Prema Caspariju, svaki arapski glagol (dijalektalno) u obliku فَعِلَ (i فَعُلَ) može izgubiti srednji vokal ("i" odn. "u"). Kada je 2. rad. faringal, (npr. kao kod نَعِمَ) ili glotal (hamza kod بَئِسَ) može se to "i" prenijeti na 1. rad., pa tako od نَعِمَ nastane نِعْمَ, a od بَئِسَ bude بِئْسَ. Pored obl. نِعْمَ i بِئْسَ, koji su najobičniji, javljaju se nekad, u istoj funkciji, i oblici: نَعْمَ، نَعِمَ i نِعِمَ, odn. بَأْسَ، بِئِسَ i بَئِسَ.

Gl. نِعْمَ i بِئْسَ uglavnom se upotrebljavaju još samo u ženskom rodu u jednini: نِعْمَتْ i بِئْسَتْ. Po nekima dolaze nekad i oblici dvojine od نِعْمَ, naime: نِعْمَا i نِعْمَتَا, te množine: نِعْمُوا i نِعْمَنَ.

Ovi se glagoli (i oni značenjski srodni njima) upotrebljavaju kao uzvici, pa ćemo prevoditi: نِعْمَ = divan li je! - ala (kako) je divan! i sl., a بِئْسَ = loš li je! ili: ala (kako) je loš! - i sl.

57) O ovim glagolima, kao i onim za čuđenje, vidjeti: Caspari, itd., op. cit., I, str. 97-100, & 183-184; kao i kod Sikirića itd., op. cit., I, str. 167-168.

Oba ova glagola mogu biti pojačana riječju: مَا , pa se to piše: نعمَّا i نِعْمَ مَا odn. بِئْسَمَا i بِئْسَ مَا .

Slične su upotrebe i glagoli: حَبَّ (i حُبَّ) = krasan (dobar) li je! - ali on obično dolazi pojačan pokaznom zamjenicom ذَا, pa se piše: حَبَّذَا . Dalje su takvi glagoli: حُسْنَ (i حَسُنَ) = dobar (divan) li je! - بُعْدَ (i بَعُدَ) = ala je daleko! - سَرْعَ (i سُرْعَ، سَرُعَ) = kako je brz! -; سَاءَ = kako je zao! - Takvi su dalje.: جَهُلَ ، كَرُمَ، فَهُمَ، عَدُلَ، سَعُدَ، حَمُدَ، حَسُدَ i sl.

3. Glagoli čuđenja ili divljenja - (أَفْعَالُ ٱلتَّعَجُّبِ)

Ovi glagoli upotrebljavaju se u dva oblika: أَفْعَلَ i أَفْعِلْ, a to su: 3. l. m. sg. perf. odn. 2. l. m. sg. imperativa IV vrste trilitera u indikativu. Oni ostaju u ovim oblicima bez obzira na to da li je onaj (ono) na što se odnose: muškog ili ženskog roda; u jednini, dvojini ili množini.

Ispred obl. أَفْعَلَ stavi se čestica مَا (tzv. مَا ٱلتَّعَجُّبِ ili مَا ٱلتَّعَجُّبِيَّةُ), a imenica iza njega je u akuzativu, odn. spojena lična zamjenica za taj padež.

Iza obl. أَفْعِلْ dođe prijedlog بِ s imenicom u genitivu, odn. spojena lična zamjenica za taj isti padež.

Naravno, kod nepravilnih glagola treba voditi računa o njihovom tipu (korijena). Tako kod tipa مُضَاعَف ovi će oblici glasiti, npr.: مَا أَشَدَّهُ, odn. أَشْدِدْ بِهِ; kod tipa نَاقِص, npr.: مَا أَحْلَاهُ (أَحْلِ بِهِ korijen: حلو)، مَا أَغْنَاهُ (أَغْنِ بِهِ - korijen: غني). Međutim, kod glagola أَجْوَف tipa, 2. rad. se ne mijenja, npr.: مَا أَجْوَدَهُ, odn. أَجْوِدْ بِهِ، مَا أَطْيَبَهُ; odn. أَطْيِبْ بِهِ i sl.

Ovi oblici izražavaju čuđenje ili divljenje nekome ili nečemu i sadrže pridjevsko značenje, a ne ono koje bi oni po svome obliku mogli imati. Tako ćemo prevesti, npr.: مَا أَكْرَمَهُ (ili أَكْرِمْ بِهِ) = kako (ala) je on plemenit! (ili plemenit li je on! - i sl.).

S obzirom na oblik i značenje ovih glagola, a u vezi s njihovim obrazovanjem, postoje određena pravila, odn. ograničenja.

Općenito se oni izvode od glagola I vrste u aktivu, pune konjugacije, izražavajući osobinu ili stanje u čemu se neko ili nešto može upoređivati. Prema tome, ne bi trebalo da se obrazuju od glagola; u pasivu, iz proširenih vrsta trilitera, uopće iz kvadrilitera, defektivnih glagola po njihovoj promjeni (npr.: نِعْمَ) ili značenju (كَانَ); iz onih čiji odgovarajući pridjev ne može biti poređen (npr. مَيِّتٌ = mrtav); kod onih čiji je deverbalni pridjev u obliku: أَفْعَلُ u pozitivu (npr. أَحْمَرُ = crven).

Međutim, ima slučajeva u kojima se krše gornja pravila. Tako, npr., prema glagolu u pasivu: (شُغِلَ) مَا أَشْغَلَهُ = kako je on zauzet; prema proširenoj vrsti: (أَعْطَى) مَا أَعْطَاهُ = ala je on darežljiv; prema pridjevu oblika. أَفْعَلُ (أَحْمَقُ) مَا أَحْمَقَهُ = glup li je on! i sl.

Kada se po gornjim pravilima ne može obrazovati glagol (čuđenja), onda se to izražava opisno (slično kao kod tvorbe elativa od pridjeva obl. أَفْعَلُ u pozitivu).

Tada se ispred imenice upotrijebi ovakav glagol šireg značenja u vezi s njenim pojmom, npr.: مَا أَشَدَّ حُمْرَتَهُ = ala je on crven! مَا أَكْثَرَ جُلُوسَهُ = kako on mnogo sjedi! أَجْوِدْ بِجَوَابِهِ = kako je dobar njegov odgovor.!

Da bi se značenje ovakvih glagola odnosilo na prošlost, onda će se ispred oblika أَفْعَلَ, a iza مَا staviti perfekt pomoćnog glagola كَانَ (= bio je), pa ćemo, npr., reći: مَا كَانَ أَحْزَنَ عَمْرًا = Ala je Amr bio žalostan; što se može izraziti i na slijedeći način: مَا أَحْزَنَ مَا كَانَ عَمْرٌو .

Kod glagola أَحْسَنَ ، أَمْلَحَ i (rjeđe) أَحْلَى postoje i deminutivni oblici: مَا أُحَيْسِنَهُ = kakav je on dobričina! مَا أُمَيْلِحَهُ = kako je on ljepuškast; مَا أُحَيْلاَهُ = kako je to slađahno!

PROŠIRENE GLAGOLSKE VRSTE TRILITERA
(اَلْمَزِيدَاتُ ili اَلثُّلاَثِيُّ ٱلْمَزِيدُ فِيهِ)

To su posebni oblici (morfemi, imenski i glagolski) obrazovani na spomenute razne načine tvorbe iz pripadajućih korijena. Po tradicionalnoj arapskoj gramatici oni su nastali iz I vrste trilitera (pa otuda gornji arapski naziv za njih اَلثُّلاَثِيُّ ٱلْمَزِيدُ فِيهِ, tj. proširene trilitere). U semitističkoj literaturi oni se nazivaju i izvedene vrste, odn. derivirane forme ili jednostavno: teme, forme ili osnove. Naime, tu se smatra da su ove vrste izvedene iz određenog broja prasemitskih, prvobitnih osnova, većim dijelom zajedničkih za sve semitske jezike.

Kao što se mogla zapaziti izvjesna povezanost oblika i značenja u I vrsti, tako je to još više slučaj kod proširenih vrsta. One su semantički povezane sa značenjima I vrste, ali su ih izvedeni oblici, manje-više, iznijansirali, promijenili, pa i sasvim udaljili od njih.

Neki glagoli izvedenih vrsta obrazovani su, ne od određene nove osnove, iako su njihovi oblici isti kao u njoj, nego od imenica (denominalno), ili, pak, od neke sintagme ili čitave rečenice.

U arapskoj gramatici pojedina vrsta naziva se: بَابٌ (pl. أَبْوَابٌ), i to prema odgovarajućem infinitivu, a inače se označavaju rimskim brojevima, npr. II vrsta je: بَابُ التَّفْعِيل itd. Ima 14 proširenih vrsta, koje ćemo redom razmotriti, i to morfološki, samo glagolske oblike (perfekt i imperfekt), obrativši pažnju i na postojeće nepravilnosti, a semantički, s obzirom na njihova karakteristična (tipska) značenja u vezi s njihovim oblicima (osnovama i iz njih izvedenim morfemima).

Ta izvedena značenja uobičajeno je nazivati aspektima ili vidovima. Međutim, R. Simeon [58] zadržava pojam "vid" za glagolsku radnju promatranu u njenom vršenju. On se, npr., u našem jeziku javlja: ili kao svršeni vid (aspectus perfectivus), ili kao nesvršeni vid (aspectus imperfectivus). U arapskom se jeziku ti vidovi (i u prvoj vrsti glagola, i u onim proširenim, i inače) nazivaju "glagolskim vremenima". Ona, ustvari, nisu bila prvobitno lokalizirana (tj. ograničena na neko određeno vrijeme), nego upravo označavaju dva spomenuta vida, naime: اَلْمَاضِي (perfekt) svršeni vid, a اَلْمُضَارِعُ (imperfekt) nesvršeni vid.

Oba ta vida u proširenim vrstama mogu imati razna značenja, kao što su: intenzivno, durativno, iterativno, kauzativno, rezultativno i dr. Na istom mjestu R. Simeon, u vezi s ovim kaže: "Za sve te - semantičke - razrede glagola, izuzevši svršeni i nesvršeni vid, upotrebljava se kao skupni naziv "podvid". Međutim, kod nas je u arapskoj gramatici i za njih u upotrebi naziv: glagolski vid, odn. aspekt.

Pri određivanju temeljnih "osnova" za izvođenje proširenih vrsta, u principu se slažu semitisti, odn. arabisti (kao što su, npr.: C. Brockelmann, L. V. Vaglieri, R. Blachere, V. Monteil i dr.). U našem kratkom osvrtu na to pitanje oslonit ćemo se na spomenuto djelo S. Moscatija i dr. (bilj. 6), gdje se govori o tim osnovama za izvođenje proširenih glagolskih vrsta. [59]

Prema izlaganju o njima u tome djelu, pored:

a) proste osnove (simple stem), nalazimo u semitskim jezicima (različito raspoređene i upotrebljavane), još izvjestan broj prajezičkih osnova.

Tu se navodi:

b) osnova s udvojenim 2. radikalom (ar. II vrsta - obl. فَعَّلَ) s prvobitno

58) U njegovom rječniku, op. cit. (bilj.1), II, str. 716, pod pojmom "vid".

59) Moscati, itd., op. cit., str. 124-130. O izvedenim formama vidi, također: Laura V. Vaglieri, Grammatica teorico-paratica della lingua araba, Roma, Volume primo, str. 138-145.

faktitivnim značenjem, čemu treba dodati i aspekt intenziteta (te određena druga značenja, kako će se kasnije pokazati).

c) Osnova s drugim vokalom iza 1. radikala (ar. III vrsta - فَاعَلَ) s prvobitno recipročnim značenjem.

d) Osnove s prefiksima: š-, h-, ʼ , od kojih u arapskom jeziku dolazi gotovo isključivo prefiks s početnom hamzom (ـَ) u IV vrsti أَفْعَلَ. Prefiks h- javlja se samo sporadično (npr. u: هَرَاقَ = izljevati, هَرَادَ = htjeti (mj. أَرَادَ) i dr.

Prasemitski prefiks š-, u arapskom se sačuvao kao "s", prvenstveno u X vrsti (u prefiksu), te u nekim glagolima I vrste, npr.: sabaqa (< baqiya), sakana (< kāna), sadala (< dāla), saḥata (< ḥatta), sabata (< batta), sağara (< ğarā), saṭaḥa (< ṭaḥā) i dr. [60]

Navedeni prefiksi ukazuju na kauzativno značenje, a iz toga su se razvili i neki drugi aspekti, kao što je: faktitivni, deklarativni itd.

e) Osnova s prefiksom n (ar. VII vrsta - اِنْفَعَلَ), koja glagolu daje pasivno i refleksivno značenje.

f) Osnova s prefiksom (ili infiksom) t (-t-).

U arapskom pomoću prefiksa t- tvore se oblici V-vrste (تَفَعَّلَ), s refleksivnim značenjem, nekad uz pojam intenziviteta, ili s nekim drugim značenjima.

Prefiks t- uz osnovu s dugim vokalom iza 1. radikala (III vrsta: daje novu osnovu VI vrste - تَفَاعَلَ), koja prvobitno ima recipročno značenje.

Infiks -t-, s prostetskom hamzom (tj. هَمْزَةُ ٱلْوَصْلِ) i prefiksom s- ispred infiksa -t-, tvore u arapskom složeni prefiks za osnovu X vrste, tj. ista - obl. اِسْتَفْعَلَ, koja ima refleksivno i neka druga značenja.

Infigirano -t- iza 1. radikala, uz prostetsko i- ispred tog radikala, daje osnovu VIII vrste obl. اِفْتَعَلَ. Ona je prvenstveno refleksivnog značenja (prema odgovarajućem glagolu I vrste), ali se u njoj javljaju i razna druga značenja (recipročno itd.).

g) Od ostalih osnova za arapski jezik u obzir dolazi osnova IX vrste, koja nastaje udvajanjem 3. radikala, s prostetskim i- ispred 1. radikala, pa nastane oblik: اِفْعَلَّ .

Duljenjem vokala "a" iza 2. radikala IX vrste izvodi se XI vrsta oblika: اِفْعَالَّ - Obje ove vrste označavaju boje, razne osobine i sl., s nijansom intenziteta.

Kod Moscatija (itd.) ne navode se dalje preostale proširene vrste koje postoje u arapskom jeziku, ali se, inače, navode u drugim djelima. Istina,

60) Ove i još neke primjere navodi C. Brockelmann op., cit., I, str. 522, odlomak.

rjeđe, jer su to oblici, koji s nekim drugim, postepeno izlaze iz žive upotrebe. To su vrste: XII - اِفْعَوْعَلَ, XIII - اِفْعَوَّلَ, XIV - اِفْعَنْلَلَ i XV - اِفْعَنْلَى, koje ćemo nešto pobliže razmotriti (s morfološkog stanovišta) pri pojedinačnom razmatranju proširenih vrsta u arapskom jeziku. Značenja, pak, ovih četiriju posljednjih vrsta raznolika su, kao što će se vidjeti kasnije iz primjera za njih.

Na formiranje konkretnih značenja kod glagola proširenih vrsta (kao i u I vrsti) djeluju razni faktori. Između ostalog, treba imati u vidu osnovno značenje korijena, osnove izvedene vrste, stanja i prelaznost glagola, te njihovu rekciju, kao i razne druge jezičke, pa i vanjezičke činioce. U vezi sa semantičkom stranom ovih oblika ostaje još dosta toga da se detaljnije ispita i objasni, pa tako, vjerojatno, dođe i do novih korisnih rezultata. [61]

PROŠIRENE VRSTE GLAGOLA IZ TRILITERA

I - Pravilni oblici

Ovdje će se ukratko, s morfološkog stanovišta, govoriti uglavnom o perfektu i imperfektu (aktiva i pasiva). Načini imperfekta izvode se analogno kao u I vrsti glagola, pa nema potrebe da se posebno razmatraju. Tako je i s deverbalnim oblicima (koji uopće postoje) u proširenim vrstama glagola. O participima i infinitivima govoreno je ranije u posebnim odlomcima, gdje su u primjerima dati i nepravilni njihovi oblici. Na tabeli XXI dati su neki osnovni oblici za sve izvedene vrste zdravih korjenova.

Pri konjugaciji proširenih vrsta, u principu, treba se držati istih pravila kao u I vrsti, uz neke manje osobitosti kod njih. U prvom redu, tu je razlika u osnovama ovih vrsta, koje smo (za perfekt) već naveli. Na te osnove došli su određeni afiksi.

Sufiksi za perfekt isti su kao u perfektu I vrste. Prefiks - أَ u perf. IV vrste (أَفْعَلَ) je هَمْزَةُ ٱلْقَطْعِ, a u vrstama VII-XV prefiks je, هَمْزَةُ ٱلْوَصْلِ. Vokal iza 1. rad. ili suglasnika u prefiksima perfekta i imperfekta pasiva svuda je "u" (kao što je i u prefiksu svih participa ovih vrsta (naime: mu-). Međutim,

61) U vezi s ovdje razmatranom tematikom neka se uporedi i rad: Teufik Muftić, Semantika iz trilitera izvedenih vrsta arapskih glagola. POF 28-29, Sarajevo, 1980, str. 37-65. - O proširenim vrstama vidjeti također: Caspari, itd., op. cit. I, str. 31-47, & 39-66, te kod Sikirića itd., op. cit. I, str. 97-117, pored njihovih napomena uz pregled nepravilnih glagola (u tekstu i na tabelama).

vokal "u" je i u prefiksu imper. aktiva II, III i IV vrste, a u svim ostalim vrstama (V-XV) tu je vokal "a".

Glagoli IV vrste (أَفْعَلَ) mijenjaju se po tipu مَهْمُوزُ ٱلْفَاءِ I vrste.

Za promjenu glagola IX (افْعَلَّ) i XI (افْعَالَّ) vrste važe pravila مُضَاعَف tipa prve vrste. Međutim, kod glagola XIV vrste (افْعَنْلَلَ) nema stapanja dvaju posljednih identičnih suglasnika.

Glagoli XII vrste (افْعَوْعَلَ) i XIII (افْعَوَّلَ) pravilni su osim iz tipa نَاقِص.

Za XV vrstu (افْعَنْلَى) važe, pak, pravila tipa نَاقِصٌ يَائِيٌّ (čije krajnje ى u infinitivu prelazi po pravilu u hamzu, pa on glasi: افْعِنْلَاءٌ).

Pasivne oblike nemaju neprelazni glagoli VII, IX te XI-XV vrste, izuzev neznatnog broja prelaznih glagola, u nekim od njih.

Ovdje ćemo spomenuti dvije posebne grupe proširenih trilitera (o kojima se ranije govorilo u odlomku o posebnim vrstama kvadrilitera kod glagola). Po porijeklu su one proširene trilitere, a po promjeni spadaju u kvadrilitere. Naime, one se po tome priključuju glagolima kao što su: دَحْرَجَ, odn. تَدَحْرَجَ, pa im otuda i spomenuto ime, i to za 1. grupu: بَابُ دَحْرَجَ, a za 2. grupu: بَابُ تَدَحْرَجَ.

Konjugiraju se kao ta dva glagola, uglavnom pravilno. Slabi suglasnici, kao afiksi, postali su njihovim (2., 3. ili 4.) radikalom, koji pri promjeni ostaju sačuvani. Oblici s udvojenim 3. radikalom (فَعْلَلَ i تَفَعْلَلَ) ne stapaju se u geminatu. Za oblike: فَعْلَى i تَفَعْلَى važe pri promjeni pravila tipa نَاقِصٌ يَائِيٌّ.

Glagoli grupe تَدَحْرَجَ po svome značenju nemaju pasivnih oblika, kao ni neprelazni glagoli iz prve grupe ovih vrsta.

Primjere za njihovu konjugaciju, u nekim osnovnim oblicima, vidjeti na tabeli XXXV.

II - Nepravilni oblici proširenih vrsta

Slijedeći tipove nepravilnih glagola I vrste u odnosu na oblike iz njih izvedenih proširenih vrsta, ukazat ćemo na odstupanja u njima od odgovarajućih pravilnih oblika.

U II (i V) vrsti ne stapaju se 2. i 3. rad., npr.: شَقَّقَ – يُشَقِّقُ (i تَشَقَّقَ – يَتَشَقَّقُ), jer im se 2. rad. već udvojio, dakle, promjena im je pravilna, kao i kod drugih tipova, jer hamza i slabi suglasnici ostaju sačuvani, izuzev kod نَاقِص i لَفِيف tipa, gdje za krajnje "w" ili "y" važe pravila za određene njihove promjene u II proširenoj vrsti, isto kao u ta dva tipa nepravilnih glagola. U ovoj vrsti (kao i svim proširenim) u ta dva tipa krajnje "w" kad postane

dugo - ā, piše se sa "y" (npr.: سَلَّى korijena: سلو), a ne sa ا (-ā) kao u I vrsti kada je od takvog korijena (npr.: خَلاَ < خلو).

U III vrsti (يُفَاعِلُ – فَاعَلَ), kod tipa važe pravila o stapanju 2. i 3. rad., npr.; يُمَادُّ – مَادَّ, a u pas.: يُمَادُّ – مُودَّ (impf. je u akt. i pas. jednak). U odnosu na ostale tipove nepravilnih glagola važi ono rečeno za II vrstu, tj. treba uzeti u obzir osobitosti III vrste. Kod tipa مَهْمُوز ovdje je hamza svuda očuvana. Ipak, dijalektalno, kod مَهْمُوزُ ٱلْفَاء početni rad. prelazi u "w" (također u VI), npr.: وَاسَى mj. آسَى ؛ وَاكَلَ mj. آكَلَ, kao što je i u VI vrsti, npr.: تَوَامَرَ mj. تَآمَرَ ؛ تَوَاخَى mj. تَآخَى i dr.

Pas. perf. od أَجْوَفُ وَاوِيٌّ je, npr.: قُووِلَ, a ne قُوِّلَ, kako bi se moglo očekivati (da bi se razlikovao od II vrste).

U IV vrsti (يُفْعِلُ – أَفْعَلَ) treba se pridržavati pravila za nepravilne glagole, pa će zato, npr., biti: أَوْصَى، أَثْوَى، أَجْرَى، أَبْدَى، أَبَادَ، أَقَامَ، آذَنَ، أَمَدَّ, i sl.

Neki glagoli IV vrste imaju dvojne oblike od korijena أَجْوَف kao: أَثَابَ i أَثْوَبَ ؛ أَخَالَ i أَخْيَلَ ؛ أَرَاحَ i أَرْوَحَ ؛ أَغَامَ i أَغْيَمَ i dr.

U V (يَتَفَعَّلُ – تَفَعَّلَ) i VI (يَتَفَاعَلُ – تَفَاعَلَ) vrsti kad 1. rad. bude: ت ، ث ، ج ، د ، ذ ، ز ، س ، ش ، ص ، ض ، ط ، ظ, onda se prefiks ta- tih vrsta glagola može stopiti s tim suglasnicima. Naime, prefiks izgubi svoj vokal "a", pa se izjednači s idućim konsonantom, postavši tako geminatom, ispred koje se stavi prostetski alif (هَمْزَةُ الْوَصْلِ), kad bi se dogodilo da bi taj glagol počeo s nekim navedenim udvojenim suglasnikom. Tako, npr., nastanu oblici (3. l. m. sg. perf. akt.): اِظَّلَّمَ، اِطَّهَّرَ، اِصَّدَّقَ، اِشَّمَّمَ، اِسَّمَّعَ، اِزَّيَّنَ، اِذَّكَّرَ، اِدَّثَّرَ، اِثَّبَّتَ; zatim: اِضَّارَبَ، اِصَّابَرَ، اِشَّابَهَ، اِسَّاقَطَ، اِذَّاكَرَ، اِدَّارَأَ، اِثَّاقَلَ، اِتَّابَعَ i dr.

Ovo stapanje (pref. i 1. rad.) nalazimo u svim daljim oblicima ovih glagola (osim u infinitivu), npr.: يَصَّدَّقُ < يَتَصَدَّقُ)، اِصَّدَّقْ < تَصَدَّقْ), ali je inf. تَصَدُّقٌ, ili, npr.: يَصَّابَرُ < يَتَصَابَرُ)، اِصَّابَرْ < تَصَابَرْ), ali inf. تَصَابُرٌ i sl.

Nekada se prefiks ta- V i VI vrste odbaci ispred oblika imperfekta koji počinju sa -ta- (tj. u 2. l. mf. sg., du, pl. i 3. l f. sg. i du), npr.: تَكَسَّرُ < تَتَكَسَّرُ) تَكَاتَبُونَ < تَتَكَاتَبُونَ)، تَذَاكَرَانِ < تَتَذَاكَرَانِ)، تَبَاعَدُ < تَتَبَاعَدُ), odn. تَنَزَّلُ (تَتَنَزَّلُ)، i dr.

U perf. pas. V i VI vrste ne samo da je "u" iza 1. rad., nego je ono i u prefiksu, pa se, npr., kaže: تُعُلِّمَ odn. تُكُوتِبَ i sl.

Inače, u konjugaciji V i VI vrste treba se držati pravila koja važe za odgovarajuće oblike pravilnih i nepravilnih glagola I vrste.

U klasičnom jeziku VII vrsta (يَنْفَعِلُ – اِنْفَعَلَ) se ne obrazuje od korijena čiji je 1. radikal neki od suglasnika: ا ، ر ، ل ، ن ، و ، ي. Izuzetak bi bio

glagol إِنَّمَسَ (< نَمَسَ) = sakriti se. Međutim, u savremenom jeziku (dijalektalno), ipak nalazimo još izuzetaka za navedeno pravilo, kao što su: انْأَخَذَ ، انْرَضَّ ، انَّصَرَ ، انْوَجَدَ i dr. [62]

Kada je 1. rad. korijena "m", onda se ovo u VII vrsti može stopiti sa -n iz prefiksa in-, tvoreći geminatu -mm-, npr., od انْمَحَقَ bude امَّحَقَ ، امَّحَى < انْمَحَى ، امَّلَسَ < انْمَلَسَ ، i dr.

U perf. pas. (VII), VIII i X vrste vokal "u" dolazi i iza 1. rad. i u odgovarajućim prefiksima, pa se dobiju oblici: (VII - أُنْفُعِلَ), VIII -أُفْتُعِلَ, X- أُسْتُفْعِلَ i sl.

U vezi s ostalim odstupanjima od norme, u VII vrsti treba se osloniti na odgovarajuće oblike kod nepravilnih glagola I vrste (naročito tipova sa slabim radikalima).

S obzirom na izneseno u vezi s oblicima VII vrste, ona se ne tvori od tipa اَلْمِثَالُ i od اَللَّفِيفُ ٱلْمَفْرُوقُ. U odnosu, pak, na njena značenja (o čemu će se posebno govoriti kasnije) u toj vrsti se ne javljaju oblici pasiva.

U VIII vrsti (افْتَعَلَ – يَفْتَعِلُ) neki glagoli s hamzom kao 1. rad. (مَهْمُوزُ ٱلْفَاءِ), pored pravilno obrazovnih oblika, mogu asimilirati tu hamzu sa infiksom -t- (iza 1. rad.), pa nastane geminata -tt-, kao u primjerima: إِتَّخَذَ (mj. ايتَخَذَ < ائْتَخَذَ)؛ اتَّجَرَ (mj. ايتَجَرَ)؛ اتَّمَنَ (mj. ايتَمَنَ)؛ اتَّزَرَ (mj. ايتَزَرَ)؛ اتَّهَلَ (mj. ايتَهَلَ).

Na osnovu ovakvih oblika nastali su novi korijeni: تَخِذَ (= uzeti) i تَجَرَ (= trgovati).

Kod glagola ove vrste s 1. rad. د ، ذ ، ز, infiks -t- (između 1. i 2. rad) asimilira se (po zvučnosti) s njima i pretvori se u د. Npr.: اذْدَكَرَ (< اذْتَكَرَ) ، ازْدَحَمَ (< ازْتَحَمَ). Nekada se, pak, to -t-, pretvorivši se u te suglasnike, stopi s njima u geminate: -dd-, -ḏḏ-, -zz-, npr.: ادَّعَى (< ادْتَعَى) ، اذَّكَرَ (< اذْتَكَرَ) ازَّانَ (< ازْتَانَ). Grupa - ذ ت može nekad dati geminatu: -dd-, npr.: ادَّكَرَ (< اذْتَكَرَ) ، ادَّخَرَ (< اذْتَخَرَ) i dr.

Infiks -t- nekad (dijalektalno) pređe u -d- (tj. po zvučnosti se izjednači) s prethodnim (zvučnim) ğ, npr., kod glagola: اجْدَرَّ (< اجْتَرَّ) ، اجْدَزَّ (< اجْتَزَّ) ، اجْدَمَعَ (< اجْتَمَعَ).

Kada je u VIII vrsti 1. rad. ص ، ض ، ط ، ظ, onda se infiks -t-, stopivši se s njima, pretvara u -ṭṭ-, nekada sa d daje -ḍḍ-, dok sa ẓ može dati geminate: -ẓẓ ili -ṭṭ, kako se može vidjeti iz primjera: اصْطَنَعَ i اصَّنَعَ (< اصْتَنَعَ) ، اضْطَرَبَ i

62) Prema: Caspari, itd., op. cit., I, str. 65, & 113.

(اظْتَلَمَ >> اِطَّلَمَ ، اظَّلَمَ ، اظْطَلَمَ ، (اطْتَلَعَ >> اطَّلَعَ ، (اضْتَرَبَ >> اضَّرَبَ i dr. Ostali oblici tvore se analogno prema glagolima I vrste.

Oblici IX i XI vrste (يَفْعَلُّ - اِفْعَلَّ) i (يَفْعَالُّ - اِفْعَالَّ) bili su prvobitno nestegnuti, naime: يَفْعَلِلُ - افْعَلَلَ odn. يَفْعَالِلُ - افْعَالَلَ .

Ove dvije vrste glagola (osim sporadično) ne izvode se iz nepravilnih korjenova.

Krajnji rad. "w" u svim proširenim vrstama mijenja se u "y" (koje po pravilima prelazi u dugo "ā", "ī", itd.). Tako i u IX i XI vrsti, "w", mjesto da se udvoji, postaje dugo "ā", npr.: ارْعَوَى (mj. (ارْعَوَوَ >> ارْعَوَّ ، احْوَاوَى i sl.

Sve ostalo izvoditi prema pravilima datim za glagole I vrste, a naročito, za nepravilne, u vezi s izvjesnim nepravilnostima u ovim dvjema vrstama.

S obzirom na značenje (o čemu ćemo govoriti kasnije), ove dvije proširene vrste (IX i XI) nemaju pasiva.

Sadašnji oblici X vrste (يَسْتَفْعِلُ - اسْتَفْعَلَ), prema ranije rečenom, imaju osnovu s prefiksom s- i infiksom -t-, koji im daju refleksivno značenje. Ovi su oblici možda nastali prema nestaloj vrsti (s pref. s-) obl. سَفْعَلَ prelaznih glagola, čiji su ostaci, kako izgleda, glagoli: سَقْلَبَ (korijena قلب) = baciti na tle; (لعف >> سَلْعَفَ = progutati; (لقي >> سَلْقَى = oboriti na leđa. Glagol سَلَقَ (istog značenja) mogao je naknadno biti izveden iz سَلْقَى .

Neki glagoli X vrste, izvedeni iz tipa أَجْوَف, mogu imati i pravilnu i nepravilnu konjugaciju. Takvi su, npr.: اسْتَجْوَبَ i اِسْتَجَابَ ؛ اِسْتَصْوَبَ i اسْتَصَابَ, pa tako i: اسْتَقْوَسَ ; اسْتَنْوَقَ ; pa (تَيْسٌ = jarac); اسْتَتْيَسَ >> (فِيلٌ = slon) اسْتَفْيَلَ >> i dr.

Glagol: اسْتَطَاعَ - يَسْتَطِيعُ >> (طوع = moći), nekada se skraćuje u : اِسْطَاعَ - يَسْطِيعُ, a to se onda pretvara u: أَسْطَاعَ - يُسْطِيعُ .

Odstupanja od pravilnih oblika ove vrste zapazit će se, odn. obrazovati pa analogiji na nepravilne oblike u I vrsti.

Za proširene vrste od nepravilnih korijena dati su određeni osnovni oblici u tabelama XXII-XXIV, i to za II-X vrste (zbog rijetke upotrebe preostalih izvedenih vrsta), a samo ćemo se kratko osvrnuti na vrste od XII-XV.

U XII vrsti (يَفْعَوْعِلُ - افْعَوْعَلَ) infiks -w- ostaje sačuvan (osim u infinitivu gdje se pretvara (s prethodnim "i") u dugo "ī", pa nastane oblik: افْعِيعَالٌ).

Kod glagola izvedenih od tipa نَاقِص, tj. sa 3. rad. "w" ili "y" nastaju promjene kao u I vrsti, pa se dobiju oblici: (يَحْلَوْلِيُ >> يَحْلَوْلِي - (احْلَوْلَوَ >> احْلَوْلَى od korijena: حلو ، (يَعْرَوْرِيُ >> يَعْرَوْرِي - (اعْرَوْرَيَ >> اعْرَوْرَى od korijena: عري i sl.

U XIII vrsti infiks, -w- sačuvan je u svim oblicima: اِفْعَوَّلَ – يَفْعَوِّلُ (pa i u infinitivu: اِفْعِوَّالٌ). Ovi glagoli imaju, dakle, pravilnu promjenu.

Za XIV vrstu (اِفْعَنْلَلَ – يَفْعَنْلِلُ) rečeno je da nema stapanja kod 3. ponovljenog radikala. Oni su razdvojeni u svim oblicima ovih glagola. Infiks -n- (između 2. i 3. rad.) ostaje svuda nepromijenjen.

Za XV vrstu (اِفْعَنْلَى – يَفْعَنْلِي) istaknuto je, kod pravilnih oblika ove vrste, kako ih treba konjugirati, zbog sufiksa -y (koji u infinitivu po pravilu prelazi u hamzu, pa glasi: اِفْعِنْلَاءٌ). Infiks -n- (između 2. i 3. rad.) ne doživljava nikakvu promjenu.

O grupama glagola: (تَدَحْرَجَ) بَابُ دَحْرَجَ dovoljno je rečeno kod pravilnih oblika, te kod tvorbe glagolskih kvadrilitera (a neke njihove osnovne oblike vidjeti u tab. XXXV).

ZNAČENJA GLAGOLA PROŠIRENIH VRSTA (IZ TRILITERA)

Glagoli uopće često su višeznačni (polisemni), pa je to slučaj i s glagolima izvedenih vrsta. Iznoseći ovdje njihova značenja, ograničit ćemo se na ona izrazita i dosad utvrđena, u vezi s našom temom.

Glagole iz proširenih vrsta navodit ćemo, po običaju, samo u 3. l. perfekta muškog roda u jednini. Gdje bude uputno, stavljat ćemo pored njih riječi (glagole, imenice, pridjeve) koje stoje s njima u određenoj semantičkoj povezanosti. Glagole ćemo, opet po ustaljenom uzusu, prevoditi prvenstveno našim infinitivom.

Glagolske vrste navest ćemo redom kojim se one obrađuju (morfološki i sematički) u arapskoj gramatici, a ne prema nekoj njihovoj međusobnoj povezanosti u semantičkom smislu (što bi, eventualno, imalo više opravdanja, zbog tematike koja se ovdje tretira).

II vrsta - بَابُ التَّفْعِيلِ

Glagoli ove vrste po svome značenju mogu biti raznoga sadržaja, s obzirom na osnovno značenje njihovog korijena (ili glagola I vrste s kojima su semantički povezani), a osim toga i u vezi sa značenjima imenica na osnovu kojih se nekad izvodi značenje glagola ove vrste. Ovo, svakako, važi i za značenje glagola ostalih proširenih vrsta.

U vezi s rečenim, sada ćemo iznijeti osnovne podatke o vidovima (aspektima) u kojima se javljaju glagoli ove vrste (kao i glagoli ostalih vrsta).
1. *Kauzativno,* odn. *faktitivno značenje,* (اَلتَّعْدِيَةُ) koje ukazuje na to da je neko (nešto) prouzročio da drugi (drugo) izvrši ili bude ovakav kako to obilježava osnovno značenje dotičnog korijena. U ovakvim slučajevima glagol je prelazan, i to: s jednim objektom u akuzativu, npr.: سَقَّطَ = oboriti (prema: سَقَطَ = pasti; isto značenje kao سَقَّطَ ima i glagol IV vrste أَسْقَطَ). Sa dva akuzativna objekta, jeste, npr.: عَلَّمَ = podučavati, učiti (عَلِمَ = znati). Dalji primjeri za navedeno značenje su: حَزَّنَ (i أَحْزَنَ) = rastužiti (حَزِنَ = biti tužan); سَيَّرَ = poslati (سَارَ = ići); ضَحَّكَ (i أَضْحَكَ) = nasmijavati (ضَحِكَ = nasmijati se); سَوَّدَ = pocrniti, crno obojiti ili (figurativno) ocrniti, oklevetati (سَوِدَ = biti crn, pocrnjeti); حَسَّنَ = uljepšati (حَسُنَ = biti lijep); قَرَّبَ = približiti (قَرُبَ = biti blizu, približiti se) i dr.

2. Značenje i*ntenziteta* (اَلْمُبَالَغَةُ) ili e*kstenzije* (اَلْكَثْرَةُ), tj. ukazuje na to da se glagolska radnja (u II vrsti) vrši s velikim intenzitetom (žestinom i sl.) prema osnovnom pojmu (u I vrsti), npr.: كَسَّرَ = zdrobiti, iskomadati, porazbijati (كَسَرَ = razbiti, slomiti). Dalje imamo (u vezi navedenom značenjem) i značenje dugotrajnosti (*durativnosti* - اَلْإِسْتِمْرَارُ) radnje, npr.: بَكَّى = dugo, neprestano plakati (بَكَى = plakati); značenje *mnogobrojnosti subjekata* radnje (اَلتَّعَدُّدُ), npr.: مَوَّتَ = poumirati (مَاتَ = umrijeti) ili značenje da postoji *više objekata* na kojima se obavlja radnja, npr.: غَلَّقَ = pozatvarati (غَلَقَ i أَغْلَقَ = zatvoriti - vrata). Glagoli ovdje znače i ponavljanje (iterativnost) ili učestalost vršenja radnje (*frekventativnost* اَلتَّكْرَارُ), npr.: طَوَّفَ = obilaziti, više puta obići (طَافَ = obići); يَقَّظَ = buditi (أَيْقَظَ = probud- iti).

U ovim značenjima glagoli ove vrste po prelaznosti ili neprelaznosti slažu se s onim iz I vrste.

3. *Estimativni* ili *deklarativni* glagoli ove vrste znače da nekoga (nešto) smatramo ili prikazujemo onakvim kako to označava osnovni pojam korijena, npr.: كَذَّبَ = smatrati lažljivcem, proglasiti lažnim, i sl. (كَذَبَ = lagati, biti lažljiv); صَدَّقَ = smatrati istinitim, vjerovati (صَدَقَ = reći istinu, i sl.); زَكَّى = izjaviti (smatrati) da je čist, nevin, pošten, pravedan (زَكَى = biti čist itd.); قَبَّحَ (i اِسْتَقْبَحَ) = smatrati ružnim (قَبُحَ = biti ružan) i dr.

Ovakvi glagoli svi su prelazni.

4. *Denominalni* (ili denominativni) glagoli, tj. oni izvedeni iz imenskih oblika, od čijih značenja zavisi značenje glagola u ovoj vrsti.

Mogu označavati vršenje neke radnje, odn. određenog zanimanja, u vezi s osobom ili predmetom koji se odnose na dotične imenice ili pridjeve, npr.: أَمَّرَ = postaviti za emira (أَمِيرٌ = emir); جَلَّدَ = oguliti kožu,

kožom uvezati (جِلْدٌ = koža); جَيَّشَ = skupljati vojsku (جَيْشٌ = vojska); خَيَّمَ = razapeti šator(e) (خَيْمَةٌ = šator); مَرَّضَ = njegovati bolesnog (مَرِيضٌ = bolestan); نَصَّفَ = raspoloviti (نِصْفٌ = polovina) i dr.

Nekada ovi glagoli znače da neko (nešto) *postaje* onakvim ili *sličnim* (صَيْرُورَةٌ شَبِيهًا) kakav je onaj (ono) što označava dotična imenica, npr.: قَوَّسَ (i تَقَوَّسَ) = biti poget, saviti se (قَوْسٌ = lūk); حَجَّرَ = okameniti se (حَجَرٌ = kamen) i dr.

Ovi denominalni glagoli u ovoj vrsti nekad obilježavaju *kretanje* u pravcu (ili uopće) u vezi s imenicom prema čijem se značenju izvode, npr.: شَرَّقَ (i أَشْرَقَ) = ići (poći) prema istoku (شَرْقٌ = istok); غَرَّبَ (i أَغْرَبَ) = ići (poći) prema zapadu (غَرْبٌ = zapad); وَجَّهَ (i تَوَجَّهَ) = okrenuti se, uputiti se (prema, وَجْهٌ = srana, lice) i dr.

Prema imenu i njegovom značenju, denominalni glagoli mogu biti prelazni ili neprelazni.

5. Nekada su glagoli ove vrste nastali na osnovu nekog izraza (sintagme) ili *cijele rečenice,* označavajući njihovo izgovaranje. Tako, npr.: أَمَّنَ = govoriti "amin" (آمِين) ؛ جَدَّعَ = reći. Sakat bio! (= جَدْعًا لَكَ) ؛ حَمَّرَ = govoriti himjeritskim jezikom (= اَللُّغَةُ ٱلْحِمْيَرِيَّةُ) ؛ حَيَّا reći (pozdraviti sa): Bog te poživio! (= حَيَّاكَ ٱللهُ)؛ رَحَّمَ reći: Bog ti se smilovao! (رَحِمَكَ ٱللهُ), سَبَّحَ = govoriti: Slava Bogu! (سُبْحَانَ ٱللهِ)؛ سَلَّمَ = pozdraviti, reći: Mir bio s tobom, i sl. (سَلَامٌ عَلَيْكَ)؛ كَبَّرَ = reći (govoriti): Bog je najveći (اَللهُ أَكْبَرُ)؛ لَبَّى = odazvati se (Bogu) rekavši: Evo me k Tebi (لَبَّيْكَ)؛ هَلَّلَ = reći (govoriti): Nema boga osim Allaha (= لَا إِلَهَ إِلَّا ٱللهُ) i sl.

Ovakvi se glagoli upotrebljavaju kao neprelazni.

III vrsta - بَابُ ٱلْمُفَاعَلَةِ

1. Neki glagoli ove vrste imaju značenje pokušavanja (*konativa* -اَلْمُحَاوَلَةُ), nastojanja, želje i sl., da se izvrši radnja obilježena korijenom, npr.: خَادَعَ = htjeti prevariti (خَدَعَ = prevariti); شَارَفَ = željeti nadmašiti u časti ili da bude slavniji od (شَرَفَ = nadmašiti u časti ili slavi); غَالَبَ = nastojati pobijediti (غَلَبَ = pobijediti) i dr.

2. Značenje uzajamnosti (*reciprociteta* - اَلْمُشَارَكَةُ) glagola ove vrste ukazuje na to da se neka radnja obavlja uzajamno ili zajednički, npr.: جَالَسَ = sjediti zajedno sa (جَلَسَ = sjesti); كَاتَبَ = dopisivati se sa (كَتَبَ = napisati) i sl.

Konativno i recipročno značenje mogu biti povezana s idejom *nadmetanja* (اَلْمُبَارَاةُ), u pozitivnom ili negativnom smislu, što je vidljivo iz

primjera: جَارَى = utrkivati se sa (جَرَى = trčati); خَاصَمَ = prepirati se sa (خَصَمَ = pobijediti u prepirci); شَاعَرَ = natjecati se (s kim) u pjesništvu (شَعَرَ = biti bolji pjesnik od); فَاخَرَ = nadmetati se u slavi sa (فَخَرَ = biti slavniji od); قَاتَلَ = boriti se sa (قَتَلَ = ubiti) i dr.

Uz pojam uzajamnosti ponekad se javi i ideja *uzastopnosti* (*sukcesivnosti* - اَلْمُوَالاَةُ), npr.: تَابَعَ = ići jedan za drugim (تَبِعَ = slijediti); لاَحَقَ = sustizati (لَحِقَ = stići); وَالَى = uzastopno dolaziti (وَلِيَ = doći iza) i dr.

3. Prema nekom glagolu I vrste, koji označava osobinu ili stanje, odgovarajući mu glagol III vrste može značiti da neko upotrebljava takvu osobinu prema drugom licu ili da ga dovodi u takvo stanje. Tako je u primjerima: حَاسَنَ = dobro (lijepo) postupati prema (حَسُنَ = biti dobar, ljubazan); خَاشَنَ = pokazati se grub prema (خَشُنَ = biti grub); لاَيَنَ = blago postupati, biti nježan prema (لاَنَ = biti blag, nježan) i sl.

4. Neki glagoli ove vrste mogu imati *denominativno* izvedeno značenje, kao što su, npr.: سَافَرَ = putovati (سَفَرٌ = putovanje); ضَاعَفَ (i ضَعَّفَ) = udvojiti (ضِعْفٌ = isti, jednak); عَافَى = izliječiti, povratiti zdravlje (عَافِيَةٌ = zdravlje) i dr.

5. Neki glagoli III vrste istog su značenja kao odgovarajući im glagoli I vrste, npr.: جَاوَزَ i جَازَ = proći pokraj; قَاتَلَ i قَتَلَ = usmrtiti; قَارَبَ i قَرُبَ = biti blizu, približiti se i dr.

Drugi neki glagoli III vrste sinonimi su glagolima II ili IV vrste, npr.: دَايَنَ i أَدَانَ = dati u zajam; بَاعَدَ ، بَعَّدَ i أَبْعَدَ = udaljiti; سَاقَطَ ، سَقَّطَ i أَسْقَطَ =baciti, oboriti; عَالَى ، عَلَّى i أَعْلَى = (po, uz-) dignuti i dr.

Glagoli III vrste najviše se upotrebljavaju kao prelazni, sa direktnim objektom u akuzativu, s rijetkim neprelaznim glagolima (npr.: سَافَرَ i sl.).

IV vrsta - بَابُ ٱلإِفْعَالِ

1. Glagoli ove vrste često su *kauzativni* ili *faktitivni*, pa postaju, (slično onim u II vrsti), u odnosu na neprelazne u I vrsti, prelazni, ili prema prelaznim u I, ovdje postanu dvostruko prelazni (اَلتَّعْدِيَةُ), npr.: أَفْقَرَ = (nekoga) osiromašiti (فَقُرَ = biti siromašan); أَقْعَدَ = posaditi da sjede (قَعَدَ = sjesti); أَقَامَ = uspraviti (قَامَ = stajati); ili oni *dvostruko prelazni*, npr.: أَرَى = pokazati (رَأَى = vidjeti); أَعْلَمَ = obavijestiti o (عَلِمَ = znati); أَقْرَأَ = naučiti da čita (قَرَأَ = čitati) i sl.

Nekad ovakvi glagoli dobiju nijansu *omogućavanja* (اَلتَّمْكِينُ), pomaganja, prepuštanje i sl., npr.: أَحْفَرَ = pomoći da iskopa (حَفَرَ = iskopati); أَفْرَسَ = pustiti da rastrgne (فَرَسَ = rastrgnuti) i dr.

Slično navedenom je značenje: *ponude,* davanja i sl. (اَلتَّعْرِيضُ), npr.: أَبَاعَ = ponuditi na prodaju (بَاعَ = prodati); أَرْهَنَ = dati (kome) da stavi kao zalog (رَهَنَ = založiti, staviti u zalog) i sl.

Nekada se prelazni glagoli ovoga tipa slažu s glagolima II vrste, npr.: أَنْجَى i نَجَّى = spasiti; drugi se, pak, razlikuju po svojim značenjima: عَلَّمَ = podučiti, a أَعْلَمَ = obavijestiti i dr.

2. Kao u II vrsti, i u IV nalazima *deklarativno* ili *estimativno* značenje, kao što je u primjerima: أَجْبَنَ i جَبَّنَ = držati da je plašljiv (جَبُنَ = biti plašljiv); أَعْظَمَ i عَظَّمَ = smatrati velikim, veličati (عَظُمَ = biti velik); أَكْرَمَ= isticati (čiju) plemenitost ili darežljivost (كَرُمَ = biti plemenit, darežljiv) i sl.

Glagoli ovoga značenja uvijek su prelazni.

3. Rijetko je *deprivativno* značenje (اَلسَّلْبُ) kod glagola IV vrste. Ovo ukazuje na lišavanje, otklanjanje onoga što označava dotični korijen glagola, npr.: أَخْفَرَ = ostaviti (na cjedilu), prevariti (خَفَرَ = čuvati, štititi, pratiti); أَشْكَى = odvratiti (koga) da se žali (شَكَا = žaliti se); أَعْجَمَ ، عَجَّمَ i عَجَمَ = punktirati (slova, stavivši potrebne tačke, pa time otkloniti nejasnost = عُجْمَةٌ pri njihovom čitanju).

I glagoli ovog značenja samo su prelazni.

4. U IV vrsti *denominativno* se izvode razna značenja od kojih ćemo navesti ona najvažnija.

a) Davati, donositi, rađati i sl., od onoga što je označeno dotičnom imenicom iz koje se izvodi glagol ove vrste, npr.: أَتْأَمَ = roditi (rađati) blizance (تَوْأَمٌ= blizanac); أَثْمَرَ = roditi, dati ploda - voćka (ثَمَرٌ = plodovi); أَذْكَرَ = roditi muško dijete ili rađati mušku djecu (ذَكَرٌ = muškarac); أَمْطَرَ = pasti kiša (مَطَرٌ = kiša); أَوْرَقَ = izlistati - stablo (وَرَقٌ = lišće) i dr.

b) Biti onakav ili činiti onako kako to označava osnovni pojam korijena, npr.: أَبْطَأَ = biti spor, ići polahko (= بَطِيءٌ = spor); أَحْسَنَ = činiti dobro (حَسَنٌ = dobar); أَذْنَبَ = griješiti, biti grješan (ذَنْبٌ = grijeh); أَسْرَعَ = brzati, biti brz (سَرِيعٌ = brz); أَفْصَحَ = govoriti čistim, pravilnim jezikom (فَصِيحٌ = čist, pravilan) i sl.

c) Kretati se u pravcu mjesta, zemlje i sl., označenih dotičnom imenicom, npr.: أَشْأَمَ = otići u Siriju (اَلشَّأْمُ = Sirija); أَعْرَقَ = doći u Irak (اَلْعِرَاقُ = Irak); (أَيْمَنَ ، يَمَّنَ ، يَامَنَ ، تَيَامَنَ) = uputiti se prema Jemenu, doći u Jemen (اَلْيَمَنُ = Jemen); أَقْفَرَ = zaći u pustinju (قَفْرٌ = pustinja) i sl.

d) Ući u vrijeme ili naći se u njemu (اَلدُّخُولُ), naime, onom koje obilježava odgovarajuća imenica, npr.: أَصَافَ = zaljetiti (صَيْفٌ = ljeto); أَظْهَرَ =

putovati (naći se) u podne (ظُهْرٌ = podne); أَصْبَحَ = osvanuti (صُبْحٌ = jutro); أَفْجَرَ = zadesiti se u zoru (فَجْرٌ = zora); أَمْسَى = omrknuti (مَسَاءٌ = večer) i dr.

Nekad glagoli IV vrste znače da je došlo vrijeme da se izvrši radnja označena imenicom (اَلْإِسْتِحْقَاقُ), npr.: أَجَزَّ = biti zrele za berbu (hurme), biti zrelo za žetvu (žito), biti vrijeme da se strigu (ovce), izvedeno sve prema: جَزَازٌ (= berba, žetva, striženje); أَحْصَدَ = prispjeti za žetvu (žito, od حَصَادٌ = žetva); أَقْطَفَ = imati vinograd prispio za berbu grožđa (قِطَافٌ = berba) i sl.

e) Posjedovanje (اَلْمِلْكِيَّةُ) nečeg u velikom broju, odn. količini, što obilježava imenica, npr.: أَتْمَرَ = posjedovati mnogo hurminih palmi) (تَمْرٌ = hurme, datulje); أَجْمَلَ = imati velik broj mužjaka deva (جَمَلٌ = mužjak deve); أَسْبَعَ = obilovati zvijerima, biti pun lavova (سَبُعٌ = zvijer, lav); أَلْبَنَ = imati puno mlijeka (ljudi) ili imati puno vime mlijeka (deva) od لَبَنٌ (= mlijeko) i sl.

f) Preći u novo stanje ili steći osobinu označenu osnovnim imenskim pojmom, npr.:
أَبَانَ = postati jasan, razjasniti se (بَيِّنٌ = jasan); أَخْلَقَ = poderati se (خَلَقٌ = poderan); أَغَامَ ، أَغْيَمَ, te (تَغَيَّمَ ، غَيَّمَ) = naoblačiti se, biti oblačno - nebo (غَيْمٌ = oblaci); أَقْفَرَ = opustjeti, biti pust (قَفْرٌ = pust) i dr.

Svi spomenuti denominalni glagoli (a-f), u navedenim značenjima, u upotrebi su samo kao neprelazni.

V vrsta - بَابُ ٱلتَّفَعُّلِ

1. *Povratno* ili *refleksivno* značenje (اَلْمُطَاوَعَةُ) glagola ove vrste (prema prelaznom, faktitivnom II vrste) znači da subjekt vrši radnju na samom sebi ili dolazi u neko stanje vlastitim ili tuđim djelovanjem. Tako će biti (prema značenjima u II vrsti): تَخَوَّفَ = prestrašiti se (خَوَّفَ = prestrašiti); تَكَسَّرَ = izlomiti se, porazbijati se (كَسَّرَ = izlomiti, porazbijati); تَنَبَّهَ = probuditi se (نَبَّهَ = probuditi) i sl.

2. Kod تَكَسَّرَ i sličnih glagola, može se zapaziti i nijansa intenziteta, koju nalazimo kod mnogih povratnih glagola ove vrste (uz neke druge semantičke nijanse). Upravo po tom intenzitetu (اَلْمُبَالَغَةُ) treba razlikovati značenja povratnih glagola V vrste od takvih glagola VIII vrste, pa tako, npr.: تَفَرَّقَ = raspršiti se na sve strane i sl. (فَرَّقَ = raspršiti) prema: اِفْتَرَقَ = razdvojiti se, razići se (فَرَقَ = razdvojiti, rastaviti) i sl.

Još više se takav intenzitet ispoljava kod nekih prelaznih glagola V vrste, koji označavaju: pažljivo, uporno, trajno i sl., vršenje radnje, kao,

npr.: تَبَيَّنَ = pažljivo proučavati; تَتَبَّعَ = uzastopno slijediti; تَسَمَّعَ = prisluškivati; تَيَقَّنَ (أَيْقَنَ ، اِسْتَيْقَنَ) = pouzdano znati, uvjeriti se i dr.

Ovdje bi spadao i pojam *postepenosti* (اَلتَّدْرِيجُ) vršenje neke radnje, npr.: تَجَرَّعَ = gutati zalogaj po zalogaj; تَحَسَّى = srkati, pijuckati, otpijati; تَعَرَّقَ = polahko glodati; تَفَوَّقَ = u prekidima musti (ili sisati, dojiti), pijuckati i dr.

3. Iz prvobitno povratnog značenja razvilo se kod nekih glagola V vrste tzv. *efektivno* ili *rezultativno* značenje, kada se želi istaći učinak, rezultat ili završetak glagolske radnje. Takve glagole najpodesnije ćemo prevoditi našim trenutnim (povratnim) glagolima, npr.: تَحَقَّقَ = obistiniti se, ostvariti se; تَعَلَّمَ = naučiti (se); تَقَطَّعَ = isprekidati se, istrgati se i sl.

4. Neki neprelazni glagoli V vrste označavaju *izbjegavanje* (اَلتَّجَنُّبُ) onoga što je označeno osnovnim nominalnim pojmom. Evo primjera za to: تَأَثَّمَ = čuvati se grijeha; تَحَرَّجَ = suzdržavati se, ustručavati se; تَحَوَّبَ =izbjegavati nedozvoljeno; تَذَمَّمَ = kloniti se prijekora, i sl.

5. *Denominalno* (kao pod 4) se izvode i a) pojam *pripadanja* (nekome ili nečemu), npr.: تَشَيَّعَ = postati ši'ija (šiit); تَعَرَّبَ = arabizirati se; تَنَصَّرَ = preći na kršćanstvo; تَهَوَّدَ = primiti jevrejsku vjeroispovijest; b) pojam *izvještačenosti*, tj.: prikazivanja sebe onakvim kakav ustvari nije (اَلتَّكَلُّفُ), npr.: تَشَجَّعَ = praviti se hrabar; تَصَبَّرَ = pokazivati se strpljivim; تَنَبَّأَ= izdavati se za vjerovjesnika, i dr.

Glagoli ovih značenja su neprelazni.

6. Neki prelazni glagoli V vrste znače: uzeti nekoga ili nešto sebi ili se time koristiti, i to u liku (obliku) onoga što označava osnovna imenica iz koje se izvodi ovaj pojam, npr.: تَبَنَّى = posiniti, pokćeriti (اِبْنٌ = sin, بِنْتٌ = kći); تَدَيَّرَ = uzeti sebi za boravište, nastaniti se (دَارٌ = kuća); تَوَسَّدَ = poslužiti se čime kao jastukom (وِسَادَةٌ = jastuk) i sl.

VI vrsta - بَابُ ٱلتَّفَاعُلِ

1. Značenje glagola ove vrste može biti povratno (refleksivno - اَلْمُطَاوَعَةُ), u odnosu na III vrstu, ali i inače, npr.: تَبَاعَدَ (اِسْتَبْعَدَ ، اِبْتَعَدَ ، تَبَعَّدَ) = udaljiti se (بَاعَدَ = udaljiti); تَجَاسَرَ = osmjeliti se (جَسَرَ = biti smion); تَرَامَى = baciti se (رَمَى = baciti) i dr.

2. Međutim, u ovoj vrsti češće je značenje uzajamnosti (reciprociteta - اَلْمُشَارَكَةُ). Za razliku, pak, od III vrste, ono što je u njoj bio objekt, to u VI zajedno ili uzajamno vrši radnju sa subjektom. Zato u VI vrsti (s ovim značenjem) subjekt mora biti u dvojini, množini ili zbirna imenica. Uzajamnost ovdje može biti usmjerena u pozitivnom ili negativnom

smislu, kao u primjerima: تَشَاوَرَ = (međusobno) se dogovarati; تَكَاتَبَ = (jedan sa drugim) se dopisivati; تآمَرَ= (zajednički) se urotiti protiv; تَخَاصَمَ = (između sebe) se prepirati; تَكَافَحَ = (jedan protiv drugog) se boriti i sl.

3. Ponekad glagoli VI vrste označavaju da radnju vrši više subjekata, ili da se ona obavlja učestalo, uzastopno ili postepeno (اَلتَّدْرِيجُ), npr.: تَتَابَعَ= ići jedan za drugim; تَحَامَلَ = sporo, teško koračati; تَزَايَدَ = postepeno se povećavati; تَسَاقَطَ = jedan za drugim, polahko (o)padati (lišće i dr.).

4. Neki glagoli VI vrste označavaju tzv. *simulaciju,* tj. pretvarati se da se posjeduje neka osobina, npr.: تَجَاهَلَ ، تَعَامَى ، تَمَارَضَ = praviti se nevješt (da ne zna), slijep (da ne vidi), bolestan i sl.

VII vrsta - بَابُ ٱلإِنْفِعَالِ

1. Glagoli ove vrste su povratni (čije je značenje često blisko našem pasivu). Kod njih se radnja vrši (ili promjena dešava) na subjektu (kao na direktnom objektu, te naša povratna zamjenica tada stoji u akuzativu).

Ovi glagoli odgovaraju (مُطَاوِعٌ) prelaznim glagolima I vrste, a nekad (u novije vrijeme) i glagolima IV vrste. Oni često dobiju i nijansu efektivnog odn. rezultativnog značenja.

Primjeri prema I vrsti: اِنْجَذَبَ = privući se, biti privučen (جَذَبَ = privući); اِنْكَشَفَ = otkriti se, biti otkriven (كَشَفَ = otkriti); novije: اِنْوَجَدَ = naći se, biti nađen (وَجَدَ = naći i dr.

Primjeri prema IV vrsti: اِنْصَلَحَ = popraviti se, biti popravljen (أَصْلَحَ= popraviti); اِنْطَفَأَ = ugasiti se, biti ugašen (أَطْفَأَ = ugasiti); اِنْغَلَقَ = zatvoriti se, biti zatvoren (أَغْلَقَ) = zatvoriti i sl.

2. Neki glagoli VII vrste imaju u svome značenju nijansu dopuštanja (ili prepuštanja) od nečije strane da se nad njim izvrši nešto (ili da se s njim dogodi nešto), što označava osnovni pojam korijena (u I vrsti), npr.: اِنْجَرَّ = dopustiti da ga vuku (bude vučen - جَرَّ = vući); اِنْخَدَعَ = dozvoliti da bude prevaren (خَدَعَ = prevariti); اِنْقَادَ = pustiti da ga vode, biti poslušan (قَادَ = voditi); اِنْهَزَمَ = dopustiti da bude poražen, dati se u bijeg (هَزَمَ = poraziti, natjerati u bijeg) i sl.

VIII vrsta - بَابُ ٱلْافْتِعَالِ

1. Glagoli ove vrste mogu imati *refleksivno* značenja (اَلْمُطَاوَعَةُ) prema I vrsti, i to: a) tako da se njihova radnja vraća na subjekt(e), tj. da je on (da su oni) ujedno i njen objekt, npr.: اِرْتَمَى = baciti se (رَمَى = baciti); اِغْتَسَلَ =

okupati se (غَسَلَ = okupati); اِجْتَمَعَ = sabrati se, skupiti se (جَمَعَ = sabrati, skupiti); اِفْتَرَقَ = rastati se, radvojiti se, razići se (فَرَقَ = rastaviti, razdvojiti) i sl.

b) Nekada radnju vrši subjekt u svoju korist (za sebe, sebi), pa u našem jeziku često možemo zanemariti nijansu u značenju između glagola VIII i odgovarajućih iz I vrste, te ih prevodimo istim našim glagolom, npr.: اِحْتَطَبَ i حَطَبَ = skupljati (sebi) drva (za ogrjev); اِخْتَطَفَ i خَطَفَ = ugrabiti; اِكْتَسَبَ i كَسَبَ = (za sebe) zaraditi, steći; اِقْتَفَى i قَفَا = slijediti i dr.

U ovom slučaju glagoli su prelazni.

2. Neki glagoli VIII vrste (slično nekim iz VI) imaju značenje *uzajamnosti* (*reciprociteta* - اَلتَّشَارُكُ), kao što su, npr.: اِسْتَبَقَ (i تَسَابَقَ)= međusobno se utrkivati (nadmetati); اِلْتَقَى (i تَلاَقَى) = (su)sretati se; اِخْتَصَمَ (تَخَاصَمَ) = prepirati se jedan sa drugim; اِقْتَتَلَ (i تَقَاتَلَ) = boriti se (jedan protiv drugog) i dr.

3. Neke povratne glagole VIII vrste (naročito kad ne postoji odgovarajuća VII vrsta), zbog bliskosti značenja, možemo prevoditi našim pasivom, npr.: اِرْتَدَعَ = biti odbijen (رَدَعَ = odbiti) اِلْتَجَمَ = biti zauzdan (لَجَمَ = zauzdati); اِمْتَلَأَ = biti napunjen, napuniti se (مَلَأَ = napuniti); اِتَّحَدَ = biti ujedinjen, ujediniti se (وَحَّدَ = ujediniti) i sl.

IX i XI vrsta - بَابُ ٱلْافْعِلاَلِ وَبَابُ ٱلْافْعِيلاَلِ

Obje ove vrste glagola ponajviše označavaju fizičke (tjelesne) osobine uopće, naročito boje, tjelesne nedostatke, ali i druga razna značenja.

Njihov udvojeni treći radikal ukazivao je prvobitno na intenzitet (osobine i dr.) Prema jednim gramatičarima taj stepen intenziteta viši je u XI nego u IX vrsti, dok je prema drugima obrnuto. Međutim, izgleda da se to intenzivno značenje postepeno izgubilo ili se bar izjednačilo u obje te vrste glagola, pa se one u tom pogledu više međusobno ne razlikuju. [63]

Evo nekoliko primjera za obje vrste: اِحْمَرَّ (i اِحْمَارَّ = biti crven, pocrve - njeti; اِعْوَرَّ (i اِعْوَارَّ) = oslijepiti (oko); اِعْوَجَّ (i اِعْوَاجَّ) = biti kriv, iskriviti se; اِرْبَثَّ (اِرْبَاثَّ) = biti raspršen, nesređen; اِزْوَرَّ (i اِزْوَارَّ) = odvratiti se, povući se; اِرْقَدَّ = žuriti, brzo trčati; اِبْهَارَّ = biti jako taman ili napola već proći (noć) i dr.

63) Tako to ističe Caspari, itd., op. cit., I, str. 43-44, & 59, Rem. b.

X vrsta - بَابُ ٱلاسْتِفْعَالِ

1. Glagoli ove vrste mogu imati *refleksivno* značenje (a nekad i *pasivno*) prema onim prelaznim (faktitivnim), koji im odgovaraju u IV vrsti, npr.: اسْتَحْكَمَ = učvrstiti se (biti učvršćen, أَحْكَمَ = učvrstiti); اسْتَسْلَمَ = predati se; (أَسْلَمَ = predati); اسْتَعْجَلَ = (po)žuriti se (أَعْجَلَ = požurivati); اسْتَعَدَّ = pripremiti se (biti spreman, أَعَدَّ = pripremiti); اسْتَقَامَ = uspraviti se, uspravno stajati, أَقَامَ = uspraviti i dr.

2. Dalje, ti glagoli znače kako neko smatra, vjeruje i sl., da neko lice ili predmet posjeduje svojstvo (اعْتِقَادُ ٱلصِّفَةِ) označeno osnovnim pojmom (u I vrsti), npr.: اسْتَثْقَلَ = smatrati da je težak (ثَقُلَ = biti težak); اسْتَحْسَنَ = odobravati (حَسُنَ = biti dobar); اسْتَحَلَّ = držati dopuštenim (حَلَّ =biti dopušten); اسْتَوْجَبَ = vjerovati (smatrati) da je obavezan (وَجَبَ = biti obavezan) i dr.

3. Zavisno od objekta (osobe) glagol X vrste često znače: molbu, želju, zahtjev, traženje (اَلطَّلَبُ) od nekoga da učini (dadne i sl.) ono označeno osnovnim pojmom korijena (odn. odgovarajućeg glagola I vrste), npr.: اسْتَأْذَنَ = tražiti dopuštenje (أَذِنَ = dopustiti); اسْتَرْحَمَ = moliti za milost (رَحِمَ = smilovati se); اسْتَغْفَرَ = moliti za oprost (غَفَرَ = oprostiti); اسْتَغَاثَ = dozivati u pomoć (غَاثَ = pomoći); اسْتَرَدَّ = zahtijevati da vrati (رَدَّ = vratiti) i dr.

Glagoli pod tačkama 2. i 3. su prelazni.

4. Neka se značenja kod glagola X vrste izvode *denominalno*. Nekada takvi označavaju *postajanje* (اَلصَّيْرُورَةُ) onakvim kako je sadržano u pojmu imenice iz koje se izvodi značenje takvih glagola, npr.: إِسْتَأْسَدَ = postati (biti) hrabar kao lav (أَسَدٌ = lav); اسْتَحْجَرَ= okameniti se (حَجَرٌ= kamen); اسْتَنْسَرَ = postati (jak) kao orao (نَسْرٌ = orao) i sl.

Ovakvi su glagoli neprelazni.

5. Iz imenica se izvode i glagoli ove vrste koji znače: uzeti za, imenovati, postaviti, izabrati, odrediti za, i sl., npr.: اسْتَخْدَمَ = uzeti za slugu (u službu), zaposliti (خَادِمٌ= sluga, službenik); اسْتَخْلَفَ = odrediti za nasljednika, halifu (خَلِيفَةٌ= nasljednik; halifa); اسْتَقْضَى = postaviti za kadiju (قَاضٍ = kadija); اسْتَوْزَرَ = imenovati vezirom (وَزِيرٌ = vezir); اسْتَوْطَنَ = izabrati sebi za domovinu (وَطَنٌ= domovina), i sl.

Ovi se glagoli upotrebljavaju kao prelazni.

6. I u X vrsti (kao u II pod 5) mogu nastati glagoli koji se izvode iz nekog složenog izričaja, ali su ovdje mnogo rjeđi. Takvi su, npr.: اسْتَرْجَعَ = reći: Mi zaista pripadamo Bogu i zaista ćemo se Njemu povratiti (tj. ar.:

(اسْتَعَاذَ ؛ إِنَّا لله وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) = reći: Tražim utočiste kod Boga od prokletog (kamenovanog) šejtana (sotone, ar.: أَعُوذُ بِٱللّٰهِ مِنَ ٱلشَّيْطَانِ ٱلرَّجِيمِ).

Glagoli izvedenih vrsta XII-XV raznolikih su značenja. Po brojnosti se ističu ona koja pokazuju razna svojstva, pa su to većinom neprelazni glagoli, nekad s nijansom intenziteta. Evo sad po nekoliko primjera za značenje pojedinih glagola u te četiri proširene vrste.

XII vrste - بَابُ ٱلْإِفْعِيعَالِ

Glagoli ove vrste pretežno su neprelazni, označavajući ponajviše razne osobine, kretanje i dr., kao u primjerima: ابْلَوْلَقَ = biti šaren, bijelih nogu (konj); احْبَوْبَطَ = biti naprasit; احْدَوْدَبَ = biti grbav; إِحْلَوْلَكَ = biti tamnocrn; اخْشَوْشَنَ = biti vrlo hrapav (grub); اعْصَوْصَبَ = okupiti se; اقْطَوْطَعَ = seliti se u toplije krajeve (ptice) i dr.

Od tipa نَاقِص izvedeni su, npr.: اغْلَوْلَى (> غـلو) = biti visoko i bujno (stablo); اقْطَوْطَى (> قطو) = brzo (sitno) koračati; ابْلَوْلَى (> بلي) = biti visoka (trava); اكْلَوْلَى (> كلي) = bježati i dr.

Prelazni su vrlo rijetki, npr.: احْلَوْلَى (> حلو) = naći da je (nešto) slatko (pored neprelaznog značenja: biti sladak); اعْرَوْرَى (> عري) = uzjahati neosedlanog (golog) konja itd.

XIII vrsta - بَابُ ٱلْإِفْعِوَّالِ

Glagoli ove vrste, neprelazni su, s raznim značenjima, koja nekad imaju nijansu intenziteta (vjerojatno zbog udvojenog infiksa - awwa - iza 2. radikala osnovne trilitere). Takvi su, npr.: اجْلَوَّذَ (> جلذ) = biti duga (noć), odjuriti; اخْرَوَّطَ (> خرط) = biti duga (brada), oduljiti se (put), othitjeti; اعْلَوَّدَ (> علد) = biti krupan, debeo; biti ozbiljan, staložen (čovjek); اعْلَوَّطَ (> علط) = čvrsto prionuti uz; jahati na (devi) i dr.

XIV vrsta - بَابُ ٱلْإِفْعِنْلَالِ

Neprelazni glagoli ove vrste označavaju razne osobine, kretanje, i dr., ponekad uz nijansu intenziteta (usljed ponovljanja 3. radikala osnovne tirlitere?), npr.: اجْحَنْشَشَ (> جحش) = biti trbušast, biti (skoro) punoljetan; احْلَنْكَكَ (> حلك) = biti tamnocrn; اسْحَنْكَكَ (> سحك) = biti mračan; (> عفج) اعْفَنْجَجَ = brzati; اعْلَنْكَكَ (> علك) = biti duga i gusta (kosa); اقْعَنْسَسَ (> قعس) =

biti grbav sprijeda; اِقْفَنْشَشَ (< قفش) = zavukavši se u rupu sklupčati se (pauk) i dr.

XV vrsta - بَابُ ٱلْإِفْعِنْلَاءِ

Ovdje su uglavnom neprelazni glagoli koji označavaju razna svojstva i dr., a nađe se i poneki prelazni glagol, npr.: اِسْرَنْدَى (< سرد) = pobijediti, nadvladati. Za neprelazne evo nekoliko primjera: اِحْبَنْطَى (< حبط) = biti kuljav ili nadutog trbuha; اِحْرَنْبَى (< حرب) = biti prostran; nakostriješiti se (pijetao, pàs); اِسْلَنْقَى (< سلق) = ležati na leđima; اِعْلَنْدَى (< علد) = biti krupna, debela (deva) i dr.

***

Od proširenih vrsta glagola, nastalih iz trilitera, spomenute su još dvije grupe, naime بَابُ دَحْرَجَ i بَابُ تَدَحْرَجَ . Kako je rečeno, one se po svojim oblicima pribrajaju glagolima izvedenim iz kvadrilitera, i to oni osnovne i I njihove proširene vrste (obrazovane prefiksom ta- iz osnovne vrste kvadrilitera).

Pri razmatranju o nastanku glagolskih kvadrilitera dati su i neki primjeri za glagole ovih tipova, a dati su neki i u tab. XXXV.

Ilustracije radi, u vezi sa značenjima glagola ovih dviju grupa, ukratko ćemo razmotriti upravo primjere s te tabele. [64]

Kako se može vidjeti, ti su glagoli (kao i oni od kvadrilitera ili odgovarajući im od trilitera) u prvoj grupi prelazni ili neprelazni, a u drugoj su svi neprelazni (što utiče i na njihov oblik i na njihovo značenje).

Glagoli obiju grupa često su (dakle ne uvijek) semantički povezani s osnovnim značenjem njihovog korijena, odn. sa značenjem I ili neke druge proširene vrste trilitera, ili, pak, i nekog drugog tipa od glagola ovih grupa.

U prvoj grupi nalazimo šest tipova ovih glagola, pa ćemo ih redom iznijeti u vezi s njihovim značenjima, upoređenim sa značenjima određenih drugih glagola bliskih njima.

Tako u prvu grupu spadaju primjeri za tipove:

64) Nekoliko primjera za ove grupe navodi Sikirić itd., op. cit., I, str. 119-120- Tu se one ističu po tradicionalnoj arapskoj gramatici, a inače ih drugi autori (na Zapadu) ne izdvajaju kao posebne tipove glagola, smatrajući ih jednostavno kvadiriliterama (tako ih ne spominje ni Caspari, Blachēre, Vaglieri, Socin i dr.)

I (فَوْعَلَ) : زَوْغَلَ i زَغَلَ = krivotvoriti (a تَزَوْغَلَ = biti krivotvoren);
II (فَيْعَلَ): سَيْطَرَ i سَوْطَرَ (> سطر) = gospodariti;
III (فَعْوَلَ): زَحْوَلَ = udaljiti, a زَحَلَ = udaljiti se;
IV (فَعْيَلَ): طَرْيَمَ (> طرم) = zaudarati (voda), a أَطْرَمَ = imati zadah (usta);
V (فَعْلَلَ) شَمْلَلَ i شَمَلَ = obrati zrele hurme (datulje) s (palme);
VI (فَعْلَى) : سَلْقَى i سَلَقَ = oboriti na leđa.

U drugoj su grupi primjeri za slijedećih pet tipova glagola:
I (تَفَعْلَلَ) : تَرَعْدَدَ i أَرْعَدَ (> رعد) = zadrhtati;
II (تَفَوْعَلَ) : تَرَوْبَصَ (> ربص) = biti prečišćeno, a رَوْبَصَ = prečistiti (srebro);
III (تَفَيْعَلَ) تَفَيْلَقَ i تَفَلَّقَ (> فلق) = odebljati; brzo trčati;
IV (تَفَعْوَلَ) : تَرَهْوَكَ (> رهك)= gegati se (u hodu), a اِرْتَهَكَ = klonuti, malaksati;
V (تَفَعْلَى) : تَسَلْقَى i تَسَلَّقَ (> سلق) = leći na leđa.

Osvrt na proširene vrste glagola
(iz trilitera)

Ovdje ćemo dati samo neke važnije opće napomene. Tako pri rasporedu tih vrsta glagola (naročito od XII, pa nadalje), te u vezi s njihovim brojem, držali smo se Casparijeve gramatike. Međutim, u tom pogledu nema potpunog slaganja među raznim autorima. Neki ih, kako smo istakli, ne spominju, a kod drugih nalazimo i nešto veći broj ovih vrsta.

L.V. Vaglieri, npr., (op. cit. str. 138, & 276), pored razmotrenih 15, kaže da ih ima oko 20, pa navodi dvije dalje vrste: اِفْعَوْلَلَ i اِفْعَوْلَى (ne dajući primjere za njih). Nije isključeno da bi se u starijoj literaturi mogla naći poneka takva vrsta (ili bar pojedini oblici iz nje), ali bi to vjerojatno bili samo sporadični slučajevi.

Ukazivali smo na to da su neke proširene vrste rijetke ili da su, takoreći, izašle iz savremene žive upotrebe, izuzev možda neki njihovi određeni oblici. Tako, npr., V. Monteil, (op.cit, str. 109-116), tvrdi da su VI i VII vrsta "praktički neupotrebljavane", što ipak neće biti sasvim tačno. Tu on, između ostalog, navodi brojne primjere upotrebe infinitiva iz proširenih

vrsta (od II do X) naročito u oblasti nauke i tehnike. Ograničene su upotrebe IX i XI vrsta, a pogotovu one od XII pa dalje.

Iako su vrste II-X, manje-više, produktivne, ali, i u prošlosti, od istog korijena rijetko su se izvodili glagoli iz svih tih i često upotrebljavanih proširenih vrsta. N. V. Jušmanov, (op. cit., str. 29), navodi primjer tih mogućih vrsta izvedenih iz korijena: قَبِلَ (= primiti), navodeći u njima samo najvažnija značenja, ovako: II - poljubiti; III - sresti; uporediti; IV - ići naprijed; približiti se; V - primiti; VI - sresti se međusobno; VII - biti primljen: VIII - primiti; IX - biti okrenuto prema nosu (oko); X - sresti; predstojati; XI - biti okrenuto prema nosu (oko).

Kako se tu (a i inače) može zapaziti, neka su značenja u tim vrstama međusobno ili identična ili bar donekle semantički srodna, dok su druga (bar na prvi pogled) prilično ili posve međusobno različita. Među uzrocima takve pojave može biti i povezanost tih značenja s onim iz I vrste (odn. s osnovnim značenjem korijena) ili iz neke od proširenih vrsta. Za razlike, pak, treba tražiti razlog međusobno različitih značenja već u samoj I vrsti. U njoj je moglo doći do konvergencije dvaju ili više korijena, tj. do njihovog fonetskog izjednačenja, ali s tim da i dalje ostanu sačuvana njihova prvobitna međusobno često i vrlo različita značenja. [65] To se onda moglo prenijeti i na proširene vrste, pa da i u njima dođe do manje i veće raznolikosti u njihovim značenjima. Na nju je tu mogla uticati kako morfološka, tako još više i semantička struktura pojedinih proširenih glagolskih vrsta. Na njihova razna značenja posebno djeluju i imenice, odn. složeniji izričaji, iz kojih se izvode nekad glagoli ovih vrsta.

Na sve te sličnosti i razlike u značenjima proširenih vrsta glagola djelovali su, svakako, i mnogi drugi faktori, i jezičke i vanjezičke prirode, koji stalno utiču na jezik uopće. Oni djeluju u pravcu stvaranja ovih oblika i značenja, ali, nasuprot tome, i na njihovo ograničavanje ili potpuno, odn. djelimično potiskivanje iz žive upotrebe, već prema zahtjevima života u raznim domenima materijalne i duhovne kulture uopće.

---

65) To razdvajanje već u I vrsti raznorodnih značenja i njihovo prenošenje i djelovanje na proširene vrste primjenjuje se u još nedovršenom rječniku (početkom 1967. u Parisu): R. Blachère, M.Chouemi, C. Denizeau: Dictionnaire Arabe-Français-Anglais (Langue classique et moderne).

GLAGOLI NASTALI IZ KVADRILITERA

Ranije je spomenuto da u arapskom jeziku čisto glagolski oblici postoje samo obrazovni od korijena sa tri ili četiri radikala. O nastanku i jednih i drugih već je dovoljno govoreno. Istaknuto je, također, da je kvadrilitera znatno manje nego trilitera, a osim toga da su kvadrilitere (a pogotovu kvinkvilitere), te uopće složenije forme (i trilitera), u procesu nestajanja iz žive jezičke upotrebe.

Glagoli sa 4 radikala, po svojoj konjugaciji, sasvim su analogni glagolima sa 3 radikala. Tako prva vrsta iz kvadrilitera, po primjeru glagola: دَحْرَجَ – يُدَحْرِجُ odgovara II vrsti trilitera (npr.: دَبَّرَ – يُدَبِّرُ); druga: تَدَحْرَجَ – يَتَدَحْرَجُ odgovara V (npr.: تَدَبَّرَ – يَتَدَبَّرُ); treća: اِحْرَنْجَمَ – يَحْرَنْجِمُ odgovara VII (npr.: اِنْحَرَفَ – يَنْحَرِفُ, s tim što ovdje imamo prefiks in-, prema infiksu -an- iza 2. radikala kvadrilitere); a četvrta vrsta od kvadrilitera: اِقْشَعَرَّ – يَقْشَعِرُّ analogna je IX vrsti trilitera (npr.: اِحْمَرَّ – يَحْمَرُّ < يَحْمَرِرُ). Ta podudarnost se proteže na sve oblike između tih paralelnih vrsta glagola (one u pasivu, načinima imperfekta, u imperativu, deverbalnim oblicima), naravno, obrativši pažnju na neka odstupanja kod glagola sa slabim suglasnicima (kada se jave na kraju, a inače se oni ne mijenjaju i ne bude u drugim položajima). Fleksioni prefiksi i sufiksi (za oznaku lica, roda i broja) isti su kao kod glagola sa tri radikala.

Pregled oblika izvedenih iz kvadrilitera, dat je za infinitive i participe kod deverbalnih imenskih formi, a za čisto glagolske oblike date su dvije tabele, i to: za I vrstu kvadrilitera tab. XXXVI, a za njihove proširene vrste (II, III, IV) tab. XXXVII.

Zbog svega toga, smatrali smo da nije nužno detaljnije razmatrati ove oblike pojedinačno, s morfološkog stanovišta.

U idućem kratkom pregledu ovih glagolskih vrsta navest ćemo samo po neki primjer pojedinih glagola iz njih, da bi se dobio izvjestan uvid u njihova razna značenja, koja su nekad povezana s određenim glagolima iz trilitera, sa drugim glagolima iz kvadrilitera, ili, pak, s pojedinim imenskim formama, prema kojima su izvedeni, pa i nekim složenijim izričajima.

I vrsta glagola iz kvadrilitera - اَلرُّبَاعِيُّ ٱلْمُجَرَّدُ

Glagoli ove osnovne vrste kvadrilitera, kako se vidjelo, različitog su porijekla, odn. postanka, pa su im i značenja raznolika. Semantički su često, manje-više, povezana s glagolima I vrste ili neke izvedene vrste trilitera, te s imenicom ili nekim izričajem na osnovu koga su obrazovani. Mogu biti prelazni ili neprelazni, a ponekad i jedno i drugo (s raznim značenjima). Evo nekoliko primjera te raznolike tvorbe s raznim značenjima, ali istog morfema ove glagolske vrste, nastalog:

a) Iz *bilitera:* حَمْحَمَ = hrzati; زَلْزَلَ = potresti;

b) *Afiksacijom*: حَوْقَلَ (< حقل) = oslabiti; sitno koračati; هَيْنَمَ (< هنم)= mrmljati; prikrivati (هَانَمَ = šaputati s); زَحْوَلَ (i زَحَلَ) = vratiti; جَلْمَطَ (i جَلَطَ) = obrijati (glavu); شَمْخَرَ (i شَمَخَ) = biti visok; شَمْعَلَ (i شَمَعَ) = rasuti se, razići se; سَنْبَسَ = kretati se (a نَبَسَ = brzati) i dr.

c) *Denominalno*: تَلْمَذَ = postati učenik (تِلْمِيذٌ= učenik); بَيْطَرَ= liječiti životinje (< بَيْطَارٌ = veterinar); قَطْرَنَ = katranisati (< قَطِرَانٌ = katran);

d) *Kontaminacijom*: بَسْمَلَ (< بِسْمِ ٱللهِ) = reći: U ime Boga; (< اَلْحَمْدُ لِلهِ) حَمْدَلَ = govoriti: Hvala Bogu; i dr.

II vrsta glagola iz kvadrilitera

Prefiks ta- glagola ove vrste ukazuje na *refleksivno* značenje (اَلْمُطَاوَعَةُ), prema onom u I vrsti kvadrilitera. Neki su, pak, glagoli ovdje izvedeni *denominalno*.

Tako imamo značenje:

a) *Povratno*: تَدَحْرَجَ = valjati se (دَحْرَجَ = valjati); تَزَلْزَلَ = potresti se; تَطَأْمَنَ = sageti se.

b) *Denominalno*: تَجَلْبَبَ = obući (sebi) ogrtač (< جِلْبَابٌ = ogrtač); تَسَلْطَنَ = proglasiti se sultanom (< سُلْطَانٌ = sultan); تَمَسْكَنَ = poniziti se (< مِسْكِينٌ = bijednik); تَمَنْطَقَ = opasati se (< مِنْطَقَةٌ = pojas) i sl.

III vrsta glagola iz kvadrilitera

Glagoli ove vrste različitog su nastavka, nekada su u vezi s I vrstom. Neprelazni su i raznih značenja (kretanja, promjene, stanje, osobine i dr.). Evo nekoliko primjera za njih:

اِبْرَنْشَقَ (< برشق) = procvasti; اِحْرَنْبَأَ (< حرب) = nakostriješiti se; اِحْرَنْجَمَ

(حرجم < <) = masovno se okupiti; إِثْعَنْجَرَ (ثعجر < <) = treći; احْوَنْصَلَ (حوصل < <) = isturiti volje (حَوْصَلَةٌ = volje ptice); إِفْرَنْقَعَ (فرقع < <) = brzo trčati, udaljiti se; اسْلَنْطَحَ (سلطح < <) = ležati potrbuške; اسْلَنْقَى (سَلْقَى < <) = ležati na leđima; اقْعَنْسَسَ = قَعِسَ = imati isturena prsa (a ulegnuta leđa) i dr.

IV vrsta glagola iz kvadrilitera

Ovi glagoli neprelazni su i označavaju razna stanja i osobine, obično s nijansom intenziteta (ekstenziteta). Raznog su postanja, nekad izvedeni iz trilitera i povezani semantički s određenim glagolom I vrste trilitera. Evo primjera za njih:

ابْذَعَرَّ (بذر < <) = biti raspršen; إِحْزَأَلَّ (حزأل < <) = uzdizati se visoko; ادْلَهَمَّ (دلم < <) = biti vrlo mračan; اسْبَطَرَّ (سبطر < <) = ležati na strani; إِشْرَأَبَّ (شرب < <) = ispružiti vrat: ازْلَعَبَّ (زعب < <) = biti gust (oblak); nadoći (bujica); اشْمَأَزَّ (شمز < <) = odvraćati se od, bježati od, drhtati pred; mrziti (u ovom značenju glagol je prelazan); اصْمَأَلَّ (صمل < <) = biti jako tvrd; اطْمَأَنَّ (طمن < <) = biti smiren; اضْمَحَلَّ (ضمحل < <) = nestati, rasplinuti se; اقْشَعَرَّ (قشر < <) = drhtati; اشْمَخَرَّ (شمخ < <) = biti vrlo visok (ohol) i dr.

Postoje i određene druge podjele, odn. vrste glagola uopće, nastale na osnovu njihovih *sintaksičkih* funkcija ili, pak, njihovih *semantičkih* osobitosti, što treba potražiti u njima posvećenim odjeljcima gramatike tih odgovarajućih disciplina.

ČESTICE

(partikule - اَلأَدَوَاتُ ili اَلْحُرُوفُ)

To je skupni naziv za one kategorije riječi, koje su nepromjenljivog oblika, te nemaju (nasuprot imenima i glagolima) ni deklinacije ni konjugacije. Imaju različite sintaksičke funkcije, već prema vrsti kojoj pripadaju. Dijele se na četiri kategorije: 1) priloge, 2) prijedloge, 3) veznike i 4) uzvike. [66]

Morfološki mogu biti: 1) neizvedene, 2) izvedene i 3) sastavljene od raznih elemenata. Etimološki su neke nastale iz drugih vrsta riječi. Ortografski, neke se čestice pišu zajedno, a neke odvojeno od riječi uz koje stoje.

66) Kratak prikaz svih vrsta partikula (odvojeno) dat je, npr., kod Casparija, itd., op. cit., I, str. 278-296, & 354-368; a kod Sikirića, itd., op. cit. I str. 174-181.

U idućem razmatranju zanimat će nas, naravno, prvenstveno njihova morfološka struktura, ali će se dati i njihova osnovna, najčešća značenja. Njihova, pak, jezička upotreba bit će određena u sintaksi.

A. - PRILOZI (adverbi)

U tradicionalnoj arapskoj gramatici nema zajedničkog naziva za sve priloge. Razne njihove vrste obilježavaju se kao: حُرُوف, a oni za mjesto i vrijeme kao ظُرُوف. [67]

U arapskom jeziku nema posebnih oblika za glagolske priloge (sadašnji npr.: čitajući; te prošli, npr.: pročitavši). Oni se u arapskom izražavaju na razne načine (određenim akuzativima imenica i pridjeva, pomoću prijedloga, a nekad i pomoću glagolskih vremena), o kojima se govori u sintaksi.

Po svome postanju arapski prilozi mogu biti: a) raznoga porijekla; b) nepromjenljive imenice s nastavkom: -u; c) imena u akuzativu; d) razne priloške oznake.

U pravopisnom pogledu, sa slijedećom riječi zajedno se pišu prilozi: أَ ، سَ ، لَ, a svi ostali odvojeno.

U rečenici prilozi vrše funkcije priloških oznaka, tj. u određenom smislu dopunjuju pojam riječi uz koje stoje, a to su: glagoli, pridjevi (i participi), te drugi prilozi. Oni mogu označavati razne okolnosti u vezi s tim riječima, u raznim njihovim ulogama u rečenici (predikat, atribut, i dr.). Na osnovu toga prilozi mogu biti podijeljeni u razne grupe, kao oni za: pitanje, odricanje, pojačanje, mjesto, vrijeme, način, poređenje, stepen, količinu, uzrok, namjeru i dr.

Sada će se dati pregled tih grupa priloga. Neke sadržavaju ograničen broj priloga, dok su u drugim prilozi vrlo brojni, pa ćemo navesti samo neke značajnije primjere za njih. O bližoj upotrebi priloga treba se obratiti na dijelove sintakse u vezi s njima (a o nekima se govori i u stilistici).

I. Upitni prilozi - حُرُوفُ ٱلإِسْتِفْهَامِ

To su: أَ = da li, zar; هَلْ = je li, da li; هَلاَّ = nije li (i dijalektalno: أَلْ i أَلاَّ).

Napomena: uz pojedine vrste priloga, kao što su oni za mjesto, vrijeme,

---

67) R. Božović, op. cit., str. 174-5, daje prilozima uopće naziv: ظُرُوف, što je nova upotreba te riječi. Tako se tu navode: ظُرُوفُ الحَالِ = prilozi za način i ظُرُوفُ القِيَاسِ = prilozi za mjeru (pored onih za mjesto i vrijeme).

način, količinu i dr., postoje odgovarajući im upitni prilozi za svaku tu vrstu (npr.: أَيْنَ ، مَتَى ، كَيْفَ ، كَمْ itd.). Takve ćemo navesti uz njihove dotične vrste.

2. Prilozi za odgovor - حُرُوفُ ٱلْجَوَابِ

Ovdje spadaju: أَجَلْ ، إِي (uvijek uz zakletvu); بَلَى. (iza negativnog pitanja), جَيْرِ i جَيْرَ ، نَعَمْ - svi u značenju: da (dakako i sl).

Od إِي وَآللّٰهِ nastalo je dijalektalno: أَيْوَا (أَيْوَهْ ، إِيوَهْ) = da.

Među ove priloge ubrajaju i one za negativan odgovor, naime: لَا = ne i كَلاَّ = nikako (a mogli bi se svrstati u odrečne priloge).

3. Odrečni prilozi - حُرُوفُ ٱلنَّفْيِ

Od ovih priloga: إِنْ i مَا dolaze ispred imenica i glagola, a svi ostali samo ispred glagola, i to:

لَا = ne (dolazi ispred: impf., rjeđe perf., te ispred prohibitiva);

مَا = ne (ispred perf., rjeđe impf. u indikativu);

لَمْ = ne (ispred apok., dajući mu značenje negativnog perf.);

لَمَّا (لَمْ + مَا >) = još ne (isto kao kod لَمْ);

لَنْ (لَ + أَنْ) = ne (nikako, dolazi s konjunktivom, dajući mu značenje (pojačanog) negativnog futura);

إِنْ = ne (dolazi ispred 1. člana rečenice, čiji drugi član počinje sa: إِلاَّ (= osim), a u našem jeziku te obje čestice zajedno prevodimo našom: sàmo, te tako arapsku negativnu, pretvorimo u našu afirmativnu rečenicu).

Napomena: već je spomenuto: كَلاَّ (حَرْفُ الرَّدْعِ = prilog za odbijanje); odrečni prilozi: عَوْضُ i قَطُّ - će se spomenuti među prilozima za vrijeme.

4.a) Prilozi za podsticanje - حُرُوفُ ٱلتَّحْضِيضِ

To su složeni prilozi: أَلاَّ ، هَلاَّ ، لَوْلاَ ، لَوْمَا, svi u značenju: daj, hajde, ne bi li, što ne bi, i sl.

b) *Prilozi za ponudu* - حُرُوفُ ٱلْعَرْضِ

Oni služe za ponudu, preporuku, savjet, i sl. To su ovi: أَلاَ ، أَمَا ، لَوْ - svi u značenju: daj, hajde, ne bi li, što ne bi, i sl.

c) *Prilozi za upozorenje* - حُرُوفُ ٱلتَّنْبِيهِ

To su: أَلَا ، هَا ، هَذَا (i druge pokazne zamjenice) u značenju: evo, eto, eno, već prema govornoj situaciji.

5. *Prilozi za pojačanje* - حُرُوفُ ٱلتَّأْكِيدِ

Ovdje spadaju: إِنَّ ، أَنَّ i لَ = zaista, doista, uistinu i sl. U kojim se slučajevima upotrebljavaju i kako se u tome međusobno razlikuju, opširno se govori u sintaksi, gdje će se vidjeti da إِنَّ i أَنَّ imaju i svoje oslabljene tj. nepojačane oblike إِنْ odn. أَنْ, istoga značenja to su tzv: إِنْ (أَنْ) ٱلْمُخَفَّفَةُ مِنَ ٱلثَّقِيلَةِ.Tu će se razmotriti i prilog لَ u njegovim raznim funkcijama pri čemu on dobija i svoja posebna imena.

6. *Prilozi za izražavanje želje* - حُرُوفُ ٱلتَّمَنِّى

To su: لَوْ = da je, kad bi (bio) = da je, kad bi, kamo sreće da (iza ovog لَيْتَ imenica stoji u akuzativu). Ono dolazi i u obliku يَالَيْتَ ili لَيْتَ وَلَعَلَّ u istom značenju.

7. *Prilozi za izražavanje nade* - حَرْفُ ٱلتَّرَجِّي

To je لَعَلَّ = možda (može biti skraćeno u: عَلَّ, a ima i neknjiževni oblik: لَعَنَّ, i dr.). Imenica iza لَعَلَّ stavlja se u akuzativ (dijalektalno u genitiv).

8) *Prilog za oznaku budućnosti* - حَرْفُ ٱلتَّنْفِيسِ

To je: سَوْفَ (zapravo je ovo imenica u akuzativu; često se skraćuje u :سَ) koje imperfektu indikativa daje značenje budućnosti).

9) *Prilozi za objašnjenje* - حُرُوفُ ٱلتَّفْسِيرِ

To su: أَيْ i (rjeđe) أَنْ, oba u značenju: to jest, naime, i sl.

10) *Prilozi za mjesto* - ظُرُوفُ ٱلْمَكَانِ

To su slijedeći (ali ih ima i u slijedećim grupama), kao i onih za vrijeme i način:

أَيْنَ = gdje; إِلَى أَيْنَ = kamo, kuda; مِنْ أَيْنَ = odakle, otuda; أَيْنَمَا = gdje god, ma gdje, bilo gdje (ovo se upotrebljava u pogodbeno-odnosnim rečenicama); أَنَّى = otkuda, odakle,

ثَمَّ = tamo, onamo; مِنْ ثَمَّ = otuda; ثَمَّةَ (i ثَمَّتَ) = tamo, onamo (ovaj prilog nekad znači i: ima, jest, postoji, nalazi se, a لَيْسَ ثَمَّةَ = nema, ne postoji, i sl.).

هُنَا = ovdje, tu; إِلَى هُنَا = dovde, dotle, ovamo; مِنْ هُنَا = odavde, odavuda; dijalektalno postoje i oblici (mj. هُنَا); هَنَّا ، هُنَّا i هِنَا; هَهُنَا = ovdje, tu; هُنَاكَ = tamo, onamo, ondje (هُنَاكَ također može - kao ثَمَّةَ - značiti: ima, jest, postoji, nalazi se i sl.); إِلَى هُنَاكَ = dotamo, donde; مِنْ هُنَاكَ = odande, odonuda; هُنَالِكَ = ondje, onamo; هُنَا وَهُنَاكَ = tu i tamo.

11. *Prilozi za vrijeme* - ظُرُوفُ ٱلزَّمَانِ

Pored ovih mnogobrojnih iz drugih kasnijih grupa, to su ovdje samo slijedeći:

أَنَّى = kad; أَيَّانَ = kad; مَتَى = kada (svi upitni);

قَدْ = već (uz perfekt); قَدْ = ponekad, katkad (ispred imperfekta),

قَطُّ = ikada (u upitnoj rečenici); قَطُّ = nikada (uz negativni perfekt i apokopatus).

كَمْ = kako dugo, koliko puta.

12. *Prilozi za način*

Osim onih kasnijih, tu su slijedeći:

أَنَّى = kako (upitno),

كَيْفَ = kako (upitno, ali je ovo, zapravo, imenica u akuzativu),

كَذَا = ovako, tako; كَذَلِكَ = tako; هٰكَذَا = ovako, tako.

13. *Prilozi za količinu (broj, mjeru)*

Pored ovih priloga od imena u akuzativu, ovdje spadaju samo: كَمْ = koliko upitno, a كَمْ مِنْ = koliko (puta, samo) ima konotaciju čuđenja, i sl.); كَأَيٍّ ili كَأَيِّنْ = koliko (rijetke je upitno, obično dolazi sa مِنْ s upotrebom kao كَمْ مِنْ); كَذَا = ovoliko, toliko; هٰكَذَا = ovoliko.

14. *Prilozi za uzrok (ili svrhu)*

To su: i skraćeno لِمَ ، لِمَاذَا = zašto, čemu (upitno); لِمَ i لِذَا = zato, stoga; لِذَلِكَ = radi toga; لِهَذَا = zbog ovog, stoga; مِنْ ثَمَّ = otuda, zato, stoga.

15. *Prilozi za ograničenje (restrikciju)*

To su: إِنَّمَا = sàmo; فَقَطْ = sàmo; لَيْسَ إِلاَّ = sàmo.

II

Priloški upotrebljavane *nepromjenjive imenice*, uvijek *s nastavkom -u*. Služe kao raznovrsne priloške oznake. Takve su ove:

1. Za *mjesto* služe slijedeći prilozi ove vrste:

أَمَامُ = ispred, sprijeda; إِلَى أَمَامُ = naprijed,
تَحْتُ = dolje, niže, مِنْ تَحْتُ = odozdo,
خَلْفُ = pozadi, straga;
حَيْثُ = gdje, kamo, kuda; إِلَى حَيْثُ = tamo gdje, kuda, kamo; مِنْ حَيْثُ= gdje, odakle, otkuda,
مِنْ عَلُ = odozgo, svisoka;
فَوْقُ = gore, iznad, navrh; إِلَى فَوْقُ = nagore, naviše; مِنْ فَوْقُ = odozgo;
قُدَّامُ = sprijeda, ispred;
وَرَاءُ = pozadi, straga.

2. Za *vrijeme* ovdje spadaju ovi prilozi:

بَعْدُ = poslije, potom, tada, zatim; مِنْ بَعْدُ = poslije, kasnije; بَعْدُ = još (u negativnoj rečenici),
عَوْضُ = nikada (iza negativnog impf. ind., u značenju fatura).قَبْلُ i مِنْ قَبْلُ = prije, ranije.

3. Za *ograničavanje* služe, pak, složeni prilozi ove vrste:

فَحَسْبُ = sàmo, لاَ غَيْرُ i لَيْسَ غَيْرُ = sämo ovo (ovako), nikako drukčije, ništa drugo.

III

Prilozi od imena u akuzativu

To su akuzativi (s nunacijom, s određenim članom, u nekoj posebnoj sintagmi) upotrebljavani priloški, u raznim vrstama. Vrlo su mnogobrojni, pa ćemo navesti one češće upotrebe. Evo tih najvažnijih primjera po vrstama.

1. Za *mjesto* služe, između ostalih, slijedeći:
بَحْرًا = morem, po moru; بَرًّا = kopnom, po kopnu;
خَارِجًا = izvan, vani spolja; دَاخِلاً = unutra, iznutra;
شَرْقًا = istočno, na istoku; غَرْبًا = zapadno, na zapadu;
شِمَالاً = lijevo, slijeva, (na) ulijevo, sjeverno, na sjeveru;
يَمِينًا = desno, (na) udesno, južno i dr.

2. Za *vrijeme*, od mnogobrojnih, nekoliko češćih:
أَبَدًا = uvijek, (a uz negaciju) = nikada; اَلآنَ = sada;
أَصِيلاً = u predvečerje, predvečer;
آنِفًا = maloprije; اَلْبَارِحَةَ = jučer; اَلْبَارِحَةَ ٱلأُولَى = prekjučer; أَوَّلَ أَمْسِ = prekjučer;
بُكْرَةً = izjutra, ujutro, sutra; حِينَئِذٍ = tada, u to doba;
أَمْسِ = jučer (također: اَلأَمْسَ ili بِالأَمْسِ);
رُبَّمَا = često, katkada; سَابِقًا = ranije, prije;
صَبَاحًا = izjutra, ujutro, jutrom; صَبَاحَ مَسَاءَ = izjutra i navečer, svakog jutra i večeri;
مَسَاءً = (na-) uvečer; نَهَارًا = danju, po danu;
لَيْلاً = noću, po noći, اَللَّيْلَةَ = ove noći, noćas, večeras;
غَدًا = sutra (dan); مُبَكِّرًا = rano; مُتَأَخِّرًا = kasno;
يَوْمًا = jednoga dana; اَلْيَوْمَ = danas; يَوْمِيًّا = svakodnevno, svaki dan; أَيَّامًا = nekoliko dana;
أَحْيَانًا = povremeno; حِينًا = neko vrijeme;
قَلِيلاً مَا = rijetko; كَثِيرًا مَا = često.

Evo još neke priloške *oznake za vrijeme:*

بَعْدَ بُكْرَةٍ = preksutra; بَعْدَ ٱلظُّهْرِ = popodne; بَعْدَ ٱلْغَدِ = preksutra; حِينًا بَعْدَ حِينٍ = s vremena na vrijeme; ذَا صَبَاحٍ = (rano) ujutro; صَبَاحَ ٱلْيَوْمِ = jutros, danas izjutra; لَيْلَةَ أَمْسِ = sinoć, noćas, jučer navečer; اَللَّيْلَةَ ٱلْبَارِحَةَ = jučer navečer; لَيْلَ نَهَارَ = danju noću, danonoćno; لَيْلَتَئِذٍ = te noći (večeri); مِنَ ٱلآنَ فَصَاعِدًا odsada pa ubuduće (nadalje); يَوْمَئِذٍ i يَوْمَذَاكَ = toga dana, tada; يَوْمًا بَعْدَ يَوْمٍ = iz dana u dan; يَوْمًا فَيَوْمًا = dan za danom; يَوْمًا مِنَ ٱلأَيَّامِ = jednoga dana.

3. Za *način* (vršenja glagolske radnje i sl.) navest ćemo od brojnih samo nekoliko akuzativnih priloga: أَفْرَادًا = pojedinačno; بَطِيئًا = sporo; جَمِيعًا = zajedno; رَخِيصًا = jeftino; رُوَيْدًا = polahko; سَرِيعًا = brzo; شَتَّاتَ شَتَّاتَ = u

rasutim grupama; غَالِيًا = skupo; مَجَّانًا = besplatno; مَعًا= skupa; مَهْلاً = polahko; وَحْدَ = sâm (uvijek sa spojenom ličnom zamjenom iza njega).

4. Za *količinu* bi iz ove vrste priloga bili slijedeći primjeri: غَالبًا = većinom (po) najviše; طَفيفًا = neznatno; قَليلاً = malo; كَثيرًا = mnogo; تَقْرِيبًا = približno; كَافيًا = dovoljno, dosta; وَافِرًا = obilno; يَسيرًا = malo.

5. Za *pojačanje* iz ove vrste mogu se spomenuti slijedeći: اَلْبَتَّةَ = nikako, nipošto, uopće (stoji uz negaciju); تَمًّا i تَمَامًا = potpuno, sasvim; جدًا = vrlo, veoma, jako (dolazi naročito uz pridjeve).

6. *Razni priloški izrazi* (za potvrđivanje, uvjeravanje, isticanje i sl.), kao što su:

لاَ بُدَّ مِنْ = nužno (neophodno, neminovno); لاَ جَرَمَ = besumnje, svakako, sigurno; لاَ سِيَّمَا = osobito, naročito; لاَ مَحَالَ (مِنْ) i لاَ مَحَالَةَ (مِنْ) = sigurno, bezuvjetno, neizbježno, nesumnjivo.

IV

Razne priloške oznake

Osim već spomenutih načina izražavanja priloških značenja, ovdje će se spomenuti priloške oznake raznih značenja, izražavanih pomoću prijedloga (ponajviše ovih prvobitnih). Često je njihova upotreba u ovom slučaju neobična, ili, pak, i samo značenje takve, sintagme, koje je ponekad i figurativno. Takvih primjera ima velik broj, a mi ćemo sada navesti neke jednostavnije. Ostale treba potražiti u rječniku (uz prijedloge i imena u sintagmi), a neke ćemo primjere navesti naknadno, pri razmatranju upotrebe priloga u sintaksi.

Evo takvih primjera (alfabetski):

إِلى : إِلَى أَبَدِ ٱلآبِدِينَ = za vijeke vjekova; إِلَى ٱلْخَارِجِ = van, u inozemstvu; إِلَى غَيْرِ رَجْعَةٍ = u nepovrat,

ب : بِٱخْتِصَارٍ = ukratko, jednom riječju; بِٱسْتِمْرَارٍ = stalno, neprekidno; بِٱقْتِصَارٍ = ukratko; بِٱلتَّدْرِيجِ = postepeno, polahko; بِٱلتَّخْصِيصِ = posebno, specijalno بِٱلتَّفْصِيلِ = opširno, detaljno; بِضِيقِ ٱلْمَكَانِ = zbog ograničenog prostora; بِٱلدَّوْرِ = naizmjenično, povremeno, periodično; بِٱلتَّرْتِيبِ = redom, po redu, uredno; بِٱلدَّيْنِ = na kredit; بِجِدٍّ = s ozbiljnošću, ozbiljno; بِخَطِّ يَدِهِ = vlastoručno, svojeručno; بِسُرْعَةٍ = na brzinu, brzo; بِٱلْغُدُوِّ وَٱلآصَالِ = jutrom i večerom; بِٱلْقَوْلِ وَ ٱلْفِعْلِ = riječju i djelom; بِقُوَّةٍ = snažno, jako; بِٱلْقُوَّةِ = silom,

nasilno; بِٱللَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ = danju noću, danonoćno; بِصَرَاحَةٍ = otvoreno, iskreno; بِغَيْرِ نَفْسٍ = nerado, ne iz osvete; بِنَفْسٍ رَضِيَّةٍ = rado, drage volje; بِمَعْزِلٍ عَنْ = odvojen, daleko od: بِوَجْهٍ عَامٍّ = općenito; بِوَجْهِ ٱلتَّقْرِيبِ = približno; بِٱلْمَرَّةِ = odjednom, sasvim, potpuno, međutim, istodobno, (s negacijom) = nikako, nipošto, nikad; بِوُضُوحٍ = jasno, razgovijetno;

بِلاَ : بِلاَ تَقْدِيمٍ وَلاَ تَأْخِيرٍ = ni prije ni poslije; بِلاَ قَيْدٍ وَلاَ شَرْطٍ = bez ikakvog ograničenja.

بَعْدَ : بَعْدَ بُكْرَةٍ i بَعْدَ غَدٍ = preksutra; بَعْدَ ٱلْيَوْمِ = od danas, ubuduće, nadalje, kasnije;

بَيْنَ : بَيْنَ فَتْرَةٍ وَأُخْرَى i بَيْنَ وَقْتٍ وَآخَرَ : = s vremena na vrijeme; بَيْنَ قَوْسَيْنِ = u (okruglim) zagradama; بَيْنَ ٱلْفَيْنَةِ وَٱلْفَيْنَةِ = s vremena na vrijeme, ponekad;

تَحْتَ : تَحْتَ طَيِّ ٱلتَّسَتُّرِ = skriveno, kriomice, tajno; تَحْتَ طَيِّ ٱلْكِتْمَانِ = krišom, potajno, تَحْتَ يَدِهِ = u njegovoj ruci (vlasti);

عَلَى : عَلَى أَثَرٍ = smjesta, odmah; عَلَى ٱلتَّخْصِيصِ = posebno, specijalno; عَلَى ٱلتَّدْرِيجِ = postupno, polahko; عَلَى ٱلْإِطْلاَقِ = potpuno, sasvim, posve; عَلَى ٱلْأَغْلَبِ = većinom, najvećim dijelom; عَلَى ٱلتَّوَالِي = neprekidno, uzastopno; عَلَى ٱلسَّحَرِ = u zoru, zorom; عَلَى ٱلْخُصُوصِ = posebno, naročito; عَلَى ٱلْحِسَابِ = na kredit; عَلَى ٱلطَّائِرِ = na brzinu (pojesti); عَلَى ٱلطُّولِ = pravo, ravno, neposredno, izravno, konačno, najzad, odmah, neprestano; عَلَى ٱلدَّوَامِ =(za)uvijek, stalno; عَلَى ٱلرِّيقِ = našte srce, natašte; عَلَى ٱلْعَمْيَاءِ = naslijepo, nasumice; عَلَى ٱلنَّفْسِ = natašte, našte srca; عَلَى عِلاَّتِهِ = onako kako jest (kako je bilo); عَلَى حَقٍّ = u pravu; عَلَى قَدَمَيْهِ (ٱلْأَقْدَامِ) = pješke; عَلَى مَدِّ يَدِهِ = na dohvatu (mu je) ruke; عَلَى ٱلْغَائِبِ = napamet; عَلَى مَهَلٍ = polahko; عَلَى نُهْزَةٍ = u zgodan čas; عَلَى هَوْنِكَ = po tvojoj volji, kako ti je najzgodnije; عَلَى وَجْهِ ٱلتَّفْصِيلِ = podrobno, detaljno; عَلَى وَجْهِ ٱلتَّقْرِيبِ = približno; عَلَى وَجْهِ ٱلْحَصْرِ = sažeto, skraćeno; عَلَى وَجْهِ ٱلدِّقَّةِ = tačno, precizno; عَلَى يَدَيْهِ وَرُكْبَتَيْهِ = četveronoške;

عَنْ : عَنْ آخِرِهِ = do posljednjeg; عَنْ قَرِيبٍ = uskoro, ubrzo; عَنْ قَصْدٍ = namjerno; عَنْ قَلِيلٍ = domalo; عَنْ نَفْسِهِ = protiv svoje volje, nerado; عَنْ عُرْضٍ = poprijeko (gledati), nasumce (udarati); عَنْ عَمْدٍ = namjerno, hotimično; عَنْ ظَهْرِ قَلْبٍ = naizust, napamet;

فِي : فِي آخِرِ ٱلْآخِرِ = na kraju krajeva; فِي إِعْرَاضٍ = nerado, protiv (svoje) volje; فِي ٱلْأَغْلَبِ = većinom, najvećim dijelom; فِي غُضُونِ ذَٰلِكَ = za to vrijeme, u međuvremenu, međutim; فِي طَرْفَةِ عَيْنٍ = u tren oka; فِي غَيْرِ وَعْيٍ = neprimijetno, neopaženo; فِي غَيْرِ مَوْضِعِهِ = na nemjestu, na pogrešnom

mjestu; فِي ٱلْكِتْمَانِ = u tajnosti, krišom; فِي فَتَرَاتٍ = povremeno, s vremena na vrijeme, u prekidima; فِي ٱلْغَدِ = sutradan, idućeg dana; فِي ٱلنَّدْرَةِ = rijetko; فِي مُعْظَمِهِ = većinom, najvećim dijelom;

مِنْ : مِنْ آنٍ إِلَى آخَرَ = s vremena na vrijeme, مِنْ غَيْرِ ٱنْقِطَاعٍ = neprekidno; مِنْ غَيْرِ تَرْتِيبٍ = neuredno; مِنْ غَيْرِ فَتْرَةٍ = neprestano; مِنْ وُجُوهٍ كَثِيرَةٍ = u mnogom pogledu, مِنْ يَوْمِهِ = (tog) istog dana; مِنْ وَقْتِهِ = istog časa, smjesta;

مُنْذُ : مُنْذُ مَطْلَعِ ٱلصُّبْحِ حَتَّى مَهْبَطِ ٱللَّيْلِ = od jutra do večeri.

B. PRIJEDLOZI - حُرُوفُ ٱلْجَرِّ

(prepozicije)

Prijedlozi (ar. također: حُرُوفُ ٱلْخَفْضِ i حُرُوفُ ٱلْإِضَافَةِ ، اَلْحُرُوفُ ٱلْجَارَّةُ ، اَلْجَوَارُ) su nepromjenljive, nesamostalne, pomoćne riječi, koje imena, pred kojima stoje, dovode u razne odnose prema drugim riječima u rečenici. Imena iza prijedloga u arapskom jeziku stavljaju se u genitiv (اَلْخَفْضُ ، اَلْجَرُّ, pa im otuda i njihovi navedeni nazivi), a takvo se ime iza prijedloga naziva: اَلْمَجْرُورُ . Odnosi na koje ukazuju prijedlozi mnogobrojni su, a često jedan prijedlog označava više njih, pa se mogu međusobno razlikovati, na osnovu konteksta u kome stoje. Ovdje ćemo navesti samo naše najčešće odgovarajuće prijedloge, a detalji o upotrebi prijedloga bit će dati u sintaksi genitiva u vezi s njima.

Po svome obliku i porijeklu prijedlozi se dijele na: prvobitne (prave, neizvedene), pa izvedene iz glagola i imena, te složene na razne načine, koje ćemo iznijeti u slijedećem pregledu svih prijedloga.

I - *Prvobitni prijedlozi* su ovi: بِ = u, sa...; تَ = tako mi; لِ = za, radi; وَ = tako mi (pišu se uz riječ pred kojom su); إِلَى = ka, prema, do; حَتَّى = do; عَنْ = od, iz; فِي = u, po, o; مَتَى = od; مِنْ = iz, od, sa (s genitivom).

- Među ove neki ubrajaju još i: حَاشَا ، خَلاَ ، عَدَا, pa: رُبَّ ، عَلَى ، كَ ، مَعَ، مُذْ، مُنْذُ, te كَيْ i لَعَلَّ, o kojima će biti riječi nešto kasnije.

II - *Izvedeni prijedlozi*

a) *Glagolski* (deverbalni): حَاشَا ، خَلاَ ، عَدَا = osim.

b) *Imenski* (denominalni) od imena u akuzativu (bez nunacije), ukazu-

jući većinom na mjesto i vrijeme, a to su slijedeći: إِثْرَ (odmah) iza; أَثْنَاءَ = za vrijeme, u toku, tokom, u doba; إِزَاءَ = ispred, nasuprot, prema; أَمَامَ = (is)pred; بَعْدَ = poslije, iza; بَيْنَ = (iz)među; تُجَاهَ = nasuprot, ispred; تِلْقَاءَ = prema, ususret, ispred, nasuprot; تَحْتَ = (is)pod; تِلْوَ = iza, za, pozadi; جَنْبَ = uz, (po) kraj; جِهَةَ = na strani, sa strane; حَسَبَ = po, prema, shodno; حِذَاءَ = nasuprot, prema; حَوْلَ = oko(lo); حِيَالَ= prema, naprama, (is)pred; حِينَ = pri, u doba; خَارِجَ = (iz)van; خِلَافَ = nasuprot, osim, poslije; خِلَالَ = (iz)među, kroz, po za vrijeme; خَلَلَ = između, kroz; خَلْفَ = iza, za, pozadi; دَاخِلَ= u, unutar; دُونَ = (is)pod, niže, s ove strane, bez, osim; رَغْمَ = usprkos; زُهَاءَ = oko; شَطْرَ = prema; ضِدَّ = protiv; طِبْقَ = po, prema; عَبْرَ = preko, kroz, s one strane; عَلَى = na, protiv, usprkos; عِنْدَ = kod, uz, pored, pri, (po) kraj; عِوَضَ = (na) mjesto, u zamjenu za; غِبَّ = iza, poslije: فَوْرَ = odmah nakon; فَوْقَ = (iz)nad, na; قَبْلَ = prije; قِبَلَ = prema, u pravcu, (is)pred; قُدَّامَ = (i) pred; كَ = kao, poput; لَدُنْ = kod, u blizu; لَدَى = kod, u, pri, blizu, pred; مَعَ = s(a); مُقَابِلَ = za, prema; مَكَانَ = (na)mjesto; نَاحِيَةَ = prema, u pravcu; نَحْوَ = prema, po, oko; وَرَاءَ = iza, za, preko, s one (druge) strane, osim; وَسْطَ = (iz)među, usred; وَفْقَ = shodno, saglasno, u skladu s, prema, na osnovu (temelju).

c) *Imenski* (u deminutivu), a to su: بُعَيْدَ = malo poslije; تُحَيْتَ = malo ispred; دُوَيْنَ = malo niže; فُوَيْقَ = malo iznad; قُبَيْلَ = nešto prije; وُرَيِّئَ = odmah iza; وُرَيِّئَةَ = malo pozadi.

III - *Složeni prijedlozi*

a) *Od prijedloga sa drugim prijedlogom* (najviše prvobitni s imeničkim), od kojih su važniji: إِلَى خَارِجِ = iz, van; إِلَى جَنْبِ = uz, pored, zajedno s; إِلَى جِهَةِ = u pravcu, prema; إِلَى خَلْفِ = iza, za; إِلَى دَاخِلِ = u, unutra; إِلَى دُوَيْنِ = do blizu; إِلَى عِنْدِ = ka, kod; إِلَى فَوْقِ = do iznad; إِلَى نَاحِيَةِ = prema, u pravcu = إِلَى نَحْوِ; إِلَى وَسْطِ = do usred;

بِإِثْرِ = iza, pozadi; بِإِزَاءِ = nasuprot, prema; (is) pred; بِالرَّغْمِ عَنْ (مِنْ) = usprkos, unatoč; بِجَنْبِ = uz, pored, zajedno s; بِحِذَاءِ = nasuprot, ispred; بِحِيَالِ = naprama, pred; بِخِلَافِ = osim, nasuprot, بِدُونِ = ispod, bez; بِمُقَابِلِ = u zamjenu za, kao naknadu za;

عَلَى إِثْرِ = iza, pozadi; عَلَى إِزَاءِ = nasuprot, prema, ispred;

عَلَى حَسَبِ = po, prema; عَلَى خِلَافِ = nasuprot; عَلَى عِنْدِ = protiv;

عَلَى نَحْوِ = prema, u pravcu; عَلَى وَسْطِ = u, usred; عَلَى وَفْقِ = po, prema, shodno;

عَنْ حِيَالِ = nasuprot, prema, (is)pred; عَنْ عِوَضِ = (na) mjesto, u naknadu (zamjenu) za;

فِي إِثْرِ = (odmah) iza, pozadi; فِي أَثْنَاءِ = za vrijeme;

فِي خِلاَلِ = za vrijeme, tokom, u toku, kroz, za (dok);

فِي خَلَلِ = u toku, za vrijeme; فِي دَاخِلِ = u, unutar;

فِي مُقَابِلِ = prema, u naknadu za; فِي نَاحِيَةِ = prema, u pravcu; فِي نَحْوِ = oko; فِي وَسْطِ = u, usred; فِي خَارِجِ = vani, sa spoljne strane; فِي جَانِبِ = prema, u poređenju s, s obzirom na;

مِنْ إِثْرِ = iza, pozadi, iz, između; مِنْ أَمَامِ = ispred; مِنْ بَعْدِ = iza, poslije; مِنْ بَيْنِ = iz, između;

مِنْ تَحْتِ = (is)pod; مِنْ تِلْقَاءِ = nasuprot, (is) pred; مِنْ جِهَةِ = sa strane, iz, od, sa, u pogledu, u vezi s; مِنْ حَوْلِ = oko, o povodom; مِنْ خَارِجِ = izvan; مِنْ خِلاَلِ = kroz; مِنْ خَلْفِ = iza, pozadi; مِنْ دَاخِلِ = iz (unutrašnjosti); مِنْ دُونِ = ispod, niže, bez, osim, izuzev; مُنْذُ (i od njega skraćeno مُذْ, nastali od: مِنْ ذُو) = od, otprije, ima; مِنْ عَلَى = na, (iz)nad, s (s genitivom); مِنْ عَنْ = od, s (s genitivom); مِنْ عِنْدِ = od (strane); مِنْ عِوَضِ = (na) mjesto, u zamjenu (naknadu) za; مِنْ فَوْقِ = (iz)nad, s (s genitivom); مِنْ قَبْلِ = prije, pred; مِنْ قِبَلِ = od (strane), ispred, kod; مِنْ مَعِ = od; مِنْ نَاحِيَةِ = s obzirom na, u pogledu; مِنْ نَحْوِ = od, sa strane, što se tiče; مِنْ وَرَاءِ = iza, pozadi; مِنْ وَسْطِ = iz, između.

b) Složeni prijedlog *od prijedloga i imenice* (neupotrebljavane kao prijedlog) *ili neke čestice:*

إِلَى جَانِبِ = uz pokraj, pored; إِلَى شِمَالِ = (na, u)lijevo; إِلَى يَسَارِ = (na, u)lijevo; إِلَى يَمِينِ = (na,u)desno;

بِجَانِبِ = uz, pokraj, pored, osim; بِسَبِيلِ = putem, preko, pomoću; بِحَسَبِ = po, prema; بِطَرَفِ = kod, (zajedno) sa; بِغَيْرِ = bez; بِلاَ = bez;

بَيْنَ أَظْهُرِ (ظَهْرَانَيْ، ظَهْرَيْ) = iz(među), usred;

بَيْنَ أَيْدِي (يَدَيْ) = ispred, pred, prije;

عَلَى أَثَرِ = (odmah) iza, zbog, usljed; عَلَى سَبِيلِ = kao, radi, za; عَلَى رَأْسِ = pred; عَلَى ظَهْرِ = upravo pred, pred sâm; (na)sred, na od, po; عَلَى وَجْهِ = na, po; عَلَى وَشْكِ = uoči; عَلَى يَدِ = pomoću, posredstvom;

عَنْ سَبِيلِ = putem, preko, pomoću; عَنْ طَرِيقِ = putem, preko; عَنْ يَدِ = pomoću, posredstvom; عَنْ يَسَارِ = lijevo, slijeva; عَنْ يَمِينِ = desno, zdesna; عَنْ ظَهْرِ = od;

فِي آتِّجَاهِ = u pravcu, prema; فِي أَثَرِ = iza, poslije; فِي أَمْرِ = u pogledu, o; فِي بَطْنِ = u (utrobi, unutrini); فِي جَانِبِ = prema, u poređenju s, s obzirom na, u pogledu; فِي جَوْفِ = u; فِي سَبِيلِ = za, radi, u korist; فِي غَيْرِ = bez;

فَوْقَ ظَهْرِ = na; كَمِثْلِ = kao, poput; لِشَأْنِ = zbog, usljed; مِنْ أَثَرِ = zbog, usljed; مِنْ أَمْرِ = s obzirom na, u vezi s; مِنْ شَأْنِ = zbog, usljed; مِنْ طَرَفِ = od (strane); مِنْ طَرِيقِ = preko, putem; مِنْ غَيْرِ = bez; مِنْ يَسَارِ = slijeva, lijevo; مِنْ يَمِينِ = zdesna, desno.

c) Složeni prijedlozi *od imenice u akuzativu* (s nunacijom) i nekog (prvobitnog) *prijedloga*, kao što se vidi iz primjera: بِنَاءً عَلَى = na osnovu, na temelju; جَنْبًا إِلَى = odmah (tik) uz (do kraj); خِلاَفًا لِ = nasuprot, usprkos, za razliku od; طِبْقًا لِ = shodno, u skladu s, prema; عِوَضًا عَنْ (مِنْ) = u zamjenu (naknadu) za, (na)mjesto; نَحْوًا مِنْ = oko, otprilike; وَفْقًا لِ ili وِفَاقًا لِ = saglasno, shodno, u skladu s, prema; رَغْمًا عَنْ = usprkos, unatoč, i pored; عِلاَوَةً عَلَى = osim, povrh, pored.

Napomene uz prijedloge

1) Prijedlozi: إِلَى ، عَلَى ، لَدَى, ispred pronominalnih sufiksa, krajnje "a" mijenjaju u -ay (tj. prvobitni oblik), pa glase, npr.: إِلَيْكَ ، عَلَيْهِ ، لَدَيْنَا itd.

2) Ispred zamjenice 1. l. sg."ي", prijedlozi: إِلَى ، عَلَى ، فِي ، لَدَى tvore s njom udvojeno "y", pa glase: إِلَيَّ ، عَلَيَّ ، فِيَّ ، لَدَيَّ .

3) Ispred iste zamjenice, prijedlozi uopće, gube krajnji vokal, npr.: أَمَامِي ، بِي ، فَوْقِي i sl.

4) Krajnje ـنْ prijedloga: عَنْ ، مِنْ ، لَدُنْ udvaja se ispred zamjenica: ـي i ـنَا, pa bude: عَنِّي ، مِنِّي ، لَدُنِّي ، عَنَّا ، مِنَّا ، لَدُنَّا .

5) Krajnje ـنْ prijedloga: عَنْ i مِنْ asimilira se u م ispred zamjenica: مَنْ i مَا pa taj spoj glasi: عَمَّنْ ، عَمَّا i مِمَّنْ ، مِمَّا .

6) Prijedlog لِ ispred pron. sufiksa, (osim ي gdje bude لِي), dobije vokal ـَ, npr.: لَكَ ، لَهُ ، لَهَا ، لَنَا ، لَكُمْ itd.

C. - VEZNICI - أَدَوَاتُ ٱلرَّبْط
(konjunkcije)

Po obliku veznici mogu biti: prosti, tj. od jedne riječi, ili složeni, od 2-3 riječi, kako će se vidjeti iz njihovog pregleda po vrstama. Po porijeklu su: ili prvobitni (npr.: إِذْ ، إِذَا ، أَمْ ، أَنْ ، إِنْ ، أَوْ ، بَلْ ، فَ ، كَيْ ، لَوْ ، وَ), ili riječi koje su prvobitno: prilozi (حَيْثُ ، لاَ ، مَتَى), zamjenica (مَا), prijedlozi (بَعْدَ ، إِلَي ، مِنْ ، مَعَ ، كَ ، حَتَّى), ili imenice (مِثْل ، كُلّ ، قَبْل ، حين ، بَيْن ، أَيْن ، أَجْل), odn. u složenim prijedlozima kombinirani s tim vrstama riječi, na razne načine, kako će se vidjeti iz datoga pregleda veznika.

Pišu se većinom odvojeno od slijedeće riječi ili one ispred njih, a spojeno se pišu samo neki po pravopisnim pravilima (kao: فَ ، كَ ، لِ ، مَا).

Veznici su nepromjenljive riječi (čestice) koje služe zato da vežu međusobno gramatički istovrsne dijelove (pojedine riječi ili sintagme) unutar proste rečenice, a, osim toga, i za povezivanje sastavnih dijelova složene rečenice (tj. glavne i zavisne).

Veznici koji povezuju dijelove pojedine rečenice, te nezavisne rečenice međusobno, zovu se neporedni (koordinativni).

Veznici, pak, koji uvode zavisne rečenice (tj. vežu ih za glavne rečenice) nazivaju se zavisni (subordinativni).

U tradicionalnoj arapskoj gramatici dijelili su veznike na dvije grupe:

1) *prve veznike* (حُرُوفُ ٱلْعَطْف), u koju ubrajaju veznike svih vrsta osim onih iz druge grupe,

2) *pogodbeni veznici* (حُرُوفُ ٱلشَّرْط).

Međutim, mi ćemo ih ovdje podijeliti najprije na spomenute dvije obuhvatne grupe, naime na: naporedne i zavisne, a unutar tih grupa oni će biti raspoređeni, na osnovu podjele rečenica po njihovom sadržaju.

Veznici iz prve grupe uglavnom služe i za *povezivanje pojedinih riječi međusobno,* pa ih ovdje nećemo posebno navoditi. Upotreba, pak, i međusobno razlikovanje veznika u raznim njihovim vrstama razmatra se u sintaksi rečenice.

A sada ćemo dati pregled veznika u nezavisno - i zavisno - složenim rečenicama, odvojeno u te dvije grupe, s pojedinim njihovim vrstama.

I - Naporedni (koordinativni) veznici

1) *Sastavni (kopulativni) veznici* su:

وَ = i, فَ = i, pa, te; ثُمَّ = zatim, potom, onda; حَتَّى = pa čak i, šta više i; لا = ni, niti.

2) *Rastavni (disjunktivni) veznici* su:

أَوْ ، إمَّا ، أَمْ = ili; أ ..... أَمْ = da li... ili; إمَّا .... أَوْ = ili.... ili; إمَّا أَنْ ..... إمَّا أَنْ = ili da ... ili da; أَمَّا .... وَأَمَّا = što se tiče.... a.

3) *Suprotni (adverzativni) veznici* su:

بَلْ = nego, već; لَكِنْ i لَكِنَّ = ali; وَ = a.

4) *Isključni (ekskluzivni) veznici* su:

إلاّ = a da ne; إلاّ أَنْ = nego da; إلاّ أَنَّ = samo što; بَيْدَ أَنَّ = jedino što; غَيْرَ أَنَّ = samo što; لا سِيَّمَا = naročito; دُونَ أَنْ (= بِدُونِ أَنْ ، مِنْ دُونِ أَنْ) = a da ne; سِوَى أَنْ = izuzev što; عَلَى أَنَّ = samo što; فَوْقَ أَنْ = samo što,

5) *Zaključni (konkluzivni) veznici* su:

إذًا (= إذَنْ) dakle, prema tome; لِذَلِكَ = zato, stoga.

II - Zavisni (subordinativni) veznici

1) *Izrični (deklarativni) veznici* su:

أَنْ = da, kako; أَنَّ i إِنَّ = da (zaista); أَلاّ = da ne;

2) *Mjesni (lokalni) veznici* su:

أَيْنَ = (ovdje, tu, ondje) gdje; إلَي أَيْنَ = (onamo) kamo, (onuda) kuda; مِنْ أَيْنَ = odakle, otkuda; أَيْنَمَا = gdje god, ma (bilo) gdje; حَيْثُ = (ondje) gdje; gdje god; ma gdje; إلَي حَيْثُ = (onamo) gdje; مِنْ حَيْثُ = odakle, otkuda; حَيْثُمَا = gdje god, ma gdje.

3) *Vremenski (temporalni) veznici* se dijele u tri grupe, prema odnosu radnje glavne i zavisne rečenice.

a) Obje radnje su *istovremene*, a veznici su:

إذْ = kad; إذَا = kad; إذَامَا = kad god; بَيْنَا = dok; حَيْثُ = (sve) dok; kad; حِينَ = kad; حِينَمَا = dok, kada; عِنْدَمَا = kada; كُلَّمَا = kad god; مَا = (sve) dok;

b) Radnja glavne vrši se *prije* radnje zavisne rečenice, a veznici su tada ovi: إِلَى أَنْ = (sve) dok ne; حَتَّى = (sve) dok ne; رَيْثَ = (sve) dok ne; رَيْثَمَا = (sve) dok ne; قَبْلَ أَنْ = prije (no) nego što; قَبْلَ مَا = prije nego što; مِنْ قَبْلِ أَنْ = prije nego što;

c) Radnja glavne vrši se *poslije* radnje zavisne rečenice, a veznici su tada slijedeći:

آخِرَ مَا = otkad zadnji put; إِذْ = kad; إِذَا = kad; إِذَامَا = kad god; أَوَّلَ مَا = čim; بَعْدَ إِذْ = nakon što; بَعْدَ أَنْ = nakon što; بَعْدَ مَا = nakon što; بَيْنَا = dok; بَيْنَمَا = dok; حَالَمَا = čim; حَيْثُ = kad; حِينَ = kad; عِنْدَمَا = dok; فَوْرَ أَنْ = čim; فِيمَا = dok; كُلَّمَا = kad god; كَمَا = čim, kako; لَمَّا = pošto, kad; مُذْ i مُنْذُ = od, otkad, otkako; وَقْتَمَا = kad; مَا إِنْ .... حَتَّى = čim.

4) *Uzročni (kauzalni) veznici* su ovi:

إِذْ = budući da; إِذَا = kad; حَيْثُ = zato što; مِنْ حَيْثُ = budući da; حِينَ = kad; كَمَا = zato što, jer; فَإِنَّ = jer; لِأَنَّ = jer.

5) Posljedični (konsekutivni) veznici su:

بِحَيْثُ = (tako) da; حَتَّى لَ = (tako) da.

6) *Namjerni (finalni) veznici* su: حَتَّى = da; كَيْ = da; كَيْلَا = da ne; كَيْمَا = da; كَيْمَا أَنْ = da; لِ = da; لِأَنْ = da; لِكَيْ = da لِكَيْلَا = da ne; لِكَيْمَا = da, ne bi li: لِكَيْمَا أَنْ = da, kako; لِئَلَّا = da ne; أَنْ = da; فَ = da; كَمَا = kako; وَ = da.

7) *Načinski (modalni) veznici* su:

كَأَنْ = kao da; كَأَنَّ = kao da; كَأَنَّمَا = kao da; كَمَا = kao što; onako....kako; كَمَا أَنَّ = kao što; كَمَا لَوْ = kao da; مِثْلَمَا = onako kako; kao što.

8) *Poredbeni (komparativni) veznici* su:

كُلَّمَا = što ... to; مِمَّا = negoli; مِنْ أَنْ = nego što; فَضْلاً عَنْ أَنْ = akamoli.

9) *Pogodbeni (kondicionalni) veznici* su:

إِذَا = kad; إِذَا مَا i إِذْمَا = kad god; إِلَّا = ako ne; إِمَّا = ako; إِنْ = ako; إِنْ لَوْ = ako; لَوْ = da, kad (bi); لَوْ أَنَّ = da, kad (bi); لَوْ لَا = da ne; لَوْ لَا أَنْ i لَوْ لَا أَنَّ = da ne, kad ne (bi); عَلَى أَنْ (أَنَّ) = pod uvjetom da, s tim da.

Ispred tzv. pogodbeno - odnosnih (kondicionalno-relativnih) rečenica stoje:

a) *zamjenice*: مَا = šta (god); مَنْ = ko (god); أَيٌّ = koji (god); أَيُّمَا = ma koji, koji god; أَيُّمَنْ = ma ko, ko god; مَهْمَا = ma šta, šta god:

b) *čestice* (prilozi mjesta ili vremena):

إِذْ (إِذَا) مَا = kad god; أَنَّى = gdje god; أَيْنَ = gdje (god); أَيْنَمَا = ma gdje, gdje god; حَيْثُمَا = kad god; مَتَى = kad (god) i rijetko: أَيَّانَ (مَا) = kad (god); أَيَّ حِينٍ = ma kada; مَتَامَا = kad god.

10) *Dopusni (koncesivni) veznici* su:

مَعَ أَنَّ = premda, mada; وَإِنْ = iako, ako i; وَلَوْ = (pa) makar.

***

Pojedini veznici, kako u našem, tako i u arapskom jeziku, mogu se upotrebljavati u raznim vrstama rečenica (npr., naše "da", ili arapsko إِذَا). S druge strane, u pojedinim vrstama rečenica, razni veznici vrše istu funkciju, te se mogu međusobno zamjenjivati. Kako će se postupiti u ovakvim slučajevima, ili kako ćemo ih prevoditi, zavisi od stila u konkretnom slučaju, ali i od drugih raznih činilaca i okolnosti.

Nekom obuhvatnom i iscrpnom sintaksičkom analizom starije i novije arapske literature, vjerojatno bi se mogao ustanoviti još po neki veznik rjeđe upotrebe. Ovdje su, pak, dati najvažniji veznici u širokoj upotrebi tokom cijelog perioda od početka arapskog književnog jezika pa sve do naših dana.

D. - UZVICI - اَلصَّرْخَاتُ ٱلإِنْفِعَالِيَّةُ

(interjekcije)

To su riječi (i izrazi) koji izražavaju nečija osjećanja ili volju. Po svojoj ulozi uzvici se mogu podijeliti na:

1) one koji izražavaju osjećanja pojedinca (čovjeka ili životinje), kao što su: radost, tuga, čuđenje, divljenje, strah, odvratnost, dosada i dr.

2) Oni mogu pokazivati naš odnos prema nekome, pa istraživati, npr.: zapovijed, podsticanje, zabranu, prijekor, neslaganje, odobravanje, zadovoljstvo, sumnju, zluradost, itd.

U rečenici se sintaksički ne povezuju s drugim riječima, to obično nisu pravi sastavni dijelovi rečenice, ali ih nekad mogu zamijeniti.

Uzvici se zovu: *pravi,* ako se upotrebljavaju samo kao uzvici, a *nepravi,* ako su to riječi koje vrše i druge funkcije u jeziku, ili su se ranije tako upotrebljavale.

Po svome postanju uzvici su ili onomatopejske riječi, koje oponašaju glasove ljudi ili životinja, odn. razne zvukove i šumove u prirodi uopće. Pojedini uzvici imaju samo jednu upotrebu, a drugi više, pa izražavaju razna osjećanja, želje, namjere i sl. Sam kontekst, odn. govorna situacija, ukazat će na njihov konkretni smisao i namjenu kojoj služe.

Uzvici mogu imati specifične oblike, (često u raznim varijantama) ili podsjećati na određene imenske oblike, a mogu biti oblici ostalih riječi (imenica, glagola) ili onih koje vrše i neke druge funkcije u rečenici.

Sada ćemo dati primjere za te razne vrste uzvika i riječi njima slične upotrebe.

Osjećanja razne vrste izražavaju, npr.: (mrzovolju, odvratnost i sl): أُفَّةً ، أُفًّا ، أُفٌّ ، أُفٌّ ، أُفَّ ، أُفِّ ، أُفٍّ ، أُفْ ، إخٍ ، أَخ = fuj, uh i sl. (odobravanje, divljenje): بَخٍّ ، بَخٍ ، بَخِ ، بَخْ = bravo! (tugu, bol i sl): آهًا ، آهٍ ، آهِ ، آهْ ، أَهِ ، أَهٍ ، أَهْ ، آوِ ، أَوٌّ ، أَوْ ، أَوَّتَاهْ ، أَوَّهْ ، أَوْهِ ، أَوْهْ ، أَوَّهْ ، أَوَّهِ ، أَوَّاهْ ، هَاهْ ، وَا ، وَاهًا ، وَيْهَ ، وَيْهِ ، وَيْهًا = ah, oh, uh, jao! - Dalje znače: (srdžbom i sl., izazvanu) prijetnju: وَيْ (može stajati sa spojenom ličnom zamjenicom, npr.: وَيْكَ ili s prijedlogom: وَيْ بِكَ = Teško tebi! - U istom se značenju upotrebljavaju i tzv. nómina interjectionalia: وَيْلٌ ، وَيْحٌ ، وَيْبٌ (u raznim oblicima, u akuzativu i s prijedlogom لِ kao: وَيْلاً لَهُ ، وَيْحٌ لَهُ ، وَيْبَهُ, ili s imenicom u genitivu ili akuzativu: وَيْحَ عَدُوٍّ (عَدُوًّا) = Teško neprijatelju!

Za *oponašanje* glasova, šumova i zvukova u prirodi služe, između ostalih, i slijedeći: شيب = srk (pijenje deve); طَاق = lup (udarac); طَقْ = tup (pad kamena); طقْ = pljus (skok žabe u vodu); طيخ = ha ha (smijeh); غاق = gra (gavran); مَاءِ = me (antilopa); قَبْ = zviz (udarac mača i sl:).

Za *dozivanje* služe tzv. حُرُوفُ النِّدَاءِ : أَ ، آ ، أَيْ ، آيْ ، أَيَا ، وَا (أَيُّهَا) ، يَا ، (يَا أَيُّهَا) = o, ej, hej (o kojima pobliže vidjeti u sintaksi kod: اَلْمُنَادَى). Za dozivanje životinja su, npr.: جَوْتَ ، جَوْتِ ، جَوْتُ (deve na vodu); بِسْ (ovce, deve na mužnju); قُوسِ (psa).

Za *tjeranje* su, npr.: حَاءِ ، حَوْبَ (deva); عَدَسْ (mazge); هَجْ ، هَجِ ، هَجَا (psa); هَلاَ (konja); هُسْ (ovaca i koza); هَيْدَ (deva).

Za *zapovijedanje* su, npr.: هيخِ ، نَخٍّ ، إيخ (devi da klekne); إيهِ ، إيهٍ = nastavi; صَهْ ، صَهٍ = šuti; مَهْ ، مَهٍ = stoj, ostavi; هَيْتَ ، هَيْتِ ، هَيْتُ i هِيتَ ، هِيتِ ، هِيتُ = dođi; حَيَّ (عَلَى) = dođi (te); إيهًا = šuti, budi miran, prekini; حَيَّهَلَ (حَيَّهَلْ)

، حَيَّهَلَ (حَيَّهْلاً) حَيَّهَلاً ، (حَيَّهْلاً) ، حَيَّهَلَكَ(sa: إِلَى ، بِ ، عَلَى) = požuri, drži se, zovi!

Neki uzvici imaju glagolsko značenje, pa se nazivaju: أَسْمَاءُ ٱلْأَفْعَالِ, i služe kao imperativi (za zapovijedanje u 2. licu), a neki od njih dobijaju i nastavke za rod i broj. Takvi su, npr.: هَاتِ (pl. هَاتُوا) = donesi (te), daj (te); هَيَّ ، هَيْ (du. هَيَّا, pl. هَيُّوا) = požuri (te); هَاءَ (f. sg. هَاءِ, du. c. هَاؤُمَا, pl. m. هَاؤُمْ, pl. f. هَاؤُنَّ) = uzmi(te); هَلُمَّ (f. sg. هَلُمِّي, du. c. هَلُمَّا, pl. m. هَلُمُّوا pl.f. هَلْمُمْنَ) = dođi(te), dovedi(te).

U značenju imperativa i neki prijedlozi, ispustivši odgovarajući imperativ, mogu preuzeti njegovu ulogu. Takvi su, npr.: إِلَى (s akuzativom) = evo, uzmi; إِلَيْكَ وَ (s ak.) = čuvaj se; عِنْدَ ، عَلَى ، دُون (s ak.) = drži, uhvati; عَلَيْكَ بِ = drži se (čega), potrebno ti je da, i dr.

Slično je i s nekim imenicama, odn. infinitivima u akuzativu, kao što su, npr.: بَلْهَ = pusti; تَيْدَ = blago, lijepo (postupi) prema; رُوَيْدَ = polahko s, i dr.

Tako i opći objekt (ٱلْمَفْعُولُ ٱلْمُطْلَقُ), kad mu se izostavi odgovarajući glagol, može dobiti značenje zapovijedi (ili slično), npr.: صَبْرًا = strpljenja, strpi(te) se!

Imperativno značenje može imati i nepromjenljivi oblik: فَعَالِ (tzv. اِسْمُ فِعْلٍ لِلأَمْرِ), npr.: تَرَاكِ = pusti; دَبَابِ = puži; حَذَارِ = pazi, سَمَاعِ = čuj; حَضَارِ = dođi; نَزَالِ = siđi i dr.

***

Semantički je, naravno, povezan s uzvicima pravi imperativ, kao i glagoli čuđenja (أَفْعَالُ ٱلتَّعَجُّبِ), te glagoli za pohvalu i kuđenje (أَفْعَالُ ٱلْمَدْحِ وَٱلذَّمِّ). Morfološki su svi oni ranije obrađeni, a o njihovoj bližoj upotrebi i razlikovanju govori se u njima posvećenim poglavljima u sintaksi.

Tabela I - الثلاثي المجرد فعل سالم المصدر : طلب

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt						Imperativ	Particip	
					aktivni			pasivni					
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	طَلَبْتُ	طُلِبْتُ	أَطْلُبُ	أَطْلُبَ	أَطْلُبْ	أُطْلَبُ	أُطْلَبَ	أُطْلَبْ	–	–	–
	2.	m	طَلَبْتَ	طُلِبْتَ	تَطْلُبُ	تَطْلُبَ	تَطْلُبْ	تُطْلَبُ	تُطْلَبَ	تُطْلَبْ	أُطْلُبْ	–	–
	2.	f	طَلَبْتِ	طُلِبْتِ	تَطْلُبِينَ	تَطْلُبِي	تَطْلُبِي	تُطْلَبِينَ	تُطْلَبِي	تُطْلَبِي	أُطْلُبِي	–	–
	3.	m	طَلَبَ	طُلِبَ	يَطْلُبُ	يَطْلُبَ	يَطْلُبْ	يُطْلَبُ	يُطْلَبَ	يُطْلَبْ	–	طَالِب	مَطْلُوب
	3.	f	طَلَبَتْ	طُلِبَتْ	تَطْلُبُ	تَطْلُبَ	تَطْلُبْ	تُطْلَبُ	تُطْلَبَ	تُطْلَبْ	–	طَالِبَة	مَطْلُوبَة
Dual	2.	c	طَلَبْتُمَا	طُلِبْتُمَا	تَطْلُبَان	تَطْلُبَا	تَطْلُبَا	تُطْلَبَان	تُطْلَبَا	تُطْلَبَا	أُطْلُبَا	–	–
	3.	m	طَلَبَا	طُلِبَا	يَطْلُبَان	يَطْلُبَا	يَطْلُبَا	يُطْلَبَان	يُطْلَبَا	يُطْلَبَا	–	طَالِبَان	مَطْلُوبَان
	3.	f	طَلَبَتَا	طُلِبَتَا	تَطْلُبَان	تَطْلُبَا	تَطْلُبَا	تُطْلَبَان	تُطْلَبَا	تُطْلَبَا	–	طَالِبَتَان	مَطْلُوبَتَان
Plural	1.	c	طَلَبْنَا	طُلِبْنَا	نَطْلُبُ	نَطْلُبَ	نَطْلُبْ	نُطْلَبُ	نُطْلَبَ	نُطْلَبْ	–	–	–
	2.	m	طَلَبْتُمْ	طُلِبْتُمْ	تَطْلُبُونَ	تَطْلُبُوا	تَطْلُبُوا	تُطْلَبُونَ	تُطْلَبُوا	تُطْلَبُوا	أُطْلُبُوا	–	–
	2.	f	طَلَبْتُنَّ	طُلِبْتُنَّ	تَطْلُبْنَ	تَطْلُبْنَ	تَطْلُبْنَ	تُطْلَبْنَ	تُطْلَبْنَ	تُطْلَبْنَ	أُطْلُبْنَ	–	–
	3.	m	طَلَبُوا	طُلِبُوا	يَطْلُبُونَ	يَطْلُبُوا	يَطْلُبُوا	يُطْلَبُونَ	يُطْلَبُوا	يُطْلَبُوا	–	طَالِبُونَ	مَطْلُوبُونَ
	3.	f	طَلَبْنَ	طُلِبْنَ	يَطْلُبْنَ	يَطْلُبْنَ	يَطْلُبْنَ	يُطْلَبْنَ	يُطْلَبْنَ	يُطْلَبْنَ	–	طَالِبَات	مَطْلُوبَات

Tabela II - اَلْمُضَاعَفُ : صَبَّ ـ صَبٌّ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt aktivni			Imperfekt pasivni			Imperativ	Particip	
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	صَبَبْتُ	صُبِبْتُ	أَصُبُّ	أَصُبَّ	أَصْبُبْ أَصُبُّ	أُصَبُّ	أُصَبَّ	أُصْبَبْ أُصَبُّ	–	–	–
	2.	m	صَبَبْتَ	صُبِبْتَ	تَصُبُّ	تَصُبَّ	تَصْبُبْ تَصُبُّ	تُصَبُّ	تُصَبَّ	تُصْبَبْ تُصَبُّ	أُصْبُبْ صُبُّ	–	–
	2.	f	صَبَبْتِ	صُبِبْتِ	تَصُبِّينَ	تَصُبِّي	تَصُبِّي	تُصَبِّينَ	تُصَبِّي	تُصَبِّي	صُبِّي	–	–
	3.	m	صَبَّ	صُبَّ	يَصُبُّ	يَصُبَّ	يَصْبُبْ يَصُبُّ	يُصَبُّ	يُصَبَّ	يُصْبَبْ يُصَبُّ	–	صَابٌّ	مَصْبُوبٌ
	3.	f	صَبَّتْ	صُبَّتْ	تَصُبُّ	تَصُبَّ	تَصْبُبْ تَصُبُّ	تُصَبُّ	تُصَبَّ	تُصْبَبْ تُصَبُّ	–	صَابَّةٌ	مَصْبُوبَةٌ
Dual	2.	c	صَبَبْتُمَا	صُبِبْتُمَا	تَصُبَّانِ	تَصُبَّا	تَصُبَّا	تُصَبَّانِ	تُصَبَّا	تُصَبَّا	صُبَّا	–	–
	3.	m	صَبَّا	صُبَّا	يَصُبَّانِ	يَصُبَّا	يَصُبَّا	يُصَبَّانِ	يُصَبَّا	يُصَبَّا	–	صَابَّانِ	مَصْبُوبَانِ
	3.	f	صَبَّتَا	صُبَّتَا	تَصُبَّانِ	تَصُبَّا	تَصُبَّا	تُصَبَّانِ	تُصَبَّا	تُصَبَّا	–	صَابَّتَانِ	مَصْبُوبَتَانِ
Plural	1.	c	صَبَبْنَا	صُبِبْنَا	نَصُبُّ	نَصُبَّ	نَصْبُبْ نَصُبُّ	نُصَبُّ	نُصَبَّ	نُصْبَبْ نُصَبُّ	–	–	–
	2.	m	صَبَبْتُمْ	صُبِبْتُمْ	تَصُبُّونَ	تَصُبُّوا	تَصُبُّوا	تُصَبُّونَ	تُصَبُّوا	تُصَبُّوا	صُبُّوا	–	–
	2.	f	صَبَبْتُنَّ	صُبِبْتُنَّ	تَصْبُبْنَ	تَصْبُبْنَ	تَصْبُبْنَ	تُصْبَبْنَ	تُصْبَبْنَ	تُصْبَبْنَ	أُصْبُبْنَ	–	–
	3.	m	صَبُّوا	صُبُّوا	يَصُبُّونَ	يَصُبُّوا	يَصُبُّوا	يُصَبُّونَ	يُصَبُّوا	يُصَبُّوا	–	صَابُّونَ	مَصْبُوبُونَ
	3.	f	صَبَبْنَ	صُبِبْنَ	يَصْبُبْنَ	يَصْبُبْنَ	يَصْبُبْنَ	يُصْبَبْنَ	يُصْبَبْنَ	يُصْبَبْنَ	–	صَابَّاتٌ	مَصْبُوبَاتٌ

Tabela III - اَلْمُضَاعَفُ : قَلَّ ــ قَلٌّ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt						Imperativ	Particip	
					aktivni			pasivni					
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	قَلَلْتُ	قُلِلْتُ	أَقِلُّ	أَقِلَّ	أَقْلِلْ أَقِلَّ	أُقَلُّ	أُقَلَّ	أُقْلَلْ أُقَلَّ	–	–	–
	2.	m	قَلَلْتَ	قُلِلْتَ	تَقِلُّ	تَقِلَّ	تَقْلِلْ تَقِلَّ	تُقَلُّ	تُقَلَّ	تُقْلَلْ تُقَلَّ	اِقْلِلْ – قِلَّ	–	–
	2.	f	قَلَلْتِ	قُلِلْتِ	تَقِلِّينَ	تَقِلِّي	تَقِلِّي	تُقَلِّينَ	تُقَلِّي	تُقَلِّي	قِلِّي	–	–
	3.	m	قَلَّ	قُلَّ	يَقِلُّ	يَقِلَّ	يَقْلِلْ يَقِلَّ	يُقَلُّ	يُقَلَّ	يُقْلَلْ يُقَلَّ	–	قَالٌّ	مَقْلُول
	3.	f	قَلَّتْ	قُلَّتْ	تَقِلُّ	تَقِلَّ	تَقْلِلْ تَقِلَّ	تُقَلُّ	تُقَلَّ	تُقْلَلْ تُقَلَّ	–	قَالَّة	مَقْلُولَة
Dual	2.	c	قَلَلْتُمَا	قُلِلْتُمَا	تَقِلاَّن	تَقِلاَّ	تَقِلاَّ	تُقَلاَّن	تُقَلاَّ	تُقَلاَّ	قِلاَّ	–	–
	3.	m	قَلاَّ	قُلاَّ	يَقِلاَّن	يَقِلاَّ	يَقِلاَّ	يُقَلاَّن	يُقَلاَّ	يُقَلاَّ	–	قَالاَّن	مَقْلُولاَن
	3.	f	قَلَّتَا	قُلَّتَا	تَقِلاَّن	تَقِلاَّ	تَقِلاَّ	تُقَلاَّن	تُقَلاَّ	تُقَلاَّ	–	قَالَّتَان	مَقْلُولَتَان
Plural	1.	c	قَلَلْنَا	قُلِلْنَا	نَقِلُّ	نَقِلَّ	نَقْلِلْ نَقِلَّ	نُقَلُّ	نُقَلَّ	نُقْلَلْ نُقَلَّ	–	–	–
	2.	m	قَلَلْتُمْ	قُلِلْتُمْ	تَقِلُّونَ	تَقِلُّوا	تَقِلُّوا	تُقَلُّونَ	تُقَلُّوا	تُقَلُّوا	قِلُّوا	–	–
	2.	f	قَلَلْتُنَّ	قُلِلْتُنَّ	تَقْلِلْنَ	تَقْلِلْنَ	تَقْلِلْنَ	تُقْلَلْنَ	تُقْلَلْنَ	تُقْلَلْنَ	اِقْلِلْنَ	–	–
	3.	m	قَلُّوا	قُلُّوا	يَقِلُّونَ	يَقِلُّوا	يَقِلُّوا	يُقَلُّونَ	يُقَلُّوا	يُقَلُّوا	–	قَالُّونَ	مَقْلُولُونَ
	3.	f	قَلَلْنَ	قُلِلْنَ	يَقْلِلْنَ	يَقْلِلْنَ	يَقْلِلْنَ	يُقْلَلْنَ	يُقْلَلْنَ	يُقْلَلْنَ	–	قَالاَّت	مَقْلُولاَت

Tabela IV - مَهْمُوزُ الْفَاء : أَدَبَ ـ أَدْبٌ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt aktivni			Imperfekt pasivni			Imperativ	Particip	
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	أَدَبْتُ	أُدِبْتُ	آدِبُ	آدِبَ	آدِبْ	أُؤْدَبُ	أُؤْدَبَ	أُؤْدَبْ	–	–	–
	2.	m	أَدَبْتَ	أُدِبْتَ	تَأْدِبُ	تَأْدِبَ	تَأْدِبْ	تُؤْدَبُ	تُؤْدَبَ	تُؤْدَبْ	اِئْدِبْ	–	–
	2.	f	أَدَبْتِ	أُدِبْتِ	تَأْدِبِينَ	تَأْدِبِي	تَأْدِبِي	تُؤْدَبِينَ	تُؤْدَبِي	تُؤْدَبِي	اِئْدِبِي	–	–
	3.	m	أَدَبَ	أُدِبَ	يَأْدِبُ	يَأْدِبَ	يَأْدِبْ	يُؤْدَبُ	يُؤْدَبَ	يُؤْدَبْ	–	آدِبٌ	مَأْدُوبٌ
	3.	f	أَدَبَتْ	أُدِبَتْ	تَأْدِبُ	تَأْدِبَ	تَأْدِبْ	تُؤْدَبُ	تُؤْدَبَ	تُؤْدَبْ	–	آدِبَةٌ	مَأْدُوبَةٌ
Dual	2.	c	أَدَبْتُمَا	أُدِبْتُمَا	تَأْدِبَانِ	تَأْدِبَا	تَأْدِبَا	تُؤْدَبَانِ	تُؤْدَبَا	تُؤْدَبَا	اِئْدِبَا	–	–
	3.	m	أَدَبَا	أُدِبَا	يَأْدِبَانِ	يَأْدِبَا	يَأْدِبَا	يُؤْدَبَانِ	يُؤْدَبَا	يُؤْدَبَا	–	آدِبَانِ	مَأْدُوبَانِ
	3.	f	أَدَبَتَا	أُدِبَتَا	تَأْدِبَانِ	تَأْدِبَا	تَأْدِبَا	تُؤْدَبَانِ	تُؤْدَبَا	تُؤْدَبَا	–	آدِبَتَانِ	مَأْدُوبَتَانِ
Plural	1.	c	أَدَبْنَا	أُدِبْنَا	نَأْدِبُ	نَأْدِبَ	نَأْدِبْ	نُؤْدَبُ	نُؤْدَبَ	نُؤْدَبْ	–	–	–
	2.	m	أَدَبْتُمْ	أُدِبْتُمْ	تَأْدِبُونَ	تَأْدِبُوا	تَأْدِبُوا	تُؤْدَبُونَ	تُؤْدَبُوا	تُؤْدَبُوا	اِئْدِبُوا	–	–
	2.	f	أَدَبْتُنَّ	أُدِبْتُنَّ	تَأْدِبْنَ	تَأْدِبْنَ	تَأْدِبْنَ	تُؤْدَبْنَ	تُؤْدَبْنَ	تُؤْدَبْنَ	اِئْدِبْنَ	–	–
	3.	m	أَدَبُوا	أُدِبُوا	يَأْدِبُونَ	يَأْدِبُوا	يَأْدِبُوا	يُؤْدَبُونَ	يُؤْدَبُوا	يُؤْدَبُوا	–	آدِبُونَ	مَأْدُوبُونَ
	3.	f	أَدَبْنَ	أُدِبْنَ	يَأْدِبْنَ	يَأْدِبْنَ	يَأْدِبْنَ	يُؤْدَبْنَ	يُؤْدَبْنَ	يُؤْدَبْنَ	–	آدِبَاتٌ	مَأْدُوبَاتٌ

Tabela V - مَهْمُوزُ الْعَيْنِ : مَأَنَ ـــ مَأْنٌ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt aktivni			Imperfekt pasivni			Imperativ	Particip	
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	مَأَنْتُ	مُئِنْتُ	أَمْأَنُ	أَمْأَنَ	أَمْأَنْ	أُمْأَنُ	أُمْأَنَ	أُمْأَنْ	–	–	–
	2.	m	مَأَنْتَ	مُئِنْتَ	تَمْأَنُ	تَمْأَنَ	تَمْأَنْ	تُمْأَنُ	تُمْأَنَ	تُمْأَنْ	اِمْأَنْ	–	–
	2.	f	مَأَنْتِ	مُئِنْتِ	تَمْأَنِينَ	تَمْأَنِي	تَمْأَنِي	تُمْأَنِينَ	تُمْأَنِي	تُمْأَنِي	اِمْأَنِي	–	–
	3.	m	مَأَنَ	مُئِنَ	يَمْأَنُ	يَمْأَنَ	يَمْأَنْ	يُمْأَنُ	يُمْأَنَ	يُمْأَنْ	–	مَائِن	مَمْؤُون
	3.	f	مَأَنَتْ	مُئِنَتْ	تَمْأَنُ	تَمْأَنَ	تَمْأَنْ	تُمْأَنُ	تُمْأَنَ	تُمْأَنْ	–	مَائِنَة	مَمْؤُونَة
Dual	2.	c	مَأَنْتُمَا	مُئِنْتُمَا	تَمْأَنَان	تَمْأَنَا	تَمْأَنَا	تُمْأَنَان	تُمْأَنَا	تُمْأَنَا	اِمْأَنَا	–	–
	3.	m	مَأَنَا	مُئِنَا	يَمْأَنَان	يَمْأَنَا	يَمْأَنَا	يُمْأَنَان	يُمْأَنَا	يُمْأَنَا	–	مَائِنَان	مَمْؤُونَان
	3.	f	مَأَنَتَا	مُئِنَتَا	تَمْأَنَان	تَمْأَنَا	تَمْأَنَا	تُمْأَنَان	تُمْأَنَا	تُمْأَنَا	–	مَائِنَتَان	مَمْؤُونَتَان
Plural	1.	c	مَأَنَّا	مُئِنَّا	نَمْأَنُ	نَمْأَنَ	نَمْأَنْ	نُمْأَنُ	نُمْأَنَ	نُمْأَنْ	–	–	–
	2.	m	مَأَنْتُمْ	مُئِنْتُمْ	تَمْأَنُونَ	تَمْأَنُوا	تَمْأَنُوا	تُمْأَنُونَ	تُمْأَنُوا	تُمْأَنُوا	اِمْأَنُوا	–	–
	2.	f	مَأَنْتُنَّ	مُئِنْتُنَّ	تَمْأَنَّ	تَمْأَنَّ	تَمْأَنَّ	تُمْأَنَّ	تُمْأَنَّ	تُمْأَنَّ	اِمْأَنَّ	–	–
	3.	m	مَأَنُوا	مُئِنُوا	يَمْأَنُونَ	يَمْأَنُوا	يَمْأَنُوا	يُمْأَنُونَ	يُمْأَنُوا	يُمْأَنُوا	–	مَائِنُونَ	مَمْؤُونُونَ
	3.	f	مَأَنَّ	مُئِنَّ	يَمْأَنَّ	يَمْأَنَّ	يَمْأَنَّ	يُمْأَنَّ	يُمْأَنَّ	يُمْأَنَّ	–	مَائِنَات	مَمْؤُونَات

Tabela VI - مَهْمُوزُ اللاَّمِ : بَدَأَ ـــ بَدْءٌ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt						Imperativ	Particip	
					aktivni			pasivni					
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	بَدَأْتُ	بُدِئْتُ	أَبْدَأُ	أَبْدَأَ	أَبْدَأْ	أُبْدَأُ	أُبْدَأَ	أُبْدَأْ	—	—	—
	2.	m	بَدَأْتَ	بُدِئْتَ	تَبْدَأُ	تَبْدَأَ	تَبْدَأْ	تُبْدَأُ	تُبْدَأَ	تُبْدَأْ	اِبْدَأْ	—	—
	2.	f	بَدَأْتِ	بُدِئْتِ	تَبْدَئِينَ	تَبْدَئِي	تَبْدَئِي	تُبْدَئِينَ	تُبْدَئِي	تُبْدَئِي	اِبْدَئِي	—	—
	3.	m	بَدَأَ	بُدِئَ	يَبْدَأُ	يَبْدَأَ	يَبْدَأْ	يُبْدَأُ	يُبْدَأَ	يُبْدَأْ	—	بَادِئٌ	مَبْدُوءٌ
	3.	f	بَدَأَتْ	بُدِئَتْ	تَبْدَأُ	تَبْدَأَ	تَبْدَأْ	تُبْدَأُ	تُبْدَأَ	تُبْدَأْ	—	بَادِئَةٌ	مَبْدُوءَةٌ
Dual	2.	c	بَدَأْتُمَا	بُدِئْتُمَا	تَبْدَآنِ	تَبْدَآ	تَبْدَآ	تُبْدَآنِ	تُبْدَآ	تُبْدَآ	اِبْدَآ	—	—
	3.	m	بَدَآ	بُدِآ	يَبْدَآنِ	يَبْدَآ	يَبْدَآ	يُبْدَآنِ	يُبْدَآ	يُبْدَآ	—	بَادِئَانِ	مَبْدُوءَانِ
	3.	f	بَدَأَتَا	بُدِئَتَا	تَبْدَآنِ	تَبْدَآ	تَبْدَآ	تُبْدَآنِ	تُبْدَآ	تُبْدَآ	—	بَادِئَتَانِ	مَبْدُوءَتَانِ
Plural	1.	c	بَدَأْنَا	بُدِئْنَا	نَبْدَأُ	نَبْدَأَ	نَبْدَأْ	نُبْدَأُ	نُبْدَأَ	نُبْدَأْ	—	—	—
	2.	m	بَدَأْتُمْ	بُدِئْتُمْ	تَبْدَؤُونَ	تَبْدَؤُوا	تَبْدَؤُوا	تُبْدَؤُونَ	تُبْدَؤُوا	تُبْدَؤُوا	اِبْدَؤُوا	—	—
	2.	f	بَدَأْتُنَّ	بُدِئْتُنَّ	تَبْدَأْنَ	تَبْدَأْنَ	تَبْدَأْنَ	تُبْدَأْنَ	تُبْدَأْنَ	تُبْدَأْنَ	اِبْدَأْنَ	—	—
	3.	m	بَدَؤُوا	بُدِؤُوا	يَبْدَؤُونَ	يَبْدَؤُوا	يَبْدَؤُوا	يُبْدَؤُونَ	يُبْدَؤُوا	يُبْدَؤُوا	—	بَادِئُونَ	مَبْدُوءُونَ
	3.	f	بَدَأْنَ	بُدِئْنَ	يَبْدَأْنَ	يَبْدَأْنَ	يَبْدَأْنَ	يُبْدَأْنَ	يُبْدَأْنَ	يُبْدَأْنَ	—	بَادِئَاتٌ	مَبْدُوءَاتٌ

Tabela VII - وَصْفٌ - وَصَفَ : اَلْمِثَالُ الْوَاوِيُّ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt aktivni			Imperfekt pasivni			Imperativ	Particip	
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	وَصَفْتُ	وُصِفْتُ	أَصِفُ	أَصِفَ	أَصِفْ	أُوصَفُ	أُوصَفَ	أُوصَفْ	–	–	–
	2.	m	وَصَفْتَ	وُصِفْتَ	تَصِفُ	تَصِفَ	تَصِفْ	تُوصَفُ	تُوصَفَ	تُوصَفْ	صِفْ	–	–
	2.	f	وَصَفْتِ	وُصِفْتِ	تَصِفِينَ	تَصِفِي	تَصِفِي	تُوصَفِينَ	تُوصَفِي	تُوصَفِي	صِفِي	–	–
	3.	m	وَصَفَ	وُصِفَ	يَصِفُ	يَصِفَ	يَصِفْ	يُوصَفُ	يُوصَفَ	يُوصَفْ	–	وَاصِف	مَوْصُوف
	3.	f	وَصَفَتْ	وُصِفَتْ	تَصِفُ	تَصِفَ	تَصِفْ	تُوصَفُ	تُوصَفَ	تُوصَفْ	–	وَاصِفَة	مَوْصُوفَة
Dual	2.	c	وَصَفْتُمَا	وُصِفْتُمَا	تَصِفَانِ	تَصِفَا	تَصِفَا	تُوصَفَانِ	تُوصَفَا	تُوصَفَا	صِفَا	–	–
	3.	m	وَصَفَا	وُصِفَا	يَصِفَانِ	يَصِفَا	يَصِفَا	يُوصَفَانِ	يُوصَفَا	يُوصَفَا	–	وَاصِفَان	مَوْصُوفَان
	3.	f	وَصَفَتَا	وُصِفَتَا	تَصِفَانِ	تَصِفَا	تَصِفَا	تُوصَفَانِ	تُوصَفَا	تُوصَفَا	–	وَاصِفَتَان	مَوْصُوفَتَان
Plural	1.	c	وَصَفْنَا	وُصِفْنَا	نَصِفُ	نَصِفَ	نَصِفْ	نُوصَفُ	نُوصَفَ	نُوصَفْ	–	–	–
	2.	m	وَصَفْتُمْ	وُصِفْتُمْ	تَصِفُونَ	تَصِفُوا	تَصِفُوا	تُوصَفُونَ	تُوصَفُوا	تُوصَفُوا	صِفُوا	–	–
	2.	f	وَصَفْتُنَّ	وُصِفْتُنَّ	تَصِفْنَ	تَصِفْنَ	تَصِفْنَ	تُوصَفْنَ	تُوصَفْنَ	تُوصَفْنَ	صِفْنَ	–	–
	3.	m	وَصَفُوا	وُصِفُوا	يَصِفُونَ	يَصِفُوا	يَصِفُوا	يُوصَفُونَ	يُوصَفُوا	يُوصَفُوا	–	وَاصِفُونَ	مَوْصُوفُونَ
	3.	f	وَصَفْنَ	وُصِفْنَ	يَصِفْنَ	يَصِفْنَ	يَصِفْنَ	يُوصَفْنَ	يُوصَفْنَ	يُوصَفْنَ	–	وَاصِفَات	مَوْصُوفَات

Tabela VIII - اَلْمِثَالُ الْيَائِيُّ : يَقِنَ ــ يَقَنُ (يَقْنٌ)

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt						Imperativ	Particip	
					aktivni			pasivni					
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	يَقِنْتُ	يُقِنْتُ	أَيْقَنُ	أَيْقَنَ	أَيْقَنْ	أُوقَنُ	أُوقَنَ	أُوقَنْ	–	–	–
	2.	m	يَقِنْتَ	يُقِنْتَ	تَيْقَنُ	تَيْقَنَ	تَيْقَنْ	تُوقَنُ	تُوقَنَ	تُوقَنْ	إِيقَنْ	–	–
	2.	f	يَقِنْتِ	يُقِنْتِ	تَيْقَنِينَ	تَيْقَنِي	تَيْقَنِي	تُوقَنِينَ	تُوقَنِي	تُوقَنِي	إِيقَنِي	–	–
	3.	m	يَقِنَ	يُقِنَ	يَيْقَنُ	يَيْقَنَ	يَيْقَنْ	يُوقَنُ	يُوقَنَ	يُوقَنْ	–	يَاقِنٌ	مَيْقُونٌ
	3.	f	يَقِنَتْ	يُقِنَتْ	تَيْقَنُ	تَيْقَنَ	تَيْقَنْ	تُوقَنُ	تُوقَنَ	تُوقَنْ	–	يَاقِنَةٌ	مَيْقُونَةٌ
Dual	2.	c	يَقِنْتُمَا	يُقِنْتُمَا	تَيْقَنَانِ	تَيْقَنَا	تَيْقَنَا	تُوقَنَانِ	تُوقَنَا	تُوقَنَا	إِيقَنَا	–	–
	3.	m	يَقِنَا	يُقِنَا	يَيْقَنَانِ	يَيْقَنَا	يَيْقَنَا	يُوقَنَانِ	يُوقَنَا	يُوقَنَا	–	يَاقِنَانِ	مَيْقُونَانِ
	3.	f	يَقِنَتَا	يُقِنَتَا	تَيْقَنَانِ	تَيْقَنَا	تَيْقَنَا	تُوقَنَانِ	تُوقَنَا	تُوقَنَا	–	يَاقِنَتَانِ	مَيْقُونَتَانِ
Plural	1.	c	يَقِنَّا	يُقِنَّا	نَيْقَنُ	نَيْقَنَ	نَيْقَنْ	نُوقَنُ	نُوقَنَ	نُوقَنْ	–	–	–
	2.	m	يَقِنْتُمْ	يُقِنْتُمْ	تَيْقَنُونَ	تَيْقَنُوا	تَيْقَنُوا	تُوقَنُونَ	تُوقَنُوا	تُوقَنُوا	إِيقَنُوا	–	–
	2.	f	يَقِنْتُنَّ	يُقِنْتُنَّ	تَيْقَنَّ	تَيْقَنَّ	تَيْقَنَّ	تُوقَنَّ	تُوقَنَّ	تُوقَنَّ	إِيقَنَّ	–	–
	3.	m	يَقِنُوا	يُقِنُوا	يَيْقَنُونَ	يَيْقَنُوا	يَيْقَنُوا	يُوقَنُونَ	يُوقَنُوا	يُوقَنُوا	–	يَاقِنُونَ	مَيْقُونُونَ
	3.	f	يَقِنَّ	يُقِنَّ	يَيْقَنَّ	يَيْقَنَّ	يَيْقَنَّ	يُوقَنَّ	يُوقَنَّ	يُوقَنَّ	–	يَاقِنَاتٌ	مَيْقُونَاتٌ

Tabela IX - اَلأَجْوَفُ الْوَاوِيُّ : (ـَ ـَ) خَافَ – يَخَافُ – خَوْفٌ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt						Imperativ	Particip	
					aktivni			pasivni					
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	خِفْتُ	خِفْتُ	أَخَافُ	أَخَافَ	أَخَفْ	أُخَافُ	أُخَافَ	أُخَفْ	–	–	–
	2.	m	خِفْتَ	خِفْتَ	تَخَافُ	تَخَافَ	تَخَفْ	تُخَافُ	تُخَافَ	تُخَفْ	خَفْ	–	–
	2.	f	خِفْتِ	خِفْتِ	تَخَافِينَ	تَخَافِي	تَخَافِي	تُخَافِينَ	تُخَافِي	تُخَافِي	خَافِي	–	–
	3.	m	خَافَ	خِيفَ	يَخَافُ	يَخَافَ	يَخَفْ	يُخَافُ	يُخَافَ	يُخَفْ	–	خَائِف	مَخُوف
	3.	f	خَافَتْ	خِيفَتْ	تَخَافُ	تَخَافَ	تَخَفْ	تُخَافُ	تُخَافَ	تُخَفْ	–	خَائِفَة	مَخُوفَة
Dual	2.	c	خِفْتُمَا	خِفْتُمَا	تَخَافَانِ	تَخَافَا	تَخَافَا	تُخَافَانِ	تُخَافَا	تُخَافَا	خَافَا	–	–
	3.	m	خَافَا	خِيفَا	يَخَافَانِ	يَخَافَا	يَخَافَا	يُخَافَانِ	يُخَافَا	يُخَافَا	–	خَائِفَانِ	مَخُوفَانِ
	3.	f	خَافَتَا	خِيفَتَا	تَخَافَانِ	تَخَافَا	تَخَافَا	تُخَافَانِ	تُخَافَا	تُخَافَا	–	خَائِفَتَانِ	مَخُوفَتَانِ
Plural	1.	c	خِفْنَا	خِفْنَا	نَخَافُ	نَخَافَ	نَخَفْ	نُخَافُ	نُخَافَ	نُخَفْ	–	–	–
	2.	m	خِفْتُمْ	خِفْتُمْ	تَخَافُونَ	تَخَافُوا	تَخَافُوا	تُخَافُونَ	تُخَافُوا	تُخَافُوا	خَافُوا	–	–
	2.	f	خِفْتُنَّ	خِفْتُنَّ	تَخَفْنَ	تَخَفْنَ	تَخَفْنَ	تُخَفْنَ	تُخَفْنَ	تُخَفْنَ	خَفْنَ	–	–
	3.	m	خَافُوا	خِيفُوا	يَخَافُونَ	يَخَافُوا	يَخَافُوا	يُخَافُونَ	يُخَافُوا	يُخَافُوا	–	خَائِفُونَ	مَخُوفُونَ
	3.	f	خِفْنَ	خِفْنَ	يَخَفْنَ	يَخَفْنَ	يَخَفْنَ	يُخَفْنَ	يُخَفْنَ	يُخَفْنَ	–	خَائِفَات	مَخُوفَات

Tabela X - اَلْأَجْوَفُ الْوَاوِيُّ : زَارَ – يَزُورُ – زِيَارَةٌ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt aktivni			Imperfekt pasivni			Imperativ	Particip	
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	زُرْتُ	زِرْتُ	أَزُورُ	أَزُورَ	أَزُرْ	أُزَارُ	أُزَارَ	أُزَرْ	–	–	–
	2.	m	زُرْتَ	زِرْتَ	تَزُورُ	تَزُورَ	تَزُرْ	تُزَارُ	تُزَارَ	تُزَرْ	زُرْ	–	–
	2.	f	زُرْتِ	زِرْتِ	تَزُورِينَ	تَزُورِي	تَزُورِي	تُزَارِينَ	تُزَارِي	تُزَارِي	زُورِي	–	–
	3.	m	زَارَ	زِيرَ	يَزُورُ	يَزُورَ	يَزُرْ	يُزَارُ	يُزَارَ	يُزَرْ	–	زَائِر	مَزُور
	3.	f	زَارَتْ	زِيرَتْ	تَزُورُ	تَزُورَ	تَزُرْ	تُزَارُ	تُزَارَ	تُزَرْ	–	زَائِرَة	مَزُورَة
Dual	2.	c	زُرْتُمَا	زِرْتُمَا	تَزُورَانِ	تَزُورَا	تَزُورَا	تُزَارَانِ	تُزَارَا	تُزَارَا	زُورَا	–	–
	3.	m	زَارَا	زِيرَا	يَزُورَانِ	يَزُورَا	يَزُورَا	يُزَارَانِ	يُزَارَا	يُزَارَا	–	زَائِرَانِ	مَزُورَانِ
	3.	f	زَارَتَا	زِيرَتَا	تَزُورَانِ	تَزُورَا	تَزُورَا	تُزَارَانِ	تُزَارَا	تُزَارَا	–	زَائِرَتَانِ	مَزُورَتَانِ
Plural	1.	c	زُرْنَا	زِرْنَا	نَزُورُ	نَزُورَ	نَزُرْ	نُزَارُ	نُزَارَ	نُزَرْ	–	–	–
	2.	m	زُرْتُمْ	زِرْتُمْ	تَزُورُونَ	تَزُورُوا	تَزُورُوا	تُزَارُونَ	تُزَارُوا	تُزَارُوا	زُورُوا	–	–
	2.	f	زُرْتُنَّ	زِرْتُنَّ	تَزُرْنَ	تَزُرْنَ	تَزُرْنَ	تُزَرْنَ	تُزَرْنَ	تُزَرْنَ	زُرْنَ	–	–
	3.	m	زَارُوا	زِيرُوا	يَزُورُونَ	يَزُورُوا	يَزُورُوا	يُزَارُونَ	يُزَارُوا	يُزَارُوا	–	زَائِرُونَ	مَزُورُونَ
	3.	f	زُرْنَ	زِرْنَ	يَزُرْنَ	يَزُرْنَ	يَزُرْنَ	يُزَرْنَ	يُزَرْنَ	يُزَرْنَ	–	زَائِرَات	مَزُورَات

Tabela XI - اَلأَجْوَفُ الْيَائِيُّ (ـَــِـ) : خَالَ - يَخَالُ - خَيْلٌ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt aktivni			Imperfekt pasivni			Imperativ	Particip	
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	خِلْتُ	خِلْتُ	أَخَالُ	أَخَالَ	أَخَلْ	أُخَالُ	أُخَالَ	أُخَلْ	–	–	–
	2.	m	خِلْتَ	خِلْتَ	تَخَالُ	تَخَالَ	تَخَلْ	تُخَالُ	تُخَالَ	تُخَلْ	خَلْ	–	–
	2.	f	خِلْتِ	خِلْتِ	تَخَالِينَ	تَخَالِي	تَخَالِي	تُخَالِينَ	تُخَالِي	تُخَالِي	خَالِي	–	–
	3.	m	خَالَ	خِيلَ	يَخَالُ	يَخَالَ	يَخَلْ	يُخَالُ	يُخَالَ	يُخَلْ	–	خَائِل	مَخِيل
	3.	f	خَالَتْ	خِيلَتْ	تَخَالُ	تَخَالَ	تَخَلْ	تُخَالُ	تُخَالَ	تُخَلْ	–	خَائِلَة	مَخِيلَة
Dual	2.	c	خِلْتُمَا	خِلْتُمَا	تَخَالاَن	تَخَالاَ	تَخَالاَ	تُخَالاَن	تُخَالاَ	تُخَالاَ	خَالاَ	–	–
	3.	m	خَالاَ	خِيلاَ	يَخَالاَن	يَخَالاَ	يَخَالاَ	يُخَالاَن	يُخَالاَ	يُخَالاَ	–	خَائِلاَن	مَخِيلاَن
	3.	f	خَالَتَا	خِيلَتَا	تَخَالاَن	تَخَالاَ	تَخَالاَ	تُخَالاَن	تُخَالاَ	تُخَالاَ	–	خَائِلَتَان	مَخِيلَتَان
Plural	1.	c	خِلْنَا	خِلْنَا	نَخَالُ	نَخَالَ	نَخَلْ	نُخَالُ	نُخَالَ	نُخَلْ	–	–	–
	2.	m	خِلْتُمْ	خِلْتُمْ	تَخَالُونَ	تَخَالُوا	تَخَالُوا	تُخَالُونَ	تُخَالُوا	تُخَالُوا	خَالُوا	–	–
	2.	f	خِلْتُنَّ	خِلْتُنَّ	تَخَلْنَ	تَخَلْنَ	تَخَلْنَ	تُخَلْنَ	تُخَلْنَ	تُخَلْنَ	خَلْنَ	–	–
	3.	m	خَالُوا	خِيلُوا	يَخَالُونَ	يَخَالُوا	يَخَالُوا	يُخَالُونَ	يُخَالُوا	يُخَالُوا	–	خَائِلُونَ	مَخِيلُونَ
	3.	f	خِلْنَ	خِلْنَ	يَخَلْنَ	يَخَلْنَ	يَخَلْنَ	يُخَلْنَ	يُخَلْنَ	يُخَلْنَ	–	خَائِلاَت	مَخِيلاَت

Tabela XII - اَلْأَجْوَفُ الْيَائِيُّ (ـَـِـ) : عَابَ - يَعِيبُ - عَيْبٌ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt aktivni			Imperfekt pasivni			Imperativ	Particip	
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	عِبْتُ	عُبْتُ	أَعِيبُ	أَعِيبَ	أَعِبْ	أُعَابُ	أُعَابَ	أُعَبْ	–	–	–
	2.	m	عِبْتَ	عُبْتَ	تَعِيبُ	تَعِيبَ	تَعِبْ	تُعَابُ	تُعَابَ	تُعَبْ	عِبْ	–	–
	2.	f	عِبْتِ	عُبْتِ	تَعِيبِينَ	تَعِيبِي	تَعِيبِي	تُعَابِينَ	تُعَابِي	تُعَابِي	عِيبِي	–	–
	3.	m	عَابَ	عِيبَ	يَعِيبُ	يَعِيبَ	يَعِبْ	يُعَابُ	يُعَابَ	يُعَبْ	–	عَائِب	مَعِيب
	3.	f	عَابَتْ	عِيبَتْ	تَعِيبُ	تَعِيبَ	تَعِبْ	تُعَابُ	تُعَابَ	تُعَبْ	–	عَائِبَة	مَعِيبَة
Dual	2.	c	عِبْتُمَا	عُبْتُمَا	تَعِيبَانِ	تَعِيبَا	تَعِيبَا	تُعَابَانِ	تُعَابَا	تُعَابَا	عِيبَا	–	–
	3.	m	عَابَا	عِيبَا	يَعِيبَانِ	يَعِيبَا	يَعِيبَا	يُعَابَانِ	يُعَابَا	يُعَابَا	–	عَائِبَانِ	مَعِيبَانِ
	3.	f	عَابَتَا	عِيبَتَا	تَعِيبَانِ	تَعِيبَا	تَعِيبَا	تُعَابَانِ	تُعَابَا	تُعَابَا	–	عَائِبَتَانِ	مَعِيبَتَانِ
Plural	1.	c	عِبْنَا	عُبْنَا	نَعِيبُ	نَعِيبَ	نَعِبْ	نُعَابُ	نُعَابَ	نُعَبْ	–	–	–
	2.	m	عِبْتُمْ	عُبْتُمْ	تَعِيبُونَ	تَعِيبُوا	تَعِيبُوا	تُعَابُونَ	تُعَابُوا	تُعَابُوا	عِيبُوا	–	–
	2.	f	عِبْتُنَّ	عُبْتُنَّ	تَعِبْنَ	تَعِبْنَ	تَعِبْنَ	تُعَبْنَ	تُعَبْنَ	تُعَبْنَ	عِبْنَ	–	–
	3.	m	عَابُوا	عِيبُوا	يَعِيبُونَ	يَعِيبُوا	يَعِيبُوا	يُعَابُونَ	يُعَابُوا	يُعَابُوا	–	عَائِبُونَ	مَعِيبُونَ
	3.	f	عِبْنَ	عُبْنَ	يَعِبْنَ	يَعِبْنَ	يَعِبْنَ	يُعَبْنَ	يُعَبْنَ	يُعَبْنَ	–	عَائِبَات	مَعِيبَات

Tabela XIII - اَلنَّاقِصُ الْوَاوِيُّ : تَلاَ ـــُ تِلاَوَةٌ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt aktivni			Imperfekt pasivni			Imperativ	Particip	
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	تَلَوْتُ	تُلِيتُ	أَتْلُو	أَتْلُوَ	أَتْلُ	أُتْلَى	أُتْلَى	أُتْلَ	–	–	–
	2.	m	تَلَوْتَ	تُلِيتَ	تَتْلُو	تَتْلُوَ	تَتْلُ	تُتْلَى	تُتْلَى	تُتْلَ	أُتْلُ	–	–
	2.	f	تَلَوْتِ	تُلِيتِ	تَتْلِينَ	تَتْلِي	تَتْلِي	تُتْلَيْنَ	تُتْلَى	تُتْلَيْ	أُتْلِي	–	–
	3.	m	تَلاَ	تُلِيَ	يَتْلُو	يَتْلُوَ	يَتْلُ	يُتْلَى	يُتْلَى	يُتْلَ	–	تَالٍ	مَتْلُوٌّ
	3.	f	تَلَتْ	تُلِيَتْ	تَتْلُو	تَتْلُوَ	تَتْلُ	تُتْلَى	تُتْلَى	تُتْلَ	–	تَالِيَةٌ	مَتْلُوَّةٌ
Dual	2.	c	تَلَوْتُمَا	تُلِيتُمَا	تَتْلُوَانِ	تَتْلُوَا	تَتْلُوَا	تُتْلَيَانِ	تُتْلَيَا	تُتْلَيَا	أُتْلُوَا	–	–
	3.	m	تَلَوَا	تُلِيَا	يَتْلُوَانِ	يَتْلُوَا	يَتْلُوَا	يُتْلَيَانِ	يُتْلَيَا	يُتْلَيَا	–	تَالِيَانِ	مَتْلُوَّانِ
	3.	f	تَلَتَا	تُلِيَتَا	تَتْلُوَانِ	تَتْلُوَا	تَتْلُوَا	تُتْلَيَانِ	تُتْلَيَا	تُتْلَيَا	–	تَالِيَتَانِ	مَتْلُوَّتَانِ
Plural	1.	c	تَلَوْنَا	تُلِينَا	نَتْلُو	نَتْلُوَ	نَتْلُ	نُتْلَى	نُتْلَى	نُتْلَ	–	–	–
	2.	m	تَلَوْتُمْ	تُلِيتُمْ	تَتْلُونَ	تَتْلُوا	تَتْلُوا	تُتْلَوْنَ	تُتْلَوْا	تُتْلَوْا	أُتْلُوا	–	–
	2.	f	تَلَوْتُنَّ	تُلِيتُنَّ	تَتْلُونَ	تَتْلُونَ	تَتْلُونَ	تُتْلَيْنَ	تُتْلَيْنَ	تُتْلَيْنَ	أُتْلُونَ	–	–
	3.	m	تَلَوْا	تُلُوا	يَتْلُونَ	يَتْلُوا	يَتْلُوا	يُتْلَوْنَ	يُتْلَوْا	يُتْلَوْا	–	تَالُونَ	مَتْلُوُّونَ
	3.	f	تَلَوْنَ	تُلِينَ	يَتْلُونَ	يَتْلُونَ	يَتْلُونَ	يُتْلَيْنَ	يُتْلَيْنَ	يُتْلَيْنَ	–	تَالِيَاتٌ	مَتْلُوَّاتٌ

Tabela XIV - اَلنَّاقِصُ الْوَاوِيُّ : سَلِيَ ـ سُلِيَ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt aktivni			Imperfekt pasivni			Imperativ	Particip	
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	سَلِيتُ	سُلِيتُ	أَسْلَى	أَسْلَى	أَسْلَ	أُسْلَى	أُسْلَى	أُسْلَ	–	–	–
	2.	m	سَلِيتَ	سُلِيتَ	تَسْلَى	تَسْلَى	تَسْلَ	تُسْلَى	تُسْلَى	تُسْلَ	اِسْلَ	–	–
	2.	f	سَلِيتِ	سُلِيتِ	تَسْلَيْنَ	تَسْلَى	تَسْلَيْ	تُسْلَيْنَ	تُسْلَى	تُسْلَيْ	اِسْلَيْ	–	–
	3.	m	سَلِيَ	سُلِيَ	يَسْلَى	يَسْلَى	يَسْلَ	يُسْلَى	يُسْلَى	يُسْلَ	–	سَالٍ	مَسْلُوٌّ
	3.	f	سَلِيَتْ	سُلِيَتْ	تَسْلَى	تَسْلَى	تَسْلَ	تُسْلَى	تُسْلَى	تُسْلَ	–	سَالِيَةٌ	مَسْلُوَّةٌ
Dual	2.	c	سَلِيتُمَا	سُلِيتُمَا	تَسْلَيَانِ	تَسْلَيَا	تَسْلَيَا	تُسْلَيَانِ	تُسْلَيَا	تُسْلَيَا	اِسْلَيَا	–	–
	3.	m	سَلِيَا	سُلِيَا	يَسْلَيَانِ	يَسْلَيَا	يَسْلَيَا	يُسْلَيَانِ	يُسْلَيَا	يُسْلَيَا	–	سَالِيَانِ	مَسْلُوَّانِ
	3.	f	سَلِيَتَا	سُلِيَتَا	تَسْلَيَانِ	تَسْلَيَا	تَسْلَيَا	تُسْلَيَانِ	تُسْلَيَا	تُسْلَيَا	–	سَالِيَتَانِ	مَسْلُوَّتَانِ
Plural	1.	c	سَلِينَا	سُلِينَا	نَسْلَى	نَسْلَى	نَسْلَ	نُسْلَى	نُسْلَى	نُسْلَ	–	–	–
	2.	m	سَلِيتُمْ	سُلِيتُمْ	تَسْلَوْنَ	تَسْلَوْا	تَسْلَوْا	تُسْلَوْنَ	تُسْلَوْا	تُسْلَوْا	اِسْلَوْا	–	–
	2.	f	سَلِيتُنَّ	سُلِيتُنَّ	تَسْلَيْنَ	تَسْلَيْنَ	تَسْلَيْنَ	تُسْلَيْنَ	تُسْلَيْنَ	تُسْلَيْنَ	اِسْلَيْنَ	–	–
	3.	m	سَلُوا	سُلُوا	يَسْلَوْنَ	يَسْلَوْا	يَسْلَوْا	يُسْلَوْنَ	يُسْلَوْا	يُسْلَوْا	–	سَالُونَ	مَسْلُوُّونَ
	3.	f	سَلِينَ	سُلِينَ	يَسْلَيْنَ	يَسْلَيْنَ	يَسْلَيْنَ	يُسْلَيْنَ	يُسْلَيْنَ	يُسْلَيْنَ	–	سَالِيَاتٌ	مَسْلُوَّاتٌ

Tabela XV - اَلنَّاقِصُ الْيَائِيُّ : حَكَى ـــ حِكَايَةٌ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt						Imperativ	Particip	
					aktivni			pasivni					
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	حَكَيْتُ	حُكِيتُ	أَحْكِي	أَحْكِيَ	أَحْكِ	أُحْكَى	أُحْكَى	أُحْكَ	–	–	–
	2.	m	حَكَيْتَ	حُكِيتَ	تَحْكِي	تَحْكِيَ	تَحْكِ	تُحْكَى	تُحْكَى	تُحْكَ	اِحْكِ	–	–
	2.	f	حَكَيْتِ	حُكِيتِ	تَحْكِينَ	تَحْكِي	تَحْكِي	تُحْكَيْنَ	تُحْكَيْ	تُحْكَيْ	اِحْكِي	–	–
	3.	m	حَكَى	حُكِيَ	يَحْكِي	يَحْكِيَ	يَحْكِ	يُحْكَى	يُحْكَى	يُحْكَ	–	حَاكٍ	مَحْكِيٌّ
	3.	f	حَكَتْ	حُكِيَتْ	تَحْكِي	تَحْكِيَ	تَحْكِ	تُحْكَى	تُحْكَى	تُحْكَ	–	حَاكِيَةٌ	مَحْكِيَّةٌ
Dual	2.	c	حَكَيْتُمَا	حُكِيتُمَا	تَحْكِيَانِ	تَحْكِيَا	تَحْكِيَا	تُحْكَيَانِ	تُحْكَيَا	تُحْكَيَا	اِحْكِيَا	–	–
	3.	m	حَكَيَا	حُكِيَا	يَحْكِيَانِ	يَحْكِيَا	يَحْكِيَا	يُحْكَيَانِ	يُحْكَيَا	يُحْكَيَا	–	حَاكِيَانِ	مَحْكِيَّانِ
	3.	f	حَكَتَا	حُكِيَتَا	تَحْكِيَانِ	تَحْكِيَا	تَحْكِيَا	تُحْكَيَانِ	تُحْكَيَا	تُحْكَيَا	–	حَاكِيَتَانِ	مَحْكِيَّتَانِ
Plural	1.	c	حَكَيْنَا	حُكِينَا	نَحْكِي	نَحْكِيَ	نَحْكِ	نُحْكَى	نُحْكَى	نُحْكَ	–	–	–
	2.	m	حَكَيْتُمْ	حُكِيتُمْ	تَحْكُونَ	تَحْكُوا	تَحْكُوا	تُحْكَوْنَ	تُحْكَوْا	تُحْكَوْا	اِحْكُوا	–	–
	2.	f	حَكَيْتُنَّ	حُكِيتُنَّ	تَحْكِينَ	تَحْكِينَ	تَحْكِينَ	تُحْكَيْنَ	تُحْكَيْنَ	تُحْكَيْنَ	اِحْكِينَ	–	–
	3.	m	حَكَوْا	حُكُوا	يَحْكُونَ	يَحْكُوا	يَحْكُوا	يُحْكَوْنَ	يُحْكَوْا	يُحْكَوْا	–	حَاكُونَ	مَحْكِيُّونَ
	3.	f	حَكَيْنَ	حُكِينَ	يَحْكِينَ	يَحْكِينَ	يَحْكِينَ	يُحْكَيْنَ	يُحْكَيْنَ	يُحْكَيْنَ	–	حَاكِيَاتٌ	مَحْكِيَّاتٌ

Tabela XVI - اَلنَّاقِصُ الْيَائِيُّ (مَهْمُوزُ الْعَيْنِ) : رَأَى ـــ رَأْيٌ (رُؤْيَةٌ...)

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt						Imperativ	Particip	
					aktivni			pasivni					
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	رَأَيْتُ	رُئِيتُ	أَرَى	أَرَى	أَرَ	أُرَى	أُرَى	أُرَ	–	–	–
	2.	m	رَأَيْتَ	رُئِيتَ	تَرَى	تَرَى	تَرَ	تُرَى	تُرَى	تُرَ	رَ (رَهْ)	–	–
	2.	f	رَأَيْتِ	رُئِيتِ	تَرَيْنَ	تَرَيْ	تَرَيْ	تُرَيْنَ	تُرَيْ	تُرَيْ	رَيْ	–	–
	3.	m	رَأَى	رُئِيَ	يَرَى	يَرَى	يَرَ	يُرَى	يُرَى	يُرَ	–	رَاءٍ	مَرْئِيٌّ
	3.	f	رَأَتْ	رُئِيَتْ	تَرَى	تَرَى	تَرَ	تُرَى	تُرَى	تُرَ	–	رَائِيَةٌ	مَرْئِيَّةٌ
Dual	2.	c	رَأَيْتُمَا	رُئِيتُمَا	تَرَيَانِ	تَرَيَا	تَرَيَا	تُرَيَانِ	تُرَيَا	تُرَيَا	رَيَا	–	–
	3.	m	رَأَيَا	رُئِيَا	يَرَيَانِ	يَرَيَا	يَرَيَا	يُرَيَانِ	يُرَيَا	يُرَيَا	–	رَائِيَانِ	مَرْئِيَّانِ
	3.	f	رَأَتَا	رُئِيَتَا	تَرَيَانِ	تَرَيَا	تَرَيَا	تُرَيَانِ	تُرَيَا	تُرَيَا	–	رَائِيَتَانِ	مَرْئِيَّتَانِ
Plural	1.	c	رَأَيْنَا	رُئِينَا	نَرَى	نَرَى	نَرَ	نُرَى	نُرَى	نُرَ	–	–	–
	2.	m	رَأَيْتُمْ	رُئِيتُمْ	تَرَوْنَ	تَرَوْا	تَرَوْا	تُرَوْنَ	تُرَوْا	تُرَوْا	رَوْا	–	–
	2.	f	رَأَيْتُنَّ	رُئِيتُنَّ	تَرَيْنَ	تَرَيْنَ	تَرَيْنَ	تُرَيْنَ	تُرَيْنَ	تُرَيْنَ	رَيْنَ	–	–
	3.	m	رَأَوْا	رُؤُوا	يَرَوْنَ	يَرَوْا	يَرَوْا	يُرَوْنَ	يُرَوْا	يُرَوْا	–	رَاؤُونَ	مَرْئِيُّونَ
	3.	f	رَأَيْنَ	رُئِينَ	يَرَيْنَ	يَرَيْنَ	يَرَيْنَ	يُرَيْنَ	يُرَيْنَ	يُرَيْنَ	–	رَائِيَاتٌ	مَرْئِيَّاتٌ

Tabela XVII - اَلنَّاقِصُ الْيَائِيُّ (مَهْمُوزُ الْفَاءِ) : أَتَى ـ أَتْيٌ (اِتْيَانٌ...)

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt						Imperativ	Particip	
					aktivni			pasivni					
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	أَتَيْتُ	أُتِيتُ	آتِي	آتِيَ	آتِ	أُوْتَى	أُوْتَى	أُوْتَ	–	–	–
	2.	m	أَتَيْتَ	أُتِيتَ	تَأْتِي	تَأْتِيَ	تَأْتِ	تُؤْتَى	تُؤْتَى	تُؤْتَ	ائْتِ (ايتِ)	–	–
	2.	f	أَتَيْتِ	أُتِيتِ	تَأْتِينَ	تَأْتِي	تَأْتِي	تُؤْتَيْنَ	تُؤْتَى	تُؤْتَيْ	ائْتِي (ايتِي)	–	–
	3.	m	أَتَى	أُتِيَ	يَأْتِي	يَأْتِيَ	يَأْتِ	يُؤْتَى	يُؤْتَى	يُؤْتَ	–	آتٍ	مَأْتِيٌّ
	3.	f	أَتَتْ	أُتِيَتْ	تَأْتِي	تَأْتِيَ	تَأْتِ	تُؤْتَى	تُؤْتَى	تُؤْتَ	–	آتِيَةٌ	مَأْتِيَّةٌ
Dual	2.	c	أَتَيْتُمَا	أُتِيتُمَا	تَأْتِيَانِ	تَأْتِيَا	تَأْتِيَا	تُؤْتَيَانِ	تُؤْتَيَا	تُؤْتَيَا	ائْتِيَا (ايتِيَا)	–	–
	3.	m	أَتَيَا	أُتِيَا	يَأْتِيَانِ	يَأْتِيَا	يَأْتِيَا	يُؤْتَيَانِ	يُؤْتَيَا	يُؤْتَيَا	–	آتِيَانِ	مَأْتِيَّانِ
	3.	f	أَتَتَا	أُتِيَتَا	تَأْتِيَانِ	تَأْتِيَا	تَأْتِيَا	تُؤْتَيَانِ	تُؤْتَيَا	تُؤْتَيَا	–	آتِيَتَانِ	مَأْتِيَّتَانِ
Plural	1.	c	أَتَيْنَا	أُتِينَا	نَأْتِي	نَأْتِيَ	نَأْتِ	نُؤْتَى	نُؤْتَى	نُؤْتَ	–	–	–
	2.	m	أَتَيْتُمْ	أُتِيتُمْ	تَأْتُونَ	تَأْتُوا	تَأْتُوا	تُؤْتَوْنَ	تُؤْتَوْا	تُؤْتَوْا	ائْتُوا (ايتُوا)	–	–
	2.	f	أَتَيْتُنَّ	أُتِيتُنَّ	تَأْتِينَ	تَأْتِينَ	تَأْتِينَ	تُؤْتَيْنَ	تُؤْتَيْنَ	تُؤْتَيْنَ	ائْتِينَ (ايتِينَ)	–	–
	3.	m	أَتَوْا	أُتُوا	يَأْتُونَ	يَأْتُوا	يَأْتُوا	يُؤْتَوْنَ	يُؤْتَوْا	يُؤْتَوْا	–	آتُونَ	مَأْتِيُّونَ
	3.	f	أَتَيْنَ	أُتِينَ	يَأْتِينَ	يَأْتِينَ	يَأْتِينَ	يُؤْتَيْنَ	يُؤْتَيْنَ	يُؤْتَيْنَ	–	آتِيَاتٌ	مَأْتِيَّاتٌ

Tabela XVIII - اَلنَّاقِصُ الْوَاوِيُّ : سَرُوَ ـ سَرْو (سَرَاوَة...)

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt						Imperativ	Particip	
					aktivni			pasivni					
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	سَرُوْتُ	سُرِيتُ	أَسْرُو	أَسْرُوَ	أَسْرُ	أُسْرَى	أُسْرَى	أُسْرَ	–	–	–
	2.	m	سَرُوْتَ	سُرِيتَ	تَسْرُو	تَسْرُوَ	تَسْرُ	تُسْرَى	تُسْرَى	تُسْرَ	أُسْرُ	–	–
	2.	f	سَرُوْتِ	سُرِيتِ	تَسْرِينَ	تَسْرِي	تَسْرِي	تُسْرَيْنَ	تُسْرَى	تُسْرَيْ	أُسْرِي	–	–
	3.	m	سَرُوَ	سُرِيَ	يَسْرُو	يَسْرُوَ	يَسْرُ	يُسْرَى	يُسْرَى	يُسْرَ	–	سَارٍ	مَسْرُوٌّ
	3.	f	سَرُوَتْ	سُرِيَتْ	تَسْرُو	تَسْرُوَ	تَسْرُ	تُسْرَى	تُسْرَى	تُسْرَ	–	سَارِيَةٌ	مَسْرُوَّةٌ
Dual	2.	c	سَرُوْتُمَا	سُرِيتُمَا	تَسْرُوَانِ	تَسْرُوَا	تَسْرُوَا	تُسْرَيَانِ	تُسْرَيَا	تُسْرَيَا	أُسْرُوَا	–	–
	3.	m	سَرُوَا	سُرِيَا	يَسْرُوَانِ	يَسْرُوَا	يَسْرُوَا	يُسْرَيَانِ	يُسْرَيَا	يُسْرَيَا	–	سَارِيَانِ	مَسْرُوَّانِ
	3.	f	سَرُوَتَا	سُرِيَتَا	تَسْرُوَانِ	تَسْرُوَا	تَسْرُوَا	تُسْرَيَانِ	تُسْرَيَا	تُسْرَيَا	–	سَارِيَتَانِ	مَسْرُوَّتَانِ
Plural	1.	c	سَرُوْنَا	سُرِينَا	نَسْرُو	نَسْرُوَ	نَسْرُ	نُسْرَى	نُسْرَى	نُسْرَ	–	–	–
	2.	m	سَرُوْتُمْ	سُرِيتُمْ	تَسْرُونَ	تَسْرُوا	تَسْرُوا	تُسْرَوْنَ	تُسْرَوْا	تُسْرَوْا	أُسْرُوا	–	–
	2.	f	سَرُوْتُنَّ	سُرِيتُنَّ	تَسْرُونَ	تَسْرُونَ	تَسْرُونَ	تُسْرَيْنَ	تُسْرَيْنَ	تُسْرَيْنَ	أُسْرُونَ	–	–
	3.	m	سَرُوا	سُرُوا	يَسْرُونَ	يَسْرُوا	يَسْرُوا	يُسْرَوْنَ	يُسْرَوْا	يُسْرَوْا	–	سَارُونَ	مَسْرُوُّونَ
	3.	f	سَرُوْنَ	سُرِينَ	يَسْرُونَ	يَسْرُونَ	يَسْرُونَ	يُسْرَيْنَ	يُسْرَيْنَ	يُسْرَيْنَ	–	سَارِيَاتٌ	مَسْرُوَّاتٌ

Tabela XIX - اَللَّفِيفُ الْمَقْرُونُ : رَوَى ـ رِوَايَةٌ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt aktivni			Imperfekt pasivni			Imperativ	Particip	
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	رَوَيْتُ	رُوِيتُ	أَرْوِي	أَرْوِيَ	أَرْوِ	أُرْوَى	أُرْوَى	أُرْوَ	—	—	—
	2.	m	رَوَيْتَ	رُوِيتَ	تَرْوِي	تَرْوِيَ	تَرْوِ	تُرْوَى	تُرْوَى	تُرْوَ	ارْوِ	—	—
	2.	f	رَوَيْتِ	رُوِيتِ	تَرْوِينَ	تَرْوِي	تَرْوِي	تُرْوَيْنَ	تُرْوَيْ	تُرْوَيْ	ارْوِي	—	—
	3.	m	رَوَى	رُوِيَ	يَرْوِي	يَرْوِيَ	يَرْوِ	يُرْوَى	يُرْوَى	يُرْوَ	—	رَاوٍ	مَرْوِيٌّ
	3.	f	رَوَتْ	رُوِيَتْ	تَرْوِي	تَرْوِيَ	تَرْوِ	تُرْوَى	تُرْوَى	تُرْوَ	—	رَاوِيَةٌ	مَرْوِيَّةٌ
Dual	2.	c	رَوَيْتُمَا	رُوِيتُمَا	تَرْوِيَانِ	تَرْوِيَا	تَرْوِيَا	تُرْوَيَانِ	تُرْوَيَا	تُرْوَيَا	ارْوِيَا	—	—
	3.	m	رَوَيَا	رُوِيَا	يَرْوِيَانِ	يَرْوِيَا	يَرْوِيَا	يُرْوَيَانِ	يُرْوَيَا	يُرْوَيَا	—	رَاوِيَانِ	مَرْوِيَّانِ
	3.	f	رَوَتَا	رُوِيَتَا	تَرْوِيَانِ	تَرْوِيَا	تَرْوِيَا	تُرْوَيَانِ	تُرْوَيَا	تُرْوَيَا	—	رَاوِيَتَانِ	مَرْوِيَّتَانِ
Plural	1.	c	رَوَيْنَا	رُوِينَا	نَرْوِي	نَرْوِيَ	نَرْوِ	نُرْوَى	نُرْوَى	نُرْوَ	—	—	—
	2.	m	رَوَيْتُمْ	رُوِيتُمْ	تَرْوُونَ	تَرْوُوا	تَرْوُوا	تُرْوَوْنَ	تُرْوَوْا	تُرْوَوْا	ارْوُوا	—	—
	2.	f	رَوَيْتُنَّ	رُوِيتُنَّ	تَرْوِينَ	تَرْوِينَ	تَرْوِينَ	تُرْوَيْنَ	تُرْوَيْنَ	تُرْوَيْنَ	ارْوِينَ	—	—
	3.	m	رَوَوْا	رُوُوا	يَرْوُونَ	يَرْوُوا	يَرْوُوا	يُرْوَوْنَ	يُرْوَوْا	يُرْوَوْا	—	رَاوُونَ ـ رُوَاةٌ	مَرْوِيُّونَ
	3.	f	رَوَيْنَ	رُوِينَ	يَرْوِينَ	يَرْوِينَ	يَرْوِينَ	يُرْوَيْنَ	يُرْوَيْنَ	يُرْوَيْنَ	—	رَاوِيَاتٌ	مَرْوِيَّاتٌ

Tabela XX - اَللَّفِيفُ الْمَفْرُوقُ : وفَى ــ يَفِي ــ وَفَاءٌ

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt						Imperativ	Particip	
					aktivni			pasivni					
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	وَفَيْتُ	وُفِيتُ	أَفِي	أَفِيَ	أَفِ	أُوفَى	أُوفَى	أُوفَ	–	–	–
	2.	m	وَفَيْتَ	وُفِيتَ	تَفِي	تَفِيَ	تَفِ	تُوفَى	تُوفَى	تُوفَ	فِ (فِهْ)	–	–
	2.	f	وَفَيْتِ	وُفِيتِ	تَفِينَ	تَفِي	تَفِي	تُوفَيْنَ	تُوفَى	تُوفَيْ	فِي	–	–
	3.	m	وَفَى	وُفِيَ	يَفِي	يَفِيَ	يَفِ	يُوفَى	يُوفَى	يُوفَ	–	وَافٍ	مَوْفِيٌّ
	3.	f	وَفَتْ	وُفِيَتْ	تَفِي	تَفِيَ	تَفِ	تُوفَى	تُوفَى	تُوفَ	–	وَافِيَة	مَوْفِيَّة
Dual	2.	c	وَفَيْتُمَا	وُفِيتُمَا	تَفِيَانِ	تَفِيَا	تَفِيَا	تُوفَيَانِ	تُوفَيَا	تُوفَيَا	فِيَا	–	–
	3.	m	وَفَيَا	وُفِيَا	يَفِيَانِ	يَفِيَا	يَفِيَا	يُوفَيَانِ	يُوفَيَا	يُوفَيَا	–	وَافِيَانِ	مَوْفِيَّانِ
	3.	f	وَفَتَا	وُفِيَتَا	تَفِيَانِ	تَفِيَا	تَفِيَا	تُوفَيَانِ	تُوفَيَا	تُوفَيَا	–	وَافِيَتَانِ	مَوْفِيَّتَانِ
Plural	1.	c	وَفَيْنَا	وُفِينَا	نَفِي	نَفِيَ	نَفِ	نُوفَى	نُوفَى	نُوفَ	–	–	–
	2.	m	وَفَيْتُمْ	وُفِيتُمْ	تَفُونَ	تَفُوا	تَفُوا	تُوفَوْنَ	تُوفَوْا	تُوفَوْا	فُوا	–	–
	2.	f	وَفَيْتُنَّ	وُفِيتُنَّ	تَفِينَ	تَفِينَ	تَفِينَ	تُوفَيْنَ	تُوفَيْنَ	تُوفَيْنَ	فِينَ	–	–
	3.	m	وَفَوْا	وُفُوا	يَفُونَ	يَفُوا	يَفُوا	يُوفَوْنَ	يُوفَوْا	يُوفَوْا	–	وَافُونَ	مَوْفِيُّونَ
	3.	f	وَفَيْنَ	وُفِينَ	يَفِينَ	يَفِينَ	يَفِينَ	يُوفَيْنَ	يُوفَيْنَ	يُوفَيْنَ	–	وَافِيَات	مَوْفِيَّات

Tabela XXI - اَلْمَزِيدَاتُ – اَلثُّلَاثِيُّ السَّالِمُ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	فَرَّقَ	فُرِّقَ	يُفَرِّقُ	يُفَرَّقُ	فَرِّقْ	مُفَرِّق	مُفَرَّق	تَفْرِيق
III	قَاتَلَ	قُوتِلَ	يُقَاتِلُ	يُقَاتَلُ	قَاتِلْ	مُقَاتِل	مُقَاتَل	مُقَاتَلَة – قِتَال
IV	أَبْعَدَ	أُبْعِدَ	يُبْعِدُ	يُبْعَدُ	أَبْعِدْ	مُبْعِد	مُبْعَد	إِبْعَاد
V	تَصَنَّعَ	تُصُنِّعَ	يَتَصَنَّعُ	يُتَصَنَّعُ	تَصَنَّعْ	مُتَصَنِّع	مُتَصَنَّع	تَصَنُّع
VI	تَرَاسَلَ	تُرُوسِلَ	يَتَرَاسَلُ	يُتَرَاسَلُ	تَرَاسَلْ	مُتَرَاسِل	مُتَرَاسَل	تَرَاسُل
VII	اِنْفَعَلَ	–	يَنْفَعِلُ	–	اِنْفَعِلْ	مُنْفَعِل	–	اِنْفِعَال
VIII	اِشْتَمَلَ	أُشْتُمِلَ	يَشْتَمِلُ	يُشْتَمَلُ	اِشْتَمِلْ	مُشْتَمِل	مُشْتَمَل	اِشْتِمَال
IX	اِحْمَرَّ	–	يَحْمَرُّ	–	اِحْمَرِرْ – اِحْمَرَّ	مُحْمَرّ	–	اِحْمِرَار
X	اِسْتَعْمَلَ	أُسْتُعْمِلَ	يَسْتَعْمِلُ	يُسْتَعْمَلُ	اِسْتَعْمِلْ	مُسْتَعْمِل	مُسْتَعْمَل	اِسْتِعْمَال
XI	اِخْضَارَّ	–	يَخْضَارُّ	–	اِخْضَارِرْ اِخْضَارَّ	مُخْضَارّ	–	اِخْضِيرَار
XII	اِحْدَوْدَبَ	–	يَحْدَوْدِبُ	–	اِحْدَوْدِبْ	مُحْدَوْدِب	–	اِحْدِيدَاب
XIII	اِعْلَوَّدَ	–	يَعْلَوِّدُ	–	اِعْلَوِّدْ	مُعْلَوِّد	–	اِعْلِوَّاد
XIV	اِحْلَنْكَكَ	–	يَحْلَنْكِكُ	–	اِحْلَنْكِكْ	مُحْلَنْكِك	–	اِحْلِنْكَاك
XIV	اِعْلَنْدَى	–	يَعْلَنْدِي	–	اِعْلَنْدِ	مُعْلَنْدٍ	–	اِعْلِنْدَاء

Tabela XXII - اَلْمَزِيدَاتُ : مَهْمُوزُ الْفَاءِ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	أَلَّفَ	أُلِّفَ	يُؤَلِّفُ	يُؤَلَّفُ	أَلِّفْ	مُؤَلَّف	مُؤَلِّف	تَأْلِيف
III	آنَسَ	أُونِسَ	يُؤَانِسُ	يُؤَانَسُ	آنِسْ	مُؤَانَس	مُؤَانِس	مُؤَانَسَة – إِينَاس
IV	آذَنَ	أُوذِنَ	يُؤْذِنُ	يُؤْذَنُ	آذِنْ	مُؤْذَن	مُؤْذِن	إِيذَان
V	تَأَمَّلَ	تُؤُمِّلَ	يَتَأَمَّلُ	يُتَأَمَّلُ	تَأَمَّلْ	مُتَأَمَّل	مُتَأَمِّل	تَأَمُّل
VI	تَآمَرَ	تُؤُومِرَ	يَتَآمَرُ	يُتَآمَرُ	تَآمَرْ	مُتَآمَر	مُتَآمِر	تَآمُر
VII	اِنْأَدَبَ	–	يَنْأَدِبُ	–	اِنْأَدِبْ	مُنْأَدَب	–	اِنْئِدَاب
VIII	اِئْتَمَنَ	أُوْتُمِنَ	يَأْتَمِنُ	يُؤْتَمَنُ	اِئْتَمِنْ	مُؤْتَمَن	مُؤْتَمِن	اِئْتِمَان
IX	–	–	–	–	–	–	–	–
X	اِسْتَأْهَلَ	أُسْتُؤْهِلَ	يَسْتَأْهِلُ	يُسْتَأْهَلُ	اِسْتَأْهِلْ	مُسْتَأْهَل	مُسْتَأْهِل	اِسْتِئْهَال

Tabela XXIII - اَلْمَزِيدَاتُ : مَهْمُوزُ الْعَيْنِ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	لَأَّمَ	لُئِّمَ	يُلَئِّمُ	يُلَأَّمُ	لَئِّمْ	مُلَئِّم	مُلَأَّم	تَلْئِيم
III	سَاءَلَ	سُوئِلَ	يُسَائِلُ	يُسَاءَلُ	سَائِلْ	مُسَائِل	مُسَاءَل	مُسَاءَلَة
IV	أَسْأَمَ	أُسْئِمَ	يُسْئِمُ	يُسْأَمُ	أَسْئِمْ	مُسْئِم	مُسْأَم	إِسْآم
V	تَرَأَّسَ	تُرُئِّسَ	يَتَرَأَّسُ	يُتَرَأَّسُ	تَرَأَّسْ	مُتَرَئِّس	مُتَرَأَّس	تَرَؤُّس
VI	تَفَاءَلَ	تُفُوئِلَ	يَتَفَاءَلُ	يُتَفَاءَلُ	تَفَاءَلْ	مُتَفَائِل	مُتَفَاءَل	تَفَاؤُل
VII	اِنْسَأَفَ	–	يَنْسَئِفُ	–	اِنْسَئِفْ	مُنْسَئِف	–	اِنْسِئَاف
VIII	اِشْتَأَنَ	أُشْتُئِنَ	يَشْتَئِنُ	يُشْتَأَنُ	اِشْتَئِنْ	مُشْتَئِن	مُشْتَأَن	اِشْتِئَان
IX	اِسْأَلَّ	–	يَسْأَلُّ	–	اِسْأَلِلْ – اِسْأَلَّ	مُسْأَلّ	–	اِسْئِلَال
X	اِسْتَيْأَسَ	أُسْتُوئِسَ	يَسْتَيْئِسُ	يُسْتَيْأَسُ	اِسْتَيْئِسْ	مُسْتَيْئِس	مُسْتَيْأَس	اِسْتِيآس

Tabela XXIV - اَلْمَزِيدَاتُ : مَهْمُوزُ اللاَّمِ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	نَبَّأَ	نُبِّئَ	يُنَبِّئُ	يُنَبَّأُ	نَبِّئْ	مُنَبِّئٌ	مُنَبَّأٌ	تَنْبِئَةٌ
III	كَافَأَ	كُوفِئَ	يُكَافِئُ	يُكَافَأُ	كَافِئْ	مُكَافِئٌ	مُكَافَأٌ	مُكَافَأَةٌ
IV	أَبْطَأَ	أُبْطِئَ	يُبْطِئُ	يُبْطَأُ	أَبْطِئْ	مُبْطِئٌ	مُبْطَأٌ	إِبْطَاءٌ
V	تَجَزَّأَ	تُجُزِّئَ	يَتَجَزَّأُ	يُتَجَزَّأُ	تَجَزَّأْ	مُتَجَزِّئٌ	مُتَجَزَّأٌ	تَجَزُّؤٌ
VI	تَدَارَأَ	تُدُورِئَ	يَتَدَارَأُ	يُتَدَارَأُ	تَدَارَأْ	مُتَدَارِئٌ	مُتَدَارَأٌ	تَدَارُؤٌ
VII	اِنْسَبَأَ	–	يَنْسَبِئُ	–	اِنْسَبِئْ	مُنْسَبِئٌ	–	اِنْسِبَاءٌ
VIII	اِكْتَلَأَ	اُكْتُلِئَ	يَكْتَلِئُ	يُكْتَلَأُ	اِكْتَلِئْ	مُكْتَلِئٌ	مُكْتَلَأٌ	اِكْتِلَاءٌ
IX	اِمْلَأَّ	–	يَمْلَأُّ	–	اِمْلَأَّ – اِمْلَئِي	مُمْلَأٌّ	–	اِمْلِئَاءٌ
X	اِسْتَنْشَأَ	اُسْتُنْشِئَ	يَسْتَنْشِئُ	يُسْتَنْشَأُ	اِسْتَنْشِئْ	مُسْتَنْشِئٌ	مُسْتَنْشَأٌ	اِسْتِنْشَاءٌ

Tabela XXV - اَلْمَزِيدَاتُ : اَلْمُضَاعَفُ (ـَـُـ)

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	شَدَّدَ	شُدِّدَ	يُشَدِّدُ	يُشَدَّدُ	شَدِّدْ	مُشَدَّد	مُشَدِّد	تَشْدِيد
III	مَادَّ	مُودَّ	يُمَادُّ	يُمَادُّ	مَادِدْ – مَادَّ	مُمَادّ	مُمَادّ	مُمَادَّة
IV	أَسَرَّ	أُسِرَّ	يُسِرُّ	يُسَرُّ	أَسْرِرْ – أَسِرَّ	مُسَرّ	مُسِرّ	إِسْرَار
V	تَبَدَّدَ	تُبُدِّدَ	يَتَبَدَّدُ	يُتَبَدَّدُ	تَبَدَّدْ	مُتَبَدَّد	مُتَبَدِّد	تَبَدُّد
VI	تَحَاجَّ	تُحُوجَّ	يَتَحَاجُّ	يُتَحَاجُّ	تَحَاجَجْ – تَحَاجَّ	مُتَحَاجّ	مُتَحَاجّ	تَحَاجّ
VII	اِنْجَرَّ	–	يَنْجَرُّ	–	اِنْجَرِرْ – اِنْجَرَّ	مُنْجَرّ	–	اِنْجِرَار
VIII	اِشْتَقَّ	اُشْتُقَّ	يَشْتَقُّ	يُشْتَقُّ	اِشْتَقِقْ – اِشْتَقَّ	مُشْتَقّ	مُشْتَقّ	اِشْتِقَاق
IX	–	–	–	–	–	–	–	–
X	اِسْتَمَرَّ	اُسْتُمِرَّ	يَسْتَمِرُّ	يُسْتَمَرُّ	اِسْتَمْرِرْ – اِسْتَمِرَّ	مُسْتَمَرّ	مُسْتَمِرّ	اِسْتِمْرَار

Tabela XXVI - اَلْمَزِيدَاتُ : اَلْمُضَاعَفُ (ـَـِـ)

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	قَلَّلَ	قُلِّلَ	يُقَلِّلُ	يُقَلَّلُ	قَلِّلْ	مُقَلِّل	مُقَلَّل	تَقْلِيل
III	قَارَّ	قُورَّ	يُقَارُّ	يُقَارُّ	قَارِرْ – قَارِّ	مُقَارّ	مُقَارّ	مُقَارَّة
IV	أَفَزَّ	أُفِزَّ	يُفِزُّ	يُفَزُّ	أَفْزِزْ – أَفِزَّ	مُفِزّ	مُفَزّ	إِفْزَاز
V	تَكَلَّلَ	تُكُلِّلَ	يَتَكَلَّلُ	يُتَكَلَّلُ	تَكَلَّلْ	مُتَكَلِّل	مُتَكَلَّل	تَكَلُّل
VI	تَحَابَّ	تُحُوبَّ	يَتَحَابُّ	يُتَحَابُّ	تَحَابَبْ – تَحَابَّ	مُتَحَابّ	مُتَحَابّ	تَحَابّ
VII	اِنْدَقَّ	–	يَنْدَقُّ	–	اِنْدَقِقْ – اِنْدَقَّ	مُنْدَقّ	–	اِنْدِقَاق
VIII	اِفْتَرَّ	أُفْتُرَّ	يَفْتَرُّ	يُفْتَرُّ	اِفْتَرِرْ – اِفْتَرِّ	مُفْتَرّ	مُفْتَرّ	اِفْتِرَار
IX	–	–	–	–	–	–	–	–
X	اِسْتَحَقَّ	أُسْتُحِقَّ	يَسْتَحِقُّ	يُسْتَحَقُّ	اِسْتَحْقِقْ –	مُسْتَحِقّ	مُسْتَحَقّ	اِسْتِحْقَاق

Tabela XXVII - اَلْمَزِيدَاتُ : اَلْمِثَالُ الْوَاوِيُّ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	وَبَّخَ	وُبِّخَ	يُوَبِّخُ	يُوَبَّخُ	وَبِّخْ	مُوَبِّخ	مُوَبَّخ	تَوْبِيخ
III	وَاجَهَ	وُوجِهَ	يُوَاجِهُ	يُوَاجَهُ	وَاجِهْ	مُوَاجِه	مُوَاجَه	مُوَاجَهَة
IV	أَوْرَدَ	أُورِدَ	يُورِدُ	يُورَدُ	أَوْرِدْ	مُورِد	مُورَد	إِيرَاد
V	تَوَزَّعَ	تُوُزِّعَ	يَتَوَزَّعُ	يُتَوَزَّعُ	تَوَزَّعْ	مُتَوَزِّع	مُتَوَزَّع	تَوَزُّع
VI	تَوَازَنَ	تُوُوزِنَ	يَتَوَازَنُ	يُتَوَازَنُ	تَوَازَنْ	مُتَوَازِن	مُتَوَازَن	تَوَازُن
VII	–	–	–	–	–	–	–	–
VIII	اِتَّصَلَ	أُتُّصِلَ	يَتَّصِلُ	يُتَّصَلُ	اِتَّصِلْ	مُتَّصِل	مُتَّصَل	اِتِّصَال
IX	–	–	–	–	–	–	–	–
X	اِسْتَوْضَحَ	أُسْتُوضِحَ	يَسْتَوْضِحُ	يُسْتَوْضَحُ	اِسْتَوْضِحْ	مُسْتَوْضِح	مُسْتَوْضَح	اِسْتِيضَاح

Tabela XXVIII - اَلْمَزِيدَاتُ : اَلْمِثَالُ الْيَائِيُّ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	يَقَّظَ	يُقِّظَ	يُيَقِّظُ	يُيَقَّظُ	يَقِّظْ	مُيَقِّظ	مُيَقَّظ	تَيْقِيظ
III	يَاوَمَ	يُووِمَ	يُيَاوِمُ	يُيَاوَمُ	يَاوِمْ	مُيَاوِم	مُيَاوَم	مُيَاوَمَة
IV	أَيْتَمَ	أُوتِمَ	يُوتِمُ	يُوتَمُ	أَيْتِمْ	مُوتِم	مُوتَم	إِيتَام
V	تَيَمَّمَ	تُيُمِّمَ	يَتَيَمَّمُ	يُتَيَمَّمُ	تَيَمَّمْ	مُتَيَمِّم	مُتَيَمَّم	تَيَمُّم
VI	تَيَامَنَ	تُيُومِنَ	يَتَيَامَنُ	يُتَيَامَنُ	تَيَامَنْ	مُتَيَامِن	مُتَيَامَن	تَيَامُن
VII	–	–	–	–	–	–	–	–
VIII	اِتَّسَرَ – اِيتَسَرَ	أُتُّسِرَ	يَتَّسِرُ	يُتَّسَرُ	اِتَّسِرْ	مُتَّسِر	مُتَّسَر	اِتِّسَار
IX	–	–	–	–	–	–	–	–
X	اِسْتَيْقَنَ	أُسْتُوقِنَ	يَسْتَيْقِنُ	يُسْتَيْقَنُ	اِسْتَيْقِنْ	مُسْتَيْقِن	مُسْتَيْقَن	اِسْتِيقَان

Tabela XXIX - اَلْمَزِيدَاتُ : اَلأَجْوَفُ الْوَاوِيُّ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	بَوَّبَ	بُوِّبَ	يُبَوِّبُ	يُبَوَّبُ	بَوِّبْ	مُبَوَّب	مُبَوِّب	تَبْوِيب
III	نَاوَلَ	نُووِلَ	يُنَاوِلُ	يُنَاوَلُ	نَاوِلْ	مُنَاوَل	مُنَاوِل	مُنَاوَلَة
IV	أَقَامَ	أُقِيمَ	يُقِيمُ	يُقَامُ	أَقِمْ	مُقَام	مُقِيم	إِقَامَة
V	تَقَوَّلَ	تُقُوِّلَ	يَتَقَوَّلُ	يُتَقَوَّلُ	تَقَوَّلْ	مُتَقَوَّل	مُتَقَوِّل	تَقَوُّل
VI	تَزَاوَجَ	تُزُووِجَ	يَتَزَاوَجُ	يُتَزَاوَجُ	تَزَاوَجْ	مُتَزَاوَج	مُتَزَاوِج	تَزَاوُج
VII	اِنْهَارَ	اُنْهِيرَ	يَنْهَارُ	يُنْهَارُ	اِنْهَرْ	مُنْهَار	مُنْهَار	اِنْهِيَار
VIII	اِقْتَادَ	اُقْتِيدَ	يَقْتَادُ	يُقْتَادُ	اِقْتَدْ	مُقْتَاد	مُقْتَاد	اِقْتِيَاد
IX	–	–		–	–	–	–	–
X	اِسْتَجَادَ	اُسْتُجِيدَ	يَسْتَجِيدُ	يُسْتَجَادُ	اِسْتَجِدْ	مُسْتَجَاد	مُسْتَجِيد	اِسْتِجَادَة

Tabela XXX - اَلْمَزِيدَاتُ : اَلأَجْوَفُ الْيَائِيُّ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	بَيَّنَ	بُيِّنَ	يُبَيِّنُ	يُبَيَّنُ	بَيِّنْ	مُبَيَّن	مُبَيِّن	تَبْيِين
III	حَايَدَ	حُويِدَ	يُحَايِدُ	يُحَايَدُ	حَايِدْ	مُحَايَد	مُحَايِد	مُحَايَدَة
IV	أَدَانَ	أُدِينَ	يُدِينُ	يُدَانُ	أَدِنْ	مُدَان	مُدِين	إِدَانَة
V	تَزَيَّنَ	تُزُيِّنَ	يَتَزَيَّنُ	يُتَزَيَّنُ	تَزَيَّنْ	مُتَزَيَّن	مُتَزَيِّن	تَزَيُّن
VI	تَصَايَحَ	تُصُويِحَ	يَتَصَايَحُ	يُتَصَايَحُ	تَصَايَحْ	مُتَصَايَح	مُتَصَايِح	تَصَايُح
VII	اِنْسَاحَ	–	يَنْسَاحُ	–	اِنْسَحْ	–	مُنْسَاح	اِنْسِيَاح
VIII	اِعْتَاشَ	أُعْتِيشَ	يَعْتَاشُ	يُعْتَاشُ	اِعْتَشْ	مُعْتَاش	مُعْتَاش	اِعْتِيَاش
IX	–	–	–	–	–	–	–	–
X	اِسْتَفَادَ	أُسْتُفِيدَ	يَسْتَفِيدُ	يُسْتَفَادُ	اِسْتَفِدْ	مُسْتَفَاد	مُسْتَفِيد	اِسْتِفَادَة

Tabela XXXI - اَلْمَزِيدَاتُ : اَلنَّاقِصُ الْوَاوِيُّ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	خَلَّى	خُلِّيَ	يُخَلِّي	يُخَلَّى	خَلِّ	مُخَلٍّ	مُخَلًّى	تَخْلِيَة
III	دَانَى	دُونِيَ	يُدَانِي	يُدَانَى	دَانِ	مُدَانٍ	مُدَانًى	مُدَانَاة
IV	أَبْدَى	أُبْدِيَ	يُبْدِي	يُبْدَى	أَبْدِ	مُبْدٍ	مُبْدًى	إِبْدَاء
V	تَرَبَّى	تُرُبِّيَ	يَتَرَبَّى	يُتَرَبَّى	تَرَبَّ	مُتَرَبٍّ	مُتَرَبًّى	تَرَبٍّ
VI	تَسَامَى	تُسُومِيَ	يَتَسَامَى	يُتَسَامَى	تَسَامَ	مُتَسَامٍ	مُتَسَامًى	تَسَامٍ
VII	اِنْعَدَى	–	يَنْعَدِي	–	اِنْعَدِ	مُنْعَدٍ	–	اِنْعِدَاء
VIII	اِنْتَجَى	أُنْتُجِيَ	يَنْتَجِي	يُنْتَجَى	اِنْتَجِ	مُنْتَجٍ	مُنْتَجًى	اِنْتِجَاء
IX	–	–	–	–	–	–	–	–
X	اِسْتَعْفَى	أُسْتُعْفِيَ	يَسْتَعْفِي	يُسْتَعْفَى	اِسْتَعْفِ	مُسْتَعْفٍ	مُسْتَعْفًى	اِسْتِعْفَاء

Tabela XXXII - اَلْمَزِيدَاتُ : اَلنَّاقِصُ الْيَائِيُّ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	خَشَّى	خُشِّيَ	يُخَشِّي	يُخَشَّى	خَشِّ	مُخَشٍّ	مُخَشًّى	تَخْشِيَة
III	جَارَى	جُورِيَ	يُجَارِي	يُجَارَى	جَارِ	مُجَارٍ	مُجَارًى	مُجَارَاة
IV	أَسْقَى	أُسْقِيَ	يُسْقِي	يُسْقَى	أَسْقِ	مُسْقٍ	مُسْقًى	إِسْقَاء
V	تَغَنَّى	تُغُنِّيَ	يَتَغَنَّى	يُتَغَنَّى	تَغَنَّ	مُتَغَنٍّ	مُتَغَنًّى	تَغَنٍّ
VI	تَرَامَى	تُرُومِيَ	يَتَرَامَى	يُتَرَامَى	تَرَامَ	مُتَرَامٍ	مُتَرَامًى	تَرَامٍ
VII	اِنْقَضَى	–	يَنْقَضِي	–	اِنْقَضِ	مُنْقَضٍ	–	اِنْقِضَاء
VIII	اِجْتَبَى	أُجْتُبِيَ	يَجْتَبِي	يُجْتَبَى	اِجْتَبِ	مُجْتَبٍ	مُجْتَبًى	اِجْتِبَاء
IX	–	–	–	–	–	–	–	–
X	اِسْتَهْدَى	أُسْتُهْدِيَ	يَسْتَهْدِي	يُسْتَهْدَى	اِسْتَهْدِ	مُسْتَهْدٍ	مُسْتَهْدًى	اِسْتِهْدَاء

Tabela XXXIII - اَلْمَزِيدَاتُ : اَللَّفِيفُ الْمَقْرُونُ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	دَوَّى	دُوِّيَ	يُدَوِّي	يُدَوَّى	دَوِّ	مُدَوٍّ	مُدَوًّى	تَدْوِيَة
III	عَاوَى	عُووِيَ	يُعَاوِي	يُعَاوَى	عَاوِ	مُعَاوٍ	مُعَاوًى	مُعَاوَاة
IV	أَثْوَى	أُثْوِيَ	يُثْوِي	يُثْوَى	أَثْوِ	مُثْوٍ	مُثْوًى	إِثْوَاء
V	تَرَوَّى	تُرُوِّيَ	يَتَرَوَّى	يُتَرَوَّى	تَرَوَّ	مُتَرَوٍّ	مُتَرَوًّى	تَرَوٍّ
VI	تَهَاوَى	تُهُووِيَ	يَتَهَاوَى	يُتَهَاوَى	تَهَاوَ	مُتَهَاوٍ	مُتَهَاوًى	تَهَاوٍ
VII	اِنْزَوَى	—	يَنْزَوِي	—	اِنْزَوِ	مُنْزَوٍ	—	اِنْزِوَاء
VIII	اِحْتَوَى	أُحْتُوِيَ	يَحْتَوِي	يُحْتَوَى	اِحْتَوِ	مُحْتَوٍ	مُحْتَوًى	اِحْتِوَاء
IX	—	—	—	—	—	—	—	—
X	اِسْتَغْوَى	أُسْتُغْوِيَ	يَسْتَغْوِي	يُسْتَغْوَى	اِسْتَغْوِ	مُسْتَغْوٍ	مُسْتَغْوًى	اِسْتِغْوَاء

Tabela XXXIV - اَلْمَزِيدَاتُ : اَللَّفِيفُ الْمَفْرُوقُ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	وَشَّى	وُشِّيَ	يُوَشِّي	يُوَشَّى	وَشِّ	مُوَشٍّ	مُوَشًّى	تَوْشِيَة
III	وَارَى	وُورِيَ	يُوَارِي	يُوَارَى	وَارِ	مُوَارٍ	مُوَارًى	مُوَارَاة
IV	أَوْصَى	أُوصِيَ	يُوصِي	يُوصَى	أَوْصِ	مُوصٍ	مُوصًى	إِيصَاء
V	تَوَفَّى	تُوُفِّيَ	يَتَوَفَّى	يُتَوَفَّى	تَوَفَّ	مُتَوَفٍّ	مُتَوَفًّى	تَوَفٍّ
VI	تَوَازَى	تُوُوزِيَ	يَتَوَازَى	يُتَوَازَى	تَوَازَ	مُتَوَازٍ	مُتَوَازًى	تَوَازٍ
VII	–	–	–	–	–	–	–	–
VIII	اِتَّقَى	اُتُّقِيَ	يَتَّقِي	يُتَّقَى	اِتَّقِ	مُتَّقٍ	مُتَّقًى	اِتِّقَاء
IX	–	–	–	–	–	–	–	–
X	اِسْتَوْحَى	اُسْتُوحِيَ	يَسْتَوْحِي	يُسْتَوْحَى	اِسْتَوْحِ	مُسْتَوْحٍ	مُسْتَوْحًى	اِسْتِيحَاء

Tabela XXXV - اَلْمَزِيدَاتُ مِنَ الثُّلاَثِيِّ : بَابُ دَحْرَجَ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
I	زَوْغَلَ	زُوغِلَ	يُزَوْغِلُ	يُزَوْغَلُ	زَوْغِلْ	مُزَوْغِل	مُزَوْغَل	زَوْغَلَة – زِيغَال
II	سَيْطَرَ	سُوطِرَ	يُسَيْطِرُ	يُسَيْطَرُ	سَيْطِرْ	مُسَيْطِر	مُسَيْطَر	سَيْطَرَة
II	زَحْوَلَ	زُحْوِلَ	يُزَحْوِلُ	يُزَحْوَلُ	زَحْوِلْ	مُزَحْوِل	مُزَحْوَل	زَحْوَلَة – زِحْوَال
IV	طَرْيَمَ	–	يُطَرْيِمُ	–	طَرْيِمْ	مُطَرْيِم	–	طَرْيَمَة – طِرْيَام
V	شَمْلَلَ	شُمْلِلَ	يُشَمْلِلُ	يُشَمْلَلُ	شَمْلِلْ	مُشَمْلِل	مُشَمْلَل	شَمْلَلَة – شِمْلاَل
VI	سَلْقَى	سُلْقِيَ	يُسَلْقِي	يُسَلْقَى	سَلْقِ	مُسَلْقٍ	مُسَلْقًى	سَلْقَيَة – سِلْقَاء

اَلْمَزِيدَاتُ مِنَ الثُّلاَثِيِّ : بَابُ تَدَحْرَجَ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
I	تَرَعْدَدَ	–	يَتَرَعْدَدُ	–	تَرَعْدَدْ	مُتَرَعْدِد	–	تَرَعْدُد
II	تَرَوْبَصَ	–	يَتَرَوْبَصُ	–	تَرَوْبَصْ	مُتَرَوْبِص	–	تَرَوْبُص
III	تَفَيْلَقَ	–	يَتَفَيْلَقُ	–	تَفَيْلَقْ	مُتَفَيْلِق	–	تَفَيْلُق
IV	تَرَهْوَكَ	–	يَتَرَهْوَكُ	–	تَرَهْوَكْ	مُتَرَهْوِك	–	تَرَهْوُك
V	تَسَلْقَى	–	يَتَسَلْقَى	–	تَسَلْقَ	مُتَسَلْقٍ	–	تَسَلْقٍ

Tabela XXXVI - اَلرُّبَاعِيُّ الْمُجَرَّدُ : دَحْرَجَ – يُدَحْرِجُ – دَحْرَجَةٌ (دِحْرَاجٌ)

Broj	Lice	Rod	Perfekt		Imperfekt						Imperativ	Particip	
					aktivni			pasivni					
			akt.	pas.	ind.	konj.	apok.	ind.	konj.	apok.	akt.	akt.	pas.
Singular	1.	c	دَحْرَجْتُ	دُحْرِجْتُ	أُدَحْرِجُ	أُدَحْرِجَ	أُدَحْرِجْ	أُدَحْرَجُ	أُدَحْرَجَ	أُدَحْرَجْ	–	–	–
	2.	m	دَحْرَجْتَ	دُحْرِجْتَ	تُدَحْرِجُ	تُدَحْرِجَ	تُدَحْرِجْ	تُدَحْرَجُ	تُدَحْرَجَ	تُدَحْرَجْ	دَحْرِجْ	–	–
	2.	f	دَحْرَجْتِ	دُحْرِجْتِ	تُدَحْرِجِينَ	تُدَحْرِجِي	تُدَحْرِجِي	تُدَحْرَجِينَ	تُدَحْرَجِي	تُدَحْرَجِي	دَحْرِجِي	–	–
	3.	m	دَحْرَجَ	دُحْرِجَ	يُدَحْرِجُ	يُدَحْرِجَ	يُدَحْرِجْ	يُدَحْرَجُ	يُدَحْرَجَ	يُدَحْرَجْ	–	مُدَحْرِجٌ	مُدَحْرَجٌ
	3.	f	دَحْرَجَتْ	دُحْرِجَتْ	تُدَحْرِجُ	تُدَحْرِجَ	تُدَحْرِجْ	تُدَحْرَجُ	تُدَحْرَجَ	تُدَحْرَجْ	–	مُدَحْرِجَةٌ	مُدَحْرَجَةٌ
Dual	2.	c	دَحْرَجْتُمَا	دُحْرِجْتُمَا	تُدَحْرِجَانِ	تُدَحْرِجَا	تُدَحْرِجَا	تُدَحْرَجَانِ	تُدَحْرَجَا	تُدَحْرَجَا	دَحْرِجَا	–	–
	3.	m	دَحْرَجَا	دُحْرِجَا	يُدَحْرِجَانِ	يُدَحْرِجَا	يُدَحْرِجَا	يُدَحْرَجَانِ	يُدَحْرَجَا	يُدَحْرَجَا	–	مُدَحْرِجَانِ	مُدَحْرَجَانِ
	3.	f	دَحْرَجَتَا	دُحْرِجَتَا	تُدَحْرِجَانِ	تُدَحْرِجَا	تُدَحْرِجَا	تُدَحْرَجَانِ	تُدَحْرَجَا	تُدَحْرَجَا	–	مُدَحْرِجَتَانِ	مُدَحْرَجَتَانِ
Plural	1.	c	دَحْرَجْنَا	دُحْرِجْنَا	نُدَحْرِجُ	نُدَحْرِجَ	نُدَحْرِجْ	نُدَحْرَجُ	نُدَحْرَجَ	نُدَحْرَجْ	–	–	–
	2.	m	دَحْرَجْتُمْ	دُحْرِجْتُمْ	تُدَحْرِجُونَ	تُدَحْرِجُوا	تُدَحْرِجُوا	تُدَحْرَجُونَ	تُدَحْرَجُوا	تُدَحْرَجُوا	دَحْرِجُوا	–	–
	2.	f	دَحْرَجْتُنَّ	دُحْرِجْتُنَّ	تُدَحْرِجْنَ	تُدَحْرِجْنَ	تُدَحْرِجْنَ	تُدَحْرَجْنَ	تُدَحْرَجْنَ	تُدَحْرَجْنَ	دَحْرِجْنَ	–	–
	3.	m	دَحْرَجُوا	دُحْرِجُوا	يُدَحْرِجُونَ	يُدَحْرِجُوا	يُدَحْرِجُوا	يُدَحْرَجُونَ	يُدَحْرَجُوا	يُدَحْرَجُوا	–	مُدَحْرِجُونَ	مُدَحْرَجُونَ
	3.	f	دَحْرَجْنَ	دُحْرِجْنَ	يُدَحْرِجْنَ	يُدَحْرِجْنَ	يُدَحْرِجْنَ	يُدَحْرَجْنَ	يُدَحْرَجْنَ	يُدَحْرَجْنَ	–	مُدَحْرِجَاتٌ	مُدَحْرَجَاتٌ

Tabela XXXVII - اَلرُّبَاعِيُّ الْمَزِيدُ

	Perfekt		Imperfekt		Imperativ	Particip		Infinitiv
	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	pasiv	aktiv	akt. i pasiv
II	تَدَحْرَجَ	تُدُحْرِجَ	يَتَدَحْرَجُ	يُتَدَحْرَجُ	تَدَحْرَجْ	مُتَدَحْرِج	مُتَدَحْرَج	تَدَحْرُج
III	اِفْرَنْقَعَ	اُفْرُنْقِعَ	يَفْرَنْقِعُ	يُفْرَنْقَعُ	اِفْرَنْقِعْ	مُفْرَنْقِع	مُفْرَنْقَع	اِفْرِنْقَاء
IV	اِضْمَحَلَّ	اُضْمُحِلَّ	يَضْمَحِلُّ	يُضْمَحَلُّ	اِضْمَحْلِلْ	مُضْمَحِل	مُضْمَحَلّ	اِضْمِحْلاَل

SINTAKSA عِلْمُ ٱلنَّحْوِ [1]

Uvodna riječ

Sintaksa je, uz morfologiju, jedna od osnovnih disciplina gramatike. Ona se bavi upotrebom i međusobnim slaganjem svih vrsta riječi (imena, glagola, čestica) u sastavu rečenice. Ta upotreba se odnosi na njihove oblike (padeže, poredbene stepene, glagolska vremena i načine itd.), te na funkciju pomoćnih riječi pri tom (prijedloga, veznika i drugih čestica). Sintaksa razmatra glavne (subjekt, predikat i sporedne dijelove rečenice (atribut, objekt, priloške oznake i dr.). Kod glagola se razlikuju još i osobitosti njihovih raznih vrsta (kao što su, npr.: prelazni, neprelazni, povratni, pasivni, pomoćni itd.), te njihove temporalne i modalne vrijednosti.

Osim analize sastavnih dijelova rečenice, sintaksa proučava sve vrste rečenica, dijeleći ih na proste i složene, te dalje na njihove određene podvrste, u svakoj od tih dviju obuhvatnih skupina.

Osnovni sintaksički element rečenice, njena samostalna strukturna jedinica, naziva se sintagma. Ona može biti samo jedna riječ, ali i više njih, po značenju međusobno usko povezanih, a ona je nekada i čitava rečenica. Složene sintagme, pak, nedjeljive su dalje na manje sintaksičke jedinice. Pored svoje semantičko-sintaksičke funkcije, sintagma je nekad i fonetska, odn. akcenatska ili, pak, intonacijsko-ritmička jedinica u rečenici.

Kad je sintagma sintaksički međusobno povezan skup riječi, svaki njen član svoj pravi smisao dobija tek u određenoj gramatičkoj konstrukciji, pa tada on postaje skupom, takoreći, međusobno organski povezanih riječi. Ti skupovi mogu biti vezani uz pojedine dijelove rečenice (subjekt, predikat, objekt, atribut i dr.).

---

1) Naziv: عِلْمُ النَّحْوِ ili samo اَلنَّحْوُ je uobičajen termin za ovaj dio gramatike, a nekad i za gramatiku u cjelini. Dr. Maḥmūd Si'rān, u djelu: 'Ilmu-l-luġati (Misr 1962), sintaksu naziva (str. 245, te u glosaru str. 409); اَلنَّظْمُ ili اَلتَّنْظِيمُ, odn. نَظْمُ (تَنْظِيمُ) الكَلَامِ.

Sintagme, pak, bile one proste ili složene, stoje u raznim međusobnim odnosima u rečenici, kao što su to, npr.: predikacija, atribucija, apozicija, aneksija, koordinacija, subordinacija i dr. O svima njima, kao i navedenim pitanjima iz domena sintakse arapskog književnog jezika, bit će govora u njima odgovarajućim odjeljcima u toku ovoga rada.[2] Razmatrat ćemo ih najprije redom u vezi sa sintaksom temeljnih vrsta riječi: imena, glagola i čestica, pojedinačno, u njihovim određenim oblicima, a zatim posebno, kao cjeline, u sklopu raznih vrsta rečenica, u posljednjem dijelu ovoga rada.

SINTAKSA IMENA

Da bi se imena mogla razmotriti u odnosu na njihovu sintaksičku upotrebu, nužno ih je podijeliti u tome smislu. To je, međutim, već učinjeno u morfologiji, istina, prvenstveno s obzirom na njihove oblike, ali ujedno i zbog njihovih posebnih sintaksičkih funkcija u sastavu rečenice. Tu su imena podijeljena na šest kategorija, naime na: 1) imenice, 2) pridjeve, 3) brojeve, te na zamjenice, i to: 4) lične, 5) pokazne i 6) odnosne. Svako od njih ima svoju specifičnu ulogu u sintaksi, ali ona imaju i neke zajedničke, istovrsne funkcije, kada služe kao pojedini dijelovi rečenice. Osim toga, postoji pojava tzv. transmutacije (ili transpozicije)[3] tj. tada jedna određena vrsta imena vrši funkciju druge vrste riječi (npr. priloga, prijedloga i dr.). S obzirom na svoju raznoliku upotrebu u sintaksi, imena se mogu promatrati iz raznih aspekata, pa ih usljed toga možemo i dijeliti na određene grupe, na osnovu onog što ih veže međusobno, u svakoj pojedinoj od njih. Takva jedna podjela imena izvršena je na osnovu kategorije određenosti odn. neodređenosti, od čega, u izvjesnom smislu, zavisi funkcija dotičnih imena u sklopu rečenice.

Određeno i neodređeno ime[4] اَلْمَعْرِفَةُ وَالنَّكِرَةُ

Kategorija određenosti (determinacije - اَلتَّعْرِيفُ), odn. neodređenosti (indeterminacije - اَلتَّنْكِيرُ) je okolnost, kad je neko (ili nešto) o kome je riječ,

2) O sintagmi i sintaksi pogledati u djelu: Rikard Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb 1969, dio II, str. 382-385 odn. 386-388 (pod te dvije natuknice).

3) Od te dvije pojave, pod istim nazivima, vidjeti kod R. Simeona, op. cit., II, str. 632.

4) Ta imena kratko su obrađena u djelu: Gramatika arapskog jezika ... II dio: Sintaksa i čitanka sa rječnikom. Napisali: Dr. Šaćir Sikirić, Muhamed Pašić i Mehmed Handžić, Sarajevo 1936, str. 7-13.

u izvjesnom smislu poznat ili nije, tj. pojmovno manje - više određen ili, pak, neodređen. Neka imena su prema tome, već po samom svom pojmu određena, a to su: 1) vlastita imena, te: 2) lične, 3) pokazne i 4) odnosne zamjenice. Neka, međutim, od tih imena, već prema slučaju, mogu biti i jedno i drugo. Da bi ona postala određena, moraju: 5) dobiti određeni član, 6) biti u genitivnoj vezi, ili, pak, 7) stajati u formi koja služi za dozivanje nekog (ili nečeg) određenog.

U slijedećem razmatranju ove pojave, obratit će se pažnja na slučajeve kada su te vrste imena određene, u sedam odvojenih odjeljaka, naravno, u vezi s njihovim pojedinačnim sintaksičkim osobitostima u ovom kontekstu (izuzev pri tom imena u genitivnoj vezi, što će biti obrađeno pri razmatranju sintakse genitiva).

Općenito rečeno, imenice i pridjevi (bez razlike, pa dakle i one iz raznih vrsta brojeva izvedene imenice i pridjevi), kad nisu određeni na neki od navedena tri načina, onda su neodređeni. O tom slučaju govorit će se uporedo sa slučajevima njihove determinacije, pa se neće posebno razmatrati kategorija njihove indeterminacije. Naime, razlike će se same ispoljiti pri ispitivanju pojave determinacije tih imena u navedenim posebnim slučajevima.

Međutim, o upotrebi određenih ili neodređenih imena govorit će se uz razmatranje sintakse pojedinih dijelova rečenice, kao i rečenica u cjelini, pa se to neće ovdje unaprijed posebno izdvajati.

VLASTITA IMENA - اَلْأَعْلاَمُ
(nomina propria) [5]

Vlastito ime (nomen proprium, اَلْعَلَمُ ili اسْمُ ٱلْعَلَم ili اَلْإِسْمُ ٱلْعَلَمُ) služi za oznaku pojedine osobe, životinje, predmeta i sl., pa i nekog apstraktnog (personificiranog) pojma.

Kako se vidjelo u podjeli vlastitih imena u morfologiji, ono može po obliku biti: jednostavno (مُفْرَد) ili složeno od više riječi (مُرَكَّبٌ) može se

5) O vlastitim imenima, vidi, npr.: R. Simeon, op. cit., I, pod natuknicom: ime, tačka 1l., str. 511-512; ili u djelu: 'Abbās Ḥasan, Al-Nahwu l-wāfī, I dio, 3. izdanje, Miṣr 1966, str. 257-288 (اَلْعَلَم). U ovoj obimnoj gramatici, razmatraju se, pored sintaksičkih pitanja, i mnoga druga, a naročito iz morfologije.

upotrebljavati samo kao vlastito ime (مُرْتَجَلٌ), ili i inače u svom običnom značenju (مَنْقُولٌ ; ono može označavati neku jedinku cijele vrste (عَلَمُ ٱلْجِنْسِ ili عَلَمٌ جِنْسِيٌ) ili, pak, samo jednu određenu jedinku (individuu), osobu i sl. (عَلَمُ ٱلشَّخْصِ ili عَلَمٌ شَخْصِيٌّ), kao i pojedinu složenu pojmovnu cjelinu.

Kod ličnih imena u arapskom jeziku, tu je spomenuta upotreba triju vrsta naziva: 1) ličnog (osobnog) imena u užem smislu (اَلإِسْمُ); 2) ime po određenom rodbinskom odnosu - ocu, majci, sinu, kćeri itd. اَلْكُنْيَةُ) i 3 nadimak (اَللَّقَبُ) bilo s nekim afektivnim (pozitivnim ili negativnim) odnosom prema dotičnoj osobi, bilo u vezi s njenim porijeklom, zanimanjem, osobenošću (اَلنِسْبَةُ ، اَلشُّهْرَةُ) i dr.

Vlastito ime imaju, ne samo ljudi, porodice, plemena i narodi nego često i životinje, pa države, pokrajine, planine, rijeke, jezera, mora, zvijezde, pa gradovi, sela i druga naselja i dijelovi zemljišta, pa ulice, kvartovi, preduzeća, ustanove, društva, brodovi, te mnogi drugi individualizirani ili personificirani konkretni i apstraktni pojmovi iz oblasti onomastike (kao što su antroponimi, toponimi) i dr.

Bila prosta ili složena, vlastita imena vrše u rečenici razne sintaksičke funkcije kao i ostala imena, pa mogu biti, npr.: subjekt, predikat, objekt i dr. Pri tome se mijenjaju već prema svojoj morfološkoj strukturi, po potpunoj ili nepotpunoj deklinaciji, ili im se oblik uopće ne mijenja, pa im se odgovarajući padeži samo zamišljaju u odnosu na njihov položaj ili funkciju koju imaju u rečenici. Ovo posljednje se događa kod vlastitih imena kad su u obliku spomenute predikativne složenice (اَلْمُرَكَّبُ ٱلإِسْنَادِيُّ), tj. kada su ona ustvari čitave rečenice (npr.: شَبَّ قَرْنَاهَا = Posjedjele su njene pletenice, ime žene). Isto su tako nepromjenljiva ova imena složene s (perzijskom) riječi: وَيْه - (ali po nekima takve složenice (اَلْمُرَكَّبُ ٱلْمَزْجِيُّ), npr.: mogu imati i dvopadežnu promjenu, kao i ostala imena toga tipa, سِيبَوَيْه npr.:

بَعْلَبَكُّ = Balbek i dr., ne mijenjaju svoj oblik ni vlastita imena(tzv.اَلْمَنْقُولَةُ) postala od nekog izraza (npr.: بِهَنَاءٍ - ime plemena), ili od neke čestice (npr.: رُبَّ ، إِنَّمَا - imena osoba), kao ni ona oblika: فَعَالِ

Jednostavno vlastito ime obično je u jednini: عُمَرُ ، فَاطِمَةُ ، اَلْقَاهِرَةُ ، أُورُبَّا, دِجْلَةُ ، اَلْمُقَطَّمُ ، itd. Međutim, neka dolaze i u obliku dvojine: اَلْبَصْرَتَانِ = Basra i Kufa; اَلْعِرَاقَانِ = Irak Huzistan; ili množine: اَلْجَزَائِرُ = Alžir; مُنَى (ime žene).

Mnoga vlastita imena imaju oblik deminutiva, naročito imena lica (izgubivši svoje deminutivno značenje), npr.: حُسَيْنٌ ، سُلَيْمَى, imena

plemena i sl.: عُقَيْلٌ ، مُزَيْنَةُ; razni geografski i slični nazivi; مُرَيْفِقٌ ، نُمَيْلَةُ, (imena mjesta); خُشَيْنٌ ، اَلنُّمَيْرَةُ, (planine); اَلْقُوَيْقُ ، اَلصُّلَيْبَةُ (rijeke) i dr. [6]

Kako je istaknuto, vlastita imena su po svome značenju determinirana, dakle, i kada su s nunacijom, koja je obilježje indeterminacije ili s padežnim nastavcima, bez člana, npr.: عُمَرُ ، زَيْنَبُ ، حَمْزَةُ ، عَائِشَةُ ، مِصْرُ ، مَكَّةُ ، حَسَنٌ ، مُحَمَّدٌ i dr.

Neka vlastita imena upotrebljavaju se redovno s određenim članom, koji se u tom slučaju smatra suvišnim (اَللاَّمُ الزَّائِدَةُ) npr.: اَلنَّابِغَةُ ، اَلشَّامُ (= Sirija), اَلْمَدِنَةُ (= Medina) اَلْعِرَاقُ (= Irak).

Neka, pak, vlastita imena mogu se upotrebljavati sa članom ili bez njega, kao što su, npr.: (اَلْـ) حَارِث ، (اَلْـ) حَسَنُ ، (اَلْـ) خَلِيل ، (اَلْـ) عَبَّاس ، (اَلْـ) فَضْل i dr.

Ime koje nema člana, ne može ga dobiti u jednini, ali ga često dobiju u dvojini ili množini, npr.: اَلْعُمَرَانِ = Abū-Bekr i Umar; اَلْأَزْدَانِ = dva (ogranka) plemena Azd; اَلْمُحَمَّدُونَ = Muḥammadi; اَلْحَمَّادُونَ = Ḥammādi i dr.

Vlastito ime upotrebljavano redovno s određenim članom, gubi ga u genitivnoj vezi, npr.: نَابِغَةُ بَنِى ذُبْيَانَ = Nābiġa iz (plemena) Banū-Ḏubyāna i pri dozivanju (npr.: يَارَشِيدُ = O, Rašīde!).

To bi bilo najvažnije o vlastitim imenima uopće u vezi s pitanjem njihove determinacije (određenosti), a koja su determinirana već po samoj svojoj sementičkoj strukturi. Takav je, pak, slučaj i s postojećim vrstama zamjenica u arapskoj sintaksi, a koje ćemo sada pojedinačno razmotriti opet u vezi s pojmom njihove determinacije, počevši sa grupom ličnih zamjenica.[7]

6) O ovakvim imenima vidjeti rad: Teufik Muftić, Osobitosti arapskog deminutiva, POF, 22-23, Sarajevo 1976, str. 269-280.

7) Kratko o vlastitim imenima (Eigennamen) govori se u djelu: H. Reckendorf, Arabische Syntax, Heidelberg 1921, str. 188-192, & 108.

LIČNE ZAMJENICE - اَلضَّمَائِرُ
(pronomina personalia)

Ovo je druga grupa već po svome značenju određenih imena. One su riječi koje stoje namjesto ličnog (ili nekog drugog imena), upućujući na njega ili na neki predmet, pojavu i drugo, što je označeno tim imenom. Ove zamjenice (kao i druge vrste zamjenica) su riječi čije se značenje utvrđuje tek iz govorne situacije (odn. konteksta) u kojoj se upotrijebe. [8]

Vidjeli smo već (u morfologiji) njihove oblike, te podjele na: rastavljene (مُنْفَصِلَةٌ) i spojene (مُتَّصِلَةٌ); proste (مُفْرَدَةٌ) i složene (مُرَكَّبَةٌ); izražene (بَارِزَةٌ) i skrivene (مُسْتَتِرَةٌ).

Spomenuta su i gramatička lica koja ove zamjenice označavaju, naime: 1. govorno (مُتَكَلِّمٌ), 2. oslovljeno (مُخَاطَبٌ) i 3. odsutno (غَائِبٌ), uz oznaku razlikovanja roda i broja kod njih.

Sve je to, svako na svoj način, od značaja za razmatranje pitanja vezanih za sintaksu ovih zamjenica, u raznim njihovim funkcijama i odnosima prema drugim riječima u njoj.

Ne ulazeći u semantiku ličnih zamjenica u užem smislu, općenito možemo reći da ove zamjenice u arapskom imaju uglavnom ista značenja kao odgovarajuće im lične zamjenice u našem jeziku. Razlike se među njima više ispoljavaju u nekim drugim pitanjima, kao što su njihovi oblici, rod, broj, upotreba itd. Njihovi oblici opširno su prikazani u morfologiji, pa ih ovdje nećemo posebno spominjati. Iako je tu bilo govora i o nekim drugim pitanjima, bit će potrebno istaći neke stvari ponovo, u kontekstu teme koju sada razmatramo.

U pogledu (gramatičkog) roda ovih zamjenica razlike su znatne prema našim zamjenicama, ali postoje i određena slaganja među njima.

Kod zamjenica za 1. lice (sg. i pl.) nema razlike u rodu, kao ni kod nas. أَنَا = ja, a نَحْنُ = mi.

U našem jeziku rod se može razlikovati pomoću nekih drugih jezičkih sredstava ili iz konteksta (kao i u arapskom). Tako, npr., kad kažemo:

---

8) O ličnim zamjenicama (Personalpronomen), između ostalih, vidjeti: Reckendorf, op. cit., str. 269-287, & 139-164; R. Simeon, op. cit., II, (pod: zamjenica), str. 750-752; 'A. Ḥasan, op. cit., I, (pod: الضَّمِير), str. 196-256.

أَنَا كَتَبْتُ ذَلِكَ = Ja sam to napisao. - mi znamo (po participu) da se radi o muškoj osobi. U arapskom, međutim, ova rečenica može značiti i: Ja sam to napisala, s tim što tu govorna situacija ukazuje, da je ovdje govorno lice žena.

Isto je i sa zamjenicom نَحْنُ u takvom slučaju. Međutim, نَحْنُ, s obzirom na okolnosti govora, te na postojanje duala u arapskom, ova zamjenica nekada znači: nas dvojica, nas dvije, nas dvoje, jer ne postoji poseban dualni oblik za prvo lice. Prema tome, rečenicu: نَحْنُ نُسَافِرُ غَدًا, već prema situaciji, možemo prevesti: Mi (muškarci ili žene i dr.) putujemo sutra, ali također i: Nas dvojica (dvije, dvoje) putujemo sutra.

Osim navedenog, treba reći da su ovdje zamjenice أَنَا i نَحْنُ naglašene, ali će o tome još biti govora, jer se to javlja i kod određenih drugih oblika ličnih zamjenica.

Iako nije direktno u vezi s pitanjem roda ovih zamjenica, ovdje ćemo spomenuti nešto o značenju, odn. upotrebi zamjenice: نَحْنُ, slično našemu: mi. Naime, ona se, iz određenih stilskih i drugih razloga, upotrebljava u značenju 1. lica jednine (radi veličanja, odavanja počasti, ali, nasuprot tome, i iz skromnosti, neisticanja vlastite ličnosti i sl.), kada je riječ, npr., o Bogu (pluralis majestatis), te o vladarima, halifama, visokim dostojanstvenicima itd., ali, s druge strane, kada ih upotrebljava autor nekog djela i sl. Tako, npr., Allah (Q., 50, 42) kaže:

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا ٱلْمَصِيرُ = "Mi dajemo život i smrt i k Nama se dolazi." - Za drugi slučaj neka posluži primjer: نَحْنُ قَدْ ذَكَرْنَا ذَلِكَ فَلَا دَاعِيَ لِتَكْرَارِهِ = Mi smo to već spomenuli, pa nema razloga da se ponavlja (ovdje se podrazumijeva da je govorno lice samo jedno).

U 2. licu, nasuprot našem jeziku, gdje je zajednički oblik zamjenice za oba roda, u arapskom se oni razlikuju, pa je: أَنْتَ - m, a أَنْتِ - f = ti, pa tako: أَنْتُمْ - m, أَنْتُنَّ - f = vi. Osim toga, u arapskom jeziku postoji i dualni oblik za 2. lice (za oba roda), a to je: أَنْتُمَا = vas dvojica (dvije, dvoje) ili samo: vi. Evo primjera: قُلْتُ : أَنْتُمَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ جَمِيعِ أَصْدِقَائِي = Rekoh: "Vas dvojica (Vi) ste mi draži od svih mojih prijatelja."

U 3. licu, slično kao kod nas, razlikuju se muški i ženski rod: هُوَ = on, a هِيَ = ona; هُمْ = oni, a هُنَّ = one.

Osim toga, za 3. lice duala služi oblik (za oba roda): هُمَا = njih dvojica (dvije, dvoje), ili samo: oni (one, ona) npr.: أَمَّا هَاتَانِ ٱلْفَتَاتَانِ فَهُمَا زَمِيلَتَايَ مِنَ ٱلْمَدْرَسَةِ = Što se tiče ovih dviju djevojaka, njih dvije (one) su moje školske drugarice.

Međutim, u našem se jeziku kod ovih zamjenica (te kod ostalih imena) razlikuju tri roda, pa pored muškog (مُذَكَّرٌ) i ženskog (مُؤَنَّثٌ) imamo i srednji (مُحَايِدٌ). Naš srednji rod se u arapskom izražava u skladu s rodom riječi na koju ukazuje dotična zamjenica (lična ili neka druga). Tako ćemo, npr., prevesti rečenice: وَلَدٌ لَهَا مَرِيضٌ . هُوَ ٱلْآنَ فِي ٱلْمُسْتَشْفَى Jedno joj je dijete bolesno. Ono je sada u bolnici. Slično je u množini:
أَوْلَادُنَا صِغَارٌ . هُمْ لَا يَذْهَبُونَ بَعْدُ إِلَى ٱلْمَدْرَسَةِ = Naša su djeca mala, ona još ne idu u školu.

U navedenim primjerima, i inače, govoreći u vezi s rodom ličnih zamjenica, upotrebljavali smo rastavljene lične zamjenice (za nominativ). Rečeno o njima analogno se odnosi i na odgovarajuće im spojene lične zamjenice, a o razlikama među njima u pogledu upotrebe bit će govora u daljem izlaganju.

U vezi s prevođenjem ličnih zamjenica uopće, kako s arapskog na naš, tako i obratno, valja se, naravno, držati sintaksičkih i semantičkih osobitosti svakog jezika za sebe, što svakako važi i za sve druge vrste riječi u tome pogledu.

Općenito se može reći da se lične zamjenice u arapskom jeziku, u izvjesnom smislu, slično upotrebljavaju kao odgovarajuće im u našem jeziku. Izrečena zamjenica (اَلْبَارِزُ) uglavnom će se upotrijebiti kad je naglašena, te u određenim drugim funkcijama, a neće se upotrijebiti, npr., uz glagol, kada je neko lice kod njega ili formalno naznačeno ili se iz konteksta može razabrati. Tome je slična upotreba naglašenih i nenaglašenih oblika naših ličnih zamjenica uz glagole, te u određenim drugim slučajevima.

Te sličnosti i razlike upotrebe ovih zamjenica vidjet će se i iz slijedećeg prikaza sintaksičkih funkcija arapskih ličnih zamjenica. Pri tom ćemo odvojeno razmatrati njihove rastavljene i spojene oblike s njihovom daljom raspodjelom.

I - RASTAVLJENE LIČNE ZAMJENICE - اَلضَّمَائِرُ ٱلْمُنْفَصِلَةُ

Kako se ranije vidjelo, one mogu biti: a) u nominativu (npr.: أَنَا ، نَحْنُ, itd.) i b) u akuzativu (npr.: إِيَّايَ ، إِيَّانَا, itd.). Te dvije grupe promotrit ćemo svaku za se.

a) U nominativu lična rastavljena zamjenica (اَلضَّمِيرُ الْمُنْفَصِلُ لِلرَّفْعِ) u rečenici može biti:

1) *Subjekt imenske rečenice* (اَلْمُبْتَدَأ), npr.: أَنَا آلْآنَ مَشْغُولٌ جِدًّا = Ja sam sada jako zauzet.

2) *Subjekt glagolske rečenice* (اَلْفَاعِل), npr.: مَانَجَحَ فِى ٱلْإِمْتِحَانِ إِلاَّ أَنْتِ = Ispit si položila samo ti.

3) *Subjekt pasivne rečenice* (نَائِبُ ٱلْفَاعِلِ), npr.: لَمْ يُثَبْ عَلَى ذَلِكَ إِلاَّ هُوَ = Za to je nagrađen samo on.

4. *Subjekt (pomoćnog) glagola* كَانَ, stojeći na kraju rečenice (اِسْمُ كَانَ مُؤَخَّرًا), npr.: مَا كَانَ فِى ٱلْمَكْتَبَةِ إِلاَّ هِيَ = U knjižnici je bila samo ona.

5) *Drugi subjekt stegnute glagolske rečenice* (u arapskom se to kaže da je: koordiniran uz subjekt glagolske rečenice: مَعْطُوفٌ عَلَى ٱلْفَاعِلِ), npr.: دَخَلَ أَخِى وَأَنَا فِى ٱلْبُسْتَانِ = Uđe (Uđosmo) moj brat i ja u bašču.

6) *Naglašeni subjekt, odn. ponovljeni subjekt glagolske rečenice* (u ar. je to: pojačanje takvom subjektu: (تَوْكِيدٌ لِلْفَاعِلِ), kao u primjeru: سَاعَدْتَهُ أَنْتَ حِينَئِذٍ فِى ٱلضِّيقِ =Tada si mu ti pomogao u nevolji.

7) *Zamjena za subjekt odn. apozicija subjektu glagolske rečenice* (u ar. je to: zamjena cjeline nekim njenim dijalom = بَدَلُ بَعْضٍ مِنَ ٱلْكُلِّ), npr.: مَا ذَهَبَ إِلَى الْقَرْيَةِ إِلاَّاثْنَانِ : أَنَا وَعَلِيٌّ = U selo su otišla samo dvojica: ja i Alija.

Kako se iz primjera vidjelo, lične rastavljene zamjenice tu su bile upotrijebljene kao razne vrste subjekta, a o njima će još biti govora u vezi s tom funkcijom u rečenici uopće.

Ovakve zamjenice služe i kao predikat, kako će se pokazati u slijedećim primjerima: مَنْ أَنْتَ ؟ = Ko si ti? (m); مَاأَنْتِ = Šta si ti? (f). Treba istaći da se u arapskom upotrebljava (pri oslovljávanju drugih nepoznatih osoba, i sl.) obično 2. lice sg. (ili du.) kada mi upotrebljavamo, iz poštivanja (to je: pluralis reverentiae), ili nekog drugog razloga, 2. lica pl. tj. Vi. Zato bismo gornje dvije rečenice mogli, prema okolnostima, prevesti i ovako: Ko ste Vi?, odn. Šta ste Vi?

Kako smo vidjeli, i za dual možemo, u sličnom slučaju, upotrijebiti: Vi, npr. (obraćajući se: dvojici muškaraca, dvjema ženama ili muškarcu i ženi): مَنْ أَنْتُمَا ؟ = Ko ste Vi? (ili preciznije: Ko ste vas dvojica (odn. dvije, dvoje)?

Neobična je za nas upotreba zamjenice (za 3. l.) u predikatu uz neku drugu zamjenicu u funkciji njenog subjekta. Zamjenicu u predikatu mi tada prevodimo zamjenicom taj, itd. (tj. u odgovarajućem rodu i broju), kao, npr.: أَنَا هُوَ = Ja sam taj. (ili: To sam ja); أَنْتُم هُمْ = vi ste ti. (ili To ste vi).

Rastavljene lične zamjenice za treće lice (هُوَ ، هِيَ ، هُمَا ، هُمْ ، هُنَّ), usljed neupotrebljavanja tzv. kopule (glagola postojanja) u prezentu, upotrebljavaju se kao "disjunktiv". Naime, one u imenskoj rečenici razdvajaju (pa se zato u ar. zovu: ضَمَائِرُ الْفَصْلِ = zamjenice razdvajanja) subjekt od determiniranog predikata. To se čini (iako nije obavezno) radi jasnosti iskaza kako bi se izbjeglo da se taj predikat ne shvati kao atribut toga subjekta. Takav je disjunktiv " هُوَ " u rečenici: ذَلِكَ هُوَ ٱلْخُسْرَانُ ٱلْمُبِينُ = To je očiti gubitak" (Q., 22,11) - Bez te zamjenice to bi bila sintagma u značenju: "Taj očiti gubitak". Slično je, svakako, i u pluralu: هَؤُلاَءِ هُمُ ٱلْمُخْلِصُونَ حَقًّا = Ovi su zaista iskreni, (a bez هُمْ bi značilo: Ovi zaista iskreni) i sl.

Rastavljena lična zamjenica za akuzativ

(اَلضَّمِيرُ ٱلْمُنْفَصِلُ لِلنَّصْبِ) može vršiti niže navedene sintaksičke funkcije, pa biti:

1) *Objekt* (اَلْمَفْعُولُ بِهِ), npr.: إِيَّاكَ نَرْجُو أَنْ تُعِينَنَا = Tebe molimo da nam pomogneš (objekt naglašen i stavljen na početak rečenice). مَا لَقِيتُ فِي ٱلشَّارِعِ إِلاَّ إِيَّاهُ = Na ulici sam sreo samo njega (iza čestice izuzimanja إِلاَّ dolazi samo ova vrsta ličnih zamjenica).

2) *Predikat glagola* كَانَ (i njemu sličnih, ... خَبَرُ كَانَ) npr.: لَمْ تَكُنْ مَرِيضَةً إِلاَّ إِيَّاهَا = Bolesna je bila samo ona.

3) *Drugi subjekt pored onog u stegnutoj imenskoj rečenici iza čestice* إِنَّ (u ar. se kaže da je on, tj. taj 2. subjekt ono što je koordinirano subjektu čestice إِنَّ, naime: مَعْطُوفٌ عَلَى اسْمِ إِنَّ , npr.: إِنَّكَ وَإِيَّايَ فِي خَطَرٍ شَدِيدٍ = Zaista smo ti i ja u velikoj opasnosti.

4) *Ponovljeni objekt* (u ar. je to: pojačanje uz objekt, naime: تَوْكِيدٌ لِلْمَفْعُولِ بِهِ, npr.: إِيَّانَا إِيَّانَا سَيُكَافِىءُ ٱلْمُعَلِّمُ = Nas, nas će nagraditi učitelj (prema ranije rečenom,ovo bi se moglo, već prema situaciji, prevesti i: Nas, nas će dvojicu (dvije, dvoje) nagraditi učitelj).

5) *Zamjena za objekt, odn. apozicija objektu glagolske rečenice* (u ar.: zamjena za objekt = بَدَلٌ مِنَ ٱلْمَفْعُولِ بِهِ), npr.: لَمْ نَجِدْ فِي ٱلْغُرْفَةِ إِلاَّ ٱلاِثْنَيْنِ : إِيَّاهُ وَحَسَنًا = U sobi smo našli samo dvojicu: njega i Hasana.

II - SPOJENE LIČNE ZEMJENICE - اَلضَّمَائِرُ ٱلْمُتَّصِلَةُ

a) *Spojene lične zamjenice u nominativu*

a) Prema ranije navedenim njihovim oblicima, vidjelo se da one u nominativu (لِلرَّفْعِ) mogu biti: 1) skrivene (اَلْمُسْتَتِرَةُ), i to: u *perfektu*: 3. lice sg. (npr.: كَتَبَ، كَتَبَتْ), a u *imperfektu*: 1. l. sg. pl c. (npr.: أَكْتُبُ , نَكْتُبُ); 2. l. sg. m. (تَكْتُبُ) i 3. l. m. i f. يَكْتُبُ (odn تَكْتُبُ). U svim ostalim slučajevima zamjenica je pronominalnim sufiksima izražena (بَارِزٌ) u tim glagolskim vremenima.

U ta oba slučaja spojena lična zamjenica u rečenici, može biti, u nominativu:

1) Kad je skrivena, npr.: ثُمَّ كَتَبَ خِطَابًا لِأَخِيهِ = Zatim je napisao jedno pismo svome bratu. تَكْتُبُ لِي بِمَجِيئِهَا ٱلْقَرِيبِ إِلَيْنَا = Piše mi (ona) o svom skorom dolasku k nama.

Kad je izražena: قَرَأْتُ هٰذَا ٱلْكِتَابَ مَرَّتَيْنِ = Dvaput sam pročitao ovu knjigu. لِمَاذَا تَشْرَبِينَ ٱلْمَاءَ ٱلْبَارِدَ ؟ = Ta zašto piješ (f) hladnu vodu?

b) *Spojena lična zamjenica u genitivu* (لِلْجَرِّ) može doći iza prijedloga ili uz imenicu (kako je poznato, uz neke prijedloge ove zamjenice pišu se odvojeno, a uz ostale, te uz imenice pišu se spojene s njima).

1) Iza prijedloga ovakva zamjenica može biti predikat, npr. kad u odgovoru na pitanje: مَنْ فِي هٰذِهِ ٱلْغُرْفَةِ ؟ = Ko je u ovoj sobi? - kažemo: فِيهَا طَالِبٌ فَقَطْ = U njoj je samo jedan student.

2) Ona iza prijedloga može biti tzv. dalji odn. prepozicionalni objekt (kod glagola s takvom reakcijom, o čemu će još biti govora u vezi s tim).

Evo primjera za tu funkciju zamjenice u genitivu:

بَعْدَ ذٰلِكَ جَلَسْنَا إِلَيْهِمْ لِنَتَغَدَّى = Poslije toga smo sjeli kod njih da ručamo.

اَلْآنَ نَذْهَبُ مَعَكَ فَنَتَنَزَّهُ قَلِيلًا = Sada ćemo otići s tobom, pa ćemo se malo prošetati.

3) Kao odrednica (ili 2. član genitivne veze - اَلْمُضَافُ إِلَيْهِ), spojena lična zamjenica ima značenje naše prisvojne zamjenice (pronomen possessivum - ضَمِيرُ ٱلْمِلْكِيَّةِ), a nema posebnih oblika za tu vrstu zamjenica.

Pojedini oblici ovih spojenih zamjenica imaju tada značenje naših odgovarajućih prisvojnih zamjenica istoga lica, ali su ti arapski oblici

nepromjenljivi, pa važe za sve rodove i padeže tih naših zamjenica, a u određenim slučajevima i za našu prisvojno-povratnu zamjenicu "svoj" (opet za sve rodove i padeže). Konkretan prijevod ravnat će se već prema arapskoj zamjenici i imenici s kojom je ona spojena, te u kakvoj funkciji stoje u rečenici, a šta, pak, tome odgovara po pravilima sintakse našega jezika.

U skladu s rečenim, sada ćemo navesti te zamjeničke oblike, raspoređene po brojevima i licima u arapskom jeziku. U prijevodu ćemo staviti odgovarajuće naše prisvojne zamjenice, i to samo u sg. muškoga roda (radi kratkoće izlaganja, podrazumijevajući, dakle, naše ostale moguće oblike).

To bi izgledalo ovako: Sg.: 1. l: ـي = moj; 2. ـكَ ، ـكِ = tvoj; 3.: هُ ، هَا = njegov, njen (njezin); du: 2.: كُمَا = vaš (vas dvojice, dviju, dvoga); 3.: هُمَا = njihov (njih dvojice, dviju, dvoga; pl. (idu.) 1.: نَا = naš (nas dvojice, dviju, dvoga); 2.: كُمْ ، كُنَّ = vaš; هُمْ ، هُنَّ = njihov.

Evo primjera za zamjenicu 1. l. sg. (ـي) : أَبِي = moj otac; أُمِّي = moja majka; وَلَدِي = moje dijete; أَجْدَادِي = moji djedovi; آمَالِي = moje nade; حُقُولِي = moja polja.

Napomena: pri razmatranju ovih zamjenica navedeni su ranije primjeri kada se kod ove zamjenice 1. lica upotrebljavaju oblici: يَ ili ـيَّ . Osim toga, tu je spomenuto i to kada će se mj. oblika 3. lica: هُ ، هُمَا ، هُمْ i هُنَّ upotrijebiti oblici: هِ ، هِمَا ، هِمْ ، هِنَّ, pa neka se primjeri za to pogledaju na tom mjestu (u morfologiji).

Već smo istakli da ova spojena zamjenica ima u određenom slučaju i značenje naše prisvojno-povratne zamjenice "svoj" (itd.)

Ona pokazuje da nekome (nečemu) pripada neko (nešto), kada je to isto lice (predmet, pojava), a na koje se ona odnosi.

Tako ćemo, npr., reći: ثُمَّ أَخَذْتُ قَمِيصِي مِنَ ٱلصِّوَانِ = Zatim sam uzeo *svoju* košulju iz ormara. Međutim, ćemo prevesti (istu ar. zamjenicu):

ثُمَّ أَخَذَتْ قَمِيصِي مِنَ ٱلصِّوَانِ = Zatim je uzela moju košulju iz ormara.

لِمَاذَا وَضَعْتَ كُتُبَكَ عَلَى ٱلْكُرْسِيِّ ؟ = Zašto si stavio svoje knjige na stolicu?

U 3. lica ovakva zamjenica može se odnositi na isto ili na neko drugo lice: سَأَلَ أَبَاهُ = Upitao je *svoga* (ili: *njegovog*) oca. O kome se zapravo radi, pokazuje govorna situacija. بَاعَ أَخَوَايَ دَارَهُمَا لِجَارٍ لَهُمَا = Moja dva brata prodali su svoju kuću (kuću njih dvojice) jednom svome susjedu (susjedu njih dvojice).

Iz posljednjeg primjera, kod sintagme: لِجَارٍ لَهُمَا (= jednom svome susjedu), vidimo da, kada se posjedovanje odnosi na indeterminirano lice (جَار), onda će ispred zamjenice doći prijedlog لِ (لَهُمَا). Ovo se, pak, moglo izraziti i ovako: لِجَارٍ مِنْ جِيرَانِهِمَا = jednom od njihovih susjeda.

Zapažamo, dakle, da naše prisvojne (i povratno-prisvojne) zamjenice na arapski treba prevoditi pomoću prijedloga لِ uz spojene lične zamjenice. Tako ćemo naše *prisvojne zamjenice* izraziti na slijedeći način (za sve rodove i brojeve): لِى = moj, itd.; لَكَ ، لَكِ = tvoj; لَهُ ، لَهَا = njegov, njen: لَنَا = naš; لَكُمْ ، لَكُنَّ (لَكُمَا) = vaš; لَهُمْ ، لَهُنَّ (لَهُمَا) = njihov.

Napomena: Razumije se, da ove prijedložne sintagme, u drugom kontekstu, mogu imati sasvim drukčija značenja (npr.: لَهُ može značiti: za njega, njemu, ima i dr.), što će se pokazati na odgovarajućim mjestima za to.

c) *Spojena lična zamjenica u akuzativu* (لِلنَّصْب) izražava direktni objekt iza prelaznih glagola (s jednim ili dva takva objekta).

1) *Direktni objekt* (اَلْمَفْعُولُ بِهِ ٱلصَّرِيحُ) je, npr., u rečenici;

عِنْدَئِذٍ سَأَلَهُ ٱلصَّدِيقُ مَتَى يَرْجِعُ مِنَ ٱلسَّفَرِ = Tada ga upita prijatelj kada će se vratiti s puta.

2) *Drugi (predmetni) objekt* iza onog prvog (ličnog), a u ar. je to ono što je: koordinirano uz objekt (اَلْمَعْطُوفُ عَلَى ٱلْمَفْعُولِ بِهِ), npr.:

أَفَلاَ تَذْكُرُ أَنِّى أَعْطَيْتُكَهُ أَمْسِ ؟ = Zar se ne sjećaš da sam ti ga jučer dao? - Mjesto هُ (u ovakvim slučajevima) može stajati i rastavljena lična zamjenica u akuzativu: إِيَّاهُ, pa ćemo ovdje reći (mj. أَعْطَيْتُكَهُ): أَعْطَيْتُكَ إِيَّاهُ i sl.

Prvi i drugi objekt ne moraju biti samo: lice i predmet, nego i druge kombinacije: dva lica, dva predmeta itd., što zavisi od dotičnog glagola i njegovog značenja, odn. rekcije.

3) Uz prelazne glagole mišljenja (verba sentiendi - أَفْعَالُ ٱلْقُلُوبِ), pomoću spojene lične zamjenice za 1. lice (ـــنِى), može se izraziti naša povratna lična zamjenica: se (sebe) u akuzativu, npr.: رَأَيْتُنِى أَطِيرُ فَوْقَ ٱلسُّحُبِ = Usnio sam se kako letim iznad oblaka.

Rijetko se ovakva zamjenica u toj funkciji upotrijebi za neko drugo lice, kao što to navodi Reckendorf (op. cit., str. 286. 144) : قَدْ رَأَيْتَكَ = već si se (sebe) vidio. Rijetko se za to javi i rastavljena lična zamjenica, kako on tu navodi primjer: نَقْتُلُ إِيَّانَا = ubijamo se (sebe).

Inače, naše povratne lične zamjenice izražavaju se samim povratnim glagolima u arapskom jeziku ili na određene druge načine (pomoću riječi: نَفْسٌ, i dr.), kako će se vidjeti pri razmatranju arapskih povratnih glagola.

4) Zamjenica 3. lica, kada se odnosi na neku prethodno spomenutu riječ (osobu, predmet, pojavu), naziva se: اَلْمَرْجِعُ (vraćanje), npr., zamjenica " هُ " u rečenici:

لَقِيتُ عُمَرَ فَأَوْقَفْتُهُ لِنَتَحَدَّثَ قَلِيلاً = Sretoh Omera pa ga zaustavih da malo popričamo.

Međutim, lična zamjenica 3. lica može se odnositi na riječ ili rečenicu iza nje, pa se tada zove: (= zamjenica stanja stvari) ضَمِيرُ ٱلشَّأْنِ ili (= zamjenica stanja stvari) ضَمِيرُ ٱلْقِصَّةِ ili (= zamjenica pripovijedanja). To može biti rastavljena lična zamjenica (هُوَ ، هِيَ) ili spojena s česticom (إِنَّ i أَنَّ). U oba slučaja se tada slaže u rodu s riječju na koju se odnosi, npr. (Q., 2, 85): وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ = Zabranjeno vam je da ih istjerujete.

هِيَ ٱلْأَيَّامُ تَمْضِي وَمَايَمْضِي لَنْ يَعُودَ = Dani prolaze, a što prolazi, ne vraća se.

إِنَّهُ لاَبُدَّ لَنَا مِنْ إِعَانَةِ زَمِيلِنَا = Zaista je neophodno da pomognemo svome drugu.

حُكِيَ أَنَّهُ عَاشَ فِي غَابِرِ ٱلزَّمَانِ رَجُلٌ فَقِيرٌ وَكَانَتْ لَهُ ٱبْنَةٌ وَحِيدَةٌ = Priča se da je u davno doba živio siromah čovjek, a imao je jedinicu kćer.

فَإِنَّهَا لاَتَعْمَى ٱلْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى ٱلْقُلُوبُ ٱلَّتِي فِي ٱلصُّدُورِ (Q., 22, 45) = Zaista nisu slijepe oči, nego su slijepa srca koja su u grudima.

POKAZNE ZAMJENICE - أَسْمَاءُ ٱلْإِشَارَةِ
(pronomina demonstrativa)[9]

Ovim zamjenicama se ukazuje na nekoga ili nešto (اَلْمُشَارُ إِلَيْهِ), pa bio to konkretan ili apstraktan pojam.

U odnosu na govorno lice (slično kao u našem jeziku), ono na što se ukazuje može biti: 1) blizu (قَرِيبٌ) govornika; 2) bliže (مُتَوَسِّطٌ = između) oslovljenom licu i 3) daleko (بَعِيدٌ) od njih obojice.

Od ranije navedenih svih oblika ovih arapskih zamjenica, a u vezi s tim odnosom, sada ćemo navesti za ta tri slučaja (najčešće) oblike arapskih pokaznih zamjenica

U 1. grupu (značenja: ovaj itd.) spadaju svi prosti oblici, naime (za muški, odn. ženski rod):

sg: ذَا ، ذِى, (pored: تَا ، تِى i dr.); du: ذَانِ ، تَانِ , pl.: أُولَاءِ i dr.

U 2. grupu (značenja: taj, ali i onaj, itd.) spadaju zamjenice s prefiksom: هَا (حَرْفُ ٱلتَّنْبِيهِ), tj.: sg.: هَذَا ، هَذِهِ, du: هَذَانِ ، هَاتَانِ, pl.: هَؤُلَاءِ i dr.

U 3. grupu (značenja: onaj, ali i: taj, itd.) spadaju zamjenice s infiksom: – ل – (tzv. لَامُ ٱلْبُعْدِ) i sufigiranim ličnim zamjenicama za 2. lice (كَ ، كِ ، كُمَا ، كُمْ ، كُنَّ), već prema oslovljenom licu. U upotrebi su, zapravo, samo oblici jednine oba roda, naime: ذَلِكَ i تِلْكَ, itd., dok se navedeni dual: ذَانِّكَ i تَانِّكَ, te plural: أُولَائِكَ uglavnom ne upotrebljavaju.

Spomenuti složeni oblici: هَذَاكَ ، هَاتَاكَ, (pored: هَاتِيكَ), te plurali: هَؤُلَائِكَ (u značenju: ovaj, taj itd.) sasvim su rijetke upotrebe.

Po svojoj sintaksičkoj ulozi pokazne zamjenice mogu imati određene funkcije imenica i stajati same, pa se onda zovu: *imeničke* (ili *samostalne*) *pokazne zamjenice.*

One, pak, mogu vršiti neke funkcije pridjeva, te stajati uz imenice kao njihovi atributi, pa su to onda: *pridjevske pokazne zamjenice.*

Pokazne zamjenice uopće ukazuju na: osobe, predmete, pojave i dr., te odgovaraju na pitanje: *ko ili koji,* a to su sve one koje smo dosada razmatrali.

Međutim, neke pokazne zamjenice u našem jeziku ukazuju na svojstva

---

9) Ove zamjenice kratko razmatra, 'A. Ḥasan, op. cit., I, str. 289-305 (pod: اِسْمُ ٱلْإِشَارَةِ).

lica itd., pa se zovu *pokazne zamjenice* za kakvoću, a odgovaraju na pitanje: *kakav*. Druge od njih ukazuju na broj, odn. mjeru, pa se tada nazivaju: *pokazne zamjenice za količinu*, a odgovaraju na pitanje: *koliki*.

U arapskom jeziku nema posebnih oblika za ove dvije vrste pokaznih zamjenica. [10] One se u njemu mogu izraziti na razne načine, i to uglavnom uz pomoć njegovih postojećih pokaznih zamjenica.

Pokazne zamjenice za kakvoću izražavaju se pomoću riječi: كَ (= kao), مِثْلٌ (= sličan) s odgovarajućim pokaznim zamjenicama (s obzirom na rod i broj, te govorno lice), pa će se reći, npr., za: ovakav = مِثْلُ هٰذَا ، كَهٰذَا ، مِنْ هٰذَا ٱلنَّوْعِ (doslovno = od ove vrste); takav, onakav = مِثْلُ ذٰلِكَ ، كَذٰلِكَ ، كَذَا i sl.

Pokazne zamjenice za količinu izrazit će se pomoću riječi iz prethodnih vrsta ili pomoću: هٰكَذَا (= ovako), uz neki odgovarajući pridjev za količinu (kao كَبِيرٌ = velik, i sl.), pa će se pokazne zamjenice za količinu: ovoliki (toliki, onoliki) izraziti, npr., ovako:

جَبَلٌ كَبِيرٌ هٰكَذَا ili, pak: جَبَلٌ كَبِيرٌ كَهٰذَا (مِثْلُ هٰذَا) = ovoliki brijeg i sl.

Ovakvu zamjenicu mogli bismo i ovako izraziti: أَنَّى لَكَ تِلْكَ ٱلْكُتُبُ ٱلْكَثِيرَةُ؟ = Odakle ti tolike knjige? - dakle, uz pomoć postojećih pokaznih zamjenica, kao i u prethodnim slučajevima.

Na preglednoj tabeli pokaznih zamjenica A. Ḥasan (op. cit., I, str. 299), navodi i riječi: ثَمَّ (= ondje, amo), te: هُنَا (= ovdje), هُنَاكَ (= tu, tamo) i هُنَالِكَ (ondje, onamo), gdje on kaže da su to: ظُرُوفُ مَكَانٍ, tj. prilozi za mjesto. Zajedničko im je s pokaznim zamjenicama to, što ukazujući na mjesto, ujedno pokazuju i (prostorni) odnos prema nekome (nečemu), s obzirom na njegovu udaljenost od toga mjesta. Slično je u tom pogledu i s nekim prilozima za vrijeme (sada, itd.) i za način (ovako, itd.). Svi bi se oni zbog toga mogli nazvati: *pokaznim prilozima* (za mjesto, vrijeme, način). Međutim, o svima njima, kao prilozima, neće se govoriti ovdje, nego kod razmatranja sintakse tih vrsta priloga, zajedno sa svim ostalim prilozima.

Pokazno značenje prvobitno je imao u arapskom jeziku, i određeni član, ali je s vremenom dobio i svoju specifičnu ulogu u jeziku, o čemu ćemo svemu govoriti u idućem poglavlju u vezi s njim.

---

10) O ove dvije vrste, te uopće o pokaznim zamjenicama u našem jeziku, vidjeti: R. Simeon, op. cit., II, str. 78-79 (pod: pokazni), ili u nekoj gramatici bosanskg jezika.

Uz participe član se smatra, međutim, odnosnom zamjenicom, a o tim zamjenicama govorit će se kod obrade odnosnih rečenica.

Pokazne zamjenice mogu u rečenici (kao i imenice) vršiti razne sintaksičke funkcije, kao njeni pojedini glavni ili sporedni dijelovi.

Tako one mogu biti *subjekt* (u imenskoj rečenici), koji se tada u rodu i broju slaže sa svojim predikatom, kao, npr.:

هَذَا هُوَ زَمِيلِي مِنَ ٱلْمَدْرَسَةِ = Ovo (Ovaj) je moj školski drug.
هَذِهِ هِيَ بِنْتُ جَارِنَا أَحْمَدَ = Ovo (Ova) je kći našeg susjeda Ahmeda.
هَؤُلاَءِ هُمْ أَصْدِقَاؤُكُمُ ٱلْمُخْلِصُونَ = Ovo (Ovi) su vaši iskreni prijatelji. - U glagolskoj rečenici: جَاءَ ذَلِكَ عِنْدَنَا أَوَّلَ أَمْسِ = Taj je prekjučer došao kod nas.

Pokazna zamjenica može biti *predikat*, npr.: مَاهَذَا ؟ = Šta je ovo (ovaj)? مَنْ هَؤُلاَءِ ؟ = Ko su ovi?

Može biti *objekt*, npr.: مَارَأَيْتُ مِنْهُنَّ إِلاَّ هَذِهِ = Od njih (f) sam vidio samo ovu.

Kao atribut pokazna zamjenica stoji ispred svoje imenice, koja dobije određeni član (ako ga po pravilu može uopće dobiti)., npr.: هَذَ ٱلرَّجُلُ = ovaj čovjek; هَذِهِ ٱلْفَتَاةُ = ova djevojka itd. Međutim, atributivno, uz vlastito ime ili genitivnu vezu, zamjenica stoji iza njih, npr.: عُمَرُ هَذَا = ovaj Omer; دَارُهُ هَذِهِ = ova njegova kuća (ispred njih mogla bi se ona shvatiti kao subjekt).

ODREĐENI ČLAN - أَدَاةُ (لَامُ) اَلتَّعْرِيفِ
(articulus determinatus) [11]

Ranije (u fonetici) spomenute su njegove određene glasovne promjene, njegova struktura (u morfologiji), te da je određeni član prvobitno imao pokazno značenje, kao i to da on služi za determinaciju nekih (nedeterminiranih) imena (imenica, pridjeva, brojeva).

Navedeno je i to da je određeni član svoju pokaznu funkciju sačuvao u nekim riječima sve do danas (اَلْآنَ = sada, اَلْيَوْمَ = danas i dr.). Kako, pak, naš jezik nema ovakvog člana, mi ga u arapskim riječima s njim, izražavamo na neki drugi način (npr. određenim vidom kod pridjeva), ili ga jednostavno ne prevodimo, odn. (npr. u vlastitim imenima), samo prenosimo kao sastavni dio tih imena, npr.: Al-Ḥasan = El-Hasan, pa i tada ga često ispuštamo, npr.: Al-Madīnatu = Medina, Al-Urdunnu = Jordan i dr.

Međutim, nekad je podesno (pa čak i nužno) prevesti ga našom odgovarajućom pokaznom zamjenicom (taj, i dr.), npr. (uz riječ: اَلرَّجُلُ, u rečenici): لَقِينَا هُنَاكَ رَجُلاً فَسَلَّمَ عَلَيْنَا اَلرَّجُلُ وَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا آخَرَ = Sretosmo ondje nekog čovjeka, pa nas taj čovjek pozdravi i ne reče (ne rekavši) ništa više (drugo).

U gornjoj rečenici riječ: رَجُلاً preveli smo: nekog čovjeka. To je po smislu indeterminirano ime. Njegovu indeterminiranost (neodređenost) označili smo u prijevodu neodređenom zamjenicom "neki". U arapskom jeziku to je označeno morfološki: nastavkom ـًا (an, za akuzativ). Kako se vidjelo kod deklinacije imena (u morfologiji), taj nastavak (s ostalim: ـٌ (-un) za nominativ, te ـٍ (-in) za genitiv), naziva se: اَلتَّنْوِينُ = nunacija. Ona je jedan od načina obilježavanja neodređenosti imena (izuzev kod onih s nepotpunom promjenom).

Pored ostalih spomenutih načina za obilježavanje određenosti imena, istaknuta je i upotreba određenog člana uz njih. Prema tome koga ili šta on pobliže određuje, razlikuju se dva načina upotrebe određenog člana u arapskoj sintaksi, a koje ćemo sada razmotriti.

Određeni član za determinaciju (لِلتَّعْرِيفِ) zove se: (أَلْ ٱلْمُعَرِّفَةُ = determi-

11) Nešto opširnije o upotrebi određenog člana vidjeti kod: Reckendorf, op. cit., str. 177-184, & 106, (pod: Bestimmter Artikel); 'A. Ḥasan, op. cit., I, str. 381-392 (pod: الْمُعَرَّفُ بِأَلْ).

nirajuće 'al), u toj funkciji ukazuje na: a) neku cijelu vrstu (اَلْجِنْسُ), pojedine njene jedinke, odn. dijelove ili, pak, na samu njihovu prirodu. Takav se član naziva: اَللاَّمُ لِتَعْرِيفِ ٱلْجِنْسِ ili لاَمُ ٱلْجِنْسِ ili أَلْ ٱلْجِنْسِيَّةُ. b) On, zatim, ukazuje, na nekog ili nešto, u određenom smislu poznato, pa se tada naziva: لاَمُ ٱلْعَهْدِ ili أَلْ ٱلْعَهْدِيَّةُ . Sada ćemo razmotriti te dvije upotrebe člana, s njihovim podjelama, u odvojenim odlomcima.

a) 1. - لاَمُ ٱلْجِنْسِ je član koji određuje neku vrstu u cjelini. U ovom slučaju mjesto člana ne može se staviti riječ: كُلٌّ = sav, svaki, kao što je u slijedećim primjerima. هَزَمَ ٱلْحُلَفَاءُ ٱلْعَدُوَّ هَزِيمَةً تَامَّةً = Saveznici su potpuno porazili neprijatelja. اَلْفَرَسُ حَيَوَانٌ مُفِيدٌ = Konj je korisna životinja. اَلتَّنَزُّهُ فِى ٱلضَّوَاحِى ٱلْجَمِيلَةِ عَادَةُ أَهْلِ مَدِينَتِنَا = Šetnja po lijepoj okolici običaj je stanovnika našeg grada.

2). - لاَمُ ٱلْإِسْتِغْرَاقِ (= član obuhvatnosti) je onaj član koji determinira svaku jedinku neke vrste (odn. dio neke cjeline) kojoj oni pripadaju. U ovom slučaju član se može zamijeniti riječju: كُلٌّ (= svaki, sav), a da se pri tom značenje u biti ne mijenja. To se vidi iz primjera:

اَلدَّالُّ عَلَى ٱلْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ = Ko upućuje na dobro je kao onaj koji ga čini.
اَلْكَوْكَبُ يَسْتَمِدُّ ٱلضَّوْءَ مِنَ ٱلشَّمْسِ = Planeta dobija svjetlost od sunca.

اَلْكَرِيمُ إِذَا وَعَدَ وَفَى وَإِذَا أَوْعَدَ عَفَا = Plemenit (čovjek) kada obeća, ispuni, a kada zaprijeti, oprosti. - اَلْمَارُّ فِى شَوَارِعِ ٱلْمُدُنِ ٱلْحَدِيثَةِ فِى خَطَرٍ دَائِمٍ = Prolaznik ulicama modernih gradova u stalnoj je opasnosti.

3. - أَلْ لِلْحَقِيقَةِ (ili لِلطَّبِيعَةِ ili لِلْمَاهِيَةِ = član za bit, prirodu ili materiju) je onaj određeni član koji se odnosi na samu bit (prirodu ili materiju) nekoga ili nečega, a ne na pojedine jedinke ili dijelove toga, niti na njihove osobine. 'A. Ḥasan, daje (op. cit., I, str. 387) primjer: اَلرَّجُلُ أَقْوَى مِنَ ٱلْمَرْأَةِ = Muškarac je jači od žene. - اَلذَّهَبُ أَنْفَسُ مِنَ ٱلنُّحَاسِ = Zlato je skupocjenije od bakra i dr.

b) Kod لاَمُ ٱلْعَهْدِ obuhvaćeni su slučajevi kada član (ovdje nazvan: أَلْ ٱلْعَهْدِيَّةُ) označava pojam koji nam je na neki način već ranije, u manjoj ili većoj mjeri, poznat. Pritom se razlikuju četiri slučaja upotrebe ovakvog određenog člana.

1. - لاَمُ ٱلْعَهْدِ ٱلذِّكْرِيِّ, tj. član koji ukazuje na ono što je prethodno bar jednom spomenuto, npr.:

جَاءَنَا جَارٌ لَنَا فَأَخْبَرَنَا ٱلْجَارُ أَنَّهُ يُسَافِرُ إِلَى ٱلْخَارِجِ عَنْ قَرِيبٍ = Dođe nam jedan naš susjed, pa nas taj susjed obavijesti da će on uskoro putovati u inozemstvo.

دَخَلْتُ فِي غَابَةٍ قُرْبَ قَرْيَتِنَا وَكَانَتِ ٱلْغَابَةُ عَلَى تَلٍّ غَيْرِ مُرْتَفِعٍ = Uđoh u jednu šumu blizu našeg sela, a ta je šuma bila na jednom nevisokom brežuljku.

لَقِيَ أَخِي فِي ٱلطَّرِيقِ كَلْبًا صَغِيرًا فَلَمَّا ٱقْتَرَبَ مِنَ ٱلْكَلْبِ عَضَّ رِجْلَهُ = Moj brat srete na putu malog psa, pa kad mu se približi, ujede ga taj pas za nogu (ili zapravo... pa kada se približio tome psu, ujeo ga je za nogu).

2. - لَامُ ٱلْعَهْدِ ٱلْعِلْمِيِّ je član koji ukazuje na to da je pojam imena uz koje on stoji već od ranije poznat, npr.: فِي ٱلشَّهْرِ ٱلْمَاضِي زَارَ ٱلرَّئِيسُ مَدِينَتَنَا = Prošlog mjeseca Predsjednik je posjetio naš grad.

لَمَّا رَجَعَ ٱلْأَبُ مِنَ ٱلسُّوقِ لَمْ يَجِدْ فِي ٱلدَّارِ أَحَدًا مِنْ أَهْلِهَا = Pošto se otac vratio s pijace, nije u kući našao nikog od njenih ukućana.

3. - لَامُ ٱلْعَهْدِ ٱلذِّهْنِيِّ je član kojim se ističe da je neka jedinka poznate vrste dio određene cjeline kojoj ona pripada. Međutim, takvo se ime ne smatra determiniranim u pravom smislu. Evo primjera:

قَالُوا يَاأَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ ٱلذِّئْبُ Rekoše: "O naš oče, mi smo otišli da se utrkujemo, a ostavili smo Jusufa kraj naših stvari, pa ga je pojeo vuk". (Q., 12,17). - هَلْ ذَهَبْتَ ٱلْيَوْمَ إِلَى ٱلْمُحَاضَرَةِ ؟ = Jesi li išao danas na predavanje?

4. -لَامُ ٱلْعَهْدِ ٱلْحُضُورِيِّ- označava da je neko ili nešto u prisutnosti odn. da se događa u vrijeme samoga govora. Tako, npr., kada hoćemo da nam se nešto napiše, pa kažemo sagovorniku ovako:

هَاكَ ٱلْقَلَمَ = Evo ti (ova) olovka.

لَا يُحْتَمَلُ ٱلْحَرُّ ٱللَّيْلَةَ = Nesnosna je vrućina noćas.

يَذْهَبُ قِطَارُنَا ٱلسَّاعَةَ = Naš voz polazi ovog časa.

To bi bili slučajevi upotrebe člana u funkciji determinacije. Međutim, postoje drugi slučajevi kada je on, ustvari, "suvišan" (pa se zove: أَلْ ٱلزَّائِدَةُ). Naime, to se dešava kada se upotrijebi određeni član, gdje ne bi trebalo po pravilu da se upotrijebi, a ponajviše uz vlastita (lična) imena, koja su već po svome značenju determinirana.

Nekada je takav član (osim pri dozivanju i u aneksiji) stalno uz takvo ime (pa je on tada: زَائِدَةٌ لَازِمَةٌ), npr.:

اَلْيَسَعُ = El-Jese' (vjerovjesnik); اَللَّاتُ = Lat (idol); اَلْعِرَاقُ = Irak; اَلْمَدِينَةُ = Medina i sl.

Nasuprot tome, član može biti u povremenoj upotrebi (زَائِدَةٌ عَارِضَةٌ). Ona može biti nužna (ضَرُورِيٌّ) kao što se događa u poeziji, ili, pak, proizvoljna (اخْتِيَارِيٌّ). Za ovo prvo neka bude primjer upotrebe (u stihu) riječi: بَنَاتُ ٱلْأَوْبَرِ mj. pravilnog: بَنَاتُ أَوْبَرَ (= jelengljive).

U drugom slučaju, neka vlastita imena (nastala često od pridjeva i participa, ali i od općih imenica) mogu se upotrebljavati bez člana, ali i s njim, naročito kada se u početku htjelo ukazati na to da su to vlastita imena (pojačavši tu namjeru upotrebom člana, iako je on u tom slučaju zapravo suvišan). Tako postoje lična imena, kao što su: سَعِيدٌ ، حَسَنٌ ، مَنْصُورٌ ، عَادِلٌ i dr., ali i اَلْحَسَنُ ، اَلسَّعِيدُ ، اَلْمَنْصُورُ ، اَلْعَادِلُ ، اَلْخَلِيعُ ، اَلضَّحَّاكُ ، اَلْمُتَوَكِّلُ (od kojih su neka, kako se vidi, ustvari nadimci (اَلْأَلْقَابُ), bilo u pozitivnom, bilo u negativnom smislu), data njihovim nosiocima za pohvalu, pokudu, te zbog raznih drugih razloga.

DOZIVANJE (اَلنِّدَاءُ) I NJEGOVA NAMJENA [12]

Dozivanje (nekoga ili nečega) može biti zbog raznih razloga odn. imati određenu svrhu i namjenu. Kod nas za to obično služi vokativ, tj. određeni padež imena (onoga ko ili šta se doziva - tzv. اَلْمُنَادَى), dok u arapskom jeziku nema posebnih morfema za to, nego u tu svrhu mogu služiti sva tri njegova padeža, uz određene uvjete, a prema sintkasičkim pravilima.

Već prema namjeni dozivanja, u arapskom se uz određeni padež ponajviše upotrijebi neka odgovarajuća čestica, ali se ona ponekad može izostaviti.

Čestica za dozivanje (حُرُوفُ ٱلنِّدَاءِ) su ove: أَ ، آ ، أَيْ ، آيْ ، أَيَا ، هَيَا ، وَا ، يَا .
Za dozivanje nekog (nečeg) bliskog služe čestice: أَ i أَيْ, a sve ostale za ono udaljeno. Međutim, te se čestice u upotrebi međusobno zamjenjuju, a osim za samo dozivanje, one služe i za slične svrhe (oslovljavanje, žaljenje, čuđenje i dr.), te u nekoj drugoj namjeni, o čemu pobliže treba pogledati u stilistici u vezi s ovim formama.

Onaj koji (ono što) se doziva (اَلْمُنَادَى) smatra se determiniranim, makar da je to opća imenica bez člana, ali se nekad doziva i neko nepoznato lice i dr.

Najčešća čestica u ovoj službi (dozivanja i sl.) je: يَا (u svim padežima), koju mi prevodimo ili odgovarajućim uzvicima za dozivanje: o, oj, ej, i sl., ili je nekad uopće ne prevodimo, jer nam je dovoljan naš vokativ i bez njih.

Čestica: وَا najčešće služi kao uzvik žaljenja, jadikovke i sl., pa se tada

---

12) Uporedi u vezi s vokativom, kratko, npr., kod: Sikirić, itd., op. cit., II, str. 12-13 (Vokativ) ili: Reckendorf, op.cit., str. 363-365, & 180; opširnije: 'A. Ḥasan, op. cit., IV, str. 1-111 (اَلنِّدَاءُ ، اَلْإِسْتِغَاثَةُ ، اَلنُّدْبَةُ ، اَلتَّرْخِيمُ).

zove: وَاوُ ٱلنُّدْبَةِ, a ime (ٱلْمَنْدُوبُ) pored toga, dobije i sufiks: ـَاهْ, koji se naziva: أَلِفُ ٱلنُّدْبَةِ, ali može biti i bez glasa ه , na kraju (dakle samo: ـَا), kao što se može vidjeti iz slijedećih primjera.

Tako, npr., kad se desi nesreća, pa kažemo:! وَا حَسَنَا ! ili وَا حَسَنَاهْ ! = Ah, jadnog li Hasana! ili kad se neko žali na glavolju, pa kaže: ! وَا رَأْسِي = Oh, moja glava! - ili izraz tuge zbog smrti: وَا فَاطِمَةُ = Aj, jadna Fatima! - i sl. Iz posljednja dva primjera zapažamo da je upotrijebljeno samo: وَا .

Nekada, pak, sufiks ـَاهْ - služi za dozivanje nekoga u pomoć, pa se on tada zove: أَلِفُ ٱلْإِسْتِغَاثَةِ , npr.:! أُمَّاهْ = Majko (u pomoć)! Onaj koga dozivamo u pomoć zove se: ٱلْمُسْتَغَاثُ, a ponekad stoji u genitivu iza prijedloga لِ , o čemu će biti riječi nešto kasnije.

a) Onaj ko ili što se doziva (ٱلْمُنَادَى) stoji u *nominativu:* kada je to jedna riječ, koja se tada smatra determiniramo, iako se ona u tom slučaju upotrebljava bez određenog člana i nunacije. Evo nekoliko primjera: يَا فَتَيَاتُ ، يَامُعَلِّمُونَ ، يَاصَاحِبَتَانِ ، يَاطَالِبَانِ ، يَامَرْأَةُ ، يَارَجُلُ ، يَافَاطِمَةُ ، يَاعُمَرُ i dr.

Od čestica za dozivanje ispustiti se može samo: يَا npr.: لَيْلُ أَمَالَكَ آخِرٌ؟ = O noći, zar ti nemaš kraja? - Često je to kod رَبِّى, gdje se skrati obično i lična zamjenica, pa se kaže: رَبِّ = o, moj Gospodaru (misli se na Boga).

Ispred imena s određenim članom, u nominativu, upotrebljavaju se izrazi: يَاأَيُّهَا (za oba roda) ili za ženski: يَاأَيَّتُهَا; m يَا هَذَا, f يَا هَذِهِ, te: m يَاأَيُّ هَذَا ، يَا أَيَّةُ هَذِهِ npr.: ! يَاأَيُّهَا ٱلصَّدِيقُ = O (ti) prijatelju! يَاأَيَّتُهَا ٱلنَّفْسُ ٱلْمُطْمَئِنَّةُ = O, ti smirena dušo (Q., 83,27)

Izrazi sa أَيُّهَا neće se upotrijebiti uz: اَللهُ i اَللَّهُمَّ, iako su s određenim članom, pa se kaže: يَا اَللهُ i ! اَللَّهُمَّ = O, Bože!

Uz vlastita imena, redovno upotrebljavana sa članom, bit će: ili يَاأَيُّهَا, i sl., ili će takvo ime izgubiti član, pa će se reći, npr., za: ! أَيُّهَا ٱلْمَنْصُورُ : اَلْمَنْصُورُ ili ! يَا مَنْصُورُ = O, (El-) Mensure!

Iza svoje apozicije (u nominativu), ime može biti u istom padežu ili u akuzativu, npr.: ! يَاغُلَامُ زَيْدٌ (زَيْدًا) = O dječače Zejde! Isti je slučaj ako ta apozicija ima član, pa će se reći: يَازَيْدُ ٱلْغُلَامُ (ٱلْغُلَامَ) = O, Zejde, dječače!

I atribut uz ime (u nominativu) može stajati u tom padežu ili u akuzativu, npr.: يَاعُمَرُ ٱلْحَبِيبُ (ٱلْحَبِيبَ) Dragi Omere!

Napomena: iza čestice: يَاأَيُّهَا javlja se određeni član, možda zbog slaganja s njom po određenosti, jer je ona pokaznog značenja, a kao takva: ona je određena (determinirana).

b) Onaj koga (ono što) se doziva stoji u genitivu iza čestice لَ odn. لِ. Razlikujemo pritom slijedeće slučajeve:

1) Kada se doziva neko u pomoć (to je: اَلْمُسْتَغَاثُ) upotrijebit ćemo لَ ispred imena u genitivu, npr.: ! يَالَسَعْدٍ سَأَغْرَقُ = Sa'de, upomoć, utopit ću se!

2) Nekad ovakva konstrukcija izražava uzbuđenost, žaljenje, čuđenje, i slična osjećanja, npr.: ! يَا لَلدَّاهِيَةِ = O, kakve li nesreće! - ! يَالَلْعَجَبِ = O, kakvog li čuda! ! يَالَسُرُورِنَا آلْمُفْرِطِ = Neizmjerne li naše radosti!

3) Kada se traži pomoć protiv nekoga, onda se ispred njegovog imena stavi čestica لِ, npr.: ! يَالَلْجِيرَانِ لِلسَّارِقِ = Susjedi, u pomoć protiv lopova! - Pomoć se traži i u nečiju korist, npr.: ! يَالَلطَّبِيبِ لِلْجَرِيحِ = Doktore, pomozi (ovom) ranjeniku!

c) Onaj ko (ono što) se doziva bit će u *akuzativu* u slijedećim slučajevima:

1) Ako je taj (to) prvi član genitivne veze (tj. اَلْمُضَافُ - odrednica), npr.: ! يَاسَيْفَ آلدِّينِ = O, Sejfudine! - ! يَابَهْجَةَ آلأَنْظَارِ = Kakvog li užitka za oči, i sl.

2) U akuzativu će biti dozivano, ako je ono nečim pobliže određeno, kao u primjerima: ! قِفْ يَارَاكِبًا فَرَسًا = Stoj, ti što jašeš na konju! - ! يَاخَيْرًا مِنْ أَبِيكَ = O ti što si bolji od svoga oca! ! يَاعَظِيمًا عِزَّتُهُ لاَتَظْلِمْ = O ti moćniče, ne čini nasilja!

3) U akuzativu je i ono dozivano (ili izražavano), a po sebi je neodređeno ili nepoznato, npr.: ! يَاعَجَبًا O (kakvog li) čuda! - يَاضَالاًّ لاَتَخْدَعْ نَفْسَكَ ! بِآلآمَالِ آلْكَاذِبَةِ = O ti zabludjeli, ne obmanjuj samog sebe lažnim nadama!

Nekoliko riječi dolazi samo kao اَلْمُنَادَى. Tu spada spomenuto اَللَّهُمَّ, npr.: ! اَللَّهُمَّ آغْفِرْلَنَا ذُنُوبَنَا ! = Bože, oprosti nam naše grijehe! - zatim sintagme: أَبَتِ (mj. أَبِى) i أُمَّتِ (mj. أُمِّى), npr.: يَاأَبَتِ إِنِّى أُطِيعُكَ أَبَدًا = Oče (moj), uvijek ću te slušati. يَاأُمَّتِ لاَتَخَافِى مِنْ أَجْلِنَا = Majko (moja), nemoj se bojati zbog nas!

Riječi: فُلُ i f فُلَةُ za dozivanje nekog određenog pojedinca od ljudi, npr.: يَافُلُ خَيْرٌ لَكَ أَنْ تَقُولَ آلْحَقَّ = Ej ti (čovječe), najbolje ti je da kažeš istinu. يَافُلَةُ ! لاَتُضِيعِى وَقْتَكِ بِغَيْرِ شُغْلٍ = Ej ti (ženo), ne gubi (svoje) vrijeme bez ikakva posla!

Kao اَلْمُنَادَى dolaze i intenzivni pridjevi oblika, kao: لُؤْمَانُ i مَلأَمُ = (vrlo opak), i kao: نَوْمَانُ = pospanac (tj. samo pri dozivanju).

Postoji pri dozivanju poseban slučaj, naime tzv. تَرْخِيمُ آلنِّدَاءِ, a to je da ime onoga koji se doziva (اَلْمُنَادَى) bude skraćeno, tj. da izgubi jedno ili dva

slova (računajući pritom u slova i duge vokale) na svome kraju. To se događa zbog raznih emocionalnih razloga, slično upotrebi hipokoristika (imena od mila i sl.) u našem jeziku.

Ne ulazeći pobliže u detalje obrazovanja takvih imena (vidi bilješku 12), ovdje ćemo dati najvažnije u vezi s temom.

Za ovu svrhu u arapskom jeziku se upotrebljava pojedinačno vlastito, lično ime (اَلْعَلَمُ) ili, pak, i opće neodređeno ime, pri direktnom oslovljavanju, a naziva se: اَلنَّكِرَةُ ٱلْمَقْصُودَةُ .

Ovakva skraćena imena ne upotrebljavaju se za onoga koga dozivamo u pomoć (اَلْمُسْتَغَاثُ), kada je u genitivu iza čestice لَ (izuzev kada se ona ispusti, a mj. nje tada može doći dugo "ā", npr.: ! يَافَاطِمَ (فَاطِمَا) لِلْمَرِيضِ = Fatko, pomozi (ovom) bolesniku!

Dalje se ovakve skraćene (مُرَخَّمَةٌ) riječi ne upotrebljavaju: pri izražavanju žaljenja (uz وَاوُ ٱلنُّدْبَةِ); kada je اَلْمُنَادَى u genitivu kao odrednica (اَلْمُضَافُ), ili je on nečim pobliže određen, a stoji u akuzativu (kao, npr.: ! يَارَاضِيًا بِحَيَاتِهِ = O ti zadovoljni sa svojim životom!); kad je on ime u obliku predikativne složenice (npr.: فَتَحَ ٱللّٰهُ); ime upotrebljavano samo pri dozivanju (kao فُلُ), te kada je on nepromjenljivo ime (kao: رَقَاشِ).

Od nekog imena u ovoj upotrebi oduzme se jedno ili dva slova (ne uzimajući u obzir nunaciju i vokalne nastavke), po određenim pravilima, i to od ličnih imena, a od općih samo kada su to određena lica izravno oslovljena (npr.: يَامُسَافِرُ ‹ مُسَافِرَةُ ؛ يَا صَاحِ ‹ صَاحِبُ).

Takva skraćena imena su, npr.: (خَلْدُونُ ‹) خَلْدُ ؛(مَرْوَانُ ‹) مَرْوُ ؛ (سَالِمٌ ‹) سَالُ (عَائِشَةُ ‹) عَائِشُ ؛ (هِبَةُ ‹) هِبُ ؛ (إِبْرَاهِيمُ ‹) إِبْرَاهُ , i dr.

Osim spomenutih imena koja se ne krate, spomenimo da su takva još i slijedeća imena od tri slova (kao, npr.: هِنْدُ ، عُمَرُ ، سَعْدٌ), pa ona od četiri, ali čije je treće slovo dugi vokal (حَرْفُ ٱللِّينِ, npr.: عِمَادٌ ، ثَمُودُ ، سَعِيدٌ); zatim imena od četiri slova, i to sa četvrtim zdravim suglasnikom (kao: جَعْفَرٌ , i sl.); pa kad je četvrto slovo poluvokal (kao: غُرْنَيْقٌ ، فِرْعَوْنٌ). Međutim, kad je 4. slovo neki dug vokal (ali da taj ne pripada sufiksu), a taj vokal je postao od "w"(kao u: مُنْقَوَدٌ ‹ مُنْقَادٌ), ili od "y" (kao u: مُخْتَيَرٌ ‹ مُخْتَارٌ), onda se takve riječi, upotrijebljene kao lična vlastita imena, ne mogu skraćivati, u svrhu gore navedene upotrebe skraćenih imena (مُرَخَّمَةٌ).

Ovim je završeno razmatranje upotrebe determiniranih imena (osim

odnosnih zamjenica, o kojima će se govoriti u vezi s odnosnim rečenicama, kako je ranije istaknuto).

Sada ćemo, pak, preći na sintaksičke osobitosti upotrebe tzv. glagolu sličnih imena.

Glagolu slična imena - أَشْبَاعُ ٱلْفِعْلِ (nomina verbalia)

Ta su imena, nešto ranije spomenutih šest grupa imena, naime: 1) infinitivi, 2) participi; 3) obični pridjevi; 4) elativi; 5) odnosna imena i 6) riječi glagolskog značenja.[13]

Nasuprot ostalim imenima u arapskom jeziku, koja imaju samo imensku prirodu, imena, pak, iz ovih grupa, osim imeničke, mogu, u određenim sintaksičkim konstrukcijama, imati i glagolsku rekciju. Takvi su, u prvom redu, infinitivi, dok participi, odnosna imena i ostali pridjevi, mogu osim svoje pridjevske, imati nekada imeničku, a nekad i glagolsku prirodu. To se razlikuje prema njihovoj ulozi u rečenici, u funkcijama njenih glavnih ili sporednih dijelova.

Navedenim redom odvojeno ćemo razmotriti ova glagolu slična imena, u prvom redu ističući njihove sintaksičke osobitosti u odnosu na ostala imena, i iz ovih grupa i prema drugim imenima uopće, prvenstveno, pak, njihovu glagolima sličnu upotrebu.

1. GLAGOLSKA IMENICA - اِسْمُ ٱلْفِعْلِ (substantivum verbale)

Ona se najčešće naziva: اَلْمَصْدَرُ (= izvor), jer su po shvatanju tradicionalne arapske gramatike, sve ostale riječi proistekle iz njegovih prvobitnih oblika (u I vrsti glagola). O tome je bilo govora već u morfologiji, pa neka se tamo pogleda i o drugom shvatanju u vezi s tim.

Ovaj se termin često prevodi kao: infinitiv, zbog njihove određene slične sintaksičke upotrebe, kako će se pokazati u daljem izlaganju.

Arapski infinitiv je apstraktna imenica, analogna našoj glagolskoj

13) Sva ta imena kratko razmatra: Sikirić, itd., op. cit., II, str. 27-30 (pod شِبْهُ الفِعْل).

imenici, a nekad odgovara i našem infinitivu, pa ga, prema kontekstu, prevodimo, npr.: أَكْلٌ = jedenje, odn. jesti, i sl.

Za njega u gramatici postoje i općenitiji odgovarajući nazivi: اِسْمٌ جَامِدٌ = prvobitno ime, pa: اِسْمٌ مُشْتَقٌّ = izvedeno ime. Neki, pak, infinitiv dobije značenje prave apstraktne imenice, pa se tada zove: اِسْمُ مَعْنًى (npr. وُجُودُ ٱلْعَالَمِ = postojanje svijeta). Nekada (tj. ne svaki masdar) poprimi konkretno značenje, te je on tada: اِسْمُ عَيْنٍ (npr.: تَصْنِيفُ ٱلْجَاحِظِ فِي ٱلْبُخَلَاءِ = Džahizovo djelo (tj. knjiga) o škrticama - i sl.

Kada arapski infinitiv ima svoju imeničku prirodu, on može vršiti određene sintaksičke funkcije kao i ostale imenice (pa biti: subjekt, predikat, objekt i dr.). O njima će se, pak, posebno govoriti u vezi s raznim dijelovima rečenice, pa se na takvoj upotrebi infinitiva nećemo ovdje posebno zadržavati. [14]

Kada masdar ima verbalnu prirodu, on se može upotrijebiti mjesto odgovarajućeg mu glagolskog oblika, kao i obratno, pri čemu ti izričaji (sintagme ili rečenice) uglavnom očuvaju isto osnovno značenje.

On u tom slučaju (kao i sam glagol) može imati svoj objekt (direktni ili indirektni), te druge glagolske dopune, tj. razne adverbijalne oznake itd.

Direktni objekt infinitiva dolazi u tzv. objektnom genitivu (kao odrednica uz infinitiv, u genitivoj vezi), npr.: لَا يَحْسُنُ أَبَدًا ٱغْتِيَابُ ٱلزُّمَلَاءِ = Nikad nije lijepo klevetanje (svojih) drugova (ili klevetati (svoje) drugove). mj. أَنْ يُغْتَابَ ٱلزُّمَلَاءُ = da se kleveću drugovi.

Slično tome i subjekt infinitiva stoji iza njega (u aneksiji) u tzv. subjektnom genitivu, npr.: إِرْسَالُ ٱلْأَبِ حَسَنًا هُنَاكَ غَيْرُ مُفِيدٍ = Beskorisno je očevo slanje Hasana onamo (mj. Beskorisno je da šalje otac Hasana onamo. - tj. ... أَنْ يُرْسِلَ ٱلْأَبُ حَسَنًا.

Međutim, nekada takav subjekt infinitiva stoji u nominativu, njegov objekt u genitivu iza njega u aneksiji. npr. يَسُرُّنِي قِرَاءَةُ ذَلِكَ ٱلْكِتَابِ هِيَ = Raduje me njeno čitanje te knjige (mj. da se to izrazi glagolom:

يَسُرُّنِي أَنْ تَقْرَأَ هِيَ ذَلِكَ ٱلْكِتَابَ = Raduje me što ona čita tu knjigu).

Infinitivi od glagola s indirektnim (odn. prepozicionalnim) objektom zadržavaju reakciju svoga glagola, npr.: لَيْسَ لَهُ قُوَّةٌ عَلَى تَحَمُّلِ ذَلِكَ أَبَدًا = On nema snage uvijek to podnositi (mj. da se kaže:

14) Vidjeti o ovome: Reckendorf, op. cit., str. 171-174, & 97-101, pod naslovom: Konstruktion der Infinitive; 'A. Ḥasan, op. cit., III, str. 178-230. gdje se razmatraju i razna pitanja u vezi s oblicima i značenjima infinitiva, koja su obrađena kod nas u morfologiji.

لاَيَقْوَى هُوَ عَلَى أَنْ يَتَحَمَّلَ ذَلِكَ أَبَدًا = On ne može da to uvijek podnosi).

Ipak, nekad prepozicionalnu konstrukciju uz infinitiv, može zamijeniti genitiv (u aneksiji), npr.: مَيْلُ ٱلْكَذِبِ mj. مَيْلٌ إِلَى ٱلْكَذِبِ = sklonost prema laži.

Infinitiv će imati objekt u genitivu iza prijedloga: لِ u slučaju kada je: 1) infinitiv u adverbijalnom akuzativu (npr. u tzv. اَلْمَفْعُولُ لَهُ), kao u primjeru: قَامَ حَمِيدٌ تَعْظِيمًا لأَبِينَا = Hamid je ustao iz poštovanja prema našem ocu.

2) Kada je infinitiv neposredno ispred svoga objekta i kad je uz njega određeni član, npr.: مَنْعُ ٱلإِضْطِهَادِ لِلنَّاسِ = sprečavanje progonjenja ljudi.

3) Objekt infinitiva je također u genitivu iza لِ, kada je subjekt (u genitivu) stavljen između infinitiva i njegovog objekta, npr.: نَصْرُهُ لَكَ أَنْ تُحَقِّقَ مُنْيَتَكَ = njegova pomoć tebi da ostvariš svoju želju (tj. ... هُوَنَصَرَكَ أَنْ = on ti je pomogao da...).

Uporedujući ove konstrukcije u vezi s infinitivom, treba istaći da je njihova zamjena odgovarajućom drugom konstrukcijom (npr. aneksijom), a naročito glagolom, običniji i stilski bolji način izražavanja. Tako je mjesto da kažemo: بَلَغَنِى تَعَلُّمُ عَلِيٍّ ٱلسِّبَاحَةَ = Doznao sam za Alijino učenje plivanja - bolje reći: بَلَغَنِى تَعَلُّمُ عَلِيٍ ٱلسِّبَاحَةَ, a možda još bolje: بَلَغَنِى أَنَّ عَلِيًّا يَتَعَلَّمُ ٱلسِّبَاحَةَ = Doznao sam da Alija uči plivanje (ili: plivati).

Infinitivi prelaznih glagola mogu se upotrijebiti u nekim slučajevima (kao i kod nas) i u aktivnom i u pasivnom značenju. Tako, npr.: مُعَاشَرَةُ ٱلْحُسَيْنِ može značiti (aktivno:) = Huseinovo druženje (s nekim) ili, pak: druženje (nečije) s Huseinom.

Nasuprot infinitivima koji imaju i glagolsku prirodu, stoje oni za koje se smatra da je nemaju, a to su ovi slučajevi: مَصْدَرُ ٱلنَّوْعِ (ili اِسْمُ ٱلنَّوْعِ = ime načina, kao: مِشْيَةٌ = način hoda); مَصْدَرُ ٱلْمَرَّةِ (ili اِسْمُ ٱلْمَرَّةِ = ime jednokratnosti, kao: زَوْرَةٌ = jedna posjeta). Tako tu glagolsku prirodu gubi i infinitiv, kada ima atribut uza se: ضَرْبٌ شَدِيدٌ = žestok udarac; kao i tzv. opći objekt, kada služi za pojačanje svoga glagola, a to je: اَلْمَفْعُولُ ٱلْمُطْلَقُ npr.: زُلْزِلَتِ ٱلأَرْضُ زِلْزَالاً = zemlja je bila jako zatresena.

Međutim, kada se u ovakvoj konstrukciji ispusti glagol, onda preostali infinitiv dobije značenje svoga glagola, npr.: ! إِكْرَامًا لِضُيُوفِكُمْ (mj. أَكْرِمُوا ضُيُوفَكُمْ إِكْرَامًا !) = Počastite (lijepo) svoje goste!

Infinitiv u akuzativu može imati i kvalifikativnu ulogu, tj. pridjevsku funkciju, kako je slučaj kod tzv. specifikacije (اَلتَّمْيِيزُ) npr.: أَكْثَرُنَا تَوَاضُعًا = najponizniji među nama.

Inače, neki infinitivi mogu se upotrijebiti kao pridjevi (to je: اَلصِّفَةُ بِالْمَصْدَرِ). On se tada ne mijenja ni po rodu ni po broju prema imenici uz koju dođe kao njen atribut, npr.: رَجُلٌ (مَرْأَةٌ) عَدْلٌ = pravedan čovjek, odn. pravedna žena; pa tako, u množini: رِجَالٌ (نِسَاءٌ) عَدْلٌ = pravedni ljudi, odn. pravedne žene.

Ima, ipak, slučajeva da takav infinitiv bude u pluralu, a imenica može tada biti i u singularu, npr.: ثَوْبٌ أَخْلَاقٌ = poderana haljinka, a tako isto: ثِيَابٌ أَخْلَاقٌ = poderane haljine.

2 a) PARTICIP AKTIVNI - اِسْمُ ٱلْفَاعِلِ [15]

Ovaj glagolski pridjev radni (kao i ostali pridjevi iz ovih šest grupa), osim svoje pridjevske, ima, u određenim slučajevima, i imeničku prirodu, koja nekad, čestom upotrebom, čak prevlada onu pridjevsku, a to određuje kontekst, odn. određena sintaksička funkcija u rečenici.

Tako iz govorne situacije dâ se utvrditi kada je isti particip (aktivni) upotrijebljen imenički, npr.: كَانَ فِيهِمْ شَابٌّ مَجْهُولٌ = Među njima je bio (neki) nepoznat mladić. Ista riječ (شَابٌّ) javlja se u pridjevskoj upotrebi (kao atribut), u rečenici: وَهُوَ يَوْمَئِذٍ فَتًى شَابٌّ = A on je tada bio mlad čovjek.

Neki se participi, kako smo istakli, s vremenom počnu pretežno upotrebljavati kao imenice, kao što su, npr. شَاعِرٌ = pjesnik, مُسْلِمٌ = musliman i dr.

Nasuprot ovom, nekada glagolska imenica bude upotrijebljena mjesto participa, npr.: مَاءٌ غَوْرٌ mj. مَاءٌ غَائِرٌ = poniruća voda; إِنِّي رَأَيْتُهُمْ عِيَانًا mj. مُعَايِنًا .. = Zaista sam ih vidio svojim očima (ili: lično).

Osim spomenutih imenskih vrijednosti, participi (i ostali pridjevi), u određenim okolnostima, imaju glagolsku vrijednost. Međutim, nasuprot pravim glagolskim personalnim oblicima, participi (i sl.) ne ukazuju ni na koje određeno glagolsko vrijeme. Tu ulogu lokalizacije u vremenu uz njih obavljaju pojedine riječi ili izrazi, koji imaju tu funkciju (naime, prilozi i priloške oznake za vrijeme).

Kao i kod infinitiva, opet ćemo u prvom redu obratiti pažnju na glagolsku prirodu ovih oblika u sastavu rečenice.

---

15) O njemu se govori kod 'A. Ḥasana, op. cit., III, str. 231-259.

Tako *particip aktivni* prelaznih glagola može imati svoj *objekt,* i to: 1) *direktni* (u akuzativu), npr.: هَلْ مُخْبِرٌ سَلِيمٌ أَصْدِقَاءَهُ بِتِلْكَ ٱلْحَوَادِثِ ؟ = Da li Selim obavještava svoje prijatelje o tim događajima? (mj.... هَلْ يُخْبِرُ)

2) *Indirektni objekt* u genitivu iza prijedloga, npr.:

أَأَنْتَ خَائِفٌ مِنَ الدُّخُولِ فِى هَذِهِ ٱلْغَابَةِ ؟ = Zar se ti bojiš ulaska u ovu šumu? (mj. أَتَخَافُ أَنْ تَدْخُلَ ...).

هَذَا ٱلْغُلَامُ مُطِيعٌ لأَبَوَيْهِ = Ovaj dječak je poslušan svojim roditeljima (mj.: هَذَا ٱلْغُلَامُ يُطِيعُ أَبَوَيْهِ).

Ovaj particip može imati iza sebe (u aneksiji) objektni genitiv (pa tada često ima imeničku vrijednost), npr.: غَافِرُ ٱلذُّنُوبِ = onaj koji prašta grijehe: مُعِينُ ٱلضُّعَفَاءِ = onaj koji pomaže slabe (pomagač slabih), مُؤَلِّفُ ٱلْكِتَابِ = pisac knjige: مُدِيرُ ٱلْمَعْهَدِ = direktor instituta i sl.

Za nas je neobičan slučaj kada particip aktivni dobije subjekt u nominativu, s kojim se slaže po rodu i broju, a ne sa svojim predikatom, što bi za nas bilo normalno, kako će se vidjeti iz slijedeća dva primjera. عُمَرُ شَاكِرٌ أُخْتُهُ (mj. أُخْتُ عُمَرَ شَاكِرَةٌ) = Omerova je sestra zahvalna. جَارَاتُنَا مُجْتَهِدَاتٌ أَبْنَاؤُهُنَّ (mj. أَبْنَاءُ جَارَاتِنَا مُجْتَهِدُونَ) = Sinovi naših susjetki su marljivi.

Ovakva konstrukcija predstavlja slučaj (tzv. anakolut - اَلإِخْتِصَاصُ)[16] izolacije prirodnog subjekta (اَلْمُبْتَدَأُ, kao što je u prvoj rečenici: عُمَرُ). Cijela ta rečenica naziva se: اَلْجُمْلَةُ ٱلْكُبْرَى , a ona manja, imenska rečenica, (ovdje: شَاكِرٌ أُخْتُهُ), koja služi kao predikat (اَلْخَبَرُ) onoj većoj, zove se: اَلْجُمْلَةُ ٱلصُّغْرَى .

Spojena lična zamjenica (ovdje: هُ), koja veže manju rečenicu za subjekt one veće, zove se: اَلرَّابِطُ (= koji povezuje) ili اَلْعَائِدُ (= koji ukazuje na prethodno).

Ovakve rečenice mogle su nastati mjesto onih za nas uobičajenih, kako pretpostavljamo: iz potrebe da se naglasi prirodni subjekt; zbog još nedovršenog oblikovanja cijele rečenice u našim mislima; usljed nagle promjene toka tih misli, iz namjere da reknemo nešto drugo nego što smo u početku htjeli, te možda i iz nekih drugih razloga, emotivne i druge prirode.

Dalje, *particip aktivni* (upotrijebljen bez člana) ima glagolsku vrijednost još u slijedećim slučajevima, kada vrši određene sintaksičke funkcije,

a) *Predikat* (اَلْخَبَرُ) imenske rečenice, npr.: سَعْدٌ مُسَافِرٌ وَالِدَاهُ إِلَى مِصْرَ = Sa'dovi roditelji putuju u Egipat.

---

16) Opširnije o tome: Reckendorf, op. cit., str. 366-373, & 182 (pod naslovom: Isolierung des natürlichen Subjekts (Anakoluth). - Općenito o anakolutu vidjeti: Simeon, op.cit., I, str. 63-64 (pod: anakolut).

b) *Atribut* (اَلنَّعْتُ), npr.: شَمْسُ ٱلدِّينِ مَاهِرٌ بِنْتُهُ = Šemsudinova kći je vješta. -

c) *Oznaka stanja* (اَلْحَالُ), npr.: جَاءَ صَدِيقُنَا رَاكِبًا فَرَسَهُ = Dođe naš prijatelj jašući svoga konja.

d) Ovaj particip ima glagolsku prirodu kada je pred njim:

1. *Upitna čestica*: أَجَاحِدٌ أَنْتَ مَعْرُوفَهُ ؟ = Zar ti niječeš njegovo dobročinstvo?

2. *Odrečna čestica*: مَاهُوَ بِخَارِجٍ مِنْ دَارِهِ = On neće izaći iz svoje (ili: njegove) kuće.

3. *Čestica za dozivanje*: يَاسَاكِنًا فِي ذَلِكَ ٱلْكُوخِ ! = O ti što stanuješ u toj kolibi!

2b - PARTICIP PASIVNI - اِسْمُ ٱلْمَفْعُولِ [17]

Ovaj glagolski pridjev trpni (kao i onaj radni), osim svoje pridjevske vrijednosti, može imati često i imeničku, a nekada ima i rekciju glagola.

Kao pridjev vrši sintaksičke funkcije, poput ostalih pridjeva (tako, npr., atributsku, o kojoj će se kasnije posebno govoriti).

Ovaj particip često dobije značenje imenice, npr.: مَجْهُودٌ (i جَهْدٌ) = napor; مَحْلُوفٌ (i حَلْفٌ) = zakletva; مَوْعُودٌ (i وَعْدٌ) = obećanje. Ponekad se tako upotrijebi ovaj particip u ženskom rodu, npr.: مَحْلُوفَةٌ (= zakletva); مَوْعُودَةٌ (= obećanje); مَكْذُوبَةٌ (i كَذْبٌ) = laganje, laž; مَصْدُوقَةٌ (i صِدْقٌ) = govorenje istine.

Obratno, nekad glagolska imenica ima značenje participa pasivnog, kao što su ove: خَلْقٌ = مَخْلُوقٌ = (ono što je) stvoreno, stvorenje; ضَرْبٌ = مَضْرُوبٌ = (ono što je) iskovano, kovani novac, i slični primjeri.

U pogledu verbalne prirode participa pasivnog evo najvažnijih slučajeva njegove upotrebe u sintaksi.

a) U konstrukciji izolacije prirodnog subjekta (anakolutu), iza participa pasivnog dođe subjekt (نَائِبُ ٱلْفَاعِلِ) u nominativu, npr.: صَدِيقِي فُؤَادٌ مَجْزِيٌّ أَخُوهُ ٱلْأَكْبَرُ = Nagrađen je stariji brat moga prijatelja Fuada. Prema ranije objašnjenom (kod participa aktivnog) ovdje je: (izolirani) subjekt cijele rečenice: صَدِيقِي فُؤَادٌ, a ostalo (od مَجْزِيٌّ) je njen predikat. Međutim, ovo

17) O njemu, pod tim naslovom, govori, npr.: 'A. Ḥasan, op. cit., III, str. 260-268. O participu aktivnom i pasivnom vidjeti također u: A Grammar of the Arabic language translated from the German of Caspari... by W. Wright, Third edition revised by W. R. Smith and M. J. de Gjoeje, Vol. I, Cambridge 1955, str. 131-133, & 229-230.

posljednje je manja rečenica (اَلْجُمْلَةُ ٱلصُّغْرَى), čiji je predikat particip pasivni مَجْزِيٌّ, a njegov je subjekt (u nominativu) sintagma: أَخُوهُ ٱلْأَكْبَرُ .

b) Iza *participa pasivnog* može stajati *subjektni genitiv* (u genitivnoj vezi, kao njegova odrednica اَلْمُضَافُ إِلَيْهِ), npr.:

قَلَّ مَنْ كَانَ مِنَّا مُرْتَاحَ الْبَالِ فِي ذَلِكَ الزَّمَانِ = Malo je ko od nas bio smiren u to vrijeme.

c) *Particip pasivni* može imati uza se objekt (اَلْمَفْعُولُ بِهِ), ali samo od prelaznih glagola koji regiraju dva direktna, akuzativna objekta, kao što je, npr., عَلَّمَ (= naučiti) i sl. Tako particip pasivni: مُعَلَّمٌ ima objekt u akuzativu: اَلصَّيْدَ, u rečenici (opet u konstrukciji anakoluta): عَمُّنَا شَمْسُ الدِّينِ مُعَلَّمٌ كَلْبُهُ ٱلصَّيْدَ = Pas našega strica Šemsudina naučen je na lov.

3. - OBIČNI PRIDJEV - اَلصِّفَةُ ٱلْمُشَبَّهَةُ [18]

(adiectivum)

Gornji arapski naziv je skraćen od: اَلصِّفَةُ ٱلْمُشَبَّهَةُ بِٱسْمِ ٱلْفَاعِلِ وَٱلْمَفْعُولِ = pridjev (svojstvo) sličan participu aktiva i pasiva. Naime, on ima njima slično značenje i sintaksičku upotrebu.

Osim funkcije kao pridjev (npr. kao atribut, o čemu će kasnije biti posebno govoreno), on, bez promjene oblika, može imati i funkcije naših odgovarajućih imenica.

Tako, npr.: أَعْمَى može značiti: slijep ili: slijepac: حَسَنَةٌ = dobra ili: dobro djelo; مَرِيضٌ = bolestan ili bolesnik i dr. Kao imenice ovi oblici preuzimaju njihove uloge u rečenici, pa mogu biti, npr.: subjekt, objekt, predikat i dr., a o tim dijelovima bit će govora u posebnim odlomcima.

Ovdje ćemo, pak, razmotriti slučajeve kada ovakvi pridjevi imaju glagolsku vrijednost, tj. određena svojstva glagola.

a) Ovakav pridjev (kao što se vidjelo i kod participa u konstrukciji anakolut) može imati *subjekt u nominativu*, npr.: حَارِسٌ حَسَنٌ خُلُقُهُ = Harisova je narav lijepa.

Zajedno, pak, sa svojim subjektom ovakav pridjev može biti atribut izoliranom subjektu (حَارِسٌ) ovakve veće rečenice (اَلْجُمْلَةُ ٱلْكُبْرَى), npr.: حَارِسٌ ٱلْحَسَنُ خُلُقُهُ صَدِيقِي = Haris, čija je narav lijepa, moj je prijatelj.

b) *Subjekt pridjeva* može doći *u genitivu* (aneksije, tj. kao odrednica -

18. Morfološki i sintaksički ovi su pridjevi obrađeni kod 'A. Ḥasana op. cit., III, str. 269-305.

(اَلْمُضَافُ إِلَيْهِ), a koji će se u određenosti ravnati prema tome pridjevu, pa će biti sa ili bez određenog člana, npr.: زَيْنَبُ ٱلرَّحِيمَةُ ٱلْقَلْبِ = Zejneba milostivog srca, ali: زَيْنَبُ رَحِيمَةُ قَلْبٍ = Zejneba je milostiva srca - što se može izraziti i ovako: زَيْنَبُ رَحِيمَةٌ قَلْبُهَا (gdje je pridjev kao predikat indeterminiran).

Gornji genitiv naziva se *predikativni genitiv*, jer taj pridjev može postati predikat toga subjekta, kada je on predikatni član imenske rečenice, npr.: قَلْبُهَا رَحِيمٌ = Njeno srce je milostivo.

c) *Običan pridjev*, koji odgovara nekom prelaznom glagolu, (npr.: سَمِيعٌ prema: سَمِعَ), može imati objekt (u akuzativu), kao, npr.: إِنَّ أَبَاكَ سَمِيعٌ قَوْلَكَ هَذَا كُلَّ يَوْمٍ = Tvoj otac sluša te tvoje riječi svaki dan.

4. ELATIV - اِسْمُ ٱلتَّفْضِيلِ [19]

Ovaj se oblik naziva i: أَفْعَلُ ٱلتَّفْضِيلِ, s obzirom na osnovnu formu (u jednini muškog roda) elativa, koji služi za izražavanje pojma našeg komparativa i superlativa.

Ovdje će biti govora samo o tom obliku i ostalim koji mu pripadaju (sg. f. فُعْلَى, itd.). O drugom načinu za izražavanje komparacije (kod pridjeva koji u pozitivu imaju oblik أَفْعَلُ) pomoću tzv. specifikacije (اَلتَّمْيِيزُ), kao u primjeru أَشَدُّ سَوَادًا = crnji, prema pozitivu: أَسْوَدُ = crn i sl., govorit će se pri razmatranju te konstrukcije u posebnom poglavlju.

Pored toga što elativ ne mogu imati određeni pridjevi, s obzirom na njihov oblik, tako ga ne mogu imati i neki od njih po svome značenju (npr.: أَعْمَى = slijep; مَيِّتٌ = mrtav, i sl.), izuzev, eventualno, kada se upotrijebe u nekom figurativnom smislu.

Za izražavanje *komparativa* (pri poređenju) služi oblik أَفْعَلُ, i to bez obzira na rod i broj imenice na koju se odnosi, s prijedlogom مِنْ = od (nego), što će se vidjeti u slijedećim primjerima: أَنْتَ أَكْبَرُ مِنْ أَخِيكَ = Ti si stariji od svoga brata. هِيَ أَجْمَلُ مِنْ أُخْتِهَا = Ona je ljepša od svoje sestre أَحْمَدُ وَفَرِيدَةُ أَصْغَرُ مِنْكَ = Ahmed i Ferida su mlađi od tebe. اَلْغِلْمَانُ أَقْوَى مِنَ ٱلصَّبَايَا = Dječaci su snažniji od djevojčica - هَؤُلَاءِ ٱلْفَتَيَاتُ أَمْهَرُ مِنْ أُولَئِكَ ٱلشُّبَّانِ = Ove djevojke vještije su od onih mladića.

Da bi dobili značenje *superlativa*, ovi oblici, stojeći iza svoje imenice,

19) Elativ, s njegovim oblicima i upotrebom, razmotren je kod 'A. Ḥasana, op. cit., III, str. 380-419.

dobiju određeni član (kao i ona), a s njom se slažu u rodu i broju, pa ćemo reći, dakle: اَلْأَخُ ٱلْأَكْبَرُ = najstariji brat; اَلطَّبِيبَانِ ٱلْأَشْهَرَانِ = dva najčuveniji liječnika; اَلرِّجَالُ ٱلْأَفْضَلُونَ (ٱلْأَفَاضِلُ) = najvredniji ljudi; اَلْبِنْتُ ٱلصُّغْرَى = najmlađa kći; اَلْفَتَاتَانِ ٱلْفُضْلَيَانِ = dvije najvrednije djevojke: اَلنِّسَاءُ ٱلْكُبْرَيَاتُ = najstarije žene.

Iste ove primjere možemo, međutim, izraziti pomoću genitivne veze u kojoj će elativ biti određenica (اَلْمُضَافُ), i to: ili uvijek u obliku أَفْعَلُ, ili će se ona mijenjati, slažući se u rodu i broju s pripadajućom imenicom, koja će u oba slučaja stajati u množini. Isti primjeri u ovoj sintagmi izgledat će ovako:

أَكْبَرُ (أَكَابِرُ) ٱلْإِخْوَةِ ؛ أَشْهَرُ (أَشْهَرَا) ٱلْأَطِبَّاءِ
أَفْضَلُ (أَفْضَلُو) ٱلرِّجَالِ ؛ أَصْغَرُ (صُغْرَى) ٱلْبَنَاتِ
أَفْضَلُ (فُضْلَيَا) ٱلْفَتَيَاتِ ؛ أَكْبَرُ (كُبْرَيَاتُ) ٱلنِّسَاءِ

Kako se može razabrati iz navedenih primjera, izražavanje u svim slučajevima samo pomoću oblika أَفْعَلُ neprecizno je i višeznačno, jer ne razlikuje ni roda ni broja. Tako, npr., sintagma: أَكْبَرُ ٱلرِّجَالِ može značiti: najstariji čovjek, dva najstarija čovjeka ili najstariji ljudi; a: أَصْغَرُ ٱلنِّسَاءِ = najmlađa žena, dvije najmlađe žene ili najmlađe žene, i sl.

U nekim određenim slučajevima arapske ćemo elative prevoditi pozitivom naših odgovarajućih pridjeva, npr.:

اَلشَّرْقُ ٱلْأَدْنَى (ٱلْأَوْسَطُ ، ٱلْأَقْصَى) = Bliski (srednji, Daleki) Istok; أُورُبَّا ٱلْوُسْطَى = Srednja Evropa; آسِيَا ٱلصُّغْرَى = Mala Azija; بِرِيطَانِيَا ٱلْعُظْمَى =Velika Britanija; ili ime zviježđa: بَنَاتُ نَعْشٍ ٱلْكُبْرَى وَٱلصُّغْرَى = Velika i Mala Kola, odn.: اَلدُّبُّ ٱلْأَكْبَرُ وَٱلْأَصْغَرُ = Veliki i Mali Medvjed, i dr.

Oblik: أَفْعَلُ upotrebljava se za svaki rod i broj kad je on indeterminirani predikat, npr.: سُلَيْمَى أَجْمَلُ = Sulejma je ljepša, أَخَوَاهُ أَغْنَى = Njegova dva brata su bogatiji, أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِذَلِكَ = Vi to bolje znate. - أَنَا أَعْرَفُ بِأَحْوَالِهِمْ = Ja najbolje poznam njihove prilike. - اَلْأَحْرَارُ أَدْفَعُ لِلْإِهَانَةِ = Slobodni ljudi najodbojniji su prema ponižavanju. - هُمْ أَشْفَقُ عَلَى أَوْلَادِهِمْ = Oni su najmilostiviji prema svojoj djeci.

Nekad oblik: أَفْعَلُ ima značenje tzv. a*psolutnog superlativa,* kada označava visok stepen nekoga svojstva, bez poređenja s nekim (nečim) drugim, npr.: وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ = a to je vrlo lahko za Njega (tj. Boga, Q., 30, 27).

Neke imenice po svome značenju imaju nekad funkciju elativa, kao što su: خَيْرٌ = (naj)bolji; شَرٌّ = (naj)gori, npr.: خَيْرُ النَّاسِ = najbolji čovjek; هُوَ شَرٌّ مِنْكَ = On je gori od tebe, i sl.

Druge neke imenice imaju značenje superlativa, npr.: كُبْرُ مُنَاهُ = najveća njegova želja; كُنْهُ الْمَعْرِفَةِ = najdublje poznavanje; (قُصَارَى u;) قُصَارَاكَ أَنْ تَفْعَلَ ذَلِكَ = To je najviše što možeš učiniti.

Nasuprot tome elativ lahko dobije imeničko značenje, npr.: أَعْلَى = vrh; اَلْأَبْرَدَانِ = jutro i večer; اَلْأَكَابِرُ = velikani, magnati i sl.

Elativ rijetko ima *glagolsku vrijednost*. To je u slučaju kada dobije subjekt, kao u primjeru:

لاأَعْرِفُ أَحَداً أَوْقَعَ فِيهِ ٱلنَّصِيحَةُ كَصَالِحٍ = Ne poznajem nikoga na koga bolje djeluje savjet kao što je Salih.

5. ODNOSNO IME - اَلْإِسْمُ ٱلْمَنْسُوبُ [20]

Odnosno ime (ili relativno, ar. također: اَلنِّسْبَةُ) jeste prvenstveno pridjev izveden iz drugih imena, ali i iz drugih pridjeva, pa čak i nekih čestica. Ono ukazuje na neki odnos prema značenju riječi iz koje se izvodi (npr. srodstvo, porijeklo, zanimanje, građu, svojstvo i dr.). Takvi su, npr.: عَبَّاسِيٌّ = abasovićki, abasidski; بَغْدَادِيٌّ = bagdadski; مِصْرِيٌّ = egipatski; حَدَّادِيٌّ = kovački; ذَهَبِيٌّ = zlatan; أَحْمَرِيٌّ = tamnocrven itd.

Kao i ostali pridjevi, i ovi lahko postaju imenice po svojoj sintaksičkoj funkciji, kao, npr.: حَنَفِيٌّ = hanefija, hanefit; مَكِّيٌّ = Mekkanac; سُورِيٌّ = Sirijac; كُتُبِيٌّ = knjižar i dr.

U svojoj vrijednosti, kao pridjevi ili imenice, u rečenici imaju uloge tih vrsta riječi.

Upotrijebljeni u glagolskoj funkciji, ovi oblici mogu imati (kao ostali pridjevi) svoj subjekt (نَائِبُ الْفَاعِلِ) kao što je: عِرَاقِيٌّ, u rečenici;

فِي هَذَا ٱلصَّيْفِ يَزُورُنِي صَدِيقِي أَنِيسٌ عِرَاقِيٌّ أَبُوهُ = Ovog ljeta će me posjetiti moj prijatelj Enis, čiji je otac Iračanin.

6. RIJEČI GLAGOLSKOG ZNAČENJA - مَعْنَى ٱلْفِعْلِ [21]

Kako je izneseno u morfologiji, to su riječi (zvane: أَسْمَاءُ ٱلْأَفْعَالِ) koje ukazuju na značenje pojedinog glagola, ponajviše na imperativ

20) 'A. Ḥasan posvećuje poglavlje o odnosnim imenima, uglavnom načinima njihovog obrazovanja (op. cit., IV, str. 657-686).

21) O riječima glagolskog značenja pogledati kod 'A. Ḥasan, op. cit., IV, str. 136-155 (s tabeom tih riječi na str. 155).

(اِسْمُ فِعْلِ ٱلْأَمْرِ = kao: مَهْ = prestani); rjeđe na imperfekt (اِسْمُ فِعْلِ ٱلْمُضَارِعِ - kao, npr. أَوَّهْ = boli me, odn. kao uzvik: ah, jao); ili perfekt (اِسْمُ فِعْلِ ٱلْمَاضِي - kao شَتَّانَ = velika je razlika bila između). Po svome intenzitetu izražavanja volje ili osjećanja ove riječi su jače nego odgovarajući im glagolski oblici.

Ranije je, također, pokazano da su ove riječi, ili prvobitno (مُرْتَجَلٌ) u ovakvoj upotrebi, ustvari, uzvici (npr.: صَهْ = šuti), ili su nastale prenošenjem (مَنْقُولٌ) nekih riječi u glagolsko značenje, i to: od prijedloga (npr.: إِلَيْكَ عَنْ = ukloni se, dalje!); od prijedloga za mjesto (imenice u akuzativu), npr.: ! أَمَامَ (Idi) naprijed!); od infinitiva (npr.: رُوَيْدَ لِ = polahko (postupaj) i sl.

Ove riječi su redovno nepromjenljive (مَبْنِيٌّ), ali neke mogu dobiti pronominalne sufikse za rod i broj (kao što su: هَاءَ = uzmi; هَاتِ = daj; هَلُمَّ = dovedi; هَيَّ = požuri). Neke, pak, mogu dobiti spojenu ličnu zamjenicu 2. 1. l. jednine كَ npr.: رُوَيْدَكَ = polahko, pazi! عَلَيْكَ بِ = drži se (čega) i dr.

Evo još nekih takvih riječi (prema A. Ḥasanu). Pored ranije (u morfologiji) spomenutih, ovdje spadaju nepromjenljivi oblici imperativnog značenja (tj. oblika: فَعَالِ), npr.: حَمَادِ = zahvali: قَرَاءِ = pročitaj; كَتَابِ= napiši i dr.

Dalje imamo: عِنْدَ ، دُونَ (s ak.) = drži, uhvati; حَذَرَكَ = čuvaj se; حَيَّ = požuri; قَطْ ، قَدْ = dosta, dovoljan je; إِلَيْكَ وَ (s ak.) = kloni se; هَيْتَ = hodi, dođi, priđi; هَيَّا ، هَيَّكَ ، هَيْكَ = požuri; سُرْعَانَ = kako je brz ili požuri; لَعًا ، دَعْدًا = pazi (kaže se onome ko posrne); هَمْهَامِ = ništa nije ostalo, i dr.

Neke od ovakvih riječi, s obzirom na njihovu glagolsku prirodu, mogu imati *subjekt* (اَلْفَاعِلُ), npr.: هَيْهَاتَ وَطَنُكَ = Daleko je tvoja domovina. Nekada je taj subjekt cijela rečenica, npr.: ! هَيْهَاتَ أَنْ يَعُودَ مَامَضَى = Daleko od toga da bi se vratilo ono što je prošlo!

Neke od njih mogu imati *objekt*, i to: ili direktni, npr.: ! هَاءَ هَذَا ٱلْكِتَابَ = Uzmi ovu knjigu! ! هَلُمُّوا عَمْرًا لِنَسْأَلَهُ عَنْ شَيْءٍ = Dovedite Amra da ga za nešto upitamo! - ili indirektni (prepozicionalni) objekt, npr.: ! حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ = Dođi na molitvu! ! هَيَّا بِنَا إِلَى ٱلْإِجْتِمَاعِ = Požurimo na sastanak! - Nekad mj. akuzativa može doći i genitiv, npr.: ! تَيْدَ زَيْدٍ (ili ! تَيْدَ زَيْدًا) = Budi blag (pažljiv) prema Zejdu!

SINTAKSA PADEŽA

عِلْمُ نَحْوِ ٱلْحَالاَتِ [22]

Naziv za padež je: حَالَةٌ (pl. حَالاَتٌ, lat. casus), ali se on obilježava i terminom šireg pojma: مَعْمُولٌ (pl. مَعْمُولاَتٌ), što označava regiranu riječ uopće od nekog regensa (عَامِلٌ), a čije se djelovanje naziva: rekcija (عَمَلٌ).

Padeži su određeni oblici imena (imenica, zamjenica, pridjeva i brojeva) u njihovoj promjeni (deklinaciji), sa raznim funkcijama u rečenici (جُمْلَةٌ pl. جُمَلٌ). U arapskom jeziku, kako se vidjelo u morfologiji, postoje tri padeža: 1) nominativ (رَفْعٌ), 2) genitiv (جَرٌّ) i 3) akuzativ (نَصْبٌ).

Rečenica uopće ima glavne dijelove (عُمْدَةٌ) i sporedne (فَضْلَةٌ). Glavni su, pak, podmet (subjekt, اَلْمُسْنَدُ إِلَيْهِ) i prirok (predikat, اَلْمُسْنَدُ ili اَلسَّنَدُ).

Oni se nazivaju različito, prema vrsti rečenice u kojoj stoje.

U glagolskoj je subjekt: فَاعِلٌ, a predikat: فِعْلٌ, u imenskoj: مُبْتَدَأٌ i خَبَرٌ ; u pasivnoj: نَائِبُ ٱلْفَاعِلِ i (فَاعِلُهُ) اَلْفِعْلُ ٱلْمَجْهُولُ.

Sada ćemo odvojeno razmotriti sve tri grupe padeža s obzirom na njihove sintaksičke funkcije u njima. Navodit ćemo ih najprije skupno, a zatim će se govoriti o svakoj toj funkciji odvojeno.

A - NOMINATIVI - اَلْمَرْفُوعَاتُ

Razmatrajući najprije glavne dijelove rečenice uopće, tj. subjekt i predikat, [23] a u odnosu na padež u kojemu oni stoje, ustanovit ćemo da oni u nominativu dolaze u slijedećim slučajevima.

22) Sikirić, itd., op. cit., II, str. 26-43, pod tim naslovom kod moninativa, osim o subjektu i predikatu, govori i o nekim drugim temama koje su u ovom radu obrađene drugdje (tako: infinitiv, glagolu slična imena, kongruencija subjekta i predikata, čestica i njoj srodne). O padežu uopće vidjeti: R. Simeon, op. cit., II, str. 1-4.

23) O subjektu i predikatu vidjeti još: Caspari, itd., op. cit., II, str. 250-272, & 112-135; 'A. Ḥasan, op. cit., o subjektu i predikatu imenske rečenice, govori u svesku I, str. 400-493, o njima u glagolskoj rečenici: II, str. 61-95, a u pasivnoj: II, str. 96-120.

1) *Subjekt glagolske rečenice,* i to: a) sa glagolom u aktivu (pa se on tada zove: (فَاعِلُ ٱلْفِعْلِ ٱلْمَعْلُومِ), npr.: قَرَأَ عُمَرُ دَرْسَهُ مَرَّاتٍ عَدِيدَةً = Omer je mnogo puta pročitao svoju lekciju.

b) Sa glagolom u *pasivu* (نَائِبُ ٱلْفَاعِلِ), npr.: مُدِحَتْ سُعَادُ لِٱجْتِهَادِهَا = Suada je pohvaljena zbog njene marljivosti.

2) *Subjekt* (اَلْمُبْتَدَأُ) i *predikat* (اَلْخَبَرُ) *imenske rečenice,* npr.: أَبُو مَرْيَمَ تَاجِرٌ غَنِيٌّ = Merjemin otac je bogat trgovac.

3) *Subjekt pomoćnih glagola* كَانَ i sličnih (اِسْمُ بَابِ كَانَ وَأَخَوَاتِهَا), npr.: كَانَ أَخُوهُ رَجُلاً تَقِيًّا = Njegov brat je bio bogobojazan čovjek.

4) *Subjekt odrečnih čestica* "mā" i "lā" sličnih glagolu "laysa" اِسْمُ مَاوَلاَ ٱلْمُشَبَّهَتَيْنِ بِلَيْسَ, npr.: مَازُفَرُ مَرِيضًا = Zufer nije bolestan. - لاَ أَحْمَدُ غَائِبًا = Ahmed nije odsutan.

5. *Predikat čestice "inna" i njoj sličnih* (خَبَرُ إِنَّ وَأَخَوَاتِهَا), npr.: إِنَّ أُمَّهَا مَرْأَةٌ كَرِيمَةٌ Zaista je njena majka plemenita žena.

6. *Predikat čestice "lā" za opće nijekanje* (خَبَرُ لاَ لِنَفْيِ ٱلْجِنْسِ), npr.: لاَرَجُلَ ٱلآنَ جَالِسٌ عِنْدَنَا = Nema nikog sada da (koji) sjedi kod nas.

A sada ćemo razmotriti svaki opširnije.

1. *Subjekt glagolske rečenice*

Istaknuto je da ovakav subjekt stoji uz glagol u aktivu ili pasivu, a ranije se vidjelo da glagolski subjekti mogu imati i tzv. glagolu slična imena (أَشْبَاهُ ٱلْفِعْلِ).

U ta oba slučaja subjekt može biti: imenica, zamjenica, pa i cijela rečenica, kao u primjerima: تَحَسَّنَتْ حَالُ أُسْرَتِهِ = Popravilo se stanje njegove porodice. - رَجَعَ هٰذَا ٱلْبَارِحَةَ = Ovaj se vratio jučer. ثَقُلَ عَلَيْهِ أَنْ يُصَاحِبُوهُ = Teško mu je bilo da ga oni prate.

Kako se vidi iz posljednjeg primjera, gdje je subjekt rečenica sa أَنْ i glagolom u konjunktivu (اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَنْصُوبُ), a također i kada glagol ima značenje želje i sl. (optativa) ili, pak, zabrane (prohibitiva), npr.: (optativ): رَحِمَ ٱللّٰهُ أَبَوَيْكَ ! = Smilovao se Bog tvojim roditeljima! - (prohibitiv): لاَتَقْعُدْ طُولَ النَّهَارِ بِغَيْرِ شُغْلٍ ! = Ne sjedi besposlen po cijeli dan!

Kada glagol uza se ima tzv. temporalni ekspozant (tj. riječ koja precizira vrijeme glagolske radnje, odn. lokalizira ga u vremenu, kao što su neki pomoćni glagoli, prilozi za vrijeme i sl.), ili stoji iza nekog inhoativnog glagola (za oznaku početka glagolske radnje), onda subjekt stoji između njih i dotičnog glagola, npr.: كَانَ جَابِرٌ يَذْهَبُ وَيَرْجِعُ مِرَارًا = Džabir je odlazio i vraćac se više puta. - ili, pak: جَعَلَتْ أُمُّ ٱلصَّبِيَّةِ تَبْكِي وَتُعَوِّلُ = Majka djevojčice poče plakati i jadikovati.

Kada je subjekt glagolske rečenice lična zamjenica, ona može biti: skrivena (npr.: سَهِرَ طُولَ ٱللَّيْلِ = Probdio je cijelu noć. - ta je skrivena zamjenica ovdje: هُوَ); izražena spojenom ličnom zamjenicom (npr.: جَلَسْنَا أَمَامَ ٱلدَّارِ = Sjedjeli smo pred kućom - ovdje je to: ـــنَا); rastavljena lična zamjenica (npr.: ذَهَبَ هُوَ وَأَخُوهُ إِلَى ٱلسُّوقِ = On i brat mu otišli su na pijacu.

Lična zamjenica kao subjekt, dakle, može biti izgovorena (اَلْبَارِزُ, npr.: كَتَبْتُ) ili se samo zamišlja (اَلْمُسْتَتِرُ, npr. كَتَبَ (هُوَ). Ona se, pak, zamišlja (ili je subjekt neko drugo ime), tj. ona je: جَائِزُ ٱلإِسْتِتَارِ u 3. licu sg. perfekta (كَتَبَ), imperfekta (يَكْتُبُ) i imperativa (لِيَكْتُبْ), i to u oba roda.

Lična zamjenica kao subjekt (koji ne može biti neko drugo ime) mora se zamišljati (tj. ona je: وَاجِبُ ٱلإِسْتِتَارِ) u 1. licu sg. i pl. imperfekta (نَكْتُبُ ، أَكْتُبُ): te u 2. licu sg. muškoga roda imperfekta (تَكْتُبُ), imperativa (أُكْتُبْ) i prohibitiva (لاَتَكْتُبْ).

Spojena (izgovorena) lična zamjenica, pak, (اَلضَّمِيرُ ٱلْبَارِزُ ٱلْمُتَّصِلُ), kada fungira kao subjekt, predstavljena je slijedećim nastavcima, tj. pronominalnim sufiksima (pri čemu se sufiksi: ـــ ن - u dualu, i ـــ نَ u pluralu ne uzimaju u obzir):

ـــا : u dualu perfekta, imperfekta i imperativa
أُكْتُبَا ، تَكْتُبَان ، يَكْتُبَان ، كَتَبَتَا ، كَتَبَا

ـــُو : 2. i 3. lice pl. m. roda perf., ipf. i imperativa
(لِيَكْتُبُوا ، أُكْتُبُوا ، يَكْتُبُونَ ، تَكْتُبُونَ ، كَتَبُوا ،كَتَبْتُمُوا ، mj. كَتَبْتُمْ);

ـــنَ : pl. ženskog roda imperfekta, imperativa i prohibitiva
(لاَيَكْتُبْنَ ، لاَتَكْتُبْنَ ، لِيَكْتُبْنَ ، أُكْتُبْنَ ، يَكْتُبْنَ ، تَكْتُبْنَ).

(ـــتْ) ـــتَ :1., 2., 3. lice sg. perfekta obaju rodova, izuzev 3. lice perfekta muškog roda (tj. كَتَبَ) – ، كَتَبْتُ ، كَتَبْتَ ، كَتَبْتِ ، كَتَبَتْ;

ـــنَا: 1. lice perfekta plurala (كَتَبْنَا)

ـي: 2. liče ženskog roda imperfekta, imperativa i prohibitiva.

(تَكْتُبِينَ ، أُكْتُبِى ، لاتَكْتُبِى).

Neki arabisti (Blachère), suprotno shvatanju arapskih gramatičara, ubrajaju među glagolske rečenice i one u kojima glagol dođe iza subjekta. To je slučaj isticanja tog subjekta, ispred koga tada često stoji čestica إِنَّ, npr. إِنَّ عُمَرَ آجْتَمَعَ أَمْسِ هُوَ وَأَصْحَابُهُ فِى آلْمَيْدَانِ = Omer se sastao jučer sa svojim drugovima na trgu.

Subjekt pasivne rečenice naziva se: نَائِبُ آلْفَاعِلِ = "zamjenik subjekta", jer on nije pravi vršilac radnje, nego zapravo objekt u odgovarajućoj aktivnoj rečenici, npr.: هُزِمَ آلْعَدُوُّ = Neprijatelj je poražen, prema: هَزَمَ جَيْشُنَا آلْعَدُوَّ (i sl.) = Naša vojska porazila je neprijatelja.

Pravi subjekt (جَيْش, i sl.) u pasivnoj rečenici otpada, a u arapskom se on može izraziti samo sa glagolom u aktivu.

2. - *Subjekt i predikat imenske rečenice*

a) - *Subjekt imenske rečenice*

Subjekt imenske rečenice (آلْمُبْتَدَأ) stoji u nominativu, npr.: هُوَ جَاهِلٌ = On je neznalica. - اَلسِّبَاحَةُ مُفِيدَةٌ = Plivanje je korisno.

Subjekt ovakve rečenice može biti i cijela rečenica, npr.: أَنْ تَحْتَرِمُوا مُعَلِّمَكُمْ فَرِيضَةٌ عَلَيْكُمْ = Dužnost vam je da poštujete svoga učitelja. (mj.: اِحْتِرَامُ مُعَلِّمِكُمْ فَرِيضَةٌ عَلَيْكُمْ = Dužnost vam je poštivanje vašeg učitelja).

Kada je subjekt (izrična) rečenica, koja počinje veznikom أَنَّ, onda predikat stoji ispred subjekta, npr.: حَقٌّ أَنَّكَ عَادِلٌ = Istina je da si ti pravedan.

Imenska (kao i glagolska) rečenica može, prema tradicionalnoj arapskoj gramatici, imati samo jedan subjekt. Ime vezano za subjekt ne smatra se drugim subjektom, nego se naziva: اَلْمَعْطُوفُ (= vezan), a taj (prvi) subjekt je: اَلْمَعْطُوفُ عَلَيْهِ (= onaj za koga je nešto vezano). Takav drugi subjekt je, npr. شَاكِرٌ u rečenici: حَسَنٌ وَشَاكِرٌ طَبِيبَانِ مَشْهُورَانِ فِى مَدِينَتِنَا = Hasan i Šakir su dva čuvena liječnika u našem gradu.

Subjekt imenske rečenice mora biti: a) ili određeno ime (اَلْمَعْرِفَةُ) ili b) atributom, odn. aneksijom donekle određeno ime (اَلنَّكِرَةُ آلْمُخَصَّصَةُ).

Primjer za a): سَلِيمٌ شَابٌّ رَزِينٌ = Selim je ozbiljan mladić. Primjeri za b): دَارُ جَارِنَا كَبِيرَةٌ جِدًّا = Kuća našeg susjeda vrlo je velika.

تِلْمِيذٌ مُجِدٌّ مَحْمُودٌ فِي مَدْرَسَتِهِ = Marljiv učenik hvaljen je u svojoj školi.

Imenski subjekt može se nekad ispustiti, kao, npr., u odgovoru na pitanje: كَيْفَ أَبُوكَ ؟ = Kako ti je otac? - kažemo: مَرِيضٌ = Bolestan (mj. أَبِي مَرِيضٌ = Moj otac je bolestan) i sl.

b - *Predikat imenske rečenice*

Predikat ovakve rečenice (اَلْخَبَرُ ili خَبَرُ ٱلْمُبْتَدَإِ) stoji također u nominativu, kao u primjerima: عَمُّكَ (رَجُلٌ) حَصِيفٌ = Tvoj stric je razborit (čovjek). - فَاطِمَةُ (فَتَاةٌ) صَالِحَةٌ = Fatima je dobrostiva (djevojka).

Imenska rečenica može imati više predikata. Oni se u njoj nižu jedan za drugim naporedo bez veznika (tj. asindetski). npr.: هَذَا ٱلْعَامِلُ عَاقِلٌ مَاهِرٌ مُثَابِرٌ = Ovaj radnik je pametan, vješt, prilježan.

Predikat se slaže sa subjektom u rodu i broju kada je taj predikat deverbalno, izvedeno ime (اِسْمٌ مُشْتَقٌّ), kao što je u primjerima: هَذَا ٱلْقَاضِي عَادِلٌ = Ovaj sudac (kadija) je pravedan. زَيْنَبُ رَحِيمَةُ ٱلْقَلْبِ = Zejneba je milostivog srca. - اَلْوَالِدَانِ مُهْتَمَّانِ بِمُسْتَقْبَلِ أَوْلَادِهِمَا = Roditelji su zabrinuti za budućnost svoje djece. - هَؤُلَاءِ ٱلطُّلَّابُ مُجْتَهِدُونَ فِي دِرَاسَتِهِمْ = Ovi studenti marljivi su u svome studiranju. - بَنَاتُ خَالَتِنَا مُتَوَاضِعَاتٌ لِلْغَايَةِ = Kćeri naše tetke (po majci) krajnje su skromne.

Kada je predikat neizvedeno ime (اِسْمٌ جَامِدٌ), tada se on mora slagati sa svojim subjektom i u rodu i u broju, kao u primjeru: حُبُّهُ ٱلْوَحِيدُ كُتُبٌ وَطَبِيعَةٌ = Njegova jedina ljubav su knjige i priroda.

Predikat imenske rečenice može biti i cijela glagolska odn. druga imenska rečenica. Primjer za glagolsku rečenicu kao predikat: شَكِيبٌ مَاتَ أَبُوهُ ٱلْيَوْمَ = Danas je umro Šekibov otac.

Primjer za imensku rečenicu kao predikat druge: فَرِيدَةُ أُمُّهَا مَرِيضَةٌ جِدًّا = Feridina majka jako je bolesna. (Obje ove rečenice su slučaj anakoluta).

Spomenuto je da se lična zamjenica koja veže predikat za subjekt naziva: اَلرَّابِطُ ili اَلْعَائِدُ. - Ona može biti samo zamišljena (مُسْتَتِرٌ) odnosno izostavljena (مَحْذُوفٌ), npr.: اَلْعَصِيرُ لِتْرٌ (لِتْرُهُ) بِخَمْسِينَ دِينَارًا = Litar soka je pedeset dinara. ضَرَبَهُ خَصْمُهُ ضَرْبَةً خَرَّ (بِهَا) كَٱلْمَيِّتِ = Njegov ga je suparnik tako (takvim udarcem) udario da je (od njega) pao kao mrtav.

Predikat imenske rečenice obično je indeterminirano ime, npr.: عَنْتَرَةُ شَاعِرٌ عَرَبِيٌّ مَعْرُوفٌ = Antara je čuveni arapski pjesnik. - Međutim, on može, na

neki način, biti i određen, npr.: هَذَا ٱلرَّجُلُ كَانَ مُعَلِّمَنَا فِى ٱلْكُتَّابِ = Ovaj čovjek bio je naš učitelj u osnovnoj školi.

Kada je predikat imenske rečenice s određenim članom, obično se ispred njega stavi lična zamjenica (tzv. ضَمِيرُ ٱلْفَصْلِ), da se on ne bi smatrao atributom (ili apozicijom) svoga subjekta, npr.: هَذَا ٱلْغُلاَمُ هُوَ ٱلسَّارِقُ ٱلْمَطْلُوبُ = Ovaj dječak je kradljivac koga traže.

Predikat ovakve rečenice može biti ime u genitivu sa svojim prijedlogom (tzv. اَلْجَارُّ وَ ٱلْمَجْرُورُ), npr.: أَخُونَا ٱلآنَ فِى حَدِيقَةِ ٱلْحَيَوَانَاتِ = Naš brat je sada u zoološkom vrtu. - Kada je subjekt neodređen, ovakav je predikat često ispred subjekta, npr.: فِى ٱلْغُرْفَةِ نَاسٌ كَثِيرُونَ = U sobi ima mnogo svijeta.

Nekada se predikat imenske rečenice može ispustiti, kao u slučaju kada se, npr., na pitanje: أَسَعْدٌ مَرِيضٌ أَمْ أَخُوهُ ؟ = Je li bolestan Sa'd ili njegov brat? - odgovori samo: أَخُوهُ (= Njegov brat., mj., أَخُوهُ مَرِيضٌ) i sl.

3. - *Subjekt pomoćnih glagola*

U nominativu stoji i subjekt pomoćnog glagola كَانَ (pa se zove: اِسْمُ بَابِ كَانَ), a tako i njemu sličnih glagola (أَخَوَاتُ كَانَ) [24] kao što su, npr.: بَاتَ ، أَصْبَحَ ، أَمْسَى ، صَارَ ، ظَلَّ ، كَادَ ، مَازَالَ i dr.

Za subjekt ovih pomoćnih glagola, važe ista pravila kao i za subjekt glagolske rečenice.

Evo nekoliko primjera za takav subjekt pomoćnih glagola. كَانَ ٱلْفَقِيرُ رَاضِيًا مَسْرُورًا = Siromah je bio zadovoljan, radostan. صَارَ ٱلثَّلْجُ مَاءً = Snijeg se pretvorio u vodu. أَصْبَحَ جَابِرٌ نَادِمًا عَلَى مَافَعَلَ أَمْسِ = Džabir se pokajao zbog onog što je jučer uradio. كَادَتِ ٱلْفَتَاةُ أَنْ تَمُوتَ حُزْنًا = Zamalo da djevojka nije umrla od žalosti. مَازِلْنَا سَائِرِينَ حَتَّى وَصَلْنَا إِلَى غَابَةٍ كَثِيفَةٍ = Neprestano smo išli dok nismo stigli do neke guste šume.

4. - *Subjekt čestica* مَا i لاَ [25]

U nominativu je subjekt (اَلإِسْمُ) tih čestica kada znače što i glagol لَيْسَ tj. "nije" (pa se naziva: اِسْمُ مَاوَلاَ ٱلْمُشَبَّهَتَيْنِ بِلَيْسَ), kao što je u primjerima:

24) Vidi: 'A. Ḥasan, op. cit., I, str. 494-536.

25) O njima, te o لاَتَ i إِنْ vidi: 'A. Ḥasan, op. cit., I, str. 537-555.

مَاأَبُونَا غَائِبًا = Naš otac nije odsutan. - لاأَشْجَارٌ مُورِقَةً = Drveće nije izlistalo.

Za subjekt ovih čestica važe pravila subjekta imenske rečenice, s tim da iza لا subjekt mora biti neodređeno ime, npr.: لاأَحَدٌ أَمْهَرَ مِنْ أَخِيكَ = Niko nije vještiji od tvoga brata. - Iza مَا subjekt može biti i određen, npr. مَا ٱلتَّكَبُّرُ لائِقًا لِلْعَالِمِ = Učenjaku ne dolikuje oholost. - i neodređen, npr.: مَاصَدِيقٌ أَعَزَّ عَلَيَّ مِنْ مُنِيرٍ - Nema mi dražeg prijatelja od Munira.

Kad između čestica مَا i لا njihovog subjekta:

a) dođe neka riječ (može to biti i predikat) ili b) ispred predikata stoji čestica izuzimanja (إِلاَّ = osim), onda i predikat ovih čestica (مَا i لا) stoji u nominativu, npr., za:

a) مَاإِنَّ ٱبْنَكَ شَاكِرٌ مَعْرُوفَنَا لَهُ = Tvoj sin nije zahvalan za naše dobročinstvo prema njemu. - لارَاضِيَةٌ أُمُّنَا عَنْ ذَلِكَ = Naša majka nije s tim zadovoljna.

b) لَيْسَتْ أُخْتُكَ حَمْقَاءَ مَاهِيَ إِلاَّ كَسْلاَنَةٌ = Tvoja sestra nije glupa, ona je samo lijena.

5. *Predikat čestice* إِنَّ *i njoj sličnih* [26]

Predikat (خَبَرُ بَابِ إِنَّ) i njoj po rekciji sličnih čestica (tzv. اَلْحُرُوفُ ٱلْمُشَبَّهَةُ بِٱلْفِعْلِ, tj. čestice slične glagolu), a to su još: أَنَّ ، كَأَنَّ ، لَكِنَّ ، لَيْتَ ، لَعَلَّ (te فَإِنَّ i لأَنَّ), također stoji u nominativu.

Te čestice dolaze ispred imenske rečenice, a za njihov predikat važi isto što i za njen predikat.

Evo primjera za te čestice i njihove predikate.

إِنَّ هَذَا لَهُوَ ٱلْقَصَصُ الْحَقُّ = Ovo je zaista istinita priča. (Q., 3,62).

أَنَا مُوقِنٌ أَنَّهُ رَجُلٌ مُنَافِقٌ = Uvjeren sam da je on dvoličan čovjek,

كَانَ يَظْهَرُ لِلتَّلاَمِذَةِ كَأَنَّ ٱلْمُعَلِّمَ تَعْبَانُ = Učenicima je izgledalo da je učitelj umoran;

قَدْ حَضَرْنَا كُلُّنَا وَلَكِنَّ ٱلأُمَّ غَائِبَةٌ فَقَطْ = Svi smo došli, ali je odsutna samo majka.-

لَعَلَّ ٱلْحَرْبَ نَاشِبَةٌ عَنْ قَرِيبٍ = Možda će se uskoro zametnuti rat. -

لَيْتَ ٱلْحَيَاةَ هَنِيئَةٌ أَبَدًا = Kamo sreće da je život uvijek ugodan. -

هُوَ يَغْفِرُ لَكَ فَإِنَّهُ سَمْحٌ كَرِيمٌ = On će ti oprostiti, jer je on popustljiv i plemenit. -

26) O tim česticama vidi: 'A. Ḥasan, op.cit., I, str. 570-596.

لاَيُمْكِنُكَ أَنْ تَرَاهُ ٱلآنَ لأَنَّهُ مُقِيمٌ فِى ٱلْخَارِجِ = Ne možeš ga sada vidjeti jer boravi u inozemstvu.

6. *Predikat čestice* لا *za općenito nijekanje* [27]

U nominativu stoji i predikat čestice za općenito nijekanje (خَبَرُ لاَلنَفْيِ ٱلْجِنْسِ), kao što je u primjeru: لاَوَسِيلَةَ بَاقِيَةٌ لَنَا أَنْ نَجْتَازَ هَذِهِ ٱلصُّعُوبَاتِ = Nije nam ostalo nikakvo sredstvo da prebrodimo ove poteškoće.

Inače, za predikat ove čestice važe ista pravila kao i za predikat imenske rečenice (خَبَرُ ٱلْمُبْتَدَإِ).

Predikat ove čestice u značenju: مَوْجُودٌ = postojeći (i sl.), obično se ispušta u govoru, npr.: لاَفَقْرَ (مَوْجُودٌ) لِلْعَامِلِ = Za radišu nema siromaštva.

Kongruencija subjekta i predikata [28]

I - *Slaganje u glagolskoj rečenici*

Slaganje (kongruencija, اَلتَّطَابُقُ) između subjekta i njegovog predikata u rečenici uopće, naime u pogledu upotrebe određenog lica, roda i broja kod njih, podliježe posebnim pravilima, koja ćemo sada razmotriti, i to najprije u glagolskoj, a potom u imenskoj rečenici.

U glagolskoj rečenici za slaganje njenih glavnih dijelova važe slijedeća pravila:

a) Predikat (glagol) glagolske rečenice (tj. فِعْلُ ٱلْجُمْلَةِ ٱلْفِعْلِيَّةِ), osim kada joj je subjekt (اَلْفَاعِلُ) lična zamjenica, stoji (na početku rečenice) u 3. licu jednine muškog, odn. ženskog roda, pa i kada je subjekt u dvojini ili množini. Tako će biti, npr.: (u muškom rodu): جَاءَ ٱلْمُعَلِّمُ (ٱلْمُعَلِّمَانِ ، ٱلْمُعَلِّمُونَ)

Došao je učitelj (Došla su dva učitelja. Došli su učitelji).

(u ženskom rodu): ذَهَبَتِ ٱلْفَتَاةُ (ٱلْفَتَاتَانِ ، ٱلْفَتَيَاتُ)

Otišla je djevojka (Otišle su dvije djevojke. Otišle su djevojke).

b) Predikat (glagol) stoji u jednini muškog roda, kada je subjekt (ime)

27) O toj čestici vidi: 'A. Ḥasan, op. cit., I, str. 622-632.

28) Uporedi: Castari, itd., op. cit., II, str. 288-299. & 141-152 (pod naslovom: Concord of predicate and subject), a kod Sikirića, op. cit., II, str. 32-38 (Slaganje glagola sa svojim subjektom).

muškog roda u jednini, dvojini ili pravilnoj množini muškog roda, kao što je u primjerima:

أَقْبَلَ إِلَيَّ طَالِبٌ لِي = Priđe mi jedan moj student.

اِبْتَعَدَ ٱلْغُلاَمَانِ سَرِيعًا = Dvojica dječaka brzo se udaljiše.

رَجَعَ ٱلْمُصَنِّفُونَ مِنَ ٱلْإِجْتِمَاعِ = Pisci su se vratili sa sastanka.

c) Predikat (glagol) mora stajati u jednini ženskog roda, ako mu je subjekt jedna ili dvije ženske osobe, a dolazi odmah iza svoga predikata. Tako će se, npr., reći: تُسَافِرُ ٱلْفَتَاةُ (ٱلْفَتَاتَانِ) غَدًا صَبَاحًا .

= Djevojka (Dvije djevojke) će otputovati sutra ujutro.

Ovo isto pravilo važi i kada je predikat glagolu slično ime (particip, pridjev), npr.: نَاصِرٌ مُجْتَهِدَةٌ (قَنِعَةٌ) بِنْتُهُ = Nasirova kći je marljiva (skromna).

d) Glagol ili deverbalno ime kao predikat može stajati u jednini muškog ili ženskog roda, u slijedeća tri slučaja.

1) Kada je subjekt imenica ženskog roda koja ne označava razumno biće, kao, npr.: بَرَزَ (بَرَزَتْ) لَبُؤَةٌ فَجْأَةً = Iznenada se pojavi jedna lavica.

غَرَبَ (غَرَبَتِ) ٱلشَّمْسُ بَعْدَ قَلِيلٍ = Uskoro je zašlo sunce. - Predikat je deverbalno ime: سَامِرٌ مَعْرُوفٌ (مَعْرُوفَةٌ) شَجَاعَتُهُ = Samirova je hrabrost poznata.

2) Kada je subjekt ime u pravilnoj množini ženskog roda, u nepravilnoj množini ili je ono zbirna imenica.

أَسْرَعَ (أَسْرَعَت) ٱلطَّالِبَاتُ إِلَى ٱلْكُلِّيَّةِ = Studentice požuriše na fakultet.

هَجَمَ (هَجَمَت) ٱلْفُرْسَانُ عَلَى ٱلْأَعْدَاءِ = Konjanici navališe na neprijatelje.

تَسَاقَطَ (تَسَاقَطَت) ٱلْوَرَقُ مِنَ ٱلْأَشْجَارِ = Lišće je opalo sa drveća.

اَلْفَلاَّحُ يَانِعٌ (يَانِعَةٌ) تُفَّاحُهُ عَنْ قَرِيبٍ = Seljakove jabuke bit će uskoro zrele (ili:...će sazreti).

3) Kada je subjekt imenica ženskog roda (makar bila osoba), ali da ne dolazi odmah iza svoga predikata (glagola), npr.: دَخَلَ (دَخَلَتْ) عَلَيْنَا أَمْسِ بِنْتُ جَارِنَا = Jučer uđe kod nas kći našega susjeda. - Predikat je deverbalno ime, npr. : طَاهِرٌ مُسَافِرٌ (مُسَافِرَةٌ) غَدًا أُمُّهُ = Tahirova majka sutra će otputovati.

II - *Slaganje u imenskoj rečenici*

a) Kada je predikat imenske rečenice (خَبَرُ ٱلْجُمْلَةِ ٱلْإِسْمِيَّةِ) glagol ili deverbalno ime, on se mora slagati sa svojim subjektom (اَلْإِسْم) u rodu i broju, kada je taj subjekt u jednini, dvojini ili pravilnoj množini muškoga roda.

Jednina: (نَائِمٌ) اَلْجَدُّ يَنَامُ = Djed spava. (غَارِبَةٌ) اَلشَّمْسُ تَغْرُبُ = Sunce zalazi.

Dvojina: (خَارِجَانِ) اَلزَّمِيلاَنِ يَخْرُجَانِ = Dva druga izlaze. اَلْعَامِلَتَانِ تَذْهَبَانِ (ذَاهِبَتَانِ) = Dvije radnice odlaze.

Množina: (دَاخِلُونَ) اَلْمُدَرِّسُونَ يَدْخُلُونَ = Profesori ulaze.

b) Glagol ili deverbalno ime, kao predikat imenske rečenice, slaže se sa svojim subjektom u broju, ili, pak, stoji u jednini ženskog roda, kada je taj subjekt: 1) u pravilnoj množini ženskog roda ili je: 2) u nepravilnoj množini.

1) *Pravilna množina ženskog roda*, npr.: (اَلْقَرَوِيَّاتُ رَجَعْنَ (رَجَعَتْ)) = Seljanke se vratiše, a: Seljanke se vraćaju = (اَلْقَرَوِيَّاتُ رَاجِعَاتٌ (رَاجِعَةٌ)).

2) Nepravilna množina, npr.:

(رَكَضَتْ) اَلْغِلْمَانُ رَكَضُوا = Dječaci su otrčali .

(رَاكِضَةٌ) اَلْغِلْمَانُ رَاكِضُونَ = Dječaci trče.

(مَقْطُوفَةٌ ، مَقْطُوفَاتٌ ؛ قُطِفْنَ) اَلأَثْمَارُ قُطِفَتْ = Plodovi su ubrani.

Za ljudska bića obično se upotrebljava glagol (i deverbalno ime) u množini, a za ostala (životinje i bilje), te za sve neživo, bolja je upotreba jednine.

B - AKUZATIVI

اَلْمَنْصُوبَاتُ [29]

Imena u akuzativu u arapskom jeziku služe za razne sintaksičke funkcije, naročito kao glagolski objekt i neke adverbijalne oznake (za mjesto, vrijeme, uzrok ili svrhu). U određenim drugim slučajevima takva imena mogu biti subjekt ili predikat, a nekada služe i za izražavanje stanja (subjekta ili objekta), te za specificiranje i izuzimanje. O svemu tome govorit će se sada u posebnim odjeljcima.

a) Opći objekt - اَلْمَفْعُولُ ٱلْمُطْلَقُ

Ovakva funkcija akuzativa naziva se i: *unutrašnji objekt* ili *infinitivno ponavljanje,*[30] što je proisteklo iz njegove specifične konstrukcije. On može stajati iza svih vrsta glagola: prelaznih i neprelaznih, i u aktivu i u pasivu.

On se izvodi iz korijena istoga glagola koji slijedi, a može se uzeti mj. takvog i neki drugi glagol istoga značenja (npr.: فَرِحَ أَبُوهُ لِذَلِكَ جَذَلاً = Zbog toga se njegov otac jako obradovao.

Opći objekt može izraziti:

1) *Pojačanje* (intenzifikaciju - اَلتَّوْكِيدُ) pojma glagola uz koji stoji, kada taj objekt (u obliku infinitiva) stoji sam, npr.: رَضَّ ٱلْقِطَارُ عِظَامَهُ رَضًّا = Voz mu je sasvim zdrobio kosti.

29) O upotrebi akuzativa u raznim ovdje navedenim slučajevima pogledati: Reckendorf, op. cit., str. 74-135, & 46-71; Sikirić, op. cit., II, str. 43-55; Caspari, itd., op. cit., II, str. 45-129, & 22-45; 'A. Ḥasan, op. cit., II, str. 144-400 (pored slučajeva spomenutih u bilj. 24-27).

30) Ovim posljednjim terminom (zapravo: la repetition infinitive) naziva ga J.M. Sola-Sole, u knjizi mu: L'Infinitive semitique, Paris 1961, na str. 25, gdje ističe da se ova konstrukcija naziva i: figura etymologica ili, pak, paronomastički infinitiv.

Pri prevođenju ovakvih izraza, da bismo izrazili to pojačanje, u našem jeziku se moramo poslužiti nekom podesnom riječi za to, jer se oni obično ne mogu doslovno prevoditi. Tako, npr., i ovo: إِذَازُلْزِلَتِ آلْأَرْضُ زِلْزَالَهَا = Kada sva Zemlja bude potresena (Q., 991, 1).

2) *Broj vršenja glagolske radnje* (اَلتَّعَدُّد), gdje se kao ovaj objekt javlja tzv. مَصْدَرُ آلْمَرَّة (= infinitiv jednokratnosti), kojim se dalje može izraziti da se ta radnja ponovila dva ili više puta, kao što se vidi iz primjera:

زُرْتُهُ زَوْرَةً فِى هَذَا آلْأُسْبُوعِ = Jednom sam ga posjetio, u ovoj sedmici. لَقِينَاهُمُ آلْيَوْمَ لَقْيَتَيْنِ = Dvaput smo ih danas sreli. - قَرَأَتْ دَرْسَهَا خَمْسَ قِرَاءَاتٍ = Pet puta je pročitala svoju lekciju.- ضَرَبَهُ أَبُوهُ ضَرَبَاتٍ لِعُقُوقِه = Otac ga je udario više puta zbog njegove neposlušnosti.

3) *Način vršenja radnje* (اَلنَّوْع) uz tzv. infinitiv načina (مَصْدَرُ آلنَّوْعِ i مَصْدَرُ الْهَيْأَة), npr.: نَظَرَتْ إِلَيْهِ أُخْتُهُ نَظْرَةَ آلْمَغْضُوبِ = Sestra ga je pogledala srditim pogledom.

Opći objekt izražava način vršenja radnje, naročito kada iza infinitiva (koji može biti i drugog oblika od spomenutog) stoji: a) atribut; b) genitiv (odrednica) ili c) odnosna rečenica, kao u primjerima:

a) فَرِحَ أَبُوهُ لِرُجُوعِهِ فَرَحًا عَظِيمًا = Otac mu se jako obradovao zbog njegovog povratka.

b) قَاتَلَهُمُ آلْفَتَى قِتَالَ الرَّجُلِ آلشُّجَاعِ = Mladić se protiv njih borio kao hrabar čovjek.

c) ضَرَبَهُ خَصْمُهُ ضَرْبًا أَوْجَعَهُ شَدِيدًا = Njegov protivnik ga je udario tako da ga je jako zaboljelo.

عُذِّبَ آلْمِسْكِينُ آلْعَذَابَ الَّذِى مَاتَ مِنْ أَجْلِهِ = Jadnik je bio toliko mučen da je usljed toga umro.

Kada se želi istaknuti broj ili način vršenja radnje, onda infinitiv (u akuzativu) može stajati i ispred svoga glagola. طَرْقَةً وَاحِدَةً طَرَقْتُ بَابَ مَكْتَبِهِ = Jedanput sam pokucao na vrata njegove kancelarije (ovdje se ujedno izražava pojačanje i broj vršenja glagolske radnje).

مِشْيَةَ آلْمُتَكَبِّرِ مَشَى آلشَّابُّ فِى الْقَاعَةِ - Oholim hodom išao je mladić po dvorani.- (ovdje je istaknut način vršenja radnje stavljanjem infinitiva na početak rečenice).

كَانَتِ آلْفَتَاةُ تَعُودُ أُمَّهَا آلْمَرِيضَةَ عَوْدَاتٍ طَوِيلَةً = Djevojka je posjećivala svoju bolesnu majku u dugim posjetama (ovdje je ujedno izražen broj i način vršenja glagolske radnje pomoću općeg objekta u akuzativu, a moguće su i druge kombinacije pojačanja, broja i načina pomoću njega).

Ovakav akuzativ može se nekad upotrijebiti i sam, tj. bez svoga glagola, nadomještajući ga po smislu, ali tada ne možemo razlikovati lice niti broj onoga koji vrši (ili treba da vrši) tu glagolsku radnju, npr.: سَمْعًا وطَاعَةً (mj. أَسْمَعُ سَمْعًا وَأُطِيعُ طَاعَةً = Slušam(o) i pokoravam(o) se.
صَبْرًا ! (mj.: إِصْبِرْ صَبْرًا ، إِصْبِرِى صَبْرًا ، إِصْبِرَا صَبْرًا ، إِصْبِرُوا صَبْرًا ، إِصْبِرْنَ صَبْرًا = Strpljenja! /mj.: Strpi se, Strpite se (vas dvojica, vas dvije, vas dvoje)!/

b) Objekt - اَلْمَفْعُولُ بِهِ

Izravni (direktni ili bliži) objekt اَلْمَفْعُولُ بِهِ ٱلصَّرِيحُ stoji u akuzativu, i to samo uz prelazni glagol (اَلْفِعْلُ ٱلْمُتَعَدِّى), npr.: قَرَأْتُ هَذَا ٱلْكِتَابَ كُلَّهُ فِى يَوْمٍ وَاحِدٍ = Cijelu ovu knjigu pročitao sam za jedan dan.

Ovakav objekt može biti svako ime (tj. imenica, zamjenica, broj itd.).

Lična zamjenica, kao objekt, može biti:

1) *spojena* (اَلْمُتَّصِلُ), npr.: لَقِيتُهَا عِنْدَ ذَهَابِهَا إِلَى ٱلسُّوقِ = Sreo sam je pri njenom odlasku na pijacu.

2) Kada je objekt naglašen, upotrijebit će se *rastavljena lična zamjenica* (اَلضَّمِيرُ ٱلْمُنْفَصِلُ), npr.:
إِيَّاكَ سَأَلْتُ عَنْ صَدِيقِنَا وَلَا إِيَّاهُ = Tebe sam pitao za našeg prijatelja, a ne njega.

U arapskom jeziku mnogi glagoli regiraju akuzativni objekt, dok je kod nas u nekim slučajevima tada prepozicionalni ili neki drugi objekt i obratno. Evo primjera za takve razlike: لَا تَسْتَخِفَّ بِعَدُوِّكَ فِى ٱلْحَرْبِ ! = Ne potcjenjuj svoga neprijatelja u ratu!
دَخَلْنَا ٱلْبَيْتَ فَٱسْتَرَحْنَا قَلِيلًا = Ušli smo u kuću, pa smo se malo odmorili.
آتَاهُمْ عَمُّهُمْ هِبَاتٍ نَفِيسَةً = Amidža im je poklonio skupocjene darove.

Direktni objekt može se ispustiti, kada se on iz situacije podrazumijeva, npr.: ثُمَّ رَقَدَتْ فَقَرَأَتْ إِلَى نِصْفِ ٱللَّيْلِ = Zatim je legla i čitala /npr.: časopis, knjigu, novine/ do po ponoći.

Također može se ispustiti i glagol koji regira neki objekt. Tako, npr., kada u odgovoru na pitanje: مَنْ رَأَيْتَ عِنْدَهُمْ ؟ = Koga si vidio kod njih? - odgovorimo: زَمِيلِى أَحْمَدَ = Svoga druga Ahmeda (mj... رَأَيْتُ = Vidio sam...).

اَلْمَفْعُولُ بِهِ ٱلْغَيْرُ ٱلصَّرِيحِ , u genitivu iza prijedloga (tj. prepozicionalni objekt), ima neprelazni glagol (اَلْفِعْلُ ٱللاَّزِمُ). Takvi su, npr., glagoli: مَرَّ بِ = proći pored: هَجَمَ عَلَى = navaliti na; سَلَّمَ عَلَى = pozdraviti; رَضِىَ عَنْ = biti zadovoljan sa; شَكَّ فِى = sumnjati u; تَفَكَّرَ فِى = razmišljati o itd.

Promjena prijedloga dovodi do manje ili veće promjene istoga glagola u značenju, npr.: بَكَى عَلَى = plakati (žaliti) za, بَكَى مِنْ = plakati zbog; رَغِبَ عَنْ = ne voljeti, رَغِبَ فِى = željeti i dr.

Aktivna rečenica s akuzativnim objektom (te ako uz njega ima i prepozicionalni) pretvara se u pasivnu tako da glagol dođe u pasiv, a objekt njegov u nominativ, postavši subjektom pasivne rečenice - نَائِبُ ٱلْفَاعِلِ, dok eventualni prepozicionalni objekt ostaje pri tome nepromijenjen. Tako će, npr., aktivna rečenica: سَأَلْنَا ٱلرَّجُلَ عَنْ أَخِيهِ = Upitali smo toga čovjeka za njegovog brata, u pasivu glasiti:

سُئِلَ ٱلرَّجُلُ عَنْ أَخِيهِ = Taj čovjek je upitan za njegovog brata.

U arapskom jeziku ima glagola koji regiraju po dva (a neki i tri) akuzativna objekta, kao što su, npr.: أَعْطَى (= dati); أَعْلَمَ (= obavijestiti); سَمَّى (= nazvati); ظَنَّ (= misliti); كَسَا (= odjeti) i dr.

U pasivnoj rečenici s ovakvim glagolima prvi se akuzativni objekt aktivne rečenice stavi u nomintiv, a drugi ostane (ostanu) u akuzativu. Tako će aktivna rečenica:

هُوَ يُعَلِّمُ أَخَاهُ ٱلسِّبَاحَةَ = On podučava svoga brata u plivanju - u pasivu glasiti: يُعَلَّمُ أَخُوهُ ٱلسِّبَاحَةَ = Njegov brat se podučava u plivanju.

c) Akuzativ mjesta i vremena - اَلْمَفْعُولُ فِيهِ

Ovakav akuzativ odgovara nekim našim padežima, prilozima ili priloškim izrazima za oznaku mjesta ili vremena.

Najprije ćemo vidjeti kada označava *mjesto*.

1) Naime, ovaj akuzativ pokazuje mjesto u kome se nešto događa, a ono može biti neograničeno (غَيْرُ مَحْدُودٍ), kao što je u primjerima; بَرًّا = po kopnu, kopnom; بَحْرًا = po moru, morem; شِمَالاً = lijevo; يَمِينًا = desno; بَعِيدًا = daleko; قَرِيبًا = blizu; خَارِجًا = vani; دَاخِلاً = unutra i dr.

U ovakve akuzative ubrajaju se i *prijedlozi* u akuzativu, postali od imenica, kao, npr.: إِزَاءَ = nasuprot; أَمَامَ = ispred; بَيْنَ = između; تَحْتَ = ispod;

تِلْقَاءَ = naspram; حِذَاءَ = naprama; خَلْفَ = pozadi; عِنْدَ = kod; فَوْقَ = iznad; قُدَّامَ = ispred; لَدَى = kod; وَسْطَ = usred i dr.

Ovdje spadaju i *akuzativi mjera* za dužinu, npr.: مِيلٌ = milja (= 400 koraka): فَرْسَخٌ = parasanga (= 4 milje); بَرِيدٌ = 12 milja i dr.

Kada je riječ za mjesto prostorno ograničeno (مَحْدُودٌ), onda ona stoji s prijedlogom u genitivu, osim kada je iza glagola kao što su: دَخَلَ (= ući); سَكَنَ (= stanovati; نَزَلَ = odsjesti i sl., koji regiraju akuzativ, npr.: دَخَلْنَا كُوخًا قُرْبَ ٱلنَّهْرِ = Ušli smo u neku kolibu blizu rijeke, ali: خَرَجْنَا مِنَ الْمَدْرَسَةِ فِى ٱلسَّادِسَةِ مَسَاءً = Iz škole smo izašli u šest navečer.

Kada imenice u značenju: *mjesto*, kao što su: مَوْضِعٌ ، مَكَانٌ ، مَقَامٌ, stoje iza glagola koji znače bivanje, postojanje ili boravljenje, onda one stoje u akuzativu. Evo primjera za to: جَلَسَ عُمَرُ مَكَانَ أَبِيهِ = Omer sjede (na) mjesto svoga oca. Inače, one dolaze u genitivu iza prijedloga, npr.: تَوَقَّفُوا فِى مَكَانٍ لَمْ يَجْتَزْهُ أَحَدٌ مِنْهُمْ قَبْلَ ذَلِكَ = Zaustaviše se na mjestu kuda nije prošao nijedan od njih prije toga.

2) Ovaj akuzativ (اَلْمَفْعُولُ فِيهِ) označava i vrijeme kada se nešto dešava, npr.: خَرَجَ أَخُوهُ مِنَ ٱلْبَيْتِ غُرُوبَ ٱلشَّمْسِ = Njegov brat izađe iz kuće pri zalasku sunca. On označava i to kako je dugo (koliko je) nešto trajalo, npr.: مَامَكَثْنَا فِى ٱلْقَرْيَةِ إِلاَّ يَوْمًا وَاحِدًا = Ostali smo u tom selu samo jedan dan.

Takvi su akuzativi za vrijeme, npr., i ovi: حِينًا = neko vrijeme; سَاعَةً = jedan sat (čas); سَنَةً = jednu godinu (godinu dana); شَهْرًا = jedan mjesec (mjesec dana), أَعْوَامًا = na godine (godinama) i dr.

Kada mjesto akuzativa mjesta i vremena (اَلظَّرْفُ) stoji prijedlog s genitivom takvog imena, smatra se da to ime, po svome *položaju* u rečenici (مَحَلاًّ), zapravo stoji u akuzativu, pa to ime može tu doći i u akuzativu, mj. da bude s prijedlogom u genitivu, npr.: زُرْتُهُ فِى حِينِ (حِينَ) رُجُوعِهِ مِنَ ٱلسَّفَرِ = Posjetio sam ga u doba njegovog povratka (ili: kada se povratio) s puta.

Akuzativ mjesta i vremena (naročito kada je naglašen) može stajati ispred riječi na koju se odnosi, npr., (za mjesto): دَارَ أَخِينَا نَدْخُلُ لاَدَارَ أُخْتِنَا = Ući ćemo u kuću našeg brata, a ne u kuću naše sestre. - Primjer za vrijeme: سَاعَةً كَامِلَةً تَنَزَّهَ مَالِكٌ فِى ٱلْحَدِيقَةِ = Čitav sat se Malik šetao po parku.

Ovakav akuzativ po potrebi se može ispustiti. Tako, npr., kada, u odgovoru na pitanje: هَلْ سَافَرَتِ ٱلْيَوْمَ خَدِيجَةُ ؟ = Da li je danas otputovala Hatidža ? odgovorimo samo: سَافَرَتْ = (Otputovala je).

Međutim, može se ispustiti i riječ na koju se odnosi ovakav akuzativ, kao, npr., kada na pitanje: مَتَى تَرْجِعُ هُنَا ؟ = Kada ćeš se vratiti ovamo? - odgovorimo: يَوْمَ ٱلْإِثْنَيْنِ = U ponedjeljak (mj.: أَرْجِعُ يَوْمَ ٱلْإِثْنَيْنِ = Vratit ću se u ponedjeljak).

d) Akuzativ uzroka ili svrhe - اَلْمَفْعُولُ لَهُ

Ovaj akuzativ naziva se i: اَلْمَفْعُولُ لِأَجْلِهِ, a označava uzrok ili svrhu, drugim riječima: zašto odn. radi čega se nešto radi ili događa. On stoji iza glagola ili glagolu sličnog imena, a redovno je to ime infinitiv u akuzativu.

Taj infinitiv, pak, stoji: 1) sam, npr.: تَرَاجَعَ خَصْمُهُ مِنْ أَمَامِهِ جُبْنًا = Njegov suparnik ustukno je ispred njega iz kukavičluka.

2) On može biti određenica (اَلْمُضَافُ) u aneksiji, npr.: جَلَسْنَا قَلِيلاً طَلَبَ ٱلْإِسْتِرَاحَةِ = Sjedosmo malo, želeći se odmoriti. - 3) Vrlo rijetko (i nije preporučljivo) uz njega se upotrijebi određeni član, npr.: أَجْتَنِبُ لِقَاءَهُ ٱلنُّفُورَ مِنْهُ = Izbjegavam susretanje s njim zbog odbojnosti prema njemu.

Najbolja je upotreba samog infinitiva u akuzativu, za izražavanje bilo uzroka bilo svrhe. Evo primjera (za uzrok): مَاتَ مُسَافِرٌ فِي ٱلصَّحْرَاءِ عَطَشًا = Jedan putnik umro je u pustinji od žeđi. - Za svrhu: قَامَتِ ٱلْفَتَاةُ إِكْرَامًا لِوَالِدَيْهَا = Djevojka ustade iz poštovanja prema svojim roditeljima.

Kad oznaka uzroka ili svrhe 1) nije infinitiv, ili 2) kada jeste, ali radnju ne vrši isti subjekt, onda se to izražava pomoću prijedloga i imena u genitivu. Najviše je za to u upotrebi prijedlog لِ, ali tu funkciju vrše nekad i prijedlozi: مِنْ ، فِي ، بِ .

Evo nekoliko primjera za sve te prijedloge.

2) مَدَحَ خَالِدٌ بِنْتَهُ لِنَجَاحِهَا فِي ٱلْمَدْرَسَةِ = Halid je pohvalio svoju kćer zbog njenog uspjeha u školi.

1) جِئْنَا عِنْدَكُمْ لِلْكُتُبِ ٱلَّتِي تَحَدَّثْنَا فِيهَا سَابِقًا = Došli smo kod vas radi knjiga o kojima smo ranije razgovarali.

بِعَدَالَةِ ذَلِكَ ٱلْمَلِكِ رَضِيَ عَنْهُ قَوْمُهُ جَمِيعًا = Zbog pravednosti toga vladara, s njim je bio zadovoljan cijeli njegov narod.

كَانَ ٱلْفَقِيرُ يَتْعَبُ فِي ٱمْرَأَتِهِ طُولَ ٱلنَّهَارِ = Siromah se mučio radi svoje žene po cio dan.

وَلَاتَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ = I ne ubijajte svoju djecu zbog siromaštva! (= Q., 6, 151).

e) Akuzativ pratnje - اَلْمَفْعُولُ مَعَهُ

To je akuzativ u kojem stoji pojedinačno ime (اِسْمٌ مُفْرَدٌ) a ne rečenica, iza čestice zvane: وَاوُ ٱلْمُصَاحَبَةِ . Ta izražava (vremensku) istodobnost (اَلْمُشَارَكَةُ اَلزَّمَنِيَّةُ), u značenju prijedloga مَعَ = (zajedno) sa, ili, pak, prostornu uporednost subjekta radnje i riječi iza nje, u značenju: pored, pokraj, uz, duž. Ovaj akuzativ ima za svog regensa (اَلنَّاصِبُ) glagol, glagolu slično ime (infinitiv, particip) ili riječ glagolskog značenja (مَعْنَى ٱلْفِعْلِ). Ovu konstrukciju mogu zamijeniti prepozicionalne sa: مَعَ ili بِ ili وَ koordinativna sa sastavnim veznikom, ukoliko imaju isto značenje (istodobnosti).

Evo nekoliko primjera, najprije za značenje: (zajedno) s, u *vremenskom* smislu:

اَلْيَوْمَ رَجَعْتُ أَنَا وَعَمْرًا مِنَ ٱلْمَدْرَسَةِ = Danas sam se ja vratio zajedno s Amrom iz škole.

اَلْأَبُ جَالِسٌ وَٱلْعَائِلَةَ فِي ٱلْبُسْتَانِ = Otac sjedi s porodicom u bašči.

رُوَيْدَكَ وَٱلْجَرِيحَ يَا رَجُلُ ! = Čovječe, polahko sa ranjenikom!

- Za značenje: *pored, duž...*: جَرَى ٱلْغُلَامُ وَٱلسِّيَاجَ أَمَامَ دَارِنَا = Dječak protrča pored ograde ispred naše kuće.- سِرْتُ وَسَاحِلَ ٱلْبَحْرِ سَاعَةً كَامِلَةً = Išao sam duž morske obale čitav jedan sat.

f) Akuzativ stanja - اَلْحَالُ

Ovim akuzativom označava se prolazno (مُنْتَقِلَةٌ) ili stalno (ثَابِتَةٌ) st*anje subjekta* ili *objekta,* i to u trenutku odvijanja glagolske radnje. Evo primjera za *stanje subjekta:* هَرْوَلَتِ ٱلصَّبِيَّةُ بَاكِيَةً إِلَى أُمِّهَا = Djevojčica potrča plačući prema svojoj majci.

Za stanje objekta: وَجَدْتُ ٱلصَّدِيقَ نَائِمًا فِي بُسْتَانِهِ - Zatekoh prijatelja kako spava u svojoj bašči.

Oznaka stanja je nodređeno ime (deverbalno), a stoji uz a) glagol, b) glagolu slično ime ili c) riječ glagolskog značenja.

a) اِسْتَقْبَلَنِي أَبِي مُبْتَسِمًا = Otac me dočekao nasmijan. - رَأَيْنَا سَلْمَى كَاتِبَةً = Vidjesmo Selmu kako piše.- تَحَدَّثَ عُمَرُ وَعَامِرٌ قَائِمَيْنِ = Omer i Amir razgovarali su stojeći.

b) سَعِيدٌ دَاخِلٌ مُغَنِّيًا = Seid ulazi pjevajući.

c) هَاتِ ٱلْكِتَابَ مُسْرِعًا = Daj tu knjigu brzo.

U istoj rečenici može biti više ovakvih akuzativa, npr.:

رَجَعَ شَفِيقٌ رَاكِبًا غَارِقًا فِي ٱلتَّفْكِيرِ كَئِيبًا = Šefik se vratio jašući, zadubljen u misli, žalostan.

Kada je riječ na koju se odnosi akuzativ stanja (tzv. صَاحِبُ ٱلْحَالِ ili ذُو ٱلْحَالِ) određeno ime, onda taj akuzativ može stajati i ispred te riječi, npr.: بَغْتَةً دَخَلَ مُسَلِّمًا عَلَيْنَا شَاكِرٌ = Iznenada uđe - pozdravljajući nas - Šakir.

Ako je taj ذُو ٱلْحَالِ u genitivu s prijedlogom, oznaka stanja mora doći iza njega, npr.:

مَرَرْنَا أَمْسِ بِرَجُلٍ مَجْهُولٍ وَاقِفًا بِجَانِبِ ٱلْجِدَارِ = Jučer prođosmo pored nekog nepoznatog čovjeka koji je stajao pokraj zida.

Kada je ذُوٱلْحَالِ neodređeno ime, akuzativ stanja mora doći ispred njega, npr.: لَقِيَنِي مَسْرُورًا زَمِيلٌ لِي مِنَ ٱلصِّغَرِ = Srete me obradovan jedan moj drug iz djetinjstva.

Nekada se ذُوٱلْحَالِ, ili glagol za koji je vezan akuzativ stanja, može ispustiti, kao, npr.: glagol: سِرْ = Idi (ili sl.) uz akuzaitv stanja: ! رَاشِدًا مَهْدِيًّا = Pravim putem upućen! (poželi se onome koji polazi na put).

Akuzativ stanja može se zamijeniti odgovarajućom (imenskom ili glagolskom) rečenicom stanja (اَلْجُمْلَةُ ٱلْحَالِيَّةُ), o kojoj će se govoriti pri razmatranju te vrste rečenica (u sintaksi rečenice uopće).

Kako se iz navedenih primjera vidi, akuzativ stanja prevodili smo ponajviše našim glagolskim prilogom sadašnjim, a nekad i nekim drugim prilogom, pridjevom ili rečenicom.

g) Akuzativ specifikacije - اَلتَّمْيِيزُ

Ovaj akuzativ javlja se uvijek kao nedeterminirano ime koje pobliže označava (specifizira) značenje neke druge riječi, a ta može biti glagol ili ime šireg, općenitog značenja. Tako, npr., uz glagole: كَرُمَ زَيْدٌ نَفْسًا = Zejd je plemenite duše.- طَابَ ٱلْوَرْدُ رَائِحَةً = Ruže su prijatnog mirisa.

Uz neko ime: حَبِيبَةُ رَحِيمَةٌ قَلْبًا = Habiba je plemenitog srca.

هَذَا ٱلرَّجُلُ ظَالِمٌ قَسَاوَةً عَلَى آبْنِهِ = Ovaj čovjek je nasilnik po okrutnosti prema svome sinu.

Treba spomenuti upotrebu ovog akuzativa za izražavanje elativa pridjeva oblika: أَفْعَلُ u pozitivu, kao, npr., od أَبْيَضُ elativ je: أَشَدُّ بَيَاضًا = bjelji i sl., o čemu je već govoreno. Tako je spomenuta i upotreba ovakvog

akuzativa uz glagole pohvale i kuđenja, kao u primjerima: ! نِعْمَ مُؤَدِّبًا ٱلدَّهْرُ = Divan li je odgojitelj vrijeme! ili za pokudu: ! بِئْسَ صَاحِبًا ٱلْمُنَافِقُ = Loš li je drug licemjer!

Po svome značenju ovaj akuzativ se smatra glagolskim subjektom, pa se stoga može, npr., reći:. حَسُنَتْ سُعَادُ وَجْهًا = Suada je lijepa u licu.- (sa sličnim značenjem): سُعَادُ حَسُنَ وَجْهُهَا = Suadino je lice lijepo. - (gdje je وَجْه subjekt).

Osim navedenog, akuzativ specifikacije dolazi također iza riječi koje označavaju: 1) *mjeru* (=اَلْكَيْلُ) ili *težinu* (= اَلْوَزْنُ), 2) *površinu* (= اَلْمَسَاحَةُ) i 3) *broj* (= اَلْعَدَدُ), naprimjer:

1) كَيْلَةٌ قَمْحًا = mjerica pšenice; قَفِيزٌ شَعِيرًا = varićak ječma; ذِرَاعٌ نَسِيجًا = lakat (aršin) tkanine; كَأْسٌ خَمْرًا = pehar vina; لِتْرٌ زَيْتًا = litar ulja, أُوقِيَةٌ فِضَّةً = oka srebra; كُوبٌ مَاءً = čaša vode i dr.

2) فَدَّانٌ قُطْنًا = fedan pamuka (oko 4.200 m^2) i sl.

Mjera i težina može se označiti (mj. ovim akuzativom) i pomoću genitiva u aneksiji ili iza prijedloga مِنْ, pa se, npr., može reći: كَيْلَةُ قَمْحٍ ili كَيْلَةٌ مِنْ قَمْحٍ, a tako i: فَدَّانُ قُطْنٍ ili فَدَّانٌ مِنْ قُطْنٍ (s istim značenjem kao s akuzativom specifikacije).

3) Ono što se broji dolazi u ovaj akuzativ sg. iza brojeva od 11 do 99, npr.: أَحَدَ عَشَرَ جُنْدِيًا = jedanaest vojnika; تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً = devedeset i devet ovaca i sl. Ovi i drugi brojevi bit će detaljnije razmotreni u odjeljku o sintaksi brojeva.

h) Akuzativ izuzimanja - اَلْمُسْتَثْنَى

Upotreba ovog akuzativa razmotrit će se prilikom obrade prostih rečenica izuzimanja (اَلْإِسْتِثْنَاءُ). On dolazi iza određenih čestica izuzimanja (dok se iza nekih od njih upotrebljava genitiv). Prema tome, o ovom akuzativu pogledati odjeljak o izražavanju pojma izuzimanja u sintaksi prostih rečenica.

i) Predikat glagola كَانَ i njemu sličnih خَبَرُ بَابِ كَانَ وَأَخَوَاتِهَا

Za ovaj predikat važe, pak, ista pravila kao i za predikat imenske rečenice (خَبَرُ ٱلْجُمْلَةِ ٱلْإِسْمِيَّةِ).

Ovakav predikat stoji u akuzativu kada iza pomoćnog glagola slijedi imenska rečenica, npr.: كَانَ أَخُو فَرِيد مَرِيضًا جِدًّا = Feridov brat bio je jako bolestan. Predikat ovih pomoćnih glagola može biti i cijela rečenica, npr.: كَادَ ٱلْفَقِيرُ أَنْ يَمُوتَ جُوعًا = Zamalo da siromah nije umro od gladi. - O ovoj vrsti pomoćnih glagola govorit će se više u vezi sa sintaksom glagola uopće.

Od tih pomoćnih glagola jedini se može ispustiti كَانَ, ako se podrazumijeva iz smisla slijedeće mu imenske rečenice, kao što je, npr., ova (u jednoj od mogućih kombinacija): اَلنَّاسُ مَجْزِيُّونَ بِأَعْمَالِهِمْ إِنْ خَيْرًا فَخَيْرٌ وَإِنْ شَرًّا فَشَرٌّ = Ljudi će biti nagrađeni prema svojim djelima: dobrim za dobro, a zlim za zlo.

Navedena rečenica, iza veznika إِنْ (= ako), može se čitati na četiri načina, već prema tome šta se zamišlja da je u njoj ispušteno (mi smo tu rečenicu preveli skraćeno, a smisao joj je: Ako bude njihovo djelo dobro, bit će nagrađeni dobrim, itd.):

إِنْ (كَانَ عَمَلُهُمْ) خَيْرًا فَـ (جَزَاؤُهُمْ) خَيْرٌ ...

إِنْ (كَانَ عَمَلُهُمْ) خَيْرًا فَـ (كَانَ جَزَاؤُهُمْ) خَيْرًا ...

إِنْ (كَانَ فِي عَمَلِهِمْ) خَيْرٌ فَـ (كَانَ جَزَاؤُهُمْ) خَيْرًا ..

إِنْ (كَانَ فِي عَمَلِهِمْ) خَيْرٌ فَـ (جَزَاؤُهُمْ) خَيْرٌ ...

j) Subjekt čestice إِنَّ i njoj sličnih

اِسْمُ بَابِ إِنَّ وَأَخَوَاتِهَا

Za taj subjekt (اَلإِسْمُ) koji dolazi iza ovih čestica u akuzativu, važe ista pravila kao za subjekt imenske rečenice (اَلْمُبْتَدَأُ). Pored إِنَّ, tu spadaju još: أَنَّ ، كَأَنَّ ، لَكِنَّ ، فَإِنَّ ، لأَنَّ ، لَيْتَ ، لَعَلَّ. Zajedničko za ove čestice je to da subjekt stoji u akuzativu, a inače one imaju razna značenja, pa se upotrebljavaju u različitim vrstama rečenica, o kojim će se posebno govoriti.

Čestice, pak, إِنَّ i أَنَّ opširno se razmatraju u odjeljku o česticama za pojačanje, a u poglavlju o sintaksi čestica.

k) Subjekt čestice لا za općenito nijekanje

اِسْمُ لا لِنَفْيِ آلْجِنْسِ

Subjekt ove odrečne čestice stoji u akuzativu, kada je on indeterminirano ime (اَلنَّكِرَةُ). Ono može biti:

1) određenica (اَلْمُضَافُ) ili 2) slično određenici (شِبْهُ آلْمُضَافِ), tj. ono ime koje ima neku dopunu iza sebe. Evo primjera za ta dva slučaja:

1) لاحَيَاةَ رَجُلٍ خَالِدَةٌ فِى هَذِهِ آلدُّنْيَا = Ničiji život nije vječan na ovome svijetu.

2) لافَاعِلاً شَرًّا مَمْدُوحٌ بَيْنَ آلنَّاسِ = Niko ko čini zlo nije (po)hvaljen među ljudima.

Kada je subjekt čestice لا samo jedna riječ, ona se smatra nepromjenljivom, a na kraju ima nastavak - a (اَلْفَتْحَةُ) npr.: أَفْتَرِضُ أَنَّهُ لارَجُلَ آلْآنَ فِى ذَلِكَ آلْبَيْتِ = Pretpostavljam da sada nema nikoga u toj kući.

(O predikatu ove čestice bilo je govora (pod tačkom 6) pri razmatranju upotrebe nominativa).

b) Predikat čestica ما i لا u značenju: لَيْسَ

خَبَرُ مَاوَلا آلْمُشَبَّهَتَيْنِ بِلَيْسَ

Kada ove odrečne čestice imaju značenje glagola لَيْسَ = nije (i sl.), onda njihov predikat stoji u akuzativi (a subjekt u nominativu, kako je navedeno pri obradi upotrebe toga padeža).

Evo primjera za predikat tih dviju čestica:

ما : مَاهَذَا آلشَّابُ مُخْلِصًا فِى كَلامِه = Ovaj mladić nije iskren u svome govoru.

لا : لاصَدِيقُنَا سَامِرٌ حَاضِرًا فِى هَذَا آلْإِحْتِفَالِ = Naš prijatelj Samir nije prisutan na ovoj proslavi.

C - GENITIVI

اَلْمَجْرُورَاتُ

Kako je ranije spomenuto, genitiv se u arapskom jeziku naziva: اَلْجَرُّ (rjeđe i; اَلْخَفْضُ), a ime u genitivu je اَلْمَجْرُورُ . Ono u genitivu dolazi samo u dvije, ali za arapsku sintaksu vrlo važne funkcije, i to: 1) iza svih prijedloga (حُرُوفُ ٱلْجَرِّ) i 2) kao drugi član (odrednica - اَلْمُضَافُ إِلَيْهِ) u genitivncj vezi (odn. aneksiji - اَلْإِضَافَةُ).

Razlike između arapskog i našeg jezika u vezi s upotrebom genitiva u oba spomenuta slučaja svakako su mnogobrojne, iako uz to među njima postoji i određena podudarnost u tom pogledu.

U slijedećem izlaganju razmotrit ćemo osnovne odnose na koje ukazuju najvažniji arapski prijedlozi, te šta tome odgovara u našem jeziku, pa bilo to izraženo također pomoću prijedloga ili, eventualno, na neki drugi mogući način.

Potom ćemo vidjeti upotrebu, ne samo genitiva u aneksiji nego uopće osobitosti te konstrukcije u arapskom, a koja je sintaksički slična takvoj našoj konstrukciji, ali joj je, izgleda, upotreba u arapskom jeziku mnogo češća nego u našem.

A - GENITIV IZA PRIJEDLOGA

U morfologiji je data obimna podjela svih najvažnijih arapskih prijedloga, i to na: prvobitne, izvedene i složene (s podvrstama). Ovdje ćemo se uglavnom držati toga poretka, obrativši pri tome najviše pažnje upotrebi prvobitnih prijedloga (zbog njihove posebne važnosti, te zbog raznolikosti njihovih značenja).

Upotreba genitiva iza svih prijedloga u arapskoj sintaksi značajna je razlika prema rekciji naših prijedloga, koji, već prema svome značenju, mogu pojedinačno regirati razne naše padeže (sve osim nominativa i

vokativa). To kod nas, svakako otežava upotrebu prijedloga i padeža u vezi s njima, dok je to u arapskom jako pojednostavljeno, a time i olakšano u određenom smislu.

Ipak, ni u arapskom (kao ni u našem) jeziku upotreba prijedloga nije tako jednostavna, s obzirom na njihova značenja. Ustvari, tu se radi o odnosu između značenja raznih sintaksičkih elemenata i njihovih dopuna, a na koji ukazuju određeni prijedlozi za to. Pojedini prijedlog, pak, najčešće ima po više "značenja", dok, nasuprot tome, po dva i više prijedloga nekada ukazuju na isto značenje, zbog čega se javljaju i posebne razlike u upotrebi arapskih i naših prijedloga.

a) Prvobitni prijedlozi - حُرُوفُ ٱلْجَرِّ ٱلْأَصْلِيَّةُ [31]

Izgleda da su prijedlozi u prvo vrijeme označavali prostorne (lokalne) odnose, a potom i vremenske (temporalne). Iz tih su se, pak, u kasnijim razdobljima razvili i prijedlozi koji su ukazivali i na razne druge odnose između pojedinih dijelova rečenice, pa i one sasma apstraktne naravi.

Prvobitni prijedlozi, po svojim osnovnim zajedničkim općim značenjima, mogu se podijeliti na četiri skupine, naime: 1) one koji označavaju udaljavanje ili kretanje od nekog mjesta ili prema nekom mjestu (a to su: مِنْ ، عَنْ ، مَتَى; 2) približavanje (ili kretanje prema) nekom mjestu (إِلَى ، حَتَّى ، لِ); 3) mirovanje u nekom mjestu (فِى ، بِ) i 4) zaklinja- nje (تَ ، وَ).

Međutim, kao što se prijedlozi iz ovih grupa mogu u određenim slučajevima međusobno zamjenjivati, tako i određeni prijedlozi iz daljih grupa mogu imati slična značenja, na što ćemo ukazivati pri njihovom razmatranju. Najprije ćemo, pak, pogledati upotrebu ovih četiriju grupa navedenim redom.

مِنْ

1) Ovaj prijedlog označava *ishodište* u prostoru ili vremenu (ٱلْإِبْتِدَاءُ) odakle, odn. otkada počinje neko kretanje, odn. odvijanje neke djelatnosti ili promjene. U ovom slučaju odgovaraju mu naši prijedlozi: od, iz, s (s genitivom), ali i neki drugi, ili i konstrukcija bez prijedloga (kao što će često biti i kod drugih prijedloga).

31) O prijedlozima vidjeti: Dr. Šaćir Sikirić, Sintaksičke funkcije arapskih prijedloga; POF, III-IV, Sarajevo 1953, str. 553-574. - Caspari, itd., op. cit., II, (The prepositions), str. 129-193, & 46-70. - Reckendorf, op. cit. (Präpositionen), str. 214-259, & 122-138. - 'A. Ḥasan, op. cit., II, str. 401-521. Prijedlozi postali od imena u akuzativu obrađeni su kod njega u II, str. 229-281 (uz priloge za mjesto i vrijeme).

Primjeri za *udaljavanje* (kretanje) u prostoru: خَرَجَ مِنَ الدار = Izašao je iz kuće, سَقَطَ مِنَ ٱلسَّقْفِ = Pao je s krova: هَرَبَ مِنَ الدُّبِّ فَوَقَعَ فِى ٱلْجُبِّ = Pobjegao je od medvjeda, pa je pao u jamu. - دَخَلَ مِنَ ٱلْبَابِ = Ušao je na (kroz) vrata.- نَظَرَ مِنْ فَتْقِ ٱلسَّحَابِ = Pogledao je kroz otvor među oblacima.

Početak u vremenu ili zbivanje u njemu: أَعِيشُ هُنَا مِنْ وِلاَدَتِي = Ovdje živim od svoga rođenja. (وَقْتِهِ ، فَوْرِهِ) ذَهَبَ مِنْ سَاعَتِهِ = Otišao je istog časa (odmah, smjesta). مِنَ ٱلصَّبَاحِ = izjutra; مِنَ ٱلْغَدِ = sutra: مِنَ ٱللَّيْلِ = noću.

Često je مِنْ (označavajući mjesto ili vrijeme) u korelaciji s prijedlogom إِلَى , npr.: مِنْ (قِمَّةِ) ٱلرَّأْسِ إِلَى (أَخْمَصِ) ٱلْقَدَمِ = od glave do pete; مِنْ أَلفه إِلَى يَائه = od alfe do omege (od a do ž.); مِنْ أَوَّلِهِ إِلَى آخِرِهِ = od početka do kraja; مِنَ الصَّبَاحِ إِلَى ٱلْمَسَاءِ = od jutra do večeri; مِنَ ٱلْمَهْدِ إِلَى ٱللَّحْدِ = od kolijevke (pa) do groba; أَنَا مِنْكُمْ وَإِلَيْكُمْ = Ja potječem od vas i pripadam vama (odn.: Ja spadam u vašu porodicu).

Srodna navedenim, i manje-više apstraktna, jesu značenja nekih glagola s ovim prijedlogom, kao što su, npr.: مَنَعَهُ مِنْ = spriječio ga je u; احْتَرَسَ مِنْ = čuvao se (nekoga ili nečega); وَقَاهُ مِنْ = zaštitio ga je od; اسْتَغْفَرَهُ مِنْ = molio ga je za oprost; خَافَ مِنْ = bojao se (ova tri posljednja, kao i neki drugi, mogu regirati akuzativ mj. مِنْ sa genitivom); اسْتَعَاذَ بِهِ مِنْ = tražio je utočišta kod njega itd.

2) Označava (مِنْ) blizinu u prostoru, ali nekad i u apstraktnom smislu (srodstvo, vezu), kako će se vidjeti iz primjera.

Ovo značenje javlja se uz glagole, kao što su: قَرُبَ ، دَنَا = biti blizu (te imena: قُرْبٌ = blizina, قَرِيبٌ = blizak, pa uz: قَرِيبًا = blizu). Međutim, kada navedeni glagoli znače: približiti se (tj. označavaju kretanje), onda se iza njih mogu upotrebljavati i prijedlozi: إِلَى ili لِ. Tako i iza elativa أَقْرَبُ = (naj)bliži, dođe prijedlog إِلَى .

U vezi s ovim značenjem مِنْ dolazi u izrazima:

هُوَ مِنْكَ وَأَنْتَ مِنْهُ = Ti i on ste bliski međusobno (po dobu, položaju, i sl.); مَاهَذِهِ ٱلْفَتَاةُ مِنْكَ ؟ = Šta je tebi ova djevojka (tj. U kakvom je srodstvu s tobom ova djevojka)? هُوَ مِنِّى مَنَاطَ ٱلثُّرَيَّا ! = Dalek mi je on kao Plejade (...kao nebo od zemlje)! -! إِنِّى لَسْتُ مِنْكَ وَلَسْتَ مِنِّى = Ja nemam veze s tobom niti ti sa mnom!

ذَلِكَ ٱلرَّجُلُ لَيْسَ مِنَ ٱلْعِلْمِ فِى شَىْءٍ =Taj čovjek nema ništa s naukom (... nema pojma o nauci)!

3) *Zamjenu* (اَلْبَدَلُ) označava مِنْ uz glagole: بَدَّلَ i أَبْدَلَ = razmijeniti, zamijeniti za (a mj. njega može se upotrijebiti i prijedlog: بِ).

Ovaj prijedlog znači: (na) mjesto, u primjeru:

أَرَضِيتُمْ بِٱلْحَيَاةِ ٱلدُّنْيَا مِنَ ٱلْآخِرَةِ = Zar ste se zadovoljili životom na ovom mjesto na onome svijetu? (Q., 9,40).

Ovdje bi spadala i fraza: هَذَا ٱلرَّجُلُ حَسْبُكَ مِنْ رَجُلٍ = Ovaj ti je čovjek sasvim dovoljan (tj. mjesto svih drugih).

Dalje bi tu došli glagoli: بَاعَ مِنْ = prodati, وَهَبَ مِنْ = pokloniti, pa زَوَّجَ مِنْ = udati za, npr.: بِعْتُ مِنْهُمْ كَلْبًا = Prodao sam im psa. - زَوَّجَ ٱلْبِنْتَ مِنْ صَدِيقٍ لَهُ = Udao je kćer za jednog svog prijatelja.

4) *Razlikovanje* (اَلْفَصْلُ) između dva pojma upoređena međusobno, npr.: أَيْنَ أَنْتَ مِنْ أَخِيكَ ! = Gdje si ti u poređenju sa tvojim bratom (ili: Kakve li razlike između tebe i tvoga brata)!

Ovo značenje dobiju naročito glagoli: عَرَفَ i عَلِمَ pa znače: razlikovati: هُوَ لَا يَعْرِفُ ٱلْجَيِّدَ مِنَ ٱلرَّدِيءِ = On ne razlikuje dobro od lošeg. -Međutim: عَرَفَهُ مِنْ صَوْتِه = Poznao ga je po glasu .- وَٱللهُ يَعْلَمُ ٱلْمُفْسِدَ مِنَ ٱلْمُصْلِحِ = A Bog razlikuje zlotvora od dobročinitelja. (Q., 2,220).-

وَلَا يَعْلَمُ أَحَدٌ ٱلسَّابِقَ مِنَ ٱللَّاحِقِ = Niko ne zna ko će prije, a ko kasnije (tj. umrijeti).

Ovdje spada upotreba مِنْ uz elativ, npr.: أَحْسَنَ مِنْكَ لَمْ تَرَ قَطُّ عَيْنِي = Ljepšeg od tebe nikad nije vidjelo moje oko. - عَيْنَاهَا أَشَدُّ سَوَادًا مِنَ ٱلْفَحْمِ = Oči su joj crnje od ugljena.

Kada se neko ili nešto poredi sa samim sobom u raznom pogledu, iza مِنْ će tada doći odgovarajuća spojena lična zamjenica (koja se odnosi na to lice ili predmet), npr.: هِيَ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْهُ إِلَى نَفْسِهِ = Ona je njemu draža od samog sebe.

Međutim: هُوَ بِٱلْعِلْمِ أَخْبَرُ مِمَّا هُوَ بِٱلشِّعْرِ = On je upućeniji u nauku nego u pjesništvo (s ispuštenim مِنْهُ iza أَخْبَرُ), kao i u primjeru:

إِنَّ ٱلظُّلْمَ مِنْكُمْ أَقْبَحُ (مِنْهُ) مِنْ غَيْرِكُمْ = Zaista je nasilje od vaše strane gore nego od drugih.

5) *Uzrok* (اَلتَّعْلِيلُ) i sl. pokazuje مِنْ iza nekih glagola ili ispred nekih imena, kao, npr.: يَبْكِي مِمَّا فَعَلَ فِي شَبَابِهِ = Plače zbog onoga što je uradio u svojoj mladosti . - أَنَا مَهْمُومٌ مِنْ خَبَرٍ سَمِعْتُهُ مُنْذُ قَلِيلٍ = Zabrinut sam zbog vijesti koju sam nedavno čuo.

Tako je, npr., i iza glagola: اِسْتَحَى مِنْ = stidjeti se (zbog) čega; خَشِيَ مِنْ = bojati se (zbog) čega; تَعَجَّبَ مِنْ = čuditi se čemu (zbog čega) i sl.

Govoreći o osobama (ali i inače) mj. مِنْ se upotrebljava složeni prijedlog: مِنْ أَجْلِ = zbog, npr.: ! كُنْ حَذِرًا مِنْ أَجْلِ ٱللُّصُوصِ = Budi oprezan zbog kradljivaca! - كَانَتْ مُنْزَعِجَةً مِنْ أَجْلِ كَلَامِهِ = Bila je uzrujana zbog njegovih riječi.

6) *Partitivnost* (اَلتَّبْعِيضُ) je odnos dijela prema cjelini, jedinke prema vrsti, i sl., na što se ukazuje prijedlogom مِنْ : a to može biti konkretne ili apstraktne naravi.

Evo primjera: بَاقَةٌ مِنَ الزَّهْرِ = buket cvijeća; كَفٌّ مِنْ رَمْلٍ = šaka pijeska; فِنْجَانٌ مِنَ ٱلْقَهْوَةِ = findžan kahve (dakle, manje-više određene mjere i količine). مِنْ تَعْظِيمِ ٱلْعِلْمِ تَعْظِيمُ ٱلْكِتَابِ = U poštivanje nauke spada poštivanje knjige. مِنَ ٱلنَّاسِ مَنْ يَعْرِفُهُ = Ima ljudi koji ga (ili: to) poznaju (ili: Neki ga (to) ljudi poznaju). اَلرَّسْمُ فَنٌّ مِنَ ٱلْفُنُونِ ٱلتَّشْكِيلِيَّةِ = Slikarstvo je jedna od likovnih umjetnosti.

Kada je مِنْ ispred imenice sa članom (a naročito kada je ona u množini), onda se time označava neodređena količina (nečega) ili neodređen broj (lica, predmeta i dr.), npr.: شَرِبَ مِنَ الْمَاءِ = (po)pio je (malo) vode; بَعْضٌ مِنَ ٱلتُّجَّارِ = neki trgovci (ili: trgovac) ili neki od trgovaca; كَثِيرٌ مِنَ ٱلطَّلَبَةِ = mnogi studenti (ili: od studenata).

Tako se, dakle, može označiti i pojedina neodređena osoba ili stvar, npr.: مَلِكٌ مِنَ ٱلْمُلُوكِ = neki kralj; قَالَ قَائِلٌ مِنْكُمْ : إِنِّي أَتَّفِقُ مَعَ ذَلِكَ = Jedan od njih reče: "Ja se s time slažem".
لَمْ يُعْجِبْنِي بَيْتٌ مِنَ ٱلْبُيُوتِ فِي تِلْكَ ٱلْقَرْيَةِ = Nije mi se svidjela nijedna kuća u tome selu.

Kao u ovom primjeru iza negacije (a tako i iza pitanja), kaže se da مِنْ služi za općenito pojačanje (specificiranje) لِلتَّوْكِيدِ (لِلتَّخْصِيصِ عَلَى ٱلْعُمُومِ npr.: لَمْ يَزُرْنَا ٱلْيَوْمَ مِنْ رَجُلٍ = Danas nas nije niko posjetio.- هَلْ رَأَيْتَ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ ؟ = Jesi li vidio ikog (ijednog) od njih? Pojačanje značenja neke riječi (indeterminirane) izražava se njenim ponavljanjem, ali sa članom, iza prijedloga مِنْ , kao u primjerima:
دَاءٌ مِنَ ٱلدَّاءِ = teška bolest; عَجَبٌ مِنَ ٱلْعَجَبِ = veliko čudo, i sl.

7) Iz partitivnog značenja razvila se uloga prijedloga za objašnjenje اَلْبَيَانُ sadržaja neke riječi ili pojma riječi općenitog značenja, kao i ukazi-

vanje na materiju od koje se sastoji nešto označeno riječju koja se objašnjava.

Evo za to primjera: ! تَعَلَّمْ مَا فِي هَذَا ٱلْكِتَابِ مِنَ ٱلْقَوَاعِدِ = Nauči pravila koja su u ovoj knjizi! - اِبْحَثْ عَنْ مَمَالِكِ ٱلطَّبِيعَةِ مِنَ ٱلْحَيَوَانَاتِ وَٱلنَّبَاتِ وَٱلْمَعَادِنِ = Istražuj carstva prirode: životinja, bilja i minerala.

جَاءُوا كُلُّهُمْ مِنْ رِجَالٍ وَنِسَاءٍ = Došli su svi: i ljudi i žene.

خَاتَمٌ مِنْ ذَهَبٍ = prsten od zlata (zlatan prsten);

ثَوْبٌ مِنَ الْحَرِيرِ = haljina od svile (svilenā haljina).

U vezi s partitivnim značenjem su i slijedeći priloški izrazi, npr.: مِنَ ٱلْغَرِيبِ = čudno je; مِنَ ٱللَّازِمِ = potrebno je; مِنَ ٱلْمَعْلُومِ = poznato je; مِنْ بَابِ ٱلْمُصَادَفَةِ = slučajno; مِنَ ٱلْوِجْهَةِ السِّيَاسِيَّةِ = s političkog stanovništa i dr.

8) Naprijed je spomenuto da nekada مِنْ dolazi mj. nekih drugih prijedloga, npr. kod glagola: بَاعَ ، وَهَبَ mj. لِ (ispred personalnog objekta).

Iza glagola: خَافَ ، خَشِيَ ، زَوَّجَ (pa سَئِمَ = dodijati i dr.) upotrebljava se imenica iza مِنْ, mj. da bude bez prijedloga u akuzativu. U takvim slučajevima ono se smatra suvišnim (زَائِدَةٌ).

Inače, مِنْ može doći i mj. nekih drugih prijedloga, kao što je u primjerima:

mj. بِ u: نَظَرَهُ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ = Kriomice ga je pogledao.

mj. عَلَى u: نَصَرَهُ مِنَ ٱلْعَدُوِّ = Pomogao mu je protiv neprijatelja.

mj. عَنْ u: كَانَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ = Nije ni za šta obraćao pažnju.

mj. فِي u: مَاذَا غَرَسْتَ مِنْ حَقْلِكَ ؟ = Šta si to posadio na svojoj njivi?

Nekad uz مِنْ dođe suvišno مَا (مَاٱلزَّائِدَةُ), npr.

سَيُعَاقَبُ ٱلْمُجْرِمُ مِمَّا أَعْمَالِهِ ٱلسَّيِّئَةِ = Zločinac će biti kažnjen zbog njegovih zlodjela.

Dijalektalna je upotreba مِلْ mj. مِنْ.

مُنْذُ

Po 'A. Ḥasanu (op. cit., II, str. 401) ovo je prvobitni prijedlog (kao i od njega skraćeno: مُذْ). Međutim, Caspari, itd. (op. cit., II, str. 173-175, 61) navodi da je مُنْذُ nastalo od مِنْ i ذُو, s asimilacijom vokala "i" (od مِنْ) sa "u" (od ذُو).

1) Ovo مُنْذُ može (kao مِنْ) označavati početak u vremenu (اِبْتِدَاءُ ٱلْغَايَةِ فِى ٱلزَّمَانِ), a ime iza njega može stajati u nominativu ili genitivu (u kojem stoji naročito kada to vrijeme još traje u trenutku govora). Za prvi slučaj bi bio primjer:

مَالَقِيتُهُ مُنْذُ (مُذْ) يَوْمُ ٱلْأَحَدِ = Nisam ga sreo od nedjelje.

سَهِرْتُ مُذُ ٱنْتِصَافِ ٱللَّيْلِ إِلَى ٱلسَّحَرِ = Bdio sam od ponoći do zore.

لَمْ أَرَهُ مُنْذُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ = Nisam ga vidio ima tri dana (ili: puna tri dana).

2) Za vrijeme koje još traje primjeri su:

ذَهَبْتُ هُنَاكَ مُنْذُ ٱلْيَوْمِ أَرْبَعَ مَرَّاتٍ = Tamo sam otišao danas (tokom današnjeg dana) četiri puta.

مَازُرْنَاهُ مُذْ شَهْرِنَا هَذَا وَلاَمَرَّةً - U ovom mjesecu ga nismo nijednom posjetili.

I مُنْذُ i مُذْ mogu služiti kao vremenski veznici ,tj. uvoditi zavisnu vremensku rečenicu.

Neki leksikografi spominju i vrlo rijetke varijantne oblike: مِنْذُ i مِذْ .

عَنْ

1) Prijedlog عَنْ najčešće se upotrebljava u značenju udaljavanja (اَلْمُجَاوَزَةُ) u prostoru i apstraktno, pa (slično kao مِنْ) odgovara često našim prijedlozima: od, iz, s (s genitivom) i dr.

Tako dolazi (عَنْ) iza glagola kretanja, npr.: اِبْتَعَدَ = udaljiti se; تَرَحَّلَ = otputovati; جَلاَ = iseliti se; ذَهَبَ = otići: تَنَحَّى = ukloniti se; pa slično njima: رَمَى عَنِ ٱلْقَوْسِ = strijeljati iz luka; نَزَلَ عَنِ الْفَرَسِ = sjahati s konja i dr.

a) Često i apstraktna značenja (nekad pored onih konkretnih) javljaju se uz razne glagole s ovim prijedlogom, npr.:

اِسْتَغْنَى عَنْ = moći biti bez; رَغِبَ عَنْ = ne voljeti, mrziti; غَابَ عَنْ صَوَابِهِ = onesvijestiti se; تَبَرَّأَ عَنْ = osloboditi se; اِجْتَنَبَ عَنْ = izbjeći; صَبَرَ عَنْ = suzdržati se od; هَرَبَ عَنْ = izmaći; أَعْرَضَ عَنْ = odvratiti se od; شَغَلَ عَنْ = otkloniti; غَفَلَ عَنْ = zanemariti i dr.

b) تَجَاوَزَ عَنْ = preći preko (greške); دَافَعَ عَنْ = odbraniti od صَانَ عَنْ = sačuvati od; تَخَلَّصَ عَنْ = sačuvati se od; عَفَا عَنْ = oprostiti; نَهَى عَنْ = zabraniti, spriječiti; قَاتَلَ عَنْ = boriti se za (mjesto, u zaštitu); نَابَ عَنْ = zastupati, zamjenjivati / أَطْعَمَهُ مِنْ جُوعٍ = Nahranio ga je da bi ga izbavio od gladi. itd.

c) أَخْبَرَ عَنْ = obavijestiti o; اسْتَخْبَرَ عَنْ = raspitati se o; أَنْبَأَ عَنْ = izvijestiti o; أَجَابَ = odgovoriti na; سَأَلَ عَنْ = upitati o (za) افْتَرَّ عَنْ = iskesiti (zube); بَسَمَ عَنْ = nasmiješivši se pokazati (zube); كَشَفَ عَنْ = otkriti.

2) Prijedlog عَنْ ukazuje na porijeklo (izvor i sl.) odakle nešto potječe ili iz čega nešto proizlazi, ili uzrok nečega (اَلتَّعْلِيلُ).

Tako dolazi iza glagola: حَدَّثَ عَنْ = kazivati; حَكَى عَنْ = pričati; رَوَى عَنْ = navoditi; citirati i sl. - أَخَذَ ٱلْعِلْمَ عَنْ = sticati znanje od ; مَاهَلَكَ ٱمْرُؤٌ عَنْ مَشْوَرَةٍ = Niko neće propasti zbog traženja savjeta.

Slično je značenje u izrazima: عَنْ أَمْرٍ = na (po) zapovijed (i); عَنْ تَرَاضٍ = po uzajamnom pristanku (na uzajamno zadovoljstvo); عَنْ رَأْيٍ = po(prema) mišljenju; لاَأَفْعَلُ ذَلِكَ عَنْ قَوْلِهِ = To neću učiniti (samo) na njegovu riječ (zbog njegovog govora).

3) *Prednost* i sl., izražava se pomoću عَنْ u primjerima kao što su لاَتَجِدُ ذَلِكَ فِى بَغْدَادَ فَضْلاً عَنِ ٱلْكُوفَةِ = To nećeš naći u Bagdadu, akamoli u Kufi. - أَفْضَلَ عُمَرُ عَنْهُ فِى كُلِّ شَيْءٍ = Omer je bio bolji od njega u svemu. -
أَيْنَ أَنْتَ عَنْ رَفِيقِكَ فِى ٱلْعِلْمِ ! = Gdje si ti po znanju prema svome drugu (ili Daleko si ti po znanju u poređenju sa svojim drugom).
تَعَالَى ٱللهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ = Daleko je Bog iznad onoga što mu pripisuju!)Q., 7,190).

4) Prijedlog عَنْ nekad ima značenje: poslije, kao u slučajevima: عَمَّا قَلِيلٍ = domalo; عَنْ قَرِيبٍ = uskoro; مَاتَ عَنْ خَمْسِينَ سَنَةً = Umro je u pedesetoj godini. - مَاتَتْ عَنْ وَالِدَيْهَا = Umrla je ostavivši iza sebe svoje roditelje.

5) Prijedlog عَنْ nekada stoji mj. مِنْ sa prepozicionalnim objektom, ili su dođe akuzativni objekt, kao kod glagola, npr.: اجْتَنَبَ عَنْ = izbjegavati; بَرِئَ عَنْ = biti slobodan od, nemati ništa sa; قَبِلَ عَنْ = primiti od; كَشَفَ عَنْ = otkriti.

6. Razna značenja u vezi s عَنْ javljaju se u izrazima: عَنْ يَمِينِهِ (شِمَالِهِ) njemu s desne (lijeve) strane; - قُتِلُوا عَنْ آخِرِهِمْ = Bili su pobijeni svi do posljednjeg. - عَنْكَ يَارَجُلُ ! = Prestani (Dosta je), čovječe! - عَفَا لِخَصْمِهِ عَنْ قُدْرَةٍ = oprostio je svome protivniku i pored svoje nadmoći.
عَنْ إِذْنٍ = po odobrenju (dopuštenju, dozvoli);
عَنْ جَهْلٍ = iz neznanja; عَنْ حَقٍّ = s pravom;
عَنْ خُبْرَةٍ = iz iskustva; عَنْ خَوْفٍ = od straha;
عَنْ رِضًا = sa zadovoljstvom; عَنْ شَكٍّ = bez sumnje;
عَنْ صَمِيمِ ٱلْقَلْبِ =od sveg srca ; عَنْ طَلَبٍ = ne tražeći;

عَنْ ظَهْرِ قَلْبٍ = napamet; عَنْ عِلْمٍ وَبَصِيرَةٍ = svjesno;
عَنْ قَصْدٍ = namjerno; عَنْ لَاشَيْءٍ = besplatno;
عَنْ نَفْسِهِ = protiv svoje volje; عَنْ يَسَارٍ = slijeva, s lijeve strane, i dr.

مَتَى

Ovaj prijedlog (sasma rijetke upotrebe kao takav, inače je to upitni prilog u značenju: kada = označava (kao مِنْ) početno mjesto od kojeg počinje kretanje ili djelatnost (اَلْإِبْتِدَاءُ), pa odgovara našim prijedlozima: iz, od, s (sa genitivom), kao što je u primjerima: أَخْرَجَ شَيْئًا مَتَى جَيْبِهِ Izvadio je nešto iz svoga džepa.
تَرَفَّعَ ٱلْبُخَارُ مَتَى سَطْحِ ٱلْبَحْرِ = Para se dizala s morske površine . - قَرَأْتُ ٱلْمَجَلَّةَ مَتَى ٱلصَّفْحَةِ ٱلْأُولَى حَتَّى ٱلْأَخِيرَةِ = Pročitao sam (taj) časopis od prve do posljednje stranice .

[Po Caspariju, itd., op. cit., II, str. 131, bilj. b., prijedlog مَتَى upotrebljavalo je pleme Huzejl (هُذَيْل)].

إِلَى

1) Prijedlog إِلَى ima oprečno značenje prijedlozima مِنْ i عَنْ, kada on označava: a) kretanje prema nekom mjestu ili do nekog mjesta, odn. u neko mjesto (اَلْإِنْتِهَاءُ), ili pak, b) neku djelatnost ili zbivanje koji traju do određenog vremena ili su upućeni prema nekome ili nečemu.

Tako ovaj prijedlog dolazi iza glagola: a) تَوَجَّهَ إِلَى = uputiti se, poći prema (u); ذَهَبَ إِلَى = otići u; جَاءَ إِلَى = doći u(kod, do); خَرَجَ إِلَى = izaći, iseliti se u; رَجَعَ إِلَى = vratiti se u (do); سَارَ إِلَى = ići do (u); pa zatim:

b) اِلْتَفَتَ إِلَى = obazrijeti se prema; بَعَثَ إِلَى i أَرْسَلَ إِلَى = poslati do (kod, u); مَالَ إِلَى = biti naklonjen prema; نَظَرَ إِلَى = pogledati (prema); وَلَّى وَجْهَهُ إِلَى = okrenuti se prema: أَشَارَ إِلَى = dati znak (kome), كَتَبَ إِلَى = pisati (kome); طَلَبَ إِلَى ٱلصِّدْقِ = težiti za istinom;

c) (Završetak u vremenu): إِلَى نِصْفِ ٱللَّيْلِ = do ponoći; إِلَى غُرُوبِ ٱلشَّمْسِ = do zalaska sunca; pa u izrazima: إِلَى ٱلْأَبَدِ = zauvijek; إِلَى أَبَدِ ٱلْآبِدِينَ = za vijeke vijekova; إِلَى آخِرِهِ = i tako dalje (sve do kraja).

Kod prijedloga مِنْ istaknuto je da on dolazi često u korelaciji s إِلَى, kao, npr., i ovo:

مِنَ ٱلْبِدَايَةِ إِلَى ٱلنِّهَايَةِ = od početka do kraja;

مِنَ ٱلصِّغَرِ إِلَى ٱلْكِبَرِ = od mladosti do starosti;

مِنْ وِلاَدَتِهِ إِلَى مَمَاتِهِ = od njegovog rođenja do smrti.

2) Prijedlog إِلَى označava *združivanje, pripadanje, dodavanje* (اَلْمُصَاحَبَةُ ili اَلْمَعِيَّةُ), npr., uz glagole: أَضَافَ إِلَى = pripojiti: زَادَ إِلَى = dodati (uz); ضَمَّ إِلَى = sastaviti, spojiti (s); نَسَبَ إِلَى = pripisati, i dr.

Tako se kaže u Q. (IV, 2) za imovinu siročadi:

لاَتَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ = Ne trošite njihove imetke uz svoje imetke! جَلَسَ إِلَى ٱلْمَائِدَةِ = sjesti za sto (trpezu), لَوْنُهُ يَضْرِبُ إِلَى ٱلْحُمْرَةِ = Boja mu prelazi u crvenilo (ima nijansu crvene boje), - إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ = i drugo (uz to), - دَارُهُمْ إِلَى دَارِنَا = Njihova je kuća uz našu kuću. -إِلَى جَانِبِهِ = uz (pored) njega, هُوَ إِلَى تِلْكَ ٱلْقَبِيلَةِ = On pripada tome plemenu.

3) Iza elativa أَبْغَضُ (= mrži); أَحَبُّ (= draži); أَشْهَى (= poželjniji); أَقْرَبُ (= bliži), te glagola čuđenja (أَفْعَالُ ٱلتَّعَجُّبِ) tih značenja, iza إِلَى dolazi logički subjekt takvih izraza, npr.: (u stihu pjesnikinje اَلْخَنْسَاءُ):

لَبَيْتٌ تَخْرِقُ ٱلرِّيَاحُ فِيهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ قَصْرٍ مُنِيفِ

= Zaista je šator, kroz koji pušu vjetrovi, draži meni od visokog dvorca.

مَاأَبْغَضَ إِلَيْنَا هَذَا ٱلْمُنَافِقَ ! = Kako nam je mrzak ovaj licemjer!

إِنَّ ذَلِكَ أَقْرَبُ إِلَى فَهْمِنَا = To je doista bliže našem shvatanju.

مَاكَانَ أَشْهَى إِلَيْهَا ٱلْمَاءَ ٱلْبَارِدَ ! = Koliko joj je samo bila poželjna hladna voda!

Kada ovakav elativ ima aktivno značenje, onda iza njega stoji prijedlog لِ, npr.: أَنْتَ أَبْغَضُ لَهُ مِنْ غَيْرِهِ = Ti njega više mrziš nego ikog drugog.

4) Prijedlog إِلَى zamjenjuje nekad neki drugi prijedlog, kao, npr., prijedlog فِي (لِ) u odlomsku (Q., 4, 86) لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ ٱلْقِيَامَةِ = Zaista će vas On skupiti na dan proživljenja.- Mjesto مِنْ dolazi iza glagola: خَطَبَ إِلَى = zaprositi (djevojku) od; دَنَا إِلَى = primaći se; طَلَبَ إِلَى = tražiti od; قَرُبَ إِلَى = približiti se; نَكَحَ إِلَى = oženiti se ili udati se od (iz, porodice, plemena); أَصْهَرَ إِلَى = ženidbom stupiti u tazbinstvo sa; اِرْتَوَى إِلَى ٱلْمَاءِ = ugasiti žeđ vodom (rijetka upotreba لِلتَّبْعِيضِ).

5) Sa إِلَى tvore se neki prilozi, kao, npr.: إِلَى ٱلْأَمَامِ = naprijed; إِلَى أَيْنَ = dokle; إِلَى كَمْ = do koliko; إِلَى مَتَى = do kada; إِلَى فَوْقُ = naviše i dr.

Frazeološki se upotrebljava, npr., u izrazima: ! إِلَيْكَ Pazi! ! إِلَيْكَ عَنِّي = Nosi (Gubi) se od mene! - ٱلْأَمْرُ إِلَيْكَ = Stvar je tebi prepuštena (Kako god ti hoćeš) - هَذَا إِلَيْهِ = To je njemu povjereno (On je za to zadužen). - وَمَا إِلَى ذَلِكَ = i tome slično (i šta uz to spada).

حَتَّى

Ovaj prijedlog označava *stizanje do nekoga cilja* (اِنْتِهَاءُ ٱلْغَايَةِ), a ne kretanje prema njemu, kako to nekad označava prijedlog إِلَى . Češće se حَتَّى upotrebljava za dostizanje cilja u vremenu, a rjeđe u prostoru. Evo primjera: نِمْتُ ٱللَّيْلَةَ حَتَّى ٱلصَّبَاحِ ٱلْبَاكِرِ = Sinoć sam spavao do ranoga jutra. تَمَشَّيْنَا حَتَّى بَابِ ٱلْمَدِينَةِ ٱلْقَدِيمِ = Prošetali smo (sve) do stare gradske kapije.

Izuzetno (u poeziji) حَتَّى dolazi uz spojene lične zamjenice (npr.: حَتَّاكَ = do tebe i sl.).

Uz prilog مَتَى (= kada) može doći حَتَّى mj. إِلَ , pa se kaže: حَتَّى مَتَى = dokada, ili حَتَّى مَا i حَتَّامَ .

Ovaj prijedlog حَتَّى treba razlikovati od veznika istog oblika: 1) sastavnog (čak i), 2) namjernog (= da), 3) posljedičnog (= tako da) ili 4) vremenskog (dok).

لِ

Ovaj prijedlog لِ po porijeklu i značenju srodan je s prijedlogom إِلَى , samo što لِ pretežno izražava apstraktne odnose, a إِلَى one konkretnije (prostorne i vremenske).

1) Prema rečenom لِ rijetko pokazuje kretanje do nečega (اَلْإِنْتِهَاءُ), odn. trajanje ili obavljanje nečega do određenog vremena, kao npr.: iza glagola: وَقَعَ لِ ، سَقَطَ لِ ، خَرَّ لِ = pasti, u značenju: عَلَى = na: خَرَّ ٱلرَّجُلُ لِلْجَبِينِ = Pade (taj) čovjek na čelo (tj. stavivši čelo na tle).

صَامَ ٱلْغُلَامُ شَهْرَ رَمَضَانَ لِآخِرِهِ = Dječak je ispostio mjesec ramazan (sve) do kraja.

2) Označava prelaženje glagolske radnje na dalji (obično personalni) objekt (kod nas je to često dativ lica), npr., uz glagole: رَخَّصَ لِ، أَذِنَ لِ ، أَجَازَ لِ

سَمَحَ لِ = dozvoliti, dopustiti; قَالَ لِ = reći; قَدَّمَ لِ = iznijeti pred, (pre)dati; وَهَبَ = pokloniti i dr.

Upotrebu لِ kao kod وَهَبَ i sličnih mu glagola po značenju, neki označavaju da je ona za: اَلتَّمْلِيكُ = davanje u posjed i sl.

3) Jedna od najčešćih upotreba لِ je za označavanje *pripadanja, posjedovanja* (اَلْمِلْكُ), te srodna značenja: *pravo na, zasluga* (اَلإِسْتِحْقَاق), *nadležnost, privilegija* (اَلإِخْتِصَاص), *korist od* (اَلنَّفْع). Evo nekoliko primjera: هَذَا ٱلْبَيْتُ لِقَرِيبِنَا أَحْمَدَ = Ova kuća pripada našem rođaku Ahmedu.- ذَلِكَ صَدِيقٌ لِي = To je jedan moj prijatelj.- Pomoću لِ izražava se naš glagol imati (i posjedovati), npr.: لَهَا أَخَوَانِ = Ona ima dva brata. - مَالَهُ أَخٌ وَلَا أُخْتٌ = On nema ni brata ni sestre.- لِهَذَا ٱلْغَنِيِّ عِدَّةُ حُقُولٍ بِقُرْبِ ٱلْمَدِينَةِ = Ovaj bogataš posjeduje brojne njive u blizini grada.

Ovaj prijedlog označava autora (pisca, pjesnika) nekog djela (književnog i sl., npr.: تِلْكَ قَصِيدَةٌ لأَبِي نُوَاسٍ = To je jedna Ebu-Nuvasova pjesma.

فِي حَيَاتِنَا هَذِهِ يَوْمٌ لَنَا وَيَوْمٌ عَلَيْنَا = U ovom našem životu jedan dan je za nas (u našu korist), a drugi je (dan) protiv nas (na našu štetu).

لَكُم عَلَيْهِ أَلْفُ دِينَارٍ = On vam duguje 1.000 dinara.

لِقَائِلٍ أَنْ يَقُولَ مَايَشَاءُ وَلَكِنِّي لَنْ أُصَدِّقَهُ = Može neko reći šta god hoće, ali ja mu neću vjerovati.إِنْ يُرِيدُ ٱلذَّهَابَ فَلَهُ ذَلِكَ = Ako hoće da ode, dopušteno (po volji) mu je (to je njegova stvar).

لَيْسَ لَكَ أَنْ تَفْعَلَ ذَلِكَ ! = Nemaš prava da to učiniš!

4) Uz glagol قَالَ (= reći, upitati) prijedlog لِ uvodi prepozicionalni objekt (kod nas s prijedlogom: o ili za), kao što je u primjerima:... وَلَاتَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ ٱللهِ أَمْوَاتٌ = Nemojte reći za one koji su poginuli na Božijem putu da su mrtvi...) Q., II,149)...

. . . أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُم أَسِحْرٌ هَذَا = Zar pitat o istini, pošto vam je došla: "Je li ovo čarolija". - (Q., 10,72).

تَعَرَّفْتُ أَمْسِ عَلَى رَجُلٍ يُقَالُ لَهُ أُسَامَةُ = Jučer sam se upoznao sa čovjekom po imenu (koji se zove) Usama.

5) Mjesto u akuzativu, iza deverbalnih imena, objekt će stajati sa لِ u genitivu, npr.: . . . وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ a to je istina, potvrđujući ono što je kod njih (od objave, Q., 2,90), إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ = Zaista, tvoj Gospodar

radi ono što On hoće (Q., 11,106); Međutim: وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ = a u njihovom tekstu (tj.Musaovih ploča) je uputa i milost za one koji se boje svoga Gospodara. (Q., VII.153). - U ovom primjeru došlo je لِ kada objekt stoji ispred njegovog glagola.

6) Prijedlog لِ ukazuje na uzrok, svrhu ili namjeru (اَلتَّعْلِيلُ), npr.:

عَجِبْتُ لِقَوْلِه = Začudio sam se zbog njegovih riječi (ili...njegovim riječima).
قَامَتْ لِتَعْظِيمِ مُعَلِّمِهَا = Ustade iz poštovanja prema svome učitelju.
أَقْبَلَ إِلَيْنَا ٱلْجَارُ لِلْمُعَاوَنَةِ = Susjed nam priđe radi pomoći.

Prijedlog لِ treba razlikovati od veznika لِ (od لأَنْ) kada uvodi namjerne rečenice (kao i s njim složeni: لِكَيْمَا ، لِكَيْلاَ ، لِكَيْ ، لِئَلاَّ) sa glagolom u konjunktivu imperfekta (اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَنْصُوبُ).

7) Prijedlogom لِ se označava *datum* (اَلتَّأْرِيخُ) ili uopće vrijeme kada (ili otkada) se nešto dogodilo. Tako se, npr., kaže: مَاتَ ٱلْمَرِيضُ لِيَوْمِهِ = Bolesnik je umro tog istog dana.- تَزَوَّجَ ٱلْمَلِكُ لِسَنَةٍ مَضَتْ مِنْ مُلْكِه = Kralj se oženio kad je prošla godina dana njegove vladavine. مَاخَرَجَ إِلاَّ لِغُرُوبِ ٱلشَّمْسِ = Izašao je tek poslije zalaska sunca.

Pri obilježavanju datuma po lunarnoj godini, do 15. u mjesecu navodi se koliko je noći (kod nas, pak, koliko dana, ili se to obično ispušta). Poslije 15. do kraja mjeseca navodi se koliko je još noći ostalo, uzimajući da mjesec ima 30 dana). Tako će se, npr., reći:

trećega redžeba = لِثَلاَثِ لَيَالٍ مَضَتْ مِنْ رَجَبٍ
dvadesetosmog ramazana = لِلَيْلَتَيْنِ خَلَتَا مِنْ رَمَضَانَ
(vidjeti još odjeljak: Obilježavanje datuma).

8) Pri *dozivanju u pomoć* (اَلإِسْتِغَاثَةُ), kad sebi u pomoć dozivamo jednu osobu, ispred nje će se staviti لَ, npr.: ! يَالَرَاشِدٍ = Rašide, u pomoć! - Isto je i kada se uzvik ponovi: ! يَالَرَاشِدٍ يَا لَرَاشِدٍ = Rašide, Rašide u pomoć! Kad se pozivaju dvije i više osoba, onda će لَ stajati ispred imena prve, a ispred ostalih لِ, npr.: ! يَالَجَابِرٍ وَلِمُرَادٍ = Džabire i Murate, u pomoć! - يَا لَلشُّبَّانِ وَلِلْغِلْمَانِ = U pomoć, i mladići i dječaci!

Pred ime protiv koga se doziva pomoć, stavi se لِ, a لَ ispred onih koje dozivamo, npr.: ! يَا لَلنَّاسِ لِلْجَائِرِينَ = Pomozite ljudi protiv nasilnika!

Ovakav način može služiti i za dozivanje u drugim prilikama, kao, npr.: يَا لَلْفَتَيَاتِ لِلْمَاءِ! = O djevojke, dođite, na vodu!

Ovakvi, i slični, izrazi služe i za izražavanje čuđenja (اَلتَّعَجُّبُ), iznenađenja, divljenja i sl., kao,npr.: ! يَالَلْعَجَب = kakvog li čuda! ! يَالَلدَّاهِية = Kakve li samo nesreće! ! يَالَكَ مِنْ لَيْلٍ = Divne li (ti) noći! ! يَالَهُ رَجُلاً ili يَالَهُ مِنْ رَجُلٍ ! = Kako je on divan čovjek!

Nekad uz riječ: اَللّٰهُ izražava لِ zakletvu (اَلْقَسَمُ), čuđenje,i sl., ujedno, npr.: لِلّٰهِ لاَيَنْجُو مِنَ الْمَوْتِ أَحَدٌ = Tako mi Boga, niko se neće spasiti od smrti. Inače, nekad se gubi to značenje zakletve, kao, npr.: ! لِلّٰهِ أَبُوكَ = Kako je samo divan tvoj otac! ! لِلّٰهِ دَرُّهُ شُجَاعًا = Kako je on hrabar! لِلّٰهِ دَرُّكَ (مِنْ رَجُلٍ) = Kako si ti divan (čovjek)!

9) Spomenuto je da لِ nekada stoji mj. nekih drugih prijedloga (عَلَى ، إِلَى), pa tako i mjesto;

فِى : مَضَى لِسَبِيلِهِ = Otišao je svojim putem: لِغُرَّةِ شَهْرِ صَفَرٍ = početkom mjeseca safera; لِيَوْمِ ٱلْقِيَامَةِ = na dan proživljenja.

بعد: يَبْتَدِءُ ٱلصِّيَامُ لِرُؤْيَةِ ٱلْهِلاَلِ = post počinje nakon viđenja mlađaka.

مِنْ : ... وَنَحْنُ لَكُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَامَةِ أَفْضَلُ = a mi ćemo od vas na dan proživljenja biti bolji.

10) Evo još nekoliko idiomatskih izraza s prijedlogom لِ, a koji se ne mogu doslovno prevesti:

أَنَا لَها = Ja sam (pravi) čovjek za to.
مَالِى وَلَهُ ؟ = Šta (Kakve veze) ja imam s njim?
مَنْ لِى (عَلَيْهِ) ؟ = Ko će mi pomoći (protiv njega)?
هَلْ لَكَ فِى ...؟ = Želiš li (imaš li volje za)?
لَكَ أَنْ ... = možeš slobodno; dopušteno ti je da...
مَالَهُ وَمَاعَلَيْهِ = njegovo pravo i dužnost;
لَيْسَ لَهُ أَنْ ... = nije njegovo da; ne može on...
لأَوَّلِ وَهْلَةٍ = na prvi pogled; لَلسَّاعَةِ = dosada;
أَخُوهَا لأَبِيهَا = njen brat po ocu; لِلْهِجْرَةِ = po Hidžri.

فِى

1) Prijedlog فِى označava da se neko ili nešto nalazi na nekom mjestu ili u nekom vremenu koji to obuhvataju (اَلظَّرْفِيَّةُ). U tom slučaju prevodimo ga našim prijedlozima: "u" ili "na" s imenicom u lokativu, kao u primjerima:

a) فِى ٱلدَّارِ = u kući: فِى ٱلْكِتَابِ = u knjizi;
فِى ٱلطُّفُولَةِ = u djetinjstvu; فِى ٱلنَّفْسِ = u duši;
فِى ٱلْقَرْيَةِ = na selu; فِى ٱلسَّمَاءِ = na nebu.

Ovdje, kao i u idućem značenju, imenica može biti i apstraktne naravi.

b) Ovaj prijedlog označava i kretanje u neko mjesto (naše "u" s akuzativom) i u raznim pravcima (naše "po" s lokativom), pa ulaženje ili uvođenje u nešto (i u figurativnom smislu) i sl., kako će se vidjeti iz primjera.

دَخَلَ فِى ٱلْمَدِينَةِ = Ušao je u grad.
وَقَعَ فِى ٱلْحُفْرَةِ = Pao je u jamu.
نَظَرَ فِى ٱلْكِتَابِ = Pogledao je u knjigu.
دَخَلَ فِى ٱلدِّرَاسَةِ = Počeo je sa studijem.
يُدْخِلُكُمُ ٱللّٰهُ فِى رَحْمَتِهِ = Bog će vas uvesti u Svoju milost.
تَمَشَّيْتُ فِى ٱلْحَدِيقَةِ = Prošetao sam po parku.
سَافَرَتْ فِى جَمِيعِ أَنْحَاءِ ٱلْعَالَمِ = Putovala je po svim krajevima svijeta.

2) *Združivanje* (اَلْمُصَاحَبَةُ) sporednog sa glavnim (jedinke sa grupom,i sl.) u značenju prijedloga مَعَ (= sa) ili بَيْنَ (= među), npr.: أَقَامَ فِيهِمْ سَنَةً كَامِلَةً= Ostao je među njima (kod njih) cijelu godinu (dana). - جَاءَتِ ٱلْفَتَاةُ فِى نِسْوَةٍ مِنْ قَبِيلَتِهَا = Djevojka je došla s nekim ženama iz svoga plemena.- تَوَجَّهَ ٱلصَّيَّادُ فِى ثَلَاثَةِ رِجَالٍ إِلَى ٱلْجِبَالِ = Lovac se sa trojicom ljudi uputi prema planinama.

Srodno je izražavanje miješanja dvoju kvaliteta (boja i dr.) međusobno, npr.: صُفْرَةٌ فِى خُضْرَةٍ = žuta boja sa zelenom (tj. zelenožuta boja) i sl.

3) Prijedlog فِى uvodi *dalji objekt* uz neke glagole (i odgovarajuća im imena). Pri tome mu nekad odgovara naše "o", ali i drugi prijedlozi ili konstrukcije. Evo nekoliko primjera za to: تَكَلَّمَ فِى = govoriti o; تَفَكَّرَ فِى = razmišljati o; تَشَاوَرَ فِى = savjetovati se o, ali: اِمْتَرَى فِى = (po) sumnjati u; تَأَمَّلَ فِى = razmatrati (nešto); بَابٌ فِى = Poglavlje o; فَصْلٌ فِى = odjeljak o; كِتَابٌ فِى = knjiga o; مَشْكُوكٌ فِيهِ = sumnjiv.

Iza فِى dolazi i dalje objekt uz neke glagole koji znače: željeti, i sl., kao što su, npr.: رَغِبَ فِى = željeti; طَمِعَ فِى = žudjeti:; نَهِمَ فِى = biti pohlepan za (te odgovarajuće im imena: رَغْبَةٌ = želja; طَمَعٌ = žudnja; نَهَمٌ = pohlepa; pa: رَاغِبٌ = željan; طَمِعٌ = požudan; نَهِمٌ = pohlepan) i dr.

4) Ovaj prijedlog ukazuje na *uzrok* (اَلتَّعْلِيلُ), pa odgovara našem prijedlogu: zbog, npr.: عَاقَبَهُ ٱلْأَبُ فِى شُرْبِ ٱلْخَمْرِ = Otac ga je kaznio zbog pijenja vina.

لَامَتْهَا أُمُّهَا فِى سُوءِ سُلُوكِهَا = Majka je prekorila zbog njenog lošeg ponašanja.

اِشْتَهَرَ ٱلْأَمِيرُ فِى عَدَالَتِهِ = Taj se emir pročuo zbog svoje pravednosti.

5) Prijedlogom se فِى izražava *poređenje* (اَلْمُوَازَنَةُ), npr.:

وَمَا ٱلْحَيَاةُ ٱلدُّنْيَا فِى ٱلْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ = A ovozemaljski život je u poređenju s onozemaljskim samo prolazno dobro (Q., 13,28).

مَاخُبْرَتُكَ فِى ٱطِّلَاعِ أَخِيكَ ٱلْأَكْبَرِ ! = Šta je tvoje iskustvo prema upućenosti tvog starijeg brata!

8) Prijedlog فِى se upotrebljava za oznaku proporcija nekog prostora ili, pak, pri množenju dvaju brojeva međusobno.

Evo primjera za oboje:

a) مَسَاحَةُ الْغُرْفَةِ أَرْبَعَةُ أَمْتَارٍ فِى خَمْسَةٍ = Površina sobe je: četiri metra sa pet.

b) سِتَّةٌ فِى تِسْعَةٍ = šest puta devet.- Kaže se, međutim: ضَرَبَ عَدَدًا فِى عَدَدٍ = Pomnožio je jedan broj sa drugim.

9) Prijedlog فِى dolazi nekad mj. nekih drugih prijedloga (عَلَى، بِ ،إِلَى، مَعَ ، مِنْ) kao u primjerima:

إِلَى : رَدَّ إِصْبَعَيْهِ فِى أُذُنَيْهِ كَيْلَا يَسْمَعَنِى = Stavio je prste u uši da me ne bi čuo.

وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِى كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا = Da smo htjeli, poslali bismo u svako naselje nekog da ih opomene.(Q., 25,51)

ب : اَلْحَارِسُ يَقِفُ فِى ٱلْبَابِ = Čuvar stoji kraj vrata.

عَلَى : غَرَّدَ الطَّائِرُ فِى ٱلْغُصْنِ = Ptica je pjevala na grani.

مع : دَعَا ٱلْوَزِيرُ فِى سَائِرِ ٱلضُّيُوفِ مُغَنِّيًا شَهِيرًا = Vezir je s ostalim gostima pozvao jednog čuvenog pjevača. - (ovakvo značenje, ustvari, već je spomenuto)

مِنْ : كُنْتُ أَخَذْتُ فِى ٱلطَّعَامِ قَدْرَ مَاوَصَفَ لِى طَبِيبِى = Od jela sam uzimao (onoliko) koliko mi je bio propisao moj liječnik.

بِ

1) Ovaj prijedlog označava (اَلْإِلْتِصَاقُ) konkretnu (prostornu) ili apstraktnu *bliskost*, odn. dolazak u neposredan *dodir* s nekim ili nečim, te stoji pred indirektnim objektom mnogih glagola takvoga i srodnih značenja.

Tako ب dolazi ispred glagola, kao što su: أَخَذَ ب = uzeti; أَمْسَكَ ب = držati; عَلِقَ ب = prionuti za; عَلَّقَ ب = objesiti o; نَشِبَ ب = zapeti za; مَرَّ ب = proći pored; أَحَاطَ ب = okružiti; حَدَقَ ب = opkoliti; دَارَ ب = kružiti oko; طَافَ ب = obilaziti oko; وَصَلَ ب = spojiti sa; جَلَسَ ب = sjesti uz; اسْتَمْسَكَ ب = prihvatiti se za i dr.

Zatim iza glagola apstraktnije naravi, kao: أَخَذَ ب i بَدَأَ ب = početi (s); آمَنَ ب = vjerovati u; أَحَسَّ ب = osjetiti; أَخْبَرَ بِ = obavijestiti o; بَصُرَ بِ = opaziti; عَاذَ ب = potražiti utočište kod; عَرَفَ ب = (po, sa) znati; عَلِمَ ب = znati za; أَمَرَ ب = narediti; حَكَمَ ب = presuditi o; سَأَلَ ب = upitati o; وَفَى ب = ispuniti (obećanje); أَنْذَرَ ب = upozoriti na; هَدَّدَ ب = prijetiti (nečim) i dr.

Uz neka imena (za razne naše prijedloge), npr.: بِبَدْرٍ = na(mjestu) Bedru; بِٱلْمَدِينَةِ = u Medini; بِمِصْرَ = u Egiptu; وَبِيَدِهِ ٱلْحُسَامُ = (bio je) s mačem u ruci; بِبَابِ ٱلْمَدِينَةِ = kraj gradske kapije.

Nekad ب služi za oznaku vremena, sa svojom imenicom, npr.: بِٱلنَّهَارِ = danju, po danu; بِٱللَّيْلِ = noću, po noći; بِسَحَرٍ = u zoru.

2) Pomoću ب pretvaraju se neprelazni glagoli (kretanja) u prelazne (što se naziva: اَلتَّعْدِيَةُ), kao što su (ustvari, glagoli s prepozicionalnim objektom, npr.: أَتَى ب i جَاءَ ب = doći s, donijeti, dovesti; دَخَلَ ب = ući s, unijeti, uvesti; ذَهَبَ ب ، رَاحَ ب ، سَارَ ب = otići s, odnijeti, odvesti i sl.

Nekad mj. imena u akuzativu dolazi ovaj prijedlog s tim imenom u genitivu, a takvi su glagoli, npr.: أَخَذَ ب = uzeti (početi); أَلْقَى ب = baciti; بَعَثَ ب = poslati; جَازَ ب = proći pokraj; حَفَّ ب = okružiti; دَعَا ب = pozvati; رَمَى ب = (iz)baciti; عَلِقَ ب = zavoljeti; قَرَأَ ب = pročitati.

Nekada ب i jednim i drugim ovakvim glagolima daje preneseno značenje (اَلْمَجَازُ), pa tako s neprelaznim, u primjerima:... ذَهَبَ اللهُ بِنُورِهِمْ= Bog im je oduzeo svjetlo (razuma) (Q., 2,17; - قَامَ بِٱلْحَقِّ = Držao se istine; قَامَ بِٱلْوَاجِبِ = Ispunio je dužnost; قَامَ بِٱلْوَعْدِ = Ispunio je obećanje; نَهَضَ بِأَعْبَاءِ ٱلْمُلْكِ = Preuzeo je na se teret vladavine.

Osim u akuzativu, ime može doći i iza ب u genitivu, kao što je u izrazima: أَشَادَ بِذِكْرِهِ = Uzdizao (veličao) ga je, جَبَرَ بِقَلْبِهِ = Utješio ga je. - جَذَبَ بِضَبْعِهِ = Proslavio je njegovo (svoje) ime. - كَسَرَ بِقَلْبِهِ = Slomio mu je srce i sl.

3) *Združivanje* (اَلْمُصَاحَبَةُ) nečeg (glavnog) sa nečim drugim (sporednim), npr.: رَجَعَ بِأُسْرَتِهِ مِنَ ٱلسَّفَرِ = Vratio se s puta sa svojom porodicom.-

اشْتَرَى فَرَسًا بِسَرْجِه = Kupio je konja zajedno sa (njegovim) sedlom.- سَافِرُوا بِرِعَايَةِ اللهِ = Putujte s Božijom zaštitom!- دَخَلَ عَلَيْهَا بِمَلاَبِسِ ٱلْإِحْتِفَالِ = Uđe kod nje u svečanom odijelu.

4) *Pomoć, sredstvo, oruđe* i sl. (اَلْإِسْتِعَانَةُ), pa često odgovara našem instrumentalu, npr.:

نَجَحْتُ بِتَوْفِيقِ اللهِ = Uspio sam s Božijom pomoći.

لَنْ تَنَالَ غَرَضَكَ بِظُلْمٍ = Svoj cilj nećeš postići nasiljem.

تَعَوَّدْتُ أَنْ أَكْتُبَ بِقَلَمِ ٱلْحِبْرِ = Uobičajio sam pisati nalivperom.

طَعَنَ خَصْمَهُ بِٱلرُّمْحِ = Kopljem probode svoga protivnika.

بَاعَهُ يَدًا بِيَدٍ = Prodao ga je iz ruke u ruku.

U figurativnom smislu ovdje bi spadala upotreba ب uz glagole: سُمِّيَ بِ = biti nazvan; شُهِرَ بِ = biti čuven, znamenit po; عُرِفَ بِ = biti poznat po (kao, po imenu); - pa: كَفَى بِ = biti dovoljan, npr.: كَفَى بِٱللهِ شَهِيدًا = Dovoljan je Bog kao svjedok (Q., 4,79). - Slično je: بِحَسْبِكَ أَبُوكَ = Dovoljan ti je tvoj otac.

Ovdje bi došla i fraza: لَقِيتُ بِهِ ٱلصَّدِيقَ ٱلْخَالِصَ = U njemu sam sreo pravoga prijatelja.

5) Prijedlog ب ukazuje nekad na *uzročnost* (اَلسَّبَبِيَّةُ), npr.: كُلُّ ٱمْرِئٍ يُكَافَأُ بِحَسَنَاتِه = Svaki će čovjek biti nagrađen zbog svojih dobrih djela.-

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ ٱللهِ لِنْتَ لَهُمْ = Usljed Božije milosti bio si blag prema njima. (Q., 3, 160).

6) *Cijena* (اَلثَّمَنُ), *zamjena* (اَلْبَدَلُ) , *naknada* (اَلْعِوَضُ), *nagrada* (اَلْمُقَابَلَةُ), izražavaju se pomoću ب uz odgovarajuće glagole, kao, npr.: اشْتَرَى بِ = kupiti za; بَاعَ بِ = prodati po; كَافَأَ بِ = nagraditi (čime); جَزَى بِ = naknaditi, nagraditi, kazniti.

Ovdje spada tzv. بَاءُ ٱلتَّفْدِيَةِ (tj. ب za iskup), kao, npr.: بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي = Dao bih za te (kao iskup) svog oca i majku (tj. drag si mi kao moj otac i majka). Slično se upotrebljavaju i izrazi: بِرُوحِي i بِنَفْسِي npr.: أَفْدِيهِ بِنَفْسِي = Dat ću (kao iskup) i svoju dušu za njega. Inače: (بِنَفْسِي) أَنَا بِعَيْنِي = ja lično (osobno, sâm).

7) Prijedlogom se ب izražava *zakletva* (اَلْقَسَمُ), kao iza glagola: أَقْسَمَ بِ ، حَلَفَ بِ zakleti se (nekim ili nečim), ili inače: بِحَيَاتِكَ ! = Tako mi tvog života!

8) Prijedlog بِ dolazi iza tzv. tj. "kad" za iznenađenje, npr.: إِذَا ٱلْمُفَاجَأَةِ بَيْنَا هُوَ يَسِيرُ إِذَا بِرَجُلٍ مَجْهُولٍ أَقْبَلَ إِلَيْهِ = Dok je on išao, najednom mu priđe neki nepoznat čovjek.-

دَخَلْتُ فِى ٱلنَّهْرِ فَإِذَا بِٱلْمَاءِ بَارِدٌ كَٱلْجَلِيد = Uđoh u rijeku, kad ono voda studena kao led.

9) U nekim slučajevima ب se smatra *dodatnim* (بَاءُ ٱلزِّيَادَة), kao iza glagola čuđenja ili divljenja, npr.: ! أَكْرِمْ بِهِ = Kako je on plemenit! - Iza glagola لَيْسَ, npr.: لَيْسَ ذَلِكَ بِبَعِيد = To nije daleko.- Ono ب koje stoji iza مَا i لا u značenju glagola لَيْسَ, npr.: مَاهُمْ بِمُؤْمِنِينَ = Oni nisu vjernici (Oni ne vjeruju, ili: neće vjerovati).

Tako je i u izrazu: ! كَأَنِّى بِكَ تُخَادِعُنِى = Kao da ti hoćeš da me prevariš!

Ispred أَجْمَعُ ب je obavezno, npr.: جَاءُوا بِأَجْمَعِهِمْ = Došli su svi skupa.

10) S nekim imenicama ب služi za izražavanje raznih priloških oznaka, u skladu sa značenjem tih imenica, kao u primjerima: بِرِفْقٍ = blâgo; بِسُرْعَةٍ = brzo; بِهُدُوءٍ = mirno; بِوُضُوحٍ = jasno; بِخَائِبَةٍ = neobavljenog posla i dr.

11) Prijedlog "bez", u arapskom se, između ostalih načina, izražava i sa: بِلاَ (samo ispred indeterminirane imenice, npr.: بِلاَعَدْلٍ bez pravednosti), pa sa: بِدُون ، بِغَيْرِ, (koje mogu stajati i ispred determinirane imenice, npr.: بِدُونِ فَرْقٍ = bez razlike; بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ = nepravično).

12) Prijedlog ب nekad zamjenjuje druge prijedloge, npr.:إِلَى iza: أَحْسَنَ = učiniti dobro (nekome); iza: أَمِنَ = povjeriti; عَنْ iza: سَأَلَ = upitati o (za); مِنْ iza شَرِبَ = piti iz.

13) Treba praviti razliku između izraza:

سَافَرْتُ قَبْلَهُ أُسْبُوعَيْنِ = Putovao sam prije njega dvije sedmice, i: سَافَرْتُ قَبْلَهُ بِأُسْبُوعَيْنِ = Otputovao sam prije njega za dvije sedmice.

مَاتَتْ قَبْلَ زَوْجِهَا بِقَلِيلٍ = Umrla je malo prije svoga muža.

جَاءَ بَعْدَ ذَلِكَ بِيَوْمَيْنِ = Došao je za dva dana poslije toga.

Evo nekoliko idiomatskih izraza s prijedlogom ب.

أَنَا بِهَا = Ja sam to učino.- ؟ كَيْفَ بِكَ إِذَا كَانَ كَذَا = Šta ćeš ti, ako je to tako? لَيْسَ بِى أَنْ أُعَارِضَكَ = Nije mi namjera da ti oponiram. ! نَاهِيكَ بِهِ زَمِيلاً = Dobar li je on drug! - نَحْنُ بِاللهِ ثُمَّ بِكَ = Mi se pouzdajemo u Boga, a onda u tebe. - فَبِهَا وَنِعْمَتْ = Onda dobro i u redu.- ؟ مَنْ لِى بِكَذَا = Ko će mi jamčiti (biti odgovoran) za to?

تَ

Ovaj prijedlog tzv. "ta" za zakletvu (تَاءُ ٱلْقَسَمِ) služi, dakle, za *zaklinjanje* i to gotovo isključivo uz riječ: ٱللهُ . Inače, vrlo rijetko se upotrijebi i s nekom

drugom riječi kao: حَيَاةٌ (= život); رَبٌّ (= Gospodar) اَلرَّحْمٰنُ (= premilostivi, tj. Bog). Tako se kaže, npr., ! تَاللهِ = Tako mi! Boga: تَحَيَاتِى = života mi i sl.

وَ

I ovaj prijedlog (وَاوُ ٱلْقَسَمِ), tj. "wa" za zakletvu, upotrebljava se pri *zaklinjanju* (nekim ili nečim), ponajviše s riječju اَللهُ. Iza njega ne može stajati lična zamjenica, a ispred njega ne dolazi neki glagol zaklinjanja (kao što je أَقْسَمَ, i sl.). Tako se, npr., kaže: وَالَّذِى خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ = Tako mi Onog koji je sve stvorio.. ! وَحَيَاةِ أُمِّى = Tako mi života moje majke!

Zakletva (اَلْقَسَمُ) , izražena bilo kojim prijedlogom (وَ ، تَ ، بِ), zahtijeva *dopunu* (tzv. جَوَابُ ٱلْقَسَمِ). Kada je to potvrdna imenska rečenica, pred njom stoji čestica لَ ili إِنَّ, čiji predikat može ispred sebe dobiti još i česticu لَ, kako se vidi iz primjera: وَاللهِ إِنَّ جَمِيلاً أَكْرَمُنَا جَمِيعًا ili وَاللهِ لَجَمِيلٌ أَكْرَمُنَا جَمِيعًا ili وَاللهِ إِنَّ جَمِيلاً لَأَكْرَمُنَا جَمِيعًا = Tako mi Boga, Džemil je plemenitiji od svih nas!

Kada je dopuna potvrdna glagolska rečenica, sa glagolom u perfektu, pred njim će stajati: لَقَدْ, u ispred energetika samo: لَ, npr.: وَحَيَاتِى لَقَدْ سَافَرَ أَبِى إِلَى ٱلْخَارِجِ = Života mi, otac mi je otputovao u inozemstvo.
! وَاللهِ لَأَفْعَلَنَّ ذَلِكَ فِى ٱلْحَالِ = Tako mi Boga, odmah ću to učiniti!

Kada je dopunska rečenica negativna, ispred negacija nema neke druge čestice, npr. (ispred imenske): وَاللهِ مَا رَامِزٌ جَاهِلٌ = Tako mi Boga, Ramiz nije neznalica. - (Ispred glagolske rečenice): ! وَٱللهِ لَا أَنْسَى مَعْرُوفَكَ = Tako mi Boga, neću zaboraviti tvoje dobročinstvo!

Za zakletvu se upotrebljava i riječ: مُنُ, što je skraćeno od أَيْمُنٌ (= zakletve), s varijantama: مُنْ ، مُنِ ، مِنْ ، مِنِ ، مَنَ pa: مُـ ، مَـ ، مِـ uz riječ: اَللهُ ili رَبٌّ npr.: ! مُنُ اللهِ لَأَتْرُكَنَّكَ وَحِيدًا = Tako mi Boga, ostavit ću te samog!

b) Glagolski prijedlozi: عَدَا ، خَلَا ، حَاشَا

Dosada smo dali pregled upotrebe prvobitnih prijedloga. Neki (kao 'Abbās Ḥasan) u njih ubrajaju i gornja tri prvobitna glagola. Oni mogu, u istom značenju (= osim, izuzev) regirati i akuzativ imenice iza njih.

Međutim, pobliže o njihovoj upotrebi govorit će se pri razmatranju prostih izuzetnih rečenica (اَلْإِسْتِثْنَاءُ).

'A. Ḥasan među pravim prijedlozima navodi i: كَيْ i لَعَلَّ .

Međutim, riječ كَيْ (tzv. كَيْ اَلتَّعْلِيلِيَّةُ) upotrebljava se u obliku كَيْمَهْ (= لِمَهْ) u značenju upitnog priloga za uzrok ili svrhu, tj. zašto (ili radi čega). Inače se كَيْ javlja kao jedan od namjernih veznika (koji zahtijevaju konjunktiv iza sebe).

Riječ لَعَلَّ je, pak, po upotrebi prilog za izražavanje nade (اَلتَّرَجِّي) u značenju: možda. Po Caspariju (op. cit., I, str. 290, Rem. b) izgleda da je (kao لَعَلَّ i لَيْتَ) prvobitni glagol, i kao takav obično regira akuzativ, a samo dijalektalno (u plemenu Ukajl - عُقَيْلٌ) genitiv. On navodi primjer: لَعَلَّ اللّٰهِ فَضَّلَكُمْ عَلَيْنَا بِشَيْءٍ = Možda vam je Bog dao neku prednost nad nama. - 'A. Ḥasan (op.cit., II, str. 424) daje primjer: لَعَلَّ ٱلْغَائِبِ قَادِمٌ غَدًا = Možda će odsutni (čovjek) doći sutra.

c) Imenski prijedlozi

Među prvobitne prijedloge 'A. Ḥasan (op. cit., II, str. 401 i dalje) svrstava i: كَ ، مَعَ ، عَلَى ، رُبَّ. Međutim, po drugim autorima to su prvobitne imenice, a tu on ubraja i مُنْذُ (i مُذْ) nastalo od: مِنْ ذُو .

Riječ رُبَّ ima posebno značenje i konstrukciju, što ćemo razmotriti u vezi sa sintaksom genitivne veze (اَلْإِضَافَةُ).

Upotrebu مُنْذُ kao prijedloga vidjeli smo iza razmatranja prijedloga مِنْ (s kojim je složen: مِنْ + ذُو).

O prijedlozima imenskog porijekla: عَلَى ، مَعَ ، كَ, te ostalim iz te skupine, govorit ćemo redom u odvojenim odjeljcima koji slijede.

Prijedlozi عَلَى i مَعَ po značenju donekle liče na prijedlog فِي i بِ, ukazujući na mirovanje, te međusobni dodir, odn. povezanost (u prostoru i vremenu) onoga na što se oni odnose . - Prijedlog كَ pokazuje međusobnu bliskost na osnovu sličnosti, fizičke ili apstraktne naravi. Međutim, عَلَى i مَعَ imaju i druga značenja, što će se vidjeti pri njihovom razmatranju.

عَلَى

Ovaj prijedlog ponajprije označava mirovanje odozgo na nečemu, uz neposredan dodir s time (اَلْإِسْتِعْلَاءُ), ali i (uzdignut) položaj prema tome, pored njega, u njemu, pa kretanje, i to kretanje iznad njega (i bez direktnog

kontakta s tim), a zatim ukazuje i na prednost, vlast nad nečim i slična apstraktna značenja. Evo nekoliko primjera za te razne slučajeve: عَلَى ٱلْكُرْسِيِّ = na stolici; - عَلَيْهَا ثَوْبُ حَرِيرٍ = Na njoj je svilena haljina.- رَجَعَ عَلَى ٱلْقِطَارِ = Vratio se u vozu (vozom), اَلصُّورَةُ عَلَى ٱلْحَائِطِ = Slika je na zidu. - اَلْبُلْبُلُ عَلَى تِلْكَ ٱلشَّجَرَةِ = Slavuj je na onom drvetu.- عَلَى مِيلَيْنِ مِنْ هُنَا = na dvije milje odavde; جَلَسَ عَلَى ٱلْمَائِدَةِ = Sjeo je za sto.- وَقَفَ عَلَى ٱلنَّهْرِ = Stao je pokraj rijeke.- قَعَدَ عَلَى ٱلْبَابِ = Sjeo je pred vrata.- جَازَ (مَرَّ) عَلَيْنَا = Prošao je pored (mimo) nas.- قَبَضَ عَلَى يَدِهِ = Uhvatio ga je za ruku.- اِطَّلَعَ عَلَى =saznati za; nadnijeti se nad, upoznati se s; حَامَ عَلَى = kružiti iznad; أَمِيرٌ عَلَى ٱلْعِرَاقِ = emir nad Irakom; أَمَّرَهُ عَلَى ذَلِكَ ٱلْجَيْشِ = Postavio ga je za zapovjednika te vojske.- تَلاَ (قَرَأَ) الرِّسَالَةَ عَلَيْهِمْ = Pročitao im je poslanicu. قَرَأَ عَلَى عَالِمٍ مَشْهُورٍ = Učio je pred jednim čuvenim učenjakom. قَرَأَ سَلاَمَهَا عَلَيْهِ = Izručio mu je njen pozdrav. سَلَّمَ عَلَيْهِ = Pozdravio ga je.- اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ ! = Mir bio s vama! رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ ! = Bog mu se smilovao!- تَابَتْ أُمُّهُ عَلَى هَفْوَتِهِ = Majka mu je oprostila njegovu grešku. أُغْمِيَ (غُشِيَ) عَلَيْهِ = onesvijestio se; آثَرَهُ (اِخْتَارَهُ ، فَضَّلَهُ) عَلَى = dao je kome (čemu) prednost nad; اِسْتَحَبَّهُ عَلَى = više ga je volio nego.

2) Prijedlog عَلَى označava da je neko (nešto) upravljen *protiv* (na štetu, težak, pa i lahak za) koga ili što. Tako on regira indirektni objekt mnogih glagola (ili imena), npr.: أَعَانَهُ عَلَى = pomoći kome protiv; خَرَجَ عَلَى = dići se protiv; قَامَ عَلَى = ustati protiv; قَضَى عَلَى = presuditi protiv; هَجَمَ عَلَى = napasti na; دَعَا عَلَى = prokleti; قَالَ عَلَى = potvoriti; اِغْتَاظَ عَلَى ، حَرِدَ ، حَنِقَ ، زَعِلَ ، سَخِطَ ، غَضِبَ (svi u značenju) = rasrditi se, razljutiti se na; أَغْرَى عَلَى = huškati protiv; حَثَّ عَلَى = podsticati protiv (na); حَرَّضَ عَلَى = podstrekavati protiv (na): حَضَّ عَلَى = navraćati na; حَمَلَ عَلَى = navesti na i dr. ; zatim kao:

جَشِعَ عَلَى = biti pohlepan za; حَرَصَ عَلَى = žudjeti za;
شَرِهَ عَلَى = biti požudan, lahkom za; جَهَدَ عَلَى = nastojati i sl.

Inače, iza عَلَى dolazi dalji objekt uz glagole raznih drugih značenja, kao, npr.: أَتَى عَلَى = dokrajčiti; أَجْمَعَ عَلَى = složiti se o; إِتَّفَقَ عَلَى = saglasiti se o; دَلَّ عَلَى = uputiti na; عَزَمَ عَلَى = odlučiti (nešto); قَدَرَ عَلَى = moći; دَخَلَ عَلَى = ući kod itd.

Dolazi i iza mnogih imena, kao što su:

حُجَّةٌ عَلَى = dokaz protiv; جَلِيٌّ عَلَى = jasan; خَفِيٌّ عَلَى = skriven; هَيِّنٌ i سَهْلٌ عَلَى = lahak; عَسِيرٌ عَلَى i صَعْبٌ عَلَى = težak (za, kome); عَزِيزٌ عَلَى = drag (ali i: težak).

3) Prijedlog عَلَى (srodno prethodnom) označava neku *obavezu, dugovanje* i sl., kao, npr.:

عَلَيْهِ دَيْنٌ = on ima duga (duguje, dok: لَهُ دَيْنٌ = njemu se duguje);

لِي عَلَيْكَ خَمْسُونَ دِينَارًا = Dužan si (Duguješ) mi pedeset dinara.

عَلَيْنَا أَنْ نَفْعَلَ ذَلِكَ = Dužni smo (Moramo) to učiniti.

طَلَبُ ٱلْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ = Sticanje znanja dužnost je (za) svakog muslimana.

U vezi s ovim značenjem عَلَى dolazi iza glagola: أَوْجَبَ = obavezati; حَتَّمَ = narediti, naložiti; كَتَبَ = propisati i sl.

4) Prijedlog عَلَى ukazuje na nečije *stanje, položaj,* i sl. u odnosu na razne okolnosti, npr.: عَلَى تِلْكَ الْحَالِ = u tome stanju; عَلَى صُورَةِ إِنْسَانٍ = u ljudskom liku; - عَادَ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ = Vratio se u prijašnje stanje.- كَانَ عَلَى دِينِ الْمَسِيحِ = Bio je kršćanin (tj. ispovijedao je Mesijinu vjeru). مَا أَنَا عَلَيْهِ = stanje u kome se nalazim; هُوَ رَاضٍ عَلَى مَاهُوَ عَلَيْهِ = On je zadovoljan sa svojim položajem.- كَانَ ذَلِكَ عَلَى خِلاَفِ رَغْبَتِهِ = To je bilo suprotno njegovoj želji.- عَلَى لَذَّةٍ = s užitkom; عَلَى حَالاَتٍ = u raznim okolnostima; عَلَى صُرُوفِ الدَّهْرِ = u mijenama sudbine (vremena); عَلَى حِينِ غَفْلَتِهِ = kad on nije obraćao pažnju.

5) Prijedlog عَلَى pokazuje *uzrok* ili *razlog* (اَلتَّعْلِيلُ) zbog čega se nešto obavlja. Tako dolazi iza mnogih glagola, kao što su, npr.: أَعْطَاهُ عَلَى = dati nekome (nešto) zbog; سَأَلَهُ أَجْرًا عَلَى = zatražiti od nekog nagradu za; كَبَّرَ اللهَ عَلَى = veličati Boga zbog; pa tako slično i: حَمِدَ عَلَى = hvaliti zbog; شَكَرَ عَلَى = zahvaliti (se) zbog (za); عَاتَبَ عَلَى = prekoriti zbog; كَافَأَ عَلَى = nagraditi za (zbog); نَدِمَ عَلَى = pokajati se zbog; أَجَرَ عَلَى = nagraditi za (zbog); بَكَى عَلَى = plakati za.

6) Prijedlog عَلَى označava oprečno od očekivanog odn. da se nešto obavlja ili događa *uprkos* nekoga ili nečega, kao što je u primjerima:

بَذَّرَ ٱلنُّقُودَ عَلَى فَقْرِهِ = Rasipao je novac uprkos njegovog siromaštva.

كَانَ جَسُورًا عَلَى صِغَرِ سِنِّهِ = Bio je smion i pored njegove malodobnosti.

عَذَّبَهُ بِخُشُونَةٍ عَلَى مَرَضِهِ ٱلشَّدِيدِ = Grubo ga je mučio, premda je bio teško bolestan (ili:...bez obzira na njegovu tešku bolest). Značenje: uprkos, unatoč ima i: رَغْمَ , te složeno: بِالرَّغْمِ عَنْ (مِنْ) i رَغْمًا عَنْ .

7) Prijedlog عَلَى pokazuje usklađenost nečega s onim što se obavlja ili dešava, kao što je u izrazima: عَلَى مَا رَأَيْتُ (سَمِعْتُ) = prema onome što sam vidio (čuo); طُبِعَتِ ٱلنُّفُوسُ عَلَى ٱلْخَيْرِ = Duše su po prirodi sklone dobru.- عَلَى قَدْرِ = prema; عَلَى قَدْرِ ٱلْإِمْكَانِ = po mogućnosti; عَلَى هَذِهِ ٱلطَّرِيقَةِ = na ovaj način, ovako.

8) Prijedlog عَلَى nekad dolazi mj. *drugih prijedloga*, npr.: mj. ب : حَقِيقٌ عَلَيْهِ أَنْ = potrebno (red) je da on; عَلَى لِسَانِ رَسُولِهِ = jezikom svoga poslanika; mj. فِي : ... عَلَى حِينِ = u vrijeme; قَالَ عَلَيْهِ = govorio je o njemu.

Dolazi i mj. akuzativnog objekta uz glagole, kao: ظَفِرَ عَلَى = postići; عَزَمَ عَلَى = odlučiti; غَلَبَ عَلَى = pobijediti; قَبَضَ عَلَى = zgrabiti i dr.

9) Razni *idiomatski izrazi* s prijedlogom عَلَى :

بِٱللّٰهِ عَلَيْكَ = tako ti Boga; بِحَيَاتِي عَلَيْكَ = tako ti mog života; عَلَيَّ بِحَسَنٍ (حَسَنًا) = Dovedi(te) mi Hasana (ili: Ovamo s Hasanom)! - ali: عَلَيْكَ حَسَنًا = Drži (Eto ti) Hasana! ! عَلَيْكُمْ بِالرِّجَالِ = Napadnite te ljude! ! عَلَيْكَ بِٱلرِّفْقِ = Budi blag! شَرِبَ ٱلْمَاءَ عَلَى ٱلرِّيقِ = Pio je vodu na ćesrce (na prazan stomak);

عَلَى عَهْدِ ذَلِكَ ٱلْمَلِكِ = u doba toga kralja;

عَلَى ٱلتَّأْبِيدِ = uvijek, neprestano, stalno;

عَلَى ٱلرَّأْسِ وَٱلْعَيْنِ = vrlo rado, drage volje; odmah;

عَلَى رُؤُوسِ ٱلْأَشْهَادِ = u prisustvu svjedoka, pred svjedocima;

عَلَى هَذَا ٱلشَّرْطِ = pod ovim uvjetom;

عَلَى يَدَيْهِ ، عَلَى يَدِهِ ، عَلَيْهِ = pomoću (preko) njega, njegovom pomoći, njegovim posredstvom;

! لاَعَلَيْكَ = Ne treba da se bojiš!

لاَ عَلَيْكَ أَنْ تَفْعَلَ ذَلِكَ = Ne smeta ako to uradiš. (Po volji ti je da to učiniš).

Kako je istaknuto, riječ عَلَى (i ostali iz grupe imenskih prijedloga u akuzativu), ustvari, jeste prvobitna imenica عَلَى /znači: vrh, (gornja) strana, i sl./. Na to ukazuje mogućnost da ispred mnogih ovakvih prijedloga (imenica) može doći drugi neki (pravi) prijedlog. Tako, npr., ispred عَلَى može stajati مِنْ, kao u primjerima: سَقَطَ مِنْ عَلَى ٱلسَّقْفِ = Pao je s krova. - وَقَفَ مِنْ عَلَى ٱلْيَمِينِ = Stajao je s desne strane.- ظَهَرَ مِنْ عَلَى ٱلشِّمَالِ = Pojavio se s lijeve strane, i sl.

Arapski gramatičari smatraju da konstrukcija s ovim prijedlozima nije prepozicionalna, tj. s prijedlogom i njegovom imenicom (u genitivu - اَلْجَارُّ مَعَ مَجْرُورِهِ), nego da je to genitivna veza (اَلْإِضَافَةُ) između prve imenice u akuzativu (اَلْمُضَافُ) i druge (اَلْمُضَافُ إِلَيْهِ) u genitivu iza nje.

Neki takvu sintagmu (prijedloga s njegovom imenicom) smatraju "slič-

nom rečenici" شِبْهُ ٱلْجُمْلَة, kao, npr.: فِى ٱلْبُسْتَانِ = u bašči: قُرْبَ ٱلْمَدْرَسَةِ = blizu škole, i sl.

مَعَ

1) Ovaj prijedlog označava *združivanje* i *povezanost* (اَلْإِصْطِحَابُ) u prostoru ili vremenu, te u figurativnom smislu, kako se može vidjeti iz primjera:

سَافَرَ مَعَ صَدِيقِهِ = Putovao je sa svojim prijateljima.- وَصَلْنَا إِلَى بَيْتِنَا مَعَ غُرُوبِ ٱلشَّمْسِ = Stigli smo svojoj kući sa zalaskom (pri zalasku) sunca. -مَعَ ٱلْحَائِطِ = duž zida; مَعَ ٱلصَّبَاحِ = izjutra.

Figurativno: إِنَّا مَعَكُمْ = mi smo s vama; أَنَا مَعَهُ = slažem se s njim; اَلْحَقُّ مَعَكَ = ti si u pravu, ti imaš pravo; مَعَ ٱلْقِصَرِ = ukratko; مَعَ ٱلْكَرَاهَةِ = nerado, mrzovoljno; مَعَ ٱلْأَيَّامِ = danima, neprestano; مَعَنَا = po našem mišljenju.

2) Prijedlog مَعَ izražava *posjedovanje* (اَلْمِلْكُ), te odgovara našem: imati (uza se), tj. posjedovanje u trenutku govora, npr.: هَلْ مَعَكَ سَاعَةٌ ؟ = Imaš li sat (uza se)? - مَامَعِى نُقُودٌ = Nemam novaca (kod sebe).

3) Prijedlog مَعَ služi nekad za *poređenje* (اَلْمُقَارَنَةُ) dvaju lica, predmeta i dr., međusobno, npr.:

اَلسِّنَّوْرُ مَعَ ٱلْفَأْرَةِ أَسَدٌ = Mačka je prema mišu (u poređenju s mišem) lav.

4) Prijedlog مَعَ (slično prijedlogu عَلَى) ukazuje nekad na oprečnost od očekivanog, pa odgovara našem: uprkos, i pored, premda. Evo nekih primjera za to: قُتِلَ ٱلشَّابُّ مَعَ شَجَاعَتِهِ = Mladić je ubijen i pored njegove hrabrosti.

كَانَ ٱلرَّجُلُ مَحْبُوبًا فِى ٱلْقَبِيلَةِ مَعَ كَوْنِهِ غَرِيبًا = Taj čovjek je bio omiljen u plemenu premda je bio tuđinac.

كُنْتُ عَلَّمْتُهُ طَوِيلاً وَمَعَ ذَلِكَ كَادَ أَنْ يَتَعَلَّمَ شَيْئًا = Dugo sam ga podučavao, ali usprkos toga gotovo da nije ništa naučio.

Slično ovom je: مَعَ كُلِّ ذَلِكَ = uprkos svemu tome, pored svega toga, uza sve to.

Riječ مَعَ je, zapravo, akuzativ imenice (u značenju: združenost, poveza- nost, i sl.). Imeničku prirodu pokazuje, npr.: iza prijedloga مِنْ u rečenici: رَجَعْتُ ٱلْآنَ مِنْ مَعِهِ تَوًّا = Upravo sam se sada vratio od njega (tj. iz posjete kod njega i sl.).

كَ

Premda ovu riječ neki ('A. Ḥasan, i dr.) ubrajaju među prave prijedloge, ona je, ustvari, imenica (u značenju: sličnost, kao riječ مِثْلٌ), a označava poređenje (اَلتَّشْبِيهُ), npr.: هِيَ جَمِيلَةٌ كَأُخْتِهَا = Ona je lijepa kao njena sestra.- كَانَ لَهُ وَجْهٌ كَبَدْرِ ٱلتَّمَامِ = Imao je lice poput punog mjeseca.

Ovo كَ sa مِثْل udružuje se u složeni prijedlog (istoga značenja), npr. لَيْسَ كَمِثْلِهِ أَحَدٌ = Niko nije kao on (ili: Niko njemu nije sličan). I samo مِثْلِ upotrebljava se u značenju: kao, poput.

Naknada كَ ima uza se dodatno (مَا (اَلزَّائِدَةُ)), kao što je, npr. (u dijelu jednoga stiha), gdje se veli za vladara: نَعْلَمُ أَنَّهُ كَمَا ٱلنَّاسِ مَظْلُومٌ وَظَالِمُ = ...znamo da mu se kao i (ostalim) ljudima čini nepravda, a i on je čini (drugim).

Inače, ovo كَمَا može biti *načinski veznik* (u značenju: kao što, onakav kakav) ili, pak, *uzročni veznik* (u značenju: zato što), što će se pobliže objasniti kod tih vrsta zavisno složenih rečenica.

Sada ćemo, dalje, razmotriti važnije prijedloge imenskog porijekla (osim navedena tri).

Prikazujući ukratko upotrebu ostalih imenskih prijedloga (prvo onih nastalih od imena u akuzativu, bez nunacije), ići ćemo arapskim alfabetskim redom. To iz praktičnih razloga, zbog raznolikosti značenja tih prijedloga (ponekih i pojedinih od njih), a tako i zbog podudarnosti u tome kod nekih među njima. Po potrebi ćemo, uz obradu pojedinog prijedloga, ukazati, također, na određene druge prijedloge koji stoje u nekoj vezi s njim.

إِثْرَ

Imenica إِثْرٌ (te أَثَرٌ i تِلْوٌ) znači: trag, a kao prijedlog إِثْرَ označava *neposrednost* i *uzastopnost* u prostoru i vremenu, te znači: odmah (neposredno, uzastopce) iza, pozadi, npr.: مَشَى ٱلْغُلَامُ إِثْرَ أَبِيهِ = Dječak je išao odmah iza svoga oca.- أَنَا أَقِفُ تِلْوَكَ = Ja ću stajati pozadi tebe.

Isto značenje imaju složeni prijedlozi:

(مِنْ ، فِي ، عَلَى) إِثْرِ i بِ (عَلَى ، فِي) أَثَرِ = odmah (u stopu) iza.

Međutim, عَلَي أَثَر ima i značenje uzroka, pa odgovara našem: usljed, zbog, kao u primjeru: حَدَثَ ذَلِكَ عَلَى أَثَرِ إِهْمَالِه = To se dogodilo zbog njegove nemarnosti.

إِزَاء

Imenica إِزَاءٌ (između ostalog) znači: suprotna strana, protivnik, a kao prijedlog إِزَاءَ označava *neposrednost* i *uzastopnost* u prostoru i vremenu, te znači: nasuprot, naprama, prema, (iz)pred (u prostornom smislu), npr.: إِزَاءَ بَيْتِنَا حَدِيقَةٌ جَمِيلَةٌ = Nasuprot (ispred) naše kuće nalazi se lijep park.

Ista značenja imaju složeni prijedlozi s ovim: عَلَى إِزَاءِ i بِإِزَاءِ .

Bliska (a neka ista) značenja imaju prijedlozi: حِذَاءَ ، تِلْقَاءَ ، تُجَاهَ ، أَمَامَ ، قَبْلَ ، قُدَّامَ ، لَدَى, kako će se pokazati u daljem izlaganju.

أَمَام

Imenica أَمَامٌ znači: prednja strana, prednji dio.

Prijedlog أَمَامَ označava mirovanje u mjestu ili kretanje u prostoru ispred nekoga ili nečega. Evo primjera: تَوَقَّفَ رَجُلٌ أَمَامَ دَارِنَا = Neki čovjek zastade pred našom kućom.

جَلَسَتِ ٱلْبِنْتُ أَمَامَ أُمِّهَا = Kći sjede pred svoju majku.

Nekad أَمَامَ ukazuje na vrijeme (koje predstoji), npr.: أَمَامَكَ سَفَرٌ بَعِيدٌ = Pored tobom je dugo putovanje.

Katkada أَمَامَ ima više figurativno značenje: u prisutnosti; npr.: أَمَامَ شُهُودِ ٱلْعِيَانِ = u prisutnosti očevidaca; أَمَامَ عَيْنَيْهِ = njemu pred očima, njemu na očigled.

Frazeološki se upotrebljava, npr., u ! أَمَامَكَ = Pazi (Čuvaj se)! -

لَمْ يَكُنْ أَمَامَهُ إِلاَّ أَنْ يَتَّفِقَ مَعَهُمْ = Nije mu preostalo ništa drugo nego da se složi s njima (ili Mogao se samo složiti s njima).

أَغْلَقَ ٱلْجَارُ بَابَهُ أَمَامَ وَجْهِهِ = Susjed mu pred nosom zatvori svoja vrata.

Složeno: مِنْ أَمَامِ ukazuje na radnju (kretanje) koja počinje od nekoga (nečega), npr.:

لاَتَأْخُذْ ذَلِكَ ٱلْكِتَابَ مِنْ أَمَامِنَا ! = Ne uzimaj tu knjigu ispred nas!

Po svome značenju prijedlogu أَمَامَ najbliži je قُدَّامَ, a suprotnog mu je značenja: خَلْفَ .

بَعْدَ

Ovaj prijedlog ukazuje na vrijeme koje dolazi, te odgovara našim prijedlozima: poslije, iza, za, nakon, kroz.

Evo primjera:

بَعْدَ ٱلْوَفَاة = poslije smrti (posmrtno), a: مَابَعْدَ ٱلْوَفَاة = posmrtni; بَعْدَ قَلِيلٍ مِنَ الزَّمَان = nakon kratkog vremena: جَاءَ وَاحِدٌ بَعْدَ ٱلْآخَرِ = dođe jedan za drugim; سَنَرْجِعُ بَعْدَ يَوْمَيْنِ = Vratit ćemo se kroz dva dana.

Rjeđe بَعْدَ izražava prostorni odnos (u značenju: iza, za, pozadi), npr.: بَعْدَ ٱلْجَزَائِرِ لِيبِيَا شَرْقًا = iza Alžira je na istoku Libija.

Prijedlog بَعْدَ i složeni: مِنْ بَعْدِ, nekad znače: osim (uz, pored), npr.: بَعْدَ (مِنْ بَعْدِ) ذَلِكَ = osim toga (uz to).

Inače, مِنْ بَعْدِ znači isto što i بَعْدَ (tj. poslije, nakon itd.).

Ovaj prijedlog javlja se u *deminutivnom* obliku: بُعَيْدَ = malo poslije, uskoro nakon; malo dalje, podalje od; kao, npr.:
بُعَيْدَ ظُهُورِ ٱلْإِسْلَامِ = malo poslije pojave islama; كَانُوا جَالِسِينَ بُعَيْدَنَا = Sjedjeli su podalje od nas.

Prijedlogu بَعْدَ po značenju je blizak وَرَاءَ, a suprotnog mu je značenja prijedlog قَبْلَ .

Prijedlog بَعْدَ (i مِنْ بَعْدِ) treba razlikovati od priloga بَعْدُ (i مِنْ بَعْدُ) = poslije, kasnije, te priloških oznaka obrazovanih pomoću njega (npr.: بَعْدَ ٱلْآنَ = odsada) ili složenih veznika (kao: بَعْدَ أَنْ (مَا) = pošto, nakon što).

Ukazujemo na izraze: بَعْدَ ٱلْيَوْمِ = od danas, ubuduće, kasnije, nadalje: مَا بَعْدَ ٱلطَّبِيعَة = metafizika (مَاوَرَاءَ ٱلطَّبِيعَة =).

Po značenju prijedlogu بَعْدَ bliski su: خَلْفَ i (nekad) خِلَافَ (vremenski), te غِبَّ .

بَيْنَ

Imenica بَيْنٌ, između ostalog, znači i: međuprostor, međuvrijeme i sl. (koji, kako spajaju, tako i razdvajaju dvije ili više osoba i stvari međusobno, pa usljed toga i dolaze razna značenja prijedloga بَيْنَ).

Prijedlog بَيْنَ ponajviše odgovara našem: među, između, a ukazuje na prostor ili vrijeme, ali i na apstraktne međuodnose.

1) Tako služi za oznaku prostora (ispred druge imenice dođe وَ), npr.: بَيْنَ دِجْلَةَ وَٱلْفُرَاتِ = između Tigrisa i Eufrata; بَيْنَ السَّمَاءِ وَٱلْأَرْضِ = između neba i zemlje. Kad je drugo ime lična zamjenica, pred njom se mora بَيْنَ ponoviti, npr.: بَيْنِي وَبَيْنَهُ = između mene i njega (ovo može biti upotrijebljeno i u figurativnom smislu). Tako i kod glagola: جَمَعَ بَيْنَ = sabrati, sastaviti, a: فَرَّقَ بَيْنَ = razdvojiti, rastaviti.

Nekad ispred بَيْنَ dođe فِيمَا, npr.: اِقْتَتَلَ ٱلنَّاسُ فِيمَا بَيْنَهُمْ = Ljudi se potukoše između se (međusobno).

2) Prijedlog بَيْنَ označava vrijeme između njegove dvije (krajnje) tačke, npr.: بَيْنَ ٱلصُّبْحِ وَٱلْمَسَاءِ = između jutra i večeri; بَيْنَ ٱلطُّوفَانِ وَٱلْهِجْرَةِ = između Potopa i Hidžre; - (فِيمَا) بَيْنَ ٱلْأَيَّامِ u toku (tokom) nekoliko dana.

Treba zapaziti vremenske oznake, kao što su:

بَيْنَ وَقْتٍ وَآخَرَ ، بَيْنَ فَتْرَةٍ وَأُخْرَى ، بَيْنَ سَاعَةٍ وَأُخْرَى = s vremena na vijeme.

Kada se hoće označiti cijeli (neprekidni) razmak, u prostoru i vremenu, između dva mjesta ili tačke (u vremenu), onda ispred druge imenice dođe prijedog إِلَى kao u primjeru: بَيْنَ بَغْدَادَ إِلَى ٱلْمَدِينَةِ = između Bagdada i Medine. (ili: od Bagdada pa sve do Medine);

بَيْنَ يَوْمِ ٱلْإِثْنَيْنِ إِلَى نِهَايَةِ ٱلْأُسْبُوعِ = između ponedjeljka i kraja sedmice (ili: od ponedjeljka pa sve do kraja sedmice).

3) Prijedlog بَيْنَ ili مَابَيْنَ označavaju obuhvatanje raznih osoba, stvari, pojava međusobno (gdje se drugi dio veže veznikom وَ), što mi, prema kontekstu, možemo prevesti ne razne načine, kao: i...i, dijelom..dijelom, neki..neki, (ne)što..(ne) što i sl. Evo nekoliko primjera za to:

ذَهَبَ هُنَاكَ مَابَيْنَ ٱلْكَبِيرِ وَٱلصَّغِيرِ = Tamo su otišli i stari i mladi.

كَانَ ٱلْجُنْدِيُّونَ بَيْنَ قَتِيلٍ وَأَسِيرٍ = Vojnici su bili dijelom pobijeni, a dijelom zarobljeni.

وَمِمَّا قَرَأْنَاهُ كَانَ لَنَا مَابَيْنَ مَعْرُوفٍ وَمَجْهُولٍ = Od onoga što smo pročitali nešto nam je bilo poznato, a nešto nepoznato. اِجْتَمَعَ فِى ٱلسُّوقِ مَابَيْنَ فَقِيرٍ وَغَنِيٍّ = Na pijaci su se sastali i siromašni i bogati.

4) Složeni prijedlog مِنْ بَيْنِ uglavnom znači što i sam بَيْنَ tj. među, između, usred, a nekad što i naše: kroz, npr.:

بِصُعُوبَةٍ شَقَقْنَا طَرِيقَنَا مِنْ بَيْنِ ٱلْإِزْدِحَامِ = S teškoćom smo probijali sebi put kroz to mnoštvo (tu stisku). -

عِنْدَئِذٍ خَرَجَ مِنْ بَيْنِهِمْ شَيْخٌ هَرِمٌ =Tada između njih izađe neki oronuli starac.

Sličnog su značenja i složeni prijedlozi:

بَيْنَ أَظْهُر (ظَهْرَيْ ، ظَهْرَانَيْ) = između, među; usred; te: بَيْنَ أَيْدِى (يَدَىْ) = ispred, pred; prije.

Evo primjera za oboje:

وَجَدَ نَفْسَهُ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ = Nađe se između (usred) njih.

جَاءُوا بِالسَّاعِى بَيْنَ يَدَيِ ٱلْمَلِكِ = Dovedoše glasnika pred kralja.

... يَعْلَمُ مَابَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَاخَلْفَهُمْ = On (tj. Bog) zna ono što je (bilo) prije njih i ono što (će biti) je poslije njih (tj. prošlost i budućnost). - (Q., 2,254).

Riječi بَيْنَمَا i بَيْنَا služe kao *vremenski veznici* (= dok).

Prijedlogu بَيْنَ bliski su po značenju i: خِلاَلَ ، خَلَلَ i وَسْطَ (= među, između).

تُجَاهَ

Prijedlog تُجَاهَ (rjeđe: تِجَاهَ ، تَجَاهَ) izveden je iz korijena وجه (semantički vezan za riječ: وَجْهٌ = lice, strana, pravac i sl.). Odgovara našim prijedlozima (za prostorne odnose), naime: pred, ispred, prema nasuprot, u susret, npr.: كَانَ تُجَاهَنَا فِى ٱلْقِطَارِ يَجْلِسُ سَيِّدٌ وَزَوْجَتُهُ = Prema (Nasuprot) nama u vozu sjedio je neki gospodin i njegova supruga.

Sasvim se slično upotrebljavaju i prijedlozi: تِلْقَاءَ ، حِذَاءَ i حِيَالَ (od korijenā: لقى ، حذو i حول).

Tako, npr., (uz glagol kretanja), upotrijebljeno تِلْقَاءَ (i drugi od ovih prijedloga) prevest ćemo sa: pred, prema, u susret; kao, npr.:

جَرَتِ الصَّبِيَّةُ تِلْقَاءَ أَبِيهَا ٱلْقَادِمِ = Djevojčica potrča prema (svome) ocu koji je dolazio.

Treba zapaziti priloški izraz s ovim prijedlogom, naime:

مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِهِ (ذَاتِهِ) = sam od sebe, dragovoljno, spontano, na vlastitu pobudu (inicijativu).

Kao تُجَاهَ itd., ista značenja imaju i složeni prijedlozi بِحِذَاءِ ، بِحِيَالِ i عَنْ حِيَالِ i مِنْ تِلْقَاءِ.

تَحْتَ

Imenica تَحْتٌ znači: donji dio, a prijedlog تَحْتَ, u vezi s tim, označava prostorni odnos /u okomitom smjeru, suprotno od فَوْقَ = (iz)nad), tj.: pod, ispod, niže.

Rijetko služi za oznaku vremena, a nekad izražava i određena apstraktna značenja (u vezi s njegovim osnovnim pojmom).

Evo nekoliko primjera za sve to:

اِسْتَرَاحَ ٱلْقَرَوِيُّ تَحْتَ شَجَرَةِ ٱلزَّيْتُونِ = Seljak se odmarao ispod masline.

فَرَّتِ ٱلْهِرَّةُ تَحْتَ ٱلْمَائِدَةِ = Mačka pobježe pod sto.

Slično kao kod nas se kaže, npr.:

تَحْتَ ٱلصِّفْرِ = ispod nule; تَحْتَ ٱلْعُنْوَانِ = pod naslovom.

Međutim, treba uporediti arapski način izražavanja (nekih naših izvedenih riječi), kao:

سِكَّةُ ٱلْحَدِيدِ تَحْتَ ٱلْأَرْضِ = podzemna željeznica, metro:

تَحْتَ سَطْحِ ٱلْبَحْرِ = ispod morske površine, podmorski; a:

تَحْتَ ٱلْأَحْمَرِ = infracrven i sl.

Vremensko značenje je u: تَحْتَ ٱللَّيْلِ = po noći, za vrijeme noći, noću.

Više figurativnu upotrebu prijedloga تَحْتَ imamo u raznim izrazima, kao što su:

تَحْتَ أَبْصَارِ (أَعْيُنِ ، عَيْنِ . . .) = pred očima, na očigled;

أَنَا تَحْتَ أَمْرِكَ = Tebi sam (Stojim ti) na raspolaganju.

كَانَ تَحْتَ أَمْرِهِ = Bio je pod njegovom vlašću (... pod njegovim zapovjedništvom, komandom).

تَكَلَّمَ تَحْتَ سَمْعِ ٱلْجَمِيعِ = Govorio je tako da su ga svi čuli.

فَعَلَ ذَلِكَ تَحْتَ طَيِّ ٱلْخَفَاءِ = To je učinio potajno.

كَانَتْ تَحْتَ رَجُلٍ مِنْ تِلْكَ ٱلْقَرْيَةِ = Bila je udata za (jednog) čovjeka iz toga sela. إِنَّ كُلَّ شَيْءٍ تَحْتَ يَدِهِ = Zaista je sve u njegovoj ruci (u njegovim rukama, u njegovoj vlasti).

Od ovog prijedloga postoji deminutivni oblik: تُحَيْتَ = malo niže (ispod), poniže, npr.: تُحَيْتَ أَرْجُلِنَا جَرَى جُدَيْوِلٌ صَافٍ = Malo niže naših nogu (ili: Ispod nas) proticao je bistar potočić.

Složeni prijedlog: مِنْ تَحْتِ slične je upotrebe kao تَحْتَ . Tako (više puta u Qur'ānu): جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَارُ = (rajske) bašče ispod kojih teku rijeke.- سَحَبَ شَيْئاً مِنْ تَحْتِ ٱلْفِرَاشِ = Izvukao je nešto ispod kreveta.

U nekim značenjima تَحْتَ se slaže s prijedlogom دُونَ, kako će se vidjeti kod *njegove obrade*.

Inače su brojni *priloški izrazi* s ovom riječi, npr.: إِلَى ذَلِكَ ٱلْحِينِ = do tog vremena, dotada; بَيْنَ حِينٍ وَآخَرَ = s vremena na vrijeme, ponekad; عَلَى حِينِ غَفْلَةٍ = iznenada, neočekivano; فِي حِينِهِ = u svoje vrijeme, pravovre- meno; لِلْحِينِ = smjesta, odmah; لِحِينٍ قَلِيلٍ = na(za) kratko vrijeme; مِنْ حِينٍ إِلَى حِينٍ = s vremena na vrijeme; حِينًا ..... طَوْرًا = čas...čas (ili: sad...) i dr.

Slično vremensko značenje može imati i عِنْدَ, kao i: مُدَّةً ، فِي مُدَّةِ = za vrijeme, u doba, tokom i sl.

خَارِجَ

Particip aktivni خَارِجٌ (od خَرَجَ = izaći) kao prijedlog خَارِجَ znači (prostorni) odnos: izvan, van, ali nekad označava i vrijeme, pa i neke apstraktne odnose. Evo nekoliko primjera za to: ذَهَبَ خَارِجَ ٱلْمَدِينَةِ = izašao je (iz)van grada.- هُوَ ٱلْآنَ خَارِجَ ٱلْقُطْرِ = On je sada u inozemstvu.

Za vrijeme služi u: خَارِجَ أَوْقَاتِ ٱلدَّوَامِ = van radnog vremena. Figurativnu upotrebu vidimo u:

وَضَعَهُ خَارِجَ ٱلْقَانُونِ = Stavio ga je van zakona. Slično se upotrebljavaju složeni izrazi:

إِلَى ٱلْخَارِجِ = van; u inozemstvo (uz glagole kretnja); فِي ٱلْخَارِجِ = vani, spolja; u inozemstvu (uz glagole mirovanja).

Antonimno značenje prema خَارِجَ ima prijedlog: دَاخِلَ (= u, unutar).

خِلَافَ

Riječ خِلَافٌ (između ostalog) znači: suprotnost, razlika i sl., pa kao prijedlog dobija (u vezi s tim) značenje: nasuprot, uprkos, protiv, bez obzira na, osim; međutim, nekad ima i vremensko značenje: poslije, nakon, iza, za.

Za prvo značenje bili bi primjeri: لَمْ يُعْطُوهُمْ شَيْئًا خِلَافَ حَقِّهِمْ عَلَى ذَلِكَ = Nisu im ništa dali uprkos njihovog prava na to.

هُوَ يَتَصَرَّفُ فِي هَذَا خِلَافَ ٱلطَّبِيعَةِ = U ovome on postupa protiv prirode (protu-prirodno).

Vremensko značenje ima خِلَافَ, npr.: جِئْتُ خِلَافَ عُمَرَ = Došao sam iza (poslije) Omera.

Kao prvo značenje kod خِلَافَ imaju i složeni prijedlozi: بِخِلَافِ i عَلَى خِلَافِ = nasuprot, npr.: بِخِلَافِ ذَلِكَ = nasuprot tome (ili: uprkos toga, bez obzira na to).

خَلْفَ

Imenica خَلْفٌ znači: stražnji dio, pozadina, i sl., pa kao prijedlog خَلْفَ (za mjesto) znači: iza, za, pozadi, a (za vrijeme) znači: poslije, nakon, iza, - kako će se vidjeti iz primjera.

1) Za *mjesto*: جَلَسْتُ فِى ٱلْمَسْرَحِ خَلْفَهُ = U pozorištu sam sjedio iza (pozadi) njega.

2) Za *vrijeme*: رَجَعَ صَدِيقُهُ خَلْفَهُ بِسَاعَةٍ = Njegov se prijatelj vratio (za) sat poslije (iza) njega.

Slično mjesno značenje imaju i složeni prijedlozi: مِنْ خَلْفِ i إِلَى خَلْفِ, kao npr.: ذَهَبَ إِلَى خَلْفِ ٱلْجِدَارِ = Ode (do) iza zida.- فَجْأَةً بَرَزَ مِنْ خَلْفِ ٱلشَّجَرَةِ ثَعْلَبٌ = odjednom se iza tog drveta pojavi jedna lisica.

خَلَلَ i خِلاَلَ

Riječ خَلَلٌ (i خِلاَلٌ) znači, međuprostor, i sl., pa otuda kao prijedlog znači: između, među, kroz, preko (u prostornom smislu), npr.:

كُنَّا وَاقِفِينَ خَلَلَ (خِلاَلَ) ٱلْحَاضِرِينَ فِى ٱنْتِظَارِ حُضُورِهِ = Stajali smo među prisutnim u očekivanju njegovog dolaska. مَرَرْنَا لَيْلاً خِلاَلَ بُيُوتَ ٱلْقَرْيَةِ = Noću smo prošli između seoskih kuća. - سَافَرْنَا طَوِيلاً خِلاَلَ تِلْكَ ٱلصَّحْرَاءِ = Dugo smo putovali kroz tu pustinju (ili: preko te pustinje).

Kao خَلَلَ i خِلاَلَ može se (u navedenim značenjima) upotrijebiti i: مِنْ خِلاَلِ npr.: مِنْ خِلاَلِ ٱلْأَشْجَارِ طَارَ سِرْبٌ مِنَ الطُّيُورِ = Između drveća uzletje jato ptica.

Međutim, فِى خِلاَلِ ili فِى خَلَلِ imaju vremensko značenje, naime: za vrijeme, dok, tokom, u toku, kroz, za; kao što je u primjerima:

فِى خِلاَلِ هَذَا ٱلْأُسْبُوعِ = tokom ove sedmice;

سَأُتِمُّ هَذَا الْعَمَلَ فِى خَلَلِ بَعْضِ ٱلْأَيَّامِ = Završit ću ovaj posao kroz (za) nekoliko dana.

Slično se upotrebljava: أَثْنَاءَ (i فِى أَثْنَاءِ nastalo od plurala imenice: ثِنْيٌ = nabor, okuka, u značenju: za vrijeme, u toku i sl., npr.: رَأَيْتُهُ أَثْنَاءَ إِقَامَتِهِ فِى مَدِينَتِنَا = Vidio sam ga za vrijeme njegovog boravka u našem gradu.

دَاخِل

Particip aktivni دَاخِلٌ, upotrijebljen imenički, znači: unutrina, unutrašnjost i sl., a kao prijedlog znači: u, unutar, u unutrini (unutrašnjosti), dakle ima prostorno značenje, npr.: فِي ٱلشِّتَاءِ نَمْكُثُ عَلَى ٱلْأَكْثَرِ دَاخِلَ ٱلدَّارِ = Zimi se ponajviše zadržavamo u kući.- رَاتِبُكَ دَاخِلَ ذَلِكَ ٱلظَّرْفِ = Tvoja je plaća u toj koverti.- دَاخِلَ ٱلْقُطْرِ = u zemlji (tuzemstvu).

Kao دَاخِلَ isto značenje ima: فِي دَاخِلِ = u, unutar, u unutrini (unutrašnjosti), pa i: مِنْ دَاخِلِ - Iza glagola kretanja uz دَاخِل dolaze: مِنْ i إِلَى, npr.:

فِي ٱلصَّبَاحِ تَحَرَّكْنَا إِلَى دَاخِلِ ٱلْغَابَةِ = Izjutra smo krenuli u šumu (u unutrašnjost šume).

طُولَ ٱلنَّهَارِ هَبَّتْ رِيحٌ حَارَّةٌ مِنْ دَاخِلِ ٱلْبَادِيَةِ = Cijeli dan puhao je vruć vjetar i (unutrašnjosti) pustinji.

دُونَ

Riječ دُونٌ znači, između ostalog, i: nizak, beznačajan i sl. (ali i suprotno: visok, važan i sl.). Semantički je blizak (i etimološki) glagolu: دَنُوَ = biti nizak i sl., a tako isto i glagolu: دَنَا = približiti se. U vezi su s tim i neka značenja prijedloga دُونَ (za mjesto, ali i neka druga apstraktne naravi), kako će se vidjeti iz primjera.

1) Označavajući *mjesto* دُونَ može značiti:

a) pod, ispod, niže, kao u primjerima:

دُونَ قَرْيَتِنَا غَابَةٌ كَثِيفَةٌ = Niže (Ispod) našeg sela je gusta šuma. Figurativno je u:

دُونَ قَدَمِكَ خَدُّ عَدُوِّكَ = Neka pod tvojom nogom bude obraz tvoga neprijatelja!

b) Označava *blizinu*, pa odgovara našim prijedlozima: blizu, pokraj, pored, uz, npr.:

ٱلْتَقَيْنَا مَعَهُمْ دُونَ ٱلْمَدِينَةِ = S njima smo se sreli blizu Medine. - بَنَى أَخِي بَيْتًا دُونَ ٱلنَّهْرِ = Moj brat je sagradio (jednu) kuću pokraj rijeke.

Rijetko دُونَ znači: s ove strane, kao, npr.: مَادُونَ جَيْحُونَ = ono što je s ove strane (rijeke) Amu-darje (Oksusa, tj. Cisoksanija).

U vezi sa gornjim značenjima treba zapaziti razne izraze, kao što su, npr.:

! أُدْنُ دُونَكَ يَا وَلَدُ = Priđi bliže, dijete!
مَسَافَةُ مَابَيْنَهُمَا دُونَكَ رَمْيَةِ سَهْمٍ = Rastojanje između njih dvojice manje je od dometa strijele.
اَلنُّحَاسُ دُونَ ٱلْفِضَّةِ = Bakar je manje vrijedan od srebra.
هَذَا دُونَ ذَاكَ = Ovo je bliže od onoga.
دُونَكَ خَمْسِينَ دِينَاراً = Evo ti pedeset dinara.
! دُونَكُمْ اللِّصَّ ٱلْهَارِبَ = Držite (Uhvatite) tog lopova što bježi!
هُوَ دُونَ عِشْرِينَ سَنَةً = Njemu je manje od dvadeset godina.

2) Nekada دُونَ označava: *odvajanje, izuzimanje, negiranje* i sl. pojmove, pa ga prevodimo sa: bez; osim; a ne, nije (i sl.) npr.: لاَتَنَالُ ذَلِكَ دُونَ مَشَقَّةٍ = To nećeš postići bez poteškoće.- لاَيُقَرِّرُ ذَلِكَ أَحَدُنَا دُونَكَ = To neće odlučiti niko od nas osim tebe (odn. Od nas ćeš to odlučiti samo ti).
مِنْهُمُ ٱلصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ = Neki su od njih dobri, a neki to nisu. (Q., 7,168).

Ova značenja (bez, osim) imaju i složeni prijedlozi: مِنْ دُونِ i بِدُونِ, kao što je u primjerima:
يُرِيدُ أَنْ يُحَقِّقَ مُنَاهُ بِدُونِ جُهْدٍ = Hoće da ostvari svoje želje bez (ikakvog) truda.
مَالَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلاَنَصِيرٍ = Osim Boga nemate vi (nikakvog) drugog zaštitnika niti pomagača. (Q., 29,22).

3) Prijedlog دُونَ nekad označava da je nešto ispred (između) nas i nečeg drugog, što je neka prepreka, smetnja, ali nekad i zaštita od nekog ili od nečega. إِنْ تُرِيدُ إِلَى ٱلْبَحْرِ فَدُونَهُ صُخُورٌ كَثِيرَةٌ = Ako hoćeš do mora, ispred njega su mnoge stijene. دُونَ بُلُوغِ غَايَتِكَ تُلاَقِي كَثِيراً مِنَ ٱلصُّعُوبَاتِ = Do postizanja svoga cilja naići ćeš na mnoge poteškoće.

U vezi s ovom upotrebom, دُونَ dolazi uz neke glagole, npr.: بَذَلَ نَفْسَهُ دُونَهُمْ = Dao je svoj život za njih.- حَالَ دُونَ = spriječiti; قَاتَلَ دُونَ = boriti se braneći; قَامَ دُونَ = štititi i dr.

4) Treba zapaziti neke izraze sa دُونَ, kao: دُونَ ٱلأَحْمَرِ = infracrven; دُونَ ٱلْقَصِيرِ = ultrakratki (valovi); ! دُونَكَ وَمَا تُرِيدُ = Eto, radi šta hoćeš!- دُونَ مَا فَائِدَةٍ = bez ikakve koristi.- دُونَ مَا نَظَرٍ إِلَى = bez obzira na; هُمْ دُونَهُ = Oni su mu podređeni (potčinjeni). فَعَلَ ذَلِكَ مِنْ دُونِ عِرْضِهِ = To je učinio u zaštitu svoje časti.

Prijedlog دُونَ ima *deminutivni* oblik: دُوَيْنَ = nešto (malo) niže (ispod), npr.: تَوَقَّفْنَا دُوَيْنَ صَخْرَةٍ مُنْحَدِرَةٍ = Zaustavili smo se malo niže jedne strme litice. Složeno: إِلَى دُوَيْنِ = do blizu (malo niže).

زُهَاءَ

Riječ زُهَاءٌ znači: količina, mnoštvo i sl., a kao prijedlog označava približan iznos ili broj njime označenog, kao, npr.: كَانَ فِى ٱلْمُعَسْكَرِ زُهَاءَ مِئَةِ جُنْدِيٍّ = U logoru je bilo oko stotinu vojnika. - نُقِيمُ فِى ٱلْمَصِيفِ زُهَاءَ أُسْبُوعَيْنِ = U ljetovalištu ćemo proboraviti oko dvije sedmice.

Kao زُهَاءَ upotrebljava se u vremenskom smislu i prijedlog نَحْوَ.

شَطْرَ

Između ostalog, imenica شَطْرٌ znači i: pravac, strana i dr., pa u vezi s tim, kao prijedlog, شَطْرَ znači: prema, u pravcu, npr.: فِى أَثْنَاءِ ٱلصَّلَاةِ يُوَلُّونَ وُجُوهَهُمْ شَطْرَ ٱلْكَعْبَةِ = Za vrijeme molitve (namaza) okreću (svoja) lica prema Kabi.

Slično (prostorno) značenje imaju i prijedlozi: قِبَلَ i نَحْوَ (= prema i sl.).

ضِدَّ

Riječ ضِدٌّ znači: suprotnost; protivnik i sl., pa kao prijedlog odgovara našem: protiv (u konkretnom i apstraktnom smislu), npr.: لِمَاذَا تَعْمَلُ ضِدَّ زُمَلَائِكَ ؟ = Ta zašto radiš protiv svojih drugova?

قَامَ الشَّعْبُ ضِدَّ ٱلظُّلْمِ وَٱلْإِضْطِهَادِ = Narod se digao protiv nasilja i ugnjetavanja.

اِنْتَهَى ٱلْأَمْرُ ضِدَّ كُلِّ ٱلْمُنْتَظَرِ = Stvar se završila protiv svakog očekivanja.

Tako: ضِدَّ ٱلْقَانُونِ = protiv zakona (ili: protuzakonito).

طِبْقَ

Kao imenica طِبْقٌ znači: podudarnost, slaganje (i dr.), te kao prijedlog طِبْقَ znači: u skladu s, po, prema, shodno; kao, npr.:

كُلُّ مَا نَوَيْنَاهُ جَرَى طِبْقَ ٱلْمَرَامِ = Sve što smo naumili teklo je po želji.-

اِنْسَخِ ٱلْوَثِيقَةَ طِبْقَ ٱلْأَصْلِ ! = Prepiši taj dokument prema (vjerno) originalu!

Kao طِبْقَ isto se upotrebljava i: طِبْقًا لِ, te prijedlog: وَفْقَ.

عَبْرَ

Riječ عَبْرٌ znači = prijelaz, strana i dr. Kao prijedlog عَبْرَ služi za oznaku prostora, iza glagola kretanja ili mirovanja, pa znači: kroz, preko; iza, s one strane.

أَبْحَرُوا بَعْضَ ٱلْأَيَّامِ عَلَى ٱلْبَاخِرَةِ عَبْرَ ٱلْمُحِيطِ ٱلْأَطْلَسِيِّ = Nekoliko dana su plovili brodom preko Atlantika.

سَافَرَتِ ٱلْقَافِلَةُ أُسْبُوعًا كَامِلاً عَبْرَ ذَلِكَ ٱلْقَفْرِ = Karavana je putovala cijelu sedmicu kroz tu pustinju.

Sintagme sa عَبْرَ nekad mogu prevesti našim složenim pridjevima, npr.: عَبْرَ ٱلْبَحْرِ = preko mora, s one strane mora, prekomorski; عَبْرَ ٱلْمُحِيطِ = preko oceana, prekooceanski.

عِنْدَ

Kao imenica عِنْدٌ znači: strana i dr. Inače, kao prijedlog عِنْدَ označava neke prostorne i vremenske odnose (blizine), ali i neke druge (apstraktne) naravi, kako se može vidjeti iz primjera.

1) Za *mjesto* služi عِنْدَ u značenju: kod, uz, pored, pokraj, pred, npr.: وَقَفَ عِنْدَ ٱلسِّيَاجِ = stati (stajati) uz ogradu: - لَاتَتَكَلَّمْ عِنْدَهُ فِى هَذَا ٱلْأَمْرِ ! = Ne govori pred njim o toj stvari! - كُنَّا أَمْسِ فِى ٱلزِّيَارَةِ عِنْدَ صَدِيقٍ لَنَا = Jučer smo bili u posjeti kod jednog našeg prijatelja.

S tim u vezi razvila su se neka figurativna značenja s ovim prijedlogom, npr.: كَانَتْ جَمِيلَةُ عِنْدَ زَمِيلِهِ عُمَرَ = Džemila je bila udata za njegovog druga Omera. ! عِنْدَكَ يَاغُلَامُ = Dječko, stoj gdje si (..ne miči se sa svoga mjesta)! - ! عِنْدَكُمُ ٱلسَّارِقَ يَارِجَالُ = Ljudi, uhvatite (držite) tog kradljivca!

2) Iz prostornog odnosa nastalo je i značenje *posjedovanja*, pa se pomoću عِنْدَ (kao sa مَعَ ili لَدَى) može izraziti naš glagol: "*imati*", npr.:

لَيْسَ عِنْدَهُ إِلاَّ عَشَرَةُ دَنَانِيرَ = On ima samo deset dinara uza se.-

عِنْدَ ذَلِكَ ٱلْفَلاَّحِ كَثِيرٌ مِنَ ٱلْبَقَرِ وَ ٱلْغَنَمِ = Taj poljoprivrednik posjeduje mnogo goveda i brava. - عِنْدَهَا رِفْقٌ وَصَبْرٌ = Ona ima blagosti i strpljenja. - لَنَا عِنْدَهُمْ حَاجَةٌ مُهِمَّةٌ = Imamo (Trebamo) nešto važno zatražiti od njih.

لِى عِنْدَكُمْ دَيْنٌ كَبِيرٌ = Vi mi mnogo dugujete.

3) Prijedlog عِنْدَ označava i vrijeme kada se nešto događa, npr.: رَجَعْتُ إِلَى ٱلْبَيْتِ عِنْدَ ٱلظُّهْرِ = Kući sam se vratio u podne. - ذَهَبْنَا هُنَاكَ عِنْدَ غُرُوبِ ٱلشَّمْسِ = Otišli smo onamo pri zalasku sunca. - بَكَتْ كَثِيراً عِنْدَ مَوْتِ أُمِّهَا = Mnogo je plakala prilikom (u doba) smrti svoje (njene) majke. - رَأَيْتُهُ عِنْدَ ذَلِكَ لآخِرِ مَرَّةٍ = Tada sam ga vidio posljednji put.

4) Prijedlog عِنْدَ (kao مَعَ) izražava nekad poređenje, npr.: قُوَّتُكَ عِنْدَ قُوَّةِ أَخِيكَ صَغِيرَةٌ = Malehna je tvoja snaga prema snazi (u poređenju sa snagom) tvoga brata.

5) Pomoću ovog prijedloga izražava se i način mišljenja (o nekome ili nečemu), kao, npr.: عِنْدَنَا أَنَّكَ مُخْطِىءٌ فِى ذَلِكَ = Mišljenja smo (Po našem mišljenju, ili: Mislimo) da si u tome pogriješio. - عِنْدَ الْبَعْضِ أَنَّ ٱلْحَقَّ مَعَكَ = Neki misle da ti imaš pravo.- عِنْدَكُمْ يَسْتَحِيلُ أَنَّهُ يَنَالُ غَرَضَهُ = Po vama je nemoguće da će on postići svoj cilj.
مَاعِنْدَكَ فِى نِيَّتِنَا ؟ = Šta ti misliš o našoj namjeri?

6) Prijedlog عِنْدَ javlja se uz: مِنْ ، عَلَى ، إِلَى : kao, npr.: فَلْنَذْهَبِ ٱلآنَ جَمِيعُنَا إِلَى عِنْدِهِ ! = Hajdemo sada svi k njemu (kod njega)!
تَآمَرَ ٱلضُّبَّاطُ عَلَى عِنْدِ قَاعِدِهِمْ = Oficiri se urotiše protiv svoga zapovjednika.
آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا = Udijelili smo mu svoju milost (od naše strane) i podučili ga znanju (od nas). - (Q., 18,65).
هُوَ يُنْفِقُ كَثِيراً مِنْ عِنْدِهِ لأَغْرَاضٍ خَيْرِيَّةٍ = On (svoj novac) troši mnogo u dobrotvorne svrhe.

Treba zapaziti izraze kao što su:
عِنْدَ ٱللُّزُومِ = u slučaju potrebe, kad ustreba;
عِنْدَ ذَلِكَ = pri tome, tada, kod toga;
عِنْدَ هَا = pri tome, tada; rekavši to, kod tih riječi, kad je to rekao;
عِنْدَ نَفْسِهِ = po njegovom mišljenju.

عِوَض

Riječ عِوَضٌ = naknada, zamjena i sl., pa u vezi s tim značenjem prijedlog عِوَضَ znači: kao naknadu, u zamjenu za, (na) mjesto, npr.: نُعْطِيكَ عِوَضَ ذَلِكَ شَيْئًا خَيْرًا مِنْهُ = U zamjenu za to (Mjesto toga) dat ćemo ti nešto bolje od toga.

Istu upotrebu imaju i složeni izrazi: عِوَضٍ (مِنْ) عَنْ, kao i: عِوَضًا عَنْ ، عِوَضًا مِنْ.

غَبَّ

Imenica غَبٌّ = kraj, posljedica i sl., a prijedlog ukazuje na dolazeće vrijeme, te znači: iza, poslije, nakon, npr.: صَفَتِ ٱلسَّمَاءُ غِبَّ ٱلْمَطَرِ = Nebo se razvedrilo iza kiše.

فَوْقَ

Imenica فَوْقٌ = vrh, gronji dio i sl., a prijedlog فَوْقَ označava mjesto onoga što je (u okomitom pravcu) iznad drugog, bez neposrednog dodira (naše: nad, iznad), ali to može biti i uzdignuto sa strane ili i direktno na njemu odozgo (naše: na) ili, pak, označava neke druge odnose (pa i one apstraktne) kao što su oni koje izražavamo prijedlozima (i dr.): osim, povrh, preko, van, više.

Tu raznu upotrebu vidjet ćemo iz primjera.

1) اِرْتَفَعَ ٱلدُّخَانُ فَوْقَ سُطُوحِ ٱلْمَدِينَةِ = Dim se uzdigao iznad gradskih krovova.

دَرَجَةُ ٱلْحَرَارَةِ ٱلْآنَ فَوْقَ ٱلصِّفْرِ بِقَلِيلٍ = Temperatura je sada malo iznad nule.

فَوْقَ رَأْسِهِ عِمَامَةٌ كَبِيرَةٌ = Na glavi mu je velik turban.

كَانَتْ فَوْقَ ٱلْجِدَارِ إِعْلَانَاتٌ كَثِيرَةٌ = Na zidu je bilo mnogo oglasa.

إِنَّكَ تَجِدُ كُلَّ شَيْءٍ فَوْقَ صَفَحَاتِ مَجَلَّاتِنَا = Svega (i svačega) ćeš naći na stranicama naših časopisa.

2) Uz brojeve (= preko, više), npr.: جَاءَ مِنْهُمْ فَوْقَ خَمْسِينَ رَجُلًا = Došlo ih je preko (više od) pedeset ljudi. وَمَا فَوْقَهُ = i još više (od toga).

Figurativno: لَاتَحْزَنْ لِذَلِكَ فَوْقَ ٱلْحَدِّ = Nemoj se zbog toga žalostiti preko mjere.

ذَلِكَ ٱلْعَمَلُ فَوْقَ طَاقَتِنَا = Taj posao je iznad naše moći (više nego što možemo izdržati).

3) Izuzimanje, i slična značenja, ko, npr.:

هُوَ فَوْقَ ذَلِكَ صَدِيقِى ٱلْحَمِيمُ = On je osim (pored) toga moj prisni prijatelj.

إِنَّ ٱلَّذِى قُلْتَ فَوْقَ مُتَنَاوَلِ الظُّنُونِ = Zaista je ono što si rekao izvan svake sumnje.

4) Treba zapaziti neke sintagme sa فَوْقَ (upotrebljavane kod nas u prijevodu kao pridjevi odn. prilozi), npr.: فَوْقَ ٱلْإِحْتِمَالِ = nesnosan; فَوْقَ ٱلْبَنَفْسَجِيِّ = ultravioletan; فَوْقَ ٱلطَّبِيعَةِ = natprirodan (nadnaravan); فَوْقَ ٱلْعَادَةِ = neuobičajen(o) فَوْقَ ٱلْعَيْنِ وَٱلرَّأْسِ = drage volje, bez pogovora i dr.

Ovaj prijedlog ima svoj demunitivni oblik: فُوَيْقَ malo iznad, kao u primjeru: فُوَيْقَ ٱلْمَدِينَةِ قَلْعَةٌ قَدِيمَةٌ = Malo iznad grada je stara tvrđava. - أَصَابَتِ ٱلطَّلَقَاتُ فُوَيْقَ رُؤُوسِهِمْ = Meci su pogađali poviše njihovih glava.

Kako se vidjelo, prijedlogu فَوْقَ semantički je blizak prijedlog عَلَى, a suprotnog su značenja تَحْتَ i دُونَ (u određenom smislu).

Uz فَوْقَ može doći إِلَى ili مِنْ, kao, npr.: نَتَسَلَّقُ إِلَى فَوْقِ تِلْكَ ٱلْهُوَّةِ = Uspinjat ćemo se do iznad one provalije. - مِنْ فَوْقِ الْقَرْيَةِ رَأَيْنَا حَدِيقَةَ ٱلْأَعْنَابِ = Iznad sela vidjeli smo taj vinograd. نَزَلْنَا مِنْ فَوْقِ ٱلتَّلِّ عِنْدَ ٱلْأَصِيلِ = Sa brda smo sišli u predvečerje.

قَبْلَ

Riječ قَبْلٌ = prethodno vrijeme, i sl., kao prijedlog قَبْلَ označava prethodnost nekog događaja (u vremenu), pa ga prevodimo sa: prije, pred, npr: لَقِيتُهُ قَبْلَ شَهْرٍ = Sreo sam ga prije (pred) mjesec dana; قَبْلَ كُلِّ شَيْءٍ = prije svega; قَبْلَئِذٍ = prije toga.

Evo nekih primjera češće upotrebe ovog prijedloga, od kojih neke možemo prevesti našim (složenim) pridjevima (ili prilozima), npr.: قَبْلَ ٱلْأَمْسِ i قَبْلَ ٱلْبَارِحَةِ = prekjučer; قَبْلَ ٱلْحَرْبِ = prije rata (pred rat), predratni; قَبْلَ ٱلطُّوفَانِ = prije potopa, pretpotopni; قَبْلَ ٱلظُّهْرِ = prije podne, prijepodnevni; قَبْلَ ٱلْخَلِيقَةِ = prije stvorenja svijeta; قَبْلَ ٱلْمِيلَادِ = prije Isaova (Isusova) rođenja (prije nove ere): قَبْلَ ٱلْهِجْرَةِ = prije Hidžre, predhidžretski.

Deminutivno قُبَيْلَ = malo prije, npr.: رَجَعَتْ أُخْتُهُ قُبَيْلَهُ مِنَ ٱلْمَدْرَسَةِ = Njegova sestra vratila se malo prije njega iz škole (tu bi se moglo reći i: قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ = malo prije njega).

Isto značenje kao قَبْلَ ima i složeno: مِنْ قَبْلِ, tj. prije, pred (u vremenskom) smislu.

Sintagma: قَبْلَ أَنْ (kao i: مِنْ قَبْلِ أَنْ ، قَبْلَ مَا) je vremenski veznik (= prije nego što).

U vremenskom smislu prijedlog قَبْلَ odgovara prijedlogu أَمَامَ, a suprotno mu značenje ima prijedlog: بَعْدَ = poslije (kao i: وَرَاءَ).

قِبَلَ

Imenica قِبَلٌ = strana, pravac, prisutnost, pa u vezi s tim prijedlog قِبَلَ (rijetko: قُبْلَ) znači: u pravcu, prema, a onda i: kod, pred, u prisutnosti; kako se vidi iz primjera: وَلَّى وَجْهَهُ قِبَلَ ٱلْمَشْرِق = Okrenuo je (svoje) lice prema istoku (u pravcu istoka). كَانَ أَبِي حَاضِراً قِبَلَ مُدِيرِنَا = Moj otac je bio prisutan (u prisutnosti) kod našeg direktora.

Figurativno značenje imamo u izrazima:
لِي قِبَلَهُ دَيْنٌ مِنْ زَمَان = On mi je odavno dužan. - لَنَا قِبَلَكَ حَاجَةٌ خَاصَّةٌ = Imamo nešto posebno, da te zamolimo.

Složeni prijedlog: مِنْ قِبَل znači: od (strane), ispred, npr.: جِئْتُ أَنْ أُسَلِّمَ عَلَيْكَ مِنْ قِبَلِ عَائِلَتِي = Došao sam da te pozdravim od strane (ispred) svoje porodice.

Treba zapaziti izraze: مِنْ قِبَلِ أَنْفِهِ = kroz nos (govoriti); مِنْ قِبَلِ نَفْسِهِ = sam od sebe, spontano.

Ranije (kod إِزَاءَ) je spomenuto da slične prostorne odnose označavaju prijedlozi: حِذَاءَ ، حِيَالَ ، تِلْقَاءَ ، تُجَاهَ (tj. prem, pred, kod i sl.).

Akuzativ: قِبَلاً upotrebljava se priloški u značenju: licem u lice, sučelice.

قُدَّامَ

Riječ قُدَّامٌ znači: prednji dio, prvak i sl., a po tome kao prijedlog: قُدَّامَ = (is)pred; u prisutnosti, na očigled (za oznaku mjesta), npr.: قِفْ قُدَّامَ أَخِيكَ ! = Stani ispred svoga brata! - اِجْتَمَعَ ٱلتَّلَامِيذُ قُدَّامَ ٱلْمَدْرَسَةِ = Učenici su se okupili pred školom. - قُتِلَ ٱلرَّجُلُ قُدَّامَ أَهْلِ بَيْتِهِ = Taj čovjek je ubijen na očigled svojih ukućana.

Ranije je istaknuto da ovom prijedlogu po značenju odgovara أَمَامَ, a suprotan mu je خَلْفَ .

لَدُنْ

Prijedlog لَدُنْ (s rijetkim varijantama: لُدُنْ ، لُدْنُ ، لَدْنِ ، لَدنْ ، لَدَنْ), rijetko se upotrebljava sam, a češće sa مِنْ i ispred sebe مِنْ لَدُنْ .

1) Može označavati prostornu blizinu, iz čega se razvilo značenje *posjedovanja*, npr.:, كَانَ أَحْمَدُ لَدُنَّا إِذْ قَالَ ذَلِكَ = Ahmed je bio kod nas (u našoj prisutnosti) kada je to rekao.- لَدُنْهُ كُتُبٌ كَثِيرَةٌ فِي مَكْتَبَتِهِ ٱلْخَاصَّةِ = On ima mnogo knjiga u svojoj privatnoj knjižnici.

2) Prijedlog لَدُنْ može označiti *početak* u vremenu(إِبْتِدَاءُ ٱلْغَايَةِ), pa odgovara našem: od, npr.: مَكَثْنَا فِى ٱلْجَوْلَةِ لَدُنْ غُدْوَةٍ حَتَّى ٱلْمَسَاءِ = Na izletu smo ostali od jutra do večeri.

3) Složeno s مِنْ, tj. مِنْ لَدُنْ znači: od, od strane, ispred, u ime, npr.: فَازَ ذَلِكَ ٱلطَّالِبُ بِجَائِزَةٍ قَيِّمَةٍ مِنْ لَدُنْ كُلِّيَّتِهِ = Taj student dobio je vrijednu nagradu od (strane) svoga fakulteta.

Inače, لَدُنْ ili لَدُنْ أَنْ je vremenski veznik u značenju: otkada, otkako.

U prvom značenju (kod, itd.) srodni su mu prijedlozi: لَدَى ، عِنْدَ ، مَعَ, s određenim razlikama.

لَدَى

Mjesto لَدَى piše se i لَدَا (a ispred spojenih ličnih zamjenica prijedlog ima oblik: لَدَيْ, npr.: لَدَيَّ ، لَدَيْكَ ، لَدَيْهِ ، لَدَيْهَا itd.).

Ovaj prijedog označava prostornu blizinu (kod, blizu, pred, u, pri, u prisutnosti), iz čega se razvio i pojam posjedovanja (imati), npr.: وَجَدْتُهُ وَاقِفًا لَدَى (لَدَا) ٱلْبَابِ = nađoh ga kako stoji pokraj (uz) vrata. - اعْتَرَفَ عُمَرُ بِخَطَئِهِ لَدَى أُمِّهِ = Omer je priznao svoju grešku pred (svojom) majkom (u prisutnosti svoje majke).

Kada لَدَى označava posjedovanje (اَلْمِلْكُ), onda ga treba razlikovati od عِنْدَ, koje znači da neko posjeduje nešto uopće, za razliku od لَدَى, (i slično: لَدُنْ ، مَعَ), koje ukazuje da neko nešto (materijalno) ima uza se, kao što se vidi iz primjera: عِنْدَهُ مَالٌ كَثِيرٌ = On posjeduje veliku imovinu (kapital). - a: مَالَدَيْهِ إِلاَّ مِئَةُ دِينَارٍ = on ima uza se samo sto dinara.

Treba zapaziti figurativnu upotrebu prijedloga لَدَى, u primjerima kao što su: إِنِّي لاَ أَعْرِفُ مَالَدَيْكَ فِى ٱلْوَقْتِ ٱلأَخِيرِ = Ja zaista ne poznam tvoje stanje u ovo posljednje vrijeme. - ! كُنْ مُتَيَقِّنًا أَنَّهُ لَيْسَ لَدَيْنَا غَيْرُ مَا قُلْنَا لَكَ ٱلآنَ = Budi uvjeren da mi znamo samo ono što smo ti sada rekli!

مُقَابِل

Particip مُقَابِلٌ = koji je nasuprot, koji zamjenjuje; kao prijedlog, usljed toga, ima značenje: 1) prema, naspram, nasuprot, ili 2) u zamjenu (kao naknadu) za. Evo primjera za oboje.

1) مُقَابِلَنَا فِى ٱلشَّارِعِ كَانَ عَدَدٌ مِنَ ٱلشُّبَّانِ = Prema nama (Nasuprot nas) bio je na ulici izvjestan broj mladića.

2) مُقَابِلَ ذَلِكَ ٱلْكِتَابِ أُعْطِى لَكَ شَيْئًا آخَرَ يَعْنِيكَ = U zamjenu za tu knjigu dat ću ti nešto drugo što te zanima.

U ovom značenju upotrebljava se i: بِمُقَابِلِ.

U oba gornja značenja može se upotrijebiti i: فِى مُقَابِلِ, kao i: مُقَابَلَةً ili فِى مُقَابَلَةِ = nasuprot; u zamjenu sa.

مَكَانَ

Riječ مَكَانٌ (od korijena: كون) = mjesto i dr., kao prijedlog مَكَانَ označava zamjenu, pa ga prevodimo sa: mjesto, namjesto (u zamjenu za i sl.), npr.: أَنَا أَفْعَلُ ذَلِكَ مَكَانَهُ = Ja ću to učiniti mjesto njega.

Međutim, kada kažemo: وَقَفَ ٱلْكَلْبُ مَكَانَهُ = Pas je odmah (smjesta) stao. Izraz: مَكَانَكَ !, kao zapovijed, znači: Stoj (gdje si, ili: Ne miči se s mjesta)! مَكَانَ هَذَا ٱلْبَيْتِ أَشْتَرِى بَيْتًا فِى سَاحِلِ ٱلْبَحْرِ = Mjesto ove kuće kupit ću kuću u primorju. Isto se upotrebljava: مَحَلَّ i فِى مَحَلِّ = (na)mjesto.

نَحْوَ

Riječ نَحْوٌ pored ostalog, znači: strana, pravac, način, količina (i dr.), iz čega su kod prijedloga نَحْوَ nastala značenja: prema, u pravcu, ka: oko, otprilike, cirka; po, u skladu s i sl., kako će se vidjeti iz primjera.

1) سَارَ ٱلرَّكْبُ نَحْوَ مَكَّةَ صَبَاحًا = Karavana je izjutra pošla prema Mekki. أَرْسَلَ غُلاَمًا نَحْوَ صَدِيقِهِ = Poslao je jednog dječaka do svoga prijatelja (ka svome prijatelju).

Isto značenje imaju i: إِلَى نَحْوِ, te: نَاحِيَةَ i إِلَى نَاحِيَةِ , فِى نَاحِيَةِ (tj. u pravcu, prema).

2) Prijedlog نَحْوَ označava i *približan broj ili vrijeme*, pa ga prevodimo sa: oko (otprilike, približno), kao u primjerima: قَدِمَ مَعَهُ نَحْوَ مِئَةِ فَارِسٍ = S njim je došlo oko sto konjanika.- وَصَلْنَا هُنَاكَ نَحْوَ ٱلظُّهْرِ = Onamo smo stigli oko podne.

Isto znače (tj. oko) i izrazi: نَحْوًا مِنْ i فِى نَحْوِ, pa tako slično i riječi: قَدْرٌ ، شِبْهٌ ، زُهَاءٌ i dr.

3) Ovaj prijedlog nekad znači *podudarnost* nečega s nečim, kao što je u primjeru: نَحْوَ قَوْلِ ٱلطَّبِيبِ أَبُونَا مَرِيضٌ جِدًّا = Prema riječima liječnika naš je otac jako bolestan. لَيْسَ ذَلِكَ نَحْوَ خُطَّتِنَا إِطْلاَقًا = To uopće nije u skladu s našom planom.

U vezi s نَحْوَ (i نَاحِيَة) evo nekih idiomatskih izraza: عَلَى ذَلِكَ ٱلنَّحْوِ = na taj način, tako; مِنْ نَاحِيَةِ = u pogledu, s obzirom na; مِنْ نَحْوِى = s moje strane; što se mene tiče, u pogledu mene; وَعَلَى هَذَا ٱلنَّحْوِ = i tako dalje; وَنَحْوُهُ ili وَنَحْوُ ذَلِكَ = i tome slično.

وَرَاء

Riječ وَرَاءٌ može značiti: prednje, ali običnije znači: stražnja strana, pa zato i prijedlog وَرَاءَ znači: iza, za, pozadi, te nekad i: pred, ispred, a osim toga nekad, pored oznake mjesta ili vremena, znači prelaženje neke granice ili mjere, pa odgovara našem: preko, povrh, više, osim. Evo primjera za ta razna značenja.

1) Za oznaku mjesta: iza, za, pozadi, npr.: دَخَلَتِ ٱلإِبْنَةُ وَرَاءَ أَبِيهَا = Kći je ušla iza (svog) oca. - وَرَاءَ ذَلِكَ ٱلْجَبَلِ سَهْلٌ وَاسِعٌ = Pozadi one planine je prostrana ravnica.

U značenju: s one (druge) strane, javlja se وَرَاءَ u izrazima: مَاوَرَاءَ ٱلأُرْدُنُّ = Transjordanija; مَا وَرَاءَ ٱلْبِحَارِ = prekomorski; مَا وَرَاءَ ٱلْقَوْقَاسِ = Zakavkazje; مَا وَرَاءَ ٱلنَّهْرِ = Transoksanija.

Figurativna je upotreba u izrazima: وَرَاءَ
كَانَ وَرَاءَ أَحَدٍ = stajati iza nekoga, pomagati nekome;
عَمِلَ وَرَاءَ ٱلسِّتَارِ = raditi iza kulisa;
مَا وَرَاءَ ٱلطَّبِيعَةِ = natprirodan; metafizika;
مَا وَرَاءَكَ ؟ = Kakve vijesti donosiš?
وَرَاءَ ٱلأَكَمَةِ مَا وَرَاءَهَا = Iza toga se nešto krije!

2) Za *vrijeme* se وَرَاءَ upotrebljava u značenju:

Iza, poslije, npr.: تَرَكَ وَرَاءَهُ ثَرْوَةً كَبِيرَةً = Iza sebe je ostavio veliko bogatstvo. مَنْ يَجِيءُ وَرَاءَ أَبِيكَ ؟ = Ko će doći poslije tvog oca?

3) U značenju: osim, povrh, preko, više, - dolazi nekad وَرَاءَ, kao što je u primjeru:

هَذِهِ ٱلْمُبَاشَرَةُ وَرَاءَ إِمْكَانِنَا .!Ne traži ništa osim (povrh) toga = لاَتَطْلُبْ شَيْئًا وَرَاءَ ذَلِكَ !
= Ovaj poduhvat je izvan naših mogućnosti (premašuje naše mogućnosti).

4) Pred وَرَاءَ mogu stajati إِلَى ili مِنْ, kao, npr.: ! اِذْهَبْ إِلَى وَرَاءِ تِلْكَ ٱلشَّجَرَةِ = Idi do iza onog drveta!

Međutim, إِلَى الْوَرَاءِ (priloški) znači: (u)nazad, natrag.

Složeno: مِنْ وَرَاءِ može značiti isto što i وَرَاءَ (mirovanje u mjestu, tj. iza, za, pozadi), ali nekad (uz glagol kretanja) znači: otpozadi, iza, npr.:
مِنْ وَرَاءِ ٱلشُّجَيْرَةِ قَفَزَ أَرْنَبٌ صَغِيرٌ = Iza grma iskoči jedan zečić.

Od وَرَاءَ postoji deminutiv: وُرَيِّىءَ (i وُرَيِّئَةَ) = malo (odmah) iza (ili ispred).

وَسَطَ

Riječi: وَسَطٌ ili وَسْطٌ = sredina i dr., kao prijedlozi znače: usred, među (za oznaku prostora ili vremena), kao što je u primjerima: وَسْطَ ٱلرَّوْضَةِ تُوجَدُ نَافُورَةٌ جَمِيلَةٌ = usred bašče nalazi se lijep vodoskok.
لِمَاذَا تَمْشِى وَسَطَ ٱلنَّهَارِ فِى هَذَا ٱلْحَرِّ ؟ = Zašto hodaš usred dana po ovoj vrućini?
كَيْفَ تَجِدُ نَفْسَكَ فِى وَسَطِنَا ؟ = Kako se osjećaš među nama (u našoj sredini)?

Složeno عَلَى ، فِى وَسْطِ (وَسَطِ) također znači: usred, među.

Uz glagole kretanja dolaze: إِلَى وَسْطِ = u, usred, te: مِنْ وَسْطِ iz, između, kao u primjerima: تَوَغَّلْنَا إِلَى وَسَطِ ٱلْغَابَةِ = Zašli smo duboko u šumu (usred šume). مِنْ وَسَطِ ٱلْحَاضِرِينَ تَقَدَّمَ إِلَيْنَا شَابٌّ = Između prisutnih pristupi nam neki mladić.

وَفْقَ

Imenica وَفْقٌ (kao i وِفَاقٌ), pored ostalog znači: slaganje, podudaranje, i sl., pa u vezi s tim značenjima, kao prijedlog وَفْقَ = u skladu s, shodno, saglasno, prema, na osnovu i sl., kao što se vidi iz slijedećih primjera: فَعَلُوا كُلَّ ذَلِكَ وَفْقَ تَوْجِيهِ ٱلْمُدِيرِ = Sve su to učinili prema (shodno) direktorovoj uputi.
وَفْقَ ٱلَّذِى سَمِعْنَاهُ لَنْ يُمْكِنَنَا ٱلتَّعَاوُنُ مَعَهُمْ = Na osnovu onoga što smo čuli, neće nam biti moguća saradnja s njima. - وَفْقَ ٱلأَصْلِ = vjerno originalu.

U istim značenjima se upotrebljava i složeno: عَلَى وَفْقِ pa: وَفْقًا لِ i وِفَاقًا لِ.

Kako se vidjelo, slične su upotrebe i prijedlozi: حَسَبَ i طِبْقَ.

Osvrt na prijedloge

Kako se moglo zapaziti, iz prilično malog broja prvobitnih prijedloga razvilo se u vezi s njima, a i inače, mnoštvo prijedloga složenih na razne načine, ponajviše s imenicama, pored onih izvedenih iz samih imenica.

U prethodnom pregledu najvažnijih arapskih prijedloga razmotreni su svi prvobitni prijedlozi, te oni imenskog porijekla, kao i većina složenih prijedloga, koji su tu spomenuti. Međutim, u upotrebi postoji još izvjestan broj takvih prijedloga, koje treba pogledati u rječniku, uz odgovarajuće riječi s kojima stoje u vezi, a tako i preostale prijedloge, navedene ovdje, ali pojedinačno nerazmotrene.

Također se moglo uočiti da prijedlozi, a naročito oni prvobitni, imaju ponajviše mnogostruku upotrebu s raznolikim značenjima i kod pojedinog prijedloga (koji ukazuje na različite odnose među određenim dijelovima rečenice). Prosti (pravi) prijedlozi često imaju ista značenja kao izvjesni složeni prijedlozi (vezani direktno za njih ili za neke druge). Kako smo već istakli, brojni prijedlozi imaju međusobno podudarna (sinonimna) neka određena značenja.

U vezi s prijedlozima i njihovom upotrebom u jeziku, nastale su razne priloške oznake i idiomatski izrazi, od kojih smo neke, primjera radi, naveli uz prikazivanje upotrebe samih prijedloga. Inače, njih ima vrlo mnogo, pa i njih treba potražiti u rječniku uz odgovarajuće riječi s kojima se oni upotrebljavaju u tim slučajevima.

Ostalo nam je još da pogledamo najvažnije u vezi sa sintaksom prijedloga i imenice s kojom obrazuje prepozicionalnu sintagmu, vršeći s njom određenu funkciju u sklopu neke rečenice uopće.

Riječ na koju se odnosi prijedlog naziva se اَلْمُتَعَلَّقُ. Prijedlog s imenom (iza njega u genitivu) zove se اَلظَّرْفُ. Kada اَلْمُتَعَلَّقُ označava postojanje, onda se prijedlog s tim imenom naziva اَلظَّرْفُ ٱلْمُسْتَقِرُّ, a u ostalim slučajevima ime mu je: ظَرْفُ ٱللَّغْوِ.

Ovaj اَلْمُتَعَلَّقُ može biti: 1) glagol (اَلْفِعْلُ), npr.: سَافَرَ أَبُوهُ إِلَى مِصْرَ = Njegov otac je otputovao u Egipat: 2) deverbalno ime (شِبْهُ ٱلْفِعْلِ), npr.: فَعَّالٌ لِمَايُرِيدُ = koji radi šta god hoće: 3) riječ glagolskog značenja (مَعْنَى ٱلْفِعْلِ), npr.: شَتَّانَ بَيْنَ خَمْرٍ وَخَلٍّ = Velika je razlika između vina i sirćeta.

Riječ koja je اَلْمُتَعَلَّقُ ispušta se kada označava postojanje (biti, postojati, nalaziti se i sl.), npr.: أَبُوهُ (مَوْجُودٌ) فِي ٱلْبَيْتِ = Njegov otac je (nalazi se) u

kući. Kada je, pak, اَلْمُتَعَلِّقُ neka druga riječ, ona se ne ispušta, izuzev ako se iz konteksta ona može podrazumijevati. Tako, npr., na nečije pitanje: مَنْ رَأَيْتَ فِى ٱلشَّارِعِ ؟ = Koga si vidio na ulici? - može se odgovoriti samo: صَدِيقِى = Svoga prijatelja. - ispustivši: رَأَيْتُ (فِى ٱلشَّارِعِ) = Vidio sam (na ulici)...

Sam prijedlog rijetko se izostavlja uz pripadajuću mu riječ. U odgovoru, npr., na pitanje كَيْفَ أَنْجَزْتَ عَمَلَكَ ؟ = Kako si obavio svoj posao? - može se izostaviti prijedlog (ب), pa reći: نَجَاحٍ mj. بِنَجَاحٍ = S uspjehom.

Isto se tako rijetko razdvoji prijedlog od svoje imenice, pa da se, npr., kaže: لاَفَائِدَةَ مِنَ ٱلْيَوْمَ حَسَنٍ mj. ispravnog: لاَفَائِدَةَ ٱلْيَوْمَ مِنْ حَسَنٍ = Nema danas (nikakve) koristi od Hasana.

Međutim, prijedlog se često ispušta ispred veznika أَنْ ili أَنَّ, kao što je u primjeru: ... إِنَّ اللهَ لاَيَسْتَحْيِى (مِنْ) أَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً ... = Zaista se Bog ne stidi da napravi uporedbu...(Q., 2, 26).

Prijedložne oznake za mjesto ili vrijeme zamjenjuju se često akuzativnim objektom (اَلْمَفْعُولُ فِيهِ). Tako se uz neke glagole može upotrijebiti akuzativni mjesto prepozicionalnog objekta, a takvi su, npr., ovi: اِسْتَغْفَرَهُ مِنْ = moliti oprost od...za; أَمَرَهُ (ب) = narediti nekome... nešto; حَنَاهُ (لَهُ) = nabrati za nekoga...nešto; دَخَلَهُ (فِى) = ući u; ذَهَبَهُ (إِلَيْهِ) = otići u; سَكَنَهُ (فِيهِ) = stanovati u; تَصَيَّفَهُ (مَعَهُ) = provesti ljeto sa; نَآهُ (عَنْهُ) = biti (držati se) daleko od; قَضَاهُ (عَلَيْهِ) = uništiti, dokrajčiti i dr.

Ime iza prijedloga u genitivu, smatra se da po svome položaju (مَحَلاًّ), odn. po svojoj funkciji u rečenici, stoji u nominativu, i to: 1) subjekt imenske rečenice, npr.:

لِسَلِيمٍ بِنْتٌ طَالِبَةٌ فِى كُلِّيَّةِ ٱلطِّبِّ = Selim ima kćer studenticu na medicinskom fakultetu.

2) Predikat imenske rečenice, npr.: هُوَ كَٱلأَسَدِ فِى شَجَاعَتِهِ = On je kao lav po svojoj hrabrosti.

3) Subjekt glagola u pasivu, npr.: جِيئَ بِٱلسَّارِقِ أَمَامَ ٱلْقَاضِى = Kradljivac je doveden pred suca.

Ime, pak, iza prijedloga u genitivu smatra se da je, po svome sintaksičkom položaju u rečenici, zapravo u akuzativu, u slijedećim slučajevima:

1) Kada označava mjesto ili vrijeme (tj. kada je ono اَلْمَفْعُولُ فِيهِ), kao u primjeru: دَخَلَ ٱلأَجْنَبِيُّ فِى ٱلْمَدِينَةِ = Stranac uđe u grad.

دَرَسَ ٱلطَّالِبُ فِى ٱللَّيْلِ كَثِيرًا = Student je mnogo učio po noći.

2) Kad označava uzrok ili svrhu aktivnosti (tj. kad je to اَلْمَفْعُولُ لَهُ), kao, npr.: خِفْتُهُ لِبُغْضِهِ إِلَيْنَا = Bojao sam ga se zbog njegove mržnje prema nama. خَرَجَ أَبِى لِٱسْتِقْبَالِ ضُيُوفِهِ = Moj otac je izašao radi dočeka svojih gostiju.

3) Kada iza حَاشَا (عَدَا ، خَلاَ) označava ono što se izuzima (اَلْمُسْتَثْنَى), npr.: زَارَنِى أَصْدِقَائِى خَلاَ يُوسُفَ = Posjetili su me moji prijatelji osim Jusufa.

4) Kada je to ime predikat pomoćnog glagola, npr.: قَبْلَ سَنَتَيْنِ كُنْتُ فِى لُبْنَانَ = Prije dvije godine bio sam u Libanu.

Kada je iza prijedloga u genitivu ime u nekom drugom slučaju (osim ovdje spomenutih), smatra se da je po svome položaju (مَحَلاًّ) u *akuzativu*, kao dalji (prijedložni) objekt, npr.: مَرَرْنَا ٱلْيَوْمَ بِدَارِكُمْ = Danas smo prošli pokraj vaše kuće.

B - GENITIV U GENITIVNOJ VEZI

Kako je naprijed istaknuto, genitiv u arapskoj sintaksi, pored svoje uloge iza prijedloga, vrši funkciju drugog člana (odrednice - اَلْمُضَافُ إِلَيْهِ) u genitivnoj vezi odn. u konstrukciji aneksije - اَلْإِضَافَةُ [32] Ova upotreba genitiva, morfološki slična našoj, vrlo je važna ne samo u arapskoj sintaksi, nego i u leksikologiji (i leksikografiji), odn. u jeziku uopće. Izgleda da je ova konstrukcija mnogo češća u arapskom jeziku nego odgovarajuća još naša genitivna veza, koja se često zamjenjuje nekim drugim odgovarajućim sintagmama, na što ćemo se kasnije malo bliže osvrnuti.

Ova konstrukcija sastoji se u tome da se stave dva ili više imena (u gramatičkom smislu te riječi), tako da drugo ime (u genitivu) dopuni, odn. pobliže determinira ono prvo, a treće, ako dođe, određuje ono drugo itd. Prva riječ, koja se determinira, naziva se: odrednica (rectum, اَلْمُضَافُ), druga, treća itd., riječ, koja determinira prvu (odn. drugu i svaku prethodnu) zove se odredbenica (regens, اَلْمُضَافُ إِلَيْهِ) koja stoji u genitivu. Kad ima više genitiva, prvi regans postaje onda rectumom drugog regensa itd. Ovakva aneksija, i to tzv. "prava", postupak je determinacije (اَلتَّعْرِيفُ), tj. pobliže označavanje imena genitivom drugog, određenog imena.

Ovu vrstu determinacije teba razlikovati od druge, zvane: اَلتَّخْصِيصُ, koja je kvalificiranje drugog imena pridjevom (atribucija), prepozicionalnom konstrukcijom (prijedlogom s imenicom u genitivu) ili, pak, genitivom nedeterminiranog imena.

Prema arapskim gramatičarima postoje dvije vrste aneksije uopće. [33] To su ove:

1) pojmovna (sematnička, مَعْنَوِيَّةٌ), zvana također: prava (حَقِيقِيَّةٌ) ili čista (مَحْضَةٌ) i:

2) izgovorna (verbalna, لَفْظِيَّةٌ), koja se naziva i: neprava (غَيْرُ ٱلْحَقِيقِيَّةِ) ili nečista (غَيْرُ ٱلْمَحْضَةِ).

---

32) Pod tim naslovom (اَلْإِضَافَةُ) o aneksiji se vrlo opširno govori kod 'A. Ḥasana, op. cit., III, str. 1-177.

33) O tome vidi: Sikirić, itd., op. cit., II, str. 55-57, gdje se kratko razmatra "genitivna veza".

I - Prava aneksija - (اَلْإِضَافَةُ ٱلْحَقِيقِيَّةُ)

To je sintagma čija je određenica (اَلْمُضَافُ) neizvedeno ime (اَلْجَامِدُ), a njena odredbenica (اَلْمُضَافُ إِلَيْهِ) može biti: 1) imenica (npr.: قَصْرُ ٱلْمَلِكِ = kraljev dvorac, a doslovno: dvorac kralja); 2) poimeničena (supstantivirana) riječ كَلِمَةُ إِنْ = riječ "in" (= ako).

3) zamjenica (يَدُهَا = njena ruka); 4) cijela rečenica (يَوْمَ وُلِدَ أَخُوهُ = na dan kada se rodio njegov brat).

U svom slučaju određenica ne može imati određeni član. Inače, ona gubi nastavak - ni u dualu, i - na u pravilnom pluralu muškog roda.

Članovi ove aneksije ne mogu biti riječi istoga značenja (sinonimi). Određenica mora označavati uži pojam nego što ga ima njena odredbenica. Tako se, npr., može reći: بَابُ ٱلدَّارِ = kućna vrata, a obratno (tj. دَارُ ٱلْبَابِ) ne može.

Za ovakvu aneksiju Blachère [34] ističe da ona izražava dva osnovna pojma: 1) zavisnost i 2) kvalifikaciju.

1) *Aneksija zavisnosti*

U njoj prvi član sintagme (određenica) označava nekoga (nešto) koji (što): a) zavisi od njenog drugog člana (odredbenice), npr.: ضُعْفُ ٱلْمَرَضِ = slabost zbog bolesti; ili mu b) pripada, npr.: بُسْتَانُ عُمَرَ = Omerova bašča; c) stoji prema njemu u odnosu dijela prema cjelini, npr.: نَافِذَةُ ٱلْغُرْفَةِ = sobni prozor; d) u odnosu jedinke prema njenoj vrsti, npr.: ثَمَرَةُ ٱلْمَوْزِ = plod banane; e) u odnosu uzroka prema njegovoj posljedici, npr.: دَوَافِعُ فِعْلِهِ = motivi njegovog postupanja.

2) *Aneksija kvalifikacije*

U ovoj vrsti aneksije genitiv (odredbenica) kvalificira njen prvi član (određenicu) tj. pobliže ga određuje u pogledu njegove suštine, svojstva, materije, i dr., kako vidimo iz primjera: مَدِينَةُ ٱلْقَاهِرَةِ = grad Kairo; شَهْرُ صَفَرَ =

34) Uopće o aneksiji u arapskom jeziku pogledati: B. Blachère et M. Gaudefroy-Demombynes, Grammaire de l'arabe classique, III edition, Paris 1952, str. 322-328, pod naslovom: Etat d'annexion.

mjesec safer; ثَلاَثَةُ أَوْلاَد = troje djece; رَجُلُ ثِقَةٍ = čovjek od povjerenja; سِكَّةُ ٱلْحَدِيدِ = željeznica i dr.

Određenica se ovdje smatra kao determinirana iako nema određenog člana, kada ga nema ni odredbenica. To je *gramatička* determinacija (samim genitivom). Međutim, ovakva sintagma nije *semantički* determinirana. Da bi se to postiglo, njen drugi član treba da dobije određeni član. Tako će od gramatički determinirane aneksije, npr.: خَاتَمُ ذَهَبٍ = zlatan prsten (kod nas je ovdje pridjev u neodređenom vidu), postati semantički determinirana, kada se rekne: خَاتَمُ ٱلذَّهَبِ = zlatni prsten (atribut je u određenom vidu u našem jeziku).

Ova vrsta aneksije obično se sastoji od dva člana, a pri tome su moguće dvije kombinacije. Naime: 1) oba njena člana su imenice, a 2) prvi član je pridjev, a drugi član je neka opća imenica, determinirana određenim članom.

U ovom drugom slučaju određenica je, dakle, (po arapskom shvatanju) deverbalno ime, pa to spada u "nepravu" aneksiju.

Za prvu aneksiju mogu poslužiti navedeni primjeri sastavljeni od dvije imenice.

II - Neprava aneksija - (ٱلْإِضَافَةُ غَيْرُ ٱلْحَقِيقِيَّةِ) [35]

To je ona u kojoj je određenica deverbalno ime, tj. (obični) pridjev, particip ili infinitiv, dok odredbenica vrši funkciju subjekta ili objekta. Tako će za subjektni genitiv biti primjer: رَحِيمُ ٱلْقَلْبِ (pa bi se, dakle, reklo: قَلْبُهُ رَحِيمٌ = Njegovo je srce milostivo). Slično je u primjerima: مَنْحُوسُ ٱلطَّالِعِ = zlosretan; تَسَاقُطُ ٱلْأَوْرَاقِ = opadanje lišća, i dr.

Primjeri za objektni genitiv bi bili ovi:

كَذُوبُ ٱلْكَلَامِ = lažljivog govora (pa bi se, npr., reklo: هُوَ يَكْذِبُ فِى كَلَامِهِ = On je lažljiv u svome govoru); dalji su primjeri ovdje: زَائِرُ ٱلْمَعْرِضِ = posjetilac izložbe; تَأْلِيفُ ٱلْكِتَابِ = pisanje knjige i sl.

Kao određenica, pridjev se i bez člana smatra da je determiniran njegovom odredbenicom. Međutim, pridjev mora kongruirati (ovdje: podudarati se u određenosti) sa svojom imenicom, pa nasuprot pravoj

35) O ovoj vrsti, te inače o aneksiji vidjeti kod: Caspari, itd., op. cit., II, str. 198-234, & 75-95, pod naslovom: The status constructus and the genitive.

aneksiji, on ovdje može dobiti određeni član. Tada član, zapravo, ima funkciju pokazno-odnosne zamjenice. Tako se kaže, npr.:

اَلْفَتَاةُ ٱلْحَسَنَةُ ٱلْوَجْهِ = djevojka lijepoga lica (u značenju kao kada se kaže: اَلْفَتَاةُ ٱلَّتِى وَجْهُهَا حَسَنٌ = djevojka čije je lice lijepo.

Ovakvu aneksiju možemo također zamijeniti: 1) specifikativom (اَلتَّمْيِيزُ), mjesto njene odredbenice, pa reći, za gornji primjer: اَلْفَتَاةُ ٱلْحَسَنَةُ وَجْهًا = djevojka lijepa po (svome) licu; 2) upotrebom odgovarajućeg kvalifikativnog glagola mjesto određenice, pa bi onda isti primjer glasio: اَلْفَتَاةُ ٱلَّتِى حَسُنَ وَجْهُهَا = djevojka koja ima lijepo lice (koja je lijepoga lica).

Particip ima imeničku prirodu kada stoji u aneksiji, koja je, pak, subjekt neke rečenice, npr.: كَاتِبُ هَذِهِ ٱلرِّسَالَةِ مَجْهُولٌ عِنْدَنَا = Pisac ovog pisma (ove poslanice) nepoznat je kod nas. Isto je tako kada je particip u pravilnoj dvojini ili množini muškoga roda, kao što je u primjeru: وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِى آلِهَتِنَا = A mi nećemo napustiti svoja božanstva...(Q., 11, 53).

Aneksija će biti semi-verbalne naravi kada particip (kao određenica sa svojom odredbenicom) bude predikat imenske rečenice. To se događa kada taj particip (direktno-tranzitivnog glagola) ima značenje imperfekta (اَلْمُضَارِعُ) pa on uzme za objekt ime u genitivu (kao odredbenicu) mj. u akuzativu, npr.:

إِنَّكَ جَامِعُ ٱلنَّاسِ . . . (mj. إِنَّكَ جَامِعُ ٱلنَّاسَ , odn.: إِنَّكَ تَجْمَعُ ٱلنَّاسَ . . . = Zaista ćeš Ti skupiti ljude..). (Q., 3, 9).

Infinitiv (اَلْمَصْدَرُ) ima glagolsku vrijednost kada uza se ima objekt u akuzativu. To se događa: 1) kada taj objekt dođe iza aneksije (u kojoj je infinitiv određenica), npr.: لَا أُحِبُّ قِرَاءَتَكَ ذَلِكَ ٱلْكِتَابَ = Ne volim što čitaš tu knjigu; - 2) kada objekt ne dođe odmah iza infinitiva:

أَوْ إِطْعَامٌ فِى يَوْمٍ ذِى مَسْغَبَةٍ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ . . . = ili hranjenje, na dan gladovanja, siromašnog rođaka. (Q., 90,14)

Pred zamjenički objekt infinitiva stavlja se: prefiks إِيَّا ili prijedlog لِ, npr.: سَبَبُ عِشْقِهِ إِيَّاهَا = uzrok njegove ljubavi prema njoj; بَلَغَنِى ذِكْرُ أَبِيكَ لَنَا = Čuo sam da nas spominje tvoj otac.

Kao drugi član neprave aneksije može stajati rečenica (naročito vremenska) čiji je predikat glagol (finitni glagolski oblik) ili particip aktivni. Evo primjera za rečenicu s glagolom: تَعَرَّفْتُ بِهِ يَوْمَ مَاتَ أَبُوهُ = S njim sam se upoznao na dan kada mu je umro otac (mj. = يَوْمَ مَوْتِ أَبِيهِ . . . na dan smrti njegovog oca).

Primjer za rečenicu s participom aktivnim:

لَقِيتُهُمْ فِى ٱلْمَحَطَّةِ لَيْلَةَ هُمْ رَاجِعُونَ مِنَ ٱلْخَارِجِ = Sreo sam ih na stanici u noći kada su se vraćali iz inozemstva (mj. لَيْلَةَ رُجُوعِهِمْ ... = u noći njihovog povratka...)

III - Značenja odredbenice
(genitiva u aneksiji)

Kako smo vidjeli, Blachère ta značenja dijeli na dvije skupine, dok ih Caspari raspoređuje u šest tačaka, pa po njemu genitiv u aneksiji može označavati slijedeće:

1) *Osobu (stvar)* kojoj pripada osobina naznačena odredbenicom (genitivom), npr.: حِكْمَةُ ٱللّٰهِ = Božija mudrost; صَفَاءُ ٱلْمَاءِ = bistrina vode.

2) *Materiju predmeta* (اَلْإِضَافَةُ ٱلْبَيَانِيَّةُ), gdje je genitiv eksplikativan, npr.: إِنَاءُ ذَهَبٍ = zlatna zdjela; tu spada i obrnut slučaj: *predmet materije,* npr.: فِضَّةُ ٱلدَّرَاهِمِ = srebro dirhema (tj. ono od koga su oni iskovani).

Ovu vrstu aneksije ne smijemo zamijeniti s tzv. *aneksijom poređenja* (اضَافَةُ ٱلتَّشْبِيه), kao što je u primjeru: لُجَيْنُ ٱلْمَاءِ = (doslovno) srebro vode, misli se na srebrenasti sjaj vode (tu je prvi član aneksije: slika, a drugi: predmet poređenja).

3) Genitiv označava: *uzrok posljedice,* npr. حَرُّ ٱلشَّمْسِ = sunčeva pripeka: ili obrnuto, tj. *posljedicu uzroka,* npr.: خَالِقُ ٱلْأَرْضِ = Stvoritelj Zemlje.

4) Dio cjeline, a to je *partitivna aneksija* (اَلْإِضَافَةُ ٱلتَّبْعِيضِيَّةُ), npr.: كُلُّ ٱلْحَيَوَانَاتِ = sve životinje; ili *cjelinu* koja obuhvata dijelove (to je eksplikativna aneksija), npr.: رَأْسُ ٱلْحِكْمَةِ = najveća mudrost.

5) *Posjedovani predmet,* npr.: سُلْطَانُ ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ = vladar kopna i mora, ili, pak, *vlasnika predmeta,* npr.: خَزِينَةُ ٱلْمَلِكِ = kraljeva riznica.

6) *Objekt radnje,* npr.: خَلْقُ ٱلسَّمَاءِ = stvaranje neba, ili *subjekt radnje,* npr.: هَدِيَّةُ ٱلصَّدِيقِ = prijateljev poklon.

I Reckendorf [36] zasniva svoju podjelu vrsta aneksije (kod njega: Genitivverbindun = genitivna veza) na značenjima genitiva (tj. odredbenice), pa navodi četrnaest vrsta takvih genitiva. To su slijedeće:

1) *Genitivus epexegeticus* tj. aneksija objašnjenja (إِضَافَةُ ٱلتَّفْسِيرِ ili إِضَافَةُ ٱلْبَيَانِ), odn. *eksplikativni* ili *apozitivni genitiv*), kao što je u primjerima: شَجَرَةُ ٱلزَّيْتُونِ = stablo masline; اِسْمُ حَسَنٍ = ime Hasan; حَيُّ قَيْسٍ = pleme Kajs;

36) O aneksiji uopće vidjeti kod njega: op. cit., str. 139-149, & 73-86.

مَدِينَةُ ٱلْبَصْرَةِ = grad Basra; سَنَةُ مِيلاَدِهِ = godina njegovog rođenja; كَلِمَةُ كَانَ = riječ "kāna"; رِيحُ الصَّبَا = istočni vjetar.

Ovdje genitiv prema prvom članu aneksije stoji u odnosu subjekta prema predikatu, npr.: عِلْمُ ٱلتَّأْرِيخِ = historijska nauka, a to bi kao imenska rečenica glasilo: اَلتَّأْرِيخُ عِلْمٌ = Historija je nauka.

2) *Genitiv materije* (إِضَافَةُ ٱلْبَيَانِ), npr.: أَعْمِدَةُ ٱلرُّخَامِ = mramorni stupovi; جِسْرُ ٱلْخَشَبِ = drveni most; قُرْطَا ٱلْفِضَّةِ = (dvije) srebrene naušnice (menđuše).

3) *Genitiv forme,* npr.: حَدِيدُ ٱلْقُضْبَانِ = željezo rešetaka; ذَهَبُ ٱلْخَاتَمِ = zlato prestena.

4) *Genitiv izmjerenog* (predmeta, vremena), npr.: زِقُّ خَمْرٍ = mješina vina: اِسْتِرَاحَةُ سَاعَةٍ = odmor od jednog sata.

5) *Genitiv prostora i vremena,* npr., za *prostor:* نَخْلُ ٱلْوَاحَةِ = palme u oazi; إِنْسَانُ ٱلْغَابِ = orangutan (doslovno: čovjek šume); سَاعَةُ ٱلْمِعْصَمِ = ručni sat (doslovno: sat zgloba zapešća); za *vrijeme:* ضِيَاءُ ٱلنَّهَارِ = dnevna svjetlost; سَهَرُ ٱللَّيْلِ = noćno bdijenje; سَمُّ سَاعَةٍ = trenutno usmrćujući otrov.

6. *Genitiv postojećeg* (u prostoru ili vremenu), npr., za *prostor:* وَادِي ٱلْمُلُوكِ = Dolina kraljeva (u Egiptu), أَرْضُ ٱلْأَنْهَارِ ٱلْخَمْسَةِ = Petoriječje, Pendžab; za *vrijeme:* لَيْلَةُ ٱلْقَرِّ = studena noć; يَوْمُ ٱلدِّينِ = sudnji dan; عَهْدُ سُلْطَةِ ٱلْأَتْرَاكِ = doba turske vladavine.

7) *Subjektni genitiv,* npr.: هُبُوبُ ٱلرِّيحِ = puhanje vjetra; أَنِينُ ٱلْجَرْحَى = ječanje ranjenika; نُزُولُ ٱلثَّلْجِ = padanje snijega (reklo bi se, npr.: تَهُبُّ ٱلرِّيحُ = puše vjetar, gdje je ٱلرِّيحُ = vjetar, u rečenici subjekt).

8) *Objektni genitiv,* npr.: مُطَالَعَةُ ٱلْكُتُبِ = čitanje knjiga (reklo bi se, npr.: أُطَالِعُ ٱلْكُتُبَ = čitam knjige, gdje je: ٱلْكُتُبَ = knjige, objekt); حُبُّ ٱلذَّاتِ = samoljublje; قَتْلُ مُجْرِمٍ = ubistvo zločinca (ovo može biti i subjektivni genitiv, jer مُجْرِمٍ = zločinca, može označavati i objekt i subjekt radnje tj. قَتْلٌ = ubistvo)

9) *Genitiv vlasnika* (genitivus possessivus = posesivni genitiv), npr.: دَارُ ٱلصَّدِيقِ = prijateljeva kuća; كِتَابُ ٱلْمَكْتَبَةِ = bibliotečka knjiga; مَرْعَى ٱلْقَبِيلَةِ = plemensko ispasište.

10) *Genitiv posjedovanog* (predmeta i sl.) npr.: كُلَيْبُ ٱلنِّبَالِ = Kulejb sa strijelama; رِجَالُ رُؤُوسِ ٱلْأَمْوَالِ = kapitalisti; صَاحِبُ مَصْرَفٍ = vlasnik banke, bankar.

11) *Genitiv svojstva* (aneksija konkretnog uz apstraktno =إِضَافَةُ ٱلْعَيْنِ إِلَى ٱلْمَعْنَى), npr.: عَلْقَمَةُ ٱلنَّدَى = darežljivi Alkama; كَلْبُ ٱلسُّوءِ = hrđavi pas; صَاحِبُ عَقْلٍ = pametan čovjek.

12) *Partitivni genitiv* (اَلْإِضَافَةُ ٱلتَّبْعِيضِيَّةُ) ili aneksija dijela cjelini (إِضَافَةُ ٱلْبَعْضِ إِلَى الْكُلِّ), جِدَارُ ٱلْغُرْفَةِ = zid sobe; نِصْفُ ٱلنَّهَارِ = podne.

Nekada je u ovakvoj aneksiji određenica poimeničeni particip ili obični pridjev, npr.: ظَاهِرُ ٱلْيَدِ = spoljna strana šake; قَدِيمُ ٱلزَّمَانِ = staro (drevno) doba.

Nekada ime kao određenica, kada mu je odredbenica njegova vlastita množina (to je tzv. *paronomastička konstrukcija*), dobije značenje superlativa, npr.: قَاضِي ٱلْقُضَاةِ = vrhovni sudac; لَئِيمُ ٱللِّئَامِ = najveći nitkov; مَلِكُ ٱلْمُلُوكِ = kralj kraljeva. Inače, ovakva konstrukcija je česta s elativom, npr.: أَرْحَمُ ٱلرَّاحِمِينَ = najmilostiviji od milostivih (tj. od svih).

Slično ovome i pozitiv pridjeva, kao određenica, dobije značenje superlativa, npr.: كَانَ عَالِمَ ٱلْعَرَبِ = Bio je najučeniji Arap. أَنْتَ إِذَا عُدَّتْ كُلَيْبٌ لَئِيمُهَا = Ti si, kad se prebrojava (pleme) Kulejb, najgori od njih.

Superlativno značenje, kao određenice, imaju i neke imenice, kao što su, npr.:
خَيْرُ إِخْوَانِهِ = njegov najbolji prijatelj; شَرُّ ٱلنَّاسِ = najgori čovjek; جُلُّ مُنَاهُ = njegova najveća želja; غَايَةُ ٱلْإِحْتِرَامِ = najveća počast; قُصَارَى ٱلطَّاقَةِ = sva (najveća) snaga.

U ovim slučajevima (i sl.) genitiv, ipak, ima partitivnu vrijednost, kao i kada je određenica neki pridjev ili neko drugo ime, npr.: أَكْرَمُ ٱلرِّجَالِ = najplemenitiji čovjek; أَيُّ ٱلْمُدُنِ = koji grad; مَكْذُوبُ ٱلْمَوَاعِدِ = lažno obećanje; أَوَّلُ أَصْحَابِهِ = njegov prvi drug i dr.

13) *Genitiv specijaliziranja* je onaj u kome je određenica: pridjev, particip ili riječ pridjevski upotrijebljena (kao: شَرٌّ ، خَيْرٌ i sl.), npr.: بَعِيدُ ٱلنَّظَرِ = dalekovidan; قَلِيلُ ٱلْهُمُومِ = bezbrižan; مَجِيدُ ٱلْأَسْلَافِ = slavnih predaka; أَكْبَرُ إِخْوَتِهَا = njen najstariji brat.

14) *Genitiv uzajamne pripadnosti* je onaj gdje je odnos između članova aneksije sasvim općenite naravi. Funkcija genitiva (odredbenice) u ovoj vrsti ne smije se zamjenjivati s funkcijom nekih drugih genitiva (kao onog posesivnog ili onog koji označava dio cjeline), kao što je, npr.: رَأْسُ ٱلرَّجُلِ = čovjekova glava, i sl. Evo još nekih primjera za ovakvu upotrebu genitiva: مَجْنُونُ لَيْلَى = Lejlin Medžnun; (مَكَثْنَا هُنَاكَ) ثَلَاثَ لَيَالٍ وَأَيَّامَهَا = (Ondje smo ostali) tri noći i tri dana (doslovno: tri noći i njihove dane); ili poslovica:

قَدْ يَبْعَثُ ٱلْأَمْرَ ٱلْكَبِيرَ صَغِيرُهُ = Nekada veliku stvar prouzroči neka sitnica prema njoj.

IV - Sintaksičke osobitosti aneksije

Nakon prethodnog ukazivanja na manje-više semantičku stranu ove konstrukcije, sada ćemo obratiti pažnju na njenu sintaksičku strukturu i neka druga pitanja u vezi s njom.

Već je istaknuto da je aneksija jedan od načina determinacije imena. Tako, ako je odredbenica determinirana, onda je to i njena određenica, kao, npr.: أَخُو عُثْمَانَ = Osmanov brat; دَارُ ٱلْجَارِ = susjedova kuća, i sl. - Ako je, međutim, genitiv neodređen, prvi član aneksije smatra se samo djelimično određenim, npr.: قَصْرُ مَلِكَةٍ = dvorac neke kraljice i sl.

Aneksija se obično sastoji samo od dva člana, ali se u njoj može javiti i više genitiva (odredbenica). Međutim, iz estetsko-stilskih i drugih razloga, upotreba se ograničava često na dva takva genitiva, kao u primjeru: أَبْرَزُ أَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ = najistaknutiji stanovnici Medine.

Više genitiva može doći kada su oni međusobno koordinirani, a zajednička im se određenica tada ne ponavlja, nego se na nju ukazuje spojenom ličnom zamjenicom (koja joj odgovara, zvana: اَلْعَائِدُ ili اَلرَّاجِعُ), npr.: زَارَنِي أَمْسِ صَدِيقِي أَحْمَدُ وَأَبُوهُ وَ أُمُّهُ = Jučer me posjetio moj prijatelj Ahmed, njegov otac i njegova majka.

Inače se određenica mora ponoviti, npr.: سُبْحَانَ رَبِّنَا رَبِّ ٱلسَّمَاوَاتِ وَ ٱلْأَرْضِ = Neka je slava našem Gospodaru, Gospodaru nebesa i zemlje!

Sličan je postupak kada je zajednička odredbenica. Ona se tada stavi iza svoje određenice, a iza drugih genitiva poslije nje dođu lične zamjenice ukazujući na tu odredbenicu, npr.: أُرِيدُ ذِكْرَ نَسَبِهِ وَحَيَاتِهِ وَمَقْتَلِهِ = Hoću da spomenem njegovo porijeklo, (njegov) život i (njegovu) pogibiju.

Rijetko se takva zajednička odredbenica veže samo uz posljednju određenicu, npr. تَكَلَّمُوا فِي ٱلذَّاتِ وَ ٱلنُّعُوتِ وَأَسَامِي اللهِ = Razgovarali su o biću, atributima i imenima Allahovim.

Međutim, suprotno upotrebi u klasičnom arapskom jeziku, u novije doba nerijetko se stave po dvije i više određenica ispred zajedničke odredbenice, npr.: دَارُ وَبُسْتَانُ ٱلْوَزِيرِ = vezirova kuća i bašča mj.: دَارُ ٱلْوَزِيرِ وَبُسْتَانُهُ.

مَوْلِدُ وَحَيَاةُ وَمَوْتُ ٱلْأَدِيبِ = rođenje, život i smrt toga književnika mj. klasičnog: مَوْلِدُ ٱلْأَدِيبِ وَحَيَاتُهُ وَمَوْتُهُ.

Ovim novim postupkom krši se opće pravilo da između određenice i odredbenice ne smije doći nikakva druga riječ, pa prema tome ni druga određenica. Zato i atribut određenice (koji inače stoji iza svoje imenice neposredno) mora doći iza odredbenice (tj. iza cijele aneksije, koja je jedna čvrsta sintaksička i semantička veza), pa se kaže, npr.: حَدِيقَةُ ٱلْمَدِينَةِ هَذِهِ = ovaj gradski park; (stavimo li ovo ispred aneksije, onda je to rečenica: Ovo je gradski park). Drugi primjer za atribut: رَفِيقُ ٱلسَّفَرِ ٱلْوَثِيقُ = pouzdani putni drug (saputnik); عَيْنُهَا ٱلْيُسْرَى njeno lijevo oko i sl.

Kada je, pak, u aneksiji određenica riječ غَيْرُ, onda se dopuna (npr. objekt) odredbenice može staviti ispred te aneksije, npr.: أَنَا أَخَاهُ غَيْرُ عَارِفٍ = ja njegovog brata ne poznam.

Ipak, ponekad se (naročito u poeziji) između članova aneksija umetne poneka riječ (zakletva i dr.), npr.: هَلْ أَنْتَ تَارِكُو لِي صَاحِبِي ؟ = Hoćete li mi ostaviti moga druga?
وَلِلّٰهِ مُلْكٍ قَدْ دَخَلْتُ وَفَارِسٍ طَعَنْتُ = A u koliko sam već kraljevina upao i konjanika (kopljem) probo! (ovo prvo وَ je tzv. وَاوُ رُبَّ u značenju: koliko, kako mnogo, a dolazi kao prvi član aneksije);
فَلاَ تَحْسَبَنَّ ٱللّٰهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ ......Nipošto ne pomišljajte da Bog krši (svoje) obećanje svojim poslanicima! (Q., 14,47).

Češće se između njih umeće jedno suvišno مَا (tzv. مَا ٱلزَّائِدَةُ), npr.:
أَيَّمَا شَيْءٍ أَعْمَلُ فَهِيَ غَيْرُ رَاضِيَةٍ = Ma šta da uradim, ona nije zadovoljna.
فِي كُلِّ مَايَوْمٍ تَجِيئِي تَسُرُّنِي كَثِيرًا = U koji god dan dođeš, mnogo ćeš me obradovati. لِمَاذَا تَغْضَبُ عَلَيْهِ مِنْ غَيْرِ مَاسَبَبٍ ؟ = Ta zašto se ljutiš na njega bez ikakvog razloga? وَيْحَمَا ٱلْوَاشِي لِوِشَايَتِهِ ! = Teško klevetniku zbog njegovog klevetanja!

Nekad iza odnosnog imena (ٱلْإِسْمُ ٱلْمَنْسُوبُ) koje u određenom smislu stoji mjesto genitiva, dođe genitiv imena iz koga je ono izvedeno, kao njegova apozicija, npr.: لَقِيتُ ٱلْقُرَشِيَّ قُرَيْشِ مَكَّةَ = Sreo sam tog Kurejševića, od mekkanskih Kurejševića (mjesto: لَقِيتُ ٱلرَّجُلَ مِنْ قُرَيْشِ قُرَيْشِ مَكَّةَ).

Određenica se nekad ispusti metonimijskom upotrebom odredbenice kad se, naime "mjesto" upotrijebi u značenju onoga što je (ko je) u njemu, pored drugih značenja metonimije, pa se, npr., kaže: إِسْأَلِ ٱلْقَرْيَةَ إِنْ لَمْ تُصَدِّقْنِ = Pitaj selo, ako mi ne vjeruješ! (mj. إِسْأَلْ أَهْلَ ٱلْقَرْيَةِ = Pitaj stanovnike sela..)

Mjesto potpunog ponavljanja neke aneksije može se jedna odredbenica ispustiti, kao, npr.: ! يَاسُوءَ (حَظِّي) سُوءَ حَظِّي = O hude, (moje sreće) hude li moje sreće!

Određenici, čija se odredbenica ispusti, doda se nunacija u naknadu za ispušteno, a takva se nunacija zove: *nunacija naknade* (تَنْوِينُ ٱلْعِوَضِ), npr.: وَكُلاًّ آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا = a svakom smo dali mudrost i znanje (mj. وَكُلَّ وَاحِدٍ). (Q., 21, 79).

Slična se naknada vrši u složenim riječima, kao što je npr.: يَوْمَئِذٍ = toga dana, tada, što je nastalo od: يَوْمَ إِذْ كَانَ كَذَا . Ovdje je odredbenica cijela rečenica, a to se i inače događa u aneksiji, kao što imamo u primjeru: هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ ٱلصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ = To je dan kada će iskrenim (istinoljubivim) koristiti njihova iskrenost (Q., 5,119).

V - Zamjena aneksije drugim konstrukcijama

Vidjelo se da se aneksija sa subjektnim, odn. objektnim genitivom (odredbenicom) može pretvoriti u imensku ili glagolsku rečenicu u kojima odrebenica postaje njihov subjekt, odn. objekt.

Tako, opet, tzv. infinitivna rečenica (ٱلْجُمْلَةُ ٱلْمَصْدَرِيَّةُ), a infinitivom kao određenicom u aneksiji, može se pretvoriti u izričnu rečenicu, pa će se, npr.: mjesto: لَيْسَ بِسَهْلٍ تَأْلِيفُ كِتَابٍ = Nije lahko pisanje knjige (napisati knjigu), reći ovako: لَيْسَ بِسَهْلٍ أَنْ يُؤَلَّفَ كِتَابٌ = Nije lahko da se napiše knjiga.

Također su dati primjeri u kojima je aneksija zamijenjena: odnosnom rečenicom, specifikativom ili kvalifikativnim glagolom (kao određenicom u sklopu relativne rečenice).

Navedeni su i primjeri kada se mj. infinitiva (odredbenice), kao drugi član aneksije, upotrijebila vremenska rečenica (čiji je predikat finitni glagolski oblik ili, pak, particip aktivni).

Prema starim arapskim gramatičarima i u pravoj aneksiji se, ispred genitiva (odredbenice), već prema smislu, može zamišljati da stoji jedan od prijedloga; لِ ، مِنْ ، فِي, tj. da se mj. genitiva može upotrijebiti prepozicionalna konstrukcija s jednom od ove tri prepozicije, npr.: دَارُ سَامِرٍ = ٱلدَّارُ ٱلَّتِي لِسَامِرٍ = Samirova kuća; طَوْقُ ذَهَبٍ = طَوْقٌ مِنْ ذَهَبٍ = zlatna ogrlica odn. ogrlica od zlata; رِحْلَةُ ٱلصَّيْفِ = ٱلرِّحْلَةُ فِي ٱلصَّيْفِ = ljetno putovanje odn. putovanje u ljeto (ljeti).

Upotrebi prepozicionalne (ili neke druge) konstrukcije pribjegava se zbog stilskih i drugih razloga, mj. nepodesne ili nejasne aneksije.

Tako je, npr., radi očuvanja rime, rečeno: إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا ٱلذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (mjesto: وَإِنَّا لَحَافِظُوهُ) = Mi smo poslali opomenu (tj. Qur'ān) i Mi ćemo je zaista i sačuvati. (Q., 15,9).

Aneksija se izbjegava i zato da se ne bi nizali sami genitivi uzastopno, kao u primjeru: إِلْتَقَيْنَا أَمْسِ قُرْبَ بُسْتَانِ صَدِيقِي فُؤَادٍ = pa bi se reklo, npr.: إِلْتَقَيْنَا أَمْسِ قُرْبَ ٱلْبُسْتَانِ لِصَدِيقِي فُؤَادٍ = Sreli smo se jučer blizu bašče moga prijatelja Fuada.

Razlog može biti i taj da bi ostala neodređenost u izrazu koji bi aneksijom postao određen, npr., mjesto: بِنْتُ جَارِنَا أَحْمَدَ treba reći: بِنْتٌ لِجَارِنَا أَحْمَدَ = jedna kći našeg susjeda Ahmeda - ili, mj. تَاجِرُ ٱلْبَصْرَةِ : treba: تَاجِرٌ مِنْ تُجَّارِ ٱلْبَصْرَةِ = jedan basranski trgovac, - ili تَاجِرٌ مِنَ ٱلْبَصْرَةِ = jedan trgovac iz Basre.

Upotreba prijedloga uz genitiv, mj. samog genitiva u aneksiji, događa se i zato da bi se sačuvala verbalna vrijednost: 1) intenzivnog pridjeva (اِسْمُ ٱلْمُبَالَغَةِ), kao, npr.: هُمْ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ (mj. هُمْ يَسْمَعُونَ ٱلْكَذِبَ) = Oni rado slušaju laž.; 2) participa aktivnog, npr.: كَانَ أَخُوهُ مُحِبًّا لِلسَّفَرِ (mjesto: ..... يُحِبُّ السَّفَرَ) = Njegov brat je volio putovati (bio je sklon putovanju);

3) Infinitiva, npr.: إِنَّ صَالِحًا فَعَلَ ذَٰلِكَ صَوْنًا لِعِرْضِهِ (mj. .... لِيَصُونَ عِرْضَهُ) = Salih je to učinio radi očuvanja svoje časti (mj...da bi očuvao svoju čast).

U sva tri prethodna primjera mogao se upotrijebiti samo prijedlog لِ , i to iza deverbalnih imena izvedenih iz glagola koji regiraju direktni objekt u akuzativu.

Kako se iz primjera u ovom poglavlju vidjelo, u nekim slučajevima aneksiju možemo, a u drugim treba zamijeniti nekim drugim načinom izražavanja u samom arapskom jeziku.

Međutim, prevodeći arapsku aneksiju na naš jezik, ustanovit ćemo da nju nekad možemo prevesti istom našom genitivnom vezom (npr. سُقُوطُ ٱلثَّلْجِ = padanje snijega قِرَاءَةُ ٱلْجَرَائِدِ = čitanje novina) i sl., ali da u mnogim drugim slučajevima moramo, ili možemo, upotrijebiti i neku drugu sintaksičku konstrukciju. Tako ćemo, npr., arapski iḍāfat na naš jezik prevesti: 1) atributivnom konstrukcijom: 1) بَابُ ٱلدَّارِ = kućna vrata; 2) apozitivnom: مَدِينَةُ ٱلْقَاهِرَةِ = grad Kairo; 3) prepozicionalnom; قَصْرُ ٱلرُّخَامِ = dvorac od mramora; 4) složenicom; دَوَّارُ ٱلشَّمْسِ = suncokret; 5) izvedenicom; لَحْمُ ٱلْبَقَرِ = govedina; 6) neizvedenom riječi: اِبْنُ آوَى = šakal, ili ćemo ga nekad prevesti i nekom našom odgovarajućom rečenicom.

Kada treba u arapskom jeziku upotrijebiti iḍāfat ili, pak, neku drugu sintaksičku konstrukciju sličnoga značenja, zavisi od raznih okolnosti, odn. od osobitosti arapskog jezičkog stila, te njegove adekvatne primjene u govoru ili pisanoj riječi, a mi ćemo se pri prevođenju na naš jezik, ravnati prvenstveno prema našoj jezičkoj praksi.

VI - Neke osobitosti upotrebe aneksije

Neke riječi u arapskom jeziku (i inače u semitskim jezicima) [37] upotrebljavaju se često (a neke pretežno) kao prvi član aneksije (mj. naših atributivnih pridjeva, zamjenica i dr.). One označavaju razne pojmove: *totaliteta, količine, učestalosti, neodređenosti, sličnosti* i dr., a neke od njih služe za *intenzifikaciju*, te *negaciju* drugog pojma, kao i za druge svrhe.

Tako od riječi totaliteta, imenica كُلٌّ (= cjelina, ukupnosti, i sl.) zavisno od konstrukcije same aneksije, prevodi se kod nas različito, kako se vidi iz primjera: كُلُّ ٱلْمَدِينَةِ = cijeli grad, a: كُلُّ كِتَابٍ = svaka knjiga (u prvom primjeru odredbenica je determinirana članom, a u drugom nije).

Slične su upotrebe pojmovno bliske riječi: كَافَّةٌ ، عَامَّةٌ ، جُمْلَةٌ; pa جَمِيعٌ i sl., kako se vidi iz primjera: عَامَّةُ ٱلثِّمَارِ = svi plodovi, كَافَّةُ ٱلْأَغْرَاضِ = svi ciljevi; جُمْلَةُ ٱلظُّرُوفِ = sve okolnosti; جَمِيعُ ٱلنَّاسِ = svi ljudi, što se kaže i: اَلنَّاسُ جَمِيعُهُمْ.

Imenica بَعْضٌ = dio, kao određenica, kod nas dobije značenje neodređene zamjenice: neki i nešto, npr.:
بَعْضُ ٱلْفَتَيَاتِ = neka djevojka (ili: neke djevojke); بَعْضُ ٱلْعَمَلِ = nešto posla.

Akuzativ imenice رُبٌّ (= mnoštvo, količina), tj. رُبَّ upotrebljava se za oznaku velikog broja (لِلتَّكْثِيرِ) odn. malog broja (لِلتَّقْلِيلِ) osoba, predmeta i dr.

Ona se kao određenica konstruira s indeterminiranom imenicom iza nje u genitivu, a iza njega može doći njen atribut u istom padežu ili imenska, odn. glagolska rečenica (sa glagolom u perfektu). Evo primjera za to: رُبَّ رَجُلٍ مَجْهُولٍ رَأَيْتُ هُنَاكَ = Ondje sam vidio mnogo nepoznatih ljudi. رُبَّ شَابٍّ غَيْرُ شَاكِرٍ لِوَالِدَيْهِ = Mnogi mladić nije zahvalan svojim roditeljima.

Nekada se uz رُبَّ spoji zamjenica هُ (zvana: اَلضَّمِيرُ ٱلْمَجْهُولُ), bez razlike

37) Razne primjere za ovakvu upotrebu aneksije kako u arapskom tako i u semitskom uopće, pogledati u djelu: Carl Brockelmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen Hildesheim, 1966, II Syntax, pod naslovom: Feste Genitivverbindungen, str. 253-255, & 172; kao i kod Casparija i Reckendorfa (na spomenutim mjestima, bilj. 35 i 36).

na rod i broj neodređene imenice koja slijedi u akuzativu (tj. اَلتَّمْيِيزُ = specifikacija), ali neki dopuštaju i upotrebu odgovarajuće zamjenice za ženski rod i množinu, pa se, npr., kaže: رُبَّهُ غُلاَمًا أَنْقَذْتُهُ مِنَ ٱلْخَطَرِ = mnogog sam dječaka (ili: Mnoge sam dječake) spasio iz opasnosti. Prema navedenom, može se, npr., reći: رُبَّهَا ٱمْرَأَةً ، رُبَّهُ ٱمْرَأَةً ، رُبَّهُنَّ نِسَاءً = mnogo žena; analogno tome kazat ćemo i: رُبَّهُمْ رِجَالاً mj. رُبَّهُ رَجُلاً = mnogo ljudi i sl.

Dodatno مَا (مَا ٱلزَّائِدَةُ) ne prouzrokuje nikakvu promjenu ove konstrukcije, npr.: رُبَّمَا ضَرْبَةٍ بِسَيْفٍ = mnogi udarac sabljom; međutim, tzv. مَاٱلْكَافَّةُ = obično sprečava rekciju riječi رُبَّ kada joj se pripoji, npr.: رُبَّمَا غَرِيبٌ يَنْزِلُ عِنْدَهُمْ = Mnogi tuđinac odsjede kod njih. Ovo رُبَّمَا moglo bi se shvatiti ovdje kao adverb = često, ponekad, više puta; a on može značiti i; možda. Navedeni primjer bi se, dakle, mogao prevesti: Često (ponekad) neki tuđinac odsjede kod njih. Za drugo značenje neka posluži primjer: لاَأَدْرِي رُبَّمَا عُمَرُ فِي ٱلدَّارِ = ne znam, možda je Omer u kući.

Obično se zamišlja da ispred رُبَّ stoji uzvik: يَا a nekada se on uz njega i upotrijebi, npr., (iz jedne žalopojke = اَلْمَرْثِيَّةُ za arapskom Španijom):

يَارُبَّ أُمٍّ وَطِفْلٍ قَدْحِيلَ بَيْنَهُمَا   كَمَاتُفَرَّقُ أَرْوَاحٌ وَأَبْدَانُ

O, koliko je majki i djece bilo međusobno rastavljeno, kao što se razdvajaju duše od tijelā!

Nekada se رُبَّ ispusti, a mj. njega upotrijebi tzv. وَاوُ رُبَّ u istoj konstrukciji kao sa رُبَّ, npr. وَلَيْلٍ سَهِرْتُ بِجَانِبِ فِرَاشِ أَبِي ٱلْمَرِيضِ = Koliko sam noći probdio uz postelju svoga bolesnoga oca. Rijetko mj. ovakvog وَ dođe فَ ili بَلْ, još rjeđe, upotrijebi se sama imenica u genitivu.

Postoje neki varijantni oblici upotrebljavani mj. رُبَّ, a najčešći su: رُبَ i رُبَتَ

Sličnost, odn. *jednakost* označavaju riječi, kao što su: شِبْهٌ ، مِثْلٌ ، نَظِيرٌ ، عِدْلٌ ، قَدْرٌ i sl. Evo nekoliko primjera za njih: مَاكَانَ لِي شَرِيكٌ مِثْلُهُ = Nisam imao druga sličnog njemu.- طُيُورٌ أَمْثَالُ ٱلْبَلاَبِلِ = ptice slične slavujima; زَخْرَفَةٌ شِبْهُ زَهْرَةٍ = šara (arabeska) slična cvijetu. - Inače ta riječ dolazi u značenju: pola (i sličnih pojmova), npr.: شِبْهُ ٱلْجَزِيرَةِ = poluotok: شِبْهُ رَسْمِيٍّ = poluslužben; شِبْهُ الْقَارَّةِ = subkontinent; شِبْهُ كُرَوِيٍّ = sferoidan, loptast; شِبْهُ ٱلْمُرَبَّعِ = trapezoid, i dr. لَنْ تَجِدَ نَظِيرَهُ بَيْنَهُمْ = Nećeš naći njemu ravnog među njima. جَوْهَرَةٌ عِدْلُ هَذِهِ مَفْقُودَةٌ = Ne postoji dragulj ove vrijednosti.- اِفْعَلْ ذَلِكَ عَلَى قَدْرِ إِمْكَانِكَ = Učini to koliko ti je moguće (prema svojim mogućnostima)! -i sl.

Neke od ovakvih riječi u aneksiji (kao određenica) služe za *intenzifi-*

kaciju ili *specifikaciju* pojma uz koji dolaze. Prevodimo ih sa: sam, isti, osobno, lično, ili, pak, na neki drugi način, kako to odgovara kontekstu. Takve su, npr., riječi: نَفْسٌ ، عَيْنٌ ، وَجْهٌ ، حَقٌّ ، جِدٌّ, kao što je u primjerima: اَلْمَلِكُ نَفْسُهُ = kralj osobno (lično) ili: sam kralj; فِي نَفْسِ ٱلشَّارِعِ = u istoj ulici; وَجْهُ ٱللهِ = sam Bog; أَرْسَلَنِي أَبِي عَيْنُهُ = Poslao me moj otac lično (sam otac). - هُوَ ٱللَّئِيمُ عَيْنُ ٱللَّئِيمِ = On je nitkov, pravi nitkov.- هَذَا ٱلْأُسْتَاذُ حَقُّ عَالِمٍ = Ovaj profesor je pravi znalac. - أَخُوهُ جِدُّ أَمِينٍ = Njegov brat je zaista pouzdan.

Neke imenice (i odgovarajući im pridjevi) vrše negaciju pojma drugog člana aneksije, a to su, npr:
(خَالٍ) خُلُوٌّ ، (فَاقِدٌ) فُقْدَانٌ ، (صَعْبٌ) صُعُوبَةٌ ، (سَيِّءٌ) سُوءٌ ، (قَلِيلٌ) قِلَّةٌ ، (عَدِيمٌ) عَدَمٌ), a naročito često za to služi riječ: غَيْرٌ .

Evo primjera za sve:
عَدَمُ ٱلرِّضَا = nezadovoljstvo;
عَدِيمُ ٱلشَّفَقَةِ = nemilostiv;
قِلَّةُ ٱلْإِحْسَاسِ = bezosjećajnost;
قَلِيلُ ٱلْأَدَبِ = neodgojen;
سُوءُ ٱلتَّفَاهُمِ = nesporazum;
سَيِّئُ ٱلْحَظِّ = nesretan;
صُعُوبَةُ ٱلْمِرَاسِ = nepokornost
صَعْبُ ٱلْقِرَاءَةِ = nečitak;
فُقْدَانُ ٱلصَّوَابِ = bezumnost;
فَاقِدُ ٱللَّوْنِ = bezbojan;
خُلُوُّ ٱلتَّلَوُّنِ = bezbojnost;
خَالِي ٱلْبَالِ = bezbrižan
غَيْرُ مَوْجُودٍ = nepostojeći; غَيْرُ نِهَايَةٍ = beskonačnost itd.

VII - Stereotipni izrazi u aneksiji

Neke ustaljene (okamenjene, fosilizirane) aneksije u arapskom jeziku imaju kao određenicu riječi, koje, izgubivši svoje prvobitno značenje, ovdje imaju ulogu da ukažu na neki odnos koji postoji između nje i pojma njene odredbenice u takvoj aneksiji.

To su riječi koje označavaju razne osobe kao što su, npr.: امْرُؤٌ = čovjek; أَهْلٌ = ljudi; ذُو = vlasnik; صَاحِبٌ = drug i dr. Tu posebno spadaju riječi koje

se javljaju kao prvi član tzv. kunye, a to je ime po ocu (أَبٌ), majci (أُمٌّ), sinu (اِبْنٌ), kćeri (اِبْنَةٌ ili بِنْتٌ), bratu (أَخٌ) i, rijetko, po nekim drugim srodnicima.

Bez obzira na to što ove riječi prvobitno označavaju osobe (one i ovdje mogu ukazivati i na ljudska bića), takva sintagma često obilježava neku životinju, biljku, razne konkretne predmete, pa i sasvim apstraktne pojmove. Tako aneksija dobije, u ovim slučajevima, sasvim novo, figurativno značenje, često potpuno nepredvidivo, kada bismo se oslonili na prvobitne pojmove njenih sastavnih dijelova. One su nastale u ranijem periodu jezika, a mnoge su se sačuvale sve do danas, iako su opet druge od njih izašle iz žive upotrebe i postale arhaizmi.

Evo sada primjera najprije za onu prvu grupu riječi, kao određenica ove vrste aneksija:

اِمْرُؤُ جُبْنٍ = plašljivac; أَهْلُ ٱلْحِكْمَةِ = mudraci;
أَهْلُ ٱلْمَشْرِقِ = orijentalci; حَلِيفُ ٱلنَّدَى = darežljivac;
صَاحِبُ شَرَابٍ = pijanica; صَاحِبُ ٱلْعِلْمِ = učen (čovjek);
وَلِيُّ ٱلْأَمْرِ = skrbnik; مَوْلَى ٱلسُّوءِ = nevaljalac;
ذُو مَالٍ = bogat(aš); ذُو ٱلْوَجْهَيْنِ = dvoličnjak;
ذَاتُ ٱلْبَيْنِ = nesloga; ذَاتُ ٱلرِّئَةِ = uplala pluća, i dr.

Za aneksije u obliku "kunye" neka posluže primjeri:

أَبُو ٱلْهَوْلِ = sfinga; أَبُو ٱلْوَرَى = vrijeme;
أُمُّ عَامِرٍ = hijena; أُمُّ ٱلنُّجُومِ = Mliječni put;
اِبْنُ ٱلْكَرْمِ = grozd; اِبْنُ ٱلسَّبِيلِ= putnik;
اِبْنَةُ حَوَّاءَ = žena; اِبْنَةُ مِعْيَرٍ = nedaća, teškoća;
بِنْتُ ٱلْبَحْرِ = sirena (morska vila); بِنْتُ ٱلشَّفَةِ = riječ;
أَخُو ٱلدَّاءِ = bolesnik; أَخُو ٱلْجَهْدِ = naporan (put);
أُخْتُ ٱلْحُرَّةِ = vrsta datulje; أُخْتُ ٱلضَّمَّةِ = slovo (glas) "w" i dr. [38]

Kao čvrsta sintaksička i semantička cjelina, aneksija može, slično jednostavnim imenima, u rečenici imati razne funkcije, pa biti njen: subjekt, predikat, objekt, apozicija i dr., a to sve pored njene posebne važnosti u leksici i jezičkoj upotrebi uopće.

Ovim je završeno razmatranje upotrebe genitiva u sintaksi, te glavnih dijelova rečenice, a na red dolazi obrada njenih sporednih dijelova.

---

38) U vezi s aneksijom uopće pogledati radove T. Muftića u POF-u, i to: 1) O semantici arapskog iḍāfata, sv. 32-33, Sarajevo, 1984, str. 1-16; 2) Osobenosti upotrebe "kunye", sv. 27/1979, str. 133-162; 3) O antonimiji u arapskoj leksici, sv. 12-13/1965, str. 5-14.

SPOREDNI DIJELOVI REČENICE [39]

Pored glavnih dijelova rečenice, tj. subjekta i predikata (zvanih zajedno: اَلْعُمْدَةُ), u njoj se često nalaze i drugi dijelovi, pojedine riječi ili sintagme, koje ih dopunjuju u određenom smislu, a nekad i sami sebe međusobno. To su usporedni dijelovi rečenice (zvani: اَلْفَضْلَةُ), koji, već prema njenoj namjeni, mogu imati značajnu ulogu u njenom pojmovnom sadržaju.

Te dopune subjektu ili predikatu u arapskoj gramatici zajednički se zovu: اَلتَّوَابِعُ (slijeditelji, *sequentia* ili a*pozitivi)*. Od dvije riječi koje se dopunjuju međusobno, prva od njih, koja regira drugu naziva se: اَلْمَتْبُوعُ (onaj koga slijede), a druga, regirana riječ, je اَلتَّابِعُ (slijeditelj) a misli se na riječ koja slijedi padež one prve. Razlikuje sa pet slučajeva tih sintaksički zavisnih riječi od onih uz koje su pojmovno vezane na određen način, a te su:

1) اَلنَّعْتُ; 2) اَلْمَعْطُوفُ; 3) اَلتَّوْكِيدُ; 4) اَلْبَدَلُ i 5 عَطْفُ ٱلْبَيَانِ. Padeži u kojima stoje sve ove riječi nazivaju se: "posrednim" padežima = اَلْمَعْمُولَاتُ بِٱلتَّبَعِيَّةِ, a svi ostali slučajevi upotrijebljenih padeža su tzv. "osnovni" padeži = اَلْمَعْمُولَاتُ بِٱلْأَصَالَةِ.

Držeći se navedenog reda, sada ćemo u odvojenim odjeljcima razmotriti sintaksičke osobitosti upotrebe ovih sporednih dijelova rečenice (bilo koje vrste).

1. Atribut - اَلنَّعْتُ [40]

Funkciju atributa (zvanog također: اَلصِّفَةُ ili اَلْوَصْفُ), tj. bližeg označavanja (kvalificiranja) imenice uz koju stoji, prvenstveno obavlja (obični) pridjev, a tako i glagolski pridjev (particip), te pridjevski upotrijebljena imenica (naročito infinitiv) ili, pak, atributna rečenica. Imenica označena atributom tada se naziva: اَلْمَنْعُوتُ (ili اَلْمَوْصُوفُ).

U arapskom jeziku atribut stoji iza svoje imenice.

Uz jednu imenicu može se istodobno upotrijebiti više raznih atributa.

---

39) Te dijelove obrađuje Sikirić, itd., sve vrlo kratko, u op. cit., II, 57-62 (Dodatak o padežima); Caspari, itd., govori o njima (kao apozitivima), op. cit., II, str. 272-288, & 136-140.

40) Vidjeti 'A. Ḥasan, op. cit., III, str. 420-483 (pod naslovom: اَلنَّعْتُ). - O atributu (i apoziciji) vidjeti i: Reckendorf, op. cit., (pod: Attribut), str. 57-74,& 40-45.

Slaganje (kongruencija) atributa s njegovom imenicom zavisi od vrste toga atributa. Naime, on se može odnositi na nju: a) direktno ili b) samo indirektno, kako će se vidjeti iz daljeg izlaganja.

a) Atribut koji se odnosi direktno na pripadajuću mu imenicu (pa se tada zove: صِفَةٌ جَرَتْ عَلَى مَنْ هِيَ لَهُ ili نَعْتٌ جَرَى عَلَى مَنْ هُوَ لَهُ) slaže se s njom po svojoj određenosti, rodu, broju i padežu, kao što se vidi iz primjera: قَادَهُ ٱلرَّجُلُ ٱلْمَجْهُولُ إِلَى دَارٍ صَغِيرَةٍ فِي ٱلضَّوَاحِي ٱلْمُجَاوِرَةِ = Taj nepoznati čovjek odveo ga je do jedne male kuće u bližoj okolici.

Međutim, kada imenica označava razumna bića, a stoji u pravilnoj množini ženskog roda ili u nepravilnoj množini, onda je njen atribut obično u množini ženskog, odn. muškog roda, a može biti i u jednini ženskog, odn. muškog roda, te u jednini ženskog roda (i kada su u pitanju muške osobe), npr.: ٱلْخَيَّاطَاتُ ٱلْمَاهِرَاتُ (ٱلْمَاهِرَةُ) = vješte krojačice; رِجَالٌ صَالِحُونَ (صَالِحَةٌ) = dobri ljudi.

Uz imenicu u nepravilnom pluralu za nerazumna bića, predmete i dr., atribut je ponajviše u jednini ženskoga roda, a može stajati i u množini ženskoga roda, npr.: فِي تِلْكَ ٱلْغَابَةِ كَانَ كَثِيرٌ مِنَ ٱلْأَشْجَارِ ٱلْمَقْطُوعَةِ (ٱلْمَقْطُوعَاتِ) = U toj šumi bilo je mnogo posječenog drveća. U ovom slučaju atribut može biti i u nepravilnoj množini (koja služi za oba roda), npr.: لَبِثَ جَدُّهُ فِي ٱلْخَارِجِ سَنَوَاتٍ طِوَالًا (طَوِيلَةً) = Njegov djed ostao je dugo godina u inozemstvu.

Isti je slučaj sa zbirnim imenicama koje ne izvode ime jedinke (dijela) sufiksom: ـَةٌ (-atun), pa će atribut uz njih stajati u jednini (ili množini) ženskoga roda, npr.: فِي ذَلِكَ ٱلْمَرْجِ رَأَيْتُ غَنَمًا رَاعِيَةً (رَاعِيَاتٍ) = Na toj livadi vidio sam ovce koje su pasle (kako pasu).

Međutim, zbirne imenice, kojima odgovara jednina na: -atun, mogu uza se imati atribut: 1) u jednini muškoga roda, npr.: ٱلْحَمَامُ ٱلْمُطَوَّقُ = golubovi grivnjaši; 2) u jednini ženskoga roda: نَمْلٌ صَغِيرَةٌ = sitni mravi; 3) u pravilnoj množini ženskoga roda: نَخْلٌ بَاسِقَاتٌ = visoke palme; 4) u nepravilnoj množini: ٱلسَّحَابُ ٱلثِّقَالُ = teški oblaci i sl.

b) Kao atribut koji se samo indirektno odnosi na imenicu iza koje stoji (pa se naziva: صِفَةٌ جَرَتْ عَلَى غَيْرِ مَنْ هِيَ لَهُ ili: نَعْتٌ جَرَى عَلَى غَيْرِ مَنْ هُوَ لَهُ) javlja se deverbalno ime (pridjev, particip), u ranije spomenutoj konstrukciji: anakolut (kod participa aktivnog i dr.). Evo primjera: أَبُو تَمَّامٍ شَاعِرٌ شَهِيرٌ ٱسْمُهُ بَيْنَ ٱلْعَرَبِ = Ebu-Temmam je pjesnik čije je ime čuveno među Arapima.

Ovaj atribut je (ovdje: شَهِيرٌ), zapravo, predikat imenske rečenice (شَهِيرٌ ٱسْمُهُ ....) koja je u cjelini atribut indeterminiranoj imenici (شَاعِرٌ) iza koje slijedi.

Pridjev (شَهِير) slaže se s tom imenicom u neodređenosti (odn. u određenosti, kada je i ona određena), kao, npr.: لَقِيَنِي صَدِيقِي عُمَرُ ٱلْمَعْرُوفَةُ صَرَاحَتُهُ لِجَمِيعِنَا = Srete me moj prijatelj Omer čija je iskrenost svima nama poznata.

Inače, kako se vidi iz primjera, taj se pridjev u rodu i broju, kao predikat atributne rečenice, slaže s njenim subjektom (اسْم odn. صَرَاحَة). Evo primjera kada je taj subjekt u množini: أُحِبُّ رِجَالاً جَمِيلَةً طِبَاعُهُمْ = Volim ljude lijepih naravi.

Kada iza deverbalnog atributa slijedi genitiv, onda se on potpuno slaže sa svojom imenicom (tj. po određenosti, rodu, broju i padežu), npr.:
سَمِعَ فِي تِلْكَ ٱلْمَدِينَةِ عَنْ فَتَاةٍ بَاهِرَةِ ٱلْجَمَالِ = U tome gradu čuo je za neku djevojku vanredne ljepote.
اَلرِّجَالُ ٱلْكِرَامُ ٱلْأَخْلَاقِ أَفْضَلُ أَصْدِقَائِنَا = Ljudi plemenite ćudi najbolji su naši prijatelji.

Kako je navedeno, cijela (izrična) atributivna rečenica (اَلْجُمْلَةُ ٱلْخَبَرِيَّةُ), može vršiti funkciju atributa neke (indeterminirane) imenice. U takvoj rečenici redovno stoji spojena lična zamjenica (tzv. اَلْعَائِدُ) koja se odnosi na tu imenicu, kao što je u primjeru:
دَعَانِي جَارٌ لِي مَاتَ أَبُوهُ فَجْأَةً = Pozva me jedan moj susjed čiji je otac umro iznenada.

Ta zamjenica (اَلْعَائِدُ) može se nekada ispustiti, npr.: وَٱتَّقُوا يَوْمًا لاَتَجْزِي (فِيهِ) نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا = Bojte se dana u kojem niko neće koristiti drugom. (Q., 2,48)

Kako je rečeno, uz jednu imenicu može doći više atributa, koji se tada mogu nizati jedan za drugim asindetski (bez veznika), npr.: أَنَسٌ هُوَ ٱلرَّجُلُ ٱلرَّزِينُ ٱلْعَاقِلُ ٱلنَّشِيطُ = Enes je ozbiljan, pametan, energičan čovjek.

Međutim, kada se različiti atributi međusobno vežu nekim veznikom, u arapskom se veznik ispred svakog od njih ponovi (a kod nas dođe između dva posljednja atributa, izuzev kada se oni žele posebno istaći). Prema arapskim gramatičarima: drugi, treći itd., atribut ne smatra se da je atribut (اَلنَّعْتُ), nego samo vezan (اَلْمَعْطُوفُ za onaj prvi), npr.:
نَحْنُ نُصَدِّرُ إِنْتَاجَاتٍ زِرَاعِيَّةً وَصِنَاعِيَّةً وَتِجَارِيَّةً وَغَيْرَهَا = Mi izvozimo poljoprivredne, industrijske, trgovačke i druge proizvode.

2) Međusobno vezivanje - عَطْفُ ٱلنَّسَقِ [41]

Riječ koja se za prethodnu veže jednim od sljedećih naporednih veznika (حُرُوفُ ٱلْعَطْفِ), i to: (sastavnih) وَ = i, فَ = pa, ثُمَّ = zatim; حَتَّى = čak(i), لاَ = ni; (rastavni): أَمْ ، أَوْ ، إِمَّا = ili; (suprotni): بَلْ = nego, لَكِنْ = ali, naziva se: اَلْمَعْطُوفُ, a ona s kojom je ona vezana je: اَلْمَعْطُوفُ عَلَيْهِ, dok se obje zajedno zovu: اَلْمُتَعَاطِفَانِ (uzajamno povezane). Njihova, pak, povezanost u ovom slučaju označava se kao: عَطْفُ ٱلنَّسَقِ .

Ovako se mogu povezivati pojedine riječi međusobno u (prostoj, ali i u glavnoj ili zavisnoj) rečenici, ili, pak, i same naporedne rečenice jedna s drugom.

Ovdje ćemo se osvrnuti samo na prvi taj slučaj, a ta vrsta rečenica bit će razmotrena u dijelu o sintaksi rečenice pojedinačno.

Uzmimo za primjer vezivanja dviju riječi u jednoj stegnutoj rečenici (tj. stegnutoj iz dviju prostih rečenica): أَمْسِ رَجَعَ حَسَنٌ وَسَعْدٌ مِنَ ٱلْقَاهِرَةِ = Jučer su se vratili (ili Jučer se vratio) Hasan i Sa'd iz Kaira.

Prema arapskim gramatičarima, u ovoj rečenici: حَسَنٌ je subjekt, a سَعْدٌ je riječ vezana za njega, tj. اَلْمَعْطُوفُ, dok je mi smatramo ovdje drugim subjektom (stegnute rečenice).

Iza spojene lične zamjenice (pronominalnog sufiksa), a ispred ovakvog veznika, mora se staviti i odgovarajuća rastavljena lična zamjenica, npr.: عُدْتُ أَنَا وَأَخِي عَمَّنَا ٱلْمَرِيضَ = Ja i moj brat obišli smo svoga bolesnoga strica.

Međutim, kada iza spojene lične zamjenice, a ispred veznika, dođe neka riječ, onda se ne mora upotrijebiti i rastavljena lična zamjenica (izuzev ako se želi istaći prva navedena osoba), npr.: دَعَوْتُهُ ٱلْيَوْمَ (أَنَا) وَزَوْجَتِي فَلَمْ يُلَبِّ دَعْوَتَنَا = Pozvao sam ga danas /ja/ i moja žena, pa se nije odazvao na naš poziv.

Kad ovakav veznik stoji: 1) poslije prijedloga s njegovom imenicom (اَلْجَارُّ مَعَ مَجْرُورِهِ) ili 2) poslije aneksije (اَلإِضَافَةُ), onda se iza tog veznika mora ponoviti dotični prijedlog, odn. određenica (اَلْمُضَافُ), te aneksije, npr.:

1) لَمْ أَمُرَّ بِحَقْلِكَ بَلْ بِحَقْلِ أَخِيكَ سَلِيمٍ = Nisam prošao pokraj tvoje njive, nego pokraj njive tvoga brata Selima.

2) هَلْ دَارُهُ فِي هَذَا ٱلشَّارِعِ أَمْ فِي (شَارِعٍ) آخَرَ = Je li njegova kuća u ovoj ulici ili je u nekoj drugoj (ulici)?

41) Pod tim naslovom 'A. Ḥasan govori u op. cit., III, str. 538-638 o upotrebi naporednih veznika uopće, a mi ćemo o onim, koji vežu rečenice međusobno, govoriti u sintaksi te vrste rečenica.

Ovim se veznicima mogu vezati i po dvije riječi (i više) za druge dvije (i više), kao u primjeru:
تَشَاجَرُوا فِى ٱلْمَلْعَبِ فَضَرَبَ عُمَرُ سَعِيداً وَبَكْرٌ خَالداً = Posvadiše se na igralištu pa Omer udari Se'ida, a Bekr Halida.

U slučaju kao: هُوَ لاَيَتَعَلَّمُ وَلاَيَكْتُبُ دُرُوسَهُ = On niti uči niti piše svoje lekcije. - vezana su dva glagola međusobno, ali su to, zapravo, predikati dviju rečenica sa zajedničkim subjektom. Dakle, tu su međusobno vezane dvije rečenice, a o takvoj upotrebi ovih veznika, nekim njihovim kombinacijama sa drugim elemenitima, te njihovim međusobnim razlikama, govorit ćemo pri obradi rečenica u kojima se oni javljaju.

2) Pojačanje (koroboracija) - اَلتَّوْكِيدُ [42]

Pod tim se ovdje podrazumijeva određena riječ (sintagma ili rečenica), koja, stojeći apozitivno uz neku drugu riječ, pojačava je u semantičkom smislu. Ovakvo pojačanje može biti:

a) izgovorno ili b) pojmovno.

a) Izgovorno pojačanje - اَلتَّوْكِيدُ (اَلتَّأْكِيدُ) ٱللَّفْظِيُّ sastoji se u ponavljanju iste riječi (sintagme, rečenice), kao što je, npr., navođenje odgovarajuće rastavljene, iza spojene lične zamjenice:
أَعْطَيْنَاهُ ذَلكَ نَحْنُ وَلاَ أَنْتُمْ = To smo mu dali mi, a ne vi.
رَأَيْتُكَ إِيَّاكَ وَلاَأَخَاكَ = Vidio sam tebe, a ne tvoga brata.

Ponavljanje pojedine riječi: أَثْنَى عَلَيَّ الْمُعَلِّمُ ٱلْمُعَلِّمُ = Učitelj, učitelj me je pohvalio. مَضَى مَضَى ٱلشِّتَاءُ ٱلطَّوِيلُ أَخِيراً = Prošla je, prošla najzad ta duga zima.

Ponavljanje sintagme: نَائِلَةُ ٱلْكَرِيمَةُ نَائِلَةُ ٱلْكَرِيمَةُ ! = Plemenita Naila, plemenita Naila! فِى ٱلْبَيْتِ فِى ٱلْبَيْتِ أَبُونَا ! = U kući, u kući je naš otac.

Ponavljanje rečenice:! مَاأَحْسَنَ ذَاكَ مَاأَحْسَنَ ذَاكَ ! = Kako je to lijepo, kako je to lijepo!

b) Pojmovno pojačanje - اَلتَّوْكِيدُ (اَلتَّأْكِيدُ) ٱلْمَعْنَوِيُّ neke riječi, u raznom smislu, vrši se pomoću određenih riječi raznih značenja, kako će se vidjeti iz primjera (a neke su već spomenute kod razmatranja aneksije). To su slijedeće riječi: عَيْنٌ (=oko); نَفْسٌ (duša); كِلاَن (=oba); كُلٌّ (=c jelina); (kao i: كَافَّةٌ ، عَامَّةٌ ، رُمَّةٌ ، أَسْرٌ = ukupnost (i sl.). (أَكْتَعُ ، أَجْمَعُ ، أَبْصَعُ ، أَبْتَعُ) = sav;

Evo primjera za sve te riječi pojačanja.

---

42) O tome uporedi: 'A. Ḥasan, op. cit., III, str. 484-520 (pod: اَلتَّوْكِيدُ).

عَيْنٌ : (بعَيْنه) فَعَلَ ذَلِكَ أَخُوهُ عَيْنُهُ = To je učinio sam njegov brat (ili lično).
أَجَابَتْهُ ٱلْمُعَلِّمَةُ بِعَيْنِ ٱلْجَوَابِ = Učiteljica mu je odgovorila istim odgovorom.
قَوْلُكَ هَذَا عِبَارَةٌ عَنْ عَيْنِ ٱلْإِهَانَةِ = Ove tvoje riječi izraz su pravog ponižavanja.
نَفْسٌ : ذَهَبَ ٱلْمَلِكُ نَفْسُهُ إِلَى ٱلْمَوْقِعَةِ = Sam je kralj (osobno) otišao u borbu.
جَاءَتْ عَائِشَةُ نَفْسُهَا لِتُخْبِرَنَا بِمَوْتِ أَبِيهَا = Aiša je lično došla da nas obavijesti o smrti svoga oca.
وَقَفْنَا عَنِ ٱلْعَمَلِ فِي نَفْسِ ٱلْيَوْمِ = Obustavili smo posao istoga dana.-
زُرْنَا ٱلْمَدِينَتَيْنِ نَفْسَيْهِمَا فِي ٱلْعَامِ ٱلْمَاضِي = Ta dva ista grada posjetili smo prošle godine.
بَعْدَ أَنْ قَامَ أَبُوهُمْ قَامُوا هُمْ أَنْفُسُهُمْ = Nakon što (Pošto) je ustao njihov otac, ustali su i oni sami.

Kao što se ovdje vidi, spojena lična zamjenica (u nominativu), pojačana riječima عَيْنٌ ili نَفْسٌ, mora se ponoviti odgovarajućom ličnom rastavljenom zamjenicom ispred tih riječi, npr.: هَلْ قَرَأْتِ ٱلْمَكْتُوبَ أَنْتِ بِعَيْنِكِ ؟ = Jesi li ti lično pročitala to pismo?
كِلَانِ : اَلْمُعَلِّمُ وَٱلطَّبِيبُ كِلَاهُمَا رَجُلَانِ صَالِحَانِ = Učitelj i liječnik obojica su dobri ljudi.-
هَاتَانِ ٱلرَّوْضَتَانِ كِلْتَاهُمَا جَمِيلَتَانِ = Ove obje bašče su lijepe.
آوِنَا كِلَيْنَا عِنْدَكَ أَوْلَا نَرْجِعُ إِلَيْكَ أَبَدًا = Prihvati nas oboje kod sebe, ili ti se nikada nećemo vratiti!
جَمِيعٌ : زَارَهُ يَوْمَئِذٍ زُمَلَاؤُهُ جَمِيعُهُمْ = Toga su ga dana posjetili svi njegovi drugovi.
إِجْتَمَعَ ٱلنَّاسُ فِي ٱلْمَيْدَانِ جَمِيعًا = Svi su se ljudi okupili na trgu.
أَسْرٌ itd.: جَاءَ ٱلْقَوْمُ إِلَى ٱلْإِحْتِفَالِ بِأَسْرِهِمْ = Sav je narod došao na proslavu.
وَهَبَ لِبِنْتِهِ كُتُبَهُ بِرُمَّتِهَا = (Svojoj) kćeri je poklonio sve svoje knjige.
عَسْكَرَ ٱلْجَيْشُ عَامَّتُهُ فِي سَفْحِ ٱلْجَبَلِ = Cijela vojska se ulogorila u podnožju planine.
تَرَبَّعَتِ ٱلْقَبِيلَةُ كَافَّتُهُمْ فِي ٱلصَّحْرَاءِ = Cijelo pleme provelo je proljeće u pustinji.
كُلٌّ : هَذَا الْبَيْتُ كُلُّهُ لِأَخِيهِ الْأَصْغَرِ = Ova čitava kuća pripada njegovom mlađem bratu.
صَرَفَتْ أُمُّهَا السَّنَةَ ٱلْمَاضِيَةَ كُلَّهَا فِي ٱلْقَرْيَةِ = Njena majka je provela cijelu prošlu godinu na selu.
جِدٌّ ، حَقٌّ : Posebno se pojačanje izražava pomoću كُلٌّ, te riječima: جِدٌّ (= ozbiljnost) i حَقٌّ (= istina), kao, npr.: هُوَ ٱلْبَطَلُ كُلُّ ٱلْبَطَلِ = On je pravi junak.

سَعَادَتُهُمْ حَقُّ ٱلسَّعَادَةِ .- Ovaj bogataš pravi je dobrotvor = هَذَا ٱلرَّجُلُ الْغَنِيُّ جِدُّ ٱلْمُحْسِنِ = Njihova sreća je istinska sreća.

أَجْمَعُ, itd.: Samo كُلٌّ može još više biti pojačano riječju: أَجْمَعُ (i onim njoj sličnim), npr.:

فَسَجَدَ الْمَلاَئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ... = ... pa su meleki (anđeli) pali ničice (na sedždu) svi do jednoga (Q., 15, 30).

I riječ أَجْمَعُ može se pojačati onim njenim sinonimnim riječima: أَبْتَعُ ، أَبْصَعُ ili أَكْتَعُ, npr.: يَعْرِفُ جُودَهُ ٱلنَّاسُ أَجْمَعُونَ أَبْتَعُونَ = Njegovu darežljivost poznaju svi ljudi (bez razlike).

4) Zamjena (permutativ) - اَلْبَدَلُ [43]

Pod tim terminom se misli na slučaj kad neka imenica zamjenjuje drugu (užeg značenja). Tada između njih možemo podrazumijevati izraz: *to jest,* - jer druga riječ (اَلْمُبْدَلُ) zamjenjujući prvu (tzv. اَلْمُبْدَلُ مِنْهُ), pobliže objašnjava njen pojam. Prema tome, pak, u kome smislu druga riječ zamjenjuje prvu, "zamjena" se dijeli na četiri vrste.

a) *Zamjena cjeline cjelinom*; što se zove:

بَدَلُ ٱلْكُلِّ مِنَ ٱلْكُلِّ, naime, kada sadržaj druge riječi potpuno obuhvata sadržaj prve, npr.: أَخْبَرَنِي بِذَلِكَ عَامِرٌ أَخُوكَ = O tome me obavijestio Amir, tvoj brat.

Kada bi se reklo: أَخُوكَ عَامِرٌ ... tvoj brat Amir, onda bi to bila *apozitivna veza* (عَطْفُ ٱلْبَيَانِ) o kojoj će posebno biti riječi u idućem odjeljku.

Još jedan primjer: أَعَانَهُ أَهْلُ ٱلْقَرْيَةِ رِجَالُهَا وَنِسَاؤُهَا = Pomogli su mu stanovnici sela: i ljudi i žene.

Zamjena se može odnositi na nekoga (nešto) označeno trećim licem jednine, kao u primjerima:

لِمَاذَا لاَتَزُورُهُ خَالِداً ؟ = Ta zašto ga ne posjetiš, Halida? مَرَرْتُ أَمْسِ بِهَا أُخْتِ أَحْمَدَ = Jučer sam prošao pokraj nje, Ahmedove sestre.

Zamjena se ne upotrebljava za neko drugo lice, izuzev ako se odnosi na više osoba, npr.:

تِلْكَ ٱلْحَادِثَةُ تَكُونُ لَنَا عِيداً لأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا = Taj će događaj biti praznik za nas, od prvoga do posljednjega.

43) Ovo obrađuje 'A. Ḥasan, op. cit., III, str. 639-664 (pod: اَلْبَدَلُ).

U slučaju kao što je, npr.: رَأَيْتُكَ إِيَّاكَ (i sl.), tj. tebe sam vidio, ovo إِيَّاكَ = tebe nije zamjena (za ـكَ) nego pojačanje (اَلتَّوْكِيدُ).

b) *Zamjena cjeline njenim dijelom*, zvana: بَدَلُ ٱلْبَعْضِ مِنَ ٱلْكُلِّ, tj. kada sadržaj druge riječi obuhvata samo dio one prve, koju ona zamjenjuje, npr.:
مَرِضَ تَلاَمِيذُ فَصْلِنَا أَكْثَرُهُمْ = Razboljeli su se učenici našeg razreda, većina njih.
إِذَا دَخَلْتَ عَلَيْهِ فَقَبِّلْهُ ٱلْيَدَ = Kada budeš ušao (uđeš) kod njega, poljubi ga, u ruku.

c) Zamjena "obuhvatnosti" - بَدَلُ ٱلْإِشْتِمَالِ

To je slučaj da riječ koja zamjenjuje drugu ukazuje na neko svojstvo ili okolnost koja se odnosi na nju, kao što je u primjerima:
سَيَهْلِكُ ٱلْمَلِكُ ٱلْجَائِرُ سُلْطَتُهُ = Propast će nasilni vladar, njegova vlast.
أَعْجَبَنِي أَخُوكَ ذَكَاؤُهُ وَثَقَافَتُهُ = Tvoj brat me zadivio, njegova oštroumnost i obrazovanost.-
يَسْأَلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ = Pitaju te o svetom mjesecu, borbi u njemu. (Q., 2, 214).

d) Pogrešna zamjena - بَدَلُ ٱلْغَلَطِ

To je slučaj zamjene *pogrešno* upotrijebljene (prve) riječi, (drugom) ispravnom, npr.:
مِنْ وَرَآءِ ٱلْجِدَارِ خَرَجَ كَلْبٌ - قِطَّةٌ = Iza zida izađe pàs, mačka.

Slično je kada se zamjena desi zbog *zaboravnosti* (pa se zove: بَدَلُ النِّسْيَانِ), npr.:
مَاتَ أَبُو صَدِيقِى قَبْلَ أَرْبَعِ - خَمْسِ سَنَوَاتٍ = Otac moga prijatelja umro je prije četiri, pet godina.

Neki gramatičari, kao posebnu vrstu, navode tzv. *zamjenu "odsustajanja"* = بَدَلُ ٱلْإِضْرَابِ, koja je slična pogrešnoj zamjeni, ali se od nje razlikuje po tome što to nije nehotična greška, nego neko, iz određenog razloga, hotimično izmijeni svoju prvobitnu izjavu, a ta se razlika, eventualno, može zapaziti iz govorne situacije i drugih okolnosti. Primjer za ovo neka bude: تَغَدَّيْتُ ٱلْيَوْمَ رُزًّا مَعَ خُضَارٍ - لَحْمٍ = Ručao sam danas rižu s

povrćem, - mesom. U ovom slučaju između riječi zamjene može stajati veznik: بَلْ u značenju: ne, nego, ili: zapravo.

5) Apozicija - عَطْفُ الْبَيَانِ [44]

Pod tim se, prema tradicionalnom shvatanju, podrazumijeva bezveznički (asindetski) spoj dviju imenica (samih ili u sintagmi) od kojih druga objašnjava (اَلْإِيضَاحُ) suštinu (اَلْحَقِيقَةُ) ili bit (اَلذَّاتُ) prve, ako je ta determinirana; ili je specificira (اَلتَّخْصِيصُ), ako je indeterminirana. Ona se pri tome slažu međusobno u rodu, broju, padežu i određenosti, odn. neodređenosti. Evo primjera:

مَعَ ٱلصَّدِيقِ فُؤَادٍ أُسَافِرُ إِلَى تُونِسَ عَنْ قَرِيبٍ = S prijateljem Fuadom otputovat ću uskoro u Tunis.

اَلشَّاعِرُ ٱلْعَبَّاسِيُّ أَبُو نُوَاسٍ مِنْ أَشْهَرِ شُعَرَاءِ ٱلْعَرَبِ = Abasidski pjesnik Ebu-Nuvas jedan je od najčuvenijih arapskih pjesnika.

بَنَاتُهُ كَرِيمَةُ سَلْمَى سَامِيَةُ كُلُّهُنَّ طَالِبَاتٌ = Njegove kćeri: Kerima, Selma i Samija, sve su studentice.

هَاذَانِ ٱبْنٌ وَبِنْتٌ لَهُ شَرِيفٌ وَسُكَيْنَةُ = Ovo dvoje su jedan njegov sin i kći: Šerif i Sukejna.

Ovim je završeno razmatranje sintakse sporednih dijelova rečenice uopće, a slijedi pogled na najvažnije osobitosti sintaksičkog slaganja svih vrsta brojeva, kako pojedinih od njih međusobno, tako i sa određenim drugim riječima u sklopu rečenice, u kojoj se upotrijebe, kao neki od njenih sastavnih dijelova, bilo glavnih ili sporednih.

---

44) O apoziciji vidjeti: 'A. Ḥasan, op. cit., III, str. 521-537 (pod: عَطْفُ الْبَيَانِ). - Općenito o njoj, njenim raznim vrstama prema novim shvatanjima opširno razmatra: R. Simeon, op. cit., I, str. 89-94 (pod: apozicija).

SINTAKSA BROJEVA [45]

A. - Glavni brojevi - اَلْأَعْدَادُ اَلْأَصْلِيَّةُ

a) *Slaganje u rodu*

Brojevi za: jedan (أَحَدٌ ، وَاحِدٌ) i dva (اِثْنَانِ) za m. rod, te إِحْدَى ، وَاحِدَةٌ (jedna) i اِثْنَتَانِ (dvije) za ž. rod, slažu se u rodu s imenicom na koju se odnose, stojeći iza nje kao njen atribut, npr.: رَجُلٌ وَاحِدٌ = jedan čovjek, ili: اِمْرَأَتَانِ اِثْنَتَانِ = dvije žene i sl.

Treba, pak, istaći da je u ovakvoj sintagmi broj naglašen, jer se on inače izražava (kod jedan) nunacijom neodređene imenice: رَجُلٌ = (jedan) čovjek, a kod broja dva to se označi dualom: اِمْرَأَتَانِ = dvije žene.

Broj أَحَدٌ (i إِحْدَى) upotrebljava se uz složene brojeve: 11, 21, 31, itd. (a ne وَاحِدٌ).

Brojevi od 3 do 10 imaju suprotnu kongruenciju u pogledu roda (po zapadnim orijentalistima, to je zvani: *antipolaritet*). [46] Naime, kod njih oblik muškog roda (tj. onaj bez sufiksa -at) stoji uz imenicu ženskog, a oblik ženskog roda (tj. sa suf. -at) stoji uz imenicu m. roda, kao, npr.: ثَلاَثُ بَنَاتٍ = tri kćeri; أَرْبَعَةُ طُلاَّبٍ = četiri studenta.

Kod složenih (مُرَكَّبٌ) brojeva 11-19 jedinice se konstruiraju kao one u prvoj dekadi, a desetice imaju normalnu kongruenciju sa svojim imenicama, u pogledu roda, npr.: أَحَدَ عَشَرَ رَجُلاً = jedanaest ljudi; إِحْدَى عَشْرَةَ اِمْرَأَةً = jedanaest žena; اِثْنَا عَشَرَ غُلاَمًا = dvanaest dječaka; اِثْنَتَا عَشْرَةَ صَبِيَّةً = dvanaest djevojčica; خَمْسَةَ عَشَرَ كِتَابًا = petnaest knjiga; خَمْسَ عَشْرَةَ صَحِيفَةً = petnaest stranica i sl.

Brojevi 20-99 za jedinice imaju istu konstrukciju (u rodu) kao one odgovarajuće im u prvoj dekadi, a desetice (عُقُودٌ) važe za oba roda, npr.:

45) O brojevima (uopće), te o označavanju datuma, vidjeti: Sikirić, itd., op. cit., I, str. 59-69 (Brojevi...); 'A. Ḥasan, op. cit., IV, str. 482-528 (العَدَد); Reckendorf, op. cit., str. 203-213, & 113-121 (Zahlwörter); Caspari, itd., op. cit., II, str. 234-249, & 96-111 (The Numerals).

46) U vezi s njegovim objašnjenjem pogledati kod 'A. Ḥasana ili ono koje daje Muhamed Mrahorović, uz poglavlje o prostim brojevima, kod dr. R. Božovića u djelu: Udžbenik arapskog jezika, Sarajevo, 1984, str. 45-47.

عِشْرُونَ رَجُلاً (آمْرَأَةً) = dvadeset ljudi (žena);
أَحَدٌ وَعِشْرُونَ جُنْدِيًّا = dvadeset i jedan vojnik;
إِحْدَى وَثَلاَثُونَ فَتَاةً = trideset i jedna djevojka;
إِثْنَانِ وَأَرْبَعُونَ تِلْمِيذًا = četrdeset i dva učenika;
اثْنَتَانِ وَخَمْسُونَ دَجَاجَةً = pedeset i dvije kokoši;
ثَلاَثَةٌ وَسِتُّونَ عَمُودًا = šezdeset i tri stupa;
ثَلاَثٌ وَسَبْعُونَ دَرَجَةً = sedamdeset i tri stepena i sl.

Kako se vidi, ovi brojevi stoje u "koordinaciji" اَلْعَطْفُ, tj. jedinice im se vežu sa deseticama koordinativnim veznikom " وَ ".

Brojevi za 100 (مِئَةٌ), 1.000 (أَلْفٌ), i veći složeni s njima, upotrebljavaju se za oba roda, npr.: مِئَةُ شَخْصٍ = sto osoba; مِئَةُ شَاةٍ = sto ovaca; أَلْفُ عَامِلٍ = hiljadu radnika; أَلْفُ سَنَةٍ = hiljadu godina.

Kada imenica u množini ima drugi rod (npr.: سَنَةٌ ima mn. سِنُونَ, pored سَنَوَاتٌ), slaganje se vrši prema rodu u jednini, pa će se reći, npr.: ثَلاَثُ سِنِينَ = tri godine.

Kada se formalni rod promijeni po smislu, mjerodavan je za slaganje taj promijenjeni rod, pa se, npr., kaže: مَنْ جَاءَ بِٱلْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا = Ko učini dobro djelo, njemu će biti (nagrada) deset sličnih. (Q., 6, 160). Naime, uz أَمْثَالٌ bi trebalo da stoji عَشَرَةُ, jer mu je jednina m. roda: مِثْلٌ, ali se ovdje broj ravnao prema rodu riječi حَسَنَةٌ, jer se na nju odnosi أَمْثَالٌ.

b) *Konstrukcije glavnih brojeva*

Već je napomenuto da se brojevi jedan i dva (i to obično naglašeni) konstruiraju kao atributivni pridjevi, te dolaze iza svoje imenice, slažući se s njima u rodu i broju, pa će iza jedan biti u jednini, a iza dva u dvojini, npr.: نَجْمَةٌ وَاحِدَةٌ = jedna zvijezda; قَلَمَانِ آثْنَانِ = dva pera, i sl.

Ostali brojevi se smatraju imenicama. Iza brojeva 3-10 imenica stoji u genitivu plurala, i to po mogućnosti u tzv. جَمْعُ ٱلْقِلَّةِ, npr.: أَرْبَعَةُ أَجْبُلٍ = četiri planine, ali dolazi (kad nema one prve, kao i inače) i tzv. جَمْعُ ٱلْكَثْرَةِ, pa se kaže, npr.: خَمْسَةُ بُيُوتٍ = pet kuća; سِتُّ نِسَاءٍ = šest žena i sl.

Kao ovi brojevi konstruira se i neodređeni broj: بِضْعٌ (بِضْعَةٌ) = nekoliko (u iznosu od 3 do 9), npr.: بِضْعُ سِنِينَ = nekoliko godina; بِضْعَةُ أَنْفَارٍ = nekoliko ljudi.

Međutim, riječi u tzv. kvazipluralu (شِبْهُ ٱلْجَمْعِ) mogu ostati u prvo-

bitnom obliku, kao što je, npr.: نَفَرٌ (pl. أَنْفَارٌ), pa se može reći i: ثَلاَثَةُ نَفَرٍ = tri čovjeka (osobe); خَمْسُ ذَوْدٍ = pet deva i dr.

Iza brojeva 11-99 imenica stoji u akuzativu singulara (to je tzv. التَّمْيِيزُ), 47 npr.: أَحَدَ عَشَرَ يَوْمًا = jedanaest dana; اثْنَتَا عَشْرَةَ بَقَرَةً = dvanaest krava; ثَلاَثَةَ عَشَرَ عَامًا = trinaest godina; أَرْبَعَ عَشْرَةَ وَرَقَةً = četrnaest listova itd.

Atribut uz imenicu, iako je ona uz ove brojeve u jednini, može stajati u akuzativu plurala, npr.: عِشْرُونَ حَلُوبَةً سُودًا = dvadeset crnih deva - muzara, ali stoji i u jednini, npr.: أَحَدَ عَشَرَ تِلْمِيذًا مُجْتَهِدًا = jedanaest marljivih učenika.

Iza brojeva 100, 1.000, te iza onih složenih od njih, imenica stoji u genitivu singulara, npr.: مِئَةُ كِتَابٍ = stotinu knjiga; مِئَتَا غُلاَمٍ = dvjesta dječaka; - ثَلاَثُمِئَةِ بُنْدُقِيَّةٍ = trista pušaka; - أَلْفُ شَجَرَةٍ = hiljadu stabala; - أَرْبَعَةُ آلاَفِ دِينَارٍ = četiri hiljade dinara; مِئَةُ أَلْفِ دِرْهَمٍ = sto hiljada dirhema; أَلْفُ أَلْفِ نَعْجَةٍ = milion ovaca; أَلْفُ لَيْلَةٍ وَلَيْلَةٌ = hiljadu i jedna noć; أَلْفَا لَبِنَةٍ وَلَبِنَتَانِ = dvije hiljade i dvije cigle, i sl.

c) *Poredak brojeva međusobno*

Vidjelo se da jedinice stoje ispred desetica (إِحْدَى وَعِشْرُونَ ، أَحَدَ عَشَرَ i sl.). Kod složenih brojeva: 100 itd., stotice dođu ispred desetica, a hiljadice ispred stotica (مِئَةٌ وَأَرْبَعُونَ = stotinu i četrdeset; أَلْفُ وَخَمْسُ مِئَةٍ = hiljadu i pet stotina, i sl.).

Složen broj (preko hiljadu) može početi s hiljadama, a može i u obrnutom poretku od jedinica. Svi članovi takvog broja, osim u drugoj dekadi (od 11 do 19), vežu se međusobno pomoću " وَ ". Ono što se broji (imenica) ravna se prema broju koji stoji neposredno ispred toga, npr.: مِئَةٌ وَخَمْسُ سِنِينَ = stotinu i pet godina.

Prema navedenim broj 1.975 možemo reći: أَلْفٌ وَتِسْعُ مِئَةٍ وَخَمْسَةٌ وَسَبْعُونَ ili, pak, obrnuto: خَمْسَةٌ وَسَبْعُونَ وَتِسْعُ مِئَةٍ وَأَلْفٌ.

Mnogo rjeđe, brojevi se upotrijebe atributivno, i to obično iza svoje imenice. Pri tome se slaže s njom, kako je navedeno, a slaganje u broju je tako da imenica ponajviše bude u pluralu, i to uz brojeve od tri pa nadalje.

---

47) Po 'A. Ḥasana imenica uz broj, tj. ono što se broji (الْمَعْدُودُ), naziva se: التَّمْيِيزُ, pa bila ona u akuzativu ili nekom drugom padežu.

Tako se može, npr., reći: خِصَالٌ أَرْبَعٌ (mj. أَرْبَعُ خِصَالٍ) = četiri osobine; اَلنَّفَرُ ٱلْأَرْبَعَةُ = (te) četiri osobe; اَلْبِغَالُ ٱلثَّلَاثُونَ = trideset mazgi.

Rijetko je i slaganje u rodu kao kod običnih pridjeva, npr.: جَوَارٍ ثَلَاثَةٌ (mj. جَوَارٍ ثَلَاثٌ odn. ثَلَاثُ جَوَارٍ) = tri djevojke (robinje) i sl.

d) *Determinacija kod brojeva*

U vezi s (ne)određenosti brojeva: za jedan i dva važe ista pravila kao za atributivne pridjeve, pa će se, npr., reći: اِبْنٌ وَاحِدٌ = jedan sin; اَلْبِنْتَانِ ٱلْإِثْنَتَانِ = (te) dvije kćeri; وَاحِدَةٌ مِنْهُمَا = jedna od njih dvije; أَوْلَادُ ٱلْإِثْنَيْنِ = djeca njih dvoga, i sl.

Za brojeve 3-10 u aneksiji treba se držati pravila za tu konstrukciju. Tako, kada je imenica odredbenica, a uz to je ona određena, onda ona dobije član, pa će se reći, npr.:

ثَلَاثَةُ ٱلرِّجَالِ = (ta) trojica ljudi. Isto važi i za brojeve 100 i 1.000, npr.: مِئَةُ اَلْفَتَاةِ = (tih) stotinu djevojaka; أَلْفُ ٱلدِّينَارِ = (tih) hiljadu dinara.

Međutim, nerijetko član dobije samo broj (određenica), npr.: اَلْخَمْسُ سَاعَاتٍ = (tih) pet sati; اَلْأَلْفُ قِطْعَةٍ = (tih) hiljadu komada.

Nekad, međutim, oba dijela aneksije dobiju član, npr.: اَلسَّبْعَةُ ٱلرِّجَالِ = (tih) sedam ljudi (a po nekim bi se drugi dio mogao staviti u nominativ: اَلسَّبْعَةُ ٱلرِّجَالُ).

Kod brojeva od 11 do 99, i to u drugoj dekadi (11-19), poznatiji gramatičari dopuštaju upotrebu člana samo uz jedinice, npr.: اَلثَّلَاثَةَ عَشَرَ ثَوْرًا (tih) trinaest volova: ali drugi tu (kao i kod ostalih brojeva ove grupe) dozvoljavaju da član dobije i desetice: اَلسَّبْعَةَ ٱلْعَشَرَ شَابًّا = (tih) sedamnaest mladića. U ovim slučajevima član može stajati samo uz broj, npr.: اَلْعِشْرُونَ مُسَافِرًا = (tih) dvadeset putnika; ili: اَلتِّسْعُ وَٱلتِّسْعُونَ بِنَايَةً = (tih) devedeset i devet zgrada, i sl.

Kad iza neodređenog broja dođe genitiv (odredbenica), koji bi trebalo odrediti drugim genitivom, onda se pred taj drugi genitiv stavi prijedlog مِنْ, npr.: مِئَةُ سَائِحٍ مِنَ ٱلْأَلْمَانِيِّينَ = stotinu turista Nijemaca; nekad se prvi takav genitiv ponovi iza مِنْ pa se kaže: أَرْبَعَةُ قُوَّادٍ مِنْ قُوَّادِ ٱلرُّومَانِيِّينَ = četverica rimskih vojskovođa, može se, pak, prvi genitiv (iza samog broja) ispustiti, a drugi genitiv dođe iza prijedloga مِنْ, npr.: خَمْسٌ مِنْ طَالِبَاتِ كُلِّيَّتِنَا = pet studentica (s) našeg fakulteta.

B - Redni brojevi - اَلْأَعْدَادُ ٱلتَّرْتِيبِيَّةُ

Sintaksički se redni brojevi konstruiraju kao obični pridjevi, te se s imenicom, iza koje dolaze kao njen atribut, slažu u rodu, padežu i (ne)određenosti. Evo nekoliko primjera: هُوَ وَوَلَدُهَا ٱلرَّابِعُ = On je njegovo četvrto dijete.- ثُمَّ تَقَدَّمَتْ إِلَيْنَا فَتَاةٌ ثَالِثَةٌ = Zatim nam je pristupila treća djevojka.

Kod brojeva 11-19, kada je broj sa članom, jedinica se može mijenjati ili uvijek imati nastavak -a, npr.: وَقَعَ ذَلِكَ فِى ٱللَّيْلَةِ ٱلْحَادِيَةَ عَشْرَةَ (ili: ....ٱلْحَادِيَةَ عَشْرَةَ) = To se dogodilo jedanaeste noći.

Spomenuto je da brojevi za dvadeset itd., te 100 i 1.000, kao i oni složeni s njima, važe za oba roda, npr.:

اَلْيَوْمُ ٱلْعِشْرُونَ = dvadeseti dan;

فِى السَّنَةِ ٱلْحَادِيَةِ وَٱلثَّلَاثِينَ = trideset i prve godine;

اَلْكِتَابُ ٱلْمِئَةُ وَٱلْخَمْسُونَ = stopedeseta knjiga;

اَلثَّمَرَةُ ٱلْأَلْفُ مِنْ هَذِهِ ٱلشَّجَرَةِ = hiljaditi plod s ovoga stabla i sl.

Kao ostali pridjevi, redni brojevi se mogu upotrijebiti u funkciji imenica. Tada najviše dolaze ili u aneksiji (kao određenica) ili u prepozicionalnoj konstrukciji s prijedlogom مِنْ iza njih. Tako se može reći, npr.: بَعْدَ ذَلِكَ أَرْسَلْنَا هُنَاكَ رَابِعَ ٱلْعُمَّالِ = Poslije toga poslali smo onamo četvrtog radnika. - وَٱلْخَامِسَةُ مِنْهُنَّ كَانَتْ شَابَّةً لَطِيفَةَ ٱلْمَنْظَرِ = A peta od njih bila je djevojka prijatnog izgleda. - ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ = treći od trojice i sl.

C. - Drugi brojni pridjevi

A) *Distributivni brojevi*

Oni odgovaraju na pitanje: po koliko, a mogu se izraziti na dva načina: 1) za brojeve od 3 do 10 u tu svrhu služe oblici: fu'ālu i maf'alu, i to u akuzativu, npr.:

جَاءَ ٱلْجُنْدِيُّونَ رُبَاعَ رُبَاعَ = Vojnici su došli četiri po četiri.

اِنْطَلَقَتِ ٱلْفَتَيَاتُ فِى جَمَاعَاتٍ مَخْمَسَ مَخْمَسَ = Djevojke su otišle u grupama: pet po pet.

Ovi brojni pridjevi, kako se vidi, važe za oba roda.

2) Drugi način da se izrazi ovaj pojam sastoji se u asindetskom ponavljanju glavnih brojeva, npr.:

كَانَ يَفْصِلُ تَلاَمِيذَهُ ثَلاَثَةً ثَلاَثَةً = Odvajao je svoje učenike: tri po tri.-

أَعْطَى مَنْ كَانَ مَعَهُ مِئَةَ دِينَارٍ مِئَةَ دِينَارٍ = Dade onima koji su bili s njim po sto dinara.

B) *Multiplikativni brojevi*

Ovi brojni pridjevi, koji postoje za brojeve od 1 do 10, odgovaraju našim brojevima s nastavkom: -struk (samo se za jednostruk upotrebljava: مُفْرَدٌ). Kako se vidjelo u morfologiji, oni imaju oblik مُفَعَّلٌ (ة) (kao particip pasivni glagola II vrste), izveden iz odgovarajućih korijena glavnih brojeva. Oni, osim spomenutog značenja, imaju i neka druga pridjevska značenja, a mogu biti i poimeničeni. Tako, npr., مُوَحَّدٌ, između ostalog, znači: objedinjen; s jednom tačkom (slovo); - مُثَنًّى = dvostruk; s dvije tačke (slovo); dvojina; - مُثَلَّثٌ = trostruk; sa tri tačke (slovo); trobojan; trokut itd.

Kao pridjevi ili imenice, vršit će oni njima odgovarajuće sintaksičke funkcije, koje inače imaju te vrste riječi u za to određenim konstrukcijama važećim za njih.

C) *Brojni pridjevi oblika* فُعَالِيٌّ (ة)

Ti brojni pridjevi izvode se samo iz korijena glavnih brojeva od 1 do 10. Imaju razna pridjevska značenja, ukazujući na to koliko dijelova ima neki predmet, kojih je dimenzija, koliko radikala ili suglasnika ima neka riječ ili koliko je stihova u nekoj pjesmi i dr. Tako, npr., pored drugih značenja, može značiti: أُحَادِيٌّ = pojedinačan; prost, s jednim radikalom (riječ); ثُنَائِيٌّ = trostruk; trodijelan; od tri radikala (riječ); ثُلاَثِيٌّ sa tri tačke (slovo) itd.

Sa sintaksičkog aspekta za njih važe pravila običnih pridjeva.

D) - *Brojni prilozi*

a) Brojni prilozi u značenju: *jedanput* itd., izražavaju se na dva načina: 1) akuzativom imena jednokratnosti (اِسْمُ ٱلْوَحْدَةِ), izvedenog iz korijena glagola uz koji se upotrijebi ovakav prilog, a ako nema tog imena jednokratnosti, onda se uzme akuzativ infinitiva toga istog glagola (u vrstama glagola osim prve), npr.: زَارَهُ زَوْرَةً (زَوْرَتَيْنِ ، زَوْرَاتٍ) = Posjetio ga je jedanput (dvaput, više puta).

Pomoću infinitiva, npr.: أَنْـذَرَهُـمْ إِنْـذَارًا (إِنْـذَارَيْـنِ ، إِنْـذَارَاتٍ) = Jedanput (dvaput, više puta) ih je upozorio.

2) Ovakvi brojni prilozi izražavaju se pomoću riječi: مَرَّةٌ ، تَارَةٌ ، دَفْعَةٌ ، كَرَّةٌ i sl. One stoje u akuzativu, a za brojeve više od tri, ispred njih će doći i broj u akuzativu, dok će se one tada u padežu ravnati prema broju ispred sebe. Tako će se, npr., reći:

مَارَأَيْتُهُ إِلاَّ مَرَّةً (وَاحِدَةً) = Vidio sam ga samo jedanput.
ذَهَبْنَا هُنَاكَ تَارَتَيْنِ = Onamo smo otišli dva puta.
رَجَعْتُ إِلَى ٱلسُّوقِ ثَلاَثَ كَرَّاتٍ = Triput sam se vratio na pijacu.
أَعَادَتْ لَهُ ذَلِكَ مِئَةَ دَفْعَةٍ = ponovila mu je to stotinu puta.
قَرَأَ مَكْتُوبَهَا مِرَارًا (مَرَّاتٍ) = Pročitao je njeno pismo više puta.

b) *Redni brojni prilozi* u značenju: *prvi put* itd., izražavaju se 1) odgovarajućim rednim brojem muškog roda u akuzativu, pa se kaže: أَوَّلاً = prvi put; ثَانِيًا = drugi put: ثَالِثًا = treći put itd. - Ovakav prilog može biti broj u ženskom rodu sa članom, npr.: اَلثَّانِيَةَ = drugi put i sl.

2) Drugi način izražavanja rednog brojnog priloga sastoji se u tome da redni broj, kao atribut iza riječi: مَرَّةٌ ، تَارَةٌ ، دَفْعَةٌ ، كَرَّةٌ, zajedno s njom bude u akuzativu, npr.: مَرَّةً ثَالِثَةً = treći put; تَارَةً خَامِسَةً = peti put; دَفْعَةً سَابِعَةً = sedmi put; كَرَّةً تَاسِعَةً = deveti put itd.

E) *Razlomci* - اَلْكُسُورُ

To je posebna vrsta brojnih imenica, koja ima određene oblike za razlomke od trećine do desetine (koji su navedeni u morfologiji). Sintaksički se konstruiraju kao ostale imenice, a složeni od ovih ravnaju se prema pravilima za glavne brojeve. Tako se, npr., kaže: ثُلُثٌ = (jedna) trećina; اَلرُّبْعَانِ = dvije četvrtine; عُشْرُ ٱلْعُشْرِ = (jedna) stotnina i sl.

Ostali razlomci opisuju se pomoću ovih prostih sa glavnim brojevima, kao, npr.: جُزْءٌ مِنْ أَحَدَ عَشَرَ جُزْءًا = (jedna) jedanaestina; نِصْفُ ٱلْعُشْرِ = (jedna) dvadesetina; خَمْسَةُ أَثْمَانٍ = pet osmina; جُزْآنِ مِنْ أَلْفِ جُزْءٍ = dvije hiljadnine i sl.

O brojnim imenicama oblika فِعْلٌ vidjeti navedeno u morfologiji brojeva (na kraju).

F) *Obilježavanje datuma*

U islamskom svijetu (pored nove ere) godine se broje i od Hidžre (tj. preseljenje vjerovjesnika Muḥammada iz Mekke u Medinu), što je počelo 16. jula 622. n. e. Računa se po lunarnoj godini (اَلسَّنَةُ ٱلْقَمَرِيَّةُ) sa 12 mjeseci (po 29 ili 39 dana). Arapski nazivi za te mjesece su:

1. مُحَرَّمٌ,	5. جُمَادَى ٱلْأُولَى,	9. رَمَضَانُ,
2. صَفَرٌ,	6. جُمَادَى ٱلْآخِرَةُ (الثَّانِيَةُ) ,	10. شَوَّالٌ
3. رَبِيعُ ٱلْأَوَّلُ,	7. رَجَبٌ,	11. ذُو ٱلْقَعْدَةِ,
4. رَبِيعُ ٱلثَّانِي,	8. شَعْبَانُ,	12. ذُو ٱلْحِجَّةِ .

U nekim arapskim zemljama (Liban i dr.) u upotrebi su i sirski nazivi za mjesece (solarne godine = اَلسَّنَةُ الشَّمْسِيَّةُ), a inače su, pored tih, u upotrebi i latinska imena mjeseci (adaptirana arapskom izgovoru).

Evo tih naziva zajedno:

1. كَانُونُ ٱلثَّانِي – يَنَايِرُ = januar;	7. تَمُّوزُ – يُولِيَه = juli;
2. شُبَاطُ – فَبْرَايِرُ = februar;	8. آبُ – أَغُسْطُسُ (i أُوتُ) = august;
3. آذَارُ – مَارْسُ = mart;	9. أَيْلُولُ – سِبْتَمْبَرُ = septembar;
4. نِيسَانُ – أَبْرِيلُ = april;	10. تِشْرِينُ ٱلْأَوَّلُ – أُكْتُوبَرُ = oktobar;
5. أَيَّارُ – مَايُو = maj;	11. تِشْرِينُ ٱلثَّانِي – نُوفَمْبَرُ = novembar;
6. حَزِيرَانُ – يُونِيُو (i يُونِيَه) = juni;	12. كَانُونُ ٱلْأَوَّلُ - دِيسَمْبَرُ = decembar.

Pri računanju datuma, lunarni se mjesec dijeli na dva perioda po 14 dana. Za prvi dan u mjesecu mogu se upotrijebiti riječi: غُرَّةٌ ili مُسْتَهَلٌّ, pa se: prvog muharrema, može reći: فِي غُرَّةِ (مُسْتَهَلِّ) مُحَرَّمٍ ili, pak, računajući po tome, i to od 1. do 14. u mjesecu, koliko je noći prošlo, pa bi se: 1. muharrema, reklo:

لِلَيْلَةٍ خَلَتْ (مَضَتْ) مِنْ مُحَرَّمٍ ; drugog safera:

لِلَيْلَتَيْنِ خَلَتَا (مَضَتَا) مِنْ صَفَرٍ ; četrnaestog redžepa;

لِأَرْبَعَ عَشْرَةَ (لَيْلَةً) خَلَتْ (خَلَوْنَ ، مَضَتْ ، مَضَيْنَ) مِنْ رَجَبٍ

Za 15. dan u mjesecu upotrebljavaju se riječi: نِصْفٌ (اِنْتِصَافٌ ili مُنْتَصَفٌ) = polovina, pa se, npr.: petnaestog ramazana, kaže: فِي نِصْفِ (فِي ٱلنِّصْفِ مِنْ) رَمَضَانَ i sl.

Od 16. do 30. dana u mjesecu označi se koliko je noći ostalo do kraja dotičnog mjeseca, pa će se, npr., reći ovako:

لِأَرْبَعَ عَشْرَةَ (لَيْلَةً) بَقِيَتْ مِنْ شَوَّالٍ; šesnaestog ševvala
لِثَلاَثٍ بَقِينَ (لِثَلاَثِ لَيَالٍ بَقِيَتْ) مِنْ شَعْبَانَ ; dvadesetsedmoga ša'bana
لِلَيْلَتَيْنِ بَقِيَتَا مِنْ مُحَرَّمٍ ; dvadesetosmog muharrema:
لِلَيْلَةٍ بَقِيَتْ مِنْ صَفَرٍ ; dvadesetdevetog safera:
لِآخِرِ لَيْلَةٍ مِنْ رَجَبٍ ; tridesetog redžepa.

Za 30. dan u mjesecu može se reći, upotrebom riječi: سَلْخٌ (اِنْسِلاَخٌ ili مُنْسَلَخٌ) = konac, svršetak, ovako: tridesetog ramazana = لِسَلْخِ رَمَضَانَ i sl.

U vezi s upotrebom riječi لَيْلَةٌ (= noć) treba istaći da dan (od 24 sata, tj. dan i noć = اَلْمَلَوَانِ) u arapskoj praksi počinje sa zalaskom sunca, dakle prvo dođe noć, pa onda dan (نَهَارٌ).

Odavno se datum obilježava i pomoću rednih brojeva.

Do 20. dana u mjesecu kaže se pomoću aneksije: فِى ثَانِى رَجَبٍ = drugog redžepa. Poslije 20. dana, ispred imena mjeseca dođe prijedlog مِنْ : فِى ٱلْعِشْرِينَ مِنْ صَفَرٍ = dvadesetog safera.

Za godine u datumu upotrebljavaju se glavni brojevi, koji budu odredbenica uz riječi: سَنَةَ ili عَامَ, odn. فِى سَنَةِ ili فِى عَامِ, npr.: godine 1957. reklo bi se na dva od tih načina:
سَنَةَ أَلْفٍ وَتِسْعِ مِئَةٍ وَسَبْعٍ وَخَمْسِينَ ili, pak: فِى عَامِ سَبْعَةٍ وَخَمْسِينَ وَتِسْعِ مِئَةٍ وَأَلْفٍ.

Za doba života u upotrebi su razni načini izražavanja, kao što su slijedeći:
هُوَ فِى ٱلسَّنَةِ ٱلْعِشْرِينَ مِنْ عُمْرِهِ = On je u dvadesetoj godini života.
هُوَ ٱلْآنَ أَخُو ٱلْخَمْسِينَ = On je sada pedesetogodišnjak.
هِيَ بِنْتُ عَشْرِ سَنَوَاتٍ = Njoj je deset godina.
أَخُوهُ ابْنُ ثَلاَثِينَ سَنَةً = Njegov brat ima (sada) trideset godina.

SINTAKSA GLAGOLA

Podjela glagola [48]

S obzirom na to kako se odnosi subjekt (rečenice) prema sadržaju glagola (glagolskog predikata), razlikuju se dva glagolska stanja: 1. - radno stanje ili aktiv i 2. - trpno stanje ili pasiv.

Na osnovu toga podijelili smo naše razmatranje vrsta glagola na dva tome odgovarajuća dijela. Najprije ćemo, dakle, govoriti o glagolima u aktivu.

I - Radno stanje - aktiv (صِيغَةُ ٱلْمَعْلُومِ)

U aktivu se glagoli dijele na tri skupine: 1) kvalitativne 2) aktivne i 3) refleksivne glagole (s nekim podvrstama).

A - Kvalitativni glagoli

Oni bi se mogli nazvati: "*glagolima svojstva*", jer označavaju fizičko ili apstraktno svojstvo nekog subjekta. Kod njih subjekt ne učestvuje aktivno u stjecanju toga svojstva, nego mu je ono prirođeno.

U arapskom jeziku ovakvi se glagoli javljaju u dva tipa, naime: 1) u 4. razredu I vrste glagola (oblika: fa'ila/yaf'alu), a označavaju nestalno, prolazno svojstvo, stanje ili promjenu, kao što su, npr.: حَزِنَ = biti žalostan, ražalostiti se; صَغِرَ = biti mlad; غَضِبَ = biti srdit, razljutiti se; فَرِحَ = biti veseo, obradovati se; مَرِضَ = biti bolestan, razboljeti se i sl.

2) Glagoli 5. razreda I vrste (oblika fa'ula/yaf'ulu), koji obilježavaju stalno svojstvo, trajno stanje i sl., kao što su slijedeći: حَسُنَ = biti lijep; ثَقُلَ = biti težak, otežati; قَبُحَ = biti ružan; كَرُمَ = biti plemenit, darežljiv; صَغُرَ = biti malehan i dr.

48) Ta podjela ovdje je izvršena prema: Blachère, itd., op. cit., str. 256-261, & 173-181.

B - Aktivni glagoli

Ovi glagoli (koji bi se mogli nazvati: "djelotvorni" i sl.) jesu oni svi (osim kvalitativnih i onih u pasivu), koji označavaju da subjekt sam učestvuje u izvršenju glagolske radnje, pa bilo da ona može ili ne može neposredno preći na neki objekt. Istina, nekad kod ovih glagola tu radnju vrši subjekt posredno, preko drugih, što se naziva: *kauzativni aktiv*, npr., kada se kaže: فِى هَذَا ٱلْعَامِ بَنَى أَخِى بَيْتًا كَبِيرًا = Ove godine moj brat je sagradio veliku kuću. - a, ustvari, on je samo dao da mu se ona sagradi od strane stručnih lica za to.

Aktivnim glagolima obuhvaćeni su, prema rečenom, i prelazni i neprelazni glagoli.

a) *Prelazni (tranzitivni) glagoli* - اَلْأَفْعَالُ ٱلْمُتَعَدِّيَةُ

To su prvenstveno glagoli koji imaju direktni objekt u akuzativu (اَلْمَفْعُولُ بِهِ ٱلصَّرِيحُ). Takvih je glagola jako velik broj u svim razredima (osim u petom) I vrste, za koje ćemo dati po nekoliko primjera:

1. razred: تَرَكَ = ostaviti; ضَرَّ = škoditi; قَتَلَ = ubiti; رَبَطَ = svezati; كَتَبَ = napisati; نَصَرَ = pomoći.

2. razred: سَرَقَ = ukrasti; ضَرَبَ = udariti; فَصَلَ = razdvojiti, غَرَزَ = zabosti; كَشَفَ = otkriti; وَجَدَ = naći.

3. razred: جَمَعَ = skupiti; طَرَحَ = baciti; فَتَحَ = otvoriti: فَعَلَ = učiniti; قَرَأَ = pročitati; مَنَعَ = spriječiti.

4. razred: حَفِظَ = čuvati; رَكِبَ = jahati; شَرِبَ = piti; سَمِعَ = čuti; عَلِمَ = znati; فَهِمَ = razumjeti.

6. razred: حَسِبَ = vjerovati, smatrati; وَرِثَ = naslijediti.

II vrsta: رَدَّدَ = ponavljati; سَيَّرَ = uputiti; غَلَّقَ = pozatvarati.

III vrsta: خَادَعَ = htjeti prevariti; صَارَعَ = boriti se s; كَاتَبَ = dopisivati se.

IV vrsta: أَرْسَلَ = poslati; أَلْقَى = baciti; أَمَدَّ = pomoći.

V vrsta: تَعَلَّمَ = naučiti; تَبَنَّى = posiniti; تَقَبَّلَ = primiti.

VIII vrsta: إِتَّبَعَ = slijediti; اِرْتَكَبَ = počiniti; اِمْتَدَحَ = pohvaliti.

X vrsta: اِسْتَحْسَنَ = odobriti; اِسْتَعْمَلَ = upotrijebiti; اِسْتَغْفَرَ = moliti za oprost.

Od *I vrste kvadrilitera* prelazni su mnogi, kao što su, npr.: دَحْرَجَ = valjati; زَلْزَلَ = potresti; مَسْمَرَ = (čavlom) prikovati i sl.

b) Neprelazni (intranzitivni) glagoli - اَلْأَفْعَالُ ٱللَّازِمَةُ

To su oni glagoli koji nemaju objekta u akuzativu, ali mogu imati dalji, prepozicionalni objekt (u genitivu, اَلْمَفْعُولُ بِهِ غَيْرُ ٱلصَّرِيحِ), ili su, pak, bez ikakvog objekta.

Takvi su mnogi glagoli I vrste i to u svim razredima (a u 5. razredu su svi neprelazni).

1. razred: آبَ = vratiti se; بَرَزَ = pojaviti se; حَدَثَ = desiti se; جَمَدَ = smrznuti se; قَعَدَ = sjedjeti; نَبَتَ = izrasti.

2. razred: جَلَسَ = sjesti; رَجَعَ = vratiti se; سَفَرَ = otputovati; بَسَمَ= nasmiješiti se; جَرَسَ = zvoniti; وَقَفَ = stati.

3. razred: ثَأَرَ = osvetiti se; ذَهَبَ = otići; رَعَدَ = grmjeti; زَأَرَ = rikati; صَهَلَ = rzati; فَرَغَ = isprazniti se.

4. razred: أَمِنَ = biti pouzdan; أَرِقَ = nemati sna; أَسِفَ = tugovati; صَعِدَ = popeti se: عَمِيَ = biti slijep; قَلِقَ = biti uzrujan.

5. razred: بَخُلَ = biti škrt; بَعُدَ = biti dalek; حَمُقَ = biti glup; خَبُثَ = biti opak; سَخُوَ = biti darežljiv; قَرُبَ = biti blizu.

6. razred: يَعِرَ = blejati, meketati.

Od *izvedenih vrsta iz trilitera* ima neprelaznih glagola, i to manje-više u svima, npr.:

II vrsta: سَلَّمَ = pozdraviti; صَوَّتَ = vikati; وَلَّى = bježati.

III vrsta: بَاعَدَ = udaljiti se; سَافَرَ = putovati; نَافَقَ = biti licemjer.

IV vrsta: أَبْطَأَ = zakasniti; أَقْبَلَ = prići; أَوْرَقَ =izlistati.

V vrsta: تَعَجَّبَ = čuditi se; تَفَكَّرَ = razmišljati; تَكَسَّرَ = razbiti se.

VI vrsta: تَتَابَعَ = uzastopno slijediti; تَقَاتَلَ = boriti se međusobno; تَمَارَضَ = praviti se (da je) bolestan.

VII vrsta: اِنْطَفَأَ = ugasiti se; اِنْغَلَقَ = zatvoriti se; اِنْكَشَفَ = otkriti se.

VIII vrsta: اِخْتَصَمَ = svađati se; اِسْتَبَقَ = utrkivati se; اِفْتَرَقَ = rastati se.

IX vrsta: اِحْمَرَّ = pocrvenjeti; اِخْضَرَّ = zeleniti se; اِعْوَرَّ = oćoraviti.

X vrsta: اِسْتَسْلَمَ = potčiniti se; اِسْتَطْرَبَ = biti jako raspoložen; اِسْتَعَاذَ = tražiti utočište kod (koga protiv).

XI vrsta: اِبْيَاضَّ = pobijeljeti; اِصْفَارَّ = požutjeti; اِعْوَاجَّ = iskriviti se.

XII vrsta: اِحْدَوْدَبَ = biti grbav; اِعْشَوْشَبَ = bujno obrasti travom.

XIII vrsta: اِجْلَوَّذَ = juriti; اِخْرَوَّطَ = biti dugačak.

XIV vrsta: اِجْحَنْشَشَ = biti velik; اِسْحَنْكَكَ = biti mračan.

IV vrsta: اِحْبَنْطَى = biti nadut, ljut; اِسْلَنْقَى = leći na leđa.

Neprelazni glagoli od kvadrilitera i iz njih izvedenih glagolskih vrsta.

I vrsta: هَمْهَمَ = hrzati; شَمْخَرَ = biti ohol; تَلْمَذَ = biti učenik; حَمْدَلَ = govoriti: hvala Bogu.

II vrsta: تَدَحْرَجَ = valjati se; تَزَلْزَلَ = potresti se; تَسَلْطَنَ = zavladati; تَقَلْنَسَ = obući (sebi) kapu

III vrsta: اِبْرَنْشَقَ = procvjetati; اِثْعَنْجَرَ = teći; اِحْرَنْجَمَ = skupiti se; اِسْلَنْطَحَ = leći licem prema tlu.

IV vrsta: اِدْلَهَمَّ = biti vrlo mračan; اِضْمَحَلَّ = nestati; اِطْمَأَنَّ = smiriti se; اِقْشَعَرَّ = zadrhtati.

Treba istaći za sve gornje primjere glagola (kao i dalje) da se navodi po jedno običnije značenje (i kada ih glagol ima mnogo više), te da se uz glagole s prepozicionalnim objektom, iz praktičnih razloga, ovdje nije navodio odgovarajući prijedog, što treba pogledati u rječniku (kao i druge primjere svih ovih vrsta glagola).

C - *Povratni (refleksivni) glagoli* - اَلْأَفْعَالُ ٱلْمُطَاوِعَةُ

To su oni glagoli koji označavaju radnju čiji su subjekt i objekt identični tj. nju vrši isto lice (predmet i dr.) na samom sebi. U arapskom jeziku razlikuju se tri vrste ovih glagola: 1) pravi povratni glagoli; 2) nepravi i 3) pasivni.

Prvi nemaju posebne oblike, nego se sintaksički tvore od prelaznih glagola. Druga i treća vrsta ovih glagola ima uglavnom iste oblike, pa se međusobno mogu razlikovati samo po svojim značenjima, kako će to pri njihovom razmatranju biti objašnjeno.

naprave povratne glagole, a naročito VII vrsta glagola (اِنْفَعَلَ). Evo primjera za povratno-pasivne glagole iz vrsta u kojima se oni javljaju, a to su:

V vrsta: تَعَجَّبَ = začuditi se; تَكَسَّرَ = razbiti se;

VI vrsta: تَتَابَعَ = slijediti se uzastopce; تَغَافَلَ = biti nepažljiv;

VII vrsta: اِنْقَطَعَ = prekinuti se: اِنْكَشَفَ = biti otkriven;

VIII vrsta: اِجْتَمَعَ = sakupiti se; اِفْتَرَقَ = razići se;

X vrsta: اِسْتَحْضَرَ = predočiti (sebi); اِسْتَخْبَرَ = obavijestiti se.

II - Trpno stanje (pasiv) - صِيغَةُ ٱلْمَجْهُولِ

To je sistem određenih glagolskih oblika (nasuprot aktivu) koji ukazuju na to da se glagolska radnja vrši na gramatičkom subjektu (kao njenom objektu), dok se u arapskom jeziku njen stvarni izvršilac redovno ne navodi.

Međutim, Reckendorf, [49] i pored toga, daje neke primjere iz literature, gdje se taj izvršilac, ipak, označava pomoću prijedloga: مِنْ ، لِ ، بِ. Evo po jedan njegov primjer za svaki od njih: إِذَا سُبِقْتُ بِهِ = kada budem prestignut od njega; إِذَا بُحِثَتْ أَنْسَابُهُنَّ لِسَائِلٍ = kada budu istraživana njihova rodoslovlja od (strane) nekog ispitivača; وَمَا أُوتِيَ ٱلنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ = ono što je dato vjerovjesnicima od (strane) njihovog Gospodara. (Q., 2, 136).

U vezi, pak, s tim i drugim Reckendorfovim primjerima, Blachère [50] ističe da su ti primjeri ili uzeti iz poezije ili da u njima nije, zapravo, označen stvarni izvršilac radnje, nego je tu više naznačeno: sredstvo, uzrok ili ishodište njenog izvršenja. Prema tome, primjer: حُمِّلْتُ مِنْ أَسْمَاءَ نُصْبًا nema značenje: "Esma mi je zadala tugu", nego zapravo znači: Zbog Esme me obuzela tuga". - i sl.

Po Blachèreu, u arapskom je nelogično navođenje realnog subjekta u pasivnoj rečenici. On se tu redovno ne navodi, jer je: ili iz govorne situacije poznat, ili se iz određenih razloga ne želi navesti, ili je taj subjekt potpuno nepoznat.

Stoga se, polazeći od aktivne rečenice مَدَحَ عُمَرُ حَسَنًا (= Omer je pohvalio Hasana), u pasivnoj može samo reći: مُدِحَ حَسَنٌ, (= Hasan je pohvaljen). Naime, stvarni se vršilac (hvaljenja) ne navodi i ne može se, npr. reći: مُدِحَ حَسَنٌ بِعُمَرَ ili slično tome. Ako bi se taj stvarni subjekt želio navesti, onda bi

49) To on daje u vezi sa spomenuta tri prijedloga (مِنْ ، لِ ، بِ), op. cit., str. 233, 246, 251.

50) Vidjeti kod njega, op.cit., str. 260 (bilješka 1) kada govori o pasivu.

se iza pasivne morala ponoviti i odgovarajuća aktivna rečenica, pa bi se u navedenom primjeru reklo: مُدِحَ حَسَنٌ مَدَحَهُ عُمَرُ = Pohvaljen je Hasan, pohvalio ga je Omer. Inače, u ovakvom slučaju bi se upotrijebila samo rečenica u aktivu.

Zato što označavaju svojstva ili stanje (a ne djelatnost), pasiv ne mogu imati kvalifikativni glagoli, te glagoli IX i XI vrste izvedeni iz trilitera.

Nasuprot tome, ima glagola koji se u određenim značenjima upotrebljavaju isključivo u pasivu, dok oni mogu imati sasvim druga značenja u aktvu. Takvi su, primjerice: جُنَّ = poludjeti, biti opsjednut; عُنِيَ بِ = brinuti se o, nastojati oko; غُشِيَ (عَلَى) ili أُغْمِيَ (عَلَى) = onesvijestiti se; أُولِعَ بِ = biti pohlepan (za), odan (čemu) jako voljeti i dr.

S izuzetkom istaknutih glagola koji nemaju pasiva, arapski glagoli u pasivnoj rečenici imaju tzv. prividni subjekt ili, kako se on zove u arapskoj sintaksi: "zamjenik izvršioca" = نَائِبُ ٱلْفَاعِلِ, a mogu ga imati samo prelazni glagoli koji u aktivu imaju direktni objekt. Inače, svi arapski glagoli, opet s izuzetkom onih bez pasiva, mogu u najmanju ruku imati tzv. bezlični (impersonalni) pasiv.

Za taj *bezlični pasiv* upotrebljava se samo treće lice jednine. Tada otpada i prividni subjekt, a dalji objekt zadržava svoj prijedlog. Takav objekt tada se smatra da je po izgovoru (لَفْظًا) u genitivu, a po položaju (مَحَلًّا) u rečenici da je on (zapravo trebalo da bude) u nomintivu.

Mjesto trećeg lica jednine u pasivu može se upotrijebiti treće lice množine dotičnog glagola u aktivu, sa zamišljenim (virtuelnim) subjektom: اَلنَّاسُ, ili sl.).

Evo primjera za bezlični pasiv (s odgovarajućom zamjenom aktivnim glagolom):

أُخْتُلِفَ (إِخْتَلَفُوا) فِى تِلْكَ ٱلْمَسْأَلَةِ = Razišlo se (razišli su se) u tome pitanju.

جِيئَ (جَاءُوا) بِٱلْمَرِيضِ فِى ٱلْمُسْتَشْفَى = Bolesnik je doveden (bolesnika su doveli) u bolnicu.

فُرِحَ (فَرِحُوا) بِذَلِكَ طُولَ ٱلنَّهَارِ = Tome se radovalo (Tome su se radovali) cijeli dan.

سِيرَ (سَارُوا) إِلَى ٱلْعِرَاقِ = Otišlo se (otišli su) u Irak.

Kako se vidi iz primjera, arapski glagol u pasivu, u našem jeziku možemo prevesti: 1) našim povratnim glagolom u trećem licu srednjega roda u jednini (razišlo se); 2) našim pasivnim oblikom u trećem licu jednine (doveden je) ili, pak, 3) u sva tri slučaja, kao u arapskom upotrijebiti treće lice množine odgovarajućeg glagola u aktivu (razišli su se itd.).

Moglo se, također, zapaziti da su upotrijebljeni glagoli u pasivu oni s prepozicionalnim (a ne akuzativnim) objektom (sa: إِلَى ، ب ، فِى).

Kako je istaknuto, pasiv s prividnim subjektom (نَائِبُ ٱلْفَاعِلِ) imaju prelazni glagoli sa direktnim objektom (u akuzativu). Pretvarajući aktivnu rečenicu u odgovarajuću joj pasivnu, pravi subjekt ispada u pasivnoj, a na njegovo mjesto, kao prividni subjekt, dođe u nominativu objekt aktivne rečenice.

Evo jedne rečenice u aktivu, koju ćemo izraziti u pasivu: صَنَّفَ عُمَرُ ٱلْكِتَابَ فِى هَذَا ٱلْعَامِ = Omer je napisao tu knjigu ove godine. - pa će biti صُنِّفَ ٱلْكِتَابُ فِى هَذَا ٱلْعَامِ = Ta knjiga je napisana ove godine. - Pravi subjekt morao se ispustiti; raniji objekt: ٱلْكِتَابَ postao je prividni subjekt, a predikatni glagol: صَنَّفَ u aktivu prešao je u pasiv: صُنِّفَ, priloška oznaka za vrijeme: فِى هَذَا ٱلْعَامِ ostala je u pasivnoj rečenici nepromijenjena.

Nekada prividni subjekt pasivne rečenice zamijeni akuzativ mjesta ili vremena (tj. ٱلْمَفْعُولُ فِيهِ), npr. (za mjesto) سُكِنَ هَذَا ٱلْبَيْتُ فِى ٱلْمَاضِى = u ovoj se kući stanovalo u prošlosti. - Primjer za vrijeme: سُهِرَتِ ٱللَّيْلَةُ فِى دَارِ صَدِيقِنَا = Noć je probdjevena (Probdjeli smo noć) u kući našeg prijatelja.

Kada glagol sa dva akuzativna objekta pređe u pasiv, prvi njegov objekt, postavši u pasivnoj rečenici prividnim subjektom, dođe u nominativ, a drugi njegov objekt ostane u akuzativu. Evo primjera za rečenicu u aktivu i odgovarajuću joj u pasivu: زَوَّجَ ٱلْقَاضِى عُثْمَانَ بِنْتَ جَارِهِ = Kadija je vjenčao Osmana sa kćerkom njegovog susjeda.- što će biti u pasivnoj: زُوِّجَ عُثْمَانُ بِنْتَ جَارِهِ = Osman je vjenčan sa kćerkom svoga susjeda. أَعْلَمَ عُمَرُ عَائِشَةَ ٱلْحَادِثَ مُفَصَّلاً = Omer je obavijestio Aišu opširno o tom događaju.- a u pasivnoj rečenici će biti: أُعْلِمَتْ عَائِشَةُ ٱلْحَادِثَ مُفَصَّلاً = Aiša je opširno obaviještena o tom događaju.

Razlika u značenju između glagola u pasivu i glagola povratno-pasivnog smisla je u tome što kod ovog posljednjeg njegov subjekt efektivno vrši njime naznačenu radnju pod nečijim utjecajem, dok je u pasivnoj rečenici njen prividni subjekt, ustvari, objekt glagolske radnje, tj. on je ne vrši, nego se ona izvršava na njemu. To se lahko razabire kad uporedimo dvije takve rečenice od kojih je jedna s povratno-pasivnim glagolom, a druga s odgovarajućim mu glagolom u pasivu, npr.: اِنْهَزَمَ جَيْشُهُمْ عَنْ قَرِيبٍ = Uskoro se njihova vojska dala u bijeg.- a u pasivu: = هُزِمَ جَيْشُهُمْ عَنْ قَرِيبٍ = Njihova je vojska uskoro natjerana u bijeg.

GLAGOLSKI OBJEKT [51]

Pored glagola bez ikakvog objekta postoje glagoli s jednim (ili više objekata), bilo direktnim (tj. u akuzativu) bilo indirektnim, odn. prepozicionalnim (tj. s prijedlogom i njegovom imenicom u genitivu), ili u raznim kombinacijama toga dvoga.

Za određivanje reakcije arapskih glagola samo nam djelomičan oslonac može biti reakcija naših odgovarajućih glagola. Naime, velike su razlike među njima u tome pogledu. Tako, npr. neka se uporedi u tome nekoliko slijedećih istoznačnih naših i arapskih glagola: smijati se = ضَحِكَ; ući u = دَخَلَهُ; željeti (nešto) = رَغِبَ فِي, itd.

Sada ćemo dati podjelu arapskih glagola, s obzirom na njihovu reakciju, tj. u odnosu na njihov objekt, naime: da li ga nemaju ili imaju, te koji su to glagoli i kakve su vrste njihovi objekti, kada ih imaju.

A - Glagoli bez objekta

Iako svi arapski glagoli, kako je spomenuto, mogu imati tzv. opći objekt (اَلْمَفْعُولُ ٱلْمُطْلَقُ), kao što je, npr.: سِرْنَا سَيْرًا سَرِيعًا خِلاَلَ ٱلدِّيَارِ = Prošli smo brzim hodom između tih kuća, on ipak, iako je u akuzativu, nije pravi direktni objekt (on ovdje sa svojim atributom služi kao priloška oznaka za način).

S obzirom na to, dalje navedeni glagoli s pravom se mogu svrstati među glagole bez objekta, a to su slijedeće tri grupe glagola.

1) *Kvalifikativni:* حَسُنَ (biti lijep, dobar); صَغُرَ (= biti malen); عَمِيَ (= oslijepjeti); جَذِلَ (= radovati se) i sl.

2) *Denominativni IV vrste* koji označavaju: kretanje, mjesto, vrijeme, te osobine i stanja, kao što su, npr.: أَنْجَدَ (= uputiti se u Nedžd); أَمْسَى (= omrknuti); أَفْصَحَ (= biti rječit); أَبْطَأَ (= kasniti) i dr.

3) *Glagoli stanja i postajanja,* a to su neki iz V, VI i VIII vrste, te svi glagoli VII, IX i XI vrste (neprelaznih) glagola, kao što su slijedeći:

51) O tome vidi: Blachère, itd., op. cit., str. 262.274, & 182-204 (pod naslovom: Regime du verbe).

تَهَدَّمَ (= srušiti se); تَمَاوَتَ (= praviti se mrtav); اِنْكَسَرَ (= slomiti se); اِفْتَضَحَ (= osramotiti se); اِعْوَجَّ (= iskriviti se); اِحْمَارَّ (= pocrvenjeti) itd.

B - Glagoli s direktnim objektom

I - *Glagoli s jednim objektom*

Tu spadaju mnogi prelazni glagoli iz I, II, III, IV, neki iz V i VIII, te znatan broj iz X izvedene vrste glagola. Takvi su, npr.: رَأَى (= vidjeti); نَزَّلَ (= objavljivati); قَاتَلَ (= boriti se s); أَبْعَدَ (= udaljiti); تَرَهَّبَ (= plašiti); اِرْتَقَبَ (= čekati); اِسْتَقْبَحَ (= smatrati ružnim, ne odobravati) i dr.

Mnogi neprelazni glagoli I vrste postaju prelazni:

1) *prelaskom u II vrstu,* npr.: (عَظُمَ>) عَظَّمَ (= veličati); (فَرِحَ >) فَرَّحَ (= obradovati);

2) *prelaskom u IV vrstu,* npr.: (ذَهَبَ >) أَذْهَبَ (= odvesti); (جَلَسَ >) أَجْلَسَ = posjesti nekoga); (ثَقُلَ >) أَثْقَلَ (= opteretiti);

3) *stavljanjem prijedloga* بِ ispred njihovog objekta (usljed čega oni zapravo postaju glagoli s prepozicionalnim objektom), kao, npr.: جَاءَ بِ (= donijeti, dovesti); ذَهَبَ بِ (= odnijeti, odvesti) i sl.

Glagoli koji znače: htjeti (=أَرَادَ); željeti (= تَمَنَّى); sprečavati (=مَنَعَ); naređivati (=أَمَرَ), namjeravati (= نَوَى); mrziti (=كَرِهَ); smatrati; misliti, držati, računati (عَدَّ ، حَسِبَ ، ظَنَّ ، اِعْتَبَرَ) i sl., mogu kao direktan objekt imati infinitiv (اَلْمَصْدَرُ) ili, pak, odgovarajuću mu objektnu rečenicu (s veznikom: أَنْ ili أَنَّ), npr.: تَمَنَّى أَخِي ٱلذَّهَابَ إِلَى ٱلْبَحْرِ ili .... أَنْ يَذْهَبَ = Moj brat je želio odlazak (da ode) na more.

نَوَيْتُ زِيَارَةَ صَدِيقٍ لِي فِي ٱلْجَزَائِرِ ili ... أَنْ أَزُورَ صَدِيقًا = Naumio sam posjetiti (da posjetim) jednog svog prijatelja u Alžiru.

نَعْتَبِرُ سُلُوكَ ذَلِكَ ٱلشَّابِّ مِثَالِيًّا ili ... أَنَّ ذَلِكَ ٱلشَّابَّ يَسْلُكُ

Smatramo uzornim ponašanje toga mladića. (Smatramo da se taj mladić uzorno ponaša).

II - *Glagoli sa dva akuzativna objekta*

Arapski se takav glagol zove: فِعْلٌ مُتَعَدٍّ إِلَى مَفْعُولَيْنِ. To su glagoli raznih značenja (iz I-IV vrste) sa dva objekta u akuzativu. Od njih je često prvi

objekt neko lice, a drugi neki predmet, i dr., ali u tome ima i drugih kombinacija.

a) Kod ovih glagola razlikujemo dva slučaja. U prvoj grupi između dva objekta pojedinog glagola ne može postojati odnos subjekta i predikata, kao što se može razabrati iz primjera: عَلَّمَ عُمَرُ ٱلْغُلَامَ ٱلسِّبَاحَةَ = Omer je podučio tog dječaka u plivanju. - Riječi ٱلْغُلَامُ i اَلسِّبَاحَةُ ne mogu biti subjekt i predikat u istoj (imenskoj) rečenici, jer bi takva bila besmislena.

Evo po nekoliko ovakvih glagola u spomenute četiri glagolske vrste:

I vrsta: جَحَدَ (= osporavati); حَرَمَ(= lišiti); رَزَقَ (= opskrbiti); سَأَلَ(= moliti); سَقَى (= napojiti); مَنَحَ (= dati);

II vrsta: خَوَّفَ (= plašiti); عَلَّمَ (= podučiti); كَلَّفَ (= obavezati);

III vrsta: طَالَبَ (= tražiti od); شَاطَرَ (= napola dijeliti); نَاوَلَ (= dodati);

IV vrsta: أَشْبَعَ (= zasititi); أَبْلَغَ (= poslati); أَعْطَى (= dati), i dr.

Kod glagola: أَخْبَرَ ، أَعْلَمَ, (= obavijestiti), i sl. drugi akuzativni objekt često se zamijeni onim s prijedlogom بِ ili izričnom rečenicom (s veznikom أَنَّ), npr.: أَخْبَرَنَا سَالِمٌ بِرُجُوعِهِ (أَنَّهُ يَرْجِعُ) مِنَ ٱلْكُوَيْتِ بَعْدَ شَهْرٍ = Salim nas je obavijestio o svome povratku (da će se vratiti) iz Kuvajta nakon mjesec dana.

b) *Glagoli sa direktnim i predikativnim objektom*

Neki glagoli imaju po dva akuzativna objekta, a to su oni čiji je jedan akuzativ direktni objekt, a drugi je ustvari predikat, koji može biti: imenica, pridjev ili izrična rečenica (sa أَنَّ). Njihova dva akuzativna objekta mogu doći u odnos subjekta i predikata, kao što je, npr.: حَسِبْتُ جَارَنَا تَاجِرًا غَنِيًّا = Smatrao sam našeg susjeda bogatim trgovcem. - Prema navedenom, objekti: جَار i تَاجِر mogu postati: subjekt i njegov predikat, naime: جَارُنَا تَاجِرٌ غَنِيٌّ = Naš je susjed bogat trgovac.

Mjesto spomenuta dva objekta u akuzativu možemo, pak, upotrijebiti rečenicu (sa أَنَّ): حَسِبْتُ أَنَّ جَارَنَا تَاجِرٌ غَنِيٌّ = Smatrao sam da je naš susjed bogat čovjek.

U ovakve glagole spadaju tri grupe glagola, koje ćemo posebno razmotriti.

1) U prvu grupu ubrajaju se tzv. *glagoli mišljenja* (أَفْعَالُ ٱلْقُلُوبِ), te *glagoli sumnje i uvjerenja* (أَفْعَالُ ٱلشَّكِّ وَٱلْيَقِينِ). Evo primjera za najvažnije od njih.

حَسِبَ ــَــ (= smatrati); لاَتَحْسَبُوهُ صَدِيقًا مُخْلِصًا ! = Ne smatrajte ga iskrenim prijateljem!

خَالَ ــَــ (= zamišljati): كَانَ يَخَالُ زَمِيلَهُ كَرِيمًا = Zamišljao je svoga druga plemenitim.

رَأَى ــَــ (= misliti, usniti): أَرَى حُسَيْنًا شَابًّا رَزِينًا = Mislim (Smatram, Vjerujem) da je Husein ozbiljan mladić. رَأَيْتُهُمْ هَارِبِينَ مِنْ حَيَوَانٍ غَرِيبٍ = Usnio sam ih kako bježe od neke čudne životinje.

زَعَمَ ــُــ (= tvrditi, držati, smatrati): لِمَاذَا تَزْعُمُنِى غَيْرَ شَاكِرٍ ؟ = Ta, zašto me držiš nezahvalnim?

ظَنَّ ــُــ (= misliti, vjerovati): لاَ أَظُنُّ أَخَاكَ كَاذِبًا = Ne vjerujem da je tvoj brat lažljiv(ac).

عَلِمَ ــَــ (= znati, poznavati): عَلِمْنَا ذَلِكَ ٱلرَّجُلَ جَاهِلاً = Poznavali smo toga čovjeka kao neznalicu.

قَالَ ــُــ (= tvrditi, smatrati): كَيْفَ تَقُولُهُ غَافِلاً فِى عَمَلِه ؟ = Kako tvrdiš da je on nemaran u svome poslu?

وَجَدَ ــِــ (= naći, smatrati, ustanoviti): وَجَدْتُهُمْ مَرْضَى عَنْ آخِرِهِمْ = Našao sam ih bolesne sve do jednog.

Ovdje spada i glagol وَهَبَ, ali samo u imperativu, i to u značenju: pretpostaviti, uzeti, smatrati, pa će se reći, npr.:

هَبْنِى مَدَحْتُهُ فَمَاذَا تَقُولُ عَلَى ذَلِكَ = Uzmi da sam ga pohvalio, pa šta veliš na to?

فَلْنَهَبْ أَنَّهُ لاَيَرْجِعُ فَهَلْ تَطْلُبُهُ أَمْ لاَ ؟ = Pretpostavimo da se on ne vrati, pa hoćeš li ga tražiti ili ne?

Nekada je subjekt i prvi objekt: prvo lice jednine i spojena lična zamjenica za to lice, npr.: رَأَيْتُنِى جَالِسًا عَلَى ضَفَّةِ نَهْرٍ كَبِيرٍ = Vidio (Usnio) sam se kako sjedim na obali neke velike rijeke.

Kada neki od ovih glagola stoji između ili iza svoja dva objekta, oni mogu ostati u akuzativu ili, pak, doći u nominativ (te biti subjekt i predikat imenske rečenice) kao što je u rečenici, u ta dva slučaja: فَرِيدًا حَسِبْتُ عَاقِلاً ili فَرِيدٌ حَسِبْتُ عَاقِلٌ = Ferida sam smatrao pametnim, ili: Ferid je, smatrao sam, pametan. فَرِيدًا عَاقِلاً حَسِبْتُ ili فَرِيدٌ عَاقِلٌ حَسِبْتُ = Ferida sam pametnim smatrao, ili: Ferid je pametan, smatrao sam.

Kada iza ovakvih glagola dođe:

1) upitna čestica أ ; 2 (čestica za pojačanje لَ (tzv. لاَمُ ٱلإِبْتِدَاءِ); 3) čestica za zakletvu لَ (tzv. لاَمُ ٱلْقَسَمِ); 4) čestica إِنَّ (pred čijim predikatom stoji čestica

لَ) ili 5) neka negativna čestica, onda oba objekta tih glagola dođu u nominativ. Evo primjera za sve slučajeve:

1) مَاعَلِمْتُ أَحَسَنٌ عِنْدَكَ أَمْ عُمَرُ = Nisam znao da li je kod tebe Hasan ili Omer.

2) وَلَقَدْ عَلِمْتُ لَيَأْتِيَنَّ مَنِيَّتِي = Već sam znao da će zaista doći moja smrt.

3) وَٱللهِ ظَنَنْتُ لَقَدْ سَافَرَ أَبُوهُ = Boga mi sam mislio da je njegov otac već otputovao.

4) وَجَدْنَا ٱلْيَوْمَ إِنَّ سَعْدًا لَمَرِيضٌ = Ustanovili smo danas da je Sa'd zaista bolestan.

5) قَالُوا لَنَا دَائِمًا مَاهَذَا ٱلتِّلْمِيذُ كَسُولاً = Uvijek su nam govorili (tvrdili): ovaj učenik nije lijen.

2) Ovdje spadaju glagoli koji označavaju vršenje neke promjene na nekome ili nečemu (tzv. أَفْعَالُ ٱلتَّحْوِيلِ), u značenju: učiniti, pretvoriti, i sl., kao što su slijedeći (predikativni glagoli sa dva akuzativna objekta):

اِتَّخَذَ : إِتَّخَذْتُ شَكِيبًا رَفِيقًا لِي فِي سَفَرِي = Uzeo sam sebi Šekiba za svoga putnog druga.

تَرَكَ ـُـ : لِمَاذَا تَرَكْتَ ٱلشَّيْخَ وَاقِفًا أَمَامَ ٱلدَّارِ ؟ = Ta, zašto si ostavio toga starca da stoji pred vratima?

جَعَلَ ـَـ : إِنَّا جَعَلْنَا ذَلِكَ فَرِيضَةً عَلَيْنَا = Mi smo to sebi stavili u dužnost.

رَدَّ ـُـ : رَدَّهُ ذَلِكَ ٱلْحَادِثُ مُحْتَرِسًا لِلْغَايَةِ = Taj ga je događaj učinio krajnje opreznim.

صَيَّرَ : كَيْفَ أَمْكَنَكَ أَنْ تُصَيِّرَ ٱلْعَدُوَّ صَدِيقًا لَكَ ؟ = Kako ti je bilo moguće da neprijatelja pretvoriš u svoga prijatelja?

3) Glagoli u značenju: imenovati, nazvati, dati nadimak i sl., pored direktnog objekta, mogu imati predikativni akuzativ ili mjesto njega prepozicionalni objekt ispred koga je prijedlog بِ. Takvi su, npr.: دَعَا بِ = nazivati; سَمَّى بِ = imenovati, dati ime: لَقَّبَ بِ = dati nadimak (titulu) i sl., kao što imamo u primjerima: سَمَّى ٱلْمُعَلِّمُ أَوَّلَ أَبْنَائِهِ (بِكَاشِف) = Učitelj je prvom svom sinu dao ime Kašif. لَقَّبُوهُ مَلِكَ ٱلْمُلُوكِ (بِمَلِكِ ٱلْمُلُوكِ) = Dali su mu titulu: kralj kraljeva.

c) *Glagoli sa tri akuzativna objekta* [52]

To su malobrojni glagoli koji imaju po dva direktna objekta i treći predikativni, i to svi u akuzativu. Najpoznatiji su slijedeći: أَرَى = pokazati;

52) Te glagole obrađuje 'A. Ḥasan, op. cit., II, str. 55-60 (pod: أعْلَم ... أرَى).

أَعْلَمَ, pa خَبَّرَ ، أَخْبَرَ ، نَبَّأَ ، أَنْبَأَ, svi u značenju: obavijestiti; حَدَّثَ = (is)pričati i dr. Evo nekoliko primjera za njih:

أرى : أَرَيْتُ الْفَتَاةَ ٱلتَّعَلُّمَ وَسِيلَةَ ٱلنَّجَاحِ فِى ٱلْحَيَاة = Pokazao sam djevojci da je učenje sredstvo uspjeha u životu.

أَعْلَمَ : أَعْلَمْنَا ٱلْمَرِيضَ خُرُوجَهُ مُمْكِنًا عَنْ قَرِيب = Obavijestili smo bolesnika da će njegov izlazak uskoro biti moguć.

حَدَّثَ : حَدَّثَ عُمَرُ ٱلأُخْتَ رِحْلَتَهُ فِى ٱلْخَارِجِ مُمْتِعَةً جِدًّا = Omer je pričao svojoj sestri o svome putovanju po inozemstvu kao vrlo zanimljivom.

III - *Glagoli s istodobno direktnim i prepozicionalnim objektom*

Ovakvi glagoli često imaju lični objekt u akuzativu, a predmetni s nekim prijedlogom u genitivu, ali postoje i druge kombinacije kod istog glagola (u istom značenju), kao što je, npr.: عَرَّفَهُ بِشَيْءٍ ، عَرَّفَهُ شَيْئًا ili عَرَّفَ ٱلشَّيْءَ لَهُ = upoznao ga je s nečim. Ovakvi su glagoli jako brojni s vrlo različitim prijedlozima ispred drugog objekta, kao što su, npr.: دَعَاهُ إِلَى = navratiti, nagovoriti na; أَجْبَرَهُ عَلَى = primorati na; سَأَلَهُ عَنْ = upitati o(za); طَوَّقَهُ (ب) = objesiti (kome) oko vrata; اسْتَغْفَرَهُ (ل ، مِنْ) = moliti da oprosti (nešto); أَقَرَّهُ فِى = naseliti; smjestiti u; سَلَّمَهُ مِنْ = spasiti od i dr.

IV - *Glagoli sa direktnim ili prepozicionalnim objektom istoga značenja*

Ima glagola koji regiraju direktni objekt u akuzativu, a mogu mjesto njega, u istom značenju, upotrijebiti određeni prepozicionalni objekt. Tako se, npr., može reći: لَحِقَهُ ili لَحِقَ بِهِ = sustigao ga je; قَذَفَهُ ili قَذَفَ به = bacio ga je; رَضِيَهُ ili رَضِيَ بِهِ (عَلَيْه ، عَنْهُ) = bio je zadovoljan s njim; طَافَهُ (فيه) = obilaziti, putovati po; عَضَّهُ (به ، عَلَيْه) = ugristi; تَعَرَّضَهُ (إِلَيْه ، لَهُ) = (za)tražiti; قَدِمَهُ (إِلَيْه ، لَهُ) = doći u (do, kod); وَاصَلَهُ (فِيه) = nastaviti i dr.

V - *Glagoli s indirektnim (prepozicionalnim) objektom*

To su vrlo brojni glagoli s objektom u genitivu iza prijedloga ili je objekt neka zavisna rečenica, kao npr.: رَجَعَ أَخِي إِلَى ٱلْبَيْتِ قَبْلَ ٱلْمَسَاء = Moj brat se vratio kući prije večeri. اتَّفَقْنَا عَلَى أَنْ نَزُورَهُ (عَلَى زِيَارَتِه) فِى ٱلْيَوْمِ ٱلتَّالِى = Zdogovorili smo se da ga posjetimo (o posjeti njemu) slijedećeg dana.

Takvi su, npr., još i ovi: أَتَى ب = dovesti, donijeti; أَثْنَى عَلَى = pohvaliti; أَنْهَى عَنْ = proći se; بَالَغَ فِى = pretjerivati; خَرَجَ مِنْ = izaći itd.

Neki glagoli sačuvaju isto značenje i pored upotrebe dvaju i više prijedloga ispred svoga objekta, kao što su, npr.: تَقَدَّمَ إِلَى (مِنْ) = prići, pristupiti; سَأَلَ ب (عَنْ) = upitati o (za); عَمِلَ عَلَى (ل) = raditi na, nastojati oko, انْفَصَلَ عَنْ (مِنْ) = biti odvojen i dr.; zatim: تَعَرَّفَ ب (عَلَى ، مِنْ) = upoznati se s; دَارَ ب (حَوْلَ ، عَلَى) = kružiti, vrtjeti se oko; سَمِعَ إِلَى (عَنْ ، ل ، مِنْ) = (po)slušati; مَرَّ ب (عَلَى ، مِنْ) = proći kroz i dr.

Inače, promjena prijedloga često mijenja značenje glagola iza koga se upotrijebi, npr.: دَعَا عَلَى = prokleti; دَعَا ل = blagosloviti; رَغِبَ عَنْ = mrziti; رَغِبَ فِى = željeti; عَدَلَ إِلَى = težiti za; عَدَلَ ب = izjednačivati se s; عَدَلَ عَنْ = odvojiti se od, skrenuti s, odustati; خَلاَ ب = prevariti, posvetiti se (čemu); خَلاَ عَلَى = osloniti se na, ograničiti se na; خَلاَ عَنْ = okaniti se, biti lišen; خَلاَ ل = biti svojstven(za); imati vremena za; خَلاَ مِنْ = biti bez, nemati, biti slobodan od, nedostajati itd.

Nekada mjesto *genitivnog objekta,* kada mu se ispusti prijedlog, dođe taj objekt u akuzativ, npr: وَٱخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ (= مِنْ قَوْمِهِ) سَبْعِينَ رَجُلاً = Onda je Musa odabrao iz svoga naroda sedamdeset ljudi. (Q., 7, 155).

Prijedlog se, pak, redovno ispušta ispred veznika أَنْ i أَنَّ (tj. ispred izrične rečenice kao objekta), npr.: ... أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ (لأَنْ) جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ = Zar se čudite što vam je došla opomena od vašega Gospodara?... (Q., 7, 63 i 69).

VI - *Brojčani glagoli* - اَلأَفْعَالُ ٱلْعَدَدِيَّةُ [53]

Ovdje ćemo kratko spomenuti jednu grupu glagola, zanimljivu zbog njihovih značenja. Naime, iz korijena od kojih se tvore razne vrste brojeva (korijeni za brojeve 1-10, te 100 i 1.000) izvode se "brojčani" glagoli (اَلأَفْعَالُ ٱلْعَدَدِيَّةُ). Oni se javljaju kako u I vrsti, tako i u nekim izvedenim vrstama glagola. Ima ih prelaznih i neprelaznih, a značenja su im raznovrsna, ali, naravno, u vezi sa značenjima samih brojeva (odn. sa osnovnim značenjima njihovih korijena).

Tako se u I vrsti tvore, npr.: وَحَدَ (i وَحُدَ) = biti jedan, jedini, sam (kao neprelazan glagol). Od 2 do 10 imamo, npr., prelazne glagole (oblika فَعَلَ): ثَنَى = biti drugi, udvojiti, udvostručiti i dr.; ثَلَثَ = biti treći (pristupanjem)

53) Te glagole (za brojeve od 3-9) kratko spominje 'A. Ḥasan, op. cit., IV, str. 518, bilj. 2.

namiriti na tri, podijeliti na tri dijela, uzeti trećinu (imovine) i dr. Takva odgovarajuća značenja imaju i svi ostali glagoli (4-10), pored nekih drugih, a ti su glagoli redom: رَبَعَ ، خَمَسَ ، سَدَسَ ، سَبَعَ ، ثَمَنَ ، تَسَعَ i عَشَرَ .

U skladu sa određenim značenjima izvedenih vrsta glagola, i ovdje se javljaju odgovarajuća značenja u vezi sa brojevima. Primjera radi, navest ćemo samo neke slučajeve, kao što su slijedeći:

II - وَحَّدَ = (ob)ujediniti, smatrati jedinstvenim, vjerovati samo jednog Boga i dr.;

III - رَابَعَ = dijeliti s nekim četvrtinu dobitka; snositi s nekim četvrtinu gubitka; raditi kod nekog za četvrtinu ljetine;

IV - أَثْنَى = biti drugi; أَثْلَثَ = biti tri (trojica, troje); namiriti se na trideset; أَخْمَسَ = biti pet na broju; svaki peti dan napajati (deve); أَسْدَسَ = biti šest na broju; imati deve napajane svaki šesti dan; skupiti na šest (ili šezdeset - ljudi); أَتْسَعَ = biti devet (na broju); أَعْشَرَ = biti deset (na broju); biti u desetom mjesecu trudnoće (deva); proći deset dana (noći) i dr.

V - تَثَنَّى = biti udvojen, udvostručiti se;

VII - اِنْثَنَى = predvostručiti se, biti predvostručen;

VIII - اِسْتَبَعَ = biti sedam (na broju), namiriti na sedam;

X - اِسْتَسْبَعَ = biti sedam (sedmerica, sedmero) na broju i sl.

U vezi sa brojevima 100 i 1.000 postoje također neki glagoli, kao što su: مَأَى = biti stoti; أَمْأَى = biti stotina (na broju); أَلَفَ = dati (nekome) hiljadu; أَلَّفَ = namiriti na hiljadu; آلَفَ = (priključivši se) upotpuniti hiljadu; namiriti (na) hiljadu; biti hiljadu (na broju).

C - Glagoli sa sintaksičkim osobitostima

1. *Unipersonalni glagoli*

To su grupe glagola koji se u određenim konstrukcijama i značenjima upotrebljavaju samo u trećem licu jednine (prvenstveno muškog roda), i to u perfektu, imperfektu ili imperativu.

Tu spadaju dvije grupe glagola, od kojih se druga dijeli dalje na tri podgrupe. Razmotrit ćemo ih sve pojedinačno.

a) U prvu grupu svrstavaju glagoli se koji znače neku: *obavezu*, dužnost, potrebu, mogućnost i sl. Subjekt im je neko ime, infinitiv ili glagolska

rečenica (s veznikom أَنْ), حُقَّ عَلَيْكَ إِطَاعَةُ (أَنْ تُطِيعَ) وَالِدَيْكَ = Dužnost ti je slušati (da slušaš) svoje roditelje. - Sličnog su značenja i: يَنْبَغِي ، يَجِب ، يَلْزَمَ i sl., u značenju: treba, nužno je, potrebno je (da), npr.: يَجِبُ أَنْ تَكْتُبَ دَرْسَكَ عَلَى ٱلْفَوْرِ = Treba da odmah napišeš svoju lekciju.

Ovi glagoli, zanijekani, poprime značenje našeg: ne smjeti, kao što je u primjeru: لاَيَنْبَغِي أَنْ تَنْسَى مَا قُلْتُ لَكَ ٱلْآنَ ! = Ne smiješ zaboraviti (ono) što sam ti sada rekao!

Ovdje spada i glagol: يُمْكِنُ = moguće je, može se, npr.: هَلْ يُمْكِنُهُ أَنْ يُتَرْجِمَ هَذَا إِلَى ٱلْعَرَبِيَّةِ ؟ = Može li on ovo prevesti na arapski? لاَ يُمْكِنُنِي أَنْ أُجِيبَكَ ٱلْآنَ شَيْئًا = Nije mi moguće da ti sada išta odgovorim.

Ovdje bi spadali i: (لاَ) يَجْدُرُ (بِ) أَنْ = (ne)vrijedi da; (لاَ) يُجْدِى أَنْ = (ne) koristi da; (لاَ) يَكْفِي أَنْ = (nije) dovoljno je da; (لاَ) يَلِيقُ (بِ) أَنْ = (ne) dolikuje (pristoji se kome) da i sl.

b) U slijedeće tri skupine ubrajaju se glagoli koji u sebi nose i *eksklamativnu vrijednost* (u smislu divljenja, čuđenja i sl., ali i suprotno: odbojnosti, negodovanja i sl.).

1) U prvu skupinu spadaju glagoli u trećem licu muškog roda iza kojih slijedi: ذَا ، مَا, ili أَنْ (s nekim imenom ili rečenicom iza njih).

Tu prvo dolazi glagol حَبَّ u nepromjenljivoj sintagmi: حَبَّذَا = kako je dobar, divan li je i sl., kao što je u primjerima:

حَبَّذَا ٱلْفَتَيَاتُ ! ؛ حَبَّذَا ٱلْأَصْدِقَاءُ ! ؛ حَبَّذَا فَاطِمَةُ ! ؛ حَبَّذَا حَسَنٌ ! = Dobar (Divan) li je Hasan! itd.

Ta sintagma dobit će suprotno (negativno) značenje iza odrečne čestice لاَ, tj. لاَحَبَّذَا = kako je odvratan, ružan, grozan, i sl.

Od drugih češćih ovdje se mogu navesti: طَالَ مَا (أَنْ) = kako dugo, koliko, npr.: طَالَ مَا أَنْذَرْتُكَ بِهَذَا ٱلْأَمْرِ ! = Koliko sam te (samo) upozoravao na ovu stvar!

Dalje tu dolaze. قَلَّ مَا (أَنْ) = kako rijetko! - كَثُرَ مَا (أَنْ) = kako često! - i dr.

2. *Glagoli za pohvalu odnosno kuđenje* - (أَفْعَالُ ٱلْمَدْحِ وَٱلذَّمِّ) [54]

To su ranije (uz defektivne glagole u morfologiji spominjani glagoli za pohvalu (نِعْمَ = kako je divan) i kuđenje (بِئْسَ = loš li je), kojima se pridružuju razni drugi glagoli slične upotrebe i značenja, kao što su: npr.:

54) Uporedi o njima kod 'A. Ḥasan, op. cit., III, str. 325-352, (pod naslovom: أَلْفَاظُ الْمَدْحِ وَالذَّمِّ).

(سَاءَ = hrđav li je); (جُهْلَ ، جَهْلَ ، جَهُلَ = kakav je neznalica), pa slično onome (s varijantnim oblicima); حَسُدَ (= kako je zavidan); عَدُلَ (= kako je pravedan); فَهُمَ (= kako je razborit); كَرُمَ (= kako je plemenit) i dr.

Ovdje ćemo se osvrnuti na sintaksičke osobitosti ovakvih glagola.

U rečenici se ovi glagoli (نِعْمَ ، بِئْسَ itd.) upotrebljavaju u trećem licu jednine (samo po nekim i množine) perfekta aktiva.

Sa svojim subjektom (اَلْفَاعِلُ) slažu se samo u rodu.

Njihov subjekt može biti:

1) Ime s određenim članom (اَلْمُعَرَّفُ بِٱللَّامِ).

2) Ime u aneksiji, čiji je drugi član (odredbenica) s određenim članom.

3) Skrivena lična zamjenica (اَلضَّمِيرُ ٱلْمُسْتَتِرُ), iza koje dolazi neodređeno ime u akuzativu, kao specifikativ (اَلتَّمْيِيزُ).

Pored subjekta, uz ove glagole dođe u nominativu riječ koja označava onoga koji (ono što) biva pohvaljen(o), odn. pokuđen(o), a naziva se اَلْمُخَصَّصُ بِٱلْمَدْحِ أَوِ ٱلذَّمِّ = specificiran pohvalom ili pokudom. Ta se riječ slaže s prethodnim subjektom u rodu, broju i određenosti.

Evo primjera za gornje tri vrste subjekta:

1) ! نِعْمَ ٱلْمُؤَدِّبُ ٱلدَّهْرُ = Divan li je odgojitelj vrijeme!

Ovdje je: نِعْمَ = predikat, glagol pohvale (فِعْلُ ٱلْمَدْحِ) ؛ اَلْمُؤَدِّبُ = subjekt, determiniran članom (اَلْمُعَرَّفُ بِٱللَّامِ); a اَلدَّهْرُ = ono što se hvali (اَلْمُخَصَّصُ بِٱلْمَدْحِ), slažući se sa subjektom u rodu, broju i određenosti.

Analogna je analiza u primjeru za subjekt u ženskom rodu, koji glasi:

! بِئْسَتِ ٱلصَّدِيقَةُ ٱلْوَاشِيَةُ = Loša li je prijateljica klevetnica!

2) ! نِعْمَ شَرِيكُ ٱلْإِنْسَانِ ٱلْكِتَابُ = Kako je izvrstan čovjekov drug knjiga!

! بِئْسَ نَاصِحُكَ ٱلْكَذَّابُ = Loš li ti je savjetodavac lažov!

3) ! نِعْمَتْ زَوْجَةً أُمُّهَا مَرْيَمُ = Dobra li je (kao) supruga čija je majka Merjema!

! بِئْسَ خُلُقًا زَمِيلُكَ هَذَا = Opake li je naravi ovaj tvoj drug!

Rjeđe subjekt ovih glagola bude u dvojini ili množini, kao što je u primjerima: ! نِعْمَ ٱلطَّالِبَانِ أَخَوَاهُ جَمَالٌ وَفَرِيدٌ = Kako su odlični studenti njegova dva brata: Džemal i Ferid! ! بِئْسَتِ ٱلتِّلْمِيذَاتُ هَؤُلَاءِ ٱلصَّبِيَّاتُ = Ala su slabe učenice ove djevojčice!

Onaj koji (ili ono što) se hvali, odn. kudi može se nekad i ispustiti, i to kada je iz situacije jasno na koga se odnosi pohvala, odn. kuđenje, kao, npr., kada se kaže za neko određeno ili prisutno lice: ! نِعْمَ ٱلرَّفِيقُ = Divan li je (to) drug!

Lice, odn. predmet pohvale ili kuđenja, ustvari, jeste subjekt imenske rečenice, a prethodna glagolska rečenica je njegov predikat. U toj imenskoj rečenici imamo, dakle, obrnut poredak glavnih njenih dijelova. Međutim, subjekt takve rečenice može doći i na početak (ispred predikativne rečenice), kao, npr.: ! لَيْلَى نِعْمَتِ ٱلْفَتَاةُ = Lejla, divna li je to djevojka!

3. *Glagoli divljenja i čuđenja* - أَفْعَالُ ٱلتَّعَجُّبِ [55]

Za izražavanje divljenja i sl., postoje u arapskom jeziku razni načini, koji se mogu podijeliti na dvoje: onaj slobodan, općenit (اَلْمُطْلَقُ) i onaj idiomatski (اَلْإِصْطِلاَحِيُّ) ili pravilni (اَلْقِيَاسِيُّ). Ovdje ćemo govoriti samo o ovoj drugoj vrsti, naime, o sintagmama: مَاأَفْعَلَهُ i أَفْعِلْ بِهِ koje su razmatrane s morfološkog aspekta. Tu je izneseno kako se one tvore, pod kakvim uvjetima, odn. kakva se ograničenja stavljaju pri njihovom obrazovanju.

Ovdje ćemo, naravno, obratiti pažnju njihovoj sintaksičkoj upotrebi. Oba ova načina služe istoj namjeni i istog su značenja. Upotrebljavaju se u *rečenici za izražavanje divljenja* (čuđenja) i sl., (= اَلْجُمْلَةُ ٱلتَّعَجُّبِيَّةُ). Onaj kome (ono čemu) se čudimo i sl., naziva se: اَلْمُتَعَجَّبُ مِنْهُ .

Kako je ranije pokazano, prvi način: مَاأَفْعَلَهُ je 3. lice perfekta muškog roda IV vrste trilitera, sa zamjenicom مَا (مَا ٱلتَّعَجُّبِيَّةُ) ispred njega, a lice (predmet i dr.) kome se čudimo dođe u akuzativ iza glagola, ili ispred njega, ali tada iza glagola dođe spojena lična zamjenica, koja se odnosi na to lice (predmet i dr.) i odgovara mu po rodu i broju.

U oba ova slučaja glagoli ostaju uvijek u navedenim oblicima (tj. ne dobijajući nikakve druge nastavke za rod i broj).

Evo nekoliko primjera za položaj glagola a) ispred ili b) iza predmeta čuđenja.

a) ! مَاأَجْمَلَ هٰذِهِ ٱلزَّهْرَةَ = Kako je divan ovaj cvijet! ! أَكْرِمْ بِأَبِيهِ سُلَيْمَانَ = Kako je plemenit njegov otac Sulejman!

b) ! كَلاَمُ ٱلْحُكَمَاءِ مَاأَنْفَعَهُ = Riječi mudraca, kako su one korisne!

! خُضْرَةُ هٰذَا ٱلْمَرْجِ أَنْضِرْ بِهَا = Zelenilo ove livade, ala je ono bujno!

! اَلْكِذْبُ وَٱلنَّمِيمَةُ أَقْبِحْ بِهِمَا = Laž i kleveta, kako su samo ružne!

وَهٰؤُلاَءِ ٱلتَّلاَمِيذُ مَا أَشَدَّ ٱجْتِهَادَهُمْ = A ovi učenici, kako su oni ovako marljivi!

Između glagola i predmeta čuđenja (i dr.) može se umetnuti samo neka

55) O njima govori 'A. Hasan, op. cit., III, str. 325-352, (pod naslovom: اَلتَّعَجُّبُ)

sintagma, ili glagol كَانَ (koji sadržaj ovakve rečenice prenosi u prošlost). Evo primjera za te slučajeve: ! مَاأَنْدَرَ فِى مَدِينَتِنَا ٱلْحَدَائِقَ ٱلْعَامَّةَ = Kako je malo u našem gradu javnih parkova! ! تِلْكَ ٱلْبِلَادُ يَاوَلَدِى أَبْعِدْ بِهَا عَنْ بَلَدِنَا = Te zemlje, dijete moje, kako su one (samo) daleko od naše zemlje! مَاكَانَ أَسْعَدَ حَيَاتَنَا فِى ذَلِكَ ٱلزَّمَانِ ! = Kako je sretan bio naš život u to doba!

Inače, ovakve rečenice ne ukazuju na određeno vrijeme, izuzev ako se u njima upotrijebi neka riječ koja ukazuje na to (kao, npr., اَلْآنَ = sada - za sadašnjost, ili: يَكُونُ = bit će - za budućnost, i sl.). Tako će glagol čuđenja (i sl.) dobiti značenje budućeg vremena u primjeru: ! أَفْرِحْ بِنَا لَمَّا نَرْجِعُ إِلَى ٱلْوَطَنِ = Kako ćemo se radovati kada se vratimo u domovinu.

Predmet čuđenja (i sl.) treba da bude determiniran (sa članom, i dr.) ili indeterminiran (نَكِرَةٌ), ali nečim specificiran (مُخَصَّصَةٌ), kako se vidi iz primjera: ! مَاأَصْعَبَ ٱلْفِعْلَ لِمَنْ لَاحَزْمَ لَهُ = Kako je teško uraditi onome koji nema odlučnosti! - ! مَاأَشْقَى إِنْسَانًا ضَلَّ عَنْ سَوَاءِ ٱلسَّبِيلِ = Nesretan li je čovjek (koji je) zalutao s pravoga puta!

Ovakva rečenica (radi pojačanja) može se ponoviti cijela, ili, pak, biti vezana za drugu iste vrste, pri čemu se može ispustiti, ispred druge rečenice ono مَا, odn. بِ, kao što, je, npr.: ! مَاأَقْنَعَ أُمَّهُمْ وَ (مَا) أَرْحَمَهَا ili: أَقْنِعْ بِأُمِّهِمْ وَأَرْحِمْ (بِهَا) = Kako je njihova majka skromna i (kako je) milostiva!

Od glagola sa dva akuzativna objekta (kao što su ظَنَّ, كَسَا i sl.) može se obrazovati i glagol čuđenja (أَظَنَّ, أَكْسَى). Ovi će u rečenici a) ili zadržati oba objekta u akuzativu, ili će, pak, b) prvi njihov objekt doći u genitiv iza prijedloga لِ . Tako ćemo, npr., od rečenice: ظَنَّ ٱلْبَخِيلُ ٱلْجُودَ تَبْذِيرًا - obrazovati rečenicu čuđenja: a) = ! مَاأَظَنَّ ٱلْبَخِيلَ ٱلْجُودَ تَبْذِيرًا b) مَاأَظَنَّ ٱلْبَخِيلَ لِلْجُودِ تَبْذِيرًا ! = Kako samo škrtac smatra darežljivost rasipnošću!

Prijedlog بِ može se ispustiti iza glagola čuđenja kada dođe ispred أَنْ ili أَنَّ i slijedeće infinitivne rečenice (اَلْجُمْلَةُ ٱلْمَصْدَرِيَّةُ), koja se može zamijeniti infinitivom (اَلْمَصْدَرُ). Evo primjera za takvo ispuštanje: أَسْرِرْ أَنْ تَكُونَ أَنْتَ دَلِيلَنَا = Kako nas raduje da ćeš ti biti naš vodič! - ! أَهْوِنْ عَلَيْكَ أَنَّكَ تَعِيشُ مَعَ أُسْرَتِكَ = Kako je tebi lahko što živiš sa svojom porodicom!

D - POMOĆNI GLAGOLI[56]

(verba auxiliaria)

S obzirom na značenje i ulogu u rečenici svi se glagoli mogu podijeliti na potpune (اَلْأَفْعَالُ ٱلتَّامَّةُ) i nepotpune (اَلْأَفْعَالُ ٱلنَّاقِصَةُ), odn. pomoćne (اَلْأَفْعَالُ ٱلْمُسَاعِدَةُ). Potpuni glagoli mogu sa svojim subjektom obrazovati (kao njegov predikat) jednu rečenicu cjelovitu po svome smislu. Pomoćni, pak, glagoli ne mogu sami tvoriti takvu smisaonu rečenicu. Oni naime, služe kao spona koja spaja subjekt neke rečenice sa njenim predikatom.

Pomoćne glagole u arapskom možemo, s obzirom na njihova značenja, razvrstati u četiri skupine, koje ćemo sada odvojeno razmotriti.

I - *Početni (inhoativni) glagoli* - أَفْعَالُ ٱلشُّرُوعِ [57]

To su glagoli koji označavaju početak neke aktivnosti, procesa, i sl. U tome značenju oni se upotrebljavaju samo u perfektu (اَلْمَاضِي), dok se u drugim svojim značenjima javljaju i u drugim oblicima. Predikativni glagol iza glagola počinjanja stoji uvijek u određenom načinu imperfekta (اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَرْفُوعُ), a taj ne može doći ispred inhoativnog glagola.

Tako ćemo, npr., reći: أَخَذَ أَنِيسٌ يَتَعَلَّمُ دَرْسَهُ مِنْ جَدِيدٍ = Enis je ponovo počeo učiti svoju lekciju.

Takvi su, pak, inhoativni glagoli, npr.:
هَلْهَلَ ، هَبَّ ، قَامَ ، عَلِقَ ، طَفِقَ ، صَارَ ، شَرَعَ ، جَعَلَ ، بَدَأَ ، أَنْشَأَ ، أَقْبَلَ ، أَخَذَ . Svi oni znače: (ot, za)početi, nekim manjim razlikama u učestalosti svoje upotrebe.

II - *Glagoli iminencije* - أَفْعَالُ ٱلْمُقَارَبَةِ

To su glagoli koji označavaju mogućnost da se nedavno ostvarilo ili da će se uskoro ostvariti ono što je rečeno predikativnim glagolom ispred koga može, ali ne uvijek, doći veznik أَنْ . U takve glagole spadaju:
كَادَ ، كَرَبَ ، أَوْشَكَ (i اِخْلَوْلَقَ, te izuzetno: أَلَمَّ i أَوْلَى).

56) Pod tim naslovom dat je vrlo kratak pogled na njihovu sintaksu kod Sikirića, itd., op. cit., II, str. 70-73.

57) O tim glagolima, kao i o slijedeće dvije grupe vidjeti: 'A. Ḥasan, op. cit., I, str. 557-569, u tri odjeljka: (أَفْعَالُ الْمُقَارَبَةِ ، أَفْعَالُ الشُّرُوعِ ، أَفْعَالُ الرَّجَاءِ).

Glagol كَادَ dolazi u svim licima perfekta ili imperfekta, pa se kaže, npr.: يَكَادُ ٱلْعُلَمَاءُ يَكْشِفُونَ (أَنْ يَكْشِفُوا) أَسْرَارَ ٱلْكَوَاكِبِ = Skoro da će učenjaci otkriti tajne planeta. كِدْنَا نَمُوتُ (أَنْ نَمُوتَ) مِنَ ٱلْخَوْفِ ٱلشَّدِيدِ = Umalo da nismo umrli od velikog straha. كَرَبَ ٱلصَّبِيُّ يَقَعُ (أَنْ يَقَعَ) فِى ٱلْبِئْرِ = Dijete zamalo da nije palo u bunar.

Sa glagolima كَادَ i كَرَبَ bolje je da se ne upotrijebi veznik, dok je kod أَوْشَكَ obratno, tj. obično iza njega dođe أَنْ, kao, npr.: أَوْشَكَ الْمَطَرُ أَنْ يَسْقُطَ = Skoro da će pasti kiša (a isto znači: اخْلَوْلَقَتِ ٱلسَّمَاءُ أَنْ تُمْطِرَ).

I kod أَوْشَكَ može se upotrijebiti imperfekt ili particip aktivni, kao, npr.: يُوشِكُ ٱلْقَمَرُ أَنْ يَغْرُبَ = Skoro da će mjesec zaći. أَنْتُمْ مُوشِكُونَ أَنْ تَنْجَحُوا فِى جُهْدِكُمْ = Vi skoro da uspijete u svome nastojanju.

Glagol أَوْشَكَ, s imenicom ispred sebe, može ostati nepromijenjen (u ovom obliku) ili se s njom slagati u rodu i broju, kao, npr.: تِلْكَ ٱلْمَرْأَةُ أَوْشَكَ (أَوْشَكَتْ) أَنْ تَغْرَقَ = Ta žena zamalo da se nije utopila. أَلْيَتِيمَتَانِ أَوْشَكَ (أَوْشَكَتَا) أَنْ تَبْكِيَا = Te dvije sirotice skoro da nisu zaplakale. اَلْغِلْمَانُ أَيْضًا أَوْشَكَ (أَوْشَكُوا) أَنْ يَتْعَبُوا مِنَ ٱلْمَشْيِ = Skoro da su se i dječaci zamorili od pješačenja. اَلْفَتَيَاتُ أَوْشَكَ (أَوْشَكْنَ) أَنْ يَطِرْنَ مِنَ ٱلْفَرَحِ = Zamalo da djevojke nisu poletjele od radosti.

Nekad i glagol أَرَادَ (= htjeti) može imati značenje iminencije, kao što je u primjeru: وَجَدْنَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ = Naišli su u njemu na zid koji skoro da se nije srušio. (Q., 18, 77).

Glagol لَبِثَ (= ostati) u obliku za nijekanje prošlosti, tj. مَالَبِثَ ili لَمْ يَلْبَثْ, i to u svim licima jednine, dvojine i množine, dobije značenje da se ono rečeno predikatnim glagolom iza njega (u konjunktivu iza أَنْ) uskoro stvarno dogodilo, kako se vidi iz primjera: مَالَبِثَ بَعْدَ ذَلِكَ أَنْ تَذْهَبَ إِلَى ٱلْمَدْرَسَةِ = Uskoro poslije toga otšla je ona u školu. لَمْ نَلْبَثْ أَنْ نَلْتَقِيَ مَعَ صَدِيقِنَا فِى ٱلْحَدِيقَةِ = Uskoro smo se sreli sa svojim prijateljem u parku.

III - *Glagoli nade* - أَفْعَالُ ٱلرَّجَاءِ

To su glagoli koji izražavaju nadu, očekivanje, mogućnost, pa i strahovanje zbog nečega, što se navodi u predikatu iza njih. Najpoznatiji su: عَسَى ، حَرَى, i اخْلَوْلَقَ .

Upotrebljavaju se obično u 3. licu jednine perfekta u muškom rodu, i to

s veznikom أَنْ iza njih, ali i bez njega, kao, npr.: عَسَى ٱلْجَوُّ ٱلْجَمِيلُ يَدُومُ = Možda će potrajati lijepo vrijeme. حَرَى أَنْ يَكُونَ كَمَا تُرِيدُ أَنْتَ = Možda će biti (onako) kako ti želiš.

Riječ عَسَى nekad dobije spojenu ličnu zamjenicu iza sebe, pa se tada smatra česticom (a po nekim i pomoćnim glagolom, kao كَانَ, i sl.), npr.: عَسَاهُ يَزُورُنَا غَدًا = Možda će nas on sutra posjetiti.

Nekada عَسَى može biti promjenljiv glagol (u perfektu). Tada u 1. i 2. licu (sg., du., pl.) može imati kao srednji vokal "i", npr.: عَسِينَا، عَسِيتُمَا، عَسِيتُ i dr., ali je bolje upotrebljavati oblike s vokalom "a" (عَسَيْتُ itd.), npr.: مَاعَسَيْتُ أَنْ أَقُولَ عَلَى ذَلكَ ؟ = Šta bih mogao reći na to?

Dakle, عَسَى može ostati uvijek u ovom obliku ili se slagati s imenicom ispred sebe u roku i broju, kako je u primjerima: أُخْتُنَا عَسَى (عَسَتْ) أَنْ تَصِحَّ عَنْ قَرِيبٍ = Možda će naša sestra uskoro ozdraviti. زُمَلَاؤُهُ عَسَى (عَسَوْا) أَنْ يُسَافِرُوا إِلَى لِيبِيَا = Njegovi će drugovi možda otputovati u Libiju.

IV - *Glagoli postojanja (egzistencije)* - (كَانَ وَأَخَوَاتُهَا) [58]

Glagol كَانَ (= biti) i njemu po značenju slični, označavajući postojanje, kao pomoćni glagoli, u rečenici mogu služiti kao spona (kupola) između njenog subjekta i predikata. Međutim, oni, pored toga, mogu ukazivati na neko *određeno vrijeme* (kao, npr.: أَصْبَحَ ، أَضْحَى ، أَمْسَى); *trajanje* (بَرِحَ ، دَامَ ، زَالَ) ili *nastajanje i pretvaranje* (صَارَ ، آضَ ، اسْتَحَالَ) i dr.

Kada ovi glagoli služe kao spona za povezivanje subjekta s njegovim predikatom, onda se uz njih upotrebljava imenska rečenica, čiji je subjekt (اَلإِسْمُ) u nominativu, a predikat (اَلْخَبَرُ) u akuzativu, npr.: كَانَ أَبُوهُ مَرِيضًا = Njegovo je otac bio bolestan.

Njihov predikat može biti i cijela glagolska rečenica, npr.: كَانَ خَالِدٌ يَقْرَأُ كُلَّ لَيْلَةٍ قَبْلَ ٱلنَّوْمِ = Halid je čitao svake noći prije spavanja.

Kada je glagol كَانَ potpun (تَامٌّ), tj. ima samostalno značenje postojanja, i sl., pa nema svog predikata, onda on sam bude predikat, npr.: إِنَّهُ كَانَ فِي قَدِيمِ ٱلزَّمَانِ مَلِكٌ وَكَانَتْ لَهُ بِنْتٌ بَدِيعَةُ ٱلْجَمَالِ = U davno doba bio (živio) neki kralj, a imao je kćerku izvanredne ljepote.

Kao pomoćni glagol, pak, كَانَ može označavati da je njegov predikat samo neko privremeno svojstvo (ili stanje) subjekta, kao, npr.:

58) Te glagole (s prethodne tri grupe) obrađuje kratko Caspari, itd., op. cit., II, str. 99-109, & 41-42. 'A. Ḥasan (kako je navedeno - bilj. 24), govori o njima u: op. cit., I, str. 495-536.

كَانَتْ أُخْتُهُ مَسْرُورَةً فِى ذَٰلِكَ ٱلْيَوْمِ = Njegova sestra bila je radosna toga dana.

Međutim, nekad كَانَ označava da sadržaj (svojstvo, i dr.) stalno pripada subjektu, npr.: كَانَ ٱللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا = Bog je svemoguć. - (Q,. 33, 2).

I neki po značenju potpun glagol može postati nepotpun, naime, kada dobije značenje: "postati", npr.. كَمُلَ هَذَا ٱلشَّابُّ طَبِيبًا خَبِيرًا=mladić postao je iskusnim liječnikom.

Predikat pomoćnih glagola, naročito kada se on želi istaći, može stajati ispred svoga subjekta, npr.: وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ = Naša je obaveza bila da pomognemo vjernicima. (Q., 30, 47).

Predikat može doći ispred subjekta i kada su pred glagolom odrečne čestice: لَمْ ili لَنْ, npr.: نَائِمًا لَمْ يَزَلْ أَخُوهُ ٱلصَّغِيرُ = Njegov je mali brat još uvijek spavao. صَامِتِينَ لَنْ تَزَالُوا مَهْمَا يَكُونُوا يَسْأَلُونَكُمْ = Neprestano ćete šutjeti, ma šta vas budu upitali.

Kada je ispred pomoćnog glagola negativna partikula إِنْ ili veznik مَا (tzv. مَا ٱلدَّيْمُومَة = "mā" za trajanje), onda predikat mora stajati iza toga glagola, npr.: إِنْ زَالَ صَدِيقُهُ عُمَرُ غَائِبًا = Njegov prijatelj Omer još uvijek (ili stalno) je odsutan. إِنِّى سَأَقِفُ هُنَا مَادَامَ هُوَ نَفْسُهُ وَاقِفًا = Ja ću stajati ovdje (sve) dok on sām bude stajao.

Kako je istaknuto, neki od ovih glagola, po svome prvobitnom značenju, ukazuju na određeno doba dana, i to: jutro (أَصْبَ ، غَدَا), prijepodne (أَضْحَى); predvečerje; (رَاحَ); večer (أَمْسَى); cijeli dan (ظَلَّ) i noć (بَاتَ). Oni tada imaju odgovarajuća značenja, kao, npr.: osvanuti, omrknuti, prenoćiti i sl.

Međutim, ovi glagoli (kao i neki drugi od pomoćnih glagola ove vrste) nekad jednostavno (tj. ne ukazujući na to posebno doba) označavaju *postojanje* (egzistenciju, u značenju: biti i sl.), te *nastajanje, pretvaranje* u nešto, i slično tome. Naročito je to slučaj s glagolom صَارَ (= postati i sl.), te njemu sličnim po značenju i upotrebi, a to su: آضَ ، جَاءَ ، حَارَ ، تَحَوَّلَ (i اِسْتَحَالَ) رَاحَ ، رَجَعَ ، اِرْتَدَّ ، عَادَ ، غَدَا i قَعَدَ .

Ostali pomoćni glagoli ove vrste su: بَقِيَ ، دَامَ ، لَبِسَ pa لَيْسَ, a zatim: زَالَ i njemu slični (أَخَوَاتُ زَالَ), naime: بَرِحَ ، فَتِىءَ (i أَفْتَأَ)، اِنْفَكَّ, od kojih se većina ovdje upotrebljava s nekom negacijom (لَمْ ، لَا ، مَا).

Mnoge od ovih, kako će se vidjeti iz primjera za njih, na naš jezik prevodimo našim odgovarajućim prilozima (slično kao kod كَادَ i njemu srodnih glagola iminencije).

Evo sada primjera za glagole svih navedenih grupa, kada su oni upotrijebljeni kao pomoćni glagoli, držeći se pri tom gornjega poretka.

أَصْبَحَ : عَمَّا قَلِيلٍ تُصْبِحُ أَنْتَ نَادِمًا مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ = Uskoro ćeš se ti pokajati zbog toga. أَصْبَحَ ٱلنَّاسُ أَصْدِقَاءَ بَعْدَ أَنْ كَانُوا أَعْدَاءً = Ljudi su postali prijateljima, nakon što su bili neprijatelji.

أَضْحَى : أَضْحَى سَعِيدٌ يَعْمَلُ كَثِيرًا فِي بُسْتَانِه = Seid je mnogo radio u svome vrtu. تِلْكَ ٱلْمُغَنِّيَةُ أَضْحَتْ مَشْهُورَةً جِدًّا فِي بَلَدِنَا = Ta je pjevačica postala vro popularna u našoj zemlji.

رَاحَ ـــُـ : رَاحَ ٱلْمُسَافِرُ رَاكِبًا عَبْرَ ٱلْبَيْدَاءِ أَيَّامًا = Putnik je jahao kroz pustinju više dana.

أَمْسَى : أَمْسَى ذَلِكَ ٱلْغَرِيبُ شَاتِيًا فِي قَرْيَتِنَا = Taj je stranac proveo zimu u našem selu. أَسْرَارُ ٱلْفَضَاءِ تُمْسِي مَعْلُومَةً لَنَا أَكْثَرَ فَأَكْثَرَ = Tajne svemira sve više i više nam postaju poznate.

ظَلَّ ـــَـ : ظَلَّ عُمَرُ يَتَعَلَّمُ لِلإِمْتِحَانِ طُولَ ذَلِكَ ٱلنَّهَارِ = Omer je učio za ispit cijeli dan. لَمَّا خَرَجَ أَبُوهُ ظَلَّ قَاسِمٌ يَتَحَدَّثُ مَعَ زُمَلَائِه = Pošto je izašao njegov otac, nastavi Kasim razgovarati sa svojim drugovima.

عِنْدَ سَمَاعِه تِلْكَ ٱلْكَلِمَاتِ ظَلَّ وَجْهُهُ مُحْمَرًّا مِنَ ٱلْغَضَبِ = Kad je čuo te riječi, lice mu je pocrvenjelo (postalo crveno) od srdžbe.

بَاتَ ـــِـ : بَاتَ ٱلْغُلَامُ يَنْتَظِرُ رُجُوعَ أَبِيهِ مِنَ ٱلْمَكْتَبَةِ سَاعَةً كَامِلَةً = Cio sat je dječak čekao povratak svoga oca iz biblioteke.

صَارَ ـــِـ : لَا يَصِرِ ٱلْكَسَلُ عَادَةً لَكَ فِي ٱلْحَيَاةِ ! = Neka ti lijenost ne postane običajem u životu!

Osim navedenih glagola uz صَارَ u značenju: postati i sl., i glagol كَانَ može nekad imati to značenje, npr.: اِحْتَرَقَ ٱلْخَشَبُ فَكَانَ رَمَادًا = Drvo je sagorjelo, pa je postalo pepeo (pa se pretvorilo u pepeo). - Evo sad ostalih glagola ove grupe sa صَارَ .

آضَ ـــِـ : يَئِيضُ ٱلشَّابُّ ٱلْقَوِيُّ بِٱلسِّنِينَ شَيْخًا هَرِمًا = S godinama snažni mladić postane oronulim starcem.

جَاءَ ـــِـ : مَاجَاءَتْ رِسَالَتُكَ ؟ (ili: ... رِسَالَتُكَ ؟) = Šta je bilo (se desilo) s tvojim pismom?

حَارَ ـــُـ : كُلُّ ثَوْبٍ جَدِيدٍ يَحُورُ بِٱللُّبْسِ خَلَقًا = Svaka nova haljina nošenjem se pohaba (postane pohabana).

تَحَوَّلَ (اِسْتَحَالَ) : اَلْقُطْنُ فِي ٱلْمَصْنَعِ يَتَحَوَّلُ نَسِيجًا = Pamuk se u tvornici pretvori

u tkaninu. اَلْحَجَرُ ٱلْجِيرِيُّ بِٱلْإِحْرَاقِ يَسْتَحِيلُ جِيرًا = Krečnjak se paljenjem pretvara u kreč.

رَاحَ ـُـ : رَاحَ مُدِيرُنَا مُحْتَرَمًا عِنْدَنَا لِحُسْنِ مُعَامَلَتِهِ لِجَمِيعِنَا = Naš je direktor postao cijenjen kod nas zbog njegovog lijepog ophođenja sa svima nama.

رَجَعَ ـِ : لَاتَرْجِعْ مُقَصِّرًا بَعْدَ هَذَا ٱلنَّجَاحِ ٱلْكَبِيرِ ! = Ne budi (opet) nemaran poslije ovog velikog uspjeha!

اِرْتَدَّ : أُصِيبَتِ ٱلصَّبِيَّةُ بِٱلْبَرْدِ فَٱرْتَدَّتْ مَرِيضَةً = Djevojčica se prehladila, pa se (ponovo) razboljela.

عَادَ ـُـ : عِنْدَ ٱلْحَرِّ يَعُودُ ٱلْمَاءُ بُخَارًا = Na vrućini voda se pretvara u paru.

Nekad ćemo عَادَ sa slijedećim imperfektom prevesti prilogom: opet, ponovo i sl., npr.: عَادَ ٱلْمُسَافِرُ يَسِيرُ نَحْوَ ٱلْجَبَلِ = Putnik ponovo pođe prema planini.

Zanijekano عَادَ (يَعُودُ) prevest ćemo nekada sa: ne..... više, npr.: هُوَ لَايَعُودُ يُحِسُّ ٱلْبَرْدَ = On više ne osjeća hladnoće.

Ponavljanjem nečega (kao عَادَ ، ارْتَدَّ ، رَجَعَ) može nekada označavati i glagol أَتَى, npr.: بَعْدَ الْعَمَلِيَّةِ ٱلْجِرَاحِيَّةِ أَتَى ٱلْمَرِيضُ بَصِيرًا = Poslije operacije bolesnik je opet progledao.

غَدَا ـُـ : لَاأَفْهَمُ لِمَاذَا غَدَوْتَ مُهْمِلًا فِى عَمَلِكَ ؟ = Ne razumijem zašto si postao nepažljiv u svome poslu?

قَعَدَ ـُـ : قَعَدَتِ ٱلنِّسَاءُ مُزَاحِمَةً لِلرِّجَالِ فِى كَثِيرٍ مِنْ أَشْغَالِهِمْ = Žene su postale suparnice muškaraca u mnogim njihovim poslovima.

Kako smo vidjeli, i neki drugi glagoli, osim onih iza صَارَ, imali su njihovo značenje. Tako isto i neki drugi, kao ذَهَبَ, u primjeru: كَلِمَاتُهُ تِلْكَ ذَهَبَتْ مَثَلًا = Te su njegove riječi postale poslovične.

Glagole koji prvobitno označavaju trajanje i sl., kao pomoćne glagole, različito ćemo prevoditi na naš jezik.

Tako glagol بَقِيَ (= ostati), s negativnom partikulom مَا u perfektu, a za njim drugi glagol u imperfektu indikativa, označava da se ono označeno tim glagolom više ne ponavlja (slično kao kod glagola عَادَ), npr.: مَابَقِيَ أَبُوهُ يَجْلِسُ مِنْ ذَلِكَ ٱلْوَقْتِ فِى مَكَانِهِ ٱلْمَأْلُوف = Njegov otac od tog vremena nije sjedao na svoje uobičajeno mjesto.

Glagol دَامَ (= trajati), kao pomoćni glagol, upotrebljava se u perfektu sa česticom مَا (tzv. مَاٱلدَّيْمُومَة) ispred sebe, a mi to prevodimo s veznikom "dok" i odgovarajućim oblikom glagola biti, npr.: لَمْ يَخْرُجْ مِنَ ٱلْبَيْتِ مَادَامَ مَرِيضًا = Nije

izlazio iz kuće (sve) dok je bio bolestan. لَنْ أَذْهَبَ إِلَى هُنَاكَ مَادُمْتُ حَيًّا = Neću otići onamo dok budem živ.

O glagolu لَبِثَ (= ostati) govorilo se u vezi s glagolima iminencije. Kao pomoćni glagol ovdje označava *trajnost*, kao, npr.: لَبِثَ حَمِيدٌ كَاتِبًا لِلْوَزِيرِ بِضْعَ سِنِينَ = Hamid je bio (ostao kao) vezirov sekretar nekoliko godina.

Glagoli زَالَ (= prestati) i njemu slični (tj. أَخَوَاتُ زَالَ: بَرِحَ ، فَتِيءَ (i أَفْتَأَ)، انْفَكَّ) kao pomoćni, upotrebljavaju se s odrečnim ponajviše priloški: neprestano, stalno, još uvijek i sl. Upotrebljavaju se: sa مَا uz perfekt, sa لا uz imperfekt i sa لَمْ uz apokopatus, kako će se pokazati u slijedećim primjerima za njih:

زَالَ —: مَازَالَ ٱلشُّرَطِيُّ رَاكِضًا حَتَّى أَدْرَكَ ٱلْهَارِبَ = Policajac je neprestano trčao (sve) dok nije stigao bjegunca.

لَمْ يَزَلْ أَبُوهُ يُنْذِرُهُ لَكِنَّهُ أَبَى أَنْ يُطِيعَهُ = Njegov otac ga je stalno opominjao, ali je on odbijao da ga posluša.

وَعَدَتْ أَنَّهَا لاتَزَالُ تُعِيدُ دَرْسَهَا إِلَى أَنْ تَحْفَظَهُ = Obećala je da će ponavljati svoju lekciju (sve) dok je ne nauči napamet.

بَرِحَ —: مَابَرِحَتِ ٱلْقَبِيلَةُ سَاكِنَةً فِى نَفْسِ ٱلْمَكَان = Pleme je još uvijek stanovalo na istom mjestu.

لانَبْرَحُ نَسِيرُ حَتَّى نَصِلَ إِلَى سَاحِلِ ٱلْبَحْرِ = Neprekidno ćemo ići dok ne stignemo do morske obale.

فَتِيءَ (أَفْتَأَ) —: قَالُوا لِى إِنَّ ٱلْمَرِيضَةَ مَافَتِئَتْ نَائِمَةً فِى غُرْفَتِهَا = Rekoše mi da bolesnica još uvijek spava u svojoj sobi.

هِيَ لاتُفْتِئُ تَذْكُرُ ٱبْنَهَا ٱلْغَائِبَ فِى ٱلْخَارِج = Ona ne prestaje da (neprestano) spominje svoga sina odsutnog u inozemstvu.

انْفَكَّ: مَا ٱنْفَكَّ ٱلْمُدِيرُ عَامِلاً فِى مَكْتَبِه = Direktor još uvijek radi u svojoj kancelariji.

لِمَاذَا لا تَنْفَكُّ تُعَاشِرُ ذَلِكَ ٱلرَّجُلَ ٱلْمُتَقَلِّبَ ؟ = Zašto se stalno (ili: još uvijek) družiš s tim prevrtljivim čovjekom?

Mjesto negacije لا uz ovakve glagole može se upotrijebiti i glagol لَيْسَ kao, npr.:

نَحْنُ نَعْلَمُ أَنَّكَ لَسْتَ تَبْرَحُ مُجْتَهِداً فِى تَعَلُّمِكَ = Mi znamo da si ti uvijek marljiv u svome učenju.

Inače, i لَيْسَ (= nije, i sl.), po svojoj sintaksičkoj konstrukciji, može se upotrijebiti kao كَانَ, tj. imati subjekt u nominativu, a predikat u akuzativu. Ispred predikativa, međutim, može doći prijedlog بِ, ne mijenjajući mu značenje. Iz morfologije je poznato da لَيْسَ ima samo oblike perfekta, ali po značenju odgovara negativnom prezentu našeg glagola "biti" (ili jednostavnoj negaciji).

Evo primjer kad je لَيْسَ pomoćni glagol: لَيْسَتْ ٱلْحَيَاةُ أَبَدِيَّةً فِى هَذِهِ ٱلدُّنْيَا = Život nije vječan na ovome svijetu. أَنَا لَسْتُ بِصَاحِبِ تِلْكَ ٱلْحُقُولِ = Ja nisam vlasnik tih njiva.

O ovom glagolu govorit će se još kod niječnih rečenica.

TEMPORALNE I MODALNE VRIJEDNOSTI GLAGOLA [59]

Prethodne napomene

Na osnovu rezultata semitistike, moglo se zaključiti da je u prasemitskom jeziku postojao samo jedan *glagolski vid* (aspekt), i to *nesvršeni*, kojim se izražavao neki proces, bez obzira na vrijeme u kojem se on odvijao i na to koliko je on trajao. Izgleda da se tek u relativno novije vrijeme pojavio u upotrebi jedan novi verbalni aspekt, koji je ukazivao i na trajanje, te postao *svršenim* vidom.

I u klasičnom arapskom jeziku nalazimo ostatke stanja u kome se ne razlikuju ta dva glagolska vida. U njemu, kao u ostalim semitskim jezicima, nije prvobitno izražavan vremenski trenutak u kome se lokalizira neki proces, s obzirom na moment u koji se stavlja govorno lice. Pri tome se označavao samo stepen ostvarenja toga procesa u vremenu.

Ipak, i pored tragova takvoga stanja u njemu, arapski je jezik u većini slučajeva s vremenom uspio precizirati moment u kome se odvija neka aktivnost. To je postigao na razne načine, bilo posebnom upotrebom "perfekta" (اَلْمَاضِى) da izrazi prošlost, bilo "imperfekta" (اَلْمُضَارِعُ) da označi sadašnjost ili budućnost. To je vršio ili samim tim glagolskim oblicima ili je glagolsko vrijeme bilo određivano samim kontekstom, upotrebom odgovarajućih vremenskih priloga, nekog pomoćnog glagola (kao كَانَ) ili, pak, lokalizacijom toga vremena pomoću prvog glagola u rečenici, čime bi tako bili lokalizirani i svi ostali glagoli u njoj pod njegovim utjecajem.

Sada ćemo pojedinačno razmotriti upotrebu najprije perfekta, a zatim imperfekta (u svim njegovim načinima: određenom, zavisnom, skraćenom, zapovjednom i pojačanom) u vezi s njihovom lokalizacijom u vremenu, te sa drugim pitanjima njihovih sintaksičkih osobitosti.

59) Vidjeti u vezi s tim: Blachère, itd., op.cit., str. 245-256, & 146-172 (pod naslovom: Le verbe... Valeurs temporelles et modales).

VRIJEDNOSTI PERFEKTA - (اَلْمَاضِى)

U principu "perfekt" izražava proces (stanje ili aktivnost) ostvarene u neodređenoj prošlosti.

Na naš se jezik prevodi, već prema slučaju, nekim našim prošlim vremenom: perfektom, aoristom, pluskvamperfektom. Međutim, u određenim slučajevima, prevest ćemo ga našim prezentom, futurom ili kondicionalom (naročito u pogodbenim rečenicama određene vrste).

I - *Apsolutne vrijednosti perfekta*

1) Kada se perfekt upotrijebi sâm, on obično izražava proces završen u prošlosti. U tom slučaju, već prema smislu, na naš jezik možemo ga prevesti perfektom, aoristom (ili historijskim prezentom).

Aorist (ili historijski prezent) upotrijebit ćemo u živom pripovijedanju prošlih događaja koji su se brzo nizali jedan za drugim, kao što je u slijedećem primjeru:
دَعَانِى يَوْمًا خَالِدٌ إِلَى فُنْدُقِه فَذَهَبْتُ هُنَاكَ وَطَرَقْتُ بَابَ غُرْفَتِه فَمَا فَتَحَهُ أَحَدٌ = Jednog dana pozvao me Halid u svoj hotel, pa odoh tamo, te pokucah na vrata njegove sobe, pa ih niko ne otvori.

Inače, obično ćemo upotrijebiti naš perfekt, npr.

: ! اِحْفَظْ مَا أَنْذَرْتُكَ بِه وَنَصَحْتُ لَكَ = Zapamti ono na što sam te upozorio i što sam ti savjetovao! مُنْذُ قَرِيبٍ لَقِيَنِى زَمِيلٌ لِى فَٱبْتَهَجْتُ لِذَلِكَ كَثِيرًا = Nedavno me sreo jedan moj drug, pa sam se tome mnogo obradovao.

2) Kod glagola koji izražavaju volju ili želju, neko čuvstvo ili neki osjet, te konstataciju, onda perfekt označava ili radnju aktivnosti koja se odigrala u prošlosti. Takav "perfekt" možemo nekad prevesti i našim prezentom (pa i kondicionalom), npr.: أَرَدْتُ أَنْ أَكْتُبَ إِلَى أَخِى ٱلْمَرِيضِ = Htio sam (hoću, htio bih) da pišem svome bolesnom bratu. ! أَنْشَدْتُكَ ٱللّٰهَ لَا تَفْعَلْ ذَلِكَ أَبَدًا = Kumim te Bogom, nemoj to nikad učiniti! بِعْتُكَ هَذِهِ ٱلسَّاعَةَ بِأَرْخَصِ ٱلْأَثْمَانِ = Prodao sam (prodajem) ti ovaj sat po najnižoj cijeni. ؟ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّهُ قَدْ سَافَرَ = Zar nisi znao (ne znaš) da je on već otputovao?

3) Perfekt može obilježavati neku utvrđenu činjenicu. Otuda on služi u mudrim izrekama, poslovicama i sl., označavajući nešto što se može desiti

u blo koje vrijeme. To bi onda bio tzv. *gnomski perfekt*. Mi ga često prevodimo našom "nepravom sadašnjosti", kao, npr., u poslovici: مَنْ حَفَرَ جُبًّا لِأَخِيهِ وَقَعَ فِيهِ kojoj odgovara naša: Ko drugome jamu kopa, sam u nju pada. إِنَّ ٱللّٰهَ تَعَالَى كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا = Zaista uzvišeni Bog sve zna. اِتَّفَقَ ٱلْعُلَمَاءُ أَنَّ ٱلْأَرْضَ كُرَوِيَّةُ ٱلشَّكْلِ = Učenjaci su se složili (se slažu) da je Zemlja loptastog oblika.

4) U optativnoj rečenici perfekt izražava a) želju ili b) kletvu. Mi ćemo mjesto njega upotrijebiti tada: a) particip aktivni ili imperativ, ili b) (negiran) particip aktivni ili prohibitiv, npr.: a) حَفِظَكَ ٱللّٰهُ فِي ٱلصِّحَّةِ وَٱلسُّرُورِ ! = Sačuvao te (Neka te sačuva) Bog u zdravlju i veselju! لَا رَحِمَهُ ٱللّٰهُ أَبَدًا ! = Ne smilovao mu se bog nikada! - ili: Neka mu se Bog nikad ne smiluje!

Nekada ovakav izraz može, već prema namjeri onog koji ga upotrijebi, imati negativan ili pozitivan smisao (kao i u nšem jeziku). Tako, npr., kada se kaže: قَتَلَهُ ٱللّٰهُ ! = Bog ga ubio! - može označavati kletvu, ili pak, uz neku dopunu iza toga, može značiti: odobravanje, zadovoljstvo, divljenje i sl., npr.: قَتَلَهُ كَيْفَ يَعْمَلُ بِحِذْقٍ ! = Bog ga ubio, kako samo vješto radi!

5) Perfektom se može naznačiti da neko sebe čvrsto obavezuje da ni u kom slučaju neće nešto izvršiti. Arapski perfekt se tada upotrijebi s niječnom česticom لا, a mi ćemo ga prevesti negativim futurom (pojačanim eventualno prilozima: nikako, nipošto i sl.). Evo primjera za ovu upotrebu perfekta: لَا نَطَقْتُ بِحَرْفٍ حَتَّى تَطْمَئِنَّ = Neću progovoriti ni slova dok se ne smiriš. لَا أَقَمْنَا هُنَا وَلَوْ أَعْجَبَنَا هٰذَا ٱلْمَكَانُ = Ovdje (nipošto) nećemo ostati, makar nam se i svidjelo ovo mjesto.

II - *Uvjetovane vrijednosti perfekta*

Vremenski na neki način lokaliziran, perfekt dobija razne vrijednosti. Ipak, on pri tom čuva svoju pravu vrijednost, te označava realiziranu akciju, koja se izvršila prije neke druge, stavljene u prošlost, sadašnjost ili budućnost.

1) Već prema namjeri govornika, možemo ga tada prevesti: perfektom, prezentom ili futurom egzaktnim, kao u primjeru: أَنَلُومُهُ بَعْدَ أَنْ قَالَ ذٰلِكَ ؟ = Zar ćemo ga koristi, pošto (nakon što) je on to rekao (... rekne, bude rekao)? - Iza prošlog vremena u prethodnoj rečenici, perfekt u idućoj prevest ćemo nekim prošlim vremenom: هَلْ عَاقَبْتُمُوهُ إِذَا فَضَحَكُمْ كَذٰلِكَ ؟ = Jeste li ga kaznili, kad vas je tako (bio) osramotio?

2) Čestica قَدْ isped perfekta u glavnoj rečenici daje mu samo vrijednost prošle radnje, npr.: وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ = A poslali smo Musaa s našim znakovima Faraonu i njegovim glavarima..... (Q., 43, 45).

U vezi s kontekstom, ova čestica s perfektom ukazuje na blisku prošlost, npr.: قَدْ أَجَبْتُكَ أَنِّي لا أُرَافِقُكَ إِلَى ٱلْمَدْرَسَةِ = Već (Upravo) ti odgovorih da te neću pratiti do škole.

Čestica قَدْ, i u zavisnoj rečenici, iza glavne, a u kojoj je također perfekt, i to ispred glagola (u perfektu) koji znači konstataciju ili mišljenje, daje perfektu toga glagola značenje pluskvamperfekta, tj. označava da se ta radnja odigrala prije one u glavnoj rečenici, kao što je u primjeru: ذَهَبَ وَرَاءَهَا إِلَى الْبَابِ فَرَأَى أَنَّهَا قَدْ خَرَجَتْ مِنَ ٱلْبَيْتِ = Pođe za njom do vrata, pa vidje da je ona već (bila) izašla iz kuće.

U zavisnoj vremenskoj rečenici, u kojoj ispred perfekta stoji: وَقَدْ, on dobije vrijednost pluskvamperfekta, iza perfekta u glavnoj rečenici, npr.: عَادَ صَدِيقَهُ عُمَرَ وَقَدْ مَرِضَ صَدِيقُهُ مُنْذُ زَمَنٍ غَيْرِ قَصِيرٍ = Obišao je svoga prijatelja Omera, kada mu je prijatelj (već) bio bolestan ne baš tako kratko vrijeme.

3) Značenje pluskvamperfekta dobije perfekt i u: a) odnosnoj rečenici ili b) u vremenskoj rečenici (s لَمَّا i sličnim veznikom), i to kada u njenoj glavnoj rečenici stoji također perfekt.

Perfekt iza لَمَّا označava radnju završenu upravo u trenutku kada je počela neka druga radnja u prošlosti, npr.:
لَمَّا جَاءَ ٱلْمُسَافِرُ إِلَى ٱلنَّهْرِ جَلَسَ لِلإِسْتِرَاحَةِ = Pošto je putnik (bio) došao do rijeke (ili: Došavši do rijeke, putnik sjede), sjeo je da se odmori.

Primjer za odnosnu rečenicu: ثُمَّ أَخْبَرَ حَسَنٌ أَبَاهُ بِمَا سَمِعَهُ فِي ٱلْمَدِينَةِ = Zatim je Hasan obavijestio svoga oca, o onome što je (bio) čuo u gradu.

Perfekt može dobiti značenje pluskvamperfekta, ako ispred njega dođe pomoćni glagol كَانَ (= bio je). Tada se može upotrijebiti i čestica قَدْ, koja se stavi ispred ili iza oblika tog pomoćnog glagola. كَانَ أَبُونَا (قَدْ) بَعَثَ رَجُلاً كَيْ يُخْبِرَنَا بِرُجُوعِهِ مِنَ ٱلسَّفَرِ = Naš otac je (već) bio poslao nekog čovjeka da nas obavijesti o njegovom povratku s puta. إِذَا حَضَرْنَا عِنْدَهُ (قَدْ) كَانَ ٱجْتَمَعَ فِي دَارِهِ كَثِيرٌ مِنْ أَصْدِقَائِنَا = Kada smo došli kod njega, bilo se (već) skupilo mnogo naših prijatelja u njegovoj kući.

4) Da bi se izrazilo značenje futura drugog (ili egzaktnog), tj. radnja u budućnosti, a koja se izvršila prije neke druge buduće radnje, onda se pred perfekt stavi "određeni" oblik imperfekta glagola كَانَ u indikativu, a u

zavisnoj rečenici (sa أَنْ i sl.) njegov konjunktiv. Iza toga može stajati i čestica قَدْ, kao, npr.: حِينَمَا نَجِيءُ لِنَدْعُوَهُ إِلَى ٱلصَّيْدِ يَكُونُ هُوَ (قَدْ) ذَهَبَ قَبْلَنَا = Kada dođemo da ga pozovemo u lov, bit će (desit će se da je) on (već) otišao prije nas.

Nekada taj složeni izraz označava nesigurnu tvrdnju ili nagađanje zasnovano na izvjesnoj vjerojatnosti, kao, npr.:
أَنْكَرَتِ ٱلْفَتَاةُ أَنْ تَكُونَ (قَدْ) رَأَتْ شَيْئًا فِى تِلْكَ ٱللَّيْلَةَ ٱلْمُظْلِمَةَ = Djevojka je poricala da će biti (to) da je ona išta vidjela u toj mračnoj noći.

5) U nekim zavisno-složenim rečenicama (pogodbenim, dopusnim - o čemu će se kasnije posebno govoriti), perfekt izražava mogućnost ili vjerojatnost. U našem jeziku prevodimo ga tada prezentom ili kondicionalom.

Evo po jedan primjer za spomenute dvije vrste rečenica s upotrebom perfekta u njima:

Pogodbena: اَلْكَرِيمُ إِذَا وَعَدَ وَفَى وَإِذَا أَوْعَدَ عَفَا = Plemenit čovjek kada obeća, ispuni, a kada zaprijeti, oprosti.

Dopusna: إِنَّكَ لَوِ اسْتَعْدَدْتَ شَهْرًا كَامِلاً مَانَجَحْتَ فِى ٱلْإِمْتِحَانِ = Zaista, ti kad bi se prpremao cijeli mjesec, ne bi prošao na tom ispitu.

VRIJEDNOSTI IMPERFEKTA - (اَلْمُضَارِعُ)

U principu, imperfekt označava proces (stanje ili radnju) koji je u toku svoga ostvarivanja ili koji se ponavlja u neodređenom vremenu.

U našem jeziku, već prema slučaju, prevodit ćemo ga našim prezentom, pa futurom, te imperfektom (ili češće mj. njega: perfektom trajnih glagola), a ponekad će se prevesti i participom prezenta (naravno, od trajnih glagola, od kojih se on jedino i izvodi).

A - Indikativ imperfekta - (اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَرْفُوعُ)

I - *Apsolutne vrijednosti "određenog" načina*

Kada sam kontekst ne ukazuje na određeno vrijeme, "određeni" način imperfekta (اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَرْفُوعُ) može označavati:

1) radnju koja se obavlja u trenutku govora (prava sadašnjost);

2) konstataciju o događaju i sl., koji traje ili se ponavlja (neprava

sadašnjost). Ovo posljednje značenje ima imperfekt često u poslovicama i sl., a također i kada pred njim stoji odrečna čestica لَا . Evo primjera:

1) *Prava sadašnjost:* مَاذَا تَقْرَأُ يَا سَامِرُ = Šta to čitaš, Samire? مَايَجْلِسُ ٱلْأَبُ فِي غُرْفَتِهِ بَلْ هُوَ فِي ٱلْبُسْتَانِ = Otac ne sjedi u svojoj sobi, nego je on u vrtu. لَاأَفْهَمُ شَيْئًا مِمَّا يَتَكَلَّمُ بِهِ هَذَا ٱلْأَجْنَبِيُّ = Ne razumijem ništa od onoga što govori ovaj stranac.

2) *Neprava sadašnjost:* اَلْجَوَادُ قَدْ يَعْثُرُ = I dobar konj ponekad posrne. لَايُكْرِمُ السَّخِيُّ ٱلْبَخِيلَ = Darežljiv čovjek ne cijeni škrtoga.

II - *Uvjetovane vrijednosti indikativa imperfekta*

Iako su ove uvjetovane vrijednosti mnogobrojne, one ustvari predstavljaju samo određene nijanse značenja dodate mu kontekstom, prema njegovim prvobitnim dvjema apsolutnim vrijednostima navedenim u prvom odjeljku.

1) *Lokalizacja "određenog" načina u budućnosti*

Da bi se označila upotreba "imperfekta" za budućnost, uzet će se u rečenici neki prilog ili priloška oznaka koja ukazuje na nju; ispred njega će se upotrijebiti čestica سَوْفَ (skraćena u: سَ) ili negativna čestica لَا . Da se radi o budućem vremenu, nekada se može zaključiti i iz same govorne situacije. Evo primjera za te razne slučajeve: أَبِي يُسَافِرُ غَدًا بِٱلطَّائِرَةِ إِلَى مِصْرَ = Moj otac će otputovati (ili: putuje) sutra avionom u Egipat. فِي ٱلْأُسْبُوعِ الْقَادِمِ نَبْدَأُ بِتَنْفِيذِ مَشْرُوعِنَا = Iduće sedmice počet ćemo (počinjemo) s izvršavanjem svoga plana. سَوْفَ أَقُصُّ لَكَ مَاحَدَثَ لِي فِي ٱلسَّفَرِ = Ispričat ću ti šta mi se dogodilo na putovanju. أَعْتَقِدُ أَنَّكَ سَتَجِدُهُ جَالِسًا أَمَامَ دُكَّانِهِ = Vjerujem da ćeš ga naći kako sjedi ispred svog dućana. قَالَ لَنَا وَاحِدٌ مِنْهُمْ : أَنَا أُخْبِرُكُمْ بِمَا رَأَيْنَا فِي تِلْكَ ٱلْغَابَةِ = Reče nam jedan od njih: "Ja ću vas obavijestiti o onome što smo vidjeli u toj šumi".

Ovakva lokalizacija "imperfekta" nekada je popraćena sekundarnim, često nejasnim, nijansama značenja, pa on tada može, pored budućnosti, označavati i:

a) *mogućnost* da će se nešto ostvariti ili neće u budućnosti, kao, npr.: كَيْفَ تَقُولُ كَذَلِكَ وَأَنَا كُنْتُ حَاضِرًا هُنَاكَ ؟ = Kako možeš tako reći, kada sam ja

ondje bio prisutan? هُوَ ٱلْحَيُّ ٱلَّذِى لَا يَمُوتُ = On (tj. Bog) je Živi, koji ne može umrijeti.

b) "Imperfekt" može tada imati pojam: *ublažene naredbe,* odn. zabrane, kao, npr.: قَالَتْ لَهُ أُمُّهُ : لَاتَعُودُ تُشَارِكُ أُولَئِكَ ٱللِّئَامَ ! = Reče mu (njegova) majka: "Nećeš se više družiti s tim nevaljalcima!"

c) Indikativ imperfekta može poslužiti za izražavanje želje tj. imati *optativnu vrijednost,* kao i perfekt, koji se u toj funkciji, izgleda više upotrebljavao u klasičnom periodu jezika, dok u živim dijelektima za to prevladava upotreba imperfekta, pa će se, npr., reći (mj. رَحِمَكَ) ovako: اِقْتَرَفْتَ ذَنْبًا مُنْكَرًا – يَرْحَمُكَ ٱللَّهُ ! = Počinio si ružan grjeh - neka ti se Bog smiluje!

2) Često ćemo "imperfekt" glagola koji znači želju, i sl., ili se on upotrijebi u zavisnoj rečenici, prevoditi našim kondicionalom, npr.: يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ = Neki bi od njih volio kad bi živio (da živi) hiljadu godina. (Q., 2, 96). إِذَا سَمِعَ غِنَاءً أَطْرَبَهُ أَكْثَرَ مِمَّا يُطْرِبُهُ شَيْءٌ آخَرُ = Kada čuje pjesmu, ona ga uzbudi više nego što bi ga uzbudilo išta drugo.

3) Imperfekt pomoćnog glagola كَانَ ispred imperfekta nekog drugog glagola nekad ukazuje na mogućnost da se (iz)vrši neka radnja i sl. On u ovom slučaju, dakle, ne opredjeljuje vrijeme. Ova njegova upotreba postala je rijetka u postklasičnom periodu arapskog književnog jezika, ali se susreće u njegovim živim dijalektima.

Tako se, npr., moglo reći slično ovom: هَلْ يَكُونُ يَرْجِعُ أَخُوكَ عَنْ قَرِيبٍ ؟ = Hoće li biti (ili: Je li moguće) da će se (ili: Može li se možda) tvoj brat uskoro vratiti?

2) *Lokalizacija "određenog" načina u sadašnjosti*

Govoreći o apsolutnim vrijednostima "imperfekta", istaklo se da on, upotrijebljen sâm, već prema smislu rečenice, može označavati pravu ili nepravu sadašnjost, a koju konkretno, određuje tada sam kontekst.

Međutim, o kojoj se od tih dviju vrijednosti "imperfekta" radi, može odlučiti i neki vremenski prilog (koji ukazuje na sadašnje vrijeme) ili pak, za to može poslužiti opozicija: perfekt/imperfekt, kako će se vidjeti iz primjera. Tako će imperfekt označavati:

1) *Pravu sadašnjost* (upotrebom priloga): أَكْتُبُ ٱلْآنَ هَذِهِ ٱلرِّسَالَةَ إِلَى صَدِيقٍ لِي فِي ٱلْقَاهِرَةِ = Pišem sada ovo pismo jednom svom prijatelju u Kairu.

2) *Nepravu sadašnjost* (spomenutom opozicijom إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَايُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ = Napustio sam vjeru naroda koji ne vjeruju u Allaha. (Q., 12, 37)

Čestica قَدْ pred "imperfektom" daje mu vrijednost neprave sadašnjosti, te služi: ili za pojačanje toga izričaja, ili da istakne da je neki proces uobičajen, ili da se ponavlja. لِمَاذَا تَلُومُنِي دَائِمًا وَقَدْ تَعْلَمُ أَنِّي بَرِيءٌ فِي ذَلِكَ ٱلْأَمْرِ = Zašto me stalno koriš kada znaš da sam nevin u toj stvari?

قَدْ يَزُورُنِي ذَلِكَ ٱلرَّجُلُ فَيُخْبِرُنِي بِمَا يَجْرِي فِي مَدِينَتِهِ = Ponekad me posjeti taj čovjek, pa me obavijesti o onome što se događa u njegovom gradu.

3) *Lokalizacija "određenog" načina u prošlosti*

U ovoj upotrebi "imperfekta", uz pojam prošlosti, redovno se javlja i pojam *trajanja* (durativnosti), *ponavljanja* (iterativnosti) i *uobičajenosti.*

On tada odgovara našem imperfektu, ali zbog arhaičnosti našeg imperfekta, bolje ga je prevoditi perfektom trajnih glagola, a nekad i kondicionalom (naročito kada taj izražava ponavljanje u prošlosti).

Arapski "imperfekt" dobije značenje prošlosti na slijedeće načine:

a) Upotrebom ispred njega perfekta pomoćnog glagola كَانَ, kao, npr.: - كَانَتْ صَفِيَّةُ تُحِبُّ ٱلشِّعْرَ مِنْ زَمَنِ ٱلْعَبَّاسِيِّينَ = Safija je voljela (voljaše) poeziju iz vremena Abasida. كَانَ ذَلِكَ ٱلسَّائِلُ يَجْلِسُ كُلَّ يَوْمٍ أَمَامَ بَابِ مَسْجِدِنَا = Taj prosjak bi sjedio (sjeđaše) svaki dan pred vratima naše džamije.

b) Imperfekt bude lociran u prošlost: 1) samim prisustvom nekog drugog glagola u perfektu ili 2) na to ukazuje samo značenje rečenice u kojoj se on upotrijebi.

1) أَنْشَدَهُ ٱلشَّاعِرُ قَصِيدَةً لَهُ يَهْجُو فِيهَا بَعْضَ ٱلْأُمَرَاءِ = Pjesnik mu izrecitira jednu svoju kasidu u kojoj je ismijavao nekog emira.

2) Nekada "imperfekt (poslije takvog perfekta) služi kao *oznaka stanja* (اَلْحَالُ), pa se tada može zamijeniti njegovim participom aktivnim u akuzativu. Mi to oboje često najpodesnije prevodimo našim participom prezenta odgovarajućeg glagola, npr.: فَلَمَّا لَمْ يُعْطِهِ ٱلْأَبُ مَا أَرَادَ ذَهَبَ ٱلصَّبِيُّ يَبْكِي (بَاكِيًا) = Pošto mu otac ne dade šta je htjelo, ode dijete plačući.

3) U slijedu prošlih uzastopnih događaja možemo "imperfekt" prevesti našim historijskim prezentom (mj. aoristom ili perfektom), kao što je u slijedećem primjeru:

أَرَى فِي ٱلشَّارِعِ كُلَيْبًا مُرْتَعِدًا مِنَ ٱلْبَرْدِ فَأَدْعُوهُ وَأَذْهَبُ بِهِ إِلَى بَيْتِي وَإِذَا بِرَجُلٍ يَنْتَظِرُنِي أَمَامَ ٱلْبَابِ وَيَطْلُبُ أَنْ أَرُدَّهُ إِلَيْهِ

Vidim na ulici psetance kako držće od studeni, pa ga zovnem i povedem svojoj kući, kad me neki čovjek čeka ispred vrata i traži da mu ga vratim.

c) "Imperfekt" će biti lokaliziran u prošlosti nekim prilogom koji ukazuje na nju, npr.: قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ ٱللهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ = Upitaj: "Zašto ste prije ubijali Božije vjerovjesnike, ako ste vi vjernici?" (Q., 2, 90).

B - Zavisni način imperfekta - (اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَنْصُوبُ)

Ovaj oblik "imperfekta" dolazi nekad u glavnoj rečenici, a naročito, pak, u zavisnim rečenicama, u sastavu nekih vrsta čestica (veznika) koje ga zahtijevaju. One se nazivaju: اَلْحُرُوفُ ٱلنَّوَاصِبُ, a to su: (izrične) أَنْ ، أَلاَّ ، لَنْ; (namjerne): لِ ، لأَنْ ، لِئَلاَّ ، كَيْ ، لِكَيْ ، كَيْلاَ ، لِكَيْلاَ; (namjerno ili vremensko) حَتَّى i (zaključno): إِذًا (= إِذَنْ).

Upotreba gornjih veznika razmotrit će se pojedinačno kod navedenih vrsta rečenica u kojima se oni javljaju.

Ovdje ćemo samo dati neke primjere i napomene.

أَمَرَهُ أَبُوهُ أَنْ يَذْهَبَ بِصَدِيقِهِ إِلَى حُجْرَةِ ٱلضُّيُوفِ = Otac mu je naredio da odvede njegovog prijatelja u gostinsku sobu. رَجَا ثَابِتٌ رَفِيقَهُ أَلاَّ يَنُمَّهُ إِلَى أَبِيهِ = Sabit je zamolio svoga druga da ga ne oda njegovom ocu. كُنْ مُتَأَكِّدًا أَنَّهُ لَنْ يَنْجَحَ ٱلْكَسْلاَنُ أَبَدًا = Budi uvjeren da nikada neće uspjeti lijen čovjek.

Veznik أَنْ može se nekad i ispustiti, ali njegovo djelovanje ostaje na snazi tj. glagol ipak dođe u zavisni način, npr.: إِذَا أَمْكَنَكَ زُرْنِي فَنَتَحَدَّثَ فِي كُلِّ شَيْءٍ = Kad mogneš, posjeti me, pa da popričamo o svemu i svačemu.

Od namjernih veznika ovdje su navedeni oni najvažniji, svi imaju slično značenje u pozitivnom ili negativnom smislu (= da. odn. da ne) i zahtijevaju zavisni način, kao, npr.: جِئْتُ لأُخْبِرَكَ بِشَيْءٍ مُهِمٍّ لَكَ جِدًّا = Došao sam da te obavijestim o jedno vrlo važnoj stvari za tebe. أَنْصَحُكَ كَيْلاَ تَذْهَبَ هُنَاكَ فَإِنَّ ذَاكَ خَطِيرٌ = Savjetujem ti da ne ideš onamo, jer je to opasno. اِجْتَهِدْ حَتَّى تَنَالَ مَاتُرِيدُ! = Trudi se dok ne postigneš ono što želiš!

Da bi iza riječi إِذَنْ (= onda, u tom slučaju, dakle) došao zavisni način, ona mora stajati na početku odgovora, odmah ispred glagola, koji ukazuje na budućnost, npr.: سَآتِيكَ غَدًا = Doći ću ti sutra. إِذَنْ أَنْتَظِرَكَ فِي بَيْتِي مَسَاءً = Onda ću te očekivati navečer kod svoje kuće.

C - Skraćeni način imperfekta - (اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَجْزُومُ)

Ovaj oblik "imperfekta" označava proces čije je ostvarenje nesigurno ili uvjetovano. S tim u vezi, on se upotrebljava u određenim vrstama rečenica, kako će se sada pokazati.

a) Ovaj način će, prema tome, doći u rečenicama koje sadrže pojam vjerojatnosti i ostvarive mogućnosti, kako je to u tzv. *realnim i potencijalnim pogodbenim rečenicama*. On se u njima upotrebljava iza određenih riječi (tzv. اَلْجَوَازِمُ), naime: veznika, zamjenica priloga (إِنْ = ako; مَتَى = kad; أَيٌّ = koji; مَا = šta; مَنْ = ko; أَنَّى = gdje god; أَيْنَ (مَا) = gdje (god); إِذْ (إِذَا) مَا = kad god; حَيْثُمَا = kad (gdje) god; مَهْمَا = šta god. Upotrebu ovih riječi sa skraćenim načinom "imperfekta" pokazat ćemo na primjerima pri razmatranju navedenih vrsta pogodbenih rečenica.

Ovaj način (apokopatus) dolazi i iza imperativa u tzv. asindetskoj pogodbenoj rečenici, npr.: عِشْ قَنِعًا تَكُنْ غَنِيًّا = Živi skromno, bit ćeš bogat!

b) Apokopatus se upotrebljava u *rečenicama za zapovijed* (iza čestice لَ = لَامُ ٱلْأَمْرِ) ili onim *za zabranu* (iza čestice لَا = لَاءُ ٱلنَّهْيِ).

Pomoću لِ imperativ se opisuje u 1. i 3. licu (sg. i pl.), te u svim licima imperativa u pasivu, kao, npr.: ! فَلْنَتَعَلَّمْ هَذِهِ ٱلْأُغْنِيَةَ عَلَى ظَهْرِ ٱلْقَلْبِ = Naučimo ovu pjesmu napamet! (iza فَ itd., kako je spomenuto ranije, لِ može izgubiti svoj vokal). ! وَٱلْآنَ لِيَجْلِسْ كُلٌّ مِنْكُمْ فِي مَكَانِهِ = A sada neka svaki od vas sjede na svoje mjesto! ! لِتُنْسَخْ هَذِهِ ٱلصَّفْحَةُ مِنْ جَدِيدٍ = Neka se prepiše ponovo ova stranica!

Uz negaciju لَا apokopatus služi kao prohibitiv (u arapskom se jeziku zabrana ne može, kao u našem, izraziti negiranim imperativom). Tako ćemo reći, npr.: ! لَاتَحْزَنْ عَلَى مَا فَاتَ = Ne žali za onim što je prošlo! لَايُقَلْ أَبَدًا مَا لَيْسَ حَقًّا ! = Neka se nikad ne govori ono što nije istina!

c) Skraćeni način "imperfekta" upotrebljava se, najzad, iza negativnih partikula لَمْ (= ne) i لَمَّا (= još ne), koje mu daju vrijednost prošlog vremena (perfekta), kao, npr.: لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ * وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ = (Bog) nije rodio, niti je rođen, niti je Njemu iko ravan. (Q., 112, 3-4). لَاتُغْلِقِ ٱلْبَابَ لَمَّا يَدْخُلْ جَمِيعُ ٱلتَّلَامِذَةِ ! = Ne zatvaraj vrata, još nisu ušli svi učenici!

D - Zapovjedni način - (imperativ, صِيغَةُ ٱلْأَمْرِ)

Posebni oblici za imperativ u arapskom jeziku postoje samo za drugo lice jednine, dvojine i množine u aktivu (inače se, kako je istaknuto, opisuje pomoću čestice لِ).

Evo nekoliko primjera za 2. lice: ! ٱرْجِعْ إِلَى ٱلْقَرْيَةِ قَبْلَ ٱلظَّلَامِ = Vrati se u selo prije mraka! ! أُدْخُلَا عِنْدِي لِتَسْتَرِيحَا قَلِيلاً = Uđite vas dvojica kod mene da se malo odmorite! ! اِسْتَمِعُوا كُلُّكُمْ إِلَى مَا أَقُولُ لَكُمُ ٱلْآنَ = Poslušajte svi šta ću vam sada reći!

Zapovijed (kao i zabrana) mogu se izraziti i na određene druge načine (infinitivom, nekim česticama, o čemu se govori na odgovarajućim mjestima rada). Osim toga, oni mogu u istim oblicima, dobiti i određeni drugi smisao, koji se razabire iz konteksta i govorne situacije. Takvi slučajevi razmatraju se opširno u određenom dijelu stilistike (u: عِلْمُ ٱلْمَعَانِي).

E - Pojačani način imperfekta (energetik, اَلصِّيغَةُ ٱلْمُؤَكَّدَةُ)

Kako je izloženo u morfologiji, ovi se oblici izvode sufiksima: أَنَّ i أَنْ (نُونَا ٱلتَّوْكِيدِ)[60] od skraćenog načina imperfekta (apokopatusa, tj. od (اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَجْزُومُ). Oni imaju po svom značenju afektivnu vrijednost, ističući čvrstinu namjere subjekta rečenice. Ovaj oblik imperfekta ima uvijek futursko značenje, kako se vidi iz primjera: لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّاكِرِينَ = Ako nas izbaviš iz ovoga, zaista ćemo biti zahvalni. (Q., 10, 22).

Ovakvi oblici "imperfekta" upotrebljavaju se:

a) Iza čestice لَ, i to uz jednostavnu tvrdnju, ili kad je ona propraćena zakletvom (radi još većeg pojačanja), kao, npr., (za ovo prvo): أَنَا مُوقِنٌ أَنَّكَ لَتَنْدَمَنَّ لِأَجْلِ ذَلِكَ ٱلْفِعْلِ = Uvjeren sam da ćeš se svakako pokajati zbog toga postupka. Za drugi slučaj: وَحَيَاتِي لَأَقُولَنْ كُلَّ مَا جَرَى لِأَخِيهِ ٱلْأَكْبَرِ = Života mi, zaista ću kazati, sve što se desilo, njegovom starijem bratu.

b) *Pojačani se način* upotrebljava u glavnoj rečenici (apodozi) pogodbe, u kojoj čestica لَ dođe ispred oba dijela te složene zavisne rečenice, kao, npr.:

---

60) O njima u morfološkom i sintaksičkom pogledu uporediti: 'A. Ḥasan, op. cit., IV, str. 161-190 (pod naslovom: نُونَا التَّوْكِيدِ).

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَٱلْأَرْضَ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ ٱللّٰهُ

A, ako ih upitaš: "Ko je stvorio nebesa i Zemlju, te potčinio Sunce i Mjesec?" - oni će, svakako, odgovarati: 'Allah' - (Q., 29, 61).

c) Taj način "imperfekta" dođe i u *zavisnoj rečenici* (protazi) *pogodbe* iza veznika: إِمَّا (= ako), npr.: إِمَّا تَضْرِبَنَّ أَخِي أَضْرِبْكَ أَنْتَ = Ako samo udariš moga brata, udarit ću i ja tebe.

Inače, ovaj pojačani način može se upotrijebiti u *pogodbenim rečenicama* iza حَيْثُمَا (= gdje god) i sličnih složenih čestica (o čemu će se još govoriti u vezi s tim rečenicama), npr.: حَيْثُمَا تَكُونَنَّ أَجِدُكَ بِلاَ أَيِّ رَيْبٍ = Gdje god ti budeš, naći ću te bez ikakve sumnje.

d) *Energetik* se može upotrijebiti *iza čestice* مَا (tzv. مَا ٱلْإِبْهَامِيَّةُ), koja izražava nesigurnu tvrdnju, uvjeravanje nadu i sl., npr.: أَعْتَقِدُ أَنَّكَ بِجَهْدٍ مَا تَبْلُغَنَّ غَرَضَكَ = Vjerujem da ćeš s izvjesnim trudom, svakako, postići svoj cilj.

e) *Energetik* se javlja u *željnim i upitnim rečenicama*, kao u primjerima:

1) *Za želju*: لَيْتَهَا تَخْرُجَنَّ مِنَ ٱلْمُسْتَشْفَى بِأَسْرَعِ مَا يُمْكِنُ ! = Samo da ona izađe što je prije moguće iz bolnice!

2) *Za pitanje*: لِمَاذَا لاَ تَمْكُثَنَّ عِنْدَنَا بَعْضَ ٱلْأَيَّامِ ؟ = Ta zašto ne bi ostao kod nas nekoliko dana?

f) Istim česticama (أَنَّ ، أَنْ) pojačava se i *imperativ,* odn. *prohibitiv* da bi se izrazila *stroga* 1) *zapovijed,* odn. 2) *zabrana*, npr.:

1) *Zapovijed*: إِذْهَبَنَّ حَالاً إِلَى ٱلْمَدْرَسَةِ ! = Da si odmah otišao u školu!
تَعَوَّدَنْ أَنْ تَكُونَ صَبُورًا فِي خُطُوبِ ٱلْحَيَاةِ ! = Svakako se navikni da budeš strpljiv u nedaćama života!

2) *Zabrana*: لاَ أَرَيَنَّكَ هُنَا بَعْدَ هٰذَا أَبَدًا ! = Da te više ovdje nikad nisam vidio!
مَهْمَا يَقُولُوا لاَ تَرْجِعَنْ عَنْ عَزْمِكَ ! = Ma šta da reknu, ne odustaj nipošto od svoje odluke!

ČESTICE

(partikule, اَلْأَدَوَاتُ) 61

(osim prijedloga)

Čestice (ar. također: اَلْحُرُوفُ) sačinjavaju posebnu kategoriju riječi, u koju se, osim prijedloga, ubrajaju još: prilozi, veznici i usklici. S formalne strane sve su one razmotrene u morfologiji.

Ovdje bi se, pak, obratila pažnja na njihova značenja i sintaksičku upotrebu onih najvažnijih od njih (izuzev prijedloga, koji su obrađeni u vezi sa sintaksom genitiva).

Čestice su nepromjenljive riječi koje, prema svojoj vrsti, na određen način, dopunjuju smisao pojedinih dijelova rečenice ili i rečenice u cjelini. Osim toga, neke od njih povezuju njene dijelove ili i same rečenice, međusobno, ili, pak, izražavaju osjećanja i volju.

Sada će se ukazati na najvažnije u vezi s pojedinim vrstama priloga, kako su one navedene u morfologiji, a o nekim će se govoriti i uz razmatranje određenih vrsta rečenica.

A - PRILOZI (adverbi)

Kako je ranije istaknuto, razne vrste priloga nazivaju se (mnogoznačnom) riječju: حُرُوفٌ, a oni za mjesto i vrijeme (u akuzativu): ظُرُوفٌ, ali se u novije vrijeme taj naziv upotrebljava i za ostale vrste priloga.

Etimološki se mogu podijeliti na priloge: a) raznog porijekla; b) nepromjenljive imenice u nominativu s nastavkom: -u; c) imena (imenice, pridjevi, participi, brojevi) u akuzativu; d) razne priloške oznake (u kombinacijama različitih riječi međusobno).

Prilozi u rečenici imaju funkciju da ukažu na razne okolnosti pod

61) Ponovo ukazujemo na poglavlja o česticama, i to: Caspari, itd., op.cit., I, str. 278-296, & 354-368; Sikirić, itd., op.cit., I, str. 174-181.

kojima se odvija glagolska radnja, promjena ili traje neko stanje. Dolaze ponajviše uz glagole, ali se upotrebljavaju i uz obične, ili glagolske pridjeve (participe), te uz druge priloge.

Oni po svome značenju mogu služiti da se izrazi: pitanje, potvrđivanje, odricanje, pojačavanje, podsticanje, mjesto, vrijeme, način, poređenje, stupanj, količina, uzrok, namjera i dr. Na osnovu tih značenja podijeljeni su na odgovarajuće im vrste, koje ćemo sada redom pojedinačno razmotriti, u vezi s njihovom najčešćom i najvažnijom upotrebom.

1) Upitni prilozi - حُرُوفُ ٱلْإِسْتِفْهَامِ

Pod tim se imenom prvenstveno podrazumijevaju "pravi" upitni prilozi tj. oni koji posebno služe za tu svrhu, a to su: أَ i هَلْ .

Međutim, postoje još neki upitni prilozi, semantički ujedno vezani i za neke druge vrste priloga. Takvi su upitni prilozi: za mjesto (أَيْنَ); vrijeme (مَتَى) način (كَيْفَ); količinu (كَمْ) i dr., a mi ćemo ih obraditi uz te odgovarajuće im vrste priloga. - O svim ovim upitnim prilozima bit će još govora pri razmatranju upitnih rečenica.

أَ = (da) li, zar: upotrebljava se uz pojedine riječi ili uz rečenice, npr.:

؟ أَفَهِمْتَ سُؤَالِي = Jesi li (Da li si) razumio moje pitanje?

Ispred neke negacije uvodi upitno-odrečno pitanje (nekad u smislu: neodobravanja, čuđenja i sl.), npr.: ؟ أَلَمْ تَسْمَعْ مَاقُلْتُ لَكَ = Zar nisi čuo šta sam ti rekao?

Često أَ dolazi u tzv. disjunktivnom pitanju, u korelaciji s rastavnim veznikom (أَمْ), npr.: ؟ أَتُسَافِرُ أَنْتَ أَمْ أَخُوكَ = Putuješ li ti ili tvoj brat?

هَلْ = (da) li: upotrebljava se ponajviše uz potvrdno pitanje, npr.:

؟ هَلْ رَجَعَ أَبُوكَ مِنْ سَفَرِهِ = Da li se tvoj otac vratio sa (svoga) putovanja?

(هَلاَّ) : Uz negaciju لا dolazi ispred upitno-odrečnog pitanja npr.:

؟ هَلاَّ تَخْرُجُ مَعَنَا إِلَى التَّنَزُّهِ = Nećeš li izaći s nama u šetnju?

2) Prilozi za odgovor (حُرُوفُ ٱلْجَوَابِ)

Oni služe da potvrde pozitivni sadržaj postavljenog pitanja ili da odreknu njegov negativni sadržaj, a to su ovi: نَعَمْ ، أَجَلْ ، جَيْرِ ، إِي ، بَلَى, te: لا i كَلاَّ .

U odgovoru dođu često sami, a uz njih se može nekad ponoviti i određeni dio pitanja (radi jasnijeg odgovora i sl.).

نَعَمْ = da (potvrđuje se sadržaj potvrdnog pitanja), npr.: هَلْ ذَهَبَ أَبُوكَ إِلَى ٱلسُّوقِ ؟ = Je li tvoj otac otišao na pijacu? نَعَمْ = Da. (tj. otišao je).

(Poriče sadržaj odrečnog pitanja), npr.: أَلَمْ تُسَافِرْ أُخْتُهُ مَعَهُ ؟ = Zar njegova sestra nije otputovala s njim? نَعَمْ = Ne, nije (tj. nije otputovala).

أَجَلْ = da (rjeđe upotrebe mj. نَعَمْ), kao, npr.: سَوْفَ تَرْجِعُ بِٱلْقِطَارِ ؟ = Vratit ćeš se vozom? أَجَلْ = Da. جَيْرِ ili جَيْرِ = zaista: (pojačana potvrda ili poricanje sadržaja pitanja), npr.: أَلاَ تَأْتِينِي ٱلْيَوْمَ بَعْدَ ٱلظُّهْرِ ؟ = Zar mi nećeš doći danas popodne? جَيْرِ لاَ آتِيكَ = Zaista ti neću doći.

إِي = da: (dolazi uvijek ispred zakletve, radi pojačanja, potvrde), npr.: هَلْ تَنْقَطِعُ عَنِ ٱلْكَذِبِ ؟ = Hoćeš li prestati s laganjem? - إِي وَٱللهِ أَنْقَطِعُ = Da, tako mi Boga, prestat ću.

بَلَى = da: (služi za potvrdan odgovor na negativno pitanje ili da porekne negativnu rečenicu), npr.: أَلَمْ تَرَ عُمَرَ فِي ٱلْمَدْرَسَةِ ؟ = Nisi li vidio Omera u školi? بَلَى = Da (tj. vidio sam ga). - مَا تَعَلَّمَ حَسَنٌ دَرْسَهُ ؟ = Hasan nije naučio svoju lekciju? بَلَى = Naprotiv (tj. naučio je).

Prilozi لاَ i كَلاَّ izražavaju poricanje, odbijanje i sl., sadržaja pitanja i upotrebljavaju se samostalno u odgovoru, ali se لاَ upotrebljava i kao *odrečna čestica* uz glagol, kako će se vidjeti kod te vrste priloga.

لاَ = ne: هَلْ تُقْرِضُهُ ذَلِكَ ٱلْكِتَابَ ؟ = Hoćeš li mu posuditi onu knjigu? لاَ = Ne (tj. neću).

كَلاَّ = nikako, nipošto (pojačano odbijanje, poricanje i sl.): اِفْعَلْ كَمَا قُلْتُ لَكَ ! = Uradi kao što sam ti rekao!

كَلاَّ = Nikako (tj. neću tako uraditi)!

3) Odrečni prilozi - حُرُوفُ ٱلنَّفْيِ

Od ove vrste priloga إِنْ i مَا dolaze i ispred imenica, a svi ostali se upotrebljavaju samo ispred glagola. O njima svima još će biti govora pri razmatranju odrečnih rečenica.

لاَ = ne (nije, neće, nemoj i sl.) dolazi najviše ispred imperfekta (u svim njegovim načinima), a rjeđe ispred perfekta. Sa drugim لاَ odgovara našem: ni(niti) ... ni(niti).

Evo primjera: لاأَدْرِى مَاذَا أُجِيبُ = Ne znam šta da odgovorim. إِلاَّ تَحْضُرِ ٱلْجَلْسَةَ فَأَنَا لاَ أُحْضُرُهَا أَيْضًا = Ako ne dođeš na sjednicu, neću ni ja doći na nju. لاَتَنْسَ مَانَصَحْتُكَ مِنْ قَبْلُ ! = Ne zaboravi šta sam ti ranije savjetovao! لَمَّا مَرِضَ لاَيَأْكُلُ شَيْئًا وَلاَ يَشْرَبُ = Otkako se razbolio, niti šta jede niti pije.

Uz *perfekt (u optativnom smislu)*: ! لاَقَتَلَهُ ٱللّٰهُ = Bog ga ne ubio!

(Uz drugu negaciju): لاَصَدَّقَ وَلاَصَلَّى = Niti je davao milostinju (sadaku), niti je obavljao molitvu (namaz). (Q., 75, 31)

مَا = ne (nije, neće): dolazi najviše ispred perfekta, rjeđe ispred indikativa imperfekta; upotrebljava se i ispred imena, te se tada konstruira kao pomoćni glagol لَيْسَ, npr.: مَاقَرَأْتُ ذَلِكَ ٱلْكِتَابَ بَعْدُ = Još nisam pročitao tu knjigu. مَاأَدْرِى أَحَقًّا يَقُولُ أَمْ لاَ = Ne znam govori li istinu ili ne.

(Kao لَيْسَ): مَا ٱلشَّبَابُ عَائِداً = Mladost se neće vratiti. مَاهُوَ بِكُفْءٍ لَكَ = On tebi nije dorastao.

لَمْ = ne (nije): dolazi uz apokopatus, dajući mu značenje zanijekane prošlosti (perfekta), npr.: فَزِعَتِ ٱلصَّبِيَّةُ فَلَمْ تَنْبِسْ بِبِنْتِ شَفَةٍ = Djevojčica se prepala, pa nije progovorila ni riječi.

لَمَّا = još ne (nije), kao i لَمْ, dolazi uz skraćeni način imperfekta, pa on dobije značenje negativnog perfekta, kao, npr.: اِنْتَظَرْنَاهُمْ سَاعَةً كَامِلَةً فَلَمَّا يَحْضُرُوا ٱلْمَوْعِدَ = Očekivali smo ih čitav sat, pa još nisu došli na sastanak.

لَنْ = ne (neće), dolazi samo uz zavisni način imperfekta, koji tada dobije značenje (pojačane) negacije za budućnost, npr.: إِنَّكَ لَنْ تَنَالَ مَاتَرُومُ بِلاَجَهْدٍ جَهِيدٍ = Zaista nećeš postići ono što želiš bez velikog truda.

إِنْ (= ne), upotrebljava se i ispred imenske rečenice (npr. ispred participa aktivnog, u konstrukciji kao لَيْسَ), a tako i ispred glagolske rečenice, kako ispred perfekta, tako i ispred indikativa imerfekta. Dolazi redovno u korelaciji sa česticom إِلاَّ (= osim), ali je mi, zajedno sa إِنْ, tada prevodimo prilogom: sàmo, i sl., npr.: إِن ٱبْنُكَ نَاجِحًا إِلاَّ بِٱلْإِجْتِهَادِ = Tvoj će sin uspjeti samo marljivošću. إِنْ يَتَكَلَّمُونَ إِلاَّ بِٱلْبَاطِلِ = Oni govore samo neistinu. وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلاَّ ٱلْحُسْنَى = Oni će se zaista zaklinjati: "Mi smo htjeli samo dobro." (Q., 9, 107).

U kasnijem periodu često se إِنْ pojačava negacijom مَا ispred njega, npr.: مَاإِنْ رَأَيْتَ لَهُمْ فِى ٱلنَّاسِ أَمْثَالاً = Nisi im doista vidio slične među ljudima!

4) Prilozi za podsticanje - حُرُوفُ ٱلتَّحْضِيضِ

To su složeni prilozi: أَلاَ ، لَوْلاَ ، لَوْمَا i هَلاَّ, svi u značenju: daj, de, hajde (da), ne bi li, što ne i sl., kojima se neko potiče da nešto uradi ili ostavi (pa nekad هَلاَّ , uz perfekt, izražava i *prijekor, prigovor* i sl.)

Evo po jedan primjer za svaki od njih:

أَلاَ : ! أَلاَ تَتْرُكُ ذَلِكَ ٱلْعَمَلَ = Daj okani se tog posla!

لَوْلاَ : ! لَوْلاَ تَسْتَأْذِنُ أَبَاكَ = Hajde zamoli svoga oca za dopuštenje!

لَوْمَا : ! لَوْمَا تُرَافِقُ أَخَاكَ إِلَى ٱلْمَدْرَسَةِ = Ne bi li otpratio (svoga) brata do škole!

هَلاَّ : ! هَلاَّ اجْتَهَدْتَ أَكْثَرَ مِمَّا إِلَى الآنَ = Što se ne bi potrudio više nego dosada!

5) Prilozi za ponudu - حُرُوفُ ٱلْعَرْضِ

Ovi prilozi služe ne samo da se nekome nešto ponudi, nego i za slična značenja, kao što su: prijedlog, savjet, preporuka i sl., odn. da se nešto traži od nekoga na lijep način, i sl. (طَلَبُ ٱلشَّيْءِ بِلِينٍ), kao što je u primjerima:

أَلاَ : ! أَلاَ تَقْرَأُ هَذَا ٱلْكِتَابَ ٱلْمُمْتِعَ = Što ne bi pročitao ovu interesantnu knjigu!

أَمَا : ! أَمَا نَقْضِى ٱلْعُطْلَةَ ٱلسَّنَوِيَّةَ فِى ٱلْقَرْيَةِ = Hajde da provedemo godišnji odmor na selu!

لَوْ : ! لَوْ تَزُورُنَا فَنُكْرِمَكَ كَمَا يَلِيقُ = Daj, posjeti nas, pa da te počastimo kako dolikuje!

6) Prilozi za upozorenje - حُرُوفُ ٱلتَّنْبِيهِ

U svrhu da nekoga upozorimo, skrenemo mu pažnju na nešto i sl., upotrijebit ćemo složeni prilog أَلاَ (مَا) ili, pak, neku pokaznu zamjenicu složenu sa česticom هَا (حَرْفُ ٱلتَّنْبِيهِ), kao što se vidi iz primjera (u kojima mi to prevodimo obično našim pokaznim prilozima: evo, eto, eno): أَلاَ إِنَّهُ ! شَيْءٌ عَجِيبٌ = Gle, čudne li stvari! هَذَا أَبُوكَ قَادِمٌ = Evo, dolazi tvoj otac!

7) Prilozi za pojačanje - حُرُوفُ ٱلتَّوْكِيدِ

Tu spadaju prilozi: لَ , a zatim: إِنَّ, أَنَّ, te njihovi "oslabljeni" oblici: إِنْ i أَنْ.

لَ : se upotrebljava u slijedećim slučajevima, u kojima ima i svoje posebne nazive:

a) لاَمُ جَوابِ ٱلْقَسَمِ, tj. ono koje stoji ispred *dopune zakletve* (koja je imenska rečenica li potvrdna glagolska, s perfektom sa قَدْ, ili s energetikom - kako se vidjelo kod prijedloga وَ (وَاوُ ٱلْقَسَمِ). Evo primjera:

وَ ٱللهِ لَشَرِيفَةُ أَحْسَنُ بَنَاتِه = Tako mi Boga, Šerifa je najljepša od njegovih kćeri. بِرَبِّنَا لَقَدْ حَدَثَ مَا تَوَقَّعْنَاهُ = Gospodara nam našeg, zaista se dogodilo ono što smo očekivali. بِٱللهِ لأَعْمَلَنَّ ذَلِكَ بِذِمَّةٍ = Boga mi ću to savjesno uraditi.

b) اَللاَّمُ ٱلْمُوَطِّئَةُ لِلْقَسَمِ, tj. ono لَ koje priprema pojačanje zakletve, npr.: وَاللهِ لَئِنْ نَصَرْتَنِى لأَنْصُرَنَّكَ أَبَداً = Tako mi Boga, ako mi pomogneš, uvijek ću ti pomagati.

c) لاَمُ جَوَابِ لَوْ وَ لَوْلاَ, tj. ono لَ za pojačanje sadržaja glavne rečenice u složenoj pogodbenoj rečenici, čija zavisna rečenica počinje sa لَوْ ili لَوْ لاَ, npr.: لَوْ كَتَبْتَ ٱلدَّرْسَ جَيِّداً لَمَدَحَكَ ٱلْمُعَلِّمُ بِلاَ شَكٍّ = Da si dobro napisao lekciju, učitelj bi te besumnje pohvalio. لَوْلاَ إِعَانَةُ جِيرَانِنَا لاَحْتَرَقَ كُلُّ دَارِنَا فِى ٱلْحَرِيقِ = Da nije bilo pomoći naših susjeda, cijela bi naša kuća izgorjela u požaru.

d) لاَمُ ٱلتَّوْكِيدِ ili لاَمُ ٱلإِبْتِدَاءِ), tj. لَ za pojačanje sadržaja imenske ili glagolske rečenice (s imperfektom), stojeći na njihovom početku (ispred subjekta imenske, odn. predikata glagolske rečenice), kao, npr.:

لَبَيْتٌ تَخْرِقُ ٱلرِّيَاحُ فِيهِ   أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ قَصْرٍ مُنِيفِ

= Zaista mi je šator, kroz koji vjetrovi pušu, draži nego visoki dvorac. وَ إِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَامَةِ ... = Zaista će tvoj Gospodar presuditi među njima na dan proživljenja. (Q., 16, 124).

e) اَللاَّمُ ٱلْفَارِقَةُ (ٱلْفَاصِلَةُ), tj. ono لَ *koje razdvaja* predikat (ispred koga stoji) od subjekta čestica za pojačanje إِنْ (oslabljene od إِنَّ), npr.: إِنْ كُلُّ إِنْسَانٍ لَفِى خَطَرٍ دَائِمٍ فِى مُرُورِ ٱلْمَدِينَةِ = Zaista je svaki čovjek u stalnoj opasnosti u gradskom saobraćaju.

إِنَّ : upotrebljava se u raznim slučajevima, pa se prema tome različito i prevodi na naš jezik. Kad služi kao čestica za pojačanje, odgovarat će nekoj našoj sličnoj čestici (kao: zaista, svakako i sl.).

Nekad ovaj prilog samo uvodi subjekt (glavne) rečenice, pa ga tada ne treba ni prevesti, dok ispred nekih rečenica odgovara našem vezniku "da", kako će se vidjeti iz primjera, u kojima se on javlja, a to su ovi:

1) *Na početku imenske rečenice,* npr.: إِنَّ ٱلْحَدَاثَةَ لَاتَدُومُ طَوِيلاً = Zaista mladost ne traje dugo.

2) *Iza zakletve,* npr.: وَاللهِ إِنَّ أَخَاكَ رَجُلٌ كَرِيمٌ = Tako mi Boga, tvoj je brat zaista plemenit čovjek.

3) *U odnosnoj rečenici* (اَلصِّلَةُ), stojeći iza odnosne zamjenice, npr.: وَآتَيْنَاهُ مِنَ ٱلْكُنُوزِ مَاإِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِٱلْعُصْبَةِ = A dali smo mu (toliko) blaga čiji bi ključevi bili zaista teški i grupi ljudi. - (Q., 28, 76).

4) *Pred rečenicom* koja služi kao *predikat* nekoj konkretnoj *imenici* (njenom subjektu), npr.: جَارُنَا ٱلْقَدِيمُ أَشْرَفُ إِنَّهُ صَدِيقٌ لَنَا خَالِصٌ = Naš stari susjed Ešref pravi je naš prijatelj.

5) *Pred subjektom* rečenice čiji je *predikat pojačan česticom* لَ, npr.: أَعْلَمُ إِنَّ فَاطِمَةَ لَطَيِّبَةُ ٱلْخُلُقِ = Znam da je Fatima zaista lijepe naravi.

6) *Poslije glagola* قَالَ (= reći, i njegovih izvedenica), kada se (u neupravnom govoru) navodi sadržaj izrečenog, kao, npr.: قَالَ لِي رَامِزٌ إِنَّ أَبَاهُ سَيَحْضُرُ عِنْدَنَا بَعْدَ ٱلظُّهْرِ = Reče mi Ramiz da će njegov otac doći kod nas popodne.

Međutim, kad izrečeno iza قَالَ samo objašnjava ono što je prethodno bilo rečeno, onda će se upotrijebiti: أَنَّ, kao, npr.: قَدْ قُلْتُ لَكَ مِرَارًا أَنَّكَ أَفْضَلُ زُمَلَائِي فِي ٱلْمَدْرَسَةِ = Već sam ti više puta rekao da si ti moj najbolji drug u školi.

Tako ćemo isto upotrijebiti أَنَّ iza glagola قَالَ kada on znači: "misliti", npr.: هَلْ تَقُولُ أَنَّ ٱلْمَطَرَ يَنْزِلُ عَنْ قَرِيبٍ ؟ = Misliš li da će kiša uskoro pasti?

7) Iza veznika حَتَّى (= čak i) kada on stoji na početku drugog dijela nezavisno složene sastavne rečenice, npr.: مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ لَامَهَا جَمِيعُ أَهْلِهَا حَتَّى إِنَّ أُمَّهَا غَضِبَتْ عَلَيْهَا = Zbog toga su je korili svi njeni ukućani, pa se čak i njena majka rasrdila na nju.

8) *Iza potvrdnih čestica* (حُرُوفُ ٱلتَّصْدِيقِ), kao što je نَعَمْ (= da), i sl., npr., kad neko potvrđuje tuđu izjavu, pa kaže: نَعَمْ إِنَّ عُمَرَ يَتَعَلَّمُ مُجِدًّا فِي هَذَا ٱلْعَامِ = Da, Omer doista marljivo uči ove godine.

9) Iza čestica za upozorenje (حُرُوفُ ٱلتَّنْبِيه), npr.: أَمَا إِنَّ نَبِيلَةَ فَتَاةٌ عَفِيفَةٌ مُسْتَحِيَةٌ = Eto Nebila je uistinu čedna i stidljiva djevojka. هَا إِنَّكُمْ ٱلْآنَ فِى خَطَرٍ كَبِيرٍ = Gle, vi ste sada u velikoj opasnosti.

10) *Iza veznika* وَ *za oznaku stanja* (وَاوُ ٱلْحَال), u rečenici stanja (ٱلْجُمْلَةُ ٱلْحَالِيَّةُ), npr.: كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَى أُفُقِ ٱلْمَغِيبِ وَإِنَّ ٱلشَّمْسَ غَرَبَتْ بِٱلتَّوَانِى = Gledao sam prema zapadnom obzorju, dok je sunce polagahno zalazilo.

أَنَّ: dolazi ispred zavisne (izrične) rečenice, koja se smatra zamjena infinitivne rečenice (اَلْجُمْلَةُ ٱلْمَصْدَرِيَّةُ). Čestica أَنَّ upotrebljava se u slijedećim slučajevima.

1) a) *Ispred rečenice* koja je *subjekt* (اَلْفَاعِلُ) *glagola* u aktivu, npr.: بَلَغَنَا أَنَّ أُمَّهُ مَرِيضَةٌ = Čuli smo da je njegova majka bolesna.

b) *Ispred rečenice* koja je *subjekt glagola u pasivu* (نَائِبُ ٱلْفَاعِلِ), npr.: حُكِيَ أَنَّ رَجُلاً دَخَلَ بَعِيداً فِى غَابَةٍ فَتَاهَ فِيهَا = Priča se da je neki čovjek zašao daleko u šumu i zalutao u njoj.

2) *Ispred imenske rečenice* koja je:

a) *subjekt* ili b) *predikat složene rečenice*, čiji je *subjekt neka apstraktna imenica ili takav izraz*, npr.:

a) اَلْحَقُّ أَنَّ خَيْرَ ٱلْأَصْحَابِ مَنْ دَلَّكَ عَلَى ٱلْخَيْرِ = Istina je da je najbolji onaj drug koji te upućuje na dobro.

b) ظَنِّى (عِنْدِى) أَنَّ ٱلْحَيَاءَ مِنْ أَحْسَنِ خِصَالِ ٱلْمَرْأَةِ = Moje je mišljenje (Po mome mišljenju) stidljivost je jedna od najljepših osobina žene.

3) *Ispred objektne rečenice,* tj. one koja je objekt nekog prelaznog glagola, npr.: إِعْلَمْ أَنَّ ٱلْقَنَاعَةَ غِنًى حَقِيقِيٌّ = Znaj da je skromnost istinsko bogatstvo.

4) *Ispred rečenice koja je odredbenica* aneksije (tj. اَلْمُضَافُ إِلَيْهِ =, npr.: قِفُوا حَيْثُ أَنَّ أَبَاكُمْ وَاقِفٌ (=قِفُوا مَكَانَ وُقُوفِ أَبِيكُمْ) = Stanite ondje gdje stoji vaš otac!

5) *Iza pogodbenog veznika* لَوْ (= kad, da), a rečenica iza njega smatra se da je subjekt (اَلْفَاعِلُ) zamišljenog glagola: ثَبَتَ (= ostvariti se i sl.), npr.: لَوْأَنَّكَ زَائِرُهُ لَزُرْتُهُ أَنَا أَيْضاً = Kad bi ga ti posjetio, i ja bih ga posjetio (mj. da se, eventualno, kaže: ... لَوْثَبَتَ زِيَارَتُكَ إِيَّاهُ).

6) *Iza pogodbenog veznika* لَوْلَا, a rečenica iza njega je subjekt (اَلْمُبْتَدَأُ)

imenske rečenice, kao, npr.: لَوْلَا أَنَّهُمْ ذَاهِبُونَ لَذَهَبْنَا نَحْنُ مَكَانَهُمْ = Ako oni ne bi otišli, otišli bismo mi mjesto njih.

7) *Iza veznika* مَا (= dok (ما ٱلدَّيْمُومَة), poslije koga slijedi vremenska rečenica, a ona se može zamijeniti infinitivom (اَلْمَصْدَرُ), pa se ovaj veznik tada zove: مَا ٱلْمَصْدَرِيَّةُ ٱلتَّوْقِيتِيَّةُ. Ovakva rečenica smatra se subjektom ispuštenog glagola ثَبَتَ. Tako će se reći, npr.: أَقِمْ فِي ٱلْقَرْيَةِ مَاأَنَّ أَخَاكَ مُقِيمٌ فِيهَا ! = Ostani u selu dok tvoj brat ostane u njemu! (mj. da se kaže: مَاثَبَتَ أَنَّ أَخَاكَ ... ond. .. مُدَّةَ ثُبُوتِ إِقَامَةِ أَخِيكَ ....)

8) *Iza prijedloga*, npr.: نَعْجَبُ مِنْ أَنَّهُ لَمْ يَحْضُرْ بَعْدُ = Čudimo se što on još nije došao.

9) *Iza veznika koji vežu pojedine* riječi (tzv. اَلْحُرُوفُ ٱلْعَاطِفَةُ), npr.: بَلَغَنَا شَجَاعَتُهُ وَأَنَّهُ شَابٌّ أَمِينٌ = Čuli smo za njegovu hrabrost i da je on pouzdan mladić. نَعْرِفُ حَالَهُمْ حَتَّى أَنَّهُمْ وَقَعُوا فِي ٱلضِّيقِ = Poznajemo njihovo stanje, pa i to da su zapali u nevolju.

Obje čestice إِنَّ i أَنَّ mogu se bez razlike upotrijebiti u slijedećim slučajevima:

1) *Iza čestice* فَ, a *ispred apodoze* (glavne rečenice pogodbe), kao, npr.: إِنْ تَسْتَأْذِنْهُ أَلْفَ مَرَّةٍ فَإِنَّهُ (فَأَنَّهُ) لَاتَأْذَنُ لَكَ ذَلِكَ أَبَدًا = Ako ga zamoliš za dozvolu hiljadu puta, on ti to nikada neće dozvoliti.

2) *Poslije veznika* إِذَا (= kad) koji izražava *iznenađenje* (إِذَا ٱلْمُفَاجَأَة ili إِذَا ٱلْفُجَائِيَّةُ), npr.: رَأَيْتُ خَلْفِي فَقِيرًا فَلَمَّا عَبَرْتُ ٱلْجِسْرَ إِذَا إِنَّهُ (أَنَّهُ) لَمْ يَزَلْ يَتْبَعُنِي = Vidjeh iza sebe jednog siromaha, pa pošto sam prešao preko mosta, kada me on još uvijek pratio.

3) *Iza izraza:* لَاجَرَمَ (= nema sumnje), npr.: لَاجَرَمَ إِنَّ (أَنَّ) الْكِتَابَ أَفْضَلُ الرِّفَاقِ فِي ٱلْإِنْفِرَادِ = Nema sumnje da je knjiga najbolji drug u samoći.

4) *Ispred asindetske uzročne rečenice,* tj. one bez uzročnog veznika npr.: قُلِ ٱلْحَقَّ أَبَدًا فَإِنَّ (فَأَنَّ) ٱلْكَذِبَ دَاءٌ وَٱلصِّدْقَ شِفَاءٌ = Uvijek govori istinu, (jer) zaista je laž bolest, a istina lijek.

Oslabljeno إِنْ (od إِنَّ) - ان ٱلْمُخَفَّفَةُ (مِنَ ٱلثَّقِيلَة)

1) Kad إِنَّ dobije oslabljeni oblik إِنْ , onda se ispred predikata (imenske ili glagolske rečenice) pred kojom stoji إِنْ, stavi čestica لَ (لَامُ ٱلْإِبْتِدَاء) , kao, npr.: إِنْ هَذَا ٱلْعَازِفُ عَلَى ٱلْكَمَانِ لَفَنَّانٌ سَاحِرٌ = Zasta je ovaj violinist pravi virtuoz.

إِنْ نَرَى أُولَئِكَ ٱلرِّجَالَ لَمِنَ ٱلْخَائِنِينَ = Zaista smatramo te ljude izdajicama.

2) Kad je إِنْ *pred imenskom rečenicom, njen subjekt može stajati u nominativu ili u akuzativu*, npr.: إِنْ أَخُوهَا أَحْمَدُ لَخَيَّاطٌ مَاهِرٌ = Doista je njen brat Ahmed vješt krojač.إِنْ بِنْتَهُ فَاضِلَةً لَمُعَلِّمَةٌ جَيِّدَةٌ مِنْ كُلِّ نَاحِيَةٍ = Zaista je njegova kći izvrsna učiteljica u svakom pogledu.

أَنْ : Oslabljeno أَنْ (od أَنَّ – (أَنِ ٱلْمُخَفَّفَةُ (مِنَ ٱلثَّقِيلَةِ)

Ovakvo أَنْ može stajati ispred imenske ili glagolske rečnice. U oba se slučaja zamišlja da iza njega stoji lična zamjenica (tzv.ضَمِيرُ ٱلشَّأْنِ ili ضَمِيرُ ٱلْقِصَّةِ), a ta bi se odnosila na rečenicu iza koje bi došla.

a) Primjer za ovo أَنْ *ispred imenske rečenice*: وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ ٱلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ ٱلْعَالَمِينَ = A posljednja je njihova izjava: "Neka je hvala Allahu, Gospodaru svjetova!" (Q., 10, 10).

b) Primjer "oslabljenog" أَنْ *pred glagolskom rečenicom,*

1) kad je u njoj glagol nepotpune promjene, npr.: إِعْلَمْ أَنْ لَيْسَ لَكَ إِلاَّ مَاتَكْسِبُ بِطَرِيقَةٍ شَرِيفَةٍ = Znaj da tebi pripada samo ono što zaradiš na pošten način.

2) "Oslabljeno" أَنْ ispred glagolske rečenice, sa glagolom potpune promjene, ali tada iza أَنْ, a pred tim glagolom, mora stajati jedna od slijedećih čestica: قَدْ ، سَوْفَ ، لَوْ, te (negacija) لاَ ، لَمْ ، لَنْ . Evo primjera za sve:

قَدْ : مَاعَلِمْتُ حِينَئِذٍ أَنْ قَدْ هَاجَرَتْ أُسْرَتُهُ إِلَى مَدِينَةٍ أُخْرَى = Tada nisam znao da se njegova porodica (bila) preselila u neki drugi grad.

سَوْفَ (سَـ) : أَنَا مُسْتَيْقِنٌ أَنْ سَيُحَقِّقُ أَخِي عَزْمَهُ ٱلأَخِيرَ = Ja sam uvjeren da će moj brat ostvariti svoju posljednju odluku.

لَوْ : وَأَنْ لَوْ تَعَلَّمْتَ بِجِدٍّ لَمَا رَسَبْتَ فِي ٱلإِمْتِحَانِ = A da si ozbiljno učio, ne bi propao na ispitu.

لاَ : إِنِّي ٱفْتَرَضْتُ أَلاَّ تُضَيِّعَ هَذِهِ ٱلْفُرْصَةَ ٱلْمُلاَئِمَةَ = Zaista sam pretpostavljao da nećeš propustiti ovu povoljnu priliku.

لَمْ : أَتَظُنُّونَ أَنْ لَمْ يَفْهَمِ ٱلْغُلاَمُ مَاأَرَدْنَا مِنْهُ ؟ = Zar mislite da dječak nije shvatio šta smo htjeli od njega?

لَنْ: أَيَحْسَبُ ٱلإِنْسَانُ أَنْ لَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ = Zar čovjek smatra da Mi nećemo (ne možemo) skupiti njegove kosti? (Q, 75, 3).

Čestice složene sa إِنَّ ، أَنَّ (إِنْ ، أَنْ)

Iza إِنَّ i أَنَّ može doći čestica (tzv. مَا ٱلْكَافَّةُ), pisano: إِنَّمَا odn. أَنَّمَا . Iza takve

složene čestice, u imenskoj rečenici i subjekt predikat stoje u nominativu, npr.: إِنَّمَا هَذَا ٱلتِّلْمِيذُ كَسْلَانُ وَلَيْسَ بِغَبِيٍّ = Ovaj učenik je samo lijen, a nije glup. وَٱعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ ... = A znajte da su vaši imeci i vaša djeca samo jedno iskušenje (Q., 8, 28).

Iza ovih i sličnih složenih čestica (sa إِنَّ ، أَنَّ, itd.) može doći i glagolska rečenica, npr.: لِمَاذَا تَرْفُضُ ذَاكَ كَأَنَّمَا يُطْلَبُ إِلَيْكَ أَنْ تَفْعَلَ شَيْئًا مُحَالًا ؟ = Ta zašto to odbijaš, kao da se od tebe zahtijeva da učiniš nešto nemoguće?

Slične složene čestice s oslabljenim إِنْ ili أَنْ mogu se upotrijebiti ispred imenske ili glagolske rečenice.

U imenskoj rečenici iza takve čestice subjekt i predikat stoje u nominativu, npr.: قَالَ لِي بَاكِرٌ : يَظْهَرُ كَأَنْ أُخْتُكَ مَرِيضَةٌ = Bakir mi reče: "Izgleda kao da je tvoja sestra bolesna".

Primjer za ovakvu česticu u glagolskoj rečenici: كَانَ يَجْلِسُ سَعِيدٌ لَكِنْ قَامَ أَخُوهُ عِنْدَ دُخُولِ أَبِيهِمَا = Seid je sjedio, ali je njegov brat ustao pri ulasku njihovog oca.

8) Prilozi za izražavanje želje - حُرُوفُ ٱلتَّمَنِّي

To su čestice لَوْ i لَيْتَ (= kad bi, da hoće, kamo sreće i sl.). Ispred rečenice, koja je odgovor željnoj rečenici (s ovakvom česticom) stoji čestica فَ, iza koje dođe glagol u konjunktivu.

Primjer za لَوْ : لَوْ تَجِيءُ عِنْدِي فَنَتَنَزَّهَ فِي ٱلضَّوَاحِي ! = Kad bi ti došao kod mene, pa da prošetamo po okolici!

Iza لَيْتَ imenica (subjekt) stoji u akuzativu, npr.:

لَيْتَ ٱلشَّبَابَ يَعُودُ يَوْمًا فَأُخْبِرَهُ بِمَا فَعَلَ ٱلْمَشِيبُ

Da se hoće povratiti mladost, pa da je obavijestim šta je uradila starost!

Izgleda da je riječ لَيْتَ prvobitni glagol. Nekad može dobiti pronominalne sufikse, pa ćemo, npr., reći: لَيْتَكِ كُنْتِ مَعِي فِي هَذَا ٱلسَّفَرِ ! = Kamo sreće da si bila sa mnom na ovom putovanju.

Mjesto لَيْتَنِي rijetko će se upotrijebiti: لَيْتِي.

9) Prilozi za izražavanje nade - حُرُوفُ ٱلتَّرَجِّي

To je, zapravo, samo prilog لَعَلَّ (= možda; valjda, sa varijantnim, rijetkim

oblicima: لَعَنَّ ، لأَنَّ ، لَغَنَّ ، لَوَنَّ ، رَغَنَّ), te češćim skraćenim oblikom عَلَّ (rijetko: أَنَّ ، عَنَّ ، غَنَّ). Dolazi ispred imenske ili glagolske rečenice.

Subjekt (اَلْإِسْمُ) imenske rečenice iza لَعَلَّ stoji u akuzativu, a predikat u nominativu, npr.: لَعَلَّ صَدِيقَنَا مَاكِثٌ عِنْدَنَا بَعْضَ أَيَّامٍ أُخْرَى = Možda će naš prijatelj ostati kod nas još nekoliko dana.

Izgleda da je لَعَلَّ prvobitni glagol. On može dobiti pronominalne sufikse, npr.: لَعَلِّي (rjeđe: لَعَلَّنِي), لَعَلَّكَ itd.

U glagolskoj rečenici iza لَعَلَّ dolazi "određeni" način imperfekta ili, pak, zavisni s veznikom أَنْ ispred njega, kao, npr.: لَعَلَّكَ تَرْجِعُ عَنْ قَرِيبٍ (؟) = Možda ćeš se uskoro vratiti (?) لَعَلَّهُمْ أَنْ يَنْصُرُوكُمْ عَلَى أَعْدَائِكُمْ (؟) = Možda će vam oni pomoći protiv vaših neprijatelja (?)

Od situacije zavisi da li ovakve rečenice treba shvatiti kao *očekivanje nečeg povoljnog* (nade) ili kao *pitanje*, zbog nesigurnosti šta će se dogoditi. Tako ovakva rečenica može izražavati i *strah* i sl., od nečeg neprijatnog u budućnosti, kao, npr.: لَعَلَّ ٱلْحَرْبَ نَاشِبَةٌ بَيْنَ قَبَائِلِنَا ؟ = Može biti da izbije rat između naših plemena?

Skraćeni oblik عَلَّ ima istu upotrebu kao i لَعَلَّ, npr.: عَلَّكَ تَفْعَلُ كَمَا نَصَحْتُكَ = Valjda ćeš učiniti kao što sam ti savjetovao.

Rijetko (dijalektalno, u plemenu عُقَيْلٌ = subjekt imenske rečenice iza لَعَلَّ dođe u genitiv (mj. akuzativa), pa se kaže, npr.: لَعَلَّ اللهِ فَضَّلَكُمْ عَلَيْنَا بِشَيْءٍ = Možda vam je Bog u nečemu dao neku prednost nad nama.

Ovdje vidimo da se u rečenici iza لَعَلَّ može upotrijebiti i perfekt u predikatu (izražavajući neku pretpostavku, i sl.).

10) Prilog za oznaku budućnosti - حَرْفُ ٱلتَّنْفِيسِ

To je čestica سَوْفَ (skraćena često u: سَـ) koja je ,zapravo ,imenica u akuzativu. Ona služi ispred "imperfekta", dajući mu vrijednost budućeg vremena, pa su pri razmatranju načina lokalizacije "određenog" načina imperfekta u budućnosti, dati primjeri za upotrebu ovog priloga u tu svrhu.

11) Prilozi za objašnjenje - حُرُوفُ ٱلتَّفْسِيرِ

Da bi se objasnio smisao neke manje poznate ili nepoznate riječi, nekog nejasnog ili nepotpunog izričaja, pored ostalih načina, služe i čestice: أَنْ ili أَيْ = to jest, naime i sl., kako se vidi iz primjera:

أَنْ : ... فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ ٱلْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا = A dali smo mu nadahnuće, to jest: "Sagradi (da sagradi) lađu pod Našim nadzorom... (Q., 23, 27).

أَيْ : هَذَا عَسْجَدٌ أَيْ ذَهَبٌ = Ovo je "asğad", naime: zlato.

12) Prilozi za mjesto - ظُرُوفُ ٱلْمَكَانِ

Osim ovakvih priloga imenskog porijekla, koje ćemo vidjeti nešto kasnije, ovdje će se navesti nekoliko prostih priloga za mjesto, od kojih su neki ujedno i upitni prilozi.

أَنَّى = odakle, otkuda (upitno), npr.: أَنَّى لَكَ هَذَا ٱلْكِتَابُ ؟ = Odakle ti ova knjiga?

Inače, أَنَّى može biti vremenski ili načinski prilog, ili, pak, pogodbeni veznik, kako će biti pokazano na svome mjestu.

أَيْنَ = gdje (upitno), npr.: أَيْنَ يَسْكُنُ أَخُوكَ ؟ = Gdje stanuje tvoj brat?

Odgovara našem = (ondje) gdje, kao, npr.: ! اِبْقُوا أَيْنَ يَقِفُ مُعَلِّمُكُمْ = Ostanite (ondje) gdje stoji vaš učitelj!

I أَيْنَ (te أَيْنَمَا) dolaze u pogodbenim rečenicama kao veznici (u značenju: gdje god).

Složeni prilog mesta: إِلَى أَيْنَ = kamo; kuda i مِنْ أَيْنَ = odakle, otkuda, služe da se pita ili označi prema kome mjestu (ili kojim pravcem) odn. od koga mjesta se vrši neko kretanje. Tako će se, npr., upitati: إِلَى أَيْنَ تَذْهَبُ ٱلْآنَ = Kamo (Kuda) odlaziš sada? - ili u neupravnom pitanju: لاَأَدْرِي مِنْ أَيْنَ جَاءَ هَذَا ٱلرَّجُلُ = Ne znam odakle je došao ovaj čovjek.

ثَمَّ = tamo, onamo, ondje, kao u primjeru: وَصَلْتُ ثَمَّ بَعْدَ ٱلظُّهْرِ مُتَأَخِّرًا = Onamo sam stigao kasno popodne.

ثَمَّةَ = tamo, ondje, npr.: اِجْتَمَعْنَا ثَمَّةَ فَرَجَعْنَا مَعًا إِلَى ٱلْقَرْيَةِ = Ondje smo se sastali, pa smo se zajedno vratili u selo.

Nekada ثَمَّةَ ima značenje postojanja (biti, postojati, nalaziti se, imati), kao, npr.: ثَمَّةَ نَاسٌ كَثِيرُونَ لاَيَسْتَحْسِنُونَ ذَلِكَ = Ima mnogo ljudi koji to ne odobravaju. مَاذَلِكَ إِلاَّ ٱفْتِرَاضٌ لَيْسَ ثَمَّةَ شَيْءٌ يُؤَيِّدُهُ = To je samo pretpostavka, za koju ne postoji ništa što bi je potvrdilo.

هُنَا = ovdje, tu, kao i s pokaznom česticom هَا, tj. هَاهُنَا (pisano i هَهُنَا) za ono što je blisko govornom ili oslovljenom licu, a za udaljeno od njih:

هُنَاكَ (i هُنَالِكَ) = onamo, ondje. هُنَا dolazi i iza إِلَى i مِنْ, naime: إِلَى هُنَا = dovde, ovamo; مِنْ هُنَا = odavde. هُنَاكَ (kao ثَمَّةَ) može, također,označavati postojanje.

13) Prilozi za vrijeme - ظُرُوفُ ٱلزَّمَانِ

Većinom ovi prilozi (osim onih o kojima će se kasnije govoriti) služe za pitanje o vremenu određenog ili neodređenog trajanja, ali neki od njih imaju i drugu upotrebu, kako ćemo vidjeti iz primjera za njih.

أَنَّى = kada, npr.: أَنَّى وَصَلْتَ إِلَى ٱلْمَحَطَّةِ ؟ = Kada si stigao na stanicu?

أَيَّانَ = kada, npr.: سَأَلُوهُ : أَيَّانَ يَوْمُ ٱلْقِيَامَةِ ؟ = Upitaše ga: "Kada će biti dan proživljenja?"

Kao i slijedeće مَتَى, riječ أَيَّانَ može biti upotrijebljena kao pogodbeni veznik.

مَتَى = kada, npr.: مَتَى تَرْجِعُ أُخْتُكَ مِنَ ٱلْمَدْرَسَةِ ؟ = Kada će se tvoja sestra vratiti iz škole? مِنَ ٱلْمُحَالِ أَنْ يُدْرَى مَتَى يَنْقَطِعُ هٰذَا ٱلْمَطَرُ = Nemoguće je znati kada će prestati ova kiša.

Ispred مَتَى može doći إِلَى ili حَتَّى u istom značenju, naime: dokada, dokle, kao, npr.: إِلَى مَتَى نَنْتَظِرُ رُجُوعَهُ مِنَ ٱلْكُلِّيَّةِ ؟ = Dokle ćemo čekati njegov povratak s fakulteta?

قَدْ = Ova čestica je mnogoznačna, a o nekim slučajevima se govorilo u vezi s upotrebom perfekta i imperfekta.

Ovdje ćemo razmotriti uglavnom njena priloška značenja.

Uz *perfekt*, već prema kontekstu, odn. smislu rečenice, ona može značiti:

već : قَدْ أَنْهَى سَالِمٌ دِرَاسَتَهُ فِى كُلِّيَّةِ ٱلْآدَابِ = Selim je već završio (svoje) studije na filozofskom fakultetu.

zaista: كُنْتُ أَنْتَظِرُ مَجِيئَهَا فِى ذٰلِكَ ٱلْيَوْمِ فَقَدْ جَاءَتْ = Očekivao sam njen dolazak toga dana, pa je zaista i došla.

ali: كَانَ أَخُوهُ سَلِيمًا مُعَافًى بِٱلْمَنْظَرِ فَقَدْ مَاتَ = Njegov brat je naizgled bio posve zdrav, ali je (eto) umro.

Uz *imperfekt* قَدْ može značiti: *ponekad* (اَلتَّقْلِيلُ), *možda* (اَلتَّوَقُّعُ) i *često* (اَلتَّكْثِيرُ), već prema kontekstu:

ponekad: إِنَّ ٱلْكَذُوبَ قَدْ يَصْدُقُ = I lažljivac ponekad rekne istinu.

možda: قَدْ يَعُودُ ٱلْمُهَاجِرُ مِنَ ٱلْغُرْبَةِ إِلَى وَطَنِهِ = Možda će se iseljenik vratiti iz tuđine u svoju domovinu.

često: قَدْ أُبَكِّرُ لِلتَّنَزُّهِ وَٱلشَّمْسُ لَمْ تَبْدُ بَعْدُ فِى ٱلشَّرْقِ = Često bih uranio radi šetnje, dok se sunce još nije bilo pojavilo na istoku.

قَطُّ : Ovaj prilog, koji redovno stoji na kraju rečenice, ima u upitnoj rečenici značenje: ikada, kao, npr.:

ikada: هَلْ رَأَيْتَ مَنْظَرًا كَهَذَا قَطُّ = Jesi li ikada vidio ovakav prizor?

U niječnoj rečenici (iza perfekta ili apokopatusa), on znači: nikada:

nikada: إِلَى ٱلآنَ مَا سَمِعْتُ ذَلِكَ ٱلإِسْمَ قَطُّ = Dosada nikada nisam čuo to ime. لَمْ نُسَافِرْ إِلَى نَمْسَا وَلاَ إِلَى أَلْمَانِيَا قَطُّ = Nismo nikada putovali u Austriju niti u Njemačku.

14) Prilozi za način

Osim onih priloga imenskog porijekla ovdje spada أَنَّى = kako (upitno). Po značenju mu bliski, mogu se ovdje spomenuti prilozi složeni sa pokaznom zamjenicom ذَا, naime: كَذَا, هَكَذَا = ovako, te كَذَلِكَ = tako. Evo primjera za njih.

أَنَّى : أَنَّى يُحْيِى هَذِهِ ٱللهُ بَعْدَ مَوْتِهَا = Kako će Bog oživiti ovaj (grad) nakon njegove propasti? (Q., 2, 259).

هَكَذَا : هَكَذَا لاَنَصِلُ أَبَدًا إِلَى غَرَضِنَا = Ovako nećemo nikada stići do našega cilja.

كَذَا : ! لاَتَسْلُكْ كَذَا بِلاَ أَدَبٍ أَمَامَ ضُيُوفِنَا = Ne ponašaj se tako nepristojno pred našim gostima!

كَذَلِكَ : ؟ هُوَ عَلَى حَقٍّ أَلَيْسَ كَذَلِكَ = On je u pravu, nije li tako?

15) Prilozi za broj i količinu

Obično se ovdje navode prilozi: كَمْ i složeni كَأَيٍّ (pisano i: كَأَيِّنْ). Ovdje bi se također mogli spomenuti oni složeni s pokaznom zamjenicom ذَا, naime: هَكَذَا = ovoliko i كَذَا = toliko (koji se mogu izraziti opisno i na neke druge načine koji ne spadaju ovdje).

كَمْ = koliko: Upitno كَمْ (كَمِ ٱلإِسْتِفْهَامِيَّةُ) zahtijeva da imenica iza njega bude indeterminirana u akuzativu jednine, npr.: ؟ كَمْ عَامِلاً فِى مَصْنَعِكُمْ = Koliko ima (je) radnika u vašoj tvornici?

Imenica iza كَمْ zove se اَلْمُمَيِّزُ, kada ona dođe u aneksiji kao odredbenica

طَعَامَ كَمْ رَجُلٍ (رَجُلاً) جَهَّزْتُمْ ؟ :(اَلْمُضَافُ إِلَيْه) može biti u genitivu ili akuzativu, npr.: = Za koliko ste ljudi pripremili hranu?

Isti je slučaj i iza prijedloga, npr.: بِكَمْ دِينَارٍ (دِينَاراً) يُمْكِنُ ٱشْتِرَاءُ ذَلِكَ ؟ = Za koliko se to dinara može kupiti?

Iza tzv. كَمِ ٱلْخَبَرِيَّةُ, tj. u izričnim, te uskličnim i sličnim rečenicama, imenica dolazi u genitivu jednine ili nepravilne množine (a glagol treba da bude u perfektu), npr.: لاَأَدْرِى شَخْصِيًّا كَمْ كِتَابٍ عِنْدِى = Ni sâm ne znam koliko imam knjiga. كَمْ أَعْدَاءٍ هَزَمْنَا إِلَى حَدِّ ٱلآنِ ! = Koliko smo dosada porazili neprijatelja!

Ovako كَمْ često se upotrebljava sa prijedlogom مِنْ iza sebe, npr.: كَمْ مِنْ مَدِينَةٍ أَهْلَكُوهَا فِى تِلْكَ ٱلْحَرْبِ ٱلْهَائِلَةِ ! = Koliko su (samo) uništili gradova u tom strašnom ratu!

Kad je كَمْ odvojeno od اَلْمُمَيِّزُ , treba ta riječ da stoji u akuzativu (iako se u poeziji nekad javi i genitiv), kao u primjerima كَمْ نَالَنِى مِنْهُمْ فَضْلاً عَلَى عَدَمٍ = Koliko me stiglo njihovih dobročinstava uprkos (moje) odsutnosti!

Nasuprot tome je: كَمْ دُونَ مَيَّةَ مَوْمَاةٍ يُهَالُ بِهَا = Koliko strašnih pustinja ima do Mejje!

Nekada se اَلْمُمَيِّزُ može ispustiti, npr.: كَمْ (دِينَاراً) مَالُكَ ؟ = Koliki je tvoj kapital (u dinarima)? - كَمْ (شَخْصاً) عَائِلَتُكَ ؟ = Koliko (osoba) ima tvoja porodica? - كَمْ (سَاعَةً) مَشَيْتَ ؟ = Koliko si (sati) pješačio? - كَمْ (مِيلاً) أَبْحَرْتُمْ ؟ = Koliko ste (milja) preplovili? - كَمْ (مَرَّةً) زَارَكَ عُمَرُ ؟ = Koliko (puta) te posjećivao Omer? - اِبْنَ كَمْ (« سَنَةً) كَانَ أَخُوكَ يَوْمَئِذٍ ؟ = Koliko je (godina) tada imao tvoj brat?

كَأَيٍّ : Ovaj složeni prilog rijetko se upotrebljava kao upitni, u značenju: koliko, npr.: كَأَيٍّ تَقْرَأُ ذَلِكَ ٱلْكِتَابَ ؟ = Koliko čitaš tu knjigu? (ustvari tu ima vremensko značenje: koliko puta (već) ili kako dugo).

Sporno je pitanje da li se može (mj. بِكَمْ) reći: بِكَأَيٍّ تَبِيعُ هَذِهِ ٱلدَّارَ ؟ = Pošto prodaješ ovu kuću?

Ovaj se prilog, inače, više upotrebljava u izričnim ili uskličnim rečenicama. Imenica iza njega (kao kod كَمْ) dolazi indeterminirana u akuzativu singulara, npr.: كَأَيِّنْ أَجْنَبِيًّا رَأَيْتُ ٱلْيَوْمَ فِى ٱلْمَدِينَةِ ! = Koliko sam stranaca vidio danas u gradu!

Običnije iza كَأَيِّنْ dođe prijedlog مِنْ , npr.: مَنْ يَدْرِى كَأَيِّنْ مِنْ كِتَابٍ يَجِبُ أَنْ أَقْرَأَ لأَجْلِ ذَلِكَ = Ko zna koliko knjiga treba da pročitam radi toga.

I iza هَكَذَا ili كَذَا dolazi neodređena imenica u akuzativu jednine, npr.: قَدْ قُلْتُ لَكَ أَنِّي دَفَعْتُ لَهُ كَذَا وَ كَذَا دِينَارًا = Već sam ti rekao da sam mu isplatio toliko i toliko dinara. مِنْ هَذَا ٱلْكِتَابِ قَرَأْتُ إِلَى ٱلآنَ هَكَذَا صَفْحَةً = Od ove knjige dosad sam pročitao ovoliko strana.

16) Prilozi za uzrok i svrhu

Za oboje se uglavnom upotrebljavaju isti složeni prilozi (i priloški izrazi). Za pitanje, u značenju našeg: zašto; radi čega, najviše se upotrebljava: لِمَا (obično sa ذَا, a nekad se i skraćuje u: لِمَ), kao, npr.: لِمَاذَا لَمْ تَحْضُرِ ٱلْجَلْسَةَ أَمْسِ ؟ = Zašto jučer nisi prisustvovao sjednici? - لِمَ تَذْهَبُ إِلَى تِلْكَ ٱلْقَرْيَةِ ؟ = Radi čega ideš u to selo?

Slično se upotrebljavaju, npr., izrazi: لِأَيِّ سَبَبٍ = zbog čega; مَا بَالُكَ (أَنْ) = zašto ti... i dr.

U odgovoru (objašnjenju) na pitanje o uzroku (svrsi) upotrijebit će se, između ostalih, složeni priloški izričaj, u značenju: zato, stoga, radi toga, a takvi su: لِذَلِكَ ، بِسَبَبِ ذَلِكَ ، مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ i sl., npr.: كُنْتُ مَرِيضًا فَلِذَلِكَ لَمْ أَسْتَطِعْ أَنْ أَزُورَكَ = Bio sam bolestan, pa te stoga nisam mogao posjetiti.

17) Prilozi za ograničavanje (restrikciju) - (حُرُوفُ ٱلْحَصْرِ)

Pored spomenute konstrukcije s negacijom i česticom إِلاَّ , što prevodimo sa: "sàmo", ima još nekih složenih čestica toga značenja, naime: فَقَطْ ، إِنَّمَا ، لَيْسَ إِلاَّ i dr., kao, npr.:

إِنَّمَا : إِنَّمَا فِي ٱلدَّارِ فَرِيدٌ = U kući je samo Ferid. لاَتَغْضَبُوا إِنَّمَا نَحْنُ نُمَازِحُكُمْ = Nemojte se ljutiti, mi se samo šalimo s vama.

فَقَطْ : هُوَ يَشْتَكِي عِنْدَمَا يُحِسُّ بِأَلَمٍ شَدِيدٍ فَقَطْ = On se žali samo kad osjeti neku žestoku bol.

لَيْسَ إِلاَّ : نَزُورُكُمْ إِنْ تَدْعُونَا لَيْسَ إِلاَّ = Posjetit ćemo vas samo ako nas pozovete (ili: Posjetit ćemo vas, ako nas pozovete, inače ne).

Postoji i dijalektalno: بَسْ = sȁmo .

II - Prilozi imenskog porijekla

To su prvo neka nepromjenljiva imena s nastavkom: -u. Služe za ograničavanje, te za oznaku mjesta i vremena.

1) *Prilozi za ograničavanje*

Ovdje bi spadali složeni izrazi: فَحَسْبُ i غَيْرُ (لَيْسَ(لاَ, oba u značenju: sàmo, npr.:

فَحَسْبُ : (često je u suprotnim rečenicama): مَا وَبَّخَنَا جَارُنَا فَحَسْبُ بَلْ وَبَّخَتْنَا أُمُّنَا أَيْضًا = Nije nas prekorio samo naš susjed, nego nas je prekorila i naša majka.

لَيْسَ غَيْرُ : قَرَأْتُ خَمْسَ قِصَصٍ قَصِيرَةٍ لِهَذَا ٱلْمُؤَلِّف لَيْسَ غَيْرَهَا = Pročitao sam samo pet pripovjedaka od ovoga pisca (na kraju se može čitati: لَيْسَ غَيْرُهَا; pa i لَيْسَ غَيْرٌ ili لَيْسَ غَيْرًا).

2) *Prilozi za mjesto*

Ove priloge (kao i neke od onih za vrijeme, iz slijedeće grupe) treba razlikovati od imena u akuzativu u funkciji prijedloga, kao, npr.: تَحْتَ ، أَمَامَ te: (قَبْلَ ، بَعْدَ) i dr.

Od priloga za mjesto ovdje spadaju:

أَمَامُ = sprijeda, naprijed; إِلَى أَمَامُ = naprijed;

تَحْتُ (مِنْ) = dolje, ispod, (na) niže; odozdo;

خَلْفُ (مِنْ) = pozadi, straga; حَيْثُ = (ondje) gdje;

إِلَى حَيْثُ = kamo, kuda; مِنْ حَيْثُ = odakle, otkuda;

مِنْ عَلُ = odozgo; فَوْقُ (مِنْ) = gore, iznad, naviše, odozgo;

قُدَّامُ = sprijeda, naprijed.

Tako ćemo, npr.: reći:

نَحْنُ وَقَفْنَا (مِنْ) خَلْفُ وَأَبُونَا تَقَدَّمَ إِلَى أَمَامُ = Mi smo stajali pozadi, a naš otac je otišao naprijed.

3) *Prilozi za vrijeme*

U ovoj grupi su samo: بَعْدُ ، عَوْضُ, i قَبْلُ .

بَعْدُ : U značenju: "još", najviše se upotrebljava u negativnoj rečenici, a stoji

iza glagola, kako je u primjeru: ابْنُهُ عَابِدٌ لَمْ يَبْلُغِ ٱلْعِشْرِينَ بَعْدُ = Njegov sin Abid još nije navršio dvadesetu.

S prijedlogom مِنْ, tj. مِنْ بَعْدُ = poslije, kasnije, npr.: نَحْنُ ذَهَبْنَا إِلَى ٱلْحَدِيقَةِ وَهُمْ جَاءُوا مِنْ بَعْدُ = Mi smo otišli u park, a oni su došli kasnije.

عَوْضُ = nikada: dolazi iza negativnog indikativa "imperfekta", koji tada dobije značenje zanijekanog budućeg vremena (futura), npr.: فِى سَفَرِنَا هَذَا لاَتُفَارِقْنِى عَوْضُ ! = Na ovom našem putovanju nikad me nemoj napušati!

قَبْلُ = prije, ranije: upotrebljava se u istom značenju s prijedlogom مِنْ, tj. مِنْ قَبْلُ, npr.:

وَجَبَ أَنْ نَكُونَ هُنَاكَ فِى ٱلسَّاعَةِ ٱلسَّادِسَةِ وَلَكِنَّا وَصَلْنَا مِنْ قَبْلُ بِكَثِيرٍ = Trebalo je da onamo budemo u šest sati, ali smo mi stigli mnogo ranije.

III - Prilozi od imena u akuzativu

Ovakvi prilozi u upotrebi su od: imenica, običnih ili glagolskih pridjeva (participa) i nekih brojeva (o kojima je bilo rječi uz brojeve). Inače, ova vrsta priloga je vrlo mnogobrojna i javlja se u raznim značenjima, koja ćemo iznijeti razdvojeno, navodeći najvažnije priloge u pojedinim njihovim grupama.

1) ***Za mjesto***: بَحْرًا = morem, po moru; بَرًّا = kopnom, po kopnu; خَارِجًا = van; vani, spolja; دَاخِلاً = unutra; شَرْقًا = istočno, na istok(u); شِمَالاً = (na, u-) lijevo; غَرْبًا = zapadno, na zapad(u); يَمِينًا = (na-, u-) desno.

2) ***Za vrijeme***: أَبَدًا = uvijek, (uz negaciju: nikada); اَلْآنَ = sada; أَحْيَانًا = povremeno; أَخِيرًا = najposlije, najzad; اَلْبَارِحَةَ = jučer; أَيَّامًا = nekoliko dana; أَمْسِ (i ili بِٱلْأَمْسِ ili اَلْأَمْسَ) = jučer; آنِفًا = maloprije; بُرْهَةً = začas, za tren; بُكْرَةً = izjutra, sutra; حَالاً = odmah; دَائِمًا = stalno; دَوَامًا = neprestano; رُبَّمَا = katkada, često; حِينًا = neko vrijeme; صَبَاحًا = izjutra; قَلِيلاً مَا = rijetko; كَثِيرًا مَا = često; لَيْلاً = noću, po noći; غَدًا = sutra; اَللَّيْلَةَ = ove noći, noćas, večeras, danas navečer: مُبَكِّرًا = rano; مُتَأَخِّرًا = kasno; اَلْيَوْمَ = danas; يَوْمًا = jednoga dana; نَهَارًا = danju, po danu; وَقْتًا = jedno (neko) vrijeme, nekada; يَوْمِيًّا = svakodnevno.

3) ***Za način***: أَفْرَادًا = pojedinačno; أَفْوَاجًا = u grupama; بَطِيئًا = sporo; تَدْرِيجِيًّا = postepeno, postupno; جَمِيعًا = skupa; رُوَيْدًا = polahko; رَخِيصًا = jeftino;

سَرِيعًا = brzo; غَالِيًا = skupo; مَجَّانًا = besplatno; مَعًا = zajedno; وَحْدَ = sâm (dolazi redovno sa spojenom ličnom zamjenicom iza sebe, npr.: لَمْ يَجِئْ أَبُو عُمَرَ بَلْ هُوَ وَحْدَهُ = Nije došao Omerov otac, nego on sâm),

4) ***Za količinu***: تَقْرِيبًا = približno; قَلِيلاً = malo; كَافِيًا = dovoljno, dosta; كَثِيرًا = mnogo; وَافِرًا = obilno; يَسِيرًا = malo.

5) ***Za pojačanje***: تَمَامًا = potpuno, sasvim, npr.: هَذِهِ ٱلْبَدْلَةُ تُوَافِقُنِى تَمَامًا = Ovo će mi odijelo potpuno pristajati. جِدًّا = vrlo, veoma, jako (naročito dolazi uz pridjeve, npr.: هَذَا ٱلْغُلَامُ ذَكِيٌّ جِدًّا = Ovaj dječak vrlo je oštrouman). ٱلْبَتَّةَ = nikako, nipošto, uopće (upotrebljava se uz negaciju, npr.: كَيْفَ أُخَاطِبُ ذَلِكَ ٱلرَّجُلَ وَأَنَا لاَأَعْرِفُهُ ٱلْبَتَّةَ ؟ = Kako da se obratim tome čovjeku, a ja ga uopće ne poznajem?
مُطْلَقًا = uopće, s negacijom = nikako, nipošto, nikada; قَطْعًا = svakako; s neg. = nikako, nipošto, nikad.

6) Razni akuzativni priloški izrazi

Oni mogu nastati *ponavljanjem iste riječi,* npr.: بَيْتَ بَيْتَ = (stanovati) kuća uz kuću: شَتَاتَ شَتَاتَ = (raspršiti se) u rasutim skupinama; a nekad nastaju spajanjem (dviju) *riječi u raznim sintagmama,* kako će se vidjeti u primjerima.

Takvi su, npr., oni tipa: حِينَئِذٍ (i حِينَذَاكَ) = tada, u to doba; لَيْلَتَئِذٍ = te noći; يَوْمَئِذٍ i يَوْمَذَاكَ = toga dana, tada; وَقْتَئِذٍ i وَقْتَذَاكَ = u to vrijeme, tada; آنَذَاكَ i آنَئِذٍ = tada, onda.

Kombinacija *dvaju akuzativa,* npr.: ٱلْبَارِحَةَ ٱلْأُولَى = prekjučer: صَبَاحَ مَسَاءَ = svakog jutra i večeri; ٱللَّيْلَةَ ٱلْبَارِحَةَ = jučer navečer: لَيْلَ نَهَارَ = danju noću, danonoćno; يَوْمًا فَيَوْمًا = dan za danom.

U *genitivnoj vezi,* npr.: أَوَّلَ ٱلْأَمْرِ = u početku, najprije, أَوَّلَ أَمْسِ (ٱلْبَارِحَةِ) = prekjučer; ذَا صَبَاحٍ = jednog jutra; ذَا مَسَاءٍ = jedne večeri; ذَاتَ ٱلشِّمَالِ = (ona, u-) lijevo; ذَاتَ ٱلْعِشَاءِ = jedne večeri; ذَاتَ لَيْلَةٍ = jedne noći; ذَاتَ مَسَاءٍ = jedne večeri; ذَاتَ ٱلْيَسَارِ = (na-, u-) lijevo; ذَاتَ ٱلْيَمِينِ = (na, u-) desno; ذَاتَ يَوْمٍ = jednoga dana; لَيْلَةَ أَمْسِ = sinoć, noćas, jučer navečer; عَوْضَ ٱلْعَائِضِينَ = nikada.

Akuzativ s prepozicionalnom sintagmom, npr.: جِيلاً بَعْدَ جِيلٍ = s jednog pokoljenja na drugo; حِينًا بَعْدَ حِينٍ = s vremena na vrijeme, ponekad: يَوْمًا بَعْدَ يَوْمٍ = iz dana u dan; يَوْمًا مِنَ ٱلْأَيَّامِ = jednoga dana.

Neki *izrazi za potvrđivanje* i sl., s negacijom لا, kao što su, npr.: لاَجَرَمَ =

svakako, besumnje, sigurno; لاَبُدَّ (مِنْ) = neophodno je (da); لاَسِيَّمَا = naročito, osobito; لاَمَحَالَةَ = bezuvjetno, neizbježno, nesumnjivo لاَمَحِيدَ (عَنْ) neizbježno je i dr.

IV - Razne priloške oznake

Ovdje ćemo, pored onih navedenih u morfologiji, navesti još izvjestan broj priloških *sintagmi s prijedlozima* i imenima u vezi s njima, raznih značenja, nekad u figurativnoj upotrebi.

Evo primjera za takve priloške sintagme:

إِلَى : إِلَى دَهْرِ ٱلدُّهُورِ = za vijeke vjekova; إِلَى قِيَامِ ٱلسَّاعَةِ = do sudnjega dana.

بِ : بِدُونِ ٱنْقِطَاعٍ = neprekidno; بِشِقِّ ٱلنَّفْسِ = teškom mukom, na jedvite jade; بِضِيقِ ٱلْوَقْتِ = zbog nedostatka vremena; بِٱلطُّرُقِ ٱلسِّلْمِيَّةِ = mirnim putem, na miran način: بِطَرْفَةِ عَيْنٍ = za tren oka; بِطَبِيعَةِ ٱلْحَالِ = naravno, prirodno; بِطِيبِ نَفْسٍ = drage volje, vrlo rado; بِقَيْدِ ٱلْحَيَاةِ = u životu, još živ; بِظَهْرِ ٱلْغَيْبِ = potajno, kriomice; بِلاَ ٱنْقِطَاعٍ = neprestano; بِوَجْهِ ٱلْعُمُومِ = općenito; بِوَجْهٍ مِنَ ٱلْوُجُوهِ = na neki (bilo koji) način; بِشَكْلٍ سَافِرٍ = na jasan način, otvoreno;

تَحْتَ : تَحْتَ طَيِّ ٱلْخَفَاءِ = potajno, krišom; تَحْتَ عَامِلِ ٱلْغَضَبِ = u nastupu gnjeva;

بَيْنَ : بَيْنَ شِقَّيِ ٱلرَّحَى = između dvije vatre; بَيْنَ فَتْرَةٍ وَ فَتْرَةٍ = s vremena na vrijeme, بَيْنَ ظَهْرَانَيِ ٱللَّيْلِ = između večeri i zore;

دُونَ : دُونَ ٱلْوَاقِعِ بِكَثِيرٍ = daleko od istine, sasvim nestvarno;

عَلَى : عَلَى آخِرِ رَمَقٍ = na umoru (samrti); عَلَى أُسِّ ٱلدَّهْرِ = u pradavno doba; عَلَى أَيَادِي ٱلدَّهْرِ = nekad, nekoć; عَلَى ظَهْرِ قَلْبٍ = napamet; عَلَى قَدَمِ ٱلْحَذَرِ = oprezno, bojažljivo; عَلَى قَدَمِ ٱلْمُسَاوَاةِ = na ravnoj nozi, ravnopravno; عَلَى قَيْدِ ٱلْحَيَاةِ = na životu, još živ; عَلَى مَتْنِ ٱلْبَحْرِ = morem, po moru; عَلَى مَتْنِ ٱلْهَوَاءِ = po zraku, zrakom; عَلَى وَجْهِ ٱلدَّهْرِ = nekada, u davno doba; عَلَى وَجْهِ ٱلْخُصُوصِ = osobito, naročito; عَلَى وَجْهِ ٱلْإِجْمَالِ = općenito, zajedno, ukratko; عَلَى وُجُوهِ ٱلْبِرِّ = u dobrotvorne svrhe; عَلَى حِينِ غَفْلَةٍ = iznenada, neočekivano;

عَنْ : عَنْ ذِي قَبْلُ = nekada, عَنْ غَيْرِ وَعْيٍ = nesvjesno; عَنْ صَمِيمِ ٱلْقَلْبِ = od sveg

srca; عَنْ طيب خَاطِرٍ = drage volje, vrlo rado; عَنْ ظَهْرِ ٱلْغَيْبِ = naizust; عَنْ ظَهْرِ قَلْبٍ = napamet; عَنْ ظَهْرِ لِسَانه = naizust; عَنْ ظَهْرِ يَدٍ = darežljivo, nesebično, besplatno: عَنْ طَرِيقِ ٱلْمُصَادَفَةِ = slučajno; عَنْ قَيْدِ ٱلْبَصَرِ = na dogled;

فِي : فِي ذَاتِ غَدٍ = jednom ubuduće, uskoro; فِي ذَاتِ مَرَّةٍ = jedanput; فِي رَجْعِ ٱلْبَصَرِ = za tren oka; فِي دَهْرِ ٱلدَّهَارِيرِ = u drevno doba; فِي طَيِّ ٱلْغَيْبِ = skriveno, tajno; فِي طَيِّ ٱلْكِتْمَانِ = postajno, krišom; فِي عَاجِله أَوْ آجِله = prije ili kasnije; فِي ٱلْعَاجِلِ وَٱلآجِلِ = sad i ubuduće; فِي ٱلْفَتْرَةِ بَعْدَ ٱلْفَتْرَةِ = u razmacima, napreskok; فِي مِثْلِ هَذَا ٱلْيَوْمِ = u današnji dan; فِي مِثْلِ هَذِهِ ٱلأَحْوَالِ = u ovakvim prilikama; فِي مَوْضِعِ ٱلْحَاجَةِ = u slučaju potrebe; فِي مَوْضِعِ ٱلْحَالِ = u tom slučaju; فِي مَعْرِضِ كَلَامِه = usput, uzgred (reći); فِي مَغْدَاهُ وَمَرَاحِه = uvijek, stalno, neprekidno; فِي نَفْسِ ٱلأَمْرِ (ٱلْوَاقِعِ) = stvarno, ustvari;

مَعَ : مَعَ تَقَادُمِ ٱلزَّمَنِ = tokom vremena; مَعَ ٱلصَّبَاحِ = izjutra, ujutro; مَعَ ٱلْعَصْرِ = popodne; مَعَ ٱلْقِصَرِ = ukratko; مَعَ ٱلْوَقْتِ = vremenom, tokom vremena;

مِنْ : مِنْ أَوَّلِ أَمْرِه = od početka; مِنْ بَعْضِ ٱلْوُجُوهِ = u izvjesnom pogledu, donekle; مِنْ ذَاتِ نَفْسِه = sam od sebe, dragovoljno; مِنْ بَابِ ٱلْمُصَادَفَةِ = slučajno; مِنْ دُونِ وَعْيٍ = nesvjesno; مِنْ دُونِ قَيْدٍ وَلَا شَرْطٍ = bez ikakvog ograničenja, bezuvjetno; مِنْ ذِي أُنُفٍ = najprije, odmah; مِنْ ذِي عَوْضٍ = iznova, odmah; مِنْ ذِي قَبَلٍ = smjesta; مِنْ ذِي قَبْلٍ = odsada, ubuduće; مِنْ ذِي قَبْلُ = nekada; مِنْ غَيْرِ وَعْيٍ = nesvjesno; مِنْ غَيْرِ قَيْدٍ أَوْ رَابِطٍ = bez ikakvog ograničenja, bezuvjetno; مِنْ قِبَلِ نَفْسِه = sam od sebe; مِنْ كُلِّ وَجْهٍ (ٱلْوُجُوهِ) = u svakom pogledu; مِنْ وَرَاءِ أَنْفِه = s visine (oholo, govoriti); مِنْ حُسْنِ حَظِّه = na njegovu sreću.

B - VEZNICI

(konjunkcije, أَدَوَاتُ ٱلرَّبْطِ) [62]

Pod tim nazivom se podrazumijeva posebna kategorija nepromjenljivih riječi, nesamostalnog značenja, koje vežu bilo pojedine (punoznačne) riječi u sklopu rečenice bilo same rečenice međusobno. Veznici pritom ukazuju na sadržaj odn. vrstu pojedinih rečenica, kao i na njihov međusobni semantički odnos. Oni se, prema tome, mogu upotrebljavati i u prostim tako i u složenim rečenicama. Složene rečenice, pak, mogu biti nezavisnosložene (neporedne, koordinativne) ili zavisnosložene (podredbene, subordinativne).

Prema ovoj podjeli rečenica i veznici se dijele na dvije skupine: 1) neporedne - za međusobno povezivanje pojedinih riječi kao dijelova rečenice, i 2) poredbene - za međusobno povezivanje zavisnih (sporednih) rečenica za njihove glavne rečenice.

Ovdje ćemo dati samo sumaran pregled tih vrsta veznika, koje su u morfologiji pojedinačno (sa samim veznicima) navedene. Njihovu, pak, sintaksičku upotrebu pokazat ćemo pobliže s primjerima u vezi s njima odgovarajućim vrstama rečenica.

I - *U naporedne (koordinativne) veznike* spada slijedećih pet vrsta:

1) Sastavni (kopulativni); 2) rastavni (disjunktivni); 3) suprotni (adverzativni); 4) isključni (ekskluzivni) i 5) zaključni (konkluzivni).

II - *U podredbene (subordinativne) veznike* spada deset slijedećih vrsta:

1) izrični (deklarativni), 2) mjesni (lokalni); 3) vremenski (temporalni); 4) uzročni (kauzalni); 5) posljedični (konsekutivni); 6) namjerni (finalni); 7) načinski (modalni); 8) poredbeni (komparativni); 9) pogodbeni (kondicionalni); 10) dopusni (koncesivni).

Kako je ranije istaknuto, neki pojedini veznici javljaju se u više vrsta rečenica (tj. u raznim funkcijama), dok, nasuprot tome, više različitih veznika dolaze u istoj vrsti rečenica, i to u istoj semantičkoj upotrebi, što će biti pokazano, u primjerima kod sintakse rečenica.

---

62) O veznicima, njihovim vrstama i nazivima treba pogledati, npr.: R. Simeon, op. cit., II, str. 712-715 (pod natuknicom: veznik).

C - UZVICI

(interjekcije, اَلصَّرْخَاتُ آلإِنْفِعَالِيَّةُ)[63]

Uzvici su nepromjenljiva vrsta riječi koje ne označavaju intelektualne pojmove, nego služe za izražavanje fizičkih osjeta, čuvstava (osjećanja) i voljnih izričaja.

Po porijeklu su uzvici: 1) neizvedeni (primarni), tj. oni koji nisu povezani sa značenjskim vrstama riječi, nego su gramatički neraščlanjiv izraz unutarnjih emocija i volje živih bića (ljudi i životinja). Osim toga, ovdje bi spadali i tzv. *onomatopejski uzvici,* tj. oni kojima se oponašaju glasovi, zvukovi i šumovi u prirodi i kod živih bića uopće.

2) Uzvici su *izvedeni (sekundarni)* kada su po svome porijeklu (morfološki) vezani sa značenjskim vrstama riječi.

Po svojim semantičko-sintaksičkim osobitostima uzvicima su bliski i neki imenski, glagolski i drugi oblici riječi.

Uzvici, po svojoj upotrebi, služe bilo za izražavanje osjećanja i volje pojedinca, kao što su: radost, tuga, čuđenje, divljenje, strah, odvratnost, dosada, umor, užitak, neodlučnost, želja i dr., ili mogu pokazivati odnos pojedinca prema drugim osobama i uopće prema svijetu oko njega, te izražavati: zapovijed, zabranu, podsticaj, prijekor, sumnju, nezadovoljstvo, mržnju, zahvalnost, samilost i dr.

Kada se ovakve riječi upotrebljavaju samo kao uzvici, tj. kao spontani izrazi unutarnjeg duševnog stanja ili su odraz određenih posebnih okolnosti, onda su to *"pravi" uzvici.* Ako se, pak, radi o riječima koje vrše i neke druge funkcije u jeziku, ili su se tako ranije upotrebljavale, pa s vremenom postale uzvici, onda su to, ustvari, *"nepravi" uzvici.*

Uzvici se mogu upotrijebiti izdvojeno, tj. izvan rečenice. Oni tada, ali i inače, imaju svoje fonetske osobitosti (dužine, razne intonacije i sl.). Oni mogu izraziti neku složenu situaciju ili stanje, ali se ne daju raščlaniti u manje zasebne pojmovne cjeline, iako nekad odgovaraju nekoj potpunoj rečenici.

Uzvici se mogu umetnuti između pojedinih dijelova rečenice, a sami se ne mogu sintaksički vezati s njima, odn. ne mogu sami biti dijelovi

---

63) O uzvicima općenito vidi: R. Simeon, op. cit., II, str. 698-9 (pod: uzvik).

rečenice. Međutim, oni ipak mogu zamijeniti neki od njenih dijelova, kako se vidi iz slijedećih primjera gdje uzvik zamjenjuje:

1) *subjekt*: فِى ٱلْغَسَقِ سُمِعَ غَاق مِنْ فَوْقِنَا فِى ٱلْعُلُوِّ = U sumrak se začu "gra" iznad nas u visini.

2) *predikat*: مِنْ ضَفَّةِ ٱلْمُسْتَنْقَعِ قَفَزَتْ ضِفْدَعَةٌ فَطِقْ فِى ٱلْمَاءِ = S obale bare skoči žaba, pa "pljus" u vodu.

3) *objekt*: طَرَدَ ٱلْغُلَامُ ٱلْقِطَّةَ صَائِحًا غَسْ غَسْ = Dječak potjera mačku vičući: "Pis, pis!"

Razne vrste "pravih" uzvika za izražavane osjećanja i volje, pa za oponašanje zvukova u prirodi, dozivanje (حُرُوفُ ٱلنِّدَاءِ), tjeranje (životinja), zapovijedi, zabrane, i dr., navedene su u morfologiji (pri obradi uzvika), neki i u sintaksi (kod načina dozivanja اَلنِّدَاءُ), dok će se o uzvicima još govoriti kod uzvičnih rečenica.

Ranije je spominjana i upotreba nekih prijedloga u značenju imperativa, te nekih drugih načina za njegovo izražavanje: pomoću imena u akuzativu (kao, npr., opći objekt), nepromjenljivim oblikom فَعَالِ, pa uzvicima glagolskog značenja (أَسْمَاءُ ٱلْأَفْعَالِ).

Srodni uzvicima po svome značenju ovdje se mogu spomenuti i ranije razmatrani glagoli čuđenja, i sl. (أَفْعَالُ ٱلتَّعَجُّبِ), te glagoli za pohvalu i kuđenje (أَفْعَالُ ٱلْمَدْحِ وَٱلذَّمِّ).

SINTAKSA REČENICE

Uvodna napomena

Do danas u nauci nema jedinstvene definicije rečenice, pa se u tome pogledu još uvijek nisu složili ni lingvisti međusobno, a tako ni filozofi. [64]

Zbog toga postoji više međusobno vrlo raznolikih definicija samog pojma rečenice. Po jednoj od njih, rečenica se može definirati kao: gramatički i intonacijski cjelovita *govorna jedinica*, oblikovana po zakonima danoga jezika, a koja je glavno sredstvo stvaranja, izražavanja i iskazivanja misli (B. Simeon, str. 256). Na istom se mjestu ističe da se naziv "misao" treba shvatiti šire, tako da obuhvata i "ono što nije misao", tj. čuvstvo, znanje, želju, zapovijed, pitanje, čuđenje i sl.

Rečenica je, dakle, jezički izraz ne samo intelektualne psihičke aktivnosti, koja se očituje u davanju sudova o živim bićima, neživim stvarima i apstraktnim pojavama u stvarnosti, nego ona uz to služi i za iskazivanje ostalih vidova naše duhovne djelatnosti, naime: osjećanja i voljnih akata.

S obzirom na broj njenih sastavnih dijelova, rečenica može biti prosta i složena. *Prosta* je ona koja predstavlja samo jednu misaono-govornu cjelinu, a *složena* ona koja se sastoji od dvije ili više prostih rečenica.

Rečenica koja ima samo subjekt i predikat (od kojih se nekad onaj drugi samo podrazumijeva), naziva se *neproširena*. Rečenica, pak, koja pored ova dva glavna dijela ima jedan ili više sporednih dijelova (dopuna ili dodataka), zove se proširena. Te dopune u rečenici su: *objekt, apozicija, atribut i adverbne oznake*.

U arapskoj se gramatici rečenica naziva: اَلْجُمْلَةُ (rjeđe: اَلْكَلَامُ). Subjekt (اَلْمُسْنَدُ إِلَيْهِ) i predikat (اَلْمُسْنَدُ) zajednički se nazivaju: اَلْعُمْدَةُ, a njihovi dodaci skupa: اَلْفَضْلَةُ. Već prema vrsti rečenice, svi ovi njeni dijelovi dobijaju u arapskoj sintaksi i svoje posebne nazive, kako će se vidjeti iz daljeg izlaganja.

64) Uporedi o tome, te uopće o rečenici i njenim vrstama: R. Simeon, op. cit., II, str. 255-258 (natuknica: rečenica).

Prema svojoj funkciji (odn. svrsi ili sadržaju) *proste* rečenice mogu biti: *uzvične, izjavne i upitne.*[65]

Uzvične (ili usklične) rečenice اَلْجُمَلُ التَّعَجُّبِيَّةُ se, vjerojatno, mogu smatrati prvim začecima ljudskoga govora uopće. One se mogu podijeliti na: ona koje izražavaju osjećanja, te one za izražavanje *želja*. Među ove posljednje spadaju dalje: *zapovijedne rečenice*, pa ona za *zabranu, podsticanje*, i sl.

Izjavne rečenice اَلْجُمَلُ ٱلْإِخْبَارِيَّةُ su one kojima izražavamo svoje sudove o bićima, predmetima, pojavama i sl. Prema tome kako je izražen njihov predikat, one se dijele na: 1) *imenske*, ako je on neko ime (imenica, pridjev, particip, zamjenica, broj); 2) *glagolske*, kada im je predikat neki finitni glagolski oblik, tj. onaj koji nije infinitiv niti particip i koji osim glagolskog pojma označava lice, vrijeme i način.

Upitne rečenice اَلْجُمَلُ ٱلْإِسْتِفْهَامِيَّةُ mogu se (po Brockelmannu) podijeliti na dvije grupe. U jednoj se pitanjem želi utvrditi postojanje ili nepostojanje (odn. otkloniti sumnja u pogledu) neke činjenice. U arapskom se jeziku ova vrsta pitanja izražava ili samim naglaskom ili pomoću upitnih čestica.

U drugoj se grupi, polazeći od izvjesne date činjenice, ona želi dopuniti određenim podacima o njoj. U arapskoj se sintaksi ova vrsta pitanja izražava pomoću upitnih zamjenica i priloga.

I

PROSTE REČENICE - (اَلْجُمَلُ ٱلْبَسِيطَةُ)

A - Uzvične (eksklamativne) rečenice

1. *Rečenice osjećanja* - اَلْجُمَلُ ٱلْإِنْشَائِيَّةُ

Prvu grupu uzvičnih rečenica sačinjavaju one koje izražavaju razna slabija ili jača osjećanja, kao što su: radost, tuga, strah, čuđenje, dosada i dr. Takva osjećanja obično se ispoljavaju u uzvicima. U arapskom jeziku oni su često praćeni uzvičnim česticama, npr.: ! يَاحَسْرَتَا = O, žalosti! - ! وَارِجْلَاهْ = Ah, moja noga! - i sl.

Ima, međutim, uzvika i bez takvih čestica, npr.: ! رَبِّ هَلَكَ ٱلْقَوْمُ =

65) Vidi o njima: C. Brockelmann, op. cit., II, str. 5 (i dalje).

Gospodaru moj, propadoše ljudi! - ! هَذَا ٱلْمَطَرُ = Ovakva kiša! - U ovoj posljednjoj uzvičnoj rečenici zapažamo izostajanje predikata, tj. pojavu elipse, koja je česta u ovakvim slučajevima.

Ovakve *bespredikatne uzvične rečenice* nerijetko se javljaju u obliku imena, iza koga slijedi drugo, ponajviše uz prvo vezano veznikom " وَ ". U arapskom jeziku takve rečenice izražavaju: 1) *uvjeravanje*, npr.:! فَأَنْتَ وَذَاكَ = Pa dobit ćeš to! - 2) *podsticanje*, npr.: ! أَنْتُمْ وَذَلِكَ = Daj učinite to!

Ovakvo izražavanje naročito je omiljeno u *upitnim i odrečnim rečenicama*, npr.: ؟ وَمَا أَنْتَ وَذَلِكَ = A šta ti imaš s time? - ! لاَأَنَا وَلاَ زَوْجِي = Ni ja ni muž, mi ne odgovaramo jedno drugom!

Pod utjecajem oblika izjavne rečenice, subjekt ovakvih uzvičnih rečenica može biti vezan uz uzvičnu česticu nekim prijedlogom, npr.: أَوْلَى ! لَكَ = Teško tebi! - ! وَيْلُمِّهِ (nastalo od: وَيْ لأُمِّهِ) = Jadno li je njegovoj majci!

Nekada iza subjekta dođe kakva bliža oznaka, vezana prijedlogom uz njega, npr.: ! يَابُؤْسَ لِلْقَلْبِ = Teško srcu! - ! يَالَهَا كُنْيَةً أَتَتْ بِاتِّفَاقٍ = Kakav samo prikladan nadimak! - ! نَحْنُ فِي مَجْلِسٍ يَا لَهُ مِنْ مَجْلِسٍ = Bili smo na skupu, i to kakvom skupu!

Nešto manje intenzivan efekt javlja se u izrazima čuđenja ili divljenja. Prvobitno se i to izražavalo pomoću nominativa s uzvičnim nastavkom: -a. Taj je kasnije shvaćen kao akuzativni nastavak, npr.: ! يَاطُولَ يَوْمِي = O, dugog li mi ovog dana!

Ovdje bi spadali i uzvici sa رُبَّ i رُبَّمَا, npr.: ! يَارُبَّ لَيْلَةٍ صَرَفْتُ فِي ٱلْمُطَالَعَةِ = Koliko sam noći proveo u čitanju! رُبَّمَا يَتَمَنَّى أَخِي لَوْكَانَ مَعَنَا = Često moj brat poželi da bude s nama!

Čuđenje se može izraziti i riječju: شَتَّانَ, kao: ! شَتَّانَ مَا بَيْنَهُمْ = Kako su oni daleko međusobno!

Ovdje se mogu spomenuti i glagoli čuđenja (أَفْعَالُ ٱلتَّعَجُّبِ), npr.: أَبْخِلْ ! بِذَلِكَ الْغَنِيِّ = Kako je škrt taj bogataš! - ! مَاأَقَلَّ بَقَاءَكُمْ عِنْدَنَا = Kako kratko ostadoste kod nas!

Za ovaj posljednji oblik (tj. مَاأَفْعَلَهُ), Brockelmann smatra da to ,ustvari, nije perfekt kauzativa (četvrte vrste trilitera), kako su to mislili basranski filolozi i mnogi evropski arabisti, nego prvobitni elativ u akuzativu za uzvik, a očekivani nominativ iza njega, po analogiji, pretvorio se u akuzativni objekt.

Na istom su stepenu i mnogi uzvici u upitnom obliku, ali oni pokazuju uobičajenu strukturu upitnih rečenica. Ovdje u prvom redu spada *eksklamativno* كَمْ (iza koga obično dolazi odnosna rečenica), npr.: ! كَمْ مِنْ مَدِينَةٍ كَبِيرَةٍ رَأَيْتُهَا فِى سَفَرِى = Koliko sam velikih gradova vidio na svome putovanju!

Slično se upotrebljavaju i čestice: كَأَيِّنْ i rjeđa كَائِنْ, npr.: كَائِنْ لَقِينَا مِنْ فُقَرَاءَ ! فِى ٱلشَّوَارِعِ = Koliko smo samo sreli siromaha na ulicama!

Po Reckendorfu, [66] kao prvobitni uzvik treba shvatiti i tzv. opću negaciju (tj. لَانَفْيِ ٱلْجِنْسِ), npr. قَالَ لِى أَبِى إِنَّهُ لَابُدَّ مِنْ ذَلِكَ = Otac mi reče da je to neophodno. - Iza takvog لا rjeđe se javlja akuzativ plurala, npr.: يَظُنُّ كَثِيرٌ أَنَّهُ لَالَذَّاتِ لِلشِّيبِ = Mnogi misle da nema užitaka za osijedjele starce.

2. - *Željne (optativne) rečenice* - اَلْجُمَلُ ٱلدُّعَائِيَّةُ

Prema uvjerenju s kojim se očekuje ispunjenje neke želje, te odgovarajućoj energiji kojom se ona očituje, ove se rečenice mogu podijeliti na dvije ne tako oštro međusobno razdvojene kategorije, naime, na: a) zapovjedne i b) željne rečenice u užem smislu. Uz ovu prvu vrstu obradit ćemo i njima bliske: zabrambene i poticajne rečenice.

a - 1) *Zapovjedne (imperativne) rečenice* - جُمَلُ ٱلْأَمْرِ

Najprimitivniji oblik zapovijedi čisto je nominalan. To su, naime, imena sa sufiksom: -ā, npr.: مَهْلاً ili رُوَيْداً = Polahko! - zatim akuzativi, npr.: صَبْراً = Strpljenja! ! ضَرْبًا = Udari(te)! - koji mogu biti ponovljeni, npr.: ! اَلْغَوْثَ ٱلْغَوْثَ = U pomoć, u pomoć! - zatim ovdje spadaju i nepromjenljivi infinitivi oblika فَعَالِ, npr.: ! تَرَاكِ = Ostavi(te)! - ! حَذَارِ = Pažnja! ili Pazi(te) i sl.

Međutim, u ovakvim zapovjednim uzvicima imena ne služe samo za to da ukažu na izvršenje željene radnje, nego i za to da pokažu njen objekt, svrhu ili rezultat, npr.: ! اَلْأَسَدَ ٱلْأَسَدَ = Lav, lav! - ! رَأْسَكَ = Tvoja glava! - ! فَمَكَانَكَ إِذاً = Idi, onda, na svoje mjesto! - ! اَلْحَدِيثَ = Hajde, pričaj! - i sl.

I u ovim rečenicama, kao u prethodnoj vrsti, pojavljuju se nekad po dva člana međusobno povezana veznikom " وَ ", npr.: ! إِيَّاكُمْ وَٱلْحَيَّةَ = Čuvajte se zmije!

66) Vidi kod njega: op. cit., str. 343.

Međutim, ti članovi mogu stajati nekad i nevezani jedan pored drugog, npr.: ! رُوَيْدًا عَلِيًّا = Blago postupajte se Alijom! - To se naročito događa kad uz jedan član stoji prijedlog, npr.: ! عَلَيَّ بِحَسَنٍ = Dovedite mi Hasana! - دُونَكَ أَخَاكَ ! = Idi svome bratu! - ! دُونَكُمْ كُتُبَكُم = Uzmite svoje knjige! - دُونَكُمَا ذَلِكَ النَّذْلَ ! = Napadnite (vas dvojica) toga nitkova!

Poseban je slučaj zapovjednog uzvika pomoću čestice إِنَّ = gle, vidi! - kao, npr.: ! إِنَّ عَمْرًا قَدْ رَجَعَ = Gle, Amr se već vratio!

Ni ovdje se prvobitno nije radilo o akuzativu, nego je uzvični nastavak -ā kasnije jezičko osjećanje shvatilo kao da je on akuzativni.

Nasuprot nominalnim oblicima u ulozi izražavanja zapovijedi, još u prasemitskom su se jeziku iz njih razvili glagolski imperativi. Oni u osnovnoj (I) vrsti glagola još pokazuju istu unutrašnju strukturu kao i imenski oblici.

Zapovjedni se način, vjerojatno, može smatrati oblikom u kojem se po prvi put u razvoju jezika odvojio glagol od (starijeg) imena.

Ovdje nećemo govoriti o upotrebi imperativa u osnovnoj mu funkciji izražavanja zapovijedi (što je ranije obrađeno), a tako ni u drugim slučajevima kada imperativ ima neke druge funkcije (koje se opširno razmatraju u stilistici). Naime, razni oblici imperativa često se upotrebljavaju kada je energija osnovnog afekta znatno slabijeg intenziteta, nego pri striktnoj zapovijedi. Tako oni služe i za izražavanje raznih osjećanja te u druge svrhe, kao što su, npr.: opomena, prijetnja, molba, želja, obećanje, blagoslov, proklinjanje i dr.

Ranije se vidjelo da u arapskom jeziku imperativ ima posebne oblike samo za drugo lice (svih brojeva). Zapovijed, pak, za prvo i treće lice (te u pasivu za sva lica) opisuje se pomoću prijedloga لِ sa skraćenim načinom imperfekta (اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَجْزُومُ).

Međutim, i sam "*određeni*" *način imperfekta* (اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَرْفُوعُ), može se, pak, upotrijebiti u funkciji imperativa, osobito u smislu uljudnije ili blaže zapovijedi, npr.: ! تَدَعُ عِبَادَةَ ٱلْأَصْنَامِ = Ostavit ćeš (Daj ostavi) idolopoklonstvo! - ! تُخْبِرِينَنِي بِقُدُومِهِ = Obavijestit ćeš (f, Obavijesti) me o njegovom dolasku! -! تُكْرِمُونَ أَبَاهُ = Ukazat ćete (Ukažite) počast njegovom ocu! - i sl.

Perfekt (اَلْمَاضِي) se javlja u značenju imperativa samo u glavnoj rečenici, koja dolazi iza zavisne, pred kojom je veznik: إِذَا , kao u primjeru:

إِذَا خَرَجْتَ إِلَى ٱلنَّاسِ فَدَعَوْتَهُمْ إِلَى ٱلْبَيْعَةِ **دَعَوْتَنَا** مَعَ ٱلنَّاسِ !

= Kad izađeš među ljude, pa ih pozoveš na prisegu vjernosti, *pozovi* i nas s tim ljudima!

3 - *Zabrambene (prohibitivne) rečenice* - اَلْجُمَلُ ٱلْحَظْرِيَّةُ

U arapskom jeziku (osim u nekim njegovim dijalektima) zabrana se ne može izraziti (kao u našem) negiranim imperativom, nego se ona izražava negacijom jusiva (tj. اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَجْزُومُ), kao npr.: رَبَّنَا لاَتُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا .... = Gospodaru naš, ne uzmi nam za zlo, ako zaboravimo...! (Q., 2, 286).

Zabrana se može pojačati upotrebom negativnog jusiva, dodavši mu sufikse za tu svrhu, tj. أَنَّ ili أَنْ , kao, npr.: ! لاَتَحْرِمَنَّهُ نَائِلاً = Nemoj mu uskratiti poklona! ! لاَ تَكْذِبَنْ أَبَدًا = Nemoj nikad lagati!

I ova konstrukcija, osim u funkciji zabrane, može imati i neka druga značenja, o čemu se raspravlja u stilistici.

4 - *Poticajne (stimulativne) rečenice* - اَلْجُمَلُ ٱلتَّنْشِيطِيَّةُ

Ovakve se rečenice najčešće upotrebljavaju onda kada onaj koji vodi riječ, potiče nekog (jednu ili više osoba) na određenu zajedničku akciju, uključujući pri tome i samog sebe. To se u arapskom jeziku obično izražava imperativom 2. lica (češće jednine), iza koga slijedi prijedlog بِ sa spojenom ličnom zamjenicom za 1. lice množine (tj. بِنَا), npr.: ! قُمْ بِنَا = Ustajmo! ! سِيرُوا بِنَا = Pođimo! i sl.

Čovjek može na nešto potaknuti i samog sebe. Tada će upotrijebiti prijedlog لِ s 1. licem jednine jusiva, kao u primjeru: لِأَكْتُبْ فِى ٱلْحَالِ ذَلِكَ ٱلدَّرْسَ = Daj da sad odmah napišem onu lekciju!

Nekada mjesto لِ može doći i neka druga odgovarajuća čestica za ovu svrhu, npr.: ! هَلُمَّ أَقُلْ شِعْرًا = Hajde da spjevam jednu pjesmu!

Poticanje na nešto ne mora uključivati i samo govorno lice. Tada se to izražava drugim glagolskim oblicima (perfekta, imperfekta) uz pomoć određenih čestica za to, kao što su: أَلاَ ، هَلاَّ i dr., o kojima je bilo govora ranije (kod priloga za podsticanje).

b) *Željne rečenice u užem smislu*

I ove se rečenice mogu izraziti određenim nominalnim formama. Ime se i ovdje javlja s uzvičnim nastavkom: -ā, koji je u kasnijem razvojnom periodu shvaćen kao akuzativni nastavak. Tako su nastali izrazi: ! أَهْلاً وَسَهْلاً = Dobrodošao! = ! (مَرِيئًا) هَنِيئًا = Prijatno (Dobar tek)! -! بُؤْسًا لَكَ = Teško tebi! ! طُوبَاكَ ili طُوبَى لَكَ = Blago tebi! - ! حَشَاكَ ili ! حَاشَالَكَ = Daleko bilo od tebe! - ! مَعَاذَ ٱللهِ = Bože, sačuvaj!

Nominalne željne rečenice često se svojom strukturom prilagođavaju građi normalne izjavne rečenice, kao, npr.: ! اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ = Spas na vas! ili Mir bio s vama! - ! رَحْمَةُ ٱللّٰهِ عَلَيْهِ = Bog mu se smilovao!

Verbalne željne rečenice mogu se izraziti apokopatusom s partikulom ل ispred njega. To, ustvari, predstavlja prvobitne zavisne (namjerne) rečenice, koje su usljed elipse (ispuštanja) glavne rečenice postale samostalne, npr.: ! ... لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ ... = ... Neka nam tvoj Gospodar učini kraj...! - (Q., 43, 77).

Nekad u funkciji izražavanja želja dođe i *"određeni" način imperfekta,* npr.: ! يُتْرَكُ هَذَا ٱلْمَوْضِعُ وَيُوجَدُ آخَرُ = Neka se napusti ovo mjesto, a nađe neko drugo!

U željnim rečenicama javlja se i *perfekt* (kao razvojno mlađe glagolsko vrijeme od imperfekta). Željno značenje ima perfekt, npr.: ! دَامَ مُلْكُهُ = Neka potraje njegova vladavina! ! حَفِظَهُ ٱللّٰهُ = Bog ga sačuvao! ! أَبَيْتَ ٱللَّعْنَ = Mimoišla te kletva! ! جَزَاكَ ٱللّٰهُ خَيْراً = Bog ti dobrom naknadio! لَالَقِيتُمْ مَا بَقِيتُمْ ! ضَرّاً = Ne zadesila vas, dokle god poživite, nikakva nevolja!

Želja u negativnom smislu pretvara se u *kletvu,* i sl., npr.: لَا غَفَرَ ٱللّٰهُ لَهُ أَبَداً = Bog mu nikad ne oprostio! - Treba istaći da uz perfekt za izražavanje želje (kletve) kao negativna čestica dolazi redovno لَا .

Osim čestice ل u *željnim rečenicama* javljaju se i neke druge. Jedna od češćih je لَيْتَ (postoji mišljenje da je ona postala od: رَأَيْتَ). Iza لَيْتَ, kao dopuna, slijedi redovno (imenska ili glagolska) rečenica, npr.: لَيْتَ زَوْجِي مِنْ ! أُنَاسٍ ذَوِي غِنًى = Kad bi moj muž bio od bogatih ljudi! ! لَيْتَهُ يَأْتِي لِمُسَاعَدَتِنَا = Da hoće on doći da nam pomogne! ! لَيْتَ ٱلْحَرْبُ ٱنْتَهَتْ عَنْ قَرِيبٍ = Kamo sreće da se rat uskoro završi! - U ovom primjeru perfekt (انتهت) ima *značenje budućnosti,* ali se on češće javlja u ovim rečenicama u značenju prošlosti, npr.: ... يَالَيْتَنَا أَطَعْنَا ٱللّٰهَ = Kamo sreće da smo slušali Allaha! ... (Q., 33, 66).

Za uvođenje rečenica koje izražavaju *neostvarive želje,* služi i prvobitni uzvik لَوْ . Iza njega može stajati *perfekt,* npr.: ! لَوْ كُنْتُ ٱلْآنَ أَصْغَرَ بِقَلِيلٍ = Da sam sada makar malo mlađi! - ili imperfekt, kao, npr.: لَوْنَعْرِفُ تِلْكَ ٱلْكَلِمَ ! ٱلسِّحْرِيَّةَ = Kad bismo znali one čarobne riječi!

Sasvim je vjerojatno da su ovakve rečenice sa لَوْ prvobitno zavisne rečenice pogodbe, čija je glavna rečenica ispuštena.

S imenskim rečenicama čestica لَوْ se može vezati samo uz posredstvo

čestice أَنَّ iza sebe, npr.: ! لَوْ أَنَّ لَنَا آسْتِرَاحَةً قَصِيرَةً = Kad bismo se mogli samo malo odmoriti!

Napomena u vezi sa dozivanjem

U željnim rečenicama spomenuti uzvični nastavak: -ā javljao se prvobitno i uz *onoga koji (ono što) se doziva* (اَلْمُنَادَى). On je tu u izgovoru bio jako produljen i imao je pauzalno -h (هْ) iza sebe, npr.: ! يَارَجُلاَهْ = O čovječe! - To je ranije u običnom govoru bio najčešći način dozivanja, naročito na veću udaljenost. U književnom se jeziku ovaj oblik rijetko javlja. Kasnije se, kao u sličnim slučajevima, ovo -a shvatilo kao akuzativni nastavak. On se, skraćen, sa dodatim -n od nunacije, sačuvao sve do danas, npr.: ! يَارَاكِبًا = O jahaču! - Tako i uz slijedeći genitiv u aneksiji, npr.: ! أَبَا عَامِرٍ = Ebu Ámire! - ! خَلِيلَيَّ = O moja dva prijatelja! - Održao se i ispred imena u akuzativu kao اَلْمُنَادَى, kada je on prvi član aneksije (اَلْمُضَافُ), npr.: ! يَاطَالِبًا طَالِبَ آلْمَجْدِ وَآلْغَنَاءِ = O ti koji tražiš, tražiš slavu i bogatstvo!

B. Izjavne rečenice - اَلْجُمَلُ آلإِخْبَارِيَّةُ

Kako je na početku razmatranja prostih rečenica istaknuto, izjavne (enuncijativne) rečenice mogu biti imenske ili glagolske, pa ćemo sada o svakoj toj vrsti govoriti odvojeno, počevši s izjavnim imenskim rečenicama.

I - *Imenske (nominalne) rečenice* - اَلْجُمَلُ آلإِسْمِيَّةُ

Prema arapskim gramatičarima, imenska rečenica je svaka ona koja ne počinje glagolom, pa tako i ona čiji je predikat finitni glagolski oblik, kao, npr.: أَبُو صَدِيقِى يُسَافِرُ غَدًا = Otac moga prijatelja putuje sutra. Međutim, prema drugim mišljenjima, to odstupa od naše uobičajene rečenične analize. Prema Blachèreu [67] imenska rečenica je samo ona koja se sastoji od dva elementa: subjekta (اَلْمُبْتَدَأُ) i predikata (اَلْخَبَرُ), a koji međusobno nisu vezani glagolom. Imenski subjekt u principu stoji na samom poče tu rečenice, npr.: عُمَرُ مُجِدٌّ = Omer je marljiv. On može doći i iza neke čestice koja je na početku ovakve rečenice, npr.: إِنَّ حَسَنًا غُلاَمٌ مُطِيعٌ = Zaista je Hasan poslušan dječak.

67) Vidi o tome kod njega: op.cit., str. 387, bilj. 1 (u poglavlju o imenskoj rečenici: Phrase nominale, str. 387-391, & 350-358).

Imenska rečenica izražava neku tvrdnju ili konstataciju da određeni stav, svojstvo ili stanje pripadaju nekome ili nečemu, a osim toga ona služi i za davanje definicija. Imenska rečenica nije prvobitno lokalizirana u neko određeno vrijeme, ali tu lokalizaciju, ipak, vrlo često vrši sam kontekst ili neki prilog za vrijeme.

Subjekt imenske rečenice obično je *determinirano ime* u nominativu, ukoliko prethodna mu čestica ne zahtijeva da on bude u akuzativu. *Predikat* je ponajviše *indeterminirano ime*, i to uvijek u nominativu, kao, npr.: اَلرِّيحُ شَدِيدَةٌ = Vjetar je žestok. - ili إِنَّ تِلْكَ ٱلصَّبِيَّةَ تِلْمِيذَةٌ مُجْتَهِدَةٌ = Zaista je ta djevojčica marljiva učenica.

Ako je, međutim, *predikat determiniran*, ispred njega se mora staviti lična zamjenica (rastavljena), a to, pak, iz razloga da se takav predikat ne bi eventualno shvatio kao subjektov atribut. Ta se *zamjenica* ovdje naziva *disjunktivna*: ضَمِيرُ ٱلْفَصْلِ (وَٱلتَّوْكِيدِ) . Evo primjera za njenu upotrebu: اَلْغِنَى هُوَ ٱلضَّمِيرُ ٱلْمُسْتَرِيحُ = Bogatstvo to je mirna savjest. - تِلْكَ هِيَ ٱلسَّعَادَةُ ٱلْكَامِلَةُ = To je potpuna sreća. - أُولَئِكَ هُمُ ٱلْمُخْلِصُونَ = To su oni iskreni.

Rok i broj ove disjunktivne zamjenice ravna se prema prethodnom subjektu.

Poredak glavnih dijelova imenske rečenice može biti: a) normalan tj. sa subjektom na njenom početku, i b) *inverzan*, kada je on iza svoga predikata.

a) *U normalnim kombinacijama subjekt* može biti:

1) ime (sa ili bez čestice koja zahtijeva da subjekt bude u akuzativu), npr.: فَرِيدَةُ مُدَرِّسَةٌ مُمْتَازَةٌ = Ferida je izvrsna nastavnica. - إِنَّ أَخَاهُ أَكْبَرُ سِنًّا مِنِّي = Njegov je brat stariji od mene.

2) *Subjekt* je *samostlana (rastavljena) lična zamjenica* ili spojena sa česticom إِنَّ ispred nje, npr.: هُوَ رَفِيقِي فِي ٱلسَّفَرِ = On je moj putni drug. - إِنَّهَا شَدِيدَةُ ٱلْحَيَاءِ = Ona je jako stidljiva.

3) *Subjekt* je neka *pokazna zamjenica*, npr.: هَذَا بَيْتُنَا ٱلْقَدِيمُ = Ovo je naša stara kuća.

4) *Subjekt* je neka *odnosna zamjenica*, npr.: إِنِّي لَا أَعْرِفُ مَنْ هُوَ أَعْلَمُ مِنْهُ = Zaista ja ne poznam (nekog) ko je učeniji od njega. - أَخْرِجْ مَا فِي جَيْبِكَ ! = Izvadi ono što ti je u džepu!

5) *Subjekt* je tzv. *infinitivna rečenica* (zamjenjiva s infinitivom, ali je ona većeg intenziteta nego on). Pred njom je veznik أَنْ i glagol iza njega u konjunktivu, ili je ispred nje čestica مَا i glagol iza nje u indikativu. Evo

primjera za obje te vrste infinitivne rečenice (اَلْجُمْلَةُ ٱلْمَصْدَرِيَّةُ) i njihove zamjene infinitivom (اَلْمَصْدَرُ); 1) *sa* أَنْ : أَنْ تَطْلُبُوا ٱلْعِلْمَ فَرِيضَةٌ عَلَيْكُمْ = Dužnost vam je da tražite nauku. - mj.: طَلَبَ ٱلْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَيْكُمْ = Dužnost vam je traženje nauke. - 2 (*sa* مَا : طَالَ مَا أَقَمْتَ فِى تِلْكَ ٱلْمَدِينَةَ = Dugo si ostao u tome gradu. mj. طَالَتْ إِقَامَتُكَ فِى تِلْكَ ٱلْمَدِينَةَ = Oduljio se tvoj boravak u tome gradu.

Predikat imenske rečenice, u normalnim kombinacijama može biti: 1) *imenica*, npr.: اَلْفَرَسُ حَيَوَانٌ مُفِيدٌ = Konj je korisna životinja.

2) *Predikat* je *samostalna lična zamjenica,* npr.: أَنَا هُوَ = Ja sam taj (ili: To sam ja).

3) *Predikat* je *pokazna zamjenica,* npr.: ! قُلْ لِى مَنْ هَذِهِ = Reci mi ko je ova!

4) *Predikat* je *pridjev* (obični) kao, npr.: جَدُّهُ مَرِيضٌ جداً = Njegov djed je jako bolestan.

5) *Predikat* je *particip* (glagolski pridjev), npr.: هَذِهِ ٱلْمَرْأَةُ شَاكِرَةٌ لَكَ = Ova ti je žena zahvalna. - هُوَ مَشْغُولٌ فِى مَعْهَدٍ = On je zaposlen u nekom institutu.

6) *Predikat* je *prijedlog s imenicom,* npr.: مَالِكٌ فِى ٱلْكُلِّيَّةِ = Malik je na fakultetu. هِيَ ٱلْآنَ فِى ٱلسَّنَةِ ٱلْخَمْسِينَ مِنْ عُمْرِهَا = Ona je sada u pedesetoj godini života.

Ovakva se rečenica naziva: اَلْجُمْلَةُ ٱلظَّرْفِيَّةُ, tj. ona čiji *predikat* ukazuje na *mjesto* ili *vrijeme,* u kojemu se nalazi njen subjekt.

Kada je subjekt ovakve rečenice indeterminirano ime, njen predikat mora stajati ispred subjekta, npr.: فِى ٱلشَّارِعِ صِبْيَانٌ كَثِيرُونَ = Na ulici ima mnogo djece. Isti je taj obrnuti poredak kada iza subjekta dođe lična zamjenica koja se odnosi na prethodni predikat, npr.: فِى ٱلدَّارِ صَاحِبُهَا = U kući je njen vlasnik.

7) *Predikat* je a) *imenska* ili b) *glagolska rečenica,* a u oba ta slučaja dolazi do izolacije subjekta šire imenske rečenice (to je ranije spomenuta konstrukcija: anakolut), npr.:

a) فَاطِمَةُ أَخُوهَا غَائِبٌ = Fatimin brat je odsutan.

b) عُمَرُ مَاتَتْ أُمُّهُ ٱلْبَارِحَةَ = Juče je umrla Omerova majka.

Kada je predikat šire imenske rečenice cijela uža imenska ili glagolska rečenica, ta mora imati ličnu zamjenicu (اَلرَّابِطُ), koja veže taj predikat (tj. tu užu rečenicu) sa njegovim subjektom (koji je, zapravo, izolirani subjekt šire imenske rečenice).

Napomena: arapski gramatičari, po uzoru na ovakav tip rečenica, tumačili su da je imenska i ona rečenica čiji je predikat finitni glagol, npr.: سَلِيمٌ سَافَرَ (هُوَ) = Selim je otputovao, - smatrajući ovakav predikat glagolskom rečenicom sa skrivenim (neizrečenim) subjektom. Međutim, kako je naprijed istaknuto, ovakve rečenice ipak treba ubrojati u prave glagolske rečenice.

Arapski gramatičari smatrali su, također, da je predikat šire imenske rečenice, ustvari, cijela rečenica i kada je on bio tzv. *glagolu slično ime* (شِبْهُ ٱلْفِعْلِ) kao što je to particip i dr.) ili, pak, kada je predikat prijedlog sa svojim imenom.

Kada je predikat imenske rečenice particip aktivni (ili intenzivni pridjev), ona se po svome značenju približava glagolskoj rečenici, ali se od nje razikuje po tome šta je: 1) u rečenici s *participijalnim predikatom* vrijeme označeno samo kontekstom i 2) što takva rečenica označava stanje, a ne realiziran proces, ili, pak, označava proces koji je još u *toku svoje realizacije,* kao kad, npr., kažemo: إِنَّا هَهُنَا قَاعِدُونَ = (Evo sad) Sjedimo ovdje, prema glagolskoj rečenici: إِنَّا هَهُنَا نَقْعُدُ = (Ponekad ili Obično) Mi ovdje sjedimo.

b) *Inverzne kombinacije* su slučajevi u kojima *predikat* imenske rečenice dolazi *ispred svoga subjekta* (tj. u inverziji). Tada taj *subjekt* može biti: 1) *imenica* ili 2) *odnosna rečenica,* dok je *predikat* 1) *prijedlog s imenicom* ili 2) *neko ime* (imenica, pridjev, particip). Evo primjera:

1) فِي بَيْتِنَا أَجْنَبِيٌّ = U našoj kući je neki stranac. -

2) أَوَصَحِيحٌ مَنِ ٱلْمَوْتُ فِي عُنُقِهِ ! = Zar je dobro onaj kome je smrt za vratom!

Kada je predikata više, onda je dopušten samo normalan poredak (tj. sa subjektom ispred predikata), npr.: إِنَّهُ مُجِدٌّ مُخْلِصٌ كَرِيمٌ = On je zaista marljiv, iskren i plemenit.

Ukoliko *imenska rečenica* nije izolirana, ili ne predstavlja neku definiciju, pa kao takva nema vremenske lokalizacije, onda se u njoj *lokalizacija u vremenu* vrši: a) samim kontekstom, npr.: قَالَ ٱلْبَوَّابُ : رَجُلٌ بِٱلْبَابِ = Vratar reče: "Neki čovjek je na vratima". - ٱلَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ = Oni koji vjeruju da će sresti svoga Gospodara ... (Q., 2, 46)

b) Ta lokalizacija se vrši prisutnošću nekog *priloga ili priloške oznake za vrijeme,* npr.: أَخُوهُ رَاجِعٌ بَعْدَ ٱلظُّهْرِ = Njegov će se brat vratiti popodne.

c) Glagolom prve rečenice, ako je to složena rečenica, npr.: دَخَلْتُ عِنْدَ صَدِيقِي وَهُوَ نَائِمٌ فِي غُرْفَتِهِ = Ušao sam kod svog prijatelja, a on je spavao u svojoj sobi.

d) *Pomoćnim glagolom* كَانَ *ili sličnim mu glagolom* postojanja, samo što u tom slučaju takva rečenica postaje glagolska, pa o njoj nećemo govoriti u ovom odjeljku.

II - Glagolske (verbalne) rečenice - اَلْجُمَلُ ٱلْفِعْلِيَّةُ [68]

U ovom odjeljku izložit ćemo sam osnovne principe ove vrste rečenica, koje se javljaju u vrlo raznolikim kombinacijama.

A - Glagolska rečenica je svaka ona koja sadrži najmanje dva osnovna elementa: subjekt (اَلْفَاعِلُ) i glagolski predikat (اَلْفِعْلُ). Ova rečenica izražava glagolsku radnju lokaliziranu u određeno vrijeme, promatranu u izvjesnom trajanju, propisanu određenom subjektu i eventualno usmjerenu prema nekom objektu ili pobliže označenu raznim rečeničnim dopunama.

Najjedostavnija kombinacija u kojoj se javlja glagolska rečenica je ova: glagol + subjekt ili obratno, a zapravo se ona može svesti i na sâm glagol s *internim*, unutarnjim, (skrivenim اَلْمُسْتَتِرُ) subjektom, koji je nekad samo naznačen ličnim nastavkom, npr.: جَلَسَ = Sjeo je. - كَتَبْتُ = Napisao sam. - أَقْرَأُ = Čitam - ! أُسْكُتُوا = Šutite! - ! لاَتَبْكِ = Ne plači! (m.) - ! لِيَحْضُرِى = Neka dođe (ona)! i sl.

Izraženi, *eksterni* (vanjski = اَلْبَارِزُ) *subjekt* obično stoji iza početnog glagola, npr.: وَصَلَ ٱلْقِطَارُ = Stigao je voz. Kada se, pak, *subjekt* želi *istaknuti*, on se stavi na početak rečenice, a tada vrlo često ispred njega dođe čestica إِنَّ, npr.: إِنَّ الْحَدَاثَةَ لاَتَدُومُ = Mladost (zaista) ne traje. Čestica إِنَّ često služi samo za započinjanje govora, pa je u prijevodu možemo izostaviti tj. ne prevesti je sa: zaista, i sličnom česticom za pojačanje (što joj je prvobitna namjena).

Kada glagol ima značenje: 1) *želje* (optativa), 2) *zabrane* (prohibitiva) ili mu je 3) *subjekt čitava rečenica* sa أَنْ i konjunktivom (tj. infinitivna rečenica = اَلْجُمْلَةُ ٱلْمَصْدَرِيَّةُ onda glagol stoji uvijek na početku rečenice, kao, npr.: 1) لُعِنَ ٱلْخَائِنُ = Proklet da je izdajica! -2) ! لاَتَخْرُجِ ٱلْيَوْمَ مِنَ ٱلْبَيْتِ = Ne izlazi danas iz kuće! - 3) ! لاَيَلِيقُ بِكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَلِكَ = Ne dolikuje ti da tako postupaš!

Kada glagolski predikat dobije ispred sebe pomoćni glagol كَانَ (ili

68) O glagolskoj rečenici uporedi: R. Blachère, itd., op. cit., str. 391-396, & 359-366 (pod: Phrase verbale).

njemu sličan), ili neki početni (inhoativni) glagol, onda se eksterni subjekt stavi između pomoćnog odn. početnog i predikatnoga glagola, npr.:

1) كَانَ ٱلْغُلَامُ يَذْهَبُ وَيَرْجِعُ = Dječak je odlazio i vraćao se.

2) أَخَذَ التِّلْمِيذُ أَنْ يُنْشِدَ ٱلْقَصِيدَةَ = Učenik poče recitirati (tu) pjesmu.

Dodaci u glagolskoj rečenici

Ovdje će se najprije razmotriti dodaci glagolskog predikata u akuzativu, a to su: a) direktni objekt; b) opći objekt; zatim oni koji označavaju: c) mjesto ili vrijeme; d) uzrok ili cilj i e) način ili stanje.

a) *Direktni objekt* - اَلْمَفْعُولُ بِهِ ٱلصَّرِيحُ

Pored onog što je već ranije rečeno, ovdje će se razmotriti još neke okolnosti u vezi s njim u sastavu ovih rečenica. Najprije nešto o njegovom mjestu u njima.

Najobičniji poredak dijelova glagolske rečenice u ovom slučaju je slijedeći: glagol (predikat) + subjekt + objekt, npr.: دَعَا ٱلْأَبُ أَبْنَاءَهُ = Otac pozva svoje sinove. - Drugi običan poredak je: subjekt + glagol + objekt, npr.: إِنَّ ٱلْمَلِكَ يُعَاقِبُ ٱلْعُصَاةَ = Vladar će (svakako) kazniti buntovnike.

Čest je, međutim, i poredak: glagol + objekt + subjekt, a naročito kada je objekt kraći od subjekta (tj. kada subjekt ima neki dodatak): أَوْقَفَ عَمْرًا رَجُلٌ مَجْهُولٌ = Amra zaustavi neki nepoznat čovjek. - لَمْ تُعْجِبِ ٱلْأُمَّ أَجْوِبَتُهُ = Majci se ne svidješe njegovi odgovori.

U prethodna dva primjera pravi je razlog za stavljanje subjekta na kraj rečenice zapravo bio govorni ritam. Međutim, razlog za to, kada se uz subjekt veže lična zamjenica (اَلرَّاجِعُ), a koja se odnosi na prethodni joj objekt, može biti i shvatanje da je nelogično navoditi tu zamjenicu prije riječi na koju se ona odnosi, npr.: وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ ... = A kada je Ibrahima iskušavao njegov Gospodar ..... (Q., 2, 124).

Katkada, kao u slučaju kada glagol nema eksternog subjekta, odn. kada je *objekt* iz afektivnih razloga *naglašen,* nalazimo poredak: objekt + glagol (+ subjekt), kao , npr.: فَنَفْسَهُ أَلْقَى فِى ٱلتَّهْلُكَةِ = Pa je sam sebe bacio u propast.

Naglašeni pronominalni objekt dobija prefiks: إِيَّا
إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ = Tebe obožavamo i od tebe pomoć tražimo. - (Q., 1, 4).

Na istaknut objekt može se ukazati pronominalnim sufiksom iza

glagola, pa se tada objekt može čitati (izgovarati) u akuzativu ili u nominativu, kao izolirana riječ na početku rečenice, npr.: وَٱلْقِصَّةَ (ٱلْقِصَّةُ) سَمِعْتُهَا عَنْ جَدِّنَا = A tu sam priču čuo (ili: A ta priča, čuo sam je) od našeg djeda.

Više uzastopnih objekata međusobno se vežu veznikom " وَ ", npr.: يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ ٱلزَّرْعَ وَٱلزَّيْتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلْأَعْنَابَ ... = Daje da pomoću nje /vode/ za vas niče žito, masline, datulje i grožđe..... (Q., 16, 11).

Spojena lična zamjenica, kao objekt, naglašava se tako da za njom dođe odgovarajuća joj samostalna (rastavljena) lična zamjenica. Arapski gramatičari dopuštaju da se eventualni drugi objekti iza nje upotrijebe i u nominativu, npr.: بَعَثَنِي ٱلنَّبِيُّ أَنَا وَٱلزُّبَيْرَ (ٱلزُّبَيْرُ) وَٱلْمِقْدَادَ (ٱلْمِقْدَادُ) = Poslao me Vjerovjesnik /tj. Muḥammed/, mene, Zubejra i Mikdada.

Kada više glagola ima zajednički objekt, taj se objekt (do postklasičnog vremena) stavljao poslije prvog glagola, a na taj se objekt ukazivalo spojenom ličnom zamjenicom poslije svakog slijedećeg glagola. U savremenom jeziku (vjerojatno pod utjecajem stila nekih evropskih jezika) često se zajednički objekt stavi tek iza posljednjeg glagola. Tako bi se, npr., u klasično doba redovno reklo ovako:
فَهِمَ صَادِقٌ نَصِيحَةَ أَبِيهِ وَٱسْتَحْسَنَهَا (فَٱتَّبَعَهَا) = Sadik je razumio očev savjet i odobrio ga, (pa ga je i slijedio). Danas bi se, pak, to isto moglo reći i ovako:
فَهِمَ وَٱسْتَحْسَنَ صَادِقٌ نَصِيحَةَ أَبِيهِ (فَٱتَّبَعَهَا) = Sadik je razumio i odobrio očev savjet (pa ga je i slijedio).

O glagolima sa dva (i tri) akuzativna objekta govorilo se kod razmatranja reakcije prelaznih glagola, pa neka se to pogleda na tome mjestu.

b) *Opći objekt* - اَلْمَفْعُولُ ٱلْمُطْلَقُ

U glagolskoj rečenici ovakav objekt služi kao posebna *vrsta dopune* njenog sadržaja, a naročito kao *oznaka za način vršenja glagolske radnje.* Na naš se jezik, već prema kontekstu, prevodi različito. O njemu se govorilo u vezi sa sintaksom raznih vrsta akuzativa, pa nema potrebe da se to i ovdje ponovo razmatra.

c) Kao jedan od *dodataka* predikatnog glagola može biti imenica u akuzativu, označavajući 1) *mjesto* ili 2) *vrijeme* odvijanja glagolske radnje (اَلْمَفْعُولُ فِيهِ):

1) سَافَرْنَا بَرًّا وَبَحْرًا طُولَ السَّنَةِ = Putovali smo kopnom i morem cijelu godinu (dana). - 2) وَصَلَتْ فَاطِمَةُ إِلَى بَيْتِهَا مَسَاءً = Fatima je navečer stigla svojoj kući.

d) Uz glagolski predikat kao dodatak dolazi infinitiv u akuzativu da označi *uzrok ili cilj* vršenja glagolske radnje (اَلْمَفْعُولُ لَهُ), ili kao tzv. specifikativ (اَلتَّمْيِيزُ), o kojima je bilo riječi pri razmatranju sintakse akuzativa, pa neka se primjeri vide na tim mjestima.

e) Uz glagol ovih rečenica kao dopuna u akuzativu javljaju se pridjevi i participi, izražavajući: 1) način ili 2) stanje, npr.: 1) إِرْتَفَعَتِ الطَّائِرَةُ سَرِيعًا إِلَى أَعْلَى = Avion se brzo diže uvis. - 2) عِنْدَ سَمَاعِ الْخَبَرِ قَامَ خَالِدٌ مَسْرُورًا = Čuvši tu vijest, ustade Halid radostan.

III - Glagolska rečenica s imenskim predikatom

Takav predikat, i to u akuzativu, dolazi sa glagolima postojanja, naime: كَانَ وَأَخَوَاتُهَا kao što je u primjeru: كَانَ جَاوِدٌ صَدِيقًا لَهُ وَلِجَمِيعِ أُسْرَتِهِ = Džavid je bio prijatelj njemu i cijeloj njegovoj porodici.

Primjeri za ostale ovakve glagole neka se vide pri obradi njihove reakcije.

I tzv. *estimativni glagoli* imaju imenski predikat u akuzativu, kao apozitiv prethodnog direktnog objekta toga istoga glagola, npr.: حَسِبْنَا أَبَاكُمْ غَنِيًّا = Smatrali smo vašeg oca bogatim.

Ovi se glagoli nazivaju: *glagoli mišljenja*, a vidjeli smo ih pri obradi glagola sa dva akuzativna objekta.

Tu spadaju i glagoli u značenju: imenovati (= سَمَّاهُ), uzeti za (= اِتَّخَذَهُ); učiniti nečim (= جَعَلَهُ), ostaviti, pustiti (= تَرَكَهُ) i dr., npr.:
تَرَكَ زَمِيلَهُ مُنْتَظِرًا أَمَامَ الدَّارِ = Ostavio je svog druga da čeka pred kućom.

Ostale dopune u imenskim i glagolskim rečenicama

Osim spomenutih dodataka (u akuzativu) za obje ove vrste rečenica (uz razne njihove dijelove), postoje još neke dopune, a to su: *indirektni (prepozicionalni) objekt,* zatim *apozicija i atribut,* te razne *priloške oznake,* kao one za: mjesto, vrijeme, način, uzrok itd.

O svim njima ranije se pojedinačno govorilo. Ovdje ćemo još reći nešto u vezi s mjestom indirektnog objekta u rečenici.

U principu, *indirektni objekt* se stavlja iza svog predikata u imenskoj, a iza direktnog objekta u glagolskoj rečenici, npr.: اَلْمُعَلِّمَةُ رَاضِيَةٌ عَنْ تِلْمِيذَاتِهَا = Učiteljica je zadovoljna sa svojim učenicama. بَعْدَ ٱلسَّلَامِ سَأَلَ ٱلزَّائِرُ أَبَانَا عَنْ صِحَّتِهِ = Poslije pozdrava posjetilac upita našeg oca za (njegovo) zdravlje.

Iz raznih, pak, razloga, indirektni objekt može zauzeti i razna druga mjesta u rečenici. Tako će se, npr.: takav naglašen objekt staviti na početak rečenice: عَلَى عَوْنِكَ تَوَكَّلْنَا = U tvoju smo se pomoć pouzdali.

Što se tiče mjesta predikatovih priloških oznaka u rečenici, one po pravilu dolaze iza direktnog objekta, npr.: لَقِيتُ غَالِبًا بَعْدَ ٱلظُّهْرِ فِي حَدِيقَةِ ٱلْحَيَوَانِ = Galiba sam sreo popodne u zoološkom vrtu.

U nizu više priloških oznaka obično ona najduža dolazi na kraj rečenice, npr.: اِجْتَمَعَ ٱلْأَصْدِقَاءُ عِنْدَهُ ذَاتَ لَيْلَةٍ فِي نِهَايَةِ ٱلْأُسْبُوعِ = Prijatelji se sastadoše kod njega jedne noći krajem sedmice.

Međutim, zbog ritma, afektivnosti, namjene govora, brojnosti članova rečenice i drugih okolnosti, poredak priloških oznaka može se mijenjati prema potrebama govornog lica i njegovih sagovornika. Evo nekoliko različitih primjera za taj poredak: أَصَابَتْهُمْ ذَاتَ يَوْمٍ مُصِيبَةٌ هَائِلَةٌ = Zadesi ih jednog dana strašna nesreća. أَصْبَحُوا فِي ٱلْمَطْبَخِ مَخْنُوقِينَ بِٱلْغَازِ جَمِيعًا = Osvanuli su svi u kuhinji ugušeni plinom. قَرَعَ عَلَيْهِ جَارُهُ عِنْدَ ٱلسَّحَرِ بَابَهُ = Susjed mu pokuca u zoru na (njegova) vrata.

IV - Niječne (negativne) rečenice - اَلْجُمَلُ ٱلنَّافِيَةُ [69]

Ovdje će se govoriti o takvim, i imenskim i glagolskim, rečenicama. Negacija se može odnositi na sadržaj cijele ovakve proste rečenice ili, pak, samo na pojedinu riječ u njoj.

U arapskom se jeziku negacija izražava određenim negativnim partikulama i glagolom لَيْسَ. S obzirom na način upotrebe tih sredstava negacije, ovdje će se obraditi ove proste niječne rečenice.

U imenskim rečenicama javljaju se ove odrečne čestice: إِنْ ، مَا ، لَا i glagol لَيْسَ, dok se u glagolskim, uz njih, nalaze i neke druge takve čestice, koje će se spomenuti pri obradi tih rečenica.

69) Niječne rečenice (sa zabrambenim) obrađuje, npr.: Caspari, itd., op. cit., II, str. 299-306, & 153-163 (pod naslovom: Negative and prohibitive sentences). O odrečnim česticama vidi: Reckendorf, op. cit., str. 42-57, & 23-39 (pod: Verneinung).

Pri razmatranju ćemo ići po odvojenim odjeljcima prema pojedinim česticama.

a) 1. *Odrečna čestica* لا je prvobitna čestica te vrste u arapskom jeziku. Upotrebljava se i samostalno kao zanijekani odgovor na neko pitanje, kao, npr.: هَلْ تُسَافِرُ ٱلْيَوْمَ ؟ = Da li putuješ danas? - لا = Ne.

2) Čestica لا negira i pojedinu riječ u rečenici, npr.: رَأَيْتُ حَسَنًا لاَعَامِرًا = Vidio sam Hasana, a ne Amira. Obično ponovljena, odgovara našem: ni...ni, niti...niti, npr.: ذَهَبَ ٱلْغُلاَمُ لاَبَاكِيًا وَلاَ ضَاحِكًا = Ode dječak ni plačući ni smijući se. - ili, npr.: لاَرَأَيْتُ ذَلِكَ وَلاَ سَمِعْتُ بِهِ = Niti sam to vidio niti sam čuo za to.

3) *U imenskoj rečenici* لا služi još: *za opće nijekanje* (pa se tada zove: لاَنَافِيَةُ ٱلْجِنْسِ), i to: ili potpuno negirajući samo pojedinu riječ (koja dobije nastavak: ـَ -a), npr.: لاَرَجُلَ فِى ٱلدَّارِ = Nikog nema u kući. - ili odnoseći se na sadržaj cijele rečenice (i ovdje negirajući postojanje), kao, npr.: ... لاَخَوْفٌ عَلَيْكُمُ ٱلْيَوْمَ ... = Neće biti straha za vas toga dana ... /tj. za vjernike na sudnjem danu, Q., 43, 68/.

4) U koordinaciji, tj. iza veznika " وَ ", čestica لا dolazi na mjesto bilo koje druge prethodne odrečne čestice, što se češće događa, nego da se ta druga čestica ponovi, npr.: مَاقَاتَلْنَاكُمْ وَلاَ أَجْدَادُنَا قَطُّ = Nismo se nikad borili protiv vas, a ni naši djedovi. لَسْنَا نُقَاتِلُ بِٱلْعِصِيِّ وَلاَنُرَامِى بِٱلْحِجَارَةِ = Ne borimo se štapovima niti bacamo kamenje jedni na druge.

U glagolskoj rečenici, kako će se sada vidjeti, osim spomenutog, čestica لا se upotrebljava, još u nekim slučajevima.

5) Ona dolazi ispred "određenog" načina imperfekta u značenju: 1) prave sadašnjosti, npr.: إِنَّكَ أَنْتَ ٱلْبَرِيءُ وَلَكِنَّهُمْ لاَيُرِيدُونَ أَنْ يُقِرُّوا بِذَلِكَ = Ti si zaista nevin, ali oni neće da to priznaju.

2) *Neprave sadašnjosti,* npr.: إِنِّى عَلِمْتُ أَنَّ أَخَاهُ لاَيُوَافِقُنِى فِى ذَلِكَ = Znao sam da se njegov brat ne slaže u tome sa mnom.

6) Odrečno لا stoji iza zavisnih veznika (أَنْ, i dr.), a ispred "zavisnog" načina imperfekta, npr.: أَخَافُ أَنْ لاَتَنَالُوا مَاتُرِيدُونَ = Bojim se da nećete postići ono što želite. اِخْتَفَتِ الصَّبِيَّةُ لِكَيْلاَ يَجِدَهَا أَبُوهَا ٱلصَّرِيمُ = Djevojčica se sakrila da je ne bi našao njen strogi otac.

7) Negacija لا upotrebljava se ispred "skraćenog" i "pojačanog" načina

imperfekta da označi zabranu (manjeg ili većeg intenziteta), npr.: لاَتَذْهَبْ هُنَاكَ لَيْلاً ! = Ne idi onamo noću! - ! لاَتَقْرَأَنَّ عِنْدَ هَذَا ٱلضَّوْءِ ٱلضَّئِيلِ = Nipošto ne čitaj pri ovako slabom svjetlu!

8) Pored spomenute upotrebe negacije لا *ispred perfekta*, ona tu može doći i da označi: 1) *kategoričko odbijanje* (pri čemu perfekt dobije značenje našega futura), npr.: لاَجَلَسْتُ حَتَّى تَجْلِسَ أَنْتَ = Neću sjesti dok ti ne sjedeš. 2) *Optativni smisao,* u blagoslovima, kletvama, uvjeravanjima, zakletvama, i sl., kao, npr.: ! لاَرَأَيْتَ شَرًّا أَبَداً = Nikada zla ne vidio! - ! لاَرَأَتْهُ عَيْنَايَ مُسْتَقْبَلاً = Ne vidjele ga moje oči ubuduće! - لاَأَحْزَنْتُكَ بَعْدَ ذَلِكَ بَقِيَّةَ عُمْرِى = Neću te više žalostiti do kraja svog života. ! وَحَيَاتِى لاَخَرَجْتَ مِنْ عِنْدِنَا قَبْلَ ٱلْمَسَاءِ = Života mi, nećeš otići od nas prije večeri!

Neobičan je slučaj da se nekad kod zakletve negacija može ispustiti pri poricanju, a upotrijebiti pri potvrđivanju, kao što je, npr.: u slijedećem stihu:

أَقْسَمْتُ بِٱللّٰهِ (لاَ) أَسْقِيهَا وَ (لاَ) أَشْرَبُهَا   حَتَّى تُفَرِّقَ تُرْبُ ٱلأَرْضِ أَوْصَالِى

Zakleh se Bogom da neću druge napajati njime niti ga sam piti, sve dok zemni prah ne raskomada zglobove moje.

Suprotan je slučaj (suvišne?) upotrebe لا u primjeru: ... لاَأُقْسِمُ بِيَوْمِ ٱلْقِيَامَةِ = Kunem se danom proživljenja ... (Q., 75, 1).

Neki ovakvu upotrebu لا tumače tako, smatrajući da je ono ovdje za to da bi se njime zanijekao prethodni, ali ispušteni, prigovor i sl., pa bi se onda لا moglo i prevesti (te bi se u gornjem primjeru reklo: Ne, kunem se, itd., tj. odvojivši لا od slijedećeg glagola, uzevši ga kao zasebnu misaonu cjelinu).

Složeno: كَلاَّ izražava pojačanu negaciju, npr.:
• يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ • كَلاَّ لَيُنْبَذَنَّ فِى ٱلْحُطَمَةِ = Misli on da će ga njegov imetak besmrtnim učiniti. Ne, nikako, on će doista biti bačen u usplamtjelu (paklenu) vatru - (Q., 104, 3-4).

b) *Odrečna čestica* ما dolazi i u imenskoj i u glagolskoj rečenici. Izgleda da je ona prvobitno bila upitna riječ (u značenju: šta).

U imenskoj rečenici مَا se upotrebljava slična glagolu لَيْسَ (= nije, nema), kao, npr.: مَاهَذَا ٱلرَّجُلُ مِنْ قَرْيَتِنَا = Ovaj čovjek nije iz našeg sela. - مَامَدِينَةٌ كَمَدِينَتِنَا = Nema grada (ili Nijedan grad nije) kao što je naš grad.

Čestica مَا dolazi u *rečenicama izuzimanja* (u korelaciji sa إِلاَّ = osim, a mi te obje čestice prevodimo prilogom: sàmo), npr.: مَاهُوَ إِلاَّ وَاحِدٌ مِنَ ٱلْمُعَادِلِينَ لَهُ = On je samo jedan od njemu jednakih.

Subjekt iza مَا bude ponekad u genitivu iza prijedloga مِنْ, npr.: مَالِلْكَذَّابِ مِنَ الْمُصَدِّقِينَ = Lažovu niko ne vjeruje (neće vjerovati).

Nekada (a naročito u Hidžazu) odrečno مَا ima istu sintaksičku konstrukciju kao لَيْسَ, tj. subjekt mu je u nominativu, a predikat u akuzativu ili, pak, u genitivu iza prijedloga بِ , npr.: ... مَاهَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلاَّ مَلَكٌ كَرِيمٌ = Ovo nije čovjek, ovo je samo anđeo plemeniti. (Q., 12, 31). صَدِّقْنِي مَاهَذِهِ ٱلْفَتَاةُ لَكُنَّ بِصَدِيقَةٍ مُخْلِصَةٍ = Vjerujte mi, ova djevojka vam nije iskrena prijateljica.

Odrečna čestica مَا *u glagolskoj rečenici* češće se upotrebljava ispred perfekta nego *ispred imperfekta*, npr.: مَالَقِيتُ أَنَسًا مُنْذُ يَوْمَيْنِ = Nisam sreo Enesa ima dva dana.

Imperfekt iza negacije مَا obično ima *prezentsko značenje*, kao, npr.: يُخَادِعُونَ ٱللهَ وَٱلَّذِينَ آمَنُوا وَمَايَخْدَعُونَ إِلاَّ أَنْفُسَهُمْ وَمَايَشْعُرُونَ = Hoće da prevare Allaha i one koji vjeruju, a varaju samo sebe i (to) ne znaju. (Q., 2, 8).

Imperfekt iza مَا rjeđe *ima značenje prošlog vremena, a nekada i budućeg*, npr.: رَأَيْتُ مُسَيْلِمَةَ قَائِمًا وَمَا أَعْرِفُهُ = Vidjeh Musejlimu kako stoji, ali ga nisam prepoznao (ili: ne prepoznavši ga). مَاأُطْلِقُ ٱلْبُنْدُقِيَّةَ إِلاَّ إِطْلاَقَةً وَاحِدَةً = Opalit ću iz puške samo jedanput.

Negacija مَا može biti pojačana isto tako odrečnom česticom , kao, npr.: (u stihu): مَاإِنْ رَأَيْتُ لَهُمْ فِي ٱلنَّاسِ أَمْثَالاً = Nikad nisam među ljudima vidio njima sličnih.

c) Odrečna čestica إِنْ bila je prvobitno upitni prilog (u značenju: gdje). Kao negacija se uopće rijetko upotrebljava, i to naročito u imenskim rečenicama, osim u rečenicama za izuzimanje, u kojima se javlja uglavnom pretežno u klasičnom jeziku (u Qur´ānu, i drugdje), npr.: إِنْ أَنْتُمْ إِلاَّ فِي ضَلاَلٍ مُبِينٍ = Vi ste samo u očitoj zabludi. (Q., 36, 47). Već je ranije istaknuto da mi إِنْ + إِلاَّ zajedno prevodimo prilogom: sàmo, pa tako arapsku odrečnu rečenicu pretvaramo u našu potvrdnu. Tako je i u primjeru: إِنْ جَاءَ وَفِيقٌ إِلاَّ أَنْ يَسْأَلَكَ عَنْ شَيْءٍ = Vefik je došao samo da te za nešto upita.

U svojoj rijetkoj upotrebi, inače, javlja se u istim slučajevima kao negacija مَا, pa se, npr., može reći: إِنْ رَأَيْتُهُ أَمْسِ فِي ٱلْمَدْرَسَةِ = Nisam ga jučer vidio u školi. - لَوْعَلِمْنَا ذَلِكَ إِنْ جِئْنَا هَهُنَا قَطْعًا = Da smo to znali, ne bismo ovamo nipošto došli. - طَبْعًا إِنْ أَقُولُ هَذَا لِجَمِيعِ ٱلْحَاضِرِينَ = Naravno, ne kažem ovo svima prisutnima.

d) Odrečne čestice (zapravo prilozi) لَمْ i لَمَّا (= ne, odn. još ne) regiraju uvijek "skraćeni" način imperfekta, dajući mu značenje perfekta. U

imenskim se rečenicama one ne upotrebljavaju. Evo po jedan primjer za njih: أَلَمْ تَفْهَمْ مَاقُلْتُ لَكَ ؟ = Zar nisi razumio (ono) što sam ti rekao? - لِلأَسَفِ لَمَّا يَصِلُ ٱلْقِطَارُ ٱلسَّرِيعُ = Nažalost, još nije stigao brzi voz.

e) Odrečna čestica لَنْ je kontrakcija od: لاأَنْ. Ona stoji ispred "zavisnog" načina imperfekta, izražavajući jaku negaciju u budućem vremenu, npr.: إِنَّ ٱلْحَسُودَ لَنْ يَجِدَ ٱلطُّمَأْنِينَةَ مَادَامَ حَيًّا = Zavidnik zaista neće naći smirenja sve dok je (bude) živ.

f) Glagol لَيْسَ [70] služi za negaciju egzistencije. Može negirati ili samo neki dio rečenice, npr.: لَيْسَ كُلُّ مَافَاتَ يُدْرَكُ = Ništa se, što izmakne, ne može dostići.

On može negirati i sadržaj cijele rečenice. Kako je spomenuto, subjekt iza لَيْسَ stoji u nominativu, a predikat: ili u akuzativu, ili u genitivu iza prijedloga ب , npr.: لَيْسَ أَخُوهُ مَسْئُولاً (بِمَسْئُولٍ) عَنْ ذَلِكَ = Njegov brat nije odgovoran za to.

Glagol لَيْسَ može imati *značenje prošlog vremena,* npr.: (Reckendorf, op. cit., str. 47, 30): لَيْسَ بِمَكَّةَ يَوْمَئِذٍ أَحَدٌ = Tada u Mekki nije bilo nikoga.

U glagolskoj rečenici لَيْسَ dolazi ispred imperfekta (a rijetko i perfekta) nekog drugog glagola. Pri tome ono obično uzima iste nastavke kao i taj glagol ili, pak, ostaje stalno nepromijenjeno, kao, npr.:
أَلَيْسَ قَدْ نَوَيْتَ أَنْ تُعْتِقَنِى أَخِيرًا ؟ = Nisi li već naumio da me najzad pustiš na slobodu?

Ispred imperfekta لَيْسَ izražava *jaku negaciju u sadašnjosti* ili budućnosti, npr.: لَيْسَ يَعْرِفُ أَحَدٌ مِنْهُمْ هَذَا ٱلشَّابَّ = Nijedan od njih ne poznaje ovoga mladića. - ili: لَسْتَ تُحَقِّقُ مُنْيَتَكَ بِلاَ كَدٍّ ! = Nećeš ostvariti svoju želju bez napora!

g) Odrečna čestica لاَتَ (= nije, nema) postala je danas sasvim arhaična. Upotrebljava se samo ispred nekog imena koje označava vrijeme, a ono dobije tada nastavak َ (-a) ili ً) -an), kao, npr.: فِى هَذِهِ ٱلْفُرْصَةِ لاَتَ وَقْتَ تَرَدُّدٍ = U ovakvoj prilici nije vrijeme (nema vremena) za kolebanje.

h) Pojedinu riječ može negirati i prvobitna imenica: غَيْرٌ, npr.: غَيْرُ نِهَايَةٍ = beskonačnost; غَيْرُ مَعْلُومٍ = nepoznat i sl.

Isti je slučaj i sa riječju: دُونَ, kao što je u stihu: يَضْرِبُ ٱلْمُدَجَّجَ بِٱلسَّيْفِ دُونَ سُمْرِ ٱلْعَوَالِى = Oklopnika udara sabljom, a ne kopljima smeđim.

---

70) Kako navodi Caspari, itd., op. cit., I, str. 96, bilj. a) لَيْسَ je složeno od لا i neupotrebljavane (uzvične) riječi يس ili أَيْسَ . Ta složenica لَيْسَ prvobitna je imenica (u značenju: postojanje, i sl.), kao, npr.: لايَعْرِفُ أَيْسَ مِنْ لَيْسَ = On ne razlikuje ono što jest od onoga što nije (ne postoji).

Napomena: u novijim arapskim dijalektima negacija مَا pojačava se sufigiranjem na dotični glagol suglasnika ـشْ (-š), nastalog od riječi شَيْءٌ (= stvar), koja, kako se vidjelo, uz negaciju znači: ništa.

U egipatskom dijalektu postoji negacija: مُشْ, što je nastalo skraćivanjem i stapanjem od: مَاهُوَ شَيْءٌ (a znači: nije i sl.).

V - Upitne (interogativne) rečenice - اَلْجُمَلُ ٱلْإِسْتِفْهَامِيَّةُ [71]

Treba istaći da u arapskom jeziku nema razlike između tzv. upravnog (direktnog) i neupravnog (indirektnog) pitanja, u pogledu poretka riječi i glagolskih oblika u njima. Naime, upravno pitanje je ono koje se navodi onako tačno kako ga je neko izrekao, a neupravno onakvo kako se ono navodi u zavisnoj rečenici. Međutim, u arapskom jeziku svako je pitanje direktno. Poredak riječi u njemu je kao u potvrdnoj (afirmativnoj) rečenici, stim što u pitanju, i to redovno na početku, ponajviše stoji neka upitna čestica (أَ ، هَلْ); upitni prilog (أَيْنَ ، مَتَى i dr.), ili upitna zamjenica (مَنْ ، مَا ، أَيٌّ).

Ipak, pitanje se može izraziti bez ikakve upitne riječi, naime, samom posebnom, *upitnom intonacijom* rečenice, (kao i u našem jeziku), pa se, npr. može upitati i ovako: تَدْرِي مَاحَدَثَ ؟ = Znaš šta se desilo? - ili أَنْتِ فَعَلْتِ هَذَا ؟ = Ti si ovo učinila?

Pred upitnu riječ nekada dođe neki odgovarajući prijedlog (npr.: إِلَى مَتَى = dokada, (لِمَا (ذَا) = zašto, مِنْ أَيْنَ = odakle i dr.).

U ranijem periodu često su se iza upitne čestice umetale čestice; ثُمَّ ، وَ ، فَ ، إِنَّ kao, npr.: أَفَسَمِعْتَنِي أَقُولُ إِلاَّ خَيْرًا ؟ = Zar nisi slušao da govorim samo dobro? أَوَلَمْ تَرَوْا مَاصَنَعَ لَنَا ٱلْأَعْدَاءُ ؟ = Zar niste vidjeli šta su nam učinili neprijatelji? أَثُمَّ فِي ٱلنَّزْعِ ٱلْأَخِيرِ نَدِمْتَ عَلَى مَا ٱرْتَكَبْتَ مِنَ ٱلذُّنُوبِ ؟ = Zar ćeš se tek na umoru pokajati zbog grijeha koje si počinio? قَالُوا ءَ إِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ = Upitaše: "Jesi li ti zaista Jusuf?" (Q., 12, 89).

Složene čestice أَلاَ i أَمَا nekad služe za *upozorenje* (حُرُوفُ التَّنْبِيهِ), ili su one, kao i: أَلاَّ ، هَلاَّ te لَوْ ، لَوْلاَ ، لَوْمَا i tzv. čestice za *podsticanje i ponudu* (حُرُوفُ ٱلتَّحْضِيضِ وَٱلْعَرْضِ), čiju smo upotrebu već razmatrali (u sintaksi pojedinih vrsta čestica).

---

71) O tim rečenicama vidjeti: Caspari, itd., op. cit., II, str. 306-317, & 164-171 (pod naslovom: Interrogativne sentences): Reckendorf, op. cit., str. 31-41, § 17-21 (u poglavlju: Fragesatz).

Upitna čestica أ (أَلِفُ ٱلْإِسْتِفْهَامِ), upotrijebljena samo, često odgovara našoj čestici: zar (uz pojam čuđenja, negodovanja, neodobravanja, odbijanja i sl.), kao, npr.: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ ٱلنَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ ٱلسُّفَهَاءُ .... = Kada im se rekne: "Vjerujte, kao što vjeruju ljudi", oni odgovore: "Zar ćemo vjerovati kao što su vjerovali glupaci!?" ... (Q., 2, 10).

Čestica أ redovno se upotrebljava u tzv. *rastavnim* (disjunktivnim), odn. *isključnim* (alternativnim) *pitanjima* u korelaciji sa česticom أَمْ, odn. أَوْ (= ili), pa se tada naziva: هَمْزَةُ ٱلتَّسْوِيَةِ . Rastavno pitanje je takvo da na njega postoje dva odgovora, od kojih je ispravan samo jedan. Evo primjera: أَخَالِدٌ عِنْدَكَ أَمْ عُثْمَانُ ؟ = Je li kod tebe Halid ili Osman?

U ovakvim rastavnim pitanjima čestica أ često se izostavi, npr.: أَنَا مَلِكُكُمْ شِئْتُمْ أَوْ أَبَيْتُمْ = Ja sam vaš kralj, htjeli vi ili ne htjeli.

Upitna čestica هَلْ dolazi ispred pitanja s jačom afektivnosti nego iza أ , npr.: سَأَلْتُهُ هَلْ شُفِيَتْ أُمُّهُ = Upitao sam ga da li mu je ozdravila majka.

Ispred čestice هَلْ (ali ne iza nje) mogu doći čestice: فَ ، وَ ، ثُمَّ, kao, npr.: وَهَلِ اشْتَرَيْتَ بَعْضَ ٱلْجَرَائِدِ ؟ = A jesi li kupio neke novine?

Ispred odrečnih (odn. odrečno-upitnih) rečenica upotrebljava se složeno هَلاَّ (= zar ne), npr.: هَلاَّ تَشْكُرُ لَهُ إِذْ أَنْجَاكَ مِنَ ٱلْهَلاَكِ ؟ = Zar mu se nećeš zahvaliti, kada te je izbavio od propasti?

Čestica هَلْ ne javlja se ispred pogodbenih rečenica, niti ispred čestice إِنَّ .

Vrlo rijetko stoji هَلْ pred imenskom rečenicom čiji je predikat finitni glagolski oblik, npr.: هَلْ حُسَيْنٌ وَصَلَ ؟ = Je li Husein stigao?

U alternativnom pitanju هَلْ se ponajviše ponovi iza rastavnih veznika أَمْ, odn. أَوْ , kao što je u primjeru (Q., 13, 16):
هَلْ يَسْتَوِي ٱلْأَعْمَى وَٱلْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي ٱلظُّلُمَاتُ وَٱلنُّورُ = Je li jednak slijep i onaj koji vidi ili je, pak, jednaka pomrčina i svjetlost?

Upitni prilozi dolaze ispred raznih vrsta pitanja. Ranije su razmatrani uz ostale priloge na odgovarajućim mjestima. Ovdje ćemo navesti samo one najvažnije, uz neke napomene u vezi s pojedinim od njih.

Upitni prilozi: 1) *za mjesto* su: jednostavno: أَيْنَ = gdje, koje se nekad upotrijebi mj. složenog: إِلَى أَيْنَ = kamo, kuda; مِنْ أَيْنَ = odakle.

2) *Za vrijeme*: مَتَى = kada (ovaj se prilog ne smije zamijeniti s veznicima: إِذْ i إِذَا = kada, upotrebljavanim u vremenskim ili uzročnim rečenicama). Zastario je upitni vremenski prilog: أَيَّانَ = kada.

3) *Za količinu:* كَمْ (i rijetko: كَأَيِّنْ). Treba istaći da ovaj prilog ima i vremensko značenje: kako dugo, koliko (vremena) i sl., npr.: كَمْ أَنْتَ مَاكِثٌ فِى ٱلْمَدِينَةِ ؟ = Koliko ćeš ostati u gradu? كَمْ عُمْرُ هَذِهِ ٱلصَّبِيَّةِ ؟= Koliko je godina ovoj djevojčici? كَمْ نَحْنُ ٱلْيَوْمَ مِنَ ٱلشَّهْرِ ؟ = Koji je danas datum (u mjesecu)? - i sl.

4) *Za način:* كَيْفَ = kako, kao, npr.: كَيْفَ أَجِدُ تِلْكَ ٱلدَّارَ ؟ = Kako ću naći tu kuću? Međutm, ovim se prilogom pita i za druge okolnosti, kao: stanje, razlog, uzrok, i dr., npr.: كَيْفَ حَالُكُمْ ؟ = Kako ste? - كَيْفَ أَنَّهَا لَمْ تَحْضُرْ لِقَاءَكُمْ ؟ = Kako to da ona nije prisustvovala vašem sastanku?

Naše upitno "kako" treba razlikovati od veznika "kako" za način (= كَمَا ، كَيْفَمَا) ili za uzrok (= بِمَا أَنَّ), te u sastavnom vezniku: kako.....tako (= مَابَيْنَ . . . . وَ).

5) *Za uzrok ili svrhu:* لِمَا, pojačano: لِمَاذَا ili skraćeno: لِمَ, npr., (*za uzrok*): لِمَاذَا لَمْ تَذْهَبْ إِلَى ٱلْمَدْرَسَةِ ؟ = Zašto (to) nisi otišao u školu? - (*za svrhu*): لِمَ جَاءَ زَمِيلُكَ مَسْعُودٌ عِنْدَنَا ؟ = Radi čega je došao tvoj drug Mes'ud kod nas?

Upitne zamjenice su 1) مَنْ, 2) مَا i 3) أَيٌّ, a spadaju u imena (أَسْمَاءُ ٱلْإِسْتِفْهَامِ), koja se u arapskoj gramatici ne izdvajaju u posebnu vrstu zamjenica. One imaju iste oblike kao odnosne zamjenice, o kojima će biti riječi pri obradi odnosnih rečenica.

Pored onog što treba vidjeti o njima u morfologiji, ovdje ćemo se kratko osvrnuti na njihovu sintaksičku funkciju u upitnim rečenicama.

Upitnom zamjenicom مَنْ = ko, pita se za osobe. Budući da je potpuno nepromjenljiva, ona, ipak, po smislu može stajati u sva tri padeža, kao, npr.: nominativ: مَنْ ذَلِكَ ٱلرَّجُلُ ؟ = Ko je taj čovjek? - genitiv: بِنْتُ مَنْ هَذِهِ ٱلْفَتَاةُ ؟ = Čija je kći ova djevojka? - akuzativ: مَنْ رَأَيْتَ فِى ٱلنَّادِى ؟ = Koga si vidio u klubu?.

Upitno مَنْ može biti pojačano pokaznom zamjenicom: ذَا čak i ispred odnosnog ٱلَّذِى , npr.: مَنْ ذَا ٱلَّذِى أَمَرَكَ بِذَلِكَ ؟ = Ko je taj koji (ili sàmo: Ko) ti je to naredio?

Mjesto u konstrukciji aneksije (ٱلْإِضَافَةُ), kao u gornjem primjeru: بِنْتُ مَنْ . . . . (= čija kći), našu *prisvojnoupitnu zamjenicu: čiji,* u arapskom možemo izraziti i pomoću prijedloga لِ ispred upitnog مَنْ, npr.: لِمَنْ هَذِهِ ٱلْغَابَةُ وَ ٱلْمُرُوجُ ؟ = Čija je ova šuma i livade?

Upitna zamjenica مَا služi za pitanje o neživim (stvarima, pojavama, i sl.), a vrlo rijeko o osobama. Primjer za neživo (apstraktno, i sl.): مَاهَذِهِ ٱلْبِنَايَةُ

= Šta je ova zgrada? ؟ مَاذَاتَفْعَلُ فِى يَوْمِ ٱلْأَحَدِ = Šta ćeš raditi u nedjelju? - Primjer za osobu: ؟ نَظَرَتْ إِلَى رَجُلٍ مُتَمَاوِتٍ فَقَالَتْ : مَا هَذَا = Ona pogleda prema čovjeku koji se pravio (da je) mrtav, pa upita: "Ko je ovaj?" (ili: "Šta je s ovim?").

Inače se zamjenicom مَا pita za *srodstvo, društveni položaj, zanimanje,* i sl., nekoga lica, npr.: ؟ مَاهَذِهِ ٱلْمَرْأَةُ = Šta je ova žena? (tj. šta joj je zanimanje, i sl.). - ؟ مَاذَلِكَ ٱلرَّجُلُ لِأَبِيكَ = Šta je taj čovjek tvome ocu? (pitajući za srodstvo ili neki drugi odnos prema njemu, što se podrazumijeva iz situacije).

Nekada, pak, zamjenicom مَا (kao i našom: što) možemo pitati za *uzrok ili razlog* nekog postupka i sl., npr. kada pitamo: ؟ مَاتُعَذِّبُ ذَلِكَ ٱلْكَلْبَ = Što mučiš toga psa?

Inače, kako je već spomenuto, spoj: لِمَ (nastalo od لِمَا , koje se pojača sa: ذَا u: لِمَاذَا), služi obično u pitanju za *uzrok,* pa odgovara našem: zašto, npr.: ؟ لِمَاذَا لَا تُجِيبُنِى ٱلْآنَ = Ta zašto mi sada ne odgovoriš?

I samo upitno مَا može imati pokaznu zamjenicu ذَا iza sebe. U ranijem periodu to مَاذَا moglo je stajati i na kraju rečenice, npr.: نَصْنَعُ بِهَذَا ٱلثَّعْلَبِ مَاذَا ؟ = Ta šta da uradimo s ovom lisicom? - ali i na početku, kao u polustihu: .... مَاذَا جَنَيْتُ مِنَ ٱلذُّنُوبِ = Kakve sam to ja počinio grijehe? .....

Upitna zamjenica أَيٌّ - koji, najčešće se upotrebljava u ovom obliku, i to kao prvi član genitivne veze (tj. اَلْمُضَافُ). Zavisno od riječi koja za njom slijedi, ovom se zamjenicom u toj sintagmi može pitati za: osobe, predmete, pojave, mjesto, vrijeme, uzrok, način, i dr., kao, npr.: أَيُّ ٱلَّتَيْنِ لَقِيتَ أَجْمَلُ ؟ = Koja je od te dvije, koje si sreo, ljepša? - ؟ أَيَّ شَيْءٍ يَعْمَلُونَهُ ٱلْآنَ = Šta to oni sada rade? - Ovdje je glagolu pripojen pronominalni sufiks (هُ) koji ga veže uz أَيٌّ , kao što se događa u odnosnim rečenicama. فِى أَيِّ قَرْيَةٍ يَعِيشُ عَمُّهُ ؟ = U kojem selu živi njegov stric? ؟ فِى أَيِّ سَاعَةٍ تَصِلُ ٱلْبَاخِرَةُ مِنْ بَيْرُوتَ = U koliko sati stiže parobrod iz Bejruta? - لِأَيِّ سَبَبٍ لَمْ تَدْعُ كَامِلاً إِلَى حَفْلِ ٱلزَّوَاجِ ؟ = Zašto nisi pozvao Kamila na svadbu? - ؟ بِأَيِّ طَرِيقَةٍ تَعَلَّمْتَ تِلْكَ ٱللُّغَةَ ٱلصَّعْبَةَ = Kako (Na koji način) si naučio taj teški jezik?

Upitna zamjenica أَيٌّ, osim partitivnog, može imati i kvalitativno značenje, pa odgovarati našem: kakav, npr.: ؟ أَيُّ رَجُلٍ هُوَ عِنْدَكَ = Kakav je on čovjek po tvome mišljenju?

VI - Prosta rečenica izuzimanja - اَلْإِسْتِثْنَاءُ [72]

Ove rečenice mogu biti imenske ili glagolske. Ono što se izuzima naziva se: اَلْمُسْتَثْنَى, a ono od čega se to izuzima: اَلْمُسْتَثْنَى مِنْهُ . Ispred toga najčešće stoji neka od čestica izuzimanja (حُرُوفُ اَلْإِسْتِثْنَاءِ), i to ponajviše: إِلاَّ (= osim, izuzev), a iza nje imenica većinom u akuzativu. Akuzativ dolazi i iza čestica istoga značenja: خَلاَ ، مَا عَدَا ،مَاخَلاَ, te لَيْسَ i لاَيَكُونُ. Međutim, sa samim خَلاَ i عَدَا, pa حَاشَا (pisano i: حَاشَى) može stajati akuzativ ili genitiv, također u istom značenju. Iza čestica, pak, istog značenja: سِوَى ، سَوَاءَ i غَيْرُ, upotrebljava se samo genitiv, npr.: مَارَأَيْتُ سِوَى وَلِيدٍ = Vidio sam samo Velida. - Ovdje smo مَا + سِوَى zajedno preveli našim: sàmo, kako se moglo vidjeti ranije (kod negacije إِنْ).

Razlikuju se *tri vrste izuzimanja*, koje ćemo sada odvojeno razmotriti.

1) *Spojeno izuzimanje* - (اَلْإِسْتِثْنَاءُ اَلْمُتَّصِلُ)

je ono pri čemu se izuzima istovrsno od istoga, npr.: حَضَرَ عِنْدِى جَمِيعُ زُمَلاَئِى إِلاَّ عَلِيًّا = Kod mene su došli svi moji drugovi osim Alije.

Iza إِلاَّ mora stajati akuzativ, ako je pred njim potpuna potvrdna rečenica (kao u gornjem primjeru).

Međutim, iza potpune odrečne rečenice, ono što se izuzima može biti u akuzativu ili u padežu koji zahtijeva prethodni glagol, kao, npr.: مَازَارَنِى مِنْ أَصْدِقَائِى إِلاَّ حَسَنًا (حَسَنٌ) = Od mojih prijatelja posjetio me samo Hasan (ili: ..... nije me posjetio niko izuzev Hasana). مَامَرَرْتُ بِإِخْوَتِكَ إِلاَّ سَعْدًا (سَعْدٍ) = Od tvoje braće prošao sam samo pored Sa'da. - مَالَقِيتُ مِنْ مَعَارِفِى إِلاَّ حَمِيدًا = Od svojih poznanika sreo sam samo Hamida.

2) *Rastavljeno izuzimanje* - (اَلْإِسْتِثْنَاءُ اَلْمُنْقَطِعُ)

jeste slučaj izuzimanja različitog od različitog, npr.: اِقْتَرَبَ مِنَّا رِجَالٌ مَجْهُولُونَ إِلاَّ خَيْلاً = Približiše nam se neki nepoznati ljudi, a ne konji.

U ovoj vrsti izuzimanja ono što se izuzima mora stajati u akuzativu, pa makar da ispred toga stoji i potpuna odrečna rečenica, kao što je, npr.:

---

72) O rečenicama izuzimanja vidjeti: Caspari, itd., op. cit., II, str. 335-344, & 186 (Exceptive sentences); Reckendorf, op. cit., str. 502-512, & 262 (Ausnahmesätze).

مَاخَرَجَ الصِّبْيَانُ مِنَ ٱلْغَابَةِ إِلاَّ كَلْبًا = Iz šume nisu izašla djeca, nego jedan pas.

Kako se iz navedenih primjera može zapaziti, značenja ove vrste izuzimanja bliska su smislu suprotnih rečenica (pa smo ih tako ovdje i preveli), samo što su ove rečenice proste, dok suprotne rečenice spadaju u složene.

3) ***Napušteno izuzimanje*** (اَلْإِسْتِثْنَاءُ ٱلْمُفَرَّغُ) je slučaj kada ono, od čega se nešto izuzima, nije uopće spomenuto, a javlja se iza nepotpune niječne rečenice. Padež onoga što se izuzima zavisi od rekcije prethodnog glagola. I ovdje ćemo negaciju zajedno sa إِلاَّ prevoditi našim prilogom: sàmo, npr.: مَاجَاءَنَا لِلْعَوْنِ إِلاَّ جَارُنَا سَلِيمٌ = U pomoć nam je došao samo naš susjed Selim. - مَامَرَرْتُ إِلاَّ بِدَارٍ كَبِيرَةٍ = Prošao sam samo pored jedne velike kuće. - مَارَأَتْ فِى الشَّارِعِ إِلاَّ رَجُلاً وَٱمْرَأَةً = Na ulici je vidjela samo jednog čovjeka i ženu.

Međutim, obavezno je upotrijebiti akuzativ, kada ono od čega se izuzima stoji iza onog što se izuzima, kao, npr.: مَاسَبَقَنَا إِلاَّ أَخَاهُ أَحَدٌ مِنْهُمْ = Od njih nas je prestigao samo njegov brat (ili: Od njih nas niko nije prestigao, osim njegov brat).

II

SLOŽENE REČENICE [73]

(اَلْجُمَلُ ٱلْمُرَكَّبَةُ)

Složena rečenica (po R. Simeonu) predstavlja jedinstvenu intonacijsku i misaonu cjelinu, koja ima dva ili više dijelova, koji su, po svojoj vanjskoj gramatičkoj strukturi, manje ili više istovrsni s prostom rečenicom. S obzirom na odnos zavisnosti tih dijelova međusobno, složene se rečenice dijele na: 1) *nezavisno-složene* (naporedne, koordinirane, odn. parataksičke); 2) *zavisno-složene* (podređene, subordnirane, odn. hipotaksičke) i 3) takve koje čine *prijelaz između te dvije grupe* (u arapskoj sintaksi takve su: rečenice stanja).

Rečenice, pak, koje sačinjavaju složenu rečenicu, mogu biti međusobno vezane samo po smislu, u tzv. *jukstapoziciji,* tj. bez veznika i drugih spojnih riječi, kao što su odnosne ili upitne zamjenice i neki prilozi. Takve se rečenice nazivaju: *bezvezničke, odn. asindetske.*

One, pak, složene rečenice, međusobno spojene veznicima ili nekim spojnim riječima, zovu se: *vezničke, odn. sindetske.*

Jukstapozicija se smatra prvobitnim načinom spajanja svih vrsta složenih rečenica, jer su se i one sindetske, vjerojatno, tek kasnije razvile iz asindetskih u dugotrajnom toku jezičkog razvitka.

Jukstapozicija je manje-više afektivnog porijekla. U arapskom jeziku ona je prilično čest tip rečenice, upotrebljavan u svim epohama njegovog života sve do današnjih dana.

A - NEZAVISNO -SLOŽENE REČENICE

اَلْجُمَلُ ٱلْمُسْتَقِلَّةُ ٱلْمُرَكَّبَةُ [74]

One su (po R. Simeonu) gramatički ravnopravne istovrsne rečenice, koje međusobno nisu vezane odnosom potčinjavanja (subordinacije, odn.

73) O njima uporedi: R. Simeon, op. cit., II, str. 446 (pod: složena rečenica).
74) Vidi o njima, R. Simeon, op. cit., I, str. 927, (pod: nezavisno-složena rečenica).

hipotakse), nego stoje u sintaksičkom nizu, s jednakom samostalnosti, tj. u odnosu naporednosti (koordinacije, odn. paratakse).

S obzirom na međusobni odnos sadržaja nezavisno-složenih rečenica, one se dijele na slijedećih *pet vrsta*: 1) *sastavne*, 2) *rastavne*, 3) *suprotne*, 4) *isključne* i 5) *zaključne*.

Sada ćemo ih ovim redom sve pojedinačno pobliže razmotriti.

1. - Sastavne (kopulativne) rečenice [75] - اَلْجُمَلُ ٱلْوَصْلِيَّةُ

To su rečenice kojima se ističe da se njihovi sadržaji međusobno slažu. U arapskom jeziku jedna sa drugom se veže: neporednim veznicima وَ i فَ, prilozima: ثُمَّ i حَتَّى, te odrečnom česticom لَا (i drugim takvim česticama). Sada ćemo pogledati upotrebu tih spojnih riječi za ove rečenice, svaku za sebe odvojeno.

وَ (i) se upotrebljava pri nabrajanju događaja (i sl.), relativno jednake međusobne vrijednosti, a koji su se odvijali u vremenski neodređenom intervalu, npr.: جَاءَ ٱلْغُلَامُ هُنَاكَ وَ عَمِلَ مَعَ أَبِيهِ وَرَجَعَ إِلَى ٱلْبَيْتِ فِي صُحْبَتِهِ = Dječak je došao onamo i radio sa svojim ocem i s njim se zajedno vratio kući.

فَ (= i, pa, te) se naziva: حَرْفُ ٱلتَّرْتِيبِ (= veznik poretka), jer on prvenstveno označava vezu između određenih uzastopnih događaja tj. onih koji su se odigravali jedan neposredno iza drugog, a naročito ako se mijenjao subjekt u njima, npr.:

لَقِينَا عُثْمَانَ فَدَعَانَا إِلَى بَيْتِهِ فَمَضَيْنَا مَعَهُ فِي ٱلْحَالِ وَأَقَمْنَا عِنْدَهُ بِضْعَ سَاعَاتٍ فِي ٱلتَّحَادُثِ

Sreli smo Osmana pa nas je pozvao svojoj kući, te smo odmah pošli s njim i ostali kod njega nekoliko sati u razgovoru.

Ovaj se veznik često upotrijebi u tzv. *paronomaziji*, tj. u slučaju da se u drugoj rečenici iza فَ nađe riječ (npr. objekt) izvedena iz istog korijena kao i glagol prve rečenice, s tim da druga rečenica precizira sadržaj prve, npr.: جَوَّزَهُمْ فَأَحْسَنَ جَوَاءِزَهُمْ = Nagradio ih je i to lijepim nagradama.

ثُمَّ (= zatim i sl.) označava slijed događaja u vremenu, sa dužim intervalom između njih, pa se u arapskoj sintaksi kaže da ثُمَّ služi da označi tzv. اَلتَّرْتِيبُ مَعَ ٱلتَّرَاخِي = (poredak sa kašnjenjem), npr.:

فِي ذَلِكَ ٱلْيَوْمِ خَرَجَ أَبُونَا إِلَى ٱلْمَزْرَعَةِ مُبَكِّرًا ثُمَّ ذَهَبَتِ ٱلْأُمُّ هُنَاكَ أَيْضًا ثُمَّ أَخِيرًا سَائِرُ أَهْلِ بَيْتِنَا جَمِيعًا

75) O njima govori, npr.: Caspari, itd., op. cit., II, str. 325-333, & 176-183, ali se tu razmatraju i razni oblici rečenica stanja (s veznikom), pod nazivom: Copulative sentences. O ovim posljednjim vidi: Reckendorf, op. cit., str. 447-453, & 218-221 (Zustandssätze).

Toga dana izašao je naš otac rano na njivu, potom je onamo otišla i majka, a zatim, najzad, i svi ostali naši ukućani.

حَتَّى = (pa čak i, šta više i) pored samog povezivanja dviju rečenica, ovaj prilog ujedno izražava i izvjesnu začuđenost (i sl.) zbog nekoga događaja, kao, npr.:

اِجْتَمَعَ أَمْسِ فِي فِنَاءِ بَيْتِنَا بَعْضُ جِيرَانِنَا حَتَّى آزْدَحَمَ فِيهِ جَمِيعُ أَوْلَادِهِمُ الصِّغَارِ

U dvorištu naše kuće skupiše se jučer neki naši susjedi, pa se u njemu natiskaše, čak, i sva njihova sitna djeca.

U odrečnim sastavnim rečenicama mogu se pojaviti razne odrečne čestice (a najviše لا). Kada su obje sastavne rečenice zanijekane, ispred druge obično dođe negacija لا, a često se ona nađe i ispred prve. Tada to لا prevodimo našim veznikom ni, odn. niti, te njihovim međusobnim kobinacijama ili onim s negacijom" "ne", kao u primjerima:

بَعْدَ أَنْ سَقَطَ آلْغُلَامُ مِنْ عَلَى آلشَّجَرَةِ مَاأَمْكَنَهُ وَقْتًا طَوِيلاً أَنْ يَنْهَضَ وَلاَأَنْ يَمْشِيَ بِلاَعَوْنِ آلْآخَرِينَ

Nakon što je dječak pao sa drveta, nije dugo vremena mogao ni ustati ni hodati bez pomoći drugih.

لَمَّا أَصْبَحَ مَرِيضًا لاَيَأْكُلُ أَبُوهُ وَلاَيَشْرَبُ شَيْئًا عَنْ طِيبِ خَاطِرٍ

Otkako se razbolio, njegov otac niti jede niti išta pije drage volje.

2. Rastavne (disjunktivne) rečenice - اَلْجُمَلُ آلتَّخْيِيرِيَّةُ

Ovim se rečenicama ističe da neke stvari ne spadaju jedna uz drugu. Između njih se upotrebljavaju veznici: أَمْ إِمَّـا ، أَوْ ، أَمَّـا, te njihove međusobne kombinacije, ili pojedini njihovi udvojeni oblici, kako će se pokazati u primjerima.

أَمْ (= ili), npr.: هُوَيَجِيئُ بِآلْكِتَابِ أَمْ يُرْسِلُهُ إِلَيْنَا بِآلْبَرِيدِ = On će donijeti knjigu ili će nam je poslati poštom.

Nekada se u našem jeziku ispusti veznik "ili", pa odgovarajuće arapske glagole prevedemo našim participima, npr.:

كَانَ آلْجُنْدِيُّ مُضْطَرًّا إِلَى أَنْ يَخْتَفِيَ هُنَاكَ بِآلسُّرْعَةِ شَاءَ أَمْ أَبَى

= Vojnik je bio prisiljen da se ondje brzo sakrije htio ne htio (ili pak: htio on ili ne).

إِمَّا (= ili), npr.: .... إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ .... Ili će ih kazniti ili će im oprostiti.... (Q., 9, 106).

أَوْ (= ili), npr.: ! أُدْرُسْ مُجْتَهِدًا أَوِآتْرُكِ آلدِّرَاسَةَ تَمَامًا Uči marljivo ili sasvim napusti studije!

أَمْ .... أ (= da li ..... ili) se javlja i disjunktivnim pitanjima (koja su već spomenuta), npr.: أَتَمْكُثُ ٱللَّيْلَةَ فِى ٱلْبَيْتِ أَمْ تَذْهَبُ مَعَنَا إِلَى ٱلْمَسْرَحِ ؟ = Da li ćeš noćas ostati kod kuće ili ćeš s nama otići u pozorište?

I u ovakvim slučajevima u našem jeziku se nekad može ispustiti veznik: ili, npr.: أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لاَيُؤْمِنُونَ = Opominjao ih ti ili ne opominjao, oni neće vjerovati. (Q., 2, 6).

أَوْ ... إِمَّا (= ili..... ili), npr.: إِمَّا تُقِيمُ عِنْدَ عَمِّكَ فِى ٱلْمَدِينَةِ أَوْ تَرْجِعُ وَتَعِيشُ فِى قَرْيَتِكَ ؟ Ili ćeš ostati kod svoga strica u gradu ili ćeš se vratiti i živjeti u svome selu?

إِمَّا أَنْ .... إِمَّا أَنْ (= ili da ... ili da), npr.:

نَصَحَنِى صَدِيقِى إِمَّا أَنْ أَدْرُسَ ٱلطِّبَّ إِمَّا أَنْ أَدْخُلَ فِى خِدْمَةِ ٱلْجَيْشِ Moj prijatelj mi je savjetovao: ili da studiram medicinu ili da stupim u vojnu službu.

وَأَمَّا ... أَمَّا (što se tiče...., a), npr.:

تَبَارَى سَمِيرٌ وَعِصَامٌ أَمَّا سَمِيرٌ فَقَدْ رَبِحَ وَأَمَّا عِصَامٌ فَقَدْ خَسِرَ - Natjecali su se Semir i Isam: što se tiče Semira on je pobijedio, a Isam je izgubio.

3. Suprotne (adverzativne) rečenice [76] - اَلْجُمَلُ ٱلإِسْتِدْرَاكِيَّةُ

To su one naporedne rečenice kojima se ističe međusobna suprotnost nekih sadržaja. Između njih stoje veznici: لاَ ، وَ ، لَكِنَّ ، لَكِنْ ، بَلْ (i slične odrečne čestice).

Sada ćemo razmotriti njihovu upotrebu ovim redom pojedinačno:

بَلْ (= nego, već) se upotrebljava iza potvrdne ili niječne rečenice, te iza zapovijedi ili zabrane, pitanja i dr., npr: لِمَاذَا لَمْ تَأْخُذِ ٱلْكَلِمَةَ فِى ٱلإِجْتِمَاعِ بَلْ ظَلِلْتَ صَامِتًا طُولَ ٱلْوَقْتِ ؟ = Zašto nisi uzeo riječ na sastanku, nego si neprestano šutio sve vrijeme? لاَتَلُمْهُ أَبَدًا بَلْ يَجِبُ أَيْضًا أَنْ تَمْدَحَهُ أَحْيَانًا ! = Nemoj ga uvijek prekoravati, već (naprotiv, šta više) treba također da ga ponekad i pohvališ! اِسْتَمِعْ إِلَى مَا أَقُولُ لَكَ بَلِ ٱحْفَظْهُ جَيِّدًا إِلَى ٱلأَبَدِ ! = Saslušaj šta ću ti reći, (nego) zapravo zapamti to dobro zauvijek!

لَكِنْ (= ali, nego). U imenskoj rečenici subjekt iza njega stoji u nominativu. Dolazi naročito iza negativne rečenice ili prohibitiva. Ispred لَكِنْ često stoji veznik " وَ ", npr.: بَعْضُ ٱلطُّيُورِ (ٱلْكَبِيرَةِ) لَهَا أَجْنِحَةٌ وَلَكِنْ لاَيُمْكِنُهَا أَنْ تَطِيرَ = Neke (velike) ptice imaju krila, ali one ne mogu da lete.

76) O njima kratko govori: Caspari, op. cit., II, str. 333-335 & 184 (Adversative sentences).

لَمْ يَحْضُرْ عِنْدَنَا عُمَرُ كَمَا كُنَّا نَنْتَظِرُ لَكِنْ حَضَرَ أَخُوهُ سَنَادٌ = Nije nam došao Omer, kako smo očekivali, ali je došao njegov brat Senad.

لاَتَنْصُرْهُ فِى عَمَلِه فَحَسْبُ لَكِنْ أَحْسِنْ جَزَاءَهُ أَيْضًا = Nemoj mu samo pomagati u radu, nego ga i lijepo nagradi!

لَكِنَّ (= ali, nego). Upotrebljava se pred imenskom rečenicom čiji subjekt stoji iza njega u akuzativu. Osobito se javlja iza odrečne rečenice ili zabrane (kao i لَكِنْ). I ispred لَكِنَّ često se upotrijebi i veznik " وَ ". Evo primjera: لاَذَنْبَ لِأَخِيكَ فِى ذَلِكَ لَكِنَّكَ أَنْتَ الْمُذْنِبُ ٱلْحَقِيقِيُّ = Tvoj brat nije kriv za to, nego si ti pravi krivac. قُلْتُ لاِبْنِى مَرَّاتٍ : لاَتُعَاشِرْهُ لَكِنَّهُ لَمْ يُطِعْنِى قَطُّ = Više puta sam rekao svome sinu: "Ne druži se s njim!", ali me on nikad nije poslušao. بَيَّنَ لَهُ الزَّمِيلُ دَرْسَهُ طَوِيلاً وَلَكِنَّ ٱلْغُلاَمَ لَمْ يَفْهَمْ مِنْهُ إِلاَّ قَلِيلاً = Drug mu je dugo objašnjavao njegovu lekciju, ali je on od toga samo malo razumio.

وَ (= a) Ovaj veznik, kao i لاَ (i slične negacije) nemaju sami po sebi adverzativnu snagu, nego je dobiju na slijedeći način:

1. Kod veznika " وَ " sama priroda rečenica koje on veže može ukazivati na njihov međusobno suprotni smisao.

2) Kod negacija, usljed nijekanja druge rečenice, stvara se suprotnost prema prvoj potvrdnoj (nezanijekanoj) rečenici. Evo primjera za ta dva slučaja:

1) يُخْرِجُ ٱلْحَيَّ مِنَ ٱلْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَيِّ = On stvara živo od mrtvog, a stvara mrtvo od živog. (Q., 30, 19).

2) إِنَّ أُخْتَكَ تَتَعَلَّمُ كَثِيرًا وَأَنْتَ فِى ٱلْوَاقِعِ لاَتَتَعَلَّمُ شَيْئًا = Tvoja sestra mnogo uči, a ti ustvari ništa ne učiš.

4. - Isključne (ekskluzivne) rečenice - اَلْجُمَلُ ٱلْإِسْتِثْنَائِيَّةُ

To su takve naporedne rečenice u kojima se iz sadržaja prve rečenice isključuje sadržaj druge. U njima se upotrebljavaju brojni (složeni) veznici (sličnog značenja), kako će se vidjeti iz primjera, a tu bi od najvažnijih spadali ovi: إِلاَّ = a da ne; إِلاَّ أَنْ = nego da; إِلاَّ أَنَّ = samo što; بَيْدَ أَنَّ = jedino što; خَلاَ أَنْ = izuzev da; (مِنْ دُونِ أَنْ ، بِدُونِ أَنْ) دُونَ أَنْ = a da ne; سِوَى أَنَّ = osim što; عَلَى أَنَّ = samo što; غَيْرَ أَنَّ = samo što; فَوْقَ أَنَّ = osim što; لاَسِيَّمَا = naročito. Evo nekoliko primjera za njih:

إلاَّ (= a da ne), npr.: لاَيَخْرُجُ مِنَ ٱلْبَيْتِ أَحَدٌ إِلاَّ يَسْأَلُ ٱلْأَبُ مَنْ ذَا ٱلَّذِى ذَهَبَ Ne izađe iz kuće, a da otac ne upita ko je to otišao.

إلاَّ أَنْ (= nego da); npr.: هَلْ تَنْتَظِرُ بِسُلُوكِكَ ٱلسَّيِّءِ شَيْئًا آخَرَ إِلاَّ أَنْ تَكُونَ مَذْمُومًا ؟ Zar sa svojim lošim ponašanjem očekuješ išta drugo nego da budeš pokuđen?

إلاَّ أَنَّ (= samo što), npr.: فِى ذَلِكَ ٱلصَّبَاحِ كَانَتِ ٱلسَّمَاءُ صَافِيَةً إِلاَّ أَنَّ ضَبَابًا رَقِيقًا حَوَّمَ فَوْقَ ٱلْوَادِى Toga jutra nebo je bilo vedro, samo što je neka izmaglica lebdjela iznad doline.

بَيْدَ أَنَّ (= jedino što), npr.: فِى هَذَا ٱلْعِيدِ زُرْتُ جَمِيعَ أَقْرِبَائِى بَيْدَ أَنِّى لَمْ أَزُرِ ٱبْنَ ٱلْعَمِّ جَعْفَرًا Ovog praznika posjetio sam sve svoje rođake, jedino što nisam posjetio amidžića Džafera.

خَلاَ أَنْ (= izuzev da), npr.: أَذْهَبُ ٱلْيَوْمَ إِلَى ٱلتَّنَزُّهِ خَلاَ أَنْ يَنْزِلَ ٱلْمَطَرُ Otići ću danas u šetnju, izuzev da padne kiša.

دُونَ أَنْ (= a da ne), npr.: كَانَ يَنْظُرُ إِلَى عَرْضِ ٱلْبَحْرِ دُونَ أَنْ يَرَى أَيَّ زَوْرَقٍ قُرْبَ ٱلسَّاحِلِ Gledao je prema pučini (mora), a da nije mogao vidjeti nijednu barku blizu obale.

سِوَى أَنَّ (= osim što), npr.: زَهْرَةُ فَتَاةٌ جَمِيلَةٌ سِوَى (فَوْقَ) أَنَّهَا مُتَدَيِّنَةٌ مُثَقَّفَةٌ Zehra je lijepa djevojka, osim što je pobožna i obrazovana.

غَيْرَ أَنَّ (= samo što), npr.:

ذَهَبَتِ ٱلْعَائِلَةُ كُلُّهَا إِلَى ٱلْحَقْلِ غَيْرَ (عَلَى) أَنَّ أَصْغَرَ ٱلْبَنَاتِ بَقِيَتْ فِى ٱلدَّارِ وَحْدَهَا Cijela je porodica otišla na njivu, samo što je kod kuće sama ostala najmlađa kći.

لاَسِيَّمَا (= naročito), npr.:

كَانَ ٱلشَّابُّ يُحِبُّ أَنْ يَتَجَوَّلَ فِى ٱلضَّوَاحِى وَلاَسِيَّمَا أَنْ يَجْلِسَ بِجَانِبِ ٱلْبُحَيْرَةِ Mladić je volio lutati po okolici, a naročito sjedjeti pokraj jezera.

5. Zaključne (konkluzivne) rečenice - اَلْجُمَلُ ٱلْإِسْتِنْتَاجِيَّةُ

To su one naporedne (nezavisno-složene) rečenice u kojima se iz sadržaja prve zaključuje o sadržaju druge rečenice. Vežu se međusobno pomoću priloga إذًا (= dakle), te nekih izraza sličnoga značenja (kao što je لذَلكَ = zato, stoga i sl.).

إذًا (إِذَنْ) (= dakle), npr.: تَعِبْنَا كَثِيرًا مِنْ أَجْلِ ٱلتَّسَلُّقِ فَيَجِبُ إِذًا أَنْ نَسْتَرِيحَ كَافِيًا Mnogo smo se umorili zbog uspinjaja, pa treba, dakle, da se dovoljno odmorimo.

لِذَلِكَ (= zato), npr.: أَعْرِفُ أَنَّكَ رَجُلٌ عَاقِلٌ فَلِذَلِكَ أَنْصَحُكَ أَنْ تَكُونَ فِى هَذَا ٱلْأَمْرِ صَبُورًا لِلْغَايَةِ

Znam da si pametan čovjek, pa ti zato savjetujem da u ovoj stvari budeš strpljiv do krajnosti.

Ovo je posljednja vrsta naporednih, odn. nezavisno-složenih rečenica, a sada na red dolazi jedna prelazna vrsta, koja stoji između ovih i pravih zavisno-složenih rečenica, a to je rečenica stanja.

B - REČENICA STANJA - اَلْجُمَلُ ٱلْحَالِيَّةُ

Kako je istaknuto, ova vrsta rečenica čini prijelaz između nezavisnih i zavisnih složenih rečenica. Naime, one po svojoj sintaksičkoj strukturi lične na naporedne, a po smislu na neke zavisne rečenice.

To su asindetski (bez veznika) ili, pak, sindetski i to veznikom " وَ " (tzv. وَاوُ ٱلْحَالِ) imenske ili glagolske rečenice vezane za neke druge rečenice. One označavaju sporedne okolnosti glagolske radnje odn. stanje subjekta ili neke rečenične dopune (npr. objekta) iz prve (glavne) rečenice, ili, pak, novog subjekta (u rečenici stanja). Ono na što se odnosi sadržaj rečenice stanja naziva se: ذُو ٱلْحَالِ ili صَاحِبُ ٱلْحَالِ, a na to se ukazuje ličnom zamjenicom zvanom: اَلرَّابِطُ (= koji povezuje).

Stanje, koje se izražava, u okviru je vremena prve rečenice (tj. traje istodobno), ili je glagolska radnja tek u pripremi, ili je on rezultat prethodno proteklog procesa.

Odnos sadržaja rečenice stanja prema sadržaju prethodne joj (glavne) rečenice nije uvijek istovrstan, pa je nekad moramo prevesti nekom zavisnom rečenicom (vremenskom, namjernom, uzročnom, i dr.).

Evo primjera za neke od tih slučajeva:

a) *Vremenskom rečenicom*, npr., prevest ćemo:

كَانَ ٱلْمَوْكِبُ يَمُرُّ بِبُسْتَانِنَا وَنَحْنُ نَنْظُرُ إِلَيْهِ مِنْ سَطْحِ بَيْتِنَا

Povorka je prolazila pored našeg vrta, dok smo je mi gledali s (terasastog) krova naše kuće.

b) *Namjernom rečenicom*, npr.:

ذَهَبْتُ إِلَى ٱلْمَرْسَى أَنْتَظِرُ هُنَاكَ مَجِيءَ سَفِينَةِ ٱلرُّكَّابِ - Otišao sam u pristanište da ondje očekujem dolazak putničkog broda.

c) *Uzročnom rečenicom*, npr.:

كَيْفَ تَرْجُونَ ٱلإِنْتِصَارَ عَلَيْهِمْ وَلَمْ تَسْتَعِدُّوا لِلْقِتَالِ مَعَهُمْ ؟ - Kako se nadate pobjedi nad njima, budući da se niste pripremili za borbu s njima?

Rečenica stanja može biti imenska (s imenskim ili glagolskim predikatom), a tada je najčešće vezana za prvu rečenicu veznikom " وَ ", a rjeđe je asindetski pripojena uz nju. Evo primjera za te slučajeve.

1) *Imenski predikat*, npr.:
كَانَتِ ٱلْفَتَاةُ تَجْلِسُ قُرْبَ ٱلْمَنْبَعِ وَهِيَ بَاكِيَةٌ - Djevojka je sjedjela plačući blizu izvora.

2) *Glagolski predikat*, npr.:
بَعْدَ ٱلْغَدَاءِ تَوَجَّهَ مَجِيدٌ إِلَى ٱلصَّيْدِ وَأَخُوهُ ٱلْأَصْغَرُ يَنَامُ فِي ٱلْخَيْمَةِ = Poslije ručka Medžid se uputio u lov, dok je njegov mlađi brat spavao u šatoru.

3) *Predikat pripojen bez veznika*, npr.:
فِي تِلْكَ ٱللَّحْظَةِ أَقْبَلَ إِلَيْهِمْ رَجُلٌ فِي يُمْنَاهُ عَصًا غَلِيظَةٌ = U tom trenutku priđe im neki čovjek sa debelim štapom u desnoj ruci.

Rečenica stanja može biti glagolska, sa glagolom u "određenom" načinu imperfekta, ispred koga stoji: وَقَدْ, npr.:
لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ ٱللهِ إِلَيْكُمْ = Zašto me uznemirujete, a znate da sam vam ja Božiji poslanik? - (Q., 61, 5).

Rečenica stanja nekada je odrečna glagolska rečenica, sa glagolom u "skraćenom" načinu imperfekta iza: 1) وَلَمْ ili 2) u "određenom" načinu iza وَمَا, npr.:
زَعَمَ ٱلشَّابُّ أَنَّ زَمِيلَهُ رَافَقَهُ وَلَمْ يَذْهَبْ هُنَاكَ أَحَدٌ سِوَاهُ = Mladić je tvrdio da ga je pratio njegov drug, međutim, (a, dok) je tamo (ot)išao samo on.
كَانَ ٱلرَّجُلُ فِي بَيْتِهِ طُولَ ٱلنَّهَارِ وَمَا يَدْرِي شَيْئًا مِمَّا جَرَى فِي ٱلْخَارِجِ = Čovjek je cijeli dan bio u svojoj kući, ne znajući ništa od onoga što se vani događalo.

Rečenica stanja nekada je potvrdna glagolska rečenica, sa glagolom u perfektu, ispred koga obično stoji: وَقَدْ, a rijetko samo: قَدْ ili وَ, kao, npr.:
1) سَأَلَتْهُ زَوْجَتُهُ : لِمَ لَا نَزُورُهُمْ وَقَدْ وَعَدْنَاهُمْ ذَلِكَ مُنْذُ زَمَنٍ طَوِيلٍ ؟ = Njegova žena ga upita: "Zašto ih ne posjetimo, a (kad) to smo im već odavno obećali?"

انْطَلَقَ ٱلْأَجْنَبِيُّ نَحْوَ ٱلْوَاحَةِ ٱلْبَعِيدَةِ قَدْ رَكِبَ حِصَانَهُ ٱلسَّرِيعَ

Stranac pođe prema dalekoj oazi, uzjahavši na svog brzog konja.
وَصَلَ مُنِيرٌ إِلَى ٱلْمَطَارِ مُتَأَخِّرًا وَٱرْتَفَعَتِ ٱلطَّائِرَةُ إِلَى زُرْقَةِ ٱلسَّمَاءِ = Munir je kasno stigao na aerodrom, kada se avion bio uzdigao u nebesko plavetnilo.

Rijetko je pripajanje rečenice stanja uz glavnu bez veznika u ovakvim slučajevima, a evo jedan primjer za to:

دَخَلَ عُمَرُ ٱلْغُرْفَةَ صَعُبَ عَلَيْهِ أَنْ يَعْتَرِفَ بِخَطَإِهِ لأَبِيهِ = Omer uđe u sobu, a bilo mu je teško priznati ocu svoju grešku.

Konačno, rečenica stanja može biti odrečna glagolska rečenica, sa glagolom u perfektu iza: وَمَا (ili samo: مَا), npr.:

عَجِبْتُ أَنْ مَرَرْتَ بِخَالِكَ (وَ) مَاسَلَّمْتَ عَلَيْهِ كَمَا يَلِيقُ = Začudio sam se da si mimoišao svoga ujaka, ne pozdravivši ga (a da ga nisi pozdravio), kako se pristoji.

Razmotrivši ovu prelaznu vrstu rečenica, sada ćemo preći na obradu zavisno-složenih rečenica, koje vrše ulogu pojedinih dijelova prosto-proširene rečenice, pa se prema njima vrši prva njihova podjela, a potom i dalja razvrstavanja zavisno-složenih rečenica.

C - ZAVISNO - SLOŽENE REČENICE - اَلْجُمَلُ ٱلْمُتَعَاطِفَةُ ٱلْمُرَكَّبَةُ [77]

Prema R. Simeonu, to je skup rečenica u kome je jedna glavna, a druga (ili više njih) dopunjuje, konkretizira ili objašnjava njeno smisaono značenje, vršeći funkciju različitih dijelova (proširene) proste rečenice, ili ukazujući na njen sadržaj. Prema toj funkciji te se rečenice dijele na: 1) *subjektne,* 2) *predikatne,* 3) *atributne,* 4) *apozitivne,* 5) *objektne* i 6) *adverbne.*

Adverbne rečenice, s obzirom na svoj sadržaj, razvrstavaju se na: a) *mjesne,* b) *vremenske,* c) *uzročne,* d) *posljedične,* e) *namjerne,* f) *načinske,* g) *poredbene,* h) *pogodbene* i i) *dopusne rečenice.*

S obzirom na svoju sintaksičku i semantičku prirodu, posebno se izdvajaju *odnosne* i *izrične* rečenice.

Odnosne rečenice dobile su naziv po svome načinu vezivanja za glavnu rečenicu, naime, pomoću odnosnih zamjenica ili priloga. Po svojoj funkciji one se odnose bilo na subjekt, bilo na atribut, bilo na apoziciju, pa su prema tome ili subjektne ili atributne ili apozitivne.

Izrične rečenice nazvane su tako prema glagolima izrcanja (govorenja i sl.) od kojih zavise. Po svojoj, pak, funkciji mogu biti subjektne i predikatne, te objektne i atributne.

Glavna rečenica - اَلْجُمْلَةُ ٱلرَّئِيسِيَّةُ u zavisno-složenoj rečenici, koja se često smatra po svome smislu nezavisnom ili samostalnom, ustvari je samo je

77) Općenito o toj vrsti rečenica vidi: R. Simeon, op. cit., II, str. 768-770 (pod: zavisno-složena rečenica).

relativno nezavisna. U sklopu složene rečenice ona nema intonaciju dovršenosti, a po svome značenju povezana je s odgovarajućom joj zavisnom rečenicom u jednu semantičku cjelinu.

Zavisna rečenica - اَلْجُمْلَةُ ٱلتَّابِعَةُ može biti neposredno vezana za glavnu, ali često i za neku drugu, zavisnu rečenicu, tao da tada nastane višestruka zavisno-složena rečenica.

1. - Subjektne rečenice

To su zavisne rečenice koje zamjenjuju subjekt, a odgovaraju na pitanje: ko, što, koji, te se javljaju u obliku *odnosnih* rečenica. Druge od njih stoje iza glagola govorenja, mišljenja i osjećanja, te imaju oblik *izričnih* rečenica.

Osim toga, subjektne rečenice mogu biti i u obliku *neupravnih (indirektnih) pitanja*. Kako je, pak, ranije istaknuto, u arapskom jeziku takva se pitanja po formi ne razlikuju od upravnih (direktnih) pitanja.

Ovdje ćemo dati koji primjer za takve odnosne i izrične rečenice koje vrše funkciju subjekta složene rečenice.

1) Primjeri za *odnosne* rečenice:

مَنْ يَعْمَلْ مُجْتَهِداً يَنَالُ ٱلْجَائِزَةَ أَكِيداً = Ko bude marljivo radio, sigurno će dobiti nagradu.

مَاوَقَعَ لَكَ ٱلْيَوْمَ سَيَقَعُ لَكَ فِى ٱلْمُسْتَقْبَلِ أَيْضاً = Ono što ti se danas dogodilo, dogodit će ti se i u budućnosti. أَيُّنَا لاَيَجِيءُ دَوْرُهُ إِلَى ٱلظُّهْرِ يَحْضُرُ هُنَا فِى ٱلصَّبَاحِ ٱلْبَاكِرِ = Koji od nas ne dođe na red do podne, doći će ovdje u rano jutro.

2) Primjeri za *izrične* rečenice:

أَمَرَكَ ٱلْأَبُ أَنْ تَشْتَرِيَ ٱلْكُتُبَ ٱلْمَدْرَسِيَّةَ بِنَفْسِكَ = Otac ti je naredio da sam kupiš te školske knjige. هَلْ أَتَاكَ ٱلْخَبَرُ أَنَّ ٱلْأَعْدَاءَ قَدْ جَاوَزُوا حُدُودَنَا ؟ = Jesi li čuo vijest da su neprijatelji već prešli preko naše granice?

2. Predikatne rečenice - اَلْجُمَلُ ٱلْإِسْنَادِيَّةُ

To su zavisne rečenice koje nešto izriču o subjektu, zamjenjujući imenski predikat. One se javljaju u obliku izričnih rečenica, ili, pak, njihovih tzv. objasnidbenih (eksplikativnih) rečenica (tj. onih koje pobliže objašnjavaju neku riječ). Predikatne rečenice vezane su za glavnu rečenicu veznicima: أَنْ ili أَنَّ .

Evo primjera za ta oba veznika: إِنَّمَا فَخْرُ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ أَنْ يُعَدَّ رَجُلاً شَرِيفًا = Ponos svakog od njih je da bude smatran čestitim čovjekom. سَرَّ نَامِقًا بِلاَ حَدٍّ أَنَّهُ رَجَعَ إِلَى وَطَنِهِ أَخِيرًا = Namika je beskrajno radovalo što se najzad vratio u (svoju) domovinu.

3. Atributne rečenice - اَلْجُمَلُ ٱلْوَصْفِيَّةُ

To su zavisne rečenice koje vrše funkciju nekog atributa. Kao i subjektne, i atributne se rečenice mogu javiti u obliku *odnosnih* ili *izričnih* rečenica, a također i kao *neupravna pitanja,* te za njih važi isto što je rečeno u vezi s tom vrstom rečenica.

1) Evo primjer kada su to *odnosne* rečenice:
مُنْذُ قَلِيلٍ لَقِيتُ أَنِيسَةَ ٱلَّتِى كَانَتْ عَائِدَةً إِلَى ٱلْبَيْتِ مِنَ ٱلسُّوقِ = Maloprije sretoh Enisu koja se vraćala kući s pijace.

2) *Neupravno pitanje*:
سَأَلْتُ صَدِيقِى هَلْ صَادَ شَيْئًا فِى ذَلِكَ ٱلْيَوْمِ = Upitah svoga prijatelja da li je šta ulovio toga dana.

3) Primjer za (atributnu) *izričnu rečenicu:*
قَدْ حَانَ ٱلْوَقْتُ أَنْ نُغَادِرَ هَذِهِ ٱلْمَدِينَةَ وَنَزُورَ بَعْضَ ٱلْمُدُنِ مِنْ غَيْرِهَا = Već je došlo vrijeme da napustimo ovaj grad, pa da posjetimo neke (druge) gradove osim njega.
أَتَانِى كِتَابُ حُسَيْنٍ أَنَّ أَبَاهُ بَعْدَ ٱلْمَرَضِ ٱلْقَصِيرِ مَاتَ فِى ٱلْمُسْتَشْفَى = Stiže mi Huseinovo pismo da je poslije kratke bolesti njegov otac umro u bolnici

4. Apozitivne rečenice - اَلْجُمَلُ ٱلْبَدَلِيَّةُ

To su zavisne rečenice koje vrše funkciju apozicije neke riječi. Redovno imaju oblik *odnosnih* rečenica.
إِنَّ نَائِلَةَ ٱلَّتِى هِيَ زَمِيلَتِى فِى ٱلْمَدْرَسَةِ تَذْهَبُ إِلَى ٱلْقَاهِرَةِ لِلدِّرَاسَةِ = Naila, koja je moja školska drugarica, ide u Kairo na studije.

5. Objektne rečenice

To su zavisne rečenice u funkcija objekta. One mogu biti u formi: 1) *izričnih rečenica* ili 2) *upravnih pitanja*. Evo primjera za oba slučaja:

1) *Objektna izrična rečenica*, i to: a) *iza glagola govorenja*:
وَعَدَتْنَا عَمَّتُنَا فِى كِتَابِهَا أَنَّهَا تَزُورُنَا فِى ٱلْعِيدِ ٱلْقَادِمِ = Naša nam je tetka (po ocu) obećala da će nas posjetiti na idući praznik.

b) *Iza glagola mišljenja*:
وَحَيَاتِى لَقَدْ نَسِيتُ تَمَامًا أَنْ أَحْضُرَ عِنْدَكَ بِتِلْكَ ٱلْمَجَلَّةِ = Života mi sam potpuno zaboravio da ti donesem onaj časopis.

c) *Iza glagola osjećanja*:
كُنَّا نَخَافُ طُولَ ٱلْوَقْتِ أَنْ يُفَاجِئَنَا ٱلْأَعْدَاءُ أَثْنَاءَ ٱللَّيْلِ - Svo vrijeme smo se bojali da će nas neprijatelji iznenaditi za vrijeme noći.

2) *Upravno pitanje*: سَأَلْتُ عُمَرَ : هَلْ تَذْهَبُ مَعِى إِلَى ٱلْكُلِّيَّةِ ؟ = Upitah Omera: "Ideš li sa mnom na fakultet"

6. Odnosne (relativne) rečenice - جُمَلُ ٱلصِّلَةِ

To su zavisne rečenice koje, kako je pokazano, po svojoj funkciji u složenoj rečenici, mogu biti: subjektne, *atributne* ili *apozitivne*. One se odnose na tzv. antecedent (ٱلْمَتْبُوعُ), tj. na neku prethodnu imenicu ili zamjenicu u glavnoj rečenici, ili, pak na tu cijelu rečenicu, a mogu biti i bez antecedenta.

Prema arapskim gramatičarima odnosne rečenice dijele se na *dvije vrste*: 1) *neodređene* (kvalifikativne, ٱلصِّلَةُ ili ٱلْجُمَلُ ٱلْوَصْفِيَّةُ), tj. one čiji je *antecedent neodređen* (indeterminiran), a uz koje se one vežu asindetski (dolaze iza njega bez odnosne zamjenice). 2) Druga je vrsta zvana: *određene* (relativne, ٱلصِّلَةُ), tj. one čiji je *antecedent određen* (determiniran), a one su za njega vezane odnosnim zamjenicama.

Ovdje ćemo odnosne rečenice prikazati na osnovu podjele R. Blaschèrea, [78] koji ih dijeli na tri skupine, i to:

A - odnosne rečenice s antecedentom,

B - odnosne rečenice bez antecedenta i

C - odnosne participijalne rečenice.

Tim redom ćemo ih sada pojedinačno pobliže razmotriti.

78) Sve o relativnim rečenicama uporedi kod njeg, op. cit., str. 420-431, & 408-424 (Proposition relative); Vidi također: Caspari, op. cit. II, str. 317-324, & 172-175 (Relative sentences); Reckendorf, op. cit., str. 413-446, & 200-217 (Relativsätze).

A - ODNOSNE REČENICE S ANTECEDENTOM

Ova vrsta dalje se dijeli na dvije podvrste, naime na: 1) odnosne rečenice s neodređenim antecedentom i 2) odnosne rečenice s određenim antecedentom.

1. - *Odnosne rečenice s neodređenim antecedentom*

To su takve složene rečenice u kojima je zavisna odnosna rečenica u jednostavnoj jukstapoziciji sa glavnom rečenicom tj. nije za nju vezana nikakvom odnosnom zamjenicom, a antecendenti su im neodređena (indeterminirana) imena. Kako se vidjelo, to su one koje u arapskoj sintaksi nose naziv: اَلصِّفَةُ.

أَهْدَى ٱلْمَلِكُ لِضَيْفِهِ عِنْدَ ذَهَابِهِ جَوَادًا أَعْجَبَهُ لِلْغَايَةِ = Kralj pokloni svome gostu pri njegovom odlasku izvrsnog konja, koji mu se vanredno dopao.

U ovoj vrsti odnosnih rečenica redovno se upotrebljava lična zamjenica (tzv. الرَّاجِعُ ili اَلْعَائِدُ), koja odnosnu rečenicu spaja s njenim antecedentom, npr.:

مَرَّ بِي فِي ٱلشَّارِعِ رَجُلٌ أَعْمَى يَقُودُهُ غُلَامٌ صَغِيرٌ = Ulicom pokraj mene prođe slijep čovjek, koga je vodio malehan dječak.

2. *Odnosne rečenice s određenim antecedentom*

To su u prvom redu one odnosne rečenice vezane uz određeni (determinirani) antecedent odnosnom zamjenicom, koja se s njime slaže u rodu i broju. Suprotno, pak, sintaksi našeg jezika, ona se s njime slaže i u padežu, kao, npr.:

مَرَرْتُ ٱلْيَوْمَ بِٱلصَّدِيقَيْنِ ٱللَّذَيْنِ لَمْ أَرَهُمَا مُنْذُ سَنَةٍ كَامِلَةٍ = Mimoiđoh se danas sa (tom) dvojicom prijatelja, koje nisam vidio otprije cijele godine dana.

Odnosna zamjenica dolazi odmah za svoga antecedenta. Lična zamjenica: اَلرَّاجِعُ upotrebljava se i u ovoj vrsti odnosnih rečenica, kao što je u primjeru:

إِنَّ ٱلْجِبَالَ ٱلَّتِي نَرَاهَا فِي ٱلْبُعْدِ وَاقِعَةٌ عَلَى حُدُودِ بِلَادِنَا = Planine, koje vidimo u daljini, leže na granici naše zemlje.

U slučaju kada se vokativ, koji se inače smatra jednim od određenih

imena u gramatičkom smislu, smatra ipak semantički neodređenim, relativna rečenica iza njega slijedi bez odnosne zamjenice, npr.:

خَاطَبَ بَعْضُ ٱلشُّعَرَاءِ أَطْلاَلَ بَيْتِ أَحِبَّتِه قَائِلاً : يَادَارُ أَقْفَرَ رَسْمُهَا !

Neki pjesnik oslovi ruševine kuće svojih dragih, rekavši: "O boravište čiji su ostaci opustjeli!

Ni iza sintagme: elativ+gramatički, ali ne i semantički, indeterminirana imenica, ne slijedi odnosna zamjenica, kao u primjeru:

إِنَّ عَمَّهُ أَجْوَدُ رَجُلٍ أَعْرِفُهُ فِى قَبِيلَتِنَ = Zaista je njegov amidža najdarežljiviji čovjek koga poznajem u našem plemenu.

Kada je antecedent lična zamjenica, nju odnosna rečenica naglašava. Ako je to zamjenica prvog ili drugog lica, u oba slučaja glagol odnosne rečenice trebalo bi da bude u trećem licu, kao, npr.:

نَحْنُ ٱلَّذِينَ ٱسْتَحَقُّوا ٱلْمَدْحَ وَٱلْجَائِزَةَ = Mi smo (ti koji su) zaslužili pohvalu i nagradu. هَلْ أَنْتِ الَّتِى أَوْصَلَتْ صَغِيرَتَنَا مِنْ دَارِ ٱلْحَضَانَةِ ؟ = Jesi li ti (ta koja je) dovela našu malu iz obdaništa?

Međutim, često se taj glagol odnosne rečenice slaže u licu s tom odnosnom zamjenicom, npr.: إِنَّا لَقَوْمٌ مَانَرَى ٱلْقَتْلَ سُبَّةً = Zaista smo mi narod (ljudi) koji ne smatramo nesrećom da bivamo ubijeni. إِنَّكَ رَجُلٌ لاَتَهْتَمُّ بِمَا تَقُولُ = Ti si čovek koji ne pazi šta govori.

Mjesto još danas upotrebljavanih odnosnih zamjenica (اَلَّذِى ، اَلَّتِى ، اَلَّذِينَ itd.), nekada se upotrebljavala (dijalektalno, u plemenu طَيِّ - Tajj) nepromjenljiva odnosna zamjenica ذُو (= koji, itd.), pr.: تَهَدَّمَتْ بِئْرِى ذُو حَفَرْتُ = Obrušio se moj bunar koji sam iskopao.

B. - ODNOSNE REČENICE BEZ ANTECEDENTA

To su zavisne rečenice koje počinju odnosnim zamjenicama: مَنْ (= ko, ond. onaj koji) i مَا (= što, odn. ono što) mj. kojih se nekada upotrijebi اَلَّذِى, te odnosna zamjenica أَيٌّ (= koji).

Zamjenica مَنْ se redovno odnosi na osobe, npr.: أُحِبُّ مَنْ يَعْدِلُ = Volim onog koji (ko) je pravedan.

Zamjenica مَنْ može se odnositi i na ženska lica, npr.:

كَانَتْ زَيْنَبُ إِحْدَى مَنِ آتَّهَمَ بِه جَوَارِى ٱلْأَمِيرِ شَرْقَانَ = Zejneba je bila jedna od robinja emira Šerkana, koju je on sumnjičio za to.

Zamjenica مَا upotrebljava se za sve osim za osobe, npr.: وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ = U njemu (tj. raju) ćete imati (dobiti) ono što vaše duše požele.... (Q., 41, 31).

Nekada مَا (u paronomaziji, s ponavljanjem glagola iz prethodne zavisne rečenice) ukazuje na neodređenost. Tako, npr.:
بَقِيَتِ ٱلْفَتَاةُ فِي ٱلْغَابَةِ حَتَّى جَمَعَتْ مِنَ ٱلْأَغْصَانِ مَاجَمَعَتْ = Djevojka je ostala u šumi dok nije nakupila izvjesnu količinu granja.- فَلَمَّا بَلَّغَهُمُ ٱلسَّاعِي مَا بَلَّغَ رَجَعَ فَوْرًا إِلَى حَيْثُ جَاءَ = Pošto im je glasnik poručio što je trebalo, smjesta se vrato odakle je i došao.

Kako je istaknuto, mjesto zamjenica مَنْ i مَا može doći ٱلَّذِى ، ٱلَّتِى, i slične odnosne zamjenice, kao što je u primjerima: Tako je: ٱلَّذِى mj مَنْ :
عَجِبْتُ أَنْ تَقَدَّمَهُمُ ٱلَّذِى ظَهَرَ لِى أَنَّهُ أَصْغَرُهُمْ سِنًّا = Začudio sam se da je pred njima išao onaj koji mi je izgledao najmlađi od njih.

ٱلَّذِى mj. مَا : هُوَ يَأْتِيكُمْ بِمَا نَقُولُ وَيُبَلِّغُنَا ٱلَّذِى تَقُولُونَ = On će vam prenijeti ono što mi reknemo, a dostavit će nam ono što vi budete rekli.

أَلَّتِى mj. مَنْ : هَذَا ٱلْبَيْتُ يَكُونُ لِلَّتِى تَعْتَنِى بِى مَادُمْتُ حَيًّا = Ova će kuća pripasti onoj koja se bude brinula o meni dok budem živ. -

ٱلَّتِى mj. مَا : ٱدْفَعْ بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ = Odbijaj onako kako je najljepše (ili: na najljepši način)! (Q., 23, 96).

Nastuprot navedenom (u pretklasičnom periodu, u poeziji, i dr.) ponekada su se مَنْ ili مَا upotrebljavali apozitivno mjesto zamjenice ٱلَّذِى, i sličnih, npr.: وَٱلْمُسْلِمُونَ مَنْ تَبِعَ (ٱلَّذِينَ تَبِعُوا) رَسُولَ ٱللّٰهِ كَثِيرُونَ = A muslimana, onih koji su slijedili Božijeg Poslanika (tj. Muhammeda), ima mnogo.
بَعْدَ مَوْتِ أَبِى خَالِد سَلَّمَتْ لَهُ أُمُّهُ ٱلْكُتُبَ مَاتَرَكَهَا لَهُ أَبُوهُ = Poslije smrti Halidovog oca, (njegova) majka mu predade knjige koje mu je ostavio (njegov) otac.

Odnosna zamjenica أَيٌّ uvijek mora biti određena, a upotrebljava se i za lica i za stvari. Stojeći u sklopu zavisne odnosne rečenice, u padežu se ravna prema njoj, a ne prema glavnoj rečenici, npr.: سَلِّمْ عَلَى أَيُّهُمْ أَفْضَلُ ! , ali ona ipak može stajati i u padežu koji zahtijeva glavna rečenica, naročito kad u odnosnoj rečenici dođe اَلرَّاجِعُ, pa bi se gornja rečenica preoblikovala ovako: سَلِّمْ عَلَى أَيِّهِمْ هُوَ أَفْضَلُ ! = Pozdravi onog od njih koji je najbolji (ili. ... najboljeg od njih)!

Zamjenica اَلرَّاجِعُ iza prijedloga

Prijedlog, koji u našem jeziku dođe ispred odnosne zamjenice, u arapskom stoji iza nje, ond. iza neodređenog antecedenta, tj. kada nema odnosne zamjenice. Iza prijedloga redovno se stavi اَلرَّاجِعُ, izuzev u dva slučaja: 1) kada prijedlog i ta zamjenica (tj. اَلرَّاجِعُ) nisu nužni za shvatanje te rečenice (pa se oboje ispusti), 2) kada glagol odnosne rečenice ima prepozicionalni objekt sa ب ispred njega.

Primjeri za اَلرَّاجِعُ iza prijedloga u rečenici sa:

a) *Neodređenim antecedentom*, npr.:

دَخَلَ ٱلْمُسَافِرُ غَابَةً فِيهَا وُحُوشٌ كَثِيرَةٌ = Putnik zađe u neku šumu, u kojoj je bilo mnogo zvijeri.

b) *Sa određenim antecedentom*, npr.:

دَخَلْنَا فِى ٱلْبُسْتَانِ ٱلَّذِى وَجَدْنَا فِيهِ أَبَا صَدِيقِى = Uđosmo u vrt, u kojem zatekosmo oca moga prijatelja.

c) *Bez antecedenta*, npr.:

إِنِّى لاَأَخَافُ مِمَّا تُهَدِّدُنِى بِهِ ٱلْآنَ بِلاَ دَاعٍ = Zaista se ne bojim onoga čime mi sada prijetiš bez (ikakvog) razloga.

Primjeri u kojima je ispušten prijedlog i zamjenica اَلرَّاجِعُ, i to u rečenici:

a) *Sa određenim antecedentom*, npr.:

بَعْدَ طُولِ ٱلْوَقْتِ لَقِيتُ أَحَدَ مَعَارِفِى ٱلَّذِى قَدْ حَكَيْتُ لَكَ (عَنْهُ) مِنْ قَبْلُ = Nakon dugog vremena sretoh jednog svog poznanika, o kome sam ti već ranije pričao.

أُذْكُرُوا نِعْمَتِى ٱلَّتِى أَنْعَمْتُ (بِهَا) عَلَيْكُمْ = Sjetite se moje blagodati, kojom sam vas bio obasuo! .. (Q., 2, 122)

b) *Bez antecedenta*, npr.:

أُكْتُمْ عَنْ جَمِيعِ زُمَلاَئِنَا مَاأُخْبِرُكَ (بِهِ) ٱلْآنَ ! = Sakrij od svih naših drugova ono, o čemu ću te sada obavijestiti!

U odnosnoj rečenici sa neodređenim antecedentom prijedlog i اَلرَّاجِعُ ne mogu se ispustiti.

C - PARICIPIJALNE RELATIVNE REČENICE

U pretklasičnoj prozi, pa tako i u poeziji, često se moglo naići na particip (ili i neki obični pridjev) sa određenim članom, kao određenicu u aneksiji (اَلْمُضَافُ). Tu je taj član imao vrijednost pokazno-odnosne zamjenice, a to je zapravo slučaj tzv. participijalne relativne rečenice. Ona se može zamijeniti običnom odnosnom rečenicom, kao, npr.:

بَشِّرِ ٱلْمُقِيمِي ٱلصَّلَاةَ (= بَشِّرِ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَاةَ) = Radosnom viješću obraduj one koji obavljaju molitvu (namaz).

هُوَ ٱلشَّاعِرُ ٱلْمَشْهُورَةُ أَشْعَارُهُ فِى جَمِيعِ أَنْحَاءِ بِلَادِنَا = On je pjesnik čije su pjesme čuvene u svim krajevima naše zemlje.

U ovoj atributivnoj relativnoj rečenici njen pridjevski predikat (المشهورة) slaže se sa svojim subjektom (أشعار) u rodu i broju, a sa subjektom glavne (šire) rečenice (الشاعر) slaže se samo u padežu i određenosti, iako je ova cijela relativna rečenica, ustvari, atribut subjekta glavne rečenice.

7. - Izrične (deklarativne) rečenice - (اَلْجُمَلُ ٱلْإِخْبَارِيَّةُ)

To su zavisne rečenice, koje mogu, kako je navedeno, po svojoj funkciji zamijeniti određene dijelove proste proširene rečenice, naime: subjekt, predikat, atribut ili objekt.

Ovim se rečenicama nešto izriče ili objašnjava, pa se tada nazivaju: objesnidbene (eksplikativne) اَلْجُمَلُ ٱلتَّفْسِيرِيَّةُ. One dolaze iza glagola: govorenja, mišljenja ili osjećanja. Sintaksički su za glavne im rečenice vezane veznicima: أَنْ ، أَنَّ ، إِنَّ, (te od njega oslabljenim: إِنْ) i složenim: أَلاّ (od: لا + أَنْ).

Primjeri za izrične rečenice dati su govoreći o njihovoj funkciji (kod subjektnih, itd., rečenica). O njima se govorilo i u vezi s upotrebom čestica إِنَّ i أَنَّ, te njihovih oslabljenih oblika إِنْ i أَنْ . Zato nema potrebe da se to ovdje sve ponavlja.

Infinitivne rečenice - (اَلْجُمَلُ ٱلْمَصْدَرِيَّةُ)

Subjekt neke imenske ili glagolske rečenice, kada je on infinitiv (اَلْمَصْدَرُ), može se nekada zamijeniti cijelom subjektnom, izričnom rečenicom, i to je onda: infinitivna rečenica.

Ispred takve rečenice stoje tzv. اَلْحُرُوفُ ٱلْمَصْدَرِيَّةُ (tj. infinitivni veznici): أَنْ ili مَا, kao, npr.: أَنْ تُطِيعَ ٱلْوَالِدَيْنِ خَيْرٌ لَكَ مِنْ عُقُوقِهِمَا = Da slušaš (Slušati) roditelje bolje ti je nego nepokornost prema njima (ne pokoravati im se). (mj. da se kaže: طَاعَةُ ٱلْوَالِدَيْنِ خَيْرٌ لَكَ (Poslušnost prema roditeljima bolja ti je...) طَالَ مَا أَقَامَ صَدِيقِى زَاهِدٌ فِى ٱلشَّامِ = Moj prijatelj Zahid dugo je proboravio u Siriji. - (mj.: ... طَالَتْ إِقَامَةُ صَدِيقِى ... = Dug je bio boravak moga prijatelja .....)

Nekada se namjesto infinitivne rečenice (sa أَنْ) upotrijebi upravni govor, npr.:

فَقَالَ أَحْمَدُ : أَسِيرُ إِلَيْهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَجِيئَ هُوَ إِلَيْنَا = A Ahmed reče: "Da odem do njega draže mi je, nego da on dođe k nama. - (mj.: ... أَنْ أَسِيرَ ..., ili, pak.: ... سَيْرِى إِلَيْهِ ....)

فَإِنِّى أَكُونُ وَزِيرًا خَيْرٌ مِنْ أَنْ أَكُونَ أَمِيرًا = Da budem vezir, bolje je nego da budem emir. (mj.: ... أَنْ أَكُونَ, ili, pak: ... إِنَّ كَوْنِى وَزِيرًا).

8. - Priločke (adverbne) rečenice - اَلْجُمَلُ ٱلظَّرْفِيَّةُ

To su zavisne rečenice, koje po svojoj funkciji izražavaju okolnosti glavne glagolske radnje, odn. upotrebljavaju se, kao i prilozi, da pobliže označe: glagol, pridjev ili drugi prilog. Po svome sadržaju, tj. po tome kakvu prilošku oznaku proste proširene vrste rečenica zamjenjuju, ove se rečenice dijele na spomenutih devet vrsta rečenica koje ćemo sada redom razmotriti.

a) *Mjesne (lokalne) rečenice* - اَلْجُمَلُ ٱلْمَكَانِيَّةُ

To su zavisne priloške rečenice koje vrše funkciju priloške oznake mjesta, ukazujući na mjesto gdje se vrši radnja glavne rečenice, i slično tome. Za nju se vežu prilozim: أَيْنَ (مِنْ ، إِلَى) ، أَيْنَمَا ، حَيْثُ ، حَيْثُمَا i sl.

Evo nekoliko primjera njihove upotebe.

أَيْنَ (= ovdje, ondje) gdje: اِجْلِسْ هُنَا أَيْنَ جَلَسَ أَبُوكَ قَدِيمًا = Sjedi ovdje gdje je nekad sjedio tvoj otac. -

إِلَى أَيْنَ = (onamo) kamo, kuda: رَكَضَ ٱلتَّلَامِذَةُ إِلَى أَيْنَ ذَهَبَ مُعَلِّمُهُمْ = Učenici otrčaše (onamo) kuda je otišao njihov učitelj.

مِنْ أَيْنَ (= odakle, otkuda): وَصَلَ ٱلْيَوْمَ أَخِي أَيْضًا مِنْ أَيْنَ جَاءَ أَبُونَا بِٱلْأَمْسِ = Danas je stigao i moj brat odakle je jučer došao naš otac.

أَيْنَمَا (= gdje god, ma(bilo) gdje): وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ = A On /tj. Bog/ je s vama gdje god vi bili. (Q., 57, 4).

حَيْثُ =(ondje) gdje, ma gdje, gdje god: رَمَى ٱلصَّائِدُ بِسَهْمٍ حَيْثُ سَمِعَ ٱلْحِسَّ فِى ٱلشُّجَيْرَاتِ = Lovac izbaci strijelu (ondje) gdje je čuo šum u žbunju. -

اِسْتَرِيحُوا عِنْدَ تَسَلُّقِ ٱلْجَبَلِ حَيْثُ تَجِدُونَ مَكَانًا مُنَاسِبًا لِذَلِكَ ! - Pri uspinjanju na planinu odmorite se gdje god nađete podesno mjesto za to! -

إِلَى حَيْثُ = (onamo) gdje : اِذْهَبُوا بِٱلْغُلَامِ إِلَى حَيْثُ تَطْلُبُهُ أُمُّهُ ٱلْمَهْمُومَةُ ! = Odvedite dječaka onamo gdje ga traži njegova zabrinuta majka!

مِنْ حَيْثُ (= odakle, otkuda): كَثِيرًا مَا يَأْتِينَا ٱلْفَرَجُ فَجْأَةً مِنْ حَيْثُ لَا نَنْتَظِرُهُ = Često nam razgala dođe iznenada, odakle je i ne očekujemo . -

حَيْثُمَا (= gdje god, ma gdje): سَرَقَ ٱلْمُتَشَرِّدُ حَيْثُمَا أَمْكَنَهُ ذَلِكَ فِى ٱلْقُرَى ٱلَّتِى جَازَبِهَا = Skitnica je krao gdje god je to mogao po selima kroz koja je prolazio.

b) *Vremenske (temporalne) rečenice* - اَلْجُمَلُ ٱلزَّمَانِيَّةُ [79]

To su zavisne priloške rečenice koje pokazuju kada (i sl.) se vrši radnja glavne rečenice.

Prema tome kako se vremenski odnosi radnja glavne prema radnji zavisne rečenice, možemo razlikovati tri vrste ovih rečenica.

1) Obje te radnje odvijaju se istovremeno. Takav njihov odnos izriče se pomoću veznika (poredanih alfabetski):

إِذْ ، إِذَا ، إِذَامَا ، بَيْنَا ، حَيْثُ ، حِينَ ، حِينَمَا ، عِنْدَمَا ، كُلَّمَا i مَا .

Evo primjera za sve navedenim redom.

إِذْ (= kad): أَتَعَجَّبُ أَنَّكَ لاتَفْهَمُهُ إِذْ يَتَكَلَّمُ بِٱلْعَرَبِيَّةِ Čudim se da ga ne razumiješ kada govori arapski.

إِذَا (= kad): زَارَنِي زَمِيلِي فِي قَرْيَتِنَا إِذَا كَانَتِ ٱلْفَوَاكِهُ قَدْ يَنعَتْ = Moj drug me posjetio u našem selu kada je već bilo sazrelo voće.

إِذَامَا (= kad god): إِذَامَا أُجَالِسُ فُؤَاداً نَتَحَدَّثُ فِي أَيَّامِ ٱلشَّبَابِ = Kad god sjedim s Fuadom, pričamo o danima mladosti. -

بَيْنَا (= dok): تَكَلَّمْتُ مَعَ خَالِي فِي كُلِّ شَيْءٍ بَيْنَا سَافَرْنَا فِي سَيَّارَتِه = Razgovarao sam sa svojim daidžom o svemu i svačemu, dok smo se vozili u njegovom automobilu.

حَيْثُ (= sve) dok, kad/: (kao, npr., u stihu):

لِلْفَتَى عَقْلٌ يَعِيشُ بِه حَيْثُ يَهْدِى سَاقَهُ قَدَمُهُ = Čovjek ima razum po kome živi, (sve) dok mu (njegovu) nogu stopalo (njegovo) vodi.

نَظَرَ الشَّيْخُ إِلَى ٱلرُّعَاةِ حَيْثُ سَاقُوا ٱلْمَوَاشِيَ إِلَى بُيُوتِ أَصْحَابِهَا فِي ٱلْقَرْيَةِ - Starac je gledao pastire kada su dogonili stoku do kuća njenih vlasnika u selu.

حِينَ (= kad): كَانَ سَلِيمٌ مُشْتَغِلاً بِٱلدِّرَاسَةِ حِينَ جِئْتُ لأَدْعُوَهُ إِلَى مَكْتَبَةِ ٱلْجَامِعَةِ = Selim je bio zauzet učenjem kada sam došao da ga pozovem u sveučilišnu biblioteku.

حِينَمَا (= dok, kad): دَرَسَ عُمَرُ إِلَى مَابَعْدَ نِصْفِ ٱللَّيْلِ حِينَمَا نَامَ جَمِيعُ أَهْلِه = Omer je učio do iza ponoći, dok su svi njegovi ukućani spavali.

عِنْدَمَا (= kad): كَانَ ٱلأَمِيرُ حَدِيثَ ٱلسِّنِّ عِنْدَمَا أَفْضَى إِلَيْهِ ٱلْمُلْكُ بَعْدَ مَوْتِ أَبِيه = Princ je bio mlad kad je na njega prešla kraljevska vlast poslije smrti njegovog oca.

---

79) O njima vidjeti: Reckendorf, op. cit., str. 463-483, & 234-253 (Zeitsätze).

كُلَّمَا (= kad god): كُلَّمَا أَتَنَزَّهُ مَعَهَا تُرِيدُ أَنْ نَنْزِلَ إِلَى ٱلْبَحْرِ = Kad god se s njom šetam, želi da siđemo do mora.

مَا (= sve) dok: لَايَجِبُ أَنْ تَخْرُجَ مِنَ ٱلْبَيْتِ مَادُمْتَ مَرِيضًا كَذَلِكَ = Ne smiješ izlaziti iz kuće, (sve) dok si tako bolestan.

2. Radnja glavne rečenice vrši se prije radnje zavisne rečenice. Pri takvom odnosu takva vremenska rečenica veže se za glavnu ovim veznicima: إِلَى أَنْ ، حَتَّى ، رَيْثَ ، رَيْثَمَا ، قَبْلَ ، قَبْلَ أَنْ ، قَبْلَ مَا i مِنْ قَبْلِ أَنْ . Evo primjera: (sve) dok ne:

إِلَى أَنْ = (sve) dok ne: كَانَ ٱلْقَرَوِيُّونَ يَزْدَحِمُونَ حَوْلَ ٱلْغَرِيبِ إِلَى أَنْ رَكِبَ فَرَسَهُ وَ ٱنْطَلَقَ = Seljani su se tiskali oko tuđinca (sve) dok nije pojahao svoga konja i otišao.

حَتَّى = (sve) dok ne: كَمِنَ ٱلْهَارِبُ فِي ٱلْغَابَةِ ٱلْمُجَاوِرَةِ حَتَّى رَجَعَتِ ٱلْمُطَارَدَةُ إِلَى ٱلْمَدِينَةِ = Bjegunac se krio u obližnjoj šumi (sve) dok se potjera nije vratila u grad.

رَيْثَ = (sve) dok ne: لَايُصْعِبُ ٱلْأَمْرَ إِلاَّ رَيْثَ يَرْكَبُهُ = Stvar smatra teškom samo dok je ne preduzme.

رَيْثَمَا = (sve) dok: بَكَتِ ٱلطِّفْلَةُ طَوِيلاً رَيْثَمَا طَمْنَتْهَا أُمُّهَا = Djevojčica je dugo plakala sve dok je nije umirila njena majka.

قَبْلَ (= prije nego što): يَجُودُ ٱلْمَلِكُ بِنَيْلِهِ إِلَى زَائِرِهِ كَثِيرًا قَبْلَ يَسْأَلُهُ هُوَ عَنْ شَيْءٍ Kralj često obilno nagradi svoga posjetioca prije nego što on išta zamoli od njega.

قَبْلَ أَنْ = prije nego (što): رَجَعْتُ إِلَى ٱلْبَيْتِ قَبْلَ أَنْ رَجَعَ أَحَدٌ مِنْ عَائِلَتِنَا ٱلْعَدِيدَةِ = Vratio sam se kući prije nego (što) se vratio iko od naše brojne obitelji.

قَبْلَ مَا (= prije nego što): بَاكَرْتُ إِلَى ٱلصَّيْدِ قَبْلَ مَا أَصْبَحَ ٱلصَّبَاحُ = Poranio sam u lov prije nego je bilo svanulo jutro.

مِنْ قَبْلِ أَنْ (prije nego što):

لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ ٱلْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ = Priželjkivali ste smrt prije nego što ste je sreli. (Q., 3, 143).

3. Radnja glavne rečenice događa se poslije radnje zavisne rečenice. Takav se njihov odnos izražava veznicima:

آخِرَمَا ، إِذْ ، إِذَا ، إِذَامَا ، أَوَّلَ مَا ، بَعْدَ إِذْ ، بَعْدَ أَنْ ، بَعْدَ مَا ، مِنْ بَعْدِ أَنْ ، بَيْنَا ، بَيْنَمَا ، حَالَمَا ، حَيْثُ ، حِينَ ، فَوْرَ أَنْ ، فِيمَا ، كُلَّمَا ، لَمَّا ، مُذْ ، مُنْذُ ، وَقْتَمَا i sl.

آخِرَمَا (= otkako zadnji put): هَلْ جَرَى لَكَ شَيْءٌ مِنَ ٱلْمُهِمِّ آخِرَمَا ٱلْتَقَيْنَا فِي هَذَا ٱلْمَكَانِ نَفْسِهِ = Da li ti se šta važno desilo otkako smo se zadnji put sreli na ovom istom mjestu?

إِذْ (= kad): أَنْتَ لَاتَذْكُرُ إِذْ كُنَّا قَلِيلِينَ عِنْدَ ٱنْتِقَالِنَا إِلَى هُنَا = Ti se ne sjećaš kada nas je bilo malo prije našeg preseljenja ovamo.

إِذَا (= kad): إِذَا نَزَلَ ٱلضَّيْفُ عِنْدَهُ قَصَّ عَلَيْهِ كُلَّ مَا عَانَى فِي سَفَرِهِ = Kada je gost odsjeo kod njega, ispričao mu je sve što je podnio na svome putovanju.

إِذَامَا (= kad god): إِذَامَا لَقِيتَ سَلْوَةَ سَلْهَا أَوَّلاً عَنْ مَرَضِ أَبِيهَا ! = Kad god sretneš Selvetu, prvo je upitaj o bolesti njenog oca!

أَوَّلَ مَا (= čim): أَوَّلَ مَا دَخَلَ غُرْفَتَهُ ٱسْتَلْقَى لِتَسْتَرِيحَ مِنَ ٱلْإِعْيَاءِ = Čim je ušao u svoju sobu, legao je da se odmori od premorenosti.

بَعْدَ إِذْ (= nakon što): .... رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا = Gospodaru naš, ne daj da zablude naša srca, nakon što si nas uputio (na pravi put)! (Q., 3, 8).

بَعْدَ أَنْ (= nakon što): خَرَجَ مُتَأَخِّرًا مِنْ عِنْدِ أَخِيهِ بَعْدَ أَنِ ٱتَّفَقَ مَعَهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ = Izašao je kasno od svoga brata, nakon što se s njim (bio) složio u svemu.

بَعْدَ مَا (= nakon što): نَسْتَمِرُّ فِي ٱلْإِجْتِهَادِ بَعْدَ مَا نَبْلُغُ هَذَا ٱلْغَرَضَ =Trudit ćemo se i dalje, nakon što budemo postigli ovaj cilj.

مِنْ بَعْدِ أَنْ (= onda kada, nakon što): مَاعَزَّرَ ٱلْغُلَامَ أَبُوهُ إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ عَلِمَ مَا فَعَلَ مِنَ ٱلشَّرِّ = Otac je izgrdio dječaka tek onda kada je saznao šta je on zla počinio.

بَيْنَا (= dok): بَيْنَا ٱلْمُحَاصَرُونَ ظَلُّوا مُسْتَرِيحِينَ عَلَى أَسْوَارِ ٱلْمَدِينَةِ هَاجَمَهُمُ ٱلْأَعْدَاءُ مِنْ جَمِيعِ ٱلْجَوَانِبِ = Dok su se opsjednuti još odmarali na zidinama grada, napadoše ih neprijatelji sa svih strana.

بَيْنَمَا (= dok): بَيْنَمَا تَشَرَّقَ زُفَرُ عَلَى صَخْرَةٍ رَأَى حَيَّةً تَسْعَى إِلَيْهِ = Dok se Zufer sunčao na stijeni, ugleda zmiju koja je hitala prema njemu.

حَالَمَا (= čim): قَرَّرَ ٱلْغُلَامُ أَنْ يَهْرَبَ مِنْ دَارِ ٱلْيَتَامَى حَالَمَا يَهْبِطُ ٱللَّيْلُ ٱلْقَادِمُ = Dječak je odlučio da pobjegne iz sirotišta, čim padne slijedeća noć.

حَيْثُ (= kad): حَيْثُ غَدَا سَلِيمٌ إِلَى ٱلسَّفَرِ وَدَّعَتْهُ زَوْجَتُهُ بِٱلدُّمُوعِ فِي عَيْنَيْهَا = Kad je Selim pošao na put, ispratila ga je njegova žena sa suzama u očima.

حِينَ (= kad): حِينَ وَصَلْنَا إِلَى ٱلْبُحَيْرَةِ مَكَثْنَا عِنْدَهَا قَلِيلاً صَائِدِينَ ٱلسَّمَكَ مِنْهَا = Kada smo stigli do jezera, ostali smo malo kod njega loveći ribu iz njega.

عِنْدَمَا (= dok): عِنْدَمَا جَلَسْنَا فِي بُسْتَانِ ذَلِكَ ٱلتَّاجِرِ جَاءَتْ بِنْتُهُ تَدْعُوهُ حَالاً إِلَى ٱلْبَيْتِ = Dok smo sjedjeli u bašči toga trgovca, dođe mu kći, zovući ga hitno kući.

فِيمَا (= dok): فِيمَا هُوَ يَقْرَأُ فِي غُرْفَتِهِ إِذْ جَاءَهُ صَاحِبٌ لَهُ مِنْ صِغَرِهِ = Dok je on čitao u svojoj sobi, kad mu dođe jedan njegov drug iz djetinjstva.

فَوْرَ أَنْ (= čim): فَوْرَ أَنْ تَجِدَ ٱلْغُلَامَ قُلْ لَهُ أَنْ يَرْجِعَ سَرِيعًا إِلَى دَارِهِ = Čim nađeš dječaka, reci mu da se odmah vrati svojoj kući.

كُلَّمَا (= kad god): كُلَّمَا رَأَيْتُ ذَلِكَ ٱلرَّجُلَ تَذَكَّرْتُ فَوْرًا صَدِيقًا لِي يُشْبِهُهُ كَثِيرًا = Kad god bih vidio toga čovjeka, odmah bih se sjetio jednog svog prijatelja koji je mnogo ličio na njega.

كَمَا (= kako, čim): كَمَا تَقَعُ تُفَّاحَةٌ مِنْ شَجَرَتِهَا يَعْدُو ٱلْغُلَامُ لِيَضَعَهَا فِي ٱلسَّلَّةِ = Kako bi koja jabuka pala sa stabla, dječak bi potrčao da je stavi u korpu.

لَمَّا (= pošto, kad): لَمَّا وَصَلَ ٱلْبَدْوُ إِلَى نَاحِيَةِ ٱلْيَمَامَةِ ضَرَبُوا خِيَامَهُمْ عِنْدَ عَيْنِ مَاءٍ = Pošto su beduini stigli u oblast Jemame, razapeli su (svoje) šatore kraj jednog izvora.

مَا إِنْ .... حَتَّى (= čim): مَا إِنْ قَدَّمُونِي إِلَيْهِ حَتَّى نَهَضْتُ وَصَافَحْتُهُ = Čim su me njemu predstavili, ustao sam i rukovao se s njim.

مُذْ (= otkako, otkada): كَانَتْ قَافِلَةُ ٱلنُّوبِيِّينَ تَسِيرُ مُذْ طَلَعَتِ ٱلشَّمْسُ إِلَى نِصْفِ ٱلنَّهَارِ = Karavana Nubijaca putovala je otkako je (bilo) izašlo sunce pa do pola dana.

مُنْذُ (= otkada, otkako): إِنَّ ٱلشَّابَّ تَعَلَّمَ كَثِيرًا مُنْذُ كَانَ يُعَاشِرُ ذَلِكَ ٱلرَّجُلَ ٱلْخَبِيرَ = Mladić je zaista mnogo naučio, otkada se družio s onim iskusnim čovjekom.

وَقْتَمَا (= kad): كَانَ قَائِدُ ٱلْقَرَاصِينِ مَحْرُورَ ٱلْمِزَاجِ يَطْحَنُ أَسْنَانَهُ وَقْتَمَا يَعْرُوهُ ٱلْغَضَبُ - Vođa gusara bio je plahovite naravi, škripeći zubima, kada bi ga srdžba obuzela.

c) *Uzročne (kauzalne) rečenice* - (اَلْجُمَلُ ٱلسَّبَبِيَّةُ)

To su zavisne rečenice koje izražavaju uzrok ili povod neke činjenice, događaja ili situacije, spomenute u glavnoj rečenici, tj. one kazuju zašto se događa ili ne događa ono što je navedeno u glavnoj rečenici.

Uzročne zavisne rečenice za svoju glavnu rečenicu vežu se veznicima: لِأَنَّ ، كَمَا ، فَإِنَّ ، حِينَ ، (مِنْ) حَيْثُ ، بِمَا أَنَّ ، بِمَا ، إِذَا ، إِذْ i sl. Evo primjera njihove upotrebe.

إِذْ (= budući a): لَا يَقْدِرُ جَدِّي عَلَى ٱلْمَشْيِ إِذْ لَمْ يَزَلْ مَرِيضًا = Moj djed ne može da hoda, budući da je još uvijek bolestan.

إذا (= kad): إذَا لاتَعْرِفُهُ جَيِّدًا لِمَاذَا لاتَفْتَأُ تَذْكُرُهُ بِٱلسُّوءِ ؟ = Kad ga dobro ne poznaješ, zašto neprestano loše govoriš o njemu?

بما (= zato što): وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ = A oni će dobiti bolnu kaznu zato što su lagali. (Q., 2, 10).

بما أنَّ (= budući da): لاتَخَفْ بِمَا أَنَّهُ رَجُلٌ عَاقِلٌ لاتَنَالُكَ مِنْهُ أَيُّ شَرٍّ ! = Ne boj se, budući da je on pametan čovjek, od njega te neće snaći nikakvo zlo!

حَيْثُ (= zato što): أُحِبُّ جَارَنَا رَامِزًا حَيْثُ كَانَ صَدِيقًا مُخْلِصًا لأَبِينَا = Volim našeg susjeda Ramiza zato što je bio iskren prijatelj našeg oca.

مِنْ حَيْثُ (= budući da): اَلنَّارُ مِنْ حَيْثُ إِنَّهَا حَارَّةٌ تُسَخِّنُ ٱلْمَاءَ وَسَائِرَ ٱلسَّوَائِلِ سَرِيعًا = Budući da je vruća, vatra brzo zagrijava vodu i ostale tekućine.

حِينَ (= kad): أَيْنَ شَجَاعَتُكَ يَافَشَّارُ حِينَ أَسَرَكَ هَذَا ٱلشَّابُّ ٱلأَمْرَدُ ؟ = Gdje je ta tvoja hrabrost, hvalisavče, kada te je mogao zarobiti onaj golobradi mladić?

كَمَا (= jer): أُذْكُرُوا مُعَلِّمَكُمْ بِٱلْخَيْرِ كَمَا أَخْرَجَكُمْ مِنَ ٱلْجَهَالَةِ = Sa dobrim spominjite svog učitelja jer vas je on izveo iz neznanja!

فَإِنَّ (= jer): أَنْصِتُوا إِلَى قَوْلِ صَاحِبِكُمْ فَإِنَّهُ رَجُلٌ حَصِيفٌ خَبِيرٌ = Slušajte riječi svoga druga jer je on razborit i iskusan čovjek!

لأَنَّ (= jer): مَاوَجَدْنَاهُ فِي ٱلْبَيْتِ لأَنَّهُ كَانَ خَرَجَ قُبَيْلَ وُصُولِنَا = Nismo ga našli kod kuće jer je on bio izašao malo prije našeg dolaska.

d) *Posljedične (konsekutivne) rečenice*

To su zavisne rečenice koje označavaju posljedicu glagolske radnje njihovih glavnih rečenica. Za njih se vežu veznicima:
بِحَيْثُ ، حَتَّى (إِنَّ) ، حَتَّى لَ ، إِلَى دَرَجَةٍ أَنَّ i sl. Evo primjera za njih:

بِحَيْثُ (tako) da: اِبْتَعَدْنَا مِنْهُمْ كَثِيرًا بِحَيْثُ مَا أَمْكَنَنَا أَنْ نَسْمَعَ ٱسْتِغَاثَتَهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ = Mnogo smo se od njih udaljili (tako) da nismo mogli poslije toga čuti njihovo dozivanje u pomoć.

حَتَّى (tako) da: يَجِبُ أَنْ نَسْتَرِيحَ حَتَّى يُمْكِنَنَا إِتْمَامُ ٱلْعَمَلِ عَمَّا قَلِيلٍ = Treba da se odmorimo tako da bismo ubrzo mogli završiti posao.

حَتَّى إِنَّ (tako) da: لَمْ يَنْجُ مِنْهُمْ إِلاَّ قَلِيلُونَ حَتَّى إِنَّهُمْ كَانُوا مُضْطَرِّينَ أَنْ يَنْسَحِبُوا فِي ٱلْمَدِينَةِ = Od njih se spasilo samo malo, tako da su bili prisiljeni da se povuku u grad.

= كَثِيرًا مَاكَانَ يَتَنَزَّهُ فِي ضَوَاحِ ٱلْمَدِينَةِ حَتَّى لأَصْبَحَ ذَلِكَ عَادَةً لَهُ مُسْتَمِرَّةً :(tako) da حَتَّى لِ
Često je šetao po okolici grada, tako da je to postala njegova stalna navika.

= كَانَ ٱلشَّيْخُ مُتْعَبًا إِلَى دَرَجَةِ أَنَّهُ لَمْ يَسْتَطِعْ وَلاَأَنْ يَنْهَضَ :(toliko da =) إِلَى دَرَجَةِ أَنَّ
Starac je bio toliko umoran da nije mogao ni da ustane.

e) *Namjerne (finalne) rečenice* - (اَلْجُمَلُ ٱلْغَائِيَّةُ)[80]

To su zavisne rečenice koje ukazuju na namjeru, odn. svrhu radi čega se vrši radnja glavne rečenice, odn. događa ono što je u njoj izraženo. Ispred zavisne rečenice upotrebljavaju se brojni veznici, naime: حَتَّى ، كَيْ ، كَيْلاَ ، كَيْمَا ، كَيْمَا أَنْ ، لِ ، لأَنْ ، لِكَيْ ، لِكَيْلاَ ، لِكَيْمَا ، لِكَيْمَا أَنْ , od kojih neki imaju i druge funkcije (لِ ، حَتَّى) ili su inače rijetki (كَيْمَا i s njim složeni), kao što su kao namjerni veznici rijetki i ovi: أَنْ ، فَ ، كَمَا ، وَ. Iza svih ovih veznika (izuzev كَيْمَا) dolazi "zavisni" način imperfekta (kada su u ovim rečenicama, pa to važi i za: حَتَّى ، لِ ، فَ ، وَ i dr.).

Sada ćemo dati primjere za upotrebu svih ovih veznika navedenim redom.

حَتَّى (= da): أَتْقِنْ عَمَلَكَ أَبَدًا حَتَّى تَنْجَحَ فِي حَيَاتِكَ ! = Uvijek temeljito radi svoj posao da bi uspio u životu!

كَيْ (= da): أَسْرَعْتُ هُنَاكَ كَيْ أُلاَقِيَ صِهْرِي فِي ٱلْوَقْتِ ٱلْمُتَّفَقِ عَلَيْهِ = Požurio sam onamo da se sastanem sa svojim zetom u dogovoreno vrijeme.

كَيْلاَ (= da ne): اِعْمَلْ بِذِمَّةٍ مَادُمْتَ شَابًّا كَيْلاَ تَنْدَمَ فِي كِبَرِكَ ! = Radi savjesno dok si mlad da se ne bi kajao u (svojoj) starosti!

كَيْمَا (= da): يُنْتَظَرُ مِنْ كُلِّ عَالِمٍ كَيْمَا يَنْفَعُ النَّاسَ طُولَ حَيَاتِه = Od svakog se učenjaka očekuje da koristi ljudima cijelog svog života.

كَيْمَا أَنْ (= da): اِجْتَنِبْ أَبَدًا كَيْمَا أَنْ تُهِينَ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِكَ ! = Uvijek izbjegavaj da poniziš ikog od svojih drugova!

لِ (= da): فِي مَسَاءِ ٱلسَّبْتِ دَعَانِي خَالِدٌ لِنَذْهَبَ مَعًا إِلَى ٱلْمَسْرَحِ - U subotu navečer pozva me Halid da zajedno odemo u pozorište.

لأَنْ (= da): أَرْسِلْ إِلَيْهِمْ بَرْقِيَّةً لأَنْ يُذَكِّرَهُمْ بِوَعْدِهِمْ ! = Pošalji im brzojav da ih podsjeti na njihovo obećanje!

لِكَيْ (= da): حَاوَلَتِ ٱلأُمُّ مِرَارًا لِكَيْ تَصْرِفَ ابْنَهَا عَنِ ٱلْخُرُوجِ إِلَى ٱلْبَحْرِ ٱلْهَائِجِ لَكِنَّ جَمِيعَ كَلِمَاتِهَا ذَهَبَتْ سُدًى = Majka je više puta pokušala da odvrati svoga sina

80) Uporedi u vezi s njim: Rockendorf, op. cit., str. 454-463, & 222-233 (Absichtssätze).

od izlaska na uzburkano more, ali su sve njene riječi bile uzaludne.

لِكَيْلاَ (= da ne): أُكْتُبْ مَاأَقُولُ لَكَ ٱلآنَ لِكَيْلاَ تَنْسَاهُ مُصَادَفَةً ! = Zapiši šta ću ti sada reći da to ne bi slučajno zaboravio!

لِكَيْمَا (= da, ne bi li): جَلَسَ ٱلشَّيْخُ لِكَيْمَا يَسْتَرِيحَ مِنْ طُولِ ٱلْمَشْيِ = Starac sjede ne bi li se odmorio od dugog hoda.

لِكَيْمَا أَنْ (= da, kako): أَسْرَعْتُ جِدًّا لِكَيْمَا أَنْ أَرَى وَالِدَيَّ عَنْ قَرِيبٍ = Jako sam požurio kako bih uskoro vidio svoje roditelje.

لِئَلاَّ (= da ne): أَمْسَكَ مُتَسَلِّقُ ٱلْجِبَالِ بِٱلصُّخُورِ وَٱلشُّجَيْرَاتِ لِئَلاَّ يَقَعَ فِى ٱلْهَاوِيَةِ تَحْتَهُ = Planinar se hvatao za stijene i grmlje da ne bi pao u provaliju ispod sebe.

Evo sada veznika koji se rijetko upotrebljavaju u namjernim rečenicama.

أَنْ (= da): أَرَادَ أَبُوكَ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكَ لَكِنَّكَ عَصَيْتَهُ مِنْ جَدِيدٍ = Tvoj otac je htio da ti oprosti, ali ti si mu ponovo bio neposlušan.

فَ (= da): أَلاَ تَجِيءُ ٱلْيَوْمَ إِلَى حَدِيقَتِى فَأُطْعِمَكَ بِٱلْفَوَاكِهِ مِنْهَا ! = Daj dođi danas u moj vrt, pa da te počastim voćem iz njega.

كَمَا (= kako): لاَتَظْلِمُوا النَّاسَ أَبَدًا كَمَا لاَتُظْلَمُوا مِنْ أَجْلِهِ ! = Ne činite nikada nepravdu ljudima, kako se ni vama zbog toga ne bi činila nepravda!

وَ (= da): إِذْهَبْ أَنْتَ قَبْلَنَا إِلَى ٱلنَّهْرِ وَنَحْضُرَ نَحْنُ أَيْضًا بَعْدَ قَلِيلٍ وَنَجْلِسَ هُنَاكَ فِى صُحْبَتِكَ = Otiđi ti prije nas do rijeke, pa da i mi domalo dođemo i posjedimo ondje u tvome društvu!

f) *Načinske (modalne) rečenice*

To su zavisne rečenice koje označavaju način, tj. kako se odvija, odn. vrši ono o čemu se govori u glavnoj rečenici. One se uvode veznicima: كَأَنْ ، كَأَنَّ ، كَأَنَّمَا ، كَمَا ، كَمَا أَنَّ ، كَمَا لَوْ ، كَيْفَ ، كَيْفَمَا ، مِثْلَمَا i sl.

Evo primjera za upotrebu tih veznika.

كَأَنْ (= kao da): كَانَ يُخَيَّلُ إِلَى ٱلْمَرِيضِ كَأَنْ لَمْ يَكُنْ صَحِيحًا قَطُّ = Bolesniku se činilo kao da nikad nije bio zdrav.

كَأَنَّ (= kao da): إِنَّكَ تَسْتَمِعُ إِلَى هَذَا ٱلأَجْنَبِيِّ كَأَنَّكَ تَفْهَمُ كُلَّ مَايَتَحَدَّثُ لَنَا = Ti slušaš ovog stranca kao da razumiješ sve što nam on priča.

كَأَنَّمَا (= kao da): بَدَا لِلْمُسَافِرِ كَأَنَّمَا يَرَى نُوراً ضَئِيلاً فِى ٱلأُفُقِ ٱلْبَعِيدِ = Putniku je izgledalo kao da vidi neko slabo svjetlo na dalekom obzorju.

كَمَا - kao što, (onako) kako: نَصَحَ عَمْرًا أَخُوهُ أَنْ يَفْعَلَ حَالاً كَمَا أَمَرَهُ أَبُوهُمَا = Amru je savjetovao njegov brat da odmah učini (onako) kako mu je naredio njihov otac.

Međutim, prevest ćemo: ! كُنْ كَمَا أَنْتَ فِى ٱلْوَاقِعِ = Budi onakav kakav si u stvarnosti!

كَمَا أَنَّ (= kao što): كُنْ مُتَيَقِّنًا أَنَّ هَذِهِ ٱلصُّعُوبَةَ تَزُولُ عَمَّا قَلِيلٍ كَمَا أَنَّ جَمِيعَ ٱلصُّعُوبَاتِ تُحَلُّ فِى ٱلنِّهَايَةِ = Budi uvjeren da će ova poteškoća ubrzo proći kao što se sve poteškoće naposljetku riješe.

كَمَا لَوْ (= kao da): لِمَاذَا تَصْخَبُونَ كَذَلِكَ فِى ٱلْبَيْتِ كَمَا لَوْ كَانَ أَبُوكُمْ غَائِبًا عَنْهُ ؟ = Ta zašto toliko galamite u kući kao da vam je otac odsutan iz nje?

كَيْفَ = (onako) kako: كَيْفَ صَنَعَ أَبُونَا نَصْنَعُ نَحْنُ أَبْنَاؤُهُ جَمِيعًا = Kako je radio naš otac, radit ćemo i mi svi njegovi sinovi.

كَيْفَمَا (= kako god): كَيْفَمَا أَحْسَنَ عُمَرُ صَنْعَتَهُ فَأَخُوهُ نَذِيرٌ كَانَ خَيْرًا مِنْهُ فِى ذَلِكَ = Kako god je Omer lijepo obavljao svoj zanat, njegov brat Nezir bio je u tome bolji od njega.

مِثْلَمَا (= onako kako, kao što): إِنَّكَ لَا تَجْتَهِدُ فِى دِرَاسَتِكَ مِثْلَمَا فَعَلَ أَخُوكَ ٱلْأَكْبَرُ مِنْ قَبْلُ = Ti se zaista ne trudiš u svojim studijama kao što je činio ranije tvoj stariji brat.

g) *Poredbene (komparativne) rečenice* - (جُمَلُ ٱلْمُقَارَنَةِ)

To su zavisne rečenice kojima se upoređuje sadržaj glavne sa sadržajem zavisne rečenice. Pri tome upoređivanju razlikuju se tri slučaja, pa se može isticati:

1) *Jednakost sadržaja* glavne i zavisne rečenice, a tada se u te obje rečenice upotrijebi elativ (komparativ), kao, npr.:

كُلَّمَا يَعْمَلُ ٱلْمَرْءُ بِأَكْبَرِ ٱلْإِجْتِهَادِ (كُلَّمَا) يَنَالُ غَرَضَهُ بِأَقْصَرِ ٱلْوَقْتِ = Što marljivije čovjek radi, to u kraćem vremenu postigne svoj cilj.

2) *Nejednakost sadržaja* glavne i zavisne rečenice, a tada se elativ (komparativ) javi samo u glavnoj rečenici, npr.:

ٱلْوَضْعُ فِى بِلَادِهِمْ أَخْطَرُ بِكَثِيرٍ مِمَّ كُنَّا نَظُنُّهُ نَحْنُ = Situacija je u njihovoj zemlji mnogo ozbiljnija nego što smo to (mi) mislili.

3) *Velika razlika između sadržaja* glavne i zavisne rečenice.

U ovom slučaju pred zavisnom rečenicom stoji složeni veznik: فَضْلاً عَنْ أَنْ = akamoli da (ili neki drugi istoga značenja kao: مَابَالُكَ بِأَنْ ، نَاهِيكَ بِأَنْ i sl.),

npr.: لَمْ يَفْهَمِ ٱلتِّلْمِيذُ سُؤَالَ ٱلْمُعَلِّمِ فَضْلاً عَنْ أَنْ يُجِيبَ عَنْهُ صَحِيحًا = Učenik nije razumio učiteljevo pitanje, akamoli da na njega ispravno odgovori.
هُوَ لاَ يَعْرِفُ لُغَةَ ٱلْأُمِّ نَاهِيكَ بِأَنْ يَعْرِفَ لُغَةً أَجْنَبِيَّةً = On ne zna maternji jezik, akamoli da bi znao neki strani jezik.

h) *Pogodbene, odn. uvjetne (kondicionalne) rečenice* (اَلْجُمَلُ ٱلشَّرْطِيَّةُ) 81

To su zavisne rečenice koje označavaju pogodbu, odn. uvjet od koga zavisi ili pod kojim se vrši radnja glavne rečenice.

Zavisna rečenica naziva se: protaza اَلشَّرْطُ, a glavna (uvjetna) zove se: apodoza - اَلْجَوَابُ (ili: اَلْمُجَازَاةُ ، اَلْجَزَاءُ).

Pogodbene rečenice dijele se na tri vrste: 1) stvarne (realne) u kojima se ono što je navedeno u glavnoj rečenici zaista dogodi, ako se ostvari ono što je izraženo u zavisnoj; 2) moguće (potencijalne) u kojima se nešto pretpostavlja kao moguć događaj i 3) nestvarne (irealne) rečenice u kojima se iskazuje nešto protivno onome što zaista jest ili što zaista nije.

Sada ćemo razmotiriti sve vrste pogodbenih rečenica u zasebnim odjeljcima.

i) *Realne pogodbene rečenice* - (اَلْجُمَلُ ٱلشَّرْطِيَّةُ ٱلْحَقِيقِيَّةُ)

Ispred zavisnih rečenica ove vrste stoje veznici: إِذَا i إِنْ . Ovo posljednje je nekad združeno sa مَا u: إِمَّا , a sa negacijom لاَ stapa se u: إِلَّا .

Nakon إِذَا obično slijedi "perfekt" u obje rečenice, i to vremenski nelokaliziran (u značenju neprave sadašnjosti), npr.: إِذَا سَاءَ فِعْلُ ٱلْمَرْءِ سَاءَتْ ظُنُونُهُ = Kada je loš postupak čovjeka, loše su i njegove misli.

Iza veznika إِنْ , tj. u zavisnoj rečenici (redovno glagolskoj), kao i u glavnoj, najprije se upotrebljavao "skraćeni" način imperfekta, a kasnije i "određeni" način (i to rijetko). Osim toga, dolazio je i "perfekt", koji tada obično ima futursko značenje.

81) O pogodbenim rečenicama pogledati: Caspari, itd., op. cit., II, str. 345-349, & 187-190 (Conditional and hypothetical sentences); Reckendorf., op. cit., str. 483-516, & 254-264 (Bedingungssätze), u što su uključene i dopusne rečenice, str. 513-514, & 263 (Konzessivsätze).

Rjeđe, pak, "perfekt" označava prošlu radnju, koja se odigrala prije neke druge glagolske radnje u prošlosti (a to je značenje pluskvamperfekta). Za ovu posljednju funkciju upotrebljava se pomoćni glagol كَانَ i to njegov perfekt ili skraćeni način (apokopatus), stavljeni ispred perfekta nekog drugog glagola.

Evo sad primjera za te razne slučajeve upotrebe veznika إِنْ *u realnim pogodbenim rečenicama.*

a) *Apokopatus u obje rečenice:*
إِنْ تَحْضُرْ عِنْدِى فِى ٱلْمَسَاءِ أُبَيِّنْ لَكَ كُلَّ شَيْءٍ = Ako navečer dođeš kod mene, sve ću ti objasniti.

b) *Apokopatus* u zavisnoj, a *indikativ imperfekta* u glavnoj:
إِنْ تُحِبُّوا أَبَوَيْكُمْ فَإِنَا نُحِبُّ أَبَوَيْنَا أَيْضاً = Ako vi volite svoje roditelje, i mi volimo svoje (roditelje).

c) *Apokopatus* od كَانَ s *perfektom* drugog glagola (u značenju pluskvamperfekta), npr.:
إِنْ يَكُنْ دَعَاكَ إِلَى زِيَارَتِه لِمَاذَا رَفَضْتَ فَوْراً دَعْوَتَهُ ؟ = Ako te bio pozvao sebi u posjetu, zašto si odmah odbio njegov poziv?

d) *Indikativ imperfekta u zavisnoj* rečenici, npr.:
اِسْتَخْدِمْ عِنْدَكَ هَذَا ٱلْفَقِيرَ إِنْ تَرَى فِيهِ خَيْراً ! = Zaposli kod sebe ovog siromaha, ako u njemu vidiš (kakvog) dobra!

e) *Perfekt u obje rečenice* u značenju *futura*, npr.:
إِنْ نَفَعَتْنِى خُبْرَتِى يَوْماً نَفَعَتْنِى فِى تِلْكَ ٱلْفُرْصَة يَقِيناً = Ako će mi jednom koristiti moje iskustvo, koristit će mi sigurno u toj prilici.

f) *Perfekt* u značenju *pluskvamperfekta*, pr.:
إِنْ غَدَرْتَ بِه مَرَّةً فَقَدْ غَدَرَ بِكَ مِرَاراً = Ako si ga ti prevario jedanput, on je tebe već više puta prevario.

f) *Perfekt od* كَانَ pred *perfektom drugog glagola* (u značenju pluskvamperfekta), npr.:
إِنْ كَانَ وَعَدَكَ ذَلِكَ كُنْ مُتَأَكِّداً أَلاَّ يَفِيَ هُوَ بِوَعْدِه ! = Ako ti je on to bio obećao, budi uvjeren da on neće ispuniti svoje obećanje!

إِمَّا (= ako): إِمَّا تَخَافُ مِنْهُ خِيَانَةً فَلاَتُعَاشِرْهُ مُسْتَقْبَلاً ! = Ako se bojiš prijevare od njega, ne druži se s njim ubuduće!

إِلاَّ (= ako ne): إِلاَّ تَفْعَلْ ذَلِكَ يَغْضَبْ عَلَيْكَ أَبُوكَ وَيُعَاقِبْكَ بِشِدَّةٍ = Ako to ne uradiš, otac će se rasrditi na te i strogo će te kazniti.

j) *Pogodbeno-odnosne rečenice* - (جُمْلَةُ ٱلصِّلَةِ ٱلشَّرْطِيَّةُ)

Odnosne zamjenice: مَنْ ، مَا ، أَيٌّ, pa složena: مَهْمَا, a po nekim, i to rijetko, i: أَيُّمَنْ ، أَيُّمَا; te čestice (prilozi mjesta i vremena): إِذْمَا ، إِذَامَا ، أَنَّى ، أَيْنَ ، أَيْنَمَا ، حَيْثُمَا ، مَتَى, a po nekim i rijetko upotrebljavana: أَيَّانَ (مَا) ، أَيَّ حِينٍ i مَتَى مَا (= مَتَامَا), zahtijevaju da glagol u zavisnoj rečenici (kao i veznik إِنْ) bude u skraćenom načinu (apokopatusu - اَلْمُضَارِعُ ٱلْمَجْزُومُ, pa se zovu: اَلْجَوَازِمُ). Svi oni toj rečenici daju značenje pogodbe, odn. uvjeta (te se ovakve rečenice nazivaju i: uvjetno-odnosne ili, pak, kondicionalno- relativne).

Evo primjera za ove rečenice sa zamjenicama i s njima složenim oblicima.

مَنْ = ko(god): مَنْ يَجْتَهِدْ فِى عَمَلِه يَنْجَحْ فِى حَيَاتِه = Ko(god) se trudi u svome poslu, uspije u (svome) životu.

مَا = šta (god): ... وَمَاتَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ ٱللّٰهُ = A što god dobra učinite, Bog zna za njega ... (Q., 2, 197).

مَهْمَا (= šta god, ma šta): مَهْمَا يَقُلْ لَهُ أَخِى أَقُلْ لَهُ نَفْسَ ٱلشَّيْءِ = Ma šta mu rekne moj brat, i ja ću mu reći isto.

أَىّ = koji(god): فِى أَيِّ يَوْمٍ يُسَافِرْ عَمُّنَا نُسَافِرْ نَحْنُ فِى ذَلِكَ ٱلْيَوْمِ أَيْضًا = U koji (god) dan otputuje naš stric, otputovat ćemo i mi toga dana.

أَيُّمَنْ = (ko god, ma ko): أَيُّمَنْ يَحْضُرْ عِنْدِى بَعْدَ ٱلظُّهْرِ يَجِدْنِى فِى ٱلْبَيْتِ أَكِيدًا = Ko god mi dođe popodne, sigurno će me naći kod kuće.

أَيُّمَا (= koji god, ma koji): أَيُّمَا صَدِيقٍ يَسْأَلْكَ عَنْ صِحَّتِى فَلاَ تَقُلْ لَهُ أَنِّى مَرِضْتُ = Koji god te prijatelj upita za moje zdravlje, nemoj mu reći da sam se razbolio!

Primjeri za navedene čestice.

إِذْ (إِذَا) مَا (= kad god): إِذَامَا أَسْمَعْ بِنَجَاحِكَ فِى ٱلْعِلْمِ أَفْرَحْ لِذَلِكَ كَثِيرًا - Kad god čujem za tvoj uspjeh u nauci, mnogo se zbog toga obradujem.

أَنَّى (= gdje god): أَنَّى تَجْلِسْ صَدِيقَتِى أَجْلِسْ أَنَا إِلَى جَنْبِهَا = Gdje god sjede moja prijateljica, sjest ću i ja pored nje.

أَيْنَ = gdje (god): أَيْنَ تَتَوَقَّفْ لِلإِسْتِرَاحَةِ نَتَوَقَّفْ جَمِيعُنَا مَعَكَ = Gdje god se zaustaviš radi odmora, zaustavit ćemo se i mi svi s tobom.

أَيْنَمَا (= gdje god, ma gdje): أَيْنَمَا يَحْتَجِبِ ٱلْأَعْدَاءُ نَجِدْهُمْ سَرِيعًا بِدُونِ شَكٍّ = Ma gdje da se neprijatelji sakriju, naći ćemo ih brzo bez ikakve sumnje.

حَيْثُمَا (= kad god): حَيْثُمَا تُحْسِنْ إِلَى رَجُلٍ كَرِيمٍ لَاتَنْدَمْ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ أَبَدًا = Kad god učiniš dobro plemenitom čovjeku, nikada se nećeš zbog toga pokajati.

مَتَى = kad (god): مَتَى تَذْهَبِ ٱلْأُمُّ إِلَى ٱلسُّوقِ تَأْخُذْ ٱبْنَتَهَا ٱلصَّغِيرَةَ مَعَهَا = Kad god majka ode na pijacu, povede sa sobom svoju kćerkicu.

Kao مَتَى isto značenje i konstrukciju (sa skraćenim načinom) imaju rijetko upotrebljavane čestice: مَتَى مَا ، أَيَّانَ (مَا) i أَيَّ حِينٍ (= kad god).

Čestice: حَيْثُ (= gdje god; kad god) i كُلَّمَا (= kad god) zahtijevaju iza sebe *perfekt* ili "*određeni" način* (a ne skraćeni) imperfekta.

Kako se gore vidjelo, iza riječi اَلْجَوَازِمُ, obično stoji apokopatus i u glavnoj i u zavisnoj rečenici (ove vrste rečenica). Međutim, *u obje* takve rečenice može doći i *perfekt*, kao, npr.: إِنْ فَعَلْتَ ذَلِكَ تَلِفْتَ = Ako to uradiš, stradat ćeš.

Treća je mogućnost da se u prvoj rečenici upotrijebi: 1) *apokopatus*, a u drugoj *perfekt*, npr.: أَيْنَ تَكُنْ كُنْتُ أَيْضًا = Gdje ti budeš, bit ću i ja. - 2) u prvoj *perfekt*, a u drugoj *apokopatus*, npr.: مَابَلَغْتَهُ أَبْلُغْهُ أَنَا أَيْضًا = Ono što ti postigneš, postignut ću i ja.

Upotreba čestice فَ ispred apodoze

Ispred apodoze (glavne rečenice pogodbe) stoji čestica فَ u određenim slučajevima, koje ćemo sada sve navesti.

1) Kada je *apodoza imenska rečenica*, npr.:
إِنْ كَانَ ٱلْكَلَامُ مِنْ فِضَّةٍ فَٱلسُّكُوتُ مِنْ ذَهَبٍ = Ako je govor od srebra, šutnja je od zlata.

2) Kad *apodoza počinje nekim glagolom nepotpune promjene*, kao što su: عَسَى ، لَيْسَ ، بِئْسَ ، نِعْمَ i sl., npr.: مَنْ يُوَاظِبْ فِي عَمَلِهِ فَعَسَى أَنْ يَنَالَ مَنْزِلَةً رَفِيعَةً فِي ٱلْمُجْتَمَعِ = Ko ustraje u svome radu, može biti da postigne visok položaj u društvu. إِنْ تُبْدُوا ٱلصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ = Ako javno dajete milostinju, pa i to je lijepo! (Q., 2, 271).

3) Kada *apodoza* izražava: *želju, zapovijed* ili *zabranu*, npr. (zapovijed): مَنْ يَسْعَ إِلَى تَحْقِيقِ أُمْنِيَّاتِهِ فَلْيَصْبِرْ فِي ٱلشَّدَائِدِ ! = Ko nastoji ostvariti svoje želje, neka bude strpljiv u nedaćama!

4) Kad *apodoza počinje nekom od čestica:* إِنْ ، (سَـ) ، سَوْفَ ، قَدْ, te nagacijama: إِنْ ، مَا ، لَنْ ، لَيْسَ, a rijetko: لَا i لَمْ . Evo primjera za neke od njih, kao što su: إِنْ تَعُدْ صَدِيقَكَ ٱلْمَرِيضَ فَسَيَسُرُّهُ ذَلِكَ كَثِيرًا = Ako obiđeš svog bolesnog prijatelja, to će ga jako obradovati. إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ = Ako on krade, pa krao je i jedan njegov brat ranije. (Q., 12, 77).

إِنْ لَمْ تَتُبْ مُخْلِصًا فَلَنْ تُغْفَرَ لَكَ ذُنُوبُكَ = Ako se iskreno ne pokaješ, neće ti biti oprošteni (tvoji) grijesi.

Asindetske pogodbene rečenice

Kada od dvije rečenice bez spojenih riječi između njih, glavna rečenica izražava: *želju, pitanje* ili *zapovijed*, onda glagol zavisne rečenice stoji u *apokopatusu*, kao da se radi o realnoj pogodbenoj rečenici. Evo primjera za te slučajeve:

لَيْتَ لِي مَالاً كَافِيًا أُسَافِرْ فِي أَنْحَاءِ ٱلْعَالَمِ كُلِّهَا = Kad bih imao dovoljno novca, putovao bih po svim krajevima svijeta.

أَلاَ تَمُرُّ ٱلآنَ عَلَيْنَا نَتَحَدَّثْ قَلِيلاً فِي مَشْرُوعِنَا ؟ = Zar nećeš sada navratiti kod nas da malo porazgovaramo o našem planu?

أَعِرْنِي مُنْتَخَبَ ٱلشِّعْرِ هَذَا أَنْسَخْ بَعْضَ ٱلأَشْعَارِ مِنْهُ = Posudi mi ovu (pjesničku) antologiju da prepišem neke pjesme iz nje!

1) *Potencijalne pogodbene rečenice* - (اَلْجُمَلُ ٱلشَّرْطِيَّةُ ٱلْمُمْكِنَةُ)

Ova vrsta pogodbenih rečenica mogu imati oblik kao one realne, počinjući veznikom إِنْ, ili, pak, kao one irealne, veznikom لَوْ, a ponekad se javi i spoj tih dvaju veznika, naime: إِنْ لَوْ .

Potencijalne pogodbene rečenice od realnih se mogu razlikovati samo po smislu, tj. po tome što u tom slučaju nismo uvjereni da će navedeno u zavisnoj potencijalnoj rečenici zaista biti ostvareno, iako za to postoji mogućnost. Evo jednog primjera za to:

إِنْ أَسْتَيْقِظْ غَدَاةَ غَدٍ مُبَكِّرًا أَذْهَبْ إِلَى جَوْلَةٍ فِي ٱلْجِبَالِ ٱلْمُجَاوِرَةِ - Ako bih se sutra ujutru rano probudio, otišao bih na izlet u okolne planine.

U našem jeziku mi tu svoju sumnju u izvršenje radnje obično izražavamo kondicionalom u zavisnoj rečenici (kao i u glavnoj). Smisao,

pak, samog konteksta odlučit će o tome da li ćemo neku pogodbu shvatiti kao moguću (potencijalnu) ili nestvarnu (irealnu). Sam veznik u oba ta slučaja može biti isti, naime لَوْ.

Takve su potencijalne pogodbene rečenice:

لَوْ أَصْغَيْتَ إِلَى نَصَائِحِ وَالِدَيْكَ لأَنْهَيْتَ دِرَاسَتَكَ عَنْ قَرِيبٍ = Kad bi ti slušao savjete svojih roditelja, uskoro bi završio svoje studije.

إِنْ لَوْحَاوَلَ أَخُوكَ صَرْفَكَ عَنْ نِيَّتِكَ فَلاَ تُطِعْهُ فِى أَيِّ حَالٍ = Ako bi te tvoj brat pokušao odvratiti od tvoje namjere, nemoj ga poslušati ni u kom slučaju!

2) *Irealne pogodbene rečenice* - (اَلْجُمَلُ ٱلشَّرْطِيَّةُ غَيْرُ ٱلْحَقِيقِيَّةِ)

Ispred ovih rečenica stoji veznik لَوْ, ako su glagolske, a složeni veznik لَوْ أَنَّ, ako su one imenske. Iza njih dolazi perfekt ili imperfekt. U ovom slučaju perfekt ima značenje prošlosti. Imperfekt, međutim, tada nije vremenski lokaliziran, npr. (u stihu): مَاتَرَى رَأْيَ قَوْمِكُمْ لَوْيَأْخُذُونَ ٱلْمُزَنَّمَا ؟ = Zar se ti ne bi složio s mišljenjem vašega plemena kad bi oni primili toga došljaka?

Međutim, i perfekt može biti upotrijebljen ne označavajući nikakvo određeno vrijeme, kao, npr.: وَلَوْ شَاءَ ٱللهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً = A kad bi Bog htio, učinio bi vas jednim narodom. (Q., 5, 48).

U našem jeziku u ovoj vrsti pogodbenih rečenica, iza veznika "kad", u obje rečenice (glavnoj i zavisnoj) upotrebljava se kondicional. Međutim, iza pogodbenog "da", u zavisnoj rečenici dođe: za sadašnjost - prezent, a za prošlost - perfekt, dok u glavnoj rečenici stoji tada kondicional.

Primjeri za *irealnu pogodbenu rečenicu:*

a) *glagolsku,* kao: لَوْ عَلِمْتُ مُرَادَهُ لَفَعَلْتُ كُلَّ مَا فِى وُسْعِى = Kad bih znao njegovu želju, učinio bih sve što je u mojoj moći. لَوْكَانَ يَعْلَمُ ذَلِكَ بِثِقَةٍ مَاذَهَبَ هُنَاكَ أَبَدًا = Da je on to (bio) pouzdano znao, ne bi nikad onamo otišao.

لَوْكَانَ صَدِيقِى أَصْغَى إِلَى إِنْذَارِى لَمْ تُصِبْهُ تِلْكَ ٱلْمُصِيبَةُ = Da je moj prijatelj slušao moje upozorenje, ne bi ga zadesila ta nesreća.

b) *Imenska rečenica (irealne pogodbe)*

لَوْأَنَّ ٱلنَّاسَ سَمِعُوا قَوْلَكَ لَتَعَجَّبُوا مِنْهُ كَثِيرًا = Kad bi ljudi čuli tvoje riječi, mnogo bi im se začudili.

Kad poslije لَوْ slijedi negacija لا, onda iza nje obično dođe i veznik أنْ ili أنَّ, pa bude, dakle: لَوْلا أنْ ili لَوْلا أنَّ, ali se to ne događa uvijek. Evo primjera za te slučajeve, kao za:

لَوْلا : لَوْلا ٱعْتِرَافُهُ بِٱلْجَرِيمَةِ لَمَا صَدَّقْتُ بِذَلِكَ أَبَداً = Da nema njegovog priznanja zločina, ne bih u to nikada povjerovao.

لَوْلا أنْ : ... لَوْ لا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ = Da te nismo učvrstili, skoro da bi im se ti bio priklonio .... (Q., 17, 74).

لَوْلا أنَّ : لَوْلا أَنَّ غَسَقَ ٱللَّيْلِ قَرِيبٌ لَتَمَشَّيْنَا إِلَى تِلْكَ ٱلْهَضْبَةِ = Da neće uskoro večernji suton, odšetali bismo do onoga brijega.

Čestica لَ u pogodbenim rečenicama

Ispred glavne rečenice u bilo kojoj vrsti pogodbenih rečenica, često se upotrijebi čestica لَ, i to: a) naročito kad je zavisna rečenica previše duga; b) kad i pred zavisnom rečenicom stoji čestica لَ, i c) kad glavna rečenica počinje negacijom مَا. Međutim, da bi se izbjegla kakofonija (tj. slijed dvaju slogova لَ), ispred negacije لَمْ nikada se ne upotrebljava čestica لَ.

Evo primjera za upotrebu čestica لَ.

a) لَوْكَانَ ذَلِكَ ٱلْمَلِكُ عَادِلاً وَمُحْسِناً لَقَدَّرَهُ ٱلنَّاسُ وَأَحَبُّهُ جَمِيعاً = Kad bi taj vladar bio pravedan i dobročinitelj, svi bi ga ljudi cijenili i voljeli.

b) لَئِنْ صَدَقَ ٱلْمُتَّهَمُ بَيْنَ يَدَيِ ٱلْقَاضِي لَكَانَ خَيْراً لَهُ = Da je osumnjičeni govorio istinu pred kadijom, bilo bi bolje za njega.

c) لَوْفَتَّشْتَ عَلَى جَمِيعِ مَنَاطِقِنَا لَمَا وَجَدْتَ لَهُ مَثِيلاً ! = Kad bi ti pretražio sve naše krajeve, ne bi mu našao ravnoga!

Ispuštanje dijelova pogodbene rečenice

Ranije je bilo riječi o tome da se iz govorne situacije često može razumjeti sadržaj i namjena neke rečenice i kada se ispusti određeni (čak i glavni) njen dio.

U pogodbenim, pak, rečenicama može nekad izostati čak i glavna njihova rečenica (apodoza), a nekada i zavisna rečenica u njima (protaza).

Evo sad primjeri *za ispuštanje apodoze*.

مَنْ يُشَاقِقِ ٱللّٰهَ وَرَسُولَهُ .... فَإِنَّ ٱللّٰهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ = Ko se, pak, odvoji od Allaha i Njegovog Poslanika, /bit će kažnjen/ jer Allah je strog u kažnjavanju. (Q., 8, 13) - (U zgradi je pretpostavljena ispuštena apodoza).

Češće je ispuštanje (elipsa) apodoze, u slučaju kada je ispred protaze veznik إِنْ (a to إِنْ zapravo uvodi pitanje, na koje s očekuje potvrdan odgovor), kao u primjeru:

إِنْ تَرَى ذَلِكَ صَحِيحًا ... أَنْ أَفْعَلَ كَمَا أَوْصَيْتَنِي مِنْ قَبْلُ = Ako to smatraš ispravnim (dobro je), pa da uradim kako si mi ranije preporučio.

U tzv. *disjunktivnim pogodbenim rečenicama*, tj. u onim u kojima su jedna drugoj nasuprot stavljene dvije pogodbe koje se međusobno isključuju, često se ispusti *apodoza prve* pogodbene rečenice, a tako i *protaza druge*, pa se one obje zamijene riječima: وَإِلاَّ . Evo primjera.

إِنْ أَجَابُوا إِلَى شَرْطِنَا وَإِلاَّ فَسَخْنَا ٱلْعَقْدَ مَعَهُمْ = Ako pristanu na naš uvjet /dobro je/, a ako ne (pristanu), otkazat ćemo ugovor s njima.

I van pogodbe u ovakvim disjunktivnim rečenicama, protaza se može ispustiti i zamijeniti sa: وَإِلاَّ, npr.:

إِقْبَلْ نَصِيحَتِي هَذِهِ وَإِلاَّ فَلاَ تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ فِي ٱلْمُسْتَقْبَلِ ! - Prihvati ovaj moj savjet, inače /tj. ako ga ne prihvatiš/ me ubuduće ni za što ne pitaj!

3) *Dopusne (koncesivne) rečenice*

Ovim se rečenicama izriče nešto prema čemu se sadržaj glavne rečenice ne bi mogao ostvariti, odn. njima se ukazuje na teškoću izršenja radnje glavne rečenice, ali ta teškoća ipak ne priječi da se ta radnja izvrši. Sadržaji glavne i zavisne rečenice ne slažu se međusobno, nego jedan drugog gotovo da isključuju.

S tim u vezi dopusne su rečenice po svome smislu srodne suprotnim rečenicama, koje ih nekad mogu i zamijeniti, npr.:

يَاعُمَرُ جِئْتَ إِلَى ٱلْمَدْرَسَةِ وَإِنْ كُنْتَ مَرِيضًا = Omere, došao si u školu, iako si bolestan. - mj. da se kaže: وَأَنْتَ مَرِيضٌ .... (= a ti si bolestan).

Po svome značenju dopusne su rečenice dvojake. Jednima se nešto dopušta što zaista jest onako kako je rečeno. Za glavnu se rečenicu vežu veznicima: وَإِنْ ، مَعَ أَنَّ ، رَغْمَ أَنَّ .

Evo primjera za njihovu upotrebu.

رَغْمَ أَنَّ (= uprkos toga što): كَانَ ٱلْغُلَامُ يَرْفُضُ ٱلطَّعَامَ رَغْمَ أَنَّ ٱلْجُوعَ أَنْهَكَهُ شَدِيداً = Dječak je odbijao jelo, uprkos toga što ga je glad silno izmučila.

مَعَ أَنَّ (= premda, mada): عَجَزَ عَنْ هَدْمِ ٱلْأَهْرَامِ مَعَ أَنَّ ٱلْهَدْمَ أَسْهَلُ مِنَ ٱلْبِنَاءِ = Nije mogao porušiti piramide, premda je rušenje lakše od građenja.

وَإِنْ (= iako, ako i): عَادَنِي هِشَامٌ فِي مَرَضِي وَإِنْ لَمْ يَعْرِفْنِي جَيِّداً قَبْلَ ذَلِكَ = Obišao me Hišam u mojoj bolesti, iako me prije toga nije dobro ni poznavao.

U drugoj vrsti dopusnih rečenica dopušta se (u zavisnoj) nešto po sebi moguće. Za glavnu se vežu veznikom: وَلَوْ (pa) makar, npr.:

قُلِ ٱلْحَقَّ وَلَوْ كَانَ مُرًّا ! = Reci istinu, (pa= makar i gorka bila)!

كُلُّ حُزْنٍ يَزُولُ يَوْمًا وَلَوْ دَامَ طَوِيلاً = Svaka će tuga jednom proći, pa makar dugo i potrajala.

Završna napomena

Pri obradi pojedinih vrsta rečenica, razni veznici većinom su u primjerima prevođeni po jednim našim veznikom, a treba znati da se oni često mogu međusobno zamjenjivati, ako su sinonimni, i ne zahtijevaju neku poebnu sintaksičku konstrukciju iza sebe. To isto važi i za mnoge arapske veznike istog značenja i upotrebe. Kao i kod nas, neki od njih zastarijevaju, a javljaju se drugi novi, što zahtijeva ispitivanje novijih literarnih (i drugih) tekstova u vezi s tim, ali i sa drugim jezičkim pitanjima.

Noviji pogledi na pitanja, ne samo sintakse nego i ostalih disciplina gramatike, osim možda sporadično, nisu, iz raznih razloga, mogli biti primijenjeni u toku ovoga rada. I sama novija lingvistička istraživanja još su u toku, još uvijek konačno nezavršena, a pogotovu u pogledu na pitanja gramatike arapskog jezika, njegove leksike i njenog normiranja, a posebno u području njegove sintakse i semantike.

DODATAK

Pjesnička sloboda - Licentia poetica

اَلْجَوَازُ ٱلشِّعْرِيُّ

Nešto slobodniji prijevod poglavlja: III "Poetic Licences", iz knjige: *A Grammar of the Arabic language,* translated from the German of Caspari and edited with the numerous additions and corrections by W. Wright. Third edition, revised by W. Robertson Smith and M. J. Goeje, Volume II, Cambridge, 1955, str. 373-390, & 232-253.

PJESNIČKA SLOBODA

(Licentia poetica)

(W. II, pp. 373-390, & 232-253

Arapski pjesnici dozvoljavaju sebi izvjesne slobode, kako s obzirom na oblike riječi, tako i na rečenične konstrukcije. Ovdje će biti navedene samo najvažnije od tih licencija. Nekada je pjesnik primoran da zbog zahtjeva pjesničkog metra ili rime (tzv. ضَرُورَةُ ٱلشِّعْرِ) izvrši određene manje promjene u konsonantima ili vokalima neke riječi.

a) *Slučajevi s hamzom*

1) Nju može potpuno apsorbirati prethodni vokal (kao kod أَلِفُ الْوَصْلِ), npr.: أَلا ابْلغْ mj. (pravilnog) أَلا أَبْلغْ ؛ مُجيرُ أُمٌّ عَامرِ mj. مُجيرُ آمٌّ عَامرِ ؛ هَلْ رَيْتَ mj. هَلْ رَأَيْتَ ؛ ذُو ٱلشَّنَان mj. ذُو ٱلشَّنَآن ؛ يَالَ مَرْوَانَ mj. يَاآلَ مَرْوَانَ ؛ فِى رُوسِهَا mj. فِى رُؤُوسِهَا ؛ مَسَاتِى mj. مَسَاءَتِى i sl.

Kod رَأَى nastaje najprije: رَا , pa رَآءَ (i pasivu: رِّئَ).

2) Kad je ispred hamze konsonant bez vokala, onda vokal iza hamze može biti prebačen iza toga konsonanta (pred nju), npr.:

اَلانَ < اَلْآنَ ؛ عَنَ آجْبُلِهَا < عَنْ أَجْبُلِهَا ؛ مِنَ آجْلِكِ < مِنْ أَجْلِكِ ؛ لَوَ آنَّ < لَوْ أَنَّ ؛ يَرَى < يَرْأَى ؛ اَلْمَرَتُ < اَلْمَرْأَةُ ؛

Nekada se u ovom slučaju hamza asimilira prethodnom و ili ى npr.: شَيًّا mj. شَيْئًا i dr.

3) Kad je ispred hamze veokal, onda se može pretvoriti u dugi vokal koji je homogen tom vokalu (a > ā, u > ū, i > ī), npr.: سَالَ < سَأَلَ ، وَانَا < وَأَنَا i dr. Ovo se češće događa kada je hamza 3. radikal riječi, npr.:

أَنْبَاكَ < أَنْبَأَكَ ، قَارٍ < قَارِئٌ ، لَمْ يَجِى < لَمْ يَجِئْ , i sl.

4) Hamza sa sukūnom (أْ) mijenja se u vokal koji joj prethodi, npr.:

اَلرَّاس < اَلرَّأْس ؛ اَلرُّود < اَلرُّؤْد ؛ ذِيبٌ < ذِئْبٌ i sl.

أَلِفٌ مَمْدُودَةٌ (ـَاء) mijenja se često u أَلِفٌ مَقْصُورَةٌ (ـَا):

اَلسَّمَا < اَلسَّمَاءُ ؛ بَلاَ < بَلاَءٌ ؛ أَشَا < أَشَاءُ ؛ قَفْرَا ؛ قَفْرَاءُ ili قَفْرَى , i dr.

Obratno se događa rijetko (tj. اَ < اَء), npr.: اَللَّهَاء mj. اَللَّهَا (pl. od اَللَّهَاةُ).

Upitno أ dulji se nakad u آ ispred riječi koja počinje sa إ , npr.:

أَأَنْتِ < آأَنْتِ ؛ أَإِيَّاهُ < آإِيَّاهُ .

Nekada se أَلِفُ ٱلْوَصْلِ u poeziji zadrži (dok bi se u prozi elidiralo), npr.: وَإِصْبِرِى (mj. وَٱصْبِرِى); كَمَنْ إِقْتَادَ (mj. كَمَنِ ٱقْتَادَ); إِذَا جَاوَزَ ٱلْإِثْنَيْنِ سِرٌّ; mj. proznog: إِذَا جَاوَزَ ٱلاثْنَيْنِ سِرٌّ i sl.

Dugo ā ispred udvojenog suglasnika, nekada se pretvara u dvoje "a" s hamzom između njih tj. u: a’ a, npr.: إِحْمَارٌّ > إِحْمَأَرٌّ ; اَلضَّالُّونَ > اَلضَّأَلُّونَ , i dr.

b) *Nepravilnosti u upotrebi tašdida*

Obavezno udvajanje suglasnika (tašdīd) ponekad se ne vrši: أَيْهُمَا mj. أَيُّهُمَا ; فَلَوْ أَنْكِ mj. فَلَوْ أَنَّكِ ; عَنِى mj. عَنِّى ; يَتَقِى mj. يَتَّقِى (ili se, pak, čita: يَتْقِى).

Međutim, nekad se upotrijebi tašdīd gdje mu inače nije mjesto u prozi, pa, npr.: kažu: مِنَ ٱلْكَلْكَلِّ mj. مِنَ ٱلْكَلْكَلِ ; اَلْأَضْخَمَّا mj. اَلْأَضْخَمَا ; فِى مَرْوَدِّهَا mj. فِى مَرْوَدِهَا ; فِى ٱلطَّوَلِّ mj. فِى ٱلطَّوَلِ ; بَعْدَ أَنْ أَخْصَبَّا مِثْلَ ٱلْحَرِيقِ وَافَقَ ٱلْقَصَبَّا mj. أَخْصَبَا , odn. اَلْقَصَبَا .

c) *Nestegnuti oblici mj. stegnutih*

Ti su najčešći kod radikala koji su jednaki na 2. i 3. mjestu korijena (مُضَاعَفٌ), i kod imenica i kod glagola, npr.: وَإِنْ ضَنِنُوا mj. وَإِنْ ضَنُّوا ; أَلْمِمِى ... mj. ... أَلْمِّى ; يُذْمَمِ > يُذْمَمْ mj. يُذَمَّ ; حَالِلٌ mj. حَالٌّ ; يُحْلَلُ mj. يُحَلُّ ; اَلْأَجْلَلِ mj. اَلْأَجَلِّ i sl.

Nestegnuti imenski oblici upotrebljavaju se u poeziji i oni izvedeni iz korijena čiji je treći radikal و ili ى (نَاقِصٌ), npr.: غَيْرَ مَاضِيٍ mj. غَيْرَ مَاضٍ ; مَوَالِيٌ mj. مَوَالٍ ; لَابَارَكَ ٱللّٰهُ فِى ٱلْغَوَانِى mj. ....ٱلْغَوَانِ ; ili: كَجَوَارِى يَلْعَبْنَ فِى ٱلصَّحْرَاءِ mj. كَجَوَارٍ يَلْعَبْنَ فِى ٱلصَّحْرَاءِ i dr.

Nekad se pogrešno upotrijebi akuzativni oblik فَعَالِيَا > فَعَالِي mj. genitiva, kao u primjeru: مَوْلَى مَوَالِيَا mj. مَوْلَى مَوَالٍ .

d) *Odbacivanje suglasnika "n" u nekim imenskim i glagolskim oblicima*

To se ponekad dešava u dualu i pluralu imen(ic)a, te u apokopatusu i energetiku glagola: ... إِنَّ عَمَّيَّ ٱللَّذَا قَتَلَا (mj. ... اَللَّذَانِ); ... هُمَا خُطَّتَا إِمَّا إِسَارٌ (mj. ... خُطَّتَانِ ....); إِنَّ ٱلَّذِى حَانَتْ بِفَلْجٍ دِمَاؤُهُمْ mj. . إِنَّ ٱلَّذِينَ ; اِضْرِبَ عَنْكَ ٱلْهُمُومَ (mj. اِضْرِبَنْ); često je: يَكُ ، تَكُ ، نَكُ mj. يَكُنْ ، تَكُنْ ، نَكُنْ .

Nekada "n" otpadne u čestici لٰكِنْ, npr., u وَلَاكِ ٱسْقِنِى.

Nasuprot navedenom, neki dodaju "n" perfektu i participu, npr.: دَامَنَّ سَعْدُكَ (mj. ... دَامَ); ili u: أَقَائِلُنَّ أَحْضِرِ آلشُّهُودَا (mj. أَقَائِلٌ).

Odbacivanje nekih drugih suglasnika, te čitavih slogova

To se čini pod pritiskom metričkih potreba, i to na početku, u sredini i na kraju riječi.

1) *Na početku riječi,* npr.: لاَنَ mj. اَلْآنَ ، لاهِ , mj. لِلّٰهِ ؛ لاهُمَّ; mj. اَللّٰهُمَّ ؛ تَقِ; mj. اِتَّقِ ؛ تَقُوا; mj. اِتَّقُوا, i dr.

2) *U sredini riječi,* npr.: اِسْطَاعَ mj. اِسْتَطَاعَ ، يَسْطِيعُ, mj. يَسْتَطِيعُ .

3) *Na kraju riječi,* npr.: عِدَ mj. عِدَةَ ؛ مِلْ مَالِ; (i مِلْمَالِ) mj. مِنَ آلْمَالِ ؛ عَلْ مَاءِ ; (ili عَلْمَاءِ) mj. عَلَى آلْمَاءِ ؛ عَلَى آلنَّبِي = ʻan-nabī mj. عَلَى آلنَّبِيِّ ؛ مَا آلرِّزْقِ = mir-rizqi mj. مِنَ آلرِّزْقِ ؛ عَنْ فُلِ ؛ mj. عَنْ فُلاَنٍ ; mj. بَلْحِرِثِ ؛ بَنُو الْحِرِثِ ; mj. بَلْعَجْلاَنِ ؛ بَنُو آلْعَجْلاَنِ, i sl.

Tako se gube suglasnici u nepravilnim pluralima kvadri-i kvinkvilitera, kao, npr.: ضَفَادٍ < ضَفَادِعُ ؛ أَرَانٍ < أَرَانِبُ ؛ ثَعَالٍ < ثَعَالِبُ ؛ تَلاَمٍ ; od تَلاَمِيذُ .

To se događa i na kraju nekih drugih riječi: ثَالٍ < ثَالِثٌ ؛ سَادٍ < سَادِسٌ ؛ مَالِ ; (ili مَالِ) mj. مَالِكُ .

Postoje slučajevi i većeg skraćivanja riječi: اَلْمَنَا za اَلْمَنَازِلُ ili za اَلْمَنَايَا ; اَلسَّبَا za اَلسَّبَائِبُ ؛ اَلْحُبَا; za اَلْحُبَاحِبُ ؛ اَلْحَمِى ; za اَلْحَمَامُ ؛ اَلْعِنَا ; za اَلْعِنَانُ ؛ حَجَا za حَجَاجٌ ؛ مَرْ; za مَرْحَبًا .

U vezi s promjenama kod *vokala* mogu se navesti slijedeće 1) duljenje kratkih vokala u sredini riječi; 2) skraćivanje dugih vokala; 3) odbacivanje kratkih vokala; 4) dodavanje vokala na kraju nekih glagolskih i zamjeničkih oblika, te nekim česticama; 5) nepravilna upotreba tanwīna i drugih padežnih nastavaka kod imenica.

1) *Duljenje kratkih vokala u sredini riječi*

To se naziva اَلْإِشْبَاعُ i dosta se javlja kod !a! i !i!, a rjeđe kod "u", npr. u: يَنْبَاعُ < يَنْبَعُ ؛ اَلْكَلْكَالُ < اَلْكَلْكَلُ ؛ عَامُودٌ < عَمُودٌ ؛ اَلدَّرَاهِيمُ < اَلدَّرَاهِمُ ؛ أَنْظُورُ < أَنْظُرُ i dr.

2) *Skraćivanje dugih vokala*

Ono se može desiti u *sredini* ili na *kraju* riječi, npr.: a) قَتَمٌ mj. قَتَامٌ ؛ مَقَاصِرُ mj. مَقَاصِيرُ (pl. od مَقْصُورَةٌ) mj. كَتَنٌ, mj. كَتَّانٌ, i dr. b) اَلنَّوَاحِ mj. اَلنَّوَاحِي ؛ اَلْأَيْدِ mj. اَلْأَيْدِي ; (1.1.pl.perf.:) قَتَلْنَ < قَتَلْنَا ؛ قَضَيْنَ mj. قَضَيْنَا i sl.

3) *Odbacivanje kratkih vokala*

a) U sredini riječi to se događa kod nekih imenica oblika فَعُلٌ, pa bude فَعْلٌ, te kod glagola oblika: فَعِلَ > فَعْلَ i فَعُلَ > فَعْلَ , te فُعِلَ > فُعْلَ , kao u primjerima: جُزِيَ > جُزْيَ ؛ ضَجِرَ > ضَجْرَ ؛ ... اَلْإِبِلَا za ... اَلْإِبْلَا ; rjeđi su slučajevi odbacivanja takvih vokala u drugim oblicima, kao: رَجْلٌ mj. رَجُلٌ ؛ اَلْكُبْرُ mj. اَلْكُبَرُ (pl. od اَلْكُبْرَى)؛ زَفْرَاتٌ mj. زَفَرَاتٌ; zbog tog odbacivanja nastaju oblici, kao što su, npr.: يَجْدْ (za يَجِدْ) < يَجِدْ; يَلْدْ ili يَلْدَ (za يَلِدْ) > ; يَلِدْ ؛ أَجِدْ > أَجْدْ i sl.

Nekada se dešava suprotno (tj. umetanje vokala), pa se npr., veli: إِطِلٌ mj. إِطْلٌ ؛ جِلِدٌ mj. جِلْدٌ i dr.

b) Nekad otpadne krajnji kratki vokal, kao, npr.: يَتَّقْ mj. يَتَّقِي i sl. To se događa naročito kada je krajnji suglasnik neke riječi isti kao početni slijedeće, npr.: وَتَفَكَّرْ رَبٌّ (mj. ... تَفَكَّرَ ؛ ... أَضْرِب بِسَيْفِ ٱللهِ) (mj. .... أَضْرِبُ بِـ ....) i sl.

Posljednji slog otpada uz duljenje prethodnog vokala kod zamjenica: هُوَ i هِيَ pa bude: هُو i هِى .

4) *Dodavanje vokala na kraju* nekih glagolskih i zamjeničkih oblika, *te nekim česticama.*

Vokal "i" često se u rimi dodaje u 3. 1. sg. f. pf; u 2.1. sg. m. imperativa, te u onim licima apokopatusa koji se završavaju na konsonant, kao, npr.: كَلَّتِ mj. كَلَّتْ ; تَجَلَّدِ mj. تَجَلَّدْ ؛ أَجْهَدِ mj. أَجْهَدْ i dr.

Prvobitno dugi vokal u zatvorenom se slogu skrati, a kad se na taj oblik doda -i, onaj dugi se vokal ipak ne vraća, npr.: غَزَاتْ > غَزَتْ, pa bude: غَزَتِ , a ne غَزَاتِ؛ طِيرْ > طِرْ bude: طِرِ, a ne طِيرِى ؛ أَنَامْ > أَنَمْ postane: أَنَمِ, a ne أَنَامِ .

Vokal "i" dodaje se nekim partikulama koje se završavaju na konsonant, a naročito onim jednosložnim, npr.: كَمْ > كَمِ ; قَدْ > قَدِ, i sl.

Mjesto zamjenica (na konsonant) pjesnici upotrebljavaju arhaične oblike na vokal "u", tj. أَنْتُمُ ، كُمُ ، هُمُ mj. أَنْتُمْ ، كُمْ ، هُمْ . Isto je s glagolskim oblikom فَعَلْتُمُ mj. فَعَلْتُمْ . Posljednje "u" gornjih oblika češće se izgovara kao dugo ū (iako se piše bez oznake duljenja tj. bez و).

5) *Nepravilna upotreba tanwīna i drugih padežnih nastavaka kod imenica*

U poeziji se često (ali ne u prozi) upotrebljava tropadežna promjena mj. dvopadežne. To važi za jedninu kao i za nepravilnu množinu. Evo primjera za jedninu: زَيْنَبٌ mj. زَيْنَبُ ؛ أَحْمَدٌ mj. أَحْمَدُ ؛ أَحْوَرُ mj. أَحْوَرٌ؛ شَاعِرُ كِنْدَةٍ

; وَنَبَّهْتُ عُثْمَانَ .mj وَنَبَّهْتُ عُثْمَانًا ؛ يَحْيَى بْنِ أَكْثَمَ .mj يَحْيَى بْنَ أَكْثَمٍ ؛ شَاعِرُ كِنْدَةَ .mj
؛ أَحْمَقًا ... .mj أَحْمَقَ ... i dr.

Primjeri za nepravilnu množinu: شُرَكَاءٌ .mj شُرَكَاءُ ; مَسَاعِيرٌ .mj مَسَاعِيرُ ; .mj عَجَائِزًا ; .mj عَجَائِزَ ; مَنَازِلاً .mj مَنَازِلَ .

Nepravilno se upotrebljava tanwīn ponekad i u vokativu, npr.: يَامَطَرٌ .mj يَامَطَرُ ; أَمُحَمَّدٌ .mj أَمُحَمَّدُ ; يَا عَدِيًّا .mj يَاعَدِيُّ ; أَلاَ رَجُلاً .mj أَلاَ رَجُلَ .

Tako i kod nepromjenljivog oblika فَعَالِ , pa kažu, npr.: حَذَارٍ حَذَارِ .mj حَذَارِ حَذَارِ ; صَلاَحٍ .mj صَلاَحِ (= Ṣalāhi, jedno od imena Mekke).

Nekad se javi tanwīn kod ličnih imena ispred riječi بن, npr.: مِنْ قَيْسٍ بْنِ ثَعْلَبَهْ .mj ... قَيْسِ ... i sl.

Nasuprot navedenom, nekad se ne upotrijebi tanwīn, gdje bi u prozi bio obavezan, npr.: مِرْدَاسَ .mj مِرْدَاسًا ; عَمْرُو .mj عَمْرٌو ; وَلاَ ذَاكِرِ ٱللّٰهَ ... غَيْرَ .mj ذَاكِرٍ ... ; ili: كَسَنُّورِ مَغْلُوبٍ .mj كَسَنُّورٍ ; عَلَى جِسْمِ مُصْفَرٍّ ؛ ...mj عَلَى جِسْمٍ ... .

Genitiv plurala -īna (ـــ ينَ) u rimi se nekad mijenja u -īni (ـــ ينِ); npr.: وَقَدْ جَاوَزْتُ حَدَّ ٱلْأَرْبَعِينِ .mj ٱلْأَرْبَعِينَ .... ; وَقَدْ أَنْكَرْنَا زَعَانِفَ آخَرِينِ .mj آخَرِينَ ... i sl.

Kod glagola i imenica iz nāqiṣ - korijena (na w ili -y) nerijetko pjesnici upotrebljavaju indikativ mj. konjunktiva i apokopatusa, a kod imenica nominativ mj. akuzativa. Evo primjera za *glagole*: أَبَى ٱللّٰهُ أَنْ أَسْمُو .mj ... أَسْمُوَ ; حَتَّى تُلاَقِي ... .mj تُلاَقِيَ ; أَلَمْ يَأْتِيكَ .mj يَأْتِكَ ; لَمْ تَهْجُو ... .mj لَمْ تَهْجُ .
Primjeri za *imenice* (nominativ mj. akuzativa): وَمَنْ أَرَادَ التَّأَسِّي .mj ...ٱلتَّأَسِّيَ ; وَجَدْتُ مَعَالِيكُ .mj مَعَالِيكَ .... ; تَرَكْنَ رَاعِيهِنَّ mj رَاعِيَهُنَّ ..; كَأَنَّ أَيْدِيهِنَّ .mj ... أَيْدِيَهُنَّ ... ; وَلَوْ كَانَ طَاوِي ٱلْحَشَا .mj ... طَاوِيَ .... .

Pjesnici nekad upotrebljavaju pauzalne forme i van pauze, npr.: إِنْ أَخْدُمُهْ ... هُوَ ... mj. فَلاَ هُوَ مِنَ ٱلدُّنْيَا ; (رُزِئَ <) رُزِي .mj مَا إِنْ رُزِى أَحَدٌ ... ; ... رَضِيَ .mj رَضِى بِى
Na kraju riječi tanwīn se nekad upotrijebi mj. tzv. "glasa duljenja" (حَرْفُ ٱلْإِطْلاَق), npr., po nekim (Q., 89, 3) يَسْرٍ mj. يَسْرِى. Ovo -n tanwīna naziva se نُونُ ٱلتَّرَنُّمِ ili لِلتَّطْرِيبِ (nun treperenja" ili "moduliranja glasa"), npr.: سُقِيتِ ٱلْغَيْثَ أَيَّتُهَا ٱلْخِيَامُنْ .

Nekada se "dugom ā za žaljenje" (أَلِفُ ٱلنُّدْبَةِ) dodaje jedno -n, npr.: يَا حَسَنَانْ يَاحُسَيْنَانْ (mj. يَاحَسَنُ يَاحُسَيْنُ).

Dodavanje -n u "vezanoj" rimi (قَافِيَةٌ مُقَيَّدَةٌ), tj. onoj koja se završava na suglasnik, mnogi gramatičari osuđuju, a takvo dodavanje suglasnika -n naziva se: اَلتَّنْوِينُ ٱلْغَالِي .

VII

UVOD U SEMANTIKU

عِلْمُ دَلاَلَةِ ٱلأَلْفَاظِ

O semantici uopće

Kako ističe Stephen Ullmanu, u svom djelu o semantici,[1] to je najmlađa grana moderne lingvistike, te za sobom ima tek oko jedno stoljeće samostalnog razvitka. Po V.A. Zvegincevu, semantika, (koju on naziva semasiologija) [2], samo je jedan odjeljak leksikologije (عِلْمُ ٱلْمَعَاجِم (ٱلْمُفْرَدَات koja ispituje leksičko blago nekog jezika uopće. Osnovni predmet izučavanja leksikologije, kao samostalne lingvističke discipline, javlja se rječnički sastav (leksika) određenog jezika. Izučavajući leksiku nekog jezika, pored ostalog, može se utvrditi, da je realno postojeća strukturna jedinica jezika riječ, pa pred leksikologijom stoji zadatak da razmotri i samu riječ kao takvu. Prema V. M. Belkinu, [3] pak, većina sovjetskih jezičara, razmatrajući riječ, kao osnovnu strukturnu jedinicu jezika, razlikuju četiri nivoa lingvističke analize riječi, naime: 1) *fonetski* (analiza njenog *fonemskog ustrojstva* 2) *morfološki* (analiza njenog *morfemskog ustojstva*; 3) *leksički* مُعْجَمِيّ (analiza riječi u cjelini kao *jedinici nominacije*) i 4) *semantički* دَلاَلِيّ (analiza *značenjske strukture* riječi).

Postanak lingvističke semantike Zvegincev veže za ime Reisiga, koji je, u svome djelu: "Verlesungen über lateinische Sprachwissenschaft (Predavanja o latinskom jezikoslovlju, izašlo, posmrtno, u Leipzigu 1839. godine) prvi isticao potrebu da se proučavanje značenja riječi izdvoji kao

---

1) To je: *The principles of semantics*, Glasgow, Third impression 1963, str. 1. On se tu (na str. 1 - 4) kratko osvrće na razvoj ove nauke u Evropi i Americi, pa upućujemo na to, jer se nećemo duže zadržavati na historijatu ove lingvističke discipline.

2) Vidi njegovu knjigu: Semasiologija, Moskva 1957. On predlaže za ovu disciplinu ovaj naziv, tj. semasiologija, jer se drugi nazivi za nju, naime: semologija i sematologija nisu raširili. Mi smo prihvatili termin: semantika, budući da je on danas u najširoj upotrebi, premda on ponekad ima pojam riječi: "značenje", ili se pak, upotrebljava u nekom drugom smislu, kao: "zbir karakteristika značenja", bilo pojedine riječi bilo složenijeg izraza, ili, pak, nekog jezika u cjelini.

3) U djelu: *Arabskaja leksikologija*, Moskva 1975, str. 3.

zasebna jezička disciplina. Reisig, pa Michel Breal njegov: "Essai de semantique" izašao je 1883. godine), i drugi, u to doba, te kasnije Darmesteter, Erdmann, Jaberg, Meillet, pa Paul, Wundt, te Falk, Hatzfeld, Carnoy, Wellander, kao i Stern, Ogden i Richard, te Weisgerber, Trier, de Saussure, Wartburg, i mnogi drugi, [4] povukli su osnovne pravce razvitka ove lingvističke discipline.

Predmet izučavanja semantike je značenje riječi. Međutim, kao psihička pojava, značenje riječi može, prema tome, biti predmetom proučavanja i psihologije ili, pak, filozofije uopće, dok predmetom semantike ne može biti jezičko značenje u njegovoj cjelini, nego tzv. leksičko značenje riječi, kao objektivno postojeća jezička pojava. [5]

Semantika, proučavajući pojmovnu stranu leksičkih jedinica, ispituje prirodu leksičkih značenja i njihove tipove, te zakonitosti semantičkog razvitka riječi. Dalje, ona klasificira tipične promjene značenja, te ispituje semantičke pojave kao što su: sinonimija, polisemija, antonimija, i druge. [6]

Leksičko značenje pojedine riječi je jedno, ali se ono često sastoji od više mogućih tipičnih komponenata koje, s raznih aspekata, karakteriziraju jednu jedinstvenu misaonu cjelinu. Te komponente A. I. Smirnicki naziva leksiko-semantičkim varijantama, pa bi leksičko značenje neke riječi predstavljala cjelokupnost tih njenih leksiko-semantičkih varijanti. [7]

Značenje neke riječi stvara se s obzirom na njen trostruki odnos, naime: 1) *odnos prema predmetu* (tj. nekoj određenoj pojavi, procesu, kvalitetu, kvantitetu, dakle, to je odnos prema objektivnoj stvarnosti), ili, drugim riječima, to bi bio: *odnos prema predmetnom redu*; 2) odnos prema određenom pojmu (kao logičkoj kategoriji, koji se, pak, po svome obimu ne poklapa sa značenjem dotične riječi), [8] pa bi to, dakle, bio: *odnos prema logičkom redu*: i 3) *odnos prema jezičkoj funkciji neke riječi* (u sistemu jezika, koji je za svaki jezik različit). [9]

Razni semantičari različito su klasificirali značenja riječi. Tako postoji podjela značenja na: osnovno (centralno) i preneseno; uzualno i okazionalno (H. Paul); opće i individualno (K. Jaberg); leksičko i individualno (E.

---

4) Sve ovo vidjeti u spomenutom uvodnom dijelu o razvoju semantike na Zapadu, op. cit. str. 1 - 4.

5) Pobliže o tome vidjeti u Zveginceva, op. cit., str. 83.

6) Vidi: Zvegincev, op. cit., str. 85.

7) O pojmu "leksičkog značenja riječi" uporedi kod Zveginceva, op. cit., str. 125 - 126.

8) O razlici između značenja riječi i njoj odgovarajućeg logičkog pojma, pogledati, npr., rad: E. M. Galkina - Fedoruk, Značenja slova i ponjatie, izašao u časopisu; Vestnik Moskovskogo Universiteta, 1, Moskva 1961, str. 75-79.

9) O spomenutim odnosima značenja riječi vidjeti; Zvegincev, op. cit., str. 145.

Wellander); centralno, sporedno (odn. dopunsko ili realizirano) i emocionalno (K. Erdmann); aktuelno i leksičko, s jedne, te centralno i periferno, s druge strane, uz dalje diferenciranje na podrazdjele: osnovno i izvedeno, stalno i epizodično (G. Stern) itd. [10]

Zvegincev, međutim, smatra da u stvarnosti postoje samo leksikosemantičke varijante riječi, koje su međusobno potpuno ravnopravne. [11]

Etički, pak, ili emocionalni i ekspresivni momenti, koji su vrlo često vezani za određene riječi, po Zvegincevu se, također, ne smiju uzimati kao obavezno uključeni u značenje dotične riječi.[12] Stoga on ističe da proučavanje emocionalno-ekspresivnih elemenata riječi treba isključiti iz oblasti semantičke tematike i prepustiti ga stilistici, u širem smislu pojma te jezičke discipline. [13]

Prije nego što bi se prešlo na prikaz osnovnih elemenata samantike arapskog jezika, ovdje ćemo se kratko osvrnuti na začetke izučavanja nekih pojava iz te oblasti kod Arapa, uglavnom u ranijem periodu (do našeg vijeka) razvoja arapske filologije.

O semantičkom ispitivanju kod Arapa

Njegovi začeci vezani su za razvoj arapske leksikografije i leksikologije (عِلْمُ اَللُّغَة). Naime, u prvom razdoblju bilježenja leksičke građe arapskog jezika i gramatičkog izučavanja jezika (dakle, u rječnicima te raznim filološkim raspravama, djelima o retorici i stilistici, komentarima Qur'āna i dr.) nailazimo na zanimljiva zapažanja gramatičara i leksikografa i o semantici pojedinih riječi, kao i leksike uopće, i to počevši već od prve sistematske gramatike arapskog jezika, tj. Sibawaihovog " اَلْكِتَابُ ", s jedne strane, te leksičkih monografija, s druge strane, a koje okupljaju riječi u vezi s određenim živim bićem, predmetom ili pojavom (kao, npr. o devama, konjima, biljkama, kiši, vjetru, oblacima i dr.) [14] Po uzoru na ovakva i slična djela kasnije su se razvili općejezički rječnici. Ova manja i

10) Gornja podjela značenja navedena je prema Zvegincevu, op. cit., str. 215.

11) Vidi o tome kod njega, op. cit., str. 222.

12) O tim etičkim, emocionalnim i ekspresivnim elementima nekih riječi uporedi kod njega, op. cit., str. 178 - 179.

13) O tome detaljnije pogledati: Zvegincev, op. cit., str. 85.

14) Evo samo nekoliko takvih monografija: كِتَابُ السِّلَاح od Al-Nadra b. -Šumayla (u. 816); كِتَابُ الإِبِل od Al-Šaybanîya (umro 828. n .e.); كِتَابُ النَّبَات od Al-Aṣma'îya (u. 830), كِتَابُ الأَصْوَات od al-Aḫfaša Al-Awsaṭa (u. 835); كِتَابُ الرِّيَاح od Ibnu-l-Sirāğa (u. 928); كِتَابُ الْمَشْيِ وَالسَّيْر od Ibnu-l-Qaṭṭā a (u. 1121; i dr.

veća leksička djela podesna su, u određenoj mjeri, za semantičko ispitivanje. Takav je naročito slučaj sa kasnijim velikim rječnikom špansko-arapskog filologa Ibn-Sīde (umro 1065. n. e.), naime: اَلْمُخَصَّص فى اللُّغَة. U tom rječniku obuhvaćena je cjelokupna građa arapskog jezika, ali je ona raspoređena na semantičkom principu i to po grupama riječi međusobno vezanih uz određeno šire značenje. Savremeni arapski filolog Muḥammad Al-Mubārak, u svome djelu فقه اللغة (Dimašaq 1379/1960), u, vezi, sa semantičkim istraživanjem kod Arapa u ranijem periodu, ističe i rječnik. مَقَايِيسُ اَللُّغَة od Ibn-Fārisa (u. 1004), u kojemu on posvećuje, nasuprot mnogim drugim arapskim leksikografima, izuzetnu pažnju i značenjima riječi, pokušavajući da prati njihov razvoj od samih početaka. Al-Mubārak naglašava da su za semantičko ispitivanje arapskog jezika korisni i rječnici termina iz raznih oblasti života, te drugi neki rječnici, kao što su oni za اَلْقرآن ، حَدِيث i sl.

Kako navodi Belkin,[15] cjelokupni teoretski problemi u vezi s pojedinim arapskim riječima i druga čisto leksikološka pitanja razmatraju se u djelima pod nazivom: فِقْهُ اللُّغَة, koji bi termin odgovarao savremenom pojmu "općeg jezikoznanstva", ili, donekle, i terminu "filozofije jezika". Naravno, i mnoga semantička pitanja ulazila su u domen te jezičke discipline, pa ih treba spomenuti i u kontekstu ovog našeg izlaganja.

Prvo originalnije i najpoznatije djelo iz tog područja je obimna knjiga Ibn-Ǧinnîya (u. 1002.) اَلْخَصَائِص (= Osobenosti). Tu se, na za to vrijeme visokom teoretskom nivou, izlažu opća i posebna pitanja arapskog jezikoslovlja, među kojima su i problemi povezanosti riječi i njihovih značenja, uloga anomalije i analogije u jeziku, problem varijantnosti riječi, značenja riječi i njegove upotrebe, te razni drugi.

Na manje poznato, ali i mnogo manje obimno, bilo je djelo Ibn-Fārisa: اَلصَّاحِبِيُّ فِى فِقْهِ اللُّغَةِ وَسُنَنِ ٱلْعَرَبِ فِى كَلاَمِهَا = (poznato i pod skraćenim nazivom: اَلصَّاحِبِيُّ. U njemu su razmotrena, u sažetom vidu, mnoga gramatička, leksikološka i semantička pitanja. Među njima su i takva kao: obim leksike arapskog književnog jezika, njena klasifikacija s obzirom na upotrebu, vlastita i posuđena leksika, varijantnost riječi (fonetska i morfološka), veza između označavajućeg i označenoga (tj. riječi i predmeta), pravo i preneseno značenje riječi, problemi sinonimije, homonimije, polisemije, i mnogi drugi.

Takva i razna druga pitanja iz oblasti semantike, i uopće leksikologije,

15) Op. cit., str. 8, gdje on baca kratak pogled (str. 9-14) na razvoj arapske leksikologije, a iz kojeg ćemo dati neke osnovne podatke.

pored drugih problema arapske starije filologije, s pozivanjem na izvore, te navodeći i suprotna gledišta raznih autora o pojedinim problemima, prikupio je i sistematski izložio polihistor Ǧalālu-l-dīn Al-Suyūṭî (1445-1505) u svome: اَلْمُزْهِرُ فِى عُلُومِ ٱللُّغَةِ وَأَنْوَاعِهَا.

To enciklopedijsko filološko djelo ima i tu zaslugu, što je njegov autor koristio i mnoge izvore koji nisu doprli do naših dana.

Pored tih djela, s raznovrsnom filološkom tematikom, javljaju se i radovi koji tretiraju pojedinačne probleme leksikologije i semantike. Takvi su, npr., oni koji se bave leksikom koju je arapski jezik preuzeo iz nekih stranih jezika (perzijskog i dr.). Među njima Belkin (op. cit, str. 10) spominje knjigu: أَلْمُعَرَّبُ مِنَ ٱلْكَلَامِ ٱلْعَرَبِى od Ali-Ǧawāliqîya (1073-1144), sa zanimljivim predgovorom, u kojem autor izlaže uzroke i uvjete pozajmljivanja tuđica. Djelo koje sadrži i postklasične pozajmice u arapskom jeziku jeste rječnik: شِفَاءُ ٱلْغَلِيلِ فِيمَا وَرَدَ فِى كَلَامِ ٱلْعَرَبِ مِنَ ٱلدَّخِيلِ od Al-Ḫafāǧîya (1571-1659). Po uzoru na njih, mnogo kasnije je napisan rječnik arabiziranih pozajmica iz perzijskog jezika: كِتَابُ ٱلْأَلْفَاظِ ٱلْفَارِسِيَّةِ ٱلْمُعَرَّبَةِ od Addī Šira (Bejrut, 1908).

Zanimljivo tumačenje raznih pojava leksičke semantike daje rasprava o semantičkoj promjeni riječi, na osnovu arapske islamske terminologije: كِتَابُ ٱلزِّينَةِ od Abū-Hātima Al-Rāzîya (u. 933).

Knjiga: فِقْهُ ٱللُّغَةِ وَأَسْرَارُ ٱلْعَرَبِيَّةِ od Ṯa'ālibîya (961-1037)., uprkos svog naslova, predstavlja zapravo rječnik, koji riječi razvrstava na semantičkoj osnovi. U njemu je, osim toga, dat i spisak pozajmnica, ponajviše iz perzijskog jezika.

U svom spomenutom rječniku "Al-Muḫaṣṣaṣ" Ibn-Sīda (u njegovom predgovoru) iznosi svoje stanovište o sinonimiji, homonimiji, polisemiji, etimologiji, posuđenicama i dr.

Po Belkinu (op. cit., str. 11-13), noviji arapski jezikoznanci, s jedne strane, slijede tradiciju, držeći se starih nazora, malo se koristeći novom jezičkom građom i zanemarujući nove poglede na jezik. Takvi su, npr., Egipćanin 'Abdu-l-Wāḥid Wāfī, Sirijac Muḥammad Al-Mubārak, Iračanin Subḥî Al-Ṣāliḥ i dr. S druge strane, neki arapski lingvisti nastoje dalje razviti stare tradicije, te kritikuju neka gledišta klasičnih arapskih filologa. Takvo usmjerenje karakteristično je, između ostalih, za lingviste: Egipćane Ibrāhīma Anīsa [16] i Murāda Kāmila, te Iračanina Ibrāhīma Al-Samarrā'iya.

---

16) On je, između ostalog, autor prvog samostalnog djela o semantici arapskog jezika pod naslovom: دَلَالَةُ ٱلْأَلْفَاظِ (izašlo prvi put 1958. godine u Kairu). Tu je dat i prikaz svega najvažnijeg što su arapski filolozi ranije dali iz te oblasti jezičkog proučavanja.

Potpuno kidanje s tradicijom pojavljuje se kod mnogih mlađih arapskih lingvista, koji se ugledaju u zapadne uzore, te u svome radu primjenjuju nove istraživačke metode pri ispitivanju osobitosti arapskog jezika uopće, u njegovom dijahronom i sinhronom vidu.

Spomenimo još djela iz oblasti sinonimije i sličnih pojava, kao što je, npr.: فِقْهُ اللُّغَة od al-Ṯ'ālibîya (u. 1038), te ona od Ibn-Sikkīta, Al-Hamaḏānîya Al-'askarîya, i dr. starih arapskih filologa, a koje su oponašali u svojim sličnim djelima noviji arapski jezičari kao što su: Hinrikūs Lāmins فَرَائِدُ اللُّغَة Bejrut, 1889), Ibrāhīm Al-Yāziǧî كِتَابُ نُجْعَةِ الرَّائِد وَشِرْعَةِ الْوَارِد فِي الْمُتَرَادِف وَالْمُتَوَارِد Kairo 1913/4) i Rafā'il Naḫla قَامُوسُ الْمُتَرَادِفَاتِ وَالْمُتَجَانِسَاتِ Bejrut 1957).

Podjela semantike

Tokom razvoja ove lingvističke discipline postepeno su se počeli izdvajati pojedini njeni ogranci, odn. javljati razne podjele s obzirom na različite prilaze proučavanju njenih elemenata, te na dulje, obuhvatnije i raznovrsnije upoznavanje i razotkrivanje njenih pojava i do sada nepoznatih osobitosti.

Tako, u vezi s vremenskim razvitkom jezika uopće, i semantičko istraživanje može obuhvatiti ranije stanje, pa bi to bio domen *dijahrone* (*historijske* - تَأْرِيخِي) - *semantike*, dok bi proučavanje isključivo sadašnjeg stanja spadalo u domen *sinhrone* (تَزَامُنِي) *semantike*. Ovom posljednjem načinu ispitivanja općenito u lingvistici, daju neki savremeni jezičari isključivo opravdanje. Međutim, mišljenja smo da se historijski aspekt u semantici nikako ne bi mogao opravdano zanemariti, naročito kada je riječ o semantičkim promjenama, kao stalnom procesu, za koji je potrebno kraće ili duže ili, pak, i neprekidno vrijeme za njegovo odvijanje.

Semantiku dijelimo s obzirom i na to da li su predmet njenog izučavanja pojedinačne riječi nekog jezika, naravno, u sprezi s njihovim odgovarajućim značenjima, pa bi se taj dio semantike nazivao *leksičkom semantikom*. Onaj, pak, njen dio koji se bavi ispitivanjem značenja složenih jezičkih jedinica u sklopu rečenice, bio *bisintaksička* (ili *rečenička*) *semantika*.

Značenja jezičkih elemenata uopće možemo ispitivati i s obzirom na njihov odnos prema vanjezičkom svijetu, pa se taj vid semantike naziva *ekstralingvističkom* (خَارِجُ اللُّغَة) *semantikom*. Proučavanjem, pak, međuodnosa

značenja tih jezičkih elemenata, tj. odnosa njihovog smisla, bavi se ogranak semantike koji nosi naziv: *intralingvistička* (دَاخِلَ ٱللُّغَةِ) *semantika.*[17]

Dalje naše razmatranje počet ćemo upravo s ova dva posljednja vida podjele semantike (s primjenom, naravno, na arapski književni jezik, bez povlačenja neke granice između njegovog klasičnog i novog razdoblja).

Ekstra i intralingvistička semantika

Pri kraju prethodnog poglavlja vidjeli smo njihove odgovarajuće definicije, a sada bismo prvo ukratko govorili o toj *ekstralingvističkoj* semantici, iako one (prema Riđanoviću, op. cit., str. 280) nisu strogo odvojene jedna od druge. On (na str. 287) ističe da "u okviru ekstralingvističke semantike možemo razlikovati tri osnovna tipa odnosa jezika prema nejeziku: *deskriptivni, socijalni i ekspresivni*". Dalje dodaje da posljednja dva tipa imaju zajedničkih elemenata, pa ih jedan autor spaja pod imenom "*interpersonalni*!".

Razmatrajući *deskriptivnu* funkciju jezičkih jedinica prema vanjezičkoj stvarnosti, možemo razlikovati tri njena vida: *referenciju, denotaciju i konotaciju. Referencija* (od engleskog "reference" مَرْجِع) je izravno, sasvim jasno ukazivanje na predmete (pojave, procesa, i dr.) riječima nekog jezika. Međutim, kako ističe Riđanović (op. cit. str. 283), nikada na nešto ne možemo uputiti samo jednom riječju, izuzev vlastitim imenom (ličnim i dr.). Tako u informaciji: هَذَا ٱلْكِتَابُ أَعْطَانِيهِ عُمَرُ = Ovu knjigu mi je dao 'Umar. - na objekt "knjigu" pobliže je ovdje ukazano pokaznom zamjenicom "ovu". Istina ona (ili neki drugi kvalifikativ) bi mogla biti i ispuštena, ali samo ukoliko se iz govorne situacije (odn. konteksta) može tačno ustanoviti o kojoj je stvari (knjizi) bila riječ. U rečenici: فِى ٱلْعَامِ ٱلْمَاضِى زُرْتُ مِصْرَ لِأَوَّلِ مَرَّةٍ = Prošle godine prvi put sam posjetio Egipat - vlastito ime "Egipat" u njegovom osnovnom značenju nije bilo potrebno u datom slučaju detaljnije specificirati, što bi se, naravno, moglo, zbog raznih razloga i na razne načine, vrlo lahko učiniti, ukoliko bismo htjeli proširiti i podrobnije objasniti ovu našu informaciju, i u nekom drugom smjeru.

Iako je ukazivanje na stvari (u najširem smisli te riječi) pomoću riječi (i viših jezičkih jedinica) vezano za jasan i konkretan način izražavanja ili govornu situaciju, ipak u svakom jezičkom sistemu postoje riječi (i druge

17) Osnovu za razmatranje ovih vidova semantike pružilo nam je njihovo rezmatranje u djelu Midhata Riđanovića, Jezik i njegova struktura, Sarajevo, 1985., Glava V, str. 275-288.

glasovne kombinacije) kojima se redovno, u određenoj jezičkoj zajednici, ukazuje na stvari vanjskoga svijeta (a i onog unutrašnjeg). Taj odnos onoga što ukazuje (tj. riječi i sl.) prema onome na što se ukazuje (tj. stvari, pojave itd.) naziva se *denotacija* دَلَالَة ذَاتِيَّة ili تَعْيِين, a sama stvar je *denotatum*. Denotacija bi bila ono što se obično podrazumijeva pod pojmom značenja neke riječi, ali to je tzv. *intelektualno* (عَقْلِي) ili *kongnitivno* (مَعْرِفِي) značenje, pri čemu je onaj koji govori neutralan ("hladan"), u emotivnom smislu, s obzirom na ono što sadrže posebna značenjska obilježja riječi koju upotrijebi. Denotacija je zbog toga u manjoj ili većoj mjeri zajednička za sve članove neke jezičke zajednice, jer ona ukazuje na osobine i funkcije neke stvari, koje su neophodne za njenu identifikaciju.

Denotaciji se suprotstavlja pojam konotacije دَلَالَة حَافَّة ili تَضْمِين koja ukazuje samo na one osobine i funkcije stvari koje imaju neku posebnu (afektivnu) vrijednost, te bi konotacija bila afektivno (انْفِعَالِي) značenje neke riječi (ili složenijeg izričaja). Usljed toga, konotacija može biti manje-više različita, kako kod raznih grupa jedne te iste jezičke zajednice, a tako i kod pojedinaca tih grupa, u raznim razdobljima i u raznim prilikama. Međutim, treba istaći da ustvari ne postoje samo denotativne i samo konotativne riječi u nekom jeziku. Naime, možda bi se moglo utvrditi da svaka denotativna riječ može imati u izvjesnoj prilici i konstativno značenje, što zavisi od mnogobrojnih subjektivnih i objektivnih činilaca, a naročito s obzirom na čest lični emotivan ljudski stav prema stvarima i zbivanjima u životu, što, između ostalog, djeluje i na sadržaj značenja njegovih riječi i izričaja. Uzmimo jedan primjer iz arapskog jezika. Riječ قَلْب (kao i sinonimna joj فُؤَاد) ima denotativno značenje: "srce", u smislu glavnog organa krvotoka. Međutim, ta riječ (kao u našem i drugim jezicima) može imati i konotativno značenje: sjedišta osjećanja, objekta ljubavi i sl., dok je ona (kao i sinonim joj فُؤَاد) u ranijem periodu, mogla imati i značenje: razuma, intelekta, a da ne govorimo o drugim raznim značenjima u kojima se upotrebljavaju te dvije riječi, dakle, o pojavi polisemije, odn. homonimije, o kojima će uskoro biti riječi u posebnom odjeljku.

U vezi sa *socijalnom* (اِجْتِمَاعِي) upotrebom jezika može se razmatrati i njegova tzv. *performativna* (إِنْجَازِي) *upotreba* (od engleskog: perform = obavljati, vršiti), jer se jezikom može nešto i obavljati, a ne samo davati neke informacije ili izražavati razne emocije. Naime, jezik može poslužiti da se započnu ili završe izvjesni "poslovi" (otvaranje skupova, donošenje zaključaka, sklapanje i razvod braka, i dr.), te razne tvrdnje, pitanja,

obećanja, zakletve, kletve, optužbe, savjeti, preporuke, odbrana i napad, i mnogo drugog.

Kako ističe Riđanović (op. cit., str. 287), pretežno socijalnu, a djelimično i ekspresivnu funkciju ima tzv. *fatičko* (إِنْتِبَاهِي) *općenje*, koje je jedan od vidova općeljudskog međusobnog komuniciranja. To je, ustvari, slučaj kada se riječima ne izražava ono što one po sebi znače, nego se želi uspostaviti kontakt s drugom osobom ili osobama, (a ne dati neku informaciju ili saznati neku novu činjenicu), kao što je to prilikom susreta s nekim: pozdravljanja, pitanja o zdravlju, govora o vremenu i sl., npr., kada kažemo: صَبَاحَ ٱلْخَيْرِ ! = dobro jutro! كَيْفَ حَالُكُمْ ؟ = Kako ste? مَاأَحْسَنَ ضَوْءَ ٱلْقَمَرِ ! = Kako je lijepa mjesečina! sl. tome. Tada se očekuju slični izričaji od druge osobe, bez ikakvog opširnijeg izlaganja i objašnjavanja, inače to više ne bi bilo fatičko općenje, nego neka deskripcija ili slično tome.

Razmatranje, pak, o ekspresivnoj i emotivnoj funkciji riječi (i većih jezičkih izričaja), kako se ranije istaklo, treba pobliže pogledati u oblasti stilističke upotrebe jezika.

LEKSIČKA SEMANTIKA

O semantičkim promjenama riječi

U toku svog kraćeg ili dužeg postojanja riječi ne ostaju stalno iste, ni po svojoj formi ni po svome značenju, tj. one su izložene raznim manjim ili većim fonetskim, morfološkim, pa i semantičkim promjenama. Među njima postoji određeno i trajno međusobno djelovanje. Uzroci tih procesa leže u samoj prirodi jezika, drugi u ljudima kao njegovim nosiocima, a treći u svijetu stvarnosti. Tako nastaju mnoge nove tvorevine, neke se stare riječi djelimično i u izvjesnom smislu mijenjaju, dok se druge od njih gube iz stalne upotrebe. Međusobno djelovanje svih tih uzroka, odn. tih egzogenih i endogenih sila, nešto je trajno, jedinstveno i tako međusobno povezano, da se njihovo razdvajanje može obavljati samo teoretski, u svrhu njihove lakše analize. Dakle, živa riječ izložena je neprestanim, manjim i većim promjenama. Uz glasovne, često su vezane one u značenju riječi, i obrnuto, a sve su te promjene opet ovisne od sveopće mijene u stvarnosti. Razvoj jezika neke ljudske zajednice ustvari je samo jedan isječak njene kulturne evolucije uopće.

Što se, pak, tiče samih promjena značenja u arapskom jeziku, po Belkinu (op. cit., str. 132) rezultat su triju raznih procesa. Jedan je autonomna, samostalna i polagahna evolucija u značenjima riječi. Drugi je oživljavanje i uspostavljanje, djelimično ili potpuno, iz upotrebe ispalih riječi (arhaizama), te njihova upotreba u novim značenjima. Treći proces uvjetovan je dodirima arapskog s drugim jezicima, a to je davanje arapskim riječima značenja njima semantički srodnih stranih riječi (tzv. calque linguistique).

Za prvi slučaj, gdje postoje promjene značenja u različitim vidovima (kao, npr., suženje ili proširenje značenja) dat će se kasnije po neki primjer. Za drugi slučaj, tj. oživljavanje arhaizama (مَتْرُوك) uzet ćemo primjer riječi: دَبَّابَة u starom jeziku označavala je jednu opsadnu, primitivnu spravu, zaštitni pokrovac, ispod koga su se napadači zaklanjali od opsjednutih, prilazeći im tako pod zidine grada. Danas se ta riječ upotrebljava u značenju: borna kola, tenk.

Za treći slučaj neka posluži riječ: طَيْف Pored ostalog, u prvo doba imala je ona značenje: avet, sablast i sl., kao i latinska riječ: spectrum. U novije doba, u nauci je ta latinska riječ dobila značenje: spektar. Onda su arapski fizičari počeli upotrebljavati riječ: طَيْف u tom novom značenju, pa su stvorili termine, kao: طَيْفٌ شَمْسِيٌّ = sunčev spektar, تَحْلِيلٌ طَيْفِيٌّ = spektaralna analiza i sl.

Pored određenih vanjskih sila, koje trajno djeluju na postepene promjene u jeziku, i pojedini važniji događaji u ljudskom društvu, pa ma koje naravi oni pretežno bili (politički, ekonomski, religijski, kulturno-historijski itd.), mogu znatno utjecati i na sam jezik. U manjoj ili većoj mjeri, sporijim ili ubrzanim tempom, takav događaj može promijeniti u određenom smislu i pravac jezičkog razvoja. Tako je, npr., pojava islama (u 7. stoljeću n. e.) imala ogroman značaj ne samo za izvjesne jezičke promjene, nego i za ustaljenje i vjekovno očuvanje arapskog književnog jezika sve do naših dana. Za dalji njegov razvoj, pored nekih drugih prethodnih događaja (npr. širenje arapske države na Istok i na Zapad), vrlo je bio značajan, i za arapski jezik, bliži kontakt Arapa sa zapadnim narodima, naročito onaj od 19. stoljeća, a potom i nagli tehnički i naučni uspon, pogotovu u našem (20.) stoljeću, te mnogi drugi vanjski faktori značajni po svom djelovanju i na promjene u jeziku uopće. [18]

U te, za jezik značajne egzogene sile, spada i djelovanje narodne mašte. Ona često oblikuje njemu nerazumljive strane, ali i domaće (književne i druge riječi), mijenjajući ih u fonetskom, a nekad i u semantičkom pogledu, u skladu s pojmovima i osjećanjima naroda, dovodeći ih u vezu s njima poznatim i po obliku njima sličnim riječima. Tako preobražene riječi mogu nekad ući i u književni jezik. Ovakvo mijenjanje oblika (i značenja) riječi naziva se obično narodnom (pučkom) etimologijom. (اَلتَّأْصِيلُ اَلشَّعْبِيّ) Međutim, po Ullmannu, (op. cit., str. 121), taj naziv nije dobar, jer se tu ne radi o djelovanju "puka", nego više o polupismenim ili hrđavo obaviještenim ljudima. On je mišljenja, da bi za ovu pojavu bio ispravniji naziv: "etimološka asocijacija" - اَلْإِقْتِرَانُ اَلْأُصُولِي .

---

18) O tim raznim faktorima značajnim za promjene u jeziku (a osobito u arapskom jezičkom stilu) pogledati djela kao što su, npr., Šawqî Ḍayf, اَلْفَنُّ وَمَذَاهِبُهُ فِي النَّثْرِ الْعَرَبِيِّ, Četvrto izdanje, Miôr, 1965; Šawqi Dayf, اَلْفَنُّ وَمَذَاهِبُهُ فِي الشِّعْرِ الْعَرَبِيِّ, Peto izdanje, Miṣr, 1965; Anīs Al-Maqdisi, تَطَوُّرُ الْأَسَالِيبِ النَّثْرِيَّةِ فِي الْأَدَبِ الْعَرَبِيِّ Bayrūt, 1960; Johann Fück, arabiya, Untersuchungen zur arabischen Sprach - und Stil geschichte, Berlin, 1950, i dr.

Tako je, npr., od italijanskog: piano (= klavir), u arapskom, zbog neobičnog oblika, nastalo: بِيَان (ili بِيَانَة iako ima i بِيَانُو) ili, pak, i بَيَان, dovodeći tu riječ u vezu s arapskim بَيَّنَ = (tumačiti - tj. zvucima ono što je u duši).

U drugom primjeru imamo slučaj pogrešnog tumačenja i zamjene zbog glasovne sličnosti dviju riječi: لَغْلَغٌ = ime neke iračke vodene ptice i: لَقْلَقٌ= roda, smatrajući da prva znači ista što i druga, tj. da je ona (لَغْلَغٌ samo rjeđa varijanta مُتَغَيِّرَة) druge (لَقْلَقٌ) i slično tome.

U početku svoga postojanja riječi imaju određen, ograničen pojmovni obim svoga značenja. Međutim, tokom vremena taj se njihov obim može i promijeniti u smislu njegovog *proširenja* (*ekstenzije*) ili *suženja* (*restrikcije*). Evo za to nekoliko primjera (uporedi: Belkin, op. cit., str. 132-3), i to prvo za *proširenje (prvobitnog) značenja* (تَوْسِيعُ ٱلْمَعْنَى). Tako je riječ: مَوْرِد prvo značila "izvor" (vode), "vodopoj", a danas znači i izvor (u širem smislu književni, naučni i sl.) Riječ سَجَّادَة = serdžada (mali tepih za molitvu), a poslije, znači tepih, sag, ćilim (uopće). Riječ زَيْت prvobitno je, označavala "maslinovo ulje" a onda ulje uopće, pa i naftu. Vincent Monteil, u svojoj knjizi [19] navodi (na str. 169, uz primjere i za druge vrste promjena značenja) za ekstenziju dva primjera: آنِسَة = gospođica, što je nekad označavalo: prijatnu djevojku za razgovor i druženje; عَاصِمَة = glavni grad, prijestolnica, a ranije to je bio: zaštićeni, utvrđeni grad i dr.

Za *suženje značenja* (اِنْحِسَارُ ٱلدَّلَالَة) neka posluže primjeri: أَثَاث imetak, a onda samo: pokućstvo; وَلَد = dijete, a potom pretežno: muško dijete, sin. Kako povodom ove pojave ističe Belkin (op. cit., str. 133), suženje značenja posebno je tipično za stvaranje termina iz već postojeće leksike. To je ustvari svjesno djelovanje na jezik, odn. njegovu leksiku, a nije spontan prirodni jezički proces. On tu navodi primjere iz muslimanske leksike: حَجّ = odlazak (bilo kuda), a onda: hadž, hodočašće (u Mekku i dr.); مُسْلِم = onaj koji predaje, uručuje (nekome nešto), a potom: musliman, i sl. tome.

Nevezana za obim značenja postoje i tzv. *prenesena ili figurativna* (مَجَازِيّ) značenja na osnovu jezičkostilskih figura usljed čije upotrebe dolazi do privremenih ili nekad i trajnijih promjena značenja nekih riječi u jeziku uopće, a ne samo u onom s posebnim stilističkim pretenzijama. Takve su važnije figure: metafora, metonimija, sinegdoha, eufemizam, ironija, hiperbola i neke druge. One su opširno obrađene u stilistici, pa se

19) To je djelo: L'arabe moderne, Paris, 1960. Vidjeti naročito odlomke: 2. Le symbolisme (str. 167-170), te 3. calque (str. 170-177), njegovog VI poglavlja: Sémantique (str. 159 - 223).

nećemo pobliže zadržavati na njima, nego ćemo, radi podsjećanja, dati za njih po koji primjer.

Metafora (اسْتِعَارَة) je prijenos značenja s jednog predmeta (pojave, itd.) na drugi, na osnovu njihove određene međusobne sličnosti (ona je tzv. skraćeno poređenje). Tako, npr., عَيْن = oko, ali i izvor (vode); ثَرْثَار obilan (izvor) ili, pak, brbljivac; مِسَلَّة = velika igla, odn. obelisk; هلال = mlađak, polumjesec, a također i (okrugla) zagrada, polumjesečasta bijela pjega pri korijenu nokata, i tome slično.

Metonimija (مَجَاز مُرْسَل) se zasniva na združivanju (asocijaciji) dvaju značenja na osnovu neke veze (prostorne, vremenske, uzročne, materijala i proizvoda, posude i sadržaja, ali samo ne na osnovu međusobne sličnosti). Evo nekih primjera za metonimiju kod Belkina (op. cit., 133-4): يَمِين desna ruka > zakletva; قَهْوَة = kahva > kafana; ذَقْن= podbradak > brada; دُخَان = dim > duhan; سَمَاء = nebo > kiša i dr.

Ovdje bi spadala i upotreba vlastitih imena u svojstvu općih (zajedničkih) imenica, a često je onda izvođenje pridjeva, u vezi s tim novim značenjem, npr. Ibn-Ağrūm (ime jednog gramatičara) > أَجْرُومِيّ = gramatički > أَجْرُومِيَّة = gramatika; Ḥātim (čuveni darežljivi Arap) > حَاتِمِيّ= darežljiv; Banū-'Uḏra (ime ar. plemena) > عُذْرِيّ = uzrijska, platonska (ljubav); آدَم > ابْنُ آدَمَ = čovjek > آدَمِيّ čovječiji; حَوَّاءُ (Hava, Eva) > حَوَّاء (بِنْتُ) = žena i dr.

Sinegdoha je uzimanje: *dijela mjesto cjeline* (npr., عَتَبَة = prag mj. دَار = kuća); *jednine* mj. *množine* عَدُوّ = neprijatelj mj. pl. أَعْدَاء); *određenog broja* m j. *neodređenog* أَلْفَ مَرَّة = hiljadu puta mj. mnogo puta; *materije* mj. *izrađevine od nje* حَدِيد = željezo > okovi; رَصَاص = olovo > metak i sl.

Eufemizam (تَلْطِيفُ ٱلْعِبَارَة) bi bilo izbjegavanje izvjesnih riječi neprijatnog značenja, te upotreba mjesto njih riječi koje taj pojam izražavaju na zaobilazan, indirektan način, ublažavajući, u izvjesnom smislu, dojam toga neugodnog pojma, npr., kada mj. umrijeti = مَات kažemo: preseliti se u kuću vječnosti = انْتَقَلَ إِلَى دَارِ ٱلْبَقَاء i sl. tome.

Ironija (تَهَكُّم) je upotreba pozitivnih značenja riječi u njima suprotnom, negativnom smislu, u svrhu ismijavanja nekoga ili nečega, npr., kada se nekome kaže da je: عَاقِل = pametan, misleći zapravo da je glup = بَلِيد ili ako nešto nazovemo جَمِيل = lijepim, želeći, ustvari, reći da je قَبِيح = ružno, i sl.

Hiperbola (مُبَالَغَة) je pretjerivanje pri označavanju neke osobine u

pozitivnom ili negativnom smislu, ili uopće u izražavanju misli i osjećanja. Takav je slučaj, npr., kada, se za nekog nepoznatog učenjaka kaže u pohvali da je: عَلاَّمَة = veleučen, نِحْرِير = erudit, بَحْر (الْعُلُوم) = more (znanja) i sl., ili, npr., kada, u srdžbi nekome reknemo: لَنْ أَغْفِرَ لَكَ ذَلِكَ أَبَدَ الآبِدِينَ Neću ti to oprostiti za vijeke vjekova (mj., npr., مَادُمْتُ حَيًّا = dok sam živ ili slično tome).

U vezi s političkim, socijalnim, religijskim, općekulturnim okolnostima, te etičkim, estetskim ili emotivnim stavom prema sadržaju pojedinih riječi, one mogu dobiti novu, bilo više pozitivnu bilo negativnu vrijednost prema onoj prethodnoj (eventualno i neutralnoj vrijednosti), tj. one mogu doživjeti određeno poboljšanje (amelioraciju تَحْسِين) ili, pak, pogoršanje (*deprecijacija* - تَقْبِيح) svog prvobitnog značenjskog sadržaja.

Tako, npr., od prvobitno neutralnog značenja: gledalac, promatrač = نَاظِر proizašla su razna srodna značenja: nadzornik; inspektor, pa upravnik, direktor; šef; rektor; ministar, pored još nekih njima sličnih. Nekada od neutralnog može se izvesti manje-više pozitivno značenje, a pored njega drugo, negativno, kao od: سَائِل = koji pita > molilac, nasuprot > prosjak; slično: قَوَّال = riječit, ali i: brbljiv i sl. Od شَارِد = koji luta, bježi i sl., proizašla su negativno obojena značenja: skitnica; bjegunac: prognanik, te mnogi takvi slučajevi.

Da bi se u jeziku izrazio manji ili veći stepen jačine osjećanja (i voljne aktivnosti) postoje raznolika sredstva (fonetska, morfološka, sintaksička) intenzifikacije [20] značenja riječi. Od njih ovdje treba spomenuti leksička sredstva intenzifikacije značenja, tj. pojedine riječi ili sintagme koje, već po svojoj upotrebi ili u određenom kontekstu, pokazuju neki manje-više povećan stepen intenziteta osjećanja, voljnog akta koje dotična riječ, pored ostalog (intelektualnog sadržaja), može izražavati. Tako različite stepene intenziteta mogu imati grupe sinonima, pa, npr., za pojam "ljubavi", u arapskom jeziku Al-Ṯa'ālibî, u jednom svome djelu [21] navodi niz riječi poredanih po sve jačem intenzitetu osjećanja vezanih uz pojam tih riječi, a to su: هَوًى ، عَلاَقَة ، كَلَف ، عِشْق ، شَعَف ، لَوْعَة ، لاعِج ، شَغَف ، جَوًى ، تَيْم ، تَبْل ، تَدْلِيَة ، هُيُوم.

Naravno, to ne treba strogo shvatiti, jer će neko drugi te iste riječi, u pogledu intenziteta, nešto drukčije poredati i upotrebljavati, ali je za nas

20) O tim raznim sredstvima pisali smo u radu: O intensifikaciji u arapskom, POF, VI-VII, 1956 - 57. Sarajevo 1958. str. 5 - 38.

21) كِتَابُ فِقْهِ اللُّغَةِ وَأَسْرَارِ الْعَرَبِيَّةِ, Kairo 1318/1900, str. 111.

važno da se one u vezi s tim, ipak, u određenoj mjeri razlikuju kod onih koji poznaju jezik i osjećaju nijanse u značenjima njegovih riječi, pa i one u odnosu na emotivnost, koju mnoge riječi mogu posjedovati u određenim, konkretnim slučajevima u njihovoj živoj upotrebi.

Stupajući u unutarjezičke, vanjezičke, pa i međujezičke odnose, riječi doživljavaju često, manje-više, značajne promjene u svojim glasovima, oblicima, načinu združivanja, emotivnosti, pa svakako i u svojoj semantičkoj strukturi. Značenja iste riječi (ako ih ima, što je pretežan slučaj u arapskom jeziku), ili značenja više riječi (pa i onih stranog porijekla), stupaju u razne bliže ili dalje međuodnose, usljed čega se javljaju određene jezičke pojave, o kojima ćemo sada odvojeno govoriti zbog njihovog posebnog značaja za jezik u cjelini. Tih slučajeva ima više, a mi ćemo najprije razmatrati slučaj podudarnosti značenja (dviju ili više riječi) međusobno, a ta se semantička pojava naziva *sinonimija*.

SINONIMIJA - اَلتَّرَادُفُ

Po staroj definiciji sinonimija je međusobna jednakost značenja dviju ili više riječi. Međutim, kako ističe Ullmann (op. cit., str. 180), s obzirom na nepreciznost značenja riječi, te njihovu afektivnu اِنْفِعَالِي i evokativnu (اِسْتِحْضَارِي) vrijednost, pravi sinonimi su rijetki. To bi bile samo one riječi koje mogu zamijeniti druge u bilo kojem kontekstu, a da one pri tome nimalo ne promijene svoje objektivno značenje niti efektivnu nijansu dotičnog izričaja.

Govoreći o sinonimiji, M. Riđanović, [22] između ostalog, ističe da su savremeni lingvisti, pokušavajući dokazati "apsolutnu" sinonimiju nailazili na protudokaze, jer bi se bar nešto izmijenilo u značenju nekog izraza, kada bi se u njemu zamijenio jedan "sinonim" (مُرَادِف) nekim drugim. Dalje, on veli da je glavni razlog nepostojanja "apsolutnih" sinonima vjerojatno to što gotovo svaka riječ u svakom jeziku ima više značenja, pa ako i budu neka značenja dviju (i više) riječi međusobno podudarna, neka od njih to redovno nisu. Postoje, dakle, samo "djelimični", od kojih on spominje pet tipova (poredavši ih po njihovoj opadajućoj srodnosti). To bi bili slijedeći tipovi: 1) dvije riječi (sinonimne) koje pripadaju različitim dijalektima istoga jezika: 2) dvije riječi istog značenja, ali s različitim stilskim funkcijama, i to samo na nivou

22) Vidi, op. cit., u poglavlju: Riječi "dvojnici" - sinonimija, str. 288 - 293.

cjelokupnog jezika; 3) dva sinonima razlikuju se po svojoj konotaciji tako da jedan član toga para ima jasnu konotativnu vrijednost koju nema njegov drugi član, ili, pak, oba člana imaju svoje zasebne konotativne vrijednosti; 4) izbor sinonimnih riječi određuje se kontekstom, njihovom kolokacijom sa drugim riječima u rečenici; 5) to su riječi čija su značenja i u denotativnom smislu donekle međusobno različita.

Ima jezičara koji potpuno negiraju stvarno postojanje sinonima. Takvo mišljenje zastupali su i neki stariji arapski učenjaci, kao, npr., Al-Ṯa'ālibî, Abū-'Alî Al-Fārisî, al-Bayḍāwî i dr. Prema Ibrāhimu Anīsu (op. cit., str. 166-7), od uvjeta da se dvije ili više riječi mogu smatrati sinonimima, pored 1) potpunog međusobnog slaganja njihovih značenja, u obzir se mora uzeti i slijedeće: 2) jedinstvo jezičke sredine u kojoj se oni upotrebljavaju; 3) istodobnost njihove upotrebe, te 4) zahtjev da ti sinonimi ne budu rezultat glasovnog razvoja iz istog korijena. Razmotrit ćemo sada te uvjete na nekim primjerima arapskog književnog jezika.

U tom jeziku za pojam "pšenica" postoji riječ: بُرّ u Siriji se upotrebljava: قَمْح; a u Iraku: حِنْطَة.[23] Ako bismo cjelokupno područje arapskog jezika (u lingvističkom pogledu) smatrali jedinstvenim, onda bismo ovakve grupe riječi mogli uzeti za sinonime. Inače, ako obratimo pažnju na prostornu (dijektalnu) ograničenost upotrebe takvih riječi, i pored identičnosti njihovih značenja, ne bismo ih, po dr. Anīsu, mogli ubrojati među stvarne sinonime arapskog jezika.

Analogan je slučaj s arhaizmima: kad bismo, naime, razvoj arapskog jezika smatrali jedinstvenim i nedjeljivim, onda bi njegove zastarjele riječi bile sinonimne s njihovim novijim zamjenama. Takve bi, prema tome, bile, npr., riječi: عَرُوبَة = arhaični naziv za "petak", te danas upotrebljavane riječi za to: يَوْمُ الْجُمْعَة. Promatramo li, pak, jezik sinhrono, arhaizmi u određenom razdoblju razvoja jezika izlaze iz žive upotrebe, a na njihovo mjesto stupaju njihove zamjene, ukoliko postoji potreba očuvanja njihovih ranijih značenja. Prema tome te zamjene prestaju posjedovati odgovarajuće sinonime u istodobnoj upotrebi.

Pojedini glagoli I (osnovne) vrste u arapskom jeziku imaju ponajviše po jedan infinitiv (اَلْمَصْدَرُ) uz određeno značenje (ili grupu značenja). Međutim, postoje mnogi slučajevi da se uz jedan glagol, u upotrebi javljaju po dva i više infinitiva. Tako, npr., glagol خَالَ (< خيل) = misliti ima ove

23) Takve arapske dijalektalne riječi pogledati, npr., kod Al-Suyūṭîya, اَلْمُزْهِرُ فِى عُلُومِ اللُّغَةِ وَأَنْوَاعِهَا, Al-Qāhira 1325 (1907), I, str. 11-136 i 152-159, te II, str. 175-178.

infinitive: خَيْل ، خيل ، خَيْلَة ، خيلَة ، خَال ، خَيَلاَن ، خَيْلُولَة ، مَخَالَة i مَخيلَة. Iako svi oni (u odnosu na taj glagol) imaju isto značenje, (mišljenje) ipak se, prema ograničenju pojma sinonima od strane dr. Anīsa, ne mogu smatrati pravim sinonimima zbog njihovog zajedničkog korijena (خيل = h-y-l) .

Promotrimo sada glagole: فَرَجَ ، فَرَدَ ، فَرَسَ ، فَرَشَ ، فَرَقَ i فَرَكَ . Prvo, vidimo da imaju po dva prva istovjetna radikala (korijenska suglasnika), naime: فر = f - r. Drugo, svi ti glagoli označavaju neko razdvajanje, i tome slično. Kad bismo zanemarili razlike u nijansama njihovih značenja, oni bi se mogli smatrati sionimima, ali pri tome uzevši i to da su im trokonsonantski "korijeni" različiti, pa prema tome i ti glagoli međusobno samostalni. Međutim, ovdje se postavlja pitanje (kao i u sličnim slučajevima), šta kod njih zapravo treba smatrati stvarnim korijenom. Prema teoriji biliteralizma (tj. prvobitnom postojanju dvokonsonantskih korijena), korijen je u ovakvim slučajevima samo ono zajedničko dvokonsonantsko jezgro (po Jušmanovu = jačejka), a to je u našem primjeru: f-r.[24] S obzirom na taj stvarni zajednički dvokonsonantski korijen (biliteru) iz kojeg su, dodavanjem trećeg radikala, izvedene trokonsonantske osnove (odn. korijeni-trilitere), te s obzirom i na nijanse u značenjima, ni ti glagoli (kao i ostali slični nizovi), ne bi se, dakle, mogli smatrati pravim sinonimima, u skladu s definicijom dr. Anīsa.

Prema tome se i drugi razni varijantni oblici (ne samo glagolski), nastali na razno načine, a iz zajedničkog im korijena, ne mogu smatrati pravim sinonimima, bez obzira na istovjetnost njihovih značenja.

I pored svih navedenih ograničenja koja se stavljaju pojmu sinonima, ipak je u arapskom književnom jeziku s vremenom nastalo veliko bogatstvo (makar i djelimičnih) sinonima. To je, pored ostalog, nastalo i kao posljedica leksičkog bogatstva samih korijena, te velikih mogućnosti izvođenja novih oblika uopće, kao i lahkog mijenjanja i nijansiranja njihovih značenja.

Prije razmatranja nekih semantičkih promjena važnih i za proces sinonimizacije, treba spomenuti još jedan izvor sinonima, a to je primanje stranih riječi u arapski jezik.[25] Kada bi one ušle u njega, naišle bi ponekad na već postojeće sinonimne im arapske riječi ili bi se sinonimija javila

24) O tome pogledati u knjizi: N. V. Yušmanov, Grammatika literaturnogo arabskogo jezyka, Leningrad 1928. str. 22. 9 b-v.

25) Između ostalih, razne tuđice u arapskom navodi al-Suyūṭî, op. cit., I, str. 159 - 172; Ğirğī Zaydān, كِتَابُ تَأْرِيخِ آدَابِ اللُّغَةِ العَرَبِيَّةِ, Al-Qāhira 1912. I, str. 37 - 40; perzijske posuđenice vidjeti arapskom pogledati u djelu: Siegmund Fraenkel, Die aramäischen Fremdwörter im npr., kod Al-Ta'ālibîya, op. cit., str. 243-245; aramejske 1886, i dr. tuđice u Arabischen, Leiden 1886, i dr.

među njima nakon izvjesnog vremena po primanju tih tuđica. Tako se, dakle, u arapskom jeziku pojavio izvjestan broj sinonima i pod utjecajem stranih riječi koje su ušle u njegovu leksiku. Međutim, to su u većini slučajeva bile pojedinačne riječi raznih kategorija, (najviše imenice i pridjevi) a rijetko kad bi se na osnovu strane riječi stvorio u arapskom jeziku novi korijen, iz kojega bi se dalje mogli izvoditi neki novi oblici po arapskom uzoru, kao što je, npr., slučaj glagola: بَاسَ - pa njegovog infinitiva بَوْسٌ itd., porijeklom iz perzijskog jezika (u značenju arapskog قَبَّلَ = poljubiti).

Razni uzroci dovode do stvaranja sinonima, tj. do procesa sinonimizacije u arapskom jeziku. Od njih dr. Anīs navodi slijedeće (op. cit., str. 169-172): a) davanje prednosti određenim riječima u pojedinim arapskim plemenima, b) posuđenice iz dijalekata u književni arapski jezik; c) upotreba pridjeva u funkciji imenica, tj. njihova supstantivacija: po prelasku u kategoriju imenica takvi bi pridjevi imali specifična značenja u vezi s njihovim prvobitnim pridjevskim pojmom, ali bi tokom upotrebe izgubili tu svoju specifičnost, zadržavši opći, zajednički imenički pojam, pa tako postali sinonimi, npr.: اَلْيَمَانِيُّ = jemenska (sablja), اَلْمُهَنَّدُ = indijska (sablja), a onda su konačno dobile značenje: اَلسَّيْفُ = sablja, tj. bez onog njihovog posebnog atributa; d) djelimično podudaranje značenja određenih riječi, usljed čega se one mogu nekada međusobno zamjenjivati, i to tako što će jedne od tih riječi suziti, a neke proširiti svoje osnovno značenje, kao što je, npr., sužavanje značenja riječi: هَلَاكٌ = propast, u značenje riječi: مَوْتٌ = smrt, i tome sl.; e) figurativna upotreba značenja nekih riječi, tako da se kod njih s vremenom nekada posve ustali to novo, preneseno značenje: ono je obično vezano za korijen s prvobitno konkretnim značenjem, kao što se, npr., preko riječi: رَحِمٌ = materica razvilo apstraktno značenje riječi: رَحْمَةٌ = milost, te postalo sinonim riječi: رَأْفَةٌ i sl.

U figurativnu upotrebu spada i spomenuto poimeničavanje pridjeva, a rezultat je figure *elipse* (حَذْفٌ), koja ovdje označava odbacivanje pripadajuće imenice i njeno zamjenjivanje njenim atributom. Ova se pojava, zamjene funkcija raznih kategorija riječi međusobno naziva *transmutacija,*(اَلتَّحَوُّلُ اَلْوَظِيفِيُّ) kao što je navedenom slučaju *supstantivacije* pridjeva suprotna upotreba imenice (u ar. često maṣdara) u značenju pridjeva, tj. njena *adjektivizacija,* kao, npr., upotreba glagolske imenice: عَدْلٌ = pravednost u značenju glagolskog pridjeva: عَادِلٌ = مُنْصِفٌ = pravedan i dr.

Ranije spomenute promjene značenja riječi dovode u manjoj ili većoj

mjeri i do procesa sinonimizacije. Usljed tih promjena, naime, novonastala značenja podudare se ponekad s nekim već postojećim u jeziku, pa tako nastanu novi sinonimi. Međutim, u živom, svakodnevnom govoru izgleda da se pravi sinonimi ne mogu baš dugo održati u upotrebi jedni pored drugih. Jedni se od njih ili međusobno izdiferenciraju ili, pak, potpuno izađu iz redovne upotrebe, tj. dođe do procesa njihove *desinonimizacije.* [26]

U beletristici je stanje u vezi s upotrebom sinonima znatno drukčije, jer oni imaju posebnu funkciju, a naročito u oblasti stilistike. Kako ističe Belkin (op. cit., str. 163), sinonimija je leksičko sredstvo jezičke izražajnosti. Po A. A. Reformatskom je "stilistika nezamisliva bez sinonima, varijanti i dubleta". Obilje sinonima smatra se svjedočanstvom bogatstva i gipkosti jezika. To obilje arapski filolozi smatrali su prednošću arapskog nad drugim jezicima. [27] Belkin tu dalje ističe da, ne samo u poeziji nego i u savremenoj ar. prozi raznih žanrova nailazimo od ranije preuzetu upotrebu udvojenih sinonima, pa navodi nekoliko primjera iz novina: تَطْوِيرُ ٱلْإِنْتَاجِ وَتَنْمِيَتُهُ = razvoj proizvodnje; اسْتِغْلَالُ وَاسْتِثْمَارُ ٱلْآخَرِينَ = eksploatacija drugih; بِلَادٌ مُتَأَخِّرَةٌ وَمُتَخَلِّفَةٌ = zaostale zemlje i dr. Na kraju on zaključuje da se sinonimi koriste u umjetničkoj prozi, te u poeziji iz stilističkih razloga, da bi se osigurala bolja izražajnost teksta.

Inače, u stilistici se sinonimi upotrebljavaju da bi se izbjegla monotonija čestog ponavljanja istih riječi, te iz drugih stilističko-estetskih razloga, i uopće radi poboljšanja i uljepšavanja nekog izražaja, te iz nekih drugih posebnih razloga. U takvim slučajevima, zbog svega toga, sinonimi mogu ostati i u dužoj upotrebi i stalno se obnavljati. Zato je njihovo proučavanje u okviru stilistike možda i najvažnije, ali je ono svakako značajno i za jezik uopće. Naročito se ta važnost ističe u vezi s razvojem savremenog arapskog književnog jezika, a osobito s obzirom na normiranje njegovog vokabulara.

---

26) U vezi s tom pojavom G. K. Zipf, u knjizi: The psycho-biology of language (Boston 1935. str. 290) ističe da se sinonimi, iako se često javljaju, rijetko mogu održati u upotrebi u nekoj određenoj jezičkoj zajednici. Oni se obično razlikuju po tome što je od dva sinonima jedan šireg, drugi užeg značenja, jedan je apstraktan, drugi konkretan, jedan ima kolektivno, drugi individualno obilježje i dr., konačno, posljedica takvog istodobnog postojanja dviju ili više riječi istoga značenja vjerojatno će biti uklanjanje ili gubljenje nekog ili nekih od tih sinonima.

27) Belkin, op. cit., str. 145, prema raznim arapskim autorima, navodi neke cifre koje ukazuju na to veliko bogatstvo sinonima u arapskom književom jeziku, pa tako, po njima, ima za pojam lava = أَسَد - 350 - 500 sinonima, devu = نَاقَة - 255, vodu = مَاء - 170, dromedara = جَمَل - 100, vino = خَمْر - 100, bunar = بِئْر - 88, med = عَسَل - 80, oblak = سَحَاب - 50, zmija = حَيَّة - 20, kamen = حَجَر - 70 nesreća = دَاهِيَة - 400 itd.

Sa sinonimijom ne treba zamjenjivati, pojavu *polionimije,* tj. davanja naziva svakom pojedinačnom predmetu ili pojavi, te njihovim raznim svojstvima, a da uz to ne postoje riječi za opće pojmove, što je karakteristično za primitivni razvoj jezika. Međutim, polionimija se javlja i u raznim fazama razvoja kulturnih jezika. Prema F. Kainzu, [28] polionimija potječe iz slijedećih izvora: 1) iz sklonosti primitivnih naroda ka *specijaliziranju;* 2) iz njihove slabo razvijene sposobnosti za *apstrahiranje,* 3) iz njihovog *konkretizma* i 4) iz njihovog magičkog odnosa prema jeziku.

Ono što Carl Brockelmann govori o sinonimiji u arapskom jeziku, [29] izgleda da bi se prema iznesenom prije odnosilo na polionimiju. Između ostalog, on tu, naime, ističe da se bogati arapski vokabular razvio samo za potrebe mišljenja, koje se kretalo u uskom krugu. Po njemu su Arapi u ranom periodu stvorili vrlo bogatu sinonimiku, za stvari svoga svakodnevnog života: za svoje domaće životinje, terenske osobitosti pustinje i svoje oružje, s beskrajno finim nijansiranjem, interesantnim, svakako, samo za beduine.

Na osnovu ovog mogao bi neko zaključiti da je duhovni horizont starih Arapa bio jako skučen, a njihov rječnik ograničen pretežno na područje konkretnoga. Međutim, neće biti baš sasvim tako ni za raniji period, a naročito, pak, u njihovom daljem i bržem kulturnom usponu, pogotovu poslije pojave islama (u 7. stoljeću n. e.). Kasnije su bezbrojne apstraktne pojmove upravo od Arapa primili mnogi narodi, i to ne samo oni na nižem kulturnom nivou od njih, nego su to učinili i sami Perzijanci, koji su u to doba bili na znatno višem nivou nego Arapi. Kako je to bilo moguće, objašnjava nam Max Horten, [30] ističući kako je arapski jezik sam iz sebe razvio izvanrednu izražajnu sposobnost, tako da je gotovo bez ikakve potrebe primanja stranih riječi mogao zadovoljiti zahtjeve visoke duhovne kulture. To mu je posebno omogućila njegova sposobnost mijenjanja (proširenja) značenja. Na konkretno-čulne slike mogli su se lahko vezati najapstraktniji pojmovi, a da se pri tom ne osjeti neko otežanje razumijevanja značenja tih riječi. Ta "rastegljivost" (promjenljivost) značenja, po Hortenu je u korijenu svojstvena arapskom jeziku. Njegova sposobnost da lahko vezuje apstraktno uz konkretno, tj. nadarenost Arapa za apstrakciju i opće, odn. njihov generički način mišljenja,[31] došli su do izražaja i u sinonimiji ili, zapravo, u semantici arapskog jezika uopće.

28) U djelu mu: Psychologie der Sprache (Stuttgart 1960), Zweiter Band, str. 215-216.

29) U njegovoj: Geschichte der arabischen Litteratur, Leipzig 1901. str. 4.

30) U knjizi: Die Philosophie des Islam, anhang II: Orientierende Bemerkungen über die drei Kultursprachen des heutigen Orientes, (München 1924), str. 322.

31) Vidjeti o tome kod Hortena, op. cit. str. 320.

Kroz sinonimiju i druge semantičke pojave, o kojima se govorilo ili će još biti riječi, mogli bismo, u određenoj mjeri, promatrati ne samo neke vidove jezičkog razvoja, nego, donekle, i sam način mišljenja i osjećanja kod Arapa, kao i neke druge pojave njihovog duhovnog i uopće kulturnog života. Zato sve te pojave, pored ostalih razloga, i zaslužuju posebnu pažnju, ne samo u jezičkom nego i u vanjezičkom domenu života.

POLISEMIJA I HOMONIMIJA
(تَعَدُّدُ ٱلْمَعَانِي وَٱلْمُشْتَرَكُ ٱللَّفْظِيُّ)

Ovdje će biti riječi o dvije međusobno slične semantičke pojave. Prema Ullmannu (op. cit., str. 199) termin *"polisemija"* (= višeznačnost) iz grčkog jezika izveo je Michel Breal, označivši time pojavu koja je antipod sinonimiji, jer označava slučajeve kada pojedine riječi imaju dva ili više međusobno, bar donekle, *srodna značenja*. Nasuprot tome, kako ističe Riđanović (op. cit., str. 294), različita *međusobno nepovezana značenja* jedne riječi obilježavaju se u lingvistici terminom *homonimija* (iz grčkog jezika = isto ime). Ustvari, ovdje se radi o više riječi (tzv. homonima), koje imaju isti oblik, dok se kod polisemije misli na pojedinu riječ s više srodnih značenja. U klasičnoj arapskoj gramatici za ove obje pojave upotrebljavao se zajednički naziv: ٱلْمُشْتَرَكُ ٱللَّفْظِيُّ (= zajedničko po izgovoru), dok savremeni arapski filolog Ibrāhīm Anīs taj izraz upotrebljava samo za pojavu homonimije, koja se zove i: ٱلتَّشَاكُلُ .

Obje ove pojave osnovne su jezičke osobine, uvjetovane samom strukturom jezika. Naići ćemo ih, dakle, zastupljene manje-više u svim jezicima. Javljaju se u velikoj mjeri i u arapskom jeziku, premda su ih neki stari gramatičari negirali kao Ibn-Durustawaih, Abū-'Alî Al-Fārisî i dr., ali ih je većina drugih priznavala, pa i oni najznačajniji (kao što su: Al-Ḫalīl, Sībawaih, Al-Aṣma'ī, Abū-'Ubaida, i dr.). O brojnosti ovakvih riječi (većinom homonima) Ğ. Zaidān (op. cit., I, str. 47, tačka 5) navodi neke podatke o broju značenja takvih riječi, pa veli da više od 200 riječima po 4 ili 5 značenja. Ima ih s još mnogo više značenja, pa tako on ističe riječi: حَمِيم ، فَنّ ، تَيْس sa po 25 značenja; خَال ih ima 27, عَيْن 35, عَجُوز čak 60 raznih značenja itd.

Belkin (op. cit., str. 138-9) kao primjer polisemije, kod kojeg je izražena metaforizacija osnovnog značenja, navodi riječ: هلاَل (polumjesec), koja ima i slijedeća značenja: 2) bijeli polukrug u osnovi nokata; 3) sveza na sandali; 4) lijep dječak; 5) pregib sedla; 6) ostatak vode u čatrnji; 7) polumjesečasti

uređaj za sputavanje divljači; 8) izmršavjela deva; 9) zmija koja je odbacila košuljicu; 10) odlomljeni kraj žrvnja i dr.

Od homonimije treba razlikovati tzv. *homoformiju* (vidi: Belkin, op. cit., str. 141-2) koja predstavlja podudarnost pojedinih oblika riječi, koje spadaju u razne kategorije, a naročito, podudarnost riječi u svojim tzv. osnovnim, leksičkim oblicima (tj. onim u kojima se obično unose u rječnike), npr.: glagol: أَسْمَى = nazivati i elativ: أَسْمَى = najviši ili: أَدْنَى = približiti i: أَدْنَى = najbliži i dr.

Naravno da je homonimija prividna u slučaju upotrebe homografa (اَلْمُشْتَرَكُ ٱلْخَطِّيُّ), tj. riječi istog načina pisanja (u arapskom jeziku onda kada nema vokalizacije, što je običan slučaj), a različitog izgovora, npr., grafem: كتب može se čitati (uzevši u arapskom moguće kombinacije), kao: kataba = napisao je, kutiba = napisan je, katbun, = pisanje, kutubun, = knjige, itd.

Što se, pak, tiče homonima (مُشَاكِل) u ar. jeziku, po Belkinu (op. cit., str. 141) možemo razlikovati, s formalno - gramatičkog stanovišta potpune i nepotpune homonime. *Potpuni homonimi* su one riječi koje se međusobno podudaraju po svim svojim gramatičkim oblicima, a *nepotpuni* su oni koji se podudaraju u jednom dijelu svojih oblika. U oba slučaja ti homonimi, treba da pripadaju istoj vrsti riječi. Za *potpune homonime* bili bi primjeri: عَصْر = cijeđenje - razdoblje - popodne; عَرْض = širina - ponuda; سَيْر = kretanje - remen; رَوَى = citirati - natapati; حَلَّ = nastupiti - razdriješiti; سَنَّ = naoštriti - ozakoniti i dr. Za *nepotpune homonime* neka posluže primjeri: صَمَّ (ima 1. lice sg. صَمَمْتُ) = biti gluh, a صَمَّ (صَمَمْتُ) = začepiti; قَالَ (قُلْتُ) = reći, a قَالَ (قِلْتُ) = leći o podnevnoj žegi; غَلاَ (غَلَوْتُ) = biti skup, a غَلَى (غَلَيْتُ) = kipjeti i sl.

Sa sinhronog gledišta, po Belkinu (op. cit., str. 142-3) hominimi se dijele na tri skupine: 2) leksičke; b) derivacione i c) gramatičke homonime.

a) *Leksičke homonime* on dijeli na stare, neprave homonime, od kojih su brojni glagoli, koji se međusobno razlikuju po svojim infinitivima, npr.: مَرَّ / مَرَارَةٌ = biti gorak i مَرَّ / مُرُورٌ = proći pored; قَصَّ / قَصٌّ = strići i قَصَّ / قَصَصَ = pričati; سَكَنَ / سُكُونٌ = biti tih, miran i سَكَنَ / سَكَنٌ ، سُكْنَى = živjeti, stanovati; دَرَسَ / دَرْسٌ = izučavati i دَرَسَ / دَرْسٌ ، دِرَاسٌ = mlatiti (žito) i dr.

Druga grupa leksičkih homonima nastala je usljed primanja tuđica i njihove asimilacije s domaćim starim riječima po svome izgovoru, pa su tako nastali parovi homonima, kao što su: حُبٌّ = ljubav - krčag (iz perzijskog);

خِيَارٌ = izbor - krastavci (perz.); شَوْكَةٌ = trn - moć (iz perz.); عِمَادٌ = stup - krštenje (iz aramejskog); قَصْرٌ = skraćivanje - dvorac (iz latinskog); قِرْشٌ = morski pas - groš, pjaster (iz njemačkog) i dr.

Neki parovi homonima su u arapski ušli iz dva strana jezika, npr.: زَبُونٌ = kupac (aramejskog) i glup, slab (iz perzijskog); قَانُون = zakon (iz grčkog) i citra (iz perz); خَرِيطَةٌ = karta, mapa (iz grčkog) i vreća (iz perz.); مِينَاء = luka (iz grčkog) i emajl (iz perz.) i dr.

b) *Derivacioni homonimi*

To su oni homonimi nastali kao rezultat podudarnosti po izgovoru riječi izvedenih, pak, iz riječi raznoga značenja, npr.: بَشَرِيٌّ (< بَشَرٌ = ljudi) = ljudski i بَشَرِيٌّ (< بَشَرَة = koža) = kožni; زَائِر (< زَارَ = posjetiti) = posjetilac i زَائِر (< زَأَرَ = rikati) = onaj koji riče; إِهْدَاء (< أَهْدَى = darivati) = dar i إِهْدَاء (< أَهْدَأَ = umirivati) = umirivanje; إِمْلاَء (< أَمْلَى = diktirati) = diktat i إِمْلاَء (< أَمْلأَ = puniti) = punjenje i dr.

Neki se od ovakvih homonimnih glagola izvode iz raznih osnova jednoga korijena, npr.: صَلَّى (< صَلاَةٌ = molitva) = moliti se; i صَلَّى (< صَلَى = grijati) = zagrijati; تَغَنَّى (< غَنِيٌّ = bogat) = obogatiti se i تَغَنَّى (< أُغْنِيَةٌ = pjesma) = pjevati; تَقَاسَمَ (< قِسْم = dio) = međusobno razdijeliti i تَقَاسَمَ (< قَسَم = zakletva) = jedan drugom se zaklinjati, i dr.

Neki od ovih homonima su rezultat podudarnosti po obliku izvedenica razne vrste, a obrazovanih od iste osnove, npr. مُحْتَلّ (< احْتَلَّ = zauzeti) = onaj koji zauzima i zauzet; مُخْتَارٌ (< اخْتَارَ = izabrati) = onaj koji izabire i izabran, i sl. (kod مُضَاعَف i أَجْوَف glagola VIII vrste).

Derivacioni homonimi, najzad, rezultat su nekada podudarnosti homonimnih izvedenica, npr.; مَطَار (< طَارَ = letjeti) = letenje i uzletište, aerodrom; مُصَاب = nesreća i unesrećen, ranjen, bolestan; مُعْتَقَل = uhapšen i zarobljenički logor, i dr.

c) *Gramatički homonini*

Ovakvi homonimi su rezultat formalne podudarnosti određenih gramatičkih kategorija riječi iz istoga korijena, npr.: وُقُوف (< وَقَفَ stajati) = stajanje i وُقُوف (< وَاقِف = koji stoji) = oni koji stoje; دُخُول (< دَخَلَ = ući) = ulazak i دُخُول (pl. < دَخْل = prihod) = prihodi; كُتَّاب (pl. < كَاتِب = pisari, pisci i كُتَّاب = osnovna škola; سُكَّان (pl. < سَاكِن = stanovnik = stanovnici i سُكَّان = kormilo; قِلاَع (pl. < قِلْع = jedro = jedra i قِلاَع (pl. قَلْعَة = tvrđava = tvrđave; أَقْسَام (< قِسْم = dio) = dijelovi i أَقْسَام (pl.< قَسَم = zakletva = zakletve, i mnogi drugi slični primjeri.

Sada ćemo još nešto istaći u vezi s pojavama polisemije i homonimije u jeziku uopće, a posebno u arapskom. Najprije ćemo, pak, govoriti općenito o izvorima polisemije. Po Ullmannu (op. cit., str. 200 i dalje) ima ih četiri: 1) nijansiranje značenja (glissement de sens); 2) figurativno izražavanje; 3) narodna etimologija i 4) strani utjecaji.

U vezi s tim prvim izvorom polisemije treba naglasiti da riječi upotrebom u raznim situacijama dobijaju sve nove i nove nijanse svog prvobitnog značenja. Te, pak, nijanse, razvijajući se dalje, ponekad i u sasvim divergentnom smislu, mogu, takoreći, neosjetno dovesti i do sasvim novih vrijednosti, odn. sadržine njihovog osnovnog značenja, tj. do stvaranja polisemnih riječi (pa čak i homonima, jer je nekad teško, ili nemoguće, utvrditi tačno porijeklo pojedinih novih značenja neke takve mnogoznačne riječi). Ta semantička divergencija ostvaruje se ponajviše putem specijaliziranja (restrikcije) značenja, te pomoću figure elipse (uporediti, Ullmann, op. cit., str. 201).

O restrikciji značenja i srodnim pojavama, te elipsi i drugim oblicima figurativnog izražavanja bilo je riječi ranije, pa se nećemo ponovo vraćati na njih. Samo ćemo istaći da sve te pojave, dovodeći do promjena značenja riječi, koliko su važne za sinonimizaciju, toliko su također od velikog značaja i za stvaranje polisemnih riječi i homonima. Naravno, treba ih promatrati iz suprotnog aspekta, s obzirom na međusobnu suprotnost tih pojava. Ipak, premda se one, u određenom smislu međusobno isključuju, u drugom se, pak, pogledu uzajamno dopunjuju.

Semantički razvoj (kako se vidjelo kod homonima) značenja stranih riječi može se svjesno prenositi u drugi jezik. To je u arapskom posebno slučaj u vezi sa stvaranjem termina iz raznih oblasti nauke, tehnike, filozofije i drugih oblasti uopće. To je spomenuti postupak "calque lingustique", leksike, i inače u jeziku, s obzirom na sve češće i bliže

međunarodne dodire i veze, sve su mnogobrojniji i dublji i u domenu razvoja savremenog arapskog književnog jezika uopće, a ti utjecaji naročito su, pak, znatni i značajni s obzirom na neophodnost normiranja njegovog vokabulara, imajući u vidu i sve veću važnost arapskog jezika i na međunarodnom planu. [32]

Poseban slučaj višeznačnosti (ili zapravo dvoznačnosti) predstavlja dosta velik broj duala u arapskom književnom jeziku. Ti duali se ne upotrebljavaju u svojim prvobitnim značenjima, nego obilježavaju po dva predmeta (pojave i dr.) semantički po nečemu međusobno vezana, a ponekad i oprečna, kao što je u primjerima: اَلْأَبْيَضَان (< اَلْأَبْيَضُ = bijel) = mlijeko i voda ili hljeb i voda ili so i hljeb, اَلْحَجَرَان (< اَلْحَجَرُ = kamen) = zlato i srebro; اَلْأَبْرَدَان (< بَارِد = hladan) = jutro i večer; اَلْعَصْرَان (< اَلْعَصْرُ = razdoblje) = jutro i večer ili dan i noć ili jutarnja i popodnevna molitva (sabah i ikindija) i dr. [33]

Osim dvojnosti njihovih značenja, u ovim primjerima možemo zapaziti i neke promjene njihove gramatičke vrijednosti. Općenito, te promjene mogu odnositi na njihovu: kategoriju, funkciju, rod i broj. Kako naglašava Morice Schöne.[34] takve promjene gramatičke vrijednosti riječi daju privremeno, ili za stalno, i posebnu semantičku vrijednost tim riječima. U nekim od navedenih primjera duala vidimo promjenu kategorija riječi, naime, upotrebu pridjeva (kod اَلْأَبْيَضَان), odn. participa (kod اَلْأَبْرَدَان) u svojstvu imenice. To je spomenuta pojava transmutacije.

Dosada smo govorili o uzrocima i načinima nastanka homonimnih i polisemnih riječi, a sada ćemo nešto reći i o upotrebi njihovih značenja, te o zamjenjivanju i nestajanju tih značenja. Postavlja se, između ostalog, i pitanje o tome, šta se dogodi, kad neka riječ, pored prvobitnog, dobije još jedno ili više novih značenja. Takav je, pak, slučaj u stvarnosti vrlo čest, pa je začudo, kako ističe Ullmann (op. cit., str. 207), da polisemija (kao i homonimija) tako malo remeti normalno funkcioniranje jezika, tj. da zbog nje ne dolazi do češće zbrke, nesporazuma i nejasnosti, usljed tog nagomilavanja raznih značenja (srodnih ili ne) uz pojedine riječi. Po njemu je kontekst glavni činilac koji otklanja sve te smetnje pri međusobnom

32) Razne primjere u vezi sa stvaranjem te terminologije daje J. Bielawski u svome radu: Deux périodes dans la formation de la terminologie scientifique arabe, izašao u: Rocznik Orientalistyczny, Warszawa, 1956. str. 263 - 320.

33) Mnogo primjera za takve duale može se naći kod Al-Suyūṭīya, op. cit., II, str. 114-121 i 121-125 (tj. u dva njima posvećena poglavlja).

34) U svome radu: Vie et mort des mots, Paris 1951. str. 116.

sporazumijevanju. Kako on tu (prema Brealu) navodi, nije neophodan nikakav poseban napor da se suzbiju ta razna značenja neke riječi, jer ona u određenoj govornoj situaciji i ne prelaze prag naše svijesti, izuzev, naravno, ono značenje koje odgovara toj datoj situaciji. Mi, dakle, polisemne i homonimne riječi upotrebljavamo prema potrebi, čas u ovom čas u onom značenju, a da najčešće nismo ni svjesni njihove mnogoznačnosti u tom trenutku.

Ipak, kvalitativni i kvantitativni odnos između značenja pojedine višeznačne riječi nije bez važnosti u vezi s održavanjem, zamjenjivanjem, mijenjanjem ili gubljenjem bar nekih od njenih značenja. On je značajan i u pogledu sudbine samih riječi, njihovih nosilaca, u dodiru s ostalim riječima uopće, te s njihovim značenjima pogotovu. Značenja neke višeznačne riječi bit će vjerojatno time postojanija, pa i stalno vezana uz nju, ukoliko su prirodnije vezana za njeno osnovno značenje (uz pretpostavku njegove postojanosti, kao kod polisemnih riječi), dok će se sasvim disparatna značenja (homonimne riječi) teže moći održati uz nju, za određeni duži vremenski period.

Javljanje sinonima može utjecati na to da se smanji broj značenja neke višeznačne riječi. Naime, sinonimi mogu nekad privremeno, a nekad i za stalno, preuzeti pojedina značenja neke višeznačne riječi, a naročito ona labavije semantički vezana, ili uopće nevezana, za njeno osnovno značenje, što je posljednje slučaj kod homonima.

I sam broj značenja višeznačne riječi od utjecaja je na njihovo održavanje ili gubljenje. Postojanje većeg broja tih značenja, a naročito onih s većom međusobnom semantičkom razlikom lakše će dovoditi do zamjene, odn. gubljenja nekih značenja višeznačne riječi usljed potrebe za jasnijim izražavanjem, a radi boljeg međusobnog sporazumijevanja članova neke jezičke zajednice. Neka njena značenja mogu preuzeti sinonimi, dok se druga neka mogu izgubiti iz upotrebe, usljed nestanka samog predmeta ili pojave označenih tim značenjima takve riječi. Sinonimija, dakle, djeluje u pravcu smanjivanja broja značenja višeznačnih riječi, a nekad i samih tih riječi, tj. ona djeluje u pravcu uklanjanja višeznačnosti (polisemije i homonimije), dok, nasuprot tome, višeznačnost može dovesti i do pojave novih sinonima, tj. ona u određenoj mjeri, to pored ostalih faktora, pomaže proces sinonimizacije. [35]

Ukoliko putem višeznačnosti riječi dolazi do vezivanja sasvim novih

35) Dosta primjera za polisemiju i homonimiju daje Al-Suyūṭī, op. cit., I, str. 217-228, a o samim tim pojavama vidjeti također: Ibrāhīm Anīs, فِى اللَّهَجَاتِ الْعَرَبِيَّةِ, al-Qāhira 1952. str. 180-192, i dr.

značenja za stare riječi, ona je tada pozitivna po tome što se tako izbjegava stvaranje balasta novih riječi i raznih njihovih oblika, a ograničena leksika, u određenom smislu, olakšava učenje jezika. Treba, naime, istaći da je leksičko obilje posebnih riječi za sve nove pojmove, jedna od najvećih teškoća pri savladavanju nekih jezika. Međutim, kod polisemnih riječi povezivanje prvobitnog, ili uopće nekog ranijeg značenja (tj. bilo kojeg iz koga se kasnije razvilo novo značenje) s novim značenjem obično ne zadaje teškoće za njihovo pamćenje, zbog same međusobne povezanosti starih i novih značenja u našoj svijesti, s obzirom i na bliskost predmeta ili pojava međusobno, koje su označene tim značenjima. Zato nam i mogu razna značenja neke riječi izgledati samo kao nijanse jednog zajedničkog osnovnog značenja. Stoga, pak, i ne osjećamo neku neophodnu potrebu da za svako pojedino novo značenje iznalazimo i posebnu riječ, a pogotovu zato što govorna situacija, odn. kontekst omogućuje da se lahko shvati i specificira svako takvo značenje. Iz tih razloga neće predstavljati neku posebnu poteškoću da se međusobno razlikuju i pravilno upotrebljavaju pojedina značenja polisemnih riječi, pa makar se ona u određenoj mjeri međusobno i razlikovala po svome sadržaju i makar ona bila i prilično mnogobrojna.

Pored svega toga, vezivanje mnoštva značenja uz pojedinu riječ, pogotovu ako su ona slabo ili, pak, nisu nikako semantički međusobno povezana, kao kod homonima, može dovesti do nejasnosti i nesporazuma, te otežavati učenje jezika, a naročito strancima. Naime, semantički razvoj svakog jezika ide svojim vlastitim putem. Istina, on se u mnogo čemu slaže s razvojem drugog jezika u tom pogledu, u osnovnim linijama, ali često krećući se i u drugim pravcima, naročito u vezi s mnogim osobitostima upotrebe značenja pojedinih riječi. Osim toga, kako je istaknuto, usljed višeznačnosti dolazi često i do sinonimije, koja, pak, sa svoje strane ima dobrih, ali, istina, i loših osobina.

Tako, pored ostalog, sinonimija doprinosi preciznijem i, naročito u afektivnom pogledu, bogatijem načinu izražavanja, što se sve koristi u umjetničkoj prozi i poeziji, a u određenoj mjeri i u svakidašnjem govoru. Međutim, u tom posljednjem slučaju, neka naročita preciznost i raznolikost u izražavanju, te neko prefinjeno afektivno nijansiranje značenja riječi obično nisu tako neophodni, s obzirom i na upotrebu raznih drugih jezičkih sredstava za takvo izražavanje, pa mnoštvo sinonima može u tom slučaju predstavljati samo, manje-više, suvišan teret. Zato tada često dolazi do njihovog nestajanja iz svakodnevne upotrebe ili, pak, do mijenjanja njihovih značenja, koja su ih međusobno povezivala, tj.

nastaju nova značenja uz ona stara, pa, dakle, dolazi do višeznačnosti takvih riječi. Prema tome, postoji stalno djelovanje između tih pojava uzajamno, kao što je to, uostalom, slučaj i sa svim ostalim semantičkim i uopće jezičkim pojavama međusobno.

Obuhvatanje i dublje proučavanje sinonimije, polisemije i homonimije (kao i svih ostalih semantičkih pojava) nema samo naučno-teorijsku vrijednost za poznavanje semantike arapskog jezika, nego ima i svoju čisto praktičnu svrhu za razne lingvističke discipline, a naročito za leksikologiju i leksikografiju, te u vezi s njom, za problem normiranja vokabulara savremenog arapskog književnog jezika. Između ostalog, u vezi s tim, sinonime bi na jednoj strani, kao i višeznačne riječi (polisemne i homonimne) na drugoj, trebalo, uz pomoć statističkog i drugih adekvatnih metoda, odabrati i temeljito proučiti, pa na osnovu njihove frekvencije i drugih opravdanih kriterija, važnih za njihovu korisnu, živu upotrebu, svesti na pravu mjeru. Tako bi se uveliko popravilo prilično još nesređeno stanje u savremenoj arapskoj leksikografiji.[36] Time bi se ujedno, bar donekle, olakšalo ostvarenje jedinstva savremenog arapskog književnog jezika, te njegovo učenje, čime bi se u izvjesnoj mjeri moglo ozbiljnije početi s njegovom živom upotrebom i u širim narodnim slojevima, na cijelom njegovom ogromnom području, od Iraka do Mauritanije, te od Sirije do Sudana, naravno, uzevši u obzir i primjenu svih drugih relevantnih faktora najpodesnijih za ostvarenje toga cilja u što skorijoj budućnosti.

ANTONIMIJA - اَلتَّقَابُلُ

Govoreći o ovoj semantičkoj pojavi u svome djelu: Über Wechselbeziehungen der ägyptischen, indoeuropäischen und semitischen Etymologie,[37] Carl Abel daje za antonimiju (Gegensinn) primjere iz staroegipatskog, te raznih indoevropskih i semitskih jezika, pa ističe da je ona, ne samo zastupljena u raznim jezicima svijeta nego je, štaviše, "temeljni zakon mišljenja i jezika čovječanstva". Pod pojmom antonimije obično se shvata međusobna potpuna suprotnost značenja riječi, međutim, kako naglašava Riđanović (op. cit., str. 297), [38] to nikako nije tako, budući da

36) O tome stanju opširnije govori Hans Wehr u svome rječniku: Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart, Leipzig 1956. i to u predgovoru, str. III - IV. U vezi s tom problematikom, kao i s drugim pitanjima modernog arapskog jezika, treba pogledati u spomenutom djelu V. Monteila, L'arabe moderne.

37) Vidjeti: Erster Theil, Leipzig, 1889. I poglavlje, str. 1-23.

38) Vidjeti kod njega o pojmu i podjeli antonimije poglavlje: Riječi polovi - antonimija, str. 297-300.

"su antonimi, poslije sinonima, semantički najsrodnije riječi u jeziku, jer podrazumijevaju sličnost u svemu, osim u jednoj jedinoj značenjskoj dimenziji". Oni se, dakle, međusobno, ne slažu samo u dijelu svoga, inače zajedničkog pojma. Tako, npr., pridjevi: طَوِيل = dugačak, visok i قَصِير = kratak, nizak, međusobno se razlikuju u označavanju dužine, odn. visine, jer u pogledu njihovog stepena stoje na suprotnim stranama (polovima). Svojstvo koje oni obilježavaju mogu imati u raznim stepenima, pa se ovakvi antonimi nazivaju "stepenovani", kao što su još: أَسْوَدُ = crn i أَبْيَضُ = bijel; كَبِير = velik, star i صَغِير = malehan, mlad; كَثِير = mnogobrojan i قَلِيل = malobrojan itd.

Kada, pak, neki antonim u potpunosti obilježava neku osobinu, a drugi je isključuje, jer nema mogućnosti gradacije toga svojstva, onda se takvi antonimi nazivaju nestepenovani (ili komplementarni) kao što su, npr.: حَيّ = živ i مَيِّت = mrtav; أَعْمَى = slijep i بَصِير = obdaren vidom; مُتَزَوِّج = oženjen i عَازِب = neoženjen, ledičan i dr.

Međutim, upotrijebljeni figurativno, neki se od ovakvih pridjeva ipak mogu stepenovati, pa se, npr., أَحْمَدُ أَكْثَرُ حَيَاةً مِنْ أُخْتِهِ = Ahmed je življi (živahniji) od svoje sestre. Dakle, nestepenovani antonimi se izuzetno mogu komparirati, dok je komparacija onih stepenovanih normalna pojava.

Dalja razlika između te dvije vrste antonima je u tome što kod stepenovanih možemo pojačati ili oslabiti stepen njima označenog svojstva pomoću određenih izraza (priloga) kao, npr.: جِدًّا = vrlo, veoma; كَثِيرًا = mnogo; خُصُوصًا = naročito; قَلِيلاً = malo i dr., dok to kod nestepenovanih antonima nije moguće.

Kako ističe Riđanović (op. cit., str. 299), ove grupe antonima razlikuju se i po tome što "negacija jednog člana para nestepenovanih antonima podrazumijeva afirmaciju drugog člana toga para". Naime, kada se kaže da neko nije mrtav, podrazumijeva se da je živ, i obratno. Kod stepenovanih antonima, pak, afirmacija jednog člana njihovog para, podrazumijeva negaciju drugog člana toga para, ali ne i obratno. Tako, ako je nešto dugačko, ono svakako nije kratko, međutim, kada je nešto kratko, onda to automatski ne mora biti dugačko.

Kada se pita za stepen svojstva obilježenog nekim pridjevom, obično se služimo pozitivnim članom stepenovanih antonima, a od njega se izvode i odgovarajuće imenice, koje se također više upotrebljavaju nego one antonimnog im značenja, ali to nije neko pravilo, a upotreba takvih antonima (i pridjeva i imenica) svakako se može razlikovati u raznim

jezicima. Tako ćemo i u arapskom jeziku pitati: كَمِ ٱرْتِفَاعُ هَذَا ٱلْجَبَلِ؟ = Koja je visina ove planine? (a ne: Koja je "niskost"...= ٱنْخِفَاض. Tako će biti slično i s parovima antonima: طَوِيل (طُول) = dug (dužina) prema: قَصِير (قِصَر) = kratak, kratkoća; عَمِيق (عُمْق) = dubok (dubina) prema: ضَحْل (ضُحُولَة) = plitak (plitkost); عَرِيض (عَرْض) = širok (širina) prema: ضَيِّق (ضِيق) = uzak (uskost), i dr. Ipak će se u određenim slučajevima i drugi član ovakvih antonima upotrijebiti odn. "ravnopravno" upotrebljavati, kao npr.: كَثِير (كَثْرَة) = mnogi (mnoštvo) prema: قَلِيل (قِلَّة) = mali (malobrojnost) i sl.

Jednu posebnu vrstu antonima sačinjavaju oni koji stoje u međusobno recipročnom odnosu, pa se mogu između sebe zamjenjivati na slijedeći način, npr.: عُمَرُ أَخُو فَاطِمَةَ = Omer je Fatimin brat. فَاطِمَةُ أُخْتُ عُمَرَ = Fatima je Omerova sestra ili: أَعْطَى عُثْمَانُ ذَلِكَ ٱلْكِتَابَ لِخَالِد = Osman je tu knjigu dao Halidu. اِسْتَلَمَ خَالِدٌ ذَلِكَ ٱلْكِتَابَ مِنْ عُثْمَانَ = Halid je tu knjigu dobio od Osmana.
اَلدَّارُ أَمَامَ ٱلْبُسْتَانِ = Kuća je ispred vrta.
اَلْبُسْتَانُ خَلْفَ ٱلدَّارِ = Vrt je iza kuće. - i sl.

Kao gornji antonimi ove vrste (brat - sestra, dati - dobiti, ispred - iza) dalji su primjeri: أَب = otac i اِبْن = sin; أُمّ = majka i بِنْت = kći; زَوْج = muž i زَوْجَة = supruga; مُعَلِّم = učitelj i مُتَعَلِّم = učenik, اِشْتَرَى = kupiti i بَاعَ = prodati; فَوْقَ = iznad i تَحْتَ = ispod itd.

S obzirom na spomenutu mogućnost ovakvih antonima za njihovu međusobnu zamjenu, kao što je pokazano u navedenim primjerima, neki autori ovakvu antonimiju nazivaju *konverznost* (اَلتَّلاَقِي). S obzirom pak, na određeni odnos oprečnosti značenja ovih antonima, drugi ovu antonimiju nazivaju *relaciona opozicija* (اَلتَّقَابُلُ ٱلْعَلاَقِيُّ).

Zbog njene relativne važnosti u arapskom književnom jeziku posebno ćemo govoriti o jednoj vrsti antonimije, a ujedno i polisemije. To je tzv. *enantiosemija*, koja obilježava javljanje dvaju međusobno suprotnih značenja kod iste riječi. Da je to, pak, vrsta polisemije ističe i sam Al-Suyūṭī, govoreći posebno o ovoj pojavi, koja se arapski naziva: اَلتَّضَادُّ = enantiosemija, [39] a pojedini takav antonim zove se: ضِدّ (pl. أَضْدَاد što prvobitno znači: suprotan, oprečan i sl.). Ğirğī Zaidān ističe تَضَادُّ kao neku osobitost arapskog jezika, tvrdeći da takvih riječi u njemu ima više

39) Vidjeti kod njega, o samoj toj pojavi, uz mnogobrojne primjere za nju: op. cit., I. str. 228-238.

stotina. Evo samo nekoliko njegovih primjera أَضْدَاد riječi: [40] قَعَدَ = جَلَسَ = sjesti, odn. قَامَ - ustati); نَدَهَ (= عَطِشَ = ožednjeti, odn. رَوِيَ = ugasiti žeđ); ذَابَ = (جَمَدَ = slediti se, odn. سَالَ = teći) i dr. Međutim, E. Abel, u spomenutom djelu, daje primjere i za ovu vrstu antonimije u raznim jezicima, pa prema tome pojava تَضَادّ (enantiosemija) nije zastupljena samo u arapskom jeziku, ali je značajna za njega zbog priličnog broja primjera za nju. Već stariji arapski gramatičari zapazili su pojavu تَضَادّ, pa su joj posvećivali posebne rasprave, s velikom brojem primjera za nju, kao što su, između ostalih, bili: Al-Aṣma'î, Al-Siğistānî, Ibnu-l-Sikkīt, Al-Anbārî, Quṭrub, Al-Ğāḥiẓ, i dr. O pojavi تَضَادّ pisali su i neki evropski arabisti, kao, npr.: Friedrich Giese, Hans Kofler, Th. M. Redslob, Theodor Nöldeke i dr.

Kako ističe Nöldeke, arapski filolozi su i suviše raširili pojam termina ضِدّ, navodeći njihove primjere takvih riječi koji se, po njegovom shvatanju, ne mogu podvesti pod taj pojam, a uz to on daje svoj spisak أَضْدَاد riječi, za koje on smatra da odgovaraju tom terminu. Evo, kao primjer, glagoli I vrste:

جعم – عفا – فاز – هجد – طرب – خفى – منع – فزع – نكح – جدا – أجر – باع – شرى – دان
– قسط – رتا – أسد – غمد – لمق – نمق , itd. [41]

Kao tumačenje o postanku ovakvih riječi Al-Suyūṭî ističe slijedeće: od dva suprotna značenja ovakvih riječi u jednom kraju, odn. plemenu moglo je, u pretežnoj ili isključivoj upotrebi, biti samo jedno od njih. Nekada bi, pak, došlo do preuzimanja oba ta suprotna značenja, (određene ضِدّ - riječi) u dva ili više plemena, koja su inače prvobitno upotrebljavala samo po jedno od tih značenja uz tu riječ (vidi, op. cit., I, str. 237). Ovakvo tumačenje, koje za neke slučajeve priznaje i Nöldeke, samo je jedan od načina za objašnjenje pojave تَضَادّ .

Za javljanje ove pojave postoje, svakako, i drugi uzroci, kao što su, između ostalih, i oni psihičke naravi. Po dr. I. Anīsu [42] odnos suprotnosti između značenja riječi jedan je od najbližih našem umu, pa je prirodno što

40) Vidjeti ih kod njega: op. cit., I.str. 47. tačka 4.

41) Pobliže o tim drugim primjerima, te o ovoj pojavi, vidjeti kod njega u: Neue Beiträge zur semitischem Sprachwiessenschaft, Strasburg 1910. str. 67 i od 73-101. Pored ostalog, on tu navodi i neke oblike participa (fā'il, i dr.) koji mogu ujedno imati aktivno i pasivno značenje. Može se istaći i slučaj nekih maṣdara upotrebljavanih u aktivnoj i pasivnoj funkciji (pa tako, npr., قَتْلُ زَيْدٍ = Zeidovo ubistvo, može značiti: (aktivno) ubistvo izvršeno od strane Zeida, kao i (pasivno): ubistvo izvršeno nad Zeidom.

42) U spomenutom mu djelu: فِى اللَّهَجَاتِ الْعَرَبِيَّة , str. 192-203, gdje govori o ovom, kao i inače o pojavi: اَلتَّضَادّ .

se događa da se ista riječ može nekad upotrebljavati u dva međusobno suprotna značenja. Po njemu je do takve upotrebe moglo doći i tako što se prvobitno značenje jedne takve riječi pogrešno shvatilo, te je uzeto u suprotnom smislu od strane mlađe generacije. Iz lokalne sredine takva je upotreba أَضْدَاد - riječi potom nekad prešla i u književni jezik.

I. Anīs navodi i neke druge faktore koji su bili od utjecaja za stvaranje takvih riječi. Tu je najprije izvjestan strah od upotrebe riječi negativnog značenja (koji se zove: اَلتَّطَيُّر. Zato se neke riječi s prvobitno pozitivnim značenjem upotrebljavaju i za njima suprotno, tj. manje više negativno značenje, kao, npr., upotreba riječi مَوْلَى = gospodar, u značenju: sluga, ili مَفَازَة = utočište, u značenju: opasno mjesto, pustinja, i tome slično.

Sličan je ovom slučaj spomenute figure اَلتَّهَكُّم = ironija, kao što je, npr.: عَاقِل = pametan, upotrijebljeno u smislu: بَلِيد = glup. I ovdje je, dakle, riječ pozitivnog značenja upotrijebljena u suprotnom, negativnom smislu, samo je razlika između njih u cilju upotrebe: kod ironije se, naime, želi neko (ili nešto) ismijati, poniziti i sl. Ove se dvije pojave razlikuju i po tome što je upotreba kod اَلتَّطَيُّر ograničena, dok se kod اَلتَّهَكُّم može teoretski upotrijebiti tako reći svaka riječ s prvobitno pozitivnim značenjem. Veza, pak, između značenja u slučaju ironije labavija je i privremena, odn. povremena, dok kod اَلتَّطَيُّر pojave ta veza može postati i stalna.

Od okolnosti koje mogu pogodovati nastajanju أَضْدَاد - riječi I. Anīs ističe nejasnost, odn. općenitost značenja nekih riječi, usljed čega se nekada uz staro javi novo, njemu suprotno značenje. Po njemu je tako riječ سُدْفَة najprije označavala: polumrak, i sl., a potom se ona počela upotrebljavati i u značenjima: ظُلْمَة = tmina, ili ضَوْء = svjetlost i sl.

Ukazali smo već na neke duale koji svojim oblikom pokazuje dvojnost značenja, te da oni nekada mogu imati i po dva međusobno suprotna značenja. Stoga bi oni predstavljali poseban slučaj enantiosemije. Evo za to još nekoliko primjera: اَلْبَرْدَان = jutro i večer; اَلْخَافِقَان = istok i zapad, اَلْمَلَوَان = dan i noć, i dr.

Prirodno je u arapskom književnom jeziku da se za dvojne dijelove tijela upotrijebi dual (dvojina) kada se misli na oba ta suprotna dijela zajedno (npr.: عَيْنَان = dva oka, oči i sl.), ali se i u arapskom nekada mj. duala upotrijebi plural, kao što je u primjerima: عَظِيمُ ٱلْمَنَاكِب = krupnih ramena; شَدِيدُ ٱلْمَرَافِق = jakih laktova; ضَخْمُ ٱلْمَنَاخِر = velikih nozdrva; غَلِيظُ ٱلْوَجَنَات = debelih obraza i dr. [43]

43) Ove i druge primjere vidjeti kod Al-Suyūṭîya, op. cit., II. str. 191-194, tj. u poglavlju o upotrebi množine mj. jednine ili dvojine.

Kako smo do sada vidjeli, suprotnost značenja izražavala se jezički leksičko-semantičkim sredstvima, naime, pojedinim riječima s međusobno antonimnim značenjima. U arapskom jeziku nema (kao u evropskim jezicima, npr., u našem: ne-, bez) posebnih morfoloških sredstava za izražavanje antonimije, jer je ona većinom izražena samim riječima (raznih kategorija), npr.: خَيْر dobro - شَرّ = zlo; سَمِيك = debeo - رَقِيق = tanak; عَلِمَ = znati - جَهِلَ = ne znati: لِ = za عَلَى = protiv itd.

Međutim, neki prijelaz u morfološka sredstva obilježavanja suprotnosti značenja u arapskom sve više poprima negativna partikula لا = ne, postajući nekom vrstom prefiksa (uz imenice i pridjeve), jer se čvršće veže uz njih, dok uz glagole čuva svoju samostalnost, kao i druge slične joj negativne partikule: لَنْ ، لَمْ ، مَا, sve u značenju: ne.

Evo nekoliko primjera za česticu لا : لاأَدْرِيَّة = agnosticizam; لا إِرَادِيّ = nehotičan; لاسَامِيَّة = antisemitizam; لاسِلْكِيّ = bežičan; لامَرْكَزِيَّة = decentralizacija; لانِهَائِيّ = beskrajan; لاوَعْي = nesvjestica i dr.

U sintaksičkoj konstrukciji zvanoj *aneksija* (ili genitivna veza = إِضَافَة) neke imenice i pridjevi, kao prvi član (tzv. مُضَاف) daju toj sintagmi negativno, odn. privativno značenje, a antonimno značenje njenom drugom članu (u genitivu, tzv. مُضَافٌ إِلَيْه), pa se, npr., kaže: سُوءُ ٱلْفَهْمِ = nerazumijevanje; سَيِّءُ ٱلْبَخْتِ = nesretan; عَدَمُ ٱلثِّقَةِ = nepouzdanost; عَدِيمُ ٱلرَّحْمَةِ = nemilosrdan; قِلَّةُ ٱلنَّوْمِ = nesanica, قَلِيلُ ٱلصَّبْرِ = nestrpljiv i sl.

I određene *prepozicionalne konstrukcije* mogu poslužiti za izražavanje suprotnih značenja. Stojeći uz glagole, imenice i pridjeve, određeni prijedložni parovi daju dotičnim prepozicionalnim sintagmama antonimna značenja. Tu se ne radi samo o prostornim odnosima između lica, predmeta, pojava i dr., koje prijedlozi prvobitno izražavaju, nego i o drugim raznim odnosima, koje oni također mogu izražavati, pa i onim sasvim apstraktne prirode. Takvi parovi prijedloga, koji riječima uz koje stoje daju suprotna značenja, između ostalih, bili bi ovi najobičniji: أَمَامَ = ispred وَرَاءَ ili خَلْفَ = iza, pozadi; فَوْقَ = iznad تَحْتَ = ispod; مِنْ = od, iz إِلَى, odn. do, odn. فِى u; عَلَى = protiv لِ = za; قَبْلَ = prije بَعْدَ = poslije i dr. Evo nekoliko primjera upotrebe ovakvih prijedloga (uz glagole): بَكَى عَلَى = plakati za (tj. žaliti što je nešto prošlo ili se nije dogodilo), a بَكَى مِنْ = plakati zbog (tj. žaliti što se nešto dogodilo); دَعَا لِ = blagosiljati; a دَعَا عَلَى = proklinjati; رَغِبَ فِى = željeti, žudjeti za, a رَغِبَ عَنْ = ne voljeti, ne mariti za; دَرَهَ عَنْ = odbraniti od, a دَرَهَ عَلَى = nasrnuti na i dr.

Pojava antonimije (u širem smislu suprotnosti značenja riječi kao i većih jezičkih jedinica) jedan je od najznačajnijih fenomena semantike, a ujedno je i jedan od osnovnih načina našega mišljenja. Kao takva, ona svakako ima svoju veliku primjenu i u oblasti stilistike. U njoj se ona javlja u raznim načinima izražavanja (u stilskim figurama i dr.), a posebno u funkciji izražavanja i izazivanja osjećanja i jakih emocija, ali je to posebno područje njenog ispitivanja, u koje se ovdje zato neće zalaziti, premda je svakako u određenoj mjeri vezano i za oblast semantike.

Ipak, na kraju ovog poglavlja o antonimiji, spomenimo još dvije sintaksičke konstrukcije, koje imaju i određenu stilističku vrijednost. To su: اَلْمُزَاوَجَةُ i اَلْإِتْبَاعُ . Ovdje ćemo spomenuti, naravno, samo slučaj, kada su riječi u njima suprotnih značenja međusobno.

Naime, u konstrukciji اَلْمُزَاوَجَةُ javljaju se riječi podudarne po svome obliku, odn. rimovane, a vezane međusobno nekom česticom, kao što je u primjeru: مِنْ شُبَّ إِلَى دُبَّ ili مِنْ شُبٍّ إِلَى دُبٍّ ili مُذْشَبَّ إِلَى أَنْ دَبَّ = (u smislu) od mladalaštva do starosti (odn. doslovnije: otkako je odrastao, pa dok nije počeo da "puže", poštapa se i sl.)

Konstrukcija اَلْإِتْبَاعُ po Brünnovu (op. cit., str. 4-5, br. 62 - 65) prvenstveno je slučaj rimovanih pridjeva bez partikule između njih, naročito kada drugi član nema samostalnog značenja, ali ga ponekad može i imati. Od raznih slučajeva evo jednog primjera, gdje članovi te konstrukcije imaju antonimna značenja:

خَرُوجٌ وَلُوجٌ – خُرَجَةٌ وُلَجَةٌ – خَرَّاجَةٌ وَلاَّجَةٌ – خَرَّاجٌ وَلاَّجٌ, što sve znači, doslovno: onaj koji mnogo izlazi i ulazi, ali može značiti i: vrlo razborit, vješt ili vrlo uznemiren, uzrujan i sl.

Neke semantičke pojave nisu do sada obrađivane u jezičkoj nauci o arapskom jeziku, pa će biti potrebno posvetiti im ubuduće posebnu pažnju. Mi ćemo se ovdje na njih ukratko osvrnuti slijedeći izlaganje o njima M. Riđanovića (op. cit., str. 300-325). To su prvenstveno: hiponimija (str. 300-304), inkompatibilnost (str. 304-307) i kolokacija (str. 314-318), te još neke druge.

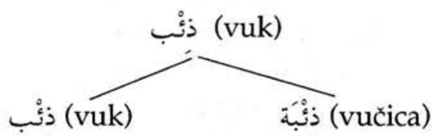
HIPONIMIJA [44]

اَلتَّضَمُّنُ اۤلإِسْمِيُّ ili اۤلإِنْضِوَاءُ

Kako će se dalje vidjeti, ta pojava, u određenom smislu, stoji između sinonimije i antonimije. Naime, pojmovi i stvari međusobno slični odn. srodni, na osnovu nekog određenog kriterija, obilježavaju se riječima koje stoje u odnosu nazvanom u savremenoj semantici: *hiponimija*. U takvom odnosu stoje, npr. imena cvijeća: أَزْهَار : وَرْدَة = ruža, بَنَفْسَج = ljubičica, قَرَنْفُل = karanfil, نَرْجِس = narcis, لَيْلَك = jorgovan i dr. Opći pojam, koji obuhvata sva ta imena, jeste cvijet = زَهْرَة, a stručno se zove: *nadređeni termin*. Njemu podređene pojedine riječi nazivaju se: *hiponimi* كَلِمَات مُنْضَوِيَة, a promatrane u odnosu jedne prema drugoj, dobijaju naziv: *kohiponimi*.

Da bismo našli nadređeni termin, može se postupiti tako da se pojedini kohiponimi uključe u rečenice, kao što su, npr.: Ovo je ruža, ovo je ljubičica, ovo je jorgovan itd. Ako, pak, takve rečenice potvrđuju istinitost rečenice: Ovo je cvijet, onda se tu radi o odnosu koji se u ligici naziva *uključenost* (*inkluzija*), jer je značenje riječi: ruža, ljubičica itd., uključeno u značenje riječi: cvijet.

Nadređeni termin i njemu podređeni hiponimi grafički se mogu predstaviti u obliku lepeze. Nekada se u njoj pojedina polisemna riječ može pojaviti na dva mjesta: kao nadređeni termin (u svom širem značenju) i ujedno kao podređeni termin (u užem značenju) samom sebi. Tako imamo, npr., ovakvu *hiponimijsku lepezu:*

Naime, riječ: vuk označava tu vrstu životinja uopće: i mužjake i ženke, a u užem smislu označava samo mužjake. Međutim, i ženski rod može nekad biti nadređen (vjerojatno zbog mnogobrojnosti ili važnosti ženskih

---

44) Ove primjere vidjeti u djelu: Abū-l Ḥusain Aḥmed Ibn Fâris Ibn Zakarîyā, Das Kitâbu-l-itbâ'i wal-muzâwağati des Abū-l Ḥusain... Nach einer Oxforder Handecehrift von R. Brünnow, Gieszen 1906. str. 2 (br. 12-15), str. 11 (br. 181) i str. 7 (br. 97).

jedinki), kao što su, npr.: فَرَس = kobila, شَاة = ovca, قِطَّة = mačka, دَجَاجَة = kokoš i dr. Lingvistički bi se ovo moglo izraziti i tako da reknemo: kod "vuka" je muški rod, a kod "kokoši" ženski rod *neobilježeni član "binarne opozicije* (اَلتَّقَابُلُ ٱلثُّنَائِيُّ) muški rod - ženski rod.

U pojedinim jezicima neki nazivi kohiponima nemaju uopće onog zajedničkog nadređenog termina. Kakvo je stanje u arapskom jeziku s obzirom na to, treba još da se ispita. Inače, razlike među jezicima u vezi s hiponimijom često su znatne. Tako neki hiponimijski niz u jednom jeziku ne nalazimo. Zatim, broj hiponima u sličnim skupovima varira od jednog jezika do drugog. Najzad, pojmovni sadržaj pojedinih hiponima u nizu u raznim jezicima vrlo se često u većoj ili manjoj mjeri međusobno razlikuje. Upoznavanje svih tih i drugih relevantnih pojava pomaže nam da bolje shvatimo pojedine osobitosti, kao i duh, ne samo nekog jezika nego, u određenoj mjeri, i dotičnog naroda i njegove kulture, kao i njegovog pogleda na svijet stvarnosti.

INKOMPATIBILNOST
(Netrpeljivost)

U fonetici starim arapskim - أَلتَّنَافُرُ gramatičarima bila je poznata pojava netrpeljivosti تَنَافُر među pojedinim suglasnicima ili njihovim grupama u korijenima arapskih riječi, odn. kod njihovih korijenskih suglasnika zvanih radikala.

U stilistici, pak, oni su razmatrali i međusobnu inkompatibilnost pojedinih riječi, ili većih jezičkih jedinica (u semantici su to tzv. frazni leksemi).

I u semantici se danas razmatra ta međusobna netrpeljivost određenih kategorija riječi, zapravo, samo onih međusobno sličnih značenja (sinonima, antonima, hiponima i dr.). Međutim, tu postoje određene razlike između tih grupa riječi. Tako se sinonimne riječi međusobno ne isključuju, pa možete, npr., reći: لاَتَقُولُ إِلاَّ كَذْبًا = Ti govoriš samo laž, ili: لاَتَقُولُ إِلاَّ بَاطِلاً = Ti govoriš samo neistinu. Antonimi se, pak, kao i hiponimi, u istom kontekstu međusobno isključuju, pa se, npr., ne može za predmet određene dužine u isti mah (uz upotrebu antonima) reći: Ovo je dugačko = هَذَا طَوِيلٌ i ovo je kratko = هَذَا قَصِيرٌ. Niti se (pomoću hiponima) može kazati, npr., za isti plod: كُلْ هَذِهِ ٱلْجَوْزَةَ = Pojedi ovaj orah! i كُلْ هَذِهِ ٱلزَّيْتُونَةَ = Pojedi ovu maslinku!

Ovakve rečenice s različitim antonimima ili hiponimima u semantici (i logici) označavaju se kao proturječne, odn. kontradiktorne. Takav odnos smisla tih kontradiktornih riječi u semantici se naziva *inkompatibilnost* اَلتَّنَافُرُ . Ona se, osim kod antonima i hiponima, javlja i između drugih riječi međusobno različitih značenja (npr.: كُرْسِيٌّ = stolica, بُنْدُقٌ = lješnik, ثَعْلَبٌ = lisac, أَمَلٌ = nada) itd.

Riječi u nekom inkompatibilnom skupu leksema mogu biti u određenom smislu *poredane*, ili, pak, *neporedane*.

Poredani članovi takvoga skupa mogu stajati u *nizu*, kao što su to, npr., činovi u vojsci, službenička ili nastavnička zvanja i dr. Ispred prvog i iza posljednjeg člana takvog niza ne može se dodati nikakav novi član (kao, npr., ispred asistenta i poslije redovnog profesora). Nasuprot tome, elementi inkompatibilnog skupa mogu se poredati u krugu, tj. *ciklično*, kao što su, npr., imena mjeseci u godini, godišnja doba, dani u sedmici i sl. pa svaki element takvih nizova ima uvijek po jedan drugi element ispred i iza sebe.

Međusobni odnosi elemenata inkompatibilnog skupa poredanih u nizu mogu obrazovati *skalu*, kada su granice između tih elemenata manje-više neodređene, npr.: صَغِير = malenha مُتَوَسِّط = osrednji كَبِير = velik. Broj elemenata u ovakvoj skali sasvim je neodređen, pa bismo, u navedenom primjeru, naprijed mogli, npr., dodati riječ: دَقِيق = sićušan, a pozadi: جَسِيم = ogroman i sl. Da su granice između članova skale neodređene, može se zaključiti i iz toga što se, npr., za istu stvar može reći da je osrednja ili velika, što zavisi od stanovištva i procjene promatrača.

Ako su, pak, granice između inkompatibilnih elemenata u nizu jasno povučene, onda oni obrazuju lj e s t v i c u, kao što je to, npr., slučaj s vojnim činovima i sl. U ljestvici se, pak, ne mogu vršiti nikakve zamjene njenih elemenata niti dodavati (na početku ili na kraju) ili umetati neki novi elementi. Dok su skale u svakodnevnom saobraćanju među ljudima u širokoj upotrebi, ljestvice su osebujne za organiziranu ljudsku djelatnost, a naročito su česte u raznim naučnim disciplinama. U skali se mogu naći antonimni parovi, dok ih u ljestvici obično ne nalazimo. Tako u skali stepena toplote (vode), idući u opadajućem smislu: غَالٍ (= ključala, vrela), حَارّ (= vruća), سَاخِن (= topla), سَخِيم (= mlaka), بَارِد (= hladna), قَارِس (= studena), ti antonimni parovi su (jednako udaljeni od sredine te skale): ključala i studena, te vruća i hladna. Iako su podjednako udaljeni od sredine skale, s obzirom da su susjedni elementi, oni ne obrazuju antonimni par, kao što su u gornjoj skali: topla i mlaka. To će se dogoditi i onda kada su granice između brojnih elemenata skale vrlo neodređene.

Nekad se isti niz u običnom govoru smatra neporedanim, a u naučnoj praksi, naprotiv, strogo poredanim. Za primjer bi mogle poslužiti boje, kada su poredane kao u sunčevom spektru, naime: أَحْمَرُ = crven, بُرْتُقَالِيٌّ = narančast, أَصْفَرُ = žut, أَخْضَرُ = zelen, بَنَفْسَجِيٌّ = ljubičast i نِيلِيٌّ = modar.

Inače, neporedane skupove inkompatibilnih riječi predstavljaju imena različitih životinja, drveća, metala, ruda, padavina, oblaka, te raznih drugih stvari i pojava iz prirode i ljudskih djelatnosti uopće. Podjela svega toga na vrste i dalje ogranke, pa bili njihovi članovi međusobno inkompatibilni ili, pak, bliski jedan drugom (kao što su, npr., nijanse dviju susjednih boja), naziva se *taksonimija* اَلتَّصْنِيفُ. Takvi skupovi su vjerojatno najviše podložni raznim promjenama svoga sastava u oblasti leksike pojedinih jezika, pa se mijenja njihov broj, odnosi među raznim tim skupovima, kao i odnos njihovih određenih elemenata prema predmetima i pojavama iz vanjezičke stvarnosti.

Inkompatibilnost zauzima vrlo široko područje u leksici, a redovno je nalazimo onda kada se radi o većoj ili manjoj suprotnosti značenja pojedinih riječi i njihovih skupina međusobno. Ona je recipročno povezana s pojavama antonomije i hiponimije, samo što ona (kao i te druge dvije pojave) ima svoje specifične crte i važnost za leksiku odn. semantiku uopće.

KOLOKACIJA - اَلتَّرْتِيبُ ٱلسِّيَاقِيُّ

Lingvistički elementi, od najmanjih (fonema) do najvećih (rečenica) stoje u raznim međusobnim odnosima, s manje ili više uzajamne "trpeljivosti". Odnosi tih elemenata promatrani u tzv. paradigmama tj. u sistemski povezanim uzorcima promjene jezičkih oblika (u deklinaciji, konjugaciji i dr.) nazivaju se *paradigmatski odnosi*. Promatrani, pak, kao sintagme, tj. kao leksemi (riječi kao značenjske jedinice) i njihove razne kombinacije, lingvistički elementi stoje u *sintagmatskim odnosima*. Onaj aspekt, pak, tih sintagmatskih odnosa između susjednih ili bliskih leksema u gramatički pravilnom linearnom nizu govornog ili pisanog teksta označava se terminom kolokacija.

U širem smislu, veza pojmova dviju susjednih leksema može biti: *nemo gu-ća, moguća* i *poželjna*. Kod nemoguće postoje dva slučaja, od kojih je prvi sveopće naravi i dolazi usljed prirode stvari vanjezičke realnosti (tzv. pragmatičke nemogućnosti), pa tako, npr., ne može se reći (u neprenese-

nom smislu): اَلْمَاءُ اَلْغَضُوبُ = srdita voda, اَلْحُبُّ يَعْدُو = ljubav trči; أَكْلُ اَلْهَوَاءِ = jedenje zraka i sl. tome. Drugi slučaj nemoguće veze dviju susjednih ili bliskih riječi svojstven je za pojedine jezike: u jednom neka veza među njima može biti moguća, a u drugom nemoguća. Tako, npr., u arapskom jeziku se kaže: أَكْثَرَ اَلْكَلَامَ = (doslovno = umnožiti govor), a mi ćemo za to reći: mnogo govoriti i sl. U manje-više poželjnim kolokacijama možemo u bogatom arapskom vokabularu naći velik izbor riječi, s raznim bliskim nijansama njihovih značenja. Tako, npr., za riječ kosa (na glavi), od glagola: قَطَعَ = sjeći, جَزَّ = strići, šišati, قَصَّ = rezati, šišati i dr., najpoželjniji bi (u književnom jeziku) bio: قَصَّ. Kolokacija može zavisiti i od regionalne upotrebe (dijalekta), socijalne sredine (sociolekta), stručne terminologije, i drugih prilika u kojima se neka riječ upotrebljava. Naravno, i među raznim jezicima postoje u pogledu kolokacije njihovih leksema manje ili veće razlike, koje će biti tim veće, što su upoređivani jezici s obzirom na svoj tip, porijeklo i geografski međusobno udaljeniji jedan od drugoga.

Namjesto promatranja mogućih i poželjnih kombinacija riječi, može se tome nasuprot, polazeći od pojedinih riječi, ispitivati i to s kojim se drugim riječima one mogu spajati. Tada ćemo zapaziti da neke riječi mogu stupiti u neki određeni odnos s većinom ili bar s velikim brojem drugih riječi, naravno, ukoliko s njima tvore neku logičku, smisaonu cjelinu, kao što su, npr., riječi: كَبِير = velik i صَغِير = malehan i dr. Nasuprot tome, ima riječi koje se kolociraju samo uz jednu ili uz sasvim mali broj drugih riječi, kao, npr.: قَطِيع = stado (goveda, krava); سِرْب = jato (ptica), ثَوْل = roj (pčela) i sl. Istina, ove se riječi (ponekad) udružuju i s nekim drugim skupinama, ali se obično upotrebljavaju sa gore naznačenim riječima (goveda, ptice, pčele), pa, čak i kada stoje bez njih, prvenstveno će se podrazumijevati te vrste životinja. Usljed kolokacije dvije susjedne (ili bliske) riječi prenose (zrače) dio svog značenja uzajamno, dajući takvoj sintagmi donekle nov pojam (upoređen s pojedinačnim pojavama tih riječi uzetih odvojeno).

Tako u sintagmi: وَحْشُ اَلنَّاس = ljudske zvijeri, ološ, bagra, njene komponente daju jedna drugoj ponešto od svog značenja, pa ona označava ljude s nekim negativnim svojstvima divljih životinja. U svakoj novoj kombinaciji riječi, manje-više, mijenjaju svoje prvobitno značenje. Evo jedan primjer iz arapskog jezika: pridjev أَزْرَقُ = plav, u figurativnoj upotrebi, mijenja svoje značenje, stojeći uz određene riječi: عَدُوٌّ أَزْرَقُ = ogorčeni neprijatelj; خَوْفٌ أَزْرَقُ = smrtni strah; مَوْتٌ أَزْرَقُ = nasilna smrt. Prema nekim jezičarima, pojedina riječ ima toliko posebnih značenja u koliko se kolokacijā ona uopće može pojaviti.

Kolokacija nam pouzdano pomaže pri utvrđivanju značenja višeznačnih riječi. Tako arapski pridjev: أَخْضَرُ = zelen, između ostalog, znači: عُشْبٌ أَخْضَرُ = zelena trava; فَلَكٌ أَخْضَرُ = plavi nebeski svod; بَقْلٌ أَخْضَرُ = svježe povrće; غُلاَمٌ أَخْضَرُ = dječak maljavog lica i dr.

Kada se neka riječ samo povremeno javlja uz drugu, onda je njihova kolekacija *labava,* a kada redovno dolaze jedna uz drugu, oni stoje *u čvrstoj* kolokaciji. Ova posljednja veza riječi svojstvena je za jezicima specifične izričaje, tzv. idiome, čije značenje, skoro redovno nije jednostavni zbir njihovih sastavnih dijelova, nego je često nešto sasvim novo. Spomenuti primjeri za أَزْرَق, ustvari su idiomatski. Ali evo još jednog idioma: جَعَلَ زَوْبَعَةً فى فنْجَان, što doslovno znači: Načinio je oluju u findžanu, a odgovaralo bi našem: "Napravio je od muhe medvjeda". U ovakvim izrazima nijedna se riječ ne može zamijeniti nekom drugom, pa čak ni sinonimom. I gramatičke promjene su u njima sasvim ograničene ili, pak, nedopuštene. U gornjem primjeru donekle bi se mogao mijenjati samo glagol (جَعَلَ) u nekim licima i vremenima, te u rodu.

RAZNI SEMANTIČKI ODNOSI

U poglavlju: "Još neki odnosi smisla", M. Riđanović, u spomenutoj knjizi (str. 308-313) ukratko razmatra još tri smisaona odnosa u kojima mogu stajati pojedini jezički elementi, a to su: 1) *odnos dijela i cjeline*; 2) odnos *semantički obilježenog i neobilježenog člana binarno oponiranog para leksema,* i 3) *tipične smisaone veze.*

1) Za odnos: dio - cjelina on navodi kao primjer kuću i njene dijelove دَار = kuća (kao cjelina = كُلّ) ima dijelove (= أَجْزَاء pl. od جُزْء = dio): سَقْف = krov, جُدُر = zidovi, غُرَف = sobe, أَبْوَاب = vrata, نَوَافِذ = prozori itd. Ako je dio neodvojiv od odgovarajuće mu cjeline, onda mjesto izraza: اَلدَّارُ لَهَا جُدُرٌ عَالِيَةٌ = Kuća ima visoke zidove, možemo bez značajne promjene značenja, upotrijebiti genitivnu vezu (= اَلْإِضَافَةُ), pa reći: دَارٌ عَالِيَةُ ٱلْجُدُرِ = Kuća visokih zidova. Kad je, pak, takav dio otuđiv (odvojiv), onda se takva transformacija ne može izvršavati, pa ne možemo reći, npr.: نَافِذَةٌ أَنِيقَةُ ٱلْأَزْهَارِ = Prozor lijepoga cvijeća i sl.

Tzv. *tranzitivni* (*posredni*) odnosi pripadanja između pojedinih dijelova cjeline mogu postojati u faktičkom smislu, ali ne i u semantičkom. Ipak,

ima slučajeva gdje to mogu biti u oba slučaja. Evo primjera za prvi slučaj u nizu: prag - vrata - zid - kuća, prag je praktički dio kuće, ali semantički ne, jer, npr., ne običavamo reći: دَارٌ خَشَبِيَّةُ ٱلْعَتَبَاتِ kuća drvenih pragova (dok se, naprotiv, može reći: دَارٌ كَبِيرَةُ ٱلْأَبْوَابِ kuća velikih vrata). Nasuprot tome, može se reći: مَرْأَةٌ جَمِيلَةُ ٱلْعَيْنَيْنِ žena lijepih očiju, premda između cjeline (مَرْأَة) i krajnjeg njenog dijela (اَلْعَيْنَيْنِ) postoje još dva posredna dijela: اَلرَّأْسُ = glava i اَلْوَجْهُ = lice. Otkrivanje pravih uzroka i razloga ovakvih smisaonih odnosa riječi, još predstoji u savremenoj semantici, ne samo arapskog jezika, nego i uopće u tom domenu lingvistike.

Nekad je odnos dio - cjelina teško razlikovati od hiponimijskog odnosa nadređenog termina i njemu podređenih hiponima. Tako, npr., u nekoj leguri (= اِمْتِزَاجُ ٱلْمَعَادِنِ) kao cjelini, željezo = اَلْحَدِيدُ može biti jedan od sastavnih dijelova: željeza, bakra = اَلنُّحَاسُ, cinka = اَلزِّنْكُ i sl. Međutim, ti i drugi metali mogu se smatrati i kao kohiponimi, nadređenog termina metal = اَلْمَعْدِنُ . Ovo posebno možemo zapaziti kod gradivnih imenica, ali i kod apstraktnih pojmova, pa, npr., lekseme:

arhitektura = اَلْهَنْدَسَةُ ٱلْمِعْمَارِيَّةُ, kiparstvo = اَلنِّحَاتَةُ, slikarstvo = فَنُّ ٱلتَّصْوِيرِ, glazba = اَلْمُوسِيقِي itd., možemo istodobno smatrati kao dijelove cjeline ili kao hiponime nadređenog termina: اَلْفَنُّ = umjetnost.

Kada se neka riječ upotrijebi figurativno, na temelju određene veze između njenog osnovnog i prenesenog značenja (samo to ne može ovdje biti sličnost između njih), onda se takva upotreba u stilistici naziva metonimija (=اَلْمَجَازُ ٱلْمُرْسَلُ). Arapski jezičari pod tim terminom, (kao i neki na Zapadu), obrađuju i figurativnu upotrebu dijela mj. cjeline i obratno, a neki je posebno razmatraju kod figure sinegdohe.[45] Evo sad po jedan primjer za tu upotrebu (dio mj. cjeline): هُمْ يَعِيشُونَ مَعَنَا تَحْتَ نَفْسِ ٱلسَّقْفِ = Oni žive s nama pod istim krovom (mj. u istoj kući); (cjelina mj. njenog dijela): صَدِيقِي أَحْمَدُ رَجَعَ أَمْسِ مِنَ ٱلسُّودَانِ = Moj prijatelj Ahmed jučer se vratio iz Sudana (tj. iz određenog mjesta, odn. njegovog dijela).

2) Za jednu od dvije po obliku slične riječi, koja ima neko fizičko obilježje, nepostojeće kod druge, kažemo da je ona formalno *markirana* (*obilježena* - ذَاتُ عَلَامَة) - a ona druga *nemarkirana*, odn. *neobilježena* - دُونَ عَلَامَة) - Tako, npr., u arapskom jeziku oblik pravilne množine muškog

45) O tome kao i općenito o te dvije stilske figure pogledati, npr., u djelu: Rikard Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb 1969. i to pod: metonimija, sv. I, str. 818-819, te pod: sinekdoha, sv. II. str. 373.

roda formalno je markiran (nastavkom: ـُونَ = ūna) prema odgovarajućoj jednini, npr.: مُعَلِّمُونَ pl. < مُعَلِّمٌ = učitelj i sl. Nemarkirani oblik obično ima širu upotrebu nego onaj markirani, pa tako, npr., jedninu možemo upotrijebiti u značenju množine, ali ne i obratno. Tako možemo reći: اَلْمُعَلِّمُ عُضْوٌ مُفِيدٌ فِى ٱلْمُجْتَمَعِ ٱلْإِنْسَانِيِّ.

Učitelj (u značenju učitelji) je koristan član ljudske zajednice. Slično važi i za (nekim afiksom) izvedene, i tako markirane riječi. Riječ: ذِئْب = vuk šireg je značenja nego od nje izvedena: ذِئْبَة = vučica, jer se "vuk" može, u određenim slučajevima, upotrijebiti i za ženski rod, dok riječ "vučica" označava samo ženku.

Prirodno je da je riječ šireg značenja u široj upotrebi (tj. da je frekventnija), pa je svakako ekonomičnije da ona bude kraća (do određene moguće granice). Po tzv. Zipfovom zakonu: frekventnost upotrebe neke riječi obrnuto je srazmjerna njenoj dužini, ili drugim riječima: što je riječ češće u upotrebi, ona ima tendencija da se po mogućnosti što više skrati.

U izričajima od više riječi određenu riječ u njima markiraju sve ostale riječi toga izričaja (sintagme ili rečenice), usljed čega se sve više može sužavati i značenje dotične riječi. Uzmimo za primjer riječ: مَدِينَة = grad. Ona se može odnositi na sve gradove u svijetu. S atributom: كَبِيرَة = velik, ograničavamo ga samo na takve gradove. Dodavši mu još ime: بَارِيس = Paris, sveli smo značenje grada samo na jedno određeno mjesto. Ako svemu damo i oznaku: فِى ٱلْقَرْنِ ٱلْعِشْرِينَ = u dvadesetom vijeku, onda smo toj riječi stavili i vremensko ograničenje.

Formalno markirana riječ često je i semantički markirana, ali postoje i drukčiji slučajevi. Tako je formalno nemarkirani: كَلْب (= pas) i semantički nemarkiran, jer može označavati i mužjaka i ženku. Međutim, nemarkirano: أَمِير (= knez, princ, i dr.) ne može se upotrijebiti i u značenju: kneginja, princeza i sl. (mj. أَمِيرَة). Nekada (a dijelom još i danas) neke titule (profesije) upotrebljavane su u muškom rodu, pa makar ih nosile i žene, npr.: أُسْتَاذ = profesor i dr. Međutim, kako se sada i žene sve više bave i drugim "muškim" zanimanjima, i titule za njih postaju markirane, pa se kaže أُسْتَاذَة = profesorica, دُكْتُورَة = doktorica i sl.

Kod ljudi, a i kod životinja, rod njihov bit će markiran ili nemarkiran, već prema njegovoj ulozi i važnosti u životu, a to zavisi i od same prakse i strukture pojedinih jezika, pa će među njima postojati manje ili veće razlike i u tom pogledu.

Neki parovi antonimnih riječi formalno nisu, a semantički su, pak, markirani. Takvi bi, npr., bili ovi parovi pridjeva: كَبِير = velik, صَغِير =

malehan; عَرِيض = širok, ضَيِّق = uzak; عَمِيق = dubok, ضَحْل = plitak; صَحِيح = zdrav مَرِيض = bolestan itd.

Prvi član ovih parova, iako je formalno neobilježen kao i drugi, on je semantički markiran, s obzirom na drugi "negativni" član. Naime, kada se "neutralno" govori o nekom od ovih pojmova, obično ćemo se poslužiti prvim članom, pa makar on označavao upravo onu suprotnu vrijednost. I ovim pridjevima odgovarajuće imenice imat će to neutralno značenje (pa će biti u upotrebi i za one njima suprotnoga smisla), a to su: كِبْر = veličina, عَرْض = širina, عُمْق = dubina i صِحَّة = zdravlje.

3) U odlomku o tipičnim smisaonim vezama Riđanović (op. cit., str. 312-3) govori o nekim raznolikim odnosima među značenjima pojedinih riječi, kakvih još dosta ima u jeziku, pa njihovo ispitivanje i dalje ostaje otvoreno u semantici pojedinih jezika, kao i na nekom širem, npr., komprativnom planu. Evo nekih primjera iz toga odlomka.

Pojedini prelazi glagoli smisaono su povezani s nekim tipičnim objektima. To su oni izvedeni iz tih istih (ili njima sinonimnih) glagola, kao što su glagoli (s takvim objektima). أَكَلَ = jesti, طَعَام = jelo; شَرِب = piti, شَرَاب= piće; شَاهَدَ = gledati, مَنْظَر = prizor); سَمِعَ = čuti, صَوْت = glas i dr. Obično se takvi objekti, kada su sami, ne upotrebljavaju uz odgovarajuće glagole, jer su po smislu već sadržani u njima, pa bi sintagma: أَكَلَ طَعَامًا = "jeo je jelo" bila čista tautologija (suvišno ponavljanje smisla). Međutim, dodamo li takvom objektu podesan atribut, onda je takav izričaj sasvim prihvatljiv i običan, npr.: أَكَلَ طَعَامًا لَذِيذًا = jeo je ukusno jelo i sl.

U arapskoj gramatici se jedan ovakav objekt naziva *unutrašnji ili opći objekt* = اَلْمَفْعُولُ ٱلْمُطْلَقُ i može poslužiti za intenzifikaciju dotičnog glagola, npr.: ضَرَبَهُ ضَرْبًا = jako (i sl.) ga je udario. Kada se uz objekt ove vrste stavi neki određeni atribut, onda će takav složeni objekt nekada označavati način vršenja radnje toga glagola, npr.: شَكَرَهُ شُكْرًا جَمِيلاً = lijepo mu se zahvalio, i tome slično.

Uz mnoge imenice semantički su povezani glagoli koji označavaju radnju tipičnu za značenje tih imenica. Takvi su, npr., glagoli i njihove imenice: أَشَعَّ = sijati, اَلشَّمْسُ = sunce; سَالَ = teći, اَلْمَاءُ = voda; هَبَّ = puhati, اَلرِّيحُ = vjetar; بَنَى = zidati, اَلْبَنَّاءُ = zidar; زَأَرَ = rikati, اَلْأَسَدُ = lav itd.

Ima glagola s tipičnim subjektom i objektom, npr.: غَنَّى = pjevati, مُغَنٍّ =

pjevač, أُغْنِيَة = pjesma; أَلَّفَ = napisati, مُؤَلِّف = pisac, كِتَاب = knjiga; خَبَزَ = peći, خَبَّاز = pekar, خُبْز = hljeb, i drugi takvi glagoli.

Ovakav smisaoni niz može se proširiti raznim dopunama tipičnim nekad za pojedine glagole, npr.: تَعَلَّمَ = učiti, طَالِب = učenik, عِلْم = nauka, مَدْرَسَة = škola i sl.

Mnoge imenice dobijaju često atribute koji označavaju njihove tipične osobine, kao što je u primjerima: جَبَل = planina, مُرْتَفِع = visok; ثَلْج = snijeg, أَبْيَض = bijel; شِتَاء = zima, بَارِد = hladan; حَجَر = kamen, صُلْب = tvrd i dr.

U antonimnim parovima kao što su, npr.: أَخَذَ = uzeti أَعْطَى = dati; حَفِظَ = zapamtiti نَسِيَ = zaboraviti; فَرِحَ = radovati se, حَزِنَ = žalostiti se itd., prvi su članovi pozitivno obilježeni, a drugi, pak, negativno, u odnosu na subjekt (glagolske radnje, odn. stanja).

Drukčiji je i zanimljiv slučaj antonimnog para: ذَهَبَ = otići i أَتَى = doći u njihovoj upotrebi. *Otići* bi najprije značilo kretanje *do* nekog cilja, a *doći* kretanje *od* njega, i to u *odnosu na govorno lice*. Tako će se, npr., reći: اِذْهَبْ إِلَى هُنَاكَ ! = Otiđi onamo, odn.! ! اِئْتِ مِنْ هُنَاكَ = Dođi odatle! Međutim, kad se govori o kretanju do nekog mjesta, gdje ne mora biti govorno lice, onda će se za kretanje do tog mjesta upotrijebiti glagol "doći", a za kretanje od njega glagol "*otići*", dakle, upravo suprotno od prvog slučaja! Tako ćemo, npr., reći:

اِئْتِ إِلَى الْحَدِيقَةِ فِي ٱلسَّاعَةِ ٱلسَّابِعَةِ وَبَعْدَ ذَلِكَ نَذْهَبُ مَعًا إِلَى عِنْدَ خَالِد = Dođi u park u 7 sati, a onda ćemo zajedno otići kod Halida.

U gornjim primjerima zapažamo, dakle, određeno podudaranje između našeg i arapskog jezika, ali idući dalje, naći ćemo i znatnije razlike među njima. Tako su, naši glagoli: otići i doći izvedeni oba iz glagola: ići (= سَارَ), dok u arapskom imamo tri glagola različitih korijena. Otići i doći su tzv. trenutni glagoli, a trajni su im parnjaci: odlaziti i dolaziti. Arapski jezik za to nema posebnih morfema, nego se trajanje ili ponavljanje (glagolske radnje, kretanja ili stanja) izražava samim kontekstom, odgovarajućim glagolskim vremenima ili podesnim priloškim dopunama.

Spomenuti semantički odnos zapazit ćemo u našem jeziku i kod više drugih parova glagola izvedenih od prostih glagola istoga korijena pomoću prefiksa od- i do-. Takvi su (navodeći ih samo u trenutnom vidu) između ostalih, i ovi: odvesti - dovesti, odnijeti - donijeti, otputovati - doputovati, otrčati - dotrčati, odjuriti - dojuriti i dr. Prva dva para na arapski ćemo prevesti opet glagolima: ذَهَبَ i أَتَى ali uz prijedlog إِلَى + بِ

odn. مِنْ. Međutim, glagol: putovati, i od njega izvedene: otputovati i doputovati, prevest ćemo sve jednim glagolom: رَحَلَ upotrijebivši opet, za one izvedene glagole prijedloge: إِلَى , odn. مِنْ (ili njima slične). Tako ćemo slično postupiti i s preostalim glagolima: عَدَا = trčati, otrčati, dotrčati; أَسْرَعَ = juriti, odjuriti, dojuriti i sl. U ovom poglavlju, kao i u ranijim, spomenuti raznovrsni semantički odnosi između leksema zapažaju se u mnogim jezicima, zastupljeni u manjoj ili većoj mjeri, ali je vjerojatno da mnogi od njih do sada još nisu ni otkriveni. U svojoj vrlo bogatoj leksici, te razvijenoj, ali ne i dovoljno ispitanoj sintaksi, pa u lingvističkoj stilistici, kojoj tek predstoji odgovarajući naučni tretman, arapski jezik svakako ima svojih značajnih i zanimljivih osobitosti. Prava i dulja sistematska ispitivanja u tim oblastima zapravo su još u svojim začecima, a ovdje bismo samo ukazali na važnost i korisnost onih u semantici, a posebno u domenu arapskog frazeološkog i idiomatskog vokabulara, te njegove leksike općenito.

SEMANTIČKA KOMPONENTNA ANALIZA[46]

Kako ističe M. Riđanović, govoreći o ovome (str. 320), izgleda da se značenja pojedinih riječi mogu rastaviti na tzv. semantičke komponente اَلْمُكَوِّنَاتُ ٱلدَّلَالِيَّةُ . Međutim, mnoštvo još neriješenih problema u toj komponentnoj analizi, izaziva sumnju u njenu ostvarljivost, pa je neki semantičari nikako ne prihvataju. Jedna od najvećih teškoća pri tome nastaje zbog velike raznolikosti pojedinih kategorija riječi (npr., imenica, s jedne, i glagola, s druge strane, itd.), tako da je teško naći neki zajednički način te analize, koji bi ih sve skupa objedinio. Ipak, neki istraživači pokušali učiniti, pa su došli do izvjesnih pozitivnih rezultata, trudeći se da ustanove neke općenite sheme uz pomoć nekih posebnih ustaljenih znakova za to.

Semantička komponentna analiza ustanovila je tako da su značenja pojedinih riječi skupovi dosta malog broja osnovnih semantičkih komponenti. Ta je analiza primijenjena i kod spomenutih smisaonih odnosa riječi, pa se oni određuju i pomoću semantičkih komponenti, kako će sada biti pokazano kod nekih od tih važnijih odnosa.

U sinonimiji su te semantičke komponente međusobno istovjetne.

46) Pobliže o tome vidjeti: M. Riđanović, op. cit., str. 318-325 (u poglavlju: Atomi značenja - semantičke komponente).

U homonimiji su one sasvim međusobno različite; ukoliko postoje neka zajednička obilježja, ona su slučajna i beznačajna.

U polisemiji ima veći broj tih komponentnih skupova uz isti oblik riječi, a s jednom ili više zajedničkih komponenti.

U antonimiji sve su semantičke komponente međusobno identične izuzev jedne, koja se obilježava sa + kod jednog, a sa - kod drugog člana dotičnog antonimnog para riječi.

Kod *konverznosti* (konverzne antonimije), sve su te komponente, osim jedne, međusobno istovjetne, pa se ta, kada nije, označava sa: → kod jednog, a sa: ← kod drugog člana dotičnog konverznog para riječi.

U hiponimiji su sve komponente nadređenog termina uključene u komponentne sheme svih njegovih hiponima.

Kod *inkompatibilnosti* značenja riječi međusobno moraju postojati bilo kakve razlike između semantičkih komponenti dotičnih riječi. Ako su one poredane u nizove, moraju posjedovati neka zajednička smisaona obilježja, te određenu sustavnu razliku između članova toga niza, kao i između tih raznovrsnih obilježja. Ako su riječi u neporedanom nizu, inkompatibilnost se očituje u samo jednom ili u više zajedničkih obilježja.

U odnosu semantički *markiranog* i *nemarkiranog* člana nekog para međusobno smisaono suprotstavljenih riječi uzajamno su istovjetne sve njihove semantičke komponente, izuzev jedne. Ona bi nosila oznaku: + uz markirani član, a oznaku: O uz nemarkirani.

U odnosu *dio - cjelina* (ili obratno) mora između njih postojati bar jedno zajedničko obilježje, a osim toga, redovno, veći broj obilježja za dio, nego što ih ima cjelina.

U vezi sa semantičkim komponentama u jezicima različitim po svojoj strukturi, neki savremeni jezičari pretpostavljaju da svi jezici upotrebljavaju iste univerzalne semantičke komponente, ali u različitim skupovima i po različitim pravilima. Za to govori činjenica da se svakim jezikom može izraziti svaka misao, osjećanje ili voljni akt. Ipak, drugi semantičari smatraju da u svakom jeziku nalazimo izvjestan broj tih univerzalnih semantičkih komponenti, ali da ujedno svaki jezik posjeduje svoje zasebne semantičke osobenosti. Pored svega toga, sve specifičnosti civilizacije i kulture raznih naroda mogu se opisati manje-više adekvatno u svim jezicima svijeta. Da li će se to moći učiniti i u komponentnoj analizi, zavisi od njenog daljeg razvitka, koji će možda još prilično dugo potrajati, pa da bi njeni konačni rezultati mogli dostići stepen naučne pouzdanosti, pravilnosti i tačnosti.

SINTAKSIČKA SEMANTIKA [47]

Tu se ,ustvari, radi o *semantici rečenice* i riječi u njoj, ali samo kao njenih funkcionalnih dijelova. Naime, riječi same, iako bi imale svaka za sebe puno značenje, ne bi obrazovale rečenicu, tj. ne bi izrazile kompletnu misao, osjećanje ili očitavanje volje, ukoliko ne bi bile složene u rečenicu, po pravilima dotičnog jezika. Istina, i pojedinačne riječi, u određenom govornom (ili pisanom) kontekstu mogu predstavljati punovažnu rečenicu (misao, itd.) Tako, npr., kad u određenoj govornoj situaciji kažemo: حَسَنٌ = Hasan, kao odgovor na pitanje: مَنْ ذَا ٱلَّذِى جَاءَ ؟ = Ko je to došao? Ovdje je "Hasan"! jedna tzv. *eliptična* rečenica, koja sadrži samo subjekt, dok je njen odgovarajući predikat: "došao je" ovdje ispušten (jer se iz situacije jasno podrazumijeva).

U svakom jeziku broj rečenica je neograničen, a po svojoj semantici one su jako raznovrsne, tako da ih je teško u tom pogledu klasificirati. Kako je, pak, semantika relativno mlada lingvistička disciplina, nije se još uvijek u njoj stiglo do nekih pouzdanijih ili čak konačnih rezultata, a pogotovu kada je u pitanju semantička analiza rečenice, kao i odnosa između pojedinih rečenica raznih vrsta međusobno.

Na smisaonoj osnovi, po raznim kriterijima, rečenice bi se dale podijeliti na razne načine. U najširem smislu, po nekima bi se sve rečenične vrste mogle podijeliti na dvoje: *tvrdnje* i sve ostalo što to nije. Tome bi odgovarala i podjela svega što se jezikom izražava u arapskoj stilistici na 1) اَلْخَبَرُ = obavijest, tvrdnja, sud o nekome ili nečemu i 2) اَلْإِنْشَاءُ = izražavanje osjećanja, voljnih akata, i svega onog što nije ono prvo. To dvoje se međusobno može razdvojiti, provjerivši istinitost tvrdnji, jer samo one mogu biti istinite ili neistinite, a kod onog drugog to uopće nije prikladno ni logično. Tako, npr., za jednu zapovjednu rečenicu, kao što je: اِفْتَحِ ٱلْبَابَ ! = Otvori vrata! - potpuno bi bilo besmisleno pitati se da li je ona istinita ili nije.

Želimo li provjeriti istinitost tvrdnje: نَحْسَبُ أَنَّهُ رَجُلٌ صَالِحٌ = "Smatramo da je on dobar čovjek", - možemo pitati samo da li je istinito ili nije to: "da je on dobar čovjek", tj. za njen sadržaj, a ne i za to da li smo to tvrdili ili nismo tj. za samo izricanje te tvrdnje, odn. njen čin. Po *teoriji govornih čino*

47) O njoj govori M. Riđanović, op. cit., str. 325 - 350).

va, u savremenoj semantici, svaka rečenica (pa tako i tvrdnja) predstavlja neku vrstu aktivnosti, odn. neki govorni čin فِعْل كَلاَمِيّ . Pojedini čin izricanja neke rečenice naziva se *lokucioni čin,* a ono što se tom rečenicom vrši ili želi izvršiti zove se i *lokucioni čin.* Rečenicom: نَقُومُ غَداً نُزْهَةً فِي ضَوَاحِي الْمَدِينَة = "Sutra ćemo napraviti izlet u okolici grada", - izvršili smo jednu posebnu aktivnost, odn. jedan govorni čin. Međutim, budući da rečenice, uopće, mogu izražavati i informacije i mnoge druge stvari kao, npr., zapovjedi, zabrane, upozorenja, savjete, obećanja itd., nije nam nekad ni iz govorne situacije jasna namjera govornog lica, pa moramo upotrijebiti neku riječ koja eksplicite ukazuje na to šta se htjelo iskazati. Ako tako uz gornju rečenicu upotrijebimo riječi: ... أَقْتَرِحُ أَنْ = Predlažem da..., pokazali smo da je ilokucioni čin govornog lica: prijedlog. Ovakva riječ (i njoj slične) zove se performativna أَدَائِيّ ili إِنْجَازِيّ , a rečenica koja je sadrži je *eksplicitno perf ormativna* (أَدَائِيّ صَرِيح). Nasuprot takvim rečenicama stoje *implicitno perfor mativne* (أَدَائِيّ ضِمْنِيّ) u kojima se govorni činovi samo podrazumijevaju, tj. jezički se ne izražavaju.

Koliko bi moglo biti raznovrsnih govornih činova, te u kakvom bi oni stajali odnosu prema poznatim vrstama rečenica (ili onim koje bi tek trebalo ustanoviti), u teoriji govornih činova još nije utvrđeno. Ipak, se može se nešto reći o nekim tradicionalnim tipovima rečenica u odnosu na govorne činove.

Tako bi nam u prvi mah izgledalo normalno da izrične rečenice (جُمَلٌ إِخْبَارِيَّة) treba da sadrže: tvrdnju, upitne (اِسْتِفْهَامِيَّة) pitanje, one s imperatiom (اَلْأَمْر) zapovijed, zahtjev, traženje i sl., a sa zanijekanim imperativom: zabranu (اَلنَّهْيُ) itd. To je možda tačno u pretežnom broju slučajeva, ali u arapskoj stilistici nalazimo primjera za upotrebu svih tih tipova rečenica (bez promjene njihove gramatičke forme, uz eventualnu promjenu akcenta pojedinih riječi u njima ili, pak, uz posebnu intonaciju čitave rečenice) u različitim drugim značenjima, kao što su: savjet, preporuka, prijetnja, čuđenje, želja, nada i dr. Koje značenje (odn. koji ilokucioni čin) je govorno lice imalo na umu, slušalac ne može (bar za sada) ustanoviti iz same teorije o govornim činovima, jer je ona još nedovoljno razrađena. Izgleda, pak, da odnos između tih poznatih vrsta rečenica i govornih činova nije postojan i nama dovoljno jasan, za jednu novu semantičku podjelu rečenica.

Osim govornih činova, u vezi sa značenjem pojedinih vrsta rečenica, treba razmotriti i neke druge stvari, kao što su: među-odnosi značenja raznovrsnih rečenica, neizravni smisao nekih rečenica, značenje rečenice s

obzirom na bliži i dalji jezički kontekst, te možda osnovno pitanje sintaksičke semantike: jezički vid toka pojmovne sinteze rečeničkog značenja od strane govornika i njegove analize od strane slušaoca.

Šta se događa, u mozgu, jednoga i drugoga predstavlja tzv. *neurolingvistički aspekti* (اَلْوِجْهَةُ ٱللُّغَوِيَّةُ ٱلْعَصَبِيَّةُ) rečeničkih značenja, zavisnih od uzajamnih odnosa pojedinih jezičkih elemenata unutar rečenice, u prvom redu od odnosa njenih konstituirajućih riječi, odn. njihovih značenja međusobno. Evo sada samo jedan primjer tumačenja značenja sastavnih jezičkih elemenata jedne vrlo jednostavne arapske rečenice, dok je pitanje načina njenog pravog shvatanja (a pogotovu onih složenijih tvorevina) stvar jedne mnogo šire i dublje, te obuhvatnije i raznovrsnije analize, i to ne samo one jezičke naravi.

Uzmimo rečenicu (od tri riječi): عُيُونُهُمْ زُرْقٌ. Postoje dva načina tumačenja značenja rečenica i njenih sastavnih dijelova: *lingvistički,* tj. onaj u kojem upotrebljavamo pretežno svoje jezičko znanje, a drugi je način toga tumačenja: lingvističko-pragmatički, tj. onaj u kojem, pored jezičkog, upotrebljavamo i svoje iskustvo, te uopće sve svoje vanjezičko znanje. Ovaj posljednji način redovan je u našem svakidašnjem životu. S obzirom na to, gornju rečenicu bismo vjerojatno shvatili da znači: *Njihove oči su plave.* Po zamjenici: هُمْ znamo da se misli na neke (bilo poznate ili ne) muške osobe. Međutim, arapske riječi: عُيُون i زُرْق (pl. od عَيْن = oko, odn. od أَزْرَق = plav) mnogoznačne su, pa tako عَيْن može, između ostalog, značiti i: izvor, zlatnik, uhoda, materija, suština, imovina, čovjek, osoba, skupina, četa itd., a أَزْرَق može značiti i: siv, tamnobojan, bistar, slijep, i dr.[48] Na osnovu toga, a tražeći moguće racionalne kombinacije značenja tih dviju riječi, mogli bismo, eventualno, pomisliti da bi ta rečenica mogla značiti i: Njihove oči su slijepe - Njihovi izvori su bistri. - ili već nelogično: odn. manje vjerojatno: Njihove uhode su slijepe, - pa kombiniraju- ći dalje s postojećim značenjima, naišli bismo i na sasvim besmislene i nemoguće kombinacije. Njih često (nesvjesno) i ne uzimamo u obzir, jer, ili ne poznamo sva ta moguća značenja, ili, pak, u trenutku govora (ili čitanja) ona i ne prelaze prag naše svijesti, nego mi, na osnovu svega rečenog, odabiramo tada ono što je na osnovu svega najvjerojatnije i najprihvatljivije.

Iako eto i najjednostavnija rečenica može u određenim okolnostima imati mnoštvo raznovrsnih značenja, a da ne govorimo o složenijim

48) Značenja riječi أَزْرَق i عَيْن pogledati, npr., u rječniku: T. Muftić, Arapsko-srpskohrvatski rječnik, Sarajevo, 1973. i to za أَزْرَق u svesku I, str. 1356. a za عَيْن u sv. II. str. 2434-5.

rečenicama i njihovim većim grupacijama, ipak, mi ponajčešće, i dosta lahko, nalazimo odgovarajuća rješenja pri odgonetavanju njihovog pravog smisla i namjene, i to uz pomoć našeg sveukupnog znanja, a pogotovu onog jezičkog, koje predstavlja jednu sređenu i solidnu osnovicu za razumijevanje ne samo pojedinih izričaja, te njihovog često i skrivenog smisla, nego, preko njega, u određenoj mjeri, i svega drugog, kako u nama samim, tako i oko nas, u svijetu cjelokupne žive i nežive prirode. Otuda je i opravdano isticanje važnosti proučavanja jezika uopće, a posebno njegove semantike, za razumijevanje čovjekovog umnoga razvitka, kao i za pronicanje u tajne njegove materijalne i duhovne kulture u cjelini.

SEMANTIČKI MEĐUREČENIČNI ODNOSI

Kako je broj tipova rečenica jako velik, a odnosi među njima vrlo raznovrsni, ovdje će se moći ukratko razmotriti samo neki od njih, naime, oni u vezi s ranije ispitivanim pojavama: sinonimijom, hiponimijom i nekonsistentnosti. [49]

Dvije formalno različite rečenice mogu, ipak, biti međusobno u izvjesnoj mjeri *sinonimne,* tj. podudarne (ali ne i potpuno istovjetne) po svojim značenjima. One mogu biti takve ako imaju spomenuto denotativno značenje, tj. ono koje ukazuje na određeni odnos između jezičkog izraza i vanjezičke stvarnosti. Za to postoji i naziv: *konceptualno značenje.*

Mogu se razlikovati tri različita slučaja *denotativne podudarnosti* dviju rečenica. Prvi je slučaj kada se u jednoj od dvije rečenica, na istom sintaksičkom mjestu javi riječ, sinonimna drugoj riječi, sintagmi ili cijeloj drugoj rečenici. To bi se (po Riđanoviću op. cit., str. 333) moglo obilježiti kao *denotativna sinonimija leksičkog porijekla,* za razliku od druge vrste: *gramatičkog porijekla* takve sinonimije, premda je nekad teško povući jasnu granicu između te dvije vrste. Treći slučaj je kombinacija prethodnih dvaju slučajeva, pa se može reći da je sinonimija takvih rečenica *leksiko - gramatičkog* porijekla. Evo sada primjera za sve te slučajeve:

1) *sinonimija leksičkog porijekla* (u jednoj rečenici): a) sinonim u 1. prema sinonimu u 2. rečenici: سَرَّنِى رُجُوعُهُ ٱلسَّعِيدُ مِنْ سَفَرِهِ = Obradovao me njegov sretni povratak s putovanja.

49) To je sažeto izneseno kod M. Riđanovića, op. cit., u odlomku, Značenjski odnosi između različitih rečenica - sinonimija, uključenost, nekonsistentnost, str. 332 - 336.

أَجْذَلَنِى رُجُوعُهُ ٱلسَّعِيدُ مِنْ سَفَرِهِ = Razveselio me njegov sretni povratak s putovanja.

لَقِيتُهُ فِى أَوَّلِ يَوْمٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ = Sreo sam ga prvog dana mjeseca ramazana.

b) Sinonim prema sintagmi:

لَقِيتُهُ فِى غُرَّةِ شَهْرِ رَمَضَانَ = Sreo sam ga početkom mjeseca ramazana.

c) Sinonim prema rečenici:

رَأَيْتُ سُقُوطَهُ مِنَ ٱلسَّفِينَةِ فِى ٱلْبَحْرِ = Vidio sam njegov pad iz lađe u more.

رَأَيْتُهُ إِذَا سَقَطَ مِنَ ٱلسَّفِينَةِ فِى ٱلْبَحْرِ = Vidio sam ga kada je pao iz lađe u more.

2) *Sinonimija gramatičkog porijekla*:

(dvije sintaksički različite sinonimne rečenice):

اِفْتَقَرَ أَبُوهُ بَعْدَ ذَلِكَ عَنْ قَرِيبٍ = Njegov je otac osiromašio uskoro poslije toga.

صَارَ أَبُوهُ فَقِيراً بَعْدَ ذَلِكَ عَنْ قَرِيبٍ = Njegov je otac postao siromah uskoro poslije toga.

3) *Sinonimija leksičko-gramatičkog porijekla* (dvije donekle i leksički i gramatički različite sinonimne rečenice):

كَانَ لِى مِنَ ٱلْمَعْلُومِ أَنَّ عُمَرَ لَمْ يَزَلْ يُعَاشِرُهُ فِى ٱلزَّمَنِ ٱلْمَاضِى = Bilo mi je poznato da se Omer neprestano družio s njim u ranije vrijeme.

عَرَفْتُ أَنَّ عُمَرَ كَانَ رَفِيقَهُ ٱلدَّائِمَ فِى ٱلسَّنَوَاتِ ٱلْخَالِيَةِ = Znao sam da je Omer bio njegov stalni pratilac u minulim godinama.

Sinonimija se, međutim, može smatrati i kao posebna vrsta uzajamne hiponimije, odn. uključenosti pojma jedne rečenice u pojam neke druge i obratno, npr., rečenica: بَدَأْنَا رُكُوبَ ٱلْبَحْرِ ٱلْمُتَوَسِّطِ مِنْ بَيْرُوتَ = Plovidbu Sredozemnim morem počeli smo u Bejrutu, - sinonimna je, a ujedno pojmovno uključuje rečenicu: كَانَ بَدْءُ رُكُوبِنَا ٱلْبَحْرَ الْمُتَوَسِّطَ مِنْ بَيْرُوتَ = Početak naše plovidbe Sredozemnim morem bio je u Bejrutu.

Inače, taj odnos uključenosti javlja se između dvije rečenice, kada u jednoj od njih dođe, na istom sintaksičkom mjestu, neka riječ (sintagma ili rečenica) koja je hiponim paralelnoj joj riječi (sintagmi, rečenici) u drugoj. Tako, npr., kad kažemo: جَنَيْتُ فِى ٱلْمَرْجِ بَنَفْسَجاً جَمِيلاً = Na livadi sam ubrao divnu ljubičicu u njeno značenje uključeno je značenje rečenice: جَنَيْتُ فِى ٱلْمَرْجِ زَهْرَةً جَمِيلَةً = Na livadi sam ubrao divan cvijet. Naime, riječ: ljubičica, iz prve rečenice, hiponim je riječi: cvijet, iz one druge.

Odnos uključenosti može postojati i između pojedine riječi i njoj odgovarajuće sintagme, kao i obratno u primjeru:
فَجْأَةً ذَهَبَ مَاشِيًا مِنْ قَرْيَتِهِ إِلَى ٱلْمَدِينَةِ ٱلْقَرِيبَةِ = Iznenada se *uputio pješice* iz svoga sela u obližnji grad.
فَجْأَةً سَارَ مِنْ قَرْيَتِهِ إِلَى ٱلْمَدِينَةِ ٱلْقَرِيبَةِ = Iznenada je *otišao* iz svoga sela u obližnji grad, - sintagma: se *otputio pješice* je hiponim riječi: *je otišao*. Obratno je u primjerima: غَضِبَ عَلَيْهِ فَلَطَمَهُ شَدِيدًا = Razljuti se na njega, pa ga žestoko ošamari.
غَضِبَ عَلَيْهِ فَضَرَبَهُ عَلَى وَجْنَتِهِ شَدِيدًا = Razljuti se na njega pa ga žestoko *udari po obrazu,* - naime, ovdje je riječ: "ošamari" hiponim sintagme: "udari po obrazu".

Hiponimijski odnos nalazimo i između dvije sintagme, kakav je, npr., slučaj u slijedeće dvije rečenice:
أَلَحَّ عَلَيْهِ بِأَسْئِلَةٍ كَثِيرَةٍ = Navaljivao je na njega s mnogim pitanjima.
سَأَلَهُ كَثِيرًا بِإِلْحَاحٍ = Pitao ga je mnogo s nasrtljivošću.

Poseban slučaj uključenosti javlja se onda kada jedna rečenica postane uključena u neku drugu jednostavnim odbacivanjem pojedinih dijelova iz nje. Tako, npr., rečenica: أَبُوهُ رَجُلٌ سَخِيٌّ كَرِيمٌ مُتَدَيِّنٌ شُجَاعٌ = Njegov otac je darežljiv, plemenit, pobožan i hrabar čovjek - uključuje u sebe iz nje same skraćenu rečenicu: أَبُوهُ رَجُلٌ سَخِيٌّ مُتَدَيِّنٌ = Njegov otac je darežljiv, pobožan čovjek.

Međusobna netrpeljivost nekih riječi naziva se, kako se vidjelo, inkompatibilnost. Tako bi se mogla nazvati i uzajamna netrpeljivost rečenica, ali je ta, za razliku od prve, dobila naziv *nekonsistentnost rečenica* تَعَارُضُ ٱلْجُمَلِ. Ona može nastati javljanjem međusobno netrpeljivih riječi, ali samo u predikatima dviju i više rečenica. Iako su kohiponimi: بُلْبُل = slavuj i: قُنْبُرَة = ševa, međusobno inkompatibilne riječi, možemo reći: اَلْبُلْبُلُ يُغَرِّدُ عَلَى ٱلشُّجَيْرَةِ = Slavuj pjeva na grmu. - اَلْقُنْبُرَةُ تُغَرِّدُ عَلَى ٱلشُّجَيْرَةِ = Ševa pjeva na grmu - jer su te riječi subjekti u tim rečenicama. Međutim, ne možemo reći za istog slavuja:
هَذَا ٱلْبُلْبُلُ كَبِيرٌ = Ovaj slavuj je velik i هَذَا ٱلْبُلْبُلُ صَغِيرٌ = Ovaj slavuj je malehan. - jer su nekompatibilne riječi (ovdje: velik i malehan) u predikatu tih međusobno nekonsistentnih rečenica.

Ovdje inkompatibilnost treba da obuhvati sve (poredane i neporedane) taksonimijske nizove, kao i sve one riječi s međusobno suprotnim pojmovima. Osim toga, predikat može sadržavati sve moguće dopune, pa

i sam imati neki dodatak. Nekonsistentnost može nastati promjenom priloške oznake (za način, npr.) uz predikat dviju rečenica:
هَذِهِ ٱلْمُغَنِّيَةُ تُغَنِّي بِسُرُورٍ = Ova pjevačica veselo pjeva, - prema:
هَذِهِ ٱلْمُغَنِّيَةُ تُغَنِّي بِحُزْنٍ = Ova pjevačica tužno pjeva. Slično se može postići upotrebom međusobno suprotnih atributa uz neki predikat, npr.:

إِنَّ زَمِيلَهُ رَجُلٌ عَاقِلٌ = Zaista je njegov drug pametan čovjek, - prema: إِنَّ زَمِيلَهُ رَجُلٌ أَحْمَقُ = Zaista je njegov drug glup čovjek.

Razni su činioci od utjecaja, kako jezički, tako i oni vanjezički, na to što će u proširenom predikatu biti odlučujuće za nekonsistentnost dviju rečenica međusobno. Tako ona može zavisiti od toga da li upotrijebljeni prezent u dvije rečenice shvatimo kao pravu ili nepravu sadašnjost. Naprimjer, rečenice: هُوَ يَتَكَلَّمُ بِٱلْعَرَبِيَّةِ = On govori arapski - i هُوَ يَتَكَلَّمُ بِٱلْفَرَنْسِيَّةِ = On govori francuski. Ako uzmemo da je "govori" prava sadašnjost, tj. da se govor vrši u ovom trenutku, onda su ove dvije rečenice nekonsistentne, a za to su odgovorni njihovi (prepozicionalni) objekti. Ako se, pak, "govori" smatra nepravom sadašnjošću (tj. "govori" ima smisao: zna govoriti, u bilo koje vrijeme), onda su te dvije rečenice međusobno potpuno konsistentne. One će takve biti i kada mjesto prezenta upotrijebimo perfekt u smislu svršenog glagola "izgovoriti" nešto, onda njihovi objekti nemaju nikakvog utjecaja na tu konsistentnost.

Rečenice kao: حَسَنٌ يَحْمِلُ كِتَابًا = Hasan nosi knjigu, - i حَسَنٌ يَحْمِلُ سَلَّةً = Hasan nosi korpu, - međusobno su konsistentne i kada se prezent "nosi" shvati kao prava sadašnjost, jer se istodobno mogu nositi dvije (ili više) stvari, naravno, ukoliko ne premašuju snagu nosioca. Vidimo, dakle, da odgovor na pitanje šta je važno, a šta ne za (ne) konsistentnost u nekom jeziku, nije tako jednostavan. I jezička sredstva i vanjezički faktori igraju pri tome svoju određenu ulogu, bilo svako za se, bilo združeni jedni s drugim i istodobno, što je, vjerojatno, češći slučaj u svakodnevnoj jezičkoj praksi.

SMISAO NEPRAVILNE REČENICE

Radi se o rečenicama koje, premda formalno (gramatički) ispravne, logički su neprihvatljive, jer nemaju nekog suvisloga smisla. To su, naime, one u kojima se javlja: *kontradiktornost, tautologija i semantička anomalija.* [50] Njihovo izučavanje otkriva nam pravu prirodu ljudskoga govora, kako onog "nepravilnog", tako i onog sasvim "normalnog".

Pojava *kontradiktornosti* (اَلتَّنَاقُضُ), ustvari isto je što i nekonsistentnost, samo što je ovdje ograničena okvirom iste rečenice. To je, dakle, takva rečenica koja sadrži tvrdnju da nešto u isti mah jest i nije onakvo kako se kaže. Takva kontradiktorna izjava može biti eksplicitna, u slučaju kad, npr., gledajući nekog visokog mladića, reknemo: ذَلِكَ ٱلشَّابُّ طَوِيلُ ٱلْقَامَةِ وَقَصِيرٌ = Onaj mladić je visokog rasta i nizak.

Nekada su ovakve rečenice donekle implicitne, kad im je jedan dio eksplicitan, a drugi implicitan, a pretežno ili sasvim je implicitna, ako su oba dijela izražena implicitno. Za prvi slučaj neka posluži primjer: هَذَا الْعَصِيرُ طَازَجٌ مَصْنُوعٌ قَبْلَ سَنَتَيْنِ = Ovaj sok je svjež, napravljen prije dvije godine. Riječ "svjež" implicira da je sok napravljen prije vrlo kratkog vremena. - Za implicitno - kontradiktornu rečenicu bio bi primjer: أَخُوهُ بَحْرِيٌّ مُخْتَبِرٌ فِى ٱجْتِيَازِ ٱلْقِفَارِ ٱلْمَخُوفَةِ = Njegov brat je pomorac iskusan u krstarenju po opasnim pustinjama. Riječ "pomorac" implicira putovanje po moru, a krstarenje pustinjama ukazuje na putovanje kopnom.

Za kontradiktronost eksplicitnih rečenica ove vrste najviše su u pitanju dva uzroka: 1) predikat sadrži dvije međusobno kontradiktorne riječi, koje istodobno ukazuju na jedan predmet (kao: هَذَا طَوِيلٌ وَقَصِيرٌ = Ovo je visoko (dugačko) i nisko (kratko); 2) predikat je sastavljen od samo dva dijela: jednog potvrdnog i drugog odrečnog (kao: ذَلِكَ مُفِيدٌ وَلَيْسَ بِمُفِيدٍ = To je korisno i nije korisno).

Da je neka rečenica zaista kontradiktorna, može se pokazati razlažući je na njene odgovarajuće "dubinske" rečenice, tj. one (po generativnoj gramatici) zamišljene rečenice iz kojih je proistekla njena površinska struktura (بِنْيَةُ ٱلسَّطْحِ). Tako, npr., rečenici: تِلْكَ ٱلْمَرْأَةُ ٱلسَّمِينَةُ نَحِيفَةُ ٱلْجِسْمِ = Ona debela žena mršavog je tijela, - odgovaraju "dubinske" rečenice.

50) O tome pogledati kod M. Riđanovića, op. cit.str. 336-341, u odlomku: Naopake rečenice - kontradikcija, tautologija, semantička anomalija.

تِلْكَ ٱلْمَرْأَةُ سَمِينَةٌ = Ona žena je debela i: تِلْكَ ٱلْمَرْأَةُ نَحِيفَةُ ٱلْجِسْمِ = Ona žena je mršavog tijela.

Neka na izgled kontradiktorna rečenica (sa sintagmom sastavljenom od atributa s pripadajućom mu imenicom) može biti, ustvari, u značenju dopusne (koncesivne) rečenice, tj. one sa dva međusobno oprečna pojma, u svojoj "dubinskoj" strukturi, npr.: جَارُنَا ٱلْبَذَّارُ ٱشْتَرَى أَمْسِ دَارًا كَبِيرَةً = Naš rasipni susjed kupio je jučer jednu veliku kuću. - Ova je rečenica, kako se vidi, površinski izraz dopusne zavisno-složene rečenice:
وَإِنْ كَانَ بَذَّارًا اشْتَرَى جَارُنَا أَمْسِ دَارًا كَبِيرَةً = Iako je rasipan, naš susjed je jučer kupio jednu veliku kuću.

Tautologija (تَحْصِيلُ الْحَاصِلِ) je pojava donekle suprotna kontradikciji. Naime, njome se obilježava navođenje dvaju ili više pojmova, od kojih su svi - izuzev jednog, suvišni za poimanje onoga što se htjelo izraziti. I ona može biti eksplicitna i implicitna. *Eksplicitna tautologija* označava javljanje dvaju i više sinonima kojima se kvalificira jedan te isti predmet unutar jedne rečenice, pa je ona, dakle, slična sinonimiji, koja se javlja između dvije i više rečenica. Primjer bi za nju bio:
ذَلِكَ ٱلشَّيْخُ رَجُلٌ بَخِيلٌ شَحِيحٌ ضَنِينٌ = Taj starac je škrtac, tvrdica i cicija.

Implicitna tautologija često se javlja kada se uzmu: hiponim i njegov nadređeni termin, a koji se odnose na isto živo biće, predmet, pojavu, itd. Tautologija je kada se rekne: هَذِهِ ٱلْحَدِيدَةُ مَعْدِنٌ = Ovaj komad željeza je metal. - Ona se javlja ako se ovakva (i slična njoj) rečenica može rastaviti na dvije "dubinske" rečenice, koje su u odnosu uključenosti. Gornju rečenicu možemo tako rastaviti na ove dvije: Ovo je komad željeza. I ovo je metal. One su u odnosu hiponimije, jer je pojam željeza (hiponim) uključen u pojam (nadređeni termin) metala. Međutim, tako ne možemo rastaviti rečenicu: اَلْحَدِيدُ مَعْدِنٌ = Željezo je metal, jer to onda nije više tautologija.

Jedna vrsta implicitne tautologije može nastati i kad se takva tautološka rečenica da rastaviti na dvije "dubinske" rečenice, koje su međusobno u odnosu sinonimnosti. Evo jednog primjera za nju:

هُوَ يُعَلِّمُ وَيُدَرِّسُ ٱلتَّأْرِيخَ فِى مَدْرَسَتِنَا = On podučava i predaje povijest na našoj školi. - Nju možemo razložiti na dvije "dubinske" sinonimne rečenice: On podučava povijest ... i On predaje povijest ... Prema tome, gornja (stegnuta) rečenica predstavlja primjer tautologije.

Međutim, vidjeli smo, govoreći o upotrebi sinonima, da se često iz stilskih (i drugih) razloga upotrebljavaju sinonimne riječi, pa to onda ne bi

trebalo smatrati tautologijom. Tako, npr., dva ili više sinonimnih atributa uz neku imenicu služe za intenzifikaciju značenja koje oni izražavaju, npr., kad se kaže: هُوَ رَجُلٌ عَاقِلٌ فَطِنٌ ذَكِيٌّ = On je čovjek razborit, pronicljiv i oštrouman.

Ovim smo htjeli istaći da ne treba prenagljivati u procjeni, nego najprije treba dobro razmotriti da li je u nekoj formalnoj tautologiji nešto zaista suvišno ili, pak, ima neku svoju posebnu funkciju pri izražavanju naših misli i osjećanja. I u ovom području semantike potrebna su, dakle, dalja i dublja istraživanja.

Izraz: *semantička anomalija* (شُذُوذ) ima u semantičkoj znanosti suženo značenje, pa ne označava svaku smisaonu nepravilnost, nego služi za oznaku nesuvislih rečenica koje sadrže elemente semantički međusobno nespojive, premda ni jedan s drugim ne stoje u kontradikciji. Besmisleno bi, npr. bilo reći:

إِنَّ هَـٰذَا ٱلْحَجَرَ ظَرِيفٌ جِدًّا = Zaista je ovaj kamen vrlo duhovit. (isključivši neku nategnutu figurativnu upotrebu, pa, npr., upotrijebivši neuobičajeno, riječ "kamen" u smislu: bezosjećajan čovjek, ili slično tome).

Semantičke anomalije proističu ponajviše usljed nepoštivanja *"selekcionih ograničenja"* (تَقْيِيدَاتُ ٱلإِخْتِيَار), tj. onih koja se tiču združivanja pojedinih (susjednih) riječi u sastavu neke rečenice. Tako, npr., između imenice i njenog atributa važi selekciono ograničenje, po kome ona odabire samo one atribute koji su u skladu s njenim značenjem. Zbog toga riječ "duhovit" ne može "izabrati" za svoju imenicu, kao njen atribut (ili dio predikata) riječ "kamen", jer se on (u neprenesenom smislu) može odnositi samo na ljude, a ne i na životinje ili nežive tvari. Nasuprot tome, glagol: سَالَ = teći, ne može imati za svoj subjekt ni živo ni neživo osim tekućina, pa se može reći: هَـٰذَا ٱلْمَاءُ يَسِيلُ سَرِيعًا = Ova voda brzo teče, - ali ne, npr.: سَيَلاَنُ ٱلنَّاسِ (ٱلشَّجَرِ) = Proticanje ljudi (drveća) i sl.

Prema mišljenju semantičara, selekciona ograničenja treba primjenjivati samo onda kada se u rečenici nađu međusobno inkompatibilne komponente, kao što je slučaj kod kohiponima. Takvi su, npr., اَلأَسَدُ = lav i اَلْكَلْبُ = pas, prvi bira za predikat (ili obratno) glagol: زَأَرَ = rikati, a drugi: نَبَحَ = lajati, pa se ne može reći: اَلأَسَدُ يَنْبَحُ = lav laje ni: اَلْكَلْبُ يَزْأَرُ = pas riče i sl. Međutim, nadređeni njihov pojam: اَلْحَيَوَانُ = životinja ili širi: اَلْمَخْلُوقُ = stvor, dr., ukoliko se podrazumijeva jedna ili druga od ovih životinja, može ih zamijeniti kao subjekt njima odgovarajućeg predikata,

pa se može npr., reći: ذَلِكَ ٱلْمَخْلُوقُ ٱلْمِسْكِينُ كَانَ يَنْبَحُ طُولَ ٱلنَّهَارِ = To jadno stvorenje lajalo je cijeli dan.

Mnogi pjesnici, pa i prozaisti, radi postizanja posebnih efekata, često ne poštuju selekciona ograničenja, nego namjerno spajaju semantički međusobno nespojive riječi, pa se kod dobrih od njih nađe i uspjelih, duhovitih "semantičkih anomalija". Dakle, ni one nisu uvijek za odbacivanje, jer nekad gode našem estetskom užitku svojim iznenađujućim misaonim sastavom, dok one loše samo "paraju naše uši", i uzrujavaju naš um svojim besmislenim nizanjem nespojivih riječi.

PODRAZUMIJEVANJE NEIZREČENOG [51]

Neke svoje misli, osjećanja, želje i dr., iskazujemo izravno i otvoreno, dok se iza nekih naših izričaja krije nešto što nismo izrekli tim riječima, ali se to nešto ipak podrazumijeva. Ustvari, u novijim semantičkim istraživanjima ustanovljeno je da se takoreći u svakoj rečenici nešto još podrazumijeva, osim onog što se prvobitno željelo iznijeti. Tako, npr., kada kažemo: Dođi sutra u 5 sati! - pored toga što znači: da određena osoba zapovijeda drugoj, njoj poznatoj (ili i bliže nepoznatoj) osobi da se pojavi na određenom mjestu u naznačeno vrijeme drugoga dana, a ne onoga kada je ovo izrečeno. Pored svega toga ovo može podrazumijevati još bezbroj drugih stvari, zavisno od dotičnih sagovornika, njihovih namjera, razloga za taj sastanak, te raznih drugih okolnosti u vezi s tom zapovijedi (ili možda preporuci, želji i dr.).

Jedna vrsta tog podrazumijevanja u semantici se naziva *presupozicija* (اِفْتِرَاض) . Za nju važi ovo osnovno pravilo: neka rečenica A sadrži presupoziciju B, u slučaju ako je B tačno, kad god je i to A tačno (svejedno je da li je A potvrdna ili niječna rečenica). Evo jednog primjera za to A: اَلْكِيسُ ٱلَّذِى ذَهَبَ بِهِ كَانَ ثَقِيلاً =Vreća koju je odnio bila je teška - ili: اَلْكِيسُ ٱلَّذِى ذَهَبَ بِهِ كَانَ خَفِيفاً = Vreća koju je odnio bila je lagahna; onda je B: هُوَ ذَهَبَ بِٱلْكِيسِ = On je odnio vreću. Dakle, rečenica B će biti tačna, kad god je tačna i rečenica A, pa bila ona (tj. A) u afirmativnom ili negativnom obliku.

Postoji sličnost između uključenosti (hiponimije) i presupozicije, a razlika je među njima u tome što kod uključenosti jedna rečenica podrazumijeva drugu, samo ako je ta afirmativna, npr.: هُوَ ذَهَبَ بِٱلْكِيسِ ٱلثَّقِيلِ

51) U vezi s tim vidjeti: M. Riđanović, op. cit., str. 342 - 346, pod naslovom: Značenje između redova - presupozicija i implikatura.

= On je odnio tešku vreću - nužno podrazumijeva rečenicu: هُوَ ذَهَبَ بِٱلْكِيسِ = On je odnio vreću - dok negativna rečenica: هُوَ لَمْ يَذْهَبْ بِٱلْكِيسِ ٱلثَّقِيلِ = On nije odnio tešku vreću, - ne mora podrazumijevati da je odnio vreću, ali može podrazumijevati da je možda odnio neku malu. U ovom primjeru uključenost se javila stoga što je sintagma: "teška vreća" hiponim riječi: "vreća". Nasuprot tome presupozicija je svaki onaj odnos, koji ne proizlazi iz hiponimijskog odnosa dvaju naporednih elemenata.

Uključenost se javlja samo kada jedna tvrdnja proizlazi iz neke druge, za razliku od presupozicije, koja se može nalaziti u bilo kojem govornom činu. Tako, npr., presupoziciju: هُمْ أَثْنَوْا عَلَى صَدِيقِهِمْ = Oni su pohvalili svoga prijatelja, - nalazimo u *pitanju*: مَنْ أَثْنَى عَلَى صَدِيقِهِ ؟ = Ko je pohvalio svoga prijatelja? - u *preporuci* (*savjetu* i sl.): فَلْيُثْنُوا عَلَى صَدِيقِهِمْ ! = Neka pohvale svoga prijatelja! - u *uskliku*: كَمْ أَثْنَوْا عَلَى صَدِيقِهِمْ ! = Koliko su hvalili svoga prijatelja! - i sl.

Presupozicije se redovno mogu naći u zavisnim rečenicama, te u proširenim rečenicama nastalim iz složenih. Uključenost, se, pak, javlja u odnosima glavnih dijelova rečenice (subjekta, predikata, objekta).

Presupozicija može postojati samo ako onaj dio rečenice, koji treba da je sadrži, ukazuje na određenu činjenicu (fakt) u vanjezičkoj stvarnosti, ili izraženo semantičkim terminom, taj dio mora biti *faktivan*.

Među riječima koje ukazuju na faktivnost postoje one "prave" faktivne i one "neprave". Prave su one koje ukazuju na faktivnost i kad su potvrdne i kad su odrečne, kao što su, npr.: znati, radovati (se), žaliti, zanimati i dr. Tako će rečenice, bilo bez negacije ili s njom, sadržavati presupoziciju: (لا) أَدْرِي أَنَّهُ قَدْ زَارَكُمْ مَرَّاتٍ = (Ne) znam da vas je on već više puta posjetio, - ili: (لا) يَسُرُّنِي أَنَّهُ قَدْ زَارَكُمْ مَرَّاتٍ = (Ne) raduje me što vas je on već više puta posjetio. - i sl.

"Nepravi" faktivi (tj. faktivne riječi) u afirmativnom obliku ukazuju na presupoziciju, dok u negativnom to nije neophodno. Takvi su, npr., glagoli: primorati, vidjeti, uraditi, podesiti i dr. To možemo zapaziti u primjerima: (مَا) أَجْبَرَهُ أَبُوهُ عَلَى أَنْ يَذْهَبَ إِلَى ٱلْمَدْرَسَةِ = Otac ga je (nije) primorao da ode u školu: (مَا) رَآهُ أَبُوهُ أَنَّهُ ذَهَبَ إِلَى ٱلْمَدْرَسَةِ = Otac ga je (nije) vidio kako je otišao u školu. - i sl.

Razlika između "pravih" i "nepravih" faktiva je i u tome što uz one "prave" može stajati riječ "činjenica", a uz one "neprave" ne može. Tako

npr., možemo reći: يُحْزِنُنِى ٱلْأَمْرُ أَنَّهُ قَدْمَرِضَ جِدًّا = Žalosti me činjenica da se on jako razbolio. - Ne može se, pak, reći: هُوَ مَانَظَّمَ (ٱلْأَمْرَ) أَنَّهُمُ ٱلْتَقَوْنَ فِى ٱلسُّوقِ = On nije podesio (činjenicu) da su se sreli na trgu.

Drugi poseban način "podrazumijevanja" je *implikatura* (تَضَمُّن), a njome se obilježava sve što može podrazumijevati neki izričaj, a što se ne nalazi u njegovom doslovnom značenju niti u njegovim presupozicijama ili uključenim tvrdnjama. To je ono, na što smo, kako se to obično kaže, aludirali (ili ciljali), ali to nismo izravno izrekli. Tako, npr., kad ljeti dođemo u neku zatvorenu, zagrijanu prostoriju, pa uzdahnemo rekavši: مَاأَحَرَّ هَـٰذَا ٱلْيَوْمَ ! = Kako je danas vruć dan! - želeći, možda, time reći (implicirati): Otvorite prozor! ili Uključite ventilator! - ili Dobro bi bilo popiti što god osvježavajuće! - ili Najbolje je da odmah izađemo u bašču! - itd., itd.

Često se implikature mogu razlikovati od presupozicija po tome što se implikature mogu otkloniti nekom dopunskom izjavom, a presupozicije ne mogu. Tako navedenu rečenicu (u gornjem primjeru): Otvorite prozor! - koja sadrži presupoziciju da je prozor zatvoren, ne možemo nikako otkloniti. Naprotiv, sve moguće implikature koje bi se mogle pretpostaviti u rečenici: Kako je danas vruć dan! - mogle bi se otkloniti nekad dodatnom izjavom, npr., ona u vezi s otvaranjem prozora, riječima!... ali nije potrebno da otvarate prozor (u kući, ipak, nije tako vruće kao napolju); onu u vezi s ventilatorom, mogli biste odvratiti dodavši:... nemojte, molim vas, uključivati ventilator, ne volim, znate, slušati njegovo zujanje i sl.

Uključenost i presupozicija proističu iz samog značenja dotične rečenice, odn. iz njene dubinske strukture (بِنْيَةُ ٱلْعُمْقِ). Međutim, kod implikature, uže (jezičko) značenje neke rečenice, nije nikako povezano s njenim implikaturama. Tako u našem primjeru: Kako je danas vruć dan! Nema riječi ni o kakvom prozoru, premda je on u mogućoj implikaturi: Otvorite prozor!

Semantičari misle da se implikature javljaju zbog nepoštovanja pravilā koja važe pri "normalnim" razgovorima, a ta pravila se odnose na četiri stvari: kvantitet izričaja, njegov kvalitet, naš odnos prema temi razgovora i naš način izražavanja. Usljed tog kršenja tih pravila naš sagovornik često će (nesvjesno), a na osnovu svog znanja o raznim odnosima u vanjezičkom svijetu, povjerovati da smo mi, ustvari, htjeli reći nešto drugo, a ne ono što smo doslovno rekli, te će on našoj izjavi pripisati neki određeni smisao, koji proističe iz same govorne situacije, odn. okolnosti pod kojima je ona izrečena. Često će se neka konkretna izjava i njen bukvalni smisao shvatiti

u prenesenom značenju, kao neka metafora, metonimija ili neki drugi način figurativnog izražavanja naših misli, osjećanja, želja i sličnog.

Naš navedeni primjer o "vrućem danu" pokazuje nam tzv. *konverzacione implikature* (تَضَمُّنُ ٱلْمُحَادَثَةِ) koje proističu iz jednog konkretnog razgovora s njegovim određenim popratnim okolnostima, od čega svega zavisi i broj, te sadržaj mogućih implikatura.

Nasuprot tome, bez obzira na stvarnu govornu situaciju i njene okolnosti, rečenica: أَخُوهُ حَاتِمٌ حَقِيقِيٌّ = Njegov brat je istinski Hatim! - u arapskom jeziku, ukazuje uvijek na istu implikaturu, a to je: darežljiv čovjek, jer je kod Arapa Ḥātim bio oličenje darežljivosti, pa takvo značenje tog imena spada u stalne konvencije arapskog jezika, pa se takva implikatura naziva: *konvencionalna implikatura* (تَضَمُّنُ ٱلإِتِّفَاقِ).

U nekim slučajevima mi zaista i želimo da se neka moguća implikatura shvati u određenom smislu, pa u svrhu toga, odgovarajuću riječ (ili riječi) naglasimo odn. intoniramo na poseban način, propratívši to, eventualno, nekim gestom ruke, mimikom lica, izrazom očiju, i sličnim sredstvima, kako bi naš sagovornik dotičnu implikaturu što lakše shvatio prema našoj želji.

ŠIRI KONTEKST I REČENICA [52]

Da bi izvršila svoju pravu namjenu, rečenica, kao ni pojedina riječ, ne može stajati usamljena, bez određenog užeg ili šireg konteksta (سِيَاق) u koji je smisaono uklopljena, i u kojem se obično javlja još neki manji ili veći broj rečenica.

Obavještavajući, npr., nekog, reći ćemo: قَدْ سَافَرَ سَلِيمٌ أَمْسِ بَعْدَ ٱلظُّهْرِ = Selim je otputovao jučer po podne. Međutim ćemo reći: سَلِيمٌ عَالِمٌ مَعْرُوفٌ فِي مَدِينَتِنَا = Selim je čuven učenjak u našem gradu. - U prvoj (glagolskoj) reče- nici na prvo je mjesto stavljen glagol سَافَرَ, pa onda imenica سَلِيمٌ, dok je u drugoj (imenskoj) rečenici سَلِيمٌ došao na prvo mjesto, iako se u obje govori o istoj osobi. Naime, takav poredak rečeničnih dijelova zahtijeva tzv. *tematska struktura* (تَرْكِيبُ ٱلْمَوْضُوعِ) arapskog jezika. Po njoj se određuje šta je *tema* (مَوْضُوع)) neke rečenice, tj. šta je njen predmet, a šta *rema* (مُبْلَغٌ بِه), tj. sve ono što se o dotičnoj temi želi iskazati. U gornjem primjerima tema je Selim (u oba slučaja), a rema je u prvoj rečenici: da je on otputovao..., a u drugoj: da je on poznat učenjak... Ovakav je poredak tih elemenata kada

52) To je kratko razmotreno kod M. Riđanovića, op. cit., str. 346 - 350, u odlomku: Račenica i širi kontekst - fokus, tema i rema.

oni nisu posebno istaknuti. Ako, pak, treba istaći jedan od njih, onda, se to može učiniti stavljajući na njih tzv. *kontrastni naglasak* (اَلنَّبْرَةُ اَلتَّقَابُلِيَّةُ), tj. naglasivši temu ili remu znatno jače nego ostale dijelove rečenice. Osim toga, tema (Selim) može se u prvoj rečenici staviti na njen početak, ali iza čestice: أَمَّا (što se tiče), pa reći:... ... أَمَّا سَلِيمٌ فَقَدْ سَافَرَ = Što se tiče Selima, on je otputovao.... Vidimo, dakle da se arapski jezik, pored ostalog, služi poretkom riječi radi isticanja teme govora, stavljajući je obično na početak rečenice (a nekada ona u tu svrhu može stajati i na njenom završetku).

U mnogim slučajevima *tema* je u govoru već unaprijed poznata (kao u našem primjeru: Selim) iz samog šireg konteksta u kojem je neka određena rečenica izrečena, ali to se ne događa u svakoj situaciji. Može se, naime, dogoditi da želimo govoriti o nečemu čiji su svi elementi još sasvim nepoznati, npr., o nekom čovjeku koji je sa svojim psom išao kroz neku šumu. Vjerojatno bismo tu priču ovako započeli:
يُحْكَى أَنَّ رَجُلاً مَشَى مَعَ كَلْبِهِ خِلاَلَ غَابَةٍ كَثِيفَةٍ = Priča se da je neki čovjek išao sa svojim psom kroz jednu gustu šumu...- Svakako da je ova rečenica mogla imati i obrnuti ili neki drugi poredak svojih glavnih dijelova, a zašto su upravo ovako poredani, po nekima treba tumačiti tako što čovjek u ovakvim slučajevima polazi od onoga što mu je psihički bliže, pa ide prema onom što mu je u tom smislu dalje. Zato je, npr., ovdje pošao od ljudskog bića, pa prešao na drugo živo biće - životinju, a onda na nešto neživo - šumu, i tome slično.

Inače je r e m a obično nešto novo što se želi saopćiti, ono najvažnije u rečenici. Neki je zato nazivaju fokusom, ali (po Riđanoviću, op. cit., str. 347) tim nazivom bi trebalo označiti onu remu istaknutu posebnim jezičkim sredstvima (akcentom, položajem u rečenici, posebnim riječima), i to u kontekstu kad se ne očekuje da upravo taj dio rečenice bude rema.

Tematska struktura u manjoj ili većoj mjeri nijanisira ili i posve mijenja značenje neke rečenice. Tako, npr., ako naglasimo prvu riječ u slijedećim rečenicama, one dobiju međusobno različit smisao: فَرِيدٌ يَعْلَمُ هَذَا = Ferid to zna (tj. samo on, a ne i neko drugi) - prema: هَذَا يَعْلَمُ فَرِيدٌ = Ovo zna Ferid (tj. samo to, a ne i nešto drugo).

Dakle, i tematska struktura od velikog je značaja za semantiku svakog, pa i arapskog jezika, ali ona, nažalost, nije još temeljito istražena, pa i njoj, kao i svim ostalim semantičkim pojavama, treba ubuduće posvetiti mnogo bolju i dužnu pažnju, kao oblasti od najveće važnosti za pravo shvatanje jezika uopće, te primjenu svega toga novoistraženog, prvenstveno u svakodnevnoj jezičkoj praksi i životu.